

הלכות

ארבע צומות

בין המצרים

זכר לחורבן, כותל

או"ח

סימן תק"נ - סימן תקס"א

"מרן החזון איש כותב כי בזמננו קוראים לחיפוש 'יגיעה'. בודאי קלע כאן מרן בלבכה של הקלקלה הגדולה בסדרי הלימוד בזמננו. העמדת החיפוש במקום ה'יגיעה' היא השחתת כל הציור של עמלה של תורה. ובתחלת מגעי עם הספר 'אוצר מפרשי התלמוד', הסתכלתי בעומק פעולתו של האוצר על מחשבתם של המעיינים. ומתוך הסתכלות זו הבחנתי נאמנה כי הפעולה הראשית של האוצר על המעיינים היא תחושת השחרור מהטירדה של החיפוש. ועל ידי זה נעשים כלי-המחשבה והעיון לנכסים בני חורין, להתפנות לעבודת עמלה של תורה בעיון במקורות ובגופם של דברים..." [הגר"י הוטנר זצ"ל (פחד יצחק אגרות וכתבים אות ע"ט, פתח דבר ל"אוצר מפרשי התלמוד" ריש איזהו נשך)].

ידוע לכל בר בי רב דחד יומא

כי אי אפשר לדעת ולהבין שום דבר בלי עיון במקורות. ולכן פשוט ואין צורך להזכיר לבר דעת שכל מה שימצא בספר הזה הוא רק מראה מקום היכן ימצא מבוקשו, ואל יסמוך על מה שמובא כאן כלל וכלל בלי לפנות אל המקור.

שגיאות מי יבין

וכמאמר החכם "כשם שאי אפשר לבר בלי תבן - כך אי אפשר לספר בלא שגיאות", בקשתינו שטוחה לכל מעיין שימצא איזה דבר טעות או שגיאה בתוך ספר זה, נא לפנות אל המחבר, ואי"ה יתוקן הדבר במהדורה הבאה.

dorhamilaktim@gmail.com

ולהודיע מעלת קיבוץ דברי רבותינו ועריכתם לפני הלומדים, יש בנותן טעם להביא בכאן את דבריו הנפלאים של בעל הפלא יועץ (ערך אסופה) ז"ל:

"כמה טובה עשו לנו בעלי אסופות. רבותינו הקדושים אשר בכל דור ודור זכו וזיכו את הרבים, זכות הרבים תלוי בהם, שאלמלא הם נשתכחה תורה מישראל, ובפרט כגון אנן דור יתום, יתמי דיתמי, אשר טרדות הזמן רבו עלינו ואין הפנאי מסכים אתנו כל כך ללמוד בשקידה כל כך כמו הראשונים ודעתנו קצרה. ואם נבוא ללמוד ספרים הרבה אין קץ ומי הוא זה אשר תשיג ידו להיות כל הספרים נמצאים אצלו. אבל על ידי האסיפות נוכל לצאת מעט ידי חובתנו:

ובכל דור צריכים האסיפות כמו שעשה הרמב"ם וה'טור' והרב 'בית יוסף' והרב 'כנסת הגדולה' ורבים כמוהם שהיו לנו לעינים, ומהם יראו וכן יעשו בכל דור ודור, כל תלמיד חכם אשר חננו ה' דעת וספרים הרבה ישתדל להועיל לרבים בדברים הנצרכים מאד, כאמרם (ברכות סד, א) הכל צריכים למרי חטיא. ויעשו אסיפות כיד ה' הטובה עליהם, מי מקצורי דינים על ארבעה טורים, מי מכללים, מי מהקדמות לדרושים, ומי מתוכחות מוסר וכדומה, כל אשר עושים חסד גדול יחשב, ואין לך חסד גדול מזה שהוא חסד בנפש, ועושי אלה הם מזכים את הרבים וזכות הרבים תלוי בהם.

ואל יחושו ללעג השאננים שאומרים, מה הועילו אלו החכמים בתקנתם לשנות לנו את הידוע ומפורסם בספרים, אין זה כי אם ללקט כסף וליטול את השם שהוציאו ספר. שרי להו מרייהו למדברים כן, כי לא צדקו, שודאי הגמור יותר טובים לנו אלו הספרים של אסיפות מכל חבורי הפלפולים והחריפות, כי מה יתן ומה יוסיף לנו אלו החבורים, רובם הם מתעפרים בעפר אין דורש ואין מבקש, שכל חכם רוצה להיות מבין מדעתו ולישא וליתן בהלכה כפי השגתו, ואם ירצה אדם ללמוד כל חיבורי הפלפולים והחריפות, יכלו שנותיו ולא ילמוד אחד מני אלף מהדברים שצריך ללמוד, וכדאמרו בש"ס: אי דיקנא לא גרסינא. מה יתן ומה יוסיף לנו לידע הויכוח שהיה בין שני תלמידי חכמים, שזה אומר בכה וזה אומר בכה. ואם כדי ללמוד דרכי הפלפול והחריפות וחדוד השכל - הלוא יש די לנו בתורתן של ראשונים ז"ל, אשר לבם פתוח כפתחו של אולם וחכמתם ניכרת מתוך דבריהם. אבל אלו הספרים של האסיפות תועלתם מרובה כאמור. ולכן כל תלמיד חכם ירדוף אחריהם כאשר ירדוף הקורא בהרים, ויד כל ממשמשת בהם כל שעה, כי בזמן הזה הקיצור הוא מטבע חריף אהוב ונחמד לכל, ואומרים דרך צחות (רות ב ד) 'ויאמר לקוצרים ה' עמכם'.

ולכן אף מי שעושה ספר שו"ת, שהוא מועיל לרבים בהיותו מחדש דינים חדשים ופושט ספיקי דינים, לא ילך בארוכה ויצא מענין לענין ממלאכת השאלה למלאכת השיטה ופלפול בדברי האחרונים לנתוץ ולנתוש, לבנות ולנטוע, ולומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה, כי מה יתן ומה יוסיף, וחוששני מחטאת ברוב דברים. רק יכתב הלכות קטנות, מצוי הדין הנצרך לענין דינא דוקא. וכן הרוצה לכתב פשטים אשר חננו ה' על תנ"ך ומאמרי רבותינו ז"ל, אם רוצה שיהא יד רבים ממשמשת בו, לא ילך בארוכה ויצא ממלאכת הדרוש למלאכת הפלפול, אלא יכתוב פסקי פסקי על סדר התנ"ך והש"ס דברים מתוקים מעורב עם דברי מוסר ויראת ה', שהמוסר הנאמר על פסוק הוא מתוק מדבש ועומד לזכרון בין העינים. ומתוך כך יהיו דבריו נקראים ונזכרים ונאמרים בבתי כנסיות של תלמידי חכמים ובבתי מדרשות, ויהיה מזכה את הרבים, ותתענג בדשן נפשו בהיות שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צז א). זהו דרך ישרה לפי דעתי לחבורי חבורים.

אמנם הבעלי אסופות שמאספים קצורי דינים צריכים לזיזר הרבה שלא יכנסו למלאכה זו אלא אם כן יכולים לעשות אותה על מתכונתה, כי היכי דלא תיפוק מינה חורבה, דהיינו שיהא להם ספרים הרבה מהראשונים ואחרונים ותשלט עיניהם בכולם בעיון יפה יפה, ולא יסמכו על הכלל העולה, כי יש פתח טועה, ולא יטעו לרשום היפך ממה שכתוב בספר, כאשר נמצא לפעמים באלו הקיצורים. ולכן אמרו שאין ראוי לסמוך על הקיצורים להקל או להוציא ממון מיד המוחזק, עד שילמד חיפוש מחיפוש ועד שיראה הדין בשרשו.

ושמעתי אומרים, שאף על פי שהרב 'מעם לועז' עשה מלאכה גדולה וזכה וזיכה את הרבים, לא היה רוח חכמים שבדורו נוחה הימנו על שכתב הלכות פסוקות, ורבים מעמי הארץ שאין יודעים לקרות אלא ספרו ומקבלים דבריו כנתינתם מסיני ואין חוזרים לשאול פי חכם וסומכין עליו בין להקל בין להחמיר, ופעמים המצא ימצא איזה דין שנתחדשו כעת ספרים שחולקים על דבריו ומחמירים וכן ראוי להחמיר. ולכן יש להזהיר ללועזים שלא יסמכו על ספרי הלועזים להקל באין שאלת חכם, ודין להם שספרי הלועזים יעוררום ליכנס לבית הספק כדי לשאול לחכם. (ויש את לבבי לכתוב ספר אסופת דינים בקיצור, אך לא אכתוב אלא מה הוא אסור, ולא אזכיר את המותר, למען לא תצא תקלה כזו). וגם ראוי לבעלי אסופות שיעשו טובה שלימה ולא יכתבו על דין פלוני עיין בספר פלוני, ולא עוד אלא שלפעמים יש שנצרך לו אותו הדין מאד ואותו הספר שציין אינו בנמצא בעירו, והרי זה דומה למי שמביאין אותו אל המעיין ואין מניחים אותו לשתות מים, לכן יכתב גם כן מה שכתוב באותו ספר למען ינוח הקורא בו כי ימצא תאות לבו", עכ"ל.

ד' צומות - סימן תקמ"ט.

8.....מקור_Toc110937456

8.....מי ששכח שיש צום.

10.....עניני יום התענית.
_Toc110937460

ג' צומות - סימן תק"נ.

11.....אנשים שמתענה: הכללים.

13.....שתיה.

15.....לעשן.

15.....מי מתענים: חולים.

17.....נשים.

20.....שאר אנשים.

21.....אנשים שאוכלים בצום: הכללים.

24.....מחליף זמנו.

27.....רחיצה.

28.....בעל נפש: יחמיר בכולם כמו בת"ב.

30.....להפסיק מבעוד יום.

32.....הלכות כט' ימים.

35.....עשרה בטבת שחל בערב שבת.
_Toc110937474

ג' שבועות - סימן תקנ"א.

38.....מקורות.

39.....ליל י"ז בתמוז.

42.....נישואין.

44.....ריקודין ומחולות.

47.....כלי זמר.

59.....תספורת.

66.....נשים: תספורת.

69.....תענית, בשר ויין.

70.....שהחיינו.

78.....סכנה: קטב מרירי.

80.....סכנה.

82.....אבילות.

תשעת הימים - סימן תקנ"א.

84.....הלכות: בקיצור.

84.....ט' ימים.

85.....ריע מזליה.

87.....משנכנס אב ממעטין בשמחה.

87.....ממעטים במשא ובמתן.

91.....	ממעטים בבנין ובנטיעה של שמחה
93.....	דירה חדשה
94.....	סעודת אירוסין
95.....	אירוסין
98.....	אבילות
99.....	בגדים
100.....	איסור לבישת בגדי שבת
106.....	איסור כיבוס
114.....	פאה נכרית
116.....	בשביל קטנים: כיבוס
118.....	איסור לבישת בגדים מכובסים
122.....	בגדי זיעה
125.....	להכין בגדי חול בשבת חזון בשביל הט' ימים
127.....	איסור לבישת בגדים חדשים
129.....	איסור עשיית בגדים חדשים
131.....	איסור קניית בגדים
137.....	איסור לסדר ולערוך החוטין
137.....	בשר ויין
140.....	קטנים: בשר ויין
143.....	שתית יין
145.....	יין בהבדלה
148.....	אכילת בשר
149.....	טעימת בשר לכבוד שבת
150.....	סעודת מצוה
154.....	סיום
156.....	רחיצה: פניו ידיו ורגליו
163.....	קטנים
165.....	מלוכלך
170.....	ערב שבת חזון
173.....	טבילה במקוה
179.....	שבת חזון
180.....	נטילת צפרנים
182.....	מתנות
184.....	שאר דברים
	_Toc110937526
	סעודת המפסקת - סימן תקנ"ב.
186.....	סעודה המפסקת
187.....	לא יאכל שני תבשילין
188.....	פירות

188.....	מה שנוהגין לאכול.....
189.....	דרך ישיבה.....
189.....	כל אחד ישב לבדו.....
190.....	זמן אכילת סעודת המפסקת.....
190.....	כשחל ת"ב בשבת או באחד בשבת.....
190.....	תפילה.....
	_Toc110937536
	<u>ערב תשעה באב</u> - סימן תקנ"ג.
191.....	אחר סעודת המפסקת.....
191.....	לימוד התורה.....
192.....	לטייל.....
	_Toc110937540
	<u>תשעה באב</u> - סימן תקנ"ד.
193.....	מקורות.....
194.....	תלמוד תורה.....
199.....	חקירה בדיני לימוד התורה.....
201.....	דרך לימודו.....
201.....	תפילה.....
207.....	אכילה.....
213.....	רחיצה.....
218.....	סיכה.....
219.....	נעילת הסנדל.....
221.....	תשמיש המטה.....
222.....	שאלת שלום.....
226.....	מלאכה.....
227.....	בר מצוה: שחל בתשעה באב.....
	<u>ימעט מכבודו והנאתו</u> - סימן תקנ"ה.
230.....	דיני תפילין.....
231.....	ימעט מכבודו והנאתו.....
232.....	שינה.....
	_Toc110937558
	<u>תשעה באב שחל ביום ראשון</u> - סימן תקנ"ו.
234.....	הלכה: בקיצור - כת"ב שחל בשבת.....
235.....	רחיצה: ערב שבת שחל ראש חודש אב.....
236.....	בגדי שבת: כשחל ראש חודש ביום ו' או בשבת.....
236.....	שאר ענינים: ערב שבת שחל ראש חודש אב.....
237.....	האם יש שבוע שחל בו תשעה באב.....
239.....	רחיצה: ערב שבת חזון כשחל ערב ט' באב.....
240.....	שבת: דברים שבצנעה - תשמיש המטה.....

245.....	שבת: דברים שבצנעה - רחיצה
247.....	שאר סעודות ושמחות בשבת.
249.....	לימוד התורה, כשחל ט"ב בשבת
251.....	לטייל, כשחל ט"ב בשבת
251.....	חולה בת"ב שנדחה
253.....	ברית מילה, ופדיון הבן
254.....	בר מצוה: מי שנעשה גדול בי' אב
255.....	סעודה המפסקת: סעודה שלישית
258.....	הכנה משבת לתשעה באב
261.....	קלי צום
264.....	ברכת הנר: בורא מאורי האש - מוצאי שבת
265.....	איך לעשות הבדלה: בריא
266.....	חולה
268.....	חולה שאוכל, מתי מבדיל
271.....	נשים הצריכות לאכול בת"ב כגון יולדות וכדו', מתי מבדיל
273.....	קטנים (שהגיעו לחינוך) שאוכלים בת"ב: הבדלה
276.....	ציורים שיש לדון האם צריכים הבדלה
276.....	חולה שמבדיל בת"ב, האם יוציא גם בני ביתו
278.....	אם יכול מי שצם להבדיל על הכוס עבור חולה שצריך לאכול
279.....	איך לעשות הבדלה: חולה
283.....	שאר ענינים
283.....	מוצאי תשעה באב: יום י"א באב
	_Toc110937588
	לומר נחם ועננו בתשעה באב - סימן תקנ"ז.
284.....	נחם...
284.....	עננו...
285.....	ברכת המזון: נחם
	_Toc110937592
	מוצאי תשעה באב - סימן תקנ"ח.
287.....	הלכות
294.....	כשחל ת"ב ביום חמישי
300.....	כשחל תשעה באב בשבת, ונדחה ליום א': י"א באב
	_Toc110937596
	מנהגי תשעה באב - סימן תקנ"ט.
305.....	קריאת איכה
305.....	יושב על הקרקע
	_Toc110937599
	זכר לחורבן - סימן תק"ס.
308.....	משייר אמה על אמה
318.....	סעודה: משייר דבר מועט

319.....	משיירה ממיני התכשיט.
320.....	לתת אפר בראש חתנים.
321.....	שלא לנגן.
322.....	שיטה א': אסור רק ברגילות או בבית משתה בפה.
323.....	שיטה ב': כלי אסור, ובפה אסור רק ביין.
325.....	שיטה ג': אסור בין בכלי או פה, ובין ביין או לא.
328.....	עטרות חתנים וכלות.
328.....	אסור שימלא שחוק פיו.
332.....	תענית ביום ב', ביום ה'.
332.....	תיקון חצות.
332.....	אמירת "על נהרות בבל"
334.....	אם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכַּח יְמִינִי
335.....	מנהג ירושלים: כלי זמר אצל חתונות.
340.....	זמנים שונים: כלי זמר בירושלים.

_Toc110937616

חיוב קריעה - סימן תקס"א.

342.....	מקום הקריעה.
342.....	בזמנינו.
346.....	כותל המערבי.
348.....	מקום הקודש קדשים.
349.....	נגיעה לכותל, וכדו'.
352.....	קריעת בגדו.
356.....	אנשים.
360.....	גדר ראית המקדש.
362.....	זמני הקריעה.
368.....	צירים.
370.....	תושבי ירושלים: שלא היה שם לשלושים יום.
372.....	שבת.
373.....	עינים שונים.

הגרח"ק זצ"ל (מילי מעלייתא אות א') – "שאלה: האם שייך הכלל דהלכה כדברי המיקל באבילות לגבי אבילות דירושלים. תשובה: לא מצינו".

"שאם באנו לצרף דעת האוסרים בכל דיני תורה לא נאכל לחם ולא נשתה מים כידוע דבעו"ה נשתכחה תורה ורבו הדעות האסור לזה מותר לזה ולא נמצא הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום א"י"
חתם סופר (ח"ב יו"ד סי' ל"ז ד"ה איברא)

להתענות ד' צומות

סימן תקמ"ט

[א] מקור.

[ב] מי ששכח שיש צום.

[ג] עניני יום התענית.

דור המלקטים - הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז), נטעי גבריאל (ציננער, חנוכה פרק ס' - פרק ס"ג), מועדי ישרון (ח"א עמ' ק"ז), ס' הזכרון זכרון שלמה (עניני עשרה בטבת, מנדלבוים).

ט' טבת, ושאר תעניות - ע"א או"ח סי' תק"פ, לשיטות ומראי מקומות.

[א] מקור.

א. **ראש השנה** (דף יח): – "מאי דכתיב (זכריה פרק ח פסוק י"ט) כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה. קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה, בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה, אין שלום צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה, יש (גזרת המלכות) **שמד צום**, אין שמד (גזרת המלכות) ואין שלום, רצו מתענין, רצו אין מתענין".

ב. **רמב"ן** (תורת האדם עמ' רמ"ג) – "פירוש יש שלום היינו בזמן שבית המקדש קיים יהיו לששון ולשמחה, אין שלום כגון בזמן חורבן ואין שמד במקום ידוע בישראל רצו רוב צבור ונסכמו שלא להתענות אין ב"ד מטריחין עליהם להתענות, לפיכך אין שלוחין יוצאין, רצו רוב צבור להתענות מתענין, ועכשיו כבר רצו ונהגו להתענות בהם וקבלום עליהם, לפיכך אסור ליחיד לפרוץ גדרן, **וכל שכן בדורות הללו** שהרי בעונותינו שרבו יש שמד בישראל ואין שלום, הילכך חייבין הכל להתענות מדברי קבלה ותקנת נביאים: ומסתברא דכולהו ארבע צומות תענית צבור הן, ונביאים גזרו אותם **וכל חומרי תענית עליהן**, מפסיקין בהן מבעוד יום ואסורין ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה כת"ב, וקרא מקיש להו לתשעה באב, אלא האידנא כיון דבזמן דליכא שמד בטלין רצו ונהגו להתענות בהן ולא רצו לנהוג בהם בחומרות הללו, אבל מעיקר התקנה ודאי אסורין הן בכלן דלא גרעה גזרת נביאים מגזרת בית דין בתעניות אמצעיות ואחרונות, **וכל דתקון נביאים כעין דאורייתא תקון**, תשעה באב וד' צומות כיום הכפורים לעינוי, וכן לגבי תענית דמגלה אמרו במדרש תלים וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום וכי אפשר לאדם לעשות כן אלא שהיו מפסיקין מבעוד יום, ובתוספתא אמרו במסכת תענית כל אלו שאמרו אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה וברחיצה וכו' מנין שהיום הולך אחר הלילה שנאמר לך כנוס את כל היהודים וצומו עלי שלשת ימים לילה ויום הא למדנו שאין תענית צבור נקבע על הצבור אלא בהפסקה מבעוד יום, ובחומרין אלו כולן שוין הן לתשעה באב בעינוי. והאי דנקיט בגמרא לאיסור תשעה באב בלחוד משום דשאר ברצו מתענין ואוקמינהו ולא מדכרי להו במתני' ולא בגמרא כלל, והיינו דאמרינן במגילה (ה' א') רבי נטע נטיעה בפורים ורחץ בקרונה של צפורי בשבעה עשר בתמוז ובקש לעקור תשעה באב, לומר שעקר שבעה עשר בתמוז משום דאין שלום ואין שמד היה בימיו ומשום הכי רחץ, הא מעיקר דינא אסור הוא ברחיצה למתענין בו. וליכא לפרושי שרחץ והתענה בו, דהא אפילו תשעה באב בקש לעקור. דמיא הא מילתא לההיא דאמרינן בראש השנה (י"ח ב') מעשה וגזרו תענית בחנוכה וירד ר' אלעזר ורחץ ור' יהושע וסיפר אמרו להם צאו והתענו על מה שהתעניתם הא למתענין בו מן הדין אסורין ברחיצה כדפרישית, **אלא מיהו האידנא פוק חזי מה עמא דבר**".

[ב] מי ששכח שיש צום.

א. **מי ששכח ואכל בתענית.**

1. צריך להשלים התענית.

(א) **א"ז** (ס"ק ד') – "מי שטעה ואכל בעשרה בטבת יש לו להתענות בה"ב, מהרי"ל. ופשוט דצריך להשלים התענית אחר שאכל, דמי שאכל שום יחזור ויאכל שום".

(ב) **מ"ב** (ס"ג ג') – "מי שטעה ואכל בהם מ"מ צריך להשלים התענית אחר שאכל דמי שאכל שום יחזור ויאכל שום".

(ג) **הליכות אבן ישראל** (מועדים ח"א עמ' שט"ו סעי' י') – "לא פקע חיוב התענית ממנו, וצריך להשלים התענית עד סוף היום".
(ד) **ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ"ה) – "מי ששכח ואכל בתענית צבור, ונזכר לאחר מכן, צריך להשלים תעניתו. ומן הדין אינו צריך להתענות ביום אחר, אלא אם כן עושה כן לכפר על שגגתו, וכגון שהוא בריא ויכול לצער עצמו בתענית שאינו חובה. [באופן שהדבר לא יגרום לו לביטול תורה]. ואם נזכר לפני שאכל כזית והפסיק מיד, יכול לומר עננו בתפלת המנחה, אבל אם אכל כזית אף על פי שהשלים תעניתו אינו אומר עננו בתפלת מנחה. [שו"ת יביע אומר ח"א יורה דעה סי' יד סק"ח]".

ב. מי ששכח ובירך ביום התענית על דבר מאכל.

1. יש לטעום קצת.

(א) **הלכות קטנות** (ח"א סי' רנ"ב) – "שאלה מי שאמר הריני בתענית עד שאשנה פ' זה וברך על אוכלים והכניסן לתוך פיו וזכר את נדרו מהו שיפלוט וישנה פרקו כההיא דתרומות (פ"ח מ"ב) באוכלים דמאיסי מיבעיא לן. תשובה יסלקם לצד א' וישנה או יבלע פחות מכשיעור [ע"י עקרי הד"ט או"ח סי' כ"ט אות ו' וזכור לאברהם או"ח אות ח']".

(ב) **יביע אומר** (ח"ב יו"ד סי' ה' אות ו'. ח"י או"ח סי' מ"א) – "יטעם מעט כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה".

(ג) **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק ב' סעי' ז') – "יש לטעום קצת כדי שלא תהא ברכתו לבטלה".

(ד) **ויען דוד** (ח"ד סי' ע"א) – "סוף דבר נראה דמותר לאכול פחות מכשיעור להנצל מברכה לבטלה חוץ מביום הכיפורים".

(ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ"ו) – "מי ששכח ובירך ביום התענית על דבר מאכל, או משקה, יטעם ממנו משהו כדי שגרונו יהנה. שאם לא יטעם יעבור על איסור ברכה לבטלה שלדעת הגאונים הרמב"ם והשלחן ערוך איסורו הוא מן התורה, ואילו טעימה בצומות אלה היא מדרבנן. וימשיך בתעניתו ויאמר עננו, שטעימה מועטת מאד אין עליה תורת אכילה. [ילקו"י תפלה א' סי' פט. ירחון קול תורה סיון תשס"ג. שו"ת יביע אומר ח"ב חיו"ד סי' ה' סק"ו. וח"י האו"ח סי' מא עמ' עה. ושו"ת יחיה דעת ח"ד סי' מא"].

(ו) נתיבות הברכה (פרק ו' סעי' י"ב).

2. לא יאכל, ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

(א) דעת תורה (סי' תרס"ח סוף סעי' א') – "... ועכ"פ כל זה באיסור נדר, אבל בד' צומות נראה שיאמר בשכמל"ו ולא יאכל כלל. ועי' ספר ארץ חמדה ס"ז בזה".

(ב) שערי עזרא (ח"א סי' ט"ו) – "העולה מכל זה לדינא שבצומות שקבעו לנו רז"ל מי שבירך ולפני שאכל נזכר בתענית, לא יאכל כלל אפילו פחות מכשיעור ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו".

(ג) שערים מצויינים בהלכה (סי' ו' ס"ק ג') – "בהגהות מהרש"ם (סי' תקסח) ...".

(ד) אור לציון (ח"ג פרק ל"א סעי' ה', הע' ה') – "שאלה. מי ששכח ובירך על דבר מאכל ביום תענית ונזכר שהוא יום תענית לפני שטעם, האם יטעם מעט כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. תשובה. לא יטעם כלל. ויאמר מיד ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. [נחלקו הפוסקים במי ששכח ובירך על מאכל ביום תענית, אם יטעם כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה או שיאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ושב ואל תעשה עדיף. ובברכ"י בסימן תקס"ח אות א' כתב בשם הנחפה בכסף ועוד שיטעם מעט. אולם בערך השולחן שם אות ב' ובעיקרי הד"ט כלל כ"ט אות א' כתבו שלא יטעם כלל. וכן כתבו המהרש"ם בדעת תורה כאן ובשו"ת שבט סופר האו"ח סימן כ"ה. וראה גם בכה"ח כאן אות ט"ז. וכן עיקר שלא יטעם כלל, ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וראה בשע"ת שם ס"ק א'. (וראה בדברי הרמב"ם בפרק ד' מהלכת ברכות הלכה י' ובשדי חמד כללים מערכת ב' כלל קט"ו)].

(ה) משנה הלכות (ח"ז סי' פ') – "נראין דברי האוסרין שאין לאכול כלל אלא יאמר מיד בשכמל"ו שהוא תיקן לכה"ג".

(ו) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קע"א, מעיין הברכה פרק ו' אות כ"ד, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ו אות ב') – "שכח ובירך על מאכל בצום לא יאכלנו, ולפי שיצאה ברכתו לבטלה יאמר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'".

(ז) רבבות אפרים (סוכת חיים, ער"ש עמ' כ"ט אות ח') – "ערב שבת ... ובשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' שס"ז) כתב דאם כבר בירך מותר לטעום מעט ולבלוע כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. וכן אמר לי הגר"ש מילר שליט"א. אבל אח"כ אמר לי הגר"א גריבלאט זצ"ל (בעמח"ס רבבות אפרים) דחזר בו מפסק זה, כיון דבד' צומות כשאנו חל בערב שבת אם יארע כזה לא יאכל כלל רק יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, א"כ ה"ה אפי' אם חל עשרה בטבת בערב שבת לא יאכל רק יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

(ח) קרא עלי מועד (פרק א' סעי' ט').

(ט) וזאת הברכה (מעיין הברכה פרק ו' אות כ"ד, בני אשכנז).

3. דעת הגר"ח"ק זצ"ל.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (נזר החיים ריש עמ' ר"י) – "מה הדין בטעה ובירך על מאכל בתענית. תשובת מרן שליט"א: י"א שאוכל קצת וי"א שלא יאכל כלום. ולדעתי יטעם קצת שיהא לברכה על מה לחול, אך יפלוט ולא יבלע".

(ב) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ד) – "שאלה: בירך על מאכל ונזכר שהוא בתענית אם יטעם, כדי שלא יהא ברכה לבטלה. תשובה: ילקק".

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ה) – "שאלה: כתב לי מרן דאם בירך על מאכל ונזכר שהוא בתענית ילקק, וצ"ע מ"ט צריך ללקק, הא כתב הריטב"א חולין ק"ו דנמלך מלאכול ל"ה ברכה לבטלה א"כ ה"ה הכא. תשובה: יותר טוב ללקק".

(ד) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שט"ז), בית מתתיהו ח"ב סי' ט"ז אות ב' ד"ה ומצאתי) – "והגר"ח קנייבסקי כתב לי דאם שכח בתענית ובירך על מאכל ילקק, ולא כתב שיאמר בכשמל"ו, כמו בבירך על מאכל בין בשר וחלב, ושאלתי לו מ"ט לא יאמר בכשמל"ו וכתב, ילקק ויאמר בכשמל"ו".

(ה) הגר"ח"ק זצ"ל (סוכת חיים, ער"ש עמ' כ"ט אות ח') – "זו ברכה בטעות ויאמר מיד בשכמל"ו".

4. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ב סי' ט"ז אות ב').

(א) שע"ת (סי' תקס"ח ס"ק א') – "וכ' ברכי יוסף בשם נחפה בכסף דמי שהיה שרוי בתענית ולקח איזה מאכל ובירך עליו ונזכר מהתענית יאכל פחות מכזית מפני הברכה והתענית עולה לו, ובאדמת קודש מגמם בזה ואין דבריו נראה וכן מהר"ש גרמיזאן כתב שיש לעשות כן ע"ש (וצ"ע בד' צומות שנראה דאסורים יש לו לו' מיד שנזכר בשכ"מ) וע"ש בשם פרי הארץ ח"ב שאם היה אוכל ואמר לו שעלה ע"ה יפלוט ועיין מ"ש כאן באשל אברהם בזה".

(ב) משנת יוסף (ח"ה סי' ק'), עי' ח"י סי' ה') – "יש בזה חילוק אם הוא צום דאורייתא, או צום דרבנן, או שקיבל ע"ע להתענות בנדר, או שקיבל ע"ע בקבלת תענית לא בנדר ...".

(ג) תשובות והנהגות (ח"א סי' שכ"ט) – "כל זה במשקה דלא שייך טעימה בלי שיבלע מעט, אבל במאכל נכון שיטעום ויפלוט, וכמו שהביא במשנ"ב (ר"ס תקס"ז) שלצורך סעודת מצוה יש לסמוך להתיר אף בתענית צבור לטעום ולפלוט כדעה המתרת חוץ מת"ב ויוהכ"פ, ובזה ירויה גם לענין ברכה שיש פוסקים שע"ז נמי מברך כשדעתו ליהנות מזה, (עי' משנ"ב בביה"ל סימן קס"ז ס"ו) אבל במשקין שבולע מעט שאסור לכו"ע כמפורש בשו"ע ר"ס תקס"ז אין להקל בטעימה".

ג. ברכה אחרונה כשאכל בשוגג.

1. מברך.

(א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות א') – "ולהלכה בשוגג מברך".

2. מראי מקומות.

א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שס"ד) – "שאלה: האוכל בשוגג בתענית אם יברך ברכה אחרונה אף לסוברים דבשוגג אין מברך באיסור, הכא באיסור מחמת הזמן שרי. תשובה: צ"ע. [ולענין ברכה אחרונה כשאכל מצה בער"פ השיב אם הוא איסור מדינא לא יברך. ובס' דולה ומשקה עמ' רנ"ט השיב דהאוכל חלב אחר בשר תוך ו' שעות יברך ברכה אחרונה]".

ג] עניני יום התענית.

א. תשובה.

1. מ"ב (ס"ק א') – "וכל אלו הימים כל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהם כדי לעורר הלבבות לפקח על דרכי התשובה ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות שבזכרון הדברים אלו נשוב להטיב כמו שנאמר והתודו את עונם ואת עון אבותם וגו' ולכן חייב כל איש לשום אל לבו באותן הימים ולפשפש במעשיו ולשוב בהן כי אין העיקר התענית כמש"כ באנשי נינוה וירא ד' את מעשיהם ואמרו חז"ל את שקם ואת תעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם ואין התענית אלא הכנה לתשובה לכן אותם האנשים שכשהם מתענים הולכים בטיוול ובדברים בטלים תפשו הטפל והניחו העיקר ומ"מ אין לפטור את עצמו בתשובה בלבד כי ימים אלו הם מ"ע מדברי הנביאים להתענות בהם וכמו שכתבנו למעלה".

ב. צדקה.

1. "והטעם שמפטיר במנחה בתענית ולא בשחרית משום דכתיב בה שמרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נו) ואגרא דתעניתא צדקתא לעת ערב ומש"ה נכון לאומרו בערב אחר שעשו צדקה" – תוס' (מגילה דף כא. ד"ה הקורא), פסקי תשובות (הע' ה').

ג. האם ספרדי יענה אמן בהפטרות של ת"צ.

1. עי' סי' רט"ו סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ג' צומות

סימן תק"נ

- [א] אנשים שמתענה: הכללים - סעיף א'.
 [ב] שתיה.
 [ג] לעשן.
 [ד] מי מתענים: חולים.
 [ה] נשים: מעוברות, מינקות.
- [ו] שאר אנשים.
 [ז] אנשים שאוכלים בצום: הכללים.
 [ח] מחליף זמנו.
 [ט] רחיצה - סעיף ב'.
 [י] בעל נפש: יחמיר בכלום כמו ת"ב.
- [יא] להפסיק מבעוד יום.
 [יב] הלכות כט' ימים.
 [יג] עשרה בטבת שחל בער"ש - סעיף ג'.

א' אנשים שמתענה: הכללים - סעיף א'.

א. נגיעה באוכלים.

1. מחמיר, אא"כ במקום הצורך.
 (א) פמ"ג (סי' תרי"ב מש"ז ס"ק ח') - "ליגע. עיין ט"ז. משמע בשאר תענית בד' צומות אסור ליגע באוכלין שלא לצורך, כחמץ בפסח דאסור ליגע אף בשל עכו"ם, רק דוחפו בקנה, כבסימן תמ"ו בט"ז ומ"א אות ה', ומשמע אף חמץ נוקשה דרבנן אסור ליגע, הוא הדין ד' צומות דרבנן אסור ליגע באוכלין".
 (ב) דעת תורה (סי' תקמ"ט על סעי' א') - "פמ"ג ...".
 (ג) כפ החיים (סי' תרי"ב ס"ק נ"ו) - "מותר ליגע וכו' ובשאר תענית בד' צומות אסור ליגע באוכלין שלא לצורך. מש"ז אות ח".
 (ד) שבט הקהתי (ח"ב סי' קצ"ב אות א') - "ומ"מ נראה דאוכלין שאין דרך לאוכלן כשהן חייין מותר ליגע דלא גזרינן שמא יבוא לאכול שלא כדרך, ועד שילך לתקנו ודאי יזכור ... אבל לחם נראה דלא יגע, דאע"ג דאסור לאכול בלי נט"י, מ"מ חיישינן שמא יבוא לאכול, והראיה ... העולה להלכה: יש להחמיר לא ליגע שלא לצורך בשאר תעניות במאכל שראוי לאוכלו כמו שהוא, ואם המאכל מכוסה מותר ליגע".
 (ה) ודרשת וחקרת (ח"ג עמ' י"א אות ב') - "הפרמ"ג ...".
 (ו) פסקי תשובות (סי' תקמ"ט אות א' ד"ה ואסור) - "ואסור ליגע במאכלים שלא לצורך אף בצומות הללו שהם רק מדרבנן שמא יבוא לאכול או לטעום".

2. מיקל.

- (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ב', הע' ד') - "מותר ליגע באוכלין בתענית ציבור".
 (ב) הגרמ"א רוט (תורת המועדים שונה הלכות ס"ק ה') - "הפמ"ג ... ברם במג"א ועוד אחרונים העתיקו טעמו של תה"ד ... לפי טעם זה אין חילוק בין יוהכ"פ לשאר תעניות בטעם ההיתר ומלבד זה י"ל דמגמ' לא שמענו איסור נגיעה רק גבי חמץ שהוא איסור דאורייתא ועפ"ז נתחבטו ליתן חילוק בין יוה"כ שהוא ג"כ איסור תורה אבל י"ל שלא עלה על דעתם לגזור איסור נגיעה במקום שכל האיסור הוא דרבנן כשאר ד' תעניות שהן דרבנן, והפמ"ג כנראה הרגיש בזה ולכן כתב שאיסור נגיעה גבי חמץ הוא אף בחמץ נוקשה דרבנן, וכתב זה ללא מקור, ואף אם נראה לו זה מסברא אולי מטעם שלא חילקו בין חמץ לחמץ וגזרו איסור נגיעה בכלום, אבל תעניות שכל עצמם אינם אלא דרבנן מנ"ל להחמיר כל כך, וכמדומה מנהג העולם שלא להקפיד כלל על נגיעה באוכלין בשאר תעניות".

3. מראי מקומות.

- (א) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ס"ג סעי' ז') - "מותר ליגע באוכלין בת"ב ולא חיישינן שמא יבוא לאכול, ויש מחמירים".
 (ב) מקראי קודש (תעניות פרק א' הע' ה') - "כתב הפמ"ג ... ומ"מ המ"ב לא הביא דין זה דהפמ"ג להלכה. וגם לא ראיתי שנוהגים להחמיר כיום בזה. וחכ"א העיר שנראה שאין להחמיר בזה במיקרים הבאים: (1) לצורך האנשים המותרים לאכול, שמוותר להם ולמשמשיהם לגעת באוכל, וכגון לעורך קטנים, חולים, זקנים, יולדות, מניקות וכדו'. (2) לכבוד שבת, וכגון שהתענית חלה בע"ש, או אפי' ביום ה', ועושים הקניות והבישולים באותו יום. וה"ה בתענית אסתר כשרוצים לבשל לצורך סעודת פורים. והמחמיר בזה יוצא שכרו בהפסדו. עכ"ד. ונראים הדברים. והגר"א נבנצל שליט"א העיר: וגם בשאר הימים מותר להכין מאכלים לאחר הצום. עכ"ל. והיינו לצורך הכנת האוכל שיאכלוהו לאחר הצום, ר' כה"ח (סי' תקנ"ד ס"ק מ"ד ומ"ו)".

ב. להריח אוכלים.

1. בשאר תעניות, יש להקל.
 (א) מג"א (סי' תקנ"ו ס"ק א') - "אף על גב דמותר להריח ביום התענית דהא אפי' טעימה יש מתירין כמ"ש סי' תקס"ז דאינו אסור רק אכילה ושתיה מ"מ כיון דהבשמים באין במ"ש לתענוג להשיב נפש יתירה אין נכון לעשות כן בט"ב וכ"כ בש"כ בי"ד סי' רס"ה דלא כמ"ש שם בש"ע ועמ"ש לענין יה"כ".
 2. ביוה"כ, יש להחמיר באוכלים הראוי לאכילה.
 (א) עי' אלף למטה (סי' תרכ"ב ס"ק ב') - "שאין ליקח פרי הראוי לאכילה לברך ברכת הנותן ריח טוב בפירות ועי' לעיל סי' תרי"ב שיש לזהר שלא ליגע ביום הכפורים באוכלים, גם דמי קצת לקניבת ירק שכתבו כיון שעסוק ביה גזרינן דלמא אתי למיכל מיניה וגם נמי מתעסק להריח להא דמיה ובקניבת ירק נוהגין לאסור אף מן המנחה ולמעלה ע' סי' תרי"א ולכן אין ליקח להריח דבר ראוי לאכילה בלילה לברכת הריח".
 (ב) הו"ד בנטעי גבריא (יוה"כ פרק מ"ג סעי' ט', הע' ט"ז) - "אין נכון ליקח פרי הראוי לאכילה לברך ברכת הנותן ריח טוב כפירות [אלף למטה סי' תרכ"ב אות ב' מטעם דגזרינן שמא אתי למיכל]".

ג. תרופות (medicine).

1. מיקל.

(א) באה"ט (סי' תקס"ז ס"ק ז') – "עיינ דב"ש סי' צ"ז להתיר ליקח תרופה מרה בתענית".

(ב) כה"ח (ס"ק ל"ד) – "חולה ב"מ שציוו לו הרופאים לבלוע ב' או ג' גרגרים בלע"ז פילולי ובתוך אלו הימים הוצרך להתענות יום או יומים העלה דמותו לו לכתחלה נמי לבלוע או לשותות דבר מר כלענה ואפי' בד' צומות והחזיק על ידו...".

(ג) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"א אות ה').

(ד) נטעי גבריאל בין המצרים פרק ג' סעי' ד') – "מותר ליקח תרופות לצורך רפואה אם הם מרים בלי מים".

(ה) פסקי תשובות (סי' תקס"ז אות ג').

(ו) הגר"י רובין שליט"א (שמעתי).

(ז) ילקוט יוסף (מועדים עמ' תקל"ה אות י"ד, קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ"א) – "אדם בריא שמתענה, אך עליו לבלוע גלולות

וכדורים נגד מיחושי ראש וכדומה, מותר לו לבלוע התרופה בלי מים, כל שאין בה טעם ערב לחיך. וכן מותר לשותות תרופות שאין החיך נהנה מהם. אבל אם החיך נהנה מהם אין להתיר. אולם במקום חולי פנימי אין להחמיר. ויש אומרים שכל זה בשאר

תעניות, אבל ביום הכפורים ובתשעה באב אין להקל בזה אלא למי שבלאו הכי אוכל לפי היתר. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד

תקלה]".

(ח) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ט"ז).

2. מותר, ואם נזקק למעט מים עבור לקיחת התרופה מותר לו לקחת עם מעט מים.

(א) באר משה (נטעי גבריאל בין המצרים פרק ג' סעי' ד' בהג"ה) – "ואם א"א להחולה לבלוע הכדורים המרים בלא מים, אז יבלענו עם מעט מים (טי"י לעפעל), דהלא ביפ"ל ח"ב אות ג' הביא מתשו' בשמים ראש סי' ר"פ דאפילו חולה שאב"ס פטור מתענית

ת"ב, ע"כ כדור עם מים מעט אין לאסור, וכן שרי להחולה לשותות דבר מר לרפואה מעט מעט כשיעור (טיי לעפעל או עס לעפעל), כן דרכי להורות בשאלות אלו".

(ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ל', מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' צ"ג) – "מי שסובל בתענית צבור ממיחושי ראש, מותר לו לבלוע גלולה בלא מים, כל שאין בה טעם טוב שהחיך נהנה ממנה. ואם אי אפשר לו לבלוע הגלולה בלי מים, מותר לו לבלועה עם מעט

מים".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ח') – "ואינו עכול לבלועו בלי מים, מותר לו לבלוע הכדור עם מעט מים אפי' מה שלוקח

הכדור אינו משום חולי הפוטרנו מן התענית".

(ד) דברי חכמים (או"ח אות תע"ב) – "שאלה: בתענית כשיש לי צער בראשו, האם מותר לו לבלוע כדורים (pills) בלי שתיית מים, אפי' אם לא נחשב כצורך כ"כ. תשובה: שמעתי מהפוסקים שיוכל להתיר זה, אפי' כלא נחשב כצורך כ"כ. (ועי' בזה שו"ת הל'

קטנית חלק ב' ס' צ"ז, ושו"ת הקליון ס' י"ד)".

3. מותר, ואם אינו יכול לבלוע אותם בלא מים, [לכתחילה] יתן במים דבר מר.

(א) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ח') – "אדם שמתענה וזקוק ליטול תרופה, רשאי לבלועה. וכן מותר לבלוע

כדור רפואי כשיש לו צער בראשו, אך ללא מים, ומותר אפילו בלא נחשב כצורך כ"כ. אכן אם הוא צריך לשותות מים עם תרופה, יש להורות לו לפגום את טעם המים, וכגון שיערב מקצת מהתרופה בתוך המים וכדו', או שישים בכוס מים אחד תמצית מד'

שקיות תה, או שיערב חומץ במים. אכן אם קשה לו לשותות מים פגומים, יכול לשותות מעט מים רגילים, כדי לבלוע את התרופה".

(ב) חוט שני (יד בפורים פרק ו' הע' נ"ח) – "ובכדור, מלכתחילה יקח ללא מים, ואם לא יכול לקחתו ללא מים, ימיס הכדור במים, כדי שהמים יהיו מרים וישתה".

עי' חוט שני (נשיח בחוקך פר' בלק תשע"ז עמ' ב') – "שאלה: מי שאינו בגדר 'חולה' אך צריך לקחת תרופה בתענית, ואם לא

יקח התרופה זה יזיק לבריאותו באיזה אופן יבלע התרופה והאם יכול לבלוע התרופה עם מעט מים. תשובה: בסירוף: אם התרופה מרה מותר לבלועה בלא מים, ואם יש בה מתיקות יערב בה דבר מר וישתה. בכדורים: לכתחילה יבלע בלי מים, ואם אינו יכול

לבלוע בלי מים יבלע עם מים מרים או שימיס את הכדור במים ואז יהיו המים מרים, וישתה. ואם אי אפשר באופנים הנ"ל מותר ליטול את הכדור עם מעט מים שצריך לצורך הבליעה".

(ג) הגר"ח זצ"ל (הע' על ס' קרא עלי מועד אות ג') – "יש עצה לעשות המים מרים (כגון לתת לתוכן אפר וכה"ג) שאז אין ראוי

לשתי' עי' רמב"ם פ"ה מיסה"ת ה"ח".

4. מראי מקומות.

(א) הגר"ש"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תע"ד, נשמת אברהם סוף ס"ק ד') – "אדם בריא המתענה בג' תעניות ורוצה לבלוע כדור שהחיך

נהנה מזה נגד מיחושי ראש וכדומה, שאם מצטער ביותר, אפשר לבלוע ע"י עטיפה בנייר דק".

(ב) תשובות והנהגות (ח"ג סי' קנ"ו) – "שבג' צומות אם מצטער יש להתיר כפי הצורך רק מעט מים לבלוע דוקא, ובת"ב אין להתיר אלא כשמצטער הרבה".

5. לענין ת"ב - עי' סי' תקנ"ד, לשיטות ומראי מקומות.

ד. האם מותר כדור הנקרא קלי-צום, כדי שלא ירגיש בצער הנגרם מן התענית.

1. יביע אומר (ח"ט או"ח סי' נ"ד, מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ג') – "שאלה: אדם שקודם תחילת הצום, רוצה לקחת כדורים המקלים על הצום. האם הדבר מותר. תשובה: מי שהוא חולה, חלש [וכדומה], מותר. אך בסתמא כדאי להחמיר".

2. הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש' אות א') – "שאלה: האם מותר לבלוע 'כדור' מיוחד הנקרא 'קלי-צום' לפני הצום דעל ידי כך מקל על התענית. תשובה: מותר".

3. הגר"מ גבאי (גם אני אודך ח"ג סוף סי' י"ב) – "ואולי יש לחלק בזה בין יוה"כ לת"ב, שביוה"כ דכתוב להדיא ועיניתם אם עושה פעולות שלא ירגיש העינוי, נחסר במצות העינוי, ואילו בת"ב דליכא אלא דין לצום בת"ב וסו"ס צם, גם שלא הרגיש לגמרי העינוי. וצ"ע".

4. מראי מקומות.

(א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג סוף אות י"ז) – "ובתענית עצמו אסור לקחת אף בלא מים כיון שזה כדור תזונה אסור".

ה. ללעוס מסטיק (chewing gum).

1. מחמיר.

(א) אהל משה (תנינא סי' קי"ג אות ב') – "יש כאן איסור ברור מכיון דיש בלעיסה זו טעם וריח (כפי הנאמר לי) כי המסטיק מכוסה בסוכר או מעורב בו דבר הנותן טעם לשבח, ומחמת הלעיסה ממעט והולך כידוע, וגם עץ מתוק אסור ללעוס בתענית ציבור כמבואר במג"א סי' תקס"ז ס"ק ח', וכן פסק המשנה ברורה ובס"א או"ח שם מביא בשם ס' יפה ללב דאסור לקחת לתוך פיו פנדיון אם הוא צמא, שרוק הבא מפנדיון חשוב משקה, וכן אסור לעשות עם אבן קורקובן של תרנגול להשקיע הצמאון".

(ב) הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק כ"ט הע' נ"ט).

(ג) פסקי תשובות (סי' תקס"ז הע' א') – "וכאמור בשו"ע כל ההיתר הוא כשפולט הטעם המתוק שיוצא מהעץ המתוק וכדו', ולכן אין שום היתר ללעוס מסטיק וכדו' בתעניות כיון שהטעם נכנס לגרונו".

(ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ"ד) – "אסור ללעוס גומי לעיסה, [מסטיק] ביום תענית, אך מסטיק שאין בו שום מתיקות כלל מותר ללעוסו בתעניות. ובזה אין מברכים על המסטיק. [ילקו"י מועדים עמוד תקלה]".

(ה) נחמת ישראל (פרק כ"ט סעי' ט"ז) – "אסור ללעוס גומי לעיסה".

2. מסטיק שאין בו שום מתיקות (unflavored gum).

(א) מיקל.

1) בית הלל (או"ח סי' רע"ח) – "בלעיסה זו אין שום טעם וריח כלל, ויכול ללעוס חתיכה גומי כל היום ולא יחסר מזה כלום".

2) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ"ד) – לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות – Halachically Speaking (שנה ט"ו גליון ז').

ו. בעל החנות.

1. צריכים להימנע מלספק מצרכי מזון ביום התענית אא"כ ידוע להם שהאוכל והשותה הוא חולה שפטור מתענית.

(א) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' ח') – "אין לבעלי חנויות לספק מצרכי מזון לאוכלים ושותים שם ביום התענית, אלא אם כן ידוע שהאוכל והשותה הוא חולה שפטור מתענית. ואפי' ישנם עוד בעלי מסעדות שמספקים מזון ביום התענית לכל מי שירצה, אף על פי כן החרד לדבר ה' ימנע עצמו מזה. [יחזה דעת ג' סי' סז]".

(ב) פסקי תשובות (סי' תקמ"ט סוף אות א') – "ובעלי מסעדות וקיוסקים צריכים להימנע מלספק מצרכי מזון ביום התענית אא"כ ידוע להם שהאוכל והשותה הוא חולה שפטור מתענית".

2. מראי מקומות.

(א) מקראי קודש (תעניות פרק א' סוף הע' ה') – "כתב בילקו"י ... הב"ד פסתש"ו ... וחכ"א העיר שמשמע מזה שבעל מכולת א"צ לדקדק, דמסתבר שהוא משום דאיכא למיתלי בהיתרא שיאכל בערב. ומ"מ צ"ע אי ברור שהוא קונה זאת לאכול מיד בתענית, וכגון שקונה בבוקר לחמניה ושוקו, שאז לכא' בעל המכולת דינו כבעל קיוסק. ועוד יש לעיין אי שרי לשאול האדם ע"כ מצד כבוד הבריות, שמתבייש לומר שהוא חולה. ויל"ע אי ניתן להקל ולתלות בהיתרא, כגון שהוא יתן לבנו הקטן, או שהוא חולה או שישתה במוצאי התענית. ובפרט למקילים במכירה למי שאינו מברך. ויל"ע אי אין חילול ש"ש ח"ו בכך שבתי אוכל (לא מכולות) פתוחים בתענית".

ז. להשתוף (suntan).

1. מיקל.

(א) אג"מ (מועדי ישרון ח"א הל' תענית הע' כ"ה) – "ואף דיש אוסרים רחיצה של תענוג בתענית, אמנם די בגזירה זו ואין להוסיף".

אג"מ (שמועות משה אות א') – "שיזוף (suntan) בתענית צבור מותר".

2. מיקל, אבל ראוי למעט בתענוג.

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' ס"ח הע' א') – "דמותר, אלא שהוא לא מתאים ליום התענית".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ח) – "שאלה: בימי תענית ציבור האם מותר להשתוף בשמש בכוונה של תענוג או שמא יש לומר שהוא אסור כמו שמצאנו ברחיצה של תענוג בימי תענית ציבור. תשובה: מותר אבל ראוי למעט בתענוג".

(ג) הגר"א שלזינגר שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ח הע' א') – "שאפשר להשתוף בשמש אלא שהוא לא מתאים ליום".

3. מראי מקומות.

(א) לענין ת"ב - עי' סי' תקנ"ה, לשיטות ומראי מקומות.

ב] שתיה.

א. שותה הרבה לפני הצום כדי שיוכל לצום: אם יברך כשותה.

1. עי' סי' ר"ד סעי' ז', לשיטות ומראי מקומות.

ב. לרחוץ פיו במים בשחרית: בתענית ציבור.

1. יש להחמיר.

(א) מחבר (סי' תקס"ז סעי' ג') – "מי שדרכו לרחוץ פיו בשחרית בת"צ, לא כשר למעבד הכי".(ב) לבוש (סי' תקס"ז סעי' ג') – "אבל בתענית ציבור לא כשר למעבד הכי דשמא יבאו לו מים בגרונו".(ג) אא"כ במקור צער בתענית ציבור. וצער גדול בת"ב, ולהחמיר ביוה"כ.(1) ח"א (כלל קל"ב סעי' כ') – "ולרחוץ פיו במים בשחרית, בת"צ אסור ... ונ"ל דבמקום צער גדול, יש להתיר אפילו בט"ב רחיצת הפה במים, רק שיזהר ביותר לכפוף ראשו ופיו למטה, שלא יבוא לגרונו. וביום הכפורים, יש להחמיר גם בזה בכל מה דאפשר (תקס"ז)".(2) מ"ב (סי' ד' ס"ק ט') – "גם טוב להדיח פיו ובתענית ציבור לא ידיח".ע"י מ"ב (סי' ד' ס"ק ל"ז) – "מפני הרירים. כי צריך להזכיר את השם הגדול בקדושה ובטהרה [ב"י]".מ"ב (סי' תקס"ז ס"ק י"א) – "ובמקום צער יש להתיר רחיצת פה במים בכל ת"צ רק שיזהר ביותר לכפוף ראשו ופיו למטה שלא יבא לגרונו ואפילו בט"ב יש להתיר כשהוא לו צער גדול וביוה"כ יש להחמיר גם בזה".(3) אג"מ (הגר"ש איידר זצ"ל הל' בין המצרים עמ' י"ט אות ו').(4) מנחת יצחק (ח"ד סי' ק"ט אות א') – "אמנם כנראה בנוגע לשאר ת"צ, יש להתיר במקום צער, אפילו ל"ה צער גדול, כדאיתא במ"ב שם (סי' תקס"ז ס"ק י"א), ובערוך השלחן שם (סעי' ג'), התיר לכל בשאר ת"צ, אם עומד שחוח, וכוונתו רק לנקות השיניים עיין שם, - ועכ"פ במקום צער, פשוט להתיר באופן הנ"ל, ובת"ב במקום צער גדול כנ"ל".(5) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ט') – "שטיפת הפה בתענית אסור, בין במים ובין במי שטיפה, אלא אם כן הוא מצטער במה שאינו שוטף פיו, דבכה"ג שרי לשטוף פיו ובתנאי שיכוף ראשו למטה שלא יכנסו מים לגרונו".(6) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"א סעי' א') – "אין לשטוף את פיו בבוקר יום התענית, וכן אין לצחצח השיניים עם מים, ומי שיש לו צער גדול יש להקל, אך יזהר לכפוף צוארו שלא יזובו המים לתוך הגרון".(7) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ') – "אין לשטוף הפה בבוקר בהתעוררו משינתו בתעניות ציבור. ובמקום צורך יש להתיר כשאינו נותן בפיו יותר משיעור רביעית בבת אחת, [דהיינו שמונים ואחד גרם], ויודע בעצמו שיוכל להזהר שלא יבלע מן המים".2. יש להקל: אם כפף צוארו שלא יזובו המים לגרון [מי שרגיל בכך], לבד בט"ב ויוה"כ.(א) א"ר (סי' תקס"ז ס"ק ה', א"ז ס"ק ג') – "בתענית ציבור וכו'. כ"כ הש"ע, ומקורו בתרומת הדשן סי' קנ"ה, וראיתו מדין דטועם בריש סימן זה. ולענ"ד שאני במים שאין בו טעם דמותר לכ"ע אף בתענית ציבור. גם קשה על ש"ע הא פסק אפילו בטועם דמותר אף בתענית ציבור. ואפשר דמירי ביותר מרביעית ודחוק. גם כיון שאין בו טעם לא עדיף יותר מרביעית משאר תבשיל דרביעית. וכן במהרי"ל [הל' תענית אות יא] כתב שהיה נוהג לרחוץ לעולם, אך כפף צוארו שלא יזובו המים לגרון, חוץ מיום כפור דאסור עי"ש. וכן נ"ל להקל למי שרגיל בכך, ועיין סי' ד' סעיף י"ז".(ב) באר היטב (סי' תקס"ז ס"ק ה') – "מהרי"ל היה נוהג לרחוץ לעולם, אך כפף צוארו, שלא יזובו המים לגרון, חוץ מיוה"כ דאסור".(ג) ערה"ש (סי' תקס"ז סעי' ג') – "מי שדרכו לרחוץ פיו בשחרית בתענית ציבור אין נכון לעשות כן דקרוב שיבלע בגרונו ויראה לי דזהו כשמכניס המים בעומק לפיו ומעלה פיו למעלה ומחלחל המים בגרונו אבל כשנוטל המים לפיו והוא עומד שחוח וכוונתו רק לנקות השיניים ואין חשש שיבלע בגרונו מותר לבד בט"ב ויוה"כ".(ד) דעת תורה (סי' תקס"ז על ריש סעי' ג') – "במהרי"ל".

3. מראי מקומות.

(א) מטה אפרים (סי' תר"ב סעי' ו') – "ואין לרחוץ פיו בשחרית אחר שעלה ע"ה ואם לא רחץ בהשכמה והוא רגיל לרחוץ פיו בשחרית והוא מיצר קצת יכול לרחוץ פיו וטוב שיהיה פחות מרביעית וגם יכפוף צוארו שלא יזובו המים לגרון, ואם רוחץ פיו בדבר שאין טוב לשתי' כגון בחומץ וחוזר ופולט מותר. ואם אין לו צורך כ"כ יש להחמיר גם בזה".**ג. לנקות שיניים במברשת עם משחת שיניים.**1. מראי מקומות – הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"א אות ו'), פסקי תשובות (סי' תקס"ז אות א'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ט"ז).(א) מנחת יצחק (ח"ד סי' ק"ט) – "ובזה נראה להלכה דאין לנקות השיניים בת"ב, בין במים ובין בחומץ, רק אם יש לו צער גדול, אבל נראה להקל, למי שיש לו ריח הפה, לנקות השיניים במברשת עם אבק שיניים, בלא מים, ובפרט בשביל להתפלל בנקיות, דבזה אפשר לצרף גם ד' הרמ"א והלבוש, דודאי אבק הנ"ל, לא גרע מקנמון, מכל טעמי הנ"ל".(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' י') – "גם משיחת שיניים בתענית אסור אלא אם הוא מצטער במה שאינו מושח שיניו, ומי שמושח שיניו אין לשטוף האבק ע"י מים אלא א"כ אי אפשר לו בלא"ה".(ג) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ג) – "שאלה: אם מותר לצחצח שיניים בצום י"ז בתמוז. תשובה: יזהר שלא יבלע".(ד) דברי חכמים (או"ח אות תע"א) – "שאלה: האם מותר בתענית בבקר לרחוץ הפה במים, ולנקות שיניים במשחת שיניים, (שזה נחשב כצורך) או לא. והאם מותר להשתמש במים המיוחדים לשטיפת הפה (Mouthwash) בתענית. תשובה: שמעתי מהפוסקים שאם נחשב לו כצורך, הכל מותר, אך צריך לזהר שלא לבלוע המים, ולא להשתמש ברביעית בפעם א'. (ואפי' בט' באב אולי יש להתיר במקום צורך גדול) וע' ספר החיים למהר"ל בהל' תענית. ובשם הגר"ח ש' שמעתי Mouthwash אסור (מדין עינוי)".(ה) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"א סעי' ב') – "מי שיש לו ריח הפה חזק רשאי לנקות השיניים במברשת עם משחת שיניים בלא מים, וכן מותר להדיח פיו עם משקה כגון ליסטערי"ן עם מים, כי אין חשש שיבלע המשקה שמזיק להגוף".

ו) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ') – "וכן מותר לצחצה שיניו במשחת שינים בתעניות צבור על הדרך הנ"ל, למי שקשה לו בלי לצחצה את שיניו. ובתשעה באב יש להשתדל להחמיר בזה, אך אם יש לו צער גדול במיוחד במניעת צחצוח השינים, יוכל להקל גם בט' באב, באופן שיזהר להוריד פיו למטה שלא יבוא מים לגרונו. [ילקו"י מועדים עמ' תקלד]".

ז) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) –

May one brush his teeth on a fast day? Can one be on doing it without water and then rinsing with mouthwash as it is no is involved in the process?

R' Y. Berkovits wrote: Yes - without water. Otherwise there's a ch'shash of swallowing. They say b'shem Rav Elyashiv that he allowed using mouthwash that's not לאכילה.

ד. להדיח פיו עם משקה שאינו חשש שיבלע.

1. מראי מקומות – באר משה (ח"ח סי' צ"ד), מנחת יצחק (ח"ד סי' ק"ט), קנני תורה בהלכה (ח"ב סי' מ"ט ענף ב'), קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ט', לשונו מובא לעיל), דברי חכמים (או"ח אות תע"א, לשונו מובא לעיל), נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"א הע' ד'), פסקי תשובות (סי' תקס"ז הע' ג'), הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל, לשונו מובא לעיל).

א) הגר"י זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ו סוף אות ח') – "אם שוטף הפה ב'מי פה' שאינם ראויים לשתיה, מותר, אך לא ישוטף את פיו אחר ה'מי פה' במים רגילים".

ה. גדר של צער.

1. באר משה (ח"ח סי' צ"ד) – "מי שיש לו ריח הפה רע ומתבייש לילך בין בני"א אם שרי לו להריח פיו בבוקר ביום ט"ב וכן בי"ז בתמוז. השבתי בכה"ג שרי רק צריך לדקדק מאוד שלא יזרוק ראשו לאחוריו באופן שלא ילך מים לגרונו".

ג. לעשן.

א. מיקל.

1. ברכי יוסף (סי' תקס"ז ס"ק א') – "ומותר ללעוס עצי קנמון וכו'. מכאן יש להתיר לכתחילה לשאוף העשן הנקרא טוטון ביום תענית יחיד, ואפילו בתעניות צבור הכתובים, כיון דברצו מתענין אוקמינהו (ר"ה יח א), כתענית יחיד הם. וכן שמעתי שיש גדולי המורים בזמנינו שהתירוהו לכתחילה. מר זקנינו הרב החסיד המר"א אזולאי זלה"ה בהגהותיו כ"י. וכבר נודע דהטוטון אסרו הרב שיירי כנה"ג והרב דרכי נועם א"ח סי' ח' התירו. ולמדנו מדברי מז"ה שגדולי המורים אשר לפני הרב כנה"ג התירוהו. ובזמנינו פשט התרו, זולתי בט' באב שיש מחמירין מפני האיבול. וכ"כ האחרונים".

2. שע"ת (סי' תקס"ז ס"ק א') – "ועיין בבר"י כאן בשם מז"ה שפשט ההיתר בכל תענית לבד בת"ב מפני האיבול".

3. אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ') – "שאלה. האם מותר להריח בשמים או לעשן סיגריות בתשעה באב. תשובה. אין איסור להריח בשמים בתשעה באב, ומעיקר הדין מותר להריחם. וכן אין איסור בעישון סיגריות בתשעה באב מחמת התענית. אלא שהמעשן לא יעשה כן בפני רבים, אלא בצנעא. ובשעת הקינות אין לעשן כלל".

4. ילקוט יוסף (מועדים עמ' תקל"ה אות ט"ו, קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' כ"ג) – "יש אומרים שאסור לעשן סיגריות בימי תעניות צבור, ויש מתירים. והעיקר כדברי המתירים, זולת ביום תשעה באב שראוי להמנע מעישון סיגריות, ובפרט בפרהסיא, כדי שלא יסיח דעתו מאבלות היום, ובעת הצורך מותר לעשן גם בתשעה באב כשעושה כן בצנעא, ובפרט לאחר חצות היום שעבר תוקפו של אבל, ובשאר צומות, אף הנוהגים לעשן ביום טוב על ידי הדלקה מאש לאש, דחשיב אצלם לענין זה כאוכל נפש, אפילו הכי מותר לעשן בתענית ציבור".

ב. מחמיר.

1. מ"ב (סי' תקנ"ה ס"ק ה') – "אסור לעשן טיטון (שקורין רייכערין) אפילו בד' צומות וכ"ש בט"ב [כנה"ג] והחמיר מאד עד שכתב שמי שמעשן בט"ב היה ראוי לנדונו ויש מאחרונים שמקילין וע"כ מי שדחוק לו שמורגל בו ביותר יש להקל אחר חצות בצנעא בתוך ביתו וכ"כ בשע"ת בסימן תקנ"ט סק"ג".

א) להל' ת"ב - עי' סי' תקנ"ה, לשיטות ומראי מקומות.

ג. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ח' סעי' ה').

ד. מי מתענים: חולים.

א. חולה שכואבי עיניים.

1. מחמיר – ערה"ש (סעי' א'), "ואסור לפרוץ גדר ואפילו חולי עינים אם התענית לא יקלקל עיניו".

2. מראי מקומות – בה"ל (סעי' א' ד"ה מיהו), דעת תורה (סי' תקמ"ט סעי' ב').

ב. חולה שחש בראשו.

1. מחמיר – ערה"ש (סעי' א'), "וכן כל בעל מיחוש אם אינם מהמיחשים שהתענית קשה להם כמו מיחושי הלב והראש יתענו".

2. מראי מקומות – מ"ב (סי' ת"ע ס"ק ב', שעה"צ שם ס"ק ה').

ג. חולה שאין בו סכנה.

1. מיקל.

- (א) **ח"א** (כלל קל"ג סעי' ו') – "חולה אפילו אין בו סכנה, פטור מלהתענות לכ"ע".
 (ב) **מ"ב** (ס"ק ד') – "וכ"ש אם הוא חולה שאין בו סכנה בודאי פטור מלהתענות ואסור לו להתמיר על עצמו".
 (ג) **ערה"ש** (סעי' א') – "וכן החלוש בגופו לא יחמיר עליו להתענות לבד ט"ב".
 (ד) **אור לצינון** (ח"ג פרק כ"ט אות ה') – "כל חולה, אף שאין בו סכנה, פטור מכל הצומות, ואף מתענית תשעה באב מלבד תענית יום כיפור. וחולה היינו מי שנפל למשכב מחמת חולי, אבל סתם מיהוש אינו פטור מהתענית".
 (ה) **ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"ב) – "חולה שאין בו סכנה פטור מלהתענות בכל הצומות הללו. ואפילו בצום תשעה באב אוכל כדרכו ואינו חושש".
 2. לכאורה הגדר כמו בשבת, ע"י אור לצינון (לשונו מובא לעיל) - ע"י או"ח סי' שכ"ה סעי' י"ז, לשיטות ומראי מקומות.
 (א) **הגר"א נבנצל** שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קע"ו אות י"ג) – "חולי כזה שבשבת מתיר אמירה לעכו"ם, מתיר בתעניות לא לצום".
 (ב) **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק א' סעי' ז') – "וגדר חולה שאב"ס לענין שיהא פטור מלהתענות, אינו כגדר חולה לענין שבת דקיימ"ל (סי' שכח סעי' יז) שצריך להיות נופל למשכב, אלא כל שמרגיש חולשה יותר מדרך בנ"א כשמתענים חשיב חולה ופטור מלהתענות".
 (ג) **חוט שני** (נשיח בחוקך פר' בלק תשע"ז עמ' ב') – "שאלה: מה הוא גדר חולה שאין צריך להתענות בצומות אלו. תשובה: כל חולה שנפל למשכב אי"צ להתענות [ואפילו בכאבי עינים צידד הביאה"ל להקל]".
 3. מראי מקומות.

- (א) **אג"מ** (אג"מ או"ח ח"ד סי' קי"ד) – "ואם נחלש באמצע עבודתו אם היא חולשה יותר מדרך בנ"א בני אדם כשמתענים הוא בכלל חולי שלא גזרו רבנן אף בט' באב וכ"ש בשאר התעניות כדאיתא בסימן תקנ"ד סעיף ו' ... ומי שהוא חלוש בטבעו יותר משאר בנ"א נחשב נמי כחולה שמותר לאכול עיין במ"ב שם ס"ק י"א".
 (ב) **הגריש"א זצ"ל** (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ה') – "חולה שאין בו סכנה שאע"פ ההוראות הרפואיות צריך לאכול, אולם יכול לדחות זאת עד הצהרים, אינו חייב בתענית ויכול לאכול מיד. אך אם רוצה, יש 'ענין' בזה שיתענה עד הצהרים, ויאמר 'עננו' במנחה".

ד. חולה שנתרפא.

1. **חוט שני** (שבת ח"ב סוף עמ' שכ"ו, ח"ד סוף עמ' רס"א אות ח', נשיח בחוקך פר' בלק תשע"ז עמ' ב') – "חולה שאינו חייב להתענות ונתרפא באמצע יום התענית, אף דאינו חייב להתענות מעתה, מ"מ יש לו להמנע מאכילה כדי להשתתף עם צער הציבור".
 2. **ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"ב) – "ואפילו חולה שנתרפא אך עודנו חלש, כל זמן שיש חשש שאם יצום יחזור לחליו, פטור מלהתענות. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקלא]".

ה. מי שיודע שאם יעבוד יגיע למצב שבו יצטרך לאכול.

1. **אג"מ** (אג"מ או"ח ח"ד סי' קי"ד) – "ואם נחלש באמצע עבודתו אם היא חולשה יותר מדרך בנ"א בני אדם כשמתענים הוא בכלל חולי שלא גזרו רבנן אף בט' באב וכ"ש בשאר התעניות כדאיתא בסימן תקנ"ד סעיף ו'. ומ"מ רשאי לכתחלה לעשות עבודתו כיון שהיא מלאכת שמים אף שבאם לא היה עובד היה יכול להתענות וכשעובד אפשר יחלש ויצטרך לאכול, ובשכור אצל אחרים אף במלאכת הרשות שהוא הפסד לאחרים נמי צריך לעבוד ואף שאפשר שע"י עבודתו יחלש ויצטרך לאכול. ומי שהוא חלוש בטבעו יותר משאר בנ"א נחשב נמי כחולה שמותר לאכול עיין במ"ב שם ס"ק י"א".
 2. **הגריש"א זצ"ל** (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק ז' אות ב') – "שמי שיודע שאם יעבוד יגיע למצב שבו יצטרך לאכול, אסור לו לעבוד בצום".

1. מראי מקומות.

1. **חשב האפוד** (הליכות חנוך פרק א' אות קכ"ח) – "אמר הרב שקיבל מהרב מטעפליק ז"ל שמי ששואל ביום תענית אם מותר לו לאכול, שעל המורה להתיר לו. וסיפר ע"ז הרב מטעפליק מה דהוי עובדא אצל קדוש ישראל מרוזין זיע"א שפעם אחת אירע ביום הקדוש שאחד ממתפללי בית מדרשו לא הרגיש בטוב והלך לשאול ממורה הוראה אם מותר לו לאכול, ואמר לו המורה 'קודם תנסה לילך לחוץ לשאוף אויר צח ואח"כ אם לא יועיל תאכל', והלך בחוץ ומיד נפטר ל"ע, והי' להמורה ההוא שברון לב מזה שיתכן בגרמתו נפטר ההוא, ונכנס להרה"ק מרוזין לבקש תשובה ע"ז, ואמר לו 'תשובתך היא שתקבל עליך מהיום והלאה שאם ישאלו אותך ביום תענית אם מותר לאכול שתצוה להשואל שיאכל מיד'. וסיפר הרב דהוי עובדא שפעם אחת נשאל על חולה אחד אחר תפלת מעריב בליל כל נדרי אם יצום וכו', ואמר הרב שלא יצום ושאלוהו מתי יאכל, וענה שיאכל מיד, ובבוקר שמע שהחולה נפטר ל"ע, ונתחזק אצלו אז עובדא והוראה הנ"ל".

2. **עמק תשובה** (קובץ בית תלמוד להוראה חי"א עמ' קסא סי' רמ"ו) – "אדם שסובל מאד חלישת הלב וכאב הראש באם אינו שותה קאווע בבקר בעת קומו ממתנו, מה יעשה ביום תענית שיהי' לו הקפואון לסלק ממנו החלישות והכאב. תשובה: הנה אדם כזה נידון כחולה מכיון שיש לו חלישות וכמו שכתב בשו"ע או"ח סי' פ"ט סעיף ד' לענין אכילה קודם התפלה, ומכיון דרפואה מר מותר ליתן לחולה ביום תענית דהוי בכלל אוכלין שאינן ראויין, וכמו שהביאו הפוסקים פסק הדב"ש ע"י בבאה"ט סי' תקס"ז ס"ק ז' לכן לכאורה עצה היעוצה לזה הוא אם רגיל לשתות קפה עם סוכר ישתה השתא קפה בלי צוקער ויהי' בכלל משקין המרים, אולם הדר חזינא דאף אם יהי' מרירות בשתייתו אין זה בכלל משקין המרים דאין ראויין לאכילה ומה"ת מותרין הן בתענית דמשקה קפה ראוי הוא דהא שותין אותו וכשמחסר הצוקער הוא רק בכלל שלא כדרך אכילתן שלפי"ד השאג"א בהלכות יוה"כ אסור מה"ת

אכילה שלא כדרך - בתענית. אכן יש עצה שיערב בתוכו הרבה קפה וכן יקחו מעט קפה בתוך פיו באופן שיהי' מר מאד ואינו ראוי שאז יהי' בכלל משקין שאינן ראויין דלאו דרכיהו לשנות במרירות כל כך ולרווחא דמילתא ישתה אותו פחות פחות מכשיעור באופן שע"ז עדיין לתענית יחשב. ופשוט דכה"ג לא יברך דהוי בכלל משקין המרים לצורך רפואה שאין מברכין עליהן".
3. הגר"י ברקוביץ שליט"א -

On a fast day. If someone feels rundown, weak. From his experience this is either an early sign of a sickness, or sometimes that next day he'll just feel better. It seems to be recommended that fluids will help determine that. Should he fast? If he wants to fast is he being irresponsible? He does have lots of achreyus, and getting sick is not good.

Rav Berkovits: If he feels like he's getting sick, then he's allowed to break his fast. M'ikur hadin the MB paskens that koavei einayim are patur all the time, not just Taanis Ester. Is he irresponsible if he doesn't? No. What does he mean by getting sick – walking around with a cold? How often do people mamash get sick, to be put in bed for two days, that hydration would've helped prevent. No, it's not irresponsible.

ה) נשים.

א. בכלליות.

1. הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תע"ד, ועלהו לא יבול ח"א עמ' קצ"ג) – "לגבי נשים בתענית שבעה עשר בתמוז אמר רבינו: בירושלים נהגו להקל לנשים בי"ז בתמוז שזה צום ארוך בקיץ, ובטבריה נהגו להקל לנשים בכל התענית. ולכתחילה אם האשה יכולה להתענות, בודאי שיש להורות לה שתתענה, אך אם יש סיבה כלשהי להקל ניתן להקל".

ב. מעוברות, מינקות: מקור.

1. רמ"א (סעי' ב') – "מיהו עוברות ומינקות שמצטערות הרבה, אין להתענות; ואפילו אינן מצטערות, אינן מחוייבות להתענות אלא שנהגו להחמיר; ודוקא בג' צומות, אבל בט' באב מחוייבות להשלים".
2. מ"ב (ס"ק ה') – "ואם הם חלושות נראה דאין להם להחמיר".
3. חזו"א (קרא עלי מועד הע' מהגרה"ק זצ"ל אות א') – "החזו"א פסק להתענות (אם אין מרגישין חולשה מיוחדת)".

ג. מעוברות: פוסקים בזמנינו.

1. מיקל.
א) ע"י הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה מועדים ח"א פרק י"ג הע' ט"ז) – "ולענין נשים הי' דרכו של רבנו להשיב לשואלים שהמנהג במקומותינו היה שהנשים אינן מתענות כלל, ואף הנערות, מלבד תשעה באב הצבא ויוהכ"פ".
ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ז') – "נשים מעוברות או מינקות פטורות מלהתענות בשבעה עשר בתמוז ובצום גדליה ובעשרה בטבת".
ג) אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ב אות ט') – "מעוברות ומינקות פטורות מלהתענות אפילו בעשרה בטבת".
ד) תשובות והנהגות (תורת היולדת פרק מ"ז הע' ה') – "ונשים שלנו לא נהגו כן, שחלושות הן ביחס לדורות הקודמין, ובמשנ"ב הלשון 'ואם מרגשת חולשה אין להחמיר בזה כלל' וכך שמעתי מגדולי עולם זצ"ל שאין לחייב נשים היום בזה".
ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' ט') – "מעוברת, אינה מתענה בתענית שבעה עשר בתמוז, ושאר תעניות אלה. ואף לבנות אשכנז יש להקל בזה. ומעוברת היא משעברו שלשה חדשים להריונה, ואם לא עברו שלשה חדשים והיא סובלת מהקאות או מיחושים וחולשה רבה, מותר לה לאכול בצומות אלו, חוץ מתשעה באב [וראה להלן]. ובפרט אם היא לאחר ארבעים יום להריונה. [שו"ת יחיה דעת חלק א' סימן לה]".
2. מנהג ירושלים [ארץ ישראל] להקל.
א) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור ב') – "דבארץ ישראל מעוברות אינן מתענות בג' צומות, דחשיבי שמצטערות הרבה".
ב) הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור ב') – "דנהגו בירושלם להקל למעוברות מלצום בג' התעניות, דהנשים בזמנינו חלושות".
3. מראי מקומות – הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ב' סעי' ט', סעי' י"א).
א) דברי יציב (או"ח סי' רל"א) – "תבנא לדינא מכל האמור, דאם היא בריאה גמורה בלי שום מיחוש וצער תחמיר ע"ע להתענות כאשר נהוג, ואם יקשה לה אפילו קצת תסמוך על הכלבו ואליבא דהא"ר שתתענה ולא תשלים דהיינו רק עד חצות, אבל אם מצטערות וכ"ש במצטערות הרבה ובדור חלוש של עת הזאת תחזיק יותר החומרא לעשות לטובת ולדה להוסיף בישראל ילד חזק ואמיץ, ואין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף [יבמות ס"ג ע"ב] הרי זה העוברת מקרבת הקץ והגאולה שאנו מחכים ומייחלים לה יום יום שיהיה במהרה לששון ולשמחה ודו"ק בס"ד".
ב) הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור א') – "דמעוברת אם היא מרגישה חולשה יותר מהרגיל או שיודעת שקשה לה הצום מאוד, פטורה מלהתענות".
ג) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ט"ז אות ז') – "מעוברות ומינקות שמצטערות הרבה אין להם להתענות. ואם אינן מצטערות אינן חייבות להתענות, אלא שנהגו להחמיר. ואם חלושות נראה דאין להם להחמיר. ומ"מ אף הצריך לאכול לא יענג את עצמו בבשר ויין רק כפי מה שצריך. ואף בזמנינו אין להקל למעוברות ומינקות בריאות יותר מהמבואר בשו"ע".

ד) חוט שני (שבת ה"ד עמ' רס"א) – "א. אשה בתחילת ימי עיבורה בשאר תעניות וכן בט' באב צריך לבחון לפי הרגשתה, אבל בתענית אסתר אם היא חלשה יש להקל לגמרי ולא תתענה. ודינה כנ"ל אף תוך מ' יום לעיבורה. ב. מעוברת בתחילת חודשי הריונה שמקיא, דינה כחולה שמותר לה לאכול בט' באב וכ"ש בשאר תעניות. ואם יש לה רק בחילות תתענה ככל אדם. ג. מעוברת, ב"ז בתמוז שהימים חמים, לא תתחיל להתענות, ואין לה לחוש משום המנהג שמחמירין לצום באין לה צער הרבה, כיון שבזמניו הן חלושות ... ד. מעוברת שלפי מצבה יכולה היא להתענות, אך היא בחשש הפלה, כיון שהריעותא נמצאת בגופה הרי היא בגדר חולה ומותר לה לאכול בט' באב אף יותר מכשיעור. אבל יש ענין להצטער עם הציבור. ה. מעוברת בסוף הריונה, שאפשר שהתענית תזרז את לידתה, אם היא יודעת מן הנסיון של עצמה שהצום גורם לזרז את לידתה, אינה צריכה להתענות אף בט' באב ... ז. אשה שספק לה אם היא מעוברת, כגון שעברו ימי וסתה ועדיין לא ראתה וכיוצא"ב, אין זה סימן מספיק שהיא מעוברת והרי היא בחזקת שאינה מעוברת, אא"כ יש סימנים שהיא מעוברת".

חוט שני (נשיח בחוקך פר' בלק תשע"ז עמ' ב') – "שאלה: אשה מעוברת האם צריכה להתענות ב"ז בתמוז. תשובה: ברמ"א כתב שמעוברת צריכות לצום, אמנם בזמניו שהרבה מעוברות חלושות, ובפרט ב"ז תמוז שהימים חמים, יש יותר מקום לומר שאינם צריכות להתענות".

ה) עמק התשובה (ח"ו סי' ק"פ) – "וכן בתחלת העיבור בג"ח הראשונים אף שלענין וסת עדיין אינה מסולקת, מ"מ לענין תענית נידונית כחולה מיד כשהתחילה להתעבר והואיל והעיבור גורם החולשה שנידונית כדן חולנית, בקיצור לענין תענית אזלינן בתר מציאות העיבור והנקה דבו תלוי החולשה ואינו דומה לוסתות דתלוי בסילוק דמים בעלמא והבן".

ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ט"ו) -

According to the letter of the law, a woman who is more than three months pregnant is not obligated to fast, even if fasting causes her no discomfort. Nevertheless, it is customary for one who suffers no discomfort to fast.

ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור א') – "דבג' צומות יש להחמיר בזמניו למעוברת ומניקות שיצמו, דהא שיש שאמרו בזמניו כל המעוברות ומניקות נחשבות למצטערות היינו בזמנם שהיה עניות ובקושי אכלו, אבל בזמניו שכולם אוכלים כל צרכם אינן נחשבות כמצטערות וצריכות לצום. אולם ביום הצום אם הן אומרות שקשה להן הצום, אפשר להקל להן להפסיק את הצום".

ד. מינקות: פוסקים בזמניו.

1. מיקל.

א) עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה מועדים ח"א פרק י"ג הע' ט"ז) – "ולענין נשים הי' דרכו של רבנו להשיב לשואלים שהמנהג במקומותינו היה שהנשים אינן מתענות כלל, ואף הנערות, מלבד תשעה באב הצבא ויהי"כ פ".

ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ז') – "נשים מעוברות או מניקות פטורות מלהתענות בשבעה עשר בתמוז ובצום גדליה ובעשרה בטבת. ומינקת היינו כל שמניקה בפועל את בנה, ואפילו אם מניקה מעט בלבד ונותנת תוספות של מאכלים אחרים. אבל לאחר מכן חייבת להתענות, אף אם היא בתוך עשרים וארבע חודש ללידה, אלא אם כן היא עדיין בתוך שלשים יום ללידה. וכן מפלת פטורה מלהתענות כל שלשים יום מההפלה".

ג) אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ב אות ח', אות ט' [לשונו מובא לעיל]) – "מש"כ בשם המהרש"ם דנשים עד כ"ד חודש פטורות מג' תעניות, - כן אני פוסק תמיד בנדתה, דזהו דין מניקה שהוזכר בחז"ל, ואפילו לא מניקה, אכן כפי מה שהבאת בשם המהרש"ם, אפשר להקל בכל גוונים".

הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שי"ד) – "ה. מניקות אינן מתענות בג' תעניות. ו. מינקת, אף באופן שהתינוק אוכל גם דברים אחרים (תחליפי חלב כמטרנה וכדו') אינה צריכה להתענות. ואחרי י"ח חודש כשאוכל כבר מאכלים אחרים וגם יונק, תתענה".

ד) הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור ב') – "דמינקת שמניקה אפילו קצת חשיב מינקת שיכולה לאכול בג' תעניות".

ה) יביע אומר (ח"י או"ח סי' ל"ט, יחווה דעת ח"א סי' ל"ה) – "מינקת שפטורה מלהתענות בכל שלש צומות, (י"ז תמוז, צום גדליה, ועשרה בטבת), וכל שכן תענית אסתר, כתב הגאון מהרש"ם בספר דעת תורה (סי' תקנ), שנראה שכיון שאמרו חז"ל (נדה ט א) שאיבריה מתפרקים (מחמת הלידה. רש"י), ואין נפשה חוזרת עליה עד עשרים וארבעה חודש. וכ"ה ביו"ד (ס"ס קפט), הילכך יש להקל בצומות אלו גם למינקת שפסקה מלהניק תוך כ"ד חודש. וסיים, וכן מצאתי בכנסת יחזקאל (סי' עא אות ל) בשם הרב כ"ח. עכ"ל. וכן פסק בשו"ת בית אבי ח"ה (סי' פה). ע"ש. וכ"כ בשו"ת ויברך דוד (חאו"ח סי' סג) בד"ה ובנידון, בשם אשל אברהם מבוטשאטש, אבל הרהמ"ח שם כתב לפקפק בזה. ע"ש. והגאון ר' ישראל יעקב פישר, ראב"ד לעדה החרדית בירושלים, בספר אבן ישראל חלק ט (סי' סב אות ח, דף מה ע"א) כתב, שהיה רגיל לפסוק בתענית דחוי להקל על מינקת שפסקה להניק בתוך כ"ד חודש. ואחר שראה דברי המהרש"ם הורה להקל בכל גוונא".

ו) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י') – "מינקת פטורה מלהתענות בתענית צום גדליה, עשרה בטבת, תענית אסתר, וי"ז בתמוז. ויש אומרים שגם אם פסקה מלהניק, כי כל שהיא בתוך עשרים וארבעה חודשים ללידה, פטורה מלהתענות בתעניות אלו מלבד בתשעה באב. ויש מי שאומר שכל מה שנפטרה מלהתענות הוא דוקא במניקה בפועל. ולמעשה, אשה חלשה שהלידה או ההפלה גרמה לה לחולשה רבה, יכולה להקל כל עשרים וארבע חודש מהלידה כסברת המקילין. ואם מרגישה בעצמה שיכולה להתענות, תתענה. [שם]".

ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"א) – "וכן אשה שהפילה יש אומרים שפטורה מתעניות אלו בתוך עשרים וארבעה חודשים להפלתה, ואינה צריכה לפרוע התענית לאחר מכן. ויש חולקים, והעיקר לדינא כמבואר בסעיף הנ"ל לגבי מניקה".

- ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"ד) – "דין יולדת תוך שלשים יום ללידתה כחולה שאין בו סכנה, ופטורה אף מתענית תשעה באב".
- ז) עי' הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור ג') – "דמינת בזמנינו אם היא רק מניקה יש להקל לה מלצום בג' התעניות, דהנשים בזמנינו חלושות, אולם אם התינוק כבר אוכל מאכלים אחרים ביחד עם ההנקה, ואין חשש שהחלב יפסיק מחמת הצום, יש לנהוג בזה כמנהג שכתב הרמ"א שרק כשמצטערות הרבה אין מתענות".
2. מנהג ירושלים [ארץ ישראל] להקל.
- א) משנה הלכות זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור ג') – "דבארץ ישראל מניקות אינן מתענות בג' צומות, דחשיבי שמצטערות הרבה. ומניקות היינו כל זמן שמניקות, ובנשים חלושות אפשר לסמוך על המהרש"ם שעד כ"ד חודש מהלידה פטורות מלהתענות".
3. מראי מקומות – הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ב' סעי' ט', סעי' י', סעי' י"ב).
- א) הגריש"א זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק י"ב) – "שלא נהגו להקל כמהרש"ם אלא מיד כשגמרה להניק צריכה לצום".
- הגריש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ב' הע' י"ב, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ג') – "המהרש"ם בדעת תורה כתב להקל ולהחשיב מינקת כל כ"ד חודש מהלידה, ואף על פי שגמלתו חשובה מינקת, מאחר ואבריה מתפרקין ואין נפשה חוזרת עד כ"ד חודש עכ"ד. אך לא נהגו להקל בזה כמהרש"ם, ומכל מקום באשה חלושה יש למקילין אילנות גדולים לסמוך עליהם. וכן אם היא יודעת שקשה לה הצום, פטור מהתענית, אף לפני שהתחילה לצום ולהרגיש חולשה. מינקת שאם תתענה יחסר לה חלב להאכיל את התינוק, והוא עדיין אינו אוכל מאכל אחר, מותר לה לשותות אע"פ שאינה חלושה".
- הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור ב') – "דמינת אם היא מרגישה חולשה יותר מהרגיל או שיודעת שקשה לה הצום מאוד פטורה מלהתענות, וכן אם תתענה יחסר לה חלב להאכיל את התינוק והוא עדיין אינו אוכל מאכל אחר, מותר לה לשותות אע"פ שאינה חלושה".
- ב) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ט"ז אות ז') – "מעוברות ומניקות שמצטערות הרבה אין להם להתענות. ואם אינן מצטערות אינן חייבות להתענות, אלא שנהגו להחמיר. ואם חלושות נראה דאין להם להחמיר. ומ"מ אף הצריך לאכול לא יענג את עצמו בבשר ויין רק כפי מה שצריך. ואף בזמנינו אין להקל למעוברות ומניקות בריאות יותר מהמבואר בשו"ע".
- ג) חוט שני (שבת ח"ד עמ' רנ"ט) – "ובשערי תשובה (ס"ק ה') הביא מהדבר שמואל שכתב, אם חולשת המינקת היא רבה כ"כ שאין לה חלב הצריך להניקו והולד אינו רוצה לאכול ולניק כי אם ממנה וסכנה היא לו, הרי כל ספק נפשות דוחה שבת ויוה"כ וכ"ש ט' באב שהוא דרבנן, ע"כ ... וממש"כ הדבר שמואל הנ"ל, היה מראה מרן החזו"א את חולשת הדורות שלנו כלפי הדורות שעברו, שהרי הדבר שמואל דיבר על מקרה שאם חולשת המינקת היא רבה כ"כ שאין לה חלב הצריך להניקו, ואילו בדורות שלנו כמעט ולא נמצא בדרך כלל מינקת שתצום ויהיה לה מספיק חלב לתינוק. ובפרט כשמניקים תינוקות קטנים שכל שינוי במאכלם יכול לגרום להם קלקול קיבה והוא בחשש סכנה, ודאי שיש להקל על אמו שתאכל ותשתה בט' באב וכ"ש בשאר תעניות, אם לא ניסו ליתן לתת לתינוק מאכלים אחרים או תחליף חלב. וכן מש"כ הרמ"א שנהגו היולדות להתענות, ובמ"ב הוסיף, כל זמן שאין להם חולשה, אבל אם עדיין לא נתרפאה או שהיתה קצת חולה או חלושה בטבעה לא תתענה בתוך ל' מלידתה, עיי"ש. הנה בזמנינו שאם היא מינקת ולא תשתה לא יהא לה חלב לתינוק, אפילו לאחר ל' יום מלידתה אינה צריכה להתענות. וגם אם היא לא מניקה, אם היא תוך ל' יום מלידתה, בזמנינו אינה צריכה להחמיר להתענות. עוד פרטי דינים. א. נשים ששואבות חלב מעצמן לתוך בקבוק, והולכות לעבודתן בשאר ימות השנה, ואז אחרים נותנים לתינוק מחלב זה, אם מחמת התענית לא יתמעט החלב, הרי היא מתענה, ואם יתמעט החלב לא תתענה. ב. מינקת, בשאר תעניות חוץ מט' באב, שמניקה פעם אחת ביום, כיון שיש סוברים שכל כ"ד חודש מלידתה דינה כמניקה לענין תענית, אפשר לצרף דעתם וליתן לה קולות של מניקה. ג. יולדת תוך כ"ד חודש מלידתה, אבל כבר הפסיקה להניק ומרגשת ככל הנשים, צריכה להתענות אפילו בתענית אסתר. ד. מניקה וכן מעוברת דמן הדין פטורות מן התענית, ומחמירות על עצמן לצום כשאין מצטערות הרבה, וע"י התעסקות בצרכי הבית תבוא לידי צער הרבה, יש לה להתעסק בצרכי הבית ולא להתענות".
- חוט שני (נשיח בחוקך פר' בלק תשע"ז עמ' ב') – "שאלה: אשה שמניקה באופן חלקי, דהיינו שהתינוק ניזון גם מדברים אחרים, האם צריכה להתענות. תשובה: מרן החזו"א זצ"ל הורה שגם אם מניקה רק באופן חלקי, דהיינו שהתינוק אוכל דברים אחרים בנוסף לחלב אמו, לא תתענה. אמנם כל זה דוקא אם חלב אמו הוא חלק חשוב במאכלו".
- ד) עמק התשובה (ח"ו סי' ק"פ) – "ומינקת לגבי תענית ... לא שייך אלא כל זמן שמניקה, אבל כשפסקה מלינק אף שהוא בתוך כ"ד חדשים הרי הוא כשאר אדם, ודווקא לענין וסת דבאין מדין סילוק דמים מסולקת כל כ"ד חודש, אבל בגדר חולה אינה כבר אחר שפסקה מלינק".
- ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ט"ו) -

According to the letter of the law, a woman who is more than three months pregnant is not obligated to fast, even if fasting causes her no discomfort. Nevertheless, it is customary for one who suffers no discomfort to fast ... A nursing mother has the same halachic status.

- ו) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור א') [לשונו מובא לעיל], טור ג') – "דמינות צריכות לצום בזמנינו בג' התעניות, ואם ביום הצום הן אומרות שקשה להן הצום אפשר להקל להן להפסיק את הצום".

ה. מראי מקומות – הגר"ח זצ"ל (נזר ישראל עמ' ר"י אות קמ"ג), חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ו, ח"ד פרק צ"ג), הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"א אות ג'), קובץ הלכות (בין המצרים פרק א' סעי' א' - סעי' ו'), מקדש ישראל (ימים נוראים סי' רכ"ו), פסקי תשובות (אות א').

1. אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ב אות ז', הליכות אבן ישראל מועדים ח"א עמ' שי"ד סעי' ג') – "באשה שהיא צריכה לטפל בילדים קטנים, - בודאי פטורה מג' תעניות".
2. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

10 of teves - Running a kiruv trip in EY. That day we are in the north scheduled for a hike. My wife always fasts like normal (she does NOT have any of the paturim -- ie pregnant, mankeh) -- If she fasts that day she will miss all the days activities with the group. What is the right thing to do in this situation? Can / should she rely on the Yerushalmi / Chassidish minag women don't fast except Yom kippur / Tisha Bav?

R' Y. Berkovits wrote: Relying on the minhag of Yerushalmi women - I don't think that's the mehalech. Do the activities, try fasting, and if she gets a headache she can eat. We don't tell her not to do kiruv on Asara b'Teves.

ו] שאר אנשים.

א. זקנים.

1. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"ג) – "זקנים תשושי כח שמצטערים בתעניותם פטורים מכל הצומות הללו לרבות תשעה באב. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקלב]".

ב. ילד מתענה ג' תעניות לפני הבר מצוה.

1. הגרש"ז זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ג הע' י"א) – "ולא ס"ל לרבנו כלל מה שנפוץ בכמה מקומות שהקטן מתענה ומשלים בג' הצומות הסמוכים ליום הבר מצוה, ואף למי שנהגו כן בבית אבותיו הורה שלא יתענה, ואמר שודאי אין זה בתוקף של מנהג אלא נראה שעשו כן רק כדי לבדקו אם ראוי הוא להתענות וכדו', אבל אין מקום להחזיק בדבר זה בזמננו בתורת מנהג, ודיינו במה שמאחרים אכילתן כמה שעות, ואין להוסיף על כך, ובפרט בדבר זה שאין לו מקור כלל. והיה רבנו אומר בדרך צחות: ג' דברים הורגלו רבים לעשותם ג' פעמים ואין להם יסוד של ממש ע"פ ההלכה. קריאה בס"ת ג' פעמים כדי להתיר ע"י כך טלטול ממקום למקום (וראה הליכות שלמה תפלה פי"ב סל"ח), תענית הקטנים ג' פעמים (שלא נזכר כלל בפוסקים כנ"ל), ונטילת ידים ג"פ לתפלה, שהורגלו בכך אגב נט"י שחרית שמפני הרוח רעה צריכין ג"פ (וגם לסעודה אין טעם ע"פ ההלכה ליטול ג"פ כי אם ע"פ הקבלה, ראה כה"ח סי' קס"ב אות ב' בשם הרש"ש)".
2. הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א סוף עמ' ק"נ) – "המנהג, ששנה או שנתיים לפני שנכנסים למצוות, להרגיל את הילד להתענות באופן חלקי".
3. הגר"ח זצ"ל (מכתב לבחור הבר מצוה שלמה זלמן שטילרמן תמוז תשע"ג) – שאלה: "יהיה לי במוצ"ש פרשת מטות-מסעי בר מצוה כ"ט תמוז. רציתי לשאול ... האם יש מקור למנהג שילד מתענה ג' תעניות לפני הבר מצוה". תשובה: "רבים נוהגים כן". הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק ג' כסלו תשס"ט) – שאלה: האם יש מקור להמנהג שילד מתענה ג' תעניות לפני הבר מצוה. תשובה: לא שמענו".
4. הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ו אות ז') – "קטן שהגדיל - האם יש ענין שיצום שלושה צומות האחרונים (לפני שהגדיל) באופן מלא ולא רק לשעות. ולמה. תשובה: לא. רק ביוה"כ צריך לצום (אם הוא בריא) שנה לפני בר - או בת-מצוה".
5. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק ע"ח סעי' ה').

ג. חתן וכלה בשבעת ימי המשתה.

1. מחמיר.

- א) ריטב"א (תענית דף ל:): – "חתן שחל אחד מד' הצומות בתוך ימי שמחת לבו, מסתבר לי שהוא חייב להתענות דאע"ג דימי רגל ושמחה שלו הוא ואין אבלות חדשה חלה בהם כדאיתא בדוכתא (כתובות ד' א'), ואין שמחה אלא באכילה כדאמרין גבי רגלים וגבי פורים, מ"מ כיון דרגל שלו רגל יחיד מדרבנן ותעניות אלו דרבים אתי אבלות דרבים ודחי רגל דרבנן דיחיד, ועוד מקרא מלא דיבר הכתוב (תהלים קל"ז) אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, המקום יזכנו לראות בבנינה ובנחמתא אכ"ר".
- ב) שע"ת (סי' תרפ"ו ס"ק א') – "ועיין בבר"י בשם ב"ד שחתן בתוך ימי חופתו ... אבל בד' צומות כתבו בשם הריטב"א דמתענה כמש"ל סי' תקמ"ט".
- ג) מ"ב (ס"ק י"ב) – "וכן כשחל אחד מהצומות בתוך שבעת ימי החופה ישלים תעניתו".
- ד) בה"ל (סי' תקמ"ט ד"ה חייבים, שעה"צ סי' תרפ"ו ס"ק ט"ז [לשונו מובא לקמן]) – "חייבים להתענות וכו'. כתב הריטב"א ...".
- ד) רבבות אפרים (ח"ו סי' ר"צ).
- ה) הגרש"ז זצ"ל (ישמח לב ח"ב עמ' שפ"ט אות ו') – "ולענין שאר תעניות ע' בקצשו"ע קכ"א ז' שמפורש שכתב שאם חי אחר מר' תעניות בז' ימי המשתה חייב להתענות וכן מבואר בבה"ל ס' תקנ"ט סעי' ט' שצריך להתענות ולהשלים בהם".
- ו) יביע אומר (ח"ה או"ח סי' מ') – "מסקנא דדינא שחתן שחל אחד משלש צומות בתוך ימי חופתו, וכן בעל ברית שחל אחד מארבע צומות ביום המילה, הרי הם חייבים להתענות ולהשלים, ולא יפרשו מן הצבור".
- ז) מועדים וזמנים (ח"ז סי' רמ"ו) – "וכל האמור הוא רק למו"מ, דלענין מעשה כבר פסקו הפוסקים שחתן חייב להתענות בתעניות צבור וכמבואר במ"ב".
- ח) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ז' סעי' א', חנוכה פרק ס' סעי' ז', נשואין פרק ע"ט סעי' א') – "חתן וכלה בתוך שבעת ימי המשתה מתוייבים להתענות".

- ט) פסקי תשובות (סי' תקמ"ט אות ב') – "ולענין מעשה, בתענית בזמנו ודאי צריכים החתן והכלה להתענות ולהשלים ואף ביום חופתם".
- י) אבני דרך (ח"ח סי' ת"י).
2. בתענית שנדחה.
- א) מחמיר.
- 1) מג"א (סי' תקנ"ט ס"ק י"א) – "וכ' הר"ש הלוי ס"ב חתן ביום ת"צ לא ישלים תעניתו אף על פי שהיה בידו לדחות הנשואין משא"כ במיל' אבל בתוך ז' ימי משתה משלים ומיירי במקום שלא נהגו לצום ביום החופה עכ"ל".
- 2) שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ג') – "ולענין חתן בתוך ז' ימי המשתה בשאר תעניות דחויים או בט' באב שנדחה ומתוך איזה סבה הוצרך לכנוס, דעת מג"א דצריך להתענות, וכן העתיק בבה"ל סי' תקנ"ט שם אלא שבשער הציון ס"ק ל"ד העתיק במסקנתו מפ"ת בשם תשובת בית יהודה דאף תוך ז' ימי החופה אינו מחויב להשלים עד ציה"כ בתענית שנדחה, ונראה דסוגיא דעלמא כמג"א ובה"ל דבזה משלים".
- ב) מיקל.
- 1) יביע אומר (ח"ה או"ח סי' מ', יחזה דעת ח"ג סי' ל"ז) – "ורק כשחל אחד מצומות אלו בשבת, ונדחה ליום ראשון, פטורים החתן ובעלי ברית אברהם (שהם: הסנדק והמוהל ואבי הבן), מלהשלים תעניתם, ויכולים לאכול לאחר תפלת מנחה גדולה".
- 2) שבט הקהתי (ח"ד סי' שי"ד) – "ואם חל יום חופתו לפני תע"צ יש להסתפק אם יתענו ביום חופתם, אבל אם התע"צ יהי נדחה או שיהא תענית אסתר בתוך ימי המשתה ודאי יתענו ביום חופתו והתע"צ שהוא נדחה, או בתענית אסתר פטורים מלהתענות".
- 3) אבני דרך (ח"ח סי' ת"י) – "אך כאשר הצום נדחה יש להקל".
- ג) מראי מקומות.
- 1) בה"ל (סי' תקנ"ט סעי' ט' ד"ה ונדחה) – "ועיין במ"א דבשאר שבעת ימי המשתה שלו אין נחשבין כרגל לענין זה ולפ"ז אפילו אם חל אחד מד' תעניות שנדחה בימי המשתה שלו חייב להתענות וכן כתב בח"ש".
- שע"צ (סי' תקנ"ט ס"ק ל"ד) – "אבל בשאר ז' ימי המשתה שלו צריכין להשלים אף בתענית שנדחה, [מגן אברהם בשם כנסת הגדולה], ולכאורה טעמיה דעיקר שמחה הוא חד יומא, כמו שאמרו במועד קטן דף ט', ומכל מקום לעניות דעתי אינו ברור כל כך, דהלא שבעת ימי המשתה דוחין אבלות, דהוא לדידיה כרגל, כדאיתא ביורה דעה סימן שמ"ב. אחר כך מצאתי בפתחי תשובה בשם תשובת בית יהודה דדעתו דאף בתוך ז' ימי חופתו אינו מחוייב להשלים עד צאת הכוכבים בנדחה".
- שעה"צ (סי' תרפ"ו ס"ק ט"ז) – "ועיין בביאור הגר"א דדעתו, דדוקא בט' באב דחמיר צריך הבעל ברית מעט להתענות אבל לא בשאר ארבעה תעניות, אפילו בתעניות שאין נדחין גם כן אין צריך בעל ברית וכן חתן ביום חופתו להתענות כלל, ואף דאחרונים בסימן תקנ"ט הסכימו דבשאר תעניות שאינם נדחים אין להקל אף לבעל ברית (והר"ש הלוי מיירי רק בתענית צבור שנדחה כדמוכח בכנסת הגדולה), וכן מוכח מן הריטב"א א שהבאתי בביאור הלכה ריש סימן תקמ"ט דלא אתי רגל דיחיד ודחי לד' צומות שהם אבלות דרבים, ועל כן צריך להשלים התענית בין לענין מילה ובין לענין חתן ביום חופתו, על כל פנים בנדחין לכאורה בודאי יש לסמוך על זה להקל דאין צריך להתענות כלל".
- 2) להורות נתן (ח"י סי' נ"א) – "ומכל מקום אם התענית קשה עליו, אפשר לסמוך על ס' בית יהודה שמקיל בחתן שלא להשלים בשאר צומות שהן נדחה, די"ל דהריטב"א עצמו לא היה מחמיר מטעם דאם אעלה את ירושלים וגו', אלא בצירוף הסברא דרגל דיחיד אינו דוחה תענית דרבים, וא"כ בנדחה דחזינן דרגל יחיד דמילה דוחה תענית דרבים, ובחתן נשאר רק הסברא דאם לא אעלה את ירושלים וגו', י"ל דגם הריטב"א מודה דמותר שלא להשלים בשאר צומות שהן נדחה, וכנראה שגם בעל משנה ברורה ז"ל בשער הציון שם הסכים לס' בית יהודה".
- 3) שונה הלכות (דין ח') – "אבל בשאר ז' ימי המשתה שלו צריכין להשלים אף בתענית שנדחה ויש מקילין אף בשאר ז' ימי המשתה בנדחה".
- 4) הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ב) – "שאלה: חתן וכלה בשבע ברכות אם צריכים להתענות ב"ז בתמוז. תשובה: עיין שו"ה ס' תק"נ דין ח"י".
- 5) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ז' סעי' ב', נשואין פרק ע"ט סעי' ב') – "אם מרגישים חולשה יש לסמוך להקל".
- 6) פסקי תשובות (סי' תקמ"ט אות ב') – "ובתענית נדחה - נחלקו גדולי הפוסקים, יש אומרים שאין משלימים, אלא מתענים עד אחר חצות ומתפללים מנחה גדולה (ואומרים עננו בשומע תפלה) ואח"כ הולכים לאכול משום שיו"ט שלהם הוא, ויש אומרים שמתענים ומשלימים, ויש שהכריעו שאם בריאי גוף הם וצמים בקל יש להם להתענות, אבל אם חלושי כח הם, אף שמדינא לא הותר לאכול בחולשה כזאת, מ"מ בתוך ז' ימי המשתה יש להקל שלא ישלימו התענית".
3. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק כ"ב, סי' תרפ"ו ס"ק ט"ז, ס"ק כ"ח), רבבות אפרים (ח"ג סי' קכ"ה אות ג', סי' תקפ"ז, ח"ד סי' נ"א, סי' קע"ג אות ד', ח"ו סי' ר"צ).
- א) ברכי יוסף (סי' תרפ"ו ס"ק ו') – "חתן בתוך ימי חופתו נראה מדברי הרב בית דוד סי' תע"ו דלא יתענה לא צום אסתר ולא עשרה בטבת וכיוצא. ולעיל סי' תקמ"ט אות ב' כתבתי בשם הריטב"א (ס' תענית) שיתענה ד' צומות".
- ב) תענית אסתר - עי' סי' תרפ"ו סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ז] אנשים שאוכלים בצום: הכללים.

א. האם צריך שיעורים.

1. מיקל, לא – ערה"ש (סי' תקנ"ד סוף סעי' ז', "פחות מכשיעור לא שייך בט"ב שהוא מדרבנן"), אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ב אות י'), קובץ הלכות (בין המצרים פרק א' סעי' ט'), חוט שני (נשיח בחוקק פר' בלק תשע"ז עמ' ב', לשונו מובא לקמן), ילקוט יוסף (קיצור

שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"ב, "ורשאי לאכול בבוקר, כשיש צורך בכך, ואין צריך להתענות תענית שעות. וכל שכן שאין צריך לאכול ולשתות פחות מכשיעור".
 2. מראי מקומות – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ב'), תאריך ישראל (סי' ב' הע' מ"א*).

ב. לענג עצמו.

1. מחמיר.

(א) מחבר (סי' תקנ"ד סעי' ה') – "עוברות ומיניקות מתענות בט' באב כדרך שמתענות ומשלימות ביום כפור; אבל בג' צומות אחרים פטורים מלהתענות, ואע"פ כן ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה, אלא כדי קיום הולד".
 (ב) שלחן שלמה (סעי' א') – "ואע"פ שאוכלין בשאר תעניות לא יאכלו רק כדי קיום הולד".
 (ג) ח"א (כלל קל"ג סעי' ו') – "ומ"מ אף הצריך לאכול, לא יתענג עצמו בבשר ויין, רק כפי מה שצריך".
 (ד) מ"ב (ס"ק ה') – "ומ"מ אף הצריך לאכול לא יתענג עצמו בבשר ויין רק כפי מה שצריך".
 (ה) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שי"ד סעי' ח').
 (ו) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ט"ז אות ז') – לשובו מובא לעיל.
 (ז) קובץ הלכות (בין המצרים פרק א' סעי' י').
 (ח) עי' אבני ישפה (ח"א סי' קט"ו ענף ד').
 (ט) חוט שני (ימי הפורים [שכטר] עמ' ק' אות ד') [לשובו מובא לקמן], נשיח בחוקך פר' בלק תשע"ז עמ' ב') – "שאלה: חולה שמותר לו לאכול בצום י"ז בתמוז האם יכול לאכול כרגיל. תשובה: מותר לו לאכול אפילו יותר מכדי צרכו, אמנם לא יתענג באכילתו כדי שישתתף בצער הציבור".
 (י) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ט"ו, ילדים בהלכה עמ' קפ"ה).
 (יא) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"א) – "ומכל מקום גם אלה הפטורות מלהתענות ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ומשתה, אלא כדי קיום בלבד".

2. קטנים.

(א) רק כדי קיום הגוף.

1) מג"א (ס"ק ב') – "כתב מ"ע סי' קי"א קטנים מאכילין אותם לחם ומים להתאבל עם הציבור עכ"ל ונ"ל דוקא קטן שיש לו דעת להתאבל".
 2) שלחן שלמה (סעי' ב') – "קטן שיש לו דעת להתאבל מאכילין אותו כצומות רק לחם ומים להתאבל עם הציבור".
 3) ח"א (כלל קל"ג סעי' ו') – "ואפ"י הקטנים שיש להם דעת להתאבל, אף על גב שאין מחוייבין לחנכם אפ"י בן י"ב שנה ואפ"י בתענית שעות, מכל מקום ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף, לחם ומים או שאר מאכל פשוט, כדי שיתאבלו עם הציבור (תק"נ)".
 4) מ"ב (ס"ק ה') – "וכן הקטנים שיש להם דעת להתאבל אף על גב שאין מחוייבין לחנכם אפילו בן י"ב שנה ואפילו בתענית שעות מ"מ ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או שאר מאכל פשוט לפי התנוק כדי שיתאבלו עם הציבור".
 5) באר משה (ח"ח סי' צ"ה אות ו') – "המג"א (סי' תק"ן סק"ב) כ' משמי' דהרמ"ע מפאנו דקטנים מאכילין אותם לחם ומים כדי קיום הגוף. פי' דעכ"פ יזהרו מליתן להם מעדני מלכים, היינו אייז - קרים וכיוצא"ב, וגם לא משקאות שונות של שמחה כמובן. ודע שעל שאלת רב גדול אחד (שרוצה אני בהעלם שמו הגם שהדפיס דברי בספרו) כתבתי ליישב המנהג רע שאין נזהרין בזה הלשון: הכף החיים (ס"ק תק"נ אות ט') כתב וז"ל: מיהו בספר מחזיק ברכה אות א' כ' להשיג על דברי הרמ"ע הנזכר, וכתב וכמדומה שאין נוהגין כן עיין שם וכן מצאתי בברכ"י (סי' תקמ"ט אות א') שכתב על דברי הרמ"ע ואין נוהגין כן. על כן נראה שבודאי טוב מאוד שלא ליתן להם כהרמ"ע, אבל אם הם מעצמן לוקחין מהמקור (פרידזשעדער) וכיוצא"ב או הולכין וקונים לעצמם, א"צ לגעור בהן וכדברי המקילין, וזה נראה לי נכון. וע"ז כתב הרה"ג המחבר ספר שלא הראה לי מקודם מה שכותב על דברי ודו"ק והבן, וז"ל: מה שכ' הגאון מדעברעצין שליט"א בשם הברכ"י שהעולם אין נוהגים כן היינו שלא ליתן רק לחם צר ומים, וזה אין נוהגים מפני שזה קשה לילדים, אבל למנוע דברי מעדנים ומתיקות מזה לא דיבר הברכ"י, וגם מה שכ' הגאון הנ"ל שליט"א להכריע שכל יתן להם בעצמו ורק בלוקחים מדעת עצמם אין צריך למחות בהם ע"כ, לפענ"ד יש לפקפק ע"ז, כיון שהתינוק יוצא מחדר הוריו מלאים מיני מטעמים ואוכל ושותה כרצונו ואין אביו ואמו מוחין בידו פשיטא שאין בזה ענין חינוך כלל, שהרי התינוק רואה שאביו ואמו מעשיו ואין מוחין ש"מ דניחא להו במעשיו, ואין הוא מבין כלל דהטעם שמונעין אביו ואמו מלהאכילו בידים כדי שיצטער, שהרי ניחא להו ברואין אותו אוכל ושותה מה שלבו חפץ לכן הנכון לנהוג למנוע מהם מיני מתיקה. וכן הונהג במחנה קיץ שהחנות והמאשין שמוכרים מיני מתיקה סגורים ביום התעניות, להראות לילדים חינוך מצות אבילות ירושלים עכ"ל. ובמכ"ת כנראה רק במהירות עבר על דברי ולא דק על כן כתב מה שכתב. מתחילה אעתיק דברי הדעת תורה שכ' (סי' תק"ן ד"ה אבל בת"ב) ועמ"ג"א כאן סקי"ב, כתב מ"ע סי' קי"א קטנים מאכילין אותם לחם ומים להתאבל עם הציבור. וראיתי בברכ"י סי' תקמ"ט אות א' שאין נוהגין כן ורמז למ"ש בס"י תקע"ו. וההבנה הפשוטה של "שאינו נוהגין כן" פי' שאין מדקדקין שלא ליתן להם רק לחם ומים אלא נותנים להם כמנהגם. והמג"א (סק"ב) הוסיף על דברי הרמ"ע דדוקא קטן שיש לו דעת להתאבל והחיי"א (כלל קל"ג ס"ו) כ' דקטנים שיש להם דעת להתאבל אף על גב שאין מחוייבים לחנכם, אפילו בן י"ב שנה ואפילו בתענית שעות מ"מ ראויים לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום גופם לחם ומים או מאכל פשוט כדי שיתאבלו עם הציבור. והכה"ח (סי' תק"ן אות ט') כ' ע"ז, מיהו בספר ה"ב אות א' כתב להשיג על דברי הרמ"ע הנזכר וכתב וכמדומה שאין נוהגין כן יעיי"ש, וכל הרואה אלו הדברים כתב להשיג על דברי הרמ"ע מעצמו מבין שמשגיח שלא מצינו בשום מקום למנוע מקטן שאינו מחוייב בתענית שום מאכל יהי' איזה מאכל שיהיה ושוב הוסיף שאין נוהגין כהרמ"ע פי' אלא שנותנים לקטנים כל מאכל שרוצים. ולכן הכרעתי שלא 'ינהגו' עכ"פ הורי הקטנים נגד פסק הרמ"ע שאליו

הסכים המג"א החי"א והמ"ב (סק"ה) וכתבתי שההורים לא יתנו להילדים כפסקו של הרמ"ע וגדולי האחרונים שהסכימו עמו, עכ"ז מאחר שהמאכל מאכל היתר ורק הזמן גרמא שלא ליתן מצד חומרא שגדולים חולקים עליו והעידו שאין המנהג להחמיר כהרמ"ע, תו לא איכפת לן אם הקטן קטן שיש בו דעת להתאבל, יקח מעצמו, דמאחר שיש לו דעת להתאבל ורואה שאביו ואמו אינם רוצים ליתן לו מעדנים ומתיקות כדי שיתאבל, אם אח"כ הולך הוא בעצמו ולוקח מבין שאינו עושה כרצון אביו ואמו, דהלא יש לו דעת להתאבל, ואדרבה יודעים שלא טוב עושים כשאר דברים שעושים לפעמים נגד רצון אביהם ואמם והחינוך מצד האב והאם עוד בולט ע"ז עוד יותר כי בחשאי וכנגב נוטל מהמקרר או מהתיבה מה שאביו ואמו לא רצו ליתן להם כדי לחנכם דהלא יש להם דעת להתאבל. ובזה לכל דברי הרה"ג המשיג אין שום הבנה טובה לדבריו. וכל המעיין באו"ח סי' שמ"ג יראה שכל דברי ברורים ואמיתיים ומהה"ג המשיג נראה כאלו העלים עין מכל סי' שמ"ג."

(6) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור א') – "דקטנים בצומות נוהגים לתת להם לאכול יותר פחותים ממה שרגילים לאכול כל השנה, ותלוי כל ילד לפי מה שהוא."

(7) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ב', אבני ישפה ח"א סי' קט"ו ענף ב') – "ובזמנינו יכולים לתת לקטן ביצה מבושלת, דהיום לפי מצבינו מיקרי מאכל פשוט. אך לא יתן לו בשר או שאר תבשילים."

הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות י"ד) – "קטן כבן שמונה נחשב שיש בו דעת להתאבל על ירושלים, ואסור לו לאכול בשר בי"ז תמוז."

הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה הלכות בין המצרים) – "דקטנים שהגיעו לחינוך דהיינו שמבינים ענין התענית, מן הראוי שלא יאכלו ממתקים רק אוכל הנצרך להם."

(8) אבני ישפה (ח"א סי' קט"ו ענף ב') – "נראה שתלוי כל אחד לפי כוחו, ועכ"פ ישתדל לא לתת אוכל מבושל כי הוא לא נקרא אוכל פשוט אלא תבשיל."

(9) חוט שני (ימי הפורים [שכטר] עמ' ק' אות ד') – "מי שצריך לאכול בתענית מבואר במשנ"ב (סי תק"נ ס"ק ה') שמ"מ לא יענג עצמו בבשר ויין רק כפי מה שצריך וכן קטנים שיש להם דעת להתאבל שיאכלו רק מאכל פשוט כדי שיתאבלו עם הציבור, ע"כ, ולענין תענית אסתר אע"פ שאין כאן ענין אבילות כלל מ"מ יש ענין לא לפרוש מן הציבור, ומה"ט ג"כ אין להתענג רק כפי הצורך."

(10) חנוך לנער (פרק כ"א סעי' ג') – "קטן אפילו משהגיע לחינוך אינו מתענה ד' תעניות, ומ"מ ראוי לחנכו שלא יאכל רק כדי קיום הגוף, ומותר להאכילו בידים."

(11) חינוך הבנים למצוות (ששכ"ה, סוף סעי' ל"ז) – "וכן לא יאכל בתענית-ציבור אלא כדי צורכו ולא יותר."

(12) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור א') – "דלא נהגו לדקדק לתת לקטנים בצומות לאכול רק כדי קיום הגוף לחם ומים או שאר מאכל פשוט לפי התינוק כדי שיתאבלו עם הציבור, אלא העיקר שלא יאכלו ממתקים כסוכריות וגלידה."

(ב) אוכלים כדרכם.

(1) כף החיים (סי' תקמ"ט ס"ק ח') – "ואפילו קטני קטנים אין להאכילם אלא לחם ומים. הרמ"ע בתשובה סימן קי"א, אליה רבה אות ז'. ולא נהגו כן. ברכי יוסף אות א'. ועיין לקמן סימן תק"נ אות ט'."

כף החיים (ס"ק ט') – "כתב מנחם עזריה סימן קי"א קטנים מאכילים אותם לחם ומים להתאבל עם הציבור עכ"ל, ונ"ל דוקא קטן שיש לו דעת להתאבל. מגן אברהם ס"ק ב'. וכן כתב חיי אדם שם דקטנים שיש להם דעת להתאבל אף על גב שאין מחוייבין לחנכם אפילו בן י"ב שנה ואפילו בתענית שעות, מכל מקום ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או מאכל פשוט כדי שיתאבלו עם הציבור. והביא דבריו משנה ברורה אות ה'. מיהו בספר הלכה ברורה אות א' כתב להשיג על דברי הרמ"ע הנז', וכתב וכמדומה שאין נוהגין כן יעו"ש. וכן כתבנו לעיל סימן תקמ"ט אות ח' יעו"ש."

(2) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה מועדים ח"א פרק י"ג הע' י') – "ומש"כ המ"ב עוד שם בשם הפוסקים דראוי לחנך הקטנים שיש להם דעת להתאבל שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או שאר מאכל פשוט, בזמנינו לא נהגו כן, אלא אוכלים כדרכם."

(3) הגרחפ"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"א טור ג') – "דמאכילים את הקטנים כרגיל בתעניות."

(4) שו"ע המקוצר (סי' ק"ב סעי' ז', הע' כ"ד) – "וכן ילדים וילדות קטנים אף-על-פי שאין הם חייבים להתענות ואפילו תענית שעות, מכל מקום אם יש בהן דעת להתאבל, יש אומרים שראוי לחנכם שלא להאכילם רק לחם ומים, או שאר מאכלים פשוטים, להתאבל עם הציבור, ולא נהגו כן. [ידוע. וכן כתב הברכי יוסף, וכף החיים]."

(ג) מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק ע"ח סעי' ו' - סעי' ח').

(1) דעת תורה (על סעי' א' ד"ה אבל) – "ועיין מג"א כאן סק"ב [מ"ש וז"ל: כתב מ"ע סי' קי"א קטנים מאכילין אותם לחם ומים (בכל תעניות אלו) להתאבל עם הציבור, ונ"ל דדוקא קטן שיש לו דעת להתאבל]. אבל בתשו' רמ"ע שם מפורש דאפי' לקטני קטנים יעשו כן, רק דוקא לבריאים ע"ש. וראיתי בברכ"י סי' תקמ"ט אות א' שאין נוהגין כן, ורמז למ"ש בסי' תקע"ו [סעיף י"ד בשו"ע וז"ל: תעניות אלו שמתענים על הצרות, אין מתענים אלא עוברות, ולא מניקות ולא קטנים]. ונראה מדבריו שם דעד י"ג שנה א"צ להרעיבם לפי המנהג, [כלומר: דבסי' תקע"ו הביא קושית מג"א על דברי השו"ע שם שאין קטנים מתענים על הצרות, ותמה מאי קמ"ל, והלא לעולם אין הקטנים מתענים, ולכן כתב מג"א דהכוונה עד י"ח שנה וכו' ע"ש, והברכ"י דחה דבריו וביאר הכוונה בשו"ע דה"ק: שלא תאמר דהוי כיוה"כ דבציר מ"ב מתענה מדברי סופרים, ומבן ט' ועשר מתחילין לחנכו לישעות, קמ"ל דבהני תעניות קטנים לא עכ"ד]."

(2) הגר"ש דבליצקין זצ"ל (דיני ארבע תעניות ציבור הקבועים עמ' ג' סעי' ג', הע' י"ח) – "ומותר לאכול כהרגלם מבלי למעט, פרט לאכילות שהם רק לתענוג כמתקים וכו'. [עיין מ"ב סי' תק"ן ס"ק ה', וכתבתי בתור פשרה, בין המחייבים רק לחם ומים ובין האומרים שאין למעט כלל]."

3) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' ט"ו) – "קטן שלא מלאו לו שלש עשרה שנה ויום אחד, וקטנה שלא מלאו לה י"ב שנה, פטורים מתעניות י"ז בתמוז, תשעה באב, צום גדליה, עשרה בטבת, ותענית אסתר. ואפ"ל תענית שעות אין להם להתענות, אף שיש להם דעת להתאבל על החורבן. ויש מחמירים לומר שאין להאכילם אלא לחם ומים, אך **המנהג להקל לתת להם כל צרכם**, וכן ראוי להורות בזמן הזה שירדה חולשה לעולם. [ילקוט יוסף דיני חינוך קטן עמוד רלט. ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקל]."

ג. האם צריך שיאכל בצינעא.

1. מחמיר – עי' פמ"ג (סי' תקס"ה מש"ז ס"ק ו'), "ובמקום שיש לחוש ללעז אין לאכול בפרהסיא בפני המון עם כגון תענית בה"ב וכדומה לת"ח אם הוא חלש רק יאכל בצנעה". עי' מ"ב (סי' תקס"ה ס"ק י"ד, "אם הוא במקום שהעולם מחמירין ע"ע להתענות אף תענית בה"ב וכדומה והוא אין יכול להתענות מפני שהוא חלש לא יאכל בפרהסיא בפני המון עם אלא בצנעא [פמ"ג]), **מנחת אלעזר** (ח"ג סי' ג'), **חזו"א** (דינים והנהגות או"ח פרק י"ט אות ג'), "כשאירע שלא היה יכול להתענות בת"צ היה משתדל לאכול בצינעא", פסקי תשובות (הע' ז', "ונכון"), **נטעי גבריאל** (הל' בין המצרים פרק ה' סעי' י"א), **מקדש ישראל** (ימים נוראים סי' רכ"ה), **ילקוט יוסף** (מועדים עמ' תקל"א אות ח', קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' י"ב, "ובלבד שיאכל בצינעא"), **ג' שבועות** (ארטסקרול, ריש עמ' ט"ז).

א) **תשובות והנהגות** (ח"ב סי' רס"ה) – "כשאוכל צריך לאכול בצינעא, וכ"מ בשער אפרים דיני קה"ת (שער א' סעיף י'). והטעם נראה שאם רואים אחר אוכל, זה מביא אחרים שלא מבינים שהוא חולה להקל בצומות הללו, ולכן אין לנהוג היתר בפני אחרים, אבל **בידוע לכל שהוא חולה נראה פשוט שמותר**. ודבר חידוש ראיתי בשו"ת 'מנחת אלעזר' (מהאדמו"ר ממונקאטש זצ"ל) ח"ג סימן ג' שמוכיח כהאי דינא שאסור בצום לאכול בפני אחרים מגמרא בעירובין ...".

ד. ג' חולים האוכלים אם יזמנו.

1. עי' סי' קצ"ו סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ת) מחליף זמנו: האם הולך אחר המקום שנמצא עכשיו או מעת לעת.

א. הזמן.

1. מהעלות השחר עד צאת הכוכבים.

ב. אכל ביום תענית אחרי עלות השחר לפני הנץ.

1. **הגר"ח** זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קכ"ז) – שאלה: אדם שטעה ואכל ביום תענית אחרי עלות השחר לפני הנץ החמה, האם נקרא תענית. תשובה: אם אכל אחר ע"ב מינוט לפני הנץ (דלכו"ע הוא עלות השחר) הוי ליה כאכל בתענית ציבור".

ג. במקום של עכשיו.

1. **אג"מ** (או"ח ח"ג סי' צ"ו ד"ה ובדבר שינויי, מועדי ישרון ח"א עמ' קי"ח הע' מ"ח) – "ובדבר שינויי היום בין המדינות ובנסיעה בעראפלאן מגיע בזמן קצר למדינות הרחוקות שלפעמים נמצא שהיום ארוך לו ביותר ולפעמים קצר ביותר קשה להשיב בזה כי אין ע"ז מקורים ממשיים מדברי רבותינו וצריך לדון בזה רק מסברא. אבל עכ"פ אשיב הנראה לע"ד בסברא שלענין תענית מתענה בין לקולא בין לחומרא עד צאת הכוכבים שהוא במקום שנמצא אז, ואף שלפעמים הוא רק שעות מועטין משום שלא נקבע התענית על שעות אלא על יום שהוא עד צאת הכוכבים, **וכן בתענית של תשעה באב** אף אם יזדמן שמתחלת תעניתו עד הגמר לא יהיה כ"ד שעות נמי א"צ להתענות יותר מצה"כ של אור לעשירי".

2. הו"ד **ובלכתך בדרך** (פרק י"א סעי' א').

3. **בצל החכמה** (ח"א סי' ל"א אות ח') – "בין נוסע ממזרח למערב או להיפך לעולם גומר תעניתו כאשר יהי' לילה במקום המצאו".

4. **משנה הלכות** (אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' נ"ו טור א') – "דהטס ביום התענית ממדינה למדינה שלפעמים נמצא שהיום מתארך ופעמים שהיום מתקצר, יש לו להתענות עד צאת הכוכבים כפי המקום שנמצא שם עתה, בין שהוא לקולא בין שהוא לחומרא".

5. **הגרשז"א** זצ"ל (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות מ"ד) – "הנוסע בתענית מארה"ב לא"י יכול לאכול מיד בצאת הכוכבים בא"י, וכן להיפך, למרות הפרשי השעות שבין ב' הארצות".

6. **הגריש"א** זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות י"א, עי' אות י' [לשונו מובא לקמן]) – "וכן הפוך, הנוסע ממערב למזרח ביום צום, והגיע למקום חפצו במזרח, מסיים את הצום כבני המקום שהגיע אליו, וזה אפ"ל שבמקום שיצא ממנו טרם הסתיים הצום".

הגריש"א זצ"ל (יבקשו מפיהו פורים ח"ב שער ג' פרק א' סעיף ג') – "הנוסע ממקום אחד למקום אחר שיש ביניהם הפרש שעות, ולכן, למשל, כשהשעה היא שש בערב במקום הראשון, השעה במקום השני היא רק אחת עשרה בבוקר, צריך לצום עד צאת הכוכבים במקום שנמצא אפילו באופן שניתוספו כמה שעות למשך הצום. ובזמן שנמצא במטוס, צריך לצום עד שתהא צאת הכוכבים בקרקע שתחתיו, ואין נפק"מ מתי נחשכו השמים שסביב המטוס. [ועי' בהערה שכתבנו שנראה שכך הדין גם בנוסע ממקום ממקום ונסיעתו מקצרת זמן הצום]."

עי' **הגריש"א** זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"ב סי' קל"ז) - שכתב **שבתענית יארציית** כמדומה שבזה היקל מרן זצוק"ל כשנוסע מא"י לכיוון מערב שיכול לסיים התענית לפי שעת צאת הכוכבים של ארץ ישראל.

7. **יביע אומר** (ח"א או"ח סי' מ"ב) – "הילכך בנ"ד אמרינן שלא רצו להחמיר שיהיה דוקא מעת לעת, אלא דינו כדין כל דיני התורה, שאין לך בהם אלא מקומו ושעתו. ולכן יכול לאכול מיד עם צאת הכוכבים של אופק א"י. וכ"ש בשאר תעניות צבור שא"צ להמתין

- יותר מצאת הכוכבים של אופק ארץ ישראל. ודע שדין זה נוהג אפילו באיש שדעתו לחזור לארה"ב אחר איזה ימים, ולא שייך כאן נותנים עליו חומרי מקום שיצא משום, שלענין מקומו ושעתו, נוהג בכל אופן כמנהג המקום אשר נמצא שם, באשר הוא שם. וזה ברור. [אלא שאם היה הדבר להיפך שנסע מא"י לארה"ב, ודאי שיש להחמיר עליו להמתין שם עד לצאת הכוכבים של ארה"ב, כמקומו ושעתו. וכמבואר כיו"ב בשו"ת באר משה ח"ז (סי' קטז עמוד קעג). ע"ש].
- יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ס"ז) – "שאלה: אדם שבצום תשעה באב נוסע מארצות הברית לישראל, ויוצא שמשקיעת החמה בכניסת הצום בארה"ב לצאת הכוכבים בארץ ישראל פחות מעשרים וארבע שעות, ונמצא שגם צם פחות מעשרים וארבע שעות, האם צריך להשלים כ"ד שעות. תשובה: אין צריך".
8. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ג', אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' נ"ו טור א') – "דמי שנוסע לחו"ל ביום התענית יש לו להמשיך לצום עד צאת התענית בחו"ל, ואין די לצום עד צאת התענית במקום שיצא משם".
9. חוט שני (שבת ח"ד עמ' רס"ב) – "הנוסע באמצע יום התענית למקום אחר ששם ממקצר או מתאחר היום. כגון הנוסע מארץ ישראל לאנגליה או לאמריקה ששם עדיין יום בזמן שבארץ ישראל כבר היה צאת הכוכבים כמה שעות קודם, נראה פשוט שיש לילך לפי המקום שנמצא, ולא אחרי המקום שיצא משם, דאזלינן בתר הזמן שהכוכבים יוצאים באותו מקום, אף שהתחיל את התענית במקום שהזמנים שונים, דהעיקר הקובע הוא המקום שנמצא בו עתה. ולפי"ז גם להיפך, אם נוסע מאנגליה לארץ ישראל ובסוף תענית נמצא בא"י ובא"י הלילה מתחיל קודם ללילה באנגליה, אין לו אלא מקומו שהוא נמצא בו עתה".
10. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' י"ז) – "מי שנוסע ביום התענית מא"י לחו"ל או להיפך, אזלינן בתר צה"כ במקום שהגיע שם, בין לקולא בין לחומרא".
11. הגר"א ונבצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ח) – "שאלה: אחד שהולך ממקום למקום ביום התענית ומתקצר או מתארך זמן הצום האם הוא מפסיק לצום כמקום שהוא עומד כעת או שיש להשלים הזמן אם חסר שעות מפני הנסיעה ממקום למקום. תשובה: שהולכים לפי מקומו עכשיו".
12. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ג', אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' נ"ו טור א') – "דהטס ביום תענית ממדינה למדינה שלפעמים נמצא שהיום מתארך ופעמים שהיום מתקצר, מתענה עד צאת הכוכבים כפי המקום שנמצא שם עתה, בין שהוא לקולא דהיינו שבמקום שיצא משם עדיין אינו צאת הכוכבים, ובין לחומרא שבמקום שיצא משם כבר זמן צאת הכוכבים".
- ד. מראי מקומות – ספר הברית (ח"א מאמר ד' פרק י"א), ישכיל עבדי (ח"ח סי' ל"א), חבצלת השרון (ח"א סי' מ"ג), מנחת שמואל (אהע"ז, עמ' קפ"ח), מקדש ישראל (ימים נוראים סי' רכ"ח).
1. נחל אשכול (ח"ב הל' ט"ב עמ' ט"ז אות א') – "שאלני הרב דשטאקהאלם על מנהגם שם שאוכלים בי"ז תמוז ט' וחצי שעה אחר חצות ועוד היום גדול ואמרו כך קבלו. והשבתי בשעת החרבן וכמה מאות אחריו ברור שלא גרו ישראל בקוטב צפוני ודרומי (פאלגעגענדן), אלא ...".
2. פרי אליהו (ח"ג סי' י"ז) – "נשאלתי אחד נסע בי"ז בתמוז באוירון מא"י לארה"ב, וכשיגיע לארה"ב עוד יהיה באמצע היום, ובא"י יהיה כבר לילה מכמה שעות, אם מחויב להשלים את התענית שמה, או שיהיה מותר להפסיק את תעניתו לפי החשבון של א"י וכבר הוא לילה שמה. תשובה ... אלא ודאי מוכרח לומר דהתענית תלוי בחשבון של שעות היום, ואם התענה את משך של שעות היום ביום הכפורים של כ"ד שעות ומעט יותר בשביל התוספות, וכן בשאר תעניות את משך של י"ב שעות אז כבר קיים את המצוה ומותר הוא להפסיק, וממילא יש כבר יסוד לדברי המ"כ שהביא הרמ"א שיתענה י"ב שעות מצהרים עד חצי הלילה, דזה מיקרי תענית בחלק העולם שאין שם ההתפלגות של היום והלילה בשמש. ולפי זה היה נראה לי לומר דגם בנידון דידן שהתחיל להתענות בא"י, ולפי הזמן של א"י אם יעבור סכום השעות שבא"י כבר שקעה החמה א"כ כבר התענה את החשבון של יום תענית, אף שבמקום שבא שמה חסר עדין איזה שעות יהיה מותר להפסיק את תעניתו ולאכול, אמנם יש לשדות נרגא בזה משום ... ובעובדא דידן הוריתי לו כיון שהתענית של י"ז בתמוז דהאי שתא היה נדחה, וגם הוא אדם חלש דקשה עליו התענית, ומצינו סברא זו בפמ"ג שם בסימן תקע"ד לענין נותנין עליו חומרי המקום שבא שמה, ועיין במ"ב (שם ס"ק ד') שכתב וז"ל יתענה עמהם אף שאכל היום קודם שבא לעיר מ"מ משלים עמהם ואינו אוכל (א"ר), ועיין בשער הציון אות ד' וכל זה אם מצי מצער נפשיה, אבל באדם חלוש י"ל בזה, ומיהו בפרהסיא בודאי לא (פמ"ג), עכ"ל. וגם הוריתי לו שיפסיק את תעניתו בזמן שבא"י כבר שקעה החמה ועודנו באוירון טרם שירד שמה, ואז עדין נראה דלא חל עליו חומרי המקום שבא שמה, אבל אם ירד שמה במקום שמתענין עדין יחול עליו חומרי המקום, ואז יצטרך להשלים איתם התענית עד שתשקע החמה שמה".
3. ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' ל"ח אות א') – "בנוסע בח' אב לא"י, וכשיגיע לשם כבר עבר שש שעות מהתענית, ונשאלה השאלה איך צריך להתנהג בענין התענית ... כל עוד שהוא נמצא במדבר ואינו בישוב א"י לא חל עליו חיוב התענית של א"י, והרי הוא כאילו נמצא עוד בחו"ל שעדיין לא חל עליו חיוב תענית, ורק כשיגיע לא"י תיכף חל עליו החיוב ואז יתחיל להתענות, אלא מכיון שהוא חייב להתענות מעת לעת, לכן עליו להשלים תעניתו, בשיעור של כ"ד שעות, שלא לפרוש מן הציבור, של כל העולם, שכולם מתענין מעת לעת כ"ד שעות, שהרי גם יום עשירי יש לנהוג מעט אבילות שלא לאכול בשר ולא לשתות יין לכל הפחות עד חצות היום, ועי' סי' תקנ"ה ס"א, וא"כ גם יום עשירי מועיל לו להשלמת תעניתו".
4. שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ו, ח"ח סי' רס"א אות ב') – "ואשר שאל במי שנוסע לאמריקה ביום תענית וכמו בי"ז בתמוז האם הוא חייב לצום עוד עשר שעות עד שהוא ציה"כ באמריקה או שמא אזלינן בתר תחילת התענית שהתחיל בא"י. הנה ודאי יסוד גדול כל תענית שלא שקעה עלי' חמה אינו תענית כמבואר בתענית י"ב, ובשו"ע או"ח סי' תקס"ב, אבל כתבתי במק"א דנהי דמצד זה היינו צריכים לחייב להתענות עד ציה"כ במקום שהוא עכשיו שם, אבל לאידך כיון שתענית סתם שחייבו אינו ארוך כל כך ושיערו דסתם תענית במקום שהוא שם הוא גזרה שרוב הצבור יכולים לעמוד, משא"כ להאריך התענית בעוד שבע או עשר שעות ולפעמים יותר מביא חולשה על האדם שהוא כבר בגדר פטור מן התענית ע"כ לענ"ד דמותר לו להפסיק תעניתו בדרך כה"ג בזמן המשוער שיצא מא"י שבמקום שיצא משם הוא כבר ציה"כ, ותפלת תענית בלא"ה יכול להתפלל עיין או"ח שם".

5. תשובות והנהגות (ח"ד סי' קכ"ב) – "הוריתי לחלק בין ג' צומות שיסודם מנהג בעלמא תופס תמיד לקולא ... לענין צום תשעה באב ... ליותר מכ"ד שעות נראה מסברא דאפילו בת"ב יש לצדד שלא נהגו ולא קיבלו צום יותר מכ"ד שעות ... למעשה נראה דהנוסע מאמריקא לאירופא כיון שאינו ת"ב שמה, יש להקל גם בתענית ת"ב".

תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ג) – "נשאלתי ביהודי שנוסע מאמריקה בליל שבעה עשר בתמוז בזמן ששם הוא חצות לילה, ומגיע כאן בצהריים לערך בשעה חמש, אבל באמריקה השעה היא עשר בבוקר, האם כשמגיע לארץ ישראל יצטרך לצום הרבה עד סוף הזמן לפי אמריקה, ושאל היאך להתנהג. הנה דעת ה'חבצלת השרון' (ח"א סי' מ"ג) דלעולם אזלינן כפי המקום שנמצא שם עכשיו, בין להחמיר בין להקל, וכך דעת האג"מ (ח"ג סי' צ"ו), ולדעתו בשעה שכאן בא"י כבר יצא הצום, יכול לאכול, ובמק"א כתבתי (ח"ד סי' קכ"ב) שדעתי שבד' צומות יתפוס תמיד לקולא ויכול לצום בין כפי מקום שיצא ובין כפי מקום שבא, וע"כ בנידו"ד יכול לגמור הצום כפי א"י, (מיהו כתבתי שם שעכ"פ צריך שיצום יותר משש שעות). **אבל שוב נראה** לע"ד שצריך לצום שיעור יום שלם, וע"כ צריך להתחיל שם את התענית כפי השעה כאן ויהיה לו צום שלם כפי הנהוג בא"י ויוצא בזה יד"ח, (ואם לא התחיל באמריקה כפי הזמן שבא"י, עליו לגמור בא"י כפי הזמן הנהוג באמריקה). ולע"ד גם לענין ת"ב, שאם נוסע מאמריקה לאירופה, אינו יכול לגמור הצום בזמן שנגמר במקום שנמצא, רק צריך לצום כ"ד שעות, וע"כ יתחיל לצום באמריקה כפי הזמן באירופה, או שיגמור הצום באירופה כפי הזמן באמריקה, (ודלא כדעת ה'חבצלת השרון' שלעולם גומר כפי המקום שנמצא). ולאידך גיסא אם נוסע מא"י בשש בבוקר ומגיע לאמריקה בתשע בבוקר ובגמר הצום בארץ ישראל עדיין נמשך שם הצום זמן רב, נראה שבשאר צומות דקילי שיסודו תלוי ברצו ורק עכשיו קיבלו עליהם כל ישראל לצום, תופס תמיד לקולא ויכול לצום כפי שיעור צום התענית במקום שיצא, או כפי המקום שהגיע, ויוצא בכך, (ודלא כ'חבצלת השרון'). ומיהו בת"ב שחמור שהוא חיוב דרבנן אין להקל, ויש להחמיר שדינו כמקום שנמצא שם, ויש למנוע מלאכול אם במקום שבא עדיין ת"ב, אבל מי שנמצא עדיין באויר בזמן שמסתיים הצום בא"י, וקשה לו הצום ביותר, יכול לסמוך לאכול כפי הזמן שיצא, וכשיגיע ימשיך לאכול בצינעא, שיש יסוד לומר שאויר אינו נקבע למקום, וע"כ כ"ז כשהוא באויר דינו כמקום שיצא, וכיון שגמר באויר את צום ת"ב אינו חוזר ומתחייב כשיגיע בת"ב כיון שכבר קיים צום ת"ב, מיהו כשיכול ראוי להחמיר, שדינו כפי המקום שעובר עליו. והענין הוא שבענינים אלו לא קבלנו דבר ברור, ובד' צומות שתלוי ברצו מקילים לתפוס תמיד לקולא ויכול לצום כפי מקום שיצא או כפי שיעור הצום במקום שבא, ומיהו צריך לצום שיעור יומו וכמ"ש, אבל בת"ב שהצום הוא חיוב דרבנן יש להחמיר לגמור כפי המקום שנמצא, ומ"מ אם כשנוסע בבוקר באוירון נגמר הצום בא"י ואוכל, יש לו על מה לסמוך".

תשובות והנהגות (אילכא דהלכתא גליון ק"ז עמ' נ"ו טור ג') – "שמעתי דהנוסע ממדינה למדינה ביום תענית כשיש הבדלי שעות בין מדינה למדינה, בכל הצומות חוץ מת"ב הולכים לקולא, דאם נוסע מא"י לאמריקה צריך לצום עד סיום הצום בא"י, ואם נוסע מאמריקה לא"י מסיים את הצום בזמן סיום הצום בא"י, ובת"ב הולכים לחמורא, לכן הנוסע מא"י לאמריקה צריך לצום עד זמן סיום הצום באמריקה אף שזה הרבה יותר ממתעלת, והנוסע מאמריקה לא"י צריך לצום עד זמן סיום הצום באמריקה".

6. משנת יוסף (ח"ד סי' רח"צ) – "אודות השאלה שנשאל מיהודי בן תורה שיצא מלאס אנג'לס בארה"ב לכיוון ארץ ישראל ביום שלישי י"ב אד"ב [שנת תשע"ו], וזו נסיעה של כחמש עשרה שעות, ויגיע לא"י בתענית אסתר לפני הצהריים, אימתי יתחיל לצום. ודעת כת"ר, דמיד כשיוצא מלאס אנג'לס יכוון את שעונו לפי שעון א"י, וכשיגיע זמן עלות השחר שהוא הזמן שמתחיל הצום בא"י, יתחיל אף הוא לצום, כך שיצא לו לצום בדיוק כמספר השעות שצמים בא"י. - לעומתו היו שטענו, שכל זמן שהוא במרחק גדול מא"י עדיין לא חל עליו החיוב להתענות, ורק כשמתקרב לא"י מצטרף למתענים שם, אף שיתכן לפי"ז שיצום הרבה פחות ממה שהם צמים. לענ"ד לולא דברי כת"ר שליט"א, היה נראה כהטוענים הנ"ל. תחילה, היכן מצינו חיוב תענית בעוד היום גדול. ועוד, כי השעות לענ"ד נחשבות כפי הקרקע שנמצא מתחת לאויר שבו טס, ואין הכי נמי שהרויח שעות. וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' פד) באריכות, ומביא שם מחבצלת השרון (ח"א סי' מז) דחישוב זמן היום והלילה אין לנו אלא מקומו ושעתו. - ובשו"ת שבט הלוי יש ג' תשובות בענין זה (ח"ב סי' צ"ג, א. וח"ו סי' קכ"ט, כו). ומביא את דברי המנח"י הנ"ל. אבל בשו"ת (ח"ד סי' צה, ג) לגבי פרישות סמוך לוסת החמיר בזה. ועובדא ידענא מהגה"צ רבי משה אריה פריינד זצ"ל, שטס מא"י לאמריקה **בתענית שובבני"ם** (שהיה בצדקתו יושב בצום בימים אלה), ורצה לצום עוד שעות כפי השעון באמריקה, אבל לא הניחוהו התלמידים שליוו אותו, כי הרי תענית זה רק מחמורא קיבל על עצמו ולא תענית חובה היא".

ה. עוברים דרך מדינת ששם הלילה קצר מאד.

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות י') – "נשאל רבינו, במי שנוסע בליל תענית מארץ ישראל לארצות הברית וכדו' בשעות הלילה, וכאשר יוצא מארץ ישראל כעבור כמה שעות נהיה כבר יום בארץ ישראל, והוא נוסע לארצות הברית לכיוון הלילה דהיינו שהלילה עדיין ממשיך בעוד כ-7 שעות, וא"כ השאלה עד מתי מותר לו לאכול, דלפי ארץ ישראל כבר נכנס התענית ולפי ארצות הברית עדיין לא נכנס התענית. ועוד יש לברר דבדרך לארצות הברית עוברים דרך מדינת 'גרינלנד' ששם הלילה קצר מאד וא"כ כשעוברים שם כבר הגיע זמן התענית, אמנם מיד אחרי שעוברים משם חוזר שוב הלילה, מה הדין בזה. והשיב רבינו, דהולכין בתר מקום שנוסע לשם, ומה שעובר במדינה הנ"ל לא מתחשבים בזה, משום שאינו נוסע לשם, רק עובר דרך שם, והעיקר בזה הוא למקום שנוסע לשם, והתענית יתחיל אצלו לפי איך שנהיה בארצות הברית עלות השחר".

ו. מקומות שאצלם חצי שנה יום וחצי שנה לילה.

1. מראי מקומות – ישכיל עבדי (ח"ה או"ח סי' ל"ח אות א').

ז. עובר את קו התאריך.

1. מראי מקומות – בצל החכמה (ח"א סי' ל"א).

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות י"ג) – "הטס ממזרח למערב העולם ועובר את קו התאריך, ולמחרת צמים במקום שהגיע, צריך להחמיר ולהתענות כבמקום הגעתו".

ט] רחיצה - סעיף ב'.

א. הלכה.

1. מיקל.

(א) מחבר (סעי' ב') – "צומות הללו, חוץ מט' באב, מותרים ברחיצה".
 (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה הע' א' ד"ה ועל') – "מותר להתרחץ בימי תעניות אלו חוץ מתשעה באב, ואף במים חמים, וכמבואר בשו"ע בסימן תק"ן סעיף ב', שצומות הללו חוץ מט' באב, מותרים ברחיצה וסיכה וכו'. וראה בב"י שם שהביא מחלוקת בזה, וכתב שהמנהג הפשוט להחמיר, ע"ש. (וראה באליה רבה שם ס"ק ב' ומ"ב ס"ק ו' שכתבו שבעל נפש יחמיר בזה, ע"ש)".
 (ג) עמק הלכה (ח"א סי' ל"ו).
 (ד) ילקוט יוסף (מועדים עמ' תק"ל הע' ט', קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' ה') – "ומותר להתרחץ בחמין בימי הצומות. והמחמיר תע"ב".

2. עכשיו המנהג לאסור.

(א) ב"ח (סוף הסימן) – "אמנם עכשיו לא ראינו מי שנהג לרחוץ בשלשה צומות ואסור להורות היתר משום אל תטוש וגו' ואף על גב דבהגהות אשיר"י פרק קמא דתענית (סי' ט) כתב וכן הוא המנהג שרוחצין באלו התעניות עכשיו אין המנהג כן".
 (ב) עטרת זקנים (ס"ק א') – "אמנם עכשיו אין נוהגין לרחוץ בשלשה צומות ואסור להורות היתר, [ב"ח סוף הסימן]".
 (ג) עולת שבת (ס"ק א') – "והב"ח".
 (ד) א"ר (ס"ק ב') – "ועכשיו המנהג ברחיצה לאיסור (ב"ח)".
 (ה) עטרת זקנים (שם).
 (ו) מקור חיים (חו"י, סעי' ב') – "ועכשיו המנהג פשוט לאסור".
 (ז) עי' פמ"ג (מש"ז ס"ק א') - לשונו מובא לקמן.
 (ח) באר היטב (ס"ק ב').
 (ט) לבושי שרד (על מג"א ס"ק ג').
 (י) ערה"ש (סעי' ג') – "מדינא אין איסור רחיצה בחמין בכל הג' צומות ומ"מ המנהג לאסור רק בע"ש רוחצין בחמין מפני כבוד השבת [ב"ח]".
 (יא) שעה"צ (ס"ק ח') – "ועיין בעט"ז שכתב דעכשיו אין נוהגין לרחוץ בג' צומות".
 (יב) כף החיים (ס"ק י"ב) – "מיהו הב"ח ...".
 (יג) באר משה (ח"ג סי' ע"ז) – "... שכן עתה המנהג".
 (יד) עי' קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ג') – "טוב להחמיר להמנע מרחיצה בחמין בתענית".
 3. מראי מקומות – שע"ת (ס"ק א'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ט"ו אות ג').

ב. בצונן.

1. מיקל, וכן פניו ידיו ורגליו בחמין.

(א) פמ"ג (מש"ז ס"ק א') – "ורחיצה, היינו חמין אבל צונן י"ל דשרי בג' צומות, עיין סימן תקע"ה סעיף ג' בתענית ציבור בארץ ישראל, והוא הדין פניו ידיו ורגליו בחמין י"ל דשרי, ועיין סימן תקנ"א סעיף י"ו בהג"ה מראש חודש ואילך אסור בצונן, הא י"ז בתמוז וכן צום גדליה וי' טבת מותר בצונן".
 (ב) ערה"ש (סעי' ג') – "אבל בצונן אין מנהג כלל ויכול לרחוץ בצונן וכן להזיע במרחץ ג"כ מותר דאין זה תענוג אלא הסרת צער זיעה".
 (ג) שעה"צ (ס"ק ח') – "וכתב בפמ"ג דהיינו בחמין אבל בצונן י"ל דשרי בג' צומות וה"ה פניו ידיו ורגליו בחמין י"ל דשרי".
 (ד) באר משה (ח"ג סי' ע"ז).
 2. מראי מקומות – שע"ת (ס"ק א'), כף החיים (ס"ק י"ג), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ז'), לשונו מובא לקמן).

ג. לשוט בים (swimming).

1. באר משה (ח"ג סי' ע"ז) – "אם שרי לילך בשבעה עשר בתמוז אל הנהר, לשוט. השבתי שמותר מעומק הלכה והמחמיר יחמיר".
 2. עמק הלכה (ח"א סי' ל"ו) – "בעל נפש צריך להחמיר".
 3. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ז') – "ולמעשה, אין צריך להחמיר את כל דיני תשעת הימים ביום התענית, אך לרחוץ בחמין אם אין צורך יש להמנע. ומותר ללכת בתענית לשחיה בים ובבריכה כשעושה כן לשם בריאות, וכרחיצה בצונן שהותרה".
 4. הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ו אות ה') – "האם מותר ללכת לבריכה בצומות הרגילים, כגון בי"ז בתמוז. למה. תשובה: טוב להמנע, אבל אינו איסור".

ד. תענית אסתר.

1. מיקל.

(א) שיח יצחק (סי' ש"ס) – "נשאלתי פ"א, אם גם בצום אסתר אין רשאים להסתפר ולרחוץ. והשבתי הרי מפורש יוצא בב"ה סי' תק"נ, [עיין לעיל], דדווקא בג' צומות י"ז בתמוז ת"ב ו' בטבת, אבל אפי' על ג' בתשרי, שאמרו עליו חז"ל בקמא דר"ה, שקולה מיתת צדיקים כשריפת בית אלקינו, עכ"ז לא הזכיר הב"ה שיהא מנהג לאסור בזה היום ג' בתשרי צום גדליה לענין רחיצה ולהסתפר, מכל שכן בתענית אסתר, שאין התענית עבור צרה שהיתה בו, אלא רק לזכר דברי הצומות וזעקתם דזמן ההוא. עיין רמב"ם הל' תענית פ"ה הלכה א' ו', ד' תעניות שהם בשביל החורבן ומיתת צדיקים, ואח"כ כותב [בהל' ה'], וז"ל הזהב, ונהגו כל ישראל בזמנים אלו להתענות, ובי"ג באדר זכר לתענית שהתענו בימי המן, שנאמר דברי הצומות וזעקתם, עכ"ד. ויש להביא קצת סמך שיש לרחוץ ולהסתפר בי"ג אדר, לזכר שהמן היה הבלן וסיפר למרדכי תספורת, כמפורש יוצא פ"ק דמגילה דף ט"ז ע"א, וז"ל הגמ', עייליה איהו לבי בני ואסחיה, ואזל ואיתי זוזא מביתיה וקא שקיל ביה מזייה, וכמו שאנו עושים כמה זכרונות לזכר שמרדכי היהודי רכב על הסוס, וכנודע".

(ב) קובץ הלכות (פורים פרק ב' סעי' י"א) – "בתענית אסתר אין שום טעם להחמיר להמנע מרחיצה או שמיעת זמר וכדומה".
 (ג) חוט שני (שלמי תודה פורים עמ' שד"מ, פסקי שמועות פורים עמ' מ"ח) – "דאין צריך בזה לאסור כיבוס ורחיצה ותספורת וכו'".
 (ד) מקדש ישראל (פורים סי' מ') – "שאלה: אי מותר להתגלח בתענית אסתר, ומהו לרחוץ בחמין. תשובה - מותר ... וממילא נראה שמותר נמי לשמוע בתענית אסתר כלי שיר (וכן המנהג שהחנניות מפעילים טעיפ"ס בתענית אסתר לכבוד יום הפורים הממשמש לבוא כדי לעורר קונים)".

(ה) נטעי גבריאל (פורים פרק כ"ד סעי' י"ג) – "מותר להתרחץ בתענית אסתר וכ"ש לכבוד פורים".
 (ו) ישמח ישראל (פרק ד' סעי' י"ח) – "מותר להתרחץ".

ה. עשרה בטבת שחל בערב שבת.

1. עי' לקמן.

י. בעל נפש: יחמיר בכולם כמו בת"ב.

א. הלכה.

1. הביא דין זה.

- (א) עטרת זקנים (ס"ק א') – "ובעל נפש יחוש לכל החומרות של תענית ציבור בזמן הזה".
 (ב) מג"א (ס"ק ג') – "ולכן בעל נפש יחמיר בכולן כמו בט"ב ... של"ה".
 (ג) א"ר (ס"ק ב') – "כתב של"ה דבעל נפש יחמיר כמו בתשעה באב".
 (ד) באה"ט (ס"ק ב').
 (ה) שלחן שלמה (סעי' ג') – "טוב לזהר בכל ד' צומות ברחיצה וסיכה ותשמיש המטה ולהפסיק בהם מבע"י כמו בט"ב באב חוץ מנעילת הסנדל דלא להוי כחוכא ואיטלולא ואם ליל טבילה לא יפרוש מאשתו חוץ מט' באב ויו"כ ואף לטבול אסור".
 (ו) ח"א (כלל קל"ג סעי' ז') – "ומ"מ הבריא ומי שהוא בעל נפש, יחמיר בכולן כמו בט"ב".
 (ז) קיצור שו"ע (סי' קכ"א סעי' ח') – "ומי שהוא בעל נפש ואדם בריא יחמיר בכולן כמו בתשעה באב".
 (ח) מ"ב (ס"ק ו') – "ובעל נפש יחמיר בכולן כמו בט"ב".
 (ט) כף החיים (ס"ק י').
 (י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ח' הע' ב').
 2. לא מצאתי בספרו – ערה"ש (כאן), ילקוט יוסף (מועדים), עי' העמק שאלה (שאלתא קנ"ח ס"ק א').
 (א) מהרש"ג (ח"ב סי' ל"ד ד"ה אגב) – "לא ראיתי שיחמיר בזה בעל נפש ...".
 3. מראי מקומות.
 (א) מקור חיים (חו"י, סעי' ב') – "מה שנ"ל לדקדק שבדורותינו יש לאסור בכל ה' ענויים מדברי הטור ושהמה צ"ע".
 (ב) הגר"ח (דולה ומשקה סוף עמ' ר"ו) – "... שחוששים לרמב"ן, שבזמנינו שיש צרות מעכו"ם הצום מעיקר הדין. ואיך מורים ובאים, האם על כן בן תורה, להחמיר בזה, או לא. תשובה: אין לחייב כלל".

ב. מקור.

1. חומרא בעלמא.

(א) של"ה (ריש מס' תענית אות ו') – "מן הראוי היה להחמיר בג' צומות צום גדליה ועשרה בטבת וי"ז בתמוז כמו בט"ב באב, שכולם הם משום החורבן, אבל אין גזרין גזירה על הציבור אלא אם כן יכולין לעמוד בה, על כן לא החמירו אלא בט"ב באב בעצמו. ומבואר מדברי הפרדס שנתחבר בשם רש"י ז"ל, שעל כן איזה יחיד שמרגיש בעצמו שיוכל לעמוד בזה, טוב לו בכל ד' צומות שיחמיר על עצמו לפסוק האכילה מבעוד יום, ע"כ. ונראה בעיני דדוקא באכילה ובשתיה להפסיק מבעוד יום יחמיר כדי שיהיה תענית שלם יום וליל, אבל בשאר דברים אין צריך להחמיר. מכל מקום אם מחמיר בהן גם כן בינו לבין עצמו, שלא יהא נראה כיוהרא, תבוא עליו ברכה".

(ב) כת"ס (או"ח סי' ק' ד"ה וכו') – "וכ' הר"ן והאידינא כיון שנוהגין להתענות ולא נהגו לחומרות הללו משמע דמעיקרא לא רצו אלא להתענות לבד אבל לא רצו לנהוג באותן החומרות וכו' ולא כ' טעם למה לא נהגו באותן החומרות, וכ' המג"א משום שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, ועיי' מחצית השקל דמג"א הוסיף זה על דברי הר"ן להטעים טעם, ומזה כ' דבע"נ יחמיר על עצמו כיון דראוי' הי' שיקבלו גם החומרות על עצמם רק שאין רוב הציבור יכולים לעמוד וראוי' להחמיר".
 (ג) מהרש"ג (ח"ב סי' ל"ד ד"ה אגב).

- ד) נטעי גבריא אל (בין המצרים פרק ח' הע' ה').
 ה) מועדים וזמנים (ח"ה סי' של"ב).
 1) הכת"ס כתוב שהר"ן והטור חולק ברמב"ן. עי' ברמב"ן (בתורת האדם) בפנים, ומוכח שאין הכת"ס ראה הרמב"ן בפנים.
 2) מעיקר הדין [חושש לרמב"ן].
 א) פמ"ג (א"א ס"ק ג') – "והשתא בעו"ה יש ג"כ גזירות ע' טור בזה ובעל נפש יחמיר חוץ הנעילת הסנדל כו".
 ב) שעה"צ (ס"ק ט') – **דהאידינא מצוי גזירות** מן עובדי גלולים וא"כ חל עצם החיוב על הג' צומות כמו על ט"ב לפי דברי הרמב"ן וגם הגר"א בביאורו מסכים לדברי הרמב"ן".

ג. נעילת הסנדל.

1. מיקל, משום חוכא וטלולה - עי' רמ"א (סי' תקנ"ד סעי' י"ז).
 א) מג"א (ס"ק ג') – "חוץ מחליצת מנעל שלא היא כחוכא ואיטלולא".
 ב) א"ר (ס"ק ב') – "חוץ מחליצת מנעל שלא היא כחוכא וטלולא".
 ג) שלחן שלמה (סעי' ג') - לשונו מובא לעיל.
 ד) ח"א (כלל קל"ג סעי' ז') – "וגם בנעילת הסנדל לא יחמיר, משום חוכא וטלולא".
 ה) קיצור שו"ע (סי' קכ"א סעי' ח') – "ורק בנעילת הסנדל לא יחמיר משום חוכא וטלולא".
 ו) מ"ב (ס"ק ו') – "וגם בנעילת הסנדל לא יחמיר משום חוכא וטלולה".

ד. תשמיש המטה.

1. מחמיר, חוץ מליל טבילה.
 א) מג"א (ס"ק ג') – "ומ"מ בליל טבילה לא יפרוש מאשתו".
 ב) א"ר (ס"ק ב') – "ומכל מקום בליל טבילה לא יפרוש מאשתו".
 ג) שלחן שלמה (סעי' ג') - לשונו מובא לעיל.
 ד) ח"א (כלל קל"ג סעי' ז') – "שאם חל יום טבילה, יקיים עונתו".
 ה) קיצור שו"ע (סי' קכ"א סעי' ח') – "ובתשמיש המטה אם הוא ליל טבילה יקיים עונתו".
 ו) מ"ב (ס"ק ו') – "שאם חל ליל טבילה יקיים עונתו".
- ה. **סיכום: בעל נפש יחמור** - ביום, שלא לרחוץ בחמין (חוץ מצד המנהג, אולי נ"מ לבני ספרד). ובלילה, מתשמיש (אא"כ ל"ט), או רחיצה (כלעיל). [ולכאורה רחיצה בצונן, או בחמין לפני ידיו ורגליו, אינו מדין ת"ב, אלא מדין אבילות. והראיה, המחבר (סי' תקע"ה סעי' ג'), עי' לקמן. וכן נראה מהפמ"ג (מש"ז ס"ק א'), ע"ש. וצ"ע].
1. מנהג להקל לאכילה. לכאורה משום אנו דור חלוש, ודינו כחולים שאין בו סכנה. וכמו ת"ב, שי"א שלא צריך לצום (עי' סי' תקנ"ד), ה"ה כאן. וצ"ע.

ו. למה אין חיוב מדברי קבלה.

1. תשב"ץ (ח"ב סי' רע"א ד"ה ועוד) – "ובודאי שרבינו הרמב"ן ז"ל ראה קושיא זו ומצא עצמו דחוק בה, והיו סוף דבריו אלא מיהו האידינא פוק חזי מה עמא דבר, והמובן מדבריו הוא **שכן הוא הדין אלא שהמנהג אינו כן**".
2. חיים שאל (ח"א סי' כ"ד סוף ד"ה ואשיב"ך).
3. כת"ס (או"ח סי' ק' ד"ה והנה) – "לפמ"ש רמב"ן ועוד בעוה"ר יש גזירה בישראל ואין שלום מחוייבים להתענות מדברי קבלה ותק"נ, לא א"ש למה האידינא אין נוהגי' אלא בתענית הא לא ברצון תלי' אלא חיובא הוא בזה"ז, וצ"ל דמ"ש והאידינא נוהגים להתענות ולא נוהגי' בחומרות הללו לא ס"ל כרמב"ן דעכשיו מחוייבים מן הדין, וצ"ל דס"ל הגם דיש גזירות בעוה"ר לא דמי ליש שמד שהי' בימים שעברו שכל ישראל היו בגזירה זו וגזירת שמד דווקא אמרו, ואין שלום ואין שמד היינו שיש גזירות, אבל לא כ"כ כגזירות שמד כן י"ל ודוחק, והיותר תמוה לי על הטור שכ' ז"ל וכ"ש בדורות הללו שיש שמד ואין שלום הכל מחוייבם להתענות ומיד אח"כ כ' ומיהא כולם מותרים ברחיצה וכו' והרי כ' בדורות הללו יש שמד ואין שלום הרי קרי לי' שמד כבגמרא ממש ואיך כ' דכולם מותרים ברחיצה, וצ"ל דמ"ש הטור ומותרים ברחיצה וכו' דחולק על רמב"ן וס"ל דמעיקר הדין ליכא חיוב מדברי קבלה רק בתענית ולא בשאר חומרות וב"י כ' הכל מדברי רמב"ן, והנך רואה דחולק על הרמב"ן וצ"ע"ג".
4. זבחי תרועה (על ר"ה סי' כ' אות א' ד"ה עוד).
5. עי' מנחת אלעזר (ח"ד סי' ה').
6. מועדים לשמחה (ח"ב עמ' שמ"ה הע' נ"ג).
7. תשובות והנהגות (ח"ד סי' קכ"א) – "ותמהני על המ"ב ... ופירש בשעה"צ (סק"ט) הטעם דהאידינא מצוי גזירות וממילא דיני התעניות כמו ת"ב לפי דברי הרמב"ן וגם הגר"א הסכים לו. ותמוהין דבריו דמעולם לא שמענו שהרמב"ן ורבינו הגר"א זצ"ל ציוו על כל הצומות היום שדינם כת"ב, וכל בית ישראל שאינם צמים מבעו"ה וכו' עוברים ח"ו בדברי קבלה ...".
8. מראי מקומות – אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ח ד"ה ומה שכתבת, לשונו מובא לעיל).

ז. תענית אסתר.

1. אין ענין להחמיר.
 א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק מ"א אות כ'), עי' תל תלפיות חס"ג עמ' ח' אות ט"ז [לשונו מובא לעיל].

(ב) חוט שני (שלמי תודה פורים סי' ל"ד אות א' ד"ה והנה, עמ' שד"מ) – "ונראה דכל זה דוקא בי"ז בתמוז ועשרה בטבת דתעניות אלו הם משום אבילות על חורבן ירושלים, אבל בתענית אסתר דאין זה משום אבילות, אלא משום זכר לתענית שהתענו ביום המלחמה, והוה זה זכר לנס שבא ע"י התענית, [ומהאי טעמא אם חל פורים באחד בשבת או בשבת מקדימים התענית ולא מאחרין, דלאו אקדומי פורענותא הוא זה, כמש"כ הפוסקים], וראי דאין צריך להחמיר בזה לאסור כיבוס ורחיצה ותספורת וכו'. וכן הסכים הגר"נ קרליץ שליט"א".

(ג) ישמח ישראל (פרק ד' הע' מ').

2. מראי מקומות – מקדש ישראל (פורים סי' מ', לשונו מובא לעיל).

(א) הגר"ח ק"צ"ל (רבבות אפרים ח"ב סי' קפ"ט אות ג') – "נשאלתי אם יכולים להסתפר ולהתגלח בתענית אסתר. וידידי הגר"ח קניבסקי ענה לי דמותר. עיין מ"ב סימן תק"נ סק"ו ובה"ל קנ"א ד"ה מר"ח".

ח. הגדר של "בעל נפש".

1. אבן ישראל (ח"ט סי' ס"א אות כ') – "מה שכתוב בעל נפש יחמיר, - הכונה שהוא מחמיר על עצמו בכמה דברים, שגם הכא מחמיר".
2. בכרמי יהודה (או"ח תשובה שכ"ז) – "שאלה: המ"ב בסימן תק"נ וכן בעוד מקומות הזכיר הדין דבעל נפש יחמיר, מהו הכונה בעל נפש. תשובה: היינו אלו המושלים על נפשם ואין נפשם שולטת עליהם, עי' בהקדמת הראב"ד לספרו בעלי הנפש".

ט. מראי מקומות – דרכי תשובה (סי' קט"ז ס"ק קי"א).

יא] להפסיק מבעוד יום.

א. מקור.

1. מקור חיים (חו"י, סעי' ב') – "וא"צ להפסיק בהם - מ"ש בה' ש"ל ... שכל בעל נפש יחמיר לעצמו".
2. שלחן שלמה (סעי' ג') - לשונו מובא לעיל.
3. שעה"צ (ס"ק ט') – "ועיין בא"ר בשם הש"ה דבעל נפש צריך להפסיק גם מבעוד יום".
4. אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ח סוף ד"ה הנה).

ב. אכילה.

1. מחמיר.

(א) של"ה (ריש מסכת תענית אות ו') - לשונו מובא לעיל.

(ב) א"ר (ס"ק ב') – "ואיזה יחיד שמרגיש בעצמו שיוכל לעמוד בזה טוב לו שיפסיק באכילה מבעוד יום בכל ארבע צומות (של"ה דף קל"ט)".

(ג) עי' פסקי תשובות (הע' י"ח) – "ודברי הש"ה הם גם לענין אכילה ושתייה, אמנם בזה לא נהגו דאין יכולים לעמוד בה וסמכינן דאין עת גזירה הוא אבל לענין שאר דברים יש לחוש דעת גזירה הוא, וכ"ה במ"ב סי' תקס"ה סק"ט ושעה"צ סק"ח דדיני התענית מתחיל מבערב חוץ מאכילה ושתייה, עיין שם".

2. מראי מקומות – מ"ב (סי' תקס"ה ס"ק ט', שעה"צ ס"ק ח').

(א) הגר"ח ק"צ"ל (דולה ומשקה ריש עמ' ר"ז) – "כותב השעה"צ שבעל נפש יחמיר שיתחיל הצום מהלילה, (ובמ"ב לא הביא זאת). ואיך מורים ובאים, האם להחמיר בזה, או לא, שלא שמענו נוהגים להחמיר בזה. תשובה: אין לחייב כלל".
הגר"ח ק"צ"ל (דולה ומשקה עמ' ר"ז) – "אם ננקוט בשאלה הקודמת, שאין מורים להחמיר, צ"ע שהרי שניהם תלויים זה בזה, שאם נחמיר כהרמב"ן ... תשובה: מה שאפשר מחמיר מי שרוצה ויכול".

ג. תשמיש המטה.

1. מחמיר.

(א) כל הפוסקים לעיל לענין תשמיש שבעל נפש יחמיר חוץ מליל טבילה [מג"א, א"ר, שלחן שלמה, ח"א, קיצור שו"ע, מ"ב].
(ב) פסקי תשובות (סי' תק"נ סוף הע' י"ח) – "ומוכרח הדבר גם לפי המבואר הכא במ"ב דהחמירו תהמ"ט משמע דגם בליל התענית יש להחמיר כמו ביום התענית".

2. הרחקות.

(א) הגר"ח ק"צ"ל (דולה ומשקה עמ' ר"ז) – "אם נאמר שח"נ אסור בד' צומות, האם גם מיד ליד ושאר הרחקות אסור, או לא. (אם נאמר שבת"ב אסור בהרחקות). תשובה: א"צ".

ד. רחיצה.

1. מחמיר.

(א) שלחן שלמה (סעי' ג') - לשונו מובא לעיל.

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ג') – "וגם בליל התענית יש להמנע".

2. שתייה בכריכה לילה לפני תענית.

(א) מיקל.

- 1) אג"מ (מועדי ישרון הל' תענית הע' כ"ז) – "היות שמעיקר הדין מותר לשחות גם בהתענית עצמה, לכן אין להחמיר אלא בו ביום".
- אג"מ (שמועות משה אות ב') – "מותר לשובט בים בלילה שלפני התענית".
- 2) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ח) – "שאלה: לילה לפני צום כגון ליל שבעה עשר בתמוז האם מותר לשחות בבריכה. תשובה: מותר".
- 3) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ח הע' ב').
- 4) הגר"א שלזינגר שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ח הע' ב').

ה. סיכה.

1. שלחן שלמה (סעי' ג') - לשונו מובא לעיל.

ו. כלי זמר.

1. מחמיר.

- א) הגר"ש"א זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תקצ"ד אות נ') - לשונו מובא לקמן.
- ב) פסקי תשובות (סי' תק"נ אות ז' ד"ה ולכן) – "ולכן יש להחמיר ולא לשמוע נגינה מכלי זמר וריקודין ומחולות בימי התענית, ואף בליל התענית".

ז. ריקודין ומחולות.

1. מחמיר, חוץ מתענית אסתר.

- א) אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ח) – "דגם לעשות רקודים ומחולות מותר לעשות בליל תענית אסתר, ובשאר הצומות בליל התענית יש לדון אי מותר לפימש"כ במ"ב בסי' תק"נ ס"ק ו' בשם השל"ה דבעל נפש יחמיר על עצמו גם בשאר התעניות מבעוד יום, ואף דלא מצינו שאסרו ריקודין ומחולות בשאר התעניות, מ"מ מצד הסברא הוא שאסור".
- ע' הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שי"ג סעי' א') – "**שבע ברכות** בליל התענית, מותר בריקודין. וביום התענית אסור בריקודין".
- ב) הגר"ש"א זצ"ל (תל תלפיות חס"ג עמ' ח' אות ט"ז, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק מ"א אות כ') – "בליל תענית אסתר אם אפשר ריקודין ומחולות וכו', והשיב דכל ליל תענית יש להחמיר, אבל ליל תענית אסתר אפשר להקל".
- ג) פסקי תשובות (סי' תק"נ אות ז' ד"ה ולכן) - לשונו מובא לעיל.

ח. קידוש לבנה.

1. נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ד סעי' א', הע' א') – "יש נוהגין שלא לקדש הלבנה בליל שקודם התענית. [כן מנהג בעלזא שגם הלילה שלפני התענית נקרא ימי צרה ופורעניות וכמ"ש החיד"א בספר שו"ת חיים שאל ח"א סי' כ"ד שנקטינן בכל דיני בין המצרים מתחיל מערב עיי"ש]".

ט. בשר ויין.

1. מחמיר.

- א) תורת השלמים (יו"ד סי' קפ"ה ס"ק י').
- ב) הו"ד בפת"ת (שם ס"ק י"ג).
- ג) הגר"ש"א זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תקצ"ד אות נ') - לשונו מובא לקמן.
- ד) הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ב') - לשונו מובא לקמן.
- ה) פסקי תשובות (סי' תק"נ אות ח', סי' תקס"ד סוף אות א') – "וכמו"כ נוהגים אנשי מעשה שלא לאכול בשר ולא לשתות יין בליל התענית".
2. מיקל.

- א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ח) – "ומה שכתבת דכיון דגם בד' תעניות מעצם התקנה בזמן שאין שלום היה צריך להפסיק מבעוד יום כדכתב הרמב"ן, והגר"א בסימן תק"נ כתב שדבריו נכונים, שלכן יש לאסור בבשר ויין אף האידנא שלא רצו להחמיר להפסיק מבעוד יום, אין הכרח לזה מצד התענית **דכיון שלא החמירו להתענות בלילה, שזה לזה בשר ויין ככל דבר**. ואף שמהרש"ל כתב על הנהגתו רק שלא לאכול בשר ולא לשתות יין בשני ובחמישי שהוא דומה לתענית, היינו שיש גם תענית כזה אם אחד רוצה להתענות רק בזה, אבל התענית שנתקן להתענות ממש לא שייך להתחלק שיהיה מתענה רק מבשר ויין ולא תענית ממש שהוא כסתירה. ור' משה בן מכיר בס' סדר היום שהבאת שכתב שראוי שלא לאכול בשר ויין אינו מטעם תענית אלא משום שראוי להצטער על הצרות שאירעו בימים אלו".

3. מראי מקומות.

- א) מ"ב (סי' של"ד ס"ק ע"ט) – "ולא יאכל בשר. היינו בלילה אחר התענית [אחרונים]".
- מ"ב (סי' תקנ"ח ס"ק ה') – "מפני אבילות של יום. משמע דרק בזה מפני אבילותו של ט"ב מחמירין גם בלילה שאחריו שהוא כמו בין המצרים דיש אנשים שמחמירין על עצמן מבשר ויין אבל בשאר תעניות אין להחמיר בזה".

י. תספורת.

1. עי' לקמן.

יא. נישואין.

1. מחמיר, חוץ מתענית אסתר.
 - א) עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח סעי' ה', הע' כ"א, בין המצרים פרק י"ג סעי' א', הע' א') – "אין עושים נישואין אור ליום התענית, מלבד תענית אסתר. [ומ"מ בשעת הדחק הסכים להתיר נישואין בליל עשרה בטבת, הואיל וסו"ס צורך מצוה הוא]".
 2. מיקל.
 - א) אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ח) – "ואפילו בתענית של עשרה בטבת, דנקטו הפוסקים דעשרה בטבת יותר חמור משאר ד' תעניות כמבואר להדיא בתו' עירובין דף מ' ע"ב ד"ה דלמא וכו' ומעשה היה בחופה בעשרה בטבת וכו' עיי"ש, הרי מבואר דעושיין חופה בעשרה בטבת, וכן מבואר ברמ"א או"ח סי' תק"נ סעיף ג' שכתב "...".
 - ב) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות כ"ח) – "בליל התעניות (שאר התעניות, לא בליל י"ז בתמוז), אין צריך לימנע מלערוך נישואין, ושרי לנגן בכלי זמר באופן הרגיל".

יב. שבע ברכות.

1. מחמיר.
 - א) עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח ס"ק י"ח, הע' י"ז, בין המצרים פרק י"ג ס"ק א', הע' ב') – "וכמו כן אין נכון כ"כ לעשות סעודת שבע ברכות בלילה זה, ואף העושים ימעטו קצת מרגילותם (כגון שלא ינגנו בכלי זמר וכדו'). [והוסיף רבנו בענין זה שהרי מלפנים לא נהגו כלל לעשות משתה בכל יום, וכמו שכתב בשו"ת חת"ס חאה"ע סי' קב"ב 'ומימי לא שמענו ולא ראינו בפפ"דמיינן שברכו מיום שני ואילך שום ברכה, ורק פעם א' ברכו בסעודת שבת ז' ברכות ע"פ הוראת גדול א' ולעזה עליו כל המדינה' עיי"ש בכל דבריו. ולכן בכה"ג שהוא ליל התענית (ובפרט אור לעשרה בטבת שהיא תענית חמורה) שב ואל תעשה עדיף. שם (וכן הי מרגלא בפומי' בכלל, שאין לטרוח ביותר לערוך משתה שבע ברכות בכל יום אם קשה הדבר, דלא נהגו כן מלפנים וכנ"ל)]."
 - ב) עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שס"ט) – "שאלה: אם אפשר לעשות שבע ברכות בליל עשרה בטבת. תשובה: אין ראוי".
2. מראי מקומות – תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ה').

יג. בר מצוה.

1. הגר"ש זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תקצ"ד אות מ"ט) – "שאלה: חל יום הבר מצוה ביום תענית ציבור כגון בעשרה בטבת או בי"ז בתמוז האם יכולים לעשות הבר מצוה בליל התענית. תשובה: הנה המשנה ברורה (תק"נ ס"ו, ובשעה"צ ס"ק ט) כותב שבעל נפש יחמיר על עצמו להתענות כבר מליל התענית, ויש שיטות שכבר אומרים עננו בערבית של ליל התענית, ולכן בודאי סתם לעשות סעודות בליל התענית אינו לכתחילה, אבל אם חל יום הבר מצוה בו ביום שפיר דמי".
2. הגר"ש זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תקצ"ד אות נ') – "שאלה: בשאלה הנ"ל האם מותר לאכול בשר בליל התענית, ומה הדין בתזמורת. תשובה: יש להחמיר שלא לאכול בשר בליל תענית וכן לא יביאו תזמורת, [וליל י"ז בתמוז חמור יותר כיון שכבר מתחילים כל דיני בין המצרים ואין לעשות חתונות לאחר שקיעת החמה]".

יב] הלכות כט' ימים.

- א. אם הלכות ר"ח אב עד ת"ב שייך לי"ז תמוז ועשרה בטבת.
 1. א"ר (סי' תקנ"א ס"ק א') – "ממעטין וכו'. פירוש שאין שמחין כלל ... ואפשר דמשמע לש"ס שהוא הדין י"ז בתמוז ועשרה בטבת כדפירש רש"י שם דאם לא כן".
 2. מחמירים.
 - א) עי' פמ"ג (סי' תקנ"א א"א ס"ק י') – "וישראל שפרנסתו כלי זמר אצל אינו ישראל בבית משתאות, יראה כדי פרנסה שרי ודאי, ואף דבר האבד י"ל דשרי להרויח כהאי גונא אם אין שכיח כלל, עיין הלכות חול המועד בזה: וי"ז בתמוז ועשרה בטבת, יש להחמיר באפשר כמו מראש חודש עד התענית, ועיין אליה רבה א', וצ"ע".
 - ב) דרך החיים (בין המצרים סי' קכ"ט אות א') – "וי"ז בתמוז עצמו ועשרה בטבת דינם כמו מר"ח עד אחר התענית (א"ר שם)".
 - ג) קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' א') – "כיון שבשבעה עשר בתמוז התחילו צרות החורבן, לכן נוהגין קצת אבלות מיום זה ... ויום י"ז בתמוז עצמו ג"כ אסור וכן עשרה בטבת".
 - ד) בה"ל (ריש סי' תקנ"א) – "מר"ח עד התענית וכו'. ואפשר דיש להחמיר בי"ז בתמוז ועשרה בטבת כמו מר"ח עד התענית [א"ר ופמ"ג]."
 - ה) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ה') – "וכן צריך להזהר, בעשרה בטבת בלילה וביום, שלא לעשות רקודים ומחולות, ועיין אליה רבה סעיף קטן א, ואשל אברהם סוף ס"ק י', ושאר אחרונים".
 - ו) כף החיים (שם ס"ק ד').
 - ז) אמת ליעקב (סוף או"ח).

(ח) עי' הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ס"ק ד', שלמי מועד עמ' תע"ג ד"ה ונשאל) – "גם יש מחמירים להתנהג (בימי צום אלה) כמו בתשעת הימים של חודש אב חוץ מצום גדליה".
 עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח הע' כ"ב, הע' כ"ג [לשונו מובא לקמן], בין המצרים פרק י"ג הע' ו') – "יש מקום לחומרא זו...".
 (ט) הגרשז"א זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ב') – לשונו מובא לקמן.

3. טעות הדפוס.

- (א) דעת תורה (סי' תקנ"א סעי' ב' ד"ה וע"ע) – "וע"ע בא"א סוף סק"י ... במח"כ יש שם טעות הדפוס והוא שורה יתירה השייך לסוסי' תק"נ אות ה' ע"ש ותבין".
 (ב) תורת חיים (סי' תקנ"א סוף אות א') – "ובמחכתה"ג ט"ס דמוכח יש בא"ר דאין שום הבנה לדברי הא"ר דמה משמע לש"ס ומה דאל"כ, אבל האמת ששורה הנ"ל מתיבת ואפשר עד דאל"כ אינו שייך לכאן ונדפס ב"פ מסוף סי' הקדום שנדפס שם ג"כ שורה הנ"ל, וגם מפני מה רק י"ז תמוז וי' טבת ולא צ"ג ותענית אסתר, אבל ברור כמש"כ".
 (ג) אבן ישראל (ח"ט עמ' ק"ט ד"ה ותמוה) – "ותמוה מאד, כיון דכל הענין שאנו אוסרין מר"ח הוא משום שנהגו מה שייך להוסיף ב' ימים שלא נהגו, והמעין בפנים בפמ"ג ובא"ר שם יראה דכל מקור הפמ"ג מהא"ר ויש שם ט"ס גדול, וכל זה טעות, ועיין".
 (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (אילן אביגדור אות ס"ה) – "בסי' תקנ"א ס"ב כתב בביה"ל (ד"ה מר"ח עד התענית); ואפשר דיש להחמיר ב"ז בתמוז ועשרה בטבת כמו מר"ח עד התענית, עיי"ש. לכאורה למה לא כתב דגם בצום גדליה יש להחמיר כמו מר"ח עד התענית, דמאי שנא. תשובה: אמרו שכל הדיבור הזה הוא טעות סופר".
 4. מראי מקומות – הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ח', לשונו מובא לקמן), פסקי תשובות (הע' כ"א).
 (א) ציץ אליעזר (חט"ו סי' ל"ב אות י', נשמת אברהם ס"ק ד' ד"ה וכתב) – "בסי' תק"נ מביא עוד בשם הנז' שכתב לו שיש מחמירים להתנהג בימי צום כמו בתשעת הימים של חודש אב חוץ מצום גדלי'. לפלא שלא ראה דברי הביאו"ה על אתר ריש סימן תקנ"א שמביא בכזאת בשם הא"ר ופמ"ג דאפשר דיש להחמיר ב"ז בתמוז ועשרה בטבת כמו מר"ח עד התענית ע"ש. דברי הא"ר המה בסי' תקנ"א סק"א, והפרמ"ג בסי' תקנ"א א"א סק"י, ויש להעיר דאבל הפרמ"ג אחרי הביאו דברי הא"ר מסיים הדבר עוד בצ"ע, ולעיל מיני' בסי' תק"נ במ"ז סק"א כותב הפרמ"ג דמר"ח ואילך אסור בצונן, הא י"ז בתמוז וכן צום גדליה וי' טבת מותר בצונן ע"ש, ומשמע שהפרמ"ג כשלעצמו סובר שא"צ להחמיר".
 (ב) שונה הלכות (סי' תקנ"א סעי' ל"ח) – "אפשר שיש להחמיר ב"ז בתמוז ועשרה בטבת כמו מר"ח עד התענית (בה"ל ד"ה מר"ח ודין זה שמקורו מפמ"ג בשם א"ר צ"ע דהמעין בא"ר יראה שנכפל שם בטעות שורה מסימן הקודם ואין מקור לזה ושמעתי שכבר העירו בזה וע"ל סי' תק"נ דין ה')".
 (ג) נראה הגדר: שסבר המחמירים צריך למעט בשמחה [כלי זמר, רחיצה בחמין, וכו'], כמו משנכנס לאב ממעטין בשמחה, כיון דריע מזליה ויום של תשובה. אבל דיני אבילות [כיבוס, לובש בגד נקי, רחיצה בצונן (ראיה מסי' תקע"ה סעי' ג', לשונו מובא לקמן)] אינו מחמירים לעשרה בטבת ולי"ז בתמוז.

ב. צום גדליה.

1. מראי מקומות.

- (א) הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ס"ק ד') – "גם יש מחמירים להתנהג (בימי צום אלה) כמו בתשעת הימים של חודש אב חוץ מצום גדליה".
 הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח הע' כ"ג, בין המצרים פרק י"ג הע' ח') – "ובהערות לס' נשמת אברהם ח"א כתב רבנו יש מחמירים להתנהג בתעניות צבור כמו בתשעת הימים של חודש אב (חוץ מצום גדליה)!. והנה אף שמלשון הא"ר שלא הזכיר צום גדלי' אין להוכיח - דלפי מה שנתברר דט"ס הוא ודבריו אלו מירי לענין הדין דמאחרין ולא מקדימין, שע"ז כתב דמשמע להש"ס שגם ב"ז בתמוז וי' בטבת אין מקדימין, ולענין זה לא שייך לדון על צום גדלי' שא"א להקדים מפני יו"ט של ר"ה - מ"מ מהפמ"ג ושאר הפוסקים הנ"ל שהעתיקו דבריו לענין חומרי ט' הימים ולא הזכירו צום גדלי', לכאו מוכח כן. ועדיין צ"ב".
 (1) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "כבר הערנו על זה בהליכות שם שלכאורה הוא ט"ס שנשמת אברהם".

ג. תענית אסתר.

1. אין ענין להחמיר.

- (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח סעי' ו', בין המצרים פרק י"ג סעי' ב') – "גם המחמירים להתנהג בתעניות צבור כמו בתשעת הימים של חודש אב, אינם צריכים לנהוג כן בתענית אסתר".
 (ב) קובץ הלכות (פורים פרק ב' סעי' י"א) – "בתענית אסתר אין שום מקור להחמיר".

ד. רחיצה בצונן.

1. מראי מקומות – פסקי תשובות (סי' תק"נ אות ו' ד"ה והנה), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ח' הע' ג'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ב' הע' י"ז).
 2. המחבר (סי' תקע"ה סעי' ג') – "עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרין עוד ג' תעניות על הצבור ב' וחמישי וב', ובאלו מפסיקין מלאכול מבעוד יום, ואסורים בהם בעשיית מלאכה ביום אבל לא בלילה, ואסורים ברחיצת כל הגוף בחמין, לפיכך נועלין את המרחצאות; אבל פניו ידיו ורגליו בחמין, וכל גופו בצונן, מותר".

3. לכאורה יש להקל [ע"י הגדר לעיל]. ולענין בעל נפש, ע"י לעיל.

ה. כיבוס.

1. מיקל.

- (א) ע"י הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ח') – "דע, דאין כוונת המשנ"ב להכריע בזה לאיסור, ולכן יש להקל בסיוד הבית וכיבוס ושאר דברים, כשיש צורך בהם, וכמש"כ בדעת תורה למהרש"ם כאן".
- (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ו') – "גם לענין לכישת בגדים מכובסים וכיבוס בגדים וברכת שהחיינו בתענית לא נהגו להחמיר כלל".
2. מראי מקומות – הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ב' הע' י"ז).
- (א) פסקי תשובות (הע' ל"ה) – "ובענין כיבוס - לא מצאתי לע"ע גילוי בפוסקים בזה ... אמנם למעשה לא ראינו למורים שוורו לאסור כיבוס בימי תענית".
3. לכאורה יש להקל [ע"י הגדר לעיל].

ו. תספורת.

1. מחמיר.

- (א) מקור חיים (חו"י, סעי' ב') – "מה שנ"ל שלר' יואל הלוי דאוסר רחיצה בהם ה"ה תספורת, ע"י ב"ח".
- (ב) ע"י אור לציון (ח"ג פרק כ"ה הע' א' ד"ה ואולם) – "ביום שבעה עשר בתמוז עצמו, וכן בשאר ימי תעניות, אף שמעיקר הדין אין איסור להסתפר בהם, שאין אסור בתעניות אלו אלא אכילה ושתייה, מכל מקום אין ראוי להסתפר בימים אלו".
- (ג) ע"י קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ה') – "טוב להחמיר ג"כ שלא להסתפר בתענית עשרה בטבת".
- (ד) ע"י שבט הקהתי (ח"א סי' קפ"א) – "מדינא מותר תספורת ביום התענית ומ"מ יש להחמיר".
- (ה) ע"י הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ו אות ו') – "האם מותר להסתפר או להתגלח בתעניות. למה. תשובה: נמנעים, חוץ מבעשרה בטבת החל בערב שבת".
- (ו) פסקי תשובות (אות ח', הע' ל"א) – "ובעל נפש יחמיר בכלן כמו בט"ב. וכבר ביארנו (אות ו' וז') דאין הכוונה כט"ב ממש, אלא בדאפשר יש להחמיר כט' הימים שבין ר"ח אב לט"ב, ולפי"ז יש גם להחמיר שלא להסתפר בימי הצומות ובלילותיהן שקודם להם, אבל ב' בטבת החל בער"ש מותר בתספורת לכבוד שבת. [ס' רוח חיים למהר"ח פאלאג'י סי' תקס"ו סק"ד עפ"י הגמ' ר"ה י"ח ע"ב דר' יהושע הסתפר כשגזרו תענית ציבור בחנוכה שרצה להראות בזה דלא שפיר עבדי משמע דבתענית ציבור אסור להסתפר, ובטורי אבן שם תמה דלא מצינו בפוסקים איסור תספורת בתעניות]".
2. מיקל.
- (א) עמק הלכה (ח"א סוף סי' ל"ו).
- (ב) ע"י סי' תקע"ה (נראה שמותר).
- (ג) סתימות הפוסקים.
3. מראי מקומות – הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ב' הע' י"ז), הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קע"ב אות ב').
- (א) ערב שבת - ע"י לקמן.

ז. לשמוע נגינה מכלי זמר.

1. מחמיר.

- (א) ע"י פמ"ג (סי' תקנ"א א"א ס"ק י') - לשונו מובא לעיל.
- (ב) הו"ד בבה"ל (ריש סי' תקנ"א).
- (ג) קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' א') – "ישראל שפרנסה שלו בכלי זמר, מותר לנגן בבית גוי בכדי פרנסתו עד ר"ה, אבל מר"ח עד אחר התענית אסור, ויום י"ז בתמוז עצמו ג"כ אסור וכן עשרה בטבת".
- (ד) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' י', סי' ל"ו) – "שאלה: ביום צום עשרה בטבת האם מותר לשמוע ברדיו או בטייפ שירים בליווי כלי שיר. תשובה: אסור".
- (ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ד', פרק ד' סעי' א').
- (ו) פסקי תשובות (סי' תק"נ אות ז').
- (ז) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס' סעי' ו', בין המצרים פרק ח' סעי' ח') – "ביום התענית אין רשאים לשמוע כלי זמר וגם אם חל בער"ש אפילו לאחר הצות".
- (ח) איך נשיר (סוף פרק ח') – "תענית ציבור, דינה כתשעת הימים, ולפי"ז פשיטא שיש לאסור שמיעת מוזיקה ביום זה".
2. מיקל – אבני ישפה (ח"ה סי' ל"ג אות ח').
3. בתענית אסתר.
- (א) מיקל.
- (1) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' הע' ו', פורים פרק ב' סעי' י"א) – "בתענית אסתר אין שום טעם להחמיר להמנע מרחיצה או שמיעת זמר וכדומה".
- (2) הגר"ח זצ"ל (מקראי קודש עמ' ש"ט אות א', ישמח ישראל פרק ד' הע' מ"ח) – "יש מקום להקל בכלי שיר".
- (3) מקדש ישראל (פורים סי' מ') - לשונו מובא לעיל.

(ב) מחמיר.

1) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק מ"א אות כ', פסקי שמועות פורים עמ' מ"ח, ישמח ישראל פרק ד' הע' מ"ט) – "אין ראוי לשמוע תזמורת ושירים ביום התענית, אף על פי שהוא לא בא על הצרות, מכל מקום יום תענית הוא".

4. מראי מקומות – הגר"ח זצ"ל (אגרות וכתבים מכתב כ"ג).

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות כ"ח) – "בליל התעניות (שאר התעניות, לא בליל י"ז בתמוז), אין צריך לימנע מלערוך נישואין, ושירי לנגן בכלי זמר באופן הרגיל".

(ב) ערב שבת - עי' לקמן.

ה. ריקודים ומחולות.

1. מחמיר – בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ה', "וכן צריך להזהר, בעשרה בטבת בלילה וביום, שלא לעשות ריקודים ומחולות, ועיין אליה רבה סעיף קטן א, ואשל אברהם סוף ס"ק י', ושאר אחרונים"), פסקי תשובות (סי' תק"נ אות ז'), עי' הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ב' סוף הע' י"ז).

2. בתענית אסתר.

(א) מראי מקומות – אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ח, לשונו מובא לעיל), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק מ"א אות כ', תל תלפיות חס"ג עמ' ה' אות ט"ז, לשונו מובא לעיל).

ט. קניית או לבישת בגד חדש.

1. מיקל.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ג ס"ק ג') – "אין לאסור קניית ולבישת בגד חדש ביום התענית".

י. בשר ויין.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ב') – "כשליל י"ז בתמוז חל במוצאי שבת נמנע מלאכול מלאכול בשר בסעודת מלוה מלכה כהרגלו. [הנה במשנ"ב (סי' תקנ"א בבה"ל ד"ה מר"ח) הביא יש מחמירין בזה, ובשו"ה (שם דין ל"ח) השיג עליו, אמנם אמר לי שכיון דנפיק מפומיה להחמיר בזה, לכן מחמיר"]".

יא. שהחיינו.

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ג הע' ז') – "אך הוסיף רבנו דבגד שמברכין עליו שהחיינו שאני. ונראה דהיינו שלא יברך שהחיינו ביום התענית. וראה סדור הגר"י עמדין ז"ל דיני חודש תמוז שכתב: נ"ל שאין לברך זמן בד' תעניות אם אינה מצוה עוברת כפדיון הבן".

2. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ב' סעי' ו') – "גם לענין לבישת בגדים מכובסים וכיבוס בגדים וברכת שהחיינו בתענית לא נהגו להחמיר כלל".

יב. בגדי שבת.

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות נ"ב) – "חתונה המתקיימת במוצאי עשרה בטבת והמשפחה גרים רחוק, מותר רק לחתן ולכלה להתלבש בגדי שבת ולהתרחץ, ושאר האנשים רק עשרים דק' אחרי השקיעה".

יג] עשרה בטבת שחל בערב שבת - סעיף ג'.

א. טעימה לכבוד שבת.

1. טועם ופולט.

(א) פמ"ג (סיק ר"נ א"א ס"ק א') – "טועם ופולט".

(ב) ח"א (כלל קל"ב סעי' י"ט) – "ונראה לי כשמבשלין ביום לצורך סעודת מצוה אפי' בתעניות הכתובים חוץ מתשעה באב, מותר לטעום אם צריך מלח ותבלין, ובלבד שיזהר לפלוט ולא יבלע כלום. ודוקא מעט מעט ועד רביעית (דהא הרבה פוסקים מתירין אפילו בלא סעודת מצוה)".

(ג) מ"ב (סי' תקס"ז ס"ק ו') – "ובמקום סעודת מצוה שמבשלין ביום לצורך הלילה יש לסמוך אדעה ראשונה להתיר בשאר תעניות לטעום התבשיל מעט מעט אם יש בו מלח ותבלין ולפלוט [ח"א]".

(ד) כה"ח (סי' תקס"ז ס"ק י').

(ה) ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ס"א).

(ו) נטעי גביראל (חנוכה פרק ס"א סעי' ד') – "הרוצה לטעום מאכלי שבת כדי לברר אי צריכין מלח וכדומה, יזהר שיטעם רק מעט ולא לבלוע כלום".

2. מחמיר.

(א) פסקי תשובות (דפו"ח, סי' ר"נ אות ז') – "ובתענית ציבור (עשרה בטבת) שחל בערב שבת אסור לטעום אפילו יפלוט הכל".

(ב)

3. מראי מקומות.

- (א) לבוש (סי' תרפ"ו סעי' ב') – [תענית אסתר] "ולא מתענין ביום ו' שלפניו משום כבוד השבת, שלא יוכלו להכין צרכי שבת ביום התענית אם היו מתענין ביום ו', שלא היו יכולין לטעום התבשילין של צרכי שבת".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (סוכת חיים, ער"ש עמ' כ"ט אות ה') – "ובשמירת שבת כהלכתה (ח"ב פרק מ"ב אות ס"א) כתב שמותר לטעום התבשיל שהכין לשבת אבל לא יבלע ממנו. אך שאלתי זאת להגר"ח קניבסקי שליט"א [זצ"ל] והשיב דאינו יכול לטעום".
- הגר"ח זצ"ל (אשיחה ח"א עמ' שמ"ט) – "חל עשרה בטבת בערב שבת. יש הלכה טועמיה חיים זכו לטעום מהתבשילים בערב שבת, האם יכול בעשרה בטבת לטעום ולפלוט מיד. תשובה: אינו חיוב וחלילה לטעום".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שס"ח) – "שאלה: אשה המכינה מאכלי שב"ק ביום ו' שחל בו עשרה בטבת, אם יכולה לטעום מהתבשיל גם בלא לפלוט. תשובה: אין ראוי".
- 1) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ד') – "ולא הבנתי דמדינא אסור כמב' תקס"ז ס"א דאם בולע הוי איסור גמור".

ב. רחיצה בחמים.

1. מיקל.

- (א) עולת שבת (ס"ק א') – "ונראה דמפני כבוד שבת אין להחמיר".
- (ב) א"ר (ס"ק ב') – "מפני כבוד שבת מותר".
- (ג) באה"ט (ס"ק ב').
- (ד) כת"ס (או"ח סי' ק' ד"ה ואפשר) – "וכ"כ הבאר היטב בשם הב"ח דעכשיו המנהג להחמיר ומפני כבוד השבת מותר, מ"ש מפני כבוד שבת מותר לא כתוב בב"ח והוספה היא מן בעל באר היטב, ושפיר קמוסיף ונלמד מקו"ח מדלקמן קנ"א בשבת של חזון דכ' מהרש"ל דבשבת של חזון נהגו איסור משום עט"ב שחל בערב שבת וכו' והבו דלא להוסיף בר"ח שחל בשבת דל"ש למגזר מידי, וקו"ח הוא התם מנהגא הוא ואסורא הוא דאיכא טרח המהרש"ל בתשובה למצוא טעם לבטל טבילות מצוה של ע"ש, כ"ש שלא לרחוץ בד' צומות דלא נזכר בש"ע דנוהג' לאסור, ולא ניתן אלא לבע"נ להחמיר ע"ע, בוודאי בע"ש מותר וכ"ש בע"נ דמהדר במצוה זו דטבילות חמין בע"ש דלא יבטלה, ומאי קחזית דיהי' מן המחמירין בדבר זה ויבטל ממצוה זו דרגיל בה כל השנה ובלתי ספק גם לפי עדותו של ב"ח דנהגו עכשיו לנהוג בכל חומרות לא נהגו מעיקרא בערב שבת כנ"ל פשוט וברור".
- (ה) מ"ב (ס"ק ו') – "וכן אם חל י' בטבת בע"ש אין להחמיר ברחיצה בחמין מפני כבוד השבת".
- (ו) ערה"ש (סעי' ג') – "רק בע"ש רוחצין בחמין מפני כבוד השבת".
- (ז) כה"ח (ס"ק י"ב) – "ונראה דמפני כבוד שבת אין להחמיר".
- (ח) עמק הלכה (ח"א סי' ל"ו).
- (ט) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שס"ז) – "שאלה: עשרה בטבת שחל בעש"ק, אם מותר להתרחץ בחמין מהבוקר או רק אחר חצות. תשובה: אחר חצות. [ומטו משמיה במרן הגר"ח קרליץ דשרי"]".
- (י) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"א סעי' ה') – "מותר לרחוץ בחמין מפני כבוד השבת".
- (יא) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ג') – "ואם חל עשרה בטבת בערב שבת יכול לרחוץ בחמין מהבוקר, והוא שזה לכבוד שבת, אבל אם זה לא לכבוד שבת [כגון שמתכוין לרחוץ עוד פעם] יש לבע"נ להחמיר בזה".

ג. תספורת.

1. מיקל.

- (א) רוח חיים (סי' תקס"ו ס"ד) – "ולי ההדיוט נר' דכבוד שבת אלימא וכיון דמעשיו לש"ש לכבוד שבת לא קפדינן בהכי".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדר הלוי או"ח עמ' שפ"ו אות ו') – "האם מותר להסתפר או להתגלח בתעניות. למה. תשובה: נמנעים, חוץ מבעשרה בטבת החל בערב שבת".
- (ג) שבט הקהתי (ח"א סי' קפ"א) – "וכשחל י' בטבת בער"ש מותר להסתפר לכבוד שבת".
- (ד) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"א סעי' ג') – "גם הנוהגים להחמיר שלא להסתפר ביום תענית, מותרין בזה לכבוד שבת".

ד. לשמוע נגינה מכלי זמר.

1. מחמיר, אין לחלק.

- (א) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס' סעי' ו') – "ביום התענית אין רשאים לשמוע כלי זמר וגם אם חל בער"ש אפילו לאחר חצות".

ה. תפילת מנחה.

1. קורין ויחל.

- (א) אומרים – רמ"א (סעי' ג'), לבוש (סעי' ג'), ערך לחם (על סעי' ג'), מאמר מרדכי (ס"ק ה'), ערה"ש (סעי' ב'), כה"ח (ס"ק י"ט).
- (ב) מראי מקומות – מג"א (ס"ק ו'), מועדים לשמחה (ח"ב עמ' של"ג).
2. עננו.
- (א) אומרים – יד אפרים (על מג"א ס"ק ו'), מ"ב (ס"ק י"א), ערה"ש (סעי' ב'), כה"ח (ס"ק י"ח).
- (ב) נתאחרו עד אחר השקיעה.
- 1) דבר יהושע (ח"ג י"ד סי' ס"ג אות ב') – "ודאי דאין חילוק דבשעה שמותר להתפלל מנחה מותר גם קריאת ויחל בין בחול בין בע"ש".

- 2) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ש"ע) – "שאלה: כשחל עשרה בטבת בעש"ק ונתאחרו הציבור בתפילת מנחה עד אחר השקיעה, אם יקראו ויחל ויאמרו וענגנו. תשובה: לא".
3. **וידוי, נפילת אפים.**
 (א) לא אומרים – אבודרהם (סדר תפילות התענית), ערך לחם (על סעי' ג'), עטרת זקנים (ס"ק א'), מ"ב (ס"ק י"א), ערה"ש (סעי' ב'), כה"ח (ס"ק י"ח, ס"ק י"ט), נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ג סעי' ה').
4. **אבינו מלכינו.**
 (א) לא אומרים – ערה"ש (סעי' ב'), נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ג סעי' ה'), פסקי תשובות (אות י').
 (ב) לבני ספרד – פסקי תשובות (הע' ל"ז).
5. **להניח תפילין.**
 (א) אין מניחים – נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ג סעי' ד').
 (ב) מראי מקומות – מועדים לשמחה (ח"ב עמ' של"ב).

1. אם רשאים לקדש ולאכול סעודת שבת מבעוד יום לאחר שהתפללו ערבית.

1. מחמיר.
 (א) מחבר (סי' רמ"ט סעי' ד') – "אם קבל עליו להתענות בע"ש, צריך להתענות עד צאת הכוכבים, אם לא שפירש בשעת קבלת התענית עד שישלים הצבור תפלתן".
 (ב) רמ"א (סי' רמ"ט סעי' ד') – "לכן בתענית יחיד לא ישלים, וטוב לפרש כן בשעת קבלת התענית; ובתענית צבור ישלים, והכי נהוג".
 (ג) ח"א (כלל קל"ג סעי' ז') – "ועשרה בטבת שחל בערב שבת צריכין להשלים".
 (ד) קיצור שו"ע (סי' קכ"א סעי' ו') – "אבל אם חל עשרה בטבת בערב שבת מתענין ומשלימין".
 (ה) ערה"ש (סי' רמ"ט סעי' ב').
 (ו) יחיה דעת (ח"א סי' פ') – "צריך להתענות ולהשלים צום עשרה בטבת אף כשחל בערב שבת, עד צאת הכוכבים, שזהו כרבע שעה אחר שקיעת החמה".
 (ז) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ג סעי' א').
 (ח) ילקוט יוסף (סעי' ה'), קיצור שו"ע או"ח סי' תק"נ סעי' ו') – "ואם חל י' בטבת ביום ששי, מתענים עד צאת הכוכבים".
2. מראי מקומות – ביע אומר (ח"ו או"ח סי' ל"א), מועדים לשמחה (ח"ב עמ' של"ה).
 (א) בה"ל (סעי' ד' ד"ה אם) – "ומ"מ ק"ק על הרמ"א אמאי לא הזכיר בהגהתו כלל את דעת הפוסקים המובא בב"י דס"ל דההשלמה תלוי ברצון וביותר שגם מהרי"ל גופא בתשובה סימן קנ"ז כתב וז"ל ותענית יחיד בע"ש מנהג דילי עד אחר תפ"ע כדברי מהר"מ אבל תענית צבור לעצמי אני מחמיר להשלים ככמה רבנות גדולי אשכנז דמחמירי ולעלמא אני אומר דעביד כמר עביד והכל לש"ש עכ"ל ומש"כ בסימן ל"ג שלא התיר היינו שלא התיר בפירושו אבל לא החמיר ג"כ ומלשון הרמ"א בהג"ה לא משמע כן ואולי משום דנהגו העולם כדעת מהרי"ל שהנהיג לעצמו וכן הוא דעת הרוקח וראבי"ה ותא"ו וכנ"ל כתב כן".
 (ב) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ג סעי' ו') – "רשאי להקדים את תפילת מעריב כדי שהציבור יוכל להגיע לביתו עם צה"כ ויקדשו מיד, ונכון לקרוא קר"ש עוד פעם לפני הסעודה אחר צה"כ".
 (ג) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ג סעי' ח', הע' י"ג) – "הרעב והצמא יכולים לקצר בזמירות שלפני הקידוש וישלימו בתוך הסעודה [וידוע שהחפץ חיים כשהיה לו אורחים לא היה אומר שלום עליכם שאמר שהמלאכים יכולים להמתין וכל ערום יעשה בדעת]".
 (ד) נטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"ג סעי' ט') – "אף הנוהגים שאין מקדשין בין שעה ששית לשביעית, אכן בשבת שלאחר התענית אין להקפיד".

ז. השאלות לענין הסעודה ליל שבת.

1. כשעשה קידוש על מיץ ענבים [כיון שקשה לעשות על היין מיד אחר הצום] – יש לדון איפו הברכה אחרונה.
 (א) עי' סי' קע"ד סעי' ו', לשיטות ומראי מקומות.
 2. כשרוצה לשתות קפה עם חלב.
 (א) יש לדון אם צריך לברך על הקפה, או פוטר ע"י המיץ ענבים [ושיעור שצריך לשתות].
 (1) עי' סי' קע"ד סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.
 (ב) יש לדון אם עדיף הקפה קודם הסעודה, מצד בשר וחלב. או בתוך הסעודה, מצד קידוש במקום סעודה.
 (1) עי' יו"ד סי' פ"ט סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות. ואו"ח סי' רע"ג סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ח. אם חל עשרה בטבת בשבת.

1. מראי מקומות – ב"י (ס"ק ג'), מועדים לשמחה (ח"ב עמ' שכ"ט).
 (א) א"ר (ס"ק ג') – "ואפילו היה חל לא היו יכולין לדחותו ליום א', מפני שנאמר בו בעצם היום הזה [יחזקאל כד, ב] כמו ביו"כ (אבודרהם עמוד רנד). וכתב הב"י [ד"ה ומ"ש ואם חלו] ולא ידעתי מנין לו זה. ובכנסת הגדולה [הגהות ב"י] כתב דבספר תקון יששכר [כח ע"א] כתב בשם תשובות הגאונים כאבודרהם".

ג' שבועות

סימן תקנ"א

[א] מקורות.	[ו] שירה בפה.	[יא] קטב מרירי - סעיף י"ח.
[ב] ליל י"ז תמוז.	[ז] תספורת - רמ"א סעיף ד'.	[יב] סכנה.
[ג] נישואין - רמ"א סעיף ב'.	[ח] נשים: תספורת.	[יג] אבילות.
[ד] ריקודין ומחולות.	[ט] תענית, בשר ויין - סעיף ט', סעיף ט"ז.	
[ה] כלי זמר.	[י] שהחיינו - סעיף י"ז.	

דור המלקטים:

[א] אבילות החורבן (שוורץ).	[יז] נחמת ישראל (דרדק).
[ב] אור לציון (ח"ג פרק כ"ה).	[יח] נטעי גבריאל (בין המצרים, ג' חלקים, ציננער).
[ג] בנתיבות ההלכה (חמ"ד).	[יט] עטרת פז (זביחי).
[ד] ג' שבועות (ארטסקרול).	[כ] עיטורי מרדכי (מאיר).
[ה] הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח - פרק ע"ב).	[כא] פסקי תשובות (רבינביץ).
[ו] הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים, שלמי מועד).	[כב] קובץ הלכות (הגר"ש קמנצקי שליט"א).
[ז] הליכות אמת (גדסי).	[כג] קובץ הלכות בין המצרים (דקה).
[ח] הלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ).	[כד] קונ' בין המצרים (סנדר).
[ט] חזון עובדיה (ארבע תעניות, עובדיה יוסף).	[כה] קיצור הלכות בין המצרים (איידר).
[י] יד בבין המצרים (פלדשטיין).	[כו] קרא עלי מועד (ספטימוס).
[יא] ילקוט יוסף (יצחק יוסף).	[כז] שבט הלוי (מבית לוי חי"ג [תשנ"ח] עמ' ט"ו - עמ' נ"ט, בין המצרים תשנ"ט, אב תשפ"א).
[יב] ירושלים במועדיה (בין המצרים, נבצל).	[כח] שושנת ישראל (קנר).
[יג] ישועת דניאל (בין המצרים, גולדשמידט).	[כט] שערי נחמה (טשזנר).
[יד] כל המתאבל עליה (פאק).	[ל] תורת המועדים (ד' תעניות ובין המצרים, דוד יוסף).
[טו] מועדי ישרון (חלק א' עמ' קכ"ח).	[לא] תורת המועדים (על שונה הלכות, קולדצקי).
[טז] מקדש ישראל (בין המצרים, הארפענעס).	[לב] <u>Halachically Speaking</u> (שנה ה' גליון י"ג).

א] מקורות.

- א. איכה (פרק א' פסוק ג') – "גִּלְתָּהּ יְהוּדָה מֵעֲנֵי וּמֵרֵב עֲבָדָהּ הִיא יִשְׁבָּה בְּגוֹזִים לֹא מִצָּאָה מְנוּחַת כָּל רִדְפֶיהָ הַשִּׁיגוּהָ בֵּין הַמִּצְרִים".
1. משנה (תענית ריש דף כו:) – "בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובטל התמיד, והובקעה העיר, ושרף אפוסטמוס את התורה, והעמיד צלם בהיכל. בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר".
- ב. דניאל (פרק י' פסוק ב') – "בַּיָּמִים הֵהֵם אָנִי דָּנִיָּאל הָיִיתִי מִתְאַבֵּל שְׁלִשָּׁה שָׁבָעִים יָמִים".
1. שבולי הלקט (סי' רס"ג) – "ומצאתי בשם רבינו סעדיה גאון זצ"ל שמשבעה עשר בתמוז עד תשעה באב הן הימים האמורין בדניאל שהתענה שלשה שבועים ויש נזהרין בהן שלא לוכל בשר ושלא לשנות יין כדכתיב ובשר ויין לא בא אל פי וסוך לא סכתי. ויש אומרים שאותו הימים היו בניסן וכן מוכיח בעניין שאחר הפסוק הזה [כדכתיב] ובשר ויין לא בא אל פי וסוך לא סכתי עד מלאת שלשת שבועים ימים אחריו כתיב".
- ג. משנה (תענית ריש דף כו:) – "משנכנס אב ממעטין בשמחה. שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס".
1. גמרא (תענית ריש דף כט:ל) – "דתניא: תשעה באב שחל להיות בשבת, וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו, ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו, ואסור לספר ולכבס מראש חדש ועד התענית, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: כל החדש כולו אסור. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אינו אסור אלא אותה שבת בלבד ... אמר רבא: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואמר רבא: הלכה כרבי מאיר. ותרוייהו לקולא. וצריכא, דאי אשמועינן הלכה כרבי מאיר הוה אמינא: אפילו מראש חדש, קמשמע לן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואי אשמועינן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל הוה אמינא: אפילו לאחריו, קמשמע לן הלכה כרבי מאיר".

ד. מנהג: דרבנן או דאורייתא.

1. דאורייתא.
- (א) חת"ס (יו"ד סי' ק"ז ד"ה שבת, ע"י נדה דף ט; הו"ד בפת"ת יו"ד סי' קט"ו ס"ק ג') – "אם הלכה כרדב"ז להקל ורק אבותינו קבלו עליהם כדעת המחמיר ה"ל נדר דאורייתא אך אם עיקור הדין דלא כרדב"ז אם כן לא קבלנו עלינו כלום אלא שהאיסור הוא כך מעיקרא איננו נדר אלא העובר הוא עבריין באיסור דרבנן נמצא חומרא קולו וק"ל".
- (ב) ערה"ש (סעי' כ"ג) – "עתה בכל ארצות פזורינו נוהגים מן ר"ח ועתה בעוה"ר כמה שמזלזלים באיסור זה ולבד שהן עוברים איסור דאורייתא מטעם נדר דכיון שאבותינו קבלו עליהם מנהג זה הוי נדר של כלל ישראל".

ג) מנחת יצחק (ח"א סי' קי"א) – "הנה זה אין ספק דהמנהג שלא להתענג מכלי זמר בימי הספירה, וגדול כח המנהג, עד די"ל דנוגע באיסור דאורייתא דהוי כמו נדר, כמ"ש החתם סופר (ביו"ד סי' ק"ז) דהביא מר"ן נדרים (דף ד') דכל שמקבל עליו לעשות מצוה, הוי מן התורה, כדכתיב מפיך זו צדקה, וגם קבלת האבות מחייב את הבנים, עיי"ש, ויש להביא ראיה לדברי הח"ס מדברי הירושלמי ...".

2. דרבנן.

א) אג"מ (יו"ד ח"א סי' קכ"ז ענף ט') – "דברים המותרין ונהגו בהן איסור הוא כקבלו עליהם נדר מדרבנן ומשמע אף באיזה הדור ומדת חסידות בעלמא כדאיתא בסי' רי"ד ברגיל שלא לאכול בשר ויין מי"ז בתמוז".

3. מראי מקומות – ברכי יוסף (יו"ד סי' רי"ד ס"א), דברי יואל (סי' נ"א), ליקוטי הערות (בשו"ת חת"ס שם אות י"א).

א) נדרים (דף טו.) – "ומי איכא בל יחל מדרבנן. אין, והתניא: דברים המותרין ואחרים נהגו בהן איסור, אי אתה רשאי להתירן בפניהם, שנאמר: לא יחל דברו".

ב) רמ"א (או"ח סי' תר"צ סעי' י"ז) – "אין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו, כי לא לחנם הוקבעו".

ג) עובר על אל תטוש תורת אמן – רא"ה (בדה"ב ב"ג ש"ד, "במקום שנהגו בו איסור אסור מתורת אמן"), חכ"א (כלל מ' סעי' י"ג, "והמקיל בזה עובר משום בל תטוש תורת אמן"), ח"ח (נדחי ישראל פרק ל"ג אות ה', "והמקיל בזה עובר משום אל תטוש תורת אמן").

ד) פאת שדך (ח"ג סי' פ"ג ד"ה ומה) – "ברכי יוסף ... לכאורה דברי מרן ביו"ד סי' פ"ב ס"ה הווי תיובתיה, ועיי"ש בש"ך ס"ק י"א, אלא ודאי שאני לן אי נתבטל המנהג ע"י הגברא הבקי בטעמי תורה וסתרי תורה וחקר יפה ולא אשכח בה טעמא, לבין מנהג בעלמא דמספקינן ביה משום חסרון חכמה דידן".

ב] ליל י"ז בתמוז.

א. ליל י"ז, דינו כבין המצרים.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ז אות ו') – "שמסתבר שלענין תספורת ושאר דברים לילו כיומו רק לענין צום לא צמים".
2. הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קס"ח, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות א') – "ליל י"ז בתמוז דינו כבין המצרים".
3. קנה בשם (ח"ג סי' ל"ו אות ד', אור ישראל גליון נ"ו עמ' ל"ב אות ל"ג, פסקי בושם פרק י"ז סעי' א') – "ההלכות של הג' שבועות, מתחילות מליל י"ז בתמוז".

4. זה השלחן (ח"א סי' תקנ"א) – "כל הדברים הנוה' מי"ז בתמוז עד ט"ב אסורים תיכף מכניסת ליל י"ז בתמוז ולא מעמוד השחר".
5. שבט הלוי (ח"ח סי' קס"ח אות ז', מבית לוי ח"ג עמ' י"ח אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' אות ב') – "ליל י"ז בתמוז נחשב ג"כ לשלשה שבועות ונפ"מ לכמה הלכות".

6. חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ה) – "ליל י"ז בתמוז דינו כבין המצרים לכל דבר, דאפילו זמנהגי בין המצרים מתחילים מהתענית [דהיינו מבעו"י] ולא מהתאריך של י"ז בתמוז, אפ"ה הרי גם התענית איכא מהראשונים דס"ל שמתחיל מבעו"י, ואמנם ההכרעה למעשה שמקילין בעניני עינוי בגלל הטרחה ואינו מתחיל אלא מהבוקר, מ"מ בעצם נקרא יום התענית מבעו"י".

חוט שני (נשיח בחוקך פ"ר בלק תשע"ז עמ' ב') – "שאלה: האם בליל י"ז תמוז יש את דיני בין המצרים. תשובה: מעיקר הדין דינו כבין המצרים לכל דבר, ולמעשה מקילים בעניני עינוי משום הטירחה שמתחילים מבוקר י"ז תמוז".

7. מחקרי ארץ (ח"ב סי' ס"ד אות ב') – "בי"ז תמוז חל מתחילת הלילה הגם שהוא ספק, דעכ"פ כיון שנקרא כבר זמן בין המצרים".

8. בירור הלכה (תניינא סי' תקנ"א, עמ' רנ"ד) – "י"ז בתמוז שחל ביום ראשון או ביום אחר פשוט הדברים שדיני בין המצרים מתחילים מתחילת הערב אור לי"ז בתמוז ואינם ענין לתענית כלל, וגם יש לומר דאף הלילה יש לו שם תענית".

9. מראי מקומות.

א) הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה סוף עמ' ר"ז) – "מהלילה ... מהשקיעה".

הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קנ"ט אות א') – "שאלה: מתי מתחילים דיני בין המצרים - בלילה (אחר שקיעה) או בין השמשות. תשובה: ספיקא דרבנן לקולא".

ב. לענין נישואין.

1. לצורך יש להתיר.

א) אג"מ (או"ח ח"א סי' קס"ח) – "יש להתיר לצורך".

1) גדר של האג"מ – רבבות אפרים (ח"א סי' שע"ה), אג"מ (שמעתתא דמשה, שמועות משה אות י"א, הע' י"ג).

ב) פרח שושנה (סי' פ"ט) – "אין כאן איסור כלל".

2. מחמיר.

א) עי' אשל אברהם (בוטשאטש, על הרמ"א סעי' ב') – "י"ז בתמוז. נישואין בערב שבת קודש שבעה עשר בתמוז הנדחה יש להקדים החופה ביותר, בכל שבת קודש ראוי להקדים משום קנין בשבת קודש, ועיין בשו"ת מוהרמ"א ז"ל [סימן קכה] כתב טעמים להקל, וי"ל כי לגבי קנין בשבת קודש קיל בין השמשות, וצ"ל"ע היטב, אך בחומרא שלא לישא נשים בין המצרים אולי בכללה גם בין השמשות, וטוב להקדים שיהיה היחוד קודם בין השמשות היטב".

ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ג הע' א') – "דהואיל ודיני בין המצרים מתחילים כבר בלילה, ואיסור נישואין בכלל, לכן אין להתיר אף בשעת הדחק, דלא כדעת האגרות משה".

ג) ציץ אליעזר (ח"י סי' כ"ו) – "ואני מתפלא על הבעל אגרות משה ... עכ"פ בהא סליקנא דמנהג איסור הנשואין בבין במצרים חל גם על אור לי"ז בתמוז, ולדעת הגאון בעל דעת קדושים גם כשעדנה אור ממש דהיינו גם בבין השמשות".

ד) שרגא המאיר (ח"ב סוף סי' י"ג) – "אגרות משה ... ובנישואין צריך להחמיר יותר ... והמירא סכנתא מאיסורא".

(ה) פסקי בושם (פרק י"ז סעי' ב').
 (ו) שבט הלוי (ח"י סי' פ"א אות ב', מבית לוי חי"ג עמ' י"ח סעי' ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' אות ב') – "מש"כ בתשובת אגרות משה או"ח סי' קס"ח, להקל לעשות נשואין בליל י"ז בתמוז דאפשר לענין זה לפסוק כבעל המאור דאין אומרים עננו בליל י"ז בתמוז דלא כשאר רוב ראשנים, וכ' דלענין נשואין שהוא מנהגא בעלמא משום דלא מסמנא מילתא אפשר להקל, **אינו נראה** להקל כלל, וכ"ה המנהג להחמיר, ומש"כ דספק מנהג להקל לענ"ד אין כאן ספק".

(ז) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ג').
 (ח) מועדים וזמנים (ח"ח סי' של"ח, ע"י דבק טוב פרק א' סעי' ה') – "והגאון רבי משה פיינשטיין שליט"א [זצ"ל] באגרות משה (א"ח קס"ח) הרחיק להתיר אפילו נישואיו גופא בליל י"ז בתמוז, לעת הצורך, ומוכיח שבליל י"ז בתמוז עדיין לא חל אבילות מבערב, דהא אין אומרים אז עננו ע"ש, **ודבריו תמוהין** דהא דאין מנהגינו לומר בערב עננו, לא משום שלא חל אבילות, אלא מפני שבלילה אוכלים עוד, וזהו רק לענין צום שלא חל מבערב, אבל אבילות פשיטא שנוהג מבערב ככל דיני התורה שנוהגין מבערב, ובמחכ"ת אתמה עליו לע"ד היאך התיר ד"ז".

(ט) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רס"ט שאלה ב') – "שאלה: הרמ"א בס' תקנ"א סעי' ב' כתב שנוהגים להחמיר שאין נושאים נשים מי"ז בתמוז. האם בליל י"ז בתמוז גם כן יש איסור, ומה הדין אם עשו את החופה לפני השקיעה. תשובה: גם בלילה מסתמא אסור. ואם התחתנו לפני כן מותר להמשיך אח"כ כי זה שבעת ימי המשתה".

(י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ד סעי' ה').
 3. מראי מקומות – הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תע"ג), הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קוני' יד דודי עמ' ק"ג אות א'), בירור הלכה (תניינא סי' תקנ"א, עמ' רנ"ה אות ג'), קרא עלי מועד (פרק ב' הע' ז'), נתמת ישראל (פרק ב' סעי' ד').

(א) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רס"ט שאלה ד') – "שאלה: ספרדי שמתחתן אחרי י"ז בתמוז כמנהג הספרדים ע"פ המחבר, האם מותר לחברים שלו אשכנזים להשתתף בשמחה. תשובה: יש מתירים כי החתונה נעשתה בהיתר כי להם מותר".

(ב) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק ל"ז אות ב', עמ' תכ"ז) – "אג"מ ... וכנראה שהוא שיטה יחידאה בזה, ולכן לענין לעשות נישואין בלילה בודאי אין להקל של א בשעת הדחק, וגם לענין בין השמשות נראה דלכתחילה כדאי להחמיר שלא בשעת הדחק".

ג. לעשות חופה בערב י"ז תמוז, לפני שקיעת החמה.

1. מיקל.

(א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ב') – "ואפשר לעשות את החופה לפני שקיעת החמה ... ואז מותר להמשיך את הריקודים והתזמורת בלילה".

הגר"ש זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"ג סי' קל"ח) – "לענין נישואין ביום ט"ז בתמוז לפני השקיעה כשהמשך החתונה והשמחה בתזמורת וכדו' יהיה בליל שבעה עשר בתמוז, שמעתי מפי רבינו שמותר לעשות כן, אבל הוסיף דאם באותו מקום יש מנהג שאין עושין כן, אסור לשנות מהמנהג".

(ב) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קוני' יד דודי עמ' ק"ג אות א').
 (ג) ע"י הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רס"ט שאלה ב') - לשונו מובא לעיל.

ע"י הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רס"ט שאלה ג') – "שאלה: האם כשממשיכים את החתונה בלילה מותר עם תזמורת. תשובה: צריך לעיין אם אפשר גם תזמורת".

2. מחמיר לכתחילה, במקום צורך התירו.

(א) הגרשז"א זצ"ל (שולחן שלמה נדה פרק י"ז סעי' י"ב, נוכח השולחן ס"ק ח').
 (ב) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' י"ח סעי' ב', הע' ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' אות ב') – "ואם עשו החופה בערב י"ז בתמוז וגמרו הז' ברכות שבחופה מבעוד יום אפשר דיש להקל כיון שאחרי שעשו החופה א"א לאסור הסעודה והריקודין, אבל אין להקל לעשות כן לכתחילה".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ג').

(ד) מועדים וזמנים (ח"ח סוף סי' של"ח) – "רק אם אפשר ראוי שלא לקבוע ליל צום לשמחה יתירה, אבל לא נהגו להחמיר בזה".
 (ה) בירור הלכה (תניינא סי' תקנ"א, עמ' רנ"ה אות ד') – "וענין זה של חופה ביום וסעודה בליל י"ז בתמוז במקום צורך התירו גם גדולי ארץ ישראל הלכה למעשה (הגאון רבי גדליה נדל שליט"א [זצ"ל], והסכים לו הגר"ש ואזנר שליט"א אלא שהוסיף עצה שכמה מהקוראים יתחילו בסעודה לפני הלילה, וזה דלא כנטעי גבריאל הנ"ל שהחמיר)".

3. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ד סעי' ו', "יש מתירים"), קרא עלי מועד (פרק ב' הע' ז').
 (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ח אות ח') – "היתה חופה בט"ז תמוז ביום ... לשיר ולרקוד בלילה שכבר י"ז בתמוז ... שמסתבר שמוותר".

קהלות יעקב (שיעורי שלמי תודה בין המצרים עמ' כ"ג) – "שמעתי מבעל הקה"י זצ"ל שאם עשו חתונה בט"ז תמוז מותר להמשיך ולרקוד גם בליל י"ז בתמוז כיון שהתחיל בהיתר".

(ב) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא אות ר"ו) – "בענין נישואין אור ליום שבעה עשר בתמוז, אמר לי דאם החופה היא מבעוד יום, יש אולי לצדד להתיר".

ד. שבע ברכות.

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תע"ג, הליכות שלמה אדר פרק י"ח סעי' ה') [לשונו מובא לעיל], ס"ק ח' [לשונו מובא לעיל] – "שאין לעשות סעודת שבע ברכות בליל י"ז בתמוז".

ה. לענין תספורת.

1. לצורך גדול יש להתיר.
 - (א) אג"מ (או"ח ח"ד סי' קי"ב אות ב', שמעתתא דמשה ס"ק י"א) – "ולצורך גדול יש להתיר".
 - (ב) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ב ס"ק א') – "אגרות משה (סי' קסח) ... ונראה לפ"ז, דה"ה דיש להתיר התספורת בלילה, דדינן שוה".
 - (ג) שרגא המאיר (ח"ב סוף סי' י"ג) – "כיון דכל ענין תספורת הוא רק מנהג להחמיר וכמ"ש הרמ"א בסימן תקנ"א סעי' ד', ממילא לענין תספורת יש להקל בשעת הדחק".
 - (ד) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות י"ג) – "לכתחילה אין להסתפר בליל י"ז בתמוז ויש להסתפר קודם, ורק בדיעבד מותר".
 - (ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' א') – "וגם בליל י"ז בתמוז אסור, ולכן הרוצה להסתפר קודם ימי בין המצרים יראה להסתפר בעוד היום גדול, דגם להתחיל לכתחילה סמוך לבין השמשות באופן שימשיך לתוך בין השמשות אין נכון, ובשעת הדחק גדול יש להקל אפי' בליל י"ז בתמוז".
 - (ו) בירור הלכה (תניינא סי' תקנ"א, עמ' רנ"ה אות ב') – "כיון שאיסור תספורת אינו אלא מנהג הסכימו בעלי הוראה להקל בזה לצורך גדול - בשעת הדחק גדול (לשונות אגרות משה חלק ד' - שרגא המאיר)".
2. מחמיר.
 - (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ז אות ו') – "שמסתבר שלענין תספורת ושאר דברים לילו כיומו רק לענין צום לא צמים".
 - קהלות יעקב (שיעורי שלמי תודה בין המצרים עמ' כ"ג) – "ושמעתי ממרן הגרי"י קנייבסקי זצ"ל בעל ה'קהילות יעקב' שאמר שלפי זה ה"ה לנוהגין שלא להסתפר מי"ז בתמוז דמנהג זה מתחיל כבר מליל י"ז בתמוז".
 - (ב) שבט הלוי (ח"ח סי' קס"ה אות ז', ח"י סי' פ"א אות ב', מבית לוי ח"ג עמ' י"ח סעי' ב', הע' ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' אות ב', הע' ב') – "ומכ"ש תמה אני על מש"כ בס' שערים מצויינים בהלכה סי' קכ"ב דלפ"ד בעל אג"מ גם תספורת מותר בליל י"ז בתמוז, ואינו נראה".
 - (ג) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ב) – "שאלה: באיסור תספורת בבין המצרים מי"ז בתמוז אם זהו כבר מהלילה או רק ביום. תשובה: מלילה".
 - (ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ט סעי' ג') – "איסור תספורת וכדומה הנוהג מי"ז בתמוז נוהג גם בלילה שלפניו, וגם בבין השמשות של י"ז בתמוז יש להחמיר".
 - (ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"א).
3. מראי מקומות – פסקי תשובות (הע' נ'), נחמת ישראל (פרק ה' סעי' א').
 - (א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ט סעי' ד') – "אם התחיל לגלח השערות לפני ליל י"ז בתמוז וע"י אונס לא גמר עד ששקעה החמה מותר לו לגמור, אכן לכתחילה יראה להתגלח בעוד היום גדול שיהיה לו זמן בריווח".

ו. לענין כלי שיר.

1. מחמיר – קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' א'), איך נשיר (פרק ח' סעי' ב').

ז. לענין שהחיינו.

1. מחמיר.
 - (א) חיד"א (חיים שאל ח"א סי' כ"ד) – "דליל י"ז בתמוז אין לומר שהחיינו".
 - (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ג').
 - (ג) ציץ אליעזר (ח"י סי' כ"ו).
 - (ד) זה השלחן (ח"א סי' תקנ"א).
 - (ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' א').
 - (ו) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קפ"ז אות נ"ה).
 - (ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ז סעי' ב').
2. מיקל.
 - (א) אג"מ (או"ח ח"ג סוף סי' ק', שמעתתא דמשה ס"ק כ"ז) – "וספר חיים שאל שאוסר לומר שהחיינו גם בלילה שהביא כתר"ה אין אצלי, ואם איירי בי"ז ממש מסתבר שכיון שהוא תלוי במחלוקת הראשונים אין להחמיר לענין שהחיינו ששיטת הגר"א היא שצריך לברך שהחיינו בבין המצרים מאחר שנתחייב תיכף בראיתו, ובי"ז בתמוז נדחה יש להחמיר כיון שהוא בין המצרים ממש".
 3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ד' סעי' א'), שהחיינו (פרק י"ח סעי' ב').

ח. לענין הנוהגים שלא לאכול בשר ויין.

1. מחמיר.
 - (א) חיד"א (חיים שאל ח"א סוף סי' כ"ד) – "וכן הנוהגים שלא לאכול בשר בין המצרים והביא מנהג זה מרן בש"ע ודאי אין אוכלין בשר בליל י"ז בתמוז והוא מנהג פשוט בארץ הצבי שהרבה פורשים מאכילת בשר בין המצרים ומתחילים לנהוג מליל י"ז בתמוז".

(ב) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ב') - לשונו מובא לעיל.

ט. לענין בעל נפש: שיחמיר בכולם כמו בת"ב.

1. נ"מ לענין תשמיש [חזן מליל טבילה], ורחיצה בחמין, וכדו' - עי' סי' תק"נ, לשיטות ומראי מקומות.

י. מראי מקומות - נחמת ישראל (פרק א' סעי' ב').

ג] נישואין - רמ"א סעיף ב'.

א. מקור: הלכה.

1. מחמיר - רמ"א (סעי' ב'), ונוהגין להחמיר שאין נושאים מי"ז בתמוז ואילך, עד אחר ט' באב"), ה"א (כלל קל"ג סעי' ח'), "נוהגים שאין נושאים נשים מי"ז בתמוז"), קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' א'), "אין נושאים נשים אפילו מי שעדיין לא קיים מצות פרו ורבו".

(א) מ"ב (ס"ק י"ח) - "ונוהגין להחמיר שאין נושאים וכו'. היינו אפילו מי שלא קיים פו"ר".

2. מראי מקומות.

(א) חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות קל"ג) - "סיפר הרב כי בתחלת ימי המלחמה בעיר ווינא באו הרבה זוגות אל הג"ר יוסף באב"ד ...".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' י"ח הע' א'), בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' הע' א') - "ומעשה היה בישראל שהיה נשוי לנכרית ונתגיירה בתשעת הימים, ואמר מרן שליט"א שאין להשיאם בתשעת הימים".

ב. בני ספרד.

1. מחמיר, כל ג' שבועות.

(א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ד') - "אע"ג דמדינא אין אסור בנשואין אלא מר"ח עד ט"ב עכ"ז נהגו לאסור מן י"ז בתמוז".
(ב) קיצור שו"ע (טולידנו, סי' תצ"ח סעי' ט"ז) - "נוהגין להחמיר שאין נושאים מי"ז בתמוז עד אחר ט"ב. ויש נוהגין שלא לארס ולא לשדך, וכן אנו נוהגין".

(ג) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות א').

(ד) בירור הלכה (תליתאה סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רכ"ה) - "ויש מי שאומר דבקהלות הספרדים בארץ ישראל נהגו היתר בזה - עיין בפרי האדמה חלק ד' דף ח' עמוד ד' וכך העלה בשו"ת יביע אומר ח"ו או"ח סימן מ"ג ... וראיתי בשו"ת יחווה דעת חלק ראשון סימן ל"ו שחוזר על עמדתו להורות לספרדים להקל למעשה. לבי אנסני ולבי אומר לי שזו הוראה מוטעת".

2. מיקל, מעיקר הדין [ורק מר"ח נוהגים להחמיר].

(א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' א') - "מותר לבני ספרד לישא אשה עד ראש חודש אב".

(ב) יביע אומר (ח"ו או"ח סי' מ"ג, ח"ט או"ח סי' צ"ב אות ג'), יחווה דעת ח"א סי' ל"ו, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' ק"מ, משנת יוסף ח"י"ב סי' קי"ג, סי' קי"ד) - "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. וכן קיימו וקבלו הרבנים הגאונים רושמי הנישואין, והוקבע המנהג זה שנים רבות, להתיר נישואין לספרדים ועדות המזרח לאחר י"ז בתמוז עד ר"ח אב, ולא עד בכלל, כמ"ש במנהגי ירושלים. והבא לשנות ולהחמיר, חטא רבים נשא, וידו על התחתונה".

(ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע ממנהגי בין המצרים סעי' א') - "אך מנהג הספרדים ועדות המזרח לערוך נישואין מי"ז בתמוז עד ראש חודש אב, ונמנעים מלישא אשה מליל ראש חודש עד אחר תשעה באב. וכשיש צורך אפשר להקל אף לאחינו האשכנזים מי"ז בתמוז עד ראש חודש אב. והמנהג להימנע גם אם הוא בחור שעדיין לא קיים פריה ורביה. [שו"ת יביע אומר ח"ו סי' מג. ושו"ת יחווה דעת ח"א סי' לו]".

(ד) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' י"ג) - "יש נוהגים שלא לשאת אשה מיום שבעה עשר בתמוז עד אחר תשעה באב. וכן מנהג האשכנזים. ולמנהגם יש להחמיר בזה כבר מליל שבעה עשר בתמוז ... אבל מנהג הספרדים ועדות המזרח שקבלו עליהם הוראות מרן השלחן ערוך, להקל לשאת אשה עד ראש חודש אב, ורק מיום ראש חודש אב מחמירים שלא לשאת אשה, עד אחר תשעה באב. וראש חודש עצמו בכלל האיסור. ואמנם מעיקר הדין יש להקל בזה לבחור רווק שלא נשא אשה ולא קיים מצות פריה ורביה, אולם נהגו להחמיר בזה, משום שאין זה סימן יפה לשאת אשה דוקא בימים אלו שהם ימי אבן וצער לכלל ישראל".

3. מראי מקומות - כה"ח (ס"ק ל', ס"ק ל"ג).

(א) שמש ומגן (מגן אבות או"ח עמ' רס"ט הע' ש"א) - "וכן שמעתי מהג"ר שלום משאש זצ"ל שהיה מורה לשואלים, דמי שליבו נוקפו לא יערוך נישואין בימים אלו".

ג. אם אחד מבני הזוג מעדות הספרדים: לפי המיקלים לעיל.

1. מיקל.

(א) יביע אומר (משנת יוסף ח"י"ב סי' קי"ג, עמ' ו') - "אם אחד מבני הזוג מעדות הספרדים ג"כ יש להקל".

ד. האם יסדר רב אשכנזי קדושין לספרדי הנושא אשה בימים אלו: לפי המיקלים לעיל.

1. מיקל.

(א) יביע אומר (משנת יוסף ח"י"ב סי' קי"ד, עמ' ז') - "הנני להודיעו שרשאי גם רב אשכנזי לסדר ולערוך החופה וקידושין כדמו"י בתאריך הנ"ל".

2. מחמיר.

(א) עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק ח', הע' י"ח) – "ראוי שלא יסדר רב אשכנזי קדושין לספרדי הנושא אשה בימים אלו [וכן נהג רבנו ... אף שהשתתף בחופתם ובאמירת ברכות הנישואין]".

ה. בני אשכנז להשתתף בשמחת נישואין של בן ספרדי [מי שנוהג להקל].

1. מיקל.

(א) משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ט) - לשונו מובא לקמן.

(ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ג') – "כיון שהחתן עושה לפי מנהגו על פי הדין, יש בזה מצות שמחת חתן וכלה".

(ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קנ"ג) – "ורשאים גם אשכנזים להשתתף בשמחת נישואי חתן וכלה ספרדים שנעשו כדת אחר י"ז בתמוז".

(ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ה') – "מותר לבן אשכנז להשתתף בשמחת נישואין של ספרדי מי"ז תמוז עד ר"ח אב אף שיש שם נגינה עם כלי שיר".

(ה) תשובות הנהגות (ח"ד סי' קכ"ח) – "מנהג הספרדים כאן לערוך חתונה בג' השבועות דבין המצרים. ונשאלתי אם מותר לאשכנזים להשתתף בחתונה. ונלע"ד דהז"ל לא גזרו איסור להשתתף בשמחה של מצוה, ומה"ט שרי לכל אחד להשתתף בתשעת הימים בסעודת מילה ואפילו בסיום מסכתא. ואמנם האשכנזים נהגו למנוע עד אחרי ת"ב, כיון שאפשר לינשא אח"כ, אבל כשיש נישואין ולהם מותר לישא אזי מותר לו להשתתף בסעודת מצוה כששייך להשמחה, שלא גזרו כן למנוע ממצוה".

(ו) נטעי גבריא (בין המצרים פרק י"ד סעי' י') – "מותר לבני אשכנז להשתתף בשמחת נישואין של ספרדי מי"ז תמוז עד ר"ח אב".
(ז) נחמת ישראל (פרק ג' סעי' ז') – "מותר לבן אשכנז להשתתף בחתונה של בני ספרד, ולאכול שם ולשמוע תזמורת, כיון שהחתן (בן ספרד) עושה לפי מנהגו עפ"י הדין, יש בזה מצות שמחת חתן וכלה".

2. מחמיר.

(א) רבבות אפרים (ח"ו סי' רפ"ט) – "היות שמנהג בני אשכנז לא לערוך חתונה מהתחלת בין המצרים א"כ אף שלבני ספרד המנהג דעושים עד ר"ח, אבל מסתבר דאשכנזי לא יכול להשתתף בחופה ובחתונה של ספרדי, אחרי התחלת ימי בין המצרים, דמדוע נתיר לו אם אצלו הדין והמנהג שלא עורך ולא משתתף, ובאמת אנו בני אשכנז מקפידין זה ולא עושים ולא משתתפים בחופה מהתחלת בין המצרים, ולכאורה נראה דההלכה הא כך כי סו"ס אצלו זה ימי אבלות, וא"כ ג"כ בחופה שזה עיקר שמחת חתן וכלה לא יוכל להשתתף".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח זצ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שע"ו אות צ"א) – "שאלה: מי שהזמינוהו לחתונה של א' מבני קהילת אשכנזית, שעורכים נישואין בל"ג בעומר, או עד ר"ח אייר, ובאותה שנה הזמינוהו גם אצל א' מבני קהילת ספרד שעורכים נישואין מל"ד בעומר והלאה, האם אסור להשתתף בשני החתונות, שהרי יצא שנוהג היתר בשני מנהגים הסותרים זה את זה בשנה אחת. תשובה: צ"ע".

(ב) לריקודין ומחולות - עי' לקמן.

1. שאינו שומר תורה ומצות נשא בג' שבועות.

1. מחמיר.

(א) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רנ"ח) – "והשיב רבינו שמישהו שיש לו קרובים שאינם שותו"מ שהזמינו אותו לחתונה בליל יום ראשון, שהוא כבר מוצאי י"ז בתמוז, ושואם לא ילך, יגרום מחלוקת במשפחה, מ"מ אסור לילך. דהלא זה עוולה מה שעושים אז חתונה, וידוע לכל, ששומרי תו"מ לא עושים אז חתונה, וא"א להקל בזה, חוץ ממה שמסתמא יבינו את הסיבה שאינו משתתף".

2. מיקל.

(א) משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ט) – "וגדולה מזו הי' נלפענ"ד לומר לפ"מ שכתבו הפוסקים דלאחר י"ז בתמוז שנהגו שלא לישא אינו מדינא אלא משום דלא מסמנא מילתא ואם עבר אחד ונשא לאחר י"ז ולא חש לה לסימנא מילתא אף דודאי אינו ראוי לעשות מ"מ אם היו שואלין אי מותר לשמחו הי' נראה דמותר".

ז. שבע ברכות.

1. מיקל.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ח אות ט') - לשונו מובא לקמן.

(ב) אג"מ (משנה הלכות ח"ו ריש סי' ק"ט, שמעתתא דמשה שמועות משה אות י').

(ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח ס"ק ח', בין המצרים פרק י"ג ס"ק א') – "אבל במוצאי י"ז בתמוז עושין משתה שבע ברכות כרגיל, דלענין שמחת חתן בשבעת ימי המשתה אין נוהגים דיני בין המצרים".

(ד) משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ט).

(ה) עי' קנה בשם (ח"ג סי' ל"ו, פסקי בושם פרק י"ז סעי' ד') – "עצם הסעודה בלא רקודין ומחולות ג"כ אינו פשוט כל כך להיתירא, אלא שבזה יש לסמוך להקל מי"ז בתמוז ואילך מכיון שאינו אסור אלא מכח מנהגא, וגם אין בזה שמחה כל כך כמו שנתבאר למעלה בס"ד".

(ו) הגריש"א זצ"ל (אבני ישפה ח"א סוף סי' קי"ג, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ב') - לשונו מובא לקמן.

(ז) שבט הלוי (ח"ג סוף סי' קנ"ז [לשונו מובא לקמן], ח"י סי' פ"א אות ב', מבית לוי ח"ג עמ' י"ט אות ג', בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' אות ג').

ח) תשובות והנהגות (ה"ד סי' קכ"ח, מועדים וזמנים ח"ה סי' של"ח).
 ט) אבני ישפה (ח"א סי' קי"ג).
 2. לריקודין ומחולות או כלי זמר, עי' לקמן.

ח. סעודת אירוסין או תנאים [ווארט].

1. מיקל. [לענין ט' ימים, עי' לקמן].
- א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' א') – "לעשות שידוכין אפילו בסעודה מותר עד ראש חדש אב".
- ב) שעה"צ (ס"ק כ"ו) – "א"ר ודה"ח וע"ש דסעודת שידוכין הוי מצוה כמו סעודת אירוסין".
- 1) עי' מ"ב (סי' רמ"ט ס"ק ט'), "בסעודה שעושין בשידוכין שלנו לא הוי סעודת מצוה כ"כ בפמ"ג בסימן תמ"ד - צ"ע.
- ג) תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ג ס"ק י').
- ד) הגריש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות ו') – "מותר לעשות מסיבה לחתן שהתארס בג' השבועות, ומותר לשיר באופן שתמיד עושים כן (בכל השנה) לחתן - אך יש למעט בזה".
- הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' ד', אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות י"א) – "ומותר לעשות מסיבה זו בימי הספירה ובימי בין המצרים".
- ה) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ד סעי' ב').

ט. ליל י"ז.

1. עי' לעיל.

ד] ריקודין ומחולות.

א. מקור: הלכה.

1. מחמיר.

- א) מג"א (ס"ק י') – "ונ"ל דאסור לעשו' ריקודין ומחולות מי"ז בתמוז ואילך".
- ב) א"ר (ס"ק ו') – "וריקוד ומחולות נוהגין לאסור בין המצרים בכל ענין אפילו בלא אירוסין [מג"א שם]".
- ג) פמ"ג (א"א ס"ק י') – "וריקודין ומחולות מי"ז בתמוז אסור אף בלא אירוסין כלל, ועיין אליה רבה".
- ד) באה"ט (ס"ק י"א) – "ונ"ל דאסור לעשות ריקודין ומחולות מי"ז בתמוז ואילך, מ"א".
- ה) ח"א (כלל קל"ג סעי' ח') – "וכל שכן דאסור לעשות מחולות וריקודין".
- ו) ערה"ש (סעי' ח') – "ואפילו מי"ז בתמוז אסור ריקודין ומחולות כמו שאנו נוהגין לבלי לעשות נישואין מי"ז בתמוז עד אחר ת"ב".
- ז) מ"ב (ס"ק ט"ז) – "ואסור לעשות ריקודין ומחולות מי"ז בתמוז ואילך אפילו בלא אירוסין".
- ח) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ה') – "אסור לעשות ריקודים ומחולות מן י"ז בתמוז, עד אחר תשעה באב".
- ט) כה"ח (ס"ק ל"ט).
- י) ושאר פוסקים.
- 1) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פרק י"א ס"ק כ"א, בין פסח לשבועות פרק ט"ו הע' א', שלמי מועד עמ' תנ"ב) – "ריקוד הוא גם אם אחד או שנים רוקדים, ומחול היינו ריקוד אנשים רבים יחד ע"י סיבוב, כמו מחול הכרם (כלאים פ"ד מ"ב)".

ב. בני אשכנז להשתתף בשמחת נישואין של בן ספרדי [מי שנוהג להקל]: לענין ריקודים ומחולות.

1. מיקל.

- א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קנ"ג) – "ורשאים גם אשכנזים להשתתף בשמחת נישואי חתן וכלה ספרדים שנעשו כדת אחר י"ז בתמוז, ובריקודים ומחולות שבשמחתם".
- 1) לכאורה מי שמיקל בשבע ברכות [עי' לקמן], ה"ה כאן. אמנם עי' קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ד', סעי' ה', לשונו מובא לקמן).
2. מחמיר.

- א) עי' תשובות והנהגות (ח"ד סי' קכ"ח) – "ולא דמי לחתונה שהריקודים הם עיקר השמחה מצוה להשתתף. זהו נראה מדינא. אבל למעשה נראה, שאם משתתפי החתונה הספרדיים משמחין אותו כראוי גם בלעדיו, ואין חשוב לו במיוחד לרקוד בחתונה, ואי ריקודו לא ניכר לגרוע מהשמחה, ראוי להמנע ולקיים אבילות כמנהג האשכנזים כשיש מספיק מרקדים".
- ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ה', הע' ו') – "אבל נראה דאסור לו להשתתף בריקודים [דבאמת בזה שבא אל החתונה והשתתף בו כבר שימח בזה את החתן, שלכן כבר קיים עיקר מצותו, ולכן אין להתיר לו לרקוד]".

ג. שבע ברכות: לענין ריקודין ומחולות.

1. מיקל.

- א) אג"מ (משנה הלכות ח"ו ריש סי' ק"ט, שמעתתא דמשה שמועות משה אות י').
- ב) עטרת משה (ח"ב סי' קצ"ד).
- ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח ס"ק ח') – "וכמו כן אין נכון כ"כ לעשות סעודת שבע ברכות בלילה זה, ואף העושים ימעטו קצת מרגילותם (כגון שלא ינגנו בכלי זמר וכדו'). אבל במוצאי י"ז בתמוז עושין משתה שבע ברכות כרגיל, דלענין שמחת חתן בשבעת ימי המשתה אין נוהגים דיני בין המצרים".

- (ד) אז נדברו (בירור הלכה תליתאה סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רכ"ו) - לשונו מובא לקמן.
- (ה) להורות נתן (ח"י סי' מ"ט) - "מכל זה מבואר, דאיכא מצוה לשמח את החתן כל שבעת ימי המשתה, ומצוה זו מוטלת על הרבים. וא"כ פשוט דגם לאחרים הותר לרקוד אחר י"ז בתמוז בכל שבעת ימי המשתה, כיון דהמצוה מוטלת גם על אחרים לשמח את החתן. ושמחת חתן כל ימי שבעה הוא מעיקר הדין, משא"כ איסור מחולות אחר י"ז בתמוז הוי רק ממנהגא, וא"כ ודאי שמנהג זה נדחה מפני הדין של חיוב שמחת חתן כל שבעה. ועיין שו"ע או"ח (סי' תק"ס ס"ג) שגזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר ואסור לשומעם מפני החורבן, ולצורך מצוה כגון בבית חתן וכלה הכל שרי עיין שם. הרי דשמחת חתן וכלה דוחה האיסור לנגן בכלי שיר ומיני זמר שהוא אסור מדינא דגמרא, ואיסור זה נדחה כל שבעת ימי המשתה כיון דאיכא מצוה לשמח חתן וכלה כל שבעה וכו' ל, וא"כ מכל שכן ששמחת חתן וכלה דוחה המנהג שלא לרקוד אחר י"ז בתמוז".
- (ו) משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ט, ח"א סי' תמ"ג) - "ולפענ"ד נראה היתר גמור בלי שום פקפוק".
- (ז) הגר"ש זצ"ל (אבני ישפה ח"א סוף סי' קי"ג, לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג, גלאט חכ"א עמ' קמ"ה, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ב') - לשונו מובא לקמן.
- (ח) אבני ישפה (ח"א סי' קי"ג).
- (ט) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ד') - "יש להקל להתיר ריקודין".
- (י) חוט שני (יד בבין המצרים פרק ז' הע' י"ג).
- (יא) הגר"ח זצ"ל (עלי שו"ח עמ' ק"ס אות י') - "שאלה: האם מותר לעשות ריקודין ומחולות בסעודת שבע ברכות שבימי בין המצרים. תשובה: נוהגין להקל".
- ע' הגר"ח זצ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' רכ"ג סוף אות שכ"ג, עמ' שע"ט אות ק"ט) - "האם לאחר י"ז בתמוז מותר לערוך סעודת שבע ברכות בריקודים וכלי שיר. תשובה: יש מתירין".
- ע' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רח"צ) - "שאלה: בשבע ברכות אחר י"ז תמוז אם מותר לעשות תזמורת וריקודים. תשובה: ימעט".
- (יב) ישיב יצחק (ח"ט סי' י"ד).
- (יג) מנחת אשר (דרכי הוראה גליון ט' עמ' פ"ו) - "נראה לענ"ד דאין להמנע מריקודין ומחולות ומכלי זמר בש"ב בימי בין המצרים כמבואר".
- (יד) מנחת חן (מה טובו גליון א' עמ' ע"א הע' ט').
- (טו) ע' ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ו).
2. מחמיר.
- (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ח אות ט') - "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל, בנוגע לעשות סעודת שבע ברכות בבין המצרים לזוג שהחתן לפני י"ז בתמוז שלא מצא לאיסור בפוסקים, ומ"מ אמר שלא לעשות ריקודים ומחולות וכן לא לשיר בשמחה גדולה והוסיף מאחר שבדרך כלל מזכירים פסוקים בשירה א"כ מותר".
- (ב) שרגא המאיר (ח"ב סי' י"ג) - "מצינו כן ביו"ד סי' שמ"ב כיון שחלה עליו החופה הרי לדידי' כרגל ונוהג תחילה שבעת ימי המשתה ואח"כ נוהג ז' ימי אבילות עש"ה. אבל אינו דומה לנ"ד, דאפשר איה"נ להחתן והכלה יהי' מותר לעשות ריקודין כיון שהחתן מקודם, אבל לעשות אחרים זולתם ריקודין הלא להם לא התחיל מקודם שום חיוב שמחה, וע"כ לפענ"ד שאסור לעשות ריקודין בשעת סעודת ז' ימי המשתה אם הוא אחר י"ז בתמוז".
- (ג) קנה בשם (ח"ג סי' ל"ו, פסקי בושם פרק י"ז סעי' ה') - "ריקודין ומחולות איני רואה בזה שום היתר בימים אלו".
- (ד) שבט הלוי (ח"ג סוף סי' קנ"ז [לשונו מובא לקמן], ח"י סי' פ"א אות ב', מבית לוי ח"ג עמ' י"ט אות ג', בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' אות ג') - "וגם פשוט לי דאע"ג דמי שנשא לפני י"ז בתמוז ממשיך השבע ברכות כל הימים עד הסוף מכ"מ ריקודין ומחולות וכלי שיר אסור".
- (ה) ע' תשובות והנהגות (ח"ד סי' קכ"ח, ח"ה סי' קס"ז ד"ה אמנם, מועדים וזמנים ח"ח סי' של"ח) - "ולענין ריקוד, ב'שבע ברכות' בימי בין המצרים נהגתי למנוע, כיון שאין זה מנהג תמיד לרקוד בשבע ברכות ע"כ ראוי למנוע, וכן שמעתי שהורה למעשה מרן הגאון רבי יעקב קניבסקי זצ"ל, ולא דמי לחתונה שהריקודים הם עיקר השמחה מצוה להשתתף".
3. מראי מקומות - פסקי תשובות (אות י"ג ד"ה וסעודות), נחמת ישראל (פרק ב' סעי' ו'), איך נשיר (פרק ח' סעי' ח').
- (א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ד') - "ונכון למעט בריקודים ומחולות".
- (ב) בירור הלכה (תליתאה סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רכ"ו) - "נראה שאף אשכנזים אין להם למעט בשום שמחה הנהוג בשבעת ימי המשתה כגון ריקודים וכדומה, שבין המצרים דמשבעה עשר בתמוז אינו חמור יותר משבעה ימי אכלות על קרובים שנדחה מפני שבעת ימי המשתה. וכן מצאתי שפסק בשו"ת משנה הלכות חלק ששי סימן ק"ט, עיי"ש שמזכיר הטעם הזה, ומאריך עוד בזה בטוב טעם ודעת, ולעומת זה בשו"ת שרגא המאיר ... ולדעתי העניה אינו כן, אלא שמחת החתן והכלה מחייבת את הציבור לשמח אותם, ובכלל זה ריקודים של הציבור, וכבר הביא בשו"ת משנה הלכות הנ"ל להך דחתן והשושבינין וכל בני החופה פטורין מן הסוכה כל שבעה (גמ' סוכה כ"ה ב' ופוסקים). וכן הסכים אממ"ר הגאון שליט"א [זצ"ל] להתיר ריקודים בשבע ברכות לאחר שבעה עשר בתמוז ... שוב מצאתי הכרעה גמורה בזה להקל בשמחת חתן ולהחמיר בבין המצרים בארחות רבנו בעל הקהלות יעקב זי"ע חלק שני עמוד קכ"ח אות ט' שכתוב שם לשון זה ...".
- (ג) לענין כלי שיר - ע' לקמן.

ד. שמחת ברית מילה: לענין ריקודין ומחולות.

1. מחמיר.

- (א) הגרי"מ טוקצינסקי ז"ל (בירור הלכה תליתאה סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רכ"ו) – "ובלוח לארץ ישראל מיסודו של הגרי"מ טוקצינסקי ז"ל איתא: 'ועושינן סעודת ב"מ ופדיון הבן בלא ריקודין'. ובדקתי בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ו, שהוציא לאור הגרי"מ טוקצינסקי עוד בחיי הגר"ש סלנט ז"ע, וראיתי שכתוב גם כן: 'ועושינן סעודות ב"מ ופדיון הבן בלא ריקודין ומחולות'".
- (ב) עי' תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ז ד"ה אמנם) – "וכן מה שיש נוהגין לרקוד בגמר סעודת ברית מילה, יש להמנע מי"ז בתמוז כיון שאין זה מעיקר מצותה. ומיהו בעיקר יש ליהדר משבוע שחל בו ת"ב שיש שורש לאבילות בחז"ל או אף מר"ח, אבל בג' השבועות יש מקום להקל, אבל כלי שיר אין להתיר כלל".
2. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג ד"ה וסעודות).
- (א) בירור הלכה (תליתאה סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רכ"ו) – "וכן נראה, דשליטת ריקודין ומחולות בסעודות ב"מ ופדיון הבן גם כן אינו ברור לחלוטין (במנהגים שבספר עתים לבינה נזכר איסור ריקודין אך אינו מפורש שגם בסעודות אלו יש להמנע מזה)".

ה. שמחת פדיון הבן: לענין ריקודין ומחולות.

1. מחמיר.
- (א) הגרי"מ טוקצינסקי ז"ל (בירור הלכה תליתאה סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רכ"ו) – "ובלוח לארץ ישראל מיסודו של הגרי"מ טוקצינסקי ז"ל איתא: 'ועושינן סעודת ב"מ ופדיון הבן בלא ריקודין'. ובדקתי בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ו, שהוציא לאור הגרי"מ טוקצינסקי עוד בחיי הגר"ש סלנט ז"ע, וראיתי שכתוב גם כן: 'ועושינן סעודות ב"מ ופדיון הבן בלא ריקודין ומחולות'".
2. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג ד"ה וסעודות).
- (א) בירור הלכה (תליתאה סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רכ"ו) – "וכן נראה, דשליטת ריקודין ומחולות בסעודות ב"מ ופדיון הבן גם כן אינו ברור לחלוטין (במנהגים שבספר עתים לבינה נזכר איסור ריקודין אך אינו מפורש שגם בסעודות אלו יש להמנע מזה)".

ו. שמחת בר מצוה: לענין ריקודין ומחולות.

1. מיקל.
- (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' כ"ב) – "לענין ריקודים אפשר להקל".
- (ב) עי' הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק א' הע' כ"ב) – "בריקודים בלא כלי זמר אפשר להקל גם בשאר שמחה של מצוה כגון סעודת בר מצוה או ווארט, אבל אחרי ר"ח יש להימנע מזה".
2. מחמיר.
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"א) – "שאלה: עד ראש חודש האם מותר לעשות ריקודים בלא כלי זמר כגון סעודת בר מצוה או ווארט. תשובה: לא".
- (ב) הגר"ע אויירבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"א הע' ט') – "להחמיר בכל זה".
- (ג) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' ו') – "אסור לעשות ריקודין ומחולות מי"ז בתמוז ואילך, בין בסעודה ואפילו בסעודת אירוסין או בר מצוה, ובין בלא סעודה".
- (ד) אור לארבעה עשר (פרק י"ח סעי' י"ד) – "בעת הסעודה אין לעשות ריקודין או לשורר בכלי זמר".
3. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג ד"ה וסעודות), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' ג').
- (א) הגר"ח ק"צ"ל (מכתב לבחור הבר מצוה שלמה זלמן שטילרמן, תמוז תשע"ג) – "שאלה: יהיה לי בר מצוה במוצ"ש פרשת מטות מסעי כ"ט תמוז. ורציתי לשאול: האם אפשר לרקוד בבר מצוה שיהיה באמצע שלשת השבועות. תשובה: ילך בלי לקפוץ".
4. לענין כלי שיר - עי' לקמן.

ז. שמחת סיום: לענין ריקודין ומחולות.

1. מיקל.
- (א) הגר"ע אויירבאך שליט"א (קונ' בין המצרים אות כ"ה) – "כשעושים מסיבה לחתן בישיבה אין לרקוד ולשיר שירים שמחים בג' השבועות דאין זה סעודת מצוה אך בשעושים סיום מסכת במסיבה מותר".
2. מחמיר.
- (א) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ב' הע' י"ב ד"ה ובסעודת) – "ולענין סעודת סיום נסתפקנו אם מותר לשיר ולרקוד, ושאלתי להגר"נ קרליץ שליט"א וענה דמותר לשיר לכבוד הסיום אבל לא להפליג בשירים".
3. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג ד"ה וסעודות).

ח. שמחת אירוסין, ותנאים: לענין ריקודין ומחולות.

1. מחמיר.
- (א) הגר"ש ז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ד') – "במסיבת תנאים, יש למעט בשירי שמחה, אבל אין לרקוד".
- (ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ב' הע' י"ב ד"ה ובסעודת) – "עוד שאלתי אם מותר לשיר ולרקוד לחתן שהתארס, והשיב ולשיר מותר ולא לרקוד".
- (ג) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"א) – "שאלה: עד ראש חודש האם מותר לעשות ריקודים בלא כלי זמר כגון סעודת בר מצוה או ווארט. תשובה: לא".
- (ד) הגר"ע אויירבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"א הע' ט') – "להחמיר בכל זה".
- (ה) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' ו') – "אסור לעשות ריקודין ומחולות מי"ז בתמוז ואילך, בין בסעודה ואפילו בסעודת אירוסין או בר מצוה, ובין בלא סעודה".

- ו) איך נשיר (פרק ח' סעי' ח').
 2. מיקל, עד ראש חודש.
 א) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק א' הע' כ"ב) – "בריקודים בלא כלי זמר אפשר להקל גם בשאר שמחה של מצוה כגון סעודת בר מצוה או ווארט, **אבל אחרי ר"ח יש להימנע מזה**".
 3. מראי מקומות.
 א) לגבי תשעת הימים - עי' לקמן.

ט. קידוש לבנה: לענין ריקודין ומחולות.

1. מחמיר.
 א) הגרשו"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ז) – "אין מזמרין טובים מאורות, וכ"ש שאין יוצאים במחול וריקוד".
 ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (נחמת ישראל פרק ג' הע' ס"ג, דפו"ח הע' ס"ט, פרק ל"ט הע' שמ"ד*, דפו"ח הע' שנ"ח).
 ג) תשובות והנהגות (ח"א סי' ר"ו) – "ומיהו מנהגינו כאן לא להמתין וכהגר"א זצ"ל, מפני שכאן בחדש אב הוא חורף, ואף שאין אז עונת הגשמים עלולים להפסיד הברכה, אבל מדקדקין אנו אז לא לרקוד, וכן נראה דאלו שנוהגין כהגר"א זצ"ל לקדש קודם ת"ב לא ירקדו שאין אז הזמן לריקודים".
 ד) הגר"א ובנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רל"ב אות רמ"ה) – "לפני תשעה באב, יאמרו טובים מאורות ולא יזמרו. וכ"ש שלא יעשו מחול".
 ה) אשי ישראל (פרק מ' הע' נ"ג) – "תשובות והנהגות".
 2. מיקל.
 א) הגר"ש זצ"ל (קידוש לבנה עמ' קל"א סעי' ב', הו"ד בשלמי מועד פרק צ' הע' ס"ג) – "שמותר אף לצאת במחול של מצוה כנהוג אחר קידוש לבנה דאי"ז נחשב ריקוד ומחול כ"כ, ועוד דלצורך מצוה קייל".
 ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ט סעי' ד', הע' ז', פרק פ"ז הע' י"ח) – "מותר לצאת במחול כנהוג אחר קידוש לבנה [כן הורו גדולי הוראה דאין זה נחשב לריקוד, ועוד דלצורך מצוה קיל דלא גרע מאכילת בשר ויין דמותר בסעודת מצוה, כי באמת לעשות ריקודים אחר קידוש לבנה מבואר ברמ"א ...]".
 3. מראי מקומות – משנה הלכות (חי"א סי' תמ"ג, לשונו מובא לקמן), נחמת ישראל (פרק ג' סעי' י"ב, דפו"ח סעי' ט"ז), איך נשיר (פרק ח' סעי' י"ג).
 א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ו) – "שאלה: כשעושין קידוש לבנה קודם ט"ב, אם מותר לשיר ולרקוד טובים מאורות. תשובה: מותר".
הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק ג' הע' ס"ג, דפו"ח הע' ס"ט) – "רק כשאומרים 'כשם שאני רוקד' וכו' מותר לרקוד ג' פעמים כנגדה וכמו שכתב הרמ"א בס' תכ"ו סעי' ב'".
 עי' הגר"ח זצ"ל (אשיחה עמ' שצ"ז) – "במוצאי שבת כאשר עושים קידוש לבנה ולאחריה נהגו לרקוד ולזמר טובים מאורות האם מותר לאבל ל"ע לרקוד בריקוד הזה דאולי אין ריקוד סתם אלא ריקוד מתוך שמחה של מצוה שקיים המצוה. תשובה. מותר".
 ב) לענין מוצאי ט"ב - עי' סי' תקנ"ח, לשיטת ומראי מקומות.

י. שבת [במקום שהוא מותר] שבע ברכות.

1. תשובות והנהגות (ח"ה סוף סי' קס"ז) – "אמנם כת"ר שואל עוד לענין ריקוד בשבע ברכות בשבת, אם ראוי להמנע, ולכאורה תלוי אם שרי לאכול פרי חדש ולברך שהחיינו בשבתות של ג' השבועות, שבמג"א מביא מכתבי האר"י שאסור לברך שהחיינו (ובספר 'לקט יושר' כתוב שמנהגו שבג' השבועות לא אמר זמירות שבת), ושמהידך הרבה אחרונים מתירין וכן הסכמת המ"ב (סי' תקנ"א ס"ק צ"ח), ולהנך דס"ל שמותר לברך שהחיינו והיינו שס"ל שלא החמרנו כלל בשבתות, ה"ה דמותר גם לרקוד, אבל אפשר שלרקוד הוא שמחה יתירה ודומה לבגד חדש בשבתות שמפני שהוא אפשי שמחה אסור וכמבואר ב'כף החיים', ואפשר דהוא הדין שאינו ראוי להתיר ריקודים. ודעתי נוטה שריקוד בשבתות תלוי במנהג, ואם מקפידים תמיד לרקוד בשבע ברכות בשבת יש לחשוש שאם ימנעו הוי אבילות בפרהסיא וירקדו, אבל אצל האשכנזים שלא נהגו לרקוד תמיד אין צורך לרקוד בשבת שבע ברכות בכל השבועות וכמ"ש נ".

ה) כלי זמר.

א. מקור: הלכה.

1. מחמיר.

- א) כל הפוסקים שמתירים רק לצורך פרנסה, עי' לקמן – פמ"ג, דרך החיים, מהר"ם שיק, קיצור שו"ע, בן איש חי, בה"ל, מסגרת השלחן, תוספות חיים, כה"ח, ועוד.
 1) וכן עי' סי' תקנ"ח, שכ' הפוסקים [מג"א, ח"א, ערה"ש, מ"ב, ועוד] להחמיר בכלי שיר מוצאי ט"ב.
 2) עי' ערה"ש (סי' תצ"ג סעי' ב'), לענין ספירה העומר) – "לא בריקודין ומחולות **וכ"ש** שאסור לזמר בכלי זמר".
 א. יש לפרש כלי זמר הוי כל שכן, דהוי שמחה יתירה, מריקודין ומחולות (לשון המנחת יצחק לקמן). יש לפרש שמביא לידי ריקודין ומחולות.
 3) ועי' מנחת יצחק (ח"א סי' קי"א אות ב'), לענין ספירה העומר), "ולדעתי הוי איסור כלי זמר, בכלל מה דאיתא במג"א (סי' תצ"ג סק"א), דכתב דאסור לעשות ריקודין ומחולות, בימי הספירה, ואף דלא הזכיר כלי זמר, מ"מ כלי זמר הוי **כל שכן**, דהוי שמחה

יתירה, מריקודין ומחולות, ועל בטור וש"ע (או"ח סי' של"ח), דיש מתירים, לומר לא"י, לנגן בכלי שיר בחופות, דאמירה לא"י במקום מצוה שרי, ואין שמחת חתן וכלה בלא כלי שיר ועיין רמ"א שם, והב"י (בסי' תק"ס) הביא זאת לענין היתר בכלי שיר, בשמחת חתן וכלה בזממה"ז, עיין שם, ובמג"א (סי' של"ח סק"ד) הביא, בשם מהרי"ל, שפעם אחת גזר המושל שלא ינגנו בכלי שיר, וצוה להוליך חתן וכלה לעיר אחרת, לעשות שם החתונה, כדי לנגן בכלי שיר עיין שם, ומוכח מזה, דכלי שיר הוי שמחה היותר גדולה, שאפשר לעשות לחתן וכלה".

(ב) מקור חיים (חו"י, על סעי' א' ד"ה ממעטין) – "ואסור לשמוע קול זמרה דמנא ודפומא אם לא בסעודת מצוה".
(ג) אג"מ (או"ח ח"א סוף סי' קס"ו, ח"ד סי' כ"א אות ד' [לשונו מובא לקמן]) – "וע"י הרדיא אם נשמע זמרא דפומא מותר ואם בכלי זמר אסור. ובימי ספירה יש לאסור בזמרא דמנא אף להמתירין".

(ד) דברי שלום (קרוי, דברי שלום ח"ד פסקי הלכות אות פ') – "וע"י דה"ח בשם הפמ"ג ... אבל בסתם אדם אסור בשירה וזמרה".
(ה) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ב') – "אף המיקל לשמוע נגינות במשך השנה, אין לו לשמוע נגינות מיום שבעה עשר בתמוז עד לאחר תשעה באב, ואף אם סובל מעצבות או מחוסר מנוחת הנפש, אלא אם כן סובל מדכאון, שרשאי לשמוע עד ראש חודש אב".

(ו) יחיה דעת (חו"ו סי' ל"ד, ע"י ח"א סי' מ"ה, הליכות עולם ח"ב עמ' קל"ט, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' קנ"א) – "אף על פי שמותר מעיקר הדין לשמוע בשאר ימות השנה דרך הרדיו ורשם - קול שירי קודש המלווים כלי נגינה, אבל בימי הספירה וכן בימי בין המצרים יש להימנע מלשומעם".

(ז) רבבות אפרים (ח"ג סי' של"ד) – "ואסרתי. כל פעם".

(ח) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ד') – "וה"ה דשמיעת תזמורת אסור, וזה כולל כל סוגי תזמורת, בין ...".

(1) הרד"א קליינמאן (שם הע' ז') – "ונרא' שהטעם שלא נזכר דין כלי שיר בפוסקים סי' תקנא הוא משום דגם בשאר ימות השנה אסור לשיר בכלי שיר כדאית' בס"י תקס (סעי' ג) ... ובעזה"י שו"מ דכ"כ בשו"ת כפי אהרן (סי' נב, ד"ה הנה ראשונה). ולפ"ז א"ש טובא מה שהזכירו המג"א בס"י תקנח לענין סעודה בלילה שלפני החתונה, דדוקא התם שייכא הך דינא".

(ט) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' א').
(י) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע ממנהגי בין המצרים סעי' ו') – "אף על פי שמותר מעיקר הדין לשמוע בשאר ימות השנה שירי קודש המלווים בכלי נגינה, וכמבואר, מכל מקום בימי הספירה וימי בין המצרים יש להימנע מלשומעם. אפילו דרך הרדיו או טייפ וכדומה".

(יא) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' אות ב') – "אף על פי שהנהגים להקל בכל ימות השנה לשמוע שירות ותשבחות להשם יתברך בליווי כלי נגינה בדרך הרדיו, או רשם קול (טייפ ריקורדר), יש להם על מה שיסמוכו, מכל מקום בימי בין המצרים יש להימנע מלשמוע שירות ותשבחות מלווים בכלי נגינה, אפילו דרך הרדיו, או דרך רשם קול. ויש להחמיר בזה גם לקטנים שהגיעו לחינוך".

(יב) איך נשיר (פרק ח' סעי' ג').

ב. קטנים שהגיעו לחינוך.

1. מחמיר.

(א) אג"מ (או"ח ח"ד סי' כ"א אות ד') – "ויש להחמיר גם לקטנים שהגיעו לחינוך מאחר שאבלות דרבים הוא".
(ב) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות י') – "קטן שלא הגיע לחינוך מותר להשמיע לו שירים אם יש בזה צורך, אבל הגיע לחינוך לא".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' כ') – "גם הקטנים שהגיעו לחינוך אסורים בריקודין ומחולות ולזמר בכלי שיר ובשמיעת נגינה בכלי שיר בימי בין המצרים, אבל לקטנים שלא הגיעו לחינוך מותר, ואפילו אחר ר"ח שרי".

(ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' א') – "וגם לקטנים שהגיעו לחינוך יש להחמיר".

(ה) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' אות ב') - לשונו מובא לעיל.

(ו) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' י"א).

(ז) איך נשיר (פרק ח' סעי' ו').

2. קייטנה לילדים וכדו'.

(א) אמת ליעקב (הע' תק"ח), הו"ד בחזון עובדיה (ארבע תעניות סוף עמ' קנ"ח) – "שאלה: קייטנה לילדים קטנים שבמסגרת הפעולות יש צורך לשמוע מיוזיקה ונגינה ובלי זה יהיה קשה לנהל את פעולות הקייטנה, האם יש להקל להם בימי המצרים. תשובה: יש להקל בהם, וראוי מלקמן סי' תק"ס במשנ"ב סקי"ג דזמרא של מושכי הספינות או מושכי הבקרים שרי שאינו אלא לזרום במלאכתם".

(ב) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות י') – "ואם יש צורך לנגן עבור קטנים כגון בקייטנה וכדו' ישאלו לחכם".
(ג) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ה) – "אסור לשיר שירים בין המצרים אף בגני ילדים לילדים, ודוקא שיר המביא לידי שמחה, אבל סתם שירים מותר".

(ד) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' ק"ס אות ז') – "שאלה: האם קטנים שלא הגיעו לחינוך מותרים לשמוע כלי שיר. תשובה: אם לא הגיעו לחינוך מסתבר שאין אסור".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש') – "שאלה: אם בגן ילדים קטנים שלא הגיע לחינוך מותר לשמוע שירים בין המצרים. תשובה: לא".

(ה) מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' י"ג).

ג. פרנסתו, כגון לזמר בבית אינו יהודי וכדו'.

1. פמ"ג (א"א ס"ק י') – "וישראל שפרנסתו כלי זמר אצל אינו ישראל בבית משתאות, יראה כדי פרנסה שרי ודאי, ואף דבר האבד י"ל דשרי להרויח כהאי גונא אם אין שכית כלל, עיין הלכות חול המועד בזה: וי"ז בתמוז ועשרה בטבת, יש להחמיר באפשר כמו מראש חודש עד התענית, ועיין אליה רבה א', וצ"ע".
- (א) מחלוקת האחרונים האם הפמ"ג מתיר גם מראש חודש אב, מהר"ם שיק (לשונו מובא לקמן) הו"ד בצל החכמה (לשונו מובא לקמן). או רק עד ר"ח אב, דרך החיים (לשונו מובא לקמן) הו"ד בבה"ל (לשונו מובא לקמן).
2. מותר עד ר"ח אב.
 - (א) דרך החיים (בין המצרים סי' קכ"ט אות א') – "וישראל שפרנסה שלו בכלי זמר, מותר לזמר אצל העכו"ם בבית משתאות שלהם כדי להרויח כדי פרנסתו. ודוקא מי"ז בתמוז עד ראש חודש, אבל מראש חודש עד אחר התענית אסור (פרי מגדים)".
 - (ב) קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' א') – "וישראל שפרנסה שלו בכלי זמר מותר לזמר בבית אינו יהודי בכדי פרנסתו עד ראש חודש".
 - (ג) בה"ל (סעי' ב' ד"ה ממעטים) – "ועיין בפמ"ג שכתב דישאל שפרנסתו כלי זמר אצל עכו"ם בבית המשתה יראה דכדי פרנסתו שרי ע"ש. ועיין בדה"ח דמשמע מניה דאינו מתיר הפמ"ג אלא מי"ז בתמוז עד ר"ח".
 - (ד) מסגרת השלחן (על שלחן שלמה אות ב') – "דה"ח".
 - (ה) תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ג ס"ק י').
 - (ו) כה"ח (ס"ק ל"ט).
 - (ז) הגר"ח פ"ש זצ"ל (דברי חכמים או"ח אות תנ"ז) – "ובענין כלי ניגון, אם צריך לפרנסתו (או צריך עבור לימוד ותירגול) מותר בג' שבועות (אבל בט' ימים צריך להחמיר, אם לא הוי הפסד מרובה)".
 - (ח) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ה, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ט') – "ומורה לנגינה, וכן תלמיד שמפסיד את שכר הלימוד שישלם מותר להם להמשיך ללמוד וללמד עד ר"ח אב, אך לא לאחר כן".
 - (ט) עי' חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קנ"ו) – "מי שפרנסתו לנגן בכלי זמר אצל נכרים, מותר לו להמשיך לנגן עד שבוע שחל בו ט' באב ... וטוב להחמיר מראש חודש אב".
 - (י) רבבות אפרים (ח"ו סי' רצ"א).
 - (יא) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ו') – "אשכנזי שפרנסתו לנגן או לזמר בכלי שיר, מותר לו לזמר או לנגן בכלי שיר בחתונה של ספרדים בימי בין המצרים".
 - (יב) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ג', סעי' ז') – "כשעושיין נשואין (לספרדים) מי"ז בתמוז, מותר גם לשיר בכלי זמר ולעשות ריקודים ומחולות, וכן מותר לאשכנזי לנגן בכלי שיר בחתונה ספרדית לצורך פרנסה ... מי שפרנסתו בכך יש להקל לנגן בכלי שיר לגוים עד ר"ח אב".
 - (יג) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' ו').
 - (יד) איך נשיר (פרק ח' סעי' ז').
3. מותר גם בימים שמר"ח אב עד התענית.
 - (א) מהר"ם שיק (יו"ד סי' שס"ח ד"ה ולכאורה) – "מדברי הפמ"ג באו"ח סי' תקנ"א שנשאל אם רשאים בעלי אומיות המוזיק לנגן אצל גוים מר"ח אב ואילך עד לאחר ת"ב ונהי דהתיר שם מפני שזה הוא חייהם ופרנסתם אבל משום דבר שא"מ לא התיר".
 - (ב) בצל החכמה (ח"ו סי' ס"א) – "שיר בשביל פרנסה מותר גם בימים שמר"ח אב עד התענית".
 4. מראי מקומות – הליכות עולם (ח"ב עמ' קל"ז), נחמת ישראל (פרק ב' סעי' ה').
 - (א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ה') – "וראו להזהיר את המנגנים הישראלים שלא ישוררו אצל הגוים, אבל משום איבה, או אם זה המנגן אין לו מה לאכול, שרי לנגן אצל הגוים בעבור שכרו, וכל זה אחר י"ז בתמוז, אבל מן ראש חודש, עד תשעה באב, ישמטו עצמן לגמרי".
- ד. ללמד לשורר בכלי.
 1. לצורך פרנסה יש להקל.
 - (א) אג"מ (שמעתא דמשה שמועות משה אות ז', עי' או"ח ח"ג סי' פ"ז לענין ספירה) – "מותר ללמוד נגינה בימים אלו".
 - (ב) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ב ס"ק ב').
 2. מיקל, אין בו שום שמחה.
 - (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ז', הע' ח') – "שאיין חילוק אם נוגע לו לפרנסתו או לא, דהא הנגינה שעושים בשעת לימוד המוזיק אין בו שום שמחה".
 - (ב) רבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה אות ב') – "נראה דילדים יכולים ללמוד מוסיקה בין המצרים כי זה לימוד ולא הנאה. וכן מי שפרנסתו בכך יכול לתת שיעורים וכמו שכתבנו בביאור הדבר בנועם חלק י"א עמוד קצ"ה".
 3. מיקל, עד שבוע שחל ט"ב.
 - (א) ציץ אליעזר (חט"ז סי' י"ט אות א') – "מכיון שגם להמלמד יש במניעה הפסד, ובעיקר דהא גם המלמד אינו מכויין לתכלית שמחה, ולכן לא דמי לההיא דהפרמ"ג ומ"ב וכה"ח, וגם טריד בעבודתיה, והר"ז איפוא בדומה למה שהבאתי בספרי צ"א חט"ו סי' ל"ג אות א' שהגרי"ל דיסקין ז"ל התיר משום כך לאבל אומן בכלי שיר לנגן משום דטריד בעבידתיה ואינו שמח בעמלו כלל ונושא נפשו אל שכרו ע"ש, ובדומה לזה מסתייע גם הזכר שמחה שם מדברי שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שס"ה יעו"ש, ולכן יש להתיר בנידון שאלת כת"ר הן למלמד והן למתלמד, ורק יש להם מ"מ למנוע א"ע מזה בשבוע שחל ט"ב וכנ"ל".
 4. מיקל, עד ר"ח אב.
 - (א) בצל החכמה (ח"ו סי' ס"א) – "אסור להתאמן בכלי שיר כדי להחזיק מעמד אפי' לצורך פרנסתו, בימים שמר"ח אב עד התענית".

- (ב) עי' חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קנ"ו) – "וכן מורה לנגינה שמלמד תלמידים לנגן בכלי שיר, ויש לו הפסד ממון אם יפסיק מללמד לנגן, מותר לו להמשיך ללמד לנגן בכלי שיר עד שבוע שחל בו ט' באב. וטוב להחמיר מראש חודש אב".
5. מחמיר.
- (א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ב') – "ואין לנגן בימים אלו אף כשכוונתו לשם לימוד ותירגול נגינה".
6. מראי מקומות.
- (א) זכר שמחה (סי' ס"ז) – "הפרמ"ג ... אלא זהו איירי במומר לבית המשתאות שהוא לתכלית שמחה שלהם, אבל להתלמד אינו בגדר זה כלל כיון דגם לענין הדין דסי' תקנ"ט ס"ג דגזרו שלא לנגן בכלי שיר צריכין אנן להיתר זה, לכן אם יש הפסד ודבר האבד הן מצד התשלומין להמלמדים ההמה הן מצד איבוד זמן הלימוד ההוא נלענ"ד דאין להחמיר, רק בשבוע שחל בו ט"ב עכ"פ יש למנוע".
- (ב) כה"ח (ס"ק מ"א) – "והמלמדים שירות ותשבחות לתלמידיהם הנה באלו הימים לא ילמדו כ"א מהניגונים של אלו השבתות דשוכרים הלב, וטוב יותר שלא ילמדו כל עיקר".
- (ג) אמת ליעקב (הע' תק"ח) – "שאלה: האם מותר ללמוד נגינה בימים אלו. תשובה: נראה שאף שמן הדין מותר מ"מ נכון להתרחק מזה, שזה מוזר בעיני אנשים והכתוב אומר הסר ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק ממך".
- (ד) הגר"ש זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קס"ט, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ט') – "מותר להתלמד לנגן בכלי זמר בבין המצרים, אך רק אם אינו יודע היטב ומתלמד, אך אם כבר יודע - אסור".
- (ה) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' י"ט אות ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' ה' אות ז') – "אין ללמוד וללמד נגינה בשלשת השבועות".
- (ו) תשובות והנהגות (ח"ו סוף סי' קכ"ז) – [בכל השנה] "ומה ששואל בכנות ללמוד מוסיקה, שמעתי מאמה שלי זצ"ל שברוסיא נהגו להקל, ולא ידעה אם רוח חכמים נוחה הימנו, אבל נראה שלקטנים מותר, כיון דאין חיוב אבילות עליהם, וכן נהגו להתיר ללמוד נגינה כדי להתפרנס בזה, ועיין בדברינו ח"א סי' של"ג".
- (ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ה', סעי' ו') – "המלמד שירות ותשבחות לאחרים בין בפה ובין בכלי שיר לא ילמד בימי בין המצרים, וכן אין לעשות ניגון חדש אפי' לחתן הנושא אשה אחר ת"ב. אולם מי שפרנסתו ללמד נגינה לתלמידים אם יש לו הפסד יש להקל, אבל בשבוע שחל בו ת"ב יש להחמיר, וכן מי שלומד נגינה לצורך פרנסה יש להתיר עד שבוע שחל בו ת"ב, ואם אין לו הנאה מזה מותר עד ערב ת"ב".

ה. שבע ברכות: לענין כלי זמר.

1. מחמיר.
- (א) אג"מ (שמעתתא דמשה, שמועות משה אות י') – "בשבע ברכות מותר לשיר ולרקוד אבל לא לנגן בכלי זמר".
- (ב) קנה בשם (ח"ג סי' ל"ו, פסקי בושם פרק י"ז סעי' ה') – "אבל לשיר ולנגן כדרך מזמוטי חתן וכלה ... איני רואה בזה שום היתר בימים אלו".
- (ג) הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת"י אות ט"ו) – "לשיר בפה מותר, אבל לא להביא תזמורת".
- (ד) שבט הלוי (ח"ג סוף סי' קנ"ז, ח"י סי' פ"א אות ב' [לשונו מובא לעיל], מבית לוי חי"ג עמ' י"ט אות ג', בין המצרים תשנ"ט עמ' ד' אות ג') – "מי שנשא לפני י"ז בתמוז אם מותר לעשות רקודין וכלי שיר בשבע ברכות אחרי י"ז בתמוז, על משמרת אעמודה שאסור לעשות רקודין וכלי זמר בכה"ג, רק שירי פה שירי מצוה כנהוג ואכמ"ל בזה".
- (ה) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ז, מועדים וזמנים ח"ח סי' של"ח) – "ואין מקום להחמיר בזה. אמנם כל זה לענין שירה ... אבל כלי שיר אין להתיר כלל".
- (ו) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ז') – "אבל כלי שיר אסור".
- (ז) חוט שני (יד בבין המצרים פרק ז' הע' י"ג).
- (ח) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ד') – "ויש להמנע מכלי שיר ואפי' שמיעת כלי שיר מטעיפ רעקארדער".
2. מיקל.
- (א) עטרת משה (ח"ב סי' קצ"ד).
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה אדר פרק י"ח ס"ק ח') - לשונו מובא לעיל.
- (ג) הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' ק"ס אות י"א) – "שאלה: הנ"ל, מה הדין בכלי זמר. תשובה: נוהגין להקל".
- עי' הגר"ח זצ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' רכ"ג סוף אות שכ"ג, עמ' שע"ט אות ק"ט) – "האם לאחר י"ז בתמוז מותר לערוך סעודת שבע ברכות בריקודים וכלי שיר. תשובה: יש מתירין".
- עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רח"צ) – "שאלה: בשבע ברכות אחר י"ז תמוז אם מותר לעשות תזמורת וריקודים. תשובה: ימעט".
- (ד) מנחת אשר (דרכי הוראה גליון ט' עמ' פ"ו) – "לא הבנתי מש"כ בשו"ת שבט הלוי ח"ג סימן קנ"ז לאסור כלי זמר בשמחת שבע ברכות בימי בין המצרים ולא הביא כל מקור לדבריו. וכך ראיתי גם במועדים וזמנים ח"ח סימן של"ח שכתב דכיון שאמרו משנכנס אב ממעטין בשמחה, ובעל גליא מסכת כתב דהכונה שיש למעט בהנהגת השמחות יש להמנע מכלי זמר בש"ב בימי בין המצרים ועוד הביא שבעל לקט יושר נהג להמנע מזמירות בשבת עי"ש. ותמיהני למנוע כלי זמר שהן עיקר שמחת חתן וכלה נגד דעת כל הפוסקים בסברא בעלמא שאין לה שום יד ורגל בדברי קדמונינו".
- (ה) מנחת חן (מה טובו גליון א' עמ' ע"א הע' ט').
3. מיקל: בני ספרד.
- (א) הליכות עולם (ח"ב עמ' קל"ח).
- (ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"א ממנהגי ימי בין המצרים סעי' ו') - לשונו מובא לקמן.

- ג) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' ד') – "מותר להשמיע ... או בסעודת חתן וכלה בתוך שבעת ימי חופתם ... והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא להשמיע כלי נגינה בכל סעודת מצוה הנערכת בימי בין המצרים".
4. מראי מקומות – ישיב יצחק (ח"ט סי' י"ד), נחמת ישראל (פרק ב' סעי' ה'), איך נשיר (פרק ח' סעי' ה').
- א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ח אות ט') – "לא לשיר בשמחה גדולה והוסיף מאחר שבדרך כלל מזכירים פסוקים בשירה א"כ מותר".
- ב) הגריש"א זצ"ל (אבני ישפה ח"א סוף סי' קי"ג, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ב') – "ומותר לעשות אחרי י"ז בתמוז סעודת שבע ברכות כמו שרגילים בכל יום, ומותר לעשות בו ריקודים ומחולות, וכ"ש שבלייל י"ז בתמוז מותר, אולם בכל אלו כלי זמר אסור, דמאחר ולא רגילים תמיד בסעודת שבע ברכות לנגן בכלי זמר הוי כמזלזל בבין המצרים".
- הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ב') – "יש הנוהגים לזמר בכלי שיר גם בסעודות שבע ברכות. ואלו הנוהגים כן תמיד מותר להם לנגן גם בימי הספירה, כגון שהחתונה היתה בל"ג בעומר או לפני בין המצרים".
- הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ה) – "ב'שבע ברכות', מותר לנגן ואף לרקוד".
- הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות חע"ג עמ' כ"ט אות ק"ע, עמ' נ"ח אות תי"ח) – "האם בשבע ברכות אחר י"ז תמוז שרי כלי שיר, והשיב כיון דאין זה דבר קבוע כלי שער בשבע ברכות, אסור, ורק שירה [בפה] מותרת בכל אופן".

ז. שמחת ברית מילה: לענין כלי זמר.

1. מחמיר.
- א) א"ר (ס"ק כ"ו) – "ואפילו במילה עצמה אין נוהגין ליקח מנגינין".
2. מיקל: בני ספרד.
- א) הליכות עולם (ח"ב עמ' קל"ח, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' קנ"א).
- ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע ממנהגי בין המצרים סעי' ט') – "וכשיש ברית מילה בימים אלה, מותר להביא מנגנים בכלי שיר, ואפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן בשעת הסעודה. אבל בלילה שלפני יום המילה שעושים לימוד 'ברית יצחק', אין להתיר זולת שירה בפה, החל מ"ז בתמוז. [ילקוט יוסף מועדים עמוד תקס]".
- ג) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' ד') – "כגון בסעודת ברית מילה ... והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא להשמיע כלי נגינה בכל סעודת מצוה הנערכת בימי בין המצרים".
3. מראי מקומות – תשובות והנהגות (ח"ו סי' קכ"ז, [בכל השנה]), פסקי תשובות (אות י"ג, [נחלקו הפוסקים]).
- א) כה"ח (ס"ק מ') – "במקום שנהגו היתר יש להם על מה לסמוך".
- ב) הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"ג סי' קל"ט) – "דבמקומות שנהגו לשיר אפשר לעשות כן [בפה דוקא] אף בתשעת הימים".

ז. שמחת פדיון הבן: לענין כלי זמר.

1. מיקל: בני ספרד.
- א) יחזקאל דעת (ח"ו סי' ל"ד, הליכות עולם ח"ב עמ' קל"ט) - לשונו מובא לקמן.
- ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"א ממנהגי ימי בין המצרים סעי' ו', יו"ד סי' ש"ה סעי' פ"ג) – "אף שנוהגים להחמיר שלא לשמוע כלי שיר בימי בין המצרים, מכל מקום לכבוד מצות פדיון הבן מותר. [ספר ילקו"י שובע שמחות ח"ב עמוד שלג]".
- ג) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' ד') – "מותר להשמיע כלי נגינה בסעודת פדיון הבן, או בסעודת סיום מסכת ... והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא להשמיע כלי נגינה בכל סעודת מצוה הנערכת בימי בין המצרים".
- ד) משנת יהושע (פדיון הבן פרק י"א סעי' ח') – "אף שנוהגים להחמיר שלא לשמוע כלי שיר בימי בין המצרים, מכל מקום לכבוד מצות פדיון הבן מותר".
2. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג, [נחלקו הפוסקים]).

ח. שמחת בר מצוה: לענין כלי זמר.

1. מחמיר.
- א) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ה) – "בבר מצוה וכיו"ב, אפשר לשיר בפה, אולם אין להשמיע מנגינות".
- ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' כ"ב) – "אסור לנגן בכלי שיר".
- ג) עי' הגר"ח זצ"ל (מכתב לבחור הבר מצוה שלמה זלמן שטיילרמן, תמוז תשע"ג) – שאלה: "יהיה לי בר מצווה במוצ"ש פרשת מטות מסעי כ"ט תמוז. ורציתי לשאול ... האם מותר לנגן". תשובה: "אין ראוי".
- ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ז סעי' ג') – "אך בלי כלי זמר ושיר".
- נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ט) – "אין לזמר עם מקהלות מנגנים (קאפעל"א) רק שיר בפה".
- ה) אור לארבעה עשר (פרק י"ח סעי' י"ד) – "בעת הסעודה אין לעשות ריקודין או לשורר בכלי זמר, גם כשהוא תוף לבד, וגם טייפ בלא ליווי כלי שיר, אבל מותר לשורר בפה, ולכן אפשר להזמין חזן שיזמר בפיו, אבל אין ראוי שיזמר עם מקהלתו. ובכלי שיר אסור גם בשירים ונעימות המרגשין ומשברין את הלב".
- ו) עי' חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' ג') – "ולדינא נכון להחמיר בזה".
2. מיקל [ביום הגיעו למצוות]: בני ספרד.
- א) יחזקאל דעת (ח"ו סי' ל"ד, הליכות עולם ח"ב עמ' קל"ח, עי' מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' מ"א) – "אף על פי שמותר מעיקר הדין לשמוע בשאר ימות השנה דרך הרדיו ורשם - קול שירי קודש המלווים כלי נגינה, אבל בימי הספירה וכן בימי בין המצרים יש

להימנע מלשומעם. ומכל מקום בשמחת מצוה כגון מילה, או פדיון הבן, או סיום מסכתא, או בר מצוה, מותר לשמוע שירי קודש המלווים בכלי נגינה, שכל שהיא שמחת מצוה יש להקל בדבר. ושירה בפה כשהיא דרך הודאה להשם יתברך, בלי כלי נגינה, מותרת אף בימים אלה, ומכל שכן שמותר להשמיע נעימה בתפלה, או בשעה שעוסק בתורה, וכל שכן בשבתות שבתוך ימי הספירה או ימי בין המצרים, ואין להחמיר בזה כלל".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"א ממנהגי ימי בין המצרים סעי' ו') – "אף על פי שמותר מעיקר הדין לשמוע בשאר ימות השנה שירי קודש המלווים בכלי נגינה, וכמבואר, מכל מקום בימי הספירה וימי בין המצרים יש להימנע מלשומעם. אפילו דרך הרדיו או טייפ וכדומה. אך בשמחת מצוה הנעשית בזמנה, כגון מילה או פדיון הבן, או בסעודת חתן וכלה בתוך שבעת ימי חופתם, או בסעודת בר מצוה הנערכת ביום הגיעו למצוות, מותר לשמוע שירי קודש, המלווים בכלי נגינה. אבל אם מקדימים או מאחרים במספר ימים את סעודת הבר מצוה, ראוי להחמיר שלא להשמיע כלי נגינה בסעודה זו בימי בין המצרים. וכן מותר להשמיע כלי נגינה בסעודת פדיון הבן, או בסעודת סיום מסכת. אבל בסעודה שעושים בלילה שלפני המילה, אין להתיר לשמיע כלי נגינה. **והאשכנזים נוהגים להחמיר** שלא להשמיע כלי נגינה בכל סעודת מצוה הנערכת בימי בין המצרים. ושירה בפה כשהיא דרך הודאה לה' יתברך, בלי כלי נגינה, מותרת אף בימי בין המצרים ובימי ספירת העומר. ומכל שכן שמותר להשמיע נעימה בתפלה, או בשעה שעוסק בתורה ומנגן בדרך לימודו, ובפרט בשבתות שבתוך ימי בין המצרים או ימי הספירה. ואמנם שירה בפה בהתלהבות ובא לידי שמחה, יש להמנע בבין המצרים. [שו"ת יחיה דעת ח"ו סי' לד]".

(ג) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' ד') – "מותר להשמיע ... בסעודת בר מצוה הנערכת ביום הגיעו למצוות. (אבל אם מקדימים או מאחרים במספר ימים את סעודת הבר מצוה, ראוי להחמיר שלא להשמיע כלי נגינה בסעודה זו בימי בין המצרים) ... והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא להשמיע כלי נגינה בכל סעודת מצוה הנערכת בימי בין המצרים".

3. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג, "נחלקו הפוסקים").

(א) תשובות והנהגות (ח"ו סי' קכ"ז) – [בכל השנה] "אצל האשכנזים החרדים לא נהגו כן, רק בזמן האחרון נתפשט המנהג להביא כלי שיר לסעודת בר מצוה, לשיר ולשמוח כמו בחתונה, ועיקרו של העושים כן הוא כדי להוכיח עשרם וכבודם, ע"כ ראוי להימנע מזה, שראוי ליהרר בתקנת חז"ל שלא לנגן בכלי שיר, דכשעוברים על תקנה זו עלולים לעורר דינים ח"ו וכמ"ש היעב"ץ".

(ב) לענין רקידין ומחולות - עי' לעיל.

ט. **בסעודת סיום מסכת**: לענין כלי זמר.

1. מיקל: בני ספרד.

(א) יחיה דעת (ח"ו סי' ל"ד, הליכות עולם ח"ב עמ' קל"ט) - לשונו מובא לעיל.

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"א ממנהגי ימי בין המצרים סעי' ו') - לשונו מובא לעיל.

(ג) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' ד') - לשונו מובא לעיל.

2. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג, "נחלקו הפוסקים").

(א) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ה) – "באשר ל'מסיבות סיום' הנערכות בבתי ספר, אם אמנם זהו הנוהג לקיימן מידי שנה, יש להתיר, אבל בלא שירה ובלא זמרה".

(ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ב' הע' י"ב ד"ה ובסעודת) – "ולענין סעודת סיום נסתפקנו אם מותר לשיר ולרקוד, ושאלתי להגר"נ קרליץ שליט"א וענה דמותר לשיר לכבוד הסיום אבל לא להפליג בשירים".

י. **הכנסת ספ"ת**.

1. מראי מקומות.

(א) הגר"ש זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"ג סי' קל"ט) – "הכנסת ס"ת ... בתשעת הימים ... דקשה להתיר לעשות דבר זה עם תזמורת, ואפילו אם רק ישירו בפה - כדאי לדחות את ההכנסת ס"ת לאחר תשעת הימים. אמנם אם יש טעם דרוצים לעשות זאת דווקא בתשעת הימים, הרי כל שישירו בפה אין בזה איסור".

יא. **שמחת תנאים**: לענין כלי זמר.

1. מראי מקומות – ילקוט יוסף (קיצור שו"ע ממנהגי בין המצרים סעי' ט').

(א) חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות קל"ט, אות ק"מ) – "שאי אפשר לאסור דבר זה, אבל הוא כשלעצמו לא ניחא לי' בזה, כי זה דבר חדש שלא הי' כן לפני".

(ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ב' הע' י"ב ד"ה ובסעודת) – "אם מותר לשיר ולרקוד לחתן שהתארס, והשיב ולשיר מותר ולא לרקוד".

יב. **טלפון שמשמיעה שירים בזמן ההמתנה**.

1. מיקל.

(א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ח') – "מרכזיה של טלפון שמשמיעה שירים בהמתנה ... וכן המטלפן אינו צריך להמנע מלשמוע, כיון שאינו שומע להנאתו, אלא כדי לדעת אם הוא עדיין על קו הטלפון".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ז אות י"א) – "בחלק גדול ממקומות העבודה בארץ, כשיש צורך לדבר עם אדם מסוים ומעבירים אליו את השיחה - שומעים בינתיים ברקע מנגינות ע"י כלי שיר (עם מילים או בלעדיהן). כיצד יש לנהוג כששומעים זאת בימי-המצרים: האם צריך לנתק את שיחת הטלפון ע"מ שלא לשמוע את המנגינות. ולמה. תשובה: לא, די בכך שאינו מתכוון להנאה".

(ג) נחמת ישראל (פרק ב' סעי' י"ב).

יג. הנוסע באוטובוס ושומע קלטת של שירים.

1. אין צריך לאטום אוזניו.
 - (א) הגר"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק ב' הע' ל"ח) – "ואפ"י יש לו הנאה ג"כ מותר שחז"ל לא אסרו הנאה הבאה בע"כ".
 - (ב) נחמת ישראל (פרק ב' סעי' י"ב).
 - (ג) איך נשיר (פרק ח' סעי' י"א) – "הנמצא במקום שמושמעת שם מוזיקה בע"כ, א"צ לאטום אוזניו".
 - (ד) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק ל"ח אות ג', עמ' ת"ל) – "מותר לשמוע מוזיק כשאין כוונתו כלל לענין שמחה, וכגון מי שנמצא במשרד של רופא או בחנות וכדומה שמזמרים שם מוזיק, כיון דאינו קובע עצמו כלל לשמוע לשם שמחה, אל א דשומע ממילא, וכן בכל כיוצא בזה".

יד. צלצול של פלפון.

1. ראוי להחליף.
 - (א) הגר"ש"א זצ"ל (קונ' הליכות והנהגות עמ' ו'), הו"ד בנחמת ישראל (פרק ג' סעי' ט'), ואיך נשיר (פרק ח' סעי' י"ב, הע' כ"ד) – "וכן מנגינה של מכשיר סלולרי אין בזה איסור שהרי אין הצליל מיועד לשמחה, ואם אפשר להחליף הצליל ראוי לעשות כן".

ע"ה הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ח') – "מרכזיה של טלפון שמשמיעה שירים בהמתנה ויש טירחא לנתק את השירה, מותר להשאיר את זה בבין המצרים, (והליץ רבינו, על זה נאמר 'אלו לדברים שאין להם שיעור', ולא צריך לעשות כלום)".
 - (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ט) – "במכשירי טלפון ניידים ישנה אפשרות לשמוע מנגינה מסויימת כתחליף לצלצול טלפון רגיל. האם מותר להשתמש באפשרות זו בבין המצרים או שצריך להשתדל לגרום לצלצול רגיל, שאינו כרוך במנגינה. תשובה: עדיף הצלצול הרגיל".
 - (ג) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ט) – "מש"כ כת"ר בענין מכשירי טלפון ניידים שבהם ישנה אפשרות לשמוע מנגינה מסויימת כתחליף לצלצול טלפון רגיל, שבין המצרים עדיף הצלצול הרגיל - האם כת"ר התכוון שדווקא בימי בין המצרים עדיף צלצול רגיל או כל ימות השנה. למה. תשובה: כל ימות השנה. כי כלי שיר אסורים כל השנה".
 2. מיקל.
 - (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ט"ו, ספה"ע פרק ט' הע' ט"ו) – "הדבר פשוט שאין צריך לדקדק לשנות הניגון של טלפון סלולרי לצליל רגיל".
 - (ב) הגר"ק זצ"ל (תשובות הגר"ח או"ח אות ר"ל) – "או"ח תק"ס. בפלאפונים הצלצול הוא מנגינה ממש, ויש מהם שזה נשמע כמו שיר ששומעים בטייפ, האם זה מותר בזמנים שאסור לשמוע שירים. תשובה: יש להקל".
 3. מראי מקומות – איך נשיר (פרק ו' סעי' י"ד).
- (א) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק ל"ח אות ג', עמ' תל"א) – "וה"ה לענין צלצול טלפון סלולרי (cell phone ringer) בניגון ממש, ואף שיש מהדרין לשנותו לצלצול פשוט בבין המצרים, מ"מ מדינא אין צריך לעשות כן".

טו. רדיו שבין החדשות ודברי מסחר משמיעים שירים.

1. מראי מקומות – שערם מצויינים בהלכה (סי' קכ"ו ס"ד), נחמת ישראל (פרק ב' סעי' י"ב).
 - (א) שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ט) – "וראיתי בספר שערם מצויינים בהלכה המסונף לס' קצשו"ע סי' קכ"ו - ד' שכ' דהראדיו ששומעין חדשות ודברי מסחר, ובין דבר לדבר משמיע גם שירים על כלי שיר וא"א לצמצם י"ל דאזלינן בתר רוב תשמישו, והעיקר והרוב נעשה למסחר וכו' ודומה למש"כ השו"ע או"ח סי' תנ"א ס"ו דאזלינן בתר רוב תשמישו וכו' ע"כ. ודברים תמוהים כ' דאין הכלי קובע אלא השמיעה קובעת דאסור לשמוע כמש"כ הרמב"ם ומה לי אם הכלי אין רובו לכך, ומה דאי אפשר לצמצם זה יתכן דאז אינו מכוון לאיסור הנ"ל, ומה דהביא מאו"ח סי' תנ"א מהכשר כלים דאזלינן בתר רוב תשמישו, על ראי' זו לא צריך להשיב כלל".

טז. למנוע מחילוני או גוי מלהדליק שירים בביתו.

1. מיקל.
 - (א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"א) – "שאלה: חילוני שעובד בבית ישראל ומדליק שירים מאיזה מכשיר באמצע עבודה שלו האם חייבים למנוע אותו מזה. תשובה: לא".
 - הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ד) – "ומה הדין אצל פועל גוי שעובד בבית ישראל אם צריכים למנוע אותו. תשובה: לא".
 - (ב) הגר"ע אורבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ה הע' י') – "שאינ צריך למנוע אותם".
2. מראי מקומות.
 - (א) שושנת ישראל (בין המצרים פרק א' סעי' כ"ג) – "פועלים נכרים בבית ישראל שרוצים לשמוע רדיו או קלטות א"צ למנוע מהם אם אין זה גורם שמחה לישראל".

יז. שמיעת סיפורים צדיקים עם שירים בליווי.

1. מיקל.

- (א) הגר"א בנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ד) – "שאלה: ילדים ששומעים קלטות של סיפורי צדיקים וכדומה ולפעמים שומעים ליווי של שירים האם עדיף לא לשמוע לקלטות האלו בימי בין המצרים. תשובה: אפשר להקל".
- (ב) הגר"ע אורבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ה הע' י') – "פסק להקל בזה".
2. מראי מקומות.
- (א) שושנת ישראל (בין המצרים פרק א' סעי' כ"ד) – "יש לאסור תזמורת גם לקטנים, ועיין בהערה אם ראוי לאסור אף כשלא הגיעו לחינוך. אמנם טיפס שעיקרם סיפורים אלא שיש בהם ליווי של שיר (background music) אין להחמיר עליהם".

יח. לצורך חולה.

1. דברי שלום (קרויז, דברי שלום ח"ד פסקי הלכות אות פ') – "מ"מ החולה המושכב על משכבו ונחוץ להפיג צער או איזה שיר ע"י הטעיפראקארדע"ר יש מקום להתיר לו ביה"מ וכ"ש בימי הספירה אבל לא מר"ח אב על ת"ב".
2. אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ב') – "וחולה עצבים מותר לו לשמוע כלי שיר אפילו ביום תשעה באב".
3. הגר"ח קצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"א אות י"ב) – "שאלה: האם חולה מותר לשמוע קלטת או כלי שיר (להרגיע דאגתו וכד') בימי בין המצרים. תשובה: אין ראוי".
4. הגר"א בנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה) – "שאלה: אחד שהוא חולה קצת ורוצה לשמוע לשירים כדי להרגיע אותו האם מותר לו אפילו אחרי ראש חודש אב, כעין מה שראיתי בהליכות שלמה פרק י"ד הערה ח' שהתיר מרן זצוק"ל לאלמנה שהיתה אבלה על אבא לשמוע לשירים. תשובה: כן".
5. נטעי גבריא (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ט') – "חולה הרתוק למטתו ונחוץ להרגיע דאגתו ע"י שמיעת טעי"פ או כלי שיר, מותר לו לשמוע".
6. איך נשיר (פרק ח' סעי' י') – "חולה הזקוק לשמיעת מוזיקה מותר".

יט. הגדר.

1. הגר"ש א"צ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ג', ס"ק ה' [לשוננו מובא לקמן], הע' ח') – "השירה שנוהגין בה איסור בימי בין המצרים, אינה אלא מסוג השירים המעוררים לריקוד. [ועיין סי' תקנ"א במ"ב סקט"ז בשם א"ר שאסור לעשות ריקודין ומחולות בימי בין המצרים. וכן הורה רבנו לענין מחנות-קיץ לנערות, שכל השירים המכונים 'שירי רגש' וכדו' יש להתיר להן לשיר. וכמו כן הורה כמה פעמים להקל בשמיעת קלטות אם המטרה היא רק להפיג בדידות או פחדים, כגון באשה אלמנה השוהה לבדה בבית ובדומה. וכן הורה לאלמנה ב"ב חדשי אבלותה על אביה"]".
2. הגר"ח פ"ש צ"ל (דברי חכמים או"ח אות תנ"ז) – "שמדינא מותר לשמוע לכל ניגון אפ"י בט' ימים, האיסור רק בניגון שמביא לידי שמחה וריקוד (כמו שמנגינין בשמחת חתונה) אבל כיון שהעולם נוהג להחמיר בזה (וחשש מראית העין שייך בה, שחוששין לו לאדם קל) טוב לעשות זה [באם הוא צריך לכך] בצניעה בביתו, (ופשוט שצריך להסביר לבני ביתו אופן ההיתר)".
3. הגר"ח פ"ש צ"ל (אורחות הרב וראש הישיבה עמ' ק"ד) – "שכל המנהג שלא לשמוע זמר בימי בין המצרים, הוא דווקא של שמחה, אבל מנגינות שקטות אין הם בכלל המנהג".
3. נראה שיש מחלוקת, אם הענין שלא לגורם שמחה, או שלא למעורר ריקודין, או ההגנה למחמיר בכל כלי שיר [ואולי דומה בהשאלה לכל השנה, הגדר של זכר לחורבן]. והנ"מ, ניגונים שלא גורם שמחה [קלאסקיל] וכדו'.
4. עי' ערך "זכר לחורבן" לשיטות ומראי מקומות.
5. מראי מקומות – עלינו לשבח (ח"ב סי' ס"ה), איך נשיר (פרק ח' סעי' ה').

כ. קול שיר לצורך התעמלות.

1. מיקל.
 - (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' י"ג, הע' י"ז) – "מי שמתעמל לקול נגינה באופן שהניגון עוזר לו בהתעמלותו, מותר לו לעשות כן בימי בין המצרים. [שגם זה אינו לשמחה אלא לעזרו ולזרזו במלאכה, ולכן שרי כדקיימ"ל (סי' תקס סעי' ג) 'וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם כו' ואפ"י שיר בפה על היין אסורה', ובסוטה מה. שרינן זמרא דנגדי ודבקר, והובא במג"א (סק"ט) ומ"ב (סקי"ג), וכ"כ המאירי (סוטה מה: ד"ה כל השירים) 'כל השירים שאין בהם שבח להקב"ה אסור לזמר בהם כו' ומ"מ כל שנעשה להזדרז במלאכה שלא יתנמנו ולא יתרשלו במלאכתם מותר, וע"ז אמרו זמרא מנגדי ר"ל מושכי ספינות בחבל, וכן דבקר ר"ל שמזמרין לפניהם בשעת חרישה לכוין השוורים לתלמיהם שהולכין לקול השיר שהוא ערב עליהם מאד"]".
 - (ב) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק ל"ח אות ג', עמ' ת"ל) – "וכן הדין באלו שעושים התעמלות (exercise) ולהשמיעו מוזיקה עבור הקצב (rhythm) דאף שמתכוונים לשמוע המוזיק, מ"מ אינם מתכוונים לשם שמחה".
 2. מיקל עד ר"ח אב.
 - (א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -
- Is it permissible to listen to music during Sefirah while exercising? I've heard those who allow it because the music isn't being listening to for motivation, rather than for pleasure and want to know if Rebbe allows this.
- R' Y. Berkovits wrote: Yes, you can be mekil for sefirah. [Regarding בין המצרים, one should be machmir from Rosh Chodesh Av].
- הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

My wife says she needs music to exercise - and she won't exercise without it. What should she do for the three weeks and nine days?

R' Y. Berkovits wrote: Three weeks yes. Nine days no. A little bit of feeling for the churban.

כא. הנוסע ברכב למקום רחוק וחושש שישיג באמצע אם מותר להדליק שירים.

1. מיקל.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ה) – "שאלה: אחד שיוצא לדרך רחוקה ברכב וחושש שירדם ח"ו האם מותר לו להדליק שירים בקול כדי שלא ירדם באמצע הנהיגה. תשובה: כן".

2. מראי מקומות.

(א) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק ל"ח אות ג', עמ' ת"ל) – "ומה"ט מותר לערוך מובייל (mobile) וכדומה עבור התינוק, וכן מותר להשמיע עבור הילדים את הקסטות (tapes) שלהם אף שיש עליהם מוזיק ואף שהגדולים ג"כ ישמעו המוזיק, מ"מ כל כהאי גוונא אין הכוונה לשם שמחה כלל. **ומטעם זה מותר גם להשמיע להם מוזיק כדי להשקיעם ולהרגיעם, וכגון מי שנוסע במכונית (car) וכדומה**".

ו] שירה בפה.

א. הלכה.

1. מיקל.

(א) שד"ח (פאת השדה סי' א' אות י') – "לשורר ולנגן בפה שירות ותשבחות שנוהגים לזמר בסעודה ריעות שאינה סעודת מצוה כגון בסעודה שעושים בלילה שלפני יום המילה או בלילה שאחר המילה שמזמינים את הקרובים ואוהבים היה נראה בעיני דשפיר דמי ורק על ניגון בכלי שיר אני מוחה בכל זמן בימים אלו".

(ב) אג"מ (או"ח ח"א סוף סי' קס"ו) – "וע"י הרדיא אם נשמע **זמרא דפומא מותר** ואם בכלי זמר אסור. ובימי ספירה יש לאסור בזמרא **דמנא** אף להמתירין".

אג"מ (או"ח ח"ד סוף סי' כ"א) – "ובימי ספירה יש לאסור בזמרא **דמנא** אף להמתירין עיי"ש ופשוט שה"ה שאסור אף בימי בין המצרים".

(ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ב') – "ושירה בפה מותרת. ומכל מקום לכתחילה יש להמנע מלשיר בפה מראש חודש אב עד תשעה באב".

(ד) רבבות ויובלות (ח"ב סי' תפ"ח ד"ה נשאלתי, עמ' תק"ע).

2. מחמיר.

(א) מקור חיים (חו"י, על סעי' א' ד"ה ממעטין) – "ואסור לשמוע קול זמרה דמנא ודפומא אם לא בסעודת מצוה".

(ב) קהלות יעקב (הערות הגר"ח"ק זצ"ל על ס' קרא עלי מועד פרק ב' אות ו', ע"י ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ח אות ט' [לשונו מובא לעיל]) – "שמעתי מאאמו"ר זללה"ה שהמנהג להחמיר בין בין המצרים ובין בספירה (אבל לא בשבתות)".

(ג) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק ה') – "ואין חילוק בזה בין שירה בכלי לשירה בפה. אך לענין שמיעת פרקי חזנות מפי חזן, אין הדבר ברור לאיסור. ומ"מ נכון להמנע בימים אלו אף משמיעת שירים שאינם מביאים לריקוד, ואפי' קטעי חזנות וכדו', וכדאי הוא בית אלקינו להתאבל עליו גם בכגון דא".

(ד) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ק"ס אות ח') – "שאלה: האם מותר לשיר בפה בימי בין המצרים בסעודת מצוה. תשובה: כמדומה שלא".

הגר"ח"ק זצ"ל (פרק ג' הע' מ"ז) – "כמדומה שלא שרים בפה בבין המצרים בסעודת מצוה".

הגר"ח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רס"ט שאלה א') – "שאלה: האם שירה בפה מותרת בשלושת השבועות. תשובה: המנהג שלא שרים גם בפה".

הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"א) – "שאלה: אם בסעודת מצוה בין המצרים מותר לשיר בפה. תשובה: לא".

ע"י הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קס"א אות י"ד) – "שאלה: האם מותר לשיר בימי בין המצרים סתם שירה בפה. תשובה: אין ראוי".

(ה) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קצ"ב אות ע"ה) – "גם שירה בפה אסורה".

3. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"א סי' קס"ט אות ב'), נחמת ישראל (פרק ג' סעי' ג'), איך נשיר (פרק ח' סעי' ד').

(א) מקור חיים (חו"י, על סעי' א' [מר"ח אב]) – "ממעטין בשמחה. ואסור לשמוע קול זמרה **דמנא ודפומא** אם לא סעודת מצוה".

(ב) הגר"ש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות א') – "מותר לשיר בפה בג' השבועות אך לא לשמוע שירים מטייפ ואפי' שירים שקטים כיון שזה גורם לו הנאה".

הגר"ש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קע"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות י"ג) – "אין נכון לשיר בט' הימים, אפילו לתינוק כדי להרדימו".

הגר"ש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ג' הע' י"ג, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות י"א, ישא יוסף או"ח ח"ב סי' קכ"ח).

(ג) יחזקאל דעת (ח"ו סי' ל"ד, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' קנ"א) – "ושירה בפה כשהיא דרך הודאה להשם יתברך, בלי כלי נגינה, מותרת אף בימים אלה, ומכל שכן שמותר להשמיע נעימה בתפלה, או בשעה שעוסק בתורה, וכל שכן בשבתות שבתוך ימי הספירה או ימי בין המצרים, ואין להחמיר בזה כלל".

- (ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ה') – "בימי בין המצרים מסתברא שאסור להתקבץ כמה בנ"א לשיר ביחד אפילו בלי ליווי כלי שיר (הנקרא 'קומיץ'), שזה מעורר שמחה, ואפי' ניגונים שאינם מעוררים לריקוד אסור, דבזה ששרים כולם יחד איכא שמחה טפי, וצ"ע".
- קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ו') – "אך כל זה הוא כשמתקבצים כמה בנ"א לשיר ביחד, אבל ודאי דמותר ליחיד לשיר לעצמו, שאין בזה שמחה כ"כ".
- (ה) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ה) – "אסור לשיר שירים בין המצרים אף בגני ילדים לילדים, ודוקא שיר המביא לידי שמחה, אבל סתם שירים מותר".
- (ו) הגר"ח ק"צ (עלי ש"ח עמ' קס"א אות י"ג) – "שאלה: האם מותר לשיר בפה בשעת לימוד תורה או תפילה בימי בין המצרים. תשובה: המנהג להקל".
- (ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' י', סעי' י"א, סעי' י"ב) – "המנהג שאין לשיר בימי בין המצרים, ומר"ח ואילך בוודאי שנכון להימנע. שירה בפה דרך הודאה או בשעת תורה ותפילה מותר, ובשבת מותר לזמר לפי שאין אבילות בשבת. ניגוני התעוררות השוברים הלב, מותר לזמר...".
- (ח) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע ממנהגי בין המצרים סעי' ו'), ממנהגי בין המצרים סעי' י') – "ושירה בפה כשהיא דרך הודאה לה' יתברך, בלי כלי נגינה, מותרת אף בימי בין המצרים ובימי ספירת העומר. ומכל שכן שמותר להשמיע נעימה בתפלה, או בשעה שעוסק בתורה ומנגן בדרך לימודו, ובפרט בשבתות שבתוך ימי בין המצרים או ימי הספירה. ואמנם שירה בפה בהתלהבות ובא לידי שמחה, יש להמנע בבין המצרים. [שו"ת יחזה דעת ח"ו סי' לד]".
- (ט) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' אות ב') – "ומכל מקום שירה בפה דרך הודאה השם יתברך, בלי כלי נגינה, מותרת אף בימי בין המצרים, ומכל שכן שמותר להשמיע נעימה בתפלה, או בשעה שעוסק בדברי תורה".
- (י) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' ו') – "ולשו"ר בפה שירי התלהבות לכבודת הבורא ית' אין קפידא בבין המצרים".

ב. קידוש לבנה: לענין שירת "טובים מאורות".

1. מיקל.
- (א) ישכיל עבדי (ח"ח סי' ל"ח סעי' ד') – "ודאי דאין להחמיר שלא לשיר טובים מאורות, ואדרבא מצוה איכא, דמכיון דצריך לברך אותה בשמחה, ובדוחק התרנו לו לומר לפני ט"ב, ודאי צריכים לעשות דבר המביא לידי שמחה לכבוד השכינה, אף שאנחנו שרויים באבלות שאין אנו צריכים להראות אבלות כלפי השכינה, שבאנו להקביל פניה, כדרך היוצאים להקביל פני המלך, ואנו מצפים ומיחלים להחזיר עטרת השכינה ליושנה, ולאפרוק אותה מגלותא, ולא גרע מבעל ברית ואבי הבן שלובשין בגדי שבת משום כבוד מצות המילה, ואדרבה כאן הוא מכ"ש דכבוד השכינה עדיף טפי מכבוד המילה".
- (ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"ז אות י"א, אות י"ב) – "קידוש לבנה בחודש אב, מנהג רבינו לברך מיד בזמנה, ואינו ממתין עד לאחר ת"ב. המנהג לזמר טובים מאורות, גם כשמברכים קידוש לבנה בתשעת הימים".
- (ג) הגר"ש"א זצ"ל (קידוש לבנה עמ' קל"א סעי' ב', הו"ד בשלמי מועד פרק צ' הע' ס"ג).
- (ד) ששכ"ה (נועם ח"ב עמ' קס"א) – "דחז"ל אסרו רק שירה של שמחה ושירה לא אסרו וא"כ למה נאסר כאן והרי מותר לעשות סיום מסכתא וכדומה ולא נזכר שיהי' אז אסור לשיר אלא מטעם דאמרינן דכל שזמנו גורם מותר הה"נ כאן".
- (ה) רבבות אפרים (נועם ח"ב עמ' קס"א, אות ל"ח) – "והנה פעם קדשתי הלבנה לפני ט"ב בירושלים תובב"א והעולם התחילו לשיר טובים מאורות והיה שם ת"ח גדול מילידי ירושלים ומיחה וציוה להפסיק והאזינו לו, ולא המשיכו ושאלתיו טעם הדבר ואמר דאין שרים בימים אלו משום שמחה... וא"כ יהי' כ"כ מותר לשיר טובים מאורות בימי הספירה (וכמו שכתבנו בקונטרס ברכת שהחיינו בפירות בנועם חלק י"א) דרק נגון בכלי זמן אסור אבל בפה מותר א"כ ג"כ בימי הספירה אפשר לנגן טובים מאורות בלי שום חשש ופקפוק".
- (ו) הגר"ח ק"צ (נחמת ישראל פרק ג' הע' ס"א, אשי ישראל פרק מ' הע' נ"ג, תשובה ש"מ, מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ו [לשונו מובא לעיל]) – "שהמנהג הוא לשיר אפי' בט' הימים".
- הגר"ח ק"צ (הערות על ס' קרא עלי מועד פרק ג' אות ט') – "כמדומה שהמנהג להקל".
- (ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ט סעי' ד', פרק פ"ז הע' י"ח) – "מותר לנגן זמר טובים מאורות".
2. מחמיר.
- (א) הגר"ש"א זצ"ל (הליכות שלמה ראש חודש פרק א' הע' ק"ח, שלמי מועד עמ' תפ"ז. **דלא** כאשי ישראל פרק מ' הע' נ"ג) – "ואמר שהמנהג הוא שבקידוש הלבנה בתשעת הימים, אין מזמרין 'טובים מאורות'".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רל"ב אות רמ"ה) – "לפני תשעה באב, יאמרו 'טובים מאורות' ולא יזמרו. וכ"ש שלא יעשו מחול".
3. מראי מקומות – קוני' בין המצרים (אות י"ג), נחמת ישראל (פרק ג' סעי' י"ב), איך נשיר (פרק ח' סעי' י"ג).
- (א) משנה הלכות (ח"א סי' תמ"ג) – "בדבר שאלתו אי מותר לנגן טובים מאורות המקדש לבנה קודם תשעה באב שאסור בנגינה. ולפענ"ד דבר זה דברים שאין להם מקור בש"ס קשה להשיב עליהם וכל ערום יעשה בדעת והרי אפילו בשבת ישנם מבני אשכנז שאינם מנגנים לכה דודי בשבת חזון וכ"ש בחול ואף דכוונתו רצויה והמשכיל ידום וכדאי הוא בית אלקינו לבטל נגינה זו, ומ"מ המקיל אין גוערין בו שהרי כתב הרמ"א ז"ל בא"ח סי' תכ"ו ולכן עושיין שמחות ורקודין בקידוש החדש דוגמת שמחת נשואין (בחיי פ' וישב וצ"ע) וכיון דמבואר גודל המצוה מי שכוונתו לש"ש אין מזניחין אותו אלא שהרמ"א לשיטתיה בס"ב שם דאין מקדשין הלבנה קודם תשעה באב ולא קודם יה"כ ובמוצאי יה"כ מקדשין אותו דאז שורין בשמחה אבל לא במוצאי ט"ב או שאר תענית (ד"ע) ע"ש. ואילו לפמ"ש במקום אחר דהנושא אשה קודם י"ז בתמוז ועשו שבע ברכות לאחר י"ז בתמוז מותר לעשות ריקודין כיון שיר"ט שלו הוא א"כ הכ"נ ומיהו י"ל אדרבה התם שכבר נכנס מקודם י"ז בתמוז אלא דמ"מ האחרונים כתבו דהא

דאסור לישא בימים אלו אינו אלא מפני סימנא מילתא וח"ו רוע מזליה אבל מעיקר דינא מותר לישא וכיון דהרמ"א כתב דהוא כעין נישואין ועושיין שמחות ורקודין בקה"ח דוגמת שמחת נישואין ונוהגין לומר דוד מלך ישראל חי וקים שמלכותו נמשל ללבנה ועומד להתחדש כמותה וכנסת ישראל תחזור להתדבק בבעלה שהוא הקדוש ברוך הוא דוגמת הלבנה המתחדשת עם החמה שנאמר שמש ומגן ה' וכו'. והעיקר שכל כוונותיו לש"ש ואשרי איש שלא ישכחך וכן אדם יתאמץ בך".

(ב) לענין רקידין ומחולות - עי' לעיל.

(ג) לענין מוצאי ט"ב - עי' סי' תקנ"ח, לשיטות ומראי מקומות.

ג. שירה בפה על טייפ: כגון חזנות וכדו'.

1. מחמיר [שנכלל בכלי שיר].

(א) עי' קניי תורה בהלכה (ח"ב סי' ק' אות ב') - "מר"ח אב ... פשוט ונכון דאסור".

(ב) ציץ אליעזר (חט"ו סי' ל"ג אות ב') - "ולדעתי מכיון שבבין המצרים אסור גם בריקודין ומחולות (עיין משנ"ב סי' תקנ"א ס"ק ט"ז). א"כ אסור אפי' אם השירה והזימרה היא ממה שהקליטו משירה וזימרה דפה, וה"ה גם בימי ספה"ע, וכך נוהגין".

(ג) הגרישי"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ה אות כ', פרק ס"ח אות ה') - "וכן אין להדליק טייפ אפילו לשמוע שירה בפה בלבד, כיון שהדלקת כלי לשמוע שירה נחשב כעין כלי שיר".

(ד) שבט הלוי (ח"ח סי' קכ"ז אות ב') - "בענין שמיעת ניגונים מטיעפ רעקארדער בימי המצרים, כבר בארתי בשבט הלוי ח"ב סי' נ"ז דטיעפ הוא כלי שיר גמור, וא"כ לא מבעיא בבין המצרים דאסור עפ"י המבואר או"ח סי' תקנ"א, אלא אפילו כל השנה הוה בכלל כלי שיר כאשר הוכחתי מדברי הרמב"ם שם, ע"פ המבואר או"ח סי' תק"ס, ולדעתי אפילו אם הטיעפ נעשה משירה בפה **נהפך לכלי שיר**, אלא שכהיום מקילים אפילו מדקדקים בזה, ויש ללמד עליהם זכות, ופעמים הרבה עושים לפקח עצבותי ושרי, ובפרט בנשים שכיח זה, ובמק"א [ח"ו סי' ס"ט] הארכתי יותר בנדון זה".

שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' י"ט אות ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' ה' אות ו') - "אין לנגן בכלי שיר וכן אין לשמוע ניגונים מוקלטים בטייפרקודר אף אם מוקלט שירה בפה בלבד. [ואף באופן שמותר לשמוע בכל השנה]".

(ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' ד') - "וה"ה דשמיעת תזמורת אסור, וזה כולל כל סוגי תזמורת, בין בכלי שיר ממש ובין קלטת של שירה בפה בלי ליווי כלי שירו, וה"ה שכולל כל סוגי ניגונים, בין אלו שעיקר המטרה להדמות לקול כלי שיר, ובין הללו שאינם דומים לכלי שיר כלל כגון חזנות וכדומה".

(ו) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שע"ט) - "טייפ המשמיע שירה בפה [אף בלא תזמורת] כיון שזה מתוך טייפ דינו ככלי ואסור, כיון שהכלי משמיע את השירה ויש בזה יותר צורה של שמחה. ועיי' שו"ע (סי' תק"ס סעיף ג') דגזרו גם בכל השנה שלא לנגן בכל שיר זכר לחורבן, עיי"ש, ועכ"פ בימים אלו בודאי יש להחמיר בזה".

(ז) הגר"ח ק"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ט) - "שאלה: אם מותר בין המצרים לשמוע שירי חזנות דאי"ז משמח. תשובה: לא".

עי' הגר"ח ק"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' ק"ס אות ט') - "שאלה: האם מותר לשמוע שירה בקלטת בלא ליווי כלי זמר (כגון חזנות) בימי בין המצרים. תשובה: אין ראוי".

(ח) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק כ"ח תמוז תשס"ו) - "שאלה: בענין בין המצרים ותשע ימים האם מותר לשמוע טייפ רק בשירת פה ובלי כלי זמר. תשובה: לענ"ד לא".

הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק כ"ח תמוז תשס"ו) - שאלה: "האם מותר לשמוע טייפ של חזנות". תשובה: "לענ"ד לא".

(ט) הגר"ש מילר שליט"א (מכתב) - "ולהלכה אין שום נ"מ אם יש כלי שיר בסרט או לא אלא כל שיר של שמחה אסור ובפרט בפרהסיא שנעשה לשמח השומעים. וכדי שלא יאמרו ח"ו התירו פרושים את הדבר צריכים למחות בכל תוקף ולאסור את ה' sefirah tapes' בהחלט".

(י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' א') - "אפי' בלא ליווי כלי זמר (כגון חזנות) בכלל האיסור הוא".

2. מיקל.

(א) אג"מ (או"ח ח"א סוף סי' קס"ו) - "ועיי' הרדיא אם נשמע זמרא דפומא מותר ואם בכלי זמר אסור".

(ב) תשובות והנהגות (מאור יעקב תמוז עמ' ס"ג) - "שהדבר נחשב לשירה בפה".

3. מראי מקומות - נחמת ישראל (פרק ב' סעי' ג'), קונ' בין המצרים (אות ב'), רץ כצבי (במעגלי השנה ח"ב סי' ט"ו), עומק הפשט (גליון קע"ג), איד נשיר (פרק ו' סעי' י').

(א) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תע"ח, הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק ה' [לשונו מובא לעיל]) - "בנוגע לשמוע מתקליטים, נראה ודאי שדינו ממש כשמוע כלי זמר, אך חזנות גרידא לא ברירה ל".

(ב) מקדש ישראל (בין המצרים סי' י"ט) - "בימי בין המצרים מהו לשמוע קול נגינה מכלי שיר או מן טעיפ-רעקארדער מ"ז בתמוז (עד ראש חודש). ריקודין ומחולות בימי בין המצרים. תשובה - אסור".

מקדש ישראל (בין המצרים סי' כ') - "זמרה בפה מהו באלו הימים, מהו בהג' שבועות (לאחר י"ז תמוז), ומהו בהט' ימים (לאחר ר"ח). תשובה - נראה שיש להקל עד ראש חודש אב, והמחמיר תע"ב, ובסעודת מצוה מותר, אבל בהט' ימים (אחר ר"ח) אסור".

מקדש ישראל (בין המצרים סי' כ"א) - "מהו לשמוע טעי"פ של חזנות באלו הימים. תשובה - יש להתיר".

Q: A cappella albums - singing without instrumental accompaniment - are becoming more and more common, especially during The Three Weeks and Sefirah when we are noheig not to listen to music. Is it halachically permissible to listen to a cappella music during these times of the year?

Harav Yisroel Belsky shlit"a: Lately, it has become a trend to take every possible pleasure that one can think of and figure out ways to make them permissible at all times. Whether it is the imitation of non-kosher foods, making all *chometzdike* delicacies *kosher l'Pesach*, or other similar things, we find this attitude now more than ever. People cannot live for one minute with compromising on pleasures that they are used to or wish to experience. Often, the *heteirim* to permit such activities are, at best, based on very weak reasoning.

One such example is the desire to listen to music during *Sefirah* and The Three Weeks. It has become a trend to produce “*Sefirah* tapes,” referred to musically as “*a cappella*“. The wide acceptance of such tapes has not been with rabbinic approval. Indeed, many of the *gedolei rabbonim* have ruled that one should not listen to this type of music during *Sefirah* and The Three Weeks. Unfortunately, because the music albums are being sold in the stores, people think that they must be *glatt kosher*. If they aren't acceptable, people say, why would a Jewish store sell them?

A Cappella

There are basically three types of *a cappella*.

One is where the musical sounds originate from human voices but the natural properties are digitally modified with computer software to attain quality of sounds that are not humanly possible, thus making it sound more like regular music. Such *a cappella* is *halachically* not viewed as being any different from regular music.

There are other forms of *a cappella* which sound very similar to regular music, although no digital modification is done to the voices. These types of *a cappella* should also not be listened to during *Sefirah* and The Three Weeks, as will be explained shortly.

The third type of *a cappella* is where regular songs are sung by an individual or choir. There is nothing *halachically* objectionable about listening to such *a cappella* during *Sefirah* and The Three Weeks.

To properly understand this topic, it would be helpful to briefly relate some technical information provided by experts in the music industry as to how *a cappella* music is created.

Digitally Modified A Cappella

Every sound is made up of many different sound waves, each at their own frequency. The individual frequencies and the velocity of each sound wave give each sound its unique tonal properties.

There is a process called equalization whereby one can alter the natural balance of frequencies. Equalization is used on almost every recorded sound we hear. It is most commonly employed to shape a sound, bringing out its own properties better. However, equalization can also be used to create a special effect. For example, a click with one's mouth, or a *chhhh* sound, can be equalized to sound like a drum. If the tonal balance is changed beyond the capabilities of what a human can do, then the music can no longer be considered human sounds, but rather computer-made sounds, and would be prohibited during *Sefirah* and The Three Weeks.

A second modification made is to the pitch of the notes. A bass guitar can play notes almost twice as low (two octaves lower) as a human voice can go. Therefore, in order to simulate the bass notes, some album producers lower the pitch of the notes beyond the capabilities of the human voice. This process of transposing the notes down an octave or more would also change the status of these notes from vocals to computer-generated sounds, and would be prohibited during *Sefirah* and The Three Weeks.

One can also record a person sounding individual notes (e.g. an individual drum hit, a trumpet sound, etc.) and transpose it in one's computer to every possible note and play back these notes using an external controller, such as a keyboard. One can now play this “voice” as an instrument on a keyboard and technically stimulate a “one man band”, although the sound of each key on the keyboard originated from human voices.

This process, which is called “sampling”, would definitely change the status of the notes, and make them prohibited during *Sefirah* and The Three Weeks.

A third modification made is to the timing of the notes. The rhythmic structure of all music can be charted on a grid. The most common breakdown would be charted in eights. That means that each rhythmic hit would take place at exactly one interval of eights. It is not humanly possible for a musician to play 100% on the grid. This slight imperfection is what gives live music its human feel, as opposed to machine music which sounds much more rigid. It is even harder for a person to create a rhythm with his mouth, and keep it perfectly on grid. Many albums take the rhythmic parts and digitally place them exactly where they belong on the grid. This process is called quantization. Though this does not change the sound of the voice, when used in combination with any of the above processes it would give the sounds more of a status of music.

Unmodified A Cappella

There is a common misconception that music is *ossur* during *Sefirah*. Nowhere in *Hilchos Sefirah* or the *halachos* of The Three Weeks does it mention that there is a *minhag* not to listen to music. All that is mentioned by the earlier *poskim* is that there is a *minhag* to abstain from *rikkudim u'mecholos*, dancing.

If so, where does the entire issue of not listening to live or recorded music during *Sefirah* and The Three Weeks come from?

It appears that although there was no specific *minhag* not to listen to music, there was a *minhag* to abstain from things that bring about an excessive amount of enjoyment. Furthermore, technically, due to the *churban Beis Hamikdosh*, music should be forbidden all year round. However, there are certain *kulos* which we rely upon. It is during *Sefirah* and The Three Weeks that we have accepted upon ourselves not to rely on these *kulos* and practice *aveilus* in this regard. Music has this power more than most things that people do for enjoyment. Music can take someone out of this world, so to speak, and make him forget, at least temporarily, all his worries and problems. Thus, whether the music is live or recorded, it produces this effect, which is contrary to the *minhag*. A *cappella* that sounds very similar to music is also included in this *minhag* and should not be listened to.

Some *rabbonim* feel that once it sounds like music and is being played from an electronic device, that, too, renders it a musical device which is forbidden.

Some others take it a step further and maintain that any music that stimulates the desire to dance - even mere vocals - are forbidden. Be that as it may, if the sound of the *a cappella* is identical to ‘regular’ music, it should definitely be avoided.

Choirs

A *cappella* music that was not modified at all, and sounds like a group of people singing, would be permissible.

It is interesting to note that the word *a cappella* literally means, *a* - in the style of, *capella* - a chapel. In a chapel, they have only a choir singing with no musical instruments (other than a pipe organ which blends together very well with the voices). The harmony of the choir is meant to produce the musical affect. This is where the concept of *a cappella* stems from.

ז' תספורת - רמ"א סעיף ד'.

א. מקור: הלכה.

1. מחמיר [בני אשכנז] - רמ"א (סעי' ד', "תספורת נוהגים להחמיר מי"ז בתמוז"), דרך החיים (בין המצרים סי' קכ"ט אות ב'), ת"א (כלל קל"ג סעי' ח', סעי' י"ז [לשונו מובא לקמן], "וגם נוהגין לאסור תספורת מי"ז בתמוז"), ערה"ש (סעי' ט"ז, סעי' י"ז, סעי' ל"א, "אבל תספורת אנו נוהגין לאסור מי"ז בתמוז משום דתספורת אינו שכיח ככיבוס ולכן בט' ימים לא יהא ניכר איסורו ולכן מאריכין אותו מן י"ז בתמוז").

ב. מנהג בני ספרד.

1. נוהגין מראש חודש אב.
 - (א) שמש ומגן (ח"ג או"ח סי' נ"ד אות ה') – "אמנם היה ראוי להוסיף שמנהג שלא להסתפר מר"ח אב, וכמעט כל העולם נוהגים כך, ובמרוקו רוב חכמים החמירו שלא להסתפר מ"ז בתמוז ואילך, וכן אני נוהג אחריהם, אמנם אף פשוטי העם כולם נזהרו מלהסתפר מר"ח אב, כמו באכילת בשר, וביום ר"ח היינו אוכלים בשר בסעודה קודם השקיעה. וקורין לה סעודת סילוק הסכין של שחיטה".
 2. נוהגין רק בשבוע שחל בו.
 - (א) מחבר (סעי' ג', סעי' י"ב) – "תספורת שבוע זה, אחד ראש ואחד כל שער שבו, אסור".
 - (ב) עי' בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ב) – "תספורת אסור מדינא בשבוע שחל בו ט"ב, אחד ראשו ואחד כל שער שבו. ויש נוהגין להחמיר מ"ז בתמוז. ובזקן כל שמעכב האכילה מותר".
 - (ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קנ"ח) – "הספרדים ועדות המזרח נוהגים להקל כדעת מרן (סי' תקנא), שאין להסתפר בשבוע שחל בו תשעה באב בלבד".
 - (ד) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' כ"ה) – "אסור מדברי סופרים להסתפר ולהתגלח בשבוע שחל בו תשעה באב, בין שער הראש ובין שער הזקן. וכן מנהג הספרדים ועדות המזרח. ומותר לגלח שפם המפריע בשעת האכילה. ובתשעה באב עצמו אסור להתגלח אף שפם המפריע בשעת האכילה. ומנהג עדות האשכנזים שלא להסתפר ולהתגלח מיום שבעה עשר בתמוז ועד יום עשירי באב".
 - (ה) עי' נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ט סעי' ב') – "מנהג כמה קהילות ספרדים להקל להסתפר עד שבוע שחל בו ת"ב".
3. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק מ"ה, ס"ק ע"ח).
 - (א) קיצור שו"ע (טולידנו סי' תצ"ח סעי' י"ח) – "לפני שבוע שחל בו ט"ב, מותר לספר, ומ"מ מנהג הזקנים שלא להסתפר כלל לפני שבוע זה, כדי שיכנסו ליום התענית כשהם מגולים. ונוהגים להחמיר מ"ז בתמוז".
 - (ב) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ב') – "נמנעים מהתספורת מ"ז בתמוז, ואמנם לכבוד שבת ביום ששי או חמישי, יש להתיר עפמ"ש מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"ב סוף סימן ע"ו".

ג. בני ספרד בישיבה של בני אשכנז.

1. מותר להם להסתפר ולגלח אחר י"ז בתמוז.
 - (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ו'), שלמי מועד עמ' תע"ו ד"ה וע"כ) – "בן עדות הספרדים הלומד בישיבה של עדות האשכנזים, מותר לו להסתפר בימים אלו".
 - (ב) מקוה המים (ח"ג סי' כ"א) – "ולענין תלמידי הישיבות הספרדים ובני עדות המזרח הלומדים יחד עם תלמידים אשכנזים, אם יהיה מותר להם להתגלח בין המצרים משום לא תתגודדו, לענ"ד נר"ב דאין כאן בית מיחוש, כיון שהמנהג אצלם להתגלח בימים אלה, רשאים הם לעשות כמנהגם ואין בזה משום לא תתגודדו, דהא מבואר במס' יבמות "...".
 - (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ז') - לשונו מובא לקמן.
 - (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ק"צ אות ס"ה) – "יעשה כ"א כמנהגו. ייתכן שאדם לא מתגלח כי אינו חפץ בזה, ואין כאן חשש איסור לא תתגודדו".
 - (ה) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ט סעי' י"ג) – "בני עדות המזרח הלומדים בישיבה אחת עם בני עדות אשכנז, רשאים להסתפר עד שבוע שחל בו ת"ב ואין בו משום איסור לא תתגודדו".
2. המחמיר תע"ב.
 - (א) יחווה דעת (ח"ד סי' ל"ו, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' קנ"ח) – "מותר מן הדין לבני עדות המזרח להסתפר בימי בין המצרים, אף על פי שלומדים בישיבות שרוב תלמידיהן מבני עדות אשכנז. ומכל מקום אם רצו להחמיר על עצמם ולנהוג שלא להסתפר, תבוא עליהם ברכה. וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה".
 - עי' יחווה דעת (ח"ג סי' ל"ט) – "ובני הישיבות הספרדים שלומדים בישיבות של אשכנזים, נכון שלא יסתפרו ויתגלחו מיום י"ז בתמוז, ולא ישנו ממנהג חבריהם, אך יאמרו בפירוש שנוהגים כן בלי נדר, כדי שאם יצטרכו לבטל מנהגם זה מאיזה סיבה, לא יתחייבו לעשות התרה. וראה בשו"ת ישכיל עבדי חלק ז' (חלק אורח חיים סימן ל"ה)".
 - (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ד) – "שאלה: ספרדי הנוהג כהשו"ע לא להסתפר משבוע שחל בו ולומד בישיבה אשכנזית הנוהגים כהרמ"א שלא מסתפרים, אם יכול להסתפר אחר י"ז בתמוז או יש לחוש ללא תתגודדו. תשובה: טוב אם יכול ליהרהר".
 - (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דינים השייכים מר"ח אב סעי' י"א) – "מותר מן הדין לספרדים, להסתפר ולהתגלח בימי בין המצרים, ואף אם לומדים בישיבות של יוצאי אשכנז, מותר לספרדים להסתפר ולהתגלח גם בימים אלו. ומכל מקום אם רצו להחמיר שלא להסתפר ולהתגלח מ"ז בתמוז, כדי שלא לשנות ממנהג חבריהם בישיבה, תבוא עליהם ברכה, אך יאמרו שנוהגים כן בלי נדר. [שו"ת יחווה דעת חלק ד' סימן לו. וחלק ג' סימן לט. ובשו"ת יביע אומר חלק ג' סימן לא סק"ה]".
 - (ד) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' כ"ח) – "תלמידי ישיבות ספרדים ובני עדות המזרח, הלומדים בישיבות שרוב תלמידיהם אשכנזים, אינם צריכים מן הדין להחמיר שלא להסתפר ולהתגלח בכל ימי בין המצרים, מלבד בשבוע שחל בו תשעה באב, ואין בזה חשש איסור משום 'לא תתגודדו' - 'לא תעשו אגודות אגודות'. ומכל מקום טוב שיחמירו וינהגו אף הם שלא להסתפר ולהתגלח בימי בין המצרים, אך יאמרו בפירוש שנוהגים כן בלי נדר, כדי שלא יצטרכו התרת נדרים אם ירצו לבטל מנהג זה מאיזו סיבה שהיא, או אם יפסיקו ללמוד בישיבה שרוב תלמידיה אשכנזים".
3. דעת הגריש"א זצ"ל.

- (א) הגריש"א זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק י"ב אות א') – "וספרדים הלומדים בישיבה אשכנזית יכולים להסתפר כמנהגם ... וכן אמר לי הגר"ח"ק בשם מרן הגריש"א".
- (ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ה אות י"ז) – "בני הישיבות ספרדים הלומדים בישיבות אשכנזיות, מן הראוי שינהגו כמנהג המקום ולא להסתפר ולהתגלח מי"ז בתמוז (ועיין בכף החיים שהביא עוד מנהגים)".
4. מראי מקומות – אז נדברו (ח"ה סי' כ"ו אות א').

ד. ספר (barber): בני אשכנז לספר בני ספרד.

1. מיקל [ושיכתוב על דלת חנותו שאינו מקבל בימים אלו רק ספרדים].
- (א) קנין תורה בהלכה (ח"ו סי' ל') – "ומשום מ"ע יש עצה שיכתוב על הדלת של בית מלאכתו שאינו מקבל עכשיו רק ספרדים".
- (ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ב' הע' י"ג) – "דמותר, משום שדין האבילות אינו אוסרו אלא בתספורת עצמו ולא גילוח אחרים, ולפני עור לא שייך כאן כיון שלכו"ע אין בזה איסור מדברי סופרים רק מנהג, והספרדים לא נהגו בזה".
- (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ז') – "ספרדים הנמצאים בישיבה שרוב התלמידים הם אשכנזים, מותר להם להסתפר ולגלח אחר י"ז בתמוז, ואין בזה משום לא תתגודדו, ופשוט דבכה"ג מותר גם לא' מבני אשכנז לעשות התספורת והגילוח".
- (ד) פסקי תשובות (הע' קל"ה) – "וטוב שיכתוב על דלת חנותו שאינו מקבל בימים אלו רק ספרדים - שו"ת קנין תורה".
- (ה) הליכות אמת (פרק ט' סעי' ב') – "מותרים".
2. מחמיר.
- (א) עי' הגרשנ"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק ח') – "ומעיקר הדין מותר לבן עדות האשכנזים לעשות לו את התספורת, כיון שהמספר מותר בכך, אך לכתחלה אין נכון לעשות כן, דכיון שסו"ס לאשכנזים אסור הדבר, והספרדי יכול למצוא אדם אחר שיספרנו, אין נכון שיספרנו האשכנזי לכתחלה".
- (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק י"ב אות ב') – "ומרן הגר"ח"ק אמר לי שאין להקל בזה שכיון שהאשכנזים נוהגים בזה איסור שוב אין להם לספר שום אדם".
- הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ח) – "שאלה: בימים שלבני ספרד שרי להסתפר ולבני אשכנז אסור אם מותר לאשכנזי לספר לספרדי. תשובה: אין להקל".
3. מראי מקומות.
- (א) נטעי גבריא (בין המצרים פרק י"ט סעי' י"ד, הע' כ"א) – "יש לעיין אי מותר לא' מבני אשכנז לגלח את בני ספרד, כיון שאצלו אין נוהגין לאסור עד שבוע שחל בו ת"ב, ושכ"ח בישיבה שלומדים בחורים מכל העדות [ודעתי נוטה להתיר כיון שהמתגלח אין עושה שום איסור]".

ה. לכבוד שבת.

1. מחמיר.
- (א) מטה יהודה (ס"ק י"ד) – "מה שמחמירין בתספורת מן י"ח בתמוז גם שבת בכלל החומרא".
- (ב) ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ז) – "תספורת, מדינא אסור בשבוע שחל בו תשעה באב, אחד ראשו וכן כל שער שבו. ואנו נוהגים מי"ז בתמוז ... אבל תספורת, אסור אפילו לכבוד שבת, דבלאו הכי אין רגילין לספר כל שבוע".
- (ג) נחמת ישראל (פרק ו' סעי' א').
- (ד) ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' ל"א).
- (ה) קרא עלי מועד (פרק ב' סעי' ז').
2. מיקל.
- (א) רע"א (על המג"א ס"ק י"ד) – "וכ' הג"א דתספורת אסור. ובתוס' תענית כ"ט ד"ה תרויהו וכו' מותר להסתפר וכו'".
- (ב) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ב').
3. דתספורת אסור אפילו לכבוד שבת – מג"א (ס"ק י"ד), "וכ' בהג"א דתספורת אסור אפילו לכבוד שבת ונ"ל הטעם דבלא"ה אין רגילין לספר בכל שבוע", מ"ב (ס"ק ל"ב, עי' סעי' ג' בה"ל ד"ה וכן, "אבל בתספורת אסור אפילו לכבוד שבת דבלא"ה אין רגילין לספר בכל שבוע [מ"א]").
- (א) פ"י, מר"ח ואילך [או שבוע שחל בו, ונדחה] – פמ"ג (א"א ס"ק י"ד), "ותספורת אין אנו רגילין ערב שבת משום הכי אין מקילין לכבוד השבת, מראש חודש ואילך או כשחל ט' באב בשבת ונדחה".
- (ב) מראי מקומות – כה"ח (ס"ק ס"ו, ס"ק פ"א, "א"א שם ... מיהו המט"י ..."), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' הע' ט"ז).
4. מראי מקומות – קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ו', סעי' י', הע' י"ג, הע' י"ד, לשונם לקמן).
- (א) שונה הלכות (דין ח') – "אסור להסתפר מי"ז בתמוז לפי מנהגו [ואפילו לכבוד שבת אסור מי"ז בתמוז וצ"ע]".
- (ב) אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ז) – "ואפילו למש"כ המ"ב דנהגו לאסור בתספורת חמישי בשבוע שחל בו ת"ב הרי זה רק בתספורת ולא בכבוס, ובליל עשירי בודאי גם תספורת מותר, דהרי מצד הדין היו יכולים להתיר גם ביום החמישי תספורת הזקן לאלו הנוהגים להסתפר, כי כל מה שנהגו לאסור תספורת הוא רק משום, שבין כך לא רגילים להסתפר כל שבוע, וא"כ בזקן שנוהגים להסתפר כל יום בודאי היה מותר להסתפר, כמו שכתבו בתו' תענית דף ל' דכביסה ותספורת שוין להקל, וא"כ בליל עשירי בודאי מותר להסתפר לכבוד שבת".
- (ג) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' ח') – "אסור להסתפר מי"ז בתמוז עד לאחר תשעה באב, ואפילו לכבוד שבת [ויש מקילין לכבוד שבת קודם ר"ח אב]".

ו. חתן בשבע ברכות: לענין תספורת.

1. מיקל.
 - (א) הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות, סוף קונ' בין המצרים אות ג', מנשים באהל או"ח אות ק"ע) – "חתן שהתחתן קודם י"ו בתמוז מותר לו להתגלח בימי השבע ברכות אף שנוהגים בהם שלא להתגלח ולהסתפר".
 - (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ק"צ אות ס"ט) – "חתן בשבעת ימי המשתה, מותר".
 - (ג) עי' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ד') – "חתן בתוך שבעת ימי המשתה, יש מקילים לו להסתפר ולגלח זקנו בשבוע שחל בו. והמיקל יש לו על מי לסמוך".
2. מחמיר.
 - (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' י"א) – "חתן בשבעת ימי המשתה בין המצרים, אסור לו לגלח. [ואמר מו"ר שליט"א שאין אפ"ל לצרף להתיר גילוח לצורך שבע ברכות בשבת, אע"ג די"ל דגילוח לכבוד שבת שרי בין המצרים וכמש"כ לעיל, אפ"ה בנידו"ד לא נרא' להקל כלל]".

ז. ברית מילה בזמנינו: לענין תספורת.

1. מחמיר.
 - (א) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ' אות ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' ו' אות ו') – "אין להקל לבעל ברית להסתפר בבין המצרים". עי' שבט הלוי (ח"י סי' פ"א אות ז') – "לענין גלוח לבעל ברית שהקילו הרבה במדינת אשכנז וגדולי אחרונים נו"נ בזה וידוע דברי מרן הח"ס או"ח סי' קנ"ח, בשבוע שחל ט"ב בודאי הלב נוטה להחמיר, ולפני זה כמדומני ג"כ לא מקילים במקומינו".
2. מיקל.
 - (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ט"ו, יו"ד פרק נ"ד אות כ"א) – "מוהל, סנדק, אבי הבן ואמו, מותרים להסתפר לכבוד הברית".
 - (ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד ח"ב פרק נ"ד אות כ"א) – "מוהל, סנדק, אבי הבן ואמו מותרים להסתפר לכבוד הברית בבין המצרים. אך היתר זה מתחיל רק מהבוקר של יום המילה ולא לילה קודם".
 - (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ח') – "מותר לבעלי ברית, דהיינו אבי הבן והמוהל והסנדק, לגלח בימי בין המצרים, אע"ג דבזמנינו אין הדרך לגלח בשביל ברית מילה. ובשבוע שחל בו ט"ב אסור".
3. האם היתר זה מתחיל רק מהבוקר של יום המילה, או גם ללילה הקודם - למקילים לעיל.
 - (א) מחמיר: היתר זה מתחיל רק מהבוקר של יום המילה, ולא ללילה הקודם.
 - (1) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ט"ו, יו"ד פרק נ"ד אות כ"א) – "אך היתר זה מתחיל רק מהבוקר של יום המילה, ולא ללילה הקודם".
 - (2) נחמת ישראל (פרק ו' הע' קי"ח).
- (ב) מיקל.
 - (1) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ט') – "מותר להסתפר בשביל ברית מילה גם בלילה שלפני המילה".
4. אם סבא (grandfather) של התינוק יכול לגלח לפני הברית.
 - (א) מחמיר.
 - (1) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' הע' י') – "שאיין הסבא חשיב בעל ברית לענין היתר זו".
 - (2) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע') – "שאלה: האם סבא של התינוק יכול לגלח לצורך הברית של נכדו. תשובה: לא".
 - (3) הגר"ח זצ"ל (שושנת ישראל פרק א' הע' ה', מה טובו גליון א' עמ' ע"א הע' ז') – "שאיין להסבא להסתפר לכבוד הברית".
 - (ב) מיקל.
 - (1) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"א הע' ז') – "הורה להקל לסבא להסתפר בכה"ג".
5. מראי מקומות – שע"ת (ס"ק א'), חיי הלוי (ח"י סי' ע"א אות ה'), נחמת ישראל (פרק ו' סעי' ו'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ב).
 - (א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רכ"ה) – "מי שיש לו פגישה בימים אלו עם שר מאומות העולם, ואי אפשר לו להשאר עם זקן בלתי מגולה, ישתדל ויהיה סנדק, שאז יהיה מותר לו לגלח, מפני שיו"ט שלו הוא".
 - (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' י', הע' י"ג) – "נראה שאם חל הברית ביום א', מותר להסתפר כבר מערב שבת. [דאפ"ל אם המילה היא ביום א' שבשבוע שחל בו ט' באב, דביום המילה הי' אסור לגלח, אפ"ה נרא' דאפשר להקל, דהא סו"ס הגילוח הוא לכבוד המילה]".
 - (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ב', סעי' ג', סעי' ד') – "אבי הבן וסנדק ומוהל שאירע להם ברית מילה בימי בין המצרים, מותר להם להסתפר ולהתגלח לכבוד המילה אפילו לאחר שנכנס חודש אב, ואפילו אם נהגו להחמיר בזה בשאר שנים. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקסב]. אבל אם חלה המילה בשבוע שחל בו תשעה באב, אין להתיר להם להסתפר ולהתגלח. ואם חל תשעה באב ביום שבת ונדחה לאחר השבת, או שחל ביום ראשון בשבת, מותר לבעלי ברית להסתפר ולהתגלח לכבוד המילה, בין בשבוע שלפני תשעה באב ובין בשבוע שלאחריו, ולכן גם במקום שנהגו להחמיר, לבעלי ברית יש להקל בפשיטות. [יהיה דעת ח"ו לון] ... והוא הדין לבעלי ברית, שאף על פי שהבא לשאול מורים לו שלא להסתפר ולהתגלח בשבוע שחל בו תשעה באב, מכל מקום המיקל בזה יש לו על מה לסמוך. [שו"ת יביע אומר חלק א' או"ח סימן לד אות ה', וחלק ה' חיו"ד סימן לא אות ג']".

ח. פדיון הבן: לענין תספורת.

1. מחמיר.

- (א) חת"ס (או"ח סי' קנ"ח) – "וכדומה סעודת פדיון הבן כמה ראשונים ברכו שהשמחה במעונו וכמנהג בני רינוס שהביא בתה"ד סי' רס"ח, משא"כ בסעודת מילה גם כי היא רמוזה במדרש הביאו תוס' ר"פ ר"א דמילה [ק"ל ע"א ד"ה שש] וסעודה גדולה היא בלי ספק, מ"מ מ"ט לא לשתמט שום א' לנהוג להתיר תספורת לשמחות הנ"ל ונהגו כן במילה דוקא: ונ"ל שיש לזה שורש ויסוד עפ"י מ"ש מהרי"ל..."
- (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' י"ג) – "אסור להסתפר לכבוד פדיון הבן בבין המצרים".
- (ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ' סעי' ה') – "אין להסתפר לכבוד פדיון הבן בבין המצרים".
- (ד) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל').
2. מיקל [עד שבוע שחל בו].
- (א) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' ש"ה סעי' פ"ז) – "אם חל פדיון הבן בבין המצרים מותר לאבי הבן להסתפר ולהתגלח לכבוד המצוה. אך בשבוע שחל בו תשעה באב אין להקל בזה. [ספר ילקו"י שובע שמחות ח"ב עמוד שלה]".
- (ב) משנת יהושע (פדיון הבן פרק י"א סעי' ח') – "ואף הנוהגים שלא להסתפר בבין המצרים, מ"מ לכבוד פדיון הבן מותר להסתפר ולהתגלח לכבוד המצוה".
3. מראי מקומות.
- (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ס"ח אות ט"ז, [לגבי ספה"ע וכ"ש לג' שבועות]) – "אין היתר להסתפר לכבוד פדיון הבן שחל בספירת העומר, דלא מצאנו היתר תספורת רק בברית ולא בשאר שמחות".
- (ב) הגריש"א זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות סוף ס"ק נ"ו, עי' אשרי האיש יו"ד פרק ס"ח אות ט"ז) – "אין להתיר להסתפר רק עד ר"ח".
- (ג) פדיון הבן כהלכתו (פרק ט' סעי' י"א) – "יש מתירים לאבי הבכור והכהן להסתפר, ואפילו בשבוע שחל בו ט' באב. ויש שאסרו להסתפר בשבוע שחל בו ט' באב, ולא התירו כי אם עד לשבוע זה. ויש שאסרו מר"ח אב ואילך".
- (ד) הליכות אמת (פרק ט' סעי' י"ד) – "לפדיון הבן ולבר מצוה אין להסתפר לאשכנזים מי"ז בתמוז, ולספרדים משבוע שחל בו".
- ט. בחור שנעשה בר מצוה: לענין תספורת.

1. מחמיר.

- (א) הר צבי (רבבות אפרים ח"א סוף סי' של"ז) – "מי שנעשה בר מצוה בימי הספירה או בימי המצרים אם יכול להסתפר אז כי זה יום השמחה שלו בודאי אסור כי גם ביום שמחה אסור להסתפר בימי הספירה והמצרים".
- (ב) אג"מ (שמעתא דמשה, שמועות משה אות ה') – "אסור לגלח בבין המצרים לכבוד בר מצוה".
- (ג) משנה הלכות (ח"ו סי' מ"ה) – "פשוט לפענ"ד דאסור לו להסתפר לא לו ולא לאביו ואין לזה דמיון כלל לחתן וברית מילה דיו"ט שלהם הוא וכנ"ל".
- (ד) הגריש"א זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תקצ"ד אות מ"ח) – "שאלה: האם מותר לנער הבר מצוה להסתפר לכבוד הבר מצוה בספירת העומר ובבין המצרים. תשובה: אסור לנער הבר מצוה להסתפר לכבוד הבר מצוה בין בימי הספירה בין בימי בין המצרים, וכל שכן שאסור לאביו ולאמו ולאחיו ולאחיותיו להסתפר".
- (ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' י"ב) – "בחור שנעשה בר מצוה בימי בין המצרים ושכח להסתפר קודם בין המצרים, אסור לו להסתפר, אפי' בעודו קטן".
- (ו) דברי שלום (ח"ג סי' ו' על סי' מ"ה) – "כאן מעצמו בלי שום הכנה בא לגדר חיוב המצות ומה שייך להתיר לאביו להסתפר ... ובאמת הנער בר מצוה גופא הלא יכול להסתפר קודם שנעשה בר מצוה דאז אינו חייב להתאבל בימי הספירה והבן".
2. מיקל [עד שבוע שחל בו].
- (א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רכ"ד) – "חתן בר מצוה ששלמו לו י"ג שנה ויום אחד אחר ראש חודש אב, מותר לו להסתפר ביום הבר מצוה שהוא יום שמחת לבו, אבל בשבוע שחל בו תשעה באב, אין להתיר".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (מכתב לבחור הבר מצוה שלמה זלמן שטילרמן, תמוז תשע"ג) – שאלה: "יהיה לי בר מצוה במוצ"ש פרשת מטות מסעי כ"ט תמוז. ורציתי לשאול ... האם מותר להסתפר בבין המצרים לכבוד הבר מצוה". תשובה: "כמדומה שכן".
- עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ז) – "שאלה: מי שנעשה בר מצוה בימי בין המצרים אם מותר לו להסתפר לכבוד הבר מצוה. תשובה: צ"ע".
3. מראי מקומות – רבבות אפרים (נועם חי"ב עמ' קס"ב, ח"א סי' של"ז, ח"ב סי' קנ"ה אות כ', ח"ג עמ' תל"ג ד"ה מ"ש בח"א סימן רל"ז), נחמת ישראל (פרק ו' סעי' ז'), כל המתאבל עליה (פרק ג' סעי' ז'), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' י', סעי' י"א).
- (א) בית אבי (ח"ב סי' כ', רבבות אפרים ח"א סי' של"ז) – "ויתכן דיש להקל לבר מצוה להסתפר בשבוע שחל בו ט"ב".
- (ב) ששכ"ה (רבבות אפרים ח"א סי' של"ז ד"ה וידידי) – "דכל זמן שלא נעשה בר מצוה הלא הוא עדיין קטן ומותר לספר קטן לדעת הח"א עד שבוע שחל בו ט"ב ע"י סי' תקנ"א במ"ב סקפ"ב ועוד דהוא יו"ט שלו, א"כ עד שבוע שחל בו ט"ב יש להתיר לו להסתפר כן נראה".

¹ אמנם סי' נחמת ישראל (פרק ו' סעי' ז' העי' קכ"ג) מביא בשם הגר"ח"ק שליט"א (מקוני תורת המועדים עמ' ז'. ל"מ) שמי שנעשה בר מצוה בימים אלו אין רשאי להסתפר לכבוד שמחת הבר מצוה. ואולי יש לחלק בין קודם ראש חודש אב שיש להקל, משא"כ אחר ר"ח אב. וכמ"ש בסי' אור לארבעה עשר, לשונו לעיל. שו"מ הקוני (עמ' ד' אות י"ט, הגם ל"מ זה בתורת המועדים על שונה הלכות) וכתב, "לחתן בר מצוה אין להקל להסתפר". ולא מחלק בין קודם ר"ח לאחר ר"ח. וצריך עיון.

ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ' סעי' ו', בר מצוה פרק כ"ב סעי' ג') – "מי שנעשה בר מצוה בימי בין המצרים אין להסתפר לכבוד הבר מצוה, ויש מקילין עד שבוע שחל בו ת"ב, ומי שיש לו שערות גדולות שמתנוול בהן ושכח לגלחן, יש להקל עד שבוע שחל בו ת"ב, אבל באופן אחר אין להקל".

ד) אור לארבעה עשר (פרק י"ח סעי' ח') – "יש לו לנער לספר שערותיו קודם בין המצרים, ואם לא היה באפשרותו או ששכח, אפשר להקל באם שערותיו גדולות שמתנוול בהם, אמנם ראוי שיסיר רק שלא יהיו גדולות ביותר ולא יסתפר כרגילותו, אבל לאביו אין להסתפר כלל".

אור לארבעה עשר (פרק כ' סעי' א') – "אסור לנער להסתפר לצורך הבר מצוה בתשעת הימים, וכל שכן אביו שאסור".

ה) הליכות אמת (פרק ט' סעי' י"ד) – "לפדיון הבן ולבר מצוה אין להסתפר לאשכנזים מי"ז בתמוז, ולספרדים משבוע שחל בו".
4. לענין הנהגות העומר - עי' סי' תצ"ג, לשיטות ומראי מקומות.

י. לפגישה, שידוך: לענין תספורת.

1. מיקל.

א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ב', הע' ב') – "בחור שהולך לפגישה ומרגיש צורך לגלח בשביל הפגישה, אפשר להקל. [דזהו לענין גילוח בשביל הבחור, אבל בתולה שרוצה לגלח שער רגליה לצורך פגישה קשה להקל, דסו"ס אין זה ניכר כ"כ, ואם היא חוששת באמת שיהא ניכר אה"נ דאפשר להקל]".

יא. קטן.

1. הגיע לחינוך: מחמיר - מסגרת השלחן (על שלחן שלמה ס"ק ה', לשונו מובא לעיל), ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' כ"ט), פוסקים.
2. שלא הגיע לחינוך – ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' כ"ט, ילדים בהלכה עמ' קפ"ה).
3. מראי מקומות – הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות י"ד), חנוד לנער (פרק כ"א ס"ק ג'), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' י"ט - סעי' כ"א).

יב. תגלחת קטן שנהיה בן ג' שנים: חלאקה ('אפשערין').

1. מחמיר.

א) חנוד נער (פרק כ"א הע' א') – "... הרי בני ג' וד' שנים אין דרכם בכך, ובפחות מזה בלא"ה לא שייך חנוך ... ומ"מ נראה שאין לעשות תגלחת של מצוה לקטן בימים אלה, משום שזה גורם שמחה, ואע"פ ששמחה של מצוה היא, אפשר לדחותו בכמה ימים".

ב) ברכות שמים (בלום, ח"א ס' קל"א).

ג) שרגא המאיר (ח"ח סי' ע"ד אות ב').

ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' י"ד) – "קטן שנהיה ג' שנים בימי בין המצרים אסור לגלחו ('אפשערין') דהא הוי גילוח של שמחה".

ה) משנת יוסף (ח"א סי' צ"ג אות א') – "א"כ למה לעשות שמחה בין המצרים, מוטב שידחנו לאח"כ, וכן בר"ח".

ו) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ע"ר שאלה ה') – "שאלה: לספר ילד שהגיע לגיל שלוש האם מותר בשלושת השבועות. תשובה: אסור וגם כמה שערות אסור".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"א) – "שאלה: אם שרי לעשות חלאקה למי שנהיה בן שלוש בתשעת הימים ובין המצרים. תשובה: אסור".

הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות סי' תקנ"א ס"ק י"ט) – "וע"כ אין לעשות תספורת לקטן שהגיע לגיל שלוש כי רק לצורך התירו לספר תינוק וכאן אי"ז נקרא צורך כיון שיכול לספרו אחר ת"ב".

ז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל', ילדים בהלכה עמ' קפ"ה).

2. מיקל.

א) תורת יקותיאל (רוזנברגר, סי' מ"ז) – "מותר לגלח קטן שנשלמו לו ג"ש בימי המצרים. ב) סתם קטן עד שבוע שחל ט"ב המיקל לגלחו לא הפסיד כמוכח מרמ"א".

ב) דברי יציב (ליקוטים והשמטות סי' צ"ו, סי' צ"ז, הליכות חיים מועדים וזמנים עמ' ר') – "רבינו הורה במי שמלאו לו שלוש שנים בשבעה עשר בתמוז שיעשו לו התגלחת בט"ז בתמוז אחה"צ. רבינו נשאל בענין עשיית תגלחת לקטן שמלאו לו ג' שנים בימי בין המצרים, והשיב שאין להחמיר בזה ואפשר לעשות לו התגלחת כנהוג".

דברי יציב (ליקוטים והשמטות סי' צ"ח, הליכות חיים מועדים וזמנים עמ' ר"ב אות ט') – "רבינו נשאל בדין ילד שנעשה בן ג' ביום ז' באב בשבוע שחל בו ט"ב וערב שבת חל ביום י' באב, האריך להתנהג בתספורת, ורבינו השיבו שיעשה התספורת בערב שבת, ואפילו קודם חצות".

3. מיקל עד ר"ח אב.

א) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ד, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות ט"ז) – "יש נוהגים שאין מספרים שיער הבן עד שמלאו לו שלוש שנים, נעשה בן שלוש אחרי שבעה עשר בתמוז, מותר בתספורת. אך אם הגיע לגיל שלוש בחודש אב, ידחו התספורת עד אחר תשעה באב".

עי' הגריש"א שליט"א (תורת המועדים על שונה הלכות סי' תקנ"א ס"ק י"ט) – "שמותר לספר תינוק שהגיע לגיל 3 בג' שבועות".

4. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"א סי' של"ו אות ב'), נחמת ישראל (פרק ה' סעי' ב'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל'), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' כ"ב), בית מתתיהו (ח"ה סי' י"א).

(א) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ' אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ו' אות ב') – "אסור לגדול לספר את הקטן. ותספורת חלאקה מותרת אף בשבוע שחל בו ט"ב, אבל ראוי להקדים קודם ג' השבועות".

יג. במקום הפסד ולצורך פרנסה.

1. מיקל [עד שבוע שחל בו ט' באב].
 - (א) אג"מ (או"ח ח"ד סי' ק"ב, ח"ה סי' כ"ד אות ט', שמעתתא דמשה ס"ק י"ב) – "אם אחד עוסק באיזה מסחר למלאכה שאם לא יסתפר את זקנו בימי הספירה ובימים שבין י"ז בתמוז לט' באב יהיה לו הפסד ממון, אז מותר כי לא נהגו במקום הפסד. אבל **בשבוע שחל בו ט' באב שאסור** מדינא דגמ' סוף תענית (ל' ע"א) אין להתיר".
 - אג"מ (חו"מ ח"א סי' צ"ג) – "ובדבר לגלח בין המצרים בשביל עבודתו, הנה אם אינו יכול לילך לעבודתו כשאינו מגולח רשאי לגלח כדי שלא יפסיד, ואם הוא רק **בשביל שילעיגו** עליו אבל לא יהיה לו הפסד ממון **אסור**".
 - (ב) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ב אות ה').
 - (ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ז', שלמי מועד עמ' תע"ז, מעדני שלמה עמ' נ"ד) – "יש חשש הפסד גדול ואיבוד פרנסה אם לא יספר זקנו, יש להתיר לו להסתפר בימי בין המצרים".
 - (ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ו') – "במקום חשש הפסד כגון לצורך פרנסתו, מותר לגלח, אמנם יש לצמצם בזה כפי האפשר, ולמשל אם מספיק במה שיגלח פעמיים בשבוע, יעשה כן, ולא יגלח בכל יום. ובודאי אם אפשר לגלח בשביל התחלת השבוע מערב שבת, יש לעשות כן".
 - (ה) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק א' סעי' ד') – "במקום הפסד כגון שהוא שכיר לעבוד במשרד ואם לא יגלח זקנו לא יתנו לו לעבוד במשרד וכדו', וכן מי שיש לו ראיון לקבל עבודה ולא יוכל ללכת אם לא יגלח, מותר לו לגלח. ומ"מ אף בכה"ג לא יגלח יותר מכדי צרכו, ולכן אם מספיק לו במה שמגלח ביום שני בשבוע כשהולך לעבודה אין לו לגלח ביום ראשון שהרי אז לא נכנס למשרד, וכן אם מספיק שיגלח כל יום שני לא יגלחנו בכל יום".
 - (ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ג).
 - (ז) נחמת ישראל (פרק ו' סעי' ד') – "מי שנמצא בין הגוים ועלול להפסיד פרנסתו אם לא יהא מגולח מותר לו להתגלח בימים אלו עד שבוע שחל בו ט"ב".

2. מראי מקומות.

- (א) שבט הלוי (ח"י סי' פ"א אות ג') – "מנהג שלנו דגם שערות הזקן לאלו שמגלחים זקנם כל ימים ספורים לא מגלחים מי"ז בתמוז, ובמקרה נכבד כגון ההולכים להשתדל לשרי ממשלה, יש לעשות ש"ח, וראיתי למי שמקיל יותר ולדידי צ"ע".
 - (ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רכ"ה) – "מי שיש לו פגישה בימים אלו עם שר מאומות העולם, ואי אפשר לו להשאר עם זקן בלתי מגולח, ישתדל ויהיה סנדק, שאז יהיה מותר לו לגלח, מפני שיו"ט שלו הוא".
3. **המגלח לצורך פרנסה האם מותר לו לגלח גם בערב שבת.**
- (א) מחמיר.

1. אג"מ (מה טובו גליון א' עמ' ע' הע' ו') – "וכן ראיתי שמרנן הגר"מ פיינשטיין והגר"י קמניצקי זצ"ל פסקו שאין לגלח בערב שבת לכבוד שבת כי אז אין היתר של צורך פרנסה".
2. אמת ליעקב (מה טובו גליון א' עמ' ע' הע' ו') - לשונו מובא לעיל.
3. הגרח"ק זצ"ל (שושנת ישראל בין המצרים פרק ד' הע' ד', הע' ע"ט) – "ואפי' מי שמגלח באמצע השבוע לצורך עבודה אין לו לגלח בער"ש לכבוד שבת".
4. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע' הע' ו') – "דאין הכי נמי דאף הנוהגים להסתפר לצורך פרנסה בערב שבת אסור לו להסתפר".

(ב) מראי מקומות.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע', הע' ו') – "שאלה: מי שמגלח לצורך עבודה שלו וטוען שזה לצורך פרנסה וכדומה, האם אסור לו לגלח בערב שבת כיון שבדרך כלל לא עובדים אז וגם לא חוזרים לעבודה עד יום ראשון או שני. תשובה: אם הפרנסה תלוי בזה יכול להקל. [ולכאורה מה שכתב מרן שליט"א שאם הפרנסה תלוי בזה יכול להקל ברוב מקרים הפרנסה לא תלוי במי שמגלח דוקא בערב שבת ולפי זה לא ניתן להקל ברוב מקרים]".

יד. סריקת הראש (combing).

1. בשבוע שחל בו ט"ב יש להחמיר.
 - (א) מהר"י מברונא (סי' י"ג) – "הגיד לי שאמר הח"ר יוזל יצ"ו שאחד שאל לאביו אי רשאי לסרוק ראשו במסרק בלא חפיפה רק על שער יבש בשבת שחל בו ט"ב בתוכו והשיב לו לאיסור. ונ"ל טעמו כיון דבאבל ילפינן פרע פרע מנזיר באלו מגלחין (י"ט ב) אם כן כיון דאסרינן בהך שבוע תספורת וריחוץ וכיבוס כמו באבל ה"ה נטילת שער דאסור דתנן בפ"ו דנזיר (מא ב) הנזיל חופף ומפספס אבל לא סורק".
 - (ב) שכנה"ג (הג' ב"י ס"ק ל"א) – "מהר"י מברונא".
 - (ג) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ד) – "לסרוק ראשו במסרק בלי חפיפה רק על שער יבש, יש אסרינן בשבוע שחל בו ט"ב וכנז' בשיורי כנה"ג סי' תקנ"א הגהב"י אות ל"א יע"ש, ומיהו זה אינו אלא באיש, אבל באשה מותר, ועיין אליה רבה ודגול מרבבה ואשל אברהם, ואף על גב דהגאון אשל אברהם צידד להקל גם באיש לסרוק בצנעה נכון להחמיר, משום דגם הוא רפיה בידיה ולא שבקינן פשיטות הרב האוסר שהזכיר מהר"י ברונא ז"ל שהביא הכנה"ג ז"ל".
2. מיקל.

- (א) שע"ת (ס"ק ו') – "ועיין בדגול מרבבה שמותר לסרוק במסרק דלא כשכנה"ג דהא באבל מותר אפי' תוך שבעה ועיין בש"ך וגם שם דוקא לאשה מותר אבל לא לאיש ומ"מ נראה דכאן קיל טפי ואין איסור במסרק וכן עמא דבר".
- (ב) מ"ב (ס"ק כ') – "ולענין סריקת הראש אין להחמיר אפילו בשאר ימי השבוע".
- (ג) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ' אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ו' אות ד') – "בסירוק שערות הראש אין להחמיר".
- (ד) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רט"ז).
- (ה) שבט הקהתי (ח"ה סי' צ"ח אות ג') – לשונו מובא לקמן.
- (ו) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ה') – "מותר להסתרק במסרק שערות ראשו וזקנו, בשבוע שחל בו תשעה באב, בין איש בין אשה. [שו"ת יחזה דעת חלק ד' סימן לה]".
- (ז) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' ל').
- (ח) נחמת ישראל (פרק ה' סעי' ח').
- (ט) נטעי גבריא (בין המצרים פרק י"ט סעי' א') – "אבל לסרוק ראשו במסרק מותר".
3. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק מ"ו), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' י"ג).
- (א) א"ר (ס"ק ז') – "כתב שיירי כנסת הגדולה [הגהות ב"י אות לא] בשם מהר"י ברונא [סי' יג] דאסור לסרוק ראשו בשבוע שחל ט' באב ע"כ. וצ"ע מאי שנא מאבל תוך ז' דמותר [ביד] ביו"ד ס"ס ש"צ [סעיף ז]".
- (ב) פמ"ג (א"א ס"ק י"א) – "ועיין אליה רבה אות ז' דלסרוק ראשו י"ל דשרי, ומיהו בורה דעה סימן ש"צ בש"ך אות ג' מביא יש אומרים דוקא אשה מותרת לסרוק ראשה לא האיש, א"כ י"ל הוא הדין כאן. ויש לכאורה לצדד להקל, כי המג"א מתיר בצנעא צפרנים הוא הדין סריקת ראשו דיש מתירין גם שם".

טו. לספר שערות ראשו סמוך לשלשת השבועות.

1. מיקל – הגר"ח ק"צ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ב', "מותר").

טז. נטילת צפרנים.

1. מיקל – ט"ז (ס"ק י"ג, "דה"ה נטילת צפרנים דאסור בשבוע זו אבל קודם לזה מותר אפי' לפי מה שנהגו איסור בתספורת מן י"ז בתמוז כמ"ש רמ"א בס"ד מ"מ נטילת צפרנים קיל מזה כמ"ש לענין אבל בי"ד סי' ש"ץ דמותר במקום מצוה גבי אבל ה"נ כאן אין להחמיר בו בחומרת המנהג כנלע"ד"), א"ר (ס"ק ז', א"ז ס"ק ט"ז), ערה"ש (סעי' ל"ב), בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ג), כה"ח (ס"ק מ"ח), הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ד' אות א'), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ' אות ג', בין המצרים תשנ"ט עמ' ו' אות ג'), נטעי גבריא (בין המצרים פרק כ"ב סעי' א'), קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ט"ו), נחמת ישראל (פרק ו' סעי' א'), תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' ל"א), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' י"ב).
2. מראי מקומות – מאמר מרדכי (ס"ק ו').
- (א) מראש חודש אב - עי' לקמן.

יז. גבות עינים [eyebrows].

1. מיקל.
- (א) אמת ליעקב (הע' תקי"ב) – "מריטת גבות עינים מותר, דאין זה בכלל תספורת".
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (נטעי גבריא בין המצרים פרק י"ט הע' י').
- (ג) שבט הלוי (נטעי גבריא בין המצרים פרק י"ט הע' י', עי' מבית לוי בין המצרים תשנ"ט עמ' ה' הע' ב' [לשונו מובא לקמן]).
- (ד) נטעי גבריא (בין המצרים פרק י"ט סעי' ו') – "שער ריסי עיניו או שער הגבות, מותר לגלחן".
- (ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ב).
2. מחמיר.
- (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ג') – "גם מירוט שער גבות וריסי העינים אסור בימי בין המצרים".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק י"ד) – "וגם שיער הגבות והריסים נחשב שיער ואסור לקוצצן".
3. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ה סי' צ"ח אות ג', לשונו מובא לקמן), הו"ד במקדש ישראל (בין המצרים סי' ע"ח, לשונו מובא לקמן).

יח. ליל י"ז.

1. עי' לעיל.

יט. מראי מקומות.

1. קנה בשם (אור ישראל חנ"ו עמ' ל"ב אות ל"ו, פסקי בושם פרק י"ז סעי' ו') – "אם לא גמר התספורת לפני י"ז בתמוז ומתבייש בחלק הנשאר, מותר לגמור".
2. הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קס"ט) – "מי שגילח חצי זקן ונזכר שהיום בין המצרים, מותר לו לסיים".

יח. נשים: תספורת.

א. מחמיר.

1. דרך החיים (בין המצרים סי' קכ"ט אות ב') – "ואשה ג"כ אסורה בתספורת".

2. מ"ב (ס"ק ע"ט) – "ואחד האיש ואחד האשה שוין לאיסור ואפשר שיש להתיר באשה [לגלח] ריבוי שער דצדעין [פמ"ג]."
3. מסגרת השלחן (על שלחן שלמה ס"ק ה') – "אף נשים וקטנים אסורין".
4. שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' י"ט אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ה' אות א').
5. נטעי גבריא (בין המצרים פרק כ"א סעי' א').
6. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ב', הע' ד', [לשונו מובא לקמן], סעי' ד') - לשונם מובא לקמן.
7. נחמת ישראל (פרק ה' סעי' ג').
8. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' כ"ט).
9. אבני דרך (ח"ח סי' ת"ט) – "ככלל אין לאשה להסתפר בימים אלו, אולם לצורך צניעות, כגון..."

ב. מיקל.

1. פנים מאירות (ח"ג סוף סי' ל"ז) – "ועוד נשאלתי אשה אם מותרת לגלח מר"ח עד התענית ונראה לי ג"כ כיון דבאבל גופא פסק הרי"ף והרמב"ם דאשה מותרת לגלח אחר ז' נראה להקל באבילו' ישינה במילי דיחיד ולסמוך במילי דרבנן על הרי"ף והרמב"ם דמותר ג"כ לאשה לגלח מר"ח עד התענית".
2. עי' אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ג') – "נשים מותרות להסתפר בשבוע שחל בו תשעה באב. ומכל מקום, טוב לדחות את התספורת לאחר תשעה באב אם לא מוכרחות להסתפר כעת".
3. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' א', אוצר דינים לאשה סי' כ"ח סעי' ד') – "ומותר לאשה להסתפר בשבוע שחל בו תשעה באב".

ג. ראוי להחמיר.

1. אג"מ (יו"ד ח"ב סי' קל"ז, שמעתתא דמשה ס"ק י"ג) – "ובדבר תספורת לאשה בימי הספירה, הנה אף שהיה מסתבר להתיר מאחר שגם באבלות אחר שבעה תוך שלשים מתירין הרבה ראשונים וכן המחבר ביו"ד סימן ש"צ סעיף ה', והתוס' ביבמות דף מ"ג כתבו שכיון דשריא אשה בנטילת שער בתוך שלשים שריא נמי בתשעה באב, וא"כ כ"ש בימי הספירה, ולכן אף להרמ"א שכותב שהעיקר כהאוסרין באבלות גם לאשה ונימא שלכן יאסור גם בשבוע שחל בו ט"ב, אולי יודה שיש להקל בימי הספירה ובבין המצרים כיון שהוא רק מנהג יש להקל כהמתירין, אבל מ"מ נראה הדין שראוי להחמיר אם אינו נחוץ כל כך".

ד. לגלח שער רגלים.

1. מחמיר.
 - א) עי' קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ב', הע' ד') – "וגם הנשים נכללות בזה, ולכן אסור לנשים לגלח שער רגליהן בימי בין המצרים. [אמר מו"ר שליט"א דנרא' פשוט דבמניעת גילוח שער הרגלים בין המצרים ליכא חשש ניוול על בעלה, שלכן אסור בין לאשה אחר ז', ובין בין המצרים ... אם מותר לבתולה לגלח שער הרגלים לצורך פגישה, וגם בזה השיב מו"ר שליט"א שאין זה ניכר כ"כ וקשה להקל]".
 - ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ד') – "דיש להחמיר כל בין המצרים ורק לצורך טבילה יש להקל".
 - ג) הגר"ח זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ד', עי' תורת המועדים ס"ק י"ז אות ב' [עמ' קי"ח]) – "להחמיר בזה".
 - ד) שבט הקהתי (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ד').
2. שלא תתגנה על בעלה [ולצורך שידוכין וכדו'] יש להקל.
 - א) אג"מ (הגר"ש איידר ריש עמ' ד') -

A married woman or one of marriageable age, may shave her legs even during the Nine Days.

אג"מ (מועדי ישרון ח"א הל' ת"ב הע' ט', עמ' קכ"ח, שמעתתא דמשה הע' על מקור השמעתתא ס"ק ט"ו) -

when necessary.

אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שס"ז אות ו') – "ולגלח שער הרגלים לאשה, אם יש בזה ענין שלא תתגנה על בעלה מותר, ולנערות רק אם יש ענין של שידוכין אפשר להתירו".

אג"מ (רבבות אפרים ח"ו סי' רצ"א אות ב') – "ובספירת העומר להרב איידר שליט"א [זצ"ל] שכתב דנשואה מותר לה לגלח שער הרגלים ומקור הדין שמעתי מפי הגרמ"פ שליט"א [זצ"ל] דאף מר"ח אב שרי ונראה דכ"ש כאן עכ"ל".

ב) הגר"ש איידר זצ"ל (ריש עמ' ד').

ג) שבט הלוי (מבית לוי בין המצרים עמ' ה' הע' ב') - לשונו מובא לקמן.

ד) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט) – "שאלה: האם נשים יכולות לגלח שער רגליהן בימי בין המצרים. תשובה: אם צריכות מאוד מותרים לגלח".

ה) נטעי גבריא (בין המצרים פרק כ"א סעי' ג') – "שער שברגליה יש להקל לנשים לגלחן, דהוי ניוול שלא תתגנה על בעלה [כן יש ללמוד משו"ע יו"ד סי' שפ"א שהתירו כיהול ופירקוס אחר שבעה כדי שלא תתגנה על בעלה, וכ"כ טהרת המים בשיורי טהרה אות נ"ד דרשאית לגלח שער שבתו מקום כדי שלא תתגנה על בעלה, וכ"כ בשו"ת מקוה המים או"ח סי' ז' אות י"ב, וכן קיבלתי ממורי הוראות]".

ו) הגר"א שלזינגר שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ד') – "אף שראיתי מי שמחמיר בזה, אך לענ"ד אין להחמיר בזה כלל ועיקר".

ז) ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' ל"ב) -

A married woman or one of marriageable age may shave her legs if not doing so will cause her embarrassment.

ח) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק ל"ט סעי' ג', עמ' תל"ט) – "וכמו כן יש להתיר לענין נערות פנויות במקום צורך גדול וכגון לצרכי שידוכין ... וכל זה לענין שער ראשה, אך לענין שער בית הסתרים ושער הרגלים י"ל דלכו"ע איכא שפיר משום שלא תתגנה, ומותרת לגלחן. וכן הביא הרב שמעון איידער זצ"ל בספר הלכות בין המצרים (עמ' 4) בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל דשער הרגלים מותר, וכן הביא בשו"ת רבבות אפרים (ח"ו סי' רצא)".

ציין שהטעם של המתירים לאשה הוא כדי שלא תתגנה על בעלה, והאוסרים ס"ל דאין גנות במה שערות ראשה מגודלות וארוכות. וכל זה לענין שער ראשה, אך לענין שער הרגלים לכו"ע ס"ל דיש לחוש שמא תתגנה על בעלה, ומותרת לגלחן כמ"ש במקום אחר, וכן דעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל ועוד גדולי ישראל. ועוד במשנה ברורה הביא מהפמ"ג דאפשר שיש להתיר באשה לגלח ריבי שער דצדעין, והוא על פי הש"ך יורה דעה (ס"ק ב') בשם הב"ח שמתיר בזה.

3. יש להקל עד ר"ח אב.

א) שבט הלוי (מבית לוי בין המצרים עמ' ה' הע' ב'), הו"ד בג' שבועות (ארטסקרול, פרק ד' הע' י"ב) – "וכן דמריטת שער גבות וריסים, ושער רגליים, אינו בכלל תספורת ומותר עד ר"ח ללא הגבלה. ומר"ח ואילך יעשו רק הצריך כדי שלא תתגנה וכו".

ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ד') – "דאפשר להקל עד ראש חודש אב. ומראש חודש אפשר להקל רק לצורך טבילה".

4. מראי מקומות – נחמת ישראל (הע' קט"ו).

א) פסקי תשובות (אות מ"ג, הע' רכ"ז) – "ומריטת שיער הגבות מותרת, ושיער הרגליים יש להתיר כשיש צורך מיוחד לנשים ונערות עד שבוע שחל בו ט"ב [עיין שם, והיינו כדי שלא תתגנה וכו']. ונערות לצורך שידוכין מותרת תסרוקת ותספורת וכדו' עד שבוע שחל בו ט"ב - ס' הליכות ביתה סי' כ"ה הערה ע' בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל".

ה. מריטת שער גבות וריסים.

1. מראי מקומות – שבט הלוי (מבית לוי בין המצרים עמ' ה' הע' ב', לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (אות מ"ג, הע' רכ"ז, לשונו מובא לעיל).

א) שבט הקהתי (ח"ה סי' צ"ח אות ג'), הו"ד במקדש ישראל (בין המצרים סי' ע"ה, לשונו מובא לקמן) – "שאלה: אשה אי מותרת ללקט השערות הגדולות מגבות עיניה, בבין המצרים. תשובה: נראה דאין חשש דהנה האחרונים דנו אי מותר לאיש לסרוק השערות ... וכן המ"ב שם דאין איסור אפילו לאיש וכן עמא דבר עיי"ש בשעה"צ, אבל לאשה לכו"ע שרי לסרוק שערותיה. והנה סריקת שער הוי פס"ר דתולש שער ... וכאן בבין המצרים מתירין לסרוק השער אע"ג דהוי פס"ר, ומשמע דמותר אע"ג דמכוין להשיר שערות המדולדלות, וע"כ דאסרו רק להסתפר ולא כשתולש שערות על ידי סריקת השער וכדומה, ולפי"ז כ"ש דמותר לאשה ללקט שערות הגדולות מבין גבותיה, כיון דלא הוי דרך להסתפר כך ... אלמא דאם נוטלת השער שלא על ידי תספורת כדי שלא תתנוול על בעלה מותרת וה"נ ג"כ המטרה הוא שלא תתנוול על בעלה ומש"ה לוקטת השערות הגדולות, ואין חשש, כנלענ"ד".

ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ב) -

A woman is permitted to tweeze her eyebrows during the Three Weeks.

ו. הנהגת תמיד לגלח שער גופה לצורך טבילה.

1. מיקל.

א) הגרש"ז זצ"ל (הליכות ביתה סי' כ"ה הע' ס"ז, הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק י') - לשונו מובא לקמן.

ב) ששבה"ל (סי' קצ"ח סעי' כ' סיכום אות ז') – "והרגילות לקצוץ השער מותרות לקצוץ גם בימי הספירה ובין המצרים".

ג) יסוד הטהרה (פרק ו' הע' ל"ג) – "והנהגת לקצוץ, מותרת לקצוץ גם בימי הספירה או בימי בין המצרים".

ד) חק וזמן (פרק ה' סעי' ב').

ה) פסקי תשובות (אות מ"ג) – "ולצורך ל"ט לנהוגות כן תמיד מותר אף בשבוע שחל בו וכו"ל".

ז. במקום צער: שערות שנופלות בין עיניה וכדו'.

1. מיקל.

א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט, הע' ה') – "שאלה: במקום שיש לאשה צער משערות שנופלות בין עיניה וכדומה האם מותר לה לגזוז אותם אחרי י"ז בתמוז. תשובה: כן. [ניתן לבאר דמה שהשיב מרן שליט"א שמותר נראה הטעם מאחר שזה אינו לשם התעסקות ביפוי הגוף, אלא כמו להעביר לכלוך בעלמא דמותר, וגם יש בזה משום כבוד הבריות, שדוחה ל"ת שבתורה]".

ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ס"ט הע' ה').

ג) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק א' סעי' ל"א) – "במקום צער כגון אשה ששערותיה נופלות כסדר בין עיניה מותר לגלחן דאי"ז גילוח של תענוג".

ח. להוציא שערות מהשורש (electrolysis).

1. מחמיר.

- (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ב', הע' ד', [לשונו מובא לקמן], סעי' ד') – "בדומה לזה, אסור לאשה להוציא שערות יחידות מן השורש ('עלעקטראלאסיס') בימי בין המצרים".
2. מיקל.
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"א) – "שאלה: האם מותר לאשה לעשות גילוח שערות יחידות שמוציאים אותם מהשורש אפילו בשבוע שחל בו כיון שאולי זה לא נכלל באיסור גילוח. תשובה: כן".
- (ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק א' סעי' י"ב) – "מותר לאשה להוציא שערות יחידות מן השורש (electrolysis) אף בששח"ב. [די"ל דכל שמסיר כל שורש השער אין זה בכלל גלוח אלא הוא בכלל תיקונים בגוף האשה ולא בשערותיה דשרי"]".
- (ג) מקדש ישראל (בין המצרים סי' ע"ח) – "שאלה - נשים שנוהגות ללקוט השערות שמעל הפנים מהו שיעשו כן בימים אלו, מהו לילך באלו הימים לעלעקטראלאסיס"ט. תשובה - מותר. שזה אינו לשם התעסקות בפיגור הגוף, אלא כמו להעביר לכלוך וזוהמא דמותר, וגם יש בזה משום כבוד הבריות, וגדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה. וכל שכן במקום טבילת מצוה (כשנוהגות לעולם לעשות כן) שיש להקל. ובכלל כ' בשו"ת שבט הקהתי (ח"ה סי' צ"ח) שאשה מותר ללקוט השערות הגדולות מגבות עיניה, שלא גזרו רק על תספורות לא על ליקוט שערות (כמו דמותר לסרוק השערות, אע"ג דכל הסורק מכוון להסיר שערות המדוללות) יעו"ב".
- ט. מראי מקומות – הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ד' אות ה'), רבבות אפרים (ח"ה סי' שע"ו אות ב'), הליכות ביתה (סי' כ"ה הע' ע').
1. הגר"ש זצ"ל (שלמי מועד עמ' תע"ז, הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק י') – "ולצרכי שדוכין יש להתיר תספורת לנערה בימי בין המצרים, ואף מר"ח אב ואילך יש לדון להפיר שהרי בשו"ת פנים מאירות (ח"ג סו"ס ל"ז) כתב דכיון שהרי"ף והרמב"ם מתירים לאשה להסתפר גם בימי אבלות, וכן דעת הב"י (ביו"ד סי' ש"צ ס"ה) [- אף דהרמ"א שם פליג], מסתבר דיש לנו לסמוך על כך במילי דרבנן, ומתיר משום כך לאשה לגלח שיערה מר"ח עד התענית, עיי"ש, ועכ"פ אפשר ודאי להקל [בנד"ד] מר"ח עד השבוע שחל בו ת"ב (וכמו כן אשה הנוהגת תמיד לגלח שער גופה לטהרתה, פשוט דמותרת לעשות כן גם בימי בין המצרים)".
 2. שבט הלוי (ח"י סי' פ"א אות ח') – "לענין אשה אפשר להקל להסתפר אם זה נוגע לרובי שערות הראש והיא מסתפרת בעיקר מטעמי צניעות".
 3. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קס"ג) – "מותר לבחורה להסתפר בימים אלו, כדי שתנשא בקרב ימים. וכל שכן אם היא משודכת, ורבו שערות ראשה, שיכולה להסתפר, אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב. ואשה הנוהגת ערב טבילתה לקצר שערות ראשה פשוט שמתרת לעשות כן בימי בין המצרים. (שלמי מועד עמוד תע"ז). וע"ע בשו"ת שבט הלוי חלק י' סי' פא אות ח, ושו"ת שרגא המאיר חלק ו' סי' קכו)".
 4. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"א סעי' ו') – "רשאיות הבתולות לתקן השערות עם עלעקטרי"ק ראללע"י".
נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"א הע' ט') – "ויל"ע אי אשה רשאי ליטול שער מעל פניה ע"י כלי עלקטרי"ק כיון שנעשה כדי שלא תתגנה בעיני הבריות".
- י. לקצר הפאה נכרית.
1. מיקל.
 - (א) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ח' הע' ב') – "ופשוט שאין בקיצור פאה משום תספורת שנוהגים לאסור מי"ז בתמוז".
(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ג הע' י"א) – "שזה חידוש גדול להחשיב גילוח הפאה כגילוח ממש".
(ג) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונו' יד דודי עמ' ק"ה אות י"ט, בני אברהם ח"ב סי' מ"א עמ' רס"ד) -
- May a woman have a wig fitting, that includes a cutting of the wig, if she is not going to actually buy it during the Nine Days? Answer: Yes. (If it is muter for the wig maker to work it is muter for the customer to go.)
- (ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"א סעי' ה') – "בין המצרים עד ר"ח אב, רשאית אשה לקצר או לתקן הפאה נכרית".
(ה) שבט הקהתי (ח"ד סי' ק"נ אות ג') – "ונראה דאע"ג דתספורת אסור לו בין המצרים לדידן, מ"מ אלו שהולכין בפאה נכרית מותרים לגלח שערות הפאה נכרית וכן באבל דאסור תספורת מ"מ פאה נכרית מותר לקצר כדי ליפותו, דאיסור תספורת אינו משום דמתקשט אלא דנראה כמניול וזה רק בשערות שגדלים מגופו ולא בשערות נכריות, ועל כן מותר לקצרן אפילו כשהפאה נכרית לבוש על ראשה כנלענ"ד".
 2. מראי מקומות – הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' של"ט אות מ"א, לשונו מובא לקמן).
- טו. תענית, בשר ויין - סעיף ט', סעיף ט"ז.
- א. י"א בשר ויין.
1. מחבר (סעי' ט') – "יש נוהגים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בשבת זו; (ומותר בחומץ של יין); ויש שמוסיפין מראש חודש עד התענית, ויש שמוסיפין מי"ז בתמוז".
 2. שע"ת (ס"ק ט"ז), תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ג ס"ק י"ב) – "דגם לענין אכילת בשר ושתיות יין המבואר לעיל סעיף ט' ויש מוסיפין מי"ז בתמוז כו' שאין לת"ח שעוסק בתורה תדיר לתפוס חומרא זו אחרי שרבינו הרשב"א כתב לדבר ברור שאין המסגף עצמו בזה יכול לעמוד על התורה ועל הסברא".
 3. מראי מקומות – אג"מ (יו"ד ח"ד סי' ל"ו אות ד' ד"ה אבל מסיק).
- (א) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות א') – "עד ר"ה אב אוכל בשר כרגיל".

ב. ליל י"ז.

1. עי' לעיל.

ג. יש מתענים.

1. מחבר (סעי' ט"ז) – "ויש מתענים מי"ז בתמוז עד ט"ב".

2. מ"ב (ס"ק צ') – "ות"ח אין כדאי שינהג בחומרא זו שממעט במלאכת שמים שא"א שלא יתמעט מלימודו איזה שעות מפני התענית וצריך לשקול במאזני צדק בענינים אלו [שע"ת ע"ש]".

י] שהחיינו - סעיף י"ז.

א. מקור: הלכה.

1. ס' חסידים (סימן תת"מ) – "יש חסידים מחסידים הראשונים שלא היו אוכלים שום פרי חדש בין י"ז בתמוז לט' באב כי אמרו איך נברך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. ויש מברכים על פרי חדש כשנזדמנו להם בשבתות שבין י"ז בתמוז לט' באב, א"ל החכמים היה לכם לברך שהחיינו כשראיתם אותו כר' יהודא כשראה קרא חדתא ואלו אמרו לא כי אלא כשאכלו".

2. טוב להזהר.

א) מחבר (סעי' י"ז) – "טוב ליזהר מלומר שהחיינו בין המצרים על פרי או על מלבוש, אבל על פדיון הבן אומר, ולא יחמיץ המצוה".
ב) ח"א (כלל קל"ג סעי' ח') – "וגם נוהגין שאין מברכין שהחיינו בימים הללו, אף על גב דאפי' אבל מברך שהחיינו, מכל מקום ימים אלו כיון שהזמן הוא זמן פורעניות, אין מברכין שהחיינו לזמן הזה. ולכן גם כן אין לובשין בגד חדש, דצריך לברך שהחיינו".
ג) קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' ב') – "נוהגין שאין מברכין שהחיינו בימים אלו, ולכן אין קונין ואין לובשין בגד חדש משום דהיה צריך לברך שהחיינו, ועל פדיון הבן מברכים שהחיינו שלא להחמיץ את המצוה ועל פרי יש להקל לברך שהחיינו בשבת, או אפילו בחול אם לא ימצא פרי זו לאחר תשעה באב".

ד) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ' ד"ה וכשנזדמן) – "ויהיה אסור לקנות טלית גדול אף מי"ז בתמוז מצד ברכת שהחיינו וכן טלית קטן למי שהוא חשוב לו".

ה) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"א אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ז' אות א') – "יש להמנע מלברך ברכת שהחיינו על פרי או בגד חדש מי"ז בתמוז עד לאחר ט"ב. ועל כן לא יאכל פרי ולא ילבש הבגד".

ו) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קכ"ט).

ז) נחמת ישראל (פרק ד' סעי' א').

3. מיקל.

א) עי' ט"ז (ס"ק י"ז) – "וכן בפרי שלא ימצא כו'. ונראה דמטעם זה יש להתיר בכל יום שבין המצרים דשמה ימות האדם קודם שקיים מצוה זו ושמעתי סברא זו בשם הרב מהו' יוסף כ"ץ מקראקא ויש ראי' לזה ממ"ש התו' פרק א"מ הביאה ב"י בסי' תקמ"ט דשרי לכתו' כל דבר השייך לב"ד בח"ה דהוי דבר האבוד פן ימות הנותן או העדים או ב"ד כו' ואם בצרכי הגוף הקילו בסברא זו בצרכי גבוה לעשות ברכה במכ"ש שמחשש זה ימהר לקיים כ"ז שיוכל לקיים".

ב) גר"א (על סעי' י"ז) – "טוב כו'. חומרא יתירא היא דאינן חמורים מאבל יום המיתה ואמרינן בפ' הרוואה א"ל מת אביו כו' ודוקא בדאיכא אחר בהדיה הלא"ה מברך שהחיינו אף שהמ"א דחק עצמו אינו כלום".

ג) שלחן שלמה (סעי' י"ז) – "יש להתיר לומר שהחיינו בין המצרים ובשבת מותר לכ"ע".

ד) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קנ"ט אות ה') – "שאלה: האם מותר לקנות בגד חדש אשר צריך לברך עליו ברכת שהחיינו אחרי י"ז תמוז (עד ר"ח), כשבדעתו ללבשו רק אחרי ת"ב. תשובה: עד ר"ח אב יש להקל".

4. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות נ"ג).

ב. שבת.

1. מחמיר.

א) יעב"ץ (בסידור) – "ואין מברכין שהחיינו אפי' בשבת. כה"ד האר"י ז"ל".

ב) חיד"א (ברכי יוסף ס"ק י', חיים שאל ח"א סוף סי' כ"ד) – "בשבתות שבינתיים כתב הרמ"ע מפאנו דמברך שהחיינו, אבל ט' באב שחל בשבת אוכל הפרי בלא ברכת שהחיינו. אבל מהר"ח הכהן בספר טור ברקת כתב דכל המקל לברך שהחיינו בשבת ור"ח בימים אלו טועה מדרך השכל. וכן כתבו גורי האר"י זצ"ל שלא לומר שהחיינו אפילו בשבת בימים אלו".

ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ג').

2. מיקל.

א) שלחן שלמה (סעי' י"ז).

ב) מ"ב (ס"ק צ"ח) – "והגר"א בביאורו חולק ע"ז וכתב דהוא חומרא יתירא וכן הט"ז מפקפק בזה וע"כ בשבת אין להחמיר בזה דבלא"ה הרבה אחרונים מסכימין להקל בשבת".

ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' ד').

ד) וזאת הברכה (סוף פרק י"ח, מעיין הברכה פרק כ"ד אות ל"ו) – "טוב להמנע מלברך 'שהחיינו' בימי הספירה ובימי בין המצרים, אך בשבתות החלות בתקופות אלו - מותר (תקנא מ"ב צח)".

3. מראי מקומות – יחזה דעת (ח"א סי' ל"ז, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' קכ"ט, מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ל'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ז סעי' א'). פסקי תשובות (אות נ"ה), נחמת ישראל (פרק ד' סעי' א'), שהחיינו (פרק י"ח סעי' ד').

(א) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"א אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ז' אות א') – "ובשבתות שבין המצרים עד ר"ח יש מתירים לברך שהחיינו, **והמנהג באר"י להחמיר בזה**".

4. י"ז בתמוז שחל להיות בשבת ונדחה.

(א) ברכי יוסף (ס"ק י"א) – "י"ז בתמוז שחל להיות בשבת ונדחה, כתבו האחרונים שמותר לברך שהחיינו. וכ"כ מהר"ם זכות בתשובה כ"ו וז"ל, הן בזאת צדקה אענך במה שאמרת לברך שהחיינו ביום י"ז בתמוז שחל ביום שבת קדש, כי אפילו בין המצרים הגמורים היתה הסברא רווחת שבכל השבתות שבינתיים ראוי לברכה, דקי"ל אפ"ל בט' באב שחל להיות בשבת שמעלה על שלחנו כסעודת שלמה, ואי לאו דמרן האר"י זלה"ה כתבו, היינו מברכין והבו דלא לוסף עליה, עכ"ל. אבל הרב כנה"ג בתשובה א"ח ח"ב סי' ע' כתב דלנוהגין שלא לומר שהחיינו בשבת אסור גם בי"ז שחל להיות בשבת, ע"ש. ודעתי הקצרה הוא כמותו".

ג. ראש חודש.

1. מיקל – עי' שעה"צ (ס"ק צ"ט, "והגאון ר' עקיבא איגר הביא בחדושו בשם ספר בית יהודא שהוא הדין בראש חודש דינו לזה כמו בשבת").

2. מראי מקומות – שהחיינו (פרק י"ח סעי' ו').

ד. ליל י"ז.

1. עי' לעיל.

ה. לקנות דברים חדשים במקום שלא מברכים שהחיינו בשעת הקנין.

1. מיקל.

(א) פמ"ג (א"א ס"ק כ"א) – "ומנעלים שאין (ואין) חשובים אין מברכין אם כן אתי שפיר".

(ב) מהרש"ג (ח"א יו"ד סי' צ"ה אות ב') – "אשר שאל עוד חו"ד בדין שהחיינו על הבגד בימים הללו הנה לדידי אין נפקותא דאני לא ברכתי לעולם שהחיינו על לבישת בגד חדש, דאינו חשוב אצלי כ"כ לעשות עליו שהחיינו".

(ג) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' א', ס"ק א') – "איסור כלים ובגדים חדשים בימי בין המצרים - עד ראש חדש אב - אינו אלא על השימוש בהם ומשום ברכת 'שהחיינו', אבל קנייתם מותרת. [שהרי טעם האיסור מבואר במג"א (סי' תקנ"א סקמ"ב) משום דאין לומר שהחיינו וכו' לזמן הזה בימים אלו, ולכן לדידן שאיננו נוהגים לברך שהחיינו על כלים חדשים אלא בשעת השימוש והלבישה, אין לאסור לקנותם]".

(ד) קנין תורה בהלכה (ח"א סי' ק"ט אות ה') – "ועפ"מ ג' ... דעד ר"ח כל האיסור רק מצד שהחיינו".

(ה) הגר"ש זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ג' הע' ל"ב, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח סוף אות י"ב) – "שיש להתיר בזה הואיל ואין מברכין שהחיינו".

(ו) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ע"ר שאלה ח') – "שאלה: משמע במ"כ בסי' תקנ"א שאין איסור לקנות בגדים חדשים מי"ז בתמוז עד ר"ח אב אלא רק אם צריכים לברך שהחיינו. ולפ"ז אם אחד קונה מקרר עבור בני ביתו שלפי הדין מברכים הטוב והמטיב יצא שאין איסור לקנות עד ר"ח אב, האם בכ"ז יש ענין להחמיר שלא לקנות דברים חדשים כי זה זמן שלא מסמנא מילתא. תשובה: לא כתוב שצריך להחמיר".

עי' הגר"ח זצ"ל (קובץ ניצוצי אש עמ' תתנ"ח אות כ"ה, עי' נחמת ישראל פרק ד' הע' ע"ג) – "מעיקר הדין מותר לקנות ציצית וכיפה בבין המצרים [עד חודש אב], כי מן הסתם אין מברכים עליהם ברכת שהחיינו. אמנם **בכל אופן עדיף להימנע** כלל מלקנות דברים חדשים בימים אלו".

(ז) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קפ"ח אות נ"ח, אות נ"ט [לשונו מובא לקמן]) – "בגד שאין מברכים שהחיינו עליו, יכול לקנות וללבוש עד ר"ח אב".

(ח) ויברך דוד (ח"א סי' ס"ד) – "דבזמנינו שאין הדרך לברך שהחיינו בקניית בגדים חדשים מותר".

עי' מקדש ישראל (עמ' י' אות י"ז) – "בזה"ז (הנהוגים) שבכלל אין מברכין שהחיינו על בגדים חדשים מותר מעיקר הדין ללבוש בגדים חדשים עד ר"ח אב ע' בדברינו בחלק התשובות סי' ל"ד, אבל המנהג למנוע, ויש להקל לפי הצורך [טלית חדש אין ללבוש מדנוהגין לברך עלה שהחיינו (אף בזה"ז)]. מ"מ נראה דלקנות על מנת ללבוש לאחר ת"ב דשפיר דמי (עייב"ש). עוד נראה דבגד שאיבו חשוב מצד עצמו כגון חאלא"ט ובגדים תחתונים (או פאנדזשעלא"ו שאין יוצאין בו החוצה) מותר לקנות וללבוש באלו הימים. ובנוגע לקנות בגדים חדשים לילדים קטנים ע' בדברינו שם ובסי' ל'. וכן נראה דלכתחלה מותר לקנות באלו הימים כלים חשובים ויקרים החביבים לו (כגון קא"ר, מעב"ל וכו') שאין מנהגינו לברך שהחיינו על כלים חדשים, וכן כלי כסף וזהב (שרק משוכנס אב אסור) ויש נמנעים לכתחלה".

(ט) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Can you buy a stroller in the 3 weeks, for a birth which is likely to happen soon after Tisha B'Av?

R' Y. Berkovits wrote: There is no problem buying anything before Rosh Chodesh Av - unless you would have to make a shehechyanu. For an expensive stroller you would make a Hatov V'hameitiv, which is not a problem to make during the three weeks.

2. מחמיר.

(א) אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שס"ו) – "שפעם שאלתיו, לפני כמה שנים, לפי מה שנהוג למעשה שמברכים שהחיינו בשעת לבישת בגד, ולא בשעת קנייתו, האם מותר לקנות בגדים חדשים בג' שבועות. [א] והשיב רבינו [עכשיו, כמו שהשיב א], שאין

חילוק, דעיקר סיבת האיסור אינו שהחיינו, רק השמחה. והשהחיינו הוא רק סימן שיש בוודאי שמחה. שבגדים פחותים שאינם ראויים לשהחיינו, מותרים. ובאמת נעלים חדשים, אסורים לקנות, דלא מברכים שהחיינו עליהם מחמת שעשויים מעור, שהוצרך להרוג בהמה וכו' ולא משום שאין בהם שמחה. [ב] ואז שאלתי רבינו בשביל הרב אהרן פלדער, ומה אם קונה בגד שעדיין לא ראוי ללבוש שמעצם הדין לא היו מברכים שהחיינו עד שלבשו, דאולי זה הוכחה שאין בזה שמחה עד שלובשו. והשיב רבינו הנה אם צריך רק תיקון מעט, אולי עדיין ראוי לברכה, כגון אם רק צריך לעשות מכפלת, ואולי גם אם לא מברכים, מ"מ יש אותו שמחה. אבל יש עוד טענה, שאם לא ראוי עדיין לבישה, אולי יש להחשיבו כמין מקח וממכר, לא כקניית בגד חדש, דקונה דבר לעתיד, כדי להציל ממון או טרחה, לא נחשב כאילו קנה עכשיו בגד חדש. ולמעשה בוודאי לכתחילה אין לסמוך על זה, ואין לקנות, רק בשעת הדחק אולי זה כטענה. והוסיף רבינו שבאמת היום מברכים רק בשעת לבישה, דומיא דפירות, שמברכים בשעה שנהנין".

- 1) ע"י היטב האג"מ (או"ח ח"ג סוף סי' פ', שמעתתא דמשה ס"ק ל'), לשונו מובא לקמן. וצ"ע.
- (ב) דברי שלום (קרוי, ח"ד פסקי הלכות אות ע"ט) – "נוהגין להחמיר אפי' בבגדים שאין מברך עליהם שהחיינו שלא לקנות וללבוש בין המצרים ... אבל בגדים שאינם חשובים כלל כמ"ש שם בס"ג ס"ה וכדומה יוכל ללבוש גם בבין המצרים".
- (ג) ע"י שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ב אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ח' אות ד') – "אין איסור בקניית בגדים וכלים חדשים עד ר"ח מנ"א, רק שאין להשתמש בהם ולברך שהחיינו ... ומ"מ כדאי להמנע במדת האפשר, מקניית דברים חשובים שראוי לברך עליהם שהחיינו, אף אם הוא אינו מברך".
3. מראי מקומות – הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' הע' ל"ב, "צ"ע"). נחמת ישראל (פרק ד' סעי' ב').
- (א) רבבות אפרים (ח"א סי' שע"ב) – "ואפשר לומר דמותר לקנות בגד מתוקן אחר י"ז בתמוז כיון דאין המנהג לברך שהחיינו בשעת קנייה ולפי"ז דמי"ז בתמוז עד ר"ח אב יכול לקנות בגדים דאין מברך שהחיינו, ובגדים דמברך שהחיינו, אין יכול, ומר"ח אין יכול לקנות אפילו בגדים דאין מברך שהחיינו, היות דמסיה דעתו מאבלות רט"ב ועין בזה. ונראה דזה בדיעבד אבל לכתחילה טוב לא לקנות אפילו בגדים שאין עושים שהחיינו. וכמו שהשבתי שלא לקנות לילדים קטנים בגדים משום חינוך שיתרגלו דמותר אז לקנות וכושמעתי פסק מהרה"ג ר"ש ואזנר שליט"א [זצ"ל] דשלא לצורך אין לקנות עבור ילדים קטנים. ולצורך כמובן מותר בפרט לקטנים".
- (ב) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ה) – "מותר ללבוש בגד חדש מי"ז בתמוז עד ר"ח אב שאין אומרים עליו שהחיינו מחמת שאינו בגד חשוב ואין לו שמחה בזה, מפני שכל הקפידא הוא הברכת שהחיינו על הזמן".

1. טוב והמטיב.

1. מיקל.

- (א) יעב"ץ (בסידור) – "אבל ברכת הטוב והמטיב יראה לי פשוט שמברך כשבא לידו בכל גוונא".
- (ב) מחזיק ברכה (ס"ק י') – "אבל אם נתנו לו במתנה דברכתו הטוב והמטיב מברך מיד ... יעב"ץ".
- (ג) שע"ת (ס"ק י"ח*) – "וכתב בסידור עמודי שמים שאף הבגדים ישינים והם חביבים אצלו אסור וגם מטעם ברכת שהחיינו לאו ש"ד אבל אם נתנו לו במתנה שמברך הטוב והמטיב יברך מיד".
- (ד) מועד לכל חי (סי' ט' סעי' כ"ד) – "וברכת הטוב והמטיב פשוט דמברך".
- (ה) שד"ח (מערכת בין המצרים אסיפת דינים סי' ב' אות ג') – "ובשערי תשובה סי' תקנ"א (קודם אות י"ח) כתב דמותר לברך הטוב והמטיב בימים אלו עי"ש".
- (ו) אג"מ (או"ח ח"ג סי' ע"ט ד"ה והא, סי' פ' ד"ה ומכונית, שמעתתא דמשה ס"ק ל') – "ומכונית חדשה אם הוא לתענוג פשוט שאסור גם מי"ז בתמוז דהא צריך לברך שהחיינו, ואם הוא באופן שמברכין הטוב והמטיב כגון שיש לו אשה ובנים דגם הם נהנים מזה אסור מר"ח דהוא כמו בנין של שמחה שאסור. ואם הוא מכונית לפרנסה כמו טראק, וגם מכונית קטנה אפשר ג"כ שהוא לפרנסה, הוא רק בדין ממעטין במשא ומתן שבזמננו נהגו להקל כדכתב הט"ז סק"א וכן כתב המ"ב ס"ק י"ג להלכה, ואין זה מו"מ של שמחה שכתב בשע"ת שטוב להחמיר, ומצד שהחיינו יברך אחר ט"ב כי בשביל זה אין עליו ליבטל ממלאכתו".
- (ז) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ד') – "אפשר לברך ברכת הטוב והמטיב, ואפילו בתשעה באב, וכגון מי שנוהג לברך ברכת הטוב והמטיב כשנולד לו בן זכר".
- (ח) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ה אות י"ב, אות כ').
- (ט) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ב אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ח' אות ד') – "אבל הטוב והמטיב מותר לברך כגון שקונה עבור שימוש המשפחה [כגון מזגן]".
- (י) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' ב', פרק כ' סעי' ג') – "מי שנולד לו בן זכר בתשעה באב, ומנהגו לברך ברכת הטוב והמטיב על לידת בן זכר, מותר לו לברך אף בתשעה באב".
- (יא) חוט שני (נחמת ישראל פרק ד' הע' צ"ח).
- (יב) הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק ד' הע' צ"ח) – "שמותר לברך הטוב והמטיב בט' הימים".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שי"ג) – "שאלה: אם שרי לברך ברכת הטוב והמטיב בימי בין המצרים. תשובה: כן".
- (ג) הגר"א נבצל שליט"א (תשובות אביגדר הלוי או"ח עמ' רמ"ג אות ע"ז) – "האם בימי בין המצרים רצוי להימנע מברכה זו. תשובה: לא".
- (ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק י"ז סעי' כ"ב).
- (טו) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' י"ד, ע"י סעי' י"ט).
- (טז) פסקי תשובות (אות נ"ד).
- (יז) קרא עלי מועד (פרק ב' סעי' ג').

(יח) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) - לשונו מובא לעיל.
 (יט) נחמת ישראל (פרק ד' סעי' ה', סעי' י"א) - "ברכת הטוב והמטיב מותר לברך בימים אלו, ויש אוסרין, והמנהג להקל".
 (כ) שהחיינו (פרק י"ח סעי' מ') - "אף שאין מברכים בימים אלו ברכת שהחיינו, מ"מ מותר לברך הטוב והמטיב גם בימים אלו, ואף בתשעה באב יברך".

2. מראי מקומות.

(א) הלכות קטנות (ח"ב סי' קע"ה), הו"ד בכה"ת (סי' קע"ה ס"ק י"א) - "ונראה דבין המצרים הנוהגים שלא לומר שהחיינו גם יש למנעם שלא ישנו ביין כדי שלא יברכו ברכת הטוב ומטיב דבמקום שהחיינו הוא אלא שזה ליחיד וזה לרבים".
 (ב) כה"ת (ס"ק ק"ב) - "הרב יעב"ץ בסידורו דף ס"ט. מחבר"ר אות יו"ד. שע"ת".

ז. מצוה פעם ראשונה.

1. יברך.

(א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ה) - "שאלה: למש"כ הרמ"א יו"ד ס' כ"ח שהעושה מצוה פעם ראשונה יברך שהחיינו אם ג"כ בימי בין המצרים. תשובה: כן".
 2. מראי מקומות - משנת יוסף (חי"ג ס' קע"ד), דברי בניהו (חכ"א סי' נ"ב).

ח. במקום שיש ספק פדיון הבן: האם לברך על פרי חדש.

1. מחמיר, שלא לברך.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ה) - "שאלה: אחד שעושה פדיון הבן מספק ולא מברך על זה האם בימי בין המצרים יכול לקחת פרי חדש ולברך עליו שהחיינו ולכוין עבור הפדיון גם כן או שעדיף לא לברך. תשובה: לא יברך".
 (ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק א' סעי' ל"א) - "מותר לברך שהחיינו על מצוות כגון פדיון הבן וכדומה, ומ"מ מי שמסופק אם לברך על פדה"ב לא יקח פרי חדש לברך עליו".
 (ג) הגר"ע אורבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ה הע' י"ג).

ט. פדיון פטר חמור.

1. יברך.

(א) מועד לכל חי (סי' ט' סעי' כ"ה) - "בברית מילה ובפדיון הכן ובפטר חמור דמברך שהחיינו, יכול ליקח פרי חדש בידו בעת ההיא ולכוין עליו גם כן".
 (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ז) - "שאלה: העושה פדיון פטר חמור בימי בין המצרים ונוהג לברך שהחיינו ע"ז, אם יברך גם בימי בין המצרים. תשובה: כן".
 (ג) משנת יוסף (חי"ג ס' קע"ו).
 (ד) כנסת אהרן (עניני פט"ח שער א' פרק ד' עמ' נ"ד סעי' ג') - "מותר לעשות פדיון פט"ח בצומות ותעניות ובין המצרים ובט' באב. ואם יש לו פרי חדש או מלבוש חדש יכול לברך ג"כ שהחיינו".
 2. מראי מקומות - שהחיינו (פרק י"ח סעי' כ"ז).
 (א) בעיקר הדבר אם מברכין שהחיינו על פדיון פטר חמור - ישמח לב (גאגין, יו"ד סי' ט"ז), כנסת אהרן (עניני פט"ח שער א' פרק ה' עמ' ס"ד סעי' א'), ברכת שלמה (פדיון פטר חמור פרק י"ג סעי' ט"ו).

י. ילד בר מצוה: על הכנסו לעול תו"מ.

1. מראי מקומות - משנת יוסף (חי"ג ס' קע"ד), שמן אפרסמון (ח"ב סי' י').
 2. לענין תפילין - עי' לקמן.

יא. שהחיינו על תפילין לבחור שנעשה בר מצוה.

1. לא לברך.

(א) הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ב', ס"ק ב', שלמי מועד סוף עמ' תע"ז) - "מי שנעשה בר מצוה בימי בין המצרים, אף אם מניח אז את התפילין לראשונה [דבכה"ג בכל ימות השנה יברך שהחיינו כיון שעדיין לא הניח תפילין מעולם], לא יברך שהחיינו".
 (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ח) - "קטן לפני הבר מצוה שלו שמניח תפילין בט' הימים האם הוא מברך שהחיינו על הנחת תפילין בפעם הראשון שזה באמצע ט' הימים. תשובה: אין מברכים על כך שהחיינו בשאר ימים".
 הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ח) - "שאלה: אחד שחודש לפני הבר מצוה שלו זה נופל באמצע ט' הימים האם יש ענין להקדים הנחת תפילין לפני ראש חודש אב או אחרי ט' באב. תשובה: לא".
 (ג) מקדש ישראל (סי' ל"א) - "תינוק שנעשה בר מצוה באלו הימים אי ילבוש בגד חדש לקראת הנחת תפילין כדי שיברך שהחיינו ולכוון גם על התפילין. תשובה - לא יעשה כן".
 2. מראי מקומות - מהר"ם בריסק (ח"א סי' צ"ד), משנת יוסף (חי"ג ס' קע"ד), נחמת ישראל (פרק ד' הע' ע"ו), שהחיינו (פרק י"ח סעי' כ"ט), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' י"ב).
 (א) הגר"ש זצ"ל (מנחת שלמה ח"ב סי' ד' אות ל"ג ס"ק ג', הליכות שלמה תפילה פרק ד' סעי' י"ד) - "לענין שהחיינו בתפילין התנהגתי עם בניי שיחיי, שלפני י"ג שנה רק הניחו אבל לא נתתי להם את התפילין במתנה רק במלאת להם י"ג שנה. והברכה

היא על ההנחה וגם על המתנה של התפילין. ואף שמצוות לאו ליהנות ניתנו היינו בקונה במעותיו אבל לא במתנה שזה ממש רכוש. [וע' בה"ל סי' כ"ב ס"א ד"ה קנה]."

(ב) רבבות אפרים (ח"ה סי' ש"צ אות ט"ז) – "נשאלתי מאב שבנו נעשה בר מצוה בימים שאחרי ר"ח אב האם יעשה שהחיינו על התפילין והיות שאני פה בחופשה בירושלים עיה"ק, עניתי לו שביררתי פעם אם עושין שהחיינו כשמניחין תפילין בפעם הראשונה וטוב שיאכל פרי חדש ויתכוון להוציא ג"כ התפילין ופה ג"כ יקח פרי שיעבור זמנו שאם לא יעשה אז שהחיינו אז יפסידו, ויכוין ג"כ להוציא את התפילין, ואם לעשות שהחיינו כשמניח חודש קודם הלא אז עדיין הוא קטן ופטרור רק מטעם חינוך מברך ואין זה פוטרו, ומ"מ צריך ביאור בזה, וג"כ דברתי עם הרה"ג הרב בראנסדארפר שליט"א מחבר שו"ת קנה בשם, ונטה לצדנו שאני צודק, וכן עם ידידי הרה"ג הרב מלך שליט"א מירושלים והסכים לדבריי".

(ג) הגר"ח זצ"ל (מכתב לבחור הבר מצוה שלמה זלמן שטילרמן, תמוז תשע"ג) – שאלה: "יהיה לי בר מצווה במוצ"ש פרשת מטות מסעי כ"ט תמוז. ורציתי לשאול ... לנוהגין לברך שהחיינו על התפילין. האם זה גם בשלושת השבועות". תשובה: "לא מברכין כל השנה".

הגר"ח זצ"ל (מראה כהן קוני' לבר מצוה עמ' ה' אות א') – "איך נהוג בבית מרן שליט"א בענין ברכת שהחיינו על תפילין לנער הנעשה בר מצוה. תשובה: אין מברכין".

(ד) אור לארבעה עשר (פרק י"ח סעי' ז', עי' פרק כ' סעי' ט') – "כשמתחיל להניח תפילין ביום הבר מצוה ורוצה לפוטרו בברכת שהחיינו, ויש לו בגד חדש שלא הספיק ללבושו קודם בין המצרים או בשבת שקודם הבר מצוה, המיקל יש לו על מה לסמוך ללבושו עתה ולברך ברכת שהחיינו, ויפטם אחר התפילה. וכשאינו לובש בגד חדש, יברך שהחיינו בלא שם ומלכות ויכוין לפטור את התפילין".

(ה) בכלליות - עי' סי' ל"ז, לשיטות ומראי מקומות.

יב. המגיע לגיל שבעים.

1. שלא יברך.

(א) חוט שני (ברכת שהחיינו - הכי איתמר סי' ו' אות מ"א ד"ה ויל"ע) – "כ' דק"ו שיברך אחר בין המצרים, שהאריך ימים טפי".
(ב) דברי בניהו (חכ"א סי' מ"ז) – "מצינו דיעות בפוסקים באדם שהגיע לגיל ששים או שבעים אם יברך שהחיינו וכתב החיד"א בברכ"י דכיון שלא נזכר בדברי הראשונים לברך לכן יברך בלא שם ומלכות. או כמו שכתבו האחרונים שיקח פרי חדש או בגד חדש ויברך עליו ויפטור את שנותיו. ולכן נראה דאם יום הולדתו של הששים או של השבעים חל בימי בין המצרים נראה דלא יברך אז אלא ימתין עד אחר בין המצרים ויקח בגד חדש או פרי חדש ויברך עליו ויפטור את שנותיו. ואין זה דומה לברית מילה או פדיון הבן שלא יכול לדחות את הברכה ויכול לברך בימים הללו. ומשא"כ הכא, שהרי י"א שלא לברך שהחיינו על פרי או בגד וגם יש מחלוקת אם לברך ביום הולדתו או ביום הכנסו לבריתו של אברהם אבינו שזה עוד שמונה ימים מיום לידתו. ולכן נראה שלא יברך בימי בין המצרים רק אח"כ".

2. יברך בשבת.

(א) שהחיינו (פרק י"ח סעי' ל"ז) – "מי שחל יום הולדתו השבעים בימי בין המצרים ורוצה לברך שהחיינו על פרי חדש ולכוין על יום הולדתו, ימתין לשבת ואז יברך שהחיינו ולא יברך בימי החול של בין המצרים".

3. מראי מקומות – שמן אפרסמון (ח"ב סי' י' אות י"ט).

(א) ברכת שהחיינו (הכי איתמר סי' ו' אות מ"א ד"ה ויל"ע) – "ומ"מ אם נולד בתחילת בין המצרים צ"ע אם ימתין כולי האי ולא חיישינן למיתה. ואף שלמעשה אין נוהגין לברך, והרוצים להודות לש"י פוטריין בפרי או בגד חדש, עדיין צ"ע אם נמתין עם לקיחת הפרי או הבגד ג' שבועות או עכ"פ יברך בשבת הקרובה להיותו בן שבעים".

יג. לחדש טלית ולברך שהחיינו.

1. מחמיר.

(א) שכנה"ג (הג' ב"י ס"ק מ"ב) – "לברך שהחיינו בין המצרים וכו'. נ"ב: ולפי זה אין לקנות ג"כ כלים חדשים או ללבוש כלי חדש, שא"א לו לברך שהחיינו בין המצרים. ב"ח. ועפ"ז מנעתי עצמי שלא ללבוש טלית חדש בין המצרים, מפני ברכת שהחיינו".

(ב) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ' ד"ה וכשנזדמן) - לשונו מובא לעיל.

(ג) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ח) – "שאלה: אם מותר בימי בין המצרים לחדש טלית חדשה ולברך ע"ז שהחיינו. תשובה: לא".

(ד) משנת יוסף (חי"ג ס' קע"ד אות א') – "ולמש"כ (באו"ח, כב) שעל שעל טלית וציצית מברך שהחיינו, לא יקנה טלית גדול בין המצרים, ואם מפני סיבה הוכרח לקנותו, יתעטף בלי שהחיינו. דהשהחיינו אינו על המצוה אלא על הטלית, וזה רשות (ב"ח רס"י רכה), ושאני פדה"ב שע"פ דינא דגמ' (שלהי פסחים) האב מברך שהחיינו".

2. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ד' סעי' ג'), שהחיינו (פרק י"ח סעי' ל', סעי' ל"א, סעי' ל"ב), תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ט').

יד. פרי שירקב.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ה) – "שאלה: אם יש לו פרי בין המצרים דאם לא יאכל ירקב אם מותר לו לאכול ולברך שהחיינו. תשובה: לא".

2. מיקל.

(א) שהחיינו (פרק י"ח סעי' י"ז, ע"י הע' ל"א).
3. מראי מקומות.

(א) מ"ב (ס"ק ק"א) – "שלא ימצא אחר ט"ב. ומיירי שלא יכול לשמור הפרי עד שבת מפני שיתקלקל כגון גודגדניות קטנות דאל"ה יקחהו בחול וישמרהו עד שבת".

טו. שהחיינו כשלא ראה חבירו.

1. מיקל.

(א) יעב"ץ (בסידור) – "ובדבר הרשות שזמנו עתה כגון שמצא מציאה או ראה חברו החביב וכדומה קרוב אני לומר שמברך כמו כן דחשיב כי מצוה מאחר שא"ל לדחווהו והרי הגיעה לו הנאה והוא מצווה לברך עליה משא"כ בזמן דפירי וכדומה דלא לתהני ולא ליכול ולא ליברך וכן נראה".

(ב) מועד לכל חי (סי' ט' סעי' כ"ד) – "דוקא שהחיינו דפירות הוא דאינו מברך, אך מוצא מציאה או ראה חבירו החביב וכדומה דאי אפשר לדחווהו חשיב כמצוה כמו מילה ופדיון הבן ודכותיהו".

(ג) דעת (על סעי' י"ז ד"ה וראיתי).

(ד) מטה לוי (הורוויץ, ח"א סי' ג').

(ה) הלכה למשה (מימון, או"ח ס' מ"ה) – "ה"נ בני"ד כיון שהוא כבר נתראה עם חבירו ובראיה תליא מלתא (כמ"ש הכה"ח בסימן רכ"ה ס"ק ח' ע"ש) א"כ הוי דיברך שהחיינו. וודאי לא מסתבר למימר דישתמיט מחבירו בימים אלה כדי שלא יבוא לידי ברכת שהחיינו ופשוט".

(ו) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ד) – "שאלה: אם בימי בין המצרים יכול לברך שהחיינו, כשלא ראה חבירו ל' יום. תשובה: כן".

(ז) שער שמעון אחד (ח"א סי' ע"ט) – "ואם כן בנדון דידן דהברכה היא על הראייה, לא יחמיץ הברכה. ועוד יש מקום לומר אם לא בירך כשראה אותו, תו לא יברך, דהוי כמו אכל פרי ולא בירך עליו שהחיינו ששוב לא יברך".

(ח) דברי בניהו (חכ"ג ס' ל') – "הנוהגים לברך ברכת שהחיינו על חבירו החביב עליו ביותר ודאי שיש להם על מה שיסמוכו דכן פסק השו"ע. ולפ"ז ה"ה ברואהו לאחר ל' יום והוא בבין המצרים שיכול לברך עליו דהוי כמו מילה או פדיון הבן. ומ"מ אלו שלא נהגו לברך וכמו שנימקו הפוסקים טעמיהם יכולים להמשיך במנהגם ויברכו בלי שם ומלכות וכמו שכן העלה החסד לאלפים. והבא"ח ועוד. עוד נתבאר שאין חילוק בין איש לאשה לענין ברכת שהחיינו שגם האשה מברכת. וה"ה שאדם יכול לברך ברכת שהחיינו על קרובותיו כגון אשתו או אמו או אחותו או בתו או שוים לענין הברכה ולנוהגים לברך יש להם על מה שיסמוכו".

(ט) אבני דרך (ח"ט סי' כ"ט) – "העולה לדינא: הסוברים שמברכים את חבירו כל שלא ראהו שלושים יום ושמח מאוד בראיתו, זהו אף בימי בין המצרים ובימי אבול. והוסיף הגר"א בנצ"ל אבל כמעט לא שייך אצלנו מי שאי אפשר ליצור קשר ל' יום, אא"כ חוזר משבי האויב או כיו"ב".

2. מחמיר.

(א) בית ישראל (לאנדא, סי' ל"ג ד"ה ואגב) – "הרי דבבין המצרים לא נכון לברך שהחיינו על דבר שהוא רשות רק על מצוה מוכרח גם אז לברך שהחיינו וא"כ כיון זה השחיינו בראותו פני חבירו הוה רק רשות לא נכון לברך שהחיינו זו ברואה חבירו לאחר ל' בבין המצרים".

3. מראי מקומות – שהחיינו (פרק י"ח סעי' ל"ד).

(א) ברכת שהחיינו (הכי איתמר סי' ו' אות מ"א ד"ה ומש"כ, הע' כ"ז) – "ובקובץ התורני 'נטעי בחורים' (תמוז תרס"ד) הסתפק העורך אם נכון ללכת לראות חבירו בבין המצרים ולהתחייב בברכה, או להמתין עד אחר בין המצרים. ויש להוסיף ולדון היכא שלא יוכל לראותו אחר בהמ"צ, האם פשוט דהוי כמחמיץ מצוה. ויש לציין בזה להמשנ"ב דללכת לראות פני חבירו חשיב דבר מצוה. ובקובץ 'המאסף' (שנה ב' סי' קעו) הסתפק בדבר לענין הרואה בנו שנולד לו (ע"י להלן סי' ח' סקט"ו). וצ"ע אם ראיית רך הנולד איכא מצוה כמו ראיית חבירו".

טז. לידת בת.

1. יש לברך [אפי' בת"ב].

(א) רבבות אפרים (ח"א סי' קנ"ט אות י"ז) – "ובבין המצרים נראה דג"כ יוכל לברך שהחיינו כמו בפדיון הבן שלא יחמיץ המצוה וכן בפרי שלא יוכל למצוא אח"כ כמבואר באור"ח סימן תקנ"א וכ"כ הכא יברך שלא יחמיץ המצוה...".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא חל"ח עמ' ל"א טור ג') – "דלדעת המ"ב דבנולדה לו בת מברכים שהחיינו כשרואה אותה, גם בבין המצרים יש לברך".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' ב', פרק כ' סעי' כ"ג) – "מי שנולדה לו בת ורואה אותה בתשעה באב פעם הראשונה, ומנהגו לברך שהחיינו בראיית הבת שנולדה, יש לו לברך שהחיינו אפי' בתשעה באב".

(ד) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תי"ט, נחמת ישראל פרק ד' הע' צ"ה) – "שאלה: למש"כ המשנ"ב ס' רכ"ג שמברכין שהחיינו בהולדת בתו אם רואה הבת בתשעה באב אם יברך שהחיינו. תשובה: כן. [וכן הביא ממרן בקונ' דבר ישראל פ"ג ס"ב]".

(ה) מקדש ישראל (סי' כ"ט, עמ' קכ"ט) – "יברך".

(ו) הכל יודוך (פרק ד' אות ט') – "ראה את בתו פעם ראשונה בימי בין המצרים או בתשעה באב, מברך ברכת שהחיינו".

(ז) נחמת ישראל (פרק ד' סעי' י').

(ח) שושנת ישראל (בין המצרים פרק א' סעי' ל"ב).

- (ט) שהחיינו (פרק י"ח סעי' ל"ח) – "מי שנולדה לו בת בימי בין המצרים, ומנהגו לברך שהחיינו בלידת בת כמבואר בפרק ט' הלכה ט"ז, מותר לו לברך שהחיינו על לידתה אף בימים אלו".
2. **האם יש ענין לדחות ראייתו לאחר תשעה באב.**
- (א) אין צריך לדחות.
- 1) הגרח"ק זצ"ל (אליבא דהלכתא חל"ח עמ' מ"ו טור א') – "בבין המצרים, אמר מרן שליט"א שיכול לכתחילה לראות בתו ולברך שהחיינו. (לפאר ולברך, עמוד ק"צ). [ל"מ עמ' ק"צ].
- הגרח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"ב עמ' צ"ה אות ד') – "שאלה: מי שנולדה לו בת בבין המצרים האם יש ענין שימתין מלראותה עד שבת ואז יברך שהחיינו, או דיכול לראות ולברך מיד. תשובה: יכול".
- 2) הכל יודוך (פרק ד' הע' י"ד) – "ראה את בתו פעם ראשונה בימי בין המצרים או בתשעה באב, מברך ברכת שהחיינו. [ואין צריך לדחות ראייתו לאחר ז' ע"י סי' תצ"ג משנ"ב סק"ב, וכה"ח שם סק"ד, כמו"כ אם הוא אבל ואף בתוך שבעה מברך שהחיינו]".
- (ב) מראי מקומות.
- 1) תורת היולדת (פרק מ"ח הע' ט"ו) – "ונסתפקנו כיצד ינהג מי שנולדה לו בת בימי בין המצרים, דפסק המשנ"ב בסימן רכ"ג ב', דכשרואה אותה לראשונה מברך 'שהחיינו', האם יש להמתין עד שבת ורק אז יראנה ויברך 'שהחיינו', או שמא מותר לראות מיד ולברך 'שהחיינו', ואינו חייב להמתין מלראותה עד שבת. **וצ"ע**. והיולדת, מיד שרואה אותה תברך 'שהחיינו', (כשגופה והמקום נקי), דלא שייך שתמתין עד שבת".

יז. שומע כעונה בשהחיינו.

1. מחמיר.
- (א) הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ג) – "שאלה: בימי בין המצרים שאין מברכין שהחיינו, ושומע שהחיינו בפדה"ב או במילה אם יכול לכוון לצאת ברכת שהחיינו שנצרך לו. תשובה: לא".
- (ב) משנת יוסף (מועדי הגר"ח ח"א עמ' קמ"ו) – "ובעל המשנת יוסף כתב לי דלכו"ע ל"מ בשוכ"ע".
- משנת יוסף (ח"א סי' קע"ה) – "ולענ"ד לשני צדדי החקירה הנ"ל, אין לעשות כן בין המצרים, דזיל בתר טעמא, דהעיקר שאין נותנין הודאה להקב"ה שהגיענו לזמן הזה שהוא של פורעניות. וא"כ מה נפק"מ אס מודה ומברך בעצמו, או שמודה ע"י שחבירו מוציא, באיזה אופן שלא יהי', בין שמודה ע"י שמיעת האוזן, ובין שמודה ע"י שדיבורו של חבירו מתייחס אליו, כיון שעכ"פ נחשב לו כמברך בעצמו, אין לברך שהחיינו בין המצרים. - אא"כ הוא מוכרח [לבריאיות וכדו'] לפרי, אז יאכלנו בלי שהחיינו".
2. מיקל.
- (א) רבבות אפרים (ח"א סי' שס"ב) – "לדעתי זה רק בעצם הברכה ממש ולא אי יוצא בשומע כעונה".
- (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שס"ב) – "דזהו רק בגדר מחשבה וכו' שאין הקב"ה מצרפו כמו שמותר לרש"י דפסקינן כן לכוון לשמוע קדושה באמצע שמו"ע ואין בזה משום הפסק".
- ג) ברכת ראובן שלמה (ח"ה סי' ל"ז) – "ולפי זה גם בענין שהחיינו בימי בין המצרים, לפי מה דפסקינן כרש"י מותר לצאת ברכת שהחיינו על פרי חדש ע"י שמיעת שהחיינו מבעל פדיון הבן, משום דרק לענין זכותו יצא ברכת שהחיינו על הפרי, אבל לענין חובתו לא נחשב כאמירת שהחיינו בימי בין המצרים".
3. מראי מקומות – מחקרי ארץ (ח"ב ס' ס"ד אות ח'), שהחיינו (פרק י"ח סעי' י"ג).
4. **כהן המקבל פדיון הבן לכוון בשהחיינו.**
- (א) יכול לכוון להוציא הכהן.
- 1) הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ו) – "שאלה: למש"כ בתשו' חתם סופר יו"ד ס' רצ"ט, שאב המברך שהחיינו בפדיון הבן יכוון להוציא הכהן, משום דקמטי הנאה, אם יתכוין להוציא גם בימי ביהמ"צ. תשובה: כן".
- 2) עי' דברי בנייהו (חכ"א סי' נ"ב) – "ולכן כהן שעושה פדיון הבן פעם ראשונה ג"כ לא יברך, אלא יבקש מאבי הבן שמברך שהחיינו שיתכוין לפטור אותו, או שיביא פרי חדש או בגד חדש ויברך עליו שהחיינו ויתכוין לפטור גם את מעשה המצוה הראשונה שעושה".

יח. היראה שהחיינו.

1. מיקל.
- (א) דעת תורה (על סעי' י"ז ד"ה וראיתי), הו"ד במשנת יוסף (ח"י סי' צ' ד"ה ומובן) – "וראיתי בכתבי הדעת קדושים דגם הרואה את חבירו בימי בין המצרים אחר ל' יום, לא יברך שהחיינו, רק יהרהר בלבן, אבל אם לא ראהו י"ב חדש יברך מחיה המתים".
- (ב) הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ד"ש) – "שאלה: אם שרי להרהר ברכת שהחיינו במקום ספק בבין המצרים. תשובה: מסתבר דמותר".

יט. טעה ובירך על פרי הדש.

1. אינו מברך.
- (א) עי' אבני נזר או"ח ס' תר"ח) – "ונראה לפי עניות דעתי דלהסוברים שאין לברך שהחיינו בשבת יאכל בלא ברכת שהחיינו ... ואחר שביארנו שבין כך ובין כך יאכל ה' נראה פשוט דשוב יברך זמן. שהרי פסק הרמ"א [סי' תקנ"א סעי' י"ז] בפרי שלא ישיגנו לאחר בין המצרים יאכל ויברך כדי שלא לבטל המצוה. ואם כן אם יאכל עכשיו בלא זמן. הא יבטל ברכת הזמן לגמרי

- ושוב מותר לברך תיכף. אלא שהרח"ו ז"ל מספק עלינו שכתב בפע"ח שם פעם אחת היו באים גדולי הדור לסעוד אצלי על שלחני והפצירו בי לאכול פרי חדש ואכלתי בלא ברכת שהחיינו. הנה דאף שאוכל. מכל מקום לא יברך זמן".
2. מברך.
- (א) שע"ת (סוף הסי') – וברכי יוסף דקדק כן גם מס' הכוונות דכל שהוא צריך לאכול הפרי כגון הכא שבירך ברכת הפרי יברך שהחיינו גם כן אך בהגהת מהר"י צמח כת"י כתב סיפר לי בנו של הר"ב ז"ל מ"ו שמואל נר"ו כי הוא זוכר שפעם אחת היו חכמי הדור אוכלים בשלחן אביו והפציר בו לאכול פרי חדש ואכל אותו בלא ברכת שהחיינו וק"ק דבס' הכוונות משמע להיפך עכ"ל ומ"ש בשם מהר"י צמח הוא נדפס ג"כ בפע"ח דפוס קאריץ והמעייין יראה שיש ליישב הלשון דה"ק שיש לזוהר שלא יאכל פרי כדי שלא יצטרך לברך שהחיינו כו' ר"ל שאז נצטרך מן הדין לברך וכיון שלא יהיה רשאי לברך יזהר מלמנוע מלאכול ע"ש".
- (ב) באר משה (ח"ד ס' כ"ד אות ב' ז"ה עיין) – "בברכ"י ...".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שי"ד) – "שאלה: אם טעה ובירך על פרי חדש אם יברך גם שהחיינו. תשובה: כן".

כ. הדפסת ספר בין המצרים.

1. קהלות יעקב (ארחות רבינו ח"ב עמ' קל"ב אות ז') – "אב תשל"א, הגיעו למו"ר מהכריכי' ספריו על ב"ק למרות שבקש שישלחו לו לאחר ת"ב שלחו לו בתוך תשעת הימים, ולא הכניסם לביתו אלא למקלט משום שלא רצה שמחה בבין המצרים ואמר לי בנו הגר"ח ק שליט"א [זצ"ל] שלא רצה שישלחו אליו לביתו את הספרים מי"ז בתמוז. גם אצלי ספרי השני (דבר הלכה ח"ב) הגיע אלי מהכורך בתשעת הימים ואמר לי מו"ר שלא אסדרם, רק אעשה מהם ערימה באחד החדרים ולא אמכרם ולא אחלקם עד לאחר תשעה באב".
- קהלות יעקב (ארחות רבינו ח"ב עמ' קל"ב אות ח') – "אב תשל"ג, ספר לי הגר"ח ק שליט"א [זצ"ל] שמו"ר (שליט"א) זצוק"ל הורה למדפיס שיפסיק להדפיס את ספרו על זבחים מהדורה ג' בתשעת הימים".
2. משנת יוסף (ח"א ס' צ"ג אות ב') – "והדפסת הספר במכונת הדפוס, או כריכתו בכריכה, בט' הימים מר"ח אב ואילך אינו אסור, דרך בנין של שמחה אסור (בריש סי' תקנא), דהיינו ביתן שבו תיערך החתונה, או צביעה ובניה לשם הרחבה בעלמא, אבל סתם מלאכת בניה מותרת, ובעלי המלאכה אינם שובתים בט הימים, כי אם בט"ב. - אלא שיעכב הבאתו אליו עד אחרי ט"ב".
3. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שי"ט) – "שאלה: אם מותר להדפיס ספר בין המצרים. תשובה: לכאן אפשר אבל לא יביא לביתו וצ"ע".
- הגר"ח זצ"ל (שואלין ודורשין ח"ז סוף עמ' תפ"א) – "מי שהביאו לו ספר שלו שחיבר ויצא מבית הדפוס בימי בין המצרים (ובפרט אם זה כמה חלקים), האם יש על זה דין כמו שעשה סיום מסכתא שיכול לשמוח ובתשעת הימים לשתות יין וכיוצ"ב. תשובה: כמדומה שאאמו"ר זצ"ל ביקש שלא יביאו לו את הספר בבין המצרים".
- הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ד') – "לא רצה שיביאו לביתו ספרים חדשים מהדפוס בתשעת הימים. [כנראה משום שהוא שמחה, וכן הקפיד אביו מרן הקה"י]".
4. שהחיינו על ספר.
- (א) לברך אחר ת"ב על פרי חדש.
- 1) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ה', מעדני שלמה עמ' נ"ד) – "וכן השיב רבנו למחבר ספר שאמר לפניו שבדעתו לברך שהחיינו על פרי חדש בצאת הספר מבית הדפוס ולכוין גם על הספר [ראה הליכות שלמה תפלה פכ"ג דבר הלכה אות כ"ז], שאם נזדמן שיגיע הספר קודם ת"ב יוכל לקבלו, ולברך שהחיינו על פרי לאחר ת"ב כל זמן שעדיין השמחה קיימת (כגון קודם שהתחיל למכור הספר)".
- 2) היכל הוראה (ח"ד הוראה נ"ו) – "ע"ד מה שנשאלתי מת"ח אחד שהיום יוצא לאור ספרו מתחת מכבש הדפוס, האם מותר לו לברך שהחיינו כעת שאנו עומדים בתשעת הימים. (ועי' שו"ע סי' תקנ"א סעי' י"ז). והוריתי שלא יברך שהחיינו, וכבר כתבתי בספרי היכל הוראה (ח"א הוראה ט"ו) שלא נהגו לברך שהחיינו על ספר חדש, רק מי שיש לו פרי או בגד חדש, ועל הפרי או על הבגד יכול לברך גם אחרי ט"ו".
- 3) שהחיינו (פרק י"ח סעי' ל"ג) – "המחבר ספר ורוצה לברך שהחיינו על פרי חדש ולפטור הספר, יעשה כן לאחר תשעה באב".
- (ב) שלא לברך.
- 1) שמן אפרסמון (ח"ב סי' י' אות כ') – "ונראה דמאחר שלא העידו האחרונים ש מנהג בזה לפמור זאת בפרי או בגד חדש בברכת שהחיינו, כמו שמצינו בהכנסת מפר תורה או כשמלאו לו שבעים שנה שכתבו האחרונים לפוטרים וכו"ל, וכן לא מצינו שיש ענין לעשות סעודה על שסיים לחבר ספר כמו שכתבו לעשות סעודה בהכנסת ספר תורה או כשמלאו לו שבעים, ועוד דהתם כתבו דהוי סעודת מצוה, לפיכך נראה שאין להקל לברך שהחיינו על פרי או בגד חדש לפטור את סיום הספר בימי בין המצרים, ואף שסיים הספר ממש בימים אלה יש להחמיר בזה מהטעם הנ"ל, ועוד דלא דמי לחתן ביום חופתו או חתן בר מצוה ביום הכנסו לעול המצוות (או בת מצוה באותו היום) דהתם הוא יום שמחה ממש וג"כ הוי סעודת מצוה וכו"ל באורך, משא"כ כאן, ודו"ק".
- 2) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ח').
- (ג) מראי מקומות.
- 1) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ט) – "שאלה: מי שקיבל ספרו החדש מהדפוס לביתו בבין המצרים ונוהג לברך שהחיינו או ע"י פרי, אם יברך. תשובה: מי ששמח".
5. האם מותר להוציא לאור ספר העוסק בעניני חינוך בתשעת הימים.
- (א) וישמע משה (פר' דברים שנת תשע"ט עמ' א') – "שאלה: הרב אהרן מרגלית פרסם לפני כמה שנים את סיפורו האישי בספר הנפלא 'אתהלך', וספר זה התפרסם מאד והביא לחיזוק גדול אצל הרבה אנשים, שלמדו ממנו כיצד להתמודד עם משברי החיים,

ולהמשיך לצעוד לכיוון המטרה הנכונה גם כאשר באים על האדם קשיים והתמודדויות. ספר זה אזל מן השוק ורבים מבקשים לרכשו וליהנות ממנו, וכאשר פנה אחד אל המחבר בתחילת השבוע ושאלו מתי יהיה ניתן להשיג את הספר מחדש, השיב לו המחבר שהספר כבר הודפס ונכרך ומחכה להפצתו בחנויות, אך הוא אינו יודע אם מותר לו להפיצו בתשעת הימים מכיון שהדבר גורם לו לשמחה רבה, מלבד מה שיש לו ממנו מקור פרנסה. תשובה: הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א השיב בפשיטות שמותר להוציא לאור את הספר בתשעת הימים, מכיון שיש בו תועלת חינוכית, ואע"פ שהמחבר מרויח כסף ממכירתו. וכן הורו כל הפוסקים ה"ה הגאונים רבי מנדל שפרן, רבי יעקב מאיר שטרן, רבי נפתלי נוסבוים, רבי שמאי גרוס שליט"א ועוד. ואמר הגר"מ שפרן שאם הספר היה נכתב מלכתחילה למטרות פרנסה, היה מקום לדון בדבר, אבל ידוע שספר זה נכתב מלכתחילה בעבור התועלת החינוכית שתצמח ממנו, והריוח ממכירתו הוא דבר משני, ולכן הדבר פשוט שמותר להפיצו בתשעת הימים. והגר"נ נוסבוים הוסיף שלא רק שהדבר מותר, אלא שיש מצוה בדבר, מכיון שספר זה מעודד נשברי לב ומחזקם וזו מצוה גדולה. ואחד הרבנים שליט"א דימה דבר זה למי שמרפא חולים תמורת תשלום, היתכן לומר שראוי להימנע מלרפא את החולים בגלל השמחה שהדבר מביא לרופא והריוח הכספי שיוצא מזה? בודאי שלא, וכל שכן ברפואת הנפשות שחשובה לאין ערוך מרפואת הגוף. והגר"ש גרוס אמר לי שבדידיה הוה עובדא שהוא סיים הדפסת אחד מחלקי שבט הקהתי בתשעת הימים, ושאל את כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א מבעלזא האם מותר להוציא לאור בימים אלו, וענה לו מרן שליט"א שמותר כדאיתא ברמ"א שלצורך מצוה שרי, וה"ה בספר זה שיש בו תועלת חינוכית רבה".

כא. ברית מילה: בשו"ע כ' דעל פדה"ב אומר שהחיינו ולא יחמיץ המצוה, ומ"ט נקיט פדה"ב ולא על ברית מילה דקדים לפדה"ב. 1. מאמר מרדכי (ס"ק ט"ז) – "על פדיון הבן. נראה פשוט דה"ה לדידן דנהגינן לברוכי שהחיינו על המילה, כדאיתא ב"ד [סימן רס"ה סעיף ז'], ולא נקט מרן ז"ל מילה לפי שאינו מנהג בכל המקומות כמו פדיון הבן, כן נ"ל". 2. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ב) – "שאלה: בשו"ע ס' תקנ"א ועל פדה"ב אומר שהחיינו ולא יחמיץ המצוה, ומ"ט נקיט פדה"ב ולא על ברית מילה דקדים לפדה"ב. תשובה: שם פשיטא". 3. שואלין ודורשין (מועדי הגר"ח סוף עמ' קמ"ה) – "והגר"א שלזינגר בעל השואלין ודורשין כתב לי עוד דהשו"ע סמך על ס' תקנ"ט שמברכים במילה בת"ב, וה"ז כולל שהחיינו". 4. מראי מקומות. (א) משנת יוסף (ח"י סי' צ' אות א') – "לענ"ד הכונה פשוטה, דהני אמינא שידחה לפדה"ב על אחרי ת"ב, כמו בפרי שאם לא יתקלקל...".

כב. מוקצה: בגדים חשובים חדשים בשבתות שבין המצרים.

1. מחמיר. (א) פסקי תשובות (דפו"ח סי' ש"ח סוף הע' תצ"א) – "ולענין בגדים חשובים חדשים בשבתות שבין המצרים, מסתבר שגם עליהם חל איסור מוקצה, כיון שאסור לחדשן". 2. מראי מקומות. (א) יש לדון. כג. מראי מקומות – ברכת שהחיינו (הכי איתמר סי' ו' אות מ"א).

יא [סכנה: קטב מרירי - סעיף י"ח.

א. האזינו (פרק ל"ב פסוק כ"ד) – "מזי רעב ולחמי רשף וקטב מרירי וישן בהמות אשלה בם עם חמת זחלי עפר". 1. רש"י (שם) – "וקטב מרירי. וכריתות שד ששמו מרירי. קטב כריתה, כמו (הושע יג, יד) אהי קטבך שאול".

ב. זמן.

1. יותר יש לזוהר בזה מר"ח תמוז – פסחים (דף קיא:), "מחד בתמוז עד שיתסר ביה, ודאי שכיחי. מכאן ואילך, ספק שכיחי ספק לא שכיחי", פתחי עולם (ס"ק ס"ג), בה"ל (סעי' י"ח ד"ה צריך, "ולפי מה שמבואר בפסחים קי"א ע"ב יותר יש לזוהר מחד בתמוז עד שיתסר דודאי שכיחי [פתחי עולם]), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קכ"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ה סעי' א'). 2. מראי מקומות – לקוטי מהרי"ח (מנהגי חודש תמוז ד"ה ועי', עמ' נ., "וצ"ע"), הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קצ"ג אות פ"ד), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' כ').

ג. שלא לילך יחידי – מחבר (סעי' י"ח), "צריך לזוהר מ"ז בתמוז עד ט' באב שלא לילך יחידי מד' שעות עד ט' שעות", שלחן שלמה (סעי' י"ח), ח"א (כלל קל"ג סעי' ח', "צריך לזוהר מ"ז בתמוז עד תשעה באב מראש ד' שעות עד סוף ט' שעות שלא לילך יחידי"), ערה"ש (סעי' ל"ט), אהלך באמתך (ריש פרק ל"ו), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' א').

1. האם דוקא חוץ לעיר וכדו', או גם בתוך העיר. (א) מיקל, דוקא חוץ לעיר וכדו' – אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' י"ח, "פשוט שאין זה במקום שהאנשי מצויים"), ארחות חיים (ס"ק מ"ט, "כ' בא"א..."), ערה"ש (סעי' ל"ט), ונראה דהקפידא הוא על הליכה בדרך ולא בעיר", לקוטי מהרי"ח (מנהגי חודש תמוז ד"ה ועי', עמ' נ.), חזו"א (דינים והנהגות פרק י"ט אות ה', ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ט אות י"ג, "דוקא בהולך מחוץ לעיר"), הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות א', "ודבריו נאמרו במקום מבודד שאין שכיחי שם אנשים כלל, ולא

- במקומות ששכיחי אנשים או כלי רכב"), רבבות אפרים (ח"ג סי' של"ג), נטעי גבריא אל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' א'), שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ה סעי' ב'), פסקי תשובות (אות נ"ו), קרא עלי מועד (פרק ב' סעי' ט').
- (ב) מחמיר, גם בתוך העיר – התעוררות תשובה (ח"ג סי' שמ"ח, "הכוונה שלא לילך יחידי אפי' בעיר, דאל"כ מה צריך לזהר בין המצרים יותר מכל השנה דצריך לזהר בדרך. וכן נראה מהמדרש רבה איכה ... וכן משמע מלשון המחבר שנקט סתם שלא ילך יחידי ולא מחלק בין עיר לדרך").
- (ג) מראי מקומות – חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קכ"ז ד"ה וכתב).
2. במקום מצוה.
- (א) מיקל – התעוררות תשובה (ח"ג סי' שמ"ח אות ג', "נראה דאיננו בגדר שכיח הזיקא, ויכול לילך לדבר מצוה"), נטעי גבריא אל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' א', "ובמקום צורך וכ"ש לצורך מצוה מותר").
- (ב) מחמיר – עי' הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק ח' הע' קס"ו, עי' שערי ציון ח"א עמ' קכ"ז אות ד', "שאולי צריך לזהר שלא ילך יחידי אפי' לדבר מצוה").
- (ג) מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ח' סעי' ז').
3. בזמן הזה.
- (א) הגרישי"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות א') – "יש להזהר בימי בין המצרים מלכת יחידי ... והיום אין חוששים לזה שע"ז קיים 'שומר פתאים ה'".
- (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ז' סעי' א') – "ונראה שסומכים העולם דבזה"ז אין השדים מצויים בינינו, וכיון שנהגו העולם להקל נראה דאין צריך להחמיר".
4. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ח' סעי' ה').
- (א) ארחות חיים (ס"ק מ"ט) – "ועי' ע"ז בס' מאורי אור בחלק עוד למועד דף ק"ט שכ' דהאינדא בטל מימי אביי והמדרש שהביא הב"י הוי קודם אביי ובוזה מבואר דלא נהגינן להזהר ולא נשמע בזמנינו מעולם ותמהני על ב"י שלא התעורר בזה ואולי סבר כיון מפסחים קל"ג מסיק דאתי לפעמים נגזייתא אף דלא שכיח חשו לחמירא סכנתא. ועי' בחלק גן נון דף קע"ג ע"א שהביא מזוהר ויקהל שכ' אע"ג דלא אשתכחן בישובא צריך ב"נ יחידי לאסתמרא דזמנין אתחזון ואתרע מזלי' וי"ל כוונתו כגמ' דידן דמשחמטי סוסים בגזייתא יעו"ש".
- ד. שלא יכו התלמידים – שבולי הלקט (סי' רס"ג), מחבר (סעי' י"ח, "ולא יכו התלמידים בימים ההם"), שלחן שלמה (סעי' י"ח), ח"א (כלל קל"ג סעי' ח', "ולא יכו את התלמידים בימים ההם אפי' ברצועה"), ערה"ש (סעי' ל"ט).
1. להכות בנים.
- (א) ה"ה בנים – לבוש (סעי' י"ח, "ואין להכות אפילו בנו ותלמידו ואפילו ברצועה באותו זמן"), קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' ב', "לא יכו התלמידים או הבנים בימים אלו"), תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ג ס"ק י"ז, "ול"ד לתלמידו לא יכה דה"ה לבניו לא יכה"), כה"ח (ס"ק ר"ל), קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ט אות י"ד), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קכ"ו), נטעי גבריא אל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' ו'), שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ה סעי' ד'), נחמת ישראל (פרק ז' סעי' ד'), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' י"ט).
- (ב) גם בשביל חינוך, אין להכות – הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות כ"ה).
- (ג) בירור הלכה (קמא סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רצ"ב) – "ונראה שיש לסמוך על כל זה להקל שלא בשעות אלו ולהחמיר במצות חינוך".
2. כל היום או רק משעה ד' עד שעה ט'.
- (א) מיקל, רק משעה ד' עד שעה ט' – פמ"ג (מש"ז ס"ק י"ח, "ולכאורה רק מד' ועד ט' לא יכו ששולט כו', ועי' לבוש משמע כן, ובאותן הימים היינו בזמן זה מד' ועד ט'").
- (ב) מחמיר, כל היום – קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' ב', שהוא לא מחלק), תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ג ס"ק י"ז, "ובלבוש שכ' 'באותו זמן' משמע דהיינו מראש ד' שעות עד סוף ט' שעות, והטעם משום דבאותן שעות קטב ומרירי שולט ויש סכנה בדבר. וכן כ' הפמ"ג. ובסי"ע כ' כן להדיא יע"ש. ופשוט דיש להחמיר בספק סכנה שלא יכה כלל אתן הימים. כנ"ל"), עי' הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד עמ' ט"ו, "ראיתי לאאמור'ר זללה"ה שנוזהר כל היום").
- (ג) מראי מקומות – בירור הלכה (קמא סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רצ"ב), שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ה סעי' ו'), פסקי תשובות (אות נ"ז), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' כ"א).
3. מכה קטנה.
- (א) מיקל, רק מכה גדולה [מסוכן] – אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' י"ח, "נראה גם כן שהקפידא דוקא בהכאה במקום סכנה נגד איברי הפנימי' ממש"), ארחות חיים (ס"ק נ', "כ' בא"א ..."), קובץ הלכות (בין המצרים פרק ז' סעי' ב', "הכוונה הכאה גדולה, אבל הכאה קטנה על יד התינוק וכדומה אין קפידא").
- (ב) מחמיר, אפילו מכה קטנה – פמ"ג (מש"ז ס"ק י"ח, "אפילו הכאה כל דהו לא"), תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ג ס"ק י"ז, "ואפי' הכאה כל דהו. משמעות הפוסקים"), כה"ח (ס"ק רל"ב), הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק א' אות ב', "אפי' בהכאה שאינה מסוכנת"), בירור הלכה (קמא סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רצ"ג, לישנו מובא לקמן).
- (ג) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ה סעי' ה'), קרא עלי מועד (פרק ב' הע' כ"ב).
4. מכה ביד [לכאורה תלוי בהשאלה לעיל].
- (א) מחמיר, אין לחלק – הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות כ"ד, "גם ביד").

(ב) מיקל – אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' י"ח, "ומכל מקום ברצועה דוקא כי ביד אפשר לפלס נתיב לאפו"), ארחות חיים (ס"ק נ', "כ' בא"א ...").
 (ג) מראי מקומות – פסקי תשובות (אות נ"ז), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' י"ח).
 5. בחדר שיש מזוזה.

(א) מיקל – אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' י"ח, "אין צריך לומר בבנינים שיש בהם מזוזה"), דעת תורה (סוף סעי' י"ח, ארחות חיים סוף ס"ק נ', "בכתבי דע"ק ..."), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' ו', "ודוקא בחדר שאין בו מזוזה, אבל בחדר שיש בו מזוזה אין קפידה").
 (ב) מחמיר – בירור הלכה (קמא סי' תקנ"א על סעי' י"ח, עמ' רצ"ג, "והנה בעל אשל אברהם מבוטשאטש מאריך בכתביו לחפש צדדים להקל בזה ובמקום אחד כתב שאין קפידא אלא דוקא במכה ברצועה על האברים הפנימיים ומובא בארחות חיים ובמקום אחר כתב שאין קפידא כלל אם יש בחדר מזוזה ומובא בהגהות מהרש"ם שם, ולענ"ד אין כל זה נראה כלל וח"ו לומר שבשאר ימות השנה נהגו במכת אויב ואכזרי וגם אין לומר שהקילו במצות מזוזה"), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' כ"ב).
 (ג) מראי מקומות – פסקי תשובות (אות נ"ז), קרא עלי מועד (פרק ב' הע' כ"ב).
 6. מראי מקומות.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' י"ח) – "וכל הספיקות הם בכלל דלא ידע שומר פתאים ה' ... ראינו שאין העולם מקפידין בזה עכשיו ולית דחש בזה. כיון שנהגו להכות במקום שאין סכנה".

ה. שלא ילך בין חמה לצל – מדרש איכה (א' כ"ט), א"ר (ס"ק מ"ג, "כתב מעגלי צדק [דיני בן המצרים] יזהרו בימים אלו שלא לילך בין חמה לצל עי"ש"), מ"ב (ס"ק ק"ב, "וכן יזהרו בימים אלו שלא לילך בין חמה לצל [א"ר]"), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קכ"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ה סעי' ו').
 1. כל היום או רק משעה ד' עד שעה ט'.

(א) מיקל, רק משעה ד' עד שעה ט' – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' ט', לשונו מובא לקמן), עי' קרא עלי מועד (פרק ב' הע' י"ט, "ולכא"ו ג"ז דוקא מד' שעות עד ט' שעות עי' מדרש איכה ...").
 2. מראי מקומות.

(א) הגרח"ק זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ב' הע' י"ט) – "ולכא"ו צ"ע דכל א' הולך ברחוב שיש שם צל של בנינים ואילנות וכדומה בעל כרחו עובר בין חמה לצל והאיך אפשר לקיים דין זה. והגרח"ח קניבסקי שליט"א השיב לי: מסתמא הכוונה בהולך כסדר בשביל שהוא בין חמה לצל ולא במשהו עכ"ל".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קצ"ד אות פ"ה) – "מה הכוונה 'שלא לילך בין חמה לצל' (מ"ב סי' תקנ"א ס"ק קב) תשובה: אולי הכוונה לכך שבין החמה לצל יש צל דק".

(ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' ט') – "וכן לא לישב בצל החמה, וכ"ש שלא לישן בימי בין המצרים בין חמה לצל מד' שעות עד ט' שעות ביום".

יב] סכנה.

א. ניתוח (surgery).

1. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ח' סעי' ה').
 (א) אג"מ (שמעתתא דמשה שמועות משה אות מ"ב) – "מותר לעשות ניתוח בבין המצרים אפילו אם יכול להמתין עד לאחר ת"ב".
אג"מ (מקור השמועות ס"ק מ"ה) – "מועדי ישרון פרק ה' הע' מ"ד, [וכ' שם דאפי' נתוח elective מותר בימים אלו], דהכאה לצורך גופו מותר בימים אלו".

אג"מ (שמעתתא דמשה שמועות משה אות א') – "יש להימנע מלעבור ניתוח בט' ימים".
אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שס"ה) – "ובחור אחד שאל אם יכול לעשות ניתוח תוך ה'בין המצרים' דרצונו לחזור לשיבת בריסק בא"י לזמן אלול. ולגבי בין המצרים, הנה בסימן תקנ"א סעיף י"ח מוזכר 'צריך לזהר מי"ז תמוז עד ט' באב ... ולא יכו התלמידים בימים ההם' וזה משום שיש שם מררי [סעיף י"ח 'קטב מררי']. אבל מסתבר שזה רק בהכאה שבא לייסור, כענין של הכאה של כעס וכדומה. אבל הכאה שהוא ברצונו ולטובתו של המקבל, אינו נכלל. וממילא עד ר"ח אב יש להתירו. אבל בט' ימים עצמם, יש ענין של 'אתרע מזליה' דגם ממעטים במשא ומתן, ובדינים עם גויים וכו' [כדאיתא בסימן תקנ"א סעיף א', ב'], וגם מוזכר שלא ילך בנסיעות בימים ההם, מאותו הטעם".

(ב) אמת ליעקב (הע' תקט"ו) – "יש להקפיד שלא לקבוע ניתוחים מתוכננים לימי בין המצרים אם אפשר להמתין עד אחר ג' השבועות".

(ג) ציץ אליעזר (ח"ב סי' מ"ו אות י') – "וברם, זכור לטוב הרופא הצדיק המהולל ד"ר משה וואלך ז"ל מי שהיה המיסד והמנהל ביה"ח שערי צדק בכאן, שלא נתן לבצע ניתוחים שאינם תכופים בימי העומר ובשלושת השבועות שבבין המצרים".

(ד) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ה') – "ניתוח מתוכנן שאינו חירום ופיקוח נפש, ראוי במידת האפשר שלא לקובעו בימים אלו [ט' הימים]".

(ה) הגרח"פ זצ"ל (ארחות הרב וראש הישיבה סוף עמ' ק"ד) – "לענין טיפול רפואי או ניתוח מר"ח עד ט"ב, הורה מו"ר הגרח"פ שייברג זצ"ל, כי אין חשש איסור בזה, למרות דמר"ח ריע מזליה, וזה ע"פ מש"כ הרמ"א (סי' תקנ"א סעי' ב') דלצורך מצוה הכל שרי. ומ"מ מבחינה סגולית לא מסמנא מילתא, ויתברך קודם אצל חכם".

(ו) הליכות עולם (ח"ב עמ' קל"ד, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' קכ"ח סוף הע' ב') – "וחולה שהוצרך לניתוח, אם אפשר להקדים הניתוח לפני ר"ח אב, או לאוחרו לאחר ט' באב, עדיף טפי לעשות כן".

(ז) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ה אות ח', בין המצרים תשנ"ט עמ' י' אות ח', אב תשפ"א עמ' ד') – "כדאי להמנע מעשית ניתוח - שאינו דחוף - מר"ח אב, ולכל הפחות משבוע שחל בו ת"ב. ואם אין קושי בדבר ימנע מ"ז בתמוז".

(ח) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ז' סעי' ג') – "טוב להמנע מלקבוע ניתוח מתוכנן לימי בין המצרים, דעדיף לדחותו עד אח"כ".

(ט) הגר"ק זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ז) – "אדם שצריך לעבור ניתוח בימי בין המצרים, אך אפשרי הדבר לדחותו לאחר ת"ב לכאו' לא גרע מסכנה של הכאת התלמידים, וידחו הניתוח. תשובה: טוב לדחותו".

(י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ג סעי' ח') – "מי שצריך לניתוח (אפאראציע) ל"ע וכדומה, אם אפשר להמתין ימנע מלעשותו בימים אלו".

(יא) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דינים השייכים מר"ח אב סעי' א') – "משנכנס אב ממעטים בשמחה ... ומי שצריך לעבור ניתוח, והוא ניתוח שאפשר לדחותו עד אחר תשעה באב, כדאי שיזחה הניתוח".

ב. רחיצה בים או טיולים.

1. מיקל, באופן שאין בו [חשש] סכנה.
 - (א) על אג"מ (שמעתתא דמשה, שמועות משה אות מ"א) – "בבין המצרים יש להימנע מלשוט במים עמוקים ביותר, באופן שיש בו סכנה".
 - (ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ה', ס"ק ז', הע' י"ג) – "מותר לרחוץ בים או בבריכה בימי בין המצרים. [אך יזהר יותר משאר ימות השנה שלא יהי' באופן שעלול לבוא ח"ו לידי סכנה]. (והמורגל בפי הבריות דלא שרי אלא אם כבר רחץ בים קודם לכן, אמר רבנו שאין לכך יסוד כלל, וטעות גמורה היא)".
 - (ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ה', הע' ה') – "מותר ללכת לים או לבריכה בימי בין המצרים, ואף אם לא הלך עדיין לפני בין המצרים [והנה יש שרצו לומר שהוא הדין שלא לרחוץ בים וכדו' מ"ז בתמוז מחשש סכנה. וראה גם בספר מקור חיים להגאון בעל חוות יאיר סימן תקנ"א סעיף ד'. ויש שרצו לחלק בין אם הלך לפני בין המצרים ובין אם לא הלך. אולם נראה שאין לנו אלא דברי מרן שכתב להזהר שלא לילך יחידי ושלא להכות התלמידים ותו לא מידיו]".
 - (ד) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור ג') – "דבימי בין המצרים עד ר"ח אב מותר להתרחץ בים ובבריכה, אולם צריכים לזהר לא ללכת למקום שיש סכנה, דזה לעולם אסור".
 - (ה) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות כ"א, ע"י פרק ס"ט אות א') – "ללכת לים בבין המצרים כאשר לא הלך מקודם ... שאין זה בעיה, ואף אם לא הלך מקודם רשאי ללכת".
 - הגר"ש זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות ב') – "מותר לרחוץ בים או בבריכה בג' השבועות ואף מי שלא היה לפני כן - והמחמיר והולך רק באופן שהיה כבר לפני כן ה"ז משובח".
 - הגר"ש זצ"ל (לקנות חכמה דיני בין המצרים) – "יש להזהר בימי בין המצרים מללכת במקום סכנה, וההולכים לים יש להם להזהר יותר מכל השנה מללכת למקום שיש בו חשש. ואין ללכת לים אם הוא סוער, אבל אין ענין ללכת לפני בין המצרים כדי שיוכל ללכת אח"כ".
 - על הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "דמן הדין מותר להתרחץ בים ובבריכה בבין המצרים. אולם המהדרין נוהגים לא ללכת רק אם כבר הלכו לפני בין המצרים".
 - על הגר"ש זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ג' הע' ל"ג ד"ה ולענין הליכה במקום).
 - (ו) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ב אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ח' אות ו') – "בימים אלו יש להמנע מלילך במקום סכנה. מותר לילך לרחוץ בים ובבריכה בימים אלו, ואף מי שלא הלך קודם י"ז בתמוז. אלא שיזהר ביותר שלא להכנס לסכנה".
 - (ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור ג') – "דיכולים ללכת בימי בין המצרים עד ר"ח אב להתרחץ בים".
 - (ח) הגר"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ע"ר שאלה ז') – "שאלה: יש שטענו שאסור ללכת לים או לבריכה אחרי י"ז בתמוז (עד ר"ח) למי שלא הלך לפני כן האם זה טענה נכונה. תשובה: אין איסור ללכת גם אם לא הלכו קודם רק צריך להזהר שלא ללכת למקום סכנה".
 - הגר"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ז אות ב') – "ראוי להימנע מכל סכנה היכא דאפשר".
 - (ט) הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סוף ח"ו, הנהגות אות י') – "אין מניעה ללכת לבריכה או ים בימי בין המצרים".
 - הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ז אות י') – "האם יש ענין שלא ללכת לבריכה או לים בין י"ח - כ"ט בתמוז, למי שלא הלך לשם לפני כן. תשובה: לא, אבל צריך לזהר יותר מכל השנה".
 - (י) תשובות והנהגות (ח"ב סי' רס"ג) – "שאלה: האם מותר לרחוץ בים בין המצרים. לכאורה אין בזה איסור, ואין לנו לגזור גזירות מעצמינו, ובארץ ישראל המנהג פשוט גם באמצע השבוע וכ"ש בע"ש להתרחץ בים, ולא נמנעים אלא בתשעת הימים, ולדעת מותר להתרחץ בים, אבל לא לשוט עמוק עד קרוב לקומת איש שהימים האלו ר"ל הם מסוגלים לסכנה ח"ו, וכ"מ במקור חיים הנדפס מחדש שחושש לכך, ובכל השנה לא חיישינו לסכנה רחוקה, אבל בימים אלו ראוי למנוע וכמבואר בש"ע ס"ס תקנ"א. הן אמת שטוענים שזהו ענין בריאות במי ים, וא"כ רצונם להתיר משום דצורך מצוה הוא, מ"מ לצורך הבריאות אין צורך להיכנס בדוחק שהסכנה קרובה יותר בימים אלו, ובפרט כשכוונתו להתענג ואין כאן משום 'שומר מצוה לא ידע דבר רע' לתלות בה, ולכן נראה כמ"ש שראוי למנוע להתרחץ רחוק אף שלא מצאתי הדין מבואר כן באחרונים".
 - (יא) קונ' בין המצרים (אות ג') – "מותר לרחוץ בנהר, בריכה או ים לכתחילה ואף מי שלא רחץ עד עתה, אך מאד יזהר מסכנה, וכן מותר לטייל אך יזהר מסכנה וילך בקבוצה ולא יחידי".
2. מראי מקומות – אהלך באמיתך (פרק ל"ו ס"ב), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ג), קרא עלי מועד (סוף פרק ב'), נחמת ישראל (פרק ח').

- (א) מקור חיים (על סעי' י"ד ד"ה רחיצה) – "רחיצה אפילו בחמין לפני ראש חודש ליכא מאן דאוסר, עיין שו"ת רש"ל סימן צ"ב, כל שכן בצונן, ומ"מ ראיתי נמנעים מלרחוץ בנהרות מפני הסכנה, והעת מסוגל לרעה... דבר"ס זה".
- (ב) רב פעלים (או"ח ח"ד סי' כ"ט ד"ה גב) – "נראה לומר מי שהוא ירד לשוט בנהר כדי להתלמד והוא כבר התחיל מקודם בין המצרים ועדיין לא השלים למודו שמוטר לו ללכת לשוט בנהר גם אחר ר"ח חוץ מן ט"ב כי זה במלאכתו הוא עוסק ואין כוונתו לתענוג וזה פשוט, אך ודאי נכון להחמיר בזה אבל אין למחות ביד המיקל".
- (ג) מנהגי מהרי"צ הלוי (מועדים פרק י"ז סעי' ה', ס"ק י"א [עמ' רי"ד]) – "הורה שאין לילך לרחוץ בים ובבריכה בימי בין המצרים, אף למי שהיה שם קודם לכן. ואמר הטעם משום סכנה. [רבינו אמר שכך קיבל מהגאון רבי שמואל יוסף רבינוב זצ"ל, בעל מח"ס 'דברי שיר' ורב הקלוזי בהמבורג ומרבני לונדון ותלמיד מובהק של מרן החפץ חיים זיע"א. ומצינו מנהג זה בקדמונים, ראה בספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג (עמ' ל"א) שכתב וז"ל: 'מי"ז בתמוז עד ט"ב נוהרין שלא לרחוץ כלל בנהרות, משום דבדואי שכחי מזיקים'... וכן מובא בשער המלך (להגר"מ, אב"ד וויילקאטש, נולד בשנת תע"ה, ח"ב שער ג' פרק ב', ד"ה לכן) וז"ל: 'יש להזהיר את העולם שימנעו מן הרחיצה בנהר, כיון שהם ימי זעם והמזיקים שולטים ועלולים לנגוף בני אדם, וחס ושלום אותיות רחיצה יכול ליהפך לרציח"ה' ע"ש".
- (ד) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ט אות י"ב) – "שלא נתן לילדיו לנסוע לים בין המצרים מי"ז בתמוז ואילך ואמר אף שמעיקר הדין מותר מ"מ משום סכנה דאיתרע מזל רח"ל לכן אסר להם".
- קהלות יעקב (דרך שיחה ח"א עמ' תר"ט) – "לענין לילך לים בג' השבועות, אבא זצ"ל לא יכול היה לסבול שילכו".
- קהלות יעקב (תולדות יעקב עמ' ש"ח) – "שאין ראוי ליסע לים בימים אלה".
- (ה) הגר"ח פ"ז זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור ב') – "דלרפואה מותר ללכת בימי בין המצרים לים או בריכה, אולם אם זה לטיול, בין המצרים אינו זמן לזה".
- (ו) שבט הלוי (ח"י סי' כ"ו) – "שאלה: המנהג כאן במדינתנו שבימי הקיץ שוהים הילדים במחנות קיץ ויש מקומות שהילדים נוסעים לטייל בימי בין המצרים עד ר"ח אב, האם אריך למעבד הכי. תשובה: בימים אלה עד ר"ח אב יש למעט קצת בטיולים, שיהיה להם הכרה דהשינוי מחמת אבל ימים האלה, וגם אם ילכו יהי דרך מצוה דהיינו לדבר אתם על כל הדרך בדברי תורה וחיזוק".
- (ז) רבבות אפרים (ח"א סי' שס"ג אות א', ח"ג סי' של"ב, סי' של"ג, סי' שס"ח) – "ושמעתי בשם גדול אחד דאין לרחוץ בים ובנהר ובבריכות שחיה כל הג' שבועות אלא א"כ רחץ ג' פעמים קודם, וגם זה כשלא רוחץ לתענוג, ולכאורה קשה להבין את זה כי איזה איסור יש לענוג, וגם מה מהני כשרחץ קודם. ומדוע נאסור, ורק בט' הימים שמענו לאסור".
- (ח) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור ב') – "דאין ראוי ללכת בימי בין המצרים לים או בריכה משום שיש בזה סכנה".
- (ט) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ז', הע' י"א) – "ורחיצה בים, ובבריכות המים, שרי לפום דינא אפילו בערב תשעה-באב, אעפ"י שיש בזה תענוג, אלא שנמנעים בזמנינו מפני שהם ימי סכנה, וכאשר נשמעו כמה אסונות רח"ל. [הנה בענין מה שאומרים העולם בזמנים אלו, שאין לרחוץ בים (ובריכה) בבין המצרים מי שלא הלך מקודם ל"ז בתמוז, יש בזה שני צדדים, או משום סכנת טביעה ח", או משום תענוג מאחר שעיקר הליכתם היא לתענוג ושמחה ולא לצורך בריאות הגוף כנודע. ולצד האחרון נחא מה שאומרים שאם הלך מקודם שרי, שהתענוג הרבה בפעם הראשונה, אך אי משום סכנה מה שנא כשהלך מקודם, ושמעתי אומרים בשם ספר שו"ת אחד, לא ידעתי איזהו, שאם הלך מקודם, כבר ידע והכיר ליהזר מסכנות שבאותו מקום, וקשה לי קצת שבאופן שהלך לשם בשנים קודמות ג"כ חוששין. וממה שהביא בכף החיים ס"ק קפ"ו שבסאלוניקי"י נוהגים לשוט בנהר אפילו עט"ב ע"ש, אין הכרח, אפשר דמיירי שכבר הלכו קודם י"ז בתמוז, וגם אולי לא היה סכנה כל כך כמו בים, ונדונו רק מצד תענוג ושרי לדין כדעת מרן דלא נהגו להמנע אלא ממים חמים. והגם שאין לאסור אלא מה שכתוב בספרי הפוסקים, אבל מאחר שבני אדם חוששים לזה אין להקל, דלכאורה הוא בכלל מ"ש בירושלמי פ"ח תרומות דבעי למיחש למאי דבריייתא חששין, וכיוצא בזה כתב בס' חסידים לגבי לימוד במס' מועד קטן. ויש לברר אם זה בדברי סכנה סגוליי או גם טבעיי".
- (י) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"א דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' י"ד) – "מעיקר הדין מותר להתרחץ בים בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן המנהג אצל הספרדים, שלא אסרו אלא רחיצה במים חמים. ומכל מקום מחמת הסכנה ראוי להמנע מזה בימים אלה. [וכל זה כמובן במקום שאין בו כל תערובת של נשים וגברים ח"ו]".
- (יא) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' כ"א, הע' ל"ג ד"ה ולענין הליכה במקום) – "יש ליהזר בימים אלו... ולכן רבים נמנעין שאין הולכים בימים אלו לרחוץ בים ולטיולים וכיו"ב [אף שמדינא אין לאסור]".
- (יב) שערי נחמה (שער ב' פרק א' אות ט"ז, עמ' כ"ה) – "מעיקר הדין, אין איסור ללכת לים או לבריכה עד ר"ח אב, ואעפ"כ יש נמנעים מללכת משום שבימים האלו יש ליהזר ביותר מכל דבר שיש בו חשש סכנה. ומנהג נפוץ הוא, שמי שהתחיל ללכת לים או לבריכה, לפני שבעה עשר בתמוז, יכול להמשיך ללכת עד ר"ח אב, אבל מי שלא הלך עדיין, לא יתחיל ללכת בימים אלו. ואף שאין לזה מקור בפוסקים, מ"מ יש בזה סברא, שאין ראוי להרבות בשמחה בזמן שיש למעט בה. ולכן אין זה מן הראוי שדוקא בימים אלו שיתחיל ללכת לים שהוא דבר ששמחים בו".

יג) אבילות.

- א. שיתאבל חצי שעה – מג"א (ס"ק מ"ה), שלחן שלמה (סעי' י"ט), ת"א (כלל קל"ג סעי' ח', "וראוי לכל אדם להתאבל בימים ההם אחר חצי היום, ויבכה כמו חצי שעה"), קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' א'), "וראוי לכל ירא שמים לעשות תיקון חצות בכל יום לאחר חצות היום"), הגר"ח פלאג' (רוח חיים ס"ק ו'), מ"ב (ס"ק ק"ג, "ובכונת האר"י כתב שיתאבל בימים ההם אחר חצי היום ויבכה כמו חצי שעה"), לקוטי מהרי"ח (מנהגי חודש תמוז ד"ה ועי', עמ' נ.), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ב אות ה'), בין המצרים תשנ"ט עמ' ח' אות ה'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ד סעי' א').

1. קרא עלי מועד (פרק ב' הע' כ"ד) – "ויש כאן מקום להעיר ... שאע"פ שאנחנו פוטרם את עצמנו מלקיים דברי האריז"ל בטענה שאין בכחנו לבכות בימים אלו כל יום חצי שעה מ"מ **האם אפשר ליפטר בלא כלום?** ואם א"א לבכות אבל אפשר לומר התהלים והפסוקים בלי לבכות, וגם זה שוה הרבה ... ואם א"א חצי שעה אז יעשה כפי יכלתו ואחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכוון לבו לשמים".

ב. תיקון חצות בימי בין המצרים.

1. חיד"א (מורה באצבע סי' ח' אות ר"ל) – "טוב לומר סדר תקון רחל בכל יום חול מבין המצרים אחר חצות, וכך נהגו בארץ ישראל תוב"ב על פי כתבי רבינו האר"י זצ"ל, והוא מנהג ותיקין".
2. קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' א') – "וראו לכל ירא שמים לעשות תיקון חצות בכל יום לאחר חצות היום".
3. קהלות יעקב (דרך שיחה ח"א עמ' תר"ט) – "אבא זצ"ל היה אומר תיקון חצות בג' השבועות באמצע היום (כדאיתא במ"ב)".
4. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ב אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' ח' אות ה') – "ונהגים לומר תיקון חצות".
5. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קכ"ח) – "חסידים ואנשי מעשה נוהגים אחר חצות היום בימי בין המצרים, לומר 'תיקון רחל', שבו פסוקים של בכי וצער על חורבן בית המקדש, ומנהג יפה הוא".
6. הגרה"ק זצ"ל (דעת נוטה עמ' ד' תשובה ג', הע' ג') – "האם בימי בין המצרים יש לבחור **ישיבה** לומר תיקון חצות. תשובה: כרצונו. [שאביו מרן בעל הקה"י זיע"א סיפר לו שבנובהרדוק אמרו **כל** בני הישיבה בצהריים תיקון חצות]".
7. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' א' סעי' מ"ה, סעי' נ"ב) – "בימי בין המצרים רבים נוהגים לומר תיקון חצות אחר חצות היום. ואומרים את סדר תיקון רחל, שתוכנו קינות וצער על חורבן ביהמ"ק. ויתן אל לבו הגלות, ובפרט גלות השכינה אשר היא שוכנת בעפר, וכמו שאמרה השכינה הקדושה למרן השו"ע: זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי, ואין מנחם לי, ואני מושלכת בעפר חובקת אשפתות וכו'. ואילו הייתם משערים אחד מאלף אלפי אלפים ורוב רבי רבבות מהצער אשר אני שרויה בו, לא היתה נכנסת שמחה בלבבכם ולא שחוק בפניכם, בזכרם כי בסיבתכם אני מושלכת בעפר. ע"כ. ואמנם המנהג לומר תיקון חצות אחר חצות היום רק בבין המצרים, אבל בשאר ימות השנה לא נהגו לומר תיקון חצות אלא אחר חצות לילה. [ילקו"י שם עמ' קסב] ... גם תלמיד חכם שהגיע להוראה, אומר תיקון חצות, ובפרט בימי בין המצרים, רק שלא יאריך על ידי אמירת קינות וכו', אלא מה שצריך ביותר, שהוא הנוסח המתוקן מרבינו האר"י ז"ל בלבד, בלא שום תוספת, ולאחר מכן יחזור ללמוד תורה. וכן ראוי לנהוג".
8. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ד סעי' א'), תורת המועדים (בין המצרים עמ' קט"ז, עי' הלכה ברורה סי' א' אות ד'), מורא מקדש (כהן, פרק ד').

ג. האם יש ענין למעט בשמחה.

1. שבולי הלקט (סי' רס"ג) – "מכל מקום הימים האלו עלולים הן ואין להרבות בהן מיני שמחות".
2. מהרי"ל (מנהגים, הלכות שבעה עשר בתמוז ותשעה באב אות ח'), הו"ד בא"ר (ס"ק ד'), פס"ת (אות ח') – "וא"ל לא נכון לצייר **כל בין המצרים**, והואיל דקייץ עמו והתחיל יגמור, ואם יכול לפייסו בדבר מועט להמתין עד אחר ט' באב תע"ב".
3. חיד"א (מורה באצבע סי' ח' אות רכ"ט) – "בין המצרים יזהר מאד במיעוט שחוק במיעוט תענוג. ויאמר תקון חצות בבכיה, לא נצרכא אלא להעדפה על מה שנהג, כי כל העולמות מצטערים בחרבן הבית, והכל תלוי בתשובה. ובעוה"ר כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאלו נחרב בימיו, ונוסף צער בדור האחרון. ואם יתבונן בזה יקרע סגור לבבו".
4. מ"ב (סי' תצ"ג ס"ק ב') – "מפני שבאותו זמן וכו'. ר"ל ואין ראוי להרבות בשמחה".
5. שעה"צ (סי' תקנ"א ס"ק מ"ח) – "מ"א ובא"ר בשם מיו"ט מצדד להחמיר משום שהיא שמחה גדולה אכן הח"א העתיק כדעת המ"א ובאמת איני יודע טעם הא"ר דבגמרא לא נזכר כ"א משנכנס אב ממעטין בשמחה ולא קודם".
6. הגריש"א זצ"ל (סוף קוני' בין המצרים אות ד') – "אין לקנות חליפה בג' השבועות כיון שיש בזה שמחה גדולה".
7. הגרה"ק זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' תר"ט) – "שאלה: האם יש למעט בתענוגים בין המצרים או הבו דלא להוסיף על מה שכתוב. תשובה: בת"ב כתוב למעט בתענוג ובכבודו ולא נתפרש כן בבין המצרים".
8. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' י"ח, הע' כ"ב).
הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Is there a reason for a ben torah not to go on an enjoyable tiyul during the three weeks? [Is this similar to not listening to music?]

R' Y. Berkovits wrote: We do not find a minhag that you should minimize simcha until Av, besides for the specific minhagim that are mentioned in the achronim of not having chasuna's or rikudim. Included in rikudim is not listening to music, since it might lead to rikudim. One should however be more careful during the Three Weeks not to do anything that has an element of sakana, including certain types of tiyulim and operations, although they may be permitted at different times.

תשעת הימים

א] הלכות: בקיצור.	יד] פאה נכרית.	כז] אכילת בשר.
ב] ט' ימים.	טו] בשביל קטנים: כיבוס.	כח] טעימת בשר לכבוד שבת.
ג] ריע מזליה - <u>סעיף א'</u> .	טז] איסור לבישת בגדים מכובסים - <u>סעיף ג'</u> .	כט] סעודת מצוה - <u>רמ"א סעיף י'</u> .
ד] משנכנס אב ממעטין בשמחה - <u>סעיף ב'</u> .	יז] בגדי זיעה.	ל] סיום.
ה] ממעטים במשא ובמתן.	יח] להכין בגדי חול בשבת.	לא] רחיצה - <u>סעיף ט"ז</u> .
ו] ממעטים בבנין ובנטיעה של שמחה.	יט] ללבוש בגדים חדשים - <u>סעיף ו'</u> .	לב] מלוכלך.
ז] דירה חדשה.	כ] עשיית בגדים חדשים - <u>סעיף ז'</u> .	לג] ערב שבת חזון.
ח] סעודת אירוסין.	כא] לקנות בגדים - <u>רמ"א סעיף ז'</u> .	לד] טבילה במקוה.
ט] אירוסין.	כב] לסדר החוטין בשתי - <u>סעיף ח'</u> .	לה] שבת חזון.
י] אבילות - <u>סעיף ג'</u> .	כג] בשר ויין - <u>סעיף ט'</u> .	לו] נטילת צפרנים.
יא] בגדים.	כד] קטנים: בשר ויין.	לז] מתנות.
יב] ללבוש בגדי שבת - <u>רמ"א סעיף א'</u> .	כה] שתיית יין.	לח] שאר דברים.
יג] לכבס - <u>סעיף ג'</u> .	כו] יין בהבדלה.	

א] הלכות: בקיצור.

- א. הלכות הנהגות אבילות [בין ג' שבועות, בין ספירת העומר].
1. איסור נישואין - רמ"א סעיף ב'.
 2. איסור ריקודין ומחולות - רמ"א סעיף ב'.
 3. איסור כלי זמר.
 4. איסור תספורת - רמ"א סעיף ד'.

ב. הלכות והנהגות מיוחד לג' שבועות.

1. טוב ליזהר מלומר שהחיינו - סעיף י"ז.
2. סכנה: קטב מרירי - סעיף י"ח.
3. שיתאבל בימים ההם - מ"ב ס"ק ק"ג.

ג. הלכות והנהגות מיוחד משנכנס חודש מנחם אב.

1. ריע מזליה - סעיף א'.
2. משנכנס אב ממעטין בשמחה - סעיף ב'.
(א) ממעטים במשא ומתן.
(ב) ממעטים בבנין ובנטיעה של שמחה.
(ג) אין עושין סעודת אירוסין.
(1) יש אומרים שנכלל בזה [עי' לקמן] האיסור לסדר ולערוך החוטין.
(2) וממילא גם איסור עשיית בגדים חדשים.

ד. הלכות והנהגות אבילות בשבוע שחל בו ת"ב [ולבני אשכנז, נוהגים מראש חודש אב]

1. בגדים.
(א) איסור לבישת בגדי שבת - רמ"א סעיף א'.
(ב) איסור כיבוס - סעיף ג'.
(ג) איסור לבישת בגדים נקיים - סעיף ג'.
(ד) איסור לבישת בגדים חדשים - סעיף ו'.
(ה) איסור עשיית בגדים חדשים [י"א שנכלל בהסוגיה של מיעוט שמחה] - סעיף ז'.
(ו) איסור קניית בגדים - רמ"א סעיף ז'.
(ז) איסור לסדר ולערוך החוטין [ונכלל בהסוגיה של מיעוט שמחה] - סעיף ח'.
2. אכילה ושתיה - סעיף ט'.
(א) איסור אכילת בשר.
(ב) איסור שתיית יין.
3. איסור רחיצה - סעיף ט"ז.

ב] ט' ימים.

א. מקור.

1. משנה (תענית ריש דף כו:) – "משנכנס אב ממעטין בשמחה. שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה, אסור מלספר ומלכבס. ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת".

(א) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ג') – "משנכנס אב ממעטין בשמחה **אין הכוונה שצריך להיות בעצב** רק שיש להימנע מנישואין ובנין בתים".

ב. מאמתי מתחילים תשעת הימים [מעטין שמחה]: בזמן השקיעה, או בזמן צאת הכוכבים.
1. נכון משקיעה.

(א) מג"א (ס"ק כ"ו) – "ויש נמנעין אחר שקיעת החמה".

(ב) א"ר (ס"ק י"ט) – "ויש נמנעין אחר שקיעת החמה (מג"א ס"ק כו)".

(ג) פמ"ג (א"א ס"ק כ"ו) – "ויש נמנעין לאחר שקיעת החמה, היינו תחלת שקיעה אף שעדיין בין השמשות ולא התפלל ערבית כו".

(ד) באה"ט (ס"ק כ"ו) – "ויש נמנעין אחר שקיעת החמה".

(ה) דברי יציב (נטעי גבריאל בין המצרים פרק ל"ג הע' ז') – "שאין כדאי להקל ולחפש קולות בזה, ואף המחזיקים כשיטת ר"ת אין להקל".

(ו) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קצ"ו אות צ"ד) – "י"א בצאה"כ [מ"ן הגר"ח שליט"א (זצ"ל)], והמנהג מהשקיעה. אם התפלל ערבית מבעוד יום, נאסר כבר מבעוד יום".

(ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק כ"ו סעי' ו' [עי' פרק כ"ז סעי' א', וצ"ע]).

(ח) קרא עלי מועד (פרק ג' הע' א').

(ט) פסקי תשובות (ס"ק ז', הע' קל"א) – "כל הדברים האסורים בט' הימים התחלת האיסור מהשקיעה".

(י) ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' נ', עמ' ע"ו).

2. ריע מזלו.

(א) מזמן המולד – פמ"ג (א"א ס"ק ב', "ואחשוב אני דאמר משנכנס אב, היינו מן המולד ריע מזליה, ומראש חודש אב ממש הוא דמעטין במשא ומתן ובנין שמחה כו'. וזה אומרו דמעטין מראש חודש דוקא, ובר ישראל אתי שפיר משנכנס").

3. מראי מקומות.

(א) שבט קהתי (ח"א סי' ק"ע) – "אסור רק מצאה"כ אבל בביה"ש מותר ויש נוהגין לאסור מביה"ש".

(ב) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק מ"ב אות ב', עמ' ת"נ) – "והנה רוב הדברים שנוהגים בהם איסור מ"ח אינם אלא מצד המנהג ולא מעיקר הדין, ונמצא דבין השמשות הוי ספק במנהג גרידא. ועוד, די"א דבר"ח גופא אין נוהגים דיני אבילות, ואף דאין המנהג כן, וכמו שכתב המ"ב (סי' תקנ"א ס"ק נח), מ"מ יש יותר מקום להקל בר"ח. ולכן נראה דיש להקל במקום הצורך. [וראיתי מי שכתב שדיני אבילות מתחילים משקיעת החמה, והביא מקור לדבריו מדברי המג"א (ס"ק כו)]. אך באמת המג"א כתב רב דיש נמנעין אחר שקיעת החמה, ואדרבה משמע רק דיש שנהגו כך אך עירא הדין אינו כן, וכמו שנתבאר בפנים שכן מסתבר כיון דאינו אלא ספק מנהג. גם המ"ב (ס"ק נו) העתיק רק תחילת דברי המג"א, ולא סוף דבריו דיש נמנעין משקיעת החמה, ומשמע דלא קי"ל כן להלכה ... ובספר נטעי גבריאל ... ומסתמא גם הוא ז"ל מודה דכשהוא שעת הדחק וכגון שנתאחר ברחיצת גופו או בכיבוס או בלבישה דיש מקום להקל וכנ"ל".

ג] ריע מזליה - סעיף א'.

א. מקור.

1. תענית (סוף דף כט.) – "משנכנס אב ממעטין בשמחה וכו' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה, כך משנכנס אדר מרבין בשמחה, אמר רב פפא: הלכך, בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי, לישתמיט מיניה באב דריע מזליה, ולימצי נפשיה באדר דבריא מזליה".

ב. דין עם נכרי.

1. עד ראש חודש אלול.

(א) רבינו ירוחם (נתיב י"ח ח"ב קס"ד-א') – "וישראל שיש לו דין עם גוי אם הוא בחדש אב ישמט ממנו דריע מזליה דישאל בזה החדש כך פשוט".

(ב) מג"א (ס"ק ב') – "לישתמיט מיניה. עד ר"ח אלול (רי"ו וכ"מ בגמ')".

(ג) א"ר (ס"ק א') – "לישמוט מיניה. עד ר"ח אלול (רבינו ירוחם נתיב יח ח"ב קסד ע"א מג"א סק"ב)".

(ד) מקור חיים (חוי"י, על סעי' א' ד"ה דריע) – "דריע מזליה. מה שנראה לי דבזה יש להזהר בכל החודש".

(ה) פמ"ג (א"א ס"ק ב') – "לישתמיט. עיין מג"א. גמרא תענית כ"ט ע"ב לישתמיט מיניה באב. משמע, כל חדש אב עד אלול".

(ו) באה"ט (ס"ק א') – "עד ר"ח אלול, רי"ו, וכ"מ בגמרא".

(ז) מחזיק ברכה (ס"ק א').

(ח) שלחן שלמה (סעי' א') – "ובר ישראל דאית ליה דינא עם עכו"ם לישתמיט מיניה עד ר"ח אלול דריע מזליה".

2. עד אחר ט"ב.

(א) קרבן נתנאל (תענית ריש פרק ד' אות ה', נתיב חיים על המג"א ס"ק ב') – "עד ראש חדש אלול. נ"ב, ואני אומר מלישנא דגמרא אדרבא משמע עד לאחר תשעה באב בלחוד, דהא רב פפא אמר הילכך דקתני ממעטין בשמחה לישתמיט מניה, ואיסורא דאין משמחין אינו נוהג אלא עד אחר תשעה באב. וז"ל הוזהר בפרשת יתרו דף ע"ח ע"ב, עשיו נטל ברזא דיליה תרין ירחין תמוז ואב וכו', ואפילו אב לאו דיליה אלא תשעה יומין אינון דיליה ולא יתיר, ואיתאבד ולא אישתכח, ע"כ. משום הכי לישתמיט מיניה דעכו"ם עד תשעה באב דרזא דעשו, ולא צריך יותר, ע"ש, וכן עמא דבר".

(ב) **חת"ס** (על המג"א ס"ק ב') – "וכן משמע בגמרא. נ"ב, דומיא דאדר. ולי נראה דאין ראיה, דהתם הימים שבין פורים לפסח מוטלים בין שני ימים טובים, עיין סברא זו במסכת תענית דף י"ח ע"א וחגיגה דף י"ח ע"א, אבל הכא כיון שעברו ימי צער עברו, ומכל שכן אחר ט"ו באב דלא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב [וכו'], ואתיא יום טוב ואפסקיה ונסו יגון ואנחה וששון ושמחה ישיגו. ובירושלמי סוף תענית [פ"ד הלכה ה'] בפסקא והובקעה העיר ע"ש, יעשה זה ראש לחשבונו ע"ש, נראה לי סמך מנהג שמיום תשעה באב ואילך מתחיל חודש אחר, ואנחנו קורין לו חודש מנחם. ויותר נראה לי הא דאדר החדש כולו בשמחה הוא משום דיום ט"ו אדר הוא תחלת יום שלשים ששואלים ודורשים לפני הפסח, נמצא ימי פורים ופסח חבוקים זה בזה, וזה לא שייך באב. וזה נראה לפענ"ד אמת בעהש"י".

(ג) **בן איש חי** (שנה א' פר' דברים אות א') – "ארז"ל בר ישראל דאית ליה דינא בהדי עכו"ם לשתמיט מניה עד ר"ח אלול, וי"א עד ט"ב דהיינו עד אחר עשרה באב וזו הסברה היא עיקר, דאין צריך להשתמיט עד ר"ח אלול אלא רק עד אחר עשרה באב, ובפרט כי בט"ו באב צריך לעשות שמחה מפני שיש עלוי לשכינה כמ"ש בזה"ק ח"ב דף קצ"ה, וכיון שעלה חודש זה ביום ט"ו לא ירד דמעלין בקודש".

3. עד ט"ו באב.

(א) **ס' החיים** (על המג"א ס"ק ב') – "במ"א ... אין נראה כן רק אחר חצי חודש מותר וראוי לו לדון עם הנכרי ...".
 (ב) **יפה ללב** (ח"ב סי' תקנ"א ס"ק ג') – "עבאה"ט ... ולפ"ד הרב קדוש לוי שם בע"ג שכתב וז"ל חדש אב פי' אב היינו תחילה עד ט"ו באב ארור ומט"ו באב היינו ברוך וזהו א"ב ארור ברוך יע"ש א"כ מה דצריך להשמיט מיניה היינו עד ט"ו באב דעד אותו זמן הוא דריע מזליה דקאי בארור דעד ט"ו באב הוא ארור אך מט"ו באב ואילך דאתי לכלל ברוך אז אין להשמיט מיניה דמט"ו באב והלאה וט"ו בכלל הנה בריא מזליה מזל טוב לישראל וכדתנן בספ"ד דתענית אמר רשב"ג לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכו' דממנו קרן אור ליאודים הוא אורה ושמחה".

4. עכ"פ עד אחר ט"ב.

(א) **ח"א** (כלל קל"ג סעי' ט') – "ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי, לשתמיט מניה, דריע מזליה. ואם אפשר, ישתמיט מניה כל החודש, ועל כל פנים עד אחר תשעה באב (שם)".

(ב) **קיצור שו"ע** (סי' קכ"ב סעי' ז') – "ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי אינו יהודי, לשתמיט מיניה משום דריע מזליה, אם אפשר ישתמט כל החדש ולכל הפחות עד לאחר תשעה באב".

(ג) **מ"ב** (ס"ק ב', שעה"צ ס"ק ב') – "עד ר"ח אלול ועכ"פ עד אחר ט"ב. [מגן אברהם בשם רבנו ירוחם, ומה שכתב ועל כל פנים וכו', הוא מקרבן נתנאל בפרק ד, דמוכיה מזוהר הקדוש, דדי עד אחר ט' באב]".

(ד) **ערה"ש** (סעי' ט') – "אמרו חז"ל בתענית שם האי בר ישראל דאית ליה דינא בהדי א"י לשתמיט מיניה כל החדש דריע מזלא בכל החדש".

ערה"ש (סוף סעי' י"ב) – "ודע דזה שנתבאר בסעיף ט' דבכל חדש אב לשתמיט אינש וכו' מבואר בזה"ר יתרו דף ע"ח: דרק עד ט"ב לשתמיט ולא יותר ע"ש".

5. **אינו נוגע בדין תורה עם ישראל** – הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"ג אות ג').

6. מראי מקומות – נימוקי או"ח (ס"ק א'), נחמת ישראל (פרק ט' סעי' ב').

(א) **כה"ח** (ס"ק א') – "וע"כ נראה דאם לא אפשר לשתמיט יותר יש לסמוך ע"ז וכמ"ש ג"כ הח"א ודעמיה".

ג. לנסוע במטוס.

1. שיש למנוע [אבל אין פי דין אין איסור], ולצורך מצוה ודאי מותר.

(א) **אמת ליעקב** (הע' תקט"ו) – "שאלה: האם יש למנוע מלטוס באירון בתשעת הימים. תשובה: אם הנסיעה היא לשם מצוה, וכגון שהולך לשם מצות **כיבוד אב ואם**, מותר, וכן נסיעה **לארץ ישראל** אין לדונה כסתם נסיעה".

(ב) **הגרשו"א** זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק כ"ג הע' ט"ז), בין המצרים פרק י"ד סעי' כ"ד, הע' ע"ד, הע' ע"ו, שלמי מועד עמ' תפ"ח) – "ראוי להמנע מטיסה במטוס בתשעת הימים במדת האפשר [ומ"מ לבוא לאה"ק התיר, ואפילו ביום תשעה באב עצמו ... ומ"מ לתלמידים מחו"ל שלא יכלו לאחר את נסיעתם לביתם עד אחר ת"ב הקל לטוס גם בתשעת הימים, ולא הצריכם לנסוע לפני ר"ח, מפני **ביטול סדרי לימודו בישיבה**, והוסיף שזכות התורה תגן עליהם]".

(ג) **הגרש"ש** זצ"ל (דברי חכמים או"ח אות תס"ח) – "שלנסוע בשתי ימים הראשונים של ט' ימים ודאי מותר אם הוי לצורך מצוה, כגון ליסע לא"י, ואפ"ל באירון יוכל להתיר לדבר מצוה (ואפ"ל שבאמת יש להתיר אפ"ל שלא לדבר מצוה בימים הראשונים, אבל טוב להחמיר בזה)".

(ד) **הגר"ש"א** זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ג') – "יש הנמנעים מלנסוע לחוץ לארץ בימים אלו. אבל אם יש בזה איזה צורך, כגון הנוסע **לפרנסה** (או **לגיוס כספים**), אם יש צורך בימים אלו דוקא, מותר. וכן הנוסע לצורך **רפואה** ג"כ הוי מצוה. אך טיול לחוץ לארץ, אסור".

הגר"ש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות י"א) – "אין לנסוע במטוס בט' הימים רק אם יש צורך מיוחד או הפסד כספי ומשום סכנה".

הגר"ש"א זצ"ל (דברי חכמים או"ח אות תס"ב) – "שאלה: אחד היה רוצה לנסוע לטיול באירופה בהט' ימים (שהיה לו חופש), האם מותר לעשות זה, כיון שהיום אין סכנה לטייל בתוך העיירות (שמעשים בכל יום, שעושים זה בעירו ג"כ) או לאו. תשובה: שמעתי מהגר"ש"א שאין להתיר זה כלל, שכיון שהלך בשביל לטייל נחשב כסכנה. (וצריך למחות מאד ביד המקילים בזה)".

(ה) **שבט הלוי** (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ה הע' י"ב, בין המצרים תשנ"ט עמ' י' הע' י"ב) – "וכן בכל סכנה כגון נסיעה באירון מיעץ להמנע ככל האפשר".

(ו) הגר"ק זצ"ל (אסיפת יצחק ג' אלול תשס"ו) – "שאלה: האם הוי מותר לנסוע במטוס בתוך התשעה ימים. תשובה: עפ"ד אין איסור, אלא שיש למנוע ממקום סכנה בימים אלו".

הגר"ק זצ"ל (קובץ ניצוצי אש עמ' תתנ"ח אות כ"ו) – "עדיף שלא לטוס בתשעת הימים. ועל שאלתי: 'א"כ הרי גם אין ליסוע במכונית, כי לפי הסטטיסטיקה הסכנה בכך רבה ושכיחה על הטיסה באוירון', ענה הגר"ח שליט"א [זצ"ל]: 'אין הכי נמי, וכלל הדבר הוא שיש למעט ככל האפשר בזמן הסכנה, ועל כן יש להימנע מנסיעות ארוכות גם במכונית'. בשעתו שאל מאן-דהוא את מרן החזו"א זצוק"ל אם לטוס לאמריקה באוירון או להפליג באני', וצדדי השאלה היו האם עדיפה הטיסה באוירון שיש בה מידה רבה יותר של סכנה [לפי תנאי התעופה בימים ההם] אך הזמן שהאדם שרוי בסכנה קצר יחסית, או שעדיף ליסע באני' שהסכנה בה פחותה אך משתרעת על-פני זמן רב יותר. החזו"א ענה לו שעדיף לטוס, כי הקובע במיעוט הסיכון הוא משך זמן הסכנה".

הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ז אות כ"ה) – "שאלה: האם מותר לנסוע מחו"ל לא"י תשעת הימים. תשובה: בט' הימים יש ליהזר מסכנות".

הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ז אות כ"ו) – "שאלה: האם מותר לנסוע במכונית מחוץ לעיר יחידי בתשעת הימים. תשובה: כנ"ל".

(ז) מנוחת אמת (פרק כ"ז סעי' ע"ו).

(ח) נחמת ישראל (פרק ז' סעי' ג', הע' קכ"ג) – "ונכון שלא לנסוע כלל מר"ח עד ת"ב אם לא לצורך גדול או לצורך מצוה".
2. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ז' סעי' ג') – "אין צריך להמנע מטיסה במטוס בימי בין המצרים, אף לא בתשעת הימים".
(ב) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"ד אות ה') – מותר.

ד. לענין ניתוח (surgery).

1. עי' לעיל לענין ג' השבועות.

ד' משנכנס אב ממעטין בשמחה - סעיף ב'.

א. מקור.

1. יבמות (דף מג.) – "ותניא: קודם הזמן הזה, העם ממעטין בעסקיהם מלישא ומליתן, מלבנות ולנטוע, ומארסין אבל לא כונסין, ואין עושין סעודת אירוסין".

ב. ג' דברים: בקיצור.

1. ממעטים במשא ומתן.

2. ממעטים בבנין ובנטיעה של שמחה.

3. אין עושין סעודת אירוסין.

(א) יש אומרים שנכלל בזה [עי' לקמן] האיסור לסדר ולערוך החוטין.

(ב) וממילא גם איסור עשיית בגדים חדשים.

ה' ממעטים במשא ובמתן.

א. דבר של שמחה - טוב להחמיר.

1. עי' שעה"צ (ס"ק י"ג) – "והנה מדברי המגן אברהם משמע דאף על פי כן במשא ומתן של שמחה יש לימנע, וכן העתיק החיי אדם, אבל מדברי הט"ו וא"ר משמע דאף בזה המנהג להקל, דשמא לא יוכל להכין אחר כך, וטוב להחמיר".

2. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ג אות ג', עמ' כ"ה אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט' אות ג', עמ' י"א אות א', אב תשפ"א עמ' ב') – "טוב להחמיר".

ב. קולות.

1. לצורך מצוה – רמ"א (סעי' ב', "ולצורך מצוה הכל שרי"), פוסקים.

(א) חזו"א (מעשה איש ח"ב עמ' קל"ו) – "מספר רבי ישראל מאיר זכריש שליט"א: בישיבת פוניבז' עשו שיפוצים בתשעת הימים' (לפני זמן 'ירחי כלה' בהישיבה), וטענתי: כיצד מותר לעשות שיפוצים בתשעת הימים. ואמרו לי שלצורך מצוה מותר. באתי לחזו"א, ספרתי לו, ואמר לי: וכי בשביל כל מצוה מותר לחלל את תשעת הימים. מסרתי הדבר למי שהיה ממונה על השיפוצים, והוא הלך אל רבינו והורה לו בפרטות מה מותר לעשות ומה אסור".

(ב) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ח) – "קניית ספרי לימוד מותרת, אף ברכישת תפילין וציצית יש להקל".

הגריש"א זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' י"ג אות י"ב) – "מותר לקנות ספרי קודש בתשעת הימים רק שיקפיד ללמוד בהם קצת בתשעת הימים".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' י"ז) – "מותר לקנות ספר שנצרך לו ללימודו בתשעת הימים, אבל לקנותו סתם בלי צורך מיוחד באותו עת, אסור".

2. דבר האבד, אפילו יריד – מ"ב (ס"ק י"א, "ורק אם הוא יריד י"ל זהו דבר האבד ושרי בכ"ע אם הוא מוצא אז בזול יותר").

(א) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ח) – "כאשר ישנו חשש סביר שהמחיר יעלה, או בהזדמנות חד פעמית לקניה בזול, מותר".

ג. קרשים לסוכה.

1. מחמיר.
 - (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ג) – "שאלה: אם מותר בתשעת הימים לקנות קרשים לסוכה. תשובה: ראוי ליהדר".
 - הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ד) – "שאלה: צ"ע מ"ט אסור לקנות קרשים לסוכה הא הוא דבר מצוה. תשובה: אל תחפש מצוות כאלה".
2. מיקל.
 - (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שד"מ אות י') – "לקנות בתשעת הימים קרשים עבור בניית הסוכה, השיב רבינו שמואל".

ד. מכונית.

1. מחמיר.
 - (א) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ז' הע' כ"ג) – "וכן יש להמנע מקניית מכונית, מכונת כביסה וייבוש, ורהיטים".
 2. מיקל.
 - (א) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' הע' מ"ג) – "מכונת כביסה (לצורך בגדי קטנים) או מכונת הדחת כלים ג"כ ראוי להימנע מלקנותם אף אם נשבר לו הישן. [וזה שונה ממכונת או ממזגן דשרי לקנותם כשאינן להרוחה, וה"ט דבאלו לא רגילין לדור בלעדם אף באופן ארעי משא"כ במכונת הדחה שבאופן ארעי מסתדרים בלעדם]".
 3. מראי מקומות.
 - (א) וישמע משה (פר' דברים תשפ"ב אות ה') – "האם מותר למכור רכב משומש ולקנות רכב משומש אחר במקומו ...".

ה. מכונת מייבש.

1. מחמיר.
 - (א) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ז' הע' כ"ג) – "וכן יש להמנע מקניית מכונית, מכונת כביסה וייבוש, ורהיטים".
 - (ב) עי' הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ז) – "שאלה: מה הדין לגבי מכונת יבוש בגדים האם ראוי להמתין לקנות חדש אחרי ט' באב. תשובה: כן".

ו. מכונת כביסה.

1. מחמיר.
 - (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שד"מ אות ו') – "מכונת כביסה אסור לקנות בתשעת הימים אף בשעת הדחק".
 - (ב) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ז' הע' כ"ג) – "וכן יש להמנע מקניית מכונית, מכונת כביסה וייבוש, ורהיטים".
 - (ג) עי' הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' סעי' ט', הע' מ"ג) – "מכונת כביסה (לצורך בגדי קטנים) או מכונת הדחת כלים ג"כ ראוי להימנע מלקנותם אף אם נשבר לו הישן. [וזה שונה ממכונת או ממזגן דשרי לקנותם כשאינן להרוחה, וה"ט דבאלו לא רגילין לדור בלעדם אף באופן ארעי משא"כ במכונת הדחה שבאופן ארעי מסתדרים בלעדם]".

ז. מזגן.

1. מיקל.
 - (א) הגר"ח זצ"ל (אורחות הרב וראש הישיבה ריש עמ' ק"ה) – "לענין קניית מזגן מר"ח עד ט"ב, אף שכתוב בשו"ע (סי' תקנ"א ב') לאסור בנין של הרווחה, הורה מו"ר הגר"ח פ' שיינברג זצ"ל, כי מזגן בזמנינו נחשב צורך מגורים ואינו נחשב להרווחה בעלמא. ואם אי אפשר להימנע, מותר להרכיב ולהתקין גם בתשעת הימים, ועיי' היטב באגרו"מ (או"ח ח"ג סי' פ')."
 - (ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' הע' מ"ג) - לשונו מובא לעיל.
2. מחמיר.
 - (א) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ז' אות י"ה, הע' כ"ג) – "קניית וקביעת מזגן חדש נוהגים להחמיר ולאסור מר"ח אב. [דהוא בכלל כלים חדשים, ודומה למו"מ של שמחה, (וכן יש להמנע מקניית מכונית, מכונת כביסה וייבוש, ורהיטים), ואף שאין מברך עליו שהחיינו. אמנם מי שסובל מאוד והוא בגדר חולה אפשר להקל לו".
 3. מראי מקומות.
 - (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שד"מ אות ה') – "דברים הנצרכים לימים אלו, כגון מאוורר וכו"ג, התיר רבינו לקנותם, כשיש צורך גדול".
 - (ב) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קנ"ט אות ד') – "שאלה: האם מותר לרכוש מזגן חדש לבית בבין המצרים. תשובה: לא כדאי".
 - (ג) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ש"צ אות כ"ו) – "האם מותר לקנות מזגן לבית בתשעת הימים. תשובה: במקום צער גדול. שאלה: אם לא - האם מותר לקנות לפני תשעת הימים והמזגן יותקן בתשעת הימים. תשובה: כנ"ל. שאלה: כמזגן - אם לא - האם מותר לקנות בתשעת הימים ע"מ שיותקן לאחריהם. תשובה: כנ"ל".

ח. לקנות דברים שצריכים תיקון אחרי ט' הימים.

1. מיקל.
 - (א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ח) – "שאלה: האם מותר לקנות דברים שצריכים תיקון בימי ט' הימים כגון לקנות אמבטיה או בלאטות לריצוף וכדומה כיון שעדיין לא בונים אותם עד אחרי ט' באב, או שאסור לקנות אותם. תשובה: מותר".

2. מחמיר.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ח הע' י"ט) – "שבכה"ג אסור".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' סעי' י', הע' מ"ד) – "מסתבר שאסור לקנות דברים אף שעדיין מחוסרים מעשה ותיקון כגון לקנות אריחים (tiles) בשביל מטבח או ביה"כ, וכן לקנות אמבטיא לצורך בנין שבונה להרוחה, וצ"ע. [דלכאורה אף את"ל דל"ה בכלל בנין מ"מ לא יגרע ממו"מ של שמחה כצרכי חופה וכד'. וע"ע להלן שכתבנו לענין סתירת בית כדי לבנותו דאף שאין אסור מצד בנין של שמחה מ"מ לא גרע משאר עסק של שמחה. ומ"מ כששאלתי את פי הגרש"מ שליט"א ל"ה ברור לו לאיסור"].

ט. אם ראוי לסגור גמ"ח להשאלת שמלות בט' הימים.

1. כן.

(א) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' סעי' ט"ו) – "גמ"ח להשאלת או שכירות שמלות לחתונות וכדומה נכון שיהיה סגור בימים אלו, שהוא בכלל מו"מ של שמחה, ובלי שעה"ד אין להתעסק בזה. ומ"מ להשכיר מכונית חדשה או שכירת דירה להרוחה מסתבר להתיר. וכן לשכור צרכי חופה וכדומה מותר אף שלא במקום מצוה".

2. מראי מקומות.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ח) – "שאלה: גמ"ח להשאלת או שכירת שמלות לחתונה וכדומה האם נכון שיהיה סגור בימים של ט' הימים, שהוא משא ומתן של שמחה. תשובה: אבל לפעמים צריך אותם".

י. קניית דברים לצורך אופרוף שלאחר ט' באב.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ח) – "שאלה: אחד שמכין שמחה כגון אופרוף או בר מצוה מיד אחרי ט' באב האם מותר להם בימי ט' הימים לקנות כל מיני דברים כגון מפיות כוסות צלחות יפים וכדומה לצורך הסעודות או עדיף לקנות מיד אחרי ט' באב. תשובה: אם אפשר אחרי ט' באב זה עדיף".

2. הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' סעי' ט"ז) – "יש לעיין אם מותר לקנות דברים המעוררים שמחה לצורך חגיגה שתחול אחר ט"ב כגון מפיות נייר מצויירות או צלחות פלסטיק יקרות לצורך חגיגת בר מצוה, והגרש"מ שליט"א הקיל כל שאינו דבר יקר. כמו"כ הקיל לקנות מיני מתיקה ולהכין פעקעליך לצורך אופרוף שיחול אחרי ט"ב".

יא. להתקין נדנדה בחצר ביתו בט' הימים.

1. מיקל.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ח) – "שאלה: אחד שיש לו חצר בביתו האם מותר להתקין נדנדה עבור ילדים קטנים בימי ט' הימים. תשובה: כן".

(ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' הע' נ"ד) – "ולכן יש מקום להקל לבנות basketball pole בשביל כדור סל לצורך הילדים וכן מותר לבנות swing set אף שמחברו לקרקע, היות ואין להבנין חשיבות ובעצם לא אכפ"ל להורידו כל פעם אחרי השימוש ולהחזירו כשצריך לו כמו שבאמת ישנם כאלו שמיטלטלין (portable) ובפרט דלילדים היינו רביתיהו וצורך דידהו ולא נחשב כל כך כבנין של הרוחה, אבל לבנות sprinkle system חשוב בנין להרוחה".

יב. להזמין (ordering items): ואינו משלם בעבורם בשעת ההזמנה, ויבואו לביתו אחר ת"ב.

1. מחמיר.

(א) עי' אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' א') – "ויש להמנע מקניית רהיטים מראש חדש אב, ואף לא להזמין את הרהיטים, אף שלא יקבל אותם אלא לאחר תשעה באב, אלא אם כן המחירים עולים ויגרם לו הפסד מזה".

(1) אולי הוא מדבר בציור שמשלם בשעת הזמנה. וצ"ע.

(ב) הו"ד בעטרת פז (ח"ד או"ח סי' ט"ו אות ו', עמ' ש"ה).

(ג) עי' נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל' סעי' ה') – "שלא יזמינו רהיטים חדשים אף שיבואו לביתו אחר ת"ב".

(1) אולי הוא מדבר בציור שמשלם בשעת הזמנה. וצ"ע.

(ד) פסקי תשובות (אות י"א, הע' ס"ח) – "ואסור אף להזמין אצל הסוחר או הביח"ר והנגריה וכו'. [מ"ב סקנ"א]".

2. מיקל.

(א) נחמת ישראל (פרק י"ד סעי' ב', הע' ס"ח) – "אבל להזמין, אם אינו משלם עבורו בשעת ההזמנה, ויקבל אותו לאחר תשעת הימים, מותר. [דאין כאן מו"מ של שמחה, ועי' בשו"ת אגרות משה אהע"ז ח"ד סי' פ"ד אות א']".

(ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע', פרק ה' הע' פ"ו) -

נחמת ישראל [ארטסקרול, עמ' ע', פרק ה' הע' פ"ו) -
[פרק יד הלכה ב]

(ג) הגרי"ד וינגרטן (דרכי הוראה ח"ב עמ' ל"א אות ז') – "מותר להזמין בתשעת הימים חפצי נוי או דברים יקרי ערך אם אינו משלם בעבורם בשעת ההזמנה ובתנאי שיקבלם לאחר תשעת הימים ואם בדיעבד הביאו לו זאת בימים אלו מותר לו לקבלם ולשלם בעבורם. [עיקר האיסור הוא רק במשא ומתן והיינו קניה ומכירה אבל הזמנת המוצר י"ל דאינו בכלל האיסור ובפרט שהרי כבר העיד המ"ב שהמנהג להקל והגם דבדבר שמביא לשמחה יש להחמיר וכנתבאר לעיל מ"מ הזמנת מוצר קיל טפי וכן מוכח מדברי המג"א שאסר ליתן לנכרי לתקן בגדים חדשים מר"ח ולא כתב כן על כל דין מו"מ ורק בתיקון בגדים שיש בו איסור בפני עצמו

- כמו שיתבאר להלן. (וכ"ז דלא כמ"ש בס' פסקי תשובות סעיף יא שהשווה בין הדברים והוא טעות). וכן מוכח מד' האג"מ חאהע"ז ח"ד סי' פ"ד 'ולהודע המקח בכל אופן מותר' ע"ש].
3. במקום הצורך יש להקל: בצרכי דירתו.
- (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' כ"ב, ס"ק ל"א, הע' ס"ט) – "במקום הצורך יש להתיר קניית רהיטי בית, כגון ארונות-מטבח וכדו', בתשעת הימים, אם יגיעו לביתו לאחר תשעה באב. [דכיון שלא יגיעו לביתו אלא לאחר ת"ב, וגם עדיין לא עשה בהם קניין, יש להתיר]. (רשימות. ועיין מ"ב סי' הקנ"א סקי"ב דמבואר דכל שהוא לצרכי דירתו ולא להרווחה בעלמא שרי במו"מ)".
4. מראי מקומות.
- (א) אג"מ (אה"ע ח"ד סי' פ"ד אות א') – "בענין שאלתך אם נחשב קניית הטבעת שנותנים לכלה בשעת שידוכין, כדבר של שמחה שיש לאסרו בין ר"ח אב לט' באב, באמת אינו נכון לקנות הטבעת שהוא מו"מ של שמחה, אך אם יש לחוש להפסד, מותר. ולהודע המקח מותר בכל אופן".
- (1) פשט בהאג"מ – נחמת ישראל (פרק י"ד הע' ס"ח, לשונו מובא לעיל), קובץ הלכות (בין המצרים פרק ח' הע' ד', לשונו מובא לקמן), הגרי"ד וינגרטן (דרכי הוראה ח"ב עמ' ל"א אות ז', לשונו מובא לעיל).
- (ב) כל המתאבל עליה (פרק י"ז סעי' ו' אות ד', הע' מ"ז, הע' מ"ח, עמ' קצ"ה) – "הליכות שלמה ... אור לציון ...".
- (ג) לענין דמי קדימה (down payment) - עי' לקמן, אצל איסור קניית בגדים.

יג. להזמין קודם ר"ח אב ולקבלן לביתו בתוך הט' ימים.

1. מחמיר.
- (א) עי' אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ב) – "אבל מ"מ נראה שהוא רק לענין העשיה אבל להביא לבית יש לאסור דביד אפרים כתב על המג"א שהביא מהב"י להקל בלבישה דיש לאסור מטעם ששמחה היא לו, ואף שהוא כתב שגם בעשיה איכא שמחה מ"מ גם הוא מסיק דבשביל טעם שמחה לבד לא היה נאסר העשיה אלא בצרוף טעם דהשתות ירסון, שזה לא שייך בכלי עץ אבל להביא לבית שהוא כלבישה דבגדים יש לאסור מטעם שמחה שזה ישנו גם בקשוט הבית בכלי עץ כמו בלבישת בגדים להאדם. ואם הוא כלי שצריך לברך שהחינו יש לאסור גם מטעם זה. אך אם הבוק קיים אינו כלי חשוב כ"כ לקשוט שאין לברך שהחינו וא"כ אין השמחה בזה גדולה אפשר יש להתיר, אבל מ"מ נכרי האומן יכול לגומרה גם אחר ר"ח ולא יביאנה לבית עד אחר תשעה באב".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קט"ו), הו"ד בנחמת ישראל (פרק י"ד הע' ס"ז) – "שאלה: אדם שהזמין מקרר לפני י"ז בתמוז והגיע לו באמצע תשעת הימים, או בשבוע שחל בו ת"ב, האם מותר לו להשתמש במקרר. תשובה: נכון שלא יזכה בו ולא ישתמש בו עד אחר ט"ב".
- (ג) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל' סעי' ו').
- (ד) פסקי תשובות (אות י"א) – "אבל מותר להזמין קודם ר"ח אב אע"פ שבעלי המלאכה יעסקו ביצורם והרכבתן בימים אלו, ואם נגמר הרכבתן עוד לפני ט"ב אסור לקבלן לביתו עד אחר ט"ב".
2. מיקל.
- (א) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ה) – "חתן וכלה שמתחתנים מיד לאחר ת"ב, ועדיין אין להם דירה או רהיטים וכדו', אם החתונה תתעכב עבור זה מותר להם לקנות אף אחר י"ז בתמוז, והכל לפי הענין. המזמין רהיטים וכדו' לפני ר"ח מנ"א, ורוצים להביאם לביתו, מותר לקבלם ואינו צריך להשתדל לסרב לקבלם, כיון דעיקר המשא ומתן כבר נעשה בשעת הקניה".
3. מראי מקומות – הגרי"ד וינגרטן (דרכי הוראה ח"ב עמ' ל"א אות ז', לשונו מובא לעיל).
- (א) מקדש ישראל (בין המצרים סוף סי' ס"ט) – "ונשאלתי מי שהזמין לפני ימים אלו רהיטים וארונות של ציור וכיור, ונתאחרו והגיעו לביתו באלו הימים האם רשאי לקבלם, ופשטות שאם כבר שילם בעדם מקודם אז כבר נגמר לגמרי הקנין לפני ימים אלו, ואין איסור במה שמניח שיכניסוהו לביתו, ולא דמי לבנין של ציור וכיור, אבל מ"מ מן הראוי להחמיר כיון שבמציאות מתענגים הרבה בראייתו, והמג"א מחמיר אף לראות כלי כסף וזהב שאצל סרסור. שו"ר בס' חוט שני (להגר"נ קרליץ, ע' שכ"ה) שמי שהזמין רהיטים לפני ר"ח מנ"א ורוצים להביאם לביתו אח"כ מותר לקבלם ואי"צ לעשות השתדלות לסרב לקבלם, כיון דעיקר המשא ומתן כבר נעשה בשעת הקניה, וסתם ולא פירש אי מיירי שכבר שילם מקודם את כל דמיו [הגה. וצ"ע לדבריו אי מותר אפילו לא נתן עדיין שום הקדמת מעות (דיפאזע"ט) ומשלם סי-או-די, או לא התיר אא"כ כבר שילם מראש את כל מחירו]".

יד. לשכור.

1. מיקל.
- (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שד"מ אות ט') – "שכירת כלים מותר, גם בכלים שאסור לקנותם".
- (ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ב' סעי' ח', סעי' ט"ו [לשונו מובא לעיל]) – "מותר לשכור מכונית חדשה אף לזמן ארוך (lease)".
2. מראי מקומות.
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ז) – "שאלה: אחד שנשבר לו רכב לפני ר"ח אב האם מותר לו לקנות רכב חדש אחרי ר"ח או להשכיר לזמן ארוך-או עדיף לומר לו לנסוע בתחבורה ציבורית עד אחרי תשעה באב. תשובה: מותר לשכור".

טו. הסתכלות בהנויות לתענוג (window shopping).

1. מחמיר.

(א) מקדש ישראל (בין המצרים סי' ס"ט) – "שאלה - כנ"ל מהו לילך לחנויות שמוכרים רהיטים (מעב"ל) יקרים כדי לחפש ולהתבונן לראות מה לקנות לאחר אלו הימים. מהו לילך לחנויות שמוכרים כלי כסף כדי לחפש ולראות מה שיכולין לקנות על מנת לקנות לאחר הטי ימים. תשובה - אין להקל".

(ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע', פרק ה' הע' פ"ז) – "Window-shopping should be avoided during the nine days".
2. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ח' סעי' ב', הע' ג', הע' ד') – "מותר להסתכל במוצרים שבחנויות (המכונה 'ווינדו שאפינג') בתשעת הימים, אף אם זהו לתענוג בעלמא [ודנתי לפני מו"ר שליט"א למה לא נאסור משום דסו"ס יש בו תענוג, וקיימ"ל משנכנס אב ממעטין בשמחה ר"ל שאין שמחין בו כלל, והשיב שאין לנו אלא מה שמפורש בשו"ע ופוסקים ואין להוסיף, ואדרבה אית לי צערא במה שאינו יכול לקנות עתה], גם כדי לידע ולהחליט מה לקנות אחר תשעה באב שרי. [וכ"מ בשו"ת אג"מ (אה"ע ח"ד סי' פד סוף סק"א)]."

טז. מראי מקומות.

1. חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות קל"ב) – "נשאל הרב אם מותר לפתוח חנות חדשה בתשעת הימים, והורה דכיון שזה נוגע לפרנסה מותר".

2. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

During the nine days, can I sign a Letter of Intent to enter into a business deal with Goyim?

R' Y. Berkovits wrote: This is not really a court case - just business negotiations. Anyway, by this point it's probably davar haved and there is no problem.

1] ממעטים בבנין ובנטיעה של שמחה.

א. הלכה.

1. מחמיר.

(א) אפילו כל בנין שא"צ לו לדירתו – מ"ב (ס"ק י"ב, ב, "וה"ה כל בנין שא"צ לו לדירתו ורק שעושה כן להרווחה בעלמא אסור").
2. לצורך מצוה שרי – רמ"א (סעי' ב', "ולצורך מצוה הכל שרי").

ב. לצבוע (paint).

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ח) – "אסור לסייד או לצבוע חזרי הבית בתשעת הימים".

(ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' א') – "ואין לאדם לצבוע את דירתו בציורים מראש חדש אב".

(ג) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' י"א) – "שאלה: אדם שהצבעי שמסייד לו את הבית לא עמד בהתחייבות לגמור את צביעת הבית לפני ר"ח אב, מבחינתו אם לא יסיים את עבודת הצבע כעת, זה גורם שהבית יהא לא מסודר עד אחר תשעה באב, וגם לצבעי יש בעיה של עוד התחייבויות לאנשים אחרים. האם יהא מותר לו לגמור את הצביעה. תשובה: אסור, תאמר לו גם כן שאין בזה ברכה".

(ד) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ג אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט' אות ד', אב תשפ"א עמ' ג') – "וכן אין לסייד ולצבוע את הדירה".

(ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' י"ח, הע' כ"ב) – "אינו נכון לצבוע כותלי ביתו בימי בין המצרים, משום דאית בי שמחה יתירא, ואם התחיל מקודם רשאי לגמור. [דאע"ג שאינו סובר כדעת הא"ר לענין כלים חדשים, אפ"ה לענין ציור וכיור נרא' שיש לנהוג כוותי', דעניני תיקון וחידוש הבית יש בהם שמחה יתירא, וראוי למנוע מהם במשך כל ימי בין המצרים]".

(ו) עי' הגרח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"א שאלה י"ג) – "שאלה: השו"ע שם סעי' ב' כתב שממעטים מר"ח בבנין של ציור וכיור. האם לצבוע מקום קטן בקיר שהתקלף ג"כ אסור. תשובה: בתשעת הימים נמנעים כמה שפחות לעשות דברים".

(ז) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דינים השייכים מר"ח אב סעי' ו') – "יש להחמיר שלא לסייד או לצבוע את חזרי הדירה מראש חודש אב, עד התענית. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקנט]".

2. מראי מקומות.

(א) הגרח"פ זצ"ל (אורחות הרב וראש הישיבה עמ' ק"ה) – "לענין ציור וכיור מר"ח עד ט"ב דאסור כדאיתא בשו"ע שם, שמעתי ממו"ר הגרח"פ שיינברג זצ"ל תרתי א' כי מי שעושה זאת, לרפואת עצביו והרפיה לנפש, ולא לשם הציור אין בו איסור (ב) מי שקירות ביתו מטונפים מלכלוך של הילדים, והוא צובע לא ליופי, אלא לכסות את הטינוף כי קשה לו לרוחצו, אין זה בכלל ציור וכיור דאין זה לתענוג. ולפי"ז מכל שכן דמי שהיתה לו נזילה בביתו מותר לתקנה ולצבעה. עוד שמעתי בזאת כי קניית רהיטים חדשים מותר, כי אין כאן ברכת שהחינו רק הטוב והמטיב, עיי' שו"ע (סי' רכ"ג סעי' ה'), ואין בזה העניין שנהגו להימנע, מקניית בגדים, ועיי' בשע"ת (ס"ק י"ח) בשם סידור יעב"ץ דברכת הטוב והמטיב מברך בכל גוונא, ומ"מ יש להחמיר בזה, משום שהרהיטים מיפים את הבית ודומה הדבר לציור וכיור".

(ב) מקדש ישראל (בין המצרים סי' ס"א) – "יש למנוע, אבל ע"י קבלן גוי יש מקום להקל".

ג. הדבקות הנייר (wallpaper).

1. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' י"ח) – "וכן יש להמנע מלהדביק נייר קיר בימי בין המצרים, דדמי ממש לצביעת הבית".

- (ב) מקדש ישראל (בין המצרים פרק ב' אות ל"ג).
 (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד הל' הקשורות לחנוכה הבית סעי' ט"ו, שובע שמחות ח"א הל' הקשורות לחנוכה הבית הע' י"ט) – "יש להחמיר שלא לסייד או לצבוע את הדירה מיום ראש חודש אב עד אחר תשעה באב. והדין כן גם בהדבקות טפטים. [חופה וקידושין עמוד תצד. וע' ב"ב ס: ורמב"ם סוף הל' תענית]."
 (ד) עי' דברי בניהו (ח"ב סוף סי' י"ב) – "ונראה שכיום שעושים את הטפטים בצבעונים וגוונים שונים ועי"ז מתייפה הבית יותר מסיווד רגיל יש מקום להחמיר בזה לאחר ר"ח אב ולא לעשות סיווד וכיור ולא הדבקות טפטים שהם ג"כ בכלל סיווד וכיור וכדאי הוא בית ה' לימנע בזה עד לאחר התענית".
 (ה) פסקי תשובות (אות ח').
 (ו) אורו שלחכמים (סי' מ"ו).
 (ז) הגרי"ד וינגרטן (קובץ דרכי הוראה ח"ב פרק ח' אות י"ב).
 2. מיקל.

- (א) הגר"ע יוסף זצ"ל (תורת המועדים בין המצרים סי' ה' הע' י"ט) – "בשו"ת אגרות משה ... ומפי אאמו"ר מרן הראש"ל שליט"א [זצ"ל] שמעתי, דשפיר יש להקל בזה אף בשבוע שחל בו תשעה באב, שאין לנו אלא מה שאסרו חכמים, דהיינו סיווד וכיור, ולא הדבקות נייר או דברים אחרים על הקירות, ואפילו שיש בהם ציור".
 (1) אמנם עי' ביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' מ"ט) – "שאלה: האם מותר לאדם לעשות טפטים בביתו בתשעה הימים, הרה"ג יצחק יוסף שליט"א כותב בספרו שאסור, והרה"ג דוד יוסף שליט"א כותב בספרו שמותר, מה להלכה. תשובה: כדאי להחמיר".
 (ב) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' י"ט).
 3. מראי מקומות – הליכות אמת (פרק י"ב סעי' ו').
 (א) אג"מ (או"ח ח"ג סוף סי' פ"ב, שמעתתא דמשה ס"ק י"ט) – "ולענין לגמור הדבקות הנייר על הכותלים אף שאין בזה איסור ברור אף בשבוע שחל ט' באב בתוכה מ"מ יש להחמיר שיגמרו קודם שבת חזון ולא יעשו בשבוע שחל ט' באב בתוכה".
 (1) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות ר"ס) – "והרב א' פעלדער שאל לרבינו למה התיר רבינו באג"מ (או"ח ח"ג סימן פ"ב) לשים נייר על הקירות (לשים טפט), והשיב רבינו שבוודאי אסור, כצובע, ואמרת נסתכל בספר, וראה רבינו שכתב 'לגמור' ואמר שפשוט מיירי כשכבר שם הנייר, רק צריך לגמרו קצת, לשום עוד דבק, לזה חילק רבינו שם שיהא מותר".

ד. נטיעת פרחים וכדו'.

1. אג"מ (שמעתתא דמשה, שמועות משה אות ט"ו) – "אין לגזום ולנכש גינה בתשעת הימים אבל גיזום ע"מ שלא יפריע לעוברים ושבים מותר".
אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שע"ב) – "שאל אם מותר לחתוך הדשא בט' הימים. דהלא בסימן תקנ"א סעיף ב' כתוב 'מר"ח על התענית ממעטין ... ובנטיעה של שמחה כגון אבורנקי של מלכים שנוטעים לצל ... או מיני הדס ומיני אהלים', דמשמע ששאר עבודת הקרקע שונה. והשיב רבינו דבוודאי שאר נטיעות מותר, גם סתם לנטוע פרחים וכו' מאחר שבשעת מעשה, אינם יפים, ואין שמחה זה מספיק שמחה לאסור. דהלא לא אסרו כל שמחות, ואפשר שבפרט כאן התירו מאחר שעצם נטיעות התירו מאחר שהיו כאלו שהיו מתפרנסין מנטיעות. אבל מי שיש לו דשא יפה, ואם חותכו כדי לייפותו, יהיה דבר של יופי וזה גורם שמחה, דבר כזה אין לעשות בט' הימים. רק כמובן מי שצריך לחתוך הדשא מחמת שפשוט נתגדל יותר מדי, וקשה לעבור בתוכו, אז בוודאי מותר".
אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"א) – "הנה נפסק בשו"ע שאין לנטוע הדס של שמחה כגון באבורנקי של מלכים. ושאל הרב פעלדער מהו פירושו, האם מיירי שנטעו בעל כרחם, והשיב רבינו שכונתו, שהיה מנהג לעשות מן חופה לחתנים, אבל סתם פרחים ליופי, מותר. ושאל הר' פעלדער למה אין לאסורם, ואמרת לו, הלא חז"ל לא אסרו כל שמחה. ורבינו הסכים והוסיף, שזה רק עבודת קרקע בעלמא, ומה שייך לחלק בין זה לזה".
 2. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות י"ט) – "אין לעשות גיזום הגינה, וכן נטיעת פרחים אסור בימים אלו".
 3. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ד אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' י' אות ה', אב תשפ"א עמ' ד') – "אין ליטע נטיעה של שמחה, גינות נוי לצל, או נטיעת מיני בשמים לריח. וכן כדאי להמנע מנטיעת גנות נוי בחצרות הבתים, אבל ניקוש וסידור הגינה שעושים כרגיל אינו בכלל האיסור".
 4. הגר"ח"ק זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק כ"ד אות ב') – "וכל האיסור הוא רק לנטוע, אבל להשקות צמחים אין שום איסור".

ה. מראי מקומות.

1. ביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' נ"ז) – "שאלה: נמצאים באמצע שיפוץ של המטבח ונכנס ראש חודש אב, להפסיק את השיפוצים זה גורם סבל רב של החוסר סדר, האם מותר להמשיך. תשובה: מותר".
 2. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) –
 Can one finish work on his house during the 3 weeks? i.e. a new kitchen that is basically done and just needs finishing touches - grout, some paint etc.
 R' Y. Berkovits wrote: **Cosmetic improvements** are exactly what is assur during the nine days. However, during the three weeks this is muter. [During the three weeks the issue is making a shehechyanu, which is not applicable here.]
 3. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) –

Are we allowed to plant trees or flowers in our garden during the nine days? If not, can we at least buy dirt to prepare for planting the trees after tisha b'av? What about taking care of the existing trees and flowers?

R' Y. Berkovits wrote: 1) You shouldn't - similar to not making aesthetic house improvements during the nine days. Work during the nine days should be limited to what is necessary for one's livelihood. 2) You can do what is necessary to take care of existing plants. [Similar to sponja.]

ז] דירה חדשה.

א. לחפש דירה.

1. מיקל.

(א) הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' ס"א, הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ע"א) – "אמר מרן בנוגע לאדם שפירסם מודעה שרוצה למכור דירתו, ומתקשרים אליו אנשים בתשעת הימים שרצונם לראות את הדירה, אין צריך לדחותם עד לאחר ת"ב, אלא יכולים לבוא ולראות, דאין בראיה זו כלום כיון שאינם קונים את הדירה. אבל עצם הקנין וכתובת שטרי קנין וכדו' כדאי לדחות עד אחרי ת"ב. וכן רשאי הוא עצמו לראות דירות אחרות בזמן זה, אולם ידחה את הקנין עד אחר ת"ב. וכל זה כאשר ליכא חשש שימכרו לאחר, אבל אם יש חשש כזה פשיטא דשרי, דומיא ויש ללמוד דבר זה ממה דמצינו אצל כלה שרשאי לארס אף בעיצומו של יום ת"ב שמא יקדמנו אחר, כמ"ש בשו"ע (תקנ"א ס"ב) והוא הדין הכא".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' ט"ז) - לשונו מובא לקמן.

2. יש להחמיר.

(א) חזו"א (סוף טעמא דקרא אות מ"ב, מעשה איש ח"א סוף עמ' ל"ז), הו"ד ברבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה סוף אות י"ח) – "מרן לא הי' ניהא לי' שילכו בין המצרים לחפש דירה חדשה".

(ב) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ע"ר שאלה ו') – "שאלה: האם עדיף לא לשכור דירה וכן לא לקנות דירה בשלושת השבועות (ולא רק בתשעת הימים) משום לא מסמנא מילתא. תשובה: החזו"א לא היה ניהא דעתו שיחפשו דירה בשלושת השבועות".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ה) – "שאלה: אם זה נכון שדעת החזו"א לא לחפש דירה בבין המצרים. תשובה: נכון".

ע"ה הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ז אות ג') – "החזו"א זצ"ל (שבסו"ס טעמא דקרא ... נסתפקנו באם הולך לראות רק אם האיזור שחושב לגור שם ורוצה לבדוק המקום (סוג הציבור וכדו') ולא הדירות עצמם, אם אפשר לעשות כן בבין המצרים. תשובה: אולי".

ב. לקנות לעצמו בית או דירה חדשה.

1. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' ס"א, הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ע"א) - לשונו מובא לעיל.

2. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' ט"ז) – "אין לקנות דירה חדשה בימי בין המצרים, אבל לחתום על חוזה ולתת דמי קדימה על הדירה שפיר דמי, וכ"ש חיפוש דירה בעלמא בודאי שרי".

3. הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ז אות כ"ד) – "שאלה: האם מותר לחתום על רכישת דירה 'על הנייר' בתוך ט' הימים באב. תשובה: אין ראוי".

4. מקדש ישראל (בין המצרים סי' נ"ו) – "נראה דמותר נמי לקנות בית ודירה באלו הימים, דכמו דמותר לבנות בית לצורך דירתו ה"ה לקנות מה שנצרך לו ולמשפחתו לצורך דירתם, אבל מי שיש לו בית דירה אלא רוצה לקנות בית מפואר להרווחה יש לומר דאסור, כמו לבנות לרווחה".

מקדש ישראל (בין המצרים סי' נ"ז) – "שאלה - מי שדר בדירה שכורה והוא רוצה לקנות (ולשכלל) דירה חדשה משלו כדי שלא ידור בשכירות אצל אחרים אי מותר להמשיך בהבניה בהט' ימים. תשובה - יש לדון להקל לפי הצורך".

מקדש ישראל (בין המצרים סי' ס') – "שאלה - מהו לעשות קאנטראקט על דירה חדשה באלו הימים. תשובה - מותר".

ג. לשכור דירה.

1. הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"א שאלה י"ב) – "שאלה: האם מותר לשכור דירה בתשעת הימים כי זה לא בנין של שמחה כי זה רק שכירות, אבל יתכן שזה בכלל משא ומתן. תשובה: לא שוכרים בתשעת הימים".

ד. ליכנס לדירה חדשה.

1. לבושי מרדכי (ח"א סי' ק"א) – "בדבר מ"ש מי שנגמר ביתו הצריך לו מאוד בימים שבין ר"ח לט' באב, אי רשאי לקבוע דירתו בימים הנ"ל, דאם אסור לבנות לדעת הר"ן [תענית ה' ע"ב ד"ה בנין] אפי' שאינו לבית חתנות כי אם לרווחה, ודעתך שהוא ק"ו לדור, והוא כמו במשא ומתן של שמחה [מגילה ה' ע"ב וש"ע סי' תקנ"א ס"ב]. ולענ"ד אין זה דומה לבנין, דשם איכא עוד טעמים, משום מסיח דעת מלהתאבל על חורבן בית מקדשינו [ע"ה מג"א שם ס"ק י"ב], משא"כ בדירה לחוד. ולא מצינו [בשו"ע שם סעיף ו'] רק ללבוש בגדים חדשים שהוא ג"כ רק משום לתא דגהוץ, כמ"ש במג"א [שם ס"ק כ'] דגהוץ ניכר, ובדירה לא שייך זה כלל, ולא מצינו איסור בזה רק מ"ש בדיני אבילות [יו"ד סי' ש"פ בשו"ע סעיף י"ט] על כל צרה שלא תבא. אלא דלא אדע היאך יתחיל דירתו בבית חדש בימים אלו אפי' מי"ז בתמוז ואילך עד ת"ב, דהא קיימ"ל באו"ח סי' רכ"ג [סעיף ג'] בנה בית חדש צריך לברך ברכת שהחינו, ואיתא בספר ברכת הבית [סי' רכג ס"ג] דיברך כשנכנס לדירה החדשה וטוב לברך בשעת קביעת המזוזות, והא אין מברכין שהחינו בימים אלו [ע"ה בשו"ע שם סעי' י"ז]. ולמתירים בשבת קודש [ע"ה מג"א שם ס"ק מ"ב], אפשר כי היה מקום

- לכרך, אבל קשה לעשות מעשה בהתחלת דירה בש"ק דלא ליתי לידי איזה איסור שבת, כרגיל בהתחלה להביא דברים וחפצים כידוע, על כן אין אתי עצה בענינו של דבר זה, וכאשר יורה הגאב"ד נ"י כן יקום".
2. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק ל"א) – "ובאופן שיש חשש הפסד כספי (של תשלומי שכירות שלא לצורך וכדו'), מותר אף להכנס לדירה חדשה, אבל בלא"ה לא, משום דלא מסמנא מלתא".
3. אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' א', הע' א') – "מותר לקנות דירה ולחתום חוזה בימים אלו, ואף ביום תשעה באב. וכן מותר לעבור דירה בימים אלו. [ועל כל פנים, אם הוא דבר האבד, כגון שהמחירים יעלו הרבה וייגרם לו הפסד, או שהוא דבר שלא ישיג אותו לאחר תשעה באב, ודאי שרי, שהרי אף בת"ב מותרת מלאכת דבר האבד, וכמבואר בשו"ע בסימן תקנ"ד סעיף כ"ג. וכן כתבו בבא"ח בפרשת דברים אות ב' ובמ"ב שם ס"ק י"א. לכן מותר לקנות דירה ולחתום על חוזה, ואף בת"ב, דהוי דבר האבד, שמא יקדמנו אחר. וכן מותר לעבור דירה בימים אלו, שאין איסור של שמחה אלא באופנים שאמרו חז"ל. ואולם קבלן המוכר דירות, לא ימכור מראש חודש אב, כדי למעט במשא ומתן. ורק אם הוי דבר האבד, כגון שצריך לכסף מזומן רשאי למכור, וכמו שנתבאר]".
4. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שכ"ח אות י') – "מותר לעבור לדירה חדשה בג' שבועות [גם בלא הפסד], עד ר"ח אב".
5. רבבות ויובלות (ח"ב סי' תפ"ח, עמ' תקע"א) – "נשאלתי: אם מותר להכנס לדירה חדשה לפני ט"ב, ואמרת: אם יש הפסד ממון מותר, והסכים לי הגר"ח שליט"א [זצ"ל]".
6. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ה' סעי' י"ז, הע' כ"א) – "מי שקנה דירה חדשה [קודם בין המצרים] אין ראוי לו ליכנס לתוכה בימי בין המצרים זולת אם יש צורך מיוחד לכך, אמנם היינו רק בדירה הקנוי לו, אבל דירה שכורה מותר לכתחילה ליכנס לתוכה בימי בין המצרים. [שאין בשכירת בית שמחה כ"כ ואין נרא' לאסור בכה"ג]".
7. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ו) – "שאלה: אם מותר ליכנס לדירה חדשה בבין המצרים. תשובה: אין ראוי".
8. מקדש ישראל (בין המצרים סי' מ"ד) – "המנהג למנוע (אבל במקום הצורך יש להקל עד ר"ח אב)".

ה. הנוכת הבית.

1. מחמיר.
- א) דברי סופרים (סי' מ"ז) – "ולא עלתה על דעתו שלא זמן גרמא לשמוח בין י"ז לתמוז עד אחר ת"ב אם חינוך הבית מצוה ... למעשה לא הלכתי כי לענ"ד פשוט שאין לעשות חינוך הבית באילון יומין בין המצרים, וגם דלא סמנא מילתא, ואולי כדאי לחכות עד שעבר כל חודש מנחם אב, עי' מג"א תקנ"א סק"ב".
2. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה אות י"ח, "ועיין בזה").

ה) סעודת אירוסין.

- א. אפילו בשבת אסור – מ"ב (ס"ק ט"ז, "סעודה אסור לעשות אף באופן זה ואפילו בלא ריקודין ומחולות ואפילו בשבת אסור לעשות סעודה בשביל זה. מיהו מה שנוהגין לאכול מיני מרקחת בשעת כתיבת התנאים לא מיקרי סעודה").
1. מראי מקומות – העקוב למישור (סוף עמ' ט"ז [ולא בכל דפוסים], לשונו מובא לקמן).

ב. סעודת ריעות.

1. מחמיר – ערה"ש (סעי' ה', "ואפילו שמחת מריעות נראה דאסור"), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ז סעי' א', "מר"ח אב אסור לעשות סעודת מרעים וכל מיני שמחה"), קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ז', לשונו מובא לקמן).

ג. סעודת פרידה.

1. מחמיר.
- א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ז סעי' ב') – "מר"ח אב אסור לעשות שום סעודה אפ"ל בשבת כגון לעשות סעודת מסיבת פרידה".
- ב) שערי מציון (סי' תקנ"א סי' י' אות ב').
2. מיקל.
- א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ז') – "אע"פ שאסור לעשות סעודת מריעות בתשעת הימים, מותר לעשות סעודת פרידה למי שעוזב קודם תשעה באב, ובכה"ג נכון יותר שלא יקבעו סעודה ממש על פת".
- ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ז) – "שאלה: אחד שחוזר לחו"ל בימי ט' הימים ועושים לו סעודת פרידה האם ראוי לעשות את הסעודה כשאין אפשרות לזמן אחרת, והאם מותר לכל אחד להשתתף בכזה סעודה. תשובה: כן, בלי שירה ובלי בשר ויין".

ד. מסיבה יום הולדת (birthday party).

1. מחמיר.
- א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ח', הע' י"ב) – "אין לעשות מסיבת יום הולדת בתשעת הימים [אך אמר שלקטנים יש מקום להקל, ויש לעשות שאלת חכם]".
- ב) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קנ"ב) – "שאלה: ילד שנהיה בן חמש בתשעת הימים, האם מותר לעשות אז סעודת חומש למשפחה וכדו', או לא. תשובה: אסור".

ע'י הגר"ח זצ"ל (סגולות רבותינו עמ' ש"נ עניני יום הולדת שאלה ד') – "משפחה הנוהגת לחוג את ימי ההולדת של בני הבית, בשירות ותשבחות ובהודאה לה' ובאכילת מיני תרגימא וכדומה בצוותא חדא. האם מותר לעשות כן ולרכוש עוגה וכד' ולתתה לנולד בתשעת הימים, (ללא שירה וזמרה), שיאכלנה ויחלק לחבריו כו'. תשובה: אין ראוי".

ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' מ"ה).

2. מראי מקומות – נטעי גבריא (יום הולדת סי' ט').

ה. סעודת דינר (dinner).

1. מחמיר.

א) ע'י הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ט"ו) – "סעודות שרגילים לעשות לכבוד תורמים למוסדות וכדו', ראוי לדחותם לאחר תשעה באב".

2. מיקל.

א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ה') – "מותר בתשעת הימים לעשות ולהשתתף בסעודה בשביל מוסדות צדקה וכדומה".

3. מא"מ.

א) מקדש ישראל (בין המצרים סי' מ') – "שאלה - מהו לעשות מסיבת פארט"י בשביל צדקה לאחר י"ז בתמוז. תשובה - יש להתיר לפי הצורך".

ו. סעודת שמחת הנחת תפילין.

1. נטעי גבריא (בר מצוה פרק כ"ב סעי' ו') – "סעודת שמחת הנחת תפילין מותר לעשות בימים אלו כנהוג, אפי' הוא כחודש ימים לפני הבר מצוה, ואם הנער דורש, מותר לעשותה בבשר ויין כיון דהוי ג"כ סעודת מצוה, אך יעשנה בלי כלי זמר ושיר".

ט | אירוסין.

א. אירוסין עצמו.

1. מותר, אפי' בת"ב עצמו.

א) מחבר (סעי' ב') – "ואפילו בט' באב עצמו מותר ליארס, שלא יקדמנו אחר".

ב) לבוש (סעי' ב') – "ואפילו בט' באב עצמו מותר לארס שלא יקדמנו אחר ברחמים".

ג) ח"א (כלל קל"ג סעי' י"א) – "ואפי' בתשעה באב עצמו, מותר לעשות שידוך, שלא יקדמנו אחר".

ד) שלחן שלמה (סעי' ד').

ה) ערה"ש (סעי' ח').

ו) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ד' סעי' א', פרק י' סעי' א', פרק ט"ו סעי' א') – "בימי בין המצרים, דהיינו מן י"ז בתמוז עד אחר תשעה באב, נוהגים שלא לישא אשה, וסעודת אירוסין כמו 'וארט' מותר".

1) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ל"ה) – "והיינו בעת גמר השידוך אבל מה שמצוי שלאחר גמר השידוך עורכים מסיבת תנאים כעבור כמה ימים, לכאורה אין לעשותה בימים אלו".

2) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ה', הע' ה') – "מותר לעשות 'לחיים' בשעת גמר השידוך, וגם עשיית 'וארט פשוט' מותר, וזה מותר גם אם עורכין אותה יום או יומיים אחרי גמר השידוך, ואין צריך לדחותו עד אחר ת"ב. [דאפי' יום או יומיים אחרי השידוך אפשר לערוך 'וארט פשוט', כי בעשיית ה'וארט' מרגישים שנגמר השידוך לחלוטין, שלכן הוא צורך השידוך וממילא ודאי שיש להתיר]".

2. נוהגין להחמיר.

א) שכנה"ג (הג' הטור ס"ק ה') – "ואין כונסין כו'. נ"ב: ונוהגין להחמיר שלא לישא אשה מי"ז בתמוז ואילך עד ט"ב. ספר המפה. ומנהגינו שלא לארס ולא לשדך".

ב) בן איש חי (שנה א' פר' דברים) – "אף על גב דמדינא אין אסור בנשואין אלא מר"ח עד ט"ב, עכ"ז נהגו לאסור מן י"ז בתמוז, אבל אירוסין ושדוכין מותר, ופה עירנו בגדא"ד יע"א המנהג לעשות אירוסין אחר י"ז בתמוז, אבל מר"ח עד ט"ב אין עושין אירוסין ושדוכין, ועיין שו"ר כנה"ג תקנ"א הגה"ט אות ה' שיש נוהגין שלא לעשות אירוסין מן י"ז בתמוז וכן ראוי לנהוג".

1) תורת חיים (ס"ק ז') – "אבל ליארס בלא סעודה מותר, ומנהגינו שלא לארס ולא לשדך (שכנה"ג) וממג"א י' נראה דאנן נוהגי' כשו"ע כיון דמותר מן הדין, ואולי טעמו דספרד' דכמו בנשואי' דלצורך מצוה רשאי ואפי"כ אין נוהגי' כן משום דלא מסמני מלתא, ה"ה לארס ולשדך ג"כ לא מסמני מלתא".

3. בת"ב עצמו יש להחמיר.

א) מאירי (יבמות דף מג:): – "ולענין פסק מותר לארס מראש חדש ועד התענית ודוקא בלא סעודה ובנשואין אף בלא סעודה אסור הא בתשעה באב עצמו אסור לארס ובתלמוד המערב אמרו בראשון של כתובות פ"א ה"א אסור לארס אשה בערב שבת הדא דתימא שלא לעשות סעודת אירוסין הא לארס יארס שמואל אמר אפילו בתשעה באב שמא יקדמנו אחר והא כתיב מושיב יחידים ביתה גו' כלומר בת פלוני לפלוני ותירץ שמא יקדמנו אחר בתפלה ואפילו כן לא קיימא כלומר שאין הלכה כן".

ב) ציץ אליעזר (חי"ג סי' ס') – "ומענין הדבר דאעפ"י שההלכה בזה היא כ"כ פשוטה ופסוקה מכל מקום לא שמענו עוד שינהגו כן באיזה מקום למעשה לעשות שידוכין בט"ב? ונדמה שגם מקפידין שלא לעשות בט"ב ... עכ"פ מצאנו אחיזה ואסמכתא ומקום נייחה לקפידא שלא ליארס בט"ב על אף שברמב"ם ובטור וש"ע נפסק שמותר מדינא. וממילא ה"ה שלא לשדך, והנח להן לישראל אם אין נביאים הן בני נביאים הן".

4. מראי מקומות – נטעי גבריא (פרק י"ד סעי' א').

(א) ריטב"א (יבמות דף מג:) – "ולעולם אימא לך דלכ"ע מותר לארס בשבת שחל ט' באב להיות בתוכה ולא אסרו אלא לעשות סעודת אירוסין, וכן הלכתא מדאסיק רב אשי הכי, ומיהו נראה דביום ט' באב עצמו אסור לארס, ובירושלמי התירו לארס אפילו בו ביום למי שאין לו בנים כדי שלא יקדמונו אחר בתפלה".

ב. סעודת אירוסין.

1. אסור - עי' לעיל.

2. אפילו אין לו אשה ובנים.

(א) עטרת זקנים (ס"ק ג') – "ואין עושין סעודת אירוסין כו'. היינו באם יש לו אשה ובנים, אבל באם אין לו אשה ובנים מותר לעשות אפילו סעודת אירוסין. מיהו עכשיו נוהגין איסור אפילו אין לו אשה ובנים (מורי בב"ח עמוד רכז סוף ד"ה ובהגהות)".

(ב) כה"ח (ס"ק ל"ה) – "ב"ח, עט"ז".

3. אבל מותר מיני מרקחת – מג"א (ס"ק י'), "מיהו מה שנוהגין לאכול מיני מרקח' בשעת כתיבת התנאים לא מקרי סעודה", א"ר (ס"ק ו'), יד אהרן (הג' הטור שיטה ז', "מג"א"), ח"א (כלל קל"ג סעי' י"א), "אבל מותר לעשות שידוכים כמו שנהגו בכתיבת תנאים, ולאכול מיני מרקחת, דזה לא הוי סעודה כלל. אבל לעשות סעודה, אסור (שם מ"א ס"ק י")", מ"ב (ס"ק ט"ז), כה"ח (ס"ק ל"ח), נטעי גבריאל (פרק י"ד סעי' ב').

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' הע' ג') – "הגרי"א הכהן פארכיימער שליט"א העיר בזה דלכאו' מה שנוהגים כמה אנשים לעשות 'וארט' באופן מופרז עם מעדנים ומאכלים חשובים ביותר אינו דומה כלל למיני מרקחת שנזכר להתירא במג"א, ובכה"ג לכאו' ראוי לאסור, ומו"ר שליט"א אמר שדבריו נכונים ואין היתר בכה"ג ואמר שיש לכתוב בפנים דרך ב'וארט פשוט' יש להתיר ע"כ".

ג. יין.

1. הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ג' סעי' י"א, הע' ע"ט) – "מי שעושה ווארט בימים אלו או בעת שנותן שם לבתו שנולדה לו אין לו לכבד את הצבור ביין. [אף שמצד הסברא היה נראה להקל בזה היות וניתן לכבוד מאורע של מצוה, מ"מ הגר"ש ט שליט"א ל"ה ניחא ליה כ"כ להקל היות ואין רגילין לכבד מאורע כזה בסעודה א"כ לא חשיבא נמי לכבדו בבשר ויין ולא דמי לסיום (או סעודת הודאה) שרגילין לכבד מאורע כזה בסעודה חשובה, ע"כ אף שהוא אינו עושה סעודה, מותר ביין]".

ד. ריקודין ומחולות.

1. מחמיר.

(א) ערה"ש (סעי' ח') – "וה"ה שידוכין אצלינו מותר להתקשר מר"ח ולהלן אבל בלא סעודה וכ"ש בלא ריקודין ומחולות".

(ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ד') – "במסיבת תנאים, יש למעט בשירי שמחה, אבל אין לרקוד".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ב') – "וארט פשוט אינו בגדר סעודת שידוכין ושירי גם אחר ר"ח, ובכה"ג פשוט שאסור לרקוד, אבל לשיר בפה נרא' דמותרו".

(ד) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ב' הע' י"ב ד"ה ובסעודת) – "עוד שאלתי אם מותר לשיר ולרקוד לחתן שהתארס, והשיב ולשיר מותר ולא לרקוד".

(ה) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק א' סעי' כ') – "בריקודים בלא כלי זמר אפשר להקל גם בשאר שמחה של מצוה כגון סעודת בר מצוה או ווארט, אבל אחרי ר"ח יש להימנע מזה".

(ו) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ג' סעי' ו') – "אסור לעשות ריקודין ומחולות מ"ז בתמוז ואילך, בין בסעודה ואפילו בסעודת אירוסין או בר מצוה, ובין בלא סעודה".

ה. כלי שיר.

1. מחמיר.

ו. לשיר ולמחוא כפיים.

1. מיקל.

(א) עי' הגריש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות ח') – "כשעושים ווארט (אירוסין - תנאים) **בט' הימים** מותר לשיר ולמחוא כפיים - אך יש למעט בזה".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ב') – "ובכה"ג פשוט שאסור לרקוד, אבל לשיר בפה נרא' דמותרו".

2. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ל"ה) – "וכשערך רבנו שמחת תנאים בביתו, אור ליום ד' ו' מנ"א, הורה ... אך כשרצו לשיר במהלך מסיבת התנאים מיחה רבנו בדבר ולא הסכים שישירו כלל".

עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פרק י"ד ס"ק ו') – "ובקבלת פני חתן הנהוגה בשיכות הק', לא ישירו במחיאית כפיים וכדו' כנהוג, שלא לבוא לידי ריקוד".

ז. להסתפר.

1. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ל"ה) – "וכשערך רבנו שמחת תנאים בביתו, אור ליום ד' ו' מנ"א, הורה לכלה לילך לבית המספרה לסרק שערה (ולא להסתפר) ...".

ח. בגדי שבת.

1. לחתן וכלה.

(א) מיקל.

1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' ק"ל אות א', אות ב') – "סיפר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שמרן החזו"א זצוק"ל התיר לבחור ללבוש בגד חדש בתוך תשעת הימים כדי להפגש בפעם הראשונה עם מדוברת שהציעו לו. ב. תשל"ב, מו"ר (שליט"א) זצוק"ל התיר באור לח' אב ללבוש בגד עליון של שבת לבחור ולאביו לקנין שידוכין של הבחור, ונימוקיו של מו"ר לחתן התיר מטעם התירו של מרן הנ"ל ולאביו משום שלפעמים לובשים בגד זה גם ביום אחר ולא רק בשבת".

2) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' י', הע' ל"ה) – "במסיבת שידוכין בתשעת הימים מותרים החתן והכלה ללבוש בגדי שבת כרגיל. [וכשערך רבנו שמחת תנאים בביתו, אור ליום ד' ו' מנ"א, הורה לכלה לילך לבית המספרה לסרק שיערה (ולא להסתפר), ולבשו החתן והכלה וזוגתו הרבנית ע"ה בגדי שבת, ואמר דהואיל ובזמננו אם ילבשו בשעה זו בגדי חול יחשב הדבר כבזיון, לכן יש ללבוש בגדי שבת (וכמו כן לכאור' לענין אבי החתן והכלה במקום שהמנהג שלובשין בגדי שבת). ופעם התיר לאחי החתן התיר פעם לילך בבגד עליון של שבת, כי הבגד של חול לא היה נקי כראוי, אבל עניבה לא ... וכמו כן שטפו הרצפה במים ללא חומר ניקוי לקראת מסיבת התנאים, כמו בעש"ק (ראה להלן ציון 67)".

3) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ו', הע' ו') – "מותר לחתן ולכלה ללבוש בגדי שבת או בגדים מכובסים בשעת ה'לחיים' וה'וארט', וגם הורי החתן והכלה מותרים בזה, אבל אחי ואחיות החתן והכלה לכאורה אין להקל. [דכיון שרגילין תמיד ללבוש בגדי שבת ב'וארט' קשה מאד להחמיר בכה"ג, דהוי כעין בזיון שלא ללבוש בגדי שבת]".

(ב) מחמיר.

1) נטעי גבריאל (פרק ל"ג סעי' י"ד, עי' הע' כ"ב) – "במקום שנוהגים החתן והוריו ללבוש בגדי שבת בשעת גמר השידוך (ווארט), אין ללבושן בימים. [כן נראה כמו שלא התירו לעשות סעודה כמו כן אין ללבוש בגדי שבת שאסור מדינא בשבוע שחל בו ת"ב, אכן עי' בארחות רבינו ח"ב עמוד ק"ל שהתיר לבחור ולאביו ללבוש בגד עליון של שבת לקנין שידוכין, ואמר הטעם כדי להפגש עם הכלה בבגד של שבת, ולאביו משום שלפעמים לובשים בגד זה גם ביום אחר ולא רק בשבת עכ"ד, וצ"ע למעשה]".

2. להורים.

(א) מיקל – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ל"ה, לשונו מובא לעיל), קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ו', הע' ו', לשונו מובא לעיל).

(ב) מחמיר – נטעי גבריאל (פרק ל"ג סעי' י"ד, עי' הע' כ"ב, לשונו מובא לעיל).

(ג) מראי מקומות – קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' ק"ל אות ב', לשונו מובא לעיל).
3. להסבים.

(א) קבלתי מכתב שאתמול בלילה [ליל ראשון ד' אב תשע"ח, בשנה שתשעה באב חל בשבת ונדחה ליום ראשון] היה ווארט באנגליה, והבעל השמחה (הר יעקב דוד אורסנקי) שאל הגר"א פלק שליט"א לענין הסבים. וענה כיון שאינו שבוע שחל בו ת"ב, יש להקל ללבוש בגדי שבת.

4. אחים.

(א) מראי מקומות – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ל"ה, לשונו מובא לעיל).

ט. מתנות.

1. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ל"ה) – "וכשערך רבנו שמחת תנאים בביתו, אור ליום ד' ו' מנ"א, הורה ... וכן לא נתנו אז מתנות כנהוג בשעת התנאים, כי אם לאחר ת"ב (אולם לשואלים הורה דאין לחוש די"ל דהוי כפריעת חוב. ועיין מ"ב סי' תקנ"ד סקמ"א דבתשעה באב אין לשלוח דורון)".

2. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ז') – "מי שמתארס אחרי ר"ח אב, שהדרך לתת מתנות יקר ערך להכלה, יתנו לה באופן שאינה קונה את המתנות עד אחרי ט"ב".

3. מקדש ישראל (בין המצרים פסקי הלכות פרק ב' אות י') – "נראה דאם עושה שידוכין (וואר"ט בלע"ז) באלו הימים דמותר לקנות תכשיטי כסף וזהב ליתן אז להכלה דחשיב לדבר מצוה (דסבלונות מצוה הוא), מיהו נראה דלקנות תכשיטים כדי ליתן להכלה אצל סעודת התנאים (שתוערך לאחר ת"ב) אסור, וכל שכן שאסור סתם לשלוח מתנות כסף וזהב להכלה באלו הימים".

י. תמונות.

1. מקדש ישראל (בין המצרים פסקי הלכות פרק ב' אות כ"ה) – "מותר לעשות תמונות (פיקטשער"ס) בימים אלו (ואף פראפעשענע"ל) ואף בהט' ימים, ובפרט אם הוא הזדמנות שאינה חוזרת (כגון בר מצוה, או שידוכין, וואר"ט) [אלא שאם עושה תמונה מילדים קטנים אסור להלביש את הילדים בגדים מכובסים ומגוהצים לצורך עשיית התמונה] ומשמיה דהגה"ק אדמו"ר מפאפא זצ"ל מטו לאיסור".

יא. בגדים לחתן וכלה.

1. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ח') – "חתן וכלה [כשאין לו בנים] מותר להם בתשעת הימים לקנות בגדים בשביל הנישואין, וגם לעשות בגדים מחדש מותר, אבל בגדים בשביל ז' ימי המשתה או צרכי חיותם אחר החתונה אסור לקנות אא"כ לא יהי' להם אפשרות לקנות או לעשות אחרי ט"ב".

2. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ט') – "בכה"ג שא"א לקנות או לתקן בגדים אחרי ט' באב, מותר אף להורי החתן והכלה לקנות או לתקן בגדים בתשעת הימים".

יב. שכירת שמלות בשביל החתונה.

1. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' י') – "מותר בתשעת הימים לשכור שמלות בשביל החתונה".

יג. קניית רהיטים.

1. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"א) – "אסור לקנות רהיטים או שאר כלי בית החשובים בשביל החתן והכלה העומדים להתחתן מיד אחר ת"ב, אא"כ לא יהא אפשר להם לקנות אחרי ט"ב".

יד. הדפסת הזמנות.

1. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ב) – "מותר להדפיס הזמנות לשמחה שאחרי תשעה באב".

י [אבילות - סעיף ג']

א. מקור.

1. תענית (סוף דף כט:) – "ואסור לספר ולכבס מראש חדש ועד התענית, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: כל החדש כולו אסור. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אינו אסור אלא אותה שבת בלבד ... אמר רבא: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואמר רבא: הלכה כרבי מאיר. ותרוייהו לקולא. וצריכא, דאי אשמועינן הלכה כרבי מאיר הוה אמינא: אפילו מראש חדש, קמשמע לן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואי אשמועינן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל הוה אמינא: אפילו לאחריו, קמשמע לן הלכה כרבי מאיר".

ב. האבילות כאן.

- דינו כשלושים של אבילות חדשה.
- (א) יד אפרים (על מג"א ס"ק י"ב) - לשונו מובא לקמן.
- (ב) מאמר מרדכי (ס"ק י"ב) – "משמע ליה למרן ז"ל דאין להחמיר בשבוע זו טפי מבתוך ל' דאבל".
- (ג) כה"ח (ס"ק ק"ע).
- (ד) נפש הרב (עמ' קצ"א ד"ה באבילות) – "מי"ז בתמוז ואילך הוא בבחינת אבילות של י"ב חודש ... מר"ח ... הוי בבחינת שלשים, ובט"ב גופו - נוהגים כל דיני שבעה".
- (ה) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד ריש פרק צ') – "דיני אבילות בתוך ל' כדין תשעת הימים לכל מילי".
- (ו) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז הע' ג' ד"ה אולם) – "ובודאי שאין שבוע שחל בו תשעה באב חמור יותר משלשים ימי אבילות".

ג. בגדים.

- איסור לבישת בגדי שבת - רמ"א סעיף א'.
- איסור כיבוס - סעיף ג'.
- איסור לבישת בגדים נקיים - סעיף ג'.
- איסור לבישת בגדים חדשים - סעיף ו'.
- איסור עשיית בגדים חדשים [י"א שנכלל בהסוגיה של מיעוט שמחה] - סעיף ז'.
- איסור קניית בגדים - רמ"א סעיף ז'.
- איסור לסדר ולערוך החוטין [ונכלל בהסוגיה של מיעוט שמחה] - סעיף ח'.

ד. אכילה ושתייה.

- איסור אכילת בשר.
- איסור שתיית יין.

ה. איסור רחיצה.

ו. לבני ספרד.

- לענין בגדים.
 - נוהגין רק בשבוע שחל בו ת"ב – איסור לבישת בגדי שבת (סעי' א'), איסור כיבוס (סעי' ג'), איסור לבישת בגדים נקיים (סעי' ג'), איסור לבישת בגדים חדשים (סעי' ו'), איסור קניית בגדים (סעי' ז').
 - נוהגין אפילו מראש חודש – איסור עשיית בגדים חדשים (סעי' ז'), איסור לסדר ולערוך החוטין (סעי' ח').
- לענין בשר ויין.
 - נוהגין רק מיום אחר ראש חודש.
 - לענין רחיצה.
 - נוהגין רק בשבוע שחל בו ת"ב - ע"ל לקמן.

יא] בגדים.**א. מגבות ידיים (hand towel).**

1. מחמיר – מחבר (סעי' ג'), "ואפ"י מטפחות הידיים והשלחן, אסור", קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' ט'), "וכן אסור בתשעה ימים אלו ללבוש או להציע אפילו המכובסין מקודם, רק לכבוד שבת מותר ללבוש בגדי פשתן, ולהציע על השלחנות לבנים, ולהחליף מטפחות הידיים (מגבות) כדרך שעושים בשאר שבתות", ערה"ש (סעי' י"ב), פוסקים.
2. מראי מקומות.
- א) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' נ"ה) – "שאלה: בשבוע שחל בו תשעה באב שאמור ללבוש בגדים מכובסים, האם צריך להכין גם מגבות לשימוש היומיומי או מותר להשתמש במגבות מכובסות. תשובה: יש מחלוקת באחרונים ואפשר להקל, אם כי כדאי להכין".
- ב) חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תי"ד ס"ק א' אות ט') – "אסור להחליף בימים אלו מגבות ידיים, ובמגבות כלים מסתבר דאין איסור כיון שאין בו הנאת גוף ומ"מ צריך לברר המנהג בזה".

ב. מפות שולחן (tablecloth).

1. מחמיר – מחבר (סעי' ג'), "ואפ"י מטפחות הידיים והשלחן, אסור", פוסקים.

ג. סדינים למטה (linen).

1. מחמיר – מחבר (סעי' ג'), "בין ללבוש בין להציע בהם המטה", פוסקים.
2. מי שמחליף סדינים קודם ר"ח האם בעינין דוקא שישן עליהם מבעו"י קודם התשע ימים.
- א) רבבות אפרים (ח"ג סי' ש"מ אות ב') – "כתב לי ... ונסתפקתי אם סגי בזה שבער"ח מציע מטתו בסדינין מכובסים ומגוהצין אף דבלילה כשישן עליהם יהיה ר"ח או דבעינין דוקא שישן עליהם מבעו"י קודם התשע ימים ולא סגי בזה שפרסו אותן קודם התשעה ימים וצ"ע. עכ"ל".
- ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ד סעי' כ'), תשובה סי' ד') – "מי שמחליף סדינים קודם ר"ח, יציען על המטה מבעוד יום קודם ר"ח כדי שישכב עליהם מבעוד יום".

ד. מטפחות אף (handkerchief).

1. שלמת חיים (או"ח סי' ש"י) – "בתשעה ימים שמר"ח עד התענית אם יש קפידא להחליף מטפחות האף. ובסימן תקנ"א (סעיף ג') כתב המחבר לאסור אפילו מטפחות הידיים, ולא קאמר רבותא טפי דאפילו מטפחות האף אסור. תשובה: העיקר אם שכיח שמוטופים ואינם ראויים הוי כמו בגדי קטנים".
2. הגר"ח זצ"ל (דברי שי"ח פר' ממות מסעי תשפ"א) – "האם מותר לכבס מטפחות האף בתשעה הימים. תשובה: מסתבר דמותר".
3. מראי מקומות – תשובות והנהגות (ח"ה סי' ק"ע, לשונו מובא לקמן).

ה. האם הבגדים הנ"ל נכלל בה"א איסור לבישת בגדים נקיים".**1. מחמיר.**

- א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' של"ב אות ה') – "מגבת שרוצים להשתמש בהם בתשעת הימים, די במה שמגב בה ידיו פעם אחת לפני הט' ימים או בשבת חזון, ועי"ז מותר להשתמש בהם".
- ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' א') [לשונו מובא לקמן], הע' א' ד"ה ועל) – "ומגבות, די לנגב בהם פעם אחת".
- ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' פ"א הע' כ"ח) – "ששמעתי מידידי הגאון רבי יוסף שוב שליט"א שרבו הגאון הצדיק רבי שריה דבליצקי זצוק"ל בסוף ימיו ממש כשכבר לא היה לו כוחות בט' הימים הביאו לו מגבות לנגב הידיים שלו אחרי הנטילה והבחין שהמגבות היו מכובסות זרק אותם על הרציפה להראות שאינו רוצה להשתמש אפילו עם מגבות מכובסות".
- ד) תשובות והנהגות (ח"ה סי' ק"ע) – "ובענין מגבות ומטפחות בשיבות ומוסדות שמתלככים מהר, הנה כשמוכח שמלוכלך כולו ורגילים להחליפו תמיד, לכאן יש להתיר בתשעת הימים (וכ"כ ב'שלמת חיים' סי' רי"ז), אבל היום שיש מטפחות מנייר שמתמשים בו אין להתיר, ועכ"פ בשבוע שחל בו ת"ב צריכים להחמיר".
- ה) מקדש ישראל (בין המצרים סימן צ"א עמוד קע"ח) – "שאלה - אי מותר בכל יום מהט' ימים ליקח במקוה אלונטית מכובסת חדשה (בחול"ל שהמקוואות ממציאים אלונטית ניגוב לכל הטובלים). תשובה - אם משתמש באלונטית משלו אין לו להשתמש במכובס [וראו למדקדק לעשות כן שלא ליקח בהט' ימים אלונטית מכובס שבהמקוואות, אלא יביא אלונטית משומש מביתו]".

2. מיקל.

- א) תפלה למושה (ח"ז עמ' שפ"ד) – "ועל כרחק שכוונת הרמב"ן והר"ן לענין איסור כיבוס בלבד ... ולפ"ז אין לאסור לנגב ידיים וחוטם במטפחות הידיים והחוטם, שאין בזה הנאת הגוף מהמטפחות רק הנאה בעלמא שמסיר הלכלוך ממנו ... וכן מוכח מדברי הבן איש חי (פרשת דברים אות ו'). וכן המנג להקל לנגב ידיים בשבוע שחל בו ט"ב במטפחות מכובסים. וצריך לומר שמ"ש בש"ע (סימן תקנ"א ס"ג) הנ"ל ואפ"י מטפחות הידיים והשלחן אסור, כוונתו אסור לכבס, וחוזר על עיקר דין כיבוס הנזכר בתחילת הסעיף".
3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"א סי' ש"ע), נשמת ישראל (פרק י"ט סעי' י"ז).
- א) הגר"א ונבצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"א) – "שאלה: אחד ששם לב שאין לו מגבות משומשות וצריך לעשות רחיצה בערב שבת חזון האם מותר לו לדרוך על המגבת על הרצפה לכמה דקות או שבכה"ג לא צריך לעשות כן ובדיעבד יכול להשתמש עם המגבת מיד. תשובה: יכול".

(ב) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' הע' ל"ד סוף ד"ה ומכאן) – "ולכאורה יש לומר בפשיטות, שלגבי מגבות ושאר דברים שאינם מלבוש, אין האיסור בהם אלא לכבסם, אבל להשתמש בהם בשבועה שחל בו תשעה באב, אפילו כשהם נקיים ומכובסים, אין שייך בזה איסור, שלא אסרו באבל אלא או לכבס או ללבוש מכובסים, אבל שאר שימוש במכובסים לא נאסר. אולם מדברי הט"ז יורה דעה (סימן שפט סק"א) שכתב דשרי לפרוס לכבוד שבת מפה מכובסת. ע"ש. משמע דאי לאו כבוד שבת אסור, אף על פי שאינו לצורך לבישה. וצ"ע".

ו. פאה נכרית, שייטיל (wig) - עי' לקמן.

1. לקצר הפאה נכרית - בין המצרים.
2. לכבס פאה נכרית - ט' ימים.
3. לייבש הפאה ע"י מכונת ייבוש (blow-dryer).
4. לתקן הפאה נכרית.
5. גיהוץ שיער, ביבילים.
6. לצבוע פאה נכרית.
7. לבוש פאה נכרית מכובסת.
8. לקנות פאה נכרית.

יב איסור לבישת בגדי שבת - רמ"א סעיף א'.

א. הטעם.

1. נכלל איסור לבישת בגדים חדשים – מ"ב (ס"ק מ"ד, "ומה"ט נהגו איסור בבגדי שבת ללבשן בשבת חזון דאע"פ שלבשן מכבר כמה שבתות עדיין גיהוצן ניכר והוי כחדשים").

ב. הגדר.

1. אשל אברהם (תניינא על סעי' א'), הו"ד בג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' קצ"ו) – "מה שכתוב באו"ח סימן תקנ"א אסור ללבוש בגדי שבת קודש בשבת חזון, פשיטא שאין הכוונה רק בגדים המיוחדים לשבת קודש, מה שאין כן בגדי חול המועד וראש חודש, כמו הכובע שנוהגים ללבוש בשבת קודש שלובשים גם כן בחול המועד ובפורים, וכן שאר בגדים שלובשים בראש חודש גם כן כגון טלית. וגם שכתב בדרכי משה עליו השלום שם [סוף הסימן] בשם קדמונים עליהם השלום שלא להחליף הטלית. הרי מפורש שם שלא ללבוש טלית המיוחד לשבת קודש, מה שאין כן כשהוא מיוחד גם לראש חודש או חול המועד פשוט שנכון ללבושו בשבת חזון. ודוקא בגדי יום טוב שמצוה שיהיו יקרים וחשובים משל שבת קודש הם שאין ללובשם בשבת חזון. ואודות הכובע שמיוחד לשבת קודש ולחול המועד לא שייך בזה לילך אחר הרוב הרוב הלבישה היא בשבת קודש, כי מכל מקום כיון שמיוחד גם לזולת שבת קודש, אין זה בגד שבת קודש, שהימים הם קביעי וקיימי ולא שייך בהם רוב כלל".
2. חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' ת"ד ס"ק א' אות י"א) – "נראה דהאיסור לבישת בגדי שבת בתשעת הימים, הוא באופן שהן ניכרים שהם בגדי שבת אבל במה שמיוחדו לשבת אינו כבגדי שבת אם אינו ניכר. ולכן נראה דאם יש לו טלית קטן מיוחד לשבת דמותר ללבושו בתשעת הימים באמצע השבוע כיון דאינו ניכר שהוא בגדי שבת. ומה"ט מותר ללבוש גם כובע של שבת בתשעת הימים באמצע השבוע אם אינו ניכר שהוא כובע של שבת".
3. קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א הע' ל"ח) – "ושאלתי למו"ר שליט"א אם יש לו כיפה מיוחדת לשבת אי שרי ללבושו בחול בתשעת הימים, והשיב מו"ר שליט"א דכללא הוא דכל דבר המיוחד לשבת אסור ללבושו אפי' אינו מרגיש גיהוצו בפועל, כי כל שלובש איזה בגד או דבר המיוחד לשבת, ה"ה מרגיש חשיבות של 'שבת-דיק' ואסור".

ג. שבת חזון.

1. מחמיר, כ"א הכתונת [בגדי זיעה] לבד.
(א) רמ"א (סעי' א') – "אפילו בשבת של חזון אין מחליפין ללבוש בגדי שבת, כ"א הכתונת לבד".
(ב) ט"ז (סי' תקנ"ב ס"ק ג') – "כ' רש"ל סוף דבר דבשבת אין לעשות אבילות כלל רק מה שנוהגים להראות אבילות בענין הבגדים שאין משנים כלל כי אם הכתונת משום עונג שבת עכ"ל".
(ג) שלחן שלמה (סעי' ב') – "ובלא"ה אסור אפי' בשבת של חזון להחליף ללבוש בגדי שבת ואפי' הטלית כי אם הכתונת לבד".
2. (א) עי' מ"ב (ס"ק ו') – "ובק"ק ווילנא נוהגין ע"פ הגר"א ללבוש בגדי שבת ויש משנים בגד אחד וכ"כ ר"י עמדין בשם אביו הגאון שצריך ללבוש בגדי שבת אפילו בשבת שחל בו ט"ב".
(ב) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ז, ישא יוסף או"ח ח"ב ריש סי' קכ"ט) – "באשר לשבת חזון, המנהג כהגר"א להתיר בגדי שבת, אף אם הם מכובשים, אולם אין היתר לבגדים חדשים. לגהץ בגדים לשבת זו, אסור".
(ג) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל"ו אות א', עמ' נ' אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ג אות ו') – "המנהג המקובל כהיום כמעט בכל המקומות הוא שמחליפין בשבת חזון כל בגדי החול לבגדי שבת. וכן אין משנים בביהכנ"ס בפרישת הפרוכת והמפות משאר שבתות השנה".
(ד) יביע אומר (ח"ג או"ח סי' ל"א אות ג', חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' ר"י) – "מנהגינו ללבוש בגדי שבת בשבת חזון".
(ה) תורת המועדים (בין המצרים עמ' ר"ז).

3. ערה"ש (סעי' י"א) – "ודע שאצלינו יש שנים או ג' דורות שאין נוהגין כמנהג הזה בשבת חזון אלא לובשין כל בגדי שבת וגדולי הדור שהיו אז הנהיגו כן באמרם שזהו במראים אבלות בשבת בפרהסיא ולכן אפילו בשבת שחל בו ט"ב ונדחה אנו לובשין בגדי שבת מטעם זה ולכן בימינו אלה כמעט נשכח הדבר שאין ללבוש בגדי שבת בשבת חזון ותמוה אצלי דבר זה דאטו קדמונינו לא ידעו זה ועכ"ז נהגו בזה אף שאינו כן מדינא ואיך נבטל מנהגם ולכן נלע"ד **זיה תלוי באופן ההלבשה דאצל הקדמונים היתה הלבשת שבת וחול שוים בדמותם ובתמונתם** אלא שההפרש היה בין סחורה יקרה ובין סחורה פשוטה ולא היה ההפרש ניכר כל כך שהרי עניים גם בשבת יוצאין בסחורה פשוטה ולכן הנהיגו ללבוש בגדי חול משא"כ זה כמה דורות מקודם שבשבת היתה תמונה אחרת לגמרי להבגדים בין עני בין עשיר כמו שבחול היו נושאים כובע של קלאפין ובשבת שטריימ"ל וכן שארי בגדים היה ניכר לכל שזה בגד חול כמו קיטאי"י וזה בגד שבת כמו של משי לעשיר ומשי פשוט לעני ולפיכך הנהיגו הגדולים שלא לנהוג מנהג זה מפני שההפרש ניכר הרבה והוא כאבלות בשבת ולכן אני אומר בזמנינו זה שע"פ פקודת המלכות כבר החלפנו תמונת הבגדים ושבת וחול תמונה אחת להן אלא שההפרש בין זול ליוקר וודאי נכון לקיים מנהג הקדמונים".
4. חזו"א (סוף טעמא דקרא אות כ') – "לשבת חזון החליף כל בגדיו חוץ מהפוזמקאות (וכמגה שהובא במ"ב סימן תקנ"א סק"ו)".
5. כובע של שבת.

- א) **רבבות אפרים** (ח"ג סי' של"ט) – "בזה השולחן ח"ב עמוד ע"ד כתב דלא התיר הגר"א במעשה רב אות קצ"ז ללבוש כובע שבת אלא בשבת אבל לא בר"ח. ועיין מעורר ישנים עמוד קכ"א שכתב בשבת חזון יש ללבוש של שבת רק הבגד העליון והכובע וכן נשים וכ"מ במחזור ויטרי ר"מ עכ"ל".
6. מראי מקומות – ח"א (כלל קל"ג סעי' כ"א).
- א) **הגר"ח זצ"ל** (פסקי ההלכות עמ' רע"א שאלה ט') – "המ"ב הביא שהמנהג כהגר"א שלובשים בגדי שבת לשבת חזון. האם מותר גם לגהץ בגדים לשבת חזון. תשובה: נוהגים שלא משהציים".

ד. **רמ"א** (סעי' א') – "אין מחליפין ללבוש בגדי שבת, כ"א **הכתונת לבד**". מה זה כתונת, מעיל או חלוק.

1. חלוק – **רדב"ז** (ח"ב סי' תרצ"ג), "ומה שכתב המרדכי בשם ר' דוד קמחי כי הכתונת הוא המעיל אינו נכון אצלי כי סתם כתונת הוא סמוך לבשר כמו כתונת של כהנים", שו"ת **מהרש"ל** (סי' כ"ז), "טעם לדבר היתר שהכתונת אינו בכלל שינוי בגדים כי הוא משום זיע בעלמא ופעמים אפ' באמצע השבוע לובשין כתונת מכובס היכא שנתמלא זיעה בפרט בארצינו לכן אין זה קרוי שנוי בגדים שאינו כ"כ לכבוד שבת לכן מותר", **מג"א** (ס"ק ד', "הכתונת לבד ... שאינו לבוש רק מפני הזיעה (מט"מ)", **מ"ב** (ס"ק ו', "כ"א הכתונת לבד. שאינו לובש אלא מפני הזיעה ומטעם זה מותר להחליף גם הפוזמקאות").
- א) מה זה חלוק - עי' סי' רס"ב, לשיטות ומראי מקומות.
2. מראי מקומות.
- א) **רש"י** (בראשית פרק ל"ז פסוק כ"ג) – "את כתנתו. זה חלוק".
- ב) **דר"מ** (סי' תקנ"א ס"ק י"א) – "כתוב בהגהות אשיר"י בפרק בתרא דתענית (סי' לח) בשבת של חזון אין מחליפין כליהם רק הכתונת בלבד וכן הוא במרדכי הלכות תשעה באב (תענית סי' תרלה) וכתב שם והכתונת היא מעיל ולא חלוק וכן פירש רבי דוד קמחי (ספר השרשים ערך כתן) ומה שכתוב (עי' שמואל ב' יג יח) כתונת המעיל פעמים קורא שניהם כאחד עכ"ל".
- ג) **מג"א** (סי' תקנ"ט ס"ק י') – "בשבת של חזון אין מחליפין כליהם אלא הכתונת בלבד ופ' בהגהה שכתונת הוי מעיל ולא חלוק וכ' מהר"מ טיקטין שטעמו שחלוק הוי דברים שבצנעה ומעיל הוי פרהסיא ואינו נוהג בשבת אבל הוא פ' דקי"ל איפכא דמעיל אסור משום דדבר המפורסם חמיר בט"ב מאבל (כמ"ש סי' תקנ"ד) וחלוק מותר עכ"ל במרדכי".

ה. **טלית של שבת: בימי חול.**

1. מחמיר.
- א) **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק י"א סעי' מ"ו) – "טלית המיוחד לשבת, אפ' אם הוא טלית פשוטה בלי שום עטרה וכדומה, אסור להתעטף בו בחול אף שלכמה בנ"א הוי טלית כזה מיוחד לימות החול".
2. מראי מקומות – **חוט שני** (ר"ה - חנוכה עמ' תי"ד ס"ק א' אות י"א, לשונו מובא לעיל).
3. **ללבוש בר"ח טלית של שבת - אדם המהדר בכבוד ראש חודש ולבוש בכל ראש חודש את הטלית של שבת.**
- א) **וישמע משה** (פר' דברים תשפ"ב אות ד') – "האם מותר ללבוש בר"ח אב טלית של שבת ... הגאונים רבי **יעקב גרינוולד** ורבי **יעקב מאיר שטרן שליט"א** השיבו שאין ללבוש בגדי שבת בראש חודש אף למי שרגיל לכך בכל ראשי חדשים. [וכמו שיש רבים המקפידים על אכילת סעודה בשרית לכבוד ר"ח ומשנים ממנהגם הטוב בר"ח אב בגלל האבלות]. והגאונים רבי **נפתלי נוסבוים ורבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א** הורו בפשיטות להתירא. והגאון **רבי שמאי גרוס שליט"א** השיב שאם הוא מתפלל במקום קבוע וכולם שם מכירים את מנהגו ודרכו להתפלל בכל ראש חודש בטלית של שבת, יכול לנהוג כמנהגו גם בר"ח אב ואין בזה זלוול באבלות כי כולם מכירים במנהגו, ולהיפך אם ישנה ממנהגו הרי הוא נוהג בזה זלוול בכבוד ר"ח. והגאון **ר"ע פריד שליט"א** הראה לי את המקור לשנות בגדים לכבוד ר"ח, ואמר לי שדבר זה נזכר בסדר היום לרבי משה בן מכיר שכתב: וכמו כך הלבוש בגדים מעולים ויפים משל חול בר"ח נראה שראוי לחוש למנהג וצריך להחזיק בו, ע"כ. ובמחזיק ברכה להגאון חיד"א סימן תיט כתב וז"ל: יש להחליף הבגדים ג"כ בראש חדש, הרב הנז' שם. וכן יש במקומותינו כמה יראי שמים שלובשין איזה בגדים לכבוד ר"ח. וכן כתב בספר יסוד ושורש העבודה שער ט. ומ"מ בספר סדר היום עצמו ענין בין המצרים כתב: ואפ' ביום ר"ח עצמו עם היות שהוא ר"ח והוא יום שמחה שאני ר"ח זהו שהו' ראש לחדש הפורענות, ע"כ. ומשמע שגם הנוהגים להחליף הבגדים בשאר ר"ח, אין להם לנהוג כן בר"ח מנחם אב".

ו. **כובע של שבת: בימי חול.**

1. מחמיר.

(א) רבבות אפרים (ח"ג סי' של"ט) - לשונו מובא לעיל.

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ל"ח, סעי' ל"ט) - "מי שיש לו כובע מיוחד לשבת והוא זהיר שלא ללבושו בחול כלל, אסור ללבושו בחול בתשעת הימים. אבל אם דרכו לפעמים להשתמש בכובע זו גם בימות החול, אלא שרוב תשמישו הוא בשבת, אין על זה שם בגד שבת, ומותר ללבושו בחול בתשעת הימים".

(ג) ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' קצ"ו).

2. מראי מקומות - אשל אברהם (תניינא על סעי' א', לשונו מובא לעיל), חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תי"ד ס"ק א' אות י"א, לשונו מובא לעיל).

ז. כיפה של שבת: בימי חול.

1. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א הע' ל"ח) - לשונו מובא לעיל.

ח. זמן: ערב שבת.

1. סמוך לכניסת שבת.

(א) ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' נ"ו) - "ולא ילבשם אלא סמוך לכניסת השבת".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רי"א אות קנ"ז) - "ילבש בגדי שבת קרוב לשבת".
2. מנחה קטנה.

(א) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' י"ח) - "כשכבר קרוב לשבת - מסתמא מנחה קטנה".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (נטעי גבריאל בין המצרים פרק מ"ה הע' י"א) - "והגאון ר' שריה דבליצקי שליט"א [זצ"ל] כתב לי שדעתו שיש להחמיר שלא ללבוש בגדי שבת עד אחר מנחה קטנה עפ"י שו"ע סי' תרס"ו ס"א, וסמך לדבריו מגמ' מו"ק דף כ"ז ע"א תקיפת המטות באבל בער"ש מן המנחה ולמעלה, משמע דכבוד שבת מתחיל רק אחר מנחה קטנה".

ע"ה הגר"ש דבליצקי זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק נ"ג אות ג', דיני ת"ב שחל ביום א' הע' ח', ע"ה סעי' ז') - "שאין להחליף בגדים רק מפלג המנחה, ובדיעבד ממנחה קטנה".

3. אפילו מחצות היום.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב סוף עמ' קל"ג) - "אמר לי שלא יחליפו את הבגדים לפני חצות היום בע"ש".

(ב) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ד) - "בע"ש חזון הלביש את בגדי שבת כרגיל בזמן שהלביש כל ערב שבת ולא הקפיד ללבושם סמוך לשבת".

(ג) הגריש"א זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ד' הע' י"ח, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ע"א) - "מותר ללבוש בגדי שבת מחצות היום".

(ד) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ' אות ה', הע' ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' מ' אות ה', הע' ו') - "ומותר ללבושם בשעה שלובשם בכל ערב שבת [דמותר ללבושם אחר הרחיצה בשעה שלובשם בכל ערב שבת ואפילו סמוך לחצות היום]".

(ה) הגר"ח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"א שאלה י') - "שאלה: מתי מותר ללבוש בגדי שבת ביום שישי, רק סמוך לשבת או גם קודם. תשובה: מותר שכזה לכבוד שבת, ואם אחד לובש בחצות לכבוד שבת ג"כ מותר".

הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ו') - "ולא מקפיד ללבושם כמה שיותר סמוך לשבת אלא אחרי מנחה כהרגלו".

(ו) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ה סעי' ו') - "יש להתיר ללבוש בגדי שבת אחר חצות, וא"צ להחמיר דייקא מפלג המנחה, אבל קודם חצות אסור".

(ז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ה).

4. אפילו מהבוקר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ל"ה) - "מותר לרחוץ גופו וללבוש בגדי שבת לכבוד שבת גם בבוקר של ער"ש חזון".

5. מראי מקומות - נחמת ישראל (פרק כ"א סעי' ה'), קרא עלי מועד (פרק ד' הע' י"ח).

ט. זמן: מוצאי שבת.

1. צריך להסיר הבגדי שבת מיד אחרי הבדלה.

(א) חזו"א (קרא עלי מועד פרק ד' אות כ"ב) - "מרן החזו"א הוריד בגדי שבת מיד".

(ב) חוט שני (ח"א עמ' נ"ד ד"ה ובט', קרא עלי מועד פרק ד' הע' י"ח) - "ובט' הימים צריך לפשוט את הבגדי שבת מיד במוצ"ש ... מיד לאחר ההבדלה".

חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תי"ד ס"ק א' אות ט') - "לידידן שלובשים בגדי שבת בשבת חזון, היינו משום דהוי אבילות בפרהסיא, ולכן צריך במוצאי שבת לפשוט הבגדי שבת מיד אחר הבדלה, ואע"ג שנתבאר לעיל שאבל שלבש בגד מכובס קודם אבילותו אין צריך לפושטו, מ"מ כאן הותר ללבושם מתחילה רק משום אבילות בפרהסיא".

2. אחר מלוה מלכה.

(א) ע"ה ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' נ"ו ד"ה נוהגים, הע' רי"ג) - "ובמוצאי-שבת יחליפם מיד אחר הבדלה [ולפי המבואר לעיל הערה רי, י"ל דיפשיט בגדי שבת רק אחרי סעודת מלוה דמלכה]".

3. אפשר להמשיך.

(א) אשל אברהם (תנינא על סעי' א') – "אם לבש מצד מצוות מילה אין איסור בכך אם משהה ע"ע יותר וכן בשבת ק' אחר שהבדילו כל תציבור. **כי איסור הוא רק התחלת הלבישה** ול"ש בכך מעין חיוב על שיעור פשיטה כבכלאים ורק תחילת הלבישה יש עלי' מניעה. וכ"ה בכניסת ר"ח אב שבבשר מחמירים מהכניסה משא"כ במלבושים מסתמא לא קבעו רק על תחילה הלבישה. שהרי פשיטה עפ"י רוב יש בה נגד כבוד בריות".

(ב) הגרשו"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ד) – "ורבינו במוצאי שבת חזון לא פשט את בגדי השבת".
 עי' הגרשו"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' כ"ח, הע' פ"ח) – "במוצאי שבת חזון אין לובשים את בגדי השבת. (ומ"מ הדבר תלוי במנהג, ויש שנהגו שלא להחליף הבגדיהם במוצ"ש, כגון קהלות החסידים)".

(ג) מנהגי מהרי"צ הלוי (מועדים פרק י"ח סעי' י"ט) – "במוצאי שבת בתשעת הימים לא היה מחליף בגדי שבת לבגדי חול".
 (ד) הגרשו"א זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ד' הע' י"ח, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ע"ב, ישא יוסף או"ח ח"ב ס' קכ"ט ד"ה לענין, ציוני הלכה הל' אבילות פרק כ"ד הע' ל"ו [עמ' ת"ט]) – "לא צריך - אפשר להמשיך ללכת בהם".
 (ה) שבט הלוי (מבית לוי גליון י"ג עמ' נ' הע' ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' מ' הע' ו', אב תשפ"א עמ' א') – "אין נוהגים לפושטם במוצ"ש חזון (כשחל בשאר ימי השבוע) מיד לאחר הבדלה".

(ו) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ל"ז) – "במוצאי שבת חזון אין צריך לדקדק להסיר בגדי שבת מיד אחר הבדלה".
 (ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ה סעי' י"ג) – "במוצ"ש אין צריך לפשוט בגדי שבת מיד אחר הבדלה".
 (ח) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ה).
 4. מראי מקומות – משנת יוסף (ח"ה ס' צ"ז), נחמת ישראל (פרק כ"א סעי' ו'), קרא עלי מועד (פרק ד' הע' י"ח), מעדני איש (ס' ו' סעי' כ"ט הע' ד').

(א) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"א שאלה י"א, ישא יוסף או"ח ח"ב ס' קכ"ט הע' הגר"ח זצ"ל, אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות י', שערי ציון ח"א עמ' ק"ל אות כ"א) – "שאלה: במוצאי שבת האם צריך להוריד מיד בצאת ששבת את בגדי השבת. תשובה: לא צריך מיד אפשר אחרי הבדלה. ואם עושים מלוה מלכה אח"כ אפשר אחרי מלוה מלכה אבל מי שעושה מלוה מלכה מאוחר יכול להיות שאסור לו להשאיר עד אז את הבגדים".

(ב) הגר"א ונבצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"א אות קנ"ח) – "האם צריך תיכף לאחרי הבדלה להחליף את בגדי שבת שלו, לבגדי חול. תשובה: לא. אדמו"ר זללה"ה הורה שאפשר להשאיר בבגדי שבת עד שיילך לישון. ואפשר שבבגדים שניכר שהם בגדי שבת לא היקל".

י. לכבוד מצות ברית מילה.

1. רמ"א (סעי' א') – "מילה שהיא מר"ח עד ט' באב נוהגין שהמוהל ובעל ברית ואבי הבן לובשין בגדי שבת".
2. מג"א (ס"ק ג'), יד אהרן (ריש הג' הטור) – "ובעל ברית. לכאור' דוקא אותו שתופס התינוק על ברכיו בשעת המילה כמ"ש בי"ד ס' רס"ה ס"א אבל המכניס ומוציא התינוק אינו בכלל זה ואף שהנשי' רגילות ג"כ ללבוש בגדי שבת היינו לפי שזה הוא עיקר מצותם".
3. שלחן שלמה (סעי' ב') – "מילה שהיא מר"ח עד התענית המוהל ובעל ברית היינו הסנדק שתופס התינוק בשעת מילה ואבי הבן לובשים בגדי שבת אף בחול אבל הקוואטר לא".
4. ערה"ש (סעי' ט') – "מילה שהיא מר"ח עד ט"ב נוהגין שהמוהל והבעל ברית שהוא הסנדק ואבי הבן לובשין בגדי שבת אבל שארי בעלי הכיבודים אפילו הקוואט"ר אין לובשין בגדי שבת אך הנשים נוהגות ללבוש לפי שזהו עיקר מצוה שלהן במה שלובשות בגדים יקרים לכבוד המילה [מג"א סק"ג]".
5. מ"ב (ס"ק ג') – "ובעל ברית. היינו אותו שתופס התינוק על ברכיו בשעת המילה אבל המכניס והמוציא התינוק [שקורין קוואטער] אינו בכלל זה ומ"מ האשה המכנסת התינוק נוהגת ללבוש בגדי שבת שזה עיקר מצותה".
6. הגרשו"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ז, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ח', יו"ד פרק נ"ד אות כ"ב) – "לצורך ברית מותר ללבוש בגדי שבת, אך רק לאב ולאם הנימול, למוהל ולסנדק".
7. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל"ה אות י"ב, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"א אות י"ב, אב תשפ"א עמ' י"ז אות י"ב) – "בברית מילה מר"ח עד ט' באב נוהגין שהמוהל והסנדק ואבי הבן ואמו לובשים בגדי שבת. וכן האשה שמכנסת התינוק (קוואטר) נוהגת ללבוש בגדי שבת שזה עיקר מצותה. והסבים, אבי אבי הבן ואבי היולדת, שרגילים ללבוש בשמחת נכדיהם בגדי שבת ג"כ נוהגין להקל וללבוש בגדי שבת הם ונשיהם".
8. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ד, הע' ד' ד"ה ולענין) – "בעלי הברית רשאים ללבוש בגדי שבת בשעת המילה, אף בשבועה שחל בו תשעה באב, אבל לא בבגדים מכובסים ומגוהצים בשבוע שחל בו תשעה באב, אבל קודם השבוע שחל בו תשעה באב מותרים אפילו בבגדים חדשים, ובשעת המילה שמברך שהחינו, יכוין לפטור גם את הבגדים חדשים. [ולענין האשה המגישה את התינוק לברית המילה, האם היא יכולה להתקשט בתכשיתה...]".
9. הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ו אות כ"ב) – "שאלה: האם בעל הברית מותר ללבוש **נעלים** (מיוחדות לשבת) בתשעת הימים. תשובה: עי' שו"ה תקנ"א דין כ"ג".
10. קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' מ"ב) - לשונו מובא לקמן.
11. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ג סעי' ו', סעי' ז', סעי' ח').
12. **אחר הברית, אם צריך לחולצן מיד.**

(א) מחמיר.

(1) חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תי"ד ס"ק א' אות י') – "וכן כשלבשו בגדים בשביל ברית מילה כגון אבי אבי הבן [ע'י שערי תשובה ריש ס' תקנ"א] אין ההיתר אלא כשעומד שם בפני אבי הבן שלא יהא לו צער, אבל צריך להחליף מיד אח"כ".

(2) הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ח אות י"א) – "שאלה: בהא דהותר לבעל ברית ללבוש בגדי שבת, האם אחר הברית צריך לחולצן מיד. תשובה: יש לחולצן".

(ב) מיקל.

(1) אשל אברהם (תנינא על סעי' א', כל לשונו מובא לעיל) – "אם לבש מצד מצוות מילה אין איסור בכך אם משהה ע"ע יותר".
(ג) מראי מקומות.

(1) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' מ"ב) – "ברית מילה שבתשעת הימים, הקרובים שדרכם ללבוש בגדי שבת אם היה הברית חל בשאר ימות השנה, מותרים ללבוש בגדי שבת גם עתה, אבל חייבים להסירם מעליהם אחרי הברית. אבל בעלי הברית יכולים ללבוש בגדי שבת למשך כל היום, דיו"ט שלהם הוא".

יא. לכבוד מצות פדיון הבן.

1. מיקל.

(א) אבלות החורבן (עמ' קנ"ג) – "כשחל פדיון הבן בימים אלו, מותרים הכהן, אבי הבן, ואם הבן ללבוש בגדי שבת".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' מ"ג) – "בפדיון הבן מותרין אבי הבן ואמו והכהן ללבוש בגדי שבת".

(ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ג סעי' י') – "במקום שנהגו אבי הבן ואמו וזקיניו והכהן ללבוש בגדי שבת בפדיון הבן, מותרים גם בימים אלו".

(ד) פדיון הבן כהלכתו (פרק ט' סעי' י') – "מותר לאבי הבכור ואמו ללבוש בגדי שבת לכבוד הפדיון, ואפילו בשבוע שחל בו תשעה באב. ובמקום שנהגו שגם הכהן לובש בגדי שבת בשעת הפדיון, מותר גם לו".

(ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' ש"ה סעי' פ"ח) – "אם חל פדיון הבן בשבוע שחל בו תשעה באב, מותר לאבי הבן ולאמו ללבוש בגדי שבת לכבוד הפדיון. [ספר ילקו"י שובע שמחות ח"ב עמוד שלה]".

(ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' כ"ט) – "אבלות החורבן".

(ז) משנת יהושע (פדיון הבן פרק י"א סעי' ח') – "וכן מותר ללבוש בגדי שבת לכבוד הפדיון".

(ח) נחמת ישראל (פרק כ' סעי' ז') – "בפדיון הבן מותרין אבי הבן ואמו וזקיניו והכהן ללבוש בגדי שבת".

יב. לכבוד בר מצוה.

1. יש להקל לחתן בר מצוה.

(א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רכ"ד) – "מותר לו ללבוש בגדי שבת ביום הבר מצוה, אבל לא בגדים חדשים ממש".

2. יש להקל לחתן בר מצוה ולהורים.

(א) דברי יציב (או"ח סי' רל"ח, הליכות חיים מועדים וזמנים עמ' רי"א אות ח') – "ולזה נראה בנ"ד שמותר לאבי הבן ולחתן הבר מצוה ללבוש בגדי שבת ביום כניסתו לעול המצות וכמו שהקילו לענין ברי"מ, ובפרט בשנה זו שט"ב חל ביום א' דליכא חומר שבוע שחל בו ט"ב דפשוט שיכול לשמוח במצוה שבאה לידו".

(ב) עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק י"א, הע' כ"ה) – "ומותרים האב והאם וכן הוריהם לילך בבגדי שבת - אם מנהגם בכך, דבני בנים הרי הם כבנים, אבל שאר קרובים לא [ונראה דלאחים לא התיר, ולא דמי לברית שהתיר]".

(ג) אבני ישפה (ח"א או"ח סי' קי"ב אות ה') – "ללבוש בגדי שבת למסיבת בר מצוה נראה דכל המוסבין אין רשאים ללבוש בגדי שבת וכמשמעות הרמ"א סי' תקנ"א סעי' א' דרק בעלי הברית לובשים בגדי שבת אבל שאר קהל אסור. אמנם לילד בר מצוה וכן לאביו ואמו נראה שמותר דזהו יו"ט שלהם".

(ד) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ד) – "בחור שנעשה בר מצוה מר"ח אב מותר ללבוש בגדי שבת לכבוד השמחה, וכן אביו ואמו מותרים".

(ה) מקדש ישראל (סי' ק"ד-ב) – "אם אבי ואם הבחור הבר מצוה מותרים ללבוש בגדי שבת בסעודת הבר מצוה. תשובה - מותרים... ובנוגע הנשים כמדומני שהמנהג שגם הנשים לובשות בגדי שבת ויו"ט בסעודת בר מצוה, והנה האם של הבחור הבר מצוה ודאי ששייכה להבר מצוה ומותרת ללבוש בגדי שבת (וכמו שהערני הגה"צ ר' מאיר וועבערמאן שליט"א דהני נשיא במה זכין דאקרוי בנייהו לבי כנישתא), רק יש לדון בשאר נשים המזומנים להסעודה, וצ"ע".

(ו) אור לארבעה עשר (פרק כ' סעי' י"ח) – "לסעודת הבר מצוה מותרים האב והאם בלבישת בגדי שבת, וגם בבגדים המכובסים כשאין להם אחרים, ויש מקילין שכובע של שבת מותר ללבוש גם לאחרים".

(ז) נחמת ישראל (פרק כ' סעי' ח') – "בחור שנעשה בר מצוה בימים אלו מותר לו ללבוש בגדי שבת לכבוד השמחה, וכן אביו ואמו מותרין".

(ח) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' ח') – "ביום הבר מצוה מותר לנער הבר מצוה ללבוש בגדי שבת וגם אביו ואמו מותרים בזה, אבל אסור ללבוש בגדים חדשים".

3. יש להקל לחתן בר מצוה ולהורים ולזקיניו.

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ט', עי' אות י' [לשונו מובא לקמן]) – "ומותרים ללבוש בגדי שבת רק חתן הבר מצוה, הוריו והסבים, לא שאר הקרובים וכ"ש לא שאר המוזמנים".

עי' הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קע"ד, גלאט חכ"א עמ' קמ"ז) – "בסעודה שעושים ביום הבר מצוה בקרבת המשפחה, מותר לחתן הבר מצוה ולהוריו ללבוש בגדי שבת, משום דבמג"א סי' רכ"ה סק"ד כתב דהוי כחתן ביום חופתו, ולכן אפשר גם לעשות סעודה עם בשר, וכש"כ בשר עוף, וכדעת היד אפרים במג"א סי' תקנ"א ס"ק ל"ג".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' מ"ה, הע' מ"ה) – "בחר שנעשה בר מצוה בתשעת הימים, מותר לו ללבוש בגדי שבת לכבוד השמחה, וכן אביו ואמו וזקניו מותרין ללבוש בגדי שבת, אבל שאר קרובים אסורים [מו"ר שליט"א אמר שהגרשו"א התיר כהנ"ל וכן יש להורות]".

4. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (דברי שי"ח פר' מטות מסעי תשפ"א) – "לגבי שמחת בר מצוה הנערכת בתשעת הימים האם מותר לחתן בר המצוה ולהוריו אחיו וזקניו ללבוש בגדי שבת. תשובה: לא".

5. בחור המניח תפילין בפעם ראשונה.

(א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ב, בין המצרים פרק ל"ג סעי' י"א) – "בחור המניח תפילין בפעם ראשונה אצל רבו (אם זה קודם יום הבר מצוה) מותר ללבוש בגדי שבת, ואם הוא ביום הבר מצוה, יכול להקל ללבוש בגדי שבת עד שבוע שחל בו ת"ב, וכן יכול להקל בשבת שקודם הבר מצוה ללבוש בגדים חדשים".

(ב) אור לארבעה עשר (פרק כ' סעי' ט') – "יכול ללבוש בגדי שבת לכבוד לבישת התפילין המחוייב בהם בראשונה, אבל אחר התפלה יסירם ממנו, אמנם בגדים חדשים אסור ללבושם".

6. לכבוד סעודת חברים.

(א) מחמיר.

(1) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ז) – "שאלה: בחור בר מצוה שעושה סעודת חברים בתוך תשעת הימים האם החברים שלו יכולים ללבוש בגדי שבת. תשובה: לא יכולים".

(ב) מיקל.

(1) פסקי בושם (פרק י"ז סעי' ט"ז [לשונו מובא לקמן], הע' י"ז) – "וכן ראיתי שנשאל פעם בליל שבת (כ"ו תמוז תשס"ג) מילד בן י"ב שנים, שיש לחבירו בר מצוה בתשעת הימים, אם מותרים הילדים חברי הכיתה לבוא בבגדי שבת למסיבת הבר מצוה שעושה החתן עבור בני הכיתה, ואמר לו רבינו, מותר לך לבוא בבגדי שבת, ותבוא עם החולצה שאתה הולך בה עכשיו, (הזכירו בזה דאף שהותר לו לבישת בגדי שבת, מכל מקום אסור לו ללבוש מכובסים, ולפיכך ישתמש בבגדי שבת משומשים)".

(ג) מראי מקומות.

(1) הגר"ח"ק זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תרמ"ח אות נ"ט) – "שאלה: מי שעושה סעודת בר מצוה לחברים בתשעת הימים, האם מותר לחברים ללבוש בגדי שבת. תשובה: יש מתירים".

7. מראי מקומות.

(א) פסקי בושם (פרק י"ז סעי' ט"ז) – "היה מורה, שבסעודת בר מצוה הנערכת בתשעת הימים, מותרים קרובי המשפחה וחברי הכיתה לבוא עם בגדי שבת".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ה אות י"א, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"א אות י"א) – "מי שהולך לשמחה [ברית מילה, בר מצוה, ופדיון הבן] מר"ח עד ט"ב אינו לובש בגדי שבת".

יג. לפגישה, שידוך - לבישת בגדי שבת למטרת שידוכין.

1. מיקל.

(א) חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' ק"ל אות א') – "סיפר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שמרן החזו"א זצוק"ל התיר לבחור ללבוש בגד חדש בתוך תשעת הימים כדי להפגש בפעם הראשונה עם מדוברת שהציעו לו".

חזו"א (הגר"ח"ק זצ"ל, שי"ח שידוך עמ' תע"ז אות רי"ד) – "האם זה נכון שמרן ה'חזון איש' התיר לבחור הנפגש בימי תשעת הימים ללבוש בגדי שבת. תשובה: נכון".

(ב) רבבות אפרים (ח"ו סי' רפ"ה, עי' ח"ה סי' שע"ו אות י"ב) – "דמותר".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ד') – "יש להקל לבחור ולבתולה הנפגשים לצורך שידוך ללבוש בגדי שבת או בגדים מכובסין לצורך הפגישה".

קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ו') – "מותר לחתן ולכלה ללבוש בגדי שבת או בגדים מכובסים בשעת ה'לחיים' וה'וארט', וגם הורי החתן והכלה מותרים בזה, אבל אחי ואחיות החתן והכלה לכאורה אין להקל".

(ד) הגר"ח"ק זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שע"ז אות ת"ה) – "א' שנפגש לשידוך בשבוע שחל בו ט' באב, האם מותר לו ללבוש לכבוד הפגישה בגדי שבת. תשובה: מותר".

הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"י) – "שאלה: אם מותר ללבוש בגדי שבת לצורך פגישה שידוכין כשנצרך לבגדי שבת בט' הימים. תשובה: כן".

(ה) קוני' בין המצרים (אות ל"ב) – "בחר שהולך לפגישה מותר ללבוש בגדי שבת ועניבה וכדו' בט' הימים (כן דעת מרן החזו"א זי"ע וכן שמעתי ממו"ר הגר"ע אויערבך שליט"א)".

(ו) עי' שבט הלוי (ח"ט סי' קל"א אות ד', מבית לוי חי"ג עמ' כ"ט אות ח', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט"ז אות ח', עמ' כ"ה הע' י"ט, אב תשפ"א עמ' י"א אות י"ב, עמ' י"ז הע' כ') – "בענין בחור שיש לו פגישה בשביל שידוך בתשעת הימים אם מותר ללבוש בגדי שבת יראה דאם זה יכול להשפיע על הצלחת השידוך בודאי מותר, ויש ראיות לזה".

(ז) הו"ד בג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ב).

2. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ז) – "האם מותר לו ללבוש בגדי שבת לצורך הפגישה. תשובה: לא".

הגר"ח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ז) – "האם יש הבדל בין אם זה הפגישה הראשונה שלו עם הבחורה או בשאר פגישות. תשובה: אין הבדל".

הגרח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ז) – "מה הדין של הבחורה בנוגע ללבוש בגדים מכובסים בתשעת הימים, ומה הדין בנוגע להתרחץ וללבוש בגדי שבת. תשובה: הכל אסור ואם נגזר השידוך זה לא יפריע".
 עי' הגרח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג סוף עמ' כ"ז) – "האם מותר לבחור ללבוש בגדי שבת בשבוע שחל בו תשעה באב לצורך להיפגש עם המדוברת לפני האירוסין. תשובה: ילבש הפוך".
 עי' הגרח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ח) – "באופן שהתחיל את הפגישות לפני שבוע שחל בו תשעה באב, וכבר לבש בגדי שבת בפעמים קודמות, האם יכול להמשיך כן גם בשבוע שחל בו. תשובה: כן".
 עי' הגרח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ח) – "האם בת שצריכה להיפגש בשבוע שחל בו תשעה באב, מותר לה להלביש בגדים מיוחדים ויפים. תשובה: כן".

(ב) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ג סעי' י"ג, הע' כ"א) – "בחור הצריך להפגש עם בתולה לצורך שידוכין, לא ילבש בגד שבת [ובארחות רבינו ח"ב עמוד ק"ל מביא בשם החזו"א להתיר. וכנראה שהיה הוראת שעה, מפני שלא היה להבחור בגדים נקיים אחרים]".

3. מראי מקומות.

(א) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"א, ועלהו לא יבול ח"א עמ' קצ"ד) – "שמותר ללבוש בגדים נאים ויפים אבל לא בגדי שבת. אך אם יש צורך כגון שאין לו בגדים נאים אחרים מותר".

הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פרק י"ד ס"ק ט"ו, הע' ל"ג) – "ולצורך פגישת שדוכין, לכתחלה יש להמנע מללבוש בגדי שבת, אולם במקום הצורך, כשאין להם בגדי חול נאים כראוי, יש להשיר בגדי שבת וכן בגדים מכובסים כפי הצורך. [והי' מוסיף לומר לשואלים שחששו מלילך בבגדי חול דהרי יש לחוש גם להיפך, שלבישת בגדי שבת תעשה רושם לא טוב על הצד השני, שנראה כהקלת ראש ח"ו באבלות החורבן. וכשפרו לפניו שהחזון איש הורה פעם למעשה להתיר, השיב דאין למדין הלכה מפי מעשה ומסתמא היה אז צורך בדבר, ומ"מ הוסיף דכשנפגשים לראשונה יש מקום יותר להתיר]".
 (ב) לצורך אירוסין - עי' לעיל.

יג איסור כיבוס (washing clothing) - סעיף ג'.

א. אפילו במים קרים.

1. משום היסח הדעת.

(א) יד אפרים (על מג"א ס"ק י"ב) – "דאע"ג דאבל תוך למ"ד שרי בכיבוס מכל מקום כאן אסור דה"ל כפרהסיה דיש להחמיר באבילות דרבים שנראה כמסיחי דעתם".

(ב) הגרשז"א זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' צ"א אות כ"ו) – "רק בשבוע שחל בו ט' באב שהיא אבלות של כלל ישראל הוא דאסור מפני שנראה כמסיח דעתו מאבלות".

2. משום שמחה.

(א) חדושים ובאורים (תענית ריש דף כט:) – "דהיינו משום שמחה".

3. מראי מקומות.

(א) רש"י (תענית דף כט: ד"ה אפילו) – "אפילו לכבס ולהניח. כדי שילבוש לאחר זמן לאחר תשעה באב אסור, דנראה כמסיח דעתו, שעוסק בכיבוס בגדים".

(ב) מה עדיף: קנין או כיבוס - עי' לקמן, סעי' ז'.

ב. מכונת כביסה.

1. מחמיר: אין לחלק.

(א) הגרח"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קס"ג אות ז') – "שאלה: האם מותר לכבס בגדים במכונת כביסה בתשעת הימים (שלא הסיח דעתו ולא כיבס בידיו). תשובה: לא".

(ב) עולת יצחק (ח"א סוף סי' נ', סי' ס"ו אות ז') – "אין חילוק באיסור כיבוס בין ביד בין במכונת כביסה".

(ג) אבני דרך (ח"ה סי' תט"ו).

(ד) פשוטות וסתימות הפוסקים.

ג. להכניס בגדים למכונת כביסה בערב ר"ח אב סמוך לחשיכה.

1. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' א') – "מותר להכניס בגדים למכונת כביסה בערב ר"ח אב סמוך לחשיכה אע"ג שימשך כביסת הבגדים גם אחר צה"כ".

(ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ד' סעי' ד') – "הכניס בגדיו במכונת כביסה לפני השקיעה של ר"ח א' צ' לסגור את המכונה בזמן השקיעה אלא יניח להמכונה לסיים פעולתה מעצמה".

2. מחמיר [אבל אם מתכבסת רק בביה"ש יש להקל].

(א) שבט הלוי (מבית לוי גליון י"ג עמ' כ"ז אות א', סוף הע' א', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ג אות א', הע' ב') – "ואין ליתן במכונת כביסה בער"ח כדי שיגמור לכבס בלילה [אבל אם יגמור בביה"ש אפשר להקל]".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' ע"ו הע' י"ד) – "דאין ליתן בגדים בתוך מכונת כביסה בערב ראש חודש כדי שיגמר לכבס אחרי השקיעה".

ג) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך תשובת הגר"ח ח"א סי' מ"ב) – "שאלה: האם מותר להפעיל מכונת כביסה בערב ר"ח אב על מנת שיגמר בלילה או לא. תשובה: אין נכון".

ד) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ו) – "שאלה: אחד שהתחיל כביסה ערב ראש חודש אב שנמשך לתוך ראש חודש האם בשקיעה וכדומה הוא צריך להפסיק את הכביסה או לא צריכים כיון שאומרים שהתחיל בזמן של היתר. תשובה: צריך להפסיק".

ה) שבט הקהתי (ח"א סי' קע"א) – "יש לאסור להפעיל מכונת כביסה לפני ר"ח ויתכבס אחר ר"ח, אבל אם עיקר הכביסה יתכבס לפני ר"ח מותר, וכן אם מתכבסת רק בביה"ש יש להקל".

ו) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ו הע' י"ד).

ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ה סעי' ט"ו) – "אסור להשים בגדים במכונת כביסה לפני ר"ח ויתכנסו אחר השקיעה בר"ח, ובדיעבד אם השים ולא הדגיש שכבר סמוך ללילה יוכל להקל באופן שיוגמר בין השמשות".

ח) פסקי תשובות (אות כ"ב, הע' קל"א) – "שע"ת סק"ז (י"ז): במחז"ב בשם זרע אמת לתת לכובסת וכו' בער"ח שתשרה אותם במים ואחר שנכנס אב תגמור ללבנם ע"י אפר ובורית כנהוג וכו' מדינא יש להתיר מ"מ נכון לזוהר בהיותו בבית ישראל ואיכא משום מראית עין. ומכאן נלמד לענין להפעיל מכונת כביסה סמוך לפני ר"ח ויתכבס בר"ח שיש להימנע מכך כמבואר בשע"ת משום מראית עין, וגם יש בזה משום היסח הדעת מהאבילות, אמנם אם עיקר מעשה הכיבוס נעשה לפני ר"ח ורק השלב הסופי נכנס לר"ח יש להתיר. [שו"ת שבט הקהתי ח"א סי' קע"א, ועיי"ש עוד דאם נגמרת הכיבוס במכונה לפני צה"כ בודאי יש להתיר אף כי כל הדברים האסורים בט' הימים התחלת האיסור מהשקיעה (כנ"ל אות ז' א) בזה יש להתיר]".

3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' ד'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ו).

א) מעדני השלחן (אור ישראל חכ"ח עמ' ק"ז) – "מה ששאלת האם מותר להפעיל מכונת כביסה בערב ראש חודש אב על מנת שיגמר להתכבס בליל ראש חודש אב. נראה שמותר להפעיל מכונת כביסה בערב ראש חודש אב, אף שימשך בלילה, כמו שמותר להתחיל במלאכה בערב שבת קודש סמוך לחשיכה, אע"פ שאינו יכול לגומרה מבעוד יום, והיא נגמרת מאליה בשבת (כמבואר בשו"ע או"ח סימן רנב סעיף ב, שו"ע בעל התניא שם סעיף א, חי אדם הל' שבת כלל ב סעיף א). אמנם אם המכונה עושה רעש, והשכנים או העוברים ליד ביתו יכולים לחשדו שהוא מכבס בראש חודש אב, שאסור לאשכנזים לכבס אז (כמבואר ברמ"א או"ח סימן תקנא סעיף ג), יש למנעו, ופרט אם הוא תלמוד חכם".

ב) מקדש ישראל (סי' פ"ח) – "דלכתחלה יש להחמיר לגמור כל הכיבוס קודם חלות הט' ימים, אבל מי שנתאחר לו השעה שיש להקל".

ג) שו"ג: אם כוון שעון בערב ר"ח אב שיפעיל מכונת כביסה בתוך ט' הימים – וישמע משה (פר' שופטים שנת תש"פ עמ' ב').

ד. סידור הבגדים להכניסם לכביסה, כגון לברור ולהפריד בגדים צבועים מבגדים לבנים וכדו'.

1. מיקל.

א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ו') – "אסור בתשעת הימים לשרות בגדים במים לצורך כביסתן אחרי ט"ב, אבל סידור הבגדים להכניסם לכביסה, כגון לברור ולהפריד בגדים צבועים מבגדים לבנים וכדומה, פשיטא דמותר".

ה. הסרת כתם במים (spot cleaning).

1. מיקל [כיון דהסרת כתם במים לא חשיב כיבוס].

א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ט"ו, שלמי מועד ריש עמ' תפ"א).

ב) הגר"ש זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קע"ה, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ס"ב) – "בתשעת הימים מותר להשרות כתם במים עם סבון בלי לכבסו. [מין שליט"א ס"ל דלכבס הכתם בלבד שרי]".

ג) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ז אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ג אות א') – "כתם שניכר בבגד מותר לנקותו".

ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' י"א) – "מותר להעביר כתם מעל הבגדים ע"י שפשוף מקום הכתם במטלית עבה עם מים, שאין זה בכלל כיבוס שנאסר בתשעת הימים".

ה) עמק התשובה (ח"ח סי' ס"ח) – "אם נתלכלך באיזה מקום הבגד, לכאורה נראה דמותר לכבס המקום ההוא בשבוע שחל בו ט"ב, דאין זה שמחה אלא העברת הכתם והליכלוך בעלמא, וכמו שמותר בט"ב להעביר הליכלוך מגופו, שאין זה רחיצה של תענוג, - משא"כ בט"ב גופא אף שליכלוך שעל גופו שרי לרחוץ, מ"מ ליכלוך שעל בגדיו אין לכבסו ודו"ק".

ו) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' ר"ב אות קי"ח, מה טובו גליון א' עמ' פ"ו) – "מותר".

ז) שבט הקהתי (ח"א סי' קע"ב) – "בגד שיש בו כתם מותר לכבס מקום הכתם".

ח) ברית הלוי (ח"א סי' ע"א).

ט) עי' ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ז).

2. מחמיר.

א) ארחות רבנו (ח"ב עמ' קל"ב אות ט') – "הגר"ח שליט"א [זצ"ל] ספר לי ששאל ואינו זוכר בדיוק אם את אביו מו"ר (שליט"א) זצוק"ל או את מרן החזו"א זצוק"ל אם מותר לרחוץ כתם במים בתשעת הימים וענה לו שאסור משום מכבס".

ב) אבני ישפה (ח"א סי' קי"ב אות ב') – "נ"ל מסברא שכיבוס כתם דינו ככביסת כל הבגד דזיל בתר טעמא שכתב המ"ב סי' תקנ"א ס"ק כ"א דנראה היסח הדעת מן האבילות, וגם בכיבוס הכתם הדבר הוא כך".

ג) הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ב אות ג') – "שאלה: אדם שרוצה לרחוץ כתם בבגד בתשעת הימים, האם מותר לו לרחוץ רק מקום הכתם או יכול לרחוץ כל הבגד. תשובה: אסור".

הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ב שאלה י"ח) – "כתם שעל בגד האם ג"כ אסור לנקות בתשעת הימים. תשובה: אסור".

- (ד) עי' חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ו אות ד', קרא עלי מועד פרק ד' הע' א') – "חושש להחמיר בזה ומ"מ מותר לשפשף הכתם במטלית רטובה באופן שלא יעשה עי"ז טופח על מנת להטפוח".
- (ה) עי' נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ה סעי' י') – "אף ניקוי כתם ע"י מים יש להחמיר, ובמקום צורך וכ"ש אם אין לו בגד אחר מותר".
3. מראי מקומות – קרא עלי מועד (פרק ד' הע' א'), פסקי תשובות (אות י"ח), נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' ו').
- (א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' א') – "וכן מי שיש לו כתם בבגדו, אסור לו לכבס אפילו את מקום הכתם בלבד, אלא אם כן הכתם מכוער באופן שאי אפשר לצאת עם הבגד כך".
- (ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ג) – "חליפה של שבת שנפל עליה כתם, ואין לו חליפה אחרת לשבת, מותר לכבס מקום הכתם אף בשבועה שחל בו תשעה באב, שכל שעושה לכבוד השבת מותר".
- חזון עובדיה (אבילות ח"ב עמ' רפ"ה ד"ה כתם) – "כתם שנפל על בגד בימי האבל. נראה שמותר לכבסו בחומרי ניקוי, או במגבת רטובה, שאם לא יכבסו עתה ישאר רישומו תמיד".

ו. גיהוץ שלנו.

1. מיקל.
- (א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ח אות ו', מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' כ"ח) – "מותר לגהץ במגהץ חם את בגדיו אפילו בשבוע שחל בו ט' באב, וכלן חולצה מכובסת שכבר לבשה קודם לכן, מותר לגהץ אותה".
2. מחמיר.
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר' אות קי"ב) – "אסור".
- (ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ה).
3. מראי מקומות.
- (א) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ד) – "**האם אפשר להתיר לגהץ בגד לא נקי**, בתוך ט' הימים, וכך ללבושו, שהוא שאלני האם מותר לו כך לעשות, לה'קאפוטה' היומית שהוא לובש, כדי שיהיה יותר נאה כשהחוזר לא"י קודם ט' באב. וחשבתי שאולי כן יש להתירו, דמה שאסרו גיהוץ, פירושו גיהוץ נוסף לכיבוס, שמגהצים בגד מכובס. אבל בלקחת בגד לא נקי, וכך לגהצו, אפשר שבכלל לא נאסר. ושאלתי רבינו והשיב רבינו שאף שאפשר, ומסתבר, שגיהוץ שלנו אינו הגיהוץ שהיה בזמן חז"ל, מ"מ עדיין אסור. דעיקר האיסור היה, שלא לעשות שום דבר ליפות הבגדים. ובטח, מצד הסברא, יש לכלול בזה גיהוץ שלנו, אף בבגדים לא לגמרי נקיים".
- (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז הע' ב') – "אין לגהץ בגדים בשבוע שחל בו תשעה באב, בין לגהץ וללבוש ובין לגהץ ולהניח אחר ת"ב. **ואפשר** שבגדים שאינם לבנים מותר לגהץ".
- (ג) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Rebbi has said in the past that dry ironing is fine during 9 days as its not גיהוץ, does that mean that its ok to use a regular steam iron (i.e. one with some water in it)?

R' Y. Berkovits wrote: No - that's not dry. Only without any water or steam.

ז. כיבוס ע"י ניקוי יבש (dry cleaning).

1. מחמיר, נכלל באיסור כיבוס.
- (א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' ע"ט) – "אך אם ניקוהו כשתיקנוהו ממקומות שהיו שם רבב ושאר לכלוכין מסתבר שהוא ככבוס ממש, כהא דבמדינה זו נותנין את הבגדים לחנויות של קלינערס בעת שצריכין לילך לאיזו שמחה וכדומה שהוא ודאי כדין כבוס אף שאינו במעשה כבוס במים אלא מנקין אותן בשאר דברים".
- (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז אות א') – "ואף ניקוי יבש בכלל האיסור".
- (ג) הגר"ח קצ"ל (עלי שי"ח עמ' קס"ג אות ח') – "שאלה: האם מותר למסור בגדים למכבסה לניקוי יבש בתשעת הימים (שזה לא כיבוס במים). תשובה: לא".
- (ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ה סעי' ט"ז) – "אסור ליתן בגדים למכבסה לעשות ניקוי יבש (דריי קלינער)".
- (ה) נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' ה') – "אסור ליתן בגדים למכבסה לניקוי יבש בימים אלו".
- (ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ה).

ח. מכונת יבוש (dryer).

1. מיקל.
- (א) הגר"ח קצ"ל (נחמת ישראל, דפו"ח הע' קע"ה) – "שמותר להכניס בגד רטוב במכונת יבוש, ואין לנו לגזור מעצמנו".
- (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ב').
- (ג) פסקי תשובות (סוף אות כ"ב) – "ולהכניס למכונת יבוש אין חשש כלל".
- (ד) נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' י"ד) – "מותר להכניס בגד רטוב במכונת יבוש בימים אלו ואין חשש גיהוץ כלל".
- (ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ב).

ט. ציצית.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ג אות ט') – "שאלה: האם מותר לכבס ט"ג או ט"ק בתשעת הימים. תשובה: אסור".

י. **עדשות מגע** (contact lenses).

1. מיקל - סברא (שהוי רק להסיר הלכלוך, ולא מצד עונג).

יא. **צחצוח נעלים** (shining shoes).

1. מיקל.

(א) **אור לציון** (ח"ג פרק כ"ז סוף סעי' א') – "מותר לצחצוח נעלים בשבוע זה".

(ב) **הליכות אבן ישראל** (מועדים ח"א עמ' של"ה אות כ"ז) – "מותר לצחצוח נעלים במשחת נעלים, בתשעת הימים".

(ג) **שבט הלוי** (מביט לוי ח"ג עמ' כ"ט אות י', עמ' נ' אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט"ז אות י', עמ' כ"ג אות ה', אב תשפ"א עמ' י"א אות ט"ו) – "צחצוח נעליים שנתלכלכו מותר כרגיל, ובדאי דמותר לצורך שבת".

(ד) **יביע אומר** (ח"ג או"ח סי' ל"א, ע"י חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' ר"י סעי' ה', ע"י משנת יוסף ח"ב סי' קי"ג [לשונו מובא לקמן]) – "לנ"ד שלפע"ד אין כל איסור למשווח נעלים בשבוע שחל בו ט' באב. ויש צד להקל בזה עוד יותר מחוה"מ, שהרי בחוה"מ ... עכ"פ חזינן מד' האחרונים הנ"ל שהקילו (להתיר מה שנהגו איסור) לכבוד שבת, במנהג שאין לו יסוד מוסד בש"ס ופוסקים, ואף לכבוד שבת חזון. ומינה שיש להקל ג"כ למשווח הנעלים בע"ש חזון, כמו בשאר שבתות. ואף להנהיגים להמנע מללבוש בגדי שבת, מנעלים שאני שהם מתאבקים בעפר ומתלכלכים בזמן קצר ... וכל זה אני אומר למי שנהג כבר להחמיר בזה. אולם אין צורך לנהוג כן שהיא חומרא יתירה. ואורווי מורינן שמותר למשווח הנעלים אפי' בשבוע שחל בו ט' באב, ובאבלות תוך שלשים. הנלע"ד כתבתי".

(ה) **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק י"א סעי' י"ז) – "מותר לצחצוח נעלים בתשעת הימים, שאין זה חשיב כיבוס".

(ו) **הגר"א נבנצל שליט"א** (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה) – "שאלה: האם מותר לצחצוח ולהבריק נעליים בימי ט' הימים. תשובה: כן".

(ז) **ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' י"ב) – "מותר לצחצוח הנעלים בשבוע שחל בו תשעה באב, ואין לדמותו לכיבוס האסור. והוא הדין בימי אבלות, בנעלי גומי שמותרים לאבל. ואף למחמירים בזה, יש להקל על כל פנים בתוך שלשים, וכן בערב שבת חזון. [שו"ת יביע אומר חלק ג' חלק אורח חיים סימן לא]".

2. מחמיר.

(א) **שלמת חיים** (סי' רי"ח, או סי' של"ב, או"ח סי' שי"ב) – "בצחצוח נעלים פשיטא דיש קפידא ואסור".

(ב) **הגרשז"א זצ"ל** (שלמי מועד עמ' תפ"א) – "שמותר לצחצוח הנעלים בתשעת הימים רק בערב שבת, אבל לא ביום חול".

(ג) **פסקי בושם** (פרק י"ז סעי' י"ז) – "היה מורה, שאין לצחצוח את הנעליים עם משחת נעליים בתשעת הימים".

(ד) **הגר"ש דבליצקי זצ"ל** (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה הע' ל"ו) – "דאין לצחצוח נעליים בתשעת הימים".

(ה) **הגר"ע אויערבאך שליט"א** (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה הע' ל"ו) – "דאין לצחצוח נעליים בתשעת הימים".

(ו) **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ל"ה סעי' ל') – "מותר למשווח נעלים, והיינו למרחץ במשיחת הסם להעביר הכתמים, אבל אסור להבריקם".

(ז) **ע"י עולת יצחק** (ח"א סי' ס"ו אות ד') – "ומנעלים שהוסרה שחרותם, מותר להשחירם. אבל ראוי שלא להבריקם".

3. **לכבוד שבת ודאי מותר**.

(א) **אג"מ** (או"ח ח"ג סוף סי' פ', שמעתתא דמשה ס"ק ב', ס"ק ט', רבבות אפרים ח"א סי' שע"ה ד"ה ואם) – "ומה שהביא כתר"ה מספר מועדים וזמנים שאסור להשחיר ולהבריק הנעלים, הנה לענין להבריק הנעלים מסתבר כמותו אף שלא שייך זה לכבוס דבגדים, אבל להשחירם בלא הברקה אם כבר הוסר שחרותם איני רואה בזה טעם לאיסור. ולצורך שבת לאלו שלובשין בגדי שבת יש להתיר אף להבריק".

(ב) **הגרשז"א זצ"ל** (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' י"ז, שלמי מועד עמ' תפ"א) – "נהגו למעט בצחצוח הנעלים, אבל לכבוד שבת מצחצוח כרגיל".

(ג) **יביע אומר** (ח"ג או"ח סי' ל"א [לשונו מובא לעיל], משנת יוסף ח"ב סי' קי"ג, עמ' ט') – "השבתיך לפמש"כ בשו"ת יביע אומר ח"א (סי' לב) להקל בחוה"מ משום דמותר לכבס מטפחות הידים. וה"נ רגילים להתאבק ומתקלקל צבעם. מוכח דבתוך ל' יום לאבל שאסור לכבס מטפחות הידים וכן אחר ר"ח אב דמסתמא דתקינן כעיקר האיסור תוך שבעה ושבת ט"ב, יש לאסור משחת הנעלים. ומ"מ נ"ל דלכבוד ש"ק מותר לצחצוח בע"ש חזון (וערב שבת שבתוך ל' באבילות) לנהיגין ללבוש בגד שבת בשבת חזון (שסברא זו עיקר יותר). כיון דמעיקרא דינא לא הוי ככיבוס ממש דעור לאו בר כיבוס (זבחים צד: ויביע אומר ריש הסי' שם) די להחמיר בחול מתורת מנהג. אבל הבו דלא להוסיף עלה לאסור גם לכבוד שבת, אפי' להנהיגים להשחירן כל יום ע"ש. דכה"ג הוי כאבלות בפרהסיא. וגדולה מזו כ' החת"ס (יו"ד ס"ס שמח)".

(ד) **הגר"ח זצ"ל** (נזר החיים עמ' ר"ז אות קל"ג) – "רק לכבוד שבת".

הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות י"ג) – "לשבת מותר".

(ה) **הגר"א נבנצל שליט"א** (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ו אות קל"ו) – "לכבוד שבת, מותר. בעת הצורך נראה לצדד להתיר גם שלא לכבוד שבת".

(ו) **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ל"ה סעי' ל') – "ולכבוד שבת מותר אף להבריקם".

(ז) **הלכות ומנהגי בין המצרים** (פרק ד' סעי' כ"ג) – "צחצוח נעלים בתשעת הימים לכבוד שבת, המנהג להקל".

4. **דעת הגריש"א זצ"ל**.

(א) **הגריש"א זצ"ל** (גלאט חכ"א עמ' קמ"ז, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ס"ה) – "יש להמנע בימים אלו מצחצוח נעליים, ורק בערב שבת מותר".

(ב) הגריש"א זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה הע' ל"ו) – "דאם אינו מצחצח מנעליו כל השנה למה שרק בתשעת הימים יצחצח מנעליו אולם אם רגיל לצחצח מנעליו כגון לכבוד שבת מותר גם בתשעת הימים".
 (ג) הגריש"א זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שע"ה ד"ה ואם) – "דצחצוח נעלים מותר".
 (ד) הגריש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ד' הע' ל"ד) – "שהפ"ו שהחמירו בזה זהו בזמנן שהצחצוח היתה מלאכה חשובה ועסק גדול כעין כיבוס (ואפשר שאף בחוה"מ שאסרו הפ"ו משום שהוא מלאכת טורה כנ"ל) כמו שמצוי עוד היום אצל הערבים בעיר העתיקה, אבל כהיום אינו מעשה חשוב כלל ובודאי מותר לצורך שבת".
 5. מראי מקומות – קרא עלי מועד (פרק ד' סעי' ה'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"א), נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' י"ח), מעדני אשר (פר' דברים תש"ע).

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ב אות י"א) – "שאלתי את מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אם מותר לצחצח נעלים בתשעת הימים, ונסתפק בדבר, ואמר לי שראה בשם הגרי"ב מבריסק זצוק"ל שאסר לצחצח נעלים בחוה"מ (וכן מרן החזו"א זצוק"ל אסר לגר"ח"ק בחוה"מ) ואמר מו"ר שאם מטעם כיבוס אתי שפיר שאסר שכבוס החמירו בחוה"מ, אבל אם זה מטעם מלאכה אחרת לא אסרו במועד לצורך המועד וצ"ע".

(1) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"כ) – "שאלה: באורחות רבינו ח"ב עמ' קל"ב שהקה"י הסתפק אם מותר לצחצח נעלים בתשעת הימים, וצ"ע מ"ש מחוה"מ שהחזו"א אסר. תשובה: בחוה"מ אסור משום צובע דהוי ככותב ואין מזה ראייה לכאן".

(ב) הגר"ח"פ שיינברג זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה הע' ל"ו) – "שזה מחלוקת ולכן שינקו את המנעלים במטלית יבשה".
 (ג) עמק התשובה (ח"א סי' צ"ב אות ב') – "ולצחצחו במשחה גם כן איני יודע טעם לאיסור אלא שכדומה שהעולם נהגו להחמיר שלא לצחצח המנעלים, וכן מקפידין שלא לרחוץ ולצחצח הרצפה ואפשר שהרי הן בכלל ממעטין בשמחה".
 (ד) מועדים וזמנים (ח"ה סי' של"ח בהג"ה) – "ונסתפקתי בהאסור ללבוש המכוסס אי נוהג נמי במנעלים ... וא"כ נראה שבשבת זו גם אם הושחרו באופן שמבטיקים כחדשים ממש, ראוי לא ללבושו, ואף דנימא דשרי כשהושחרי במשחה ומברשת, כשמנקם באופן שמבטיקים כחדשים הוה בגדר כיבוס, ולע"ד כדאי להחמיר בשבת זו שאין ללבושן או למעבד הכי בשבוע שחל ת"ב בתוכו ממש, אם לא הל בשבת דשרי מדינא וכמבואר בפוסקים, וצ"ב לדינא".

יב. ניקוי אבק מהכובע (hat) וכדו'.

1. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ס"ט) – "הברשת כובע מהאבק שעליו, מותרת".

(ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סוף הע' א') – "וכן מותר להבריש כובע בשבוע זה".

(ג) הגרי"י ניימאן זצ"ל (נטעי גבריאל בין המצרים פרק ל"ה הע' י"ט) – "דלענין שבת מצינו בשו"ע סי' ש"ב שהוא כעין כביסה, משא"כ הכא לא אסרו".

(ד) הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קכ"ב) – "שאלה: האם מותר לנקות הכובע [עם מכשיר ניקוי] בתשעת הימים, או לא. תשובה: מותר".

(ה) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ה סעי' י"ב) – "מותר לנער האבק מן הבגד גם ע"י מברשת".

יג. כיבוס בגדים של זקן סיעודי.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קי"ט) – "שאלה: בשו"ע או"ח (סימן תקנ"א סעיף י"ד) כתב, שבגדים של קטנים שמלכלכין תדיר מותר לכבסם בתשעת הימים, יעו"ש. ושאלתי, אם גם לזקן סיעודי שמלכלך תמיד וכדו', האם מותר גם לכבס בגדיו. תשובה: צריך עיון".

יד. שטיפת רצפה (washing floors).

1. מיקל.

(א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"ב סעי' ט"ז) – "מותר לשטוף את ריצפת הבית בתשעת הימים - גם עם חומרי ניקוי".
 (ב) יביע אומר (ח"ג או"ח סי' ל"א אות ד') – "וה"ה שמותר לשטוף הרצפה בשבוע שחל בו ט"ב, ואין נמנעים משום דבר העלול לגרום אי נקיון בבית. ובפרט כשיש תינוקות קטנים הזוחלים ויושבים בבגדיהם ע"ג הרצפה, ועלולים להתלכלך מאד מזוהמת הקרקע. ומה גם שיכול לגרום מחלות ח"ו. וע"כ לא נהגו אצלנו להחמיר בזה כלל. ואדרבה ישנם נשים שמדיחות הרצפה בט' באב עצמו אחר חצות היום. וע' בברכ"י (סי' תקנט סק"ז). וזה י"ל".

(ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רמ"ח אות ד') – "יש נוהגים שלא לשטוף ולהדיח הרצפה של חדרי הבית כל תשעת הימים, ואינו מנהג נכון. וכן אנו נוהגים להקל בזה לשטוף ולהדיח את הרצפה עם חומרי ניקוי בכל תשעת הימים, וכל שכן שהדבר מותר בערב שבת לכבוד שבת".

חזון עובדיה (אבילות ח"ב עמ' רפ"ו אות ז', הע' ח') – "מותר לאבלים לשטוף הרצפה עם חומרי ניקוי משום נקיות, שזהו בכלל כיבוד וריבוץ הבית. [ואצלנו לא נשמע מעולם להחמיר בשבוע שחל בו ט' באב בשטיפת הרצפה ולגרום אי נקיון בבית, בפרט כשיש ילדים קטנים היושבים בבגדיהם על הרצפה]".

(ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ז') – "מותר להדיח הרצפה בתשעת הימים".

(ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דניי שבוע שחל בו ת"ב סעי' י"ז) – "יש מקומות שנוהגים שלא לשטוף ולהדיח רצפת חדרי הבית מראש חודש אב והלאה. ורק בערב שבת חזון מתירים לכבוד שבת. ואנו נוהגים להקל גם באמצע שבוע שחל בו תשעה באב. ויש להקל בזה בכל חדרי הבית. [שו"ת יביע אומר חלק ג' סימן לא סק"ד]".

(ו) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

May one do sponja during the 9 days? If no, what if one does one nearly every day during the year?

R' Y. Berkovits wrote: Sponja yes - polish no. Polishing would be some form of hesech hadaas, similar to aesthetic home improvements.

2. לכבוד שבת ודאי מותר.

(א) חזו"א (ארחות רבינו ח"ב עמ' קל"ג אות י"ג) - "הגר"ח"ק שליט"א [זצ"ל] שאל את מרן החזו"א צוק"ל לענין שטיפת הרצפה בתשעת הימים וענה לו שלכבוד שבת יש להקל".

חזו"א (הגר"ח"ק זצ"ל, פסקי ההלכות עמ' רע"ג שאלה כ') - "שאלה: האם שטיפת רצפה אסורה בתשעת הימים. תשובה: החזו"א אסר, ורק לכבוד שבת התיר".

(ב) בית אבי (ח"א סי' כ"ז) - "לא מצאתי מנהג זה בספרי האחרונים ובודאי הוא מנהג ותיקין שנהגו להצטער על חרבן מקדשנו ותפארתנו, אולם מצד הדין יש לומר דלא עדיף מכיבוס בגדים המבואר במשנה בתענית דכ"א, ואפי"ה מתירין לכבוד שבת כמבואר במג"א תקנ"א סעי' ג', ובפרט למי שאין לו אלא כתונת אחת והוכיח כן מהגמ"י, לכן ע"י עכו"ם פשיטא דשרי עיי"ש, ולכן רחיצת הרצפה דלא מציינו דזה איסור רק ממנהג שנהגו כן בודאי לא עדיף מכיבוס שמתירין לכבוד שבת, והרי מציינו דמותר להחליף הכתונת אפילו להאוסרין להחליף בגדי שבת בשבת חזון כמבואר ברמ"א סי' תקנ"א סעי' א', והטעם מבואר במג"א שם סק"ד דכיון שאינו לובש רק מחמת הזיעה, ור"ל שהוא ענין של בריאות הרי שהתירו משום נקיות, א"כ במדינתנו בימי הקיץ שמזג האויר פה הוא מלא זבובים ואינזקטים, ומצד הבריאות צריכים לנקות הרצפה, ובפרט במטבח במקום הכנת המאכלים צריכים להזהר בחוקי הנקיות, וצער גדול לשבת בחדר שאינו נקי לכן יש להתיר ע"י עכו"ם, כמש"כ המג"א הנ"ל לגבי כיבוס, וכיון שנוהגין לרחוץ הרצפה כמעט בכל יום לכן יש להקל לכבוד שבת".

(ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פרק י"ד סעי' כ"א, ס"ק ל') - "נוהגים שלא לשטוף הרצפה - אם אינה מלוכלכת ממש - אלא לכבוד שבת. [וגם כששוטף לרחוץ הרצפה כמעט בכל יום לכן יש להקל לכבוד שבת]."

(ד) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ס"ז) - "שטיפת רצפות מותרת בט' הימים, אך מי שאינו רגיל לשטוף דירתו באמצע השבוע מן הראוי להחמיר, ולצורך שבת מותר".

(ה) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ה אות ט', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"א אות ט', אב תשפ"א עמ' ד') - "נוהגים שלא לשטוף ולעשות נקיון בבית רק בצורה קלה ולא באופן יסודי, ואם נתלכלך יעשה כפי הצורך, [ואין להמנע משטיפת הדירה לכבוד שבת]."

(ו) הגר"ח"ק זצ"ל (נזר החיים עמ' ר"ז אות קל"ג) - "רק לכבוד שבת".

הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ו אות כ"ג) - "שאלה: האם מותר לשטוף הרצפה בתשעת הימים. תשובה: לשבת מותר".

הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ל) - "שאלה: אם מותר לשטוף הרצפה בתשעת הימים. תשובה: לכבוד שבת".

3. לכבוד סעודת בר מצוה יש להקל.

(א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' כ') - "במקום שתתקיים הסעודה, מותר לשטוף היטב את רצפת הבית לכבוד הסעודה".

4. מראי מקומות - התעוררות תשובה (ח"ג סי' ל', או ח"ג סי' של"ט), משיב דברים (יו"ד סי' רט"ו), רבבות אפרים (ח"ג סי' של"ז), חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' ט"ז), פסקי תשובות (אות ט"ו), ס' הבית (פרק כ"ט סעי' י"ט), קרא עלי מועד (פרק ד' סעי' ו'), נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' י"ז).

(א) שלמת חיים (סי' רי"ה, או סי' של"ב, או או"ח סי' שי"ב) - "בט' ימים אי שפיר דמי לרחוץ הרצפה, אי הוי זה כעין כיבוס בגדים. ושמעתי שהרב שמואל סאלאנט זצ"ל אמר שבעש"ק חזון לא ירחצו הרצפה כל כך בטוב כמו בפעם אחר, ואולי רק משום חומרא אמר כן. וצחצוח נעלים מהו, אם יש קפידא אז. תשובה: בצחצוח נעלים פשיטא דיש קפידא ואסור. גם לרחוץ הרצפה ראוי למאן דאפשר ליה להחמיר בחומרת האי גאון זצל"ה".

(ב) עמק התשובה (ח"א סי' צ"ב אות ב') - "וכן מקפידין שלא לרחוץ ולצחצח הרצפה ואפשר שהרי הן בכלל ממעטין בשמחה, אולם אם הרצפה היא מלוכלכת, ורוחצה כדי להעביר הלכלוך נראה דשרי".

טו. ניקוי שטיחים (carpet).

1. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ז', הע' ח') - "אבל נראה שאין לנקות השטיחים שבבית בתשעת הימים, אפי' עם שואב אבק, דיש לחוש שיש בזה משום כיבוס. [דשטיח שייך בי' כיבוס ממש, ולא מיבעיא כשמכבס השטיח עם מים דאסור, אלא גם עם שואב אבק חשיב כיבוס, דענין כיבוס שייך גם בלי מים, כעין הא דמציינו לענין איסור ליבון בשבת באו"ח סי' שב (סעי' א, ה, ז), וכיון דבנידוד המברשת שבסוף השואב אבק חודר לתוך השטיח וסורק אותו ומוציא את האבק ולכלוך המדובק בו שפיר י"ל דאית בי' משום כיבוס, ואע"ג דדיני כיבוס דתשעת הימים אינם תלויים בדיני כיבוס דהלכות שבת, מ"מ חזינן עכ"פ דנופל על זה שם כיבוס, שלכן בכל כה"ג שדרך כיבוסו בכך מסתברא שיש להחמיר ... דמ"מ שטיח שמתלכלך תדיר, וכגון כשיש לו גן ילדים בבית, יש להתיר לנקותו מידי דהוה אבגדים שמלפפים בהם את התינוק, דכיון דמתלכלכים תדיר שרי לכבסם, וכן לנקות רק חלק מן השטיח שהתלכלך מסתברא דשרי, ורק לנקות רובו ככולו של השטיח שבחדר יש לאסור]."

2. מראי מקומות.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (קובץ הלכות בין המצרים פרק י"א הע' ח') - "שהוא מסופק אי שרי לנקות שטיחים בט' הימים, דכיון שהמברשת שבסוף השואב אבק חודר וסורק את השטיח ואית לי' שם כיבוס, אפשר דה"ה לענין דידן יש להחמיר וצ"ע".

(ב) הרד"א קליינמאן שליט"א (קובץ הלכות בין המצרים פרק י"א הע' ח') - "וכבר הבאנו דעת הגר"ש סלנט זצ"ל שמחמיר לענין הדחת הרצפה, וא"כ כ"ש דלדידה יש להחמיר לענין ניקוי שטיחים, וכן לפמ"ש בהתעוררות תשובה (שם) שאוסר הדחת הרצפה משום דזיל בתר טעמא הוא דכל שמתלבן שייך בי' משום היסח דעת מן האבילות ואסור, א"כ ודאי דה"ה בנידוד יש לאסור".

טז. האם מותר לרחוק את המכונת בתשעת הימים.

1. וישמע משה (פר' דברים תשע"ו עמ' ב') – "שאלה: בתשעת הימים למנהג אשכנזי אסורה הרחיצה והכיבוס, והמנהג בירושלים להימנע משטיפת הבית אם לא במקום צורך גדול. ויש לעיין האם רחיצת המכונת אסורה או מותרת. תשובה: הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א [זצ"ל] אמר לי: אינו כדאי. והגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א אמר לי שאין בזה איסור אלא הידור בלבד. והגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א אמר שאם הלכלוך מפריע לו בנהיגה מותר לנקותו, אולם אם מנקה משום שאין זה לכבודו לנהוג במכונת לא נקיה, לא יעשה זאת בתשעת הימים. והגאון רבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א רצה תחילה לדמות ענין זה למש"כ הפוסקים שאין לרחוק פאה נכרית [שייטעל] בתשעת הימים, אע"פ שגם רחיצה זו אינה בגדר כיבוס בגדים האסור. אבל אני המחבר אמרתי שיש לחלק בין פאה נכרית שהנשים לובשות אותה על גופן ומתייפות בה וזה בודאי יש לאסור כמו כל תיקוני האדם, אבל רחיצת המכונת יש לדמותה לשטיפת כלים בבית שמותרת בודאי. והודה לי הגרש"א שטרן. וכן הסכים הגאון רבי שמאי גרוס שליט"א. והגאונים רבי חיים מאיר וואזנר ורבי נפתלי נוסבוים ורבי משה שאול קליין שליט"א נקטו להקל בזה למעשה, וכן הורה הגר"ש גרוס. ואמר הגר"נ נוסבוים שרחיצת פאה נחשבת ככיבוס בגדים ולכן אסורה משא"כ בנידון דידן".

יז. הנוסע בימים אלו: כיבוס במקום טירחא.

1. מחמיר, חייב להביא עמו מספיק בגדים שלא יצטרך לכבס [אפי' בגדים לילדים].
 (א) הגרש"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' ת"פ, נטעי גבריא אל בין המצרים פרק ל"ה הע' מ"ו [לשונו מובא לקמן]) – "הנוסע בימים אלו עם משפחתו וילדיו למקום אחר, חייב להביא עמו מספיק בגדים שלא יצטרך לכבס, אף שטירחא גדולה היא, דלא מצינו שהיתירו לכבס במקום טירחא".
 (ב) הגרש"א זצ"ל (נטעי גבריא אל בין המצרים פרק ל"ה הע' מ"ו) – "מי שהולך בימים אלו עם משפחתו וילדיו למקום אחר, מחויב להביא עמו די בגדים כדי שלא יצטרך לכבס אף שטירחא גדולה היא] דלא מצינו שהיתירו לכבס במקום טירחא, וכן אמרו לי הגרש"א זצ"ל וואזנר ורבי אלישיב שליט"א [זצ"ל] בפשיטות לאיסור".
 (ג) חוט שני (יד בבין המצרים פרק י"ג הע' מ"ז) – "מי שיש לו הרבה בגדים לילדיו, אך נוסע לימים האלו למקום אחר, מחויב הוא ליקח את כל בגדי הילדים, כדי לא לכבס, ואף שזה טרחא גדולה להביא את כל הבגדים עמו".
 (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ב אות קי"ט) – "הנוסע לחו"ל, האם צריך להביא מספיק בגדים לכל תשעת הימים או שיש אפשרות להקל ולקחת רק מה שרגיל לקחת, ואם יתלכלכו יכבס [לפני שבוע שחל בו]. תשובה: אין להתיר. במוצאי התענית יכול להקל ולכבס".
 (ה) ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' פ"א).
 2. מראי מקומות – נטעי גבריא אל (בין המצרים פרק ל"ה סעי' כ"ז), נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' י"ד).

יח. לכבס ע"י מי שנוהג היתר.

1. מחמיר.
 (א) אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ג על מ"ב סי' תקנ"א ס"ק ל"ד).
 (ב) הגרש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' נ"ח אות א') – "אי מותר לאשכנזי שנוהג איסור כיבוס מר"ח אב, ליתן לאלו הנוהגים היתר כגון לספרדים שיכבסו עבורו. תשובה: הלכה פסוקה באו"ח סי' תקנ"א ברמ"א 'אסור ליתן כלים לכובסת נכרית לכבס מר"ח ואילך' ובשע"ת שם אף להפר"ח דאמירה לעכו"ם בשאר איסור דרבנן שרי, משום חומרא דט"ב נהגו לאסור, ועי' שע"ת סי' תצ"ו בכ"ח חו"ל הנמצא בארץ [ודעתו לחזור] לדעת גדולי אחרונים אסור לו לומר לבן א"י שיעשה מלאכה עבורו ביו"ט שני, ואיפשיטא הבעי' שלך".
 (ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ז) – "הנוהגים איסור בכיבוס בגדים החל מראש חודש אב, אינם רשאים לתת בגדיהם להנוהגים היתר (עד שבוע שחל בו תשעה באב), אפילו כדי להניחם עד לאחר תשעה באב, כיון שיש להם קורת רוח לראות בגדיהם מכובסים. ומטעם זה אסור לתת לנכרים בגדים לכבסם, ולהניחם עד לאחר תשעה באב".
 (ד) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ו) – "שאלה: הנוהג לאסור כיבוס מר"ח אב, אם רשאי לומר למי שנוהג רק בשבוע שחל בו שיכבס לו. תשובה: לא".

יט. בן ספרדי שמכבס קודם שבוע שחל בו לצרף גם בגדים של בן אשכנזי.

1. מחמיר.
 (א) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קי"ז) – "שאלה: ספרדי שגר עם אשכנזי בחדר אחד, האם מותר לספרדי כשמכבס בתשעת הימים [לא בשבוע שחל בו ת"ב] במכונת כביסה, לצרף למכונה גם הבגדים של האשכנזי, או לא. תשובה: לא".

כ. הנות מכבסה.

1. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות כ"ד), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ז).
 (א) שבט הלוי (ח"י סי' פ"א אות ד', מבית לוי אב תשפ"א עמ' י' אות י"א) – "בענין מכבסה של יהודי אשכנזי, מר"ח אב עד שבוע שחל ט"ב אם מותר לכבס לצורך ספרדים, יראה להחמיר, ואפילו לבעל ערוך השולחן דמקיל בכובסת ישראל לצורך נכרים אם מפורסם שהיא כובסת שלהם, משא"כ זה מכבס גם להאשכנזים דאיכא מראית עין, וגם לאלו שמצדדים באחרונים להקל באיסור של מראית עין משום חשש אבוד פרנסה בשאלה דידן לא שייך זה, כי לפי מציאות עיר דידן גם כשלא יכבס ימים ספורים בין

ר"ח לשבוע של ט"ב, לא יאבד כלל הקונים הספרדים שיודעים חומרת האשכנזים, ואם נתנו למכבסה לפני ר"ח אב יש מקילים גם לצורך ישראל כיון שבכביסה לאחריים אין מנהג איסור, מיהו צריך לעיין בזה למעשה, עכ"פ לא יעשו בפרהסיא וצ"ע".
 (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ה') – "מי שיש לו מכבסה, ונתנו לו בגדים של ישראל קודם ר"ח, מותר לו לכבסם עד שבוע שחל בו תשעה באב, דהא לדידי' ליכא שמחה ומצד הנותן ליכא איסורא, דשרי לו ליתן בגדים למכבסה קודם ר"ח".
 (ג) הגר"א ונבצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ג אות קכ"ג) – "כשמכבס רק בגדי ילדים מותר. ואם לאו, יסגור את המכבסה".
 (ד) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ה סעי' כ"ה) – "מי שיש לו חנות מכבסה (דרי"י קלינינג), מותר להיות פתויה בימים אלו".

כא. ליקח בגדים המכובסים מבית המכבסה.

1. מיקל – נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ה סעי' י"ז), "מותר ליקח בגדים המכובסים מבית המכבסה, כשנתנם שם קודם ר"ח",
ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ב).
 2. מראי מקומות – ערה"ש (סעי' ט"ו), "אך אם מסרו להכובסת קודם ר"ח א"צ למחות בידה שלא תכבסם בימים אלו אך יזהירה שלא תביאם עד אחר ת"ב".

כב. לצורך מצוה.

1. מיקל – רמ"א (סעי' ג'), "לצורך מצוה, כגון אשה הלובשת לבנים מותרת לכבס וללבוש לבנים ולהציע תחתיה".
 2. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ב) – "ואם אין לה לבנים מכובסים, מותר לה לומר לנכרית לכבס לה, כיון שהוא לצורך מצוה".
 3. הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קס"ב אות ד') – "שאלה: בשו"ע סי' תקנ"א סעי' ג' רמ"א ד"ה לצורך מצוה שרי - האם בכל זאת חייב להניח הבגד ע"ג הקרקע לפני שילבשנו. תשובה: אחר שהתירו א"צ להחמיר".

כג. דבר האבד [כגון ילדים המלכלכים את הסדין (sheets)].

1. מיקל.
 (א) מחזה אליהו (ח"ב סי' ל"ה אות ד') – "מאחר דעוסק בהצלת הבגד ולא בחידוש הבגד. וכשם שמותר לרחוץ מקום מטונף בגוף מאחר דעוסק בנקיון הגוף ולא ברחיצת ועידון הגוף, כן י"ל דכביסה של הצלה מותרת גם בימי אבילות".
 (ב) הגר"י רובין שליט"א (קיצור הל' בין המצרים מספר ב' אות ט"ו) – "אם הבגד ינזק הרי הוא בכלל דבר האבוד שהותר אף באבל".
 (ג) ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' ע"ח. מקורו, צע"ג).
 2. רק במקום הפסד מרובה יש להקל.
 (א) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ה סעי' ח') – "אם הבגד יתקלקל קצת אם אינו כובסו אין רשאי לכבסו א"כ יתקלקל לגמרי [שלא התירו איסור כיבוס במקום הפסד אלא בהפסד מרובה]".
 3. מראי מקומות – בדה"ש (סי' שצ"א סעי' ב' בה"ל ד"ה לכל, עמ' רפ"ו).

כד. לצורך שבת.

1. אם אין לו כתונת או חלוק [בגדי זיעה] לשבת (משא"כ שאר בגדים), מותר לכבס – מג"א (ס"ק י"ד), ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ג, "וכן אם אין לו כתונת לשבת"), ערה"ש (סעי' י"ב, סעי' ט"ו), "לכבוד שבת מותר בכתונת", מ"ב (ס"ק ל"ב, בה"ל סעי' ו' ד"ה כלים), אג"מ (או"ח ח"ג ריש סי' פ'), נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ה סעי' ו').
 2. כל בגדים מותר לכבס – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"א).

כה. נכרי.

1. מחמיר: אסור ליתן כלים לכובסת אינה יהודי לכבס מראש חודש ואילך.
 (א) רמ"א (סוף סעי' ג') – "ואסור ליתן כלים לכובסת אינה יהודי לכבס מראש חודש ואילך, אבל קודם ר"ח מותר לתת, אף על פי שכובסת אחר ראש חודש (תוספות פ"ד דתענית ומהר"ל)".
 (ב) לבוש (סעי' ד') – "ונוהגין איסור כיבוס אפילו ליתן לכבס לגוים מראש חודש ואילך, אבל קודם ר"ח מותר לתת לגוים לכבס אף על פי שיכבס אחר ראש חודש".

2. לכבס אחר ט"ב.

(א) מחמיר.
 (1) מג"א (ס"ק ט"ו) – "מר"ח ואילך. אפי' א"ל לכבס אחר ט"ב".
 (2) שלחן שלמה (סעי' ז') – "ואסור ליתן אחר ר"ח לכובסת עכו"ם לכבס כלים אפי' לכבס אחר ט"ב".
 (ב) מיקל.
 (1) עי' א"ר (ס"ק ח') – "מר"ח ואילך וכו'. אפילו אמר לו לכבס אחר ט' באב (מג"א ס"ק טו). ולענ"ד להקל אפשר בזה, ודמי לס"ס תקמ"ג [סעיף ג] בחול המועד דנותן לכותי שיעשנו אחר המועד, ועיין סעיף ח', ואין בזה מסיח דעתו מאבלות כ"כ. ועוד הא כתב הב"ח [סוף ס"ח] דעיקר דין כיבוס ע"י כותי אינו אלא מנהג, ואם אין לו אלא כתונת לשבת פשיטא דמותר ליתן אפילו בשבוע שחל ט' באב, וגדולה מזו התיר הב"ח [סי"א] למי שיצא למרחקים לכבס לו ע"י כותי על כמה שבתות אף בשבוע שחל ט' באב. ואף שב"ח מתיר אף ע"י ישראל, מ"מ לא נ"ל להקל כל כך כמ"ש ראב"ן דף פ"ג [מס' תענית]".
 (2) הו"ד בפמ"ג (א"א ס"ק ט"ו) – "ועיין אליה רבה ח' צידד בזה מראש חודש ואילך ואומר לו לכבס אחר ט' באב י"ל דשרי".
 (3) יד אפרים (על מג"א ס"ק ט"ו).

- (4) דרך החיים (בין המצרים סי' ק"ל אות א') – "ודלא כמ"א".
 (ג) מראי מקומות – כה"ח (ס"ק ס"ט), ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' ק"ה).
 (1) מ"ב (ס"ק ל"ד) – "לכבס מר"ח ואילך. ואפילו א"ל לכבס אחר ט"ב ג"כ אסור **מטעם מנהגא** [מ"א] ובספר א"ר צידד להקל ליתן לה מר"ח ואילך לכבס אחר ט"ב והביאו הפמ"ג ולענין כלי פשתן בודאי יש לסמוך ע"ז".
 (ד) **הטעם להחמיר**.
 (1) מצד שמחה – פמ"ג (א"א ס"ק י"ב), "ועיין אות ט"ו וי"ט משמע הטעם דשמחה היא לו כשנותן בגדיו לכובס, ומהאי טעמא אף לכובסת עכו"ם אסור ליתן, ולא משום דמסיה דעתו מהאבילות, וי"ל".
 (2) מצד נתינה – מחצית השקל (ס"ק ט"ו), "מר"ח ואילך. אפי' א"ל כו'. אפשר משום הנתינה לגוי. דהא קודם ר"ח מותר ליתן אפי' כובסת אחר ר"ח".
 (3) אולי הנ"מ: לזמן נכרי לבא לביתו אחר ת"ב כדי לכבס הבגדים בביתו.
 3. מראי מקומות.
- (א) קנה בשם (אור ישראל חנ"ו עמ' ל"ב אות ל"ז, פסקי בושם פרק י"ז סעי' ח') – "מותר למסור לכובס נכרי בגדיו ער"ח, הגם שאינו מקבלם רק כמה ימים אחר כך, אם נתנם לפני ר"ח".

- כו. מראי מקומות – אג"מ (מסורת משה ח"א אר"ח אות שס"ז אות א'), **הגריש"א** זצ"ל (אשרי האישי או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ח), **הגר"ד פיינשטיין** זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"ד אות ט').
1. **שבט הלוי** (ח"י סי' פ"ג) – "שאלה: קייטרינג שעושה סעודת ברית ופדיון הבן כל יום בתשעת הימים, האם מותר להם לכבס המפות שולחן, דלא שייך שיהא מספיק לכל הסעודות ושמא להו בגדר צורך מצוה. תשובה: אם אפשר לעשות בלי כבוס המפות הי' נראה לעשות כן, אבל אם א"א בשום אופן בלי זה יש לדקדק רק הנצרך ביותר למצוה ולמעט מהרגיל כל השנה".
2. **רבבות אפרים** (ח"ג סי' שנ"ד) – "נשאלתי מבעל מסעדה אם מותר לנקות מפות הקינוח והשולחן מר"ח אב והלאה. ועיין בשואל ונשאל ח"ב סימן מ"ב ומשמע דאוסר רק בשבוע שחל בו ט"ב עיי"ש. וידידי הרה"ג ר' משה שטרן שליט"א ענה לי בזה אם א"א לו להכין כל הצורך שרי חוץ משבוע שחל בו ט"ב. וידידי הרה"ג ר"א אזבאנד שליט"א כתב לי: מותר שאינו לתענוג כחיתולים (דייפערס) שמותר לכבסם, מיהו אם יכול להכין ודאי שצריך להכין, עכ"ל".
3. **הגרה"ק** זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ג אות ו') – "שאלה: גדולים שהלכלכו להם כל הבגדים ואין להם מה ללבוש, האם יותר טוב לקנות בגד חדש או לכבס. תשובה: כנ"ל (אסור לכבס ולא לקנות חדשים רק ללבוש המלוכלכים זולת לקטני קטנים מותר לכבס)".
הגרה"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ד אות י") – "שאלה: האם מותר לכבס מגבת של בית הכנסת בתשעת הימים. תשובה: אין לכבס (ואין מתירין רק מה שמפורש)".
הגרה"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ד אות י"א) – "שאלה: האם מותר לקפל בגדים ולשים אותם כך בארון בתוך ט' הימים באב. תשובה: מותר".

יד | פאה נכרית.

א. לכבס פאה נכרית.

1. מחמיר.
 (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' של"ט אות מ"א) – "פאה נכרית אסור לכבסו (דומיא דכיבוס בגדים)".
 (ב) **הגריש"א** זצ"ל (דברי חכמים אר"ח אות תס"ד, ע' אשרי האישי או"ח פרק ס"ט סעי' ע') – "שאסור לעשות (וטעמו, שיש לזה דין בגד)".
 (ג) **שבט הלוי** (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ז הע' א'), בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ג אות א', אב תשפ"א עמ' ח') – "**וחפפת פאה וסירוקה** בכלל כיבוס וגיהוץ הוא ואסור".
 (ד) **הגר"ש דבליצקי** זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' פ"א הע' כ"ז) – "לאסור".
 (ה) **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק י"א סעי' ח', סעי' י') – "אסור לכבס פאה נכרית בתשעת הימים".
 (ו) **הגר"א נבנצל** שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"א) – "שאלה: האם מותר לכבס ולרחוץ פאה נכרית בימי ט' הימים. תשובה: לא".
 (ז) **הגר"ש מילר** שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ד' סעי' י"א, הע' צ"ה, סעי' כ"א) – "אסור לכבס שייטל אף לצורך חתונה שתחול מיד אחרי ט"ב. [אף קודם ששח"ב (אם יכולה לילך כך) ואין זה דומה למי שאין לו אלא חלוק אחד]".
 (ח) **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ל"ה סעי' ל"א, הע' נ"ה) – "אסור לכבס פאה נכרית במים [כן נראה שהוא בכלל כיבוס בגד]".
 (ט) **הגר"ע אויערבאך** שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"א הע' כ"ז) – "לאסור".
 (י) **הגר"ד פיינשטיין** זצ"ל (בני אברהם ח"ב סי' מ"א).
 (יא) **אום אני חומה** (ח"ב חידותם משתעשות סי' תי"ג) – "אשר שאל אי מותר בתשעת הימים למסור את הפאה לסדרו לצורך אחר ת"ב שנצרך לצאת מהבית. נראה דבסידור פאה איכא איסורא דכיבוס וגיהוץ דאסירא כמבואר סי' תקנ"א ס"ג דהרי נצרך לרחצו וסירוקו, וחמירא טפי דהוי מעשה אומן, ובזה השמחה הוי טפי. אמנם באופן שלא יהיה אפשרות למסורו אחר ת"ב ונצרכים לזה בסמוך לו, אם הוי הפאה במצב שא"א ללבושו, מותר, כהא דמי שאין לו חלוק הראוי ללבושו מותר לכבסו, ודברי השו"ע שם אינו אלא כשיש לו אפשרות ללבוש את החלוק, בזה אסירא בשבוע שחל בו ת"ב [ויל"ע דאפשר דלגבי האי דינא דאסירא רק בשבוע שחל בו ת"ב, בהאי שנה דאסירא רק לגבי דברים שאסורים מדינא ולא בדברים שאסורים ממנהגא, שרי נמי בהא, וצ"ע]. ובהא דאפשר ללבוש מטפחת גרידא לא חשיבא דאפשר בלא הפאה, דמי שאין רגיל בזה אית ליה צערא טובא בזה".

(יב) פסקי תשובות (אות כ', הע' קכ"ו) – "אבל פאה נכרית הרי היא בכלל בגד ואסור לרחוץ ולשטוף במים ומי ניקוי שונים וכדו', וכן לסדרה ע"י מומחית במכשירים חשמליים וכדו' אסור דכל זה בכלל כיבוס וגיהוץ שנאסרו בט' הימים (ולספרדים בשבוע שחל בו), ורק סירוק פשוט בבית מותר. [כ"ז שמעתי ממורי הוראה, וכ"ה עפ"י מ שכתבנו בסי' תקמ"ו אות ד']".

(יג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ו).
(יד) שערי נחמה (שער ג' פרק ב' אות ל"ה) – "אבל 'סירוק' פאה נכרית אסור, כי הרי חופפים אותה כדי לסרקה, ודבר זה נאסר בכלל איסור כיבוס".

(טו) בני אברהם (ח"ב סי' מ"א) – "שאלה: האם מותר לכבס פאה בתשעת הימים. תשובה: מסתברא לאסור דדינו כבגד וכן דעת רוב פוסקי זמנינו".

2. מיקל.

(א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (דברי חכמים או"ח אות תס"ד) – "שאינן זה נחשב בגד".

(ב) עי' רבבות אפרים (ח"ו סי' רצ"א אות ג') – "ראיתי כעת בשו"ת דברי חכמים ... ולכן אמרתי דבאין להן יכולות אבל סתם לרחוץ לאחרי ט"ב אולי יותר טוב להמנע, ועי' בזה, והמקילות יש להן על מה לסמוך".

3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' ז').

(א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ד אות י"ב) – "שאלה: האם מותר לרחוץ פאה נכרית בתשעת הימים. תשובה: אולי זה כיבוס".
(ב) הגר"ח פ"ש זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ח אות י"ב) – "שאלה: האם שרי לחפוף ולסרק פאה בתשעת הימים, או דאסור משום דחשיב בכלל כיבוס וגיהוץ. תשובה: מותר".

(ג) הגר"ח פ"ש זצ"ל (נשמת ישראל) שם שיתכן שמותר.

ב. לייבש הפאה ע"י מכונת ייבוש (blow-dryer).

1. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ט') – "פאה נכרית רטוב, מותר לייבש הפאה ע"י מכונת ייבוש (blowdryer), ולא חשיב גיהוץ".

(ב) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (בני אברהם ח"ב סי' מ"א, עמ' רס"ג).

(ג) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ד' סעי' כ') – "מותר לייבש שערות השייטלעך (blow drying) אף בששח"ב כל שנתכבם מקודם, ואין זה בכלל גיהוץ, הגרש"מ שליט"א".

ג. לתקן הפאה נכרית.

1. מחמיר [אא"כ סירוק פשוט].

(א) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ז הע' א', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ג אות א', אב תשפ"א עמ' ח') – "וחפפת פאה וסירוקה בכלל כיבוס וגיהוץ הוא ואסור".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ג סעי' י"א, הע' י') – "סידור פאה נכרית [ישנה] בצורה חדשה, אסור בתשעת הימים. [שזה נכלל באיסור תיקון בגדים וכלים דאסור בתשעת הימים כדאית' בשו"ע סי' תקנא (סעי' ז), ואע"ג דאין איסור אלא בתיקון בגדים חדשים כדמבואר שם, הלא בתיקון וסידור פאה נכרית הוי כמו פנים חדשות שבאו לכאן ולכן אסור]".

(ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ג סעי' י"ב, הע' י"א) – "אסור לגלח פאה נכרית [אפי' ישנה] בתשעת הימים, שגם זה חשיב תיקון בגדים. [דאע"ג שאין גילוח פאה נכרית חשיב גילוח ממש, אפ"ה ודאי אית בי' משום תיקון בגדים, שהוא נתחדש ע"י הגילוח, ואסור מטעם זה]".

(ד) מנחת פרי (רבבות אפרים ח"ח סוף סי' תק"ט) – "ומה ששאל באשה העוסקת בתיקוני פאה נכרית דחותכת ומסדרת אם שרי בתשעת הימים בין ר"ח אב לת"ב, נראה דלא גריעא מגיהוץ בגדים דלמנהגינו אסור".

(ה) עי' נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ו סעי' ט') – "אין לתקן פאה נכרית בימים אלו דהוי בכלל תקון בגד, ולצורך מותר".
(ו) עי' נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' כ"א, הע' ל"ה) – "לכתחלה יש לאם הבר מצוה לסדר הפיאה נכרית וללבושה קודם תשעת הימים, ואם לא הספיקה לסדרה ואין לה אחרת מסודרת כראוי, יש להתיר עד שבוע שחל בו ת"ב. [כן נראה, אך דוקא לאמו מותר ולא לשאר קרובים]".

(ז) עי' אום אני חומה (ח"ב חידותם משתעשות סי' תי"ג) – "וכשלא נצרך כיבוס וסירוק, אלא לקצצו ולהשוותו גרידא, נראה נמי דאסירא דחשינא כחידוש דבר ולא כתיקון גרידא, וחידוש דבר אסירא בתשעת הימים כמבואר בדע"ת סי' תס"ח בנצרך להתיר תפירה, ואפשר דתליא בשיעור הקציצה, מ"מ גם בזה אם אין אחר שרי. ולכן אם נצרכת אשה לקוצץ לצורך צניעות הפאה, נראה דמותר וגם אם הוי רק בגדר הידור בעלמא".

(ח) פסקי תשובות (אות כ', הע' קכ"ו) – "וכן לסדרה ע"י מומחית במכשירים חשמליים וכדו' אסור דכל זה בכלל כיבוס וגיהוץ שנאסרו בט' הימים (ולספרדים בשבוע שחל בו), ורק סירוק פשוט בבית מותר. [כ"ז שמעתי ממורי הוראה, וכ"ה עפ"י מ שכתבנו בסי' תקמ"ו אות ד']".

2. מיקל.

(א) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (בני אברהם ח"ב סי' מ"א, עמ' רס"ב) – "היקל לסדרו".

(ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל פרק ד' סעי' כ"א) – "יש מקום להקל לסדר שייטל (set) כדי ללבושה שאי"ז כגיהוץ אלא כתיקוני בגדים דשרי. ומ"מ בדרך כלל רגילין לעשות כן לאחר הכיבוס ואז בלא"ה אין ללבושה מצד איסור לבישת בגדים מכובסין, הגרש"מ שליט"א".

1) ע"י הגר"ש מילר שליט"א (בני אברהם ח"ב סי' מ"א, עמ' רס"ג) – "אמנם מצוי במקרים רבים שכשהנשים מסדרות הפאה הם משתמשים עם 'curling iron' ולכאורה זה אסור דהוי כגיהוץ כמבואר בשו"ע סי' תקנ"א ס"ג, וכן שמעתי מהגר"ש מילר שליט"א".
3. מראי מקומות.
א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' של"ט אות מ"א) – "ולסרוק או לחתוך ולתקן מותר רק בישיבים, אבל חדשים אסור לתקנם".

ד. לצבוע פאה נכרית.

1. מחמיר.
א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ג סעי' י"ג) – "וכן אסור לצבוע פאה נכרית [אפ"י ישנה] בתשעת הימים".
2. מראי מקומות.
א) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ו' סעי' ה') – "הגרש"מ שליט"א נסתפק אם צביעת שייטל נכלל באיסור תיקון בגדים, וראוי להימנע. וכש"כ אם צריך לכבסה מקודם דאז ודאי אסור. ולהוסיף שערות מצבע אחר לשייטל משומש (ע"י תפירה) אפשר להקל קודם ששח"ב, אבל בששח"ב צ"ע".
ה. להוסיף שערות מצבע אחר.
1. מחמיר.
א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ג סעי' י"ד) – "וכן אסור להוסיף שערות מצבע אחר לפאה נכרית ישנה משום איסור תיקון בגדים".
2. מראי מקומות – שושנת ישראל (בין המצרים פרק ו' סעי' ה'), לשונו מובא לעיל).

טו] בשביל קטנים: כיבוס.

א. הלכה.

1. רמ"א (סעי' י"ד) – "מיהו בגדים שמלפפין בהם הקטנים לגמרי, שמוציאים בהם ריעי ומשתינין בהם, הני ודאי משרא שרי; ואפילו בגדי שאר קטנים נוהגים להקל".
ב. מ"מ לא יכבסו הרבה ביחד – מג"א (ס"ק ל"ט), ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ח), מ"ב (ס"ק פ"ג).
1. בזה"ז, שיש לנו מכונסת כביסה.
א) מיקל.
1) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ז אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות נ"ז) – "אך בנוגע לכיבוס הביתי במכונת כביסה לא נאמר מגבלה זו ורשאי לכבס הרבה ביחד".
2) חנוך לנער (פרק כ"א סוף הע' ב') – "ומ"מ נראה שאם מכבסין במכונה אפשר לסמוך ולכבס בבת אחת".
3) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ט"ז) – "בזמננו שמכבסים במכונת כביסה, כשמכבס בגדי קטנים ביותר עדיף לכבס כל הבגדים המלוכלכים יחד".
4) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ו סעי' ד').
5) נחמת ישראל (פרק י"ח סעי' ד').
6) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' ט"ו).
ב) מראי מקומות.
1) הערות הגר"ח זצ"ל (על ס' קרא עלי מועד פרק ד' אות י"ח, שערי ציון ח"א עמ' קכ"ח אות ח') – "כמדומה שבס' זכרון שאול נסתפק בזה".

ג. ויכבסו בצנעא [אם אין מכבסו על גב הנהר] – מג"א (ס"ק ל"ט), ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ח), מ"ב (ס"ק פ"ג).

1. תליית הכביסה בחוץ.

א) אם ניכר שהם בגדי קטנים, יש להקל.

1) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ז, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות נ"ז, "ומותר אף לתלות כביסה בפרהסיה כאשר ניכר שהם בגדי קטנים".
2) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' סוף הע' ד') – "שאיין בזה חשש מראית עין כיון שניכר שהם בגדי קטנים, אבל מה שאינו ניכר ששייך לקטנים כמו מגבות אין לתלות בחוץ עכ"ד, והקשיתי לו ממ"ש המ"ב סי' תקנ"א סקפ"ג דלכתחלה יכבס בגדי קטנים בצניעה, וענה דדוקא בכיבוס יש מרא"ע שאינו ניכר כ"כ אז שהוא בגד של קטן משא"כ כשהבגד תלוי (ופרוש) על החבל ניכר שהוא בגד של קטן".
3) הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ח אות ט') – "אם ניכר שזה בגדי קטנים מותר".
4) נחמת ישראל (פרק י"ח סעי' ז').
ב) מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' ט"ו).

ד. מאיזה זמן: לבני אשכנז.

1. מראש חודש.
- (א) א"ר (ס"ק ל"א) – "משמע דס"ל דדין קטנים כדין גדולים דאסור לספר מי"ז בתמוז וכיבוס מר"ח".
2. רק שבוע שחל בו.
- (א) ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ח) – "ונראה לי דלצורך קטנים, אין להחמיר אפילו לפי מנהגנו, אלא בשבת זו".
- (ב) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' י' אות ט').
3. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ט), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' ו', סעי' ח' - סעי' י"א).
- (א) מ"ב (ס"ק פ"ב) – "עיינ בא"ר דלדין יש להחמיר בתספורת מי"ז בתמוז וכיבוס מר"ח ובה"א כתב דלצורך קטנים אין להחמיר אף לפי מנהגינו אלא בשבת זו".
- ה. עד איזה גיל נחשב בגדי קטנים.
1. פמ"ג (א"א ס"ק ל"ט) – "ועיין לבוש סעיף י"ג משמע בגדי קטנים נהגו להקל, היינו בני ג' וד' אסור, רק פחות מזה דמשתנים תמיד שרי לכבס כסותם. ועיין בית יוסף ודרכי משה משמע לכאורה שנהגו להקל כל בגדי קטנים כמו באבילות, וצ"ע".
2. ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ח) – "אבל בגדים שמלפפין בהם קטנים לגמרי שמוציאין רעי ומשתנין בהם, מותר. וכן שאר בגדי קטנים בני ב' וג' שנים, נוהגים להתיר".
3. חזו"א (הגרח"ק זצ"ל קרא עלי מועד פרק ד' הע' אות י"ז) – "החזו"א החמיר אפי בקטן בן שנה ואמר שאפשר להלבישו הבגד המלוכלך".
4. אג"מ (הגר"ש איידר זצ"ל עמ' ט', רבבות אפרים ח"ג סי' שמ"ז, עי' שמעתתא דמשה שמועות משה אות ל"ג) – "שקטנים שמשחקים והבגדים מתלכלכים אז מותר לכבס את הבגדים שלהם, אבל בצניעא".
5. אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' א') – "ובגדי קטנים פחותים מגיל שש שבע שנים שהתלכלכו מותר לכבס".
6. חנוך לנער (פרק כ"א הע' ב') – "נראה שגם קטן בן שש אם לכלך בגדיו ביותר, יש לסמוך על דברי הפמ"ג להקל ולהלבישו בגד מכובס, ואם אין לו מותר גם לכבס".
7. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות נ"ז, אות נ"ח, עי' הע' קנ"ז, גלאט חכ"א עמ' קמ"ז) – "קולא זו בכיבוס בגדי קטנים היינו עד גיל 5-6 ... ילדים בגיל קצת יותר גדול, שכבר אינם מתלכלכים בצואה וכדו' רק בחול וכדו' ואי אפשר להכין להם בגדים לכל תשעת הימים, יש להקל לכבס להם, אך בשבוע שחל בו תשעה באב ראוי להחמיר. ואם נגמר להם הבגדים ואין מה להלבישם מותר גם בשבוע שחל בו תשעה באב, וזה אף בילדים בני שמונה".
8. עמק התשובה (ח"א סי' צ"ב אות ח') – "גדר של קטן לענין שיהא מותר לכבס בגדיו נראה שהוא כל זמן שאין שומר את עצמו ומלכלך את בגדיו, אפילו הוא כבן ט'. ועוד דלא גרע ממי שבשרו מלוכלך דמותר לו לרחוץ. וא"כ הה"נ בגדיו".
9. חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' ד') – "שהיום מצוי שמתלכלכים תדיר גם עד גיל חמש ולכן מותר לכבס כסותם וגם מעל גיל זה אם יש צורך מיוחד יש מקום להקל כדעת הח"א המובא במ"ב שם סקפ"ב דלצורך קטנים מותר לכבס עד שבוע שחל בו ת"ב".
10. הגרח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ג אות ה') – "שאלה: בגדי קטנים המתלכלכים תדיר ואין לקטנים בגדים ללבוש, האם יותר טוב לקנות להם בגד חדש או לכבס. תשובה: אסור לכבס ולא לקנות חדשים רק ללבוש המלוכלכים זולת לקטני קטנים מותר לכבס".
11. הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ב אות קכ"א) – "ילד נחשב כל זמן שבגדיו רגילים להתלכלך תדיר, ומכבסים בגדיו תדיר, כך שאין שמחה בכיבוסם".
12. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Are we maykil to wash children's clothes during the 9 days?

R' Y. Berkovits wrote: Yes.

13. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ו סעי' ג', הע' ח'), נחמת ישראל (פרק י"ח הע' קצ"ב), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ט), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' ג' - סעי' ה').

1. כשמכבס בגדי קטנים באופני ההיתר, האם מותר להוסיף בגדי גדולים למכונת כביסה ולכבסם ביחד.

1. מחמיר.
- (א) אג"מ (ג' שבועות ארטסקרול, פרק ה' הע' קכ"ד).
- (ב) שרגא המאיר (ח"ו סי' קס"ב אות ט') – "שאסור לעשות כן".
- (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ט"ו) – "מי שמכבס בהיתר במכונת כביסה, כגון שמכבס בגדי קטנים ביותר, אסור להוסיף בגדי גדולים וכדו' לתוך הכביסה".
- (ד) הגרח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ד שאלה כ"ח) – "שאלה: האם כשמכבסים במכונת כביסה בגדי קטנים מותר להוסיף בגדים של גדולים. תשובה: אסור. כי יש איסור כיבוס".
- (ה) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ב אות קכ"א) – "עד כמה צריך לצמצם כשמכבס בגדי ילדים, [בזמנינו שמכבסים במכונה]. האם כל בגד שיתכן שיצטרך לצורך הקטן מותר, או רק מה שודאי צריך. תשובה: בגדי ילדים מותר גם כשיש מלאי גדול, ואין צורך לצמצם. אבל אסור להוסיף בגדי מבוגרים למכונה".
- (ו) שבט הקהתי (ח"א סי' קע"ג אות ג') – "דודאי אסור".
- (ז) נחמת ישראל (פרק י"ח סעי' ה') – "וכשמכבס בגדי קטנים באופני ההיתר הנ"ל, אסור להוסיף בגדי גדולים למכונת כביסה ולכבסם ביחד".
- (ח) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ').
- (ט) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' ט"ו).

ז. לכבס בגדי קטנים אם יש עוד.

1. מחמיר.

(א) שבט הקהתי (ח"א סי' קע"ג).

2. מיקל.

(א) תשובות והנהגות (ח"ב סי' רנ"ח) – "נראה שבתשעת הימים לא אסרו לכבס בחיתולים אף אם יש לו, וכ"ש שאינו מחוייב לקנות יותר שלא יצטרך לכבס, וחלוק בזה דין תשעת הימים שיסודו מדין אבילות שאסרו כיבוס שניכר בזה אבילות, ובבגדים שמתלכלכים לא אסרו, משא"כ בחוה"מ דמותר אף שאין האיסור רק בגדר מלאכה..."

3. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' י"ב).

ח. שאר בגדים ששכיח שמטונפים: אם יש היתר כיבוס.

1. מיקל.

(א) שלמת חיים (או"ח סי' ש"י) – "בתשעה ימים שמר"ח עד התענית אם יש קפידא להחליף מטפחות האף. ובסימן תקנ"א (סעיף ג') כתב המחבר לאסור אפילו מטפחות הידים, ולא קאמר רבותא טפי דאפילו מטפחות האף אסור. תשובה: העיקר אם שכיח שמטונפים ואינם ראויים הוי כמו בגדי קטנים".

(ב) תשובות והנהגות (ח"ה סי' ק"ע) – "ובענין מגבות ומטפחות בישיבות ומוסדות שמתלכלכים מהר, הנה כשמוכח שמלוכלך כולו ורגילים להחליפו תמיד, לכאן יש להתיר בתשעת הימים (וכ"כ בשלמת חיים' סי' רי"ז), אבל היום שיש מטפחות מנייר שמשמשים בו אין להתיר, ועכ"פ בשבוע שחל בו ת"ב צריכים להחמיר".

ט. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ו), נחמת ישראל (פרק י"ח), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' א' - סעי' ט"ז).

1. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

If a woman gets her clothing constantly soiled because of feeding a messy toddler does she have the same heter to wash her clothes as they are getting dirty every feeding?

R' Y. Berkovits wrote: Yes - if it's getting dirty from the kids.

טז. איסור לבישת בגדים מכובסים (wearing freshly laundered clothing) - סעיף ג'.

א. הלכה.

1. ימי חול, אסור – מחבר (סעי' ג', "אסור ללבשן בשבוע זה"), פוסקים.

ב. שבת, מותר – רמ"א (סעי' ג', "וכן לכבוד שבת לובשים כלי פשתן ומציעין לבנים כמו בשאר שבתות").

1. וגם לשולחנות, אבל לא לסדינים – מ"ב (ס"ק ל"ג, "ומציעין לבנים וכו'. היינו על השולחנות מותר להחליף לבנים אבל להחליף סדינים לבנים נהגו איסור"), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ז אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ד אות ג', עמ' כ"ב אות ד', "לכבוד שבת מותר לפרוס מפות מכובסות על השלחנות. אבל בסדינים וכלי מיטה נהגו איסור").

ג. קטנים [שהגיעו לחינוך].

1. מחמיר.

(א) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' ו') – "שיש לחנכו מגיל שיוודע להתאבל על ירושלים, וילד שלומד גמ' עם תוס' מסתמא הגיע לגיל הזה".

(ב) נחמת ישראל (פרק י"ט סעי' ג') – "גם לקטנים אסור ללבוש בגדים מכובסים באלו הימים, וכן אם רוצים ללבוש בגדים נקיים יש להם ג"כ להכניס מלפני ר"ח".

(ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ג, ילדים בהלכה עמ' קפ"ו).

2. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' י"ז).

(א) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' נ"ד) – "שאלה: האם מותר לילדים שלא הגיעו למצוות ללבוש בגדים מכובסים בשבוע שחל בו תשעה באב או שגם הם חייבים להכין לפני כן. תשובה: מותר, ואם אפשר יכינו".

(ב) הגר"ח ק"צ (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ד אות רע"ו) – "האם ילד קטן, מותר לו ללבוש בגד מכובס בשבוע שחל בו ט"ב. תשובה: לא".

ד. ללבוש פאה נכרית מכובסת בתשעת הימים.

1. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' י', הע' י') – "אע"ג דאסור לכבס פאה נכרית בתשעת הימים, נרא' דמותר ללבוש פאה מכובסת בתשעת הימים. [הקשיתי למו"ר שליט"א הא דעתו דאסור מדינא לכבס פאה נכרית, והמחבר (סעי' ג) הזכיר איסור כיבוס בגדים ולבישת בגדים מכובסים בחדא מחתה, והיאך שייך שיהא אסור לכבסו אבל מותר ללבושו כשהוא מכובס. והשיב מו"ר שליט"א שאין כ"כ נפק"מ להלבושו אם הוא מכובס או לא, ואין זה מורגש כמו שמרגישים הכיבוס בבגדים ולית בי' הנאת לבישת בגד מכובס, שלכן מותר ללבוש פאה מכובסת, אבל לכבסו אסור משום דאסור להתעסק בכיבוס בגדים משום שמסיה דעתו מן האבילות, עכ"ד"]".

(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ב הע' כ"ט) – "להקל בזה".
2. מחמיר.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ב) – "שאלה: האם מותר לאשה ללבוש פאה מכובסת אחרי ראש חודש אב. תשובה: אם יכולה תמנע מזה".

(ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ד' סעי' כ"א [לשונו מובא לקמן], פרק ה' הע' ח') – "לבישת שייטל מכובסת אסורה למרות שאין מרגישים כ"כ בהתחדשותה".

ה. כמה זמן לפני תשעת הימים.

1. אפילו מיד – הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ג', "לפני השקיעה יכול ללבוש").

ו. האם יכול בן ספרדי (שנוהגים כדעת השו"ע שאין לנהוג אבילות קודם שבוע שחל בו) ללבוש בגדים בשביל אשכנזי.

1. מיקל.

(א) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ה אות א') – "מותר לבני אשכנז לבקש מבני ספרד שנוהגים כדעת השו"ע שאין לנהוג אבילות קודם שבוע שחל בו, שילבש עבורו בגד מכובס שיהיה משומש".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ג אות קכ"ד) – "יכול ליתן לבן עדות המזרח ללבושם זמן מה".

(ג) ילקוט יוסף (מכתב בסוף ס' ממזרח ומערב עמ' רע"א אות י"ז) – "שאלה: האם ספרדי יכול ללבוש בגדים בשביל אשכנזי שלא 'הכין' בגדים אחרי ראש חודש אב (ולפני השבוע שחל בו). תשובה: כן".

ז. ללבוש חולצות בעלה לפני ראש חודש אב.

1. מחמיר, יש איסור לא ילבש.

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מה טובו גליון א' עמ' ע"ז הע' ט"ו) – "פסקו בפשיטות שזה אסור".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ו) – "שאלה: בערב ראש חודש אב אברך שלומד בכולל ולא יספיק לחזור הביתה כדי ללבוש במשך היום כמה חולצות להכין אותם לימי ט' הימים, האם מותר לאשתו ללבוש את החולצות שלו לזמן מה כדי שתהינה החולצות שלו לא מכובסות, או שיש בזה איסור של לא ילבש. תשובה: אסור. שיכין בערב שלפני ערב ר"ח".

(ג) הגר"י טשנר שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ז הע' ט"ו) – "שברור שיש בזה איסור של לא ילבש, ואיזה הו"א יש שאינו כן. והנה נשאלתי כמה פעמים שאלה דומה. אברך המגיע לכותל המערבי עם אשתו ומתחייב בקריעה, ויש עמו חולצה ישנה עבור זה אבל לאשתו אין לה. האם שניהם יכולים לעשות קריעה באותו חולצה. והנה הייתי רגיל לומר שאסור לאשתו ללבוש את החולצה שלו משום לא ילבש [והרי 'לא ילבש' הוא איסור דאורייתא, וקריעה בכותל מצוה מדרבנן, ואין טעם לעבור על איסור דאורייתא כדי לקיים מצוה מדרבנן]. אולם לאחמ"כ שמעתי או ראיתי בשם הגריש"א זצ"ל שאמר, שכיום חולצה קרועה אין דרך ללבוש אלא לזרוק לפח [שהרי אסור לתפור חולצה שקרעו אותה אצל הכותל], ולכן אחר שהבעל קרע החולצה, כבר אין זה בגד של איש, כיון שכעת אינו עומד ללבישת איש, ומותר גם לאשה ללבוש ולקרעה. ודפח"ח. אולם בשאלתינו שהחולצות שלימות, בודאי יש על אשתו איסור של לא ילבש ללבושם ואסור לה לעשות כן. והאברך ילמד מזה לקח, ובאם ח"ו המשיח לא יגיע לפני ר"ח אב הבע"ל, יקדים את עצמו כמה ימים לפני כן, ויכין החולצות ושאר הבגדים בעוד מועד".

(ד) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ז הע' ט"ו) – "פסקו בפשיטות שזה אסור".

2. מראי מקומות – מנחת חן (מה טובו גליון א' עמ' ע"ז הע' ט"ו).

ח. כמה זמן צריך ללבוש הבגדים לפני הט' ימים.

1. חצי יום – תוס' (מ"ק דף כד: ד"ה ברכת, "המנהג עתה שמלבישין אותו לאדם אחר יום או חצי יום ואין זה קרוי בגד מכובס לדידיה").

2. שעה אחת – רמ"א (יו"ד סי' שפ"ט סעי' א', "ואם לבשו אדם אחר רק שעה אחת די בכך (כל בו וסמ"ק)").

3. זמן מה – ש"ך (יו"ד סי' שפ"ט ס"ק ד', "רק שעה אחת. כלומר זמן מה וא"צ שעה זמניות וכן משמע בפוסקים וכן נוהגין ולא כמ"ש בעט"ז שעה או שתיים ואולי גם הוא ל"ד קאמר").

4. כחצי שעה – הגר"ש דבליצקי זצ"ל (יגל יעקב עמ' ס"ז, נחמת ישראל פרק י"ח הע' רכ"ב אות ה', "אפשר להכין בגדים מלפני ר"ח ע"י לבישה כל שחצי שעה"), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ד סעי' ג', "במקומות ששורר חום בימים אלו וצורך הוא להחליף החלוק מפני הזיעה, יש לנהוג שקודם ר"ח ילבש הבגדים המכובסים שיצטרך בימים אלו, כל אחד למשך חצי שעה בערך ואח"כ יפשטנו מעליו וילבש כתונת אחר, ואז מותר ללבושם מר"ח ואילך כפי הצורך").

5. דעת הבן איש חי זצ"ל:

(א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ו') – "ילבש קודם שבת את הכתונת המכובסת שיש לו שיעור שעה אחת ויפשטנה".

(ב) רב פעלים (ח"ד או"ח סי' כ"ט) – "יש להם תקנה שילבשו קודם שבת זו כתונת המכובס ב' וג' שעות ויפשטו אח"ך ויצניעה לשבת זו ללבושה בתוך השבוע זה היום שירצו ואף על פי שהיא עודנה נקייה עכ"ז כיון שלבשו אותה קודם שבוע זו אין זו חשיבה מכובסת חדשה אך צריך שילבשו אותה מקודם ב' וג' שעות לפחות כדי שתקבל מקצת זיעה מן הגוף ותתרכך מעט מקשוי הכבוס וכנז' באחרונים ז"ל".

6. דעת הגריש"א זצ"ל:

(א) חצי שעה – הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קע"ב, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות נ"א, "צריך לילך בזה חצי שעה"), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ה).

(ב) עשרה לט"ו דקות – הליכת בת ישראל (אנגלית, פרק כ"ה הע' ט"ו).
7. דעת הילקוט יוסף.

(א) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ז') – "שכל אחד ילבש הבגד המכובס **למשך כשעה** [הליכות עולם ח"ב עמוד קמ] לפני שיכנס שבוע שחל בו ט' באב, ואחר כך יפשטנו מעליו וילבש בגד אחר למשך כשעה, וכן הלאה".
(ב) ילקוט יוסף (מועדים, מדיני ימי תשעה באב סעי' י"ב) – "שכל אחד ילבש הבגד המכובס **למשך חצי שעה**, לפני שיכנס שבוע שחל בו תשעה באב, ואחר כך יפשטנו מעליו וילבש בגד אחר גם כן לחצי שעה, וכן הלאה".

8. מראי מקומות – אבני ישפה (ח"ג סי' נ"ח ענף א'), רבבות אפרים (ח"ג סי' ש"מ אות א'), מקדש ישראל (סי' צ'), קרא עלי מועד (פרק ד' הע' ז'), נחמת ישראל (פרק י"ח הע' רכ"ב).

(א) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד סוף עמ' תע"ט) – "דבגד מכובס שישן עליהם הוי כמו שלבשן ומותר ... בתשעת הימים".
(ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז הע' א' ד"ה ועל) – "וילבשם בכדי שתקלט בהם זיעה, ואם הוא מזיע כעת די בכמה דקות, או אפילו מיד לאחר שלבש אם כבר נקלטה הזיעה, ואם לא, ילבשם כחצי שעה או שעה".

(ג) בכרמי יהודה (או"ח תשובה של"ב) – "שאלה: כידוע שלובשים קודם תשעת הימים בגדים שמעונין להשתמש בהם בתשעת הימים ואח"כ פושטים אותם, כמה זמן יש ללבוש את אותם בגדים, והאם יש סוגי בגדים שאין צריך לעשות בהם העיצה הנ"ל. תשובה: כמה שעות, גרביים וכיוצ"ב".

(ד) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"א ד"ה ודע) – "הרמ"א שאפילו רק שעה אחת די בכך. וכתב הש"ך (סק"ד), כלומר זמן מה ... וכן בדרכי חיים ושלום (סי' תתרמ"א) כתב, שאפילו ברגע אחד די בכך".

(ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' כ"ו) – "ומשך זמן הלבישה אינו תלוי בשיעור זמן קבוע, אלא העיקר שיהא לבוש בו עד שמסיח דעתו מן הבגד".

(ו) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ה) – "דאם אסור ללבושם מעיקר הדין כמו בשבוע שחל בו תשעה באב, אין להתיר ללבוש בגד שלבשו אחרי הכיבוס רק שעה אחת [אלא אם לבשו יום או חצי יום וכנ"ל], אבל אם אסור ללבוש בגד מכובס לא מעיקר הדין אלא שכן נהגו, יש להתיר אם לבשו שעה אחת, ונפק"מ מר"ח עד השבת".

חוט שני (רבבות אפרים ח"ה ס' קע"ד אות א') – "מי שקנה חליפה חדשה ורוצה ללבוש בט' הימים אמר הגר"נ קרליץ שליט"א דלא סגי שלבש הבגד חצי שעה לפני הטי הימים, אלא צריך שהבגד יהי מקומט מחמת ההשתמשות".

(ז) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ב שאלה י"ד) – "שו"ע שם אסור לספר ולכבס בשבוע שחל בו ת"ב, והרמ"א כתב שאנו נוהגים מר"ח. כשמכניס בגדים לפני תשעת הימים ללבושם שלא יהיו נחשבים נקיים כמה זמן צריך ללבוש כל בגד שלא יחשב מכובס. תשובה: אין לזה שיעור צריך שקצת יתקמט".

הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ח אות ו') – "שאלה: מהו שיעור הזמן שצריך ללבוש הבגדים כדי שיקראו משומשים ויהא מותר ללבושם שוב בתשעת הימים. תשובה: אולי אם נתקמט ונתלכלך".

(ח) הגר"א ובנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"א אות קי"ז) – "כמה זמן צריך ללבוש הבגדים כדי שלא יהיו נחשבים כלובש בגדים מכובסים. תשובה: קשה ליתן בזה זמן. אמנם עיקר הדבר שצריך שיגיע למצב כזה שכבר אין לו את הרגשת השמחה שיש לו כשלובש בגד מכובס".

ט. בגד ע"ג בגד.

1. מחמיר.

(א) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ח' סוף הע' ג') – "ושמעתי ממרן זצ"ל שלבשית כמה חולצות ביחד זו על גבי זו, בודאי שאין נחשב שלבש את החולצות העליונות".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' כ"ז) – "לבישת כמה בגדים זה ע"ג זה לא מועיל לבטל ממנו שם מכובס, וצריך ללבוש הבגדים כרגיל".

(ג) קרא עלי מועד (פרק ד' הע' ז') – "דלא מועיל ללבוש כמה חולצות יחד זע"ז".
2. מיקל [אם מתקמט קצת].

(א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' א') – "ויכול ללבוש כמה בגדים יחד".

(ב) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות נ"ג) – "בבגד שמותר לעשות כן, שילבש כמה חולצות זה על גבי זה, ובלבד שיתקמטו קצת".

(ג) הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ד' הע' י"ט) – "אם מתקמט קצת יש להקל".

הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ב שאלה ט"ו, שערי ציון ח"א עמ' קכ"ז אות ה') – "שאלה: האם כשלובשים כמה חולצות יחד זה מועיל. תשובה: נוהגים כך לעשות".

הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ה') – "ואפשר ללבוש זה ע"ג זה, אם ניכר עליהם זה אחרי הלבישה הזו".
ד) נחמת ישראל (פרק י"ז סי' ג').

(ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ו).

3. מראי מקומות – פסקי תשובות (הע' קי"ד).

י. הנחתו על הרצפה.

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תע"ט, מקראי קודש תעניות-בין המצרים פרק ג' הע' ט"ו סוף ד"ה אלא [עמ' ק"ט]), עי' ששכ"ה פרק ס"ה הע' ל') – "לא הסכים למנהג זה".

- (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' א', הע' א' ד"ה ובגד) – "אבל לא מועיל לשפשף את הבגד ברצפה, ולהחשיבו על ידי זה כאינו מכובס. דלא דמי לבגד שהתלכלך בזיעה, שבגד זה שיביאו לאדם אחר לא יהא מאוס עליו כבגד שיש בו זיעה".
- (ג) פסקי בושם (פרק י"ז סעי' י"ב, ע"י סעי' י"ג, סעי' י"ד) – "אין להקל".
- (ד) שבט הלוי (חי"א סי' קל"ה, מבית לוי אב תשפ"א עמ' ט') – "אשר נשאלתי בהמבואר או"ח סי' תקנ"א ס"ג ועוד דאין לובשים לבנים מכובסים בתשעת הימים מר"ח אב אם לא לצורך מצוה ולכב' שבת, אם מותר לנהוג מה שרגילים קצת בני"א להניח ע"ג קרקע וכאלו נעשה ע"ז בגד ישן אינו מכובס. דעתי פשוט דאין לעשות כן דהיא ערמה לבטל זכרון אבלות - דרבים בימים אלה, וכדאי בית אלקינו להחמיר בזה וכיו"ב בימים אלה. ומי שהוא איסטנס באמת דמתירים בכזה גם רחיצה לצורך גדול גם בזה יש היתר בלא"ה, ויחליף פ"א בימים אלה, אבל אין כל אדם יכול לומר איסטנס אני, והלב יודע וכו'".
- (ה) בכרמי יהודה (או"ח תשובה של"א) – "שאלה: האם יש תקנה ללבוש בגדים מכובסים ע"י שיוורקם על הרצפה וידרוך עליהם מעט. תשובה: אין להשתמש בהתירים כאלו".
- (ו) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"א אות קט"ו, ע"י אות קכ"ד) – "בדיעבד, אם לפני תשעת הימים לא הכין בגדים רגילים ללבישה, האם מספיק להניח אותם על הרצפה [ועל ידי כן שוב אין שמחה בלבישתם]. תשובה: אדמו"ר זללה"ה אסר".
- אמנם ע"י הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ט אות כ"ב) – "בתשעת הימים, שאז אסור ללבוש בגדים מגוהצים - האם מספיק להשליכם על הארץ ע"מ שלא יקראו 'מגוהצים'. א"כ מה המקור. תשובה: כך יש נוהגים, שאז כבר בטל כבוסם וגהוצם".
- (ז) הליכת בת ישראל (אנגלית, פרק כ"ה הע' ט"ו) - אין מקור.
2. מיקל.
- (א) הגר"חפ"ש זצ"ל (בתיבות ההלכה חמ"ד עמ' תקל"ו) – "דלא בעינן הכנה ע"י לבישה דוקא, אלא גם אם יקלקל את חידוש הבגדים וכיבוסם ע"י שישליכם על הרצפה וכדו' יגיע על ידי זה לאותה תוצאה ומותר לו ללבושם, דלכלוך האבק נחשב כמו זיעת מלבושו, ואז אין איסור לבישת בגד מכובס, ומצינו כהאי גוונא בספר לחם הפנים [יו"ד סי' שפט], ועיי' מה שכתב בברית הלוי [ח"א סי' עא]".
- (ב) תשובות והנהגות (ח"ה סי' ק"ע) – "עיינן שו"ת מנח"י ח"י סי' מ"ד שהביא מספר 'לחם הפנים' דלהניח ע"ג קרקע כשעה אחת הוי כלבשו אחר ... שדינו ככתונת שצריך להחמיר ולהכין קודם, או להניחו על הארץ".
- (ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ז).
3. לפעמים יש לצרף שיטה זו, ולהקל.
- (א) מנחת יצחק (ח"י סי' מ"ד) - לשונו מובא לקמן.
- (ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' ט') - לשונו מובא לקמן.
4. מראי מקומות – קנה בשם (ח"ג סי' ל"ז), קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ל'), קרא עלי מועד (פרק ד' סעי' ג', הע' ח'), נחמת ישראל (פרק י"ט סעי' ו').
- (א) הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קע"ג, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ט) – "וכן בכל שעת הדחק מותר בט' ימים לשים על הארץ חלק מכובס וללבושו".
- הגריש"א זצ"ל (מקראי קודש תעניות-בין המצרים פרק ג' הע' ט"ו ד"ה אלא, עמ' ק"ט) – "וכעבור שנים שאלנו את הגרי"ש אלישיב שליט"א [זצ"ל] לגבי הכנת בגדים לפני ראש חודש אב (למנהג האשכנזים. ואילו לספרדים לפני שבוע שחל בו ט"ב - מ.ה.). מה שנוהגים ללבוש בגד נקי לפני הזמן שאסור ללבושו. כמה זמן עריך ללבושו על מנת להפקיעו מדין בגד מכובס ושיהיה מותר אח"כ ללבושו. והיה נראה שהגריש"א שליט"א [זצ"ל] אינו שבע רצון כל כך מפתרון זה, ומ"מ אמר שלמעשה מספיק 'שעה - שעתיים' ללבושו. ושאלנו אם שכח ולא עשה כן לפני ר"ח אב, האם מספיק להניח את הבגד המכובס על הרצפה. וענה הגריש"א שמספיק. ושאלנו האם צריך להניחו דוקא על קרקע העולם, דהיינו קרקע בתולה ולא על רצפה מרוצפת. וענה הגריש"א שאפשר להניח הבגד על רצפה מרוצפת, אך בתנאי שלא שטפו אותה ממש קודם לכן כך שהיא נקיה. ואם היא מלוכלכת באופן שצריך כבר לשוטפה זה הטוב ביותר. מ"מ העיקר שהרצפה לא תהיה נקיה. והעיקר פה זה הלכלוך, ועי"כ מתבטל הכיבוס. ושאלנו, האם גם בזה צריך להניח את הבגד שעה על הרצפה, וענה הגריש"א שאין צריך שעה, כי פה העיקר שזה לא נחשב כבר נקי, ואפי' כשמניח הבגד זמן קצר על הרצפה זה נחשב שאינו נקי. עכת"ד".
- (ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ב ד"ה אב) – "אם שכח להכין הבגדים קודם שבוע שחל בו ט' באב, כתב הלחם הפנים (סי' שעו), בשם מהר"ש מלובלין, שאם הניח הבגד על קרקע עולם שעה אחת מותר. ע"ש. וכ"כ בשו"ת הררי קדם (סי' צג אות יא). וכן כתב בשמו בספר בית דוד ביסטריץ (סי' שפט סעיף א), שלדבריו גם בט' באב יש תיקון זה. וע"ע בשו"ת מנחת יצחק חלק י (סי' מד), ובשמירת שבת כהלכתה (עמוד שי הערה ל). ויש לסמוך עליהם (בצירוף דעת רש"י והרמב"ם הנ"ל)".
- (ג) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ה אות ב) – "בשעת הדחק כשנצרך להחליף בגד יש להתיר לזרוק או לדרוך על בגדים מכובסים, עד שלא יראה בהם שהם מכובסים. וכן במקום כבוד הבריות יעשה כנ"ל".
- (ד) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ב אות ב) – "שאלה: בשעת הדחק שצריך ללבוש בגד זיעה, שלא לבשו לפני תשעת הימים האם יכול להניחו על הקרקע עד שיתקמט ולא ירגיש כיבוסו. תשובה: יש מקילין".
- הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ד' סעי' ג', אות כ') – "[ו]י"א דכשצריך להחליף בגדי זיעה יניחו על הרצפה שלא יהי נקי כ"כ ואח"כ ילבושו. קשה להקל בזה ועכ"פ שיתקמט ויתלכלך מזה".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ז) – "שאלה: מי שלא לבש הבגדים קודם שבוע שחל בו ט"ב, אם סגי במה שזורק הבגד לריצפה. תשובה: יש מקילים".

הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ב שאלה י"ז) – "שאלה: האם להניח בגד מכובס על הרצפה זה מועיל שיחשב כאינו מכובס. תשובה: רק בשעת הדחק מקילים".

הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ח אות ז') – "אולי אם נתקמט ונתלכלך".

(ה) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ד סעי' ד') – "אם לא לבש הבגדים קודם ר"ח, יכול להשיש מלבושיו לארץ לזמן מה, כדי ללכלך ואח"כ רשאי ללבושן, אך לא סגי שיניחם על קרקע מרוצפת וכדו' רק **בעיני קרקע עולם**".

(ו) אבני דרך (ח"ט ס' ע"א) – "העולה לדינא: דראוי לחייל ירא שמים להניח את הבגד על הרצפה, אם לא הייתה לו אפשרות להכין לפני את הבגד המכובס. ובוודאי דעל כך ניתן לומר דכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה".

(ז) תשובות ישראל (ח"ה ס' ל"ג אות י"ג) – "בתשובה שפ"ז דן שיש מקילים לזרוק הבגד לרצפה ומותר ללבושו, ולענ"ד לזרוק לא מהני מידי, ורק אם משפשף הבגד באבק הרצפה מותר, וזה מותר לכתחילה".

יא. לבישת טלית מצוה מכובס.

1. רב פעלים (ח"ד או"ח סי' כ"ט שאלה ד') – "כל כהא בין הוא טלית גדול בין הוא טלית קטן שרי ללבוש המכובס מפני שהוא צורך מצוה והרי מצינו בענין הבנין דשרי לבנות הביה"כ אפי' בערב ט"ב ואפי' ציור וכיור שרי משום דצורך מצוה הוא ועי' באחרונים ז"ל וכן מצינו שהתירו כיוצא בזה לצורך מצוה כגון אשה הלובשת לבנים מותרת לכבס ללבוש לבנים ולהציע תחתיה וכנז' בהג"ה ס"ג, וכן ברחיצה התירו לצורך מצוה ולכן נדה רוחצת וטובלת ואפי' אם טובלת ליל עשרה באב מותר לה לרחוץ ערב ט"ב אם א"א לה לרחוץ בליל עשירי וכנז' בהג"ה ס"ז ע"ש ולכן הה"ד כאן כיון דהטלית הוא בין גדול בין קטן הוא לובשו בעבור מצוה אין זה דמי לבגדים שלו ולית ביה האי דינא ומותר ללבושו אף על פי שהוא מכובס וזה פשוט".
2. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ב) – "וטלית גדול של מצוה, המכובס ומגוהץ, מותר ללבושו אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, שכיון שהוא צורך מצוה שפיר דמי".
3. תורת המועדים (בין המצרים עמ' קס"ו ד"ה ועיין) – "רב פעלים ...".
4. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ד אות כ"ד) – "טלית מכובס אפילו של מצוה אין ללבושה, וכן טלית קטן, ואם אין לו טלית אחר וכן אין לו ממי לשאול מותר. ויש שמתיר ללבוש טלית גדול או קטן מכובסים בכל אופן, מפני שהוא צורך מצוה".

יב. לכבוד בר מצוה.

1. מחמיר.
- (א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ד) – "כשחל בר מצוה בתשעת הימים, אין הנער וכ"ש ההורים וכ"ש שאר קרובים רשאים לרחוץ, שלא התירו רחיצה לצורך זה. אין ללבוש בגדים מכובסים אלא בגדים נקיים שהכין לזה".
עי' נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ז) – "אין לו בגדים נקיים, רשאי לכבס בתשעת הימים לכבוד השמחה".
נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ח) – "אין להחליף סדינים ומצעות לנער בר מצוה".

יג. לפגישה, שידוך.

1. מיקל.
- (א) חזו"א (שונה הלכות תורת המועדים ס"ק נ"ה אות ג'), הו"ד בפסקי ההלכות (עמ' רע"ג שאלה י"ט) – "לצורך פגישה יכול ללבוש בגדים מכובסים כשיש בזה צורך [שהרי התירו לעשות אירוסין אף בת"ב א"כ כל דבר שיכול לגרום לאירוסין מותר לעשות בימים אלו (מין הגר"ח ק בשם מרן החזו"א וכ"כ תלמיד מרן הגריש"א בשמו)].".
2. מחמיר.
- (א) הגר"ח זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ז) – "מה הדין של הבחורה בנוגע ללבוש בגדים מכובסים בתשעת הימים, ומה הדין בנוגע להתרחץ וללבוש בגדי שבת. תשובה: הכל אסור ואם נגזר השידוך זה לא יפריע".
- יד. מראי מקומות.
 1. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ז') – "ומיהו אם לא הכין בגדים כנז', ויש כאן כבוד הבריות, יוכל ללבוש בגדים מכובסים. [יביע אומר ח"י דף קפד רע"ב]".

יז. בגדי זיעה.

א. שלא בשביל תענוג, יש להקל.

1. ערה"ש (סי' שפ"ט סעי' ו', גבי אבילות) – "לדינא בוודאי קיי"ל כרוב הפוסקים וכמדומני שעתה אין נוהרים בזה ליתן לאחר ללבוש הכתונת מפני שהרבה אנשים קצים בזה ללבוש כתונת שלבשו אחר ועוד דבכתונת יש להקל אפילו לריב"א דאין זה משום תענוג אלא שא"א לילך בכתונת הישנה מפני הזיעה ואפשר לומר דכוונת הריב"א הוא על שארי בגדים ולא על כתונת".
2. גשר החיים (ח"א פרק כ"א סי' י' אות א', גבי אבילות) – "וכן כתונת שיש בה זיעה מותר לו להשטיפה להסיר הזיעה או להחליפה בכתונת אחרת דהר"ז כמלוכלך (וכ"כ ערוך השולחן שפ"ט ו')".
3. אג"מ (הגר"ש איידר זצ"ל עמ' ט' אות ח', הו"ד ברבבות אפרים ח"ג סי' ש"מ, שמעתתא דמשה שמועות משה אות י"ז) –

undergarments, socks, and pajamas which are worn directly on the body may be changed during the nine days where irritation or discomfort will develop.

- (א) אמנם עי' ג' שבועות (ארטסקורל, פרק ה' הע' קל"ט) – "ובקובץ שיעורי הגר"ש פעלדער שליט"א בציון סג הביא שכן שמע מכמה תלמידי מרן הגר"מ זצ"ל דיש ללבוש בגדי זיעה קודם ר"ח. וכן אמר לי הג"ר ראובן פיינשטיין שליט"א שדעת אביו זצ"ל היתה שצריך ללבושם קודם. וממילא אינו ברור כ"כ מה היתה דעת מרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בבגדי זיעה".

4. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' י"ב, שלמי מועד עמ' ת"פ, רבבות אפרים ח"א סי' שע"ג, אבני ישפה ח"ג סי' נ"ח ענף ב') – "בגדי זיעה שלובשים על בשרו, וכן גרביים, אם מניעת החלפתם **גורמת קושי** - מותר להחליפם".
5. **בכרמי יהודה** (או"ח תשובה של"ב) – "והאם יש סוגי בגדים שאין צריך לעשות בהם העיצה הנ"ל. תשובה: ... גרביים וכיוצ"ב".
6. **הגרשיש"א זצ"ל** (פסקי הלכות קרול או"ח אות קע"ב, רבבות אפרים ח"א סי' שע"ג, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ט) – "ובגדים הסמוכים לגוף וגרביים לא נקיים מותר להחליף".
- הגרשיש"א זצ"ל** (ישא יוסף או"ח ח"ג סוף סי' ק"מ) – "שבבגדי זיעה הסמוכים לגופו יש מקום להקל (אם לא הכין מקודם) להחליף אותם בתשעת הימים".
7. **שבט הלוי** (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ז אות ב', הע' ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ד אות ב', אב תשפ"א עמ' ח') – "אפשר להקל בבגדי זיעה - לבנים וגרביים [דבבגדי זיעה אפשר להקל ואין צריך להכניסם ע"י לבישה קודם ר"ח]".
8. **ששכ"ה** (פרק ס"ה סעי' ז', גבי אבילות) – "ואילו לבנים וגרביים מותר להחליפם אף בימות החול, אם אמנם מחליף אותם מחמת הזיעה".
9. **אבני ישפה** (ח"ג סי' נ"ח ענף ב') – "לבגדים תחתונים שאין צורך ללבוש לפני תשעת הימים".
10. **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק י"א סעי' כ"ג) – "מותר להחליף בגדי זיעה שלו וללבוש מכובסים כשמרגיש צורך לכך, ואין צריך ללכלכם קצת קודם שלובשם".
11. **מועדים וזמנים** (ח"ה סוף סי' של"ח) – "בבגד עם זיעה **שאיין החילוף לתענוג** או להתייפות כלל שרי בלאו הכי ואין בזה אסור".
12. **אור יצחק** (או"ח סי' רי"ט, על סעי' ז' ד"ה ועוד) – "צריך להודיע לציבור, שכל בגדי זיעה כגון בגדים הנוגעים בגוף וגם חולצות בכלל זה וק"ו גרביים, כל אלה צריך להחליף בכל יום ואפילו בתשעה באב, ואין איסור יותר בת"ב מכל השבוע בענין זה".
13. **עי' נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ל"ד סעי' ה', סעי' ו', סעי' י"ז, עי' סעי' ג') – "בגדים התחתונים מותר להחליפם לצורך, וכדאי ללבוש אלה שלא גוהצו. גרביים (זאקען) שמחליפין מטעם זיעה וריח רע מותר להחליפם לצורך".
14. **דברי חכמים** (או"ח אות תנ"ט) – "שמתיירן להחליף בט' ימים כשהם נקיים".

ב. מחמיר.

1. **בן איש חי** (שנה א' פ' דברים אות ו') – "כיצד יעשה, יפשיט הכתונת שעליו, שלבש אותה בליל שבת, וילבש במקומה המכובסת, ותשאר עליו ולא יפשטנה ביום ההוא, ואז אותה כתונת שפשט ביום שבת, ילבשנה אחר שבת, כי עדיין לא נעשה בה זיעה ולכלוך, מאחר שלא לבש אותה זמן הרבה. כן העליתי בסה"ק מקבציאל, **וכן יעשה באנפלאות**, ושאר בגדים הצריך להם בשבוע זו".
 2. **כה"ח** (ס"ק צ"א).
 3. **אור לציון** (ח"ג פרק כ"ז סעי' א') – "ואף הבגדים הפנימיים בכלל האיסור. ועל כן, הרוצה להחליף בגדים במשך שבוע זה, יש לו להכין לפני שבת חזון בגדים וכן מגבות ולהשתמש בהם מעט".
 4. **פסקי בושם** (פרק י"ז סעי' ט', סעי' י').
 5. **הגר"ש דבליצקי זצ"ל** (יגל יעקב סוף עמ' ס"ו) – "למעשה אסור להחליף מר"ח".
 6. **חוט שני** (יו"ט עמ' שמ"ו אות ג', קרא עלי מועד פרק ד' הע' ט') – "דכשצריך להחליף בגדי זיעה **יניחו על הריצפה** שלא יהי נקי כ"כ ואח"כ ילבשנו".
 7. **הגר"ח זצ"ל** (עלי שי"ח עמ' קס"ב אות א', עי' אות ב') [לשונו מובא לעיל], וקרא עלי מועד פרק ד' סעי' ג' ואות כ' [לשונו מובא לעיל] – "שאלה: האם מותר ללבוש בתשעת הימים בגדי זיעה מכובסים שלא לבשם לפני תשעת ימים. תשובה: אסור".
 - הגר"ח זצ"ל** (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ה') – "אפילו בגדים הצמודים לגוף וגם גרביים".
 - עי' הגר"ח זצ"ל** (פסקי ההלכות עמ' ער"ב שאלה ט"ז) – "שאלה: האם בגדים הסמוכים לבשר גם כן צריך ללבוש לפני ר"ח שלא יהיו נחשבים מכובסים. תשובה: לכתחילה צריך גם בזה להחמיר".
 8. **הגר"צ"י ואזנר** (קובץ אור ישראל ח"מ עמ' נ"ג) – "סוף דבר היוצא מדברי הפוסקים הללו, דפשיטא להו, דחז"ל אסרו בימי המצרים, ללבוש ולהחליף אף אותן הבגדים 'הסמוכים לגוף, אף שנתמלאו זיעה וטינוף' דוק ותשכח".
 9. **עולת יצחק** (ח"א סי' ס"ו אות ד') – "ובכלל זה הבגדים התחתונים העשויים לזיעה, וכן האנפלאות (גרביים)".
 10. **עי' מקדש ישראל** (סי' פ"ט) – "חלוקת תחתון אסור (אם לא כשנתמלא זיעה) ויש שמיקל, ומכנסיים תחתוניים לכו"ע אסור (אם לא כשנתלככו)".
 11. **הגר"ש פלדער שליט"א** (ג' שבועות, פרק ה' הע' קל"ח) – "דכן הוא דעת פוסקי זמנינו שליט"א".
 12. **עי' ג' שבועות** (ארטסקרול, עמ' פ"ד).
- א) אין ראיה מהרמ"א סעי' א'. ששם מדברים בבגדים מיוחדים בשביל שבת, אפילו אם הבגדים מיוחדים הוי של בגדי זיעה. ועי' היטב **הבה"ל** (סעי' ו' ד"ה כלים). צ"ע.

ג. חולצה (shirts).

1. נכלל בבגדי זיעה.
 - א) **אג"מ** (מועדי ישרון ח"א עמ' קנ"ח הע' קי"ב) – "שהכתונת מתלכלכת סביב הצוואר ואצל הידיים".
 - ב) **הגרשיש"א זצ"ל** (דברי חכמים או"ח אות תנ"ט, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ט) – "שזה תלוי, אם לבש בגד תחתון, שאינו מכסה לגמרי מה שהחלוצה מכסה כמו גופיות קצרות ששם החלוצה מכסה את הזרוע ע"י השרוול ותחתיה, הוי נחשב כבגד של זיעה, ואם לאו (למשל, שלבש בגד תחתון שלם) שמכסה כל מה שהחלוצה מכסה, אז לא נחשבת החלוצה כבגד של זיעה".
 - ג) **הגר"ח זצ"ל** (דברי חכמים או"ח אות תנ"ט) – "שנהגו כהערה"ש שנחשב כבגד של זיעה".

- ד) אור יצחק (או"ח סי' רי"ט על סעי' ז' ד"ה ועוד, סי' רכ"א) – "בזמנינו נקראים החולצות בגדי זיעה ומותר להחליפם כמו בגדים תחתונים וגרבים".
2. מחמיר, אינו בגדי זיעה.
- א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (שמעתי) – מנהג העולם.
3. מראי מקומות.
- א) אבני ישפה (ח"ג סי' נ"ח ענף ב') – "אבל החולצה לובשים על גופיה ארוכה, ואינו נוגע בגוף כי אם בחלק מן היד. ולפ"ז יוצא שבארץ ישראל שלובשים בקיץ גופיה עם כתפיות צרות ונמצא בית השחי מגולה, הרי החולצה היא בגד שנוגע בגוף, כי עיקר מקום הזיעה נוגע בחולצה, והוא דומה לבגדים תחתונים שאין צורך ללבוש לפני תשעת הימים. אמנם למעשה אין לסמוך על זה רק באדם כזה שמזיע הרבה ומחליף בכל יום חולצה מחמת הזיעה".

ד. נעליים.

1. מראי מקומות.
- א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סוף הע' א') – "ונעלים חדשות אינן בכלל בגד מכובס. ועל כן אין איסור לנועלם בשבוע זה".
- ב) מועדים וזמנים (ח"ה סי' של"ח בהג"ה) – "ונסתפקתי בהאסור ללבוש המכובס אי נוהג נמי במנעלים ... וצ"ב לדינא".
- ה. בית מלון: האם מותר לו לישן בסדינים המכובסים המוצעים על המטות.
1. מנחת יצחק (ח"י סי' מ"ד) – "ע"ד שאלתו באנשים ששוהים בבתי מלון מר"ח אב ואילך, וכידוע דבזמנינו רגילים להחליף כל יום הסדינים ושאר כלי המטה וכדו', האם צריכים להגיד לבעל המלון שלא יחליפו עד אחרי ת"ב. ואם החליפו מה עליו לעשות, עכ"ל ... וכמו"כ במה שרגילים בזמננו שאבלים ל"ע מלווים את הנפטר לעיר אחרת ויושבים שבעה בבתי מלון דג"כ יש להסתפק כנ"ל ... ודאי דמותר להשתמש במצעים המכובסים, ולכתחלה יתנם ע"ג קרקע וכמ"ל לעיל מס' לחם הפנים, אלא דצריך לבקש מבעלי המלון שלא יחליפו המצעים בשאר הימים שיששה שם, ואם החליפו שלא בידיעתו אין לאסור בדיעבד ... בכה"ג באורחים שבאים לחסות בצל בתי מלון בימים אלו, מותרים להשתמש במצעים מכובסים, אך צריך להודיע כנ"ל לבעלי המלון שלא יחליפו עבורו בשאר הימים, ואם החליפו מותר, ולכתחלה יתנו אותם ע"ג קרקע וכנ"ל".
2. ציץ אליעזר (חי"ג סי' ס"א) – "לדעתי הבא להתאכסן במלון בימים שמר"ח עד ט"ב וגם לרבות בשבוע שחל בה ט"ב אין לו לחוש מלישכב על סדינים וציפיות מכובסים שבעל המלון החליף של האחרים והציע אלו עבורו".
3. הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קע"א) – "מותר להחליף מצעים לאורח או בבית מלון כשמגיעים בתוך תשעת הימים".
4. שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ט אות ט', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט"ז אות ט', אב תשפ"א עמ' י"א אות י"ג) – "בית מלון מותר לו להציע את מטות האורחים בסדינים מכובסים".
5. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רל"ב ד"ה אכסנאי) – "אכסנאי המתאכסן בשבוע שחל בו בו תשעה באב בבית מלון, ומנהגם להחליף בכל יום הסדינים וכלי המטה, בסדינים וכלי מטה מכובסים, ולהציעם במטות האורחים, ואפילו בשבוע שחל בו תשעה באב. כתב בשו"ת מנחת יצחק חלק י (סי' מד) ... וכ"כ להקל בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן סא). וכ"כ בשו"ת עמק התשובה (סי' צב אות ט) ... וכן העלה להקל בשו"ת קנין תורה ח"ז (סי' קכו)".
- חזון עובדיה (אבילות ח"ב עמ' רפ"א ד"ה אבל) – "אבל ששוהה בימי אבולו בבית מלון, וידוע שדרכם להחליף כל יום הסדינים וכלי המטה, ומציעים אותם לאחר כיבוסם, מותר לו להשתמש בסדינים והמצעות המכובסים, ויתנם קצת ע"ג קרקע לפני שמשמש בהם. ויבקש מבעלי המלון שלא יחליפו הסדינים והמצעות כל ימי שהותו בימי אבולו שם".
6. תורת המועדים (בין המצרים עמ' קס"ו ד"ה ויש) – "ציץ אליעזר ... ומכל מקום יזהר להודיעם שלא יחליפו לו המצעים מדי יום ביומו, אלא רק ביום הראשון בכניסתו לחדר".
7. קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' מ"ח, הע' מ"ז) – "מי שנוסע לבית מלון, מותר לו לישן בסדינים המכובסים המוצעים על המטות, ואין צריך ללכלכם תחילה, גם אין צריך לדקדק ליקח עמו סדינים ישנים [דבכה"ג שיקוצו מאד לישן בסדינים בלתי מכובסים, מה שמחליף אינו לתענוג כלל, ודמי לבגדי זיעה המלוכלכים]".
8. נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ד סעי' כ"ב, הע' ל"ג) – "אנשים ששוהים בבתי מלון בימים אלו והציעו לו מצעי מטה מכובסים, אם אפשר יש להחליפו או ליתנו ע"ג קרקע לזמן מועט, ואם אין לו רשאי לישכב עליו ואינו חייב להצטער ולישן על המטה בלא סדין, ולכתחלה יבקש מבעל המלון שלא יחליפו לו הסדינים בכל יום [כן נראה כיון שאין לו אחר, דלא אסרו אלא של תענוג, וכיון שאין מכוין לשם תענוג מותר כמו בחלוק מלוכלך מותר להחליף, כמ"ל בפת"ש יו"ד שפ"ט דלא אסרו אלא לתענוג כמו ברחיצה עיי"ש, אף דסו"ס נהנה זה מ"מ התירו, ה"נ בזה, שעיקר האיסור לישכב על מצע מכובס משום תענוג כמ"ל הרא"ש מו"ק פ"ג סי' נ"ג, וממילא אם איך מתכוין לתענוג מותר]".
9. מקדש ישראל (סי' צ"ה) – "ויבקש מבעלי המלון שבשאר הימים (מלבד פעם הראשונה) לא יחליפו הסדינים בחדרו".
10. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ח) -
- A Jewish-owned hotel or motel may supply a newly arrived guest with fresh linen. However, it is not permitted to change that guest's linen until after the Nine Days. A Jew who staying in a non-Jewish hotel or motel should ask that his linen not be changed during the Nine Days.
11. מראי מקומות – להורות נתן (ח"ז סי' ל"ו, סי' ל"ז, סי' ל"ח), הגר"א בנצ"ל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ג אות קכ"ז), מקדש ישראל (סי' צ"ה), ברית הלוי (ח"א סי' ע"א).

1. המתארח אצל חבירו בהט' ימים, אי מותר להציע לו סדינים ומצעים מכובסים.

1. מיקל.

א) **אג"מ** (מסורת משה ח"א או"ח אות שס"ט) – "ושאל אם מותר ליתן, בט' הימים, סדין וכו' נקיות או חדשות, לאורח שבא לביתו. והשיב רבינו שבועדי מותר, שהלא מוטל עליו אחריות לכבדו כראוי, ואין זה נכלל באיסור ט' ימים, דמצות הכנסת אורחים מצוה גדולה".

ב) **מנחת יצחק** (ח"י סי' מ"ד) – "כשאחד מארח את חברו בימים הנ"ל בביתו האם מותר להציע לו את המטה במצעים מכובסים ... וה"ה באורח שבא להתארח בבית חברו מר"ח אב ואילך עד ת"ב ומצטער הרבה אם לא יוכל לישן במצעים נקיים".

ג) **שבט הלוי** (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ט אות ט', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט"ז אות ט', אב תשפ"א עמ' י"א אות י"ג) – "וכן אם הגיע אורח לביתו מותר לתת לו סדינים ובגדי שינה מכובסים".

ד) **עמק התשובה** (ח"א סי' צ"ב אות ט') – "אם בא אורח דנהוג להחליף הסדין הכרענו דשרי כיון שהמנהג כן משום נקיות, ומאוס עליו לישון בסדין חברו".

ה) **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק י"א סעי' מ"ז, סעי' מ"ח, הע' מ"ז) – "אם באו אורחים, מותר להציע המטה בסדינים מכובסים לכבודם".

ו) **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ל"ד סעי' כ"א, הע' ל"ב) – "מותר להחליף הסדינים ומצעי המטה לכבוד אורח [עפ"י הפת"ש יו"ד סי' שפ"ט סק"ב וגם זה אינה בגדר תענוג רק מצד בריאות, ותפנוקי איסטניס עיי"ש. גם לפי הרמ"א סי' תקנ"א ס"ב דלצורך מצות שרי, ובנ"ד של קבלת פני אורח דומה להנ"ל".

ז) **על מקדש ישראל** (סי' צ"ד) – "שפיר דמי (אבל אם האורח אינו מפונק יבקש מראש ממארחו שלא יחליף בשבילו)".

2. מראי מקומות.

א) **הגר"א נבנצל שליט"א** (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ג אות קכ"ו) – "במקרה של הכנסת אורחים יש להקל **אם יניחם** על הארץ קודם, כדי שלא יחשבו מכובסים".

ז. מראי מקומות – **קנין תורה בהלכה** (ח"א סי' ק"ט אות ג'), **אבני ישפה** (ח"ג סי' נ"ח ענף ב'), **רבבות אפרים** (ח"ג סי' ש"מ אות א', סי' שנ"ה אות א'), **קרא עלי מועד** (פרק ד' הע' ח'), **פסקי תשובות** (אות י"ז), **נחמת ישראל** (פרק י"ז סי' ז').

1. **שלמת חיים** (סי' של"א, או"ח סי' שי"א) – "מי שמזיע ברגליו ודרכו להחליף בכל איזה ימים האנפילאות, אי שפיר דמי לעשות כן גם בט' ימים, או דצריך לדחוק את עצמו כל כמה שיוכל, אמנם יש בזה משום כבוד הבריות ג"כ. תשובה: ג"כ נידון לפי הענין".

2. **תשובות והנהגות** (ח"ה סי' ק"ע) – "בשו"ת רב פעלים' (ח"ד סי' כ"ט) כתב שבועדי שגם לבנ"א שמוכרחים להחליף הכתונת מחמת זיעה אין להתיר להם להחליף בתשעת הימים, וכן כתב ב'כף החיים' (סי' תקנ"א ס"ק צ"א), אבל ב'פתחי תשובה' (יו"ד סי' שפ"ט ס"ק ב') כתב בשם שו"ת 'לחמי תודה' שאכל בתוך שבעה אם מחליף לצורך כגון שהחלוק מלוכלך או משום כנים מותר כמו ברחיצה שלא אסרו אלא של תענוג, עיין שם, ולפי"ז ה"נ באבילות דתשעת הימים אם מחליפו כיון שמלוכלך או שמזיע מותר, אמנם **דברי הפ"ת תמוה**, שבמקור הדברים בשו"ת 'לחמי תודה' מפו' להדיא שאינו מתיר אלא לאחר שילבשנו אחר. [וב'גשר החיים' (פרק כ"א סי' י' אות א') מיקל באבל תוך שבעה להחליף הכתונת כשיש לכלוך או זיעה, ומציין לפ"ת הנ"ל ולא הרגיש שבמקור הדברים בשו"ת 'לחמי תודה' לא התיר אלא כשילבשנו אחר, וכן מציין לעה"ש (סי' שפ"ט ס"ו), ותמוה דהעה"ש מיירי שם בתוך שלשים ולא בתוך שבעה, ועיין שו"ת מנח"י ח"י סי' מ"ד מש"כ בזה]. ונראה דאף למש"כ בשו"ת רב פעלים' שאסור להחליף הכתונת מחמת זיעה, וכן ב'לחמי תודה' אינו מתיר אלא כשילבשנו אחר, היינו דוקא בכתונת, אבל בבגד הסמוך לבשרו מודו מותר להחליף, שבבגד זה שכולו אך ורק משום זיעה לבד, אינו מחליף לתענוג כלל, ולא גרע מאיסטניס שמותר לרחוץ כיון שהוא רק למנוע צער ואינו לתענוג (כמבואר יו"ד שכ"א סעיף ג'). שלגבי הגופיה כל אחד כאיסטניס ואינו יכול ללבושו כמה ימים, ודוקא בכתונת דאף שמתלכלך מהר ורגילים להחליפו יום יום, מ"מ אין עיקרו משום זיעה לבד רק שמתראה בזה יפיו, ובזה ס"ל דאסור. ולע"ד **למעשה המיקל בגופיה אפילו בשבוע שחל בו ת"ב יש לו על מה לסמוך, שאין דינו כבגד לזה, ומ"מ נראה דלכתחילה ראוי להכין אותו וללבושו קודם**, אבל מר"ח עד שבוע שחל בו ת"ב יש לסמוך להקל. אבל לענין כתונת נראה דבשבוע שחל בו ת"ב שהאיסור הוא מדינא דגמ' ודאי אין להקל להחליף למכובס אפי' אם נתלכלך אלא אם יניחנו כשעה אחת ע"ג קרקע (עיין שו"ת מנח"י ח"י סי' מ"ד שהביא מספר 'לחם הפנים' דלהניח ע"ג קרקע כשעה אחת הוי כלבושו אחר), ורק קודם שבוע שחל בו ת"ב שאשכנזים לבד נהגו בו איסור מר"ח נראה להקל דאם הכתונת נתלכלכה או נתמלאה זיעה מותר להחליף במכובס, וכמש"כ המ"ב (סי' תקנ"א ס"ק כ"ט) דאם אין לו אלא חלוק אחד מותר לכבס מר"ח עד השבת (וה"ה שאם נתלכלך בגדו ואין לו עוד בגד נקי דמותר להחליף לבגד מכובס) ... ואודות גרביים נראה שאם כשנתלכלך בזיעה מאוס לאדם כמו בגופיה דינו כגופיה, ואם אצלו אינו מאוס כ"כ יש לדון שדינו ככתונת שצריך להחמיר ולהכין קודם, או להניחו על הארץ. ומצאתי ב'בן איש חי' (פר' דברים אות ז') שאוסר, וב'שלמת חיים' כתב דהכל לפי הענין (וכן דעת הגרשז"א להתיר), ולמעשה נראה דבשבוע שחל בו ת"ב צריך להחמיר ולהכין קודם".

3. **הגר"א נבנצל שליט"א** (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"א אות קי"ד) – "האם צריך להכין בגדים הסמוכים לגופו ממש [כגון גרביים ולבנים], לפני תשעת הימים. תשובה: עדיף להכין, אבל לא צריך".

4. **ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ז') – "וכן אסור ללבוש בגדים מכובסים בשבוע שחל בו ט' באב, ואף הגופיה, אסור להחליפה במכובסת, בשבוע זה. ובמקומות ששורר חום בתקופה זו, ויש הכרח להחליף הכתונת והגרביים מפני הזיעה, יש לנהוג כך".

יח] להכין בגדי חול בשבת חזון בשביל הט' ימים.

א. **מחמיר: משום שלא התירו ללבוש מכובס אלא לכבוד שבת** [או משום שלא התירו ללבוש בגדי שבת, אלא כדי שלא יהא נראה כאבלות פרהסיא].

1. חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' כ"ו) – "שאינן להקל בזה בכל אופן - ולא משום הכנה אלא משום שלא התיירו ללבוש מכובס אלא לכבוד שבת וכיון שאין בזה צורך שבת ממילא אסור כמו בכל ט' הימים".
אמנם עי' חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תי"ג ס"ק א' אות ו') – "בשבת חזון אין להחליף בגדיו כמה פעמים בכדי להכין לעצמו בגדים לשבוע שחל בו ת"ב, דנראה כהכנה, ומ"מ יכול ללבוש בגד אחר מכובס בשבת חזון בבוקר, דזה לא הוה כהכנה כשאין אומר מפורש שלובשו כדי להכינו לשבוע שחל בו ת"ב, וכהא דמותר לישון בשבת כשאין מפרש שהוא לצורך הלילה (כמ"ש במ"ב סי ר"צ ס"ק ד), משא"כ להחליף כמה פעמים אסור כיון שהוא עושה מעשה וניכר כהכנה".
2. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ז) – "שאלה: אם בשבת חזון יכול ללבוש בגדים מכובסים כדי שיוכל ללבושם בימות השבוע. תשובה: אין לעשות כן".
עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ח) – "שאלה: צ"ע ממש"כ באורחות רבינו שהקה"י אמר לעשות כן. תשובה: הכל לפי הענין והצורך".
3. נשמת שבת (סי' שכ"ג אות שצ"ח) – "אף שהמנהג להקל לפי עניות דעתי נראה לאיסור ... ראיתי שמתירין להחליף הכתונת בשבת חזון כדי להכין לו כתונות נקיים על משך השבוע שחל בו ת"ב (כשאינו מוציא מפיו שעושהו בשביל להכין לימות החול) מטעם שסוף כל סוף יש לו הנאה בשבת עצמו מהחילוף שהולך בכתונת מצוחצחת ומכובסת, ולפי דבריהם גם משבת ליו"ט ולהיפך מיו"ט לשבת יהא שרי מהאי טעמא, מיהו גוף סברתם לענין שבת חזון אינו מוכרח דמה הנאה יש לו לאדם להחליף כתונת שלבשו רק איזה שעות בכתונת נקי' ומצוחצחת, אם לא שהראשונה נתמלאה זיעה מחמת חום היום וכדומה ... שמטעם אחר יש לאוסרו (אף אם באמת כוונתו ליהנות ממנו גם בשבת) שבאמת איסורי ימי בין המצרים נהג גם בשבת אלא כדי שלא יהא נראה כאבלות פרהסיא מקילינן ללבוש בגדי שבת לכבוד שבת חזון, ממילא דבכה"ג שכבר לבוש בגדי שבת איסורא רמיא עליו להחליף לנקיים אחרים".
4. ל"ט מלאכות (רביעט, ח"א עמ' קט"ו).

ב. מיקל.

1. קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' כ"ח, הע' כ"ט) – "מותר לו ללבושם ולהחליפם בשבת, ואפי' כמה פעמים, כדי שיוכל ללבושם בחול, ולא חשיב הכנה משבת לחול. [דבנידו"ד אין בו משום הכנה כיון שהוא נהנה עתה בלבישתו, ולכן אין לאוסרו כיון שיש בו תועלת בשבת עצמו]".

ג. כשקם מהשינה ילבש בגד חדש.

1. בצל החכמה (ח"ד סי' קל"ח) – "שמותר להכין לו גם ביום ש"ק. דהיינו ביום ש"ק בבוקר ילבש כתונת אחרת לא זו שלבש בעש"ק לפני כניסת היום אף שהיא נקי' עדיין, ואותה ישים למשמרת. וכן אחר שינת צהרים ילבש אחרת. ואף שהוא עושה כן בכוונה שתהינה לו כתונות נקיות מוכנות לימי החול עד התענית, אין בכך כלום דהרהורים מותרים ובפרט כי מה שהוא עושה בשבת דהיינו לבישת כתונת אחרת נקי' הוא כבוד שבת".
2. הגר"ש זצ"ל (שולחן שלמה סי' ר"צ ס"ק א' ג'), שלמי מועד עמ' תע"ט, הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק כ') – "ולכאורה הא גופא שפושט את החולצה הנקיה ומניח בין הבגדים הנקיים, ניכר בכך שמכין את החולצה ללבושה בימות החול. ולכן יותר רצוי שבבוקר יום השבת כשהוא קם מהשינה, ילבש חולצה חדשה, וישאיר הראשונה".
3. הגרי"ש זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ד' הע' מ"א, אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ל"ד אות י"ח, ח"ג פרק ס"ט אות נ"ב).
4. יחזקאל דעת (ח"א סי' ל"ט, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' רכ"ט) – "ללבוש מערב שבת חזון בגדים מכובסים ומגוהצים לכבוד שבת, ולמחרת בבוקרו של יום השבת לא יחזור ללבושם, אלא ילבוש בגדים אחרים מכובסים ומגוהצים, והבגדים שלבש בליל שבת יניחם למשמרת שיהיה לו מה להחליף בימות החול. וכן יעשה לגבי הלבנים והגרבנים שיוכל להחליפם בתוך שבוע שחל בו ט' באב, ע"פ האמור. ואם יש צורך ביותר בגדים מכובסים, יפשוט הבגדים שלבש בבוקר, וילך לישון מעט שנת צהרים, וכשיקום ילבוש בגדים אחרים מכובסים, וילך להתפלל בהם מנחה של שבת, וישאר עמהם עד צאת השבת. ובאופן כזה גם אין לחוש לאיסור הכנה משבת לחול".
5. מנחת אהבה (ח"א פרק י"א סעי' י"ג).
6. ששכ"ה (פרק כ"ח סעי' ע"ו [דפו"ח, סעי' פ"ד], מלואים) – "יפשוט בליל-שבת את הבגדים שלבש לפני שבת, ובבוקר יחליפם בבגדים נקיים אחרים".
7. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ד סעי' ג') – "וכדי שלא יהי' חשש משום מכין משבת לחול ילבש בע"ש בגדים מכובסים, ולמחרת בבוקר של יום השבת ילבש בגדים אחרים מכובסים, וכן לאחר צהרים [כשילך לישון] יפשוט הבגדים שלבש בשחרית ובשיקום ילבש בגדים אחרים".
8. ילקוט יוסף (שבת ח"ה עמ' תקס"ד אות י"ב, קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ז') – "ויוכל לעשות כן גם בשבת, שילבש בגדים מכובסים בער"ש, לכבוד שבת, ובשבת בבוקר ילבוש בגדים אחרים, מכובסים ומגוהצים, והבגדים שלבש בליל שבת יניחם למשמרת לימות החול. וכן יעשה לגבי הלבנים והגרבנים. ואם יש צורך יפשוט הבגדים שלבש בבוקר, וילך לישון שינת צהרים, וכשיקום שוב ילבש בגדים אחרים, ואין בזה משום מכין משבת לחול, כיון שנהנה מן הבגדים גם ביום השבת. [יבי"א ח"ג סי' לא סק"ה. יחזקאל דעת ח"א סי' לט. הליכו"ע ח"ב עמ' קמ]".
9. פסקי הלכות (עמ' קמ"א).
10. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ו).

ד. לא יעשה כן (לכתונות) ללבוש המכובסת שעה אחת, ויפשטנה כדי ללבושה אחר שבת. אלא יפשיט הכתונת שעליו, שלבש אותה בליל שבת, וילבש במקומה המכובסת, ותשאר עליו ולא יפשטנה ביום ההוא.

1. בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ו', רב פעלים ח"ד סוף סי' כ"ט) – "לא יעשה כן ללבוש המכובסת שעה אחת ויפשטנה, כדי ללבוש אחר שבת, דאם כן נמצא הוא מכין משבת לצורך חול, כיצד יעשה, יפשיט הכתונת שעליו, שלבש אותה בליל שבת, וילבש במקומה המכובסת, ותשאר עליו ולא יפשטנה ביום ההוא, ואז אותה כתונת שפשט ביום שבת, ילבושנה אחר שבת, כי עדיין לא נעשה בה זיעה ולכלוך, מאחר שלא לבש אותה זמן הרבה. כן העליתי בסה"ק מקבציאל, וכן יעשה באנפלאות, ושאר בגדים הצריך להם בשבוע זו".
2. כה"ת (סי' תקנ"א ס"ק צ"א).
3. אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' א') – "ואם לא הכין לפני השבת, אין להכין בשבת, וכמבואר בבא"ח שם, שיש בזה מכין משבת לחול. ואולם יכול ללבוש בשבת בבוקר בגד אחר ממה שלבש בליל שבת, וכמ"ש בבא"ח שם, אבל לא יעשה כן אחר שחוזר מבית הכנסת, לשוב ולהחליף בגדים, שאז ניכר שעושה כן בשביל יום חול, ואין להקל. וכן מגבות, כיון שרגילות להשתמש בכמה מגבות במשך השבת, יוכל להשתמש בכמה מגבות באופן שלא ניכר שעושה לצורך חול".
- (א) יחזיה דעת (ח"א סי' ל"ט) – "הנה בשו"ת רב פעלים ... ונראה שגם הרב מודה שאם בא לישון שינת צהרים רשאי לפשוט הבגדים שעליו, וכשיקום יחזור ללבוש בגדים אחרים נקיים ומכובסים ומגוהצים, כיון שנהנה מהם ביום השבת, ואע"פ שיש לו כוונה לצורך החול מותר".

ה. בזמן שמיקל.

1. הבגד צריך להיות ראוי לשבת.
 - (א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' א' ד"ה ומי) – "ומי שלובש ביום חול בגדים המיוחדים ליום חול, כגון בגדי עבודה או חולצה שאין דרך ללבושם בשבת ושכח להכין בגדים לפני השבת, לא יוכל ללבושם בשבת כדי שיוכל ללבושם אחר השבת, שכן ניכר שמכין לצורך חול".
 - (ב) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' י' אות י').
 - (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' כ"ח, הע' כ"ט) – "ואמנם מסתברא דהיינו דוקא בבגד שלא ניכר בו שהוא בגד חול, אבל בגד שניכר בו היטב שהוא בגד חול ויש בו משום 'וכבדתו', שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול' ומעולם לא היה לובשו בשבת, מסתבר דחשיב כלבישה של חול בלבד ויש בו משום הכנה".
 - (ד) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ז).
 - (ה) ארחות שבת (פרק כ"ב סוף הע' רפ"ב) – "ופשוט דכל ההיתר שבסעיף הזה אינו שייך בבגדים שניכר עליהם להדיא שהם בגדי חול ולא בגדי שבת".
2. לומר בפיו שמחליף לחול. [ע"י מ"ב סי' ר"צ ס"ק ד' בשם הס' החסידים].
 - (א) מחמיר – בצל החכמה (ח"ד סי' קל"ח, "אסור להגיד כוונתו זו בפה"), הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ל"ד אות י"ח, ח"ג פרק ס"ט אות נ"ב, "יש לזוהר מלומר שכוונתו עבור ההכנה, דכה"ג אסור מטעם האמירה, ומשום דהוה זלזול בכבוד השבת כשיאמר שהוא טעם החלפת החולצות"), ששכ"ה (פרק כ"ח דפו"ח הע' קפ"ו), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ד סעי' ג'), "אלא שלא יוציא בפיו שמחליף כדי שישאר הבגד נקי לימות החול", נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' ד'), קרא עלי מועד (פרק ד' סעי' ט').
 - (ב) מיקל – באר משה (ח"ו סי' ק"ה בהשמטות, "גם אם אומר לאשתו שתתן לו ג"כ שרי דעכ"פ נהנה").

1. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק י"ז סעי' ד'), קרא עלי מועד (פרק ד' סעי' ט' והע'), פסקי תשובות (סי' תקנ"א אות י"ז, הע' קט"ו), ארחות שבת (פרק כ"ב סעי' קפ"ד).
 1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' ק"ל אות י"ח) – "להחליף במשך שבת חזון לבנים גרבים וכתונות מכובסים כמה שאני צריך למשך השבוע ושאלבש כל אחד מהם קצת זמן בשבת ועי"כ יהיו משומשים ויהי מותר ללבושם בשבוע שחל בו ת"ב".
 2. באר משה (ח"ו סי' ק"ה בהשמטות) – "שרי דעכ"פ נהנה מהכתונת הנקי גם בשבת דללבוש כתונת נקי חדש הנאה לאדם יותר ממה שילבוש הכתונת שלבש בערב שבת ק' הגם שהכתונת עדיין נקי דא"א שבימי הקיץ החמים לא נתלכלך קצת ולא נקלט ריח זיעה כל שהוא מערש"ק עד זמן שפשטו בערב כנ"ל נכון. מכח סברא ברורה וישירה זו התרתי אפילו בשבת ק' אהה"צ כשהולך לישן לפשוט הכתונת שלבש בבקר ולהחליף אחר שינת הצהרים לכתונת נקי אחרת. כן הוריתי כמה וכמה פעמים".
 3. שבט הלוי (מבית לוי גליון י"ג עמ' מ"ט אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ח אות ה', אב תשפ"א עמ' א') – "מותר ללבוש בגדי שבת ולהחליפם אחר כמה שעות שלבשם בלילה ובבוקר כדי שיהיה מותר ללבושם בתשעת הימים".

יט) איסור לבישת בגדים חדשים - סעיף ו'.

א. הלכה: מחמיר – מחבר (סעי' ו'), פוסקים.

1. בני אשכנז, מראש חודש – רמ"א (סעי' ו'), לבוש (סעי' ח'), שלחן שלמה (סעי' י'), ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ד), ערה"ש (סעי' י"ח, סעי' י"ט).
2. בני ספרד.
 - (א) רק שבוע שחל בו – מחבר (סעי' ו').
 - (ב) גם מראש חודש.
- 1 (1) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ח') – "שבוע שחל בו ט"ב אסור מדינא ללבוש בגדים חדשים, ואפילו מנעלים חדשים אסור ללבוש בשבוע זו, ומצד המנהג אסור בכל זה מר"ח".

(2) עי' יחזה דעת (ה"א סי' ל"ז) – "אולם לאחר ראש חודש אב שממעטים בשמחה, אין ללבוש בגדים חדשים אף בשבת, לפי מה שכתב הרמ"א בהגה (סי' תקנ"א סעיף ו'). ואף לפי דעת מרן השלחן ערוך שם שיש להקל, ואין איסור ללבוש בגדים חדשים רק בשבוע שחל בו תשעה באב, וכמו שכתב המגן אברהם שם, ס"ק כג, וכן כתב הגאון מהר"י עייאש בס' מטה יהודה שם, מכל מקום נכון להחמיר בזה אף לדידן".

(3) ילקוט יוסף (סעי' ה', קיצור שו"ע סעי' ט') – "אולם לאחר ראש חודש אב, אין ללבוש בגדים חדשים אף בשבת. [יחזה דעת חלק א סימן לז]".

3. נ"מ, שבת חזון.

(א) מחמיר [אפילו בלי ברכת שהחינו].

(1) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ', שמעתתא דמשה ס"ק ג') – "והנה פשוט שאף להנהיגין שלובשין בגדי שבת בשבת חזון אין נוהגין ללבוש בגדים חדשים".

(2) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ז, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות נ"ד) – לשונו מובא לעיל.

(3) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ו אות ה', עמ' נ' אות ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ב אות ה', עמ' מ' אות ו').

ב. בגדי זיעה.

1. מיקל.

(א) עי' הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד פרק צ' הע' ל"ב) – "ללבוש בגדים חדשים (ולא מכובסים כנ"ל) העשוי לזיעה ... שאבל תוך י"ב חודש בודאי מותר ללבושם ואף שהם חדשים, כיון שעשוי לזיעה ולא לכבוד לכן מותר אף שלא נתן לאחר ללבוש את זה".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' כ"ד) – "הא דקיימ"ל דבגדים חדשים חמירי מבגדים מכובסים לענין דאסור ללבוש בגדים חדשים בשבת חזון, היינו דוקא לענין בגדים עליונים, אבל בבגדים תחתונים שהם בגדי זיעה, חדשים ומכובסים שוין הם, והיכא דמותר ללבוש מכובסים, גם חדשים מותר".

2. מחמיר.

(א) עי' בה"ל (סעי' ו' ד"ה כלים) – לשונו מובא לקמן.

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ו אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ב אות ד', אב תשפ"א עמ' ו') – "אין ללבוש בגדים חדשים מר"ח ואילך. אף בגדים שאין מברכים עליהם שהחינו כגון נעליים וגרביים".

(ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' כ"ב) – "חלוק ואנפילאות חדשים אסור ללבושם בשבוע שחל בו תשעה באב, אבל קודם לכן מותר. ובגדים חשובים שטעונים ברכת שהחינו, בלאו הכי אי אפשר ללבושן כבר מ"ז בתמוז. [ילקוט יוסף על המועדים, עמוד תקסו]".

ג. אם אין לו כתונת [בגדי זיעה] לשבת [משא"כ שאר בגדים].

1. מותר ללבוש חדשה.

(א) עי' פמ"ג (א"א ס"ק כ') – "כלים חדשים. עיין מג"א. עיין בטור בשם הרמב"ן ז"ל ובבית יוסף, ועיין סעיף א', ומ"מ לכבוד השבת היה נראה להתיר, אלא שנהגו רק הכתונת".

(ב) בה"ל (סעי' ו' ד"ה כלים) – "ודע דכתונת אפילו חדשה מותר ללבוש בשבת חזון וכמו לענין כיבוס דמותר לכבוד שבת [כ"מ מפמ"ג]".

(ג) אג"מ (או"ח ח"ג ריש סי' פ') – "חדוש הוא מה שכתונת חדשה מותר ללבוש בשבת חזון כשאין לו אחרת אף לאלו הנהיגין ללבוש בגדי שבת והוצרך בבאור הלכה ד"ה כלים חדשים להביא ראיה ע"ז מכבוס שמותר לכבס לכבוד שבת כשאין לו כתונת מכובסה שאינא במג"א ס"ק י"ד. וכשיש לו כתונת מכובסה יהיה אסור ללבוש כתונת חדשה אף להמתירין ללבוש בגדי שבת. ודלא כדכתב כתר"ה בשם הרב ר' אליהו קאפאל שליט"א שרוצה לומר דלדידן שנוהגין ללבוש בגדי שבת הכל שרי, דכתונת חדשה אסור כשיש לו כתונת אחר אף שאינו בגד חשוב, וכן מכנסים חדשים אסורין".

ד. לבישת נעליים חדשות.

1. מחמיר – מג"א (ס"ק כ"ב), שלחן שלמה (סעי' י'), מ"ב (ס"ק מ"ז), כה"ח (ס"ק צ"ה).

ה. להחליף ציציות חדשים בתשעת הימים.

1. הגר"ח ק"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קכ"ג) – "שאלה: האם מותר להחליף ציציות חדשים לטלית קטן ישן בתשעת הימים. חשובה: אולי".

ו. בחור שנעשה בר מצוה.

1. מחמיר.

(א) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ו אות ה', עמ' ס"ז אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ב אות ה', עמ' מ' אות ו', אב תשפ"א עמ' ו') – "חתן שעולה לתורה (אופרוף) בשבת חזון אסור בלבישת בגדים חדשים בשבת זו. וכ"ש שנער בר מצוה שעולה לתורה בשבת חזון שאסור בלבישת בגדים חדשים".

(ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רכ"ד) – "מותר לו ללבוש בגדי שבת ביום הבר מצוה, אבל לא בגדים חדשים ממש".

(ג) הגר"ח ק"ק זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק נ"ה אות ב') – "ויקפיד חתן הבר מצוה ללבוש את החליפה לפני ט' הימים שיעור זמן שכבר לא יחשב כחדש".

- ד. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ב).
- ה. חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' ח') – "אסור ללבוש בגדים חדשים. ויש שכתבו דאם חל בשבת..."
2. מראי מקומות.
- א. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ב סעי' י', בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ג) – "בחור שנעשה בר מצוה אסור לו ללבוש בגדים חדשים, ואם אין לו בגדים אחרים מותר ללבוש חדשים, ולכתחלה יחנכם קודם בין המצרים".
- נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ב סעי' י"א, פרק מ"ו סעי' ה', בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"א) – "נער שנעשה בר מצוה בשבת, מותר ללבוש בגד חדש של שבת, ולכתחלה ילבשם רק אחר כניסת שבת".
- נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' כ"ב) – "לכתחלה יש לקנות ולהנך כל הבגדים גם הכובע וטלית קטן וללבושם קודם בין המצרים".

ז. פדיון הבן.

1. מחמיר.

א. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ב).

ח. יד שניה: האם מותר ללבוש בגד יד שניה בתשעת הימים.

1. מיקל.

א. הגר"ח זצ"ל (וישמע משה פר' ואתחנן תשע"ח עמ' ב') – "אמר שאין כאן בית מיהוש ויכול ללבוש חולצה זו בתשעת הימים ללא חשש. וכן כתב בשמו בספר אהל אבי עזרי עמוד קפה, דמאחר שכבר נשתמש בו אחר לא חשיב בגד חדש".

הגרי"מ שטרן שליט"א (וישמע משה פר' ואתחנן תשע"ח עמ' ב') – "שקונים מחנויות יד שניה או מגמחי"ם וכדו' הם בדרך כלל מכובסים, בין אם הגמ"ח דואג לכבס אותם, ואף אם לא הרי אלו שנותנים בגדים לגמ"ח בדרך כלל מכובסים אותם קודם לכן, ואם כן בלאו הכי אין ללבושם בתשעת הימים מכיון שאין לובשים בהם בגדים מכובסים. ובגד שכבר לבשו אותו ולא נתכבס מאז הלבשה [כמו בנידון דידן], אף אם קיבל אותו במתנה אין בו שמחה כ"כ ומותר ללבושו בתשעת הימים".

ט. קטנים.

1. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' ו' - סעי' ח').

י. מראי מקומות.

1. הגריש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות ה') – "אחד קנה ספה בט' הימים ושאל למרן שליט"א אם מותר לו לשבת עליה וענה לו מרן שליט"א שרק אחר ט' באב ישב עליה דהיא בכלל כלים חדשים שאסור לחדשם בט' הימים - אך לאחרים מותר לשבת עליה כי אין להם שמחה בזה שזה חדש - ומותר לו לברך הטוב והמטיב - אם יש לו עוד אחד ששמח עימו כגון אשתו או בני ביתו".
2. הגר"ש גרוס שליט"א (וישמע משה פר' ואתחנן תשע"ח עמ' ג') – "שהעצה שנוהגים לעשות בבגדים מכובסים, שלובשים אותם זמן מסויים קודם תשעת הימים ועי"ז אינם נחשבים מכובסים, מועילה גם לבגדים חדשים ממש שלא לבשם מעולם, דמכל מקום אם לבשם זמן מסויים קודם תשעת הימים מותר ללבושם בתשעת הימים ואינו נחשב כלבשית בגד חדש שיש בה שמחה".

כ. איסור עשיית בגדים חדשים - מחבר סעיף ז'.

א. הלכה.

1. יש להחמיר מראש חודש, גם לבני ספרד – מחבר (סעי' ז', "יש אומרים שאסור לתקן בגדים חדשים ומנעלים חדשים בשבת זה, ויש להחמיר בזה מראש חודש"), בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ט').

ב. הטעם.

1. "יא דנכלל באיסור כיבוס – גר"א (ריש סעי' ז', "יא כו'. כ"ש מכיבוס דאסור אפילו להניחין").
2. "יא דנכלל דנשי דנהיגי דלא למשתי [סעי' ח'] – ראב"ה (ח"ג סי' תתפ"א, "וכיון שהשתי אסור כל [שכן] תיקון בגדים חדשים"), אגור (סי' תתכ"ט), טור (סעי' ח'), ב"י (ס"ק ח'), מג"א (ס"ק כ"ג, "שנהגו שלא למשתי עמרא משום שבטל אבן שתי' וכל תיקון בגדים הוי בכלל זה דהשתי' הוי תחלת המלאכה"), גר"א (סעי' ז'), שלחן שלמה (סעי' י"א), מ"ב (ס"ק מ"ח, "דבירושלמי איתא והובא לקמן בס"ח דנהיגי שלא למישתי עמרא מדעייל ר"ח אב וכל תיקון בגדים הוי בכלל זה דהשתי' הוי תחלת המלאכה"), פה"ח (ס"ק צ"ד).
3. נ"מ לבני ספרד: האם להחמיר מראש חודש, או רק בשבוע שחל בן ת"ב.

ג. אנפלות (sock), וכל בגדי זיעה.

1. מחמיר – מ"ב (ס"ק מ"ו, "ר"ל שאסור לעשות בגדים חדשים וכן אנפלות שקורין זאקין" אסור לארוג").

ד. לצורך מצוה.

1. מיקל – מ"ב (ס"ק י"ד, "ולצורך מצוה ... מותר ... לעשות בגדים חדשים לצורך נשואין שיהיה אחר ט"ב". ס"ק מ"ו, "מי שאין לו אשה ובנים מותר לעשות בגדים חדשים דהא מדינא מותר לו אפילו לישא וכנ"ל בס"ק י"ד").
2. מראי מקומות.

(א) שאילת יעב"ץ (ח"א סי' פ"ב) – "בא' שנפסק לו קרן טליתו בשבוע שחל ט"ב בתוכי. ולא הי' לו בגד בעל ד' כנפות אחר לקיים מצות ציצית. מסופקני איך להורות בזה כי גזרת חכמים שלא ללבוש בגד חדש באותה שבת. ואם לא יעשה חדש יתבטל מציצית באותן הימים. שלא הי' אפשר לו בתיקון הישן, דהוה מנא דלא שויי חבוליא. ומ"מ נ"ל שאם אין לו טלית אחרת כל עיקר. ולא אפשר בשאל' כדי שיהא עליו ציצית לפחות בשעה שמתפלל. יש להתיר לו דודאי לא גזרו אכה"ג דמילתא דלא שכיחא היא, ועדיף ממי שאין לו אלא כתונת א' שהקלו לו לצורך הגוף. כ"ש לצורך מלבוש הנשמ'. וכיון שכל הקורא ק"ש ומתפלל בלי ציצית כאלו מעיד עדות שקר. מוטב שיעשה לו בגד חדש לקיים המצוה. אבל אם מצוי לו לעת התפל', לא יעשה אע"פ שהולך כל היום בלי ציצית. והרי הוא כמנודה לשמים, במזיד דברים אמורים. וזה אנוס ע"פ תקנת חכמים, וטוב שלא יבטל גזרתם, כיון דלא ענשי אעשה וכה"ג ליכא למיחש מידי, ומאחר שאינו חובת גברא מדוע לא תהא תקנת חז"ל במקומה עומדת".

ה. תיקונים.

1. מיקל.

- (א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י') – "דבר קרוע וכן בגד שהותרה תפירתו מותר לתפור, וכן ה"ה דמותר לתפור טלאי על הבגד, ועיין מל"ח סי' יו"ד אות י"ח".
- (ב) חזו"א (סוף טעמא דקרא אות כ"א) – "הי' אומר בבית שלא לתפור בגדים אפי' מבגדים ישנים (דהיינו לשנות כגון להאריך או לקצר) בין המצרים אבל לתקן בגדים ישנים התיר (ועי' סי' תקנ"א ס"ז ובמ"ב שם סקמ"ח ובשע"ת שם בשם עמודי שמים)".
- (ג) אג"מ (או"ח ח"ג סי' ע"ט).
- (ד) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ט"ז) – "בגד שנקרע או שנפרם, מותר לתקנו".
- (ה) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ב') – "ומותר לתקן בגד או נעל שנקרעו".
- (ו) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ח) – "מותר לתפור: קרע, טלאי, כפתור וכיו"ב, וכן מותר להטיל ציצית בבגד".
- (ז) בכרמי יהודה (או"ח תשובה של"ו) – "שאלה: האם מותר לתקן, או לכרוך ספרים, ולקצר בגד, (ומשתמש בהם). תשובה: מותר".
- (ח) קנה בשם (אור ישראל גליון נ"ו עמ' ל"ב אות ל"ח, עי' פסקי בושם פרק י"ז סעי' י"ח) – "בגד שצריכים לתפור איזה חתך, מותר לעשותו בט' הימים".
- (ט) שבט הלוי (ח"י סי' פ"א אות ה', מבית לוי חי"ג עמ' כ"ו אות ז', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ב אות ז', אב תשפ"א עמ' ז' אות י"ז) – "בדין איסור עשיית בגדים חדשים נראה ודאי מש"כ בתשובת לבושי מרדכי דמה שעושים שינוי בבגד וכה"ג אינו בגדר חדש לענין זה".
- (י) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ג סעי' א') – "מותר לתפור קרעים בתשעת הימים, שזה לא נכלל באיסור תפירת בגדים, גם מותר לתפור כפתורים שנפלו מן הבגד".
- (יא) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ז סעי' ב') – "מותר לתקן בגדים ישנים שנקרעו, וכ"ש דמותר לתפור כפתור או טלאי על הבגד, וכן נעליים ישנים מותר לתתם לאומן כדי לתקנם".
- (יב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' י"ח) – "אסור לתפור ולגזור בגדים חדשים בשבוע שחל בו תשעה באב, ויש להחמיר בזה מראש חודש אב. וכן אסור לסרוג סוודר וכדומה בימים אלו. אבל מותר לתפור בגד שהותרה תפירתו בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן מותר לתפור טלאי על הבגד. [ילקו"י מועדים עמ' תקסו].
- (יג) קרא עלי מועד (פרק ד' סעי' י"ב).
- (יד) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ע"ד).
2. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ג סי' שמ"א).
- (א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

During the Nine Days, can woman mend or patch torn clothing? [The issur of Tikin Begadim - does that only apply with new clothing or also old clothing that got torn?]

R' Y. Berkovits wrote: I believe women are machmir, though I was shown that Rav Shlomo Zalman was mekil.

1. קשירת ציצית בבגד.

1. מיקל.

- (א) בצל החכמה (ח"ד סי' קנ"ב) – "כיון שמפורש ברמ"א (שם סעי' א') דלצורך מצוה הכל שרי, אם כי יש חולקים, כמו שהזכרתי היינו בתיקון שאינו בחפץ המצוה, אבל בתיקון שבגוף חפץ המצוה לא נמצא חולק, ואין להחמיר בזה".
- (ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' של"ז אות ל"ד) – "מותר לעשות חוטין של ציצית, וכן מותר להכניס הציצית בטלית, בתשעת הימים".
- (ג) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ח) – "מותר לתפור: קרע, טלאי, כפתור וכיו"ב, וכן מותר להטיל ציצית בבגד".
- (ד) חוט שני (יד בבין המצרים פרק ט"ז הע' י"ז) – "לקשור ציצית על טלית לא הוי כעשיית בגד, ומותר".
- (ה) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ב) – "שאלה: אם מותר לקשור חוטי ציצית בבגד בבין המצרים, ועי"ז נעשה בגד חדש. תשובה: לכאן מותר. [דהוי דבר מצוה]".
- (ו) פסקי תשובות (אות י').
2. מחמיר.

(א) קנין תורה בהלכה (ח"ו סי' ל"א) – "בצל החכמה ... מ"ש שלא נמצא מי שיאסור, ע' בשכנה"ג ... הרי לך דגדולים אלו אוסרים להדיא לבישת בגד דמצוה אם הוא חדש, ובאמת קצת פלא דהמיקל הנ"ל תפס עצמו בלשון הרמ"א בס"ב ולצורך מצוה הכל שרי

ונרשם ר"ן סופ"ק דחענית והמעיי"ש יראה דלא התיר כל מצוה רק נישואין ולא קייס עוד פ"ו כמב' במג"א ולד' התוס' גיטין (מ"א ע"ב ד"ה לא) הוי נישואין מצוה רבה ואפ"ל שבת ועכ"ז לא התירו בקיים כבר מפ"ו ואדרבה עיקר האיסור דבנין של שמחה המבואר בגמי שם ובשו"ע הוא העושה בית חתנות לבנו ולא מצינו חילוקים בהמצות לקולא".

3. מראי מקומות.

(א) נטעי גבריאל (פרק ל"ז אות ה', הע' ט') – "יש להחמיר שלא לקשור ציצית על טלית חדש מר"ח עד התענית, דהוי בעשיית בגד חדש, [עיין בתוס' יומא דף ל"ד ע"ב ד"ה הני מילי דתיקון מצוה הוי ג"כ תיקון גבי מיעוט ענביו ביו"ט, ועי' בהגהות רעק"א שם. אכן מסתבר שלקשור ציצית חדשים על טלית ישן מותר, דלא הוי דבר של שמחה]. ויש מתירין".

ז. לצבוע רצועות התפילין.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות ק"כ) – "שאלה: האם מותר לצבוע בשחור את רצועות התפילין בתשעת הימים. תשובה: מותר".

כא) איסור קניית בגדים - רמ"א סעיף ז'.

א. הלכה.

1. מחמיר, אסור לקנות – רמ"א (סעי' ז', "וה"ה דאסור לקנות"), שלחן שלמה (סעי' י"א), אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ב'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ה אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"א אות ב', אב תשפ"א עמ' ה').

2. רק בגדים - לענין שאר דברים, עי' מ"ב ס"ק י"א ושעה"צ ס"ק י"ג.

ב. הטעם.

1. נכלל באיסור של כביסת בגדים – גר"א (על סעי' ז' ד"ה וה"ה, "וה"ה כו'. כמ"ש בכיבוס דאפילו להניחן אסור"), עי' מ"ב ס"ק מ"ט, בה"ל סעי' ז' ד"ה ונהגו, "לקנות". אפילו דעתו שלא ללבושן עד אחר ט"ב ודומיא דאסרינן לעיל לענין כיבוס אפילו במכבסן להניח", מחזה אליהו (ח"ב סי' ל"ה אות ב').

2. מראי מקומות – הגרמח"א פדווא שליט"א (קובץ קול התורה ח"נ עמ' ט"ו, לשונו מובא לקמן).

ג. הגדר.

1. למתנה.

(א) מחמיר – אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ב', "אין ליתן בגד במתנה בימים אלה"), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"א סעי' י"ג).

(ב) מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ח').

2. לקטנים.

(א) מחמיר – הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות ק"ע, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות כ', "אסור לקנות בט' הימים בגדים, אפילו לקטנים"), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ו), נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ו').

(ב) מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ב').

3. לתינוק שנוולד עתה.

(א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ב'), נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ט') – "ולתינוק שזה עתה נולד ואין לו בגדים ללבוש מותר לכו"ע לקנותו בגדים חדשים. [דפשוט דמי שאין לו מה ללבוש דמותר לקנות בגד חדש, ול"ש לקנות קודם הלידה כמובן]".

ד. איזה בגדים.

1. אנפלות (sock), וכל בגדי זיעה.

(א) מחמיר – עי' מ"ב ס"ק מ"ה, "ובגדים שאינם חשובים כ"כ שא"צ לברך עליו שהחינו כגון מנעלים חדשים ואנפלות וכיו"ב בודאי מותר לקנותו וללבושו מ"ז בתמוז עד ר"ח", ויברך דוד (ח"א סוף סי' ע"ו ד"ה מיהו), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ו).

(ב) מיקל – אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ב', "ובגד שאינו חשוב, כגון גרבי נשים, מותר לקנות בימים אלו").

2. נעליים (shoes).

(א) מחמיר – רמ"א (סעי' ז', "יש אומרים שאסור לתקן בגדים חדשים ומנעלים חדשים בשבת זה, ויש להחמיר בזה מראש חודש").

הגה: וה"ה דאסור לקנות", עי' מ"ב ס"ק מ"ה, לשונו מובא לעיל, נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ז'), נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ד'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ו).

(ב) מראי מקומות – אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סוף הע' ב').

3. כיפה (yarmulke).

(א) מחמיר – עי' חת"ס (מחנה חיים ח"ג או"ח סוף סי' מ"א, "לספר עובדא ידענא דאנשי בית של אדמ"ו הגאון חת"ס ז"ל אמרו לאומן שרגיל לעשות כובע קטן על הראש שאביהם צריך כובע בבית וכאשר הובא לאדמ"ו ז"ל וחקר מפי אנשי הבית אימתי הוגד לאומן שיעשה לו ויחפש וימצא שהי' אחר ר"ח וצוה להשיב הכובע ואמר לא יבא על ראשו חלילה"), הגר"ח"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק י"ג הע' מ"ה, עלי שי"ח עמ' קנ"ט אות ג', "שאלה: האם מותר לקנות כיפה חדשה בימי בין המצרים. תשובה: כמו כל הבגדים"), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ב סעי' ד'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ו).

4. כובע (hat).

(א) מחמיר – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ו', לשונו מובא לקמן), נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ב', לשונו מובא לקמן), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ו).

5. פאה נכרית.

(א) מחמיר.

1) הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ק"ס אות ו') – "שאלה: האם מותר לקנות פאה נכרית בימי בין המצרים. תשובה: לא".
 2) נטעי גבריאֵל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ו') – "אסור לקנות וללבוש אפי' כובע או פאה נכרית דהוי בכלל בגד של שמחה, וכן מגבעת או מטפחת שמכסים בה השערות או הפאה נכרית אסור לקנות".

3) נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ב') – "וכן אסור לקנות וללבוש אפי' כובע או פאה נכרית, וכן מטפחות ראש אסור".

4) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ו).

6. חגורה (belt).

(א) מחמיר – הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק י"ג הע' מ"ה).

(ב) מיקל – נטעי גבריאֵל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ח', הע' ט"ו, "כן נראה פשוט דלא הוי בכלל בגד").

7. שרוך נעל (shoe lace).

(א) מיקל – נטעי גבריאֵל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ח', הע' ט"ו, "כן נראה פשוט דלא הוי בכלל בגד"), ויברך דוד (ח"א סוף סי' ע"ו).

8. כתפיות (suspenders).

(א) מיקל – נטעי גבריאֵל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ח', הע' ט"ו, "כן נראה, כיון שאינם בגדר בגדים רק נעשים לשמש בגדים אחרים"), ויברך דוד (ח"א סוף סי' ע"ו).

9. גארטי"ל.

(א) מחמיר – הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק י"ג הע' מ"ה), נטעי גבריאֵל (בין המצרים פרק ל"ב סעי' ג').

10. מטפחת הראש (snood, tichal).

(א) מחמיר – נטעי גבריאֵל (בין המצרים פרק ל"א סעי' ו', לשונו מובא לעיל), ויברך דוד (ח"א סוף סי' ע"ו), נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ב').

ה. בגד לצורך מצוה: כגון טלית.

1. מחמיר [אא"כ צריך טלית לתפילה].

(א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ' ד"ה וכשנזדמן) – "וכשנזדמן לו לקנות תפילין חדשים ודאי מותר כיון שהוא רק למצוה. וטלית שהוא בגד מסתבר שאסור אף שלובשין אותו רק למצוה".

(ב) נטעי גבריאֵל (בין המצרים פרק ל"ב סעי' ב') – "טלית אף שהוא לובשו רק למצוה, אין לקנות וללבוש חדשה, גם טלית קטן, אכן כשאינו לו אחר וגם אין לו ממי לשאול מותר".

(ג) פסקי תשובות (אות י') – "מותר לקנות ... כל זה דווקא באופן שאין לו טלית אחרת ואין באפשרותו לשאול מאחר".

2. מראי מקומות – שאילת יעב"ץ (ח"א סי' פ"ב, לשונו מובא לעיל), נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' ה').

(א) רב פעלים (ח"ד או"ח סי' כ"ט ד"ה שוב) – "שאלת יעב"ץ ... הנה אההמ"ר מכ"ת לא צייתינו ליה בזה ואין דבריו מחוורין כלל כי באמת כל כהאי גוונא שהוא דבר מצוה לא תקנו בזה חכמים איסורא כלל וכאשר מצינו בכמה דברים שאסורים בימים שאחר התענית ומורים היתר במקום מצוה וכ"ש במצוה כזו שהוא מתבטל ממצות ציצית שהולך כל אותם הימים בלא ציצית שהרי זו לא מעלה ארוכה על כן הדבר ברור ופשוט שגם בנידון הרב שאלת יעב"ץ ז"ל הנז' שהוא בגד חדש אשר בלעדי זה מוכרח לילך בלא ציצית יש להורות היתר גמור ללבוש טלית חדש ואין כאן ביטול גזרת חכמים כי גם בכה"ג לא גזרו כלל וזה ברור".

(ב) הגר"א ובנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ז אות י"ד) – "האם בימי בין המצרים מותר לקנות בגד בן ארבע כנפות ע"מ ללבושו אז, או שכיוון שמברך עליו שהחינו (כמבואר בשו"ע או"ח סי' כ"ב) - לא יקנה. למה. תשובה: על טלית קטן אין מברכים ומותר לקנותו, משא"כ טלית גדול".

הגר"א ובנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ז אות י"ד) – "בשלושת השבועות - האם מותר לקנות בגד-ציצית חדש. למה. תשובה: טלית קטן מותר כי אין בו שמחה אלא מצוה בלבד".

(ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ז [המקור שלו, האג"מ. וצ"ב]) -

A tallis katan needed for wear during the Nine days may be purchased during the Nine Days. But a tallis gadol should not be purchased unless no other one is available.

(ד) המ"ב (ס"ק י"ד, ס"ק מ"ו, לשונו מובא לעיל) מיקל בעשיית בגדים חדשים לצורך מצוה. ויש לעי' מה הצד להחמיר בקניית בגדים יותר מעשיית בגדים [וכן עי' ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ח, הע' ע"ז), שמדמה השני סוגיות. וכתב להקל בשניהם. והוא צ"ב, שלכאורה סותר עצמו קצת מעמ' ס"ז (לשונו מובא לעיל), להחמיר בטלית גדול. צ"ע]. וי"ל, שעיקר האיסור בעשיית בגדים, מצד הירושלמי, דנכלל דנשי דנהיגי דלא למשתי (הגם שהגר"א שם מביא י"א שהוא מצד כיבוס, אמנם המ"ב לא מביא טעם זה), יש להקל במקום מצוה. משא"כ קניית בגדים נכלל באיסור כיבוס (כלעיל), יש להחמיר אא"כ שהוא מעכב המצוה.

ו. תפילין.

1. מיקל.

(א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ' ד"ה וכשנזדמן) – "וכשנזדמן לו לקנות תפילין חדשים ודאי מותר כיון שהוא רק למצוה".

(ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ש"פ) – "שאלה: אם בתשעת הימים יכול לחדש תפילין חדשים מהודרים אף שכבר יש לו. תשובה: שיהיו מצוה לא משהינן".

ז. לכבוד בר מצוה.

1. מחמיר.

(א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ד) – "בבין המצרים אין להורי הבר מצוה לקנות בגדים חדשים או תכשיטים לכבוד השמחה".

ח. דבר האבד ויריד.

1. מחמיר.

(א) קנין תורה בהלכה (ח"א סי' ק"ט אות ה') – "מותר לקנות עד ר"ח".
 (ב) עי' אמת ליעקב (עמ' רכ"ה הע' תק"ט) – "יש להסתפק טובא אם נזדמן לידו בגד חדש במחיר זול מאד אם מותר לקנותו מטעם זהו דבר האבד, דבאמת היתר זה מצינו מפורש [לגבי תשעת הימים] רק לגבי בנין של שמחה או לגבי העסק במו"מ, אבל לגבי קניית בגדים אפשר שלא נאמר, ולמעשה כשזה נוגע להפסד מרובה יראה לקנות ולשלם רק דמי הקדמה ותו לא".
 (ג) מחזה אליהו (ח"ב סי' ל"ה) – "דלמה לא יהא מותר מטעם קניה מיריד הנזכרת להיתר בס' תקנ"א מ"ב ס"ק י"א ... הנה כבר שמעתי מהרבה ת"ח שחשבו לתלות את ההיתר לקנות בגדים ביריד כשהם בזול מהלכה זו ולענ"ד היא שגיאה, דשם מיירי בקניית חפצים ולא מיירי כלל מקניית בגדי לבישה. וקניית חפצים של שמחה נאסר רק בתורת 'מעטעים' וכלשון המחבר שם ... משא"כ איסור קניית בגדים הנזכר שם סעי' ז' ... מקורו מבואר בביאור הגר"א משום דהוי כל שכן 'מכיבוס בגדים' שאסור בשבוע שחל בו ט"ב מעיקר דינא ... וא"כ פשוט שכמו"כ אסור לקנות בגד בזול בשבוע שחל בו גם אם יהא לו מזה הפסד ... מדברי הרמב"ן הובאו בתוך דברי הטור יו"ד סי' ש"פ ... אין שום מקור להקל בעניני אבילות לקנות בגדים חדשים משום דהוי דבר האבד כשם שלא ניתן ליתן את בגדיו לנכרית שתכבס אותם בחינם בימים אלו הגם דהוי דבר האבד. והרמב"ן התיר את זה בחול המועד ולא בימי אבילות".

2. מיקל.

(א) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ב) – "בשו"ע סימן תקנ"א סעיף ז' כתוב י"א שאסור לתקן בגדים חדשים ומנעלים חדשים וכו' הגה ה"ה דאסור לקנות, ושאלתי רבינו מה אם איזה חנות מוכר בגדים בזול, באותם הימים, או שהוא נמצא במקום שיש לקנות ביותר בזול, ודעתו של הקונה לעזוב אותו המקום בדרך שלא יהיה לו אפשרות לקנותם לאחר ט' הימים, כגון, שקרה במציאות, לגיסי הג"ר אהרן יפה'ן, שהיה כאן, באמריקה, לחתונת אחיו הרב מרדכי זאב, וכיוון לחזור לא"י קודם ט' באב, ושאל האם מותר לו לקנות עוד איזה שמלות לאשתו בתוך ט' הימים, מאחר שיותר בזול כאן מבא"י. והשיב רבינו שבטח, אם זה ענין של דבר האבד, מותר. ולמעשה, מובן לכל שדוגמא של גיסי הוא דוגמא של דבר האבד, ומותר. אבל בכלליות, אינו מהראוי דוקא לבקש לקנות בט' הימים, רק אם במציאות יש אפשרות לקנות בזול, ואין זה רמאות, מותר".
 (ב) הגר"י גוסטמאן זצ"ל (ג' שבועות, פרק ה' הע' ע"ב) – "דגם בבגדים מותר אם הוא דבר האבד".
 (ג) וישב משה (ח"א סי' ט"ו) – "והיוצא לדינא שבכל ענין שהוא זול בלתי מצוי מותר לקנות בגדים הן לצורך עצמו והן לצורך כדי להשתכר כנ"ל בכ"ז לדינא".

(ד) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ב', סוף הע' ב') – "וכן מותר לקנות בגדים ונעלים אם עומדים להתייקר".

(ה) הגר"ש זצ"ל (עיתון יתד נאמן כ"ז תמוז תשס"ד אות ל"ד).

(ו) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' ב', הע' ב') – "במקום פסידא ודבר האבד, כגון שיש מכירת חיסול וכדומה, מותר לקנות כלים או בגדים חדשים (ע"מ להניח לאחר תשעה באב) בתשעת הימים. [ומה שהתיר מו"ר שליט"א לקנות בגדים חדשים במקום דבר האבד, הנה כבר נתבאר (סעי' א, וכן פי"א סעי' כ) דמסקינן דקנין בגדים חדשים אסור משום דלא גרע מכיבוס, והנה ביו"ד סי' שפ סעי' ב נתבאר דשרינן לאבל לעשות מלאכה במקום דבר האבד, וכבר נתבאר לעיל (פ"ו סעי' ו) דה"ה דשרינן לי לגלח במקום דבר האבד, וכ"כ בשו"ת אג"מ (או"ח ח"ה סי' כד סק"ט), וא"כ ה"ה דשרינן כיבוס במקום דבר האבד, דליכא טעמא לחלק ביניהם. וגם מצד משא ומתן של שמחה בקניית בגדים חדשים, הא בזה כבר נתבאר בכ"מ (פ"ד סוף סעי' ז, פ"ו סעי' ו, פ"ח סעי' טז) בשם הפוסקים דשרינן אפי' משא ומתן של שמחה במקום דבר האבד, שלכן בודאי מותר בכה"ג".

(ז) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קפ"ח אות נ"ט) – "האם מותר לקנות בגדים חדשים שמחוייבים בברכת שהחיינו, כשיש הפסד ממון אם לא יקנה עכשיו (כגון שיש מבצע מכירות), האם קיים הבדל בין לפני תשעת הימים לתשעת הימים. תשובה: יכול לקנות גם בתשעת הימים. כאמור, מנהגנו לברך שהחיינו בעת הליבישה, ויחדשם בלבישה לאחר תשעת הימים".

(ח) עי' נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"א סעי' י"ד, הע' כ"ב) – "אסור לקנות בגדים אפי' שהמצא עתה בזול, אלא א"כ הוא בזול מאד [כגון שיש מבצע (סעי' ל)], אז מותר לקנות הן לצורך עצמו הן לצורך מסחר, וכן מי שנמצא בימים אלו בעיר אחרת רחוק ושם מוכרים בגדים בזול ואין לו הזדמנות אחרת לקנות רק בימים אלו יכול לקנותם ובפרט לצורך חתן וכלה, אך לא ילבשם עד אחר ת"ב ואם אפשר יבחר בחנות הבגדים מה שרוצה ואדם אחר יביאם לביתו לאחר ת"ב. [הנה הבן איש חי פרשת דברים והובא בכה"ח סי' תקנ"א סק"א כתב, וז"ל וה"ה דבר שיוכל לקנותו אחר ת"ב אלא שעתה הוא בזול שא"ל לקנות בערך זה אח"כ, מותר לקנות קודם ת"ב עכ"ל, ולפענ"ד נראה שקאי על איסור ממעטין במשא ומתן שצריך למעט בימים אלו, וע"ז כתב דדברים שנמצא עתה לקנות בנול רשאי לקנות, משא"כ בגדים שאסור לקנות כמ"ש בס"ז שם, לא מצינו דשרי במקום זול. אכן בדבר שזול מאוד, נכנס בגדר דבר האבד ומותר כמ"ש פמ"ג א"א סק"ז".

(ט) מהגר"ע אויערבאך שליט"א (עיתון יתד נאמן ה' אב תשע"ד עמ' כ"ה) -

My wife and I will be travelling from Israel to Baltimore during the Nine Days. We will be leaving Baltimore before the end of the Nine Days and my wife would like to take the opportunity to do some shopping, since she knows a store there where the clothing is better quality and cheaper than we can find

in other places. Is this permitted during the Nine Days, and does it make a difference if there are special sales going on there or not? Thank you. Y. G.

Rav Auerbach: Even though it is generally forbidden to purchase new clothing during the Nine Days (Rama 551:7), there is a special leniency in halachah in the case of a yerid, a sale. I have two doubts regarding this halachah. First, it may have only been said in a case where there is actually a sale and not when you happen to be in a place where you have the opportunity to purchase better and cheaper clothing than is available in the place where you live. Second, this leniency may only apply to a merchant who buys and sells merchandise professionally, for whom passing up such a sale is a great loss. Therefore, I personally rule that you can only act leniently if you are going to a place where a special sale is taking place, in which case it would be permitted to purchase these clothes, but if it is not a special sale, then I would not permit this (see Mishnah Berurah 551:11).

מהגר"ע אויערבאך שליט"א (עיתון יתד נאמן י"ב אב תשע"ד עמ' כ"ב) -

I read the Rav's psak last week that one is permitted to purchase new clothing during the Nine Days if there is a special sale. The Mishnah Berurah (551:49) seems to imply that the prohibition to purchase clothing is learned from the prohibition to wash clothing. Would this mean that if there is special 'sale' on dry cleaning - e.g., they are offering a significant discount during the Nine Days - it would be permitted to do my dry cleaning during the Nine Days? Thank you, Rabbi Yisrael Stilerman.

Rav Auerbach: There is a major difference between washing clothes and buying clothes during the Nine Days. Refraining from washing clothes is mentioned in the Mishnah (Taanis 26b), while not purchasing new clothes is only a minhag (see Darkei Moshe, Orach Chaim 551:1, Leket Yosher page 107) and is therefore more lenient (see also Aruch Hashulchan 551:20). Furthermore, clothing sales are common and the minhag of not purchasing new clothes was not accepted when there is a sale. Dry cleaners generally do not have special sales and there is no indication that it would be permitted to have one's clothes washed during the Nine Days even if there was a special discount. The Mishnah Berurah you cited does not mean that the halachos of buying clothes are learned from washing clothes. Rather, he means that just as it is prohibited to wash clothing even if one intends to put it away, it is also forbidden to buy clothing to wear after the Nine Days.

שאלה: The idea of buying clothing is a Rama in ז' סעיף, by washing clothing. It seems to apply that it is not part of the הלכה of buying objects that are in ב' סעיף. Also, the Gra and MB there, are certainly saying that we learn out certain חומרות from washing clothing. Also from Rav Moshe you see that buying clothing does not have the same היתרים of buying objects - for e.g. a מצוה. There seems to be no source to let a person buy clothing by a sale! If a child makes in the parents bed - can you wash the linen during the nine days, because if you have to wait until after ת"ב it will be ruined. Basically, is there a source to be מיקל to wash clothing because of a loss?

י' תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' כ"ב) – "וכן כשיש חשש שיתייקרו הבגדים או הנעלים לאחר מכן, ויפסידו ממון, מותר לקנותם בימים אלו בכל ענין, בין לצורך חתן וכלה, ובין לצורך שאר אנשים.

יא) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ז).

יב) הגר"י רובין שליט"א (שמעתי, שנת תשע"א).

1) עי' הגר"י רובין שליט"א (שנת תשע"א, קיצור הל' בין המצרים מספר ב' אות ט"ו), "שמא דין קניית בגדים חדשים גרע טפי, שיסודו משום שמחה יתירה שיש בקנייתם, ודמי לכיבוס שנאסר, ולא מציינו היתר בכיבוס אף במניח לטחא ת"כ, אמנם אם הבגד ינוק הרי הוא בכלל דבר האבוד שהותר אף באבל, וא"כ אולי יש לדון להתיר במקום מניעת ריטח זה, וצ"ע".

ג) הגרמח"א פדווא שליט"א (קול התורה גליון נ' עמ' ט"ו) – "ובנו הרב משה חיים אפרים שליט"א גאב"ד דלונדון, הביא ראיה להתיר מהא דמבואר בטור (יו"ד סימן ש"פ) שיטת תרמב"ן בזה"ל אבל לקנות מן השיירות כדי שיקנה בזול, בזה חילק הרמב"ן אם אין צריך מהדבר אלא להשתכר בו אסור ליקח אע"פ שהריוח ניכר שלוקח בזול מהשיירא, אבל אם צריך לעבדים שפחות בהמת כסות וכלים לצרכו, ודעתו ודאי ליקח אותם, ונזדמן לו עתה מי שמוכר בזול והדבר ידוע שלא יזדמן לו אח"כ כמו שיירא דזו דבר האבוד הוא ובהפסד גמור הוא ודומה לסחורה שיזלו אח"כ דשרי, עכ"ל. הרי מבואר דהיתר דיריד דמותר הוא לאו דוקא בענין משא ומתן אלא הוא הדין לקנות כסות, ולא כמו אלו שרצו לומר שהיתר דיריד המבואר במשנה ברורה [סימן תקנ"א ס"ק י"א] הוא רק לענין משא ומתן, ואם כן לקנות בגדים אשר כתב הגר"א דאסור משום כיבוס אין מותר, דהרי הכא מפורש דמותר לקנות כסות בשבעת ימי אבילות, וכל שכן מראש חודש אב עד לאחר התענית דיהיה מותר ע"כ".

1) טור (יו"ד סי' ש"פ סעי' ו'), "לענין לקנות מן השיירות כדי שיקנה בזול בזה חילק הרמב"ן אם א"צ מהדבר אלא להשתכר בו אסור ליקח אע"פ שהריוח ניכר שלוקח בזול מהשיירא אבל אם צריך לעבדים ולשפחות בהמה כסות וכלים לצרכו ודעתו ודאי ליקח אותם ונזדמן לו עתה מי שמוכר בזול והדבר ידוע שלא יזדמן לו אח"כ כמו שיירא זו דבר האבד הוא ובהפסד גמור הוא ודומה לסחורה שיוזלה אח"כ ושרי וא"א הרא"ש ז"ל לא חילק בשיירא בין לקנות מהם או למכור להם אלא שרי בכל ענין בכל דבר", בשם הרמב"ן (בתורת אדם עמ' קע"א, וכן בחי' למו"ק ד"ה עוד מצאתי, והציוור שם מדברים על חול המועד).

- (2) לשון הגר"א (על סעי' ז' ד"ה ה"ה), "כמ"ש בכיבוס דאפילו להניחן אסור". א"כ לכאורה י"ל, שאע"ג שלהניח מותר לגבי הל' אבילות [בשלשים, יו"ד סי' שפ"ט]. אבל כאן בהל' תשעת הימים שמחמירים לענין הניח, א"כ ה"ה לענין איסור קניית בגדים. וכן כביסה בצונן, מחמירים כאן משא"כ בהל' אבילות.
3. מראי מקומות.
- (א) פסקי תשובות (אות כ"ז), נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' י', ע"י הע' נ"ב) מקיל. הם עשו טעות, שמקורו קנין תורה הלכה (ח"א סי' ק"ט אות ה'), והוא מקיל רק עד ר"ח.
- (ב) רבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה אות כ"א) – "כבר טענתי ושאלתי ואמר לי שמותר לקנות בגד בימי המצרים אם המחיר יורד וחוסך כסף ובפרט בבגדים שאין חשובים ועיין בזה. ועיין בקנין תורה סימן ק"ט אות ה' דכתב דיניח לאחר ט"ב וג"כ שיקנה בהקפה עיין בדבריו".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קט"ז) – "שאלה: אדם שרוצה לקנות בגד חדש בימי בין המצרים רק כדי שלא יהיה לו תור גדול בחנות [ויהיה ביטול תורה], ומשתמש בבגד רק אחרי ת"ב, האם מותר. תשובה: אין ראוי".
- (ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"א סעי' י"ד, הע' כ"ב) – "אסור לקנות בגדים אפי' שהמצא עתה בזול, אלא א"כ הוא בזול מאד [כגון שיש מבצע (סעי' ל)], אז מותר לקנות הן לצורך עצמו הן לצורך מסחר [הנה הבן איש חי פרשת דברים והובא בהל"ח סי' תקנ"א סק"א כתב, וז"ל דה"ה דבר שיוכל לקנותו אחר ת"ב אלא שעתה הוא בזול שא"א לקנות בערך זה אח"כ, מותר לקנות קודם ת"ב עכ"ל, ולפענ"ד נראה שקאי על איסור ממעטין במשא ומתן שצריך למעט בימים אלו, וע"ז כתב דדברים שנמצא עתה לקנות בזול רשאי לקנות, משא"כ בגדים שאסור לקנות כמ"ש בס"ז שם, לא מצינו דשרי במקום זול. אכן בדבר שזול מאוד, נכנס בגדר דבר האבוד ומותר כמ"ש פמ"ג א"א סק"ז], וכן מי שנמצא בימים אלו בעיר אחרת רחוק ושם מוכרים בגדים בזול ואין לו הזדמנות אחרת לקנות רק בימים אלו יכול לקנותם ובפרט לצורך חתן וכלה".

ט. דמי קדימה (down payment).

1. מראי מקומות – אמת ליעקב (עמ' רכ"ה הע' תק"ט, לשונו מובא לעיל).
- (א) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ג) – "פעם שאלתי רבינו האם מותר ליתן משכון של ממון לחנות עבור שתשמור איזה חפץ בשבילי, (לא בגוונא שזהו דבר האבד). והסברתי, שהשעבודים שבאים במשכון, הם בדרך זה, שזה מחייב המוכר שלא ימכרנו לאחר, אבל הקונה לא מחוייב לקנותו ויכול לחזור בו, ורק שיפסיד המשכון שנתן. והשיב רבינו שאין זה נחשב כקניה, ומותר הוא".
- (ב) אבני ישפה (ח"א סי' קי"ב אות ג'), הו"ד בג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' פ"ו) – "בענין אדם שרוצה לבחור כמה דברים לקנות בט' הימים ורוצה לתת לבעל החנות דמי קדימה על החפץ ואחרי תשעה באב יבא לקחת החפץ. נראה דלא שפיר לעשות כן שיש לחשוש שבזמנינו כסף קונה והרי זה כקונה בגד חדש בתשעת הימים. אמנם יש עצה שיתן למוכר כסף ויאמר לו שזה בשכר שהמוכר שומר לו החפץ עד אחרי תשעה באב, ואז יוכל המוכר מעצמו לנכות לו את הסכום הראשון מהמחיר של החפץ".

י. מה עדיף: קנין או כיבוס.

1. יכבס.
- (א) הגריש"א זצ"ל (צהר ח"ב עמ' קנ"ט אות ג') – "שאלה: מה עדיף לעשות בט' ימים שבין ר"ח אב לט' באב אם יש לו רק בגד מטונף, או יכבס הישן או יקנה בגד חדש. תשובה: יכבס ולא יקנה, דאי קונה עובר בשתיים, הקנייה והלבישה של בגד חדש, אבל בכיבוס הוי רק עצם הכביסה".
- ע"י הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ח, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות נ"ד [לגבי שבת]) – "אם מדובר בבגד שאינו חשוב, יש להתיר לו לקנות חדש, וזה עדיף מאשר לכבס את הבגד".
2. קנין.
- (א) אמת יעקב (הע' תקי"ג, כ"ש מבגדי קטנים) – "אף שנהגו להקל בכיבוס בגדי שאר קטנים מ"מ נראה שאם יכול לקנות עדיף קניה מכיבוס [דכיבוס הוזכר בגמ']".
3. מר"ח אב, עדיף לכבס. שבוע שחל בו ת"ב, עדיף לקנות.
- (א) שבט הלוי (מבית לוי בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ד אות *), אב תשפ"א עמ' ט' אות ד', הע' ה') – "נתלכלכו כל בגדיו בזיעה, הרי הוא כמי שאין לו אלא חלוק אחד, שמותר לכבס חלוקו עד שבוע שחל בו תשעה באב. ועדיף לכבס באופן זה ובלי גיהוץ, מאשר לקנות בגדים חדשים. [ובשבוע שחל בו ת"ב יש לקנות ולא לכבס]".
4. מראי מקומות.
- (א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Are we maykil to wash children's clothes during the 9 days? If yes, can one throw in one's own under garments if one doesn't have enough to last through them?

R' Y. Berkovits wrote: Yes. Agav - if you don't have a children's load, then it is better to buy new undergarments (they should not be expensive ones that give simcha) then to wash your old ones.

הגר"י ברקוביץ שליט"א -

What should a person who doesn't have any more clean underwear do: is he better off buying new ones or washing his dirty ones? What about hand towels and shmattas?

Rav Berkovits: Rav Moshe held that buying something that is pashut (simple) is not a problem. So if we're talking about non-expensive underwear, you're better off buying new ones. Otherwise, it is better

off washing if there is no breirah; best to throw them into a kiddie wash. Shmattas don't have a sheim begged and you can wash them if you don't have enough shmattas (they're always getting used). For hand towels, it is preferable to buy paper towels.

5. בשביל קטנים.

- (א) קנין.
 (1) אמת ליעקב (הע' תקי"ג) - לשובנו מובא לעיל.
 (ב) כיבוס.
 (1) הגר"י גוסטמאן זצ"ל (צהר חי"ד עמ' נ"א).
 (2) הגריש"א זצ"ל (צהר חי"ד עמ' נ"א, נטעי גבריאל בין המצרים פרק ל"ו הע' י"ז, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ס') - "כאשר מותר לכבס בגדי קטנים אין צריך לקנות חדשים כדי להמנע מכיבוס, וכן אין צריך לקנות חיתולים חד פעמיים (טיטולים, פעמפפרס), שדייך מה שאסרה תורה ואין צריך להדר לחומרות כאלו".
 (3) הגר"ח זצ"ל (צהר חי"ד עמ' נ"א).
 (4) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' א').
 (5) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ו סעי' ז') - "מותר לכבס בגדי קטנים וא"צ לקנות חדשים כדי שלא יצטרך לכבס, וכן א"צ לקנות חיתולים (פעמפפרס)".
 (6) ג' שבועות (עמ' פ').
 (ג) מראי מקומות - נחמת ישראל (פרק ט"ז הע' קס"ט).
 (1) תשובות והנהגות (ח"ב סי' רנ"ח ד"ה ולכן) - "נראה שבתשעת הימים לא אסרו לכבס בחיתולים אף אם יש לו, וכ"ש שאינו מחוייב לקנות יותר שלא יצטרך לכבס".
 (2) שבט הקהתי (ח"א סי' קע"ג אות ב') - "וצ"ע".
 (3) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק נ' אות ד') - "שכיבוס וקניה שוים, ויכול לעשות כרצונו".
הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק ס"א אות א') - "ומי שיש לו חלוק אחד של חול וחלוק אחד של שבת והתלכלך לו החלוק של חול. **ילבש הבגד של שבת** ולא יכבס הבגד של חול, משום שלבישת בגד שבת פחות חמור מכיבוס".

יא. לקנות נעלים בשביל תשעה באב.

1. מיקל [דוקא בקונה נעלים פשוטים מיוחדים וניכרים שהם לט"ב].
 (א) כף החיים (ס"ק צ"ז) - "ומ"מ נראה דמנעלים של בגד שלובשים בט"ב משום אבילות אין קפידה אם לעשותם לתקנם מחדש אם לנעלם ומ"ש הלק"ט והמחמיר תע"ב זהו כשיש לו ללבוש בט"ב אבל כשאין לו מנעלים ללבוש בט"ב ינעלם אפי' שהם חדשים ולא ילך במנעלים של עור או יחף".
 (ב) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ' ד"ה ואם) - "ואם אין לו מנעלים כאלו שרשאים לילך בט"ב באב ושכח לקנותם קודם ר"ח, מסתבר שמותר לקנות גם אחר ר"ח ואף בשבוע שחל בו ט"ב, כיון שקשה לפניו לילך יחף ובפוזמקאות לבד, וכמו שכתב כתר"ה מספר זה השלחן. ואין הספר אצלי".
 (ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סוף הע' ב') - "וכן מותר לקנות נעלי גומי חדשות לתשעה באב, ואף לחדש אותם בתשעה באב. וראה גם בכה"ח שם אות צ"ו וצ"ז".
 (ד) זה השלחן (ח"ב על סי' תקנ"א סעי' ז') - "כל זה הוא דוקא בקונה נעלים פשוטים מיוחדים וניכרים שהם לט"ב, אך בקונה נעלים טובות אלא שהם עשויים משאר מינים בלי עור, בהם אין היתר להקל...".
 (ה) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ו אות ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ג אות ו', אב תשפ"א עמ' ז') - "מי שאין לו נעלי גומי לט"ב באב מותר לקנותם בתשעת הימים וללבושם בט"ב".
 (ו) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"א דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' כ"א, סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' י"ב, על מועדים מדיני ימי תשעה באב סעי' כ"א) - "אסור לקנות בגדים חדשים ונעלים חדשות, אבל נעלי גומי לצורך תשעה באב, מותר לקנות וללבושן בתשעה באב, אך טוב שינעלם קצת קודם שבוע שחל תשעה באב".
 (ז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ח).
 2. מחמיר.
 (א) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז אות ד') - "אסור לקנות בתשעת הימים, נעלי-בית לצורך תשעה באב דהיאך ילבשם והלא חדשים הם ... ומש"כ להתיר כשאי אפשר בענין אחר, אטו חייבים לילך בנעלים בתשעה באב, ומש"כ שלא ילך יחף, אטו גרביים לא סגי לזה".
 (ב) עי' הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ח אות י') - "יתכן שאסור".
 3. מראי מקומות - נחמת ישראל (פרק ל"ב סעי' ה').
 (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"ג אות ג') - "קנה נעלי בית לפני ט' הימים ולא הלך בהם, ואין לו מה ללבוש בת"ב, השיב רבינו שאם מדד אותם בחנות בשעה שקנה אותם, אפשר להקל ללבשם".

יב. מראי מקומות.

1. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Can one buy a kosher swimsuit during the nine days if one is flying to חו"ל and cannot obtain one in the other country (the swimsuit is needed for the vacation straight after באב (ט') באב)?

R' Y. Berkovits wrote: Yes.

כב] איסור לסדר ולערוך החוטיין (setting the loom) - סעיף ח'.

א. מחבר (סעי' ח') – "נשי דנהיגי דלא למשתי (פירוש לסדר ולערוך החוטיין שהולכין לארכו של בגד והוא מלשון או בשתי או בערב) עמרא מדעייל אב, מנהגא".
1. לכני ספרד, אפי' מראש חודש – מג"א (ס"ק כ"ג), גר"א (סעי' ז'), בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"א), מ"ב (ס"ק מ"ח).

ב. הטעם.

1. שבו פסקה אבן שתיה – ראבי"ה (ח"ג סי' תתפ"א), בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"א), מ"ב (ס"ק נ"ד), ואסמכוה בירושלמי על שם שבטלה אבן שתיה".
2. ונכלל בכלל מיעוט שמחה – ראבי"ה (ח"ג סי' תתפ"א), "וראוי להחמיר בזה אפילו מראש חודש דהיינו נמי בכלל מיעוט שמחה", טור (סעי' ח'), "וראוי להחמיר בזה מר"ח דהיינו נמי בכלל מיעוט שמחה".

ג. הגדר.

1. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ז סעי' י"ב), ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' צ"ג).
(א) ח"א (כלל קל"ג סעי' ט"ו) – "ומכל מקום מותר לעשות 'קרוינן' [עטרה], דלאו בגד הוא".
(ב) אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שס"ז אות ה') – "שגם לסרוג תמונות או שאר סריגה נכלל באיסור נשי דנהיגי דלא למשתי (שו"ע תקנ"א ס"ח), ותמונה בוודאי נכלל שזה ממש לתענוג".
(ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' כ"ג) – "במקום צורך חשוב, יש להקל במחנות-קיץ לנערות לעשות עבודות רקמה וכדו' בתשעת הימים".
(ד) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' של"ז אות ל"ה) – "אסור לרקום בתשעת הימים".
(ה) הגרחהפ"ש זצ"ל (דברי חכמים או"ח אות ת"ס) – "שהמנהג להקל כהערה"ש להתיר לארוג, רק צריך להקפיד שלא לגמור הבגד בט' ימים. וגם פסק שלכו"ע לארוג תמונה (מה שקורין גובלען) מותר (שאיין זה נחשב כאריגה, אפי' להמ"ב)".
(ו) שבט הלוי (מבית לוי בין המצרים תשנ"ט עמ' י"א אות ב*, אב תשפ"א עמ' ה') – "ובכלל זה סריגה ועשית גובלין. ומ"מ בקייטנות של בנות שאיין במה להעסיק אותם ובאות לידי בטלה ושעמום, יש להקל, ובלבד שלא יגמרו את הדברים".
(ז) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ג סעי' ט') – "מותר לעשות תמונה ע"י רקמה בתשעת הימים כל שאינו יקר ערך".
(ח) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"א אות ל') – "האם מותר לילדים לרקום בתשעת הימים. תשובה: אם הגיעו לחנוך סבורני שאין זה מן הראוי".

ד. תפירה.

1. מ"ב (ס"ק מ"ח) – "דבירושלמי איתא והובא לקמן בס"ח דנהיגי שלא למישתי עמרא מדעייל ר"ח אב וכל תיקון בגדים הוי בכלל זה דהשתיה הוי תחלת המלאכה".
2. אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות ש"ע) – "שבאמת אסור לאשה לעשות אריגה בט' ימים. אבל רק לשים תפירות בתמונה, מותר, שרק אסרו תפירה אם גומר בגד".
3. יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' י"ב) – "שאלה: האם אחר ראש חודש אב מותר לאשה שעובדת בתפירה, לגזור את הבד לצורך תפירה שתיעשה רק אחר תשעה באב. תשובה: מותר. הוספתי ושאלתי: האם תפירה אסורה מראש חודש אב או בשבוע שחל בו תשעה באב. וענה מו"ר נר"ו: משמעות מרן מראש חודש".
4. ללמוד קורס של תפירה בט' הימים.
(א) מיקל.
(1) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה) – "שאלה: האם מותר לאשה ללמוד ולנסות קורס באומנות של תפירה בימי ט' הימים. תשובה: לענ"ד כן".
(ב) מראי מקומות.
(1) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ה הע' ל"ז) – "לגבי קורס תפירה אם לא מסיימות את הבגד מותר".

ה. קידוש לבנה.

1. רמ"א (סעי' ח') – "ונוהגין שלא לקדש החדש עד אחר ט' באב".
2. עי' סי' תכ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

כג] בשר ויין - סעיף ט'.

א. בני ספרד, מחמיר רק מיום אחר ראש חודש.

1. בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ט"ו) – "אסור מכח המנהג לאכול בשר ולשתות יין בשבוע שחל בו ט"ב ויש נוהגין בזה מר"ח ויש מן י"ז בתמוז ופה עירנו בגדאד יע"א נוהגין איסור מליל שני של חודש אב עד ליל עשירי".
2. קיצור שו"ע (טולידנו סי' תצ"ח סעי' ל"א) – "אנחנו הספרדים, המנהג שלנו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין מיום שאחר ר"ח אב, עד יום עשירי בערב, אבל אחינו האשכנזים נוהגים גם ביום ר"ח אב, אין אוכלים בשר ואין שותין יין. ויש שמוסיפין מי"ז בתמוז ואילך. ויש יחידים שמתענים מי"ז בתמוז ואילך".

3. אור לציון (ח"ג פרק כ"ו אות ג') – "מנהג בני ספרד שלא לאכול בשר, ואף בשר עוף, מראש חודש אב עד עשירי באב. ואף תבשיל שנתבשל בו בשר נהגו שלא לאכול. וביום ראש חודש אב עצמו נהגו בני ספרד לאכול בשר. ובני אשכנז נהגו שלא לאכול אף ביום ראש חודש".
4. יחיה דעת (ח"א סי' מ"א, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' קס"ט) – "מכל מקום המנהג הפשוט בירושלים ובארץ ישראל, שלא להמנע מאכילת בשר אלא מיום שאחר ראש חודש אב".
5. שמש ומגן (ח"ג או"ח סי' נ"ד אות ה') – "וביום ר"ח היינו אוכלים בשר בסעודה קודם השקיעה. וקורין לה סעודת סילוק הסכין של שחיטה".
6. עי' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' א') – "המנהג בעיר הקודש ירושלים ת"ו, שאין אוכלים בשר מיום ראש חודש אב עד יום עשרה באב, ויום העשירי בכלל האיסור. ומנהג הספרדים להקל באכילת בשר ביום ראש חודש אב עצמו. ויש מחמירים גם בראש חודש. [שו"ת יחיה דעת חלק א' סימן מא]".
7. מראי מקומות.
- א) הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קנ"ט אות ב') – "שאלה: בר"ח אב האם מותר לשתות יין או לאכול בשר. תשובה: לא".
- ב) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ח') – "מאכילת בשר אין נמנעים אצלינו ברוב קהילות תימן. והוא הדין לשתית יין, ואפילו בשבוע שחל בו ת"ב, זולת בסעודה המפסקת כדינא דתלמודא, ואז אפילו בשר-עוף אין אוכלים".

ב. טעם.

1. שמחה.
- א) מהרי"ל (הל' שבעה עשר בתמוז ותשעה באב אות ה') – "וטעם מניעת בשר ויין דאין שמחה אלא בבשר, דכתיב וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת וגו' (דברים כז, ז). וביין כתיב המשמח אלהים ואנשים (שופטים ט, יג)".
- ב) כל בו (ריש סי' ס"ב) – "ויש נמנעין מאכילת בשר משנכנס אב לפי שאין שמחה אלא בבשר".
- ג) עי' ב"ה (סי' תקנ"ב ס"ק ב') – "ודאי לא אסרו אלא בשר ויין שנמצא כתוב (תהלים קד טו, פסחים קט א) אצלם לשון שמחה וכן משמע פשט לשון התלמוד בפרק בן סורר ומורה דקאמר התם משום שמחה הוא וכו'".
- ד) ט"ז (ס"ק ט') – "דאין האיסור אלא משום שמחה ובחומץ ליכא שמחה".
- ה) מ"ב (ס"ק נ"ז, ס"ק ס"ה) – "ומותר בחומץ וכו'. היינו אף בחומץ שנעשה מיין וכשנכנס שבת זו היה עדיין יין מותר כיון שעכשיו הוא חומץ ואין שמחה בשתייתו".
- 1) קשה: אבל מותר בבשר ויין כל שלושים, וגם בימי שבעה. [ולא אונן].
- א. כתובות (דף ח:): – "אמר עולא, ואמרי לה במתניתא תנא: עשרה כוסות תקנו חכמים בבית האבל ...".
1. רש"י (שם ד"ה עשרה) – "עשרה כוסות. להרבות לו בשתיה כדכתיב (משלי לא) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש".
- ב. הג' מיימוניות (הל' אבל פרק ז' אות ו'), הו"ד בב"י (יו"ד סי' שע"ח ס"ק ט') – "בפרק הנודר מן הירק גרסינן אמרו ליה רבנן לעולא הא דתנן כשהן מברין אותו כל העם מסובין על הארץ והוא מיסב על הדרגש כולי שתא לא יתיב עלה ההוא יומא יתיב עלה מתקיף לה רבינא מידי דהוה אבשר ויין דכולי שתא אי בעי לא אכיל וההוא יומא אנן יהבינן ליה כו' מכאן משמע דלא סגי שלא יאכל האבל בשר וישתה יין בסעודת הבראה".
- ג. מחבר (יו"ד סי' שע"ח סעי' ח', סעי' ט') – "כיון שנקבר המת, מותר לאכול בשר ולשתות יין ...".
- 2) י"ל.
- א. קרבנות - עי' לקמן.
- ב. טור (סי' תקנ"ב) – "ונראה אף ע"פ שאין בו שמחה אסור שלא משום שמחה לבד אסרו בשר אלא כדי להרבות אבל תדע שהרי אבל אחר מצוה להשקותו יין דאמרינן לא נברא יין אלא לנחם בו אבלים שמצוה לנחמו לשכח צערם והכא אסרו יין כי אם ישתה ישכח רישו ומצוה שיזכור חורבן הבית ויצטער עליו הלכך מטעם זה יש לאסור אפ"ל עופות כמו בשר".
- ג. הגרשז"א זצ"ל (מנחת שלמה תנינא ב - ג) סי' פ"ז אות ב' ס"ק ב', עי' ח"ב סי' צ"ו אות ח', הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' כ"ח) – "ואפשר שכוונתו לומר דבשעה שהאדם שרוי בצער אז טבע היין רק להקל מעליו את הצער אבל תרתי לא עביד להפיג את הצער וגם לשמחו. וגם יתכן דבזה ששותה יין בשעה שאינו שרוי בשמחה הרי הוא מראה בכך שהוא מר נפש ושותה את היין רק להוציא הצער מלבן, וכמאה"כ תנו יין למרי נפש, ולכן אינו מגרע כלל בכך את כבוד המת שהוא מתאבל עליו הואיל וכך דרכם של כל מרי נפש לשתות יין, משא"כ אם הוא עוסק בשאר מיני שמחה הרי זה נראה כאילו אינו מצטער כלל על מתו הואיל ואין דרכם של מרי נפש לשמח את לבם בשאר מיני שמחה חוץ מהיין".
2. קרבנות.
- א) ר' אשר מלוניל (ס' המנהגות עמ' נ"ו, הו"ד בב"י ס"ק י"א) [הטור של מכון ירושלים כ' שר' אשר הוי הרא"ש. ולא נראה. אלא שהוא ר' אשר מלוניל].
- ב) הו"ד בכל בו (ריש סי' ס"ב).
- ג) ערה"ש (סעי' כ"ג) – "כבר קבלו אבותינו זה הרבה מאות בשנים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין מן ר"ח אב עד אחר ט"ב לבד מיום השבת לזכר הקרבנות והנסכים שנתבטלו בעונותינו".
- ד) אבן ישראל (במ"ב, ח"ט סי' ס"ג על סי' תקנ"א סעי' ט') – "וצ"ע, וכי יין אסור מצד שמחה, וגם אבל מותר בבשר ויין, וע"כ דהוא רק משום זכר לקרבנות ונסוך היין, אלא די"ל כיון דאסרו יין אסור כל הנכלל בשם יין, ולכן נראה דגם יין צימוקים אסור לשתותו אף דאין בו שמחה, וכן מבואר מהא דאסור גם בבשר עוף אף דאין בו שמחה".
3. קשה: למה מיץ ענבים אסור [ויין שרף מותר] - עי' לקמן.
- א) מ"מ קבלו אבותיו [כעין לא פלוג].

- (1) גר"א (על סעי' י') – "מכל מקום קבלו אבותינו לאסור כל מיני בשר".
- (2) ח"א (כלל קל"ג סעי' ט"ז) – "אף על גב דהטעם באיסור בשר משום שנתבטלו הקרבנות ולאחר ג' ימים לא מקרי עוד בשר לענין קדשים שהרי שלמים אין נאכלין יותר מב' ימים וכן עופות לא היו קריבים על גבי מזבח חוץ מתורים ובני יונה וגם אין שמחה אלא בבשר בהמה, מכל מקום נהגו לאיסור".
- (3) מ"ב (ס"ק ס"ו) – "מ"מ קבלו אבותינו עליהם לאסור כל מיני בשר ויין".
- (ב) מראי מקומות.
- (1) תשובות והנהגות (ח"ב סוף סי' רנ"ט) – "נהגו להחמיר במיץ ענבים אף שאינו משמח כיון ישן, ואין השמחה בה יותר משאר משקין, ראוי לאסור כיון ששמו יין, וכל ששמו יין ראוי לגזור ולאסור".

ג. חולים: ילדים, מעוברת, מינקת, וכדו'.

1. מיקל – רמ"א (סעי' ט'), שאין שוחטים כ"א לצורך מצוה כגון לחולה או ...", ערה"ש (סעי' כ"ו), הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ה), יביע אומר (ח"ט או"ח סי' נ'), "יולדת בתוך שלשים אחר לידתה מותרת גם היא באכילת בשר בימים אלו. וכן יש להתיר לכל חולה שאין בו סכנה", ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' י"ז).
- (א) יולדות נוהגות קצת למנוע מבשר ויין מז' באב ואילך – מג"א (סי' תקנ"ד ס"ק ט'), א"ר (ס"ק כ"ב), מ"ב (ס"ק ס"א), ג' שבועות (ארטסקורול, עמ' נ"ה).
2. מראי מקומות.
- (א) מ"ב (ס"ק ס"א) – "לחולה. אפילו חולה קצת ואף דבסימן תקנ"ד סק"ט כתב המ"א דנהגו קצת יולדות מז' באב ואילך למנוע מבשר ויין היינו שלא במקום חולי".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק ל"ז) – "ואם יש תחליפי בשר ששויים בבריאותם לבשר לא יאכלו בשר, ואפי' אם התחליפים שויים יותר כסף צריך להפסיד בשביל זה".

ד. מי שמאכלי חלב מזיקים לו.

1. מותר לאכול בשר עוף, או בשר מלוח ג' ימים.
- (א) מג"א (ס"ק כ"ח) – "וכן מ"כ מי שא"א לו לאכול מאכלי חלב יאכל בשר עוף שלא היה מקריבין ממנו קרבן וגם אין שמחה אלא בבשר בהמה (ב"ח)".
- (ב) א"ר (ס"ק כ"ב) – "כתב הב"ח [סי' תקנב סוף ס"ב] מי שאי אפשר לו לאכול מאכלי חלב יאכל בשר עוף ע"כ. ומכל שכן שיאכל תבשיל של בשר. ונ"ל שאם צריך לאכול בשר בהמה יראה שיהא מלוח ג' ימים ולילה אחד, שבזה אין איסור מדינא, אם לא שרע לו בשר מלוח".
- (ג) עי' שבות יעקב (ח"א סי' כ"ז) – "ומה ששאלת באשה שראתה דם נדתה בר"ח אב אי מותרת לאכול בשר בשבוע זה: תשובה הנה מבואר בש"ע סי' תקנ"א סעי' ט' בהגה"ה דלצורך חולה שרי ולכאורה נראה דנדה ג"כ חולה היא וכמו שפרשי' רש"י בחומש ריש פ' תזריע כימי נדת דותה תטמ' דותה לשון דבר הזב מגופה לשון אחר לשון מדה וחולה שאין אשר רואה שלא תחלה ראשה ואיבריה כבידין עליה אכן אי משום לא אריא חדא דהתם עיקר הקרא קאי אימי לידתה ואפשר דרש"י ג"כ ה"ק שאין אשה שרוא' דם מחמ' קישוי לידתה שלא תחלה ראשה וכו'. ותו דרש"י לא קאמר רק בשם חולת לפי שעה בשעת ראייתה כשזב ממנה נדתה ולא אח"כ מנלן להתיר כל שבעה. אכן מצאתי קצת סמך להתיר מהתוספ' פ' אף על פי דף ס"ג ע"ב גבי הא דתנא מורדת אחת לי ארוסה ונשואה אפי' נדה וכו' וכתבו התוספ' שם בד"ה אלא למ"ד מתשמיש נדה בת תשמיש היא וא"ת למ"ד ממלאכה מה אפי' דקתני אפי' נדה וי"ל דהוי רבותא משום דסתם נדות חולת קצת ע"כ הרי דכל שבעה ימי נדתה היא בחזקת חולת קצת וכיון דעיק' דין זה שלא לאכול בשר הוא רק מצד המנהג א"כ במקום חולה אפי' חולה קצת אין לנהוג איסור ובפרטו' כל שבאה לשאול ודאי מרגיש' בעצמה שאינה יכולה לסבול מאכל חלב מחמת מיחוש בגופה. ומה"ט התרתי כמה פעמים למניקות שמותרת לאכול מאכל בשר בימים אלו אבע"א משו' תקנתא דידה כדאית' בש"ס סוף פ' אף על פי דסתם מינקת חולת אינו אבע"א משום תקנת הולד ומה"ט מקילין הרבה דברים במעובר' ומניקות אפי' לענין ד' צומות וכל הבא לשאול בימים אלו שאין יכול לסבול לאכול מאכל חלב משום איזה מיחוש וחולי קצת אני מורה לו להיתר כי חמירא סכנתא מאיסורא והיינו דוקא לאכל בשר עוף כמו שכתבו האחרוני' בא"ח סי' תקנ"א אכן מי שיודע בעצמו שיוכל לאכל מאכל חלב שלא יזיק לו כלום רק שרוצה לילך אחר תאות ושרירות לבו הו' בכלל פורץ גדר ישכנו נחש ותהי עונתו על עצמותיו אבל בלא"ה אין להחמיר נ"ל ה"ק יעקב".
- (ד) פמ"ג (מש"ס ס"ק י"א) – "ומי שאי אפשר לו לאכול מאכלי חלב יאכל בשר עוף או בשר מלוח ג' ימים, יע"ש".
- (ה) מ"ב (ס"ק ס"ד) – "ומ"מ מי שא"א לו לאכול מאכלי חלב מותר לו לאכול בשר עוף או בשר מלוח ג' ימים".
- (ו) באר משה (ח"ה סוף סי' פ"ח) – "ואי חלש מותר לאכול בשר בימים שבין ר"ח מנ"א לט"ב, הנה המחבר סי' תקנ"א סי"א כתב כל מי שיאכל בשר במקום שנהגין בו איסור פורץ גדר הוא וינשכנו נחש (והוא מתשו' הרשב"א) מ"מ אם חולה שמזיק לו מאכלי חלב, או אפילו אינו חולה רק שיש חשש עפ"י רופא שזיקו לו מאכלי חלב מתיר ב"ח סימן תקנ"ב ומג"א לאכול בשר עוף שלא היו מקריבין ממנו קרבן, ואין שמחה אלא בבשר בהמה, וגם בשבות יעקב ח"א סי' כ"ב כתב דכל הבא לשאול בימים אלו שאינו יכול לסבול מאכלי חלב מחמת איזה מיחוש וחולי קצת אני מתיר לו לאכול בשר עוף, הכלל בזה דהכל לפי ראות עיני המורה שאם העם פרוצים בעבירה זו יש להחמיר טפי ואם רואה שבאמת חלוש הוא ואומר שמרגיש בעצמו שמאכלי חלב מזיקין לו מותר בבשר עוף עד ז' מנ"א".

(ז) עי' נטעי גבריאל (פרק ל"ח סעי' ז') – "מעוברת או מינקת עד ל' יום וכן מי שמאכלי חלב מזיקים לו אם מרגישים צורך באכילת בשר, יש להקל להם לאכול בשר עוף. ומינקת שחלבה רע לתינוק כשאינה אוכלת בשר או חולה יש להקל אף בבשר בהמה, ומ"מ מז' אב ואילך יש להימנע מאכילת בשר ושתית יין, והוא כשהבריא לגמרי, אבל בחולה קצת אין צורך להימנע גם אז".

(ח) מז' באב ואילך יש להחמיר – ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' נ"ה).

2. מראי מקומות.

(א) שע"ת (ס"ק כ"ח) – "ועיין בשב"י ח"א באשה נדה שבאתה לשאול אם רשאה לאכול בשר ודאי מרגשת בגופה שאינה סובלת מאכל חלב מחמת מיחוש בגופה דסתם נדה בעת זוב דמה היא חולה כמ"ש התוס' בכתובות דף ס"ג ומה"ט התרתי כמה פעמים למניקות שמתרות לאכול מאכל בשר בימים אלו אי משום תקנתא דידה דסתם מניקות חולות קצת אי משום תקנת הוולד ומה"ט מקילין הרבה דברים במעוברות ומניקות ומי שיש לו מיחוש וחולי קצת שאינו יכול לסבול ובא לשאול יש להורות לו היתר לאכול בשר עוף כי חמירא סנתא מאיסורא, אך מי שיודע בעצמו שמאכלי חלב לא יזיק ליה כלום רק שרוצה לילך אחר תאות ושרירות לבו הוא בכלל פורץ גדר ישכנו נחש ותהי עוונותיו על עצמותיו אבל בלא"ה אין להחמיר עכ"ל ונראה דהכל לפי ראות עיני המורה שאם העם פרוצים לזלזל בעבירות זה יש להחמיר טפ"י".

ה. אם בירך על חתיכת בשר או יין.

1. שיאכל משהו.

(א) שדי חמד (מע' בין המצרים סי' א' אות ד', ועי' בספר מכתב לחזקיהו או"ח סוף סי' ה').

(ב) רבבות אפרים (ח"א סי' שס"ז אות א').

(ג) שבט הלוי (ח"ט סי' קל"א אות א', ח"י סי' פ"א אות ט', מבית לוי ח"ג עמ' ל"ג אות ז', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ט אות ז', אב תשפ"א עמ' ט"ו אות ח') – "אם בירך על חתיכת בשר שהכל ואח"כ נזכר מאיסור בשר בימים אלה, דבר פשוט שיאכל משהו שלא יהי' ברכה לבטלה, דאין במשהו לא משום שמחה, ולא משום בטול המנהג כמש"כ בס' או"ח כאן".

(ד) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ה' אות י"א, ארבע תעניות עמ' קפ"ח) – "מי שבירך על חתיכת בשר, ושוב נזכר שבימים אלו אין לאכול בשר, יטעם מעט מן הבשר, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה, שאין בטעימה כזאת לא משום שמחה ולא משום ביטול המנהג".

(ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' י"ד).

(ו) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ו אות קל"ח) – "יטעם כל שהוא".

(ז) משנת יוסף (ח"ה סי' ק') – "הלכה כהשד"ח, שיאכל כל שהוא מהבשר".

(ח) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ח סעי' י"ב).

(ט) וזאת הברכה (מעייין הברכה פרק ו' אות כ"ו) – "שבט הלוי".

(י) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' כ"א) – "אדם בריא ששכח וברך על בשר מראש חודש אב, יטעם משהו מהבשר, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. [שו"ת יביע אומר חלק ב' חלק יורה דעה סימן ה']".

(יא) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' נ"ד).

(יב) נחמת ישראל (פרק כ"א סעי' ז').

(יג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' נ"ד).

2. דעת הגר"ח"ק זצ"ל.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ח) – "כאשר עושה ברכה על בשר בתשעת הימים ונזכר שאסור לאכול, צ"ע האם יטעום כל שהוא בכדי שלא יהי' ברכתו לבטלה. תשובה: ילקק משהו".

(ב) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שט"ו, בית מתתיהו ח"ב סי' ט"ז אות ג') – "שאלה: מי שטעה בתשעת הימים ובירך בשר בתשעת הימים אם יטעם. תשובה: ילקק".

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שט"ז) – "שאלה: צ"ע מש"כ מרן שיטעם כששכח ובירך על בשר, מ"ט לענין מי ששכח ובירך על חלב אחר אכילת בשר כתב לי יאמר בכשמל"ו, א"כ ה"ה הכא יאמר בכשמל"ו ולא ילקק. תשובה: ילקק ואח"כ יאמר בכשמל"ו".

(ד) הגר"ח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ג שאלה כ"ב) – "מי ששכח שאסור לו לאכול בשר בתשעת הימים ובירך ונזכר לפני שטעם, האם יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, או שיטעום מעט מהבשר. תשובה: ילקק מהבשר. ולא יאמר ברוך שם כיון שאם לא ילקק יהיה ברכה לבטלה, כי ברוך שם זה רק כפרה אבל זה נחשב ברכה לבטלה".

3. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ב סי' ט"ז אות ג').

1. סעודת מצוה.

1. עי' לקמן.

כד קטנים: בשר ויין.

א. מיקל: בני ספרד.

1. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ק"צ, יביע אומר ח"ט או"ח סי' נ') – "שמותר לתת בשר לקטנים גם אחר ר"ח אב, ובפרט אם הוא קטן שאינו בריא כל כך. ורק כשהגיע הקטן לגיל שנים עשרה שנה ויום אחד, שהוא בגדר מופלא הסמוך לאיש, טוב להחמיר עליו שלא יאכל מאכלי בשר בימים אלה עד אחר יום ט' באב".

2. אור לציון (ח"א סי' ל"ח, ח"ג פרק כ"ו סעי' ו', עי' סעי' ז') – "וקטנים פחותים מגיל בר מצוה מבני ספרד, מותרים בבשר בימים אלו. ולבני אשכנז אין לתת אלא לקטנים שעדיין לא הגיעו לגיל שיודעים להתאבל על ירושלים".

ב. כשאינו יודע להתאבל יש להקל.

1. **מג"א** (ס"ק ל"א) – "לתינוק. משמע דמותר ליתן לתינוק בשר ויין בשבת זו דמעיקרא לא נהגו איסור להחמיל בתינוק ודוקא בתינוק שאינו יודע להתאבל על ירושלים ועסי שמ"ג וסי' תקנ"ט ס"ו וסי' תע"א וא"ל דדוקא משום מצוה מותר דהא בסי' רס"ט משמע דאף משום מצוה לא ספינו לתינוק איסורא אלא ע"כ ליכא בזה איסורא ובהג"מ כתב מהרא"ק הניח לבניו הקטנים לאכול בשר בערב (ע"פ) [ת"ב] שחל בשבת אחר חצות עכ"ל משמע דס"ל דלגדולים אסור ולקטנים מותר והא דכתב בשבת משום דמעשה היה בשבת שנשאר להם מסעודת שחרית כנ"ל".
2. **ח"א** (כלל קל"ג סעי' ט"ז) – "ולתינוק שאינו יודע להתאבל על ירושלים, מותר ליתן בשר ויין".
3. **התעוררות תשובה** (ח"ב סי' קע"ב) – "נראה לענ"ד בקטנים שאוכלים בשר מר"ח עד התענית במקום שנהגו לאסור אין צריך אביו למנוע מזה כמו בשאר דברים שחייב אביו משום חינוך למנוע ממנו אפילו בקטנים שיש להם דעת להתאבל על ירושלים דבתינוק שאין יודע להתאבל על ירושלים בלא"ה מותר לו ליתן לאכול כמובא במג"א שם ס"ק ל"א ועיין שם, והטעם כיון שאין שום איסור על הבשר רק הזמן גורם שלא יאכל כדי להתאבל לא שייך בזה מצוות חינוך אבל ליתן להם בידיים אסור והמג"א מביא שם בשם מהר"ג"י שהניח לבניו הקטנים לאכול בשר יש לומר שהניח להם מעצמם ולא שנתן להם בידיים".
4. **אור לציון** (ח"א סי' ל"ח, ח"ג פרק כ"ו סעי' ו') [לשונו מובא לעיל], הע' ו') – "שלבני אשכנז יש להקל להאכיל לקטנים שלא הגיעו לחינוך ואינם יודעים להתאבל על ירושלים. שאף שבמ"ב שם ס"ק ע' כתב להחמיר אף בקטנים ביותר שלא יודעים להתאבל, העיקר כדברי המג"א שם ס"ק ל"א, שמותר לתת לקטן שאינו יודע להתאבל על ירושלים".
5. **שרגא המאיר** (ח"ג סי' כ"ד אות י"ח) – "שפיר נכונים דברי המג"א".
6. **ילקוט יוסף** (מועדים מדיני ימי תשעה באב סעי' כ"ז) – "אבל קטנים שאינם יודעים להתאבל על ירושלים מותר להאכילם בשר בשבוע שחל בו תשעה באב".

ג. מחמיר: אפילו קטנים שאינו ראוי להתאבל.

1. **א"ר** (ס"ק כ"ד) – "מג"א ... ולא נהירא דהא בסימן שמ"ג [מג"א סוף סק"ג] מסיק דספינו משום מצוה, ומסי' רס"ט לא משמע כלל, דקידוש בבית הכנסת לא חשיב להגהות מיימוניות מצוה. ועוד דבשר ויין ליכא איסורא אלא מנהגא הוא ודאי מספינו משום מצוה. ועוד קשה הא בלאו הכי מותר בכוס הבדלה וברכת המזון כיון דלשו"ע אף גדול מותר, והוא גופיה כתב (בה"ג) [כה"ג] בסימן רס"ט [מג"א סק"א] ע"ש. לכן נ"ל דאסור ליתן לתינוקות הבריאים בשר ויין. גם דמי להאי דאסור לספר להם בסעיף י"ד".
2. **דגול מרבבה** (על מג"א ס"ק ל"א) – "משמע דמותר ליתן לתינוק בשר ויין. אמנם במהרי"ל [הלכות ט' באב עמוד רמ"א] כתוב שבוע שחל תשעה באב בירך ברכת המזון בלא כוס, גם לא נתן להשקותו לתינוק. משמע דכוס ברכת המזון אין נותנין לתינוק, ואם ליכא איסור ליתן לתינוק למה יוגרע כוס של ברכת המזון. ואולי בכוס ברכת המזון גזרינן דאתי למסרך כשיגדיל, אבל בהבדלה ליכא למגור שישתה גם כשיגדיל שהרי מותר באמת אף לגדול לשתות כוס של הבדלה. אבל יין הרשות ליכא למגור דלמא אתי למסרך".
3. **שע"ת** (ס"ק ל') – "לתינוק. עבה"ט ועיין בדגול מרבבה שכתב מדכת' בסעיף ט' שמצניעין הסכין כו' משמע דגם לקטנים אסור יע"ש".
4. **דרך החיים** (בין המצרים סי' ק"ל סעי' ט'-י'. כדאי' בשעה"צ ס"ק ע"ו).
5. **ערה"ש** (סעי' כ"ו) – "ויש מי שדקדק מדבריהם דמותר ליתן לתינוק בשר ויין בכל ימים אלו [שם סקל"א] ואין המנהג כן אצלינו ובוודאי תינוק שצריך לזה מפני חלישותו מותר וגם בגדול מותר כשהוא חלוש לאכול בשר עוף כמ"ש וגם המעוברות והמניקות אם קשה עליהן מאכלי חלב ודאי מתירין להן בשר עוף ואם אין בשר עוף יאכלו בשר בהמה דבמקום חשש בריאות הגוף לא גזרו אך בסתם תינוקות בוודאי אין להאכילם מאכלי בשר וכן המנהג ואין לשנות וזה שכתבו ליתן ההבדלה לתינוקות זהו מפני שגם בעצמו מותר לשתות כמ"ש דאם אין תינוק ישתה בעצמו אך כשיש תינוק מוטב שישתה התינוק משישתה הגדול ולא מפני שלתינוקות הותר ליתן להם בשר לכתחלה [וצ"ע על המג"א]".
6. **מ"ב** (ס"ק ע', שעה"צ ס"ק ע"ו) – "[בהבדלה] אלא נותנים לתינוק. שהגיע לחינוך וישתה רוב הכוס ודוקא אם לא הגיע עדיין להתאבל על ירושלים ודוקא בזה שהוא מצוה אבל בלא מצוה אף שא"י להתאבל אסור בבשר ויין כשהוא בריא. [אליה רבה ודגול מרבבה, ודלא כמגן אברהם. והנה בחיי אדם ראיתי שהעתיק דברי המגן אברהם, ולפלא, כיון שרבים חולקים עליו, וכן בדרך החיים העתיק להחמיר כוונתי]".
7. **כה"ח** (ס"ק קנ"ה) – "מ"א ... ח"א ... מיהו הדג"מ ... שע"ת ... א"ר ... מ"ב ...".
8. **אג"מ** (או"ח ח"ד סי' כ"א אות ד') - לשונו מובא לקמן.
9. **אז נדברו** (ח"ז סי' ס"א, רבבות אפרים ח"ב סי' קנ"ה אות כ"ב) – "מה ששאל אם גם לפני שהגיע לגיל חינוך אסור להאכיל קטן בשר דין זה מפורש באחרונים ומובא במ"ב (סימן תקנ"א סק"ע) דהכריעו לאיסור בניגוד להמ"א. אגב אמנם נראה דבתינוק כזה שהתירו אמירה לא"י, ואפי' הישראל עצמו מותר לטלטל מוקצה עבורו כמבואר בסי' שכ"ח סעיף י"א דמותר להאכילו לכה"פ בשר עוף בלא שום פקפוק וכן תבשיל של בשר (עיי"ש ס"ק ס"ד) ושיעור תינוק לענין זה עיין בברית עולם בסופו ובמקום הצורך כגון בחולי קצת יש להקל יותר והכל לפי הצורך. ועיין ברית עולם על אמירה לנכרי סימן ע"ב סי"ט".
10. **הגר"ש איידר** זצ"ל (עמ' ז').
11. **שבט הלוי** (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ט"ו אות ז') - לשונו מובא לקמן.
12. **הגרח"ק** זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ג [לשונו מובא לקמן], תשובה שפ"ה) – "שאלה: אם מותר ליתן לילדים שהגיעו לחינוך לאכול בשר בימי בין המצרים. תשובה: אין ראוי".
13. **בני בנים** (ח"ג סי' ד') – "ולדינא הדברים האלה תלויים במנהג וכתב בערוך השולחן שאין המנהג אצלנו להאכיל בשר לקטנים, וכל שכן בדורנו שרבו סוגי המזון למה להאכילם בשר דוקא. ומכל מקום במקום הצורך כמו עני שנותר לו בשר משבת ורוצה להאכילו לילדיו הקטנים יש לסמוך על המתירים".
14. **הלכות ומנהגי בין המצרים** (פרק ד' סעי' מ"א, עמ' ע"ב) - לשונו מובא לקמן.

15. עי' ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' נ"א, פרק ה' סוף הע' י"א) – "ובפנים כתבנו כדברי המ"ב".
 16. שערי נחמה (שער ג' פרק ד' אות י"ב) – "כתב הערוך השולחן ...".
 17. עי' חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' ו').

ד. קטני קטנים: פחות מגיל חינוך. [יש אומרים עד בני ב'-ג', יש אומרים עד בני ג'-ד', יש אומרים עד גיל ה'-ו'].
 1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' כ"ח) – "שלא בסעודת מצוה לא הסכים להתיר אפי' לקטנים ביותר (בני ג' וד' שנים) כל שאין צורך מיוחד להאכילם בשר דוקא, ואפי' בשר עוף, שהרי סו"ס יכולים להזינם במאכלים אחרים, וכמו שרגילים בכך בזמננו בשאר ימות השנה".

(ב) אז נדברו (ח"ז סי' ס"א, רבבות אפרים ח"ב סי' קנ"ה אות כ"ב) – לשונו מובא לעיל.

(ג) שבט הלוי (מבית לוי אב תשפ"א עמ' ט"ו אות ז') – "קטן אף שלא הגיע לחינוך אסור בבשר ויין אם הוא בריא".

(ד) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ג) – "שאלה: אם מותר ליתן לקטנים שאינם בני הבנה בשר אחר ר"ח אב. תשובה: לא".

(ה) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ד' סעי' מ"א, עמ' ע"ב) – "איסור בשר ויין נוהג בין לגדולים בין לקטנים ואפילו לא הגיעו לחינוך".

(ו) קרא עלי מועד (פרק ה' סעי' ד') – "אבל קטן אפי' לא הגיע לחינוך אסור בבשר ויין כשהוא בריא ורק ביין של הבדלה הקילו שהוא מצוה".

(ז) שערי נחמה (שער ג' פרק ד' אות י"ב) – "הגיעו לחינוך אבילות ... אבל אף לפני גיל זה, ואף קטנים מאוד נמנעים לכתחלה מלתת להם בשר לאכול משום עגמת נפש, והיינו שאנחנו נצטער עי"ז (מ"ב סימן תקנ"א ס"ק ע' וס"ק פ"א ובשעה"צ שם)".

2. מיקל.

(א) דברי יציב (או"ח סי' רל"ו) – "דהמיקל ליתן לקטנים גם בשר בהמה, יש לו על מה לסמוך, דמידי דצער ועינוי לקטן ליכא חינוך, ומכ"ש בקטן שאינו יודע כלל מהחורבן כתינוקות קטנים, ומכ"ש בבשר עוף יש להקל, ופוק חזי מאי עמא דבר".

(ב) שבט הלוי (קרא עלי מועד פרק ה' הע' י"א) – "דלקטני קטנים (בני שנתיים ושלש) אין איסור כלל באכילת בשר".

(ג) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ה, עי' אשרי האיש ח"ג פרק ס"ט אות כ"ח [לשונו מובא לקמן]) – "תחילת האיסור, החל מגיל חינוך".

(ד) חנוך לנער (פרק כ"א הע' ה') – "ומ"מ נראה שקודם שהגיע לחינוך אין לאסור, דמסברא נראה שבזה לא שייך עגמת נפש".

(ה) קובץ הלכות (פרק ט' סעי' ב', הע' ב') – "נראה שאין צריך למנוע בתשעת הימים מלהאכיל בשר לתינוקות קטנים שלא הגיעו כלל לחינוך [כבני חמש וכדומה]. (דנרא' פשוט דאף הדגול מרבבה והא"ר מודו דתינוקות קטנים שלא הגיעו לחינוך כלל מותרים בבשר, ומה שנחלקו על המג"א היינו לענין מה שחידש המג"א דבבשר ויין לא מחנכין אלא בקטנים שהגיעו לחינוך אבילות ירושלים, דבזה ס"ל דכל שהגיע לחינוך מחנכין, אע"ג שלא הגיע לחינוך אבילות ירושלים, אבל תינוקות קטנים שלא הגיעו לחינוך כלל, אין סברא כלל להחמיר)".

(ו) רבבות אפרים (ח"א סי' שע"א, עי' ח"ב סי' קנ"ה אות כ"ב) – "ונ"ל דלא שייך אצלו אבילות והמחמיר יחמיר לעצמו".

(ז) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח אות א') – "דעת המג"א דקטן שאינו יודע להתאבל על ירושלם מותר בתשעת הימים באכילת בשר ושתיית יין, (ויש לצדד שלישיטה זו אפי' אם יודע להתאבל אבל אינו מבין (אפי' כאשר מסבירים לו) שע"י חסרון בשר הוא מתאבל, מותר לאכול בשר), ובמק"ח כתב דפחות מבן תשע מותר, אבל דעת המ"ב (תקנ"א ס"ק ע') דאסור אפי' אם אינו יודע להתאבל, ובספר 'אז נדברו' (להגר"ב זילבר שליט"א [זצ"ל]) כתב דלקטן כי האי שבשבת מתירין אמירה לנכרי לצרכו שדינו כחולה שאב"ס, שזהו לדעת החזו"א עד גיל שנתיים או שלוש, מותר בבשר ויין בתשעת הימים. ונראה דקטנים שלא מבינים ענין חורבן הבית והמקדש מותרין, ונראה לקבוע הזמן בגיל חמש או שש ותלוי לפי חורפיה, ולכתחילה ראוי לקבוע עד חמש. (ואני תמה שלכאורה באבילות ממש כל קטן פטור לגמרי וכמבואר בחכמ"א וכאן כבר מבין חמש משתתף באבילות, וצ"ל כיון שסבלו גם קטנים חייבין לזכור הסבל, וכן מצינו בתוס' בערכין (ג. ד"ה לאתויי) דחייבו קטנים בשמיעת מגילה לפי שהכל היו בספק להשמיד להרוג ולאבד. מיהו הגר"א (בפירושו למגילה) כתב שקטנים חייבין משום דכתיב קיבלו עליהם ועל זרעם והיינו הקטנים)".

(ח) מקדש ישראל (בין המצרים פסקי הלכות פרק ב' אות ר') – "ובקטני קטנים עד בני שנתיים המנהג להקל לכתחלה להאכילם בשר (דעד אז הן נזקקין יותר לזה ונחשבין לגבו כחולים ועדגו"מ הנ"ל), ויש מקילים עד בני ו' (שאז בדרך כלל בעלמא חשיבי הגיעו לחינוך לשאר כל המצוות)".

(ט) נטעי גבריאל (פרק ל"ח סעי' א') – "ותינוקות בני שנה ושנתיים וכדומה מותר ליתן בשר כיון שמועילה לבריאותם".
 (י) ישיב יצחק (ח"ד סי' י"ב).

(יא) פסקי תשובות (אות מ"א) – "ומ"מ נראה שקודם שהגיע לחינוך (גיל שש) אין לאסור".

(יב) ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' נ"א, עי' ילדים בהלכה עמ' קפ"ז).

(יג) נחמת ישראל (פרק כ"ג סעי' ד') – "וקטני קטנים לכו"ע מותרים".

(יד) הליכות אמת (פרק ט"ו סעי' ז') – "ילדים קטנים ביותר שאינם מבינים משמעות חרבן ביהמ"ק, מותר להאכילם בשר".

(טו) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות י"א).

3. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' ז').

- (א) מקור חיים (על סעי' י' ד"ה לתינוקות) – "לתינוקות שהגיעו לחינוך יש ג"כ למנוע, משא"כ מקמי הכי מאכיל הנותר משבת אפילו לכתחילה, קל וחומר מיום הכיפורים סימן תרי"ו [סעיף ב] כמו פחות מבן ט' ואין לחלק, ועיין ביו"ד סוף סימן שצ"ו סעיף ג', ומה שכתב בט"ז שם [ס"ק ב], וסימן ש"מ [ס"ק טו], ושם צ"ע".
- (ב) יש מחלוקת איך לפרש המחלוקת המג"א וסעייתו עם המ"ב וסעייתו.
- (1) אם הם דברו רק כשראו לחנך אבל פחות מראוי להתאבל [כדאי' חנוך לנער, קובץ הלכות, רבבות אפרים, תשובות והנהגות, ג' שבועות].
- (2) או גם פחות לגיל חינוך [אז נדברו, הלכות ומנהגי בין המצרים, קרא עלי מועד].

ה. בשר עוף.

1. מחמיר: אין לחלק.
- (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' כ"ח) - לשונו מובא לעיל.
2. מיקל.
- (א) קובץ הלכות (פרק ט' סעי' ד', הע' ד') – "מותר לכתחילה בתשעת הימים להאכיל בשר עוף לקטנים אף שהגיעו לחינוך. [דכיון דמה שנמנעים מבשר עוף הוא חומרא שניתוסף על המנהג למנוע מאכילת בשר, די לנו לחנך הקטנים בעיקר המנהג ולא לאסור בשר עוף]."
3. מראי מקומות – דברי יציב (או"ח סי' רל"ו, לשונו מובא לעיל), אז נדברו (ח"ז סי' ס"א, רבבות אפרים ח"ב סי' קנ"ה אות כ"ב, לשונו מובא לעיל).
- (א) הגריש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ד' הע' ס', עמ' ע"ג) – "שבבשר עוף יש להקל לקטן בזמנו".
- הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש ח"ג פרק ס"ט אות כ"ח) – "ותחילת האיסור בילדים הוא מגיל שמונה תשע. ונשאל רבינו שהרי במשנ"ב (סי' תרנ"א ס"ק ע) איתא להדיא שקטן אסור בבשר ויין. והשיב, שמה שהוא מתיר עד גיל תשע הוא רק בבשר עוף או בתבשיל של בשר, והיינו שדברים שמעיקר הדין מותר, ורק שהחמירו בזה כמו עוף או בתבשיל של בשר, ועל ילד לא החמירו מהטעם שלא הגיע כלל אבילות".

ו. קטנים ערב שבת חזון.

1. עי' לקמן.
- ז. מראי מקומות – שבט הלוי (ח"ו סוף סי' ע"ב, לשונו מובא לעיל), נטעי גבריא (פרק ל"ח סעי' א', הע' ב'), שארית יהודה (סי' ע"ד ד"ה הנה), נתיבות אדם (ח"א סי' י"ד אות כ"ז).
1. התעוררות תשובה (ח"ב סי' קע"ב) – "נראה לענ"ד בקטנים שאוכלים בשר מר"ה עד התענית במקום שנהגו לאסור אין צריך אביו למנוע מזה כמו בשאר דברים שחייב אביו משום חינוך למנוע ממנו אפילו בקטנים שיש להם דעת להתאבל על ירושלים דבתינוק שאין יודע להתאבל על ירושלים בלא"ה מותר לו ליתן לאכול כמובא במג"א שם ס"ק ל"א ועיין שם, והטעם כיון שאין שום איסור על הבשר רק הזמן גורם שלא יאכל כדי להתאבל לא שייך בזה מצוות חינוך אבל ליתן להם בידים אסור והמג"א מביא שם בשם מהר"י שהניח לבניו הקטנים לאכול בשר יש לומר שהניח להם מעצמם ולא שנתן להם בידים".
2. הגר"א בנבצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ז אות קמ"א) – "משהגיעו לגיל חינוך להתאבל על ירושלים, אסור. וכשהדבר חשוב לבריאותם - מותר".

כה] שתית יין.

א. מיץ ענבים.

1. מחמיר.
- (א) אג"מ (שמעתתא דמשה שמועות משה אות כ"ה, מסורת משה ח"א או"ח אות שע"ו, רבבות אפרים ח"ה סי' קע"ז ד"ה ולגבי) – "אין לשתות מר"ה ועד התענית מיץ ענבים דדינו כמו יין".
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק י"ג ד"ה ודע, עי' מנחת שלמה ח"א סי' ד') – "ודע דמיץ ענבים שלנו דינו ג"כ כיון מגתו שאסור רק מצד המנהג".
- (ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ח') – "ובכלל המנהג גם שלא לשתות מיץ ענבים".
- (ד) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"א).
- (ה) רבבות אפרים (ח"ה סי' קע"ז) – "הרה"ג ר' משה פיינשטיין זצ"ל ... וא"כ כך הוא ההלכה ואין לחלוק בזה".
- (ו) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' י"ב) – "אסור לשתות מיץ ענבים בתשעת הימים".
- (ז) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שי"ז, הגר"מ גבאי גם אני אודך ח"א סי' ג' ד"ה ובשו"ע) – "שאלה: אם מותר לשתות מיץ ענבים בין המצרים, או"ד רק יין אסור. תשובה: לא".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שי"ח) – "שאלה: צ"ע ממש"כ המשנ"ב ס' תקנ"א ס"ק נ"ז שחומץ שנעשה יין מותר, א"כ ה"ה מיץ ענבים. תשובה: מיץ ענבים כיון ממש".
- (ח) הגר"א בנבצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ש"צ אות כ"ה) – "המנהג שלא לשתות יין בתשעת הימים - האם ה"ה למיץ ענבים (כגון במוצ"ש). תשובה: כן. שאלה: א"כ, למה, הרי לכאורה הוא אינו משמח. (יה"ר ששאלה זו תהיה רק בבחינת דרוש וקבל שכר). תשובה: כמו שבבשר כבר נהגו לאסור גם בשר שאינו משמח".
- (ט) תשובות והנהגות (ח"ב סי' רנ"ט) - לשונו מובא לעיל.

- (י) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ט סעי' א').
 (יא) נחמת ישראל (פרק כ"א הע' רס"ו).
 (יב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' נ"ג).
 2. מיקל.

(א) אור יצחק (או"ח סוף סי' רי"ז) – "שו"ע סעי' י', כתב המחבר וז"ל: הנוהגים שלא לאכול בשר בימים הנזכרים אסורים בבשר עוף וכו' ויין תוסס, ע"כ. ועיין רש"י סנהדרין [דף ע' ע"א] ד"ה כל זמן שהוא תוסס, וז"ל: שיהא נושך בגרון מחמת שהוא מחמיץ, ע"כ. ונראה דמלת תוסס לרש"י הוא מענין נשיכה. ובערוך [ערך תסס] לא משמע כן אלא מלשון רתיחה. ולכל הפירושים נראה לי דמיץ ענבים אינו בכלל זה דלא רתח ולא נשיך, ומותר".

3. האם מותר לשתות שתיה ממותקת בטעם ענבים.

(א) וישמע משה (פר' ראה תשע"ז עמ' ב') – "שאלה: בימינו נפוצים בקבוקי שתיה בטעם ענבים, ויש ביניהם שמכילים עד 7% מיץ ענבים, שזה הרבה יותר משיעור ביטול אחד בשישים, וגם לא שייך כאן ביטול שהרי כל נתינת המיץ בתערובת היא כדי שיתן טעם ומילתא דעבידא לטעמא לא בטלה. האם מותר לשתות מין זה בתשעת הימים ... וכן הורה הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א שראוי להימנע מלשתות מיץ זה בתשעת הימים. וכן מצדד הגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א ... וכן נטו להחמיר הגאונים רבי יעקב מאיר שטרן ורבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א. והגאון רבי נתן קופשיץ שליט"א אמר שצריך לברר אצל היצרן או בועד הכשרות, האם חלק הענבים שבמיץ הוא רסק פרי הענבים, או מיץ ממש, דאם כן מיץ אלא רכז פרי אין בזה חשש איסור, דלא אסרו לאכול ענבים בתשעת הימים. אבל אם מעורב מיץ ממש יש לאסור כדעת המג"א. ואילו הגאונים רבי שמאי גרוס, רבי מרדכי גרינפלד, רבי יצחק ווייס שליט"א הורו להיתר, דאין שם יין על מיץ זה. ואף דכתבשיל של בשר נקטין לחומרא כדעת המג"א, מכל מקום בתערובת יין יש להקל כסברת השערי תשובה ... והראו לי בעלון קנין תורה של חסידי תולדות אהרן גליון אב תשע"ה, שנחלקו בזה הפוסקים: הגאון רבי נתן גוטליב נקט לאיסור, והגאון רבי ישראל מרמרוש צידד להקל".

4. מיץ ענבים קפוא.

- (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שע"ג, הע' על תשובה רס"ט) – "שאלה: אם אפשר לאכול מיץ ענבים קפוא בימי בין המצרים ובתשעת הימים. תשובה: אין ראוי".
 (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ט) – "שאלה: האם ילידים קטנים יכולים לאכול שלוק קרח שעשוי ממיץ ענבים אם לא הגיעו לחינוך או עדיף שלא. תשובה: אם לא הגיעו לחינוך – מותר".
 (ג) חיי הלוי (ח"י סי' ע"טאטות י"ב) – "אכן יש סברא באחרונים לומר דלאפילו לשיטת המחמירים היינו דוקא כשהגיע לחינוך רק לא הגיע להתאבל דהיינו בערך בין שש לתשע, אבל בקטן ממש אי"צ להחמיר, וע"כ עכ"פ כשיש צורך, יש להקל בזה. אמנם פשוט שאין ליתן אייסעס של גרע"פ דזא"ס".
 (ד) אבני דרך (ח"א סי' ל') – "ולדינא, נראה דאין לאכול קרטיב העשוי מיין בתשעת הימים, אף את"ל דברכתו שהכל".
 5. מראי מקומות – הגר"מ גבאי (גם אני אודך ח"א סי' ג' ד"ה ובשו"ע או"ח ס' תקנ"א).

ב. בירה.

1. מיקל – רמ"א (סעי' י"א, "ומותר לשתות כל שכר אפילו של דבש שקורים מע"ד"), מסגרת השלחן (על שלחן שלמה ס"ק ט'), אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ח'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל"ב אות ב'), בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ח אות ב', אב תשפ"א עמ' י"ד אות ב', "ומותר לשתות כל שכר [וליקר]", נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ט סעי' ד'), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' כ"ד), פוסקים.

ג. יין שרף.

1. מיקל.
 (א) שע"ת (ס"ק י"ט) – "וגם יין שרף מותר".
 (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ח') – "אבל שאר משקאות חריפים, כגון ארק ובירה וכדומה, מותר לשתות בימים אלו. ומכל מקום, טוב להחמיר שלא ישתו קוניאק העשוי מיין בימים אלו".
 (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' י"א) – "ומותר לשתות יי"ש בתשעת הימים".
 (ד) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ט סעי' ה').
 (ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' כ"ד).
 2. מראי מקומות.
 (א) מקור חיים (ח"ו, על סעי' ט' ד"ה ומותר) – "ומותר בחומץ. המנהג לאסור ג' ימים לפני ט' באב בזה וביין שרף, וכ"כ החסיד מהרר"י האן, ואם חל הצום ביום ג' אין מבשלין דגים בשבת חזון בחומץ יין".

ד. יין שרף היוצא מגפן.

1. מחמיר – עמק התשובה (ח"א סוף סי' ח').
 2. מראי מקומות – שרגא המאיר (ח"ג סי' כ"ז אות א').

ה. רסק פירות.

1. מיקל.
 (א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"א, "רסק פירות שהכניסו בתוכו ענבים מותר לאכול").

הגריש"א זצ"ל (שבות יצחק בס' ברכת שמואל עמ' רנ"ב אות י"ג) – "וכן בתשעת הימים שהמנהג הוא לאסור גם מיץ ענבים ואפילו בנייתן לטעם בעוגה וכדומה, אם ריסק ענבים בבלנדר ולא נפרד המיץ אינו בכלל יין ומותר".

1. תערובות.

1. מיקל.
 - (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' ט') – "מותר לאכול תבשיל שיש בו יין, אף אם מרגישים בו טעם יין".
 - קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' י') – "בדומה לזה, מיץ ענבים שמזגו במים שברכתו שהכל, וכן יין שמזגו במים הרבה עד שנפקע מיני' שם יין וברכתו שהכל, מותר לשתותו בתשעת הימים, אף שעדיין יש בו טעם יין".
 2. אם אין מרגישים טעם היין יש להקל.
 - (א) קנה בשם (אור ישראל גליון נ"ו עמ' ל"ב אות ל"ט, פסקי בושם פרק י"ז סעי' כ') – "שמו יין במאכל ואין מרגישים טעם היין, מותר לאכול בט' הימים".
 - (ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ג) – "תבשיל של יין אם לא מורגש טעם היין, אפשר לאכול לכתחילה ואין בזה שום איסור".
 - הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קע"ב) – "יין בתוך עוגה, אם היין נרגש בטעם יש להחמיר".
 - עי' הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א סוף עמ' קמ"ה, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ג) – "אין לערב יין בקמח המיועד לאפיית עוגה. עירב, אין לאכול העוגה. אמנם אם היה מסופק בעוגה אם עירבו בה יין, רשאי לאכלה".
 - (ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קע"ד ד"ה ומיני) – "ורק להנוהגים להחמיר בשתיית יין טוב להמנע מכל מיני מאפה שנילושו במיץ ענבים, ונרגש בהם טעם יין".
 - (ד) תשובות והנהגות (ח"ב סוף סי' רנ"ט) – "כשלא ניכר בשמו כיין שנתערב בתבשיל ולא ניכר בו היין לא נהגו לאסור ומותר לכתחילה".
 - (ה) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ד אות ק"ל) – "אם ישנו יין בכדי שנותן טעם, אין לאוכלו".
 - (ו) שבט קהתי (ח"ד סי' קנ"א) – "העולה להלכה: (א) באופן שלא יורגש היין, אע"פ דנשתבה העיסה, מותר לכתחלה ליתן יין. (ב) ובאופן דהיין יהיה נרגש אין ליתן לתוכו יין. (ג) אם מסופק אם מרגיש טעם יין אם לאו מותר לטעום, דהפרמ"ג נוטה להקל אפילו בתבשיל שנפל בו בשר וביין קיל טפי כדמשמע בשע"ת שם, א"כ יש להתיר לטעום העוגה אם מרגישים טעם היין או לא".
 3. מחמיר.
 - (א) הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות י"ז) – "שאלה: בט' הימים האם שרי לערב יין בעוגה באופן שלא ניכר טעם היין בעוגה. תשובה: לא".
 - עי' הגר"ח זצ"ל (יד בבין המצרים פרק י"ח הע' י"א) – "עוגה או כל דבר מאפה ששמים בפנים קצת יין או עימה שלשים אותה במיץ ענבים, מותרת באכילה בימים אלו, אך בתנאי שלא ניכר בעתה טעם היין, ולכתחילה טוב שלא יעשה עתה כזו בימים אלו".
 - עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"א) – "שאלה: עוגה שנותנין בה יין אם יכול לאוכלה בט' הימים. תשובה: אין ראוי".
 4. מראי מקומות.
 - (א) שבט הלוי (ח"ט סי' קל"ב, מבית לוי ח"ג עמ' ל"ב אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ח אות א', אב תשפ"א עמ' י"ג סוף אות א') – "אודות עוגות שנותנים בהם יין לשבח הטעם, לפום רהיטא יראה דלדעת הט"ז שם ס"ק ט' דמותר אפי' בתבשיל שיש בו יין בעין אם הוא בתערובת תבשיל מכ"ש כה"ג, ולמג"א שם ס"ק כ"ט דנהוג עלמא איסור אפי' בתבשיל של בשר וכ' מאחרונים דהה"ד תבשיל של יין, י"ל דהה"ד כה"ג אף על פי שיש רק טעמא בעלמא, מכ"מ קדושת המנהג מתפשט אפי' כה"ג ושוב העירו אותי בס' אורחות חיים בשם ס' מאורי אור כדברינו. איברא לענין קטן שלא הגיע לגדר להתאבל על ירושלים נהי דהדגו"מ ומ"ב ועוד מחמירים גם להם בנתינת בשר ויין ודלא כמג"א ס"ק ל"א, מכ"מ כה"ג בעוגה שיש בו רק טעמא בעלמא דאיכא תרתי להקל, קטן ותערובת כ"ד יראה להקל, [ואם יש יין ממש בתבשיל נכון להחמיר]".
 - (ב) נטעי גבריאל (פרק ל"ט סעי' ו', הע' ח') – "מזונות שלשים עם יין או מיץ ענבים, נכון ליזהר שלא לאכלו מר"ח ואילך. [עי' מג"א סקכ"ט דמנהגינו לאסור אף בתבשיל של בשר עיי"ש, וא"כ הה"ד בזה. ועי' במ"ב סקס"ג דכשיש ששים בתבשיל כנגדם מותר עיי"ש, אך כאן כיון שהדבר נמסר לנשים אין להקל, וכעיי"ז באורחות חיים בשם מאורי אור שאין לאכול דגים שמבושל ביין]".

כין יין בהבדלה.

- א. האם עדיף להבדיל על שכר [במקום שהוא חמר מדינא. עי' סי' ער"ב סעי' ט', לשיטות ומראי מקומות] - במקום שאין קטן.
 1. שכר [בני אשכנז].
 - (א) ערה"ש (סעי' כ"ו, עי' סי' תקנ"ו סעי' ב') – "אך בהבדלה יש נוהגין לשתות ואנחנו אין שותים ועושים הבדלה על השכר".
 - (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ח') – "ובני אשכנז נהגו ליתן כוס של הבדלה לקטן או להבדיל על השכר".
 2. אין ענין להדר.
 - (א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ט סעי' ט', הע' י"ג) – "יעשה הבדלה על יין, וא"צ להדר להבדיל על שכר אף במקום דהוי חמר מדינה [מכיון שכל השנה לכתחלה יש להבדיל על היין דוקא כמ"ש בשו"ע סי' רצ"ו ... בערוה"ש ... אך מדברי שאר הפוסקים לא משמע כן דלא אישתמיט שום פוסק לומר שיבדילו על משקין ולמה הדחיקו ע"י תיבוק, אלא ודאי דלא ס"ל כן, אלא מכיון שהיא רק חומרא בעלמא לא החמירו בזה אלא יעשה הבדלה כהרגלו ביין]".

(ב) עי' פסקי תשובות (אות ל"ה, הע' קפ"ב) – "ויש מי שאומר שבמקום שאין קטן (או שאין קטן שיכול לשתות רוב כוס) יעשו הבדלה על שיכר, אבל שאר פוסקים סתמו דלא כן אלא יש לעשות הבדלה על יין ולשתותו. [וכסתימת דברי הרמ"א, וכ"ה בהדיא בשו"ת שלמת חיים להגרי"ח זוננפלד ח"א סי' פ"ד דא"צ להדר אחר שיכר]".

3. מראי מקומות – אשל אברהם (בושטאטש, על סעי' י' בהג"ה, "וצלע"ע היטב"), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' כ"א).

ב. מיץ ענבים.

1. הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' ק"כ תשובה רע"ו) – "שאלה: (סי' תקנא ס"י) כתב הרמ"א דנוהגין להחמיר שלא לשתות יין בברהמ"ז ולא בהבדלה אלא נותנו לתינוק, ויל"ע באחד שמנהגו בכל ימות השנה להבדיל במוצאי שבתות על יין ממש (כדאיתא בשבועות יח, ב), וכעת מסתפק מחמת שהקטן אינו מסוגל לשתות יין, האם עדיף שיבדיל על מיץ ענבים וישתה הקטן, או שיבדיל על יין ממש ויצטרך הוא בעצמו לשתות זאת. תשובה: יבדיל על מיץ ענבים".

הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' ק"כ תשובה רע"ז) – "שאלה: (שם) מנהגי להבדיל בכל שבתות השנה על יין ממש כדי לזכות למעלות שאמרו חז"ל על היין, ונסתפקתי אם במוצ"ש חזון עדיף שאבדיל על מיץ ענבים [כיון שאינו משכר ומשמח כיון]. תשובה: תמשיך במנהגך".

ג. האם עדיף לנותנים לקטן: בני ספרד.

1. ישתה בעצמו.

(א) מחבר (סעי' י') – "ומותר לשתות יין הבדלה וברכת המזון".

(ב) יפה ללב (ח"ב ס"ק ז').

(ג) אור לצינון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ח') – "מותר לבני ספרד לשתות כוס יין של ההבדלה במוצאי שבת".

(ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' כ"ד) – "מותר לשתות יין של הבדלה במוצאי שבת, ואפילו יש בכוס יותר משיעור רביעית מותר לשתותו כולו".

ד. האם עדיף לנותנים לקטן: בני אשכנז.

1. נותנים לקטן.

(א) רמ"א (סעי' י') – "ונוהגין להחמיר שלא לשתות יין בברכת המזון ולא בהבדלה, אלא נותנים לתינוק".

(1) מ"ב (ס"ק ע') – "אלא נותנים לתינוק. שהגיע לחינוך וישתה רוב הכוס ודוקא אם לא הגיע עדיין להתאבל על ירושלים".

(2) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ה) -

The child who drinks the wine must have reached the age of chinuch in reciting berachos (approximately 6 or 7), but not the age of understanding the concept of mourning (approximately 7 or 8).

(ב) שלחן שלמה (סעי' י"ב) – "כוס של הבדלה מותר לשתות אי ליכא תינוק שאינו יודע להתאבל לשתות".

(ג) מסגרת השלחן (על שלחן שלמה ס"ק ט') – "יין מכוס הבדלה יתן לתינוק ואם אין תינוק ישתה בעצמו".

(ד) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ה אות כ"ג) – "ראיתי שמו"ר (שליט"א) זצוק"ל הבדיל ונתן לשתות לנכדו שהי' בגיל שש ומו"ר בעצמו לא טעם. (זה הי' לפני שנת תשכ"ח). תשכ"ח, מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אמר לי שטעם מכוס הבדלה ואח"כ נתן לנכדו לשתות ואמר לי שלילד עד גיל שלוש עשרה שנה אפשר לתת לשתות כוס הבדלה וכן נוהגים (ואף שאמרתי למו"ר מהמ"ב (סי' תקנ"א ס"ק ע') בכ"ז אמר כן".

(ה) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ו, אשרי האישי או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ד) – "ואף אם אין לו קטן כזה אלא יותר גדול, בכל זאת עדיף לתת לקטן עד בר מצוה ממה שישתה הוא בעצמו".

(ו) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ג אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ט אות ה', אב תשפ"א עמ' א', עמ' ט"ו אות ו') – "בהבדלה נותנים לקטן שהגיע לחינוך וישתה רוב כוס. וכשאינן קטן מותר לשתות בעצמו יין ההבדלה".

(ז) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק מ"א אות ב') – "ואם יש תינוק שהגיע לגיל שיודע להתאבל על י"מ, עדיף שיתנו לו, ולא ישתה בעצמו".

(ח) קרא עלי מועד (פרק ה' סעי' א') – "ויין של הבדלה נוהגין ליתן לתינוק שהגיע לחינוך והתינוק ישתה רוב הכוס".

(ט) ילד עד בר מצוה.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ה אות כ"ג) - לשונו מובא לעיל.

(2) הגריש"א זצ"ל (אשרי האישי או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ד) - לשונו מובא לעיל.

(3) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק מ"א אות ב') [לשונו מובא לעיל], קרא עלי מועד פרק ה' הע' ד) – "וראיתי בס' ארחות רבינו ח"ב עמ' קלה שכ' ... ולכא' זה נגד דברי המ"ב ואחרונים, ושאלתי את הגר"ח קניבסקי שליט"א ע"ז והשיב: בזמנינו גם בן י"ג א"י להתאבל".

הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ג שאלה כ"ג) – "שאלה: הרמ"א בסעי' ו' כתב שבהבדלה נותנים את היין לתינוק לשתות, וכתב שם המ"ב שיתן לתינוק שהגיע לגיל וחינוך ושעדיין לא הגיע להתאבל על ירושלים. איזה גיל זה. תשובה: עד גיל בן מצוה אפשר כי אפילו גדולים לא יודעים להתאבל על ירושלים וילדים כולם לא יודעים. ואין עדיפות לתת דוקא לקטן יותר אלא עד גיל בר מצוה אפשר לתת".

הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ח') – "ולא צריך קטן שלא הגיע לחינוך אלא אפילו קרוב לבר מצוה".

(4) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ה, ילדים בהלכה עמ' קפ"ט).

5) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' י"ד) – "נראה דבאופן דליכא קטן כזה יש ליתנו גם לקטן היודע להתאבל דזה עדיף מליתנו לגדול".

2. ישתה בעצמו.

א) אג"מ (שמעתתא דמשה שמועות משה אות כ"ח) – "נוהגין שהמבדיל שותה יין של הבדלה, ואינו נותן לקטן".
אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ה) – "ושאלתי רבינו מהו השיעור לזה, שהגיע לחינוך אך לא להתאבל, והשיב שקשה לידע, דהלא קטנים בעצמם אינם מחויבים בחינוך של דברי אכילה ושתיה. [כשיטת רבינו] ואולי זה עד כגון עשר, לא יודע, אבל לדינא כל זה לא נוגע, דאין צריך ליתנו דוקא לתינוק, יכול המבדיל לשתות בעצמו, ואין צריך לחוש גם שמוזכר זה ברמ"א".
 ב) הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ו, ועלהו לא יבול ח"א עמ' קצ"ו, ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רי"ג אות קס"ז) – "ומחמת הספיקות בהגדרת תינוק שהגיע לחינוך" נהג רבינו לשתו בעצמו".
 ג) עטרת יהושע (אות ר"מ) – "במוצאי שבת חזון שתה היין של הבדלה כמו בכל מוצאי שבת וכ"ש בהבדלה במוצאי ת"ב".
 ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' י"ח) – "אין [צריך] לתת היין של הבדלה לתינוק, ונראה דעדיף לשתות בעצמו כדעת המחבר".

3. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ה, עי' ילדים בהלכה עמ' קפ"ט).

א) חוט שני (רבבות אפרים ח"ח ס' קע"ד אות א') – "בדין קטן שהגיע לחינוך ברכה ולא הגיע לחינוך אבלים לענין שתיית כוס ההבדלה בט' הימים אמר הגר"נ קרליץ שליט"א בזה גיל ר' ז' ח' ועיין בס' הקטן והלכותיו".
 ב) הגר"ח זצ"ל (דרך אכילה עמ' נ"ג) – "שאלה: שו"ע סי' רע"א סי"ד: והגאונים סוברים שאם לא טעם המקדש לא יצא, וראוי לחוש לדבריהם ודוקא בקידוש, ובמ"ב ס"ק ע"ד כתב דכיון שהוא מד"ת ואסמכוהו אקרא לקדש על היין, ע"כ, וצ"ע דלדעת הרמב"ם שהובא לקמן בס"ו רצ"ו מ"ב סק"א שהבדלה היא גם דאורייתא, א"כ במוצאי שבת חזון למה נותנים היין לקטן לשתות. תשובה: המברך טועם משהו".
הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ד שאלה כ"ד) – "שאלה: כשנותן את הכוס לקטן האם המבדיל ישתה מעט או שיתן הכל לקטן ולא יטעום כלל. תשובה: לכתחילה יטעם מעט".
הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות י"ב) – "יין הבדלה טועם משהו ונותן לקטן לשתות ופעמים שלא טעם כלום".
 4. בירך על הכוס של הבדלה על מנת להוציא תינוק וברח התינוק – וישמע משה (פר' דברים תשע"ז עמ' ג').

ה. יש בת.

1. לשתות בעצמו.

א) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ו, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ד) – "ואם אין קטן ורק יש לו בת קטנה, לא יתן לה רק שותה הוא בעצמו".
 ב) הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות י"ח) – "שאלה: במש"כ הרמ"א בס"י תקנ"א סעי' י' שלא לשתות יין מהבדלה במוצ"ש חזון אלא נותנים לתינוק, מה הדין כשאין לו תינוק אלא בת האם יתן לה, או שישתה בעצמו. תשובה: ישתה בעצמו".
 ג) ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' ס"ב).

ו. שיעור שתייה לתינוק.

1. מלא לוגמיו.

א) א"ר (א"א ס"ק כ"ג) – "ועיין סימן ק"צ [סק"ו] וסי' רע"א סעיף י"ג דכל דבר שצריך כוס צריך שישתה מלא לוגמיו, והוא הדין בהבדלה צריכין התינוקות לשתות ע"כ".
 2. רוב הכוס.
 א) פמ"ג (א"א ס"ק ל') – "וכשנותן לתינוק שהגיע לחינוך לשתות ישתה רוב הכוס, עיין אליה רבה".
 ב) דרך החיים (סי' ק"ל סעי' י') – "והבדלה יברך על כוס של יין ויתן לתינוק שהגיע לחינוך וישתה רוב הכוס".
 ג) מ"ב (ס"ק ע') – "אלא נותנים לתינוק. שהגיע לחינוך וישתה רוב הכוס".
 ד) כה"ח (ס"ק קנ"ו) – "וישתה רוב הכוס. אשל אברהם אות ל"א, דרך החיים אות יו"ד, משנה ברורה שם".
 3. מראי מקומות.
 א) קל כנשר (ח"א סי' נ') – "המשנה ברורה ... ולכאורה צריך ביאור למה כתב כאן לשתות רוב כוס, הא בכל כוסות של ברכה ואפילו בכוס של קידוש כתב המחבר (בסימן רע"א סעי' י"ג) דמצות שתיית הכוס היינו מלא לוגמיו - ומאי שנא הכא ...".

ז. שיעור שתייה לגדול.

1. רביעית, כדי לצאת מספק ברכה אחרונה.

א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ה, אבני ישפה ח"א סי' ס' הע' מ"ט) – "כאשר שותה בעצמו את היין יזהר לשתות רביעית, ואף שאסור לשתות יין, כאן ששותה כדי לצאת מספק ברכה אחרונה שרי".
 2. רביעית כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה, ואם יכול לכלול את הברכה האחרונה עם על המחיה ישתה רק מלוא לוגמיו.
 א) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רי"ג אות קס"ז) – "ישתה רביעית, כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה. אם יכול לכלול את הברכה האחרונה עם על המחיה, כלומר שיאכל מיני מזונות, ישתה רק מלוא לוגמיו".
 3. א"צ לצמצם.

- (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ח' סעי' י"ט) – "וכשמבדיל על היין, יכול להבדיל בכוס רגיל ואין צריך לדקדק אחר כוס קטן עם שיעור מצומצם, גם יכול לגמור את כל הכוס, ואין צריך לדקדק לשתות רק שיעור מצומצם".
- (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק מ"ב אות א') – "ויכול לשתות רביעית שלימה וא"צ לצמצם לשתות רוב כוס".
- הגר"ח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות י"ט) – "באופן ששונה בעצמו האם צריך לדקדק אחר כוס קטן, או שיכול להבדיל אף בכוס גדול ולשתות רוב הכוס. תשובה: א"צ".
- (ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ט סעי' י"ב) – "הנוהג לשתות כוס הבדלה, א"צ לדקדק שכוסו יהיה שיעור רביעית בדיוק".
- (ד) פסקי תשובות (אות ל"ה, הע' קפ"ב) – "וא"צ לדקדק אחר כוס קטנה אלא אפילו מחזיק כמה רביעיות יכול לשתות רוב כוס. [אורחות חיים סק"ו בשם ס' זכור לאברהם]".

- ח. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ט סעי' י'), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' י"א - סעי' כ"ג).
1. תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח אות ב') – "בשתיית יין להבדלה לכתחילה כשיש קטן נותנים לו לשתות, (כמבואר ברמ"א סי' תקנ"א ס"ט), ומ"מ ראוי שהמבדיל שמברך יטעם משהו דכיון שגיל חיוב חינוך להבדלה אינו ברור ויש לחשוש שהקטן אינו מחויב בהבדלה ולא מועיל שתייתו, ולכן ראוי שהמבדיל יטעם שאז עכ"פ בודאי יצא להנהו שיטות שבכוס של הבדלה מספיק בטעימה. [וגם מרויח דלהנהו שיטות שברכת בפה"ג בהבדלה היא כברכת הנהנין שאינו יכול לברך אלא אם שותה היין או שמברך להוציא אחד מהשומעים (שיצא ממנו בהבדלה) ששותה מהיין, וכדאיתא בר"ה (כ"ט א) דאף שאין ערבות בברכת הנהנין, אבל בכוס קידוש שהוא חובה לשתות היין (וה"ה בכוס הבדלה שאם לא ישתו כלל היין לא יצאו בהבדלה) יש ערבות על ברכת בפה"ג, אבל אם הקטן אינו בגיל חינוך להבדלה, שאין חיוב עליו לשתות היין כדי לצאת בהבדלה, ואדרבה לא מועיל שתייתו, א"כ אינו יכול לברך בפה"ג כדי להוציא הקטן והוי ברכת בפה"ג לבטלה. וכיון שגיל חיוב חינוך להבדלה אינו ברור וכמ"ש לעיל, שפיר ראוי להדר שיטעם מהיין שאז קאי ברכת בפה"ג גם על טעימתו וודאי אינה ברכה לבטלה. שוב מצאתי שב"אשל אברהם" להגה"ק מבוטשאטש שכתב שנתן לשתות היין לקטן שכבר שמע הבדלה, ואין לחשוש דא"א לברך בפה"ג כדי להוציא קטן שאינו מחויב בהבדלה מצד שאין ערבות בברכת הנהנין, דהא מבו' בשו"ע (סי' קס"ז) דכל ברכת הנהנין מותר לברך לקטן אף על פי שאין המברך טועם, כדי לחנכו במצוות, והוסיף דאפי' באופן שהקטן יודע לברך בעצמו מ"מ מותר לאחר לברך כדי להוציא עיין שם, ולענ"ד ד"ז חידוש פלא, דבפשוטו לא התירו לברך לקטן אלא כשזוהו לצורך שבלא"ה לא ידע הברכה, אבל בכה"ג שהקטן יודע לברך ודאי דלא התירו לברך בשבילן]. שוב מצאתי ב'אורחות רבינו' ח"ב שמביא שרבינו החזו"א נהג לטעום קצת ואח"כ נתן לאחר לשתות. ואפי' כשלא היה קטן ונתן לגדול לשתות היין, ג"כ טעם קודם".
2. הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קי"ח) – "שאלה: במוצ"ש חזון, האם יש ענין שכמה שפחות אנשים יעשו הבדלה, וכגון שבעה"ב אחד יוציא כמה משפחות בהבדלה, כדי שלא יהיה בעיה בשתיית הכוס היין מהבדלה. תשובה: לא שמענו קפידא".
- הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ט') – "במוצ"ש חזון לא מניח בעיניו משיירי יין הבדלה, ואמר לי משום שאסור להתרחץ. וגם לא הניח טיפות היין בכיסים כהרגלו".

כז [אכילת בשר.

א. מקור: הלכה.

1. מחמיר.

- (א) רשב"א (ח"א סי' ש"ו) – "נהגו אבותיכם נוחי נפש שלא לאכול בשר משכנס אב. ואף על פי שאין כאן איסור כלל מדין התלמוד. שאפילו בערב הצום בסעודה שאין מפסיק בה מותר לאכול בשר ולשתות יין. אפילו כן מי שאוכל בשר בכל המקומות שנהגו בו איסור פורץ גדר של ראשונים. ופורץ גדר ישכנו נחש של דבריהם".
- (ב) ערה"ש (סעי' כ"ג) – "עתה בכל ארצות פזורינו נוהגים מן ר"ח ועתה בעוה"ר כמה שמזלזלים באיסור זה ולבד שהן עוברים איסור דאורייתא מטעם נדר דכיון שאבותינו קבלו עליהם מנהג זה הוי נדר של כלל ישראל ולבד זה איך לא נבוש ולא נכלם הלא הרבה מהאומות שאין אוכלים הרבה שבועות לא בשר ולא חלב ולא ביצים ואנחנו עם בני ישראל שעלינו נאמר קדושים תהיו לא יאבו לעצור את עצמם שמונה ימים בשנה לזכרון בית קדשינו ותפארתנו ועל כיוצא בזה אמר הנביא [יחזקאל לו, לב] בושו והכלמו מדרכיכם בית ישראל ועונשם גדול מאד".
2. מראי מקומות.
- (א) מחבר (סעי' ט', סעי' י"א) – "יש נוהגים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בשבת זו; ויש שמוסיפין מראש חודש עד התענית, ויש שמוסיפין מ"ז בתמוז ... כל מי שאוכל בשר במקום שנוהגים בו איסור, פורץ גדר הוא וינשכנו נחש (קהלת י, ח)".

ב. הגדר.

1. אפילו בשר עוף – מחבר (סעי' י', "ואסורים בבשר עוף ובשר מלוח"), ח"א (כלל קל"ג סעי' ט"ז), מסגרת השלחן (על שלחן שלמה ס"ק ט'), אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ג'), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"א אות א'), בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ז אות א', אב תשפ"א עמ' י"ג אות א'), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קע"ב, לשונו מובא לקמן), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' י"ב).
2. תבשיל של בשר.
(א) מיקל.

- 1) ע"י מחבר (סעי' י') – "יש מי שאומר שהנוהגים שלא לאכול בשר בימים הנזכרים, מותרים בתבשיל שנתבשל בו בשר".
 (ב) מחמיר.
- 1) ח"א (כלל קל"ג סעי' ט"ז) – "ואסור אפילו בתבשיל שנתבשל בו בשר, וכל שכן תבשיל שיש בו שומן".
 2) מ"ב (ס"ק ס"ג) – "והאידינא נהיגי עלמא לאסור אף תבשיל של בשר".
 3) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ג').
 4) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל"ב אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ח אות א', אב תשפ"א עמ' י"ג אות א').
 5) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קע"ב) – "הנוהגים שלא לאכול בשר בימים אלו, מין הדין מותרים בתבשיל שנתבשל בו בשר, ואסורים אף בבשר עוף. והנוהגים להחמיר אף בתבשיל של בשר".
 6) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' ז') – "המנהג שלא לאכול **גם תבשיל של עוף**, ואין להקל".
 7) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ח סעי' ד').
 8) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' י"ד) – "תבשיל שנתבשל בו בשר שאין בו שומן, מעיקר ההלכה מותר, נהגו להחמיר".
3. קוגל עטוף בנייר אלומיניום בתוך טשולנט.
 (א) מחמיר.

- 1) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' ו', הע' ו') – "חתיכת קוגל שהונח מעטף בנייר כסף תוך קדירת טשולנט, אין לאכול בתשעת הימים, ולא דמי לתבשיל שנתבשל בקדירה של בשרו. [שאפי' מעוטף היטב שאין לחלוחית זב בין הסדקים מ"מ אסור, וגרוע מסתם בליעה מכלי שנתבשל בו בשר, דהכא הוי בתוך הסיר בשעת בישול הבשר ובליעת הבשר עובר דרך נייר הכסף להקוגל]".
 (ב) מיקל.
- 1) שושנת ישראל (בין המצרים פרק ג' סעי' ב') – "מותר לאכול חתיכת קוגל שהונחה תוך נייר כסף בקדירת טשולנט".
 (ג) מראי מקומות.
- 1) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' ע"ט) – "שאלה: קוגל שהכניסו בתוך נייר כסף ובישלו בתוך הטשולנט של שבת האם מותר לאכול אותו בט' הימים. תשובה: אם הנייר כסף הי' אטום, שלא נכנס טעם בשר-מותר".
 4. מראי מקומות.
- (א) מקור חיים (ח"י, על סעי' ט' ד"ה מנהג, ע"י ריש סעי' י') – "מנהג פשוט שאין אוכלין תבשיל שיש בו בשר כל שכן שאליט, ושמלץ קוכ"ן".
 (ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קע"ד ד"ה ופסק) – "**ואבקה** שנעשית ממרק עוף בשרי, ושופכים עליה מים חמים, ונעשית למרק, נראה לי שיש להקל בה בימים אלו, כי הבר דלא להוסיף עלה".

ג. קולות.

1. שישים – מ"ב (ס"ק ס"ג, "ונראה כל שנפל בשר לתבשיל ויש ס' פשיטא דשרי").
 2. טעם של בשר – מ"ב (ס"ק ס"ג, "אם רק נתבשל בקדרה של בשר פשיטא דמותר [אחרונים]"), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל"ב אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ח אות א', אב תשפ"א עמ' י"ג אות א'), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קע"ב, "אבל קדרה של בשר אפי' היא בת יומה, מותר לבשל בה לכתחילה"), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ל"ח סעי' ד'), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' ט"ו, ואפי' לכתחילה"), פוסקים.
 3. מראי מקומות.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ה אות י"ט) – "שאלה: סכין של בשר (בן יומו) שנפלה לקופסא של מלפפונים הכבושים בחומץ, האם מותר לאכלם בתשעת הימים. תשובה: ע"י מ"ב ס' תקנ"א ס"ק ס"ג".
 (ב) וישמע משה (פר' דברים תשפ"ב אות ו') – "שאלה: אדם הרגיל באכילת בשר מדי יום ביומו עד שאינו מסוגל לעבור יום בלא אכילת בשר, והוא בא בתשעת הימים ושאלתו בפיו האם אפשר למצוא עבורו צד היתר לאכול בשר **שאיין זה לתוספת תענוג אלא למניעת צער** כי יש לו צער גדול אם לא יאכל בשר. תשובה: הגאון הגדול רבי יצחק זילברשטיין שליט"א אמר שאסור להתיר דבר זה בשום אופן. ואמנם בדיעבד אם אכל יתכן שיש לדונו כאנוס בדבר, אבל לכתחילה אין למצוא צד היתר בדבר זה כלל. וגם הגאונים רבי נפתלי נוסבוים ורבי יעקב מאיר שטרן שליט"א אמרו שאין להתיר אכילת בשר אלא לחולה שאין בו סכנה הזקוק לאכילה זו לרפואתו, אבל בלאו הכי אסור. והגאון רבי שמאי גרוס שליט"א השיב שאם יכול להסתפק בתחיליפי בשר למיניהם בודאי עדיף גם אם יעלה לו הדבר יותר. ובשעת הדחק יכול לבקש מי שעושה סיום מסכת ולאכול עמו בשר בסעודתו. אבל הרבה צריך לזהר בדבר כי יכול הדבר לגרור לפירצה גדולה שאנשים יורו לעצמם בדבר שלא כדן, וכדאי הוא בית אלוקינו להתאבל עליו שבוע אחד בשנה".

- ד. **האם מותר לאכול בתשעת הימים טשולנט פרווה של שבת, שנתנו לתוכו מרק של בשר.**
 1. מראי מקומות – וישמע משה (פר' דברים תשע"ו עמ' ג').

כה] טעימת בשר לכבוד שבת.

א. מחמיר.

1. הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל') – "בערב שבת חזון אין לטעום ממאכלי הבשר כדי לבדוק טעמם לשבת, אפי' אכילה מועטת".

2. הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ש"צ אות כ"ד) – "אשה שמבשלת אוכל בשרי לשבת חזון - האם מותר לה לטעום ממנו ביום שישי על מנת לבדוק אם חסרים תבלינים. למה. תשובה: לא. כי אשכנזים אינם אוכלים בשר מר"ח מנ"א".

ב. טועם ופולט.

1. התעוררות תשובה (ח"ב סי' קס"ט) – "מגמע ופולט".
2. ילקוט הגרשוני (שטרן, ס"ק א').
3. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שס"ז אות א', עי' דיני ת"ב שחל ביום א' סעי' ג', הע' ד') – "מסתבר דטועמת ופולטת".
4. רבבות אפרים (ח"א סי' שס"ז אות א').
5. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ס"א, הע' רל"ו) – "ובערב-שבת חזון לא יבלע את שהוא טועם מן התבשיל הבשרי, כי הרי המנהג הוא לא לאכול בשר בתשעת הימים אשר מראש-חודש אב, חוץ מבשבת עצמה. [ונ"ל לפי המבואר לעיל סעי' נב, דאם ר"ח אב חל ביום ששי, דמותר להתרחץ לכבוד שבת, הה"נ דיהיה מותר לו לטעום מן התבשיל הבשרי בו ביום; ואם חל ט' באב ביום חמישי, פשיטא דיכול לטעום ולבלוע בע"ש אחר חצות, ואולי דומיא דתספורת ורחיצה מותר אף לפני חצות, ומשום כבוד שבת, סי' תקנח במ"ב ס"ק ג, ועיין ארחות חיים סי' תקנח ס"ק א"]".
6. חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תט"ו ס"ק ג' אות ב') – "טעימת מאכלי שבת בתשעת הימים בערב שבת נראה דשרי כמו בתענית [שו"ע תקס"ז ס"א] והיינו לטעום ולפלוט".
7. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' י"ג).
8. הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ד שאלה כ"ו) – "שאלה: האם מותר לטעום בע"ש חזון מתבשילי השבת הבשריים לקיים הפסוק טועמיה חיים זכו. תשובה: מותר אבל רק יטעום ויזהר לא לבלוע".
9. עי' הגר"ח זצ"ל (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' ר"ה אות ט"ו) – "מאכלים בשריים של שבת חזון אי מותר לטעום בכדי לתקן המאכל. תשובה: צ"ע".
10. נטעי גבריא (בין המצרים פרק ל"ח סעי' ח') – "מותר לאשה המבשלת לכבוד שבת לטעום מהתבשיל ולפלוט".

ג. יכול לטעום.

1. עי' מקור חיים (חו"י, על סעי' ט' ד"ה אין) – "אין איסור בטעימת אשה קודם תבשילה של בשר בע"ש אפילו ח' באב".
2. אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סוף אות ד') – "והרגיל בטעימת התבשיל בכל ערב שבת, רשאי לטעום גם מתבשילי הבשר בערב שבת חזון".
3. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קע"ה) – "מותר לטעום בערב שבת תבשילים של בשר, שמבשלים לכבוד שבת".
4. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ט אות ג', הע' ג', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ח אות ג', הע' ג', אב תשפ"א עמ' י"ג אות א') – "אם יש צורך בטעימת תבשילי הבשר לצורך הבישול מותר לטעום מעט כפי הצורך [דאין זה בכלל טעימה האסורה משום שמחה, וה"ה במבשיל לצורך שאר סעודות מצוה מותר לטעום מעט לצורך הבישול]".
5. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' ט"ז) – "בערב שבת חזון מותר לטעום התבשיל אף על פי שיש בו בשר ושומן, הואיל ויש מצוה בטעימת התבשיל לכבוד שבת. והמחמיר תבוא עליו ברכה".

ד. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק כ"ב סעי' ב').

1. לקט יושר (או"ח עמ' ק"י ענין ב') – "העתקתי מלקוטי מהר"י אוברניק יצ"ו. אמ' ששמע בשם מה"ר אהרן הק' הי"ד, שהניח לאכול בניו הקטנים בשר לאחר חצות כשחל ט"ב בשבת ולא מיחה בידם. ועוד אמר שנראה לו היתר לנשים לטעום הקדירה אחר חצות, אבל אמר בשם מה"ר אנשל מרפוק שמיחה בידם".
2. שבט הקהתי (ח"ד סי' פ"ב אות ב') – "אודות אי מותר לטעום בער"ש חזון מתבשולי בשר יש בזה נידון באחרונים ונראה להכריע לפענ"ד לפי מה שכי' לעיל דמצוה לטעום תבשיל א' לא סגי שיפלוט אלא יטעום ויבלע וזה אסור בתבשיל של בשר דאסור לבלוע, וסגי ג"כ לטעום מתבשיל אחר שאין בו בשר, אבל מה שצריכים לטעום מכל תבשיל ותבשיל אם אינה חסירה איזה תיקון בזה אין צריך לבלוע הטעימה אלא סגי לטעום ולפלוט דבזה ג"כ כבר יודע אם חסר תבלין ומלח וכיון דפולט מותר לטעום בער"ש חזון מתבשילי בשר ופולט אח"כ".
3. מקדש ישראל (בין המצרים סי' קכ"ו) – "בשר אסור, אבל יש מקום להקל לטעום לכבוד שבת קצת רוטב או טשאלני"ט בלא בשר בעיני".
4. טועם ופולט, לא צריך שש שעות. אם בולע צריך שש שעות. לועז הבשר, צריך שש שעות.

כט [סעודת מצוה] ברית מילה, פדיון הבן, בר מצוה, סיום] - רמ"א סעיף י'.

א. מלוה מלכה.

1. מיקל, שרשאי לאכול בשר במלוה מלכה.
2. (א) הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל (תשובות והנהגות ח"ב סי' קס"ו ד"ה וע"ע) – "והגאון רבי חיים מוולוז'ין זצ"ל הורה שמותר לאכול בה בשר בתשעה ימים בחודש אב, שמלוה מלכה סעודת מצוה כמו מילה, ולכאורה יש לחלק דבסעודת מילה צריך שמחה וכמבואר במ"א רמ"ט ס"ק ו' שפיר צריך בשר אבל במלוה מלכה דומה לסעודה שלישית דלא צריך בשר ולכן לא נתיר. ומיהו הרמב"ם

מזמה סעודת מלוה מלכה לסעודה ראשונה בליל שבת, ואולי מצוה קיומית בבשר וא"ש שהגרח"ו הורה להתיר למי שנוהג תמיד להחמיר לעצמו בסעודה זו בבשר דוקא וצ"ב".

(ב) עי' אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ז') – "והרגיל בכל השנה לאכול בשר בסעודה רביעית, רשאי לאכול בשר אף במוצאי שבת חזון".

2. מחמיר.

(א) חזון"א (קרא עלי מועד פרק ה' הע' ב') – "ומשמע לכאן מסתימת הפוסקים דאין היתר בשר ויין אלא בשבת עצמה ולא במו"ש אף במלוה מלכה וכן אמרו בשם החזון"א וכ"כ באג"מ..."

(ב) אג"מ (או"ח ה"ד סי' כ"א אות ד', שמעתתא דמשה ס"ק כ"א) – "ובדבר מי שנוהג לאכול בסעודת מלוה מלכה במוצאי שבת בשר שראוי לעשות כן למי שאפשר לו כדאיתא במג"א סימן ש' מסתבר שכיון שעכ"פ מאיזה טעם שיהיה נמצאו אף מיראי ה' וזריזין במצות שלא הקפידו לאכול בשר בסעודת מלוה מלכה אלא אפילו בדורות הקדמונים אין אפילו לאלו המקיימים אותה בכל שבת בבשר רשות לאכול בשר בסעודת מלוה מלכה זו ואפילו נהג כבר הרבה פעמים שיש חשש נדר מדין נהג ג' פעמים ולא התנה שיהא בלי נדר מסתבר שא"צ התרה דהא הנהגתו היתה במוצאי שבת דכל השנה שמוותרין בבשר, דהא לא שייך לומר שמנהגו היה שלא נחשב גביה סעודה חשובה בלא בשר דנימא שלפי מנהגו לא יצא כלל חיוב מלוה מלכה, אלא שמנהגו להוסיף ליותר כבוד לכן מחמת המלוה מלכה שאוכל בכל מוצ"ש בשר שליכא שום חשש באכילת בשר, אין בכלל מנהגו גם במלוה מלכה דבט' הימים שהמנהג הוא שלא לאכול בשר".

(ג) הגריש"א זצ"ל (אשרי האישי או"ח ח"ג פרק ס"ט אות כ"ז*) – לשונו מובא לקמן.

(ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' כ') [לשונו מובא לקמן], סעי' כ"א) – "אף מי שנוהג תמיד לאכול בשר בסעודת מלוה מלכה, אסור לו לאכול בשר בסעודת מלוה מלכה במוצ"ש חזון, ואפי' בשר שנשתייר מסעודת שבת אסור".

(ה) הגרח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ד שאלה כ"ה) [לשונו מובא לקמן], אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ב' [לשונו מובא לעיל], אות י"א, שערי ציון ח"א עמ' ק"ל אות כ"ב) – "במלוה מלכה לא אוכל בשר כהרגלו אלא דגים".

(ו) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ') – לשונו מובא לקמן.

(ז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ו).

3. מסופק.

(א) תשובות והנהגות (ח"ב סי' קס"ו ד"ה וע"ע) – לשונו מובא לעיל.

4. מאכל בשרי שנשאר במוצ"ש.

(א) מיקל.

(1) מועד לכל חי (סי' י' סעי' כ') – "ובסעודה רביעית יש להקל לאכול משירי שבת ולא עוד והשאר יתנו לתינוקות".

(2) עי' חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קע"ז, יביע אומר ח"י או"ח סי' מ') – "שהאוכל אחר השבת משירי הבשר שנשאר לו מסעודת שבת, יש לו על מה שיסמוך, ובפרט אם אוכל זה בסעודה רביעית, והוא רגיל לאכול בשר בסעודה רביעית".

(ב) מחמיר, אין לחלק.

(1) עי' שע"ת (על סעי' ט'), הו"ד הגרח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' ק"ל אות כ') – "ועיין בבר"י שכתב שיש מקילין לאכול בשר מבושל שנשתייר מסעודת שבת ושמעתי ראייה מהא דאיתא בחולין אברי בשר נחירה כו' וכתבו הפוסקים להקל בדרכנו וה"ה הכא דהוי מנהג בעלמא אמרינן בהא הואיל ואישתרי לשבת אשתרי לחול ואף שיש לדחות ראייה זו כמ"ש במקום אחר מ"מ אין למחות במקילין עכ"ל ובמדינתנו לא שמעתי מי שמיקל בזה והוא בכלל פורץ גדר, אך אפי' במקום שמקילין בזה אין להקל אם לא שהכנה הו' לצורך שבת ובדרך מקרה וסיבה נשאר לחול אבל פשיטא אם בישל לשבת יותר מהצורך בכדי שישאר לו לחול אם יאכל בחול פורץ גדר הוא דמעיקרא לא אישתרי לשבת כלל שהרי א"צ לזה כלל בשבת והוא פשוט".

(2) הגריש"א זצ"ל (אשרי האישי או"ח ח"ג פרק ס"ט אות כ"ז*) – "גם בשר שנשאר משבת אסור לאוכלו, ואפילו בסעודת מלוה מלכה. והאיסור הוא בין בשר בהמה ובין בשר עוף".

(3) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' כ', סעי' כ"א) [לשונו מובא לעיל] – "בשר שנשתייר מסעודת שבת אסור לאכלו אחר השבת".

(4) הגרח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ד שאלה כ"ה) – "שאלה: כשנשאר בשר מסעודת שבת מותר לאוכלו במוצאי שבת במלוה מלכה. תשובה: אסור".

(5) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ') – "שאלה: בסעודת מלוה מלכה אחרי שבת חזון ונשאר הרבה בשר וילך להפסד האם ניתן להקל לאכול אותו גם כן בסעודת מלוה מלכה. תשובה: לא".

(6) הגר"ע אויערבך שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"א סוף הע' כ"ו) – "אין להקל ואסור לאכול שיריים של בשר אפילו במקום הפסד".

(ג) מראי מקומות – שושנת ישראל (בין המצרים פרק ג' סעי' י"ב, הע' פ').

(1) פסקי תשובות (אות ל"ד) – "ובסה"ק בני יששכר (חודש תמוז אב מאמר א' אות י') מפלפל בדברי הברכ"י ומביא עוד טעם להקל דאם נאמר שלא יהיה רשאי לאכול השיריים אחר השבת יתקלקלו השיריים וימנע ולא יקנה לשבת רק בדוחק וצמצום ועי"ז יהיה מניעה לעונג שבת, ומ"מ מסיים שכותב זאת לא להלכה ולא למעשה. וכן העתיקו כל האחרונים דח"ו להקל לאכול שירי מאכלי בשר דשב"ק בימות החול וכדברי השע"ת שהוא בכלל פורץ גדר, ובימינו אפשר להניחם במקפא ואינם מתקלקלים, או ליתנם לתינוקות (וכדלהלן אות מ"א), אמנם זאת כותבים כמה פוסקים שהנוהג תמיד בכל מוצ"ש לכבד סעודת מלוה מלכה בבשר ויין יכול להקל גם בשבוע זו לעשותו כמו שרגיל תמיד, ויש שהחמירו גם בזה".

5. מראי מקומות – יפה ללב (ח"ב ס"ק ו'), שדי חמד (מערכת בין המצרים סי' א' סוף אות ג'), חלקת יעקב (או"ח סימן רי"ד), יסודי שרון (ח"ה עמ' תק"ב), ששכ"ה (פרק ס"ג סעי' י'), הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רי"ב אות קס"ו),

נטעי גבריאָל (בין המצרים פרק מ"א סעי' י"ז), נחמת ישראל (סוף פרק כ"ב), אתקיננו סעודתא (אות י"ח), מעדני איש (סי' ד' סעי' כ"ב).

א) רבבות אפרים (ח"ג סי' של"ה) – "ועכ"פ במוש"ק שאינו בשבוע שחל ת"ב כבשנה זו, בודאי יש להתיר".

ב. סעודה שלישית.

1. מיקל – הגר"ש איידר זצ"ל (סוף עמ' ו').

2. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק קכ"ב), ששכ"ה (פרק נ"ט סעי' י"ט), נטעי גבריאָל (בין המצרים פרק ל"ח סעי' ד').

א) מ"ב (ס"ק נ"ו) – "ומיד שהתפללו הקהל ערבית במוצאי שבת אף על פי שהיחיד לא התפלל עדיין והוא בתוך סעודתו אסור בבשר ויין וה"ה בר"ח לידן [מ"א] אבל שארי אחרונים כתבו דבמוצאי שבת אם הוא לא התפלל עדיין מותר בבשר ויין זכיון שאומרים רצה בבה"מ שייך אצלו שבת".

ג. בר מצוה.

1. מיקל.

א) עי' כה"ח (ס"ק קנ"ח) – "ועיין לעיל במ"א סי' רכ"ה (ובדברינו לשם או' י"א) דסעודת בר מצוה הוי סעודת מצוה ביום שנכנס שנת י"ד ואם הנער דורש הוי סעודת מצוה אף שלא באותו היום יעו"ש. ונראה שאם אין זמנה היום אין לעשות הסעודה בימים אלו בכוונה בשביל בשר תאוה. יא"פ".

ב) דברי יציב (או"ח סי' רל"ט, חוץ מערב ת"ב) – "בשו"ע סי' תקנ"א סעיף י' בהג"ה, דבסעודת מצוה כגון מילה ופדיון הבן וסיום מסכת וסעודת אירוסין אוכלין בשר ושותין יין ... ויל"ב מה שהשמיט סעודת בר מצוה דג"כ הוי סעודת מצוה כמבואר ... ונראה לחלק בזה בין שבוע שחל בו ט"ב דשרי, לבין ערב ט"ב שראוי להחמיר בו טפי ולדחות הסעודה לאחר ט"ב, ולזה השמיטו הרמ"א כאן כשמתיר בשאר סעודות מצוה גם בערב ט"ב ...".

ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' ה', שלמי מועד עמ' תפ"ו) – "מותרים בבשר ויין ... דאף שהנער אינו דורש הוי סעודת מצוה".

ד) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קע"ד) – "בסעודה שעושים ביום הבר מצוה בקרבת המשפחה, מותר לחתן הבר מצוה ולהוריו ללבוש בגדי שבת, משום דבמג"א סי' רכ"ה סק"ד כתב דהוי כחתן ביום חופתו, ולכן אפשר גם לעשות סעודה עם בשר, וכש"כ בשר עוף, וכדעת היד אפרים במג"א סי' תקנ"א ס"ק ל"ג".

ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ג') – "סעודת בר מצוה בזמנו הוי סעודת מצוה, ומותרים בבשר ויין".

ו) נטעי גבריאָל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' ד', עי' בין המצרים פרק מ' סעי' י"ד) – "מותר לאכול בשר ולשתות יין בסעודת בר מצוה שמתקיימת מר"ח אב עד ערב ת"ב בשחרית. וא"צ לבדוק אם הביא שני שערות דאזלינן בתר חזקה".

ז) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' ב') – "מותר לאכול בשר אחר ראש חודש אב בסעודת מצוה, כגון בסעודת ברית מילה, סעודת פדיון הבן, או סעודת שבע ברכות, או סעודת בר מצוה הנערכת ביום הגיע הנער לגיל שלש עשרה שנה ויום אחד. וכל הקרובים של בעל הברית ריעיו ואוהביו הקרואים לסעודה רשאים לאכול שם בשר, אבל סתם בני אדם שהולכים שם אך ורק למטרה זו של אכילת בשר למלאת תאומם, הרי הם כעושים מצוה הבאה בעבירה. [ילקוט יוסף מועדים שם]".

2. מחמיר.

א) עי' הגריש"א זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תקצ"ד אות נ"א) – "שאלה: בר מצוה שחל בתשעת הימים האם מותר בסעודת הבר מצוה לאכול בשר ולשתות יין. תשובה: אף שמעיקר הדין מותר, אמנם ראוי שלא להביא בשר ויין בסעודת בר מצוה בתשעת הימים כלל, היות ואין כהיום מנהג שכולם עושים בר מצוה עם בשר ולכן אינו מקלקל את השמחה, וגם מי שרגיל תמיד לעשות עם בשר ראוי שיעשה עם דגים".

עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ט', עי' מנשים באהל או"ח אות קע"ד [לשונו מובא לעיל]) – "מצד הדין מותר לאכול בשר בסעודת בר מצוה שחל ביום שנעשה בר מצוה ממש, מכל מקום לא יוכלו לאכול בשר כי אם מספר מצומצם של מוזמנים. ואם רוצים לכבד את כל הקהל, אין אפשרות אלא בדגים וכדו'".

עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות י') – "נער שמלאו לו י"ג שנים בג' אב בשנה שחל תאריך זה ביום ראשון (וט"ב חל בשבת), חזי לאיצטרופי הדעה הראשונה בשו"ע שאין כה"ג דין שבוע שחל בו, ולכן מותר ללבוש בגדי שבת לנער ולהוריו בזמן חגיגת הבר מצוה. וכן לענין שתיית כוס בברכת המזון ואכילת בשר שאינו אלא ממנהגא, כו"ע מודים שאין לו דין של שבוע שחל בו".

ב) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק מ"ז) – "שלמעשה מאחר שהמ"ב לא העתיקו אין להקל לאכול בשר בבר מצוה".

3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק כ"ה סעי' י'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ב), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' א', סעי' ב').

א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י' סעי' ד') – "סעודת בר מצוה שלא בזמנו בתשעת הימים, יש להסתפק אם מותרים בבשר ויין אפ"א אם בחור הבר מצוה דורש, וצ"ע".

ב) תורת המועדים (בין המצרים סי' ה' סעי' נ', הע' נ') – "וכן מותר לאכול בשר בסעודת בר מצוה הנערכת ביום הגיע הנער למצוות, דהיינו ביום שמלאו לו שלש עשרה שנה ויום אחד. אבל אם דחו או הקדימו את סעודת הבר מצוה ליום אחר, אין לאכול בשר בסעודה זו. [וזכרוננו ששאלתי את פי אאמו"ר מרן הראש"ל שליט"א [זצ"ל] לענין כלי שיר בימי הספירה בסעודת בר מצוה שלא בזמנה, והורה להחמיר, אפילו כשהחתן הבר מצוה אומר דברי תורה, ורק אם נערכת בזמנה יש להקל. ולפי זה הוא הדין לנידון דידן. וצ"ע]".

(ג) אור לארבעה עשר (פרק כ' סעי' י"ד, סעי' ט"ו) – "בתשעת הימים מותר לעשות הסעודה בבשר ויין אם נוהג בכך, ואף שוחטין עבורו, ויש אומרים שרק אם הוא בזמנו. והמזמן שותה היין מכוס הזימון. אם אין האב במקום הנער הבר מצוה ועושה סעודה, אין לעשותו בבשר ויין. עד שבוע שחל בו תשעה באב יכולים לאכול בשר ולשתות יין כל השייכים לסעודת מצוה, והיינו כל מי שהיה משתתף מחמת קירבה או רעות לבעל השמחה, אבל לא לאחרים. אמנם בשבוע שחל בו תשעה באב אינו מותר אלא לקרוביו [פסולי עדות] ועוד עשרה אנשים יידיים, ויש מקום להחמיר שהקרובים יהיו בחשבון העשרה".

אור לארבעה עשר (פרק כ' סעי' כ"ב) – "גם הנשים ששייכות לסעודה מותרות בבשר ויין".

אור לארבעה עשר (פרק כ' סעי' כ"ה) – "אף שבסעודה מותרין בבשר ויין, אבל לא לפניה ולא לאחריה, וגם הנער בעצמו אסור".

ד. ברית מילה.

1. אור לצינון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ד') – "מראש חודש אב עד שבוע שחל בו תשעה באב מותר באכילת בשר כל מי שהיה קרוא לסעודה זו גם אם לא היתה חלה בימים אלו, וכגון הבאים מחמת קורבה או רעות. אבל אין להתיר לבאים כדי לאכול בשר בימים אלו. ובשבוע שחל בו תשעה באב אין לאכול בשר אלא בעלי המצוה והקרובים הפסולים לעדות ועוד עשרה אנשים הבאים מחמת רעות. ובכל אופן לא הותר אלא למי שאוכל במקום הסעודה, ולא למי ששולחים לו לביתו".
2. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קצ"ו) – "בסעודת מצוה שאחר ראש חודש אב, כגון בסעודת ברית מילה, מותר לאכול בשר. וכל הקרובים של בעל הברית ריעו ואוהביו הקרואים לסעודה רשאים לאכול שם בשר. אבל סתם בני אדם שהולכים שם אך ורק למטרה זו של אכילת בשר למלאת תאונתם, הרי הם כעושים מצוה הבאה בעבירה".
3. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' ב') - לשונו מובא לעיל.
4. מילה שלא בזמנה.

- (א) אור לצינון (ח"ג פרק כ"ו סעי' ד' ד"ה ואולם) – "ואולם בסעודת מילה שלא בזמנה יש לקרואים להמנע ממאכלי בשר מלבד בעלי הברית והקרובים הפסולים לו לעדות. וראה בזה בשע"ת שם ס"ק ט"ו, ע"ש. (וראה להלן בפרק כ"ט בבאורים לתשובה ט', ע"ש). ונראה עוד, שמי שהכין סעודה גדולה לכבוד המילה, וכבר באו הקרואים, **ובשעת המילה נתברר שאי אפשר למול את הבן**, כגון מחמת צהבת וכדו', אפשר שאעפ"כ רשאים הקרואים לאכול סעודה זו כולל מאכלי הבשר. וכבר אמרו חז"ל (ברכות דף ו' ע"א), חשב אדם לעשות מצוה, ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה".
- (ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קצ"ז אות י"ב) – "מילה שלא בזמנה, אם נעשית מיד כשהתינוק נתרפא ונתאפשר למולו, מותר לכל הקרואים לאכול בשר בסעודת המילה".
- (ג) נחמת ישראל (פרק כ"ה סעי' ו').
5. סעודת בשרי במי שרגיל תמיד לאכול חלבי.
- (א) מיקל.

- 1 (הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ') – "שאלה: במקום שנוהגים תמיד לאכול חלבי בסעודת ברית מילה, וכעת התעורר לבעלי השמחה שרוצים בשרי כיון שעושים ברית בתוך ט' הימים האם מותר להם כיון שסוף כל סוף זה סעודת מצוה. תשובה: כן".
- 2 (עי' הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ג' הע' ע"ז) – "בסעודת ברית מותר להאכיל בשר אף שכהיום נהוג בהרבה מקומות לעשות סעודה זו במאכלי חלב".
6. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' נ"ז).
- (א) הגר"ח קצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ד שאלה כ"ז) – "הרמ"א שם כתב שבסעודת מצוה כגון מילה ופדיון הבן מותר לאכול בשר ולשתות יין. בברית כשעומדים לפני הברית האם מותר לשתות יין או שזה לא נחשב עדיין סעודת מצוה, וכן מה הדין אחרי הברית לפני הסעודה. תשובה: לפני הברית זה לא סעודת מצוה, אבל אחרי הברית זה סעודת מצוה, ואפילו שעוד לא עושים את הסעודה".
- (ב) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח אות ד') – "בסעודת ברית מילה בודאי מותר לאכול בשר ולשתות יין, שאין לך סעודת מצוה כמוהו, ונאמר ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק (עיי' תוס' שבת קל. ד"ה שש), ופירשו דהיינו שמיני למילה לעשות משתה גדול, אבל אצל רוב בני אדם כשהסעודה בבוקר לא אוכלים בשר אלא דגים, וכשהסעודה בצהרים אז אוכלים בשר, ולכן **אפשר שכדאי** לעשות הברית בבוקר שבזה גם בכל השנה רבים אין עושים אז את סעודת המילה בבשר, ויעשו סעודה מכובדת בדגים, אבל לא נהגו לחלק ומתירין בבשר תמיד".

ה. סעודת אירוסין.

1. העקוב למישור (סוף עמ' ט"ז [ולא בכל דפוסים]) – "באו"ח סימן תקנ"א סעיף יו"ד כתב הרמ"א וסיום מסכת וסעודת אירוסין אוכלים בשר ושותין יין ותמהו על זה דהא לעיל בסעיף ב' כתוב שאין עושים סעודת אירוסין (ובבאר הגולה כתב לחלק דכאן איירי באירוסין של מצוה כגון שאין לו אשה ובנים ובמשנה ברורה הביא בשם המגן אברהם שיש שמוחקין אלו שתי תיבות ויש שתוצו בדוחק באופנים אחרים). ושמעתי שמתחילה היה כתוב וסיום מסכת וס"א בראשי תיבות ור"ל וספרים אחרים (וכמו שמבקשים בשעת הסיום 'כן תעזרני להתחיל מסכתות וספרים אחרים', שהרי עושים סעודת מצוה גם כשמסיימים ספרים אחרים) והמעתיק טעה וכתב סעודת אירוסין".

ו. תוספת שבת: האם מותר בבשר ויין.

1. מחמיר.

- (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ב) – "שאלה: מי שקיבל תוספת שבת בט' הימים, אם מותר לאכול בזמן תוספת יין ובשר. תשובה: לא".
2. מיקל: יכולין לאכול בשר ולשתות יין.
- (א) משנה הלכות (חי"א סי' תמ"א) – "בשבת חזון המתפללים מעריב קבלת שבת מוקדם אי יכולים לאכול בשר אפילו שעדיין לאו לילה ממש הוא. ולפענ"ד פשוט דכיון שקבלו עליהם שבת והוא כבר מפלג המנחה ולמעלה שעכ"פ חל הקבלה יכולין לאכול לא מבעיא למ"ד תוס' שבת דאורייתא אלא אפילו למ"ד זהו דרבנן מ"מ אתי קדושת שבת דרבנן ומפקיע אבילות ישנה דרבנן ופשוט. וכמדומה לי שכן ראיתי להדיא בא"ר סי' תקנ"א. אלא דגדולה מזה אני אומר אפילו אם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום א' ג"כ אם קבל עליו שבת מותר לו לאכול סעודת שבת ומקדש על היין כבכל שבת ועיין ש"ע שם סי' תקנ"ב וגם זה לפענ"ד פשוט ואדרבה אם יעכב עצמו שלא לאכול בשביל זה נראה כאבילות בפרהסיא הגם שאינו חייב לאכול בשר ויין בשבת ויש לו זמן מאוחר ועיין באחרונים שם כן לענין שבת כיון שמעכב עצמו בשביל שהוא ת"ב עבירה הוא בידו וכל המענג את השבת זוכה לנחלה בלי מצרים".
3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ה"ו סי' רפ"ו ד"ה ובנוגע).

ז. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק כ"ה).

1. תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח אות ג') – "בסעודת מצוה כמו ברית מילה מותרין לשתות כוס של ברכה מפני שהשתיה מכוס של ברכה היא מצוה, (וכמבו' במ"ב ס"ק ע"ב בשם הפמ"ג), וגם המסובין מותרין לשתות מפני שגם הם מקיימין מצוות שתיה מכוס של ברכה, וכדחזינן שיכולים לצרף שתייתם לשיעור מלא לוגמיו שצריך לשתות מכוס של ברכה, ומיהו במ"ב סי' רע"א (ס"ק ס"ט) מב' שרק אם שמע ממנו ברכת בורא פרי הגפן וכיון להוציא מועיל להצטרף שתייתו, ואם כן נראה שרק אם יוצא בברכת הגפן שאז מקיים מצות שתיית כוס של ברכה (וכדחזינן שמשלים השיעור) מותר לשתות, אבל אם מברך שוב לעצמו שאז זהו רק חיוב מצוה אין להתיר בתשעת הימים".

ל] סיום.

דור המלקטים - שערי יוסף (קונ').

א. הגדרים.

1. מ"ב (ס"ק ע"ג) – "ומ"מ אם לא נזדמן בלימודו הסיום לא ימהר או יאחר בשביל זה. וגם אם לא היה עושה סעודה בשאר הימים אפשר שלא יעשנה גם עתה. אכן אם נזדמן כראוי מותרין לאכול אף אותן שלא למדו עמהן אם היו הולכין ובאין גם בזמן אחר משום ריעות".
- (א) אם יסייע לעשות הסעודה י"ל דג"כ מהני – בה"ל (סעי' י' ד"ה וסיום), מנחת יצחק (ח"ט סי' מ"ה, לשונו מובא לקמן).
2. ערה"ש (ס"ק כ"ח) – "ודע שיש שמניחים הסיום מסכת על ימים אלו כדי לאכול בשר ודבר מכוער הוא דאע"ג דבמועד קטן [ט']. מוכח דמותר לשייר מקצת הגמר לסיום מצוה כדאיתא שם בבניין בית המקדש ע"ש מ"מ להניח לכתחלה בשביל אכילת בשר לא נאה ולא יאה ויש שלומדים לכתחלה מסכת כדי לעשות סיום בימים אלו ודבר זה אפשר כדאי לעשות שע"ז יעסוק בתורה מיהו אין לבקש על הסיום רק ת"ח השייכים ללימוד התורה ואנחנו לא נהגנו בסיום ואפילו כשיארע סיום בימים אלו אנו מניחין הסיום עד אחר ת"ב כדי שנוכל לשמוח בשמחת הסיום לכבוד התורה כראוי".

ב. במחנה (camp).

1. כולם שייד להסעודה – אג"מ (ר' איידר, ריש עמ' ח'), הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ו, נטעי גבריאל בין המצרים פרק מ"א הע' ז'), "כשעושים סיום בשיבות או במחנות הנופש (קעמפס וקאנטרי) מותרים כל האוכלים ביחד לאכול בשר ולשתות יין, ואף הנשים מותרות דהמה בכלל השייכים לסעודה"), קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' ל"ג), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"א סעי' ד').
2. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק כ"ה סעי' י"ג).
- (א) הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' קי"א אות מ"ג) – "סיום במקומות ציבוריים (כגון מלון) בתשעת הימים אם מותר לנשים לאכול בשר ויין. תשובה: מסתבר שגם לנשים מותר ובפרט אם הם שייכים לסעודה".

ג. לא שמע הסיום.

1. מיקל.
- (א) אג"מ (מועדי ישרון ח"א עמ' קנ"ו הע' ע"ד, שמעתתא דמשה שמועות משה אות ל"א) – "אפילו אם לא שמע הסיום מותר להשתתף בסעודת המצוה ולאכול בשר ולשתות יין".
- (ב) חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות קל"ה ד"ה אח"כ).
- (ג) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ח' אות י') – "ונראה דשרי. ועי' מ"ב ס"ק ע"ה 'ומי ששולחין לו לביתו אסור לו לאכול".
- (ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' ל') – "דסו"ס הוא סעודת מצוה".
2. מחמיר.
- (א) עי' מנחת יצחק (ח"ט סי' מ"ה) – "או להיפך אצל הסעודה ולא אצל הסיום ... ואם לא היה בשעה שסיים המסכת אם יסייע לעשות הסעודה י"ל דג"כ מהני עי' בביאור הלכה (סי' תקנ"א סעי' י' ד"ה וסיום מסכת)".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (הליכת בת ישראל פרק כ"ה הע' ל"א).

3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ג סי' שמ"ג), נחמת ישראל (פרק כ"ה סעי' י"ח).
 (א) שד"ח (מערכת בין המצרים סי' א' אות ח') – "ואם אינם שומעים עכ"פ לא יאכלו רק בשר עוף עמג"א תקנ"א ס"ק כ"ח".
 (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ו אות כ') – "שאלה: מי שהוזמן לסעודת מצוה בתשעת הימים ובא אחרי שסיימו לברך בהמ"ז, וכעת מגישים עוגה, האם מותר לו לאכול בשר ולשתות יין בכה"ג. תשובה: יתכן שלא".
 הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ג) – "שאלה: מי שאיחר לסיום בט' הימים והגיע אחר הסיום אם מותר לו בשר ויין. תשובה: יש מקילין".

ד. קטן שסיים מסכת.

1. מחמיר.
 (א) הגריש"א זצ"ל (חשוקי חמד בכורות דף כז, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות י"ב) – "קטן שסיים מסכת ועושה סעודת סיום, אין לזה דין סעודת מצוה לענין אכילת בשר בימים אלו".
2. מיקל.
 (א) הגר"ח"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק כ"ה הע' ת"ב, עי' הקטן והלכותיו שאלה י"א).
 (ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' נ"ט).
 (ג) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' י').
3. מראי מקומות – קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' סעי' כ"ז, "וצ"ע"), מעדני אשר (גליון תס"ט, פר' דברים תשע"ג).

ה. אשה שסיים מסכת.

1. מיקל.
 (א) רץ כצבי (עניני נשים ח"א סי' י"ט) – "אכילת כשר בתשעת הימים בסעודת סיום מסכת שנלמדה על ידי אשה ... ולפי זה נראה כי גם סעודת 'סיום' של נשים, אשר לימוד התורה שלהן הוא בגדר 'מצוה קיומית', נחשבת 'סעודת מצוה'. ומאחר וכן, יש ללמוד מפטור המצטרפים לסיומו של קטן מתענית בערב פסח, שכשם שסעודת סיום מסכת שנלמדה על ידי קטן שגדר מצות תלמוד תורה שלו הוא 'מצוה קיומית', נחשבת סעודת מצוה, והמצטרפים אליה פטורים מתענית בכורים בערב פסח. כך גם סעודת 'סיום' של נשים, אשר לימוד התורה שלהן הוא בגדר 'מצוה קיומית' נחשבת 'סעודת מצוה', והמצטרפים אליה בתשעת הימים מותרים באכילת בשר ושתיית יין. ולפי המבואר לעיל שגם סיום מסכת משניות שנלמדה או לימוד חומש עם מפרשים שנלמדו במשך תקופה ארוכה ובעיון רב, נחשב כסעודת מצוה, ולכן גם אם אשה מסיימת לימוד חומש בעיון עם מפרשים בתשעת הימים, מותר לבעלה ולבני ביתה המשתתפים בסעודת הסיום, לאכול בשר".
2. מראי מקומות.
 (א) עי' יו"ד סי' רמ"ו סעי' כ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ו. סיום מסכת שלא כסדרה אם מותר בבשר.

1. נחשב סיום.
 (א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ז') – "פשוט טפי מביעתא בכוחא שמי שלומד מסכת שלא כסדרה וכגון שהשאיר באמצע ולמד הסוף ואח"כ מסיים האמצע, ופשוט דחשיב סיום לכל דבר, ואין כאן שום ספק, ודלא כמ"ש"כ בתשובה שפ"א שיל"ד בזה".
2. מראי מקומות.
 (א) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"א) – "שאלה: בהתר לאכול בשר בסיום מסכת אם בעי שילמד המסכת כסדרה או הוי סיום שלא כסדרה. תשובה: אולי".
3. בכלליות - עי' יו"ד סי' רמ"ו סעי' כ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ז. סיום בהרהור אם מותר בבשר.

1. נחשב סיום.
 (א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות י') – "פשוט דחשיב סיום לכל דבר".
2. מראי מקומות.
 (א) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ב, שערי ציון ח"א עמ' מ"ח) – "שאלה: סיים מסכת בהרהור אם מתיר בשר בתשעת הימים. תשובה: נכון שיוציא מפיו".
3. בכלליות - עי' יו"ד סי' רמ"ו סעי' כ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ח. מראי מקומות.

1. אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שע"א) – "והשיב רבינו שלדינא מתירים לעשות סיום גם לאחר ז' באב, דהמלונות טוענים שמאוד קשה להם ליתן חלבי, וגם המחנות כך טוענים, וזה גורם שלכל הפחות, כמה אנשים ילמדו וכו'. השיב רבינו לש. אידער אודות זה, שבעצם לא יפה שישמחו כל ט' הימים, אבל למעשה טוענים שמאוד קשה ליתן חלבי, וממילא נוהגים להקל, ובדרך אגב מרויחים שלכל הפחות לומדים, והנה לאחר ז' באב כדאי להחמיר, אבל אם באמת יש אז סיום, נו, אפשר להקל".
2. חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות קל"ה) – "סיפר הרב שפעם אחת בעת ששהה כ"ק מרן מהר"א זיע"א מבעלזא בגבעת שאול בירושלים, נזדמן להרב לבא למרן ביום ה' אב לפנות ערב, ואמרו להרב שמרן יערוך שלחן ויאכל בשר לכבוד סיום מסכת. באמצע עריכת השלחן העמיד המשב"ק שחר, ואמר לו מרן שיעמיד גם יין כי מבואר בשו"ע (סימן תקנ"א סעיף י') שמותר לאכול בשר

- ולשתות יין לכבוד סיום מסכת ... וטעם הסיום מחמת שכ"ק אבי (מהרי"ד) זצ"ל אמר כי לעשות סיום בהניין טעג ולאכול בשר ויין הוא כבוד התורה, כיון שבכל השנה כשעושיין סעודה לכבוד סיום מסכת אינו ניכר שאוכלים בשר ויין לכבוד הסיום, משא"כ באלו הימים שאסור לאכול בשר ויין ניכר שעושיין כן לכבוד הסיום, ולכן יש ענין גדול לעשות סעודה בבשר ויין בימים אלו, ועוד הוסיף טעם שהלא האבילות הוא על חורבן ביהמ"ק, ורוצים להראות דבתורה אין חורבן עכד"ת".
3. שבט הלוי (ח"ו סוף סי' ע"ב, מבית לוי ח"ג עמ' ל"ד אות ט', בין המצרים תשנ"ט עמ' כ' אות ט', אב תשפ"א עמ' ט"ז אות י', הע' י"ט) – "בענין הסיום בתשעת הימים לאכול בשר גם הנשים וילדים בסביבה אין דעתי נוחה להקל ביותר כי כמדומני מזלזלים במנהג קדום זה, וחשש חולשה ופקו"נ אין כאן כי אפשר ובריא להיות נזון גם במאכלים אינם בשרים, ולמה לנו להקל במה שאין צורך, ואם יש צורך באמת גם בלא"ה אפשר להקל".
4. הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' ק"ה אות ט"ז) – "סיום כתיבת ספר או הדפסת ספר אם חשיב סיום להתיר לאכול בשר בתשעת הימים. תשובה: זה לא חשיב סיום אף דיש בו שמחה גדולה אבל סיום זה לא".
- הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' ק"ה אות י"ט) – "האם נוהגים לעשות סעודה יום לאחר הסיום (כהח"י) ואם זה מתיר אכילת בשר ויין בתשעת הימים ואכילה בע"ש. תשובה: לא שמעתי".
- הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' ק"א אות מ"ד) – "במקום שלא נהגו להזמין נשים לסיום מסכת אם אשת המסיים מותרת להשתתף בתשעת הימים. תשובה: אשת המסיים מותרת להשתתף ולאכול בשר ויין".
- הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' ק"א אות מ"ה) – "בני ביתו של המסיים אם יכולים לאכול בשר ויין בתשעת הימים. תשובה: כל הילדים של המסיים יכולים לאכול בשר וגם בנותיו".
- הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' ק"א אות מ"ו) – "אם הילדים לא היו בסיום בפועל אם יכולים להשתתף בסעודה או לא. תשובה: אם בכלל לא היו בבית אינם יכולים להשתתף אבל אם היו בבית אף שלא השתתפו בסיום בפועל יכולים להשתתף בסעודה".
- הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' ק"א אות מ"ז) – "ציבור שחלקו ביניהם מסכת אם מותרים לאכול בשר בתשעת הימים. תשובה: אינו מצטרף שהרי אף אחד לא סיים מסכת ולכך אסור".
- הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ו אות כ"א) – "שאלה: מי שהוזמן לסעודת מצוה בתשעת הימים, האם חייב ליטול ידיו לפת כדי שיכול לאכול בשר ולשתות יין. תשובה: מסתבר שלא".
- הגר"ח זצ"ל (ח"א שאלת רב ח"א פרק א' סעי' ל"ה) – "האם יכול לעשות סיום בעשרה עם עוגה ושתיה, ואח"כ ילך בצהרים לביתו ושם יאכל פת ובשר עם אשתו לקיים את סעודת הסיום בזה (השאלה היא בין מצד קיום סעודת המצוה ובין מצד אכילת בשר לאשתו בט' הימים). תשובה: צ"ע".
5. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' ה', סעי' ז', סעי' ח') – "תלמיד חכם שרגיל לעשות תמיד סעודה כשמסיים מסכת, מותר לו לאכול בשר בסעודת הסיום כשמסיים המסכת בשבוע שחל בו תשעה באב. ורשאים כל הקרואים משום קירבה או ריעות לאכול שם בשר, מפני שהיא סעודת מצוה. ואפי' מי שלא למד עמו יכול להשתתף בסעודה. וכל שכן המחזיקים בידו בממונם והוצאות הסעודה. [יחזה דעת חלק א' סימן מ] ... תלמיד חכם שאינו רגיל לעשות סעודה כשמסיים מסכת, ורק בשביל אכילת בשר בשבוע שחל בו תשעה באב עושה סעודה, אין להקל לאכול בשר או עוף בסעודה זו. והרוצה להקל למהר בלימודו כדי שיספיק לסיים המסכת בימים שאחר ראש חודש אב, ולאכול בשר בסעודת סיום המסכת, יש לו על מה שיסמוך. וכן הרוצה להתעמק בלימודו, וללמוד לאט לאט כדי שיגיע לסיום המסכת בימים שאחר ראש חודש אב, יש לו על מה שיסמוך. אבל אין לסיים המסכת ולהשאיר בכוונה קטע לתוך שבוע שחל בו תשעה באב. [שם]. המסיים מסכת משניות עם פירוש רבנו עובדיה, בהבנה ובעיון, יש להקל לאכול בשר בסעודת הסיום, רק למי שלמד בעצמו מסכת המשניות, בין יחיד בין ציבור שלמדו המסכת. אבל יחיד שלמד מסכת משניות, אין ראוי להזמין גם אחרים שיאכלו עמו בשר וישתו יין. [שו"ת יחזה דעת חלק א' סימן מ]".
6. עשה סעודת סיום מסכת לידידיו ואח"כ נזכר שלא אכל בעצמו – וישמע משה (פר' שופטים שנת תש"פ עמ' ב').

לא] רחיצה: פניו ידיו ורגליו - סעיף ט"ז.

- א. בני אשכנז: מחמיר מראש חודש.
1. אפילו בצונן מחמיר – רמ"א (סעי' ט"ז, ונוהגין שלא לרחוץ, אפילו בצונן, מראש חודש ואילך), של"ה (מס' תענית פרק נר מצוה אות ז').
- (א) היינו כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו שרי לרחוץ בצונן – מ"ב (ס"ק צ"ד, "אפילו בצונן. היינו כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו שרי לרחוץ בצונן [אחרונים]), פוסקים.
- ב. בני ספרד.
1. מחמיר מר"ח אב.
- (א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ט"ז, רב פעלים ח"ד או"ח סי' כ"ט שאלה ב') – "נוהגין שלא לרחוץ כל גופו מראש חודש עד תשעה באב, אפילו בצונן".
2. מיקל עד שבוע שחל בו ת"ב.
- (א) הגר"ח פלאגי (רוח חיים ס"ק ז') – "ומנהגינו פה אזמיר שלא לרחוץ ולא ליכנס למרחץ לרחוץ כל גופו בשבוע שחל ט"ב בתוכה, זולת אשה שיש לה טבילת מצוה".
- (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז אות ה', הע' ה') – "בשו"ע בסימן תקנ"א סעיף ט"ז כתב, יש נוהגים שלא לרחוץ מר"ח, ויש שאין נמנעין אלא בשבת זו. עכ"ל. ומנהג בני ספרד בארץ ישראל כדעה שניה, שלא לרחוץ בשבוע שחל בו תשעה באב, אבל לפני שבוע זה רוחצים כרגיל. ועל כן אף שבני אשכנז מחמירים בערב שבת חזון כדעת הרמ"א שם, בני ספרד רוחצים בערב שבת חזון במים חמים וסבון כרגיל. ולפנים היו גם מבני ספרד שנהגו בזה כהרמ"א, אבל כיום המנהג פשוט להקל".

(ג) יביע אומר (ח"ה או"ח סי' מ"א, יחווה דעת ח"א סי' ל"ח, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' רל"ח) – "מסקנא דדינא שיש להתיר לספרדים ועדות המזרח לרחוץ כל הגוף בחמין מראש חודש עד שבת ט' באב, ובכלל זה מותר להתרחץ בע"ש חזון כל גופו, וכן לחפוף ראשו וגופו בסבון, ואפילו למי שהתיר לרחוץ מלהתרחץ בע"ש משום צינה או טירדות מותר לו להתרחץ בע"ש חזון. ובשבוע שחל בו ט' באב אין לרחוץ בחמין, אבל להתקלח בצונן מותר. ואפילו לבני אשכנז יש להתיר להתקלח בצונן במקום צורך. וכן מותר להכנס לים ולבריכה".

(ד) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ו') - לשונו מובא לקמן.

(ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' י"ג, סעי' י"ד) – "יש נוהגים שלא להתרחץ במים חמים מראש חודש אב, ויש שאינם נמנעים, אלא בשבוע שחל בו תשעה באב, וגדולי רבני ספרד כתבו כדעה שניה, ולכן יש להתיר לספרדים לרחוץ כל הגוף בחמין מיום ראש חודש עד שבוע שחל בו תשעה באב. וכל שכן שמותר להם להתרחץ בערב שבת חזון כל גופם, ולחפוף הראש בסבון ללא כל הגבלה. וקל וחומר שמותר לטבול אפילו במים חמים לכבוד שבת. ובשבוע שחל בו תשעה באב המנהג להימנע מלהתרחץ בחמין, אבל בצונן מותר גם בשבוע שחל בו תשעה באב. והאשכנזים נהגו להחמיר כדעת הרמ"א, שלא להתרחץ בחמין החל מראש חודש אב עד לאחר התענית, ובמקום צורך מותר גם להם להתקלח בצונן. אבל אסור להם להורות להחמיר לנוהגים כדעת מרן השלחן ערוך. [שו"ת יביע אומר ח"ה או"ח סי' מא. שו"ת יחווה דעת ח"א סי' לח] ... מעיקר הדין מותר להתרחץ בים בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן המנהג אצל הספרדים, שלא אסרו אלא רחיצה במים חמים. ומכל מקום מחמת הסכנה ראוי להמנע מזה בימים אלה".

3. בזמן שמחמיר: האם רק בחמין, או ה"ה אפילו בצונן.

(א) מחמיר, שאפילו בצונן יש להחמיר.

(1) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ט"ז) - לשונו מובא לעיל.

(ב) מיקל, שרק בחמין יש להחמיר.

(1) יביע אומר (ח"ה או"ח סי' מ"א, יחווה דעת ח"א סי' ל"ח, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' רל"ח, [לענין פושרין: עי' מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' כ"ו, וסוף הע' סי' כ"ו, וסי' ס"ב, וסי' פ"ב], לשונו מובא לעיל).

(2) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' י"ג, סעי' י"ד) - לשונו מובא לעיל.

(3) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ו') – "ונוהגין שלא ליכנס למרחץ בשבוע שחל בו תשעה באב, והוא הדין לרחיצת כל הגוף בחמין שבבתים הנהוג כאן בזמנינו, אבל בצונן או בפושרין מותר, דלא כהרמ"א שאוסר אף בצונן, ואפילו בסבון שרי".

(4) הליכות אמת (פרק י"ח סעי' א').

(ג) מראי מקומות – כה"ח (ס"ק קפ"ו, "דבר זה תלוי במנהג המקומות ונהרא ונהרא ופשיטה").

ג. סיכה בתשעת הימים.

1. מיקל.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור א') – "דאין איסור סיכה בתשעת הימים".

2. מחמיר.

(א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"מ סעי' ד', עמ' של"ב הע' ז' [לשונו מובא לקמן], ועמ' שנ"א הע' ח' [לשונו מובא לקמן]) – "בתשעת הימים, מלבד איסור רחיצה יש גם איסור סיכה. ואסור לסוך אפילו ידיו לבד, או פניו ידיו ורגליו לבדם, אף שמותר לרחצם".

(ב) הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה הל' אבילות עמ' שס"ג) – "בתשעת הימים אסר רבינו להתזי בושם על הגוף משום שנחשב סיכה, אע"פ שמתאדה מיד ואינו מעדן את העור. ואמר: כל מקום שנאסר רחיצה גם סיכה היא בכלל".

ד. פניו ידיו ורגליו בצונן - היינו עם סבון או בלי סבון.

1. בלי סבון.

(א) הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה הל' אבילות ריש עמ' שע"ז) – "האם מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בסבון בתשעת הימים. תשובת רבינו: וודאי שאסור".

(ב) שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות ב') – "בענין הרחיצה, לפי מנהג שלנו כל תשעת הימים אין לרחוץ רק פניו וידיו ורגליו בצונן, ובלי סבון כמבואר במג"א בשם הלבוש, ובשאר אחרונים".

(ג) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ו) – "אין להתיר לרחוץ בסבון את פניו למי שיש לו פצעי בגרות, אם הרחיצה הוא לנוי, ואינו כואב לו".

(ד) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דהא דמותר לרחוץ בתשעת הימים פניו ידיו ורגליו היינו בלי סבון".

2. עם סבון.

(א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה') – "ורשאי לרחוץ אף עם סבון".

(ב) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ח) - לשונו מובא לקמן.

(ג) שו"ע המקוצר (סי' ק"ג סעי' י"א) - לשונו מובא לקמן.

3. מראי מקומות.

(א) דברי יציב (או"ח סי' רל"ז) – "ומ"מ נראה דלא שייך במקלחת שלנו שע"פ הרוב כשרוחץ פניו ידיו ורגליו נשטף כל גופו ג"כ וזה אסור לכו"ע".

(ב) הגר"ש שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דיש לדון ולומר דלגבי רחיצה בצונן האיסור הוא בכל גופו, אבל חלק מהגוף מותר לרחוץ, משא"כ לגבי רחיצה בחמין האסור אף באבר אחד, ולכן בערב שבת מותר לרחוץ רק פניו ידיו

ורגליו בחמין ואין היתר של חצי הגוף, משא"כ לגבי רחיצה בצונן יש מקום להקל לרחוץ חלק מהגוף, ולא דוקא פניו ידיו ורגליו".
 (ג) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"מ) – "אין היתר לרחוץ אבר אבר אפילו במים קרים".

ה. גדר מים צוננים.

1. כל שאינו נהנה מחמימות המים: אף שחיים מעט את המים לבטל את קרירותו.
 (א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה') – "ורשאי להוסיף מעט מים חמים בכדי להפשיר מעט את קרירות המים".
 (ב) הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה דיני בין המצרים) – "ואין צריך שיהא צונן גמור, אלא אפילו אם הכניסו מעט מים חמים כדי להפיג הצינה מותר, ובלבד שלא יהא חם עד שיהנו מחום המים".
 (ג) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' י"ג בהגה"ה) – "not comfortably warm".
 (ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ד הע' ד') – "לא רצה להקל בכה"ג אלא בצונן כפי מה שיכול לסבול, ר"ל שיכול להיות בתערובת מים חמין קצת בכדי שיוכל לסבול המים, אבל בחמין ממש אין להקל דמה שרוחץ בחמין ממש הוא זה תענוג שאין להקל".
 (ה) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ב סעי' ג', הע' ז') – "גדר רחיצה בחמים דאסור היינו שנהנה מחמימות המים, וכל שאינו נהנה מחמימות המים אף שחיים מעט את המים לבטל את קרירותו מותר [מפי בעלי הוראה]".
 (ו) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

An istenis who can't handle cold water, to what temperature can the shower be?

R' Y. Berkovits wrote: Lukewarm.

- ז) אבלות החורבן (עמ' קנ"ה אות ג') – "גדר צונן הוא כל שאין נהנה מחמימות המים, ואפילו חיים מעט את המים כדי לבטל קרירותם (מגדולי ההוראה בירושלים)".
 2. פחות מחמימות הרוק.
 (א) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ב ס"ק י"ב) – "אלא צריך ליזהר שלא יהיו המים חמין, וכל מים שהוא פחות מחמימות הרוק, זהו בכלל צוננים כמבואר ברמ"א ביו"ד (סי' קפח ס"ד)".
 3. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות מ"ח ד"ה ועפי"ז), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' פ"ט).

ו. מהו "ידי" שמוותר לרחצם בתשעת הימים.

1. עד קבדו (elbow).
 (א) שרגא המאיר (ח"ז סי' צ"ג אות ב') – "עד קבדו [הנקרא בלע"ז עלינבוגען]".
 (ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דידי היינו עד המרפק".
 (ג) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"מ סעי' ב') – "וידי היינו עד המרפק".
 (ד) הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה הל' אבילות עמ' שע"ט) – "ידי הוא עד המרפק".
 (ה) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דידי היינו עד המרפק".
 (ו) הגר"ח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות י"ג) – "עד העלנבוגן".
 ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דידי היינו עד המרפק".
 2. עד חיבור לגוף.
 (א) ע"א אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' ט"ז) – "ואולי ידיו הנזכר במוהר"י מוזלין ז"ל היינו כולם עד חיבורם בגוף".
 (ב) הגר"א קופשיץ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דמסתבר דידי ורגליו זה עד חיבורם לגוף".
 (ג) הגר"ו שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דלגבי רחיצה בצונן אפשר להקל דידי ורגליו זה עד חיבורם לגוף".
 3. מראי מקומות – ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קפ"א), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ב הע' ו', "ויש לעיין").
 (א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ע"ט, שלמי מועד עמ' תפ"א, ע"א ששכ"ה פרק י"ד הע' כ"ג [דפו"ח, הע' כ"ג]) – "נסתפק ... מהו השיעור של הפנים, וכן אם הידים הן עד הזרוע או רק פיסת היד וכן לענין רגל".
 (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' ר"ח, שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות ט"ו [לשונו מובא לקמן]) – "כמדומה שיש דעות בזה, ונכון שלא לרחוץ כ"א מקום המגולה שביד".

ז. מהו "רגליו" שמוותר לרחצם בתשעת הימים.

1. עד הרכיבה (knee).
 (א) שרגא המאיר (ח"ז סי' צ"ג אות ב') – "עד הרכיבה [בלע"ז קני"]".
 (ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "ורגליו היינו עד הברך".
 (ג) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"מ סעי' ב') – "ורגליו היינו עד הברך (קני"ע)".
 (ד) הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה הל' אבילות עמ' שע"ט) – "עד הברך".
 (ה) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "ורגליו היינו עד הברך".
 (ו) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז אות א') – "ורגליו הוא עד הברך".
 ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "ורגליו היינו עד הברך".
 2. עד חיבור לגוף.

- (א) הגר"א קופשיץ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דמסתבר דידי ורגליו זה עד חיבורם לגוף".
 (ב) הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דלגבי רחיצה בצונן אפשר להקל דידי ורגליו זה עד חיבורם לגוף".
 3. מראי מקומות – חוט שני (שבת ח"א עמ' ס' ד"ה רחיצות), קרא עלי מועד (פרק ג' הע' ד'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ב הע' ו', "ויש לעיין"), ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' קנ"ה).
 (א) הגר"ח ק"צ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות ט"ו) – "שאלה: בתשעת הימים דשרי לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן, מהו שיעור ידיו ורגליו האם רק כפות ידיו ורגליו, או אף למעלה מזה, ועד היכן. תשובה: קשה להקל".

ה. רחיצת הרגלים בזמנינו.

1. מחמיר.
 - (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ד אות י"ח) – לשונו מובא לקמן.
 - (ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דבזמנינו אין נפק"מ בין הרגלים לשאר הגוף, ורק מי שסובל מזיעה ברגליו מותר לרחוץ את רגליו במים צוננים".
2. מיקל.
 - (א) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ח) – "רחיצת הרגלים מותרת, דבזמנינו כולם חשבים כאיסטניסים לענין הרגלים אף שאין הולכים יחפים. ומותר בסבון עם מים צוננים".
 הגר"ש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דבזמנינו כולם חשיבי לאיסטניסים לגבי הרגלים, ומותר לרחוץ את הרגלים בתשעת הימים".
 - (ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דאף בזמנינו שהולכים עם מנעלים מותר להתרחץ בצונן את הרגלים בתשעת הימים".
 - (ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ב') – "דאף בזמנינו שהולכים עם מנעלים מותר להתרחץ בצונן את הרגלים בתשעת הימים".
 - (ד) עי' ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קפ"א) – "ולענין רחיצת הרגלים, ראה לעיל הערה קנה, ולפ"ז י"ל דאסור לרחוץ הרגלים, וע"ש בהערה, דבא"י שהזיעה מרובה, מצוה אף רחיצת הרגלים".
 - (ה) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז אות א') – "ואף בזמנינו יש להקל לרחוץ את רגליו אף שהולכים במנעלים".

ט. ניגוב הגוף במגבת רטובה ובמחטות לחות.

1. מיקל.
 - (א) הגר"ש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק כ"ד) – "ומ"מ להעביר מטלית לחה על גופו יש להקל".
 - (ב) הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה ה' אבילות עמ' שע"ה, אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ג') – "דמותר לנגב את הגוף במגבת רטובה בתשעת הימים אפילו שזה טופח על מנת להטפיה, דזה לא נחשב רחיצה".
 - (ג) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ג') – "דמותר בתשעת הימים לנגב את כל הגוף במגבת רטובה שזה טופח על מנת להטפיה, וכן במחטות לחות".
 - (ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ג') – "דמותר בתשעת הימים לנגב את כל הגוף במגבת רטובה אפילו שזה טופח על מנת להטפיה, וכן במחטות לחות".
 - (ה) הגר"א קופשיץ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ג') – "דמותר בתשעת הימים לנגב את כל הגוף במגבת רטובה אפילו שזה טופח על מנת להטפיה, וכן במחטות לחות".
 - (ו) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ו, עמ' שמ"ז אות ה' [לשונו מובא לקמן]) – "מותר לו רק לנגב את גופו במגבת לחה או ממחטות לחות, ואין צריך לסוחטם עד שלא יהיה בהם טופח על מנת להטפיה".
 - (ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ג') – "דמותר בתשעת הימים לנגב את כל הגוף במגבת רטובה אפילו שזה טופח על מנת להטפיה, וכן במחטות לחות".

י. סאונה (sauna).

1. מראי מקומות – נחמת יוסף (סי' נ"ד).
 (א) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ה) – "סאונה רטובה דינה כרחיצה האסורה, אך סאונה יבשה מותרת".

יא. צחצוח שיניים.

1. מיקל.
 - (א) הגר"ש"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ד, אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור ב', עי' הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' נ"ו) – "מותר לצחצוח השיניים במשחה כדי לנקותן אף מי שאינו רגיל לעשותה בכל יום, דאין זה נכנס בגדר רחיצה, והוי לצורך בריאות".
 - (ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"ב סעי' ט"ו) – "צחצוח שיניים במשחת שיניים, מותר".
 - (ג) הגר"ש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור ב') – "דמותר לצחצוח שיניים בתשעת הימים, ולא חילקו בין רגיל לאינו רגיל".

- (ד) הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ה אות י"ז) – "שאלה: האם מותר לצחצח שיניים במשחה בתשעת הימים כדי לנקותן אף מי שאינו רגיל לעשות כן בכל יום. תשובה: מותר".
- הגר"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קכ"א) – "שאלה: האם מותר לצחצח את השיניים בתשעת הימים או לא. תשובה: מותר".
- (ה) אבלות החורבן (עמ' קנ"ה אות ג') – "מותר לצחצח שיניים".
- (ו) אבני ישפה (גם אני אודך סי' ק"ט ענף א').
- (ז) נטעי גבריא (בין המצרים פרק מ"ב סעי' י"ט, הע' ל"א) – "מותר לצחצח השיניים במשחה כדי לנקותן אף למי שאינו רגיל לעשותה בכל יום [פשוט דאין זה נכנס בגדר כיבוס ורחיצה והוי לצורך בריאות, ולא כמי שהחמיר בזה, דהוא חומרא שאין בו טעם כלל]".
- (ח) הליכות אמת (פרק י"ח סעי' י"ג).
- (ט) נחמת ישראל (פרק ט"ו סעי' י"ז) – "והמנהג להקל".
2. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ג סי' שס"ו, ח"ד סי' שס"ו).
- (א) עמק התשובה (ח"א סי' צ"ב אות ב', הע' ז') – "לרחוץ את השיניים בבערשטיל ובמשחה המיוחד לנקוי השיניים, לכאורה שרי דאין זה בכלל תענוג רחיצה, אלא להסיר זיהום השיניים]. אולם למי שאינו רגיל בזה, לכאורה נראה שאין לעשותו בימים אלו".

יב. לצורך רפואה.

1. מיקל.

- (א) מ"ב (ס"ק פ"ח, שעה"צ ס"ק צ"ד) – "ולרפואה מותר אפילו בחמין ואפילו בשבוע שחל בו ט"ב [ולכן מעוברת שהגיע קרוב לעת לידתה שטוב לה לרחוץ בחמין, בכל אלו שרי, דהוי לרפואה ולא לתענוג. וכן יולדת או מי שהוא אדם חלוש ואמר לו הרופא שצריך לרחוץ בכל יום בחמין שרי, מלבד בט' באב עצמו צריך לזוהר מזה [ספר דרך החיים בשם אליה רבה]]".
- (ב) ערה"ש (סעי' ל"ו) – "ופשוט דלרפואה מותר לרחוץ בחמין אפילו בערב תשע באב".
- (ג) דרכי חיים ושלום (אות תרס"ה) – "כשהי' במקומות המרחצות הי' רוחץ כדרכו בימי התרופה של חמין בכל יום גם מר"ח אב עד ערב ת"ב, ואפי' שאירע שהי' ההתחלה באלו הימים שבא רק אז למקום התרופה, ולא חשש משום איסור רחיצה בימים ההם כיון שהוא לצרכי רפואה ולא לשם תענוג".
- (ד) אמת ליעקב (עמ' רכ"ה סוף הע' תקי"ד) – "ולצורך רפואה מותרת רחיצה אפילו בערב ת"ב".
- (ה) פאת שדך (ח"ב סי' ק"כ אות א' [לשונו מובא לקמן], סי' קכ"א אות ג') – "אמנם כיון שקשה מאד לסבול בימי החום הגדול העדר הרחיצה, יש לחפש קצת קולות. דהיינו מי שעוררו רך ויבוא לידי מכות וחטטין, ודאי מותר לרחוץ כפי הצורך, דלרפואה התיירו הפוסקים, ומניעת החולי ג"כ כרפואה הוא. וכן מי שיפסיד פרנסתו אם יהא ריחו קשה מהעדר הרחיצה, אולי יכול להקל מר"ח עד שבוע של ט"ב, ואח"כ צ"ע. ומי שהוא איסטניס יותר משאר בני אדם, ומצטער עד שהוא קרוב לחולה, אולי יש להקל לו ג"כ. ובכל מקום שמקילין מ"מ לא ירחץ בבורית, אא"כ הוא חשש חולי ממש".
- (ו) דברי יציב (או"ח סי' רל"ז סוף אות א') – "ופשוט דלצורך רפואה שרי כמבואר בשו"ת מהר"י ברונא סי' י"ב ובשכנה"ג בהגב"י אות כ"ג וכ"ד ובא"ר ס"ק ל"ה, ומ"מ נ"ל שיעשו כן בצנעה בביתם ולא בבית המרחץ בפרהסיא, וכמו חולה הצריך לאכול בט"ב, ובפרט שבזמנינו יש לכל אחד מקלחת בביתו".
- (ז) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"א סעי' ח', סעי' ט', סעי' י"א [לשונו לקמן]) – "המצטער מחמת פצעים או גירוי וכיו"ב, מותר לו לרחוץ המקומות הנצרכים בחמין ... כל לרפואה מותר".
- (ח) הגר"ש"א זצ"ל (לקנות חכמה הלכות בין המצרים) – "מותר לרחוץ גופו לרפואה, כגון אם יש לו פצעים בגופו וצריך רחיצה, וכן כל חולה או אדם חלש שהרופא אמר לו לרחוץ במים חמים מותר".
- הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה הל' אבילות סוף עמ' שע"ו) – "שאלה: האם מותר לאשה חלושה מחמת חולי, לרחוץ בתשעת הימים. תשובת רבינו: בסדר".
- הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה הל' אבילות עמ' שע"ח) – "מותר לרחוץ בסבון כהרגלו, כיון שרחיצה של רפואה".
- (ט) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל' אות ג', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט"ז אות ג', אב תשפ"א עמ' י"ב אות י"ח) – "רחיצה לצורך רפואה מותרת אפילו במים חמים. ואפילו בשבוע שחל בו ט"ב".
- (י) ששכ"ה (נשמת אברהם סי' תקנ"א סוף ס"ק ג') – "וחולה שלפי פקודת רופא צריך לשחות יום-יום, מותר לו לשחות אפילו בערב ט' באב ואפילו כשלא מדובר על חולה שיבוס אלא רק בחולה שזקוק לפיזיותרפיה, כגון חולה שסובל מכאבי גב".
- (יא) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ו) – "איך להתיר לרחוץ בסבון את פניו למי שיש לו פצעי בגרות, אם הרחיצה הוא לנוי, ואינו כואב לו. ואם הרחיצה לצורך רפוי הפצעים מותר".
- (יב) הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ד אות י"ג) – "שאלה: האם מותר לרחוץ כל הגופו לרפואה בתוך ט' הימים. תשובה: לרפואה מותר".
- (יג) נחמת ישראל (פרק ט"ו סעי' ט"ו) – "לדברי הכל מותר".
2. מראי מקומות.
- (א) הגר"ק זצ"ל (אשיחה ריש עמ' שס"ח, אש התורה עמ' רח"צ אות י"ז) – "האם מותר ללכת לים בימי בין המצרים והאם מטעמי בריאות יש יותר להקל ולאוי' גם נהנה מכך. תשובה: משום בריאות מותר עד ראש חודש אב".

יג. לצורך הסרת כינים.

1. מיקל.

(א) אמת ליעקב (עמ' רכ"ה סוף הע' תקי"ד) – "שאלה: אשה שנמצאו אצלה כינים בערב ת"ב, האם מותר לה לרחוץ את שערותיה בחפיפה ובסבון כפי שצריך. והשיב: בימינו ובמדינותינו נחשב זה למחלה, ולצורך רפואה מותרת רחיצה אפילו בערב ת"ב".

(ב) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז) – "מותר לטפל בכינים בתשעת הימים, ואף ששוטף את ראשו בנפט וכדו' ומשום כך יוצרך אח"כ לרחוץ ראשו, מותר, ואף במים חמים, אם צריך לכך, כיון שאין זה רחיצה משום תענוג".

יד. מעברת יולדת ומינקת.

1. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"א סעי' י"א) – "מעוברת, לא הותר לה לרחוץ כל הגוף, אלא פניה ידיה ורגליה, ומקומות שמרגישה שצריך ניקוי. ואם אינה חשה בטוב, - הרי זה לרפואה ומותר".
2. הגריש"א זצ"ל (ציוני הל' הלכה אבילות עמ' שע"ו) – "שאלה: האם מותר למעוברת בחודש התשיעי לרחוץ בתשעת הימים. תשובת רבינו: אם יש צורך".
3. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ג') – "דיוולדת עד שלושים יום מותר לה להתרחץ בתשעת הימים".
4. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ב טור ג') – "דמעוברת ומינקת בזמנינו בדרך כלל דינם כסתם נשים לגבי רחיצה בתשעת הימים, ורק אם יש סיבה רפואית לרחיצה מותר להם להתרחץ".
5. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

May a pregnant woman in last trimester shower regularly with hot water if it's NOT to remove dirt but rather to feel 'normal' from usual aches and pains of carrying around a fetus?

R' Y. Berkovits wrote: Yes.

טו. מי בושם, דיאודרענט (deodorant).

1. מיקל.
- (א) אג"מ (מועדי ישרון ח"א עמ' קס"ח הע' קנ"ט), שמעתתא דמשה סי' תקנ"ד שמועות משה אות ו' [לשונו מובא לקמן] – "היות והוא משתמש בו רק כדי שלא להזייע אין זה אלא כמו סיכה לרפואה שמותר בט' באב".
- (ב) דברי יציב (נטעי גבריאל פרק מ"ב הע' ל') – "דלא אסרו חז"ל זאת".
- (ג) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' נ"ו, פרק ט"ו הע' י') [לשונו מובא לקמן] – "ולשתמש בבושם להעביר ריח רע מותר, דאין זה נחשב סיכה, ואפי' בת"ב עצמו אם יש צורך גמור, שרי".
- (ד) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' כ"ב).
- (ה) רבבות אפרים (אסיפת יצחק י"ט אלול תשס"ח) – "שאלה: האם מותר לשים מפיג ריח (deodorant) ביו"כ או יש איסור משום רחיצה או סיכה. תשובה: מפיג ריח, לא אסור משום רחיצה או סיכה".
- (ו) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רצ"ה ד"ה ונראה) – "ונראה שמותר להתזיז חומר בושם שיש בו ריח טוב על הגוף נגד ריח היוצא מן הזיעה, שאין זה בכלל סיכה. וכן הורה הגרש"א אירבך הובא בהליכות שלמה (ארחות הלכה סוף עמוד תלב), ולא גרע מסיכה להעביר את הזוהמא, דשרי. כנ"ל".
- (ז) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ג' הע' ט') – "דמותר לסוך דודורנט במקומות הזיעה בתשעת הימים (ולא בט"ב) ואפי' קודם שהזיע מותר כדי שלא יהא ריח אח"כ (דלא חשיב רחיצה וסיכה של תענוג רק מעט לאעבורי ריחא)".
- (ח) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רכ"ב אות ר"י) – "מותר".
- (ט) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ב סעי' י"ח, פרק ע"ג אות ו' [לשונו מובא לעיל]) – "יש להתיר להשתמש במי בושם (דיאודרענט"ט) במקום זיעה".
- (י) ילקוט יוסף (שבת ח"ד עמ' ע"ט) – "מותר לתת בשבת מי בושם על הפנים או על הידים, ואין בזה איסור סיכה. ואף ביום הכפורים יש להקל בזה".
- (יא) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור א') – "דאין איסור סיכה בתשעת הימים, ומותר לנשים לשים על עצמן בושם ודאודורנט וכדו' בתשעת הימים".
- (יב) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד אות י"ד) – "אבל התזת חומר ריחני על הגוף נגד ריח רע דזיעה מותר".
- (יג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ט).
- (יד) הליכות אמת (פרק י"ח הע' י"ג, פרק כ"ה סעי' י"ח).

2. מחמיר.

(א) הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ה אות ט"ז) – "שאלה: האם מותר להשתמש במי בושם במקום זיעה בתוך תשעת הימים. תשובה: אסור".

ע' הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות י"א) – "טוב לזיזהר".

ע' הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תי"א) – "שאלה: אם מותר להשתמש בבושם למרוח בבית השחי או הוי בכלל סיכה האסורה. תשובה: אולי".

3. מראי מקומות.

(א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' של"ב סעי' י"ב, הע' ז') – "אדם שמזיע אם מותר להשים על גופו ספריי שלא יבוא לו זיעה, השיב רבינו שמותר. ודוקא ספריי בלא ריח, אבל ספריי שיש בו גם ריח, אסור. [ואמר רבינו דבענין שזה עשוי לריח, יש בו איסור סיכה. ורק בענין שעשוי רק למנוע הזיעה בלא ריח בזה יש להתיר]".

(ב) הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג סוף טור ג') – "דמותר לסוך דאודורנט שעשוי למנוע ריח רע במקומות הזיעה בתשעת הימים, וחומר שמרחיק יתושים מותר אפילו בתשעה באב".

(ג) לענין תשעה באב - עי' סי' תקנ"ד סעי' ט"ו, לשיטות ומראי מקומות.
(ד) לענין יו"כ - עי' סי' תרי"ד, לשיטות ומראי מקומות.

טז. לכבוד ברית מילה.

1. מיקל.

(א) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ב) -

The sandek, mohel, father, and mother of the child may bathe in honor of the bris.

יז. לכבוד בר מצוה.

1. מחמיר.

(א) נטעי גבריאָל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י"ד) - "כשחל בר מצוה בתשעת הימים, אין הנער וכ"ש ההורים וכ"ש שאר קרובים רשאים לרחוץ, שלא התירו רחיצה לצורך זה. אין ללבוש בגדים מכובסים אלא בגדים נקיים שהכין לזה".

יח. לפגישה, שידוך: לענין רחיצה.

1. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ג') - "מי שמרגיש שצריך לרחוץ לצורך פגישה, אפשר להקל לרחוץ בצונן [כפי מה שיכול לסבול]".

2. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ז) - "בחור שהציעו לו שידוך והפגישה הראשונה בדיוק בתשעת הימים, האם מותר לו להתרחץ. תשובה: לא".

הגר"ח זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' כ"ז) - "מה הדין של הבחורה בנוגע ללבוש בגדים מכובסים בתשעת הימים, ומה הדין בנוגע להתרחץ וללבוש בגדי שבת. תשובה: הכל אסור ואם נגזר השידוך זה לא יפריע".

3. מראי מקומות.

(א) הגריש"א זצ"ל (צינוי הלכה אבילות עמ' שע"ו) - "שאלה: האם מותר לבת לרחוץ בסבון בתשעת הימים, לצורך פגישה שידוכים. תשובת רבינו: האם לא מספיק ללא סבון. שואל: השיער שלה נעשה שומני, ומתביישת להיפגש כך. תשובה רבינו: אם ככה, מותר".

(ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"א סעי' י"ב) - "לשאלת בחור לפני שידוך שהולך לראות המדוברת, אם מותר להתרחץ בתשעת הימים, לא התיר רבינו. אמנם להמדוברת השיב רבינו שמותר".

יט. שחייה במים לצורך בריאות.

1. מחמיר.

(א) הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ס"א) - "וכן לענין שחיה לא הסכים להתיר כלל אף כשעושה כן מטעמי בריאות בלבד (והוסיף שיש גם חלול שם שמים ח"ו בדבר בפני הרחוקים משמירת תורה ומצוות)".

הגר"ש זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קע"ה), הו"ד בשערי נחמה (שער ג' פרק ב' אות כ"ד) - "שאלתי את מרן, לגבי מי שרגיל לשחות בקביעות מטעמי בריאות כגון שיש לו כאבים בגב, האם מותר להמשיך לשחות בתשעת הימים. ואמר מרן 'לא מתאים' בימים אלה, דאמנם אין ספק שיש בזה תועלת בריאותית אולם מלבד זאת יש בודאי גם תענוג מזה, דהרי אין מדובר בחולה כזה שעלול להתרחש לו נזק אם שבוע אחד לא ישחה, דבאופן זה פשיטא דשרי, אבל מכיון שלא זהו המצב, אין לשחות. ובפרט אם יצטרך לשחות בבריכה של חילונים יש בזה משום חילול השם, שהרי לא יבינו מדוע אחרים אינם שוחים [ומן הסתם שמעו על מנהג האבלות בימים אלון] והוא כן שוחה. ובימים אלו ינהג בהתעמלות חילופית, כגון טיפול כירופרקטי וכדומה".

2. מיקל.

(א) עי' הגר"ש איידר (עמ' י"ב).

However, if one is **required** to swim for medical reasons (e.g. requires the exercise for a paralytic condition) it is permissible (ע' מ"ב ס"ק פ"ח ושעה"צ ס"ק צ"ד).

3. מראי מקומות.

(א) קובץ הלכות (פרק י"ד סעי' ח', הע' ח') - "מי שרגיל לשחות בבריכה כאופן התעמלות לצורך בריאותו, יש להסתפק אם יש להתיר לעשות כן בתשעת הימים. [דבאמת מצד הדין היה נראה להתיר בנידו"ד ובכל כה"ג, ובפרט במקום פסידה אלא דקשה מאד להקל בדבר זה שיכול לגרום כעין חילול השם וצ"ע (א"ה: ע' שו"ע סי' תקנ"ד סעי' יג ויש לחלק, ודו"ק)]."

כ. מראי מקומות.

1. הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק כ"ד, הע' נ"ו) - "סיכה בסבון העשוי להסרת פצעים, ודאי שרי. [ואם צריך להבדק אצל הרופא, יש מקום להקל לשטוף בצונן את המקום בגוף שאותו יבדוק הרופא, אם יש ודאי צורך בכך, אולם לכתחלה לא יקבע זמן הבדיקה בכה"ג בימים אלו אם אפשר לקבעו בימים אחרים]".

2. קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ד סעי' ד') - "איסטניס הרגיל לרחוץ בכל יום, אפשר להקל לרחוץ בצונן [כפי מה שיכול לסבול] עם סבון, בתשעת הימים".

3. הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ד אות י"ד) – "שאלה: האם מותר לרחוץ רק ראשו בחמין בתוך ט' הימים. תשובה: עי' שו"ה סי' תקנ"א דין ל"ב".

לב) קטנים.

א. קטנים: מגיל חינוך.

1. מחמיר.

- (א) עי' לבוש (סעי' ט"ז) – "וכן קטנים שיש להן חטטין בראשן נוהגין לרחצן בראשן".
 (ב) עי' מ"ב (ס"ק צ"ג) – "וכן קטנים שיש להם חטטין בראשן נוהגין לרחצן בראשן".
 (ג) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"מ סעי' א') - לשונו מובא לקמן.
 (ד) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א סוף עמ' קמ"ו) – "ילדים עד גיל חינוך רשאים להתרחץ, מעבר לכך אסור".
 (ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ד סעי' ב') – "נראה דרחיצה בקטנים שאינם יודעים להתאבל מותר, ורק ביודעים להתאבל יש להחמיר".
 (ו) ויברך דוד (ח"א סוף סי' ע"ג) – "וכן המנהג".
 (ז) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' א').

2. מיקל.

- (א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה', סוף הע' ה') – "וילדים פחותים מגיל בר מצוה, מותרים ברחיצה בשבוע זה אף אם הגיעו לגיל חינוך. [ונראה שאין לאסור רחיצה לקטנים פחותים מגיל בר מצוה בשבוע זה, ואף אם הגיעו לחינוך. וראה במ"ב שם ס"ק צ"ג ובשו"ע יו"ד סימן שפ"א סעיף שפ"א סעיף ו' וביד אברהם שם. (וראה גם בספר אור לציון תשובות ח"א חאו"ח סימן ל"ח, ע"ש). ואם יודעים להתרחץ לבד, לא ירחצום הגדולים, ואם לא יודעים להתרחץ לבד, רשאים הגדולים לרחצם]".
 (ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "שמעתי דקטנים עד בר מצוה יש להקל להם להתרחץ כרגיל בשאר ימות השנה".
 3. מראי מקומות – חזון עובדיה (עמ' רמ"ה ד"ה רחיצה), הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה סוף טור ג', לשונו מובא לקמן), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' צ"ג, פרק ה' הע' קס"ז, עי' ילדים בהלכה עמ' קפ"ח).
 (א) הגר"ש זצ"ל (הגר"ח זצ"ל על ס' קרא עלי מועד פרק ג' אות ט"ז) – "שמעתי בשם מו"ח (שליט"א) שאם תמיד רגילין להתרחץ כל יום יש להקל עד בר מצוה".
 (1) הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "ושמעתי בשם מרן זצוק"ל דהיינו דוקא במקום צורך, דאם אין צורך יש להחמיר עליהם מגיל חינוך שלא להתרחץ בתשעת הימים".
 (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "דיכולים להקל לקטנים עד בר מצוה להתרחץ בתשעת הימים כשיש צורך בזה".
 (ג) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ג' סוף הע' ט"ז) – "שבמקומות החמים שסובלים הרבה מהחום אפשר להקל לקטנים להתרחץ אפי הגיעו לחינוך דהיינו רביתיהו ועכ"פ עד שנה לפני בר מצוה ודאי אפשר להקל בזה".
 (ד) הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ג') – "דקטנים שהגיעו לחינוך נהגו להחמיר להם להתרחץ בתשעת הימים כרגיל, אמנם מר"ח עד שבוע שחל בו אפשר להקל להם להתרחץ פחות מהרגילות שלהם, כגון כשמתרחצים כל יום שיתרחצו רק פעם ביומים, ובשבוע שחל בו ת"ב אין להקל להם להתרחץ. ורק כשהם מאוד מזיעים אפשר להקל להם להתרחץ כדי להוריד את הזיעה".

ב. קטנים שלא הגיע לחינוך.

1. מיקל.

- (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"מ סעי' א') – "קטנים - עד גיל 6-7 שנים, מותר לרוחצם אף בשבוע שחל בו. וביותר גדולים מזה, נהגו להחמיר שלא לרוחצם בכל תשעת הימים".
 (ב) עי' הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה סוף טור ג') – "דמר"ח אב עד שבוע שחל בו ט"ב אפשר להקל לקטנים עד בר מצוה להתרחץ כרגיל, ובשבוע שחל בו ט"ב אפשר להקל לקטנים עד גיל שש-שבע להתרחץ כרגיל, ומגיל שש שבע יש לחנכם באיסור רחיצה".
 2. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ב סעי' ו', הע' י"א), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ב סעי' ב' - סעי' ה').
 (א) קנה בשם (ח"א סי' ל"ב, פסקי בושם פרק י"ז סעי' כ"א, סעי' כ"ב) – "דבתינוק שאין רגילים לרחצו בכל יום לאו היינו רביתיה ואסור לרחצו בתשעה ימים אלו, ובתינוק שרגילים לרחצו בכל יום מותר לרחצו גם בתשעה ימים אלו כיון שהוא רביתיה, והפוסקים שכתבו המנהג בסתמא לאסור, היינו משום דסתמא לא היו רגילים אצלם לרחוץ את הקטנים בכל יום. ואפשר עוד דאפילו אם היו רגילים אצלם לרוחצם בכל יום אפ"ה החמירו לאסור הרחיצה בקטנים בתשעה ימים אלו אף על גב דהוא רביתיה דתינוק, וכמו בבשר ויין דס"ל להא"ר (שם ס"ק כ"ד) והדגול מרבבה בדברי הרמ"א (ס"ט שם) ועוד אחרונים דאסור לקטנים הבריאים, וכן פסק המשנה ברורה (שם ס"ק ע'), וה"נ לענין רחיצה אפשר דהחמירו בזה אף על פי שהוא רביתיה דתינוק. ומ"מ פשוט דאין דברינו אמורים אלא על הכלל בסתם רחיצה שהוא לתענוג או לרביתיה דתינוק, אבל היכא דהרחיצה הוא כדי להעביר הזוהמא או הלכלוך ומכש"כ אם הוא לרפואה ממש, פשוט שאין להחמיר בזה דאפילו בגדולים ובתשעה באב גופיה מותר לרחוץ ככהאי גוונא כמבואר בשו"ע (סימן תקנ"ד ס"ט), ועיי"ש (בביאור הלכה ד"ה סיכה)".

- (ב) חנוך לנער (פרק כ"א הע' ד') – "ועי' שו"ת קנה בשם שמצדד לאסור גם קטנים שדרך לרחצם בכל יום, ולענד"נ שבפחות מבני ג' וד' שנים אין להחמיר כלל, כמו שנתבאר לעיל לענין תספורת וכבוס, ואף למעלה מגיל זה אם הם מלוכלכים ביותר מותר, וכמו שהעלה בקנה בשם שם, שאין זה לתענוג, ובכה"ג לא אסרו אף לגדולים".
- (ג) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ו, הע' מ') – "שאלה: האם מותר למלאות בריכה קטנה עבור קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך ולשחק בתוכו בט' הימים. תשובה: קטנים שלא הגיעו לחינוך יכולים לשחות בבריכה. [דעת הגר"ע אויערבאך שליט"א שיכול להקל עד שבוע שחל בו]".
- (ד) וישב משה (ח"א סי' ט"ו אות ג') – "נשאלתי אם מותר לרחוץ את הקטנים בימים אלו, והשבתי דלענ"ד נראה דקטנים שלא הגיעו להתאבל על ירושלים שרי, אבל אח"כ אין להתיר...".
- (ה) שושנת ישראל (בין המצרים פרק ז' סעי' י', הע' קנ"ט) – "רחיצה לקטנים שהגיעו לחינוך וכן שחייה בבריכה אסורה מר"ח ואילך, ויש מקום להקל עד ששח"ב. ומ"מ כשחם מאוד בחוץ יש להקל להם ליכנס לספרינקלר וכדומה אף בששח"ב דכל דהוי רביתיהו לא גזרו".

ג. שחייה (swimming) בשביל ילדים.

- מחמיר אפי' בקטנים שהגיעו לחינוך אבילות ירושלים.
 - נטעי גבריאל (בין המצרים ח"א פרק מ"ב סעי' י"ד) – "אסור לשחות בבריכת שחיה ואפי' ילדים שלא הגיעו לחינוך".
 - ג' שבועות (ארטסקרול עמ' ע"ט, פרק ה' הע' קע"ו, וחוזר ממש"כ בילדים בהלכה עמ' קפ"ח) –
Swimming for pleasure or exercise is forbidden during the Nine Days, even for children who have not reached the age of chinuch with regard to mourning.
[דלענין רחיצה אין פשוט שמותר לרחוץ אפי' קטן שלא הגיע לחינוך. עיין לעיל ציון קס"ז וכל שכן כאן דהוא של תענוג דצריך להיות אסור, וכן שמענו מהרבה פוסקי זמנינו שליט"א].
- מחמיר רק בקטנים שהגיעו לחינוך אבילות ירושלים.
 - אמת ליעקב (עמ' רכ"ה סוף הע' תקי"ד) – "שאלה: האם יש להקל לקייטנה לקטנים לשחות במים צוננים או לצנן את עצמם תחת המזרקאות (sprinklers). תשובה: יש להקל עד שהגיעו לגיל שראויים להתאבל על ירושלים, וגיל זה תלוי כל שמבין עיקר ענין החורבן, והיינו שהיה לנו ביהמ"ק שנחרב וכו'".
 - הגר"פ"ש זצ"ל (ילדים בהלכה [ארטסקרול] פרק כ"ט הע' כ').
 - עמק התשובה (ילדים בהלכה [ארטסקרול] פרק כ"ט הע' כ').
 - קובץ הלכות (פרק י"ד סעי' ג', הע' ג') – "יש להקל לקטנים ליכנס לספרינקלער וכדומה בתשעת הימים, אבל לשחות בבריכה אין להקל. [דספרינקלער שאינו רחיצה בכל גופו ואין כוונתם אלא לשחוק בעלמא ולא לרחיצה, אין להחמיר בקטנים אפי' הגיעו לחינוך, אבל שחייה בבריכה שרוב גופו נכנס במים והוא דרך רחיצה מעליא אין להקל, דהא הוי זה כרחיצת תענוג ואסור עכ"פ בקטנים שהגיעו לחינוך אבילות ירושלים]".
 - הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב תשובות ופסקים סי' ט"ו [לשונו מובא לקמן], מה טובו גליון א' עמ' פ"ו, המאור גליון ת"צ עמ' ס"ח) – "שאלה: האם מותר למלאות בריכה קטנה עבור קטנים שלא הגיעו לחינוך ולשחק בתוכו בט' הימים. תשובה: קטנים שלא הגיעו לחינוך יכולים לשחות בבריכה".
 - הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ז' הע' קנ"ט) – "שא"צ להחמיר בזה כשלא הגיעו לחינוך דקל לענין זה מבשר ויין".
- מראי מקומות.
 - אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ו) – "ושאלו לרבינו האם למעשה מותר להניח, למשל במחנות, לילדים לשוט (לשחות) במים בט' ימים, והשיב רבינו שבילדים, אם מצטערים, כגון שהימים חמים, אפשר להתירם [ואדרבה היו פעמים אחדות רבינו נתן עצה לסדר ללמד הילדים איך לשחות דוקא בט' ימים, שאולי אין זה נקרא לשם תענוג אלא דבר שצריכם ללמוד], דאין ענין לחנכם במקום שמצטערים".
 - שערים המצויינים בהלכה (סי' קכ"ב קונ"א ס"ק י"ב, עי' רבבות אפרים ח"ב סי' קנ"ה אות ג') – "רחיצה בברכת שחיה כו'. הילדים מותרים, דהא איתא בגמרא יומא עה: דהם מותרים ברחיצה משום דמתחזקים ומתגדלים ע"י הרחיצה, ואם התירו להם ביו"כ דאינו רק יום א' בשנה ולהרבה שיטות דאורייתא, כש"כ דאין מונעים מהם בט' ימים שאינו אלא מנהג, ועיין בחכמת אדם כלל קנב סי"ז בהג' שם, ועיין במשנה ברורה סי' תקנא ס"ק פב דמתיר תספורת לקטנים בט' ימים חוץ משבוע שחל בו ת"ב, והרי התספורת לא גורמת גידול ואימוץ הילד, וא"כ כש"כ דמותר הרחיצה אפילו בשבוע שחל ת"ב כיון שמתגדל בזה, ומ"מ אין להתיר זה אלא בחצירו ביחידות, ולא במחנות שיבוא מזה פירצה ולהמנהג".
 - הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה סוף טור ג') – "ומותר לתת לקטנים שלא הגיעו לחינוך לשחק בבריכה של מים מר"ח אב עד שבוע שחל בו, ובשבוע שחל בו יש להחמיר דרק לצורך התירו".
 - אהל יעקב (תשובות ופסקים סי' ט"ו) – "שאלה: האם מותר למלאות בריכה קטנה עבור קטנים שלא הגיעו לחינוך ולשחק בתוכו בט' הימים. תשובה: לענין רחיצה ושחיה בבריכה לילדים שהגיעו לגיל חינוך נוהגים להחמיר ולאסור מראש חודש אב, ויש מקילים עד ששח"ב. במשנה ברורה (ס"ק צ"ג) כתב דאין לרחוץ אף לקטנים. וביאר בספר שושנת ישראל דאף שלענין כיבוס הביא המשנה ברורה (ס"ק פ"ב) דהחיי אדם מיקל עד שבוע שחל בו אפילו בהגיעו לחינוך כיון שאיסורו רק מצד המנהג וא"כ גם ברחיצה שאיסורו מצד המנהג יהא מקום להקל לקטנים אף בשבוע שחל בו, מ"מ היות והוא ענין של תענוג החמירו בו יותר כמו שמצינו לגבי בשר ויין. והביא שם שהגר"ש מילר שליט"א פסק שאין צריך להחמיר בזה כשלא הגיעו לחינוך כי קל יותר מענין בשר ויין. והביא שם שאף שיש להחמיר לכתחילה לשחות מראש חודש מ"מ כשחם מאוד בחוץ יש להקל להם ליכנס

צינור שמתזזה מים הנקרא 'ספרינקלער' אפילו בשבוע שחל בו. בספר חינוך בהלכה להגרש"ב כהן שליט"א הביא ששמע מהגר"ח פ' שיינברג זצ"ל ויבלח"ט הגר"י רוטה שליט"א שקטני קטנים מותרים לשוח בט' הימים עד ערב תשעה באב. ומרן הגר"א נבצל שליט"א כתב לי שקטנים שלא הגיעו לחינוך יכולים לשחות בבריכה בט' הימים. וכן דעת הגר"ע אויערבאך שליט"א שיכול להקל עד שבוע שחל בו (רשימות הגר"י שוב שליט"א).

ד. ללמד הילדים איך לשחות (swimming lessons).

1. מראי מקומות – אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ו, לשונו מובא לעיל).
- (א) רב פעלים (או"ח ח"ד סי' כ"ט ד"ה ועל) – "והגם כי פה עירנו יש נהר חזקל ודרך הילדים לשוט שם בימות הקיץ כדי להתלמד ההשטה במים ואלו אין נמנעים אין מזה ראייה כי אלו הם בורים וילדים והם עוברים על המנהג ... נראה לומר מי שהוא ירד לשוט בנהר כדי להתלמד והוא כבר התחיל מקודם בין המצרים ועדיין לא השלים למודו שמותר לו ללכת לשוט בנהר גם אחר ר"ח חוץ מן ט"ב כי זה במלאכתו הוא עוסק ואין כוונתו לתענוג וזה פשוט, אך ודאי נכון להחמיר בזה אבל אין למחות ביד המיקל".
- (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "אולם אין להתיר לקטן ללכת לקורס שחיה בתשעת הימים".
- (ג) קובץ הלכות (פרק י"ד סעי' ח') – "וכן יש להסתפק כה"ג לענין שיעורי שחייה, וצ"ע".
- (ד) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

We have setup swimming lessons for our seven year old and five year old for the summer - can they continue them through the nine days?

R' Y. Berkovits wrote: The heter is not lessons - the heter is that they are not להגיע לחינוך. The question is until what age. In America, Rav Yakov Kaminetsky said until nine. In EY they say until six (as said in MB). It really depends on the maturity, could be they mature earlier here. Some are machmir here from three - it's not mistaver.

(ה) שושנת ישראל (בין המצרים פרק ז' סעי' י"ב) – "אין למורה ליתן שיעורי שחייה (swimming lessons) כגון לקטנים שלא הגיעו לחינוך או לגויים כיון שעכ"פ המלמד נהנה מזה, ואם אינו נהנה יש בזה צדדים לקולא".

לג] מלוכלך.

א. מיקל.

1. או"ח (גבי ת"ב, סי' תקנ"ד סעי' ט') – "אם היו ידיו מלוכלכות בטיט ובצואה, מותר לרחוץ להעביר הלכלוך".
2. או"ח (גבי יוה"כ, סי' תרי"ג סעי' א') – "ואם היו ידיו או רגליו או שאר גופו מלוכלכים בטיט או בצואה, או שנטף דם מחוטמו, מותר לרחצם; שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג".
3. יו"ד (גבי אבלות, סי' שפ"א סעי' א') – "ואם היה מלוכלך מטיט וצואה, רוחץ כדרכו ואינו חושש".

ב. זיעה הרבה (sweat): ביוה"כ.

1. מיקל, שאינה רחיצה של תענוג – מ"ב (סי' תרי"ג ס"ק ב' ממג"א ולבוש, "שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג. מלשון זה משמע **דאם הזיעה הרבה** ורוצה לרחוץ להעביר הזיעה מותר כיון שאינה רחיצה של תענוג ומ"מ מי שאינו איסטניס וא"צ לרחיצה זו כ"כ נכון להחמיר שלא לרחוץ בשביל העברת הזיעה כמו שאסור לסוך בשמן להעביר הזוהמא כמו שמבואר בסימן תרי"ד").
- (א) הגר"ח זצ"ל (מכתב, קרא עלי מועד פרק ג' הערות הגר"ח ס"ק י"ב [לשונו מובא לקמן]) - "שם מיירי במחלה של זיעה".
2. מחמיר – ערה"ש (סי' תרי"ג סעי' א' מט"ז סי' תרי"ד ס"ק א' ודגול מרבבה שם [אמנם עי' מהד"ת] ויד אפרים שם).

ג. זיעה - שלא בשביל תענוג [במקלחת], יש להקל [בצונן או פושרין].

1. אג"מ (אה"ע ח"ד סי' פ"ד אות ד', שמעתתא דמשה ס"ק כ"ו) – "ולגבי שאלת בני הישיבה אם ביום חום מותר לרחוץ אחר ר"ח אב עד ערב ת"ב מאחר שמכונים להסיר הזיעה, ולא מחמת תענוג, באמת יש להקל".
2. אמת ליעקב (הע' תקי"ד) – "איסור רחיצה בתשעת הימים הוא רק באופן של תענוג, אבל אם הוא מלוכלך או מיוזע או שנודף ממנו ריח רע מותר".
3. הגר"ש איידר זצ"ל (ריש עמ' י"ב) -

if one is dirty or perspired, he may wash or bathe to remove the dirt or perspiration.

4. הגר"חפ"ש זצ"ל (דברי חכמים או"ח אות תס"א) – "שמזג האויר במקום המ"ב היה הרבה יותר קל ואורירי מאשר אצלנו ובמדינתנו כיון שחם מאד בקיץ וגם הלחות גבוהה מאד (ושייך בנו דין מצטער) וגם יש היתר של כבוד הבריות, ומותר לו להתקלח במים קרים כל הימים (ואם צריך לכך, אפי' קצת מים חמים מותר, אבל רק כשצריך לכך)".
- הגר"חפ"ש זצ"ל (קונו' בין המצרים אות ז') – "שאם אי"ז לתענוג שרי. וכן אמר לי הגר"חפ"ש שיינברג שליט"א [זצ"ל] ואמר לי שירחוץ כרגיל [רק בצונן] ויצא מהר להראות שלא ניחא ליה בזה ולכן לא יתעכב שם".
- הגר"חפ"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ב') – "דבירושלים מותר להתרחץ בתשעת הימים כרגיל כיון דמזיעים, לכן אין זה רחיצה של תענוג אלא רחיצה להעביר הזיעה".
5. שו"ע המקוצר (סי' ק"ג סעי' י"א) – "אין ראוי לרחוץ את הגוף במים חמים בשבוע שחל בו ת"ב. אך במים צוננים או בפושרים הנוטים לצוננים, מותר. ואפילו עם סבון (לשם נקיון, לא לתענוג ולריח טוב) מותר".
6. תשובות והנהגות (ח"ב סוף סי' ר"ס, ח"ד סי' קכ"ט) – "לכאורה באבילות ישנה אין לאסור כל גופו בצונן, והרמ"א שמחמיר בזה קאי לשיטתו, אבל לדין יש מקום להקל בזה ... והנה באמת צ"ע דעת הרמ"א. דמקור דבריו הוא בתה"ד ואיהו גופו כתב (ק"נ)

- שראה נוהגין מר"ח לרחוץ בנהר, רק מסיק שהמחמיר תבוא עליו ברכה, ויש לומר דמאי דהחמיר היינו דוקא רחיצה דומיא בנהר להתענג, אבל במקלחת כשאינו לתענוג לא אסר כלל במדינות החמין שמזיעים דלא גרע מת"ב גופי' דלהעביר הזוהמא שרי (תקנ"ד ס"ט), ואפילו ביוהכ"פ יש מתירין, עיין שו"ע תרי"ג ס"א ... ועיין מה שהבאנו בח"ב ס"ס ר"ס מהחזו"א זצ"ל שנשאל מבני ישיבה על תשעת הימים שמצטערים הרבה בחום ומפריע ללימודם וביקשו לרחוץ בצונן ואסר להם, **אבל אין למדים הלכה מפי מעשה**, ואולי נתכוין אצלם גם מאיזה טעם אחר, שהרי אפילו אבל תוך שבעה מותר אם איסטניס שמצטער הרבה וכ"ש כאן ... יש להקל כשמצטער מזיעה. כל האמור הוא בשבוע שחל בו ת"ב, דאף שאין בו איסור רחיצה מדינא, מ"מ יש יסוד לאבילות בשאר דברים כמבואר במשנה סוף תענית אעפ"כ כתבנו סברא להקל כמ"ש, אבל בתשעת הימים שאינו אלא מנהג (והספרדים לא נהגו כן אלא בשבוע שחל בו ת"ב) **אם הוא מצטער מזיעה ומחמיר מלרחוץ בצונן הרי הוא מהמתמיהין, ודי למי שרוצה להחמיר ע"ע בשבוע שחל בו ת"ב** ... סוף דבר, אדם שמזיע רחיצת כל גופו בצונן אין לחשוש".
7. **רבבות אפרים** (ח"ה סי' שע"ו אות י') – "זה כמה פעמים שנשאלתי מאנשים דמזעים הרבה וקשה להם לא להתרחץ כל הט' הימים כי הזיעה עליהם מה יעשו, ועניתי היות דלא עושים לתענוג אלא להסיר הזיעה אז מותר, וכעת קניתי שו"ת אגרות משה ... עכ"ל, ולפי"ז עניתי יפה".
8. **אור יצחק** (או"ח סי' רי"ט, על סעי' ז' ד"ה ואגב) – "לא אוכל להתאפק מלהעיר על מנהג של הרבה אנשים אשר לא מתרחצים מר"ח אב עד העשירי בו, וחושבים שלרחוץ הוא איסור גמור, וגורמים בזה לנזקי שכנים וחלול ה' העולה על כולנה, כי למרבה הצער בימים אלה החום גובר והזיעה מתרבה והריח נודף, וא"א לעמוד גם מחוץ לד' אמותיהם, ולפעמים מתכנסים למקום צבור בבית הכנסת וכדומה וכן באוטובוסים, וקשה לעמוד שם בגלל זה. ואין צורך להאריך בגריעות הדבר **ובחילול ה' הגדול שיש בדבר זה**. והנה מפורש בשו"ע שכל הרחיצה שאסורה הוא רק ברחיצה לתענוג אבל להעביר הלכלוך והטיט מותר, ואני מוסיף שזה גם מצוה, וודאי שמותר וצריך להשתמש בסבון וכל דבר שמנקה היטב ובמים חמים. ורחיצה של תענוג נקרא שהולכים לבריכת מים או לים וכדומה לזה ... וגם האדם יתרחץ בכל יום בתשעת הימים (חוץ מת"ב) כמו שצריך להתרחץ בכל יום בכל ימות השנה ... ועיין בגמ' בשבת [דף נ' ע"ב] רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונוהו, משום שנאמר [משלי ט"ז ד'] כל פועל ה' למענהו, וכתב שם רש"י בד"ה בשביל קונוהו - לכבוד קונוהו, דכתיב [בראשית א' כ"ז] בצלם אלהים עשה את האדם, ועוד דהרואה בריות נאות אומר ברוך שככה לו בעולמו, ע"כ. ובודאי שלא דוקא פניו ידיו ורגליו, כי אם כל גופו אינו נקי בודאי הוי כנזם זהב באף חזיר, ולא רק שאינו גורם לשבחה בוראו אלא גורם לחלול השם, ואומרים עליו אוי לרבו שלמדו תורה [יומא דף פ"ו ע"א]".
9. **הגר"א נבנצל שליט"א** (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ד אות קל"א) – "יכול לרחוץ במים קרים כל יום, במקומות שמזיע". עי' **הגר"א נבנצל שליט"א** (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ח אות י"ח) – "האם מותר לאשכנזי להתקלח במים פושרים בתשעת הימים (מובן שמטרת המקלחת היא להעביר זיעה וריח רע). תשובה: נלענ"ד שכדאי שהפושרים יתקרבו ככל האפשר לצוננים".
10. **ויברך דוד** (ח"א סי' ע"ד) – "העולה להלכה דמותר לרחוץ עצמו להעביר הזוהמא והזיעה הלח שעל גופו, כש"כ אם יש לו ריח זיעה דמותר בכל אופן לרחוץ אף בבורית להסירו, ובאופן האסור לרחוץ אין נפק"מ בין אמבטי או מקלחת שניהם אסורים".
11. עי' **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק מ"ב סעי' ד') – "מי שעובד עבודה קשה ומזיע הרבה, מותר לרחוץ ולהדיח מקום הזיעה במים חמין, וכן במקומות שחם מאד ומזיעין הרבה יש להקל לרחוץ מקומות הזיעה".
12. עי' **שואלין ודורשין** (ח"ו ס' ל"ו) – "היוצא מן הדברים, ואין בזה שום חולק, דמה שאסרו חז"ל הוא רק רחצה של תענוג כגון לעשות אמבטיה ולהתענג בישיבתו שם, או בריכה שהולך לשם תענוג (אף שלעתים הולך לבריכה משום רפואה), או רחצה בים וכיוצא"ב שכל אלה הם לשם תענוג. אבל כל רחצה שאינה לשם תענוג כגון שהוא מלוכלך או מזיע מאד שהוא דינו כמו לכלוך, או שיש ממנו ריח רע שמפריע לו מאד, כל אלה אינם בכלל האיסור, ושפיר יכול לרחוץ את עצמו ואפילו בתשעה באב עצמו. נתעוררתי לכל זה מכיון שראיתי רבנים שפוסקים בענין זה מה שלדעתם הוא הדין, ולענ"ד הוא שלא כדן, ואוסרים את הרחצה בתשעת הימים מכל וכל, וגם בימות הקיץ החמים והלוהטים, וסבלם של האנשים גדול מאד, ולא פעם לדעתי אי אפשר ואפילו אסור להתפלל על ידם בביהכנ"ס מחמת הריח הרע הנודף מהם מה שמסיח את דעתם של המתפללים. וק"ו אצל נשים, וכמה פעמים מצאנו בחז"ל שקבעו דינים מיוחדים לנשים 'כדי שלא תתגנה על בעלה'. ואני מבקש כמעט לזעוק, האם לזה התכוונו חז"ל שאדם יסריח תשעה ימים. האם חז"ל נתכוונו שאדם יצטער באופן שהוא בלתי נסבל לאדם עצמו ולסובבים אותו..."
13. **הגר"י ברקוביץ שליט"א** (שמעתי).

ד. זיעה - מחמיר.

1. **חזו"א** (ארחות רבנו ח"א עמ' שע"ו אות י"ז, ח"ב עמ' קל"ג אות ט"ו, דפו"ח ח"א עמ' ת"כ אות י"ז, נחלת אליהו הקדמת הגרח"ק ש"ש שליט"א ד"ה מהרשום, עי' שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות י"ד) – "וכן אמר לי הגרח"ק שליט"א [זצ"ל] שמרן החזו"א זצוק"ל אסר לעשות מקלחת אף עם מים קרים בתשעת הימים אף למי שמזיע ורגיל לעשות מקלחות תמיד, ואף שהגרח"ק אמר למרן שהצדיק ר' אלי' דושניצר זצוק"ל מתיר, לא הסכים מרן להתיר".
2. **קהלות יעקב** (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ג אות ט"ו) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל דאין להתיר לעשות מקלחת קרה מפני הזיעה בתשעת הימים, משום שזה לא מועיל בין כך וכך ורק לזמן קצר בלבד אולי זה מועיל, וגם זה לא נחוץ כ"כ לזיעה, רק האנשים מדמים שזה מועיל ... בתשל"ג אמר לי מו"ר שירחץ רק את גבו במים קרים וזה מועיל לצנן את כל גופו, ושאלתיו אם אפשר לרחוץ את כל גופו ולא בב"א אלא אבר אבר ולא השיב ע"כ אלא הזר ואמר לרחוץ את גבו וזה העיקר לקררו".
3. **פאת שדך** (ח"ב סי' ק"כ אות א', סי' קכ"א אות ג' [לשונו מובא לעיל]) – "מה ששאלת בענין מקום שזיעה מרובה אם מותר לרחוץ אף בחמין מר"ח מנ"א עד ט"ב, מנהג אשכנזים היא שלא לרחוץ אף בצונן מר"ח מנ"א עד ט"ב. וכתב בספר בן איש חי שאף בבגדד נוהגין כן. ומעיקרא הנהיגו זה בארצות הצפוניות, אבל באקלים שלנו הרבה בני אדם קשה להם (ואין לומר זאת על מנהג בגדד). וממו"ר הגה"צ ר' אליהו הכהן דושניצר זצ"ל שמעתי כמה פעמים, לרחוץ רק מפני הזיעה הוה כמו מלוכלך בטיט ובצואה, ושמעתי

כי בעל חזו"א לא הסכים לסברא זו, ולענ"ד גם כן קשה לומר כן כי עיקר הצער מניעת הרחיצה היא מפני הזיעה. ומי שעלול לבוא לידי מכות בעורו מחמת מניעת הרחיצה נלע"ד להקל כה"ג. אבל היכי דאפשר בלא סבון עדיף. גם מי שפרנסתו בין בני אדם ומתבייש כשריחו קשה, קרוב בעיני להקל ברחיצה במים בלא סבון."

4. דברי יציב (או"ח סי' רל"ו אות ד') – "והנה יש שרוצים להתיר הרחיצה מחמת שמזיעים, ולגבי יוה"כ בט"ז סי' תרי"ג סק"א כתב דרחיצה להעביר את הזיעה אסור כמ"ש סי' שאח"ז גבי סיכה שאסור כדי להעביר הזוהמא וה"ה ברחיצה, ובמג"א שם בסי' תרי"ד סק"א כתב צ"ע מ"ש מרחיצה דשרי להעביר הזוהמא וכו' עיין שם, וסומכים בזה על דעת המג"א להתיר רחיצה כשמזיע. אך משם אין ראיה כי המג"א איירי בזוהמא והיינו שמוזהם מאד ולא בסתם זיעה, ואמנם מי שמזיע כל כך עד שהוא מזוהם או שמזיע בזיעה שאינה חולפת, וכהך דבכתובות ע"ה ע"א גבי מומין עיין שם, אה"נ דמותר לו לרחוץ. ואפשר לפרש כן גם במ"ש במטה אפרים סי' תרי"ג סעיף ב' להתיר במזיע הרבה עיין שם, דהיינו שמזיע הרבה עד שנעשה מזוהם ודו"ק."

5. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' י"ח) – "אף מי שההמנעות מרחיצה גורמת לו צער, אין לו להקל משום כך כלל ברחיצה בתשעת הימים."

ע' הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ב') – "דבירושלים לא חשיב מזיע הרבה להתיר להתרחץ בתשעת הימים, ובבני ברק איני יודע, אולם אם זה נכון שזה חם מאוד ומזיעים הרבה ואי אפשר לסבול את זה מותר להתרחץ, דהרחיצה אינה לתענוג."

א) אמנם ע' הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ב, מעדני שלמה עמ' נ"ה) – "אמר מרן שנוהגים שלא להתרחץ אפילו אם הזיע קצת תוך תשעת הימים. אולם אם הזיע הרבה באופן שיש עליו זיעה ממש, שמצטער מריח רע וכדו', רשאי להתרחץ, וכן נהגו תמיד להקל בזה בבני ברק. ומכל מקום, היינו בלי סבון, אלא א"כ אינו מצליח להסיר את הזיעה או הריח רע ללא סבון או שיש סיבה רפואית שצריך סבון דאז שרי אף בסבון. אבל לעולם עדיף ללא סבון, שהרי אנו נוהגים להחמיר אפילו בער"ש חזון להתרחץ ללא סבון, וכל שכן שעדיף להחמיר בזה בשאר תשעת הימים. ושאלתיו, אם הא דרשאי להקל בריבוי זיעה, הוא רק אבר אבר או אפילו כל גופו. ואמר שאם כל הגוף מלא זיעה, רשאי לרחוץ במים קרים בכל גופו. וטעם הדבר דהקילו במקומות שמצוי בהם זיעה, אף דבדואי ציך להצטער בתקופה זו, משום דהוי צער גדול דמחמת החום הבגדים ממש נדבקים לאדם מרוב זיעה אם לא יתרחץ היטב, ואדם צריך להצטער קצת בתקופה זו, אבל אינו חייב להצטער הרבה עד כדי כך. שאלתי למרן, דלכאורה אנשי חו"ל הדרים באר"י [כגון יוצאי ארה"ב] הם בגדר איסטניס, די ש להם צער שלא להתרחץ עם סבון. וענה שהלא צריך להצטער קצת בתקופה זאת, וכאשר מתו אביו ואמו רח"ל הרי מצטער עליהם, וגם כאן צריך להצטער על חרבן בית אלקינו, ולא כל אחד שאומר איסטניס, רשאי להקל בזה, ואין מניעת הסבון בשבילם בגדר צער הרבה, ולעומת זאת, בבני ברק מיקרי שאי אפשר בלאו הכי ולכן נהגו להקל בזה, כמו שנתבאר לעיל. וחזרתי ושאלתי, כיון שהעם רגילים במשך כל השנה להתרחץ בכל יום, ואפילו פעמיים ביום, לכאורה יש לדונם כדן איסטניס (ומרן התפלא לשמוע שכך נוהגים כל יום, ואפילו פעמיים ביום חם). וענה, שאם הם בגדר איסטניס ממש, רשאים להתרחץ אפילו בשבוע שחל בו ת"ב, דהלא זה מותר אפילו בימי אבילותו רח"ל, וכדאי' בברכות (טז): 'איסטניס אני', אלא שמסתמא הם אינם בגדר איסטניס גמורים, אלא שרוצים בתוספת תענוג זה של רחיצה בכל יום. ושאלתי, דלכאורה אצל אנשים אלו זה אינו בגדר תוספת תענוג, וכמו ששגור בפייהם לומר שעד שלא התרחצו באיזה יום מרגישים כאילו 'אינם בני אדם'. וענה, דמכל מקום לא נתיר להם כולי האי לרחוץ בכל יום בשבוע שחל בו ת"ב ודי להקל להם פעמיים בשבוע זה."

6. אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה') – "ואפילו מצטער בזיעה אין לו לרחוץ אלא אם כן אינו יכול לסבול את ריח הזיעה שבו, או שריח הזיעה נודף ומורגש בסביבתו, או שיש עליו לכלוך ממש, כגון פועל או הבא מן הדרך וכדומה. וכן מי שיש לו פצעים ברגלים וכדומה."

7. הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ט') – "מה שהחמיר החזו"א מלרחוץ בט' הימים אפילו למזיעים הרבה, האם זה גם כשמריח ממש מהזיעה (ומפריע לאחרים). תשובה: אין זה חומרא של החזו"א אלא איסור גמור מדינא דפוסקים."

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ד) – "שאלה: מי שיש לו צער רב וקשה לו להתפלל אם לא ירחץ בט' הימים אם יש להתיר דיש מקילין. תשובה: אין להקל זהו איסור מדינא ולא חומרא."

הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ה שאלה כ"ט) – "שאלה: האם מי שמזיע בתשעת הימים מותר לו להתרחץ. תשובה: החזו"א לא רצה להתיר. ומה שמזיעים אין זה היתר כי כולם מזיעים."

הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ג' הערות הגר"ח ס"ק י"ב) – "(הגר"ח קניבסקי בהקדמה לס' נחלת אליהו בשם החזו"א ... ולכאו' חומרא זו צ"ע דהלא אפי' בת"ב עצמו וכן גבי אבילות הדין ברור דסיכה להעביר את הזוהמא מותר מותר ... ואפי' ביוה"כ שאסור ...), לא קשה מידי דדוקא זוהמא שהוא מחלה כזו הותרה (עיין בכורות מ"א ע"א כתובות ע"ה ע"א) דדמי לחטטין."

ע' הגר"ח זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ח) – "מדוע רצה הגה"צ ר' אליהו דושניצר זצוק"ל להתיר מקלחות בתשעת הימים, ומרן החזו"א לא הסכים עמו מכיון שאלו ימי אכילות על החורבן אף שיתכן שיקל עליהם בעמל התורה, ע"י שלא יזיעו כ"כ, א"כ למה החזו"א לא הסכים עמו. תשובה: התברר אחר כך שגם הוא לא התיר."

ה. אבר אבר.

1. שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות ב') – "מכ"מ פה אה"ק שלפעמים החום גובר ומזיעים הרבה - מותר לרחוץ גם כל גופו בצונן - ויעשה זה דרך אברים אברים לא בבת אחת, והדבר מסור ללב ירא ה' מתי להקל בזה."

שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' כ"ט אות א', הע' ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט"ז אות א', הע' ב', אב תשפ"א עמ' י"א אות ט"ז, הע' י"ט) – "במקומות החמים כמו פה באה"ק שהחום גובר ומזיעים הרבה יש להקל לרחוץ כל הגוף בצונן, אבר אבר, ולא כל הגוף בבת אחת. והדבר מסור ללב ירא ה' מתי להקל בזה [וכן מקובל בשם מרן החזו"א זצ"ל]."

1. מראי מקומות – קרא עלי מועד (פרק ג' ס"ב, הע' ה'), והערות מהגר"ח ק"צ"ל (שם), פסקי תשובות (אות מ"ח), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' צ').
1. שלמת חיים (או"ח סי' שי"ג, עי' סי' שי"ד) – "בענין חפיפת הראש בחמין ובורית בט' ימים, מ"ש משום דלא נאסר דבר זה כי אם כשמכוין לתענוג, משא"כ אם מכוין בשביל נקיות, אם זה נוהג בכל האנשים. המחכה לתשובתו הרמה, ומברכו בכוח"ט בספרן של צדיקים גמורים לאלתר לחיים בתוך כלל ישראל, שלמה ב"ר שמואל ז"ל סאבעל ירושלים עיה"ק תובב"א, אור ליום ג' ט' לחודש הרחמים תרפ"ז. תשובה: נראה שכל מי שעושה דוקא משום נקיות ולא משום תענוג, נראה דאין בו איסור".
2. הגרי"א הענקין זצ"ל (גבורות אליהו או"ח סי' קנ"ג אות ב') – "אין רוחצים בחמין".
3. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"א סעי' ט') – "ט. נשאל רבינו מבחור ישיבה שלומד בבני ברק, והחום כבד מאוד בימים אלו, אם יש היתר רחיצה. והשיב: לא. אבל כל לרפואה מותר. י. ואיסטניס מותר ברחיצת כל הגוף, דכל רחיצה שאינה לתענוג לא אסרו".
4. משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') – "דמי שמזיע הרבה ואין כונתו ברחיצה לשם תענוג, מותר לו להתרחץ בתשעת הימים בצונן ובלי סבון. והוסיף שכן קיבל מהגאון רבי יונתן שטייף זצ"ל".
5. שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ב ס"ק י"ב) – "אין רוחצין בתשעה ימים. היינו לילך לנהרות ובריכת שחיה להקיר לשם תענוג, אבל הבאים ממלאכתם בימי השרב וגופם מלא זיעה, ומהלכות הרופאים להזהר בקיץ שלא יסתם נקבי פליטת הזיעה מהגוף, מותרים הם לרחוץ כדי להעביר הזוהמא מעליהם, וזהו כמו לכלוך, דהא כתוב ביו"ד (סי' שפ"א) דאבל מותר לרחוץ הלכלוך כו', וכן מי שהוא איסטניס שמתנהג בנקיות, ואם לא ירחוץ יצטער הרבה ויבוא לידי מחוש כו'. וא"כ כש"כ דמותר הכא בתשעה ימים דהוא רק מנהג בעלמא, אלא שצריך ליהזר שלא יהיה המים חמין".
6. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ו, עי' ישא יוסף או"ח ח"ב סי' קכ"ט) – "מי שהוא איסטניס ומזיע הרבה ורגיל לרחוץ כל יום את כל גופו, ובפרט למי שרגיל להתרחץ כל יום, גם בחורף, יש להקל לרחוץ בתשעת הימים בצונן, וללא סבון, אך בלא"ה יש להחמיר, ומקום המלוכלך בגופו רוחצו אף בחמין (וכן לצורך סעודת 'תנאים', ויש להתן צורך בכך, מותר להתרחץ אפילו בחמין וסבון). ועדיף לרחוץ אבר אבר, (היינו שלא יעמוד כל גופו תחת המקלחת ויתרחץ אלא ירחוץ כל אבר בנפרד), לא כל גופו בבת אחת. ואם הוא מצטער מחמת ריבוי הזיעה שאינה יורדת ברחיצה במים בלבד, יש להקל לשטוף בסבון במקומות המלוכלכים".
- הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ב') – "דבמצטער הרבה מן הזיעה מותר להתרחץ, וכשיכולים לרחוץ אבר אבר יש לרחוץ אבר אבר רק בצונן ובלי סבון וכנ"ל".
- הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה הלכות בין המצרים) – "מי שהוא איסטניס ומזיע הרבה ורגיל לרחוץ כל יום כל גופו, ובפרט למי שרגיל להתרחץ כל יום גם בחורף, יש להקל לרחוץ בתשעת הימים בצונן, וללא סבון, ועדיף לרחוץ אבר אבר [היינו שלא יעמוד כל גופו תחת המקלחת אלא ירחוץ כל אבר בנפרד] לא כל גופו בבת אחת, ואם הוא מצטער מחמת ריבוי הזיעה שאינה יורדת ברחיצה במים בלבד, יש להקל לשטוף בסבון במקומות המלוכלכים".
- הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה ה' אבילות עמ' שע"ז) – "שאיסטניס ... והנה יש שרגילים בקיץ להתרחץ בכל יום ... תשובת רבינו: מה שרגיל להתרחץ זה לתענוג (ואוסר). אמנם זה נחשב חצי איסטניס ואפשר להתיר להם לרחוץ בימים אלו אבר אבר, כיון שרגילים להתרחץ בכל יום".
7. חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ו) – "ואדם שמזיע ומרגיש שלא בנוח, אין להתיר לו רחיצה גם בתשעת הימים. וגדר רחיצה שאינה של תענוג הוא כמו אדם שעובד וע"י הזיעה נהיה מלוכלך ממש מהזיעה, ובכה"ג מותר לו לשטוף הזיעה מעל גופו. וכן מי שמזיע הרבה, אם זה כה"ג שנעשה גופו מלוכלך ממש מהזיעה, מותר לו לשטוף את הזיעה, ואם לא, מותר לו רק לנגב את גופו במגבת לחה או ממחטות לחות, ואין צריך לסוחטם עד שלא יהיה בהם טופח על מנת להטפיה. מי שנודף ממנו ריח רע יש להקל לו לשטוף עצמו בתשעת הימים. מרן החזו"א לא התיר לרחוץ בתשעת הימים, אלא אדרבה, עכ"ל. אמנם יש כאלו - במצבים מסוימים - שמותר להם לרחוץ. מי שמזיע, **אם סובל מאוד מהזיעה דינו כאיסטניס** שמותר לו לרחוץ".
8. הגר"א קופשיץ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') – "דמותר להתרחץ בתשעת הימים להעביר הזיעה כשסובל מזה, במים פושרים, ואם יש ריח רע שאינו יורד עם מים מותר להתרחץ גם בסבון".
9. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') – "דהמזיע בתשעת הימים ואינו יכול לסבול את זה, יכול להתרחץ בצונן. וראוי לאדם להימנע מלהזיע בתשעת הימים, כגון שימעט לצאת וידליק מזגן כדי שלא יצטרך להתרחץ בתשעת הימים".
10. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') – "דהמזיע בתשעת הימים ואינו יכול לסבול את זה, מותר לו להתרחץ בצונן. ואם יש ממנו ריח רע מהזיעה שאינו יורד רק בסבון, מותר לו להתרחץ אף בסבון".
- ז. צדדים להקל – עי' תשובות והנהגות (ח"ד סי' קכ"ט מיו"ד סי' שפ"א, וש"ך שם ס"ק א'), ושערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ב ס"ק י"ג).
1. באבל תוך שלושים, נוהג להקל במים צונן - כש"ך (יו"ד סי' שפ"א ס"ק א'), "דודאי רחיצה בצונן ליכא איסורא כלל". **ודלא** כרמ"א (שם, גירסא לפנינו).
2. מראש חודש - התרה"ד, שראה נוהגין מר"ח לרחוץ בנהר, רק מסיק שהמחמיר תבוא עליו ברכה.
3. דמאי דהחמיר היינו דוקא רחיצה דומיא בנהר להתענוג, אבל במקלחת כשאינו לתענוג לא אסר כלל במדינות החמין שמזיעים.
4. דלא גרע מת"ב גופי' דלהעביר הזוהמא שרי (עי' סי' תקנ"ד סעי' ט'), ואפילו ביוהכ"פ (סי' תרי"ג) יש מתירין.
- א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' ס"א, ועלהו לא יבול ח"א עמ' קצ"ו, שלמי מועד עמ' תפ"ה) – "והיה מעיר בכאב על ריבוי השואלים מדי שנה בשנה המבקשים צדדי היתר, שבנוגע לאבלות על אב ואם רח"ל כמעט שאין באים לבקש היתר, ורק לענין תשעת הימים שנתרופפו הלבבות מהרגשת צער החרבן והגלות מחפשים צדדי קולא".

(ב) נראה המציאות, שכן שואלים בנוגע אבלות הורים. [ועוד, רק **שנראה** שיותר שואלים על תשעת הימים, כיון שיותר רגיל, וששייך לכלל ישראל כל שנה]. ועוד, בשלשים כולם מתרחצים במים קרים [שלא כרמ"א, אלא כש"ך, פמ"ג, ומ"ב]. א"כ, הפוסקים לומדים שט' ימים כמו שלושים.

ח. מי שמריח לא טוב, מפריע ממש לאחרים.

1. מחמיר.
 - (א) הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות י') – "אין להקל".
 2. מיקל.
 - (א) **אמת ליעקב** (הע' תקי"ד) - לשונו מובא לעיל.
 - (ב) **אור לציון** (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה') - לשונו מובא לעיל.
 - (ג) **חוט שני** (יו"ט עמ' שמ"ו) – "מי שנודף ממנו ריח רע יש להקל לו לשטוף עצמו בתשעת הימים".
 - (ד) **הגר"א קופשיץ** זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') - לשונו מובא לעיל.
 - (ה) **אור יצחק** (או"ח סי' רי"ט, על סעי' ז' ד"ה ואגב) - לשונו מובא לעיל.
 - (ו) **הגר"ע אויערבאך** שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') - לשונו מובא לעיל.
 3. מראי מקומות.
 - (א) **הגר"ש זצ"ל** (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ב') – "דמי שצריך להוריד את הזיעה כדי שלא יהא ריח רע, הרי מספיק לרחוץ רק את המקומות שמשם בא הריח כגון בית השחי וכדומה".

ט. סבון.

1. מיקל [כשאי אפשר לו להעביר הלכלוך בלא"ה]: שאינו לתענוג.
 - (א) עי' **אג"מ** (שמעתתא דמשה שמועות משה את ל"ו, הע' מ') – "אסור לרחוץ בסבון אפילו לכבוד שבת וכשאי אפשר לו להעביר הלכלוך בלא"ה מותר אפילו בימות החול. [מועדי ישרון פרק ה הערה פ, כיון שהרחיצה היא להעביר הלכלוך, לא הוי רחיצה של תענוג ומותר]".
 - (ב) **הגר"ש זצ"ל** (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות ל"ח [לשונו מובא לעיל]), אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ב') – "דאין להתיר להתרחץ בסבון אפילו אם כוונתו רק לנקיות, ורק אם מוכרח להתרחץ בסבון כגון שיש ריח מהזיעה ואינו יורד רק כשמתרחץ באותו מקום בסבון, מותר".
 - (ג) **שבט הלוי** (ח"ח סי' קכ"ז אות א'), מבית לוי ח"ג עמ' ל' אות ו', עמ' נ' אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' מ' אות א') – "אבל אם אינו תענוג באמת רק להעביר הזוהמא הלא מבואר באו"ח סי' תרי"ג ס"א דלא אסרו אלא רחיצה של תענוג, ומבואר שם בפוסקים בשם הלבוש ורבינו מנוח ועוד דלהעביר זוהמא מותר אפילו ביוה"כ החמור, מכ"ש בט' ימים עד ט"ב שאינו אלא חומרת הדורות, כי מעיקר הדין רק בט"ב אסור, ופשיטא דגם עם בורית שרי ומהאי דסי' תקנ"ד לענין אשה המבשלת וכן לענין לעבור במים כדי לקבל רבו שכ' הפמ"ג דאי לאו משום מצוה לא התירו אף על גב דאינו רחיצה של תענוג, אין הדמיון עולה יפה, חדא דשאני התם בט"ב עצמו כאשר הרגיש כבודו, אבל יותר מזה דהתם הו"ל גם פס"ר דתענוג, וכהאי דר"ה כ"ח ע"א דהמודר הנאה ממעין טובל בו בימות הגשמים אבל לא בימות החמה, משום הנאת הגוף בהדי מצוה, ולזה צריכים לטעם מצוה בסי' תקנ"ד, סו"ד **פשוט דלהעביר זוהמת הזיעה מותר רחיצה גם בבורית אם נצרך לכך**, מכ"ש בימים ובמקומות החמין, אבל כנראה רק בצונן שזה מספיק לכך, ואין להאריך בפשוט".
 - (ד) **הגר"א קופשיץ** זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') - לשונו מובא לעיל.
 - (ה) **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק י"ד סוף הע' ד') – "דפשוט בזמנינו מותר לרחוץ גם בסבון, דאע"ג דהפוסקים (לבוש סעי' טז, מג"א סקמ"א, מ"ב סקצ"ו וערוה"ש סעי' לה) אסרו לרחוץ עם בורית אפ"ל כשמותר לרחוץ לכבוד שבת, עכצ"ל דהיינו משום שהי' סיכת הבורית נחשב לתענוג קצת, משא"כ אצלינו הוי הסבון צורך נקיות ממש, ואינו לתענוג כלל, שלכן פשיטא דשרי".
 - (ו) **הגר"א נבנצל** שליט"א (ביצחק יקרא על מ"ב ס"ק צ"ו) – "נלענ"ד דסבון רגיל דידן אינו לתענוג אלא לנקיון או לבריאות. שמעתי מהגאון ר' ישראל דז'מיטרובסקי שליט"א שסבון רגיל אין בו משום סיכה".
 - הגר"א נבנצל** שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"ד אות קל"א) – "הסבון שלנו 'שורף' את העור ולא דומה לסיכה שמעדת את העור, לכן אין איסור של רחיצה בסבון [כשמזיע] בתשעת הימים [כך שמעתי מפי הגר"י דז'מיטרובסקי שליט"א]".
 - (ז) **אור יצחק** (או"ח סי' רי"ט, על סעי' ז' ד"ה ואגב) - לשונו מובא לעיל.
 - (ח) **הגר"ע אויערבאך** שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') - לשונו מובא לעיל.
2. מראי מקומות – **הגר"ש זצ"ל** (שלמי מועד עמ' תפ"ב, מעדני שלמה עמ' נ"ה, לשונו מובא לעיל), **אור לציון** (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה', לשונו מובא לעיל), **משנה הלכות** (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג', לשונו מובא לעיל), **הגר"א נבנצל** שליט"א (שלמי מועד פרק צ' הע' מ"ב), **חוט שני** (יו"ט עמ' שמ"ו, לשונו מובא לקמן).
- (א) **אמת ליעקב** (הע' תקי"ד) – "ואם יכול לנקות את עצמו בלי סבון, עדיף שלא להשתמש בסבון. ויותר טוב להשתמש במים קרים עם סבון מלרחוץ במים בלי סבון".

י. איש לרחוץ עצמו בט' הימים בל"ט או בל"ע.

1. מחמיר.
 - (א) **הגר"ק זצ"ל** (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ז') – "האם מותר לאיש לרחוץ עצמו בט' הימים בל"ט (שאינו זה כ"כ לתענוג אלא לצורך קיום המצוה). תשובה: לא".

2. מיקל, אפילו בחמים.
 (א) נטעי גבריא (בין המצרים פרק מ"ב הע' ט') – "וכן קבלתי מרבתי שמותר לאשה לרחוץ בחמין בליל עונה כדי שלא תתגנה על בעלה, וכן לאיש מותר".
 (ב) נחמת ישראל (פרק י"ג הע' פ' [דפו"ח, הע' צ"ה]) – "נטעי גבריא".
 3. תלוי.
 (א) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז אות ה') – "רחיצה לצורך מצות עונה, אם גופו מלוכלך, כמו פועל שעובד וע"י הזיעה נעשה מלוכלך ממש מהזיעה, מותר לו לשטוף את הזיעה אף לולא מצות עונה וכו"ל. אך אם המצב הוא של חוסר נעימות מחמת הזיעה, אסור לו לרחוץ במים, ומותר לו לנגב גופו עם מגבות לחות, אף שהם טופח ע"מ להטפיה וכו"ל. אבל אם נודף ממנו ריח רע, יש להקל לשטוף עצמו במים וכו"ל".
 (ב) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

If ones wife is an istenis and requests that her husband take a shower during the 9 days may he do so?
 What if she requests soap as well?
 R' Y. Berkovits wrote: Whatever she requests. I believe anything that disturbs others would be classified as lichluch.

4. מראי מקומות.
 (א) אז נדברו (חי"א סי' מ"ח על סי' ש"ג, עמ' קל"א) – "לעשות מקלחת בתשעת הימים ... ואני לא התרתי זה, וכדאי קצת להצטער על שריפת בית אלוקינו. ובאשת איש יש להתיר, ואולי גם באינה א"א יש להקל".
 (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ג טור ג') – "ומותר לאיש ואשה להתרחץ בצונן בליל מצות עונה כשצריכים לזה".

לדן ערב שבת חזון.

א. מראי מקומות.

1. האלף לך שלמה (סי' ש"ג) – "מה שהמורה דק"ה הורה להסיק המרחץ בערב ט"ב. **לא טב הורה** וזה ארבעים שנה אנכי פה בעזה"י ולא נשמע בשום פעם להסיק המרחץ בשבת חזון ומכ"ש בעש"ק שהי' עט"ב וכן בכל העיירות שהייתי שם לא נשמע כן מעולם וישר כחם של אלו שכבו את המרחץ ישלם ה' שכרם ויזכו לראות בנחמות ירושלים. ולענן מי ישלם בעד העצים שהסיק הבלן הנה אלה שכבו ודאי פטורין דהם כדין עשו והמורה שציוה להסיק וכפה אותו מן הדין גם הוא פטור דזה אינו גרמי רק גרמא בנזקין ופטור מיהו לקיים למען תלך בדרך טובים מחויב המורה לשלם כעין שאיתא בש"ס ובחו"מ סי' ש"ד עיין שם".
 2. ערה"ש (סעי' ל"ו) – "ודע שבדורינו התחילו לזלזל ברחיצה בחמין בערב שבת חזון ומרגלא בפומייהו שמי שרוחץ כל ערב שבת רשאי גם בשבת זו ואינו כן שהרי רבינו הרמ"א לא התיר רק חפיפת הראש כמ"ש ותמיד היו המרחצאות נעולים בערב שבת חזון וזה לא כביר התחילו לזלזל **ועתידים ליתן את הדין** ופשוט הוא דלרפואה מותר לרחוץ בחמין אפילו בערב תשעה באב".

ב. מהמיר.

1. דברי יציב (או"ח סי' רל"ז) – "נראה דבער"ש חזון יש לאסור הרחיצה זולת הטבילה בפושרין, וכן ראיתי מנעורי בכל המקומות שהייתי שהיו המרחצאות סגורים בער"ש חזון, ואף אם מזיע כדאי הוא בית אלקינו וכו', ובפרט שבימים קדמונים היתה עיקר עבודתם בשדה ועכ"ז נמנעו מרחיצה וק"ו בזמנינו היום, ומכ"ש שבאים לרחוץ בבורית שזה אסור לכו"ע, ומי שצריך לרחוץ לצורך רפואה ירחץ בביתו בצנעה וכו"ל, **ואף** מרחיצת פניו ידיו ורגליו יש להמנע כשאפשר לו ומכ"ש במקלחת דהוי כרחיצת כל גופו כנ"ל, וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה בב"א".

ג. רק בפניו ידיו ורגליו, ובצונן.

1. מהרי"ל (סי' ט"ו אות א') – "לחוף הראש ערב שבת של חזון ישעיה הורו רבותי בצונן ועל הרגלים לא שאלתי. ולכאורה נראה דהקילו בראש מהא דאמרי' אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר, ואף הכא לא שנא. וכתב בפרנס ורוחצין הראש סמוך להכנסת כלה".
 2. עי' רמ"א (סעי' ט"ז, סתם וי"א) – "ואפ"י בערב שבת של חזון אסור לרחוץ כ"א ראשו ופניו ידיו ורגליו בצונן".
 3. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' כ"ה, עי' שלמי מועד עמ' תפ"ג) – "בערב שבת חזון, המנהג להחמיר ולרחוץ רק פניו ידיו ורגליו, ובצונן".
עי' הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ו) – "אמר מרן, שגם בערב שבת חזון אסור לרחוץ כל גופו בחמין, וכן בשנה שתשעה באב נדחה, ובשנה זו עדיף להתרחץ לפני חצות היום".

ד. רק בפניו ידיו ורגליו, ובחמין: כיון שרגיל בזה.

1. עי' ת"א (כלל קל"ג סעי' י"ט) – "וכן מי שרגיל בחפיפת הראש בחמין בכל ערב שבת, מותר. אבל לא בזי"ף (סבון) ולויג' שעושין מאפר. ונראה לי דהוא הדין ברחיצת פניו ידיו ורגליו בחמין מי שרגיל בכל ע"ש. ובצונן, מותר לכולי עלמא בערב שבת חזון לרחוץ פניו ידיו ורגליו".
 2. קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' י"ג) – "אבל בערב שבת חזון אסור לרחוץ בחמין אפילו למי שרגיל בכך כי אם פניו ידיו ורגליו. וכן מי שרגיל בחפיפת הראש כל ערב שבת מותר לו גם עתה, אך לא בבורית (סבון), ולא במי אפר".
 3. עי' מ"ב (ס"ק צ"ז, עי' ס"ק צ"ה) – "למי שרגיל בכך. ועיין בח"א דה"ה דשרי פניו ידיו ורגליו בחמין למי שרגיל בכך כל השבת".

4. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ד אות י"ח) – "לרחוץ בע"ש חזון בחמין רק פניו וידיו (וכן ראשו כמוזכר ברמ"א סי' תקנ"א סט"ז) ואף שמוזכר שם גם רגליו אמר **שזה לא שייך היום** משום שרגליו מכוסים ואסור לרוחצם בחמין".
5. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"ג סעי' א') – "ערב שבת חזון מותר רחיצת ראשו פניו ורגליו בחמין למי שרגליו כן בכל ערב שבת, אבל לא בסבון (זיי"ף)".
- ע' הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"ג סעי' ד') – "בערב שבת חזון מותר לרחוץ הקטנים כדרכם".
6. ע' הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור ב') – "דאין להתרחץ בערב שבת חזון כל גופו בצונן, רק יש להתיר מה שכתוב במ"ב דהיינו ראשו פניו ורגליו בחמין ללא סבון. [שמעתי שלפעמים היה שהיקל מרן זצוק"ל להתרחץ כל גופו בצונן בערב שבת חזון]".
7. שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות ב' ס"ק ד', מבית לוי ח"ג עמ' ל' אות ו', עמ' נ' אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ב אות א') – "מי שרגליו להתרחץ ולחפוף ראשו במים חמים בע"ש לכבוד שבת, מותר לרחוץ בערב שבת חזון פניו ורגליו ולחפוף ראשו במים חמים אבל לא עם סבון. [ואנשים שעובדים כל השבוע ומזיעים הרבה ואינם יכולים להעביר הזיעה בלי סבון יש להקל להם עם סבון, ובמים צוננים בלבד]".
8. **ששכ"ה** (פרק מ"ב סעי' נ"ב) – "דבערב שבת חזון, מי שרגליו לרחוץ כל ערב שבת פניו ורגליו בחמין מותר לו לעשות כן גם היום, אבל לא ירחץ כל גופו אפילו במים קרים, ולא ירחץ בסבון אם אין עליו לכלוך או זיעה, וכן מותר למי שרגליו בכך לחפוף הראש בחמין בלי סבון".
9. ע' **תשובות והנהגות** (ח"ד סי' קכ"ט) – "ובע"ש שרי לרחוץ בחמין ממש פניו ורגליו לקיים המצוה (ועיין בבאה"ל או"ח ר"ס שמצדד אם יוצאין יד"ח המצוה בכל ע"ש בפושרין) אבל רחיצת כל גופו שאין המצוה מבואר בגמרא ראוי להחמיר, וכן מנהגנו כרמ"א שמחמיר בזה גם בע"ש חזון, מיהו שמעתי שגם בע"ש חזון רבו המקילין, ואולי יש להם על מה לסמוך ולכן אין למחות בידם. אבל במקום שרובם מחמירים אסור מן הדין, שאפילו דברים המותרין ואחרים נהגו בהם איסור מדינא אין להתיר בפניהם, ואולי שרי רק בצינעא ובמקום הצורך לבד ולא להתענג וכמ"ש ודו"ק היטב בכ"ז".
10. **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק מ"ג הע' א') – "ומי שרגליו לרחוץ בחמין רשאי גם בחמין כמ"ש בחי"א כלל קל"ג ומ"ב סקצ"ז".
11. **הגר"ע אויערבאך שליט"א** (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור ב') – "דאין להתרחץ בערב שבת חזון כל גופו בצונן, רק יש להתיר מה שכתוב במ"ב דהיינו ראשו פניו ורגליו בחמין".

ה. כדרכו כל השנה.

1. **משמרת שלום** (קוידנוב, סי' מ', ס"ק א') – "בעש"ק חזון נהגו אבוה"ק לרחוץ בחמין אבל לא להזיע. [ונראה דטעם אבותינו הק' דאדרבה זיעה תענוג בעלמא היא ואינה הכרחית כ"עכ בע"ש וראוי למנוע מזה בערב ש"ק חזון אבל רחיצה היא מצוה מחז"ל ואין למנוע ממנה כיון שלא נזכר בגמ' ופוסקים בפ' לאיסור ובפרט ע"פ הסוד אין לעשות שום שינוי וכ"כ הרש"ל שמצד הדין אין לאסור רחיצה של מצוה ועי' בהגהת רמ"א תקנ"א סעיף ט"ז ומ"ש ובש"ק וכו' כן נהגו ההולכים בעקבות הבעש"ט ז"ל. וכעת נהגו כמעט רוב העולם לעשות כן, ויש הרבה לדבר בזה על שינוי המנהג שנשתנה מאז כי יש טעם בזה ע"פ פנימיות אך אכמ"ל]".
2. **אג"מ** (הגר"ש איידר זצ"ל עמ' י"ג, רבבות אפרים ח"ג סי' ש"ג, שמעתתא דמשה שמועות משה אות ל"ו, מסורת משה ח"א או"ח אות שס"ז אות ג') – "בע"ש חזון, שמעתי מפי הגרמ"פ שליט"א [זצ"ל] בשנת תשל"ח כשחל ע"ש חזון בח' באב שמוותר להתרחץ אפילו בחמין למי שרגליו כן בכל ע"ש ואינו מבטלו אם לא מחמת אונס".
3. **הגרי"א הנקנין זצ"ל** (הסכמה לס' נחמת יוסף בסי' נ"ד, גבורות אליהו או"ח סי' ל"ז אות ד') – "לענין רחיצה וזיעה בע"ש חזון, לענ"ד במדינת זו, שנוהגים לרחוץ תדיר, הכל בגדר איסטניסים בזה ודיינו להחמיר בשאר ימים, ולא בע"ש, וכן ראיתי נוהגים חסידים ברייסין, שרחצו במרחץ בע"ש חזון".
4. ע' **הגרפ"ש זצ"ל** (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור א') – "דבירושלם דיש זיעה מותר להתרחץ כרגיל עם סבון ומים חמים, דאינה רחיצה של תענוג אלא להעביר הזיעה".
5. **קובץ הלכות** (בין המצרים פרק י"ד סעי' ה') – "נוהגין דמי שרגליו תמיד לרחוץ בחמין רוחץ כל הגוף בחמין לכבוד שבת, ובזמנינו פשיטא דמותר לרחוץ גם עם סבון".
6. **הגר"י ברקוביץ שליט"א** (שמעתי) -

Taking a shower for Shabbos in the nine days - are there any restrictions? Cutting nails?

Rav Berkovits: While it says to just use hot water on ידי ורגליו without soap, and the Yerushalayimers still do that, Rav Moshe was matir for one to take a regular shower with soap and shampoo. That's the minhag for us: to go into Shabbos with a regular shower. It's muter to cut nails likovod Shabbos.

7. במקלחת יש להקל.

- א) **שערים מצויינים בהלכה** (סי' קכ"ב ס"ק י"ג) – "ובזמנינו מקילים ורוחצים עצמם בחמין בע"ש חזון, ואולי דהמנהג היה שלא ליכנס באמבטי של חמין, וניכר שהוא לתענוג, משא"כ בזמנינו ששוטפים עצמם בחמין במקלחת, זהו ניכר שהוא לנקיות, ועי' בערוך השלחן (תקנא סל"ז) מי שאינו נקי בגופו מותר לו לרחוץ אפי' בחמין כדי שיהא נקי, והא גם בשו"ת מהרש"ל (סי' צב) כתוב שלא יפה בעיניו המנהג שאין רוחצין בע"ש חזון אלא שנתפשט המנהג כן, וכן בדרכי משה (סי' תקנא) הובא במג"א (שם ס"ק יד) כתב דהיה לנו להתיר רחיצה בע"ש חזון, מק"ו דכיבוס דאסור מדינא, ואפ"ה מותר לכבוד שבת ק"ו ברחיצה, אלא דנהגו איסור. ומה"ט פסק בשו"ת בית שלמה (סי' קה) להתיר להזיע במרחץ הזיעה, וההסבר דע"ז אין המנהג, וה"נ י"ל להשתטף ע"י המקלחת שבוזה לא היה המנהג והוא לנקיות ולא לתענוג, אבל לפ"ז הנכון דעכ"פ המקוה לא תהא חמין אלא פושרין מפני שנכנסין בה".

ו. לענין סבון.

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ה) – "שהרי אנו נוהגים להחמיר אפילו בער"ש חזון להתרחץ ללא סבון".

(ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"נ סעי' א') – לשונו מובא לעיל.

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד סוף טור ב') – "אין להקל יותר מזה דהיינו להתרחץ בסבון".

2. מראי מקומות – אג"מ (שמעתא דמשה שמועות משה אות ל"ז, הע' מ', לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (ח"ח סי' קכ"ז אות א', לשונו מובא לעיל), קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ד סעי' ה', לשונו מובא לעיל), ויברך דוד (ח"א סי' ע"ג), ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ה' הע' קס"ד).

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ב, אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור ב' [לשונו מובא לעיל]) – "ואם הוא צריך סבון, יש להקל גם בזה".

(ב) שיעורי הלכה (מועדים ל"ב פרק מ"ד סוף אות א') – "ולכאורה גם אין היתר להשתמש בסבון (soap), אולם למעשה מצינו שהרבה מקילים גם בסבון. וצריך לומר שסומכים העולם על מש"כ בשו"ת שלמת חיים (סי' שלג) לענין רחיצה בבורית, שכל מי שעושה דוקא משום נקיות ולא משום תענוג אין בו איסור. וכיון שקשה לנקות גופו במים גרידא לכן מותר גם בבורית. וי"ל עוד דשייך ההיתר של הגרי"א הענקין זצ"ל גם לענין סבון, דנחשבים איסטנסי גם לענין שצריכים סבון. ומ"מ לא ישהה כ"כ ברחיצה רק כדי שיהיה נקי".

ז. זמן.

1. קודם חצות היום.

(א) ב"ח (ס"ק י"ב), הו"ד בט"ז (ס"ק ט"ז) – "דדוקא בערב שבת חזון דחל לפעמים בערב תשעה באב ראו להחמיר מחצות ואילך כמו ערב תשעה באב דעלמא ומשום לא פלוג נהגו לאסור בכל ערב שבת חזון".

(ב) אג"מ (שמעתא דמשה שמועות משה אות ל"ה) – "בע"ש חזון יש לרחוץ עצמו לכבוד שבת קודם חצות".

2. אפילו אחר חצות היום, סמוך לשבת [עי' רמ"א סוף סי' רס"ב].

(א) לבוש (סעי' ט"ז) – "בערב שבת של חזון ישעיה נוהגין לחוף הראש ופניו ידיו ורגליו בצונן סמוך להכנסת שבת, ויש מקילין ...".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ' הע' א').

(ג) מקדש ישראל (בין המצרים סוף סי' ק"ע, עי' עמ' נ"ב אות קפ"ב) – "הב"ח ... ולפי"ד אולי אדרבה עדיף לרחוץ עצמו קודם חצות, ולא זכיתי להבין דבריו, א' דהיכן מבואר דערב ת"ב אחר חצות חמירי מקודם חצות (רק לענין ת"ת מצינו ברמ"א להחמיר בערב ת"ב, משום דהשמחה נשאר עד הלילה משא"כ שא"ד, וגם על זה יש הרבה מפקפקים), ב' היכן מבואר דלכבוד שבת יש ענין שירחוץ אחר חצות, ואם כדבריו יתקנו שתמיד בער"ש חזון ירחצו עצמן קודם חצות".

(ד) סתימות כמה הפוסקים.

(ה) ועוד: שכמה פוסקים מביא הדין של "חצות" רק לגבי ערב שבת חזון שהוא ערב ת"ב - פמ"ג (מש"ז ס"ק ט"ז), שע"ת (ס"ק ל"ז) בה"ל (סעי' ט"ז ד"ה בחפית), הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ו), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק מ"ג סעי' א'), קרא עלי מועד (פרק י' סעי' א').

3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ט"ז סעי' ג').

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד סוף טור ב') – "ואין להתרחץ לכבוד שבת לפני שעה חמישי אף מי שתמיד מתרחץ לשבת ביום שישי בבוקר או בליל שישי, וכן הטבילה בע"ש חזון יהא רק אחרי שעה חמישי, ואין צריך לדקדק שיהא מה שיותר סמוך לשבת".

ח. מראי מקומות – הגר"ש אידר זצ"ל (עמ' י"ג אות ז', אות ח'), רבבות אפרים (ח"ג סי' ש"נ), ויברך דוד (ח"א סי' ע"ג, מקדש ישראל בין המצרים סי' ק"ע), נחמת ישראל (פרק ט"ז סעי' א'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' צ"ב).

1. פאת שדך (ח"ב סי' קכ"א אות ג') – "בדבר רחיצה בערב שבת של חזון, מנהג אשכנזים להחמיר, רק מי שטובל תמיד טובל כדרכו, וכן החופף ראשו תמיד יחוף, ואם רגיל בחמין תמיד יחוף בחמין בלא בורית. מנהג ספרדים אינני יודעו, כי מרן הרב"י מביא כמה שיטות. אבל בבן איש חי כתב להחמיר כמנהג אשכנזים, ואם במדינתכם נהגו להקל, תוכל להקל. (רק בשבוע של ט"ב לכו"ע אסור, ובשנה זו הכל מותר לשיטת המקילים)".

2. אור לציון (ח"ג פרק כ"ז הע' ה') – "אף שבני אשכנז מחמירים בערב שבת חזון כדעת הרמ"א שם, בני ספרד רוחצים בערב שבת חזון במים חמים וסבון כרגיל. ולפנים היו גם מבני ספרד שנהגו בזה כהרמ"א, אבל כיום המנהג פשוט להקל".

3. משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור ב') – "דאין להקל ברחיצה כל גופו בערב שבת חזון יותר משאר ימות השבוע".

4. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד סוף טור ב') – "דיש נוהגים כדעה הראשונה להתרחץ לכבוד שבת ראשו פניו ידיו ורגליו רק בצונן, ויש נוהגים כדעה שניה להתרחץ ראשו פניו ידיו ורגליו בחמין, אבל אף בזמנינו אין להקל יותר מזה דהיינו להתרחץ בסבון או כל הגוף אף בצונן".

5. שיעורי הלכה (מועדים ל"ב פרק מ"ד אות א') – "אך מ"מ ראוי שלא להשתמש אלא פושרים, כיון דאין ההיתר אלא בצירוף מה שנחשבים איסטנסי, וכדי להרגיש נקיון סגי בפושרים".

ט. ערב שבת שחל בר"ח מנ"א.

1. עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

י. **ערב שבת חזון שהוא ערב ט"ב.**

1. עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

יא. **רחיצה בשבת חזון [דברים שבצינעא].**

1. מיקל.

(א) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קפ"ח) – "כאן מקום להעיר, דלא מצינו לאסור דברים שבצינעא רק בט' באב שחל בשבת, סי' תקנד סע' יט ברמ"א ובמ"ב ס"ק לט, אבל בשבת שבשאר תשעת הימים מותרים דברים שבצינעא, ולפ"ז יהיה מותר לרחוץ בשבת שאינו ט' באב פניו ידיו ורגליו אף בחמין שהוחמו בערב-שבת, ואף בסבון, באופן שלא יכשל באיסור שבת, וכדלעיל פי"ד סע' א, וע"ש סע' ד".

1) הגרי"ז שוב (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "בשמירת שבת כהלכתה ... ויל"ע מה דאיתא במ"ב (סימן תקנ"א ס"ק ל"ג) דלהחליף סדינים לבנים נהגו איסור, ולכאורה הטעם משום דהוי דברים שבצינעא".

2. כשחל ת"ב בשבת - עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

לה] טבילה במקוה.א. **כל יום: מי שנוהג לטבול בכל יום - תוספת קדושה.**

1. מיקל, יכולים לטבול בט' ימים.

(א) ערה"ש (סעי' ל"ה) – "אמנם ההולך בבוקר קודם התפלה למקוה מותר אפילו בערב תשעה באב, דאין זה רחיצה אלא טבילת טהרה".

(ב) ליקוטי מהרי"ח (ח"ג עמ' נ"א ע"ב, דפו"ח עמ' ק"פ) – "וכעת נתפשט המנהג בכל המקומות הנוהגין בדרכי החסידות לטבול בכל יום קודם התפלה בצונן, ואפילו בשבוע שחל בו ת"ב, ואין למחות בידם, עי' בספר אשל אברהם מהגה"ק מבוטשאטש זצלה"ה שמצדד להקל, ועיין בהגהות יד שאול ביו"ד סימן שפ"ב שמתיר לאבל בתוך למ"ד לטבול קודם התפלה למי שרגיל בכך בכל יום, ע"ש".

(ג) הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דהנהוג לטבול כל יום מותר לו לטבול גם בתשעת הימים".

(ד) ציץ אליעזר (חי"א סי' נ"ז אות ב') – "תשובה על כך גם מהגר"י גרינוואלד ז"ל בעהמ"ס ויגד יעקב ואגודת אזור, והשיב בזה"ל: מה ששאלת אם יש ללמוד זכות על חסידים ואנשי מעשה שנוהגין לטבול קודם התפלה אפי' שלא לצורך טבילת עזרא בט' ימים שמר"ח אב, והוא לכאורה נגד השו"ע, לא כן אחי, הלא מבואר בשו"ע דלצורך רפואה שרי, וכן נוהגין במרחצאות שרוחצים אפי' רק לספק רפואה, ואטו מי גרע רפואת הנפש, ע"כ מי שמרגיש בעצמו שמחמת רגילותו לטבול בכל יום קודם התפלה אינו יכול להתפלל בכוונה בלא טבילה למה נמנע אותו מזה וכו', והכלל, כל שאינו מכוון לתענוג מותר לרחוץ בט' ימים כמבואר שם בשו"ע ה' ט"ב, והנח להם לישראל קדושים הם אם אינם נביאים וכו' עכת"ד. ומעניין הדבר שגם הערוה"ש בסי' תקנ"א סעי' ל"ה פוסק נמי דההולך בבקר קודם התפלה למקוה מותר אפילו בעט"ב דאין זה רחיצה אלא טבילת טהרה ע"ש. ויעיין גם בספר המאור הנ"ל ובמאמר הנזכר מה שמתאמץ להוכיח ולבאר מכמה מקומות דמקוה לחוד ומרחץ לחוד עיין שם".

(ה) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דהנהוגים לטבול כל יום לתוספת קדושה יכולים להקל לטבול אף בתשעת הימים".

(ו) שרגא המאיר (ח"ז סוף סי' כ"ה) – "ובענין בט' ימים מר"ח אב עד אחר ט"ב מי שנוהג לטבול בכל יום לפני התפלה ... כן נוהגין חסידים ואנשי מעשה דטבילה לאו בגזרת רחיצה לענין שבת וכן לענין אלו הימים".

(ז) הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דהנהוגים לטבול כל יום לתוספת קדושה יכולים להקל לטבול אף בתשעת הימים".

(ח) שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות ב' ס"ק ג', ח"ח סי' קכ"ז אות א', מבית לוי חי"ג עמ' ל' אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ט"ז אות ב', אב תשפ"א עמ' י"ב אות י"ז) – "הרגילים ללכת למקוה טהרה לפני התפילה יכולים לעשות זה גם בתשעת הימים".

(ט) הגר"א קופשיץ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דהנהוגים לטבול כל יום לתוספת קדושה יכולים להקל לטבול אף בתשעת הימים".

(י) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דהנהוגים לטבול כל יום לתוספת קדושה יכולים להקל לטבול אף בתשעת הימים".

2. מחמיר.

(א) אמרי פנחס (בין המצרים [אחר פר' פנחס] אות שס"ז, עמ' קל"ט) – "פעם אחת קבל איש אחד לפניו על הבחורים וצורבים שהולכים במקוה מראש חודש אב עד תשעה באב, והשיב שגם בעיניו אינו נכון (עיין שו"ע או"ח תקנז, טז), רק אם יעררו על זה נראה כחולק עם החסידים. ואמרתי לפניו, דמורי הנ"ל [רבי בנימין זאב ז"ל] אמר שהרב ז"ל היה מוחה בדבר והחזיר כמה בני אדם מהמרחץ שלא ילכו במקוה בזמן הנ"ל".

(ב) הגרשי"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה סוף טור א') – "דרך טבילת עזרא מותר לטבול בתשעת הימים, אולם הרגילים לילך למקוה כל יום אין להקל בזה בתשעת הימים".

הגרשי"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ד) – "טבילת עזרא מותרת בתשעת הימים למי שמקפיד עליה תמיד, אך רק בצונן. ורק טבילת עזרא, אך הרגילים לילך למקוה כל יום אין להקל בזה בתשעת הימים".

(ג) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז אות ג' ס"ק ג') – "אבל בשביל תוספת טהרה בלבד אין נראה להקל".

- (ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה ריש טור ב') – "דהנהגים לטבול כל יום לתוספת קדושה אין להם לטבול בתשעת הימים".
- (ה) הגר"ח"ק זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ג' הערהות הגר"ח"ק זצ"ל ס"ק ט"ו) – "**חלילה להקל** ועי' רמב"ם פ"ג משביתת עשור וכ"ש כאן (א"ה לא הבנתי הקל וחומר מיוה"כ אדרבה יוה"כ חמיר טפי דרחיצה אסורה מן הדין וכאן הוא רק מנהג. ושאלתי לרבנו שליט"א וענה לי: שם הרמב"ם אוסר אפי' טבילת עזרא וכ"ש כאן שאסור לתוספת קדושה, ואע"פ שכאן הוא רק מנהג מ"מ המנהג הי' להחמיר כמו באיסור רחיצה עכ"ד)".
- (ו) הגר"א **בנבצל** שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שפ"ח אות כ') – "מי שרגיל לטבול במקוה חם במשך השנה כל יום - האם בתשעת הימים ראוי לו שיחפש מקום קר. למה. תשובה: לא יטבול חוץ מבע"ש, ואז בצונן".

ב. כל חודש: מי שנוהג לטבול בכל ר"ח.

1. יכולים לטבול בט' ימים.
 - (א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ג אות י"ג) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שהוא נוהג לטבול בכל ר"ח, ומותר לו לטבול גם בר"ח אב במקוה ונהג כן אלא שבזמן האחרון הפסיק לטבול בר"ח אב משום שלומדים ממנו לטבול בר"ח אב ואינם יודעים שהוא נוהג כן בכל ר"ח".
- ג. **ערב שבת חזון: מי שנוהג לטבול בכל ערב שבת.**
 1. יש להקל [בצונן], אא"כ שמבטלה לפעמים.
 - (א) **של"ה** (מס' תענית פרק נר מצוה אות ז') – "ונראה לי, דמי שנוהג בעצמו טבילה בכל ערב שבת לכבוד שבת, וכפי מה שכתבו גדולי המקובלים האחרונים, וכמבואר לעיל במסכת שבת (אות פ"ח - צ'), אזי לא יבטל טבילה זו אף בערב שבת דחזון, רק לא ירחיץ ביותר, כי אם כפי שיעור טבילה שטובל בכל ערב שבת וערב שבת, כן יעשה גם עתה. וכל מעשיך יהיו לשם שמים".
 - (ב) **מג"א** (ס"ק מ"א) – "ומי שטובל בכל ע"ש לשם מצוה מותר לטבול גם בשבת זו (של"ה) מיהו מי שמבטלה לפעמים מפני שטרוד בעסקיו או מפני הצינה גם עכשיו אסור לטבול".
 - (ג) **א"ר** (ס"ק ל"ז, א"ז ס"ק כ"ב) – "וכתוב בשל"ה דף ר' [תענית, נר מצוה, ד"ה כתב אבי] דמי שנוהג טבילה בכל ערב שבת לא יבטלו, רק לא ירחיץ ביותר רק כשיעור טבילה שטובל בכל ערב שבת".
 - (ד) **שלחן שלמה** (סעי' ט"ז).
 - (ה) **מ"ב** (ס"ק צ"ה, שעה"צ ס"ק צ"ח) – "ולענין טבילה הנהג לטבול בכל ע"ש מותר ומי שמבטלה לפעמים מפני טרדת עסקיו או מפני הצנה אסור [אחרונים, והיינו, דוקא שלא בחמין, דבחמין בודאי רחיצה של תענוג היא]".
 - (ו) **בן איש חי** (שנה א' פ"ד דברים אות ט"ז, רב פעלים ח"ד או"ח סי' כ"ט שאלה ב') – "והרגיל לטבול בכל ערב שבת יטבול גם 'בערב שבת חזון'".
 - (ז) **אורי וישעי** (טויבש, סי' קל"ט) – "רק לטבול פעם אחת בצונן לכבוד ש"ק וג"כ אם רגיל לעשות כן בכל עש"ק דוקא".
 - (ח) **כה"ח** (ס"ק ק"צ) – "ודוקא בצונן. תו' חיים על ח"א שם או' ל"ד, ונראה דאם קשה לו לטבול בצונן או שאין שם כ"א מים חמין דמותר לטבול במים חמין כיון דיש תועלת גדולה בטבילה זו כמ"ש לעיל סי' ט"ו אות כ"א יעו"ש. ועוד כיון דאינו מכוון לשם תענוג רק להעביר רוח הטומאה מעליו".
 - (ט) **קהלות יעקב** (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ה אות כ"א) – "ספר לי הרמ"ב שליט"א נכדו של מו"ר (מו"ר גדלו) כמדומה לו שמו"ר הי' שואלו בערב שבת חזון אם ביטל (רמ"ב) במשך השנה **אפי' פעם אחת** טבילה בע"ש וא"כ אסור שיטבול בערב שבת חזון (כמובן שלא מיירי בביטול מחמת מחלה אלא באופן המבואר במ"ב הנ"ל)".
 - (י) **חשב האפוד** (הליכות חנוך פרק א' אות קל"ז, עמ' ע"ג) – "אמר הרב דמה דמבואר בשו"ע (סימן תקנ"א מג"א סקמ"א) דמי שלא הלך למקוה מפני הצינה לא ילך בט' ימים, **דאין הכוונה שביטול מחמת בריאות**, אלא מיירי כגון שלא הלך לפעמים בחורף מחמת שחשש לצינה בכגון דא אינו טובל במקוה בט' ימים, אבל אם לא הלך מטעם שהי' מצונן, אפילו אם הי' רק מצונן כל דהו מותר לו לילך".
 - (יא) עי' **שבט הלוי** (ח"י סי' פ"א אות ו', מבית לוי ח"ג עמ' ל' אות ז', עמ' נ' אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ב אות ב') – "לענין טבילה בצונן בעש"ק חזון יש להקל, והמדקדקים מקפידים שלא לטבול בחמין והעולם מזלזלים בזה".
 - (יב) **נחמת ישראל** (פרק ט"ז סעי' ב').
 2. מראי מקומות.
 - (א) **חזון איש** (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ד אות כ') – "אמר לי הגר"ח"ק שליט"א [זצ"ל] שמרן החזו"א זצוק"ל אמר לו מש"כ במ"ב (שם ס"ק צ"ה), הנהג לטבול בכל ע"ש מותר לטבול בע"ש חזון, ומי שמבטלה לפעמים וכו' או מפני הצנה אסור לטבול. אמר ע"ז מרן שאין בכלל זה אם מפני שהי' מצונן או חולה ומסבה זו חשש לטבול כמה ערבי שבתות, שזה נקרא אונס ומותר לו לטבול בע"ש חזון".

ד. שבת חזון.

1. מיקל.
 - (א) **דיני ת"ב שחל ביום א'** (סוף ס"ק ל"ז) – "לגבי שבת ערב ט"ב וכל שכן שבת חזון דעלמא יכול לטבול בצונן בשבת גם מי שאינו טובל תמיד, וגם טהור גמור".
 - (ב) **הגר"ע אויערבאך** שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "שבשבת חזון כשזה לא חל בט"ב מותר לטבול אף לתוספת קדושה, אולם בט"ב שחל בשבת אסור לטבול דדברים שבצינעא נוהג בשבת זו, וטבילה חשיב כדברים שבצינעא".

ה. טבילת עזרא.

1. מיקל.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש, על המ"א ס"ק מ"א ד"ה עוד) – "טבילה לתקנת עזרא ז"ל הגם שהוא עכשיו רק מדת חסידות, מכל מקום י"ל שהוא כרחיצה לליבון שאין הכוונה משום תענוג ואין מניעה ע"י המנהג של מניעת רחיצה מראש חודש אב, וגם בערב תשעה באב אין מניעה, ואין זה כטבילה בערב שבת קודש שצריך להיות שלא ביטל ע"י קור או טרדא, כי שם מכל מקום עיקרה לתענוג, מה שאין כן בזה שעיקרו לבחינת טהרה גם אם מבטל ע"י קור אין דנין אפשר משאי אפשר כ"כ נקל, ומכל מקום אין לטבול יותר משתי פעמים, וגם מי שאינו מבטל טבילה זו ע"י קור, כי פעם שניה בטוח שהמים נוגעים בכל מקום ע"י שנתלחלח הגוף ואין צריך יותר, ודי בזה היטב ...".

(ב) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ט"ז, רב פעלים ח"ד או"ח סי' כ"ט שאלה ב') – "ומי שדרכו לטבול אחר תשמיש המטה הרי זה טובל כדרכו ... ומי שראה קרי מותר לטבול אפילו ערב ט"ב".

(ג) כה"ח (סוף ס"ק ק"צ) – "ומי שדרכו לטבול אחר תשמיש המטה הרי"ז טובל כדרכו וכן הסנדק מותר לטבול. בן א"ה שם".

(ד) חזו"א (דינים והנהגות פרק י"ט סעי' ו') – "השיב לאחד שטבילת עזרא מותר בתשעת הימים".
חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ג אות י"ד) – "וכן אמר לי הגר"ח"ק שליט"א [זצ"ל] שגיסו הגר"ש ברזם זצ"ל אמר לו שמרן החזו"א זצוק"ל התיר טבילת עזרא בתשעת הימים".

(ה) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ג אות י"ד) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל הנזהר כל השנה בטבילת עזרא מותר לו לטבול גם בתשעת הימים במקוה קרה".

(ו) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה') – "ומותר לטבול במקוה במים קרים או פושרים לטבילת עזרא או לכתיבת סת"ם אם הוא רגיל בכך כל השנה. וילדים פחותים מגיל בר מצוה, מותרים ברחיצה בשבוע זה אף אם הגיעו לגיל חינוך".

(ז) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור א').

(ח) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רמ"ד).

(ט) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז אות ג' ס"ק ג') – "תקנת עזרא ... ומי שנוהג לטבול בזה, בתשעת הימים מותר לו לטבול בצונן וכנ"ל, ודוקא בדצריך לכך".

(י) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ד סעי' ז') – "מי שרגיל בטבילת עזרא, יכול לטבול גם בתשעת הימים".

(יא) הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות י"ב) – "הורה למי שרגיל לטבול טבילת עזרא תמיד, שיכול לטבול גם בט' הימים. (ואמר לי שאפשר גם לטבול בפושרים למי שרגיל בכך והעיקר שלא יהי' חם מאד)".

(יב) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קכ"ט ד"ה טבילת) – "טבילת עזרא נראה ודאי דמותר שנקרא לצורך".
 2. רק למי שמקפיד עליה תמיד יש להקל.

(א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שמ"א סעי' ז') – "הנזהר שלא לבטל טבילת עזרא, מותר לו לטבול בתשעת הימים".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור א') – "דמי שאינו מקפיד על טבילת עזרא אסור לו לטבול טבילת עזרא בתשעת הימים. והרגיל לטבול מותר לו לטבול אף לאחר התפלה".

(ג) הגר"א קופשיץ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור א') – "דרק מי שרגיל לטבול טבילת עזרא מותר לו לטבול בתשעת הימים".

(ד) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור א') – "דמי שאינו מקפיד לטבול בקביעות טבילת עזרא, אין ראוי שיטבול טבילת עזרא בתשעת הימים".

3. מראי מקומות.

(א) מהרי"ל דיסקין (קונ' אחרון סי' ה' אות ס"ג) – "ונסתפקתי לענין טבילה דתקנת עזרא, אי שרי בשבוע זאת, ועכ"פ בשבת ודאי יש להקל".

(ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ד [לשונו מובא לעיל], הע' קכ"ה) – "לקנות חכמה, בין המצרים, עמ' 5. האוה"ל. והוסיף האוה"ל ששמע מרבינו מה הגדר במקפיד על טבילת עזרא, אם היה מפסיד כסף בגללה, מלבד הדמי כניסה, אם היה הולך. אכן בקרא עלי מועד פ"ג הערה טו כתב, שאף מי שמבטל טבילת עזרא לפעמים, מותר לו ללכת. וצ"ע".

הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור א') – "שמעתי להתיר לטבול טבילת עזרא רק בצונן".

4. תשעה קבין.

(א) אגרתא דחדוותא (ח"א אגרת נ"ו אות ט', עמ' שכ"ב) – "וכנ"ל דשרי בתשעת הימים, בהטלת תשעה קבין על גופו, כיון די"א דמהני נמי לתוספת טהרה, ועי"ל".

אגרתא דחדוותא (ח"ה אגרת נ"ו אות ט"ז, עמ' ע"ה) – "נראה שה"ה במי שנמצא במקום שאין מקוה, דבזה נטהר ע"י ששופך תשעה קבין, שאם לא יוכל בצונן מותר בחם".

1. קודם שהולך לבית הקברות, ואחר שיחזור מביה"ק.

1. מיקל.

(א) רב פעלים (ח"ד או"ח סי' כ"ט שאלה ב') – "כי מי שנוהג כל השנה כולה לטבול קודם שילך לביה"ק ואחר שיחזור מביה"ק ואפי' בחורף גם עתה יוכל לטבול כמנהג".

(ב) נטעי גבריאל (בין המצרים ח"א פרק מ"ב סעי' י"ב) – "מי שנוהג כל השנה לטבול קודם שילך לבית הקברות, וכן אחר שיחזור מביה"ק, רשאי לטבול בימים אלו".

2. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ט"ו סעי' י"ב).

ז. סנדק.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק ט"ו הע' ק"ו).

2. מיקל.

(א) רב פעלים (ח"ד או"ח סי' כ"ט שאלה ב') – "גם עוד אני אומר מי שרוצה להיות סנדק ג"כ מותר לו לטבול בבוקר קודם תפלה כי זה ידוע ומנהג פשוט שהסנדק מוכרח לטבול קודם המצוה ואפי' בחורף בימי הקור ופה עירנו נזהרים בטבילה אבי הבן והסנדק מאד מאד נמצא עתה שאינו טובל כי אם בשביל מצוה ולא לתענוג ובכל זה אני מיקל בשביל שהוא טבולו בצונן שאינו כי אם מנהגא בעלמא".

(ב) כה"ח (סוף ס"ק ק"צ) – "ומי שדרכו לטבול אחר תשמיש המטה הר"ז טובל כדרכו וכן הסנדק מותר לטבול. בן א"ח שם".

(ג) נטעי גבריא (בין המצרים ח"א פרק מ"ב סעי' י"ג, הע' כ"ד) – "מי שהוא סנדק רשאי לטבול קודם הברית [והה"ד גם המוהל ואבי הבן]".

3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ט"ו סעי' י').

ח. להתרחץ לפני הטבילה במקוה, כדי שלא יטנפו מי המקוה.

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דלא ישטוף כל גופו קודם הטבילה לנוהג לטבול כל יום, אלא ישטוף פניו ידיו ורגליו בצונן בלבד".

(ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דאין להתרחץ בתשעת הימים לפני הטבילה אף במקום שיש תקנה שיש להתרחץ לפני הטבילה, כדי שלא ללכלך את המים".

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דאף במקוואות שכתוב שאין לטבול מי שלא יתרחץ, בתשעת הימים אסור להתרחץ קודם הטבילה, ואין לחשוש לזה שמי המקוה מתלכלכים".

(ד) משנת יוסף (ח"ט סי' י"א) – "אבל בט' הימים מר"ח אב עד ט"ב. אפי' להנהיגים תמיד לטבול, שטובלים גם אז, אסור להתקלח קודם. הגם שכל עצם קפידת הבלן מפני הנקיון והזיעה והחידקים שלא יעבירו מא' לשני, ואניני הדעת אינם טובלים זאת, אבל בקושי התירו טבילה מפני שאינה רחיצה של תענוג, ולא מקלחת לפני".

(ה) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ה אות ט"ו) – "שאלה: האם מותר להתרחץ בתשעת הימים לפני הטבילה במקוה רק כדי שלא יטנפו מי המקוה. תשובה: לא".

(ו) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דבמקוואות שיש תקנה שאסור לטבול בלא להתרחץ קודם הטבילה, מכל מקום בתשעת הימים אין להתרחץ קודם הטבילה, רק מה שמותר להתרחץ בתשעת הימים יש להתרחץ קודם הטבילה".

2. מיקל.

(א) הגר"ח זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דמותר להתרחץ בתשעת הימים לפני שנכנסים למקוה, כדי שלא ללכלך את המים".

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ד הע' ז') – "דכמה פעמים מי המקוה מלוכלכים, ובפרט בתשעת הימים שיש שאין רוחצים קודם שנכנסים, ומי שיוצא מהם מרגיש שצריך לרחוץ, האם בכה"ג מותר לו אח"כ לרחוץ במקלחת, והשיב דבכה"ג ברור שאפשר להקל בצונן כפי מה שיכול לסבול, דהא הוי ממש רחיצה מחמת לכלוך דשרי עכ"ד. וכוונתו למה שמפורש ביו"ד סי' שפא (שם) עיי"ש. והגר"א הכהן פארכהיימער שליט"א העיר דודאי גם קודם שנכנס במקוה [בתשעת הימים] צריכים לרחוץ קצת בצונן משום הזיקא דרבים, ומור"ר שליט"א אמר שדבריו נכונים".

(ג) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Someone who is makpid on tevilas ezra, or a sofer that goes daily - assuming that he should be going to the mikvah during the nine days too - should he take a shower first to be considerate for others?

R' Y. Berkovits wrote: Pashtus yes - a quick cold/lukewarm shower.

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק ט"ו סוף הע' ק"א) – "ושאלתי מור"ר הגר"ח קניבסקי שליט"א אם למעשה יש רשות למקוה להקפיד בט' הימים שצריך להתקלח קודם שטובלים דהלא רחיצה אסור בימים אלו. וא"כ י"ל שבדבר שהוא כנגד הל' אין להמקוה רשות להקפיד. ובתשובה אלי כ' צ"ע".

ט. שלט במקוה ש"לא לטבול קודם שרוחץ" - לפי המחמירים לעיל.

1. אין להתרחץ.

(א) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') - לשונו מובא לעיל.

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') - לשונו מובא לעיל.

(ג) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') - לשונו מובא לעיל.

2. מותר להתרחץ.

(א) הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דבמקום שיש תקנה לא לטבול רק מי שיתרחץ קודם, מותר להתרחץ בצונן קודם הטבילה, דאינו רחיצה של תענוג אלא כדי שיוכל ליכנס למקוה".

- (ב) חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תט"ו ס"ק ג' אות א') – "במקואות שיש תקנה דאסור לטבול בלא להתרחץ קודם הטבילה, נראה דמותר לשטוף בדוחק כמה שצריך".
3. מראי מקומות.
- (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ד) – "שאלה: אם יש שלט במקוה לא לטבול קודם שרוחץ אם מותר בימים שאסור לרחוץ. תשובה: צ"ע".
- (ב) משנת יוסף (ח"ט סוף סי' י"א) – "הוי עובדא בת"ח שאיקלע בט' הימים למקום שהי' שלט שאסור לטבול בלי מקלחת, ורחץ פניו ידיו ורגליו לצאת י"ח קפידת הכלן וטבל".

י. טבילה לסופר סת"ם.

1. מיקל.
- (א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ה') – "ומותר לטבול במקוה במים קרים או פושרים לטבילת עזרא או לכתבת סת"ם אם הוא רגיל בכך כל השנה".
- (ב) משנה הלכות (חי"ח סי' שי"ח, נחמת ישראל פרק ט"ו הע' ק"ח, הע' ק"ט ד"ה והעיר) – "בספרו נחמת ישראל ... על כל פנים לפענ"ד כיון שראינו שטבילה לסופר תמידית היא מעין האומנות, שפיר מותר לטבול בחודש מנחם אב עד תשעה באב".
2. מחמיר.
- (א) הגריש"א זצ"ל (שונה הלכות תורת המועדים ס"ק ע"ג אות ח').
3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ט"ו סעי' י"א).
- (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ה) – "שאלה: סופר סת"ם שנוהג לטבול קודם שטובל אם מותר בימים שאסור לרחוץ. תשובה: כמדומה שמותר שאינה רחיצה של תענוג".
- הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק ט"ו הע' ק"ח) – "שכיון שמעיקר הדין אינו חייב לטבול, אסור לו לטבול בימים אלו".
- הגר"ח זצ"ל (שונה הלכות תורת המועדים ס"ק ע"ג אות ח') – "ומרן הגר"ח פסק שאין להקל".

יא. טבילה לסגולה בחדש התשיעי: האם מותר ללכת בט' ימים.

1. מחמיר.
- (א) אדמו"ר מפאפא זצ"ל (נטעי גבריאל הלכות בין המצרים פרק מ"ב הע' י"ז).
- (ב) נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק נ"ו סעי' י"ט, בין המצרים פרק מ"ב סעי' י', הע' י"ז) – "והעירו כמה מורי הוראות הלא לא אסרו רק רחיצה לתענוג, וכיון שהאשה טובלת לשם סגולה מותרת לטבול, והשבתי דאה"נ, אלא דכיון דסגי רק פעם אחת בחודש התשיעי, שפיר יכולה לטבול קודם ר"ח או אחרי ת"ב. ומי שרוצה להקל לטבול בימים אלו אין מזניחין אותו".
- (ג) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות י"ד) – "דאין להתיר".
2. מיקל.
- (א) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ט, בין המצרים תשנ"ט עמ' מ"ו) – "טבילה לסגולה בחדש התשיעי מותרת בתשעת הימים".
- (ב) שבט הקהתי (ח"ג סי' ק"פ) – "פשוט דמותרות ... ברם כיון דסגי לטבול פ"א בחודש התשיעי אם אפשר לה לטבול קודם ר"ח או אחר ת"ב מסתבר דלא תטבול בהני תשעת הימים, חוץ אם צריכה לרחוץ יותר בשביל בריאותה".
- (ג) פסקי תשובות (סי' תקנ"א הע' רס"ב) – "שמעתי ממו"ה דנשים הנוהגות לטבול כסגולה בהיכנסן לחודש התשיעי להריון מותרות בזה גם בימים אלו אבל בלא חפיפה ורחיצה קודם".
3. בחמין יש להחמיר.
- (א) לידה כהלכה (מנהגי בין המיצרים סעי' י') – "אשה הנוהגת לטבול בתחילת חודש תשיעי לא תטבול בימים אלו במים חמים אלא במים קרים, או תטבול לפני החודש התשיעי".
4. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ט"ו סעי' י"ג).
- (א) הגר"ח זצ"ל (שונה הלכות תורת המועדים ס"ק ע"ג אות ט') – "נשים שנוהגות לטבול בחודש התשיעי לשם סגולה, יש מתירים להן לטבול. [קובץ מבית לוי עמ' ט"ז אות ג'] ומרן הגר"ח פסק שאין להקל".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ח) – "שאלה: טבילה בחודש התשיעי כסגולה ללידה, אם מותר בתשעת הימים. תשובה: יתכן".
- הגר"ח זצ"ל (עניני זרע של קיימא תשובה מ"א, עמ' רס"ד) – "מעוברות הטובלות בחודש התשיעי להריון כסגולה ללידה קלה, האם יכולות לטבול גם בשבוע שחל בו ט' באב במים חמים. תשובה: אולי".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קכ"ט אות ט"ז) – "שאלה: האם יש להתיר למעוברת בחודש התשיעי לטבול (לסגולה ללידה קלה) בשבוע שחל בו ט' באב. תשובה: אין ראוי".
5. בכלליות - עי' יו"ד סוף סי' קצ"ז, לשיטות ומראי מקומות.

יב. מקוה חם.

1. מחמיר.
- (א) שעה"צ (ס"ק צ"ח, לגבי הטבילה ער"ש) – "והיינו, דוקא שלא בחמין, דבחמין בודאי רחיצה של תענוג היא".
- (ב) דברי יציב (או"ח ח"ב סי' רל"ז) – "ולאור האמור נראה דבער"ש חזון יש לאסור הרחיצה זולת הטבילה בפושרין".
- (ג) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"נ סעי' ב') – "הטבילה במקוה לכבוד שבת, אין לטבול בחמין. ובפושרים מותר".
- (ד) הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור א', לגבי טבילת עזרא) - לשונו מובא לעיל.

(ה) עי' שבת הלוי (ח"י סי' פ"א אות ו', מבית לוי חי"ג עמ' ל' אות ז', עמ' נ' אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ב אות ב') – "לענין טבילה בצונן בעש"ק חזון יש להקל, והמדקדקים מקפידים שלא לטבול בחמין והעולם מזלזלים בזה".

(ו) חוט שני (יו"ט עמ' שמ"ז אות ג' ס"ק ג', לגבי טבילת עזרא) – לשונו מובא לעיל.

(ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ב') – "דכשטובלים בערב שבת חזון או שאר טבילות המותרות בתשעת הימים, יש לטבול דוקא במקוה קר או לכל הפחות פושר שקרוב לקר, אולם לטבול במקוה חם קשה להקל".

(ח) תשובות והנהגות (ח"ב סוף סי' רס"ג) – "נראה דמה שנהגו באיזה מקומות לחמם מקואות כרגיל וחם מאד גם בתשעת הימים, עלולים ח"ו לצאת שכרן בהפסידן, ואף שלצורך טבילה הותר לחמם קצת שבלאו הכי ימנעו לטבול, לא הותר ח"ו בחמין ממש דהוה להתענג ואסור גם במקום טבילה, ואדרבה כ"ש שכשעוסק בטהרה יזהר לא לעבור על מנהג ישראל לא להתענג בחמין מפני אבילות בית קדשינו ותפארתינו, וכבר הוזכרו ע"ז גדולי עולם זצ"ל אבל בעוה"ר בכמה מקומות נעשית כהיתר".

תשובות והנהגות (ח"ד סי' קכ"ט ד"ה טבילת) – "אבל מה שנהגו שגם טהור טובל תכופות ויש נוהגין לטבול כל יום שאינו אלא מדת חסידות בעלמא, לכאורה היה צריך לאסור בחמין דעיקר חסידות להחמיר ולא כשזה מביא לקולא. מיהו מי שנוהג כן תמיד כהנהגה יש לו על מה לסמוך בפושרין, והטעם לפי שאינו טובל לתענוג".

(ט) נטעי גבריאל (בין המצרים ח"א פרק מ"ב הע' כ') – "הנה מדינא מותר רק טבילה בצונן, וכמ"ש בלקוטי מהרי"ח, אלא שהגדולים התיירו לחמם קצת מפני חולשת הדור ורק בפושרין, וכ"כ במנהגי בעלזא, וכן העיד לי כ"ק אדמו"ר מצאנז קלויזענבורג זצ"ל שבכל הקהילות שהיה לא החמו המקוה רק היו פושרין עכ"ל. ונדפס גם בספרו שו"ת דברי יציב ח"ב סי' רל"ז, אם כי התיירו לחמם המקוה שלא יהיה קר, אך לא להתענג בחמין ממש וזה בזיון גדול בפרהסיא לעבור על השו"ע, והמון עם תולים בוקי סרוקי בגדולי ישראל שהתירו, וזה שקר גמור שהקילו רק לעשותה פושרין או יותר אבל לא חמים, וכ"ש שלא לשהות במקוה. וראה באמרי פנחס אות שע"ב להגה"ק הר"ר פנחס מקאריץ ז"ע שהרב ז"ל היה מוחזק בדבר והחזיר כמה אנשים מהמרחץ שלא ילכו למקוה בימים אלו".

2. מיקל.

- (א) משנה הלכות זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ג') – "דנהגו להקל לטבול בתשעת הימים אף במקוה חמה".
3. במקום שאין מקוה של צונן.
- (א) מיקל, שיעול לטבול בחמין.

1) כה"ח (ס"ק ק"צ) – "ודוקא בצונן. תו' חיים על ח"א שם או' ל"ד, ונראה דאם קשה לו לטבול בצונן או שאין שם כ"א מים חמין דמותר לטבול במים חמין כיון דיש תועלת גדולה בטבילה זו כמ"ש לעיל סי' ט"ו אות כ"א יעו"ש. ועוד כיון דאינו מכוון לשם תענוג רק להעביר רוח הטומאה מעליו".

2) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א ריש עמ' קמ"ז) – "ונהגו שכאשר אין צונן, טובלים אף במקוה חם".

3) הלכות בין המצרים (פרק ד' סעי' נ"ז, הע' פ"ג) – "ואם אין שם רק מקוה חמה ואין רצונו בחמין אלא בצונן, מותר לטבול ולצאת מיד. [ובכפף החיים ... ולענ"ד אינו ברור כלל, ובפרט לסברת השעה"צ דהוי תענוג, שהרי לא התיירו רחיצת כל גופו בחמין בע"ש אף למי שאינו מבטלה וכונתו רק למצוה הואיל ויש כאן הנאת רחיצה, ואף בטבילה בחמין כ' השעה"צ דהוא ודאי רחיצה של תענוג. וזהו בכלל המנהג שנהגו לאיסור, ואינו מועיל מה שמכוון לטבילה דעכ"פ גופו נהנה מזה ויש כאן רחיצת תענוג. והטעם שהתירו כל הפו' טבילה בצונן לרגיל בכל ע"ש משום דהוי לשם מצוה לא שייך חומרת התה"ד דראוי להחמיר בזה, שהרי מדינא שרי בצונן, ולכן לא התירו בחמין. ומ"מ כ"ז למי שקשה לו לטבול בצונן, אבל אם אין כאן רק מקוה חמה ואין לו שום ענין בחמין ורצונו שיהיה צונן ולא ניחא ליה בהכי, נראה דיש להתיר כדין אינו מתכוין בדרכנו ולא ניחא ליה, ובזה קיל טפי מאיסור דרבנן]".

(ב) מחמיר.

- 1) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ג') – "דאסור לטבול בתשעת הימים הטבילות המותרות במקוה של מים חמים, אף שאין מקוה אחרת".
4. מראי מקומות – הגר"ח ק"צ (עניני זרע של קיימא תשובה מ"א [עמ' רס"ד], לשונו מובא לעיל).

יג. ריבוי טבילות.

1. לטבול כמנין הטבילות שרגיל לטבול כל השנה.
- (א) של"ה (מס' תענית פרק גר מצוה אות ז') – "ונראה לי, דמי שנוהג בעצמו טבילה בכל ערב שבת לכבוד שבת, וכפי מה שכתבו גדולי המקובלים האחרונים, וכמבואר לעיל במסכת שבת (אות פ"ח - צ'), אזי לא יבטל טבילה זו אף בערב שבת דחזון, רק לא ירחוץ ביותר, כי אם כפי שיעור טבילה שטובל בכל ערב שבת וערב שבת, כן יעשה גם עתה. וכל מעשיך יהיו לשם שמים".
- (ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ג') – "דנהגו להקל בתשעת הימים לטבול כמנין הטבילות שרגיל לטבול כל השנה, ואין מקפידים לטבול רק פעם אחת".
2. שלא יוסיף על שלושה טבילות.
- (א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ג') – "דהטובל טבילה המותרת בתשעת הימים, שלא יוסיף על שלושה טבילות".
3. אין לטבול יותר מב' פעמים.
- (א) אשל אברהם (בוטשאטש, על המ"א ס"ק מ"א ד"ה עוד) – "טבילה לתקנת עזרא ... ומכל מקום אין לטבול יותר משתי פעמים, וגם מי שאינו מבטל טבילה זו ע"י קור, כי פעם שניה בטוח שהמים נוגעים בכל מקום ע"י שנתלחח הגוף ואין צריך יותר, ודי בזה היטב".
4. רק פעם אחת.

(א) אורי וישעי (טויבש, סי' קל"ט) – "ואינו מותר רק לטבול פעם אחת בצונן לכבוד ש"ק וג"כ אם רגיל לעשות כן בכל עש"ק דוקא ... והיינו לטבול דוקא פעם אחת אבל לא לילך מהשוויטץ להמקוה הרבה פעמים כדי לקרר גופו. דבר זה איסור גמור הוא".
(ב) שדי חמד (פאת השדה מע' בין המצרים סי' א' אות ט') – "ראיתי בס' אורי וישעי ... בס' לק"ט ... ורק טבילה של מצוה לכבוד שבת הותר פעם אחת ולא פעמים רבות".

י. שהיה במקוה.

1. שלא יהו בטבילתם, אלא יש לטבול ולצאת מיד.
(א) הגרשז"א צ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ג') – "לגבי הטובלים בכל יום שלא יהו בטבילתם, אלא יש לטבול ולצאת מיד".
(ב) נטעי גבריאל (בין המצרים ח"א פרק מ"ב הע' כ', כל לשונו מובא לעיל) – "וכ"ש שלא לשהות במקוה".

טו. ליהנות מהטבילה.

1. מותר לכוין ליהנות מהטבילה.
(א) הגר"ש דבליצקי צ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ה טור ג') – "דהטובל בתשעת הימים בע"ש או טבילת עזרא, מותר לכוין ליהנות מהטבילה".

לו. שבת חזון.

א. קציצת צפרנים: לכבוד שבת.

1. עי' לקמן.

ב. בגדי שבת.

1. עי' לעיל.

ג. בגדים חדשים.

1. עי' לעיל.

ד. קטנים ערב שבת: אכילת בשר.

1. אחר חצות יש להקל.
(א) א"ר (ס"ק כ"ד) – "כתב מג"א [ס"ק לא] וזה לשונו, ובהגהות מנהגים [לר"א טירנא, ט' באב אות נט] כתב, מהרא"ק הניח לבניו קטנים לאכול בשר בערב ט"ב שחל בשבת אחר חצות עכ"ל, משמע דס"ל דלגדולים אסור ולקטנים מותר, והא דכתב בשבת משום דמעשה היה בשבת שנשאר להם מסעודת שחרית, עכ"ד מג"א. משמע שהבין דמעשה היה בשבת חל בערב ט' באב, והוא דחוק דיהא אסור לגדולים נגד מנהגינו בסימן תקנ"ב סעיף ו'. ועוד קשה דבהגהות מנהגים כתב נמי בשם מהר"ש, ולקמן [סי' תקנב ס"ק יג] יתבאר דמהר"ש מתיר אף לגדולים, גם בלאו הכי פירושו דחוק. אלא נ"ל פירוש הגהות מנהגים בשבת שחל בט' באב, והתיר בערב ט"ב בערב שבת לקטנים אחר חצות, כיון שיש קצת קדושת שבת אחר חצות".
(ב) בגדי ישע (ס"ק ל"א) – "בא"ר".
(ג) כה"ח (ס"ק קנ"ה) – "ובע"ש אחר חצות מותר ליתן לקטנים כיון שיש קצת קדושת שבת אחר חצות. א"ר שם".
2. לקטנים שלא הגיעו לחינוך יש להקל, אבל לא בהגיעו לחינוך.
(א) מקדש ישראל (בין המצרים סי' כ"ו) – "לקטנים שלא הגיעו לחינוך יש להקל, אבל לא בהגיעו לחינוך ... ולהא"ר יל"ע מהו בער"ש אחר חצות להאכיל בשר לקטנים שכבר הגיעו לגיל חינוך (להתאבל על ירושלים) דדילמא דוקא לקטנים שלא הגיעו לחינוך, אבל כשהגיעו לחינוך אסורים כגדולים [ובהגהות בעל ברוך טעם מפרש דס"ל דלקטנים אין איסור אכילה רק לבשל להם אסור משום שמא יבוא לאכול ממנו על כן בער"ש שמותר לבשל לכבוד שבת מותר להאכיל להם, מיהו יתכן שגם הוא מיירי מקטני קטנים] ... ולמעשה לקטני קטנים ממנ"פ מותר, להמג"א הא ס"ל דאף בשאר ימים מותרין באכילת בשר, ולהא"ר עכ"פ בער"ש הוא ג"כ מתיר, אבל לא לקטנים שהגיעו לחינוך דהיינו שיודעים להתאבל על חורבן ירושלים אין להקל, חדא דלהמג"א לא מצינו שום היתר בער"ש למי שאסור בשאר הימים, ואף להא"ר כתבנו שיתכן שמחמיר בכה"ג".
3. מראי מקומות – מג"א (ס"ק ל"א), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' ח').
(א) נחמת ישראל (פרק כ"ד סעי' ג', הע' ש"ל, דפו"ח הע' שנה"ה) – "קטנים שקשה להם לחכות עד הלילה לאכול סעודת שבת יש להקל להאכילם בשר ויין כבר מע"ש".
(ב) אג"מ (או"ח ח"ד סי' כ"א אות ד') – "ובדבר להאכיל לקטנים בע"ש אחר חצות בשר בט' הימים אין שום טעם להתיר זה דמ"ש הם מגדולים בשביל כבוד שבת ואם מחנכין אותם באיסור אכילת בשר כדאיתא במ"ב בס"ק ע' שאף לתינוקות אין מאכילין בשר כהדגמ"ר ליכא טעם שיהיו מותרין להאכילם בע"ש אחר חצות, ורק אם עדיין לא הרגילום לחכות בימי הקיץ עד אחר מעריב אלא מאכילין אותן סעודת שבת בשעה או כשתי שעות קודם קבלת שבת יכולין אז להאכילן בשר".
(ג) קובץ הלכות (פרק ט' סעי' ג', הע' ג') – "מותר להאכיל סעודת שבת [שיש בו בשר] בער"ש בצהריים לקטנים שהגיעו לחינוך אם הוא סעודת שבת שלהם, אבל אם יאכלו עם המשפחה בסעודת ליל שבת אין להקל. [שאם הם הולכים לישון קודם הלילה וזהו סעודת שבת שלהם מותר להאכילם בשר אז, אבל אם יהיו ערים בסעודת ליל שבת אין להאכילם בשר בערב שבת]".

ה. האם ראוי לקנות פרחים לכבוד שבת חזון.

1. וישמע משה (פר' דברים תשע"ו עמ' ב') – "שאלה: רבים קונים פרחים לכבוד שבת קודש, ומהם יש שעיקר כוונתם היא לכבוד שבת ויש שעיקר כוונתם היא לשמח את האשה שמתענגת על יופיים. והנה בשבת חזון איתא ברמ"א שאין ללבוש בגדי שבת, ואף שנהגו הכל ללבוש בגדי שבת אף בשבת שחל בו תשעה באב, ומשום דבלאו הכי מקרי אבלות בפרהסיא האסורה בשבת, מכל מקום אין להרבות במיני כבוד ותפארת יותר מן הנחוץ. ולכן יש לדון לענין קניית פרחים, האם מי שרגיל בכך כל שבת יכול לנהוג כן גם בשבת זו, או שמכיון שגם אם לא יקנה פרחים לא יהיה בזה זלזול בכבוד השבת עדיף שלא לקנות. תשובה: הגאונים הגדולים רבי חיים קניבסקי ורבי נסים קרליץ שליט"א הורו להימנע מקניית פרחים בשבת זו. וכן הסכימו הגאונים רבי יצחק זילברשטיין, רבי משה שאול קליין, רבי שמאי גרוס, רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א. והגאון רבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א אמר שאם קונה לכבוד אשתו לא יקנה בשבת שחל בה תשעה באב, שאין לנהוג בה מנהג קירוב כמו שכתב הרמ"א סימן תקנד ס"ט, ואם קונה מדי שבת לכבוד שבת, יכול לנהוג כן גם בשבת שחל בה תשעה באב. והגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א אמר שמי שרגיל בקניית פרחים לכבוד שבת אפילו שעושה כן לכבוד אשתו יכול לקנות גם בשבת זו, אבל מי שאינו רגיל בזה לא יקנה פרחים בשבת זו דוקא. והגר"י זילברשטיין אמר דאף מי שקונה לכבוד שבת לא יקנה, דאין לכבוד שבת זו יותר מכפי ההכרח, וכמו שכתבנו בשאלה שמנהג אשכנז שהביא הרמ"א סימן תקנא ס"א שאפילו אין לובשין בגדי שבת, ודיינו שאנו נוהגים ללבוש בגדי שבת, ואין להוסיף ע"ז בדברים שאינם מוכרחים".

ו. שירת לכה דודי בשבת חזון במנגינה עצובה.

1. הגר"א ובנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"א אות ל"ד) – "יש שנהגו בשבת חזון לשיר 'לכה דודי' בניגון של 'אלי ציון' הנאמר בסיום הקינות בתשעה באב (מנהגי פרנקפורט). האם אין זו כאבילות בפרהסיא. תשובה: אין זה שונה מקריאת חלק מהפרשה וההפטרה בנגון של איכה".

ז. מקוה.

1. עי' לעיל.

ח. מראי מקומות.

1. הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ה אות י"ח) – "שאלה: האם יש היתר להציע סדין על המטות לכבוד שבת חזון. תשובה: כמדומה שהמנהג להציע".
הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ב אות ז') – "בשבת חזון נוהג לשיר זמירות שבת כרגיל".

לז [לז] נטילת צפרנים.

א. מקור: הלכה.

1. מחמיר.

(א) ט"ז (ס"ק י"ג) – "נטילת צפרנים דאסור בשבוע זו אבל קודם לזה מותר".
(ב) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ג) – "אין ליטול הצפרניים בשבוע שחל בו ט"ב, אבל 'בע"ש חזון' מותר ליטול הצפרנים, ועיין מל"ח אות י"ג, ובסה"ק מקבציאל כתבתי אם הצפרניים עודפים על הבשר מותר ליטול אפילו בשבוע שחל בו ט"ב, מפני שיש חיוב גדול ע"פ הסוד ליטלם, וכמ"ש ז"ל בעץ חיים שער פרצופי ז'ן פרק א' וז"ל מה שעודף מן הצפורן ויוצא לחוץ מכנגד הבשר זה צריך לחתוך דשם נתלים החיצונים ויונקים בתכלית, לכן עונש המגדל צפרניים קשה מאד עכ"ל, לכן אם הם עודפים ויוצאים לחוץ מותר לקצצם אפילו בערב ט"ב, ועוד אמינא ולא מסתפינא דאם נזדמן לו אבלות של שלשים שלא היה יכול לקוץ בערב ט"ב, והגיע זמן קציצתם ביום ט"ב, שמותר לו לקוץ אותם ביום ט"ב ולא ימתין עד אחר ט"ב כדי שלא יתן שליטה לחיצונים לינק יותר, בפרט יום זה שיש להם תגבורת בו, ועיין מג"א סי' תקנ"א סע"ק י"א ותקנ"ד ס"ק ד' דבאבילות דצנעה ט"ב קיל מאבל ועיין אשל אברהם על כן יקוץ בצנעה".

(ג) שמש ומגן (ח"א סי' ט"ו ד"ה באות ה') – "בספרי חנו' סימן ל"ח דקדקתי מדברי הפוסקים דבשבוע שחל בו ט"ב אסור ליטול הצפרנים, וכת"ר הביא מדברי הרב בן איש חי ז"ל דאם הצפרנים עודפים על הבשר יטלם אפילו בט"ב עצמו ע"ש. ואני אומר גברא אגברא קרמית. ואנן בדידן לא נהגנו כן ומדקדקים שלא ליטול הצפרנים בשבוע שחל בו ט"ב, ומצאנו סמך לזה מדברי הפוסקים, ואין לנו עסק בנסתרות".

(ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ט"ו) - לשונו מובא לקמן.

2. מיקל.

(א) עי' מג"א (ס"ק י"א) – "שמעתי שיש אוסרין ליטול צפרנים כמו באבל ונ"ל דל"ד דזה הוי כמו צנעה ובאבילות דצנעה ט"ב קיל מאבל כמ"ש התו' פ' החולק".

(ב) ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ז) – "מותר ליטול צפרנים וכל שכן בערב שבת או לצורך טבילה אפי' בערב שבת חזון".
(ג) ערה"ש (סעי' ל"ב) – "ונטילת צפרנים יש אוסרין [ט"ז סקי"ג] בשבוע שחל ט"ב ויש מתירין דזהו בצניעה ואינו ניכר כל כך [מג"א סקי"א] ואנחנו נוהגים להקל כי גם לענין נטילת ידיים טוב יותר כשיטלו הצפרנים".

(ד) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ז) – "בסימן תקנ"א סעיף ג' מביא המ"ב בס"ק כ' ולענין נטילת צפרנים יש דעות בין אחרונים [המ"א מתיר] ורבינו אמר שמותר, ושגם באבילות גמור מותר".

(ה) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רכ"ז).

(ו) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ה') – "וקציצת צפרניים, מותר לכולם בכל גוונא".

ז) עי' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ו') – "יש אוסרים לגזוז ציפורנים בשבוע שחל בו תשעה באב. ויש מתירים, וכן הוא מעיקר הדין".
3. מראי מקומות – מ"ב (ס"ק כ', לשונו מובא לקמן).

ב. המחמירים: רק שבוע שחל בו, או גם מראש חודש [לבני אשכנז].

1. רק שבוע שחל בו – קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' ה', לשונו מובא לקמן), בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ג, לשונו מובא לעיל), שונה הלכות (דין ט', "מיהו בזה לכו"ע אין לאסור אלא בשבוע שחל בו ת"ב כ"ה בט"ז"), קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ט"ו, לשונו מובא לקמן), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ז. [ומש"כ בעמ' ח', לכאורה ט"ס]), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ו', לשונו מובא לעיל), הגר"י ברקוביץ שליט"א (שמעתי).
 2. גם מראש חודש [לבני אשכנז] – פסקי תשובות (הע' קכ"ב, "לדעת הרמ"א אה"נ דהו"ל למיסר מר"ח, ובמ"ב אפשר להגיה ואף שחל ט"ב בשבת שרי וכ"ה בפמ"ג א"א סקי"א ובש"א").
 3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ג סי' שנ"ב).
- א) א"ר (ס"ק ז', א"ז סוף ס"ק ט"ז) – "ולענין דין נטילת צפרנים בין המצרים נ"ל דבשבוע שחל ט' באב אסור, אבל קודם השבוע מותר לכל אדם, כיון דגילוח גופיה אינה אלא מנהג הבו דלא לוסף עלוהי. ועוד נ"ל דמדינא אין איסור כלל בנטילת צפרנים, כי בש"ס מו"ק דף י"ח פליגי באבל גופיה, וכיון שלא הוזכר בש"ס ופוסקים מנטילת צפרניים בשבוע שחל ט' באב אין לנו לבדות מלבנו, שהרי כתב הרא"ש סוף תענית שאין ללמוד ט' באב מאבל מסברא, וכמדומה המנהג לאסור מראש חודש".

ג. לכבוד שבת.

1. מיקל.
 - א) מג"א (ס"ק י"א) – "ולכבוד שבת פשיטא דשרי כמ"ש ס"ג וכ"ש לצורך טבילה".
 - ב) יעב"ץ (בסידור) – "וכן צפרנים לצורך שבת מותר ליטול".
 - ג) עי' א"ר (ס"ק ז') – "לכן יש להקל עכ"פ לכבוד שבת ואפילו בשבת שחל ט' באב בו למי שרגיל בכל שבת".
 - ד) פמ"ג (א"א ס"ק י"א) – "וי"ל לכבוד השבת אף שחל ט' באב בשבת י"ל דשרי בערב שבת ליטול הצפרנים אף לט"ז, והוא הדין טבילת מצוה י"ל דשרי".
 - ה) שלחן שלמה (סעי' ה').
- ו) דרך החיים (בין המצרים סי' קכ"ט אות ד') – "נטילת צפרנים מותר לכבוד שבת אפילו בערב שבת של חזון אף שחל ט' באב בשבת ג"כ מותר וכן לצורך טבילת מצוה ג"כ מותר ליטול הצפרנים (שם במ"א ס"ק א)".
- ז) ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ז) – "מותר ליטול צפרנים וכל שכן בערב שבת או לצורך טבילה אפי' בערב שבת חזון".
- ח) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ג) – לשונו מובא לעיל.
- ט) מ"ב (ס"ק כ') – "ולענין נטילת צפרנים יש דעות בין האחרונים אכן לצורך טבילת מצוה בודאי שרי. וכן לכבוד שבת כגון שחל ט"ב בשבת שרי בע"ש ליטול הצפרנים [אחרונים]".
- י) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ו) – "אין ליטול ציפורניים באמצע השבוע, אלא לצורך שבת בלבד. אבל לילדים מותר לגזוז צפורניים".
- יא) הגר"ח פ"ש זצ"ל (דברי חכמים או"ח אות תס"א).
- יב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל' אות ז', עמ' נ' אות ג', בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ז אות ו', עמ' כ"ב אות ג', אב תשפ"א עמ' י"ב אות כ"א) – "קציצת צפרנים לכבוד שבת מותרת, וכן לצורך מצוה".
- יג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ו' סעי' ט"ו) – "מותר ליטול צפרניים בין המצרים, אבל בשבוע שחל בו ט' באב אסור, אבל אם חל ט' באב בשבת, מותר ליטול צפרניים בערב שבת לכבוד שבת".
- יד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ו') – "ובמקום מצוה כגון אשה שאירע לה טבילת מצוה בשבוע שחל בו תשעה באב, בודאי שיש להקל, ובערב שבת חזון פשוט שמותר".
- טו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ז).

ד. לצורך מצוה.

1. מיקל – מג"א (ס"ק י"א, לשונו מובא לעיל), פמ"ג (א"א ס"ק י"א, לשונו מובא לעיל), שלחן שלמה (סעי' ה'), דרך החיים (בין המצרים סי' קכ"ט אות ד', לשונו מובא לעיל), ח"א (כלל קל"ג סעי' י"ז, לשונו מובא לעיל), קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' ה', "קציצת הצפרנים אין לאסור רק בשבוע שחל בו תשעה באב. ואשה לצורך טבילתה מותרת גם אז"), מ"ב (ס"ק כ', לשונו מובא לעיל), כה"ח (ס"ק מ"ט), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג סוף עמ' נ"ח, בין המצרים תשנ"ט עמ' י"ז אות ו', עמ' מ"ו, אב תשפ"א עמ' י"ב אות כ"א, לשונו מובא לעיל), פותח שער (סי' כ"ב סעי' כ"ד), פתחי הלכה (ארטסקרול על נדה, ח"ב עמ' ש"ט, עמ' של"ג), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ו', לשונו מובא לעיל), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ז), פוסקים.

ה. ציפורנים גדולות.

1. מחמיר.
 - א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ט) – "שאלה: מי שיש לו ציפורנים גדולות מאוד שעוברות הבשר, אם מותר לגזוז בבין המצרים. תשובה: לא".

- ע'י הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ח אות א') – "שאלה: האם מותר ליטול צפורנים בשבוע שחל בו ת"ב כשיש חשש חציצה לנטילת ידיים. תשובה: ע'י שונה הלכות סי' תקנ"א דין ט".
2. מיקל.
- (א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ג [לשונו מובא לעיל], רב פועלים ח"ד או"ח סי' כ"ט) – "בענין הצפרנים הנה הרב מהר"ח פלאגי ז"ל בס' מל"ח סי' יו"ד אות י"ג כתב וז"ל בשבוע שחל בו ט"ב המחמיר שלא ליטול צפרניו תע"ב, זכ"ל ח"א במע' העי"ן סי' תצ"ג ועי' א"ז ואש"א בפרי"ו וע"ש ובס' מאמ"ר ונה"ש ובס' נו"ב התיר בשבת חזון ואסר בשבוע עצמה שחל ט"ב ועי' עקרי הד"ט אות י"א ובס' גור אריה עכ"ל ע"ש ומה שיש לציין עוד על האחרונים ז"ל בזה אין כאן שעת הכושר לזה ורק בקיצור אני אומר לענין הלכה **כל שהצפרנים עודפות על הבשר** מותר ליטול מפני שיש חיוב גדול ע"פ הסוד ליטלם וכמ"ש בע"ח שער פרצופי זו"ן פ"א וז"ל מה שעודף מן הצפורן ויוצא לחוץ מכנגד הבשר זה צריך לחתוך כי שם נתלים החצונים ויונקים בתכלית לכן עונש המגדל צפרנים קשה מאד עכ"ל ע"ש וא"כ השתא ודאי הדבר ברור כל שהם עודפים ויוצאים לחוץ מכנגד הבשר חייב לקוץ אותם אפ"י בערב ט"ב אך יזהר לקוץ אותם בצינעה וזה הענין שוה בכל אדם, ועוד אמינא ולא מסתפינא שאפ"י בט"ב עצמו יקוץ אותם בצינעה ולא ימתין עליהם כדי שלא יתן שליטה לחיצונים לינק ח"ו ובפרט בימים אלו יש לחוש לזה יותר אך יעשה בצינעה".
- (ב) ע'י כה"ח (ס"ק מ"ט) – "ונראה אם אפשר יש לחתוך אותם בידי או בשיניו משום דזה אפ"י בתוך ז' אבילות מותר".
- (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' ו') – "ואף מי שנוהג להחמיר בזה, אם צפרניו עודפות על הבשר, רשאי לגזוזם".
- (ד) נחמת ישראל (פרק ז' סעי' ד') – "אם צפרניו גדולים ועודפים על הבשר ויוצאים לחוץ מותר לגזוז אותם אפ"י בעת"ב".
3. מראי מקומות.
- (א) שבט הקהתי (נחמת ישראל פרק ז' הע' קל"ו) – "שיש לעיין **אם מותר לגזוז לגמרי** או רק חלק שעודף על הבשר, וצ"ע".
1. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק מ"ח), הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד סעי' כ"ו), ויברך דוד (ח"א סי' ע'), כל המתאכל עליה (פרק ד').
1. אור לצינון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ד') – "אין לקצץ ציפורניים בשבוע שחל בו תשעה באב. ומכל מקום מותר לקצץ אותן בשינוי, וכגון בידיים או בשיניים, ואף בתשעה באב".

לה מתנות

א. מיקל.

1. דברי שלום (קרויז, ח"ד פסקי הלכות אות פ"א) – "דאין להחמיר יותר ממה שקבלו עליהם".
2. בכרמי יהודה (או"ח תשובה שכ"ח) – "שאלה: האם מותר לקבל או לתת מתנה בתשעת הימים. תשובה: מותר".
3. הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ז אות כ"ז) – "שאלה: האם מותר לתת מתנה לחבירו (כגון בשמחה) בתשעת הימים. תשובה: לא מצינו איסור".
- הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ג שאלה כ"א) – "המ"ב בסי' תקנ"ד כתב בשם המג"א שאין ליתן דורון לחבירו בת"ב כי זה כמו שאילת שלום. האם לפי"ז בתשעת הימים אין איסור. תשובה: אין איסור לתת מתנה ואפילו שיש בזה שמחה כי לא כל דבר שגורם שמחה נאסר".
- הג' הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ד' הע' כ"ה) - לשונו מובא לקמן.
- ע'י הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ח אות כ"ח) – "שאלה: שאלתי מעכ"ת שליט"א האם מותר לתת מתנה לחבירו (כגון בשמחה) בתשעת הימים. וענה מעכ"ת לא מצינו איסור, אבל ראיתי בספר קרא עלי מועד עמ' מ' אות כ"ה וענה מעכ"ת צ"ע. האם שניהם סתירה. תשובה: ע'י שונ"ה סי' תקנ"א דין י"ג".
4. הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק י"ט אלול תשס"ח) – שאלה: האם מותר ליתן מתנה לאשתו בתוך התשעה ימים. תשובה: כן".
5. ויברך דוד (ח"א סי' ע"א) – "דמותר ... אבל מתנה יקרה יש למנוע, דהוא בכלל ממעטין בשמחה ... דעל המקבל אין לאסור לקבלם שאינו דבר התלוי בידו, ומצד מדת דרך ארץ אין למנוע מלקבלו ... ואולי אף לקנותו באלו הימים מותר דמאחר שבדעתו ליתנו לאחר במתנה ואינו מחזיק בו לעצמו ל"ח שמחה אצלו ... שוב מצאתי בס' מקו"ח להחוי"י (סי' תקנ"ב ס"י) דמנהג פשוט שנוסעין מבית לבית בט' ימים ולקבל דורנות כנהוג ועושים סעודת חינוך עיי"ש ... עכ"פ חזינן שאין איסור בנתינת וקבלת מתנות".
6. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ס"ח).

ב. אינו ראוי.

1. אג"מ (שמעתתא דמשה, שמועות משה אות ב') – "אין מן הראוי לתת מתנות בט' ימים".
- ע'י אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שס"ח) – "שאל אם מותר ליתן מתנה בט' הימים, והשיב רבינו שאין ליתן אז מתנה חשובה שיש בו שמחה, וגם בג' שבועות בעצם כדאי להחמיר, אע"ג שמוותר. והראיתי לרבינו שהנהגה בסימן תקנ"ד מביא המ"א בס"ק כ"א ונ"ל דאסור ג"כ לשלוח דורון לחבירו דזהו בכלל שאילת שלום כמ"ש ביו"ד שם, ואמר רבינו שידוע לו את זה, אבל מ"מ המנהג להחמיר בכל ט' הימים".
2. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' כ"ו) – "ולתלמיד מחו"ל שנסע לבית הוריו והכין מתנות ליתן להוריו ואחיו כנהוג, הורה רבנו שלא יתנם בתשעת הימים, רק יוכל להודיעם שהביא עמו מתנות ליתנם לאחר תשעה באב".
- הגרשז"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ז) – "לכתחילה אין לשלוח מתנות בתשעת הימים".
- (א) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "אין סתירה 'באין אפשרות ליתן אח"כ".

3. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות כ"א) – "אין לתת מתנות בתשעת הימים, וכן אין לשלוח פרחים שזה כמו מו"מ של שמחה, אבל בנתינת מתנה לבר מצוה יש להקל".
 הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה, נישואין ושבע ברכות) – "**בימי בין המצרים** ראוי שלא ליתן מתנות הנהוגות שנותנים לכלה, כגון טבעת ושעון, אלא ידחווהו לאחר תשעה באב".
 הגריש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות ט') – "עדיף שלא לתת מתנה לבר מצוה בט' הימים - ויתן לו אח"כ אך אין זה אסור מעיקר הדין".
 הגריש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות ט') – "אין לתת מתנה לכלה בט' הימים - ויתן לה אח"כ (ואף לשבת עליה לתורה)".

ג. מחמיר: במתנה יקר.

1. קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' ט', הע' ח) – "אסור ליתן מתנה יקר ערך לחבירו בתשעת הימים. ולכן, מי שמתאכסן אצל חבירו, לא יתן מתנה יקר ערך לבעל הבית. אך יש בזה עצה, שיתננו לבעה"ב בלי להקנותו לו עד אחר ט"ב. [והקשיתי למו"ר שליט"א דמשמעות הפוסקים דמותר לתת מתנה בט' הימים, דהא כתב המג"א סי' תקנ"ד סקכ"א דאסור בתשעה באב לתת דורון לחבירו דזה בכלל שאילת שלום, והובא במ"ב שם סקמ"א, ומשמע דבשאר ימי בין המצרים שרי. והשיב מו"ר, דהתם קאי בכל סוג מתנה, אפי' אינו יקר ערך ולית בי' שמחה כ"כ, דאפי' בזה אסור בט"ב משום שאילת שלום, אבל בנידו"ד דהוי מתנה יקר ערך דאית' בי' שמחה, אסור משום משא ומתן של שמחה שנזכר בשו"ע סי' תקנ"א סעי' ב]".
 קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' י') – "גם מי שמוזמן לבר מצוה וכדומה, לא יתן מתנה יקר ערך לבחור הבר מצוה, אא"כ יתננו לו בלי להקנותו לו עד אחר ט' באב".
 קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' י"א, פרק ט"ו סעי' ז') – "מי שמתארס אחרי ר"ח אב, שהדרך לתת מתנות יקר ערך להכלה, יתננו לה באופן שאינה קונה את המתנות עד אחרי ט"ב".

ד. מראי מקומות – קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' ט' - סעי' י"ב), נחמת ישראל (פרק ה'), מעדני אשר (פר' דברים תש"ע עמ' ג').

1. רבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה אות א') – "נשאלתי אם מותר לקבל מתנה **בין המצרים**. ונראה דיותר טוב שיאמר שכעת לא מקבלים. אבל אם לא יקבל כעת זה יהיה דבר האבוד דשוב לא יקבל הלא אפי' בחוה"מ מותר וא"כ יקבל וילבש אחרי ט"ב. ובתשובה אלי בעין חיים ח"ב סימן ט"ו אות קל"ב כתב לי כ"כ בדבר האבוד מותר וילבש אחר ט"ב ואם אינו דבר האבוד אסור לו לקחת ויבקשו שיתן לו אחר ט"ב".
 רבבות אפרים (ח"ג סי' של"ו) – "וצ"ע בזה".

ה. לענין בר מצוה.

1. מיקל.

א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד ס"ק י"א) – "ונותנים לנער הבר מצוה מתנות כנהוג, אע"פ שהמנהג להמנע מנתינת מתנות בתשעת הימים".

ב) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' כ"ד אות ז', הע' י"א, בין המצרים תשנ"ט עמ' י' אות ז', אב תשפ"א עמ' ד') – "אין איסור בנתינת מתנה לבר מצוה וכדו' בימי בין המצרים [דרך בת"ב כתבו האחרונים שאין ליתן מתנה]".

ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (נחמת ישראל פרק ה' הע' ק"א) – "בדידי הוה עובדא שקבלתי ספר במתנה מהגר"ש דבליצקי שליט"א [זצ"ל] בב' באב, ושאלתי את הגאון הנ"ל שליט"א ואמר שספר מותר לתת במתנה ואפי' בט' הימים".

ד) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' ל"ד [דפו"ח, הע' ל"ה]) – "שלא מצינו בזה שום איסור".

ה) אבלות החורבן (סוף עמ' ק"מ, הע' שם) – "ראוי שלא לתת מתנות בימים אלו, לפיכך מי שהביא מתנות לקרוביו וידידיו יתנם לאחר ט' באב. לתת מתנה ביום הבר מצוה, או ביום ברית המילה צ"ע [משום דהוי כהפסד, שהרי אם לא יביאו את הדורון ביום הבר מצוה יש להניח שרבים ישכחו לתת לאחר מכן והרי זה כהפסד]".

ו) הגר"ח זצ"ל (מכתב לבחור הבר מצוה שלמה זלמן שטילרמן תמוז תשע"ג, תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק כ"ח) – שאלה: "יהיה לי במוצ"ש פרשת מטות-מסעי בר מצוה כ"ט תמוז. רציתי לשאול... האם אני יכול לקבל מתנות בתשעת הימים". תשובה: "יכול".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שכ"ט) – "שאלה: אם מותר ליתן מתנה לבר מצוה בימי בין המצרים. תשובה: המנהג להקל".

1) לענין ליתן ספר מתנה לבר מצוה, עי' הג' הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ד' הע' כ"ה) – "צ"ע (א"ה טעם רבנו שליט"א משום שאמרו ממעטין במשא ומתן ויתכן שגם בזה יש למעט, ואמנם אינו חמור כמו ט"ב שאסרו לגמרי אבל מ"מ אינו ברור להתיר לגמרי לתת מתנות, ואם רוצה לתת מתנה לבר מצוה יש **עצה** למסור לו המתנה ולא יקנה לו עד אחרי ט"ב, כ"ז שמעתי מרבנו הגר"ח שליט"א [זצ"ל]. ויש שהקשו ע"ז דכיון שאסרו מו"מ משום שמחה שוב אין נ"מ אימתי חלות הקנין, והעיקר תלוי במסירה. ורבנו שליט"א השיב ע"ז: כיון שיכול לחזור בו ועל פי דין אינו כלום לא אסרו חז"ל ופשוט עכ"ל)".

ז) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ז) – "שאלה: האם מותר להביא מתנה לחתן בר מצוה בתשעת הימים. תשובה: כן".

ח) מקדש ישראל (סי' פ"ג) – "בט' ימים אי מותר ליתן מתנה לחבירו. תשובה - מותר (אבל לא כלי כסף וזהב וכדומה דברים של שמחה) מיהו יש למנוע מלקנות מתנה יקרה... וזה דלא כמו שכ' בשו"ת רבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה) שלא ליתן מתנות בהתשעת הימים עיי"ש, ועפ"ד ראיתי שלא לקנות מתנות לבחור שנעשה בר מצוה בהתשעת הימים, ועיי"ש שמה"ט אין (לגדול)

לקנות לעצמו ספרים בהט' ימים מלבד מה שצריך לו אז, וע"ע המובא בס' נחמת ישראל (פ"ה הערה צ"ז), ולענ"ד להקל כנ"ל. וספרים פשיטא דמותר לקנות לבחור בר מצוה, אלא שיל"ע מהו אם מותר לקנות לו 'סעט' ספרים יקרים שהוא שמחה יתירה להמקבל, ומסתבר להקל".

ט) אור לארבעה עשר (פרק כ' סעי' כ"ד) – "אפשר לתת לו ספרים במתנה לדורון דרשה כנהוג".

י) קרא עלי מועד (פרק ד' סעי' י"ג) – "ונראה דמותר ליתן ספר מתנה לבר מצוה בתשעת הימים".

2. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק ה' הע' ק"א), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' ז').

א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' ה') – "אין נכון ליתן מתנה חשובה לנער הבר מצוה מראש חודש אב, אכן אם חושש שאם לא יתנו ביום הבר מצוה ישכח לגמרי מליתן, מותר לתת, וספרים מותר לתת בכל ענין".

לט] שאר דברים.

א. טיול.

1. מיקל.

א) שרגא המאיר (ח"ז סי' צ"ד אות א') – "לא ידעתי האיסור, מבוואר באו"ה סי' תקנ"ד סעי' כ"א שלא ילך ויטייל בתשעה באב, ומשמע אבל מר"ח עד ת"ב מותר".

2. מחמיר.

א) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ה ח"ג פרק ס"ט אות א') – "אין ללכת לטיולים ובילויים בט' הימים".

3. מראי מקומות.

א) בכרמי יהודה (או"ה תשובה שכ"ט) – "שאלה: האם מותר לטייל בתשעת הימים. תשובה: יש להמנע אם לא לצורך בריאות".

ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' קצ"ו אות צ"ד) – "מה הכוונה ב'משנכנס אב ממעטים בשמחה' למעשה. תשובה: נראה שכלול בזה כל מיני שמחה, ואין להרבות בטיולים ושאר תענוגים, וכדומה".

ב. קניית ספרים.

1. מיקל.

א) הגר"ש"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תפ"ז) – "מותר לקנות ספרים חדשים בתשעת הימים דאין בזה שמחה שהרי אין מברכין על כך ברכת שהחינו, וגם דהוי צורך מצוה".

ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' קס"ח ד"ה מותר) – "מותר לקנות ספרים חדשים, אע"פ שהוא שמח בהם, שכיון שהוא דבר של מצוה מותר".

2. ראוי להמנע.

א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ו סעי' א') – "וכן ספרים, ראוי להמנע מלקנותם אלא אם כן צריך להם עכשיו או שחושש שלא ימצאם לאחר זמן או שיתקרו".

3. רק דברים הצריכים.

א) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ד' הע' ל"ב) – "מותר לקנות ספרים חדשים הנצרכים ללימודו".

ב) הגר"ח"ק זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ד' אות כ"ד) – "בט' הימים (א"ה ר"ל דדוקא אם צריך ללמוד בהם בט' הימים מותר)".

ג) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק כ"ח תמוז תשס"ו) – "שאלה: האם מותר לקנות ספרים. תשובה: לצורך למוד - כן".

ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ב סעי' י"ז) – "מותר לקנות ספר שנצרך לו ללימודו בתשעת הימים, אבל לקנותו סתם בלי צורך מיוחד באותו עת, אסור".

4. מראי מקומות.

א) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ה ח"ג פרק ס"ט אות כ') – "מותר לקנות ספרי לימוד, אך לא ספרי קריאה ... אלא שעדיף לקנות ספרים קודם תשעת הימים".

הגר"ש"א זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' י"ג אות י"ב) – "מותר לקנות ספרי קודש בתשעת הימים רק שיקפיד ללמוד בהם קצת בתשעת הימים".

ג. לצחצה פמוטים בתשעת הימים.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קנ"א) – "שאלה: האם מותר לצחצה פמוטים בתשעת הימים, או לא. תשובה: יתכן שאסור".

2. קובץ הלכות (בין המצרים פרק ח' סעי' ג') – "אין איסור לצחצה כלי כסף בתשעת הימים".

ד. מראי מקומות.

1. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

There is a bike ride taking place sunday July 15th (3rd of Av). It's a 70-100 mile bike ride that I like to do every year. This year, as it falls out during the 9 days, I'm wondering if there is a reason for me not to do it. Biking is a normal daily activity for me but of course this ride would be more than my typical ride.

R' Y. Berkovits wrote: **Technically**, it is not assur as it does not fit into any of the categories of d'varim ha'asurim from the beginning of Av. Chazal would almost certainly have assured it because of hesech

ha'adas from aveilus. L'maaseh, if one is not focused on aveilus anyway I see no reason not to join. Perhaps one should consider how he could be more focused.

סעודה המפסקת

סימן תקנ"ב

- [א] סעודה המפסקת - סעיף א'.
 [ב] לא יאכל שני תבשילין.
 [ג] פירות - סעיף ד'.
 [ד] מה שנוהגין לאכול - סעיף ו'.
 [ה] דרך ישיבה - סעיף ז'.
 [ו] כל אחד ישב לבדו - סעיף ח'.
 [ז] זמן אכילת סעודת המפסקת - סעיף ט'.
 [ח] כשחל ת"ב באחד בשבת - סעיף י'.
 [ט] תפילה - סעיף י"ב.

א. סעודה המפסקת - סעיף א'.

א. מקור.

1. משנה (תענית דף כו): – "ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין, לא יאכל בשר ולא ישתה יין".
2. גמרא (תענית דף לו): – "ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין כו'. אמר רב יהודה: לא שנו אלא משש שעות ולמעלה, אבל משש שעות ולמטה מותר. ואמר רב יהודה: לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה, אבל בסעודה שאינו מפסיק בה מותר. ותרוייהו לקולא. וצריכא, דאי אשמעינן בסעודה המפסיק בה הוה אמינא: אפילו משש שעות ולמטה, קמשמע לן: משש שעות ולמעלה. ואי אשמעינן משש שעות ולמעלה הוה אמינא: אפילו בסעודה שאינו מפסיק בה, קמשמע לן בסעודה המפסיק בה".

ב. סעודה מפסקת מצוה.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ז) – "שאלה: אם סעודה המפסקת הוי מצוה כמו באכילת עיו"כ. תשובה: יתכן".
2. מראי מקומות – משנת יוסף (ח"י סי' צ"א).
 (א) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ט אות ז') – "שאלה: מה טעם לא נאמרה שיש מצוה להרבות במאכל בערב ת"ב כמו בערב יוה"כ. תשובה: ת"ב כמו כל ת"צ".

ג. חולה שלא צם: מי אוכל הסעודת המפסקת.

1. אפילו מי שאינו מתענה.
 (א) הגר"ש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' ב') – "גם אם יודע שלא יתענה בתשעה באב מפני חולי וכדו', מכל מקום אוכל את הסעודה המפסקת".
 (ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שנ"ח אות ז') – "אף מי שאינו מתענה בת"ב (כגון חולה), אסור לאכול בסעודה זו ב' תבשילין".
 (ג) הגר"ש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ט) – "גם מי שאינו מתענה בתשעה באב (כגון חולה) חייב בסעודה המפסקת".
 (ד) שבת הלוי (ח"י סי' פ"ג) – "מי שלא צם בתשעה באב, האם יש ג"כ חיוב סעודה המפסקת או שמא אצלו לא שייך כן מכיון שממשיך לאכול. תשובה: הלב נוטה דהוא ג"כ מחויב כיון דגם מי שאוכל בט"ב דיני תענית עליו כמש"כ הח"ס בתשובה דלא הותר לו אלא הנצרך, לא יותר, ועוד דבסעודה המפסקת יש דינים שיכול לקיימם כמו איסור ב' תבשילין וישיבה ע"ג קרקע ועוד".
 (ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ט).
 2. דעת הגר"ח"ק זצ"ל.
 (א) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ד) – "שאלה: חולה שאין צם בת"ב אם צריך לאכול סעודה מפסקת. תשובה: מצוה. [אולי יתרפא]".
 (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ה שאלה ל') – "שאלה: חולה שאינו צם בת"ב האם יש ענין שיאכל סעודה מפסקת. תשובה: ביו"כ יש שאלה אבל בט"ב אין שום ענין".
 (ג) הגר"ח"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קל"ז אות ב') – "טוב ליזהר".
 3. מראי מקומות – תורת היולדת (פרק מ"ח הע' י"ח, "וצ"ע").

ד. קטן בסעודה מפסקת.

1. מחמיר.
 (א) מעם לועז (פר' ואתחנן עמ' ש"ב, הע' קמ"ד) – "תינוקות שכבר הגיעו לגיל עשר, ובפרט אלו הלומדים יפה ויש להם דעת להתאבל על ירושלים, אין נותנים להם בסעודה זו אלא מה שאוכלים הגדולים ולא שאר דברים. [הלכות קטנות ויד"א קצור של"ה]".
 (ב) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שפ"ט) – "שאלה: קטן שאין צם בת"ב, אם צריך להנכו לאכול סעודה מפסקת. תשובה: כן".
 עי' הגר"ח"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק כ"ז הע' כ"ג) – "וקטנים שהגיעו לחינוך טוב לחנכם ג"כ זה".
 (ג) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ד סעי' א') – "והני מילי בקטנים שיש להם דעת להתאבל על ירושלים".
 (ד) פסקי תשובות (אות א', הע' ג') – "וגם את הקטנים שהגיעו לגיל שיודעים להתאבל (אף שאינם מתענים) יש לחנך לאכול סעודה המפסקת בפת וביצה ואפר. [מעם לועז דברים, וגיל הקטן לענין זה י"א תשע וי"א עשר]".
 (ה) עי' נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' ו') – "וקטנים שהגיעו לחינוך טוב לחנכם ג"כ זה".
 2. מראי מקומות – תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ט"ו ד"ה ולא).

ה. אונן בסעודה מפסקת.

1. מחמיר.

- (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ש"צ) – "שאלה: אם אונן חייב בסעודה מפסקת. תשובה: ודאי פיקו"נ".
 (ב) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ט"ו).

ב] לא יאכל שני תבשילין.

א. מוצרי חלב.

1. הוי תבשיל.
 (א) עמק הלכה (זאב, אר"ח סי' קנ"ב).
 (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ח סעי' ב', הע' ב') – "מוצרי חלב כגון חמאה וגבינה ושמת דינם כתבשיל לענין סעודה מפסקת, ואין לאוכלם אם אוכל כבר תבשיל אחר".
 (ג) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"מ) – "שאלה: אם גבינה לבן וחמאה הוי תבשיל לסעודה מפסקת. תשובה: כן".
2. אינו תבשיל.
 (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות י') – "גבינה, לבן, חמאה וכדו' אינם תבשילים, ומותר לאכול כולם למי שצריך להם".
 (ב) מראי מקומות – ארחות חיים (ס"ק ב', לשונו מובא לקמן).
 (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שנו"ז אות ה') – "משקה, כגון חלב שנתבשל חשיב תבשיל, לענין איסור אכילת ב' תבשילין ערב תשעה באב".

ב. עוגות ומאפה.

1. הוי תבשיל.
 (א) התעוררות תשובה (ח"ג ס' שמ"ט) – "אבל מטעם אחר נראה לי שאסור בכה"ג לאכלם אפי' לשיטות שסוברים שאין לו דין פת הבאה בכיסנין, דהא מ"מ מאכל חשוב הוא הרי אין אוכלים אותו אלא לתענוג לפעמים אחר הסעודה, ומטעם זה כתב המג"א (סי' תקנ"ב סק"ב) דאין לאכול דגים בסעודה המפסקת עיי"ש, וכ"כ שם הרמ"א (ס"א) דלא יאכל אחר סעודתו צנון ומליח כדי שיתנהג בפרישות, ועיי"ש במג"א (סק"א) דאין לשתות שכר בסעודה המפסקת, והכל מטעם זה".
 (ב) אג"מ (שמעתתא דמשה שמועות משה אות א') – "דבר האפוי הוא בכלל תבשיל, ואסור לאכלו עם דבר מבושל בסעודה המפסקת דהוי ב' תבשילין".
2. אינו תבשיל.
 (א) אשל אברהם (בוטשאטש, ד"ה עוד מצאתי) – "נראה דפת איננו מכלל תבשיל כלל ... וצלי הרי מפורש בש"ע הק' שהוא בכלל תבשיל להא מלתא. ונראה בזה ב' טעמים ... ואם כן מוכרע מזה שאין אפוי בכלל תבשיל בזה".
 (ב) ארחות חיים (ס"ק ב') – "כ' בא"א מהגה"ק מבוטשאטש שאפוי איננו בכלל תבשיל לגבי זה ואין קפידא רק בצלי' ובישול וכן נראה דלא שייך בישול בהמסת חמאה ע"י לחם חם לענין זה. וגם מלח כמבושל איננו בגדר תבשיל לענין זה יעו"ש שהאריך בענין זה".
 (ג) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שנו"ז אות ו') – "אין איסור באכילת מזונות בסעודה זו".
 (ד) אור לציון (ח"ג פרק כ"ח סעי' ב', הע' ב') – "מיני מאפה אינם חשובים כתבשיל לענין סעודה מפסקת, ומותר לאכול אף כמה מיני עוגות גם אם אכל תבשיל אחד בסעודה זו. ובלבד שלא יאכל אותם לתענוג אלא לשבוע מהם. וכמו כן אין לשתות משקאות של תענוג, כגון קולה וכדומה".
 (ה) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות י') – "וכל איסור בתבשיל זה דוקא במיני תבשיל, אך בדברי מאפה אין קפידא, ויכול לאכול כמה מיני מאפה שירצה".
 (ו) עי' רבבות אפרים (ח"א סי' שע"ו).
3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' י"ב).
 (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"א) – "שאלה: אם עוגות ומיני מאפה הוי תבשיל לסעודה המפסקת. תשובה: כן".
 (ב) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים ס"ק ג' אות ב') – "שאפוי אינו בכלל תבשיל".
 (ג) הגר"ח זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שע"ו) – "אפיה אינה כבישול".

ג. ממרחים.

1. אינו תבשיל.
 (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות י') – "כמו כן, מרגרינה וריבה אינם נחשבים תבשיל".
 (ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ו' הע' ט') – "ממרח שעל הלחם כגון ריבה וכדומה מסתבר שלא נחשב כתבשיל אף אם הריבה מבושלת".
 (ג) נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' י"ד) – "חמאה מרוחה על לחם אין נקרא תבשיל, וכן מותר למרוח חמאת בוטנים או ריבה או גבינה או מיונו וכדו'".
2. מראי מקומות – ארחות חיים (ס"ק ב', לשונו מובא לעיל).
 (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ב, קרא עלי מועד פרק ו' הע' ט') – "שאלה: אם ממרח שוקלד, או ממרח בוטנים הוי תבשיל לסעודה המפסקת. תשובה: יתכן".
 (1) אמנם עי' הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק כ"ז דפו"ח הע' מ"ט, [שחזור מדפו"י הע' מ"ב]).

ד. תה וקפה.

1. מחמיר.

א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ח סעי' ב', הע' ב') – "וראוי להמנע משתיית תה או קפה בסעודה מפסקת אלא הזקוקים לכך, כגון זקנים וכדומה. [והנה נחלקו הפוסקים אם משקים הווי בכלל תבשיל לענין סעודה מפסקת או לא. והחיד"א במחזיק ברכה שם אות א' האריך בזה, וכתב שאינו בכלל תבשיל. וע"ש שלדעת הזרע אמת חשוב תבשיל, ולא התיר אלא במקום חולי. וראה עוד במ"ב שם ס"ק י"א ובבא"ח פרשת דברים אות י"ט. ולמעשה יש להחמיר בשתיית קפה ותה ושאר מים רתוחים אלא אם כן לזקוקים לכך, וכגון זקנים הצריכים לזה. ובכלל זה אף חלב שנתבשל ע"י פיסטור שמטעם זה יש להמנע משתייתו בסעודה מפסקת אם אוכל תבשיל אחר. (וראה בספר אור לציון תשובות ח"ב פרק י"ד תשובה י"ח). ובכל אופן לכתחילה אף ראוי למי שאפשר לו שלא לשותות אלא מים בלבד, וכמבואר בשו"ע שם סעיף ו'"]".

ב) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה של"ט) – "שאלה: אם תה וקפה חשיב תבשיל לסעודה המפסקת. תשובה: יזהר".
2. מיקל.

א) שע"ת (ס"ק א') – "וע' במחזיק ברכה שבזרע אמת כתב שאין לשותות קאווי או טייע בסעודה המפסקת אם לא במקום חולי ומחזיק ברכה כתב שמנהג פשוט בא"י ומצרי' וכל הגלילות לשותות קאווי אף הבריאים ואמרתי ללמוד זכות על רבנן קדישי כו' דאכילה שני תבשילין דוקא אסור ולא שתי' והאריך ועוד דמשקה שחיימוהו או הרתיחיהו לא מיקרי תבשיל כדמוכח בנדריים דף מ"ט בהא דפריך והא מתבשיל נדר ע"ש וגם אין בקאווי משום שררה ועונג דמקרוב נתפשט בעולם מאד ואפי' העניים רגילים בו אבל מים מבושלים בקנה זרע גד עם צוקר שהיא תענוג ומנהג עשירים לא היתר אלא לחול' דחש במעיו".

ב) ערה"ש (סעי' ט') – "ושתיית טיי"א וקאווי"א נ"ל דלא חשיב מין תבשיל כלל שאין זה אלא כשתיית מים או שארי משקים המותרים לבד יין ויש שמסתפק בזה ולא ידעתי למה [עש"ת שכן מנהג פשוט בארץ ישראל ובמצרים לשותות קאווי"א בסעודה המפסקת]".

ג) כה"ח (ס"ק ט') – "אמנם המחזיק ברכה ...".

ד) פאת שדך (ח"ב סי' קכ"ג).

ה) עטרת יהושע (אות רמ"ב) – "אמר לי שאפשר להקל לשותות בסעודה המפסקת קאווע או טיי, ואין בזה משום שני תבשילים, ואמר שכן ראה גם אצל רבינו הק' בעל יואל משה זיע"א ששתה בסעודה המפסקת".

ו) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות י"א) – "וקפה, תה, שוקו וחלב, אינם נחשבים כתבשיל, ומותר לשותותם כולם וחוי' מזה עוד תבשיל".

ז) רבבות אפרים (ח"א סוף סי' שע"ו).

ח) נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' ט"ז, דפו"ח סעי' י"ז) – "קפה או תה אינם נחשבים כתבשיל ומותר לשותותם מלבד התבשיל שאוכל בסעודה המפסקת".

ט) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קי"ג).

3. מראי מקומות.

א) תורת חיים (ס"ק ו') – "עשע"ת ... ולענ"ד פשוט שיהי' מתנה שרוצה לשותות עוד אחר סעודה מפסקת, וא"כ שפיר רשאי לשותות הכל ויוצא כל הדיעות, וכן ראיתי מאמ"ו ז"ל ששתה קאווע אחר הסעודה המפסקת".

ג. פירות - סעיף ד'.

א. מותר לאכול כשהם חיים, ואפי' כמה מינים – מחבר (סעי' ד', "מותר לאכול פירות כשהם חיים, אפילו כמה מינים"), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ח אות ו', בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ד אות ו').

1. בן איש חי (שנה א' פר' דברים סוף אות י"ט) – "ואף על גב דמותר לאכול פירות חיים כמה מינים, מ"מ נכון למעט הנאותיו בסעודה זו ולא ירבה בפירות, ורק יאכל פרי הצריך לו בשביל התענית כמו פרי שקורין רק"י שצריך מאד במדינות אלו בשביל החום".

ד. מה שנוהגין לאכול - סעיף ו'.

תענית (סוף דף ל.) – "אמר רב יהודה אמר רב: כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי: ערב תשעה באב מביאין לו פת חרבה במלח, ויושב בין תנור לכיריים, ואוכל, ושותה עליה קיתון של מים, ודומה כמי שמתו מוטל לפניו".

א. פת חריבה במלח וקיתון של מים – מחבר (סעי' ו', "מי שאפשר לו, לא יאכל בסעודה המפסקת אלא פת חריבה במלח וקיתון של מים"), קיצור שו"ע (סי' קכ"ג סעי' ג').

ב. אפר: לטבל אחר אכילתן פת באפר ולאכול – עי' רמ"א (סעי' ו', "ויש מחמירים לטבל אחר אכילתן פת באפר ולאכול, על שם ויגרס בחצץ וגו' (איכה ג, טז)"), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות א'), עי' ח"א (כלל קל"ד סעי' ב'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ג סעי' ג'), עי' ערה"ש (סעי' ה'), נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' ח').

ג. ביצים – הג' מיימוניות (הל' תעניות פרק ה' הל' ט' אות צ'), "ואוכלים ביצים מבושלות קרות וקשות כדאמר' מה ביצה מגולגלת אף אבילות גלגל שחוזר בעולם ע"כ"), עי' רמ"א (סעיף ה', "ויש נוהגים לאכול ביצים קשים, שהוא ג"כ מאכל אבילים"), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות א'), ח"א (כלל קל"ד סעי' א'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ג סעי' ג'), עי' ערה"ש (סעי' ה'), מ"ב (ס"ק י"ג, "וכן המנהג אצלינו שאוכלים ביצים לבד משום אבילות וכמש"כ בהג"ה").

1. קרים (cold) – הג' מיימוניות (הל' תעניות פרק ה' הל' ט' אות צ', לשונו מובא לעיל), מג"א (ס"ק ו'), באה"ט (ס"ק ז'), שלחן שלמה (סעי' ב'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות א'), ערה"ש (סעי' ה'), נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' י"ח), ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' קי"א).
2. מראי מקומות – פמ"ג (א"א ס"ק ו'), "מ"א בשם הגהות מיימוניות פרק ה' תענית. ואיני יודע טעם דוקא קרים, ועיין סימן תר"ח בט"ז ופרי חדש ביצים מרבים זרע. ואפשר דוקא חמים, לכן אין לאכול קודם התענית", הו"ד בכה"ח (ס"ק ל"ג), מ"ב (ל"מ).

ד. דרך אכילה.

1. בטבילת פת באפר, לומר זה הוא סעודת ת"ב – גר"א (על סעי' ו'), "ויש מחמירים. ירושלמי שם רב מן דהוה אכיל כל צרכיה הוה צבע פיסתיה בקיטמא ואמר זו היא עיקר סעודת ט"ב לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שיני הכפישני באפר", מ"ב (ס"ק ט"ז), שעה"צ ס"ק י"ב, "באפר. ואומר זהו סעודת ט"ב [ירושלמי בשם רב דעביד הכי (בית יוסף)]", כה"ח (ס"ק ל"ו), נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' ח'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קי"א).

ה. שותה מים בערב תענית: האם מברכין.

1. עי' סי' ר"ד סעי' ז', לשיטת ומראי מקומות.

[ה] דרך ישיבה - סעיף ז'.

- א. לישב על גבי קרקע – מחבר (סעי' ז'), "נהגו לישב על גבי קרקע בסעודה המפסקת", שלחן שלמה (סעי' ג'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות א'), ח"א (כלל קל"ד סעי' ג'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ג סעי' ג'), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ט אות ט'), בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ד אות ט').
1. לא ישב על קרקע ממש – שע"ת (ס"ק ח'), "מ"מ נראה כיון שמותר ליישב על השק יש לעשות כן לחוש לדברי קבלה שכתב מהר"ש", בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות כ'), "בסעודה המפסקת לא ישב ע"ג כרים אלא על מחצלת או כסות דק, ולא ישב על קרקע ממש כי ד"ז קשה הוא ע"פ הסוד. ומותר לישב ע"ג נסר שאינו גבוה טפח", כה"ח (ס"ק ל"ט, עי' ס"ק מ'), נחמת ישראל (פרק כ"ז הע' כ"ב).
2. הגרה"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות ג') – "בסעודת המפסקת יושב על כסא רגיל, אבל כשאוכל את הביצה בסוף הסעודה יושב ע"ג כסא נמוך ומטבל הביצה באפר, ואומר זוהי סעודת ט"ב. [ודלא כשו"ע ... ואמר לי שכך נהגו אצלם]".
- ב. אין צריך לחלוץ מנעליו – רמ"א (סעי' ז'), "ואין צריך לחלוץ מנעליו", שלחן שלמה (סעי' ג'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות א'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ג סעי' ג'), נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' ד').

[ו] כל אחד ישב לבדו - סעיף ח'.

- א. כדי שלא יתחייבו בזימון, ויברך לעצמו – מחבר (סעי' ח'), "יש לזוהר שלא ישבו שלשה לאכול בסעודה המפסקת, כדי שלא יתחייבו בזימון; אלא כל אחד ישב לבדו ויברך לעצמו", גר"א (על סעי' ח'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות א'), ח"א (כלל קל"ד סעי' ד'), בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות כ'), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ח אות ז'), בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ד אות ז'), נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' ה').
1. מראי מקומות.
- א) הגרה"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ק"ע אות ח') – "שאלה: שו"ע סי' תקנ"ב סעי' ח' מאי שנא דין סעודה המפסקת מדין סעודת אבלות לענין זימון שבאבלות חייבים בזימון. תשובה: כאן אין לעשותה סעודה חשובה".
- הגרה"ק זצ"ל (עיון הפרשה חל"ו עמ' ע"ח) – "עי' שונה הלכות סי' תקנ"ד דין ד' ולא כמו ביוה"כ".
- 1) מראי מקומות – עיון הפרשה (חל"ו עמ' ע"ט - עמ' פ"ז).

ב. בדיעבד: ישבו ג' ביחד.

1. לא יזמנו.
- א) מג"א (ס"ק ט').
- ב) א"ב (ס"ק י').
- ג) פמ"ג (א"א ס"ק ט').
- ד) שלחן שלמה (סעי' ד').
- ה) דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות א').
- ו) ח"א (כלל קל"ד סעי' ד').
- ז) מ"ב (ס"ק י"ט) – "ובדיעבד אף אם ישבו ג' לא יזמנו דלא חשיב קביעות [אחרונים]".
- ח) כה"ח (ס"ק מ"ג).
- ט) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ח אות ז'), בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ד אות ז') – "ואף בדיעבד אם ישבו ג' לא יזמנו".
- י) משנת יוסף (חי"ג ס' ר').
- יא) נחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' ה').
- יב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קי"ד, עי' פרק ו' הע' ל"ז).
2. יזמנו.

- א) ערה"ש (סעי' ו') – "ואם אירע שאכלו ג' כאחד יזמנו כן פסק הטור ובשם ר"י כתב שלא יזמנו ותמה הטור על זה ע"ש וי"א הטעם דלא חשיב קביעות אא"כ הסבו או ישבו בשלחן אחד כמ"ש בסי' קס"ז והכא אין דעתן לקבוע כיון שכל אחד אוכל על שלחן קטן בפ"ע [מג"א סק"ט] ולכן אם אירע ששלשה אכלו על שלחן קטן כאחד בוודאי יזמנו".
- ב) דברי שלום (מזרחי, ח"ד סי' ע"ח) – "ואם ישבו יחד על שולחן אחד מזמנין כיון שנתחייבו בזימון **ואם היו עשרה** יזמנו בלא שם כיון שיש חולקין וס"ל שאין מתחייבין בזימון אפילו כשישבו יחד דלא תשיב קביעות".
3. מראי מקומות – נהר השלום (ס"ק ג'), בית מתתיהו (ח"ב ס' ל"ב אות ג').

ג. יאמר על נהרות בבל.

1. הגרצ"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה כ"ג, הע' כ"ב) – "שאלה: בסעודה מפסקת שבערב תשעה באב האם יש לומר על נהרות בבל או שיר המעלות מאחר והוא זמן שאין אומרים בו תחנון [וכמ"ש השו"ע בסי' תקנ"ב סעי' י"ב]. תשובה: על נהרות. [דאף שזה זמן שאין אומרים בו תחנון מ"מ מזמור זה שייך טפי לת"ב שהרי זהו כל ענין אמירתו להזכיר את חורבן ביהמ"ק וכמ"ש"נ בהערה י"ח ואף שלענין ת"ב נתבאר בתשו' הקודמת שלא יאמר כלום כיון שאסור ללמוד בת"ב, ובערב ת"ב הרי ג"כ אין ללמוד בדברים האסורים בת"ב וכמ"ש הרמ"א בסי' תקנ"ג סעי' ב' מ"מ זה אינו אלא מנהג בעלמא דמעיקר הדין אין איסור רק בת"ב עצמו ולצורך מתירים]".

ז. זמן אכילת סעודת המפסקת - סעיף ט'.

- א. לאכול סעודה קבועה קודם מנחה, ואח"כ מתפללין מנחה ואוכלים סעודה מפסקת – רמ"א (סעי' ט'), "ומנהג בכל גלילות אשכנז לאכול סעודה קבועה קודם מנחה, ואח"כ מתפללין מנחה ואוכלים סעודה מפסקת", שבט הלוי (מבית לוי גליון י"ג עמ' ל"ח אות ה'), בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ד אות ה').
1. שעה"צ (ס"ק ט"ז) – "והא דהצורך לילך ולהתפלל מנחה, דאל"ה **הוי בכלל גורם ברכה שאינה צריכה**, כדאיתא בשבת דף קי"ח בתוספות, וכן מוכח בסימן רצ"א בבית יוסף דיבור המתחיל וכן היה וכו', עיין שם, וכן כתב הפרי חדש בליקוטיו בהדיא".
2. עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ב. נוהגין להתפלל כרגיל [מנחה גדולה] – הגריש"א זצ"ל (ראיתי).

1. מ"ב (ס"ק כ"ב) – "והא"ר כתב להצדיק קצת את המנהג וז"ל אומר אני דכל זמן שהוא מכויין לש"ש בכונת הנ"ל [דהיינו שלא יזיק לו התענית] הרשות בידו אבל עכ"פ **יראה כל אדם שלא ישביע עצמו** יותר מדאי והחכם עיניו בראשו כדי שיוכל לאכול אחר המנחה סעודה המפסקת שלא יהא כאכילה גסה **ועראי** עכ"ל".

ח. כשחל ת"ב בשבת או באחד בשבת - סעיף י'.

א. עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ט. תפילה - סעיף י"ב.

א. תחנון.

1. אין אומרים – מחבר (סעי' י"ב), "אין אומרים תחנה ערב ת"ב במנחה, משום דאיקרי מועד; ואם הוא שבת, א"א צדקתך", קיצור שו"ע (סי' קכ"ג סעי' ג'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג ריש עמ' ל"ח, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ג אות ב'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ח).
2. ערה"ש (סעי' י"ד) – "אין אומרים תחנון במנחה בערב ט"ב משום דאקרי מועד וכן אין אומרים צדקתך צדק במנחה שבת ערב ט"ב וגם בת"ב עצמו כן והעניין הוא **לסימן כי אנו מובטחים** בהשי"ת שעוד יתהפכו הימים האלה למועדים ושמחה וימים טובים".

ערב תשעה באב

סימן תקנ"ג

[א] אחר סעודת המפסקת - סעיף א'. [ב] לימוד התורה - סעיף ב'. [ג] לטייל.

[א] אחר סעודת המפסקת - סעיף א'.

א. מחבר (סעי' א') – "אף על פי שאכל סעודה המפסקת, מותר לחזור ולאכול **אלא אם כן קבל** עליו בפירוש שלא לאכול עוד היום".
 1. **טוב להתנות** – שלחן שלמה (סי' תקנ"ג סעי' א', "טוב"), **דרך החיים** (בין המצרים סי' קל"ב אות ד', "טוב"), **מ"ב** (סי' תקנ"ג ס"ק ב', "ומ"מ נכון יותר להתנות בפירוש בפה או בלב שאינו מקבל עליו התענית עד ביה"ש"), **נחמת ישראל** (פרק כ"ז סעי' כ"ה, "נכון").

[ב] לימוד התורה - סעיף ב'.

א. הטעם.

1. **חת"ס** (או"ח סי' קנ"ו) – "דכל מה שלומד מחצות ואילך עדיין **מחשבתו עליו והרהורו גביל** בלילה ונכנס לאבל כשהוא שמח, א"כ גם בשבת אחר חצות אסור שאינו משום אבילות דעצמו אלא משום לילה שאחריה ומשו"ה נהג גם בשבת כנ"ל".

ב. נהגו להחמיר, ולומדים רק דברים המותרים בתשעה באב.

1. **רמ"א** (סעי' ב') – "ונהגו שלא ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך, **כ"א בדברים המותרים בתשעה באב**".
2. **שלחן שלמה** (סעי' ד') – "אין ללמוד בערב ט"ב מחצות ואילך כ"א בדברים המותרים בט"ב".
3. **דרך החיים** (בין המצרים סי' קל"ב אות ה') – "נהגו שלא ללמוד בערב ט"ב אחר חצות רק בדברים המותרים ללמוד בת"ב עצמו".
4. **עי' ת"א** (כלל קל"ד סעי' י') – "ונהגין שלא ללמוד ערב תשעה באב אחר חצות, אף על גב שמותר באכילה, כיון שיכולין ללמוד בדברים שמותר ללמוד בתשעה באב, והוא חומרא בעלמא".
5. **קיצור שו"ע** (סי' קכ"ג סעי' ב') – "ונהגין שלא ללמוד אחר צהרים כי אם בדברים שמותרים ללמוד בתשעה באב".
6. **בן איש חי** (שנה א' פ"ר דברים אות י"ח) – "ערב ט"ב אחר חצות לא ילמוד תורה אלא מדברים שמותר ללמוד בט"ב".
7. **שבט הלוי** (מבית לוי ח"ג עמ' ל"ח אות ג'), בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ג אות ג') – "ונהגים שלא ללמוד בערב ט"ב מחצות ואילך רק בדברים המותרים בט"ב".

ג. מיקל.

1. **דרישה** (סי' תקנ"ד ס"ק א') – "כתב הרמ"א ... אבל מורי רבי (מהרש"ל) כתב **וחלילה לי לנהוג כוותיהו במנהגם** אלו שלא ללמוד והתיר ללמוד עד בין השמשות".
2. **גר"א** (סעי' ב' ד"ה ונהגו) – "ונהגו כו'. משום שמחה כמ"ש בסי' תקנ"ד ס"א **וחומרא יתירה** היא דהא אינו נוהג שום דבר מדברים הנהגים בט"ב רחיצה כו' כנ"ל".

ד. אם יש חשש ביטול תורה, יש להקל.

1. **ערה"ש** (סעי' ד') – "ויש מתירין ללמוד בכל ערב ט"ב אחר חצות [שם בשם רש"ל] ויש לסמוך על המקילים בשביל ביטול תורה ויש מי שכתב הרי יכול ללמוד בדברים המותרים [מג"א סק"ז] ואין זו טענה דאנו רואים בחוש דכיון דמפסיק מלימודו הרגיל אינו לומד עוד [וכ"כ הגר"א סק"ט דחומרא יתירה היא ע"ש ולכן מי שלומד בכל ערב ט"ב עד הלילה לא הפסיד שכרו כנלע"ד]".
2. **הגריש"א זצ"ל** (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות א') – "ולמעשה מי שיכול ללמוד את הדברים המותרים בתשעה באב, מן הראוי שלא ילמד שאר דברים מערב תשעה באב אחר חצות".
3. **אור לציון** (ח"ג פרק כ"ח סעי' ה') – "יש להמנע מללמוד בערב תשעה באב אחר חצות דברים האסורים בתשעה באב. ואולם מי שקשה לו בכך, ויש חשש שיתבטל משום כך מלימודו, יש לו להקל ללמוד בכל מקום שירצה".

ה. מראי מקומות – **בה"ל** (סעי' ב' ד"ה ולכן, "לשון המאמר מרדכי..."), **נחמת ישראל** (פרק כ"ו סעי' ב'), **ג' שבועות** (ארטסקרול, עמ' ק"ז).

1. **ט"ז** (ס"ק ב') – "ומצאתי כתוב בשם רש"ל שלמד אחר חצות בכל ערב תשע' באב והתיר לאחריה ללמוד. והמנהג שלנו שכ' רמ"א ע"פ מנהגים צריך עיון ונראה דהלומד בשבת אחר חצות לא הפסיד שכרו כנלע"ד".
2. **מ"ב** (ס"ק ח') – "דתורה משמחת הלב ומ"מ **כ"ז אינו מדינא** דהא מותר בעט"ב מדינא כל החמשה עינויים ועיקר הטעם משום שהוא יכול ללמוד דברים המותרים בט"ב. והנה מהרבה אחרונים משמע שתפסו המנהג הזה ולא ערערו עליו דאפילו אם חל בשבת הסכימו כמה אחרונים להתנהג כמ"ש הרמ"א וכמו שאכתוב לקמיה אמנם יש איזה אחרונים שפקפקו מאד על המנהג הזה ראשון לכל **הרש"ל** כתבו עליו שלמד בעצמו אחר חצות והתיר גם לאחריה בזה גם **הגר"א** בביאורו כתב דחומרא יתירה היא וכן **המאמר מרדכי** בספרו מאריך בזה וכתב דהוא מביא הרבה לידי ביטול תורה להלומדים שמתרשלים ללמוד דברים המותרים בט"ב דאין אדם לומד אלא מה שלבו חפץ וע"כ דעתו להקל בזה וכתב דכן היה הוא נוהג ע"ש וכן **הת"א** כתב דהוא חומרא בעלמא וע"כ נראה **דמי שרוצה להקל בזה אין מוחין בידו**".

3. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' א') – "אף שלומדים בערב תשעה באב אחר חצות רק ב'דברים הרעים', מ"מ מותר ללמדם בעיון כמו בשאר ימות השנה, שלא כבתשעה באב עצמו".
4. קנה בשם (אור ישראל גליון נ"ו עמ' ל"ב אות מ', פסקי בושם פרק י"ז סעי' ל') – "מותר להתלמד בערב תשעה באב ובת"ב על דמים כשרים וכו' (דאינם משמחים)".

ו. כשחל ט"ב בשבת.

1. עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ג. לטייל.

א. הלכה.

1. מהרי"ל (מנהגים הל' י"ז בתמוז ות"ב אות י"א) – "ולא ילך אדם לטייל בשוק, הרי התורה בטלה מתוך שכתוב בה פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהלים יט, ט), ומי יקל ראשו אז לשמוח עצמו בטיולים".
2. מחמיר, לא יטייל ערב תשעה באב – רמ"א (סי' תקנ"ג סעי' ב', "וכן לא יטייל ערב תשעה באב"), לבוש (סי' תקנ"ג סעי' ב'), שלחן שלמה (סי' תקנ"ג סעי' ד'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ב אות ה'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ג סעי' ב'), ערה"ש (סי' תקנ"ג סעי' ד'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג סוף עמ' ל"ז, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ג אות א'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ז).

ב. הזמן.

1. רק אחר חצות.
- א) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ז, עי' פרק ו' הע' א').
2. כל היום.
- א) עי' פמ"ג (סי' תקנ"ג מש"ז ס"ק ב') – "ולטייל בערב ט' באב, משמע כל היום אין לטייל, וצ"ע בזה".
- ב) הגרה"ק זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות א') – "הדין הוא דאסור לטייל בערב תשעה באב, כדאיתא ברמ"א א סי' תקנ"ג, האם כוונת הרמ"א על כל יום ערב תשעה באב, או רק מחצות ואילך. והשיב וז"ל, כל היום".
3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק כ"ו סעי' א').

ג. כשחל ט"ב בשבת.

1. עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

דברים האסורים בתשעה באב

סימן תקנ"ד

[א] מקורות.	[ו] אכילה (סעיף ה' - סעיף ו').	[יא] שאלת שלום - סעיף כ'.
[ב] תלמוד תורה (סעיף א' - סעיף ג').	[ז] רחיצה (סעיף ז' - סעיף י"ד).	[יב] מלאכה (סעיף כ"ב - סעיף כ"ה).
[ג] חקירה: יש חיוב ת"ת, או אין חיוב.	[ח] סיכה - סעיף ט"ו.	[יג] בר מצוה: שחל בתשעה באב.
[ד] דרך לימודו.	[ט] נעילת הסנדל (סעיף ט"ז - סעיף י"ז).	
[ה] תפילה - סעיף ד'.	[י] תשמיש המטה (סעיף י"ח - סעיף י"ט).	

א] מקורות.

א. גמרא (תענית דף ל.) – "תנו רבנן: כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב: אסור באכילה ובשתיה, ובסיכה ובנעילת הסנדל, ובתשמיש המטה, ואסור לקרות בתורה..."

1. רק מצות לא תעשה.

(א) רמב"ן (תורת האדם שער האבל ענין אבלות ישנה ד"ה ולענין) – "לענין מצות לא תעשה הנוהגות באבל תניא, אבל מצות עשה שבאבל כגון כפיית המטה אינו נוהג בהם בט' באב, והוא הדין לעטיפת הראש ואין צריך לומר שאינו חייב בקריעה, דקריעה נמי ליתא מכלל מצות הנוהגות באבל, כדאמרין התם אבלות לחוד וקריעה לחוד".

(ב) רא"ש (תענית פרק ד' סי' ל"ז) – "רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הוודו לו חכמים דאין כופין כל עיקר. והוא הדין נמי שאינו חייב בעטיפת הראש. ואע"פ שהן מצות הנוהגות באבל ותניא כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב. ההיא לענין מצות לא תעשה הנוהגות באבל תניא. אבל מצות עשה שבאבל כגון כפיית המטה ועטיפת הראש בהנך לא קא אמר. ואין צריך לומר בקריעה דליתא בכלל מצות הנוהגות באבל כדאמר אבלות לחוד וקריעה לחוד".

(ג) ר"ן (תענית דף י. ד"ה ר') – "ר' יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הוודו לו חכמים. פסקינן בגמרא דלא הוודו לו כלל אפי' יכול ומהא שמעין דלא מחייב בכפיית המטה ואף על גב דנוהגת באבל וא"ת והתניא [דף ל א] כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בט"ב וכדאיתא לקמן יש לומר דהיא לענין מצות ל"ת הנוהגות [באבל] אבל מצות עשה שבאבל כגון כפיית המטה אינה נוהגת בט"ב והוא הדין לעטיפת הראש וכל שכן שאינו חייב בקריעה דהא ליתא במצות הנוהגות באבל כדאיתא התם [מו"ק כו ב] דאבלות לחוד וקריעה לחוד ומסתברא דחייב במצות תפילין ואף על גב דהיא מצוה הנוהגת באבל כיון דלא מתסר להו אלא יום ראשון דלא חמיר ט"ב טפי [משאר יומי] דאבל וברייתא מצות הנוהגות באבל קתני תדע דהא מותר בעשיית מלאכה במקום שנהגו דאבל נמי במקום שאין לו מה יאכל עושה לאחר שלשה בצנעה בתוך ביתו וכן בשאלת שלום משיב שכן אבל לאחר שלשה משיב לכל אדם".

(1) לאפוקי כפיית המטה, ועטיפת הראש.

2. רק דברים שנוהגים כל שבעה – רא"ש (תענית פרק ד' סי' ל"ז, לשונו מובא לקמן).

(א) לאפוקי תפילין, מלאכה, ומשיב שלום.

3. כבר נוהג כמה דברים מט' ימים, וג' שבועות.

(א) תספורת, גיהוץ, רחיצת בגדים.

4. סכום: נשאר ו' דברים.

(א) ה' ממש כאבל - סיכה, נעילת הסנדל, תשמיש המטה, תורה, שמחה.

(ב) ורחיצה - אפילו אם צונן.

ב. הלכות אבילות (יו"ד סי' ש"פ): י"ד איסורים.

1. מלאכה: אחר ג' ימים מותר בצניעה.

(א) רא"ש (תענית פרק ד' סי' ל"ז), ר"ן (תענית דף י. ד"ה ר') – "דהא מותר בעשיית מלאכה במקום שנהגו. דאבילות נמי כשאין לו מה יאכל עושה לאחר שלשה בצנעה בתוך ביתו".

2. רחיצה.

(א) רא"ש (תענית פרק א' סי' י"ט) – "ובפרק מקום שנהגו (דף נד ב) קאמר רבי אלעזר דאסור להושיט אצבעו במים בתשעה באב כמו ביום הכפורים. אע"ג דמשמע הכא דאבל ותשעה באב שוין לענין פסק הלכה החמירו בתשעה באב יותר מבאבל".

3. סיכה.

4. נעילת הסנדל.

5. תשמיש המטה.

6. תורה.

7. שאלת שלום, אחר ג' יכול לתרץ.

(א) רא"ש (תענית פרק ד' סי' ל"ז) – "וכן בשאילת שלום משיב שכן באבילות לאחר שלשה ימים משיב שלום לכל אדם".

8. רחיצת בגדים.

9. עטיפת ראש.

(א) רמב"ן (תורת האדם שער האבל), רא"ש (תענית פרק ד' סי' ל"ז), ר"ן (תענית דף י. ד"ה ר') - לשונו מובא לעיל.

10. קביעת המטה.

(א) רמב"ן (תורת האדם שער האבל), רא"ש (תענית פרק ד' סי' ל"ז), ר"ן (תענית דף י. ד"ה ר') - לשונו מובא לעיל.

11. תפילין.

א) רא"ש (תענית ד' ס' ל"ז), ר"ן (תענית ד' י' ד"ה ר') – "ומסתברא דחייב בתפילין אע"ג דהיא מצות לא תעשה כיון דבאבל גופיה לא מיתסר אלא ביום ראשון ולא חמיר תשעה באב משבעת ימי אבלות. וברייתא מצות הנוהגות באבל כל שבעה קתני".

12. גיאור.

13. תספורות.

14. שמחה.

ב] תלמוד תורה (סעיף א' - סעיף ג').

א. גמרא (תענית ד' ל.) – "ואסור לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלכות ובאגדות. אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות, וקורא בקינות, באיוב ובדברים הרעים שבירמיה. ותינוקות של בית רבן בטליון, משום שנאמר (תהלים י"ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב. רבי יהודה אומר: אף אינו קורא במקום שאינו רגיל לקרות, ואינו שונה במקום שאינו רגיל לשנות, אבל קורא הוא באיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיהו, ותינוקות של בית רבן בטלים בו, משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב".

1. דור המלקטים - מים אדירים (יאקאבאוויטש), Halachically Speaking (חי"ד מספר ח').**ב. נשים.**

1. מחמיר: אין לחלק – רבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה אות י"ד), הגרח"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ד הע' קכ"ב), נטעי גבריאל (פרק ע"ה סעי' ג'), נחמת ישראל (פרק ל"ד סעי' ג').

2. מראי מקומות – הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ו, לשונו מובא לקמן).

ג. איוב, ופירושו.

1. מיקל – מחבר (סעי' א', סעי' ב').

2. מראי מקומות – תורת המועדים (ארבע תעניות עמ' רס"ד).

א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט הע' א') – "והנה בב"י שם הביא דברי רבינו פרץ, שפירוש איוב אסור ללמוד, משום שהוא עמיק טפי, ואמרינן קורין דוקא, אבל לענין סברא אסור. והוסיף שמהרי"ל התיר אף פירוש איוב, דאטו בשופטני עסקינן שאינם מבינים מה שמוציאין מפיהם, ואי משום שיש בו עיון, מכל שכן דעדיף, דכל מה דמצטער ללומדו ומתקשה טפי עדיף, ולישא ולייתן לפניו דמפרסמי מילתא טובא אפשר דאסור. ובשו"ע שם סעיף ב' פסק מרן כמהרי"ל שמותר ללמוד פירוש איוב".

ד. דברים הרעים שבירמיה, ולא של גוים.

1. מיקל – מחבר (סעי' א').

ה. איכה, ומדרשו.

1. מיקל – מחבר (סעי' ב').

2. חזון עובדיה (ארבע תעניות סוף עמ' ש"י) – "מותר ללמוד מדרש איכה (וידלג דברי תורה שבמדרש שאינם שייכים לחורבן, כגון הקטעים של חד מאתינס בפסוק רבתי עם)".

ו. קינות.

1. מיקל – גמרא (תענית ד' ל., [גי' לפנינו], לשונו מובא לעיל).

ז. פרק אלו מגלחים (פרק ג', מו"ק).

1. מיקל – מחבר (סעי' ב').

א) אע"ג שיש בו כמה דיני מנודה ומוחרם – מ"ב (ס"ק ד', "אף על גב דיש בו גם כמה דיני מנודה ומוחרם מ"מ מותר ללמוד"), כה"ח (ס"ק י"ד, "ואע"ג שיש בו כמה דיני מנודה ומוחרם מותר ללמוד").

1) רק החלק של אבלות ונידוי, ולא של חוה"מ – רבבות אפרים (ח"א סי' שפ"ו אות ב').

2) כל הפרק – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ה הע' ז', "לבוש ס"ב, תשובת מהרי"ל סי' ר"א, מג"א סק"ד וקשו"ע סי' קכ"ד ס"ה, ומוכח שם דכל הפרק מותר ללמוד, אע"פ שיש שם דינים אחרים").

ח. קריאת התורה, כי תוליד בנים.

1. מיקל – רמ"א (סעי' ד').

ט. תוכחה.

1. חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' תט"ז ס"ק ד' אות ג') – "לימוד התוכחה שבתורה בתשעה באב מסברא נראה דמותר, אמנם דבר זה לא הוזכר בפוסקים בכלל הדברים המותרים ללמוד בת"ב, ובמ"ב [סי' תקנ"ד סק"ח] כתב דפשוט דמותר לחזון לחזור הפרשה דשחרית קודם שקרא דמעין המאורע הוא, ומשמע שלא התירו אלא מה"ט ולא בלא"ה, אע"ג דהוי תוכחה".

י. גיטיין (דף נה: - דף נח.).
1. מיקל - קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' ה'), מ"ב (ס"ק ג').

יא. סנהדרין (דף צו., דף קד:).
1. מיקל - מ"ב (ס"ק ג').

יב. החורבן הנזכר יוסיפון.
1. מיקל - מ"ב (ס"ק ג').

יג. מסכת שמחות.
1. מיקל - הגרש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' כ', "מותר ללמוד מסכת שמחות"), אור לציון (ח"ג פרק כ"ט הע' א', "ובכלל מה שכתב מרן פרק אלו מגלחין גם אבל רבתי דהיינו מסכת שמחות").

יד. השואה (holocaust).
1. מיקל.
א) הגרש"א זצ"ל (עליהו לא יבול עמ' ר' אות שכ"ו [לנשים], הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו הע' ל"ו) - "וכמו כן עיין אז בספרים שנתחברו על קורות עמנו בזמני הגזרות שבכל דור ודור, עד האחרון הכביד חורבן אירופה בשנות ת"ש-תש"ה".
ב) הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ט אות י"ט) - "שאלה: האם מותר לקרוא בט' באב סיפורים על צער היהודים וכו' בשואה באירופה. תשובה: כן".
ג) פסקי תשובות (אות ב') - "וכן בספרי הסטוריה המתארים את המאורעות הקשות והאכזריות והחברונות רח"ל שעברו על כלל ישראל במשך שנות גלותם כגון גזירות ת"ה ת"ט והשואה האיומה וכיו"ב המשברים לבו של אדם".
ד) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Can one show holocaust documentaries on Tisha B'Av that contain music (obviously the music is simply background music in keeping with the tone of the videos)? What about the new Lashon Hara film - "The Lost Light"? If not on Tisha B'av - maybe during the nine days?

R' Y. Berkovits wrote: 1. Besides for being background music which is muter al pi din, here the music is sad, and goes very well setting the appropriate tone for Tisha B'av. B'zman chazal they used חלילים (flutes) by levaya's. However, frum crowds feel uncomfortable about this. 2. Background music is muter m'ikkur hadin. Although generally we try to stay away from it, for a film that is לתועלת it's fine. Being that this is also an entertaining film, for Tisha b'av it's too much.

טו. ירושלמי סוף תענית.
1. מיקל - קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' ה'), "וירושלמי סוף מסכת תענית דמיירי מחורבן".

טז. הל' ת"ב, הל' אבילות.
1. רק מה שצריך לדעת - ריטב"א (מו"ק דף כא. ד"ה ואסור, "ונראין דברים שיותר ג"כ לשנות באבל רבתי וכן בהלכות אבלות כדי לידע מה יש לו לעשות").
2. נכלל בדבר הרעים - ראב"ה (הל' אבילות עמ' תקמ"ז, "וראיתי את רבותי כשהיו אבלים כשהיו עוסקים בהילכות אבל כדאמרין בפרק בתרא דתענית תנו רבנן כל מצות שנוהגין באבל נוהגין בתשעה באב אסור ברחיצה וכו' עד ואסור לקרות בתורה וכו' אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות וקורא בקינות באיוב ובדברים הרעים שבירמיה, פירוש שאין בהם שמחת הלב").
3. מראי מקומות.

א) מחבר (יו"ד סי' שפ"ד סעי' ד') - "אבל מותר לקרות באיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיה ובהלכות אבלות".
ב) הגרש"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ז) - "שיש הרבה דברים המותרים ללמוד אף בימי אבילות, כגון את כל הלכות אבילות ויש גם הרבה לדון שם".

ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט הע' א') - "וכן הלכות אבלות ברמב"ם ושו"ע. וראוי לבן תורה ללמוד הלכות אבלות ברמב"ם ושו"ע, וזמן זה ראוי לכך".

ד) הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות נ"א) - "אם מותר ללמוד בט"ב הלכות אבילות בשו"ע. תשובה: כן".
הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ו) - "שאלה: אם שרי לאשה ללמוד בתשעה באב הל' ת"ב שאינה מצווה בת"ת. תשובה: מסתבר שמותר".

ה) שבט הקהתי (ח"ב סי' קצ"א אות ה') - "ונראה פשוט דבת"ב כמו דמותר ללמוד פרק אלו מגלחין משום דאירי שם בענין אבלות, א"כ פשיטא דה"ה דמותר ללמוד בת"ב בהל' אבילות".

ו) נטעי גבריאל (פרק ע"ה סעי' ו', הע' י', הע' י"א) - "מותר ללמוד בהלכות ת"ב [לקט יושר עמוד ק"י. ואמר לי הגרש"א זצ"ל בכבודו, אשר אחד בא לפניו ושאלוהו האם רשאי ללמוד בספר נטעי גבריאל על הלכות בין המצרים וענהו שמותר, ומסר לי בנו הרב ברוך שליט"א שאביו עשה מעשה בעצמו ועיין בנטעי גבריאל הלכות ביהמ"צ בת"ב. ובשבילי דוד סי' תקנ"ד העיר דלמה

בהל' אבילות כתב בשו"ע דמותר לאבל ללמוד הל' אבילות, ואילו בהל' ת"ב לא כתב דמותר ללמוד הל' ת"ב, ובקונט"א שם מסיק דמותר ללמוד הל' ת"ב, וכן בהלכות אבילות [כ"כ מהרי"ל הל' ת"ב, ובמהרי"ל (הוצאת מכון ירושלים תשמ"ט) הוסיף נראה דמותר ללמוד הל' שמחות בת"ב, דלא גרע מאבל על מתו דמותר ללמוד הל' שמחות עכ"ד, וכ"כ שו"ת ח"ס יו"ד סי' שמ"ו].
 ז) סתימות הפוסקים, לא נראה שמותר. הגם באבילות נראה שמותר. יש לחלק במציאות, שמסיח דעתו משא"כ אבל. אמנם, ר' רובין. צ"ע.

יז. הל' תשובה.

1. מחמיר.

א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ז) – "שאלה: אם מותר ללמוד הל' תשובה בתשעה באב בשביל לחזור בתשובה. תשובה: לא. [ובס' לדופקי בתשובה בהקדמה עמ' י"ב הביא ידידי הג"ר אורי טיגר שא"ל מרן, אף שאבל אסור בת"ת, מ"מ מותר לו ללמוד הל' תשובה להרמב"ם ושכן הורה מרן שליט"א למעשה עיי"ש. ובשו"ת שואל ונשאל ח"ג ס' רי"ח שהתיר ללמוד הל' תשובה להרמב"ם לאבל עיי"ש. וא"כ ה"ה י"ל בתשעה באב וצ"ע]."
 ב) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ב) – "פשוט".

יח. מוסר.

1. מיקל, כשכונתו להתעורר לתשובה ותיקון המידות.

א) מאירי (מו"ק דף כא, לענין אבילות) – "ויראה לי שלא נאסרו דברי תורה לאבל אלא דרך לימוד וגירסא אבל לעיין בספרים המעוררים לבו של אדם לתשובה לא נאסר ולא עוד אלא שראוי לעשות כן".

ב) שד"ח (אסיפת דינים מערכת אבילות סוף סי' כ"ה, לענין אבילות) – "וכתב בס' נד"מ אברהם אזכור בד' ב' ע"ג בשם הרב נוח שלום בס' שפ"ד דאע"ג דאבל אסור בת"ת מותר ללמוד בספרי יראה ובספרי מוסר המעוררים לב האדם לשוב אל אבינו שבשמים כי השעה צריכה לכך להיות מדת הדין מתוחה עליו וגדולה תשובה שמביאה רפואה לו ולכל העולם כי שב אפי ממנו ולא יוסף לדאבה עוד".

ג) שואל ונשאל (ח"ג סי' רי"ח, לענין אבילות) – "שאלה: אם מותר ללמוד בז' ימי אבילות בספרי מוסר ותשובה: תשובה: השד"ח בשם ה' אברהם אזכור משם ה' נוח שלום סי' שפ"ד התיר ללמוד ספרי מוסר ותשובה בימי אבילות וראויים הדברים למי שאמרן דכבר כתב הרמב"ם ז"ל דעיקר הבכי וההספד הוא לשוב אל ה' ולהתעורר בתשובה ושב ורפא לו, ועל פי זה התרתי לעצמי ללמוד הל' תשובה להרמב"ם ז"ל וכיצא בזה".

ד) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שס"ד סעי' י"ג) – "מותר ללמוד בת"ב ספרי מוסר".

ה) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' כ') – "גם ללמוד בספרי מוסר מותר, אף על פי שיש שם אגדות ומדרשי חז"ל, הואיל ואין הכוונה ללימוד אלא להתעורר לתשובה ותיקון המידות, שזהו חובת היום בתענית".

ו) שבט הלי (מבית לוי ח"ג עמ' ל"ח אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל' אות א') – "וכן מותר ללמוד ספרי מוסר".

ז) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' שט"ז) – "ספרי מוסר המעוררים את האדם לשוב בתשובה ולהטיב אורחותיו, מותר ללמוד בהם בתשעה באב".

ח) חוט שני (ר"ה - חנוכה עמ' ט"ז ס"ק ד' אות ב') – "לימוד המוסר אם הוא רק לעורר מותר ללמוד בתשעה באב, אבל לימוד מוסר שהוא כלימוד אסור בת"ב".

ט) שבט הקהתי (ח"ב סי' קצ"א אות ה') – "הרמב"ם ריש הל' תענית דמשום הכא מתענין בהד' צומות כדי לזכור שחטאנו וגרמו כל הני צרות ועיי"ז יפשפשו במעשינו ויעשו תשובה עיי"ש בד"ק, וא"כ בודאי יש חיוב ללמוד ספרי מוסר כדי שעי"ז יתעורר לבנו לתשובה".

י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ה סעי' י"א) – "ספרי מוסר מותר לקרוא, דמשבר לבו של אדם".

יא) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' י"ג) – "וכן מותר ללמוד בספרי מוסר המעוררים לתשובה".

יב) תורת המועדים (ארבע תעניות עמ' רס"ב, הע' סוף אות י"ח) – "וכן ספרי מוסר המעוררים לתשובה [מסתימת לשון המאירי הנ"ל, נראה שאין לחלק בזה]".

יג) ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' קל"ז).

יד) תורת חכם (ח"א פרק י"ח אות שכ"ו) – "מותר ללמוד ספרי מוסר בתשעה באב כי אינם מביאים לידי שמחה אלא אדרבה מביא לידי התעוררות והכנעה".

2. מחמיר, כיון שמוכח שם פסוקים ומאמרי חז"ל.

א) עי' אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות א', הע' א') – "ויש להמנע מקריאת ספרי מוסר בתשעה באב, ובעיקר מהפסוקים ומאמרי חז"ל המזכירים שם [ולענין ספרי מוסר, אף שיש שהתירו ללמוד ספרי מוסר בתשעה באב משום שמכניעים את לב האדם. וראה גם בשדי חמד אסיפת דינים מערכת אבילות אות כ"ה, (וראה גם במאירי מו"ק דף כ"א ע"א), מכל מקום לא דמי לדברים הרעים שהותרו ללמוד בת"ב שלבו של אדם מצטער עליהם, ויש להמנע מהם, ובעיקר שלא לקרוא את הפסוקים המוכבים שם. וילמד שאר דברים המותרים בתשעה באב]".

ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (רכבות אפרים ח"א סי' שפ"ו) – "ספרי מוסר בט"ב אף שבשד"ח אבלות סימן כ"ה כתב משם הנוה שלום להתיר באבל. וא"כ ה"ה בט"ב עיי"ש. לדעתי הדבר אסור בהחלט דאין ספר מוסר שאין בו מקראות ומאמרי חז"ל ואפשר שגם הרב נוח שלום לא התיר אלא ספרי מוסר הבנויים על רעיונות מוסריים ללא ציטוט מאמרי חז"ל (אם ישנם כאלה)".

ג) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ב) – "פשוט".

3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"א סי' שפ"ו), שערי נחמה (סי' י"ב, עמ' קע"ח), כל המתאבל עליה (פרק ל' סעי' ב' אות ח'), נחמת ישראל (פרק ל"א הע' צ"ח אות י"ב).

(א) הגר"ק זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ו) – "ספרי מוסר שמובא שם פסוקים ומאמרי חז"ל אסור".

הגר"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ה שאלה ל"ג) – "שאלה: ספרי מוסר שמעוררים ליראת שמים האם מותר ללמוד בת"ב אף שמוזכר שם פסוקים וחז"ל. תשובה: אסור".

הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ו) – "שאלה: אם מותר ללמוד בת"ב ספרי מוסר. תשובה: כיון שמובא שם פסוקים ומאמרי חז"ל אין להקל".

הגר"ק זצ"ל (נזר החיים עמ' ר"ז אות קל"ה) – "האם מותר ללמוד בספרי מוסר בט' באב ובאבילות. תשובת מרן שליט"א: אסור משום שמביאים מאמרי חז"ל והוא ד"ת. ושוב שלחתי ושאלתי: אמנם שוב ראיתי במאירי ... הגרי"ש אלישיב שליט"א [זצ"ל] ... תשובת מרן שליט"א: אם מו"ח שליט"א פסק כן, אין אחר הוראתו כלום".

הגר"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קל"ח אות ו') – "תשובה: כיון שיש שם פסוקים ומאמרי חז"ל אסור".

(ב) דברי בניהו (חכ"ג סי' נ"ח) – "המקילים לקרוא בספרי מוסר בת"ב יש להם על מה שיסמוכו כיון שספרי מוסר מעוררים את האדם לתשובה וזהו עיקר מטרת התענית. ובת"ב גם צריך להתאבל על חרבן בית המקדש. אמנם בספרי מוסר שמסתעפים מענין לענין יש להמנע מזה כי עי"ז מביאים את האדם לידי שמחה ליישב את דברי חז"ל וכדו' ורק דברים המעוררים את האדם לתשובה יש למקילים על מה שיסמוכו".

יט. ספרי צדיקים.

1. מיקל.

(א) הגר"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות י"ג) – "מרן אומר בשם בחזו"א שהתיר לקרוא סדר הדורות. וכן אומר בעצמו שאפשר לקרוא ספרי מעשיות על גדולי ישראל וכדו'. [ואמר לי שאין זה נחשב כהיסח הדעת מאבילות כי אין איסור לעשות בט"ב דברים נוספים והעיקר לזכור החורבן אבל א"צ כל רגע ורגע ממש [ודו"ק]]."

(ב) עי' נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ה סעי' כ"ב) – "יש להתיר לקרות סיפורי צדיקים **לאחר חצות**, דאין זה לימוד התורה".

(ג) נחמת ישראל (פרק ל"ד הע' קמ"ב אות ט"ז) – "מותר".

(ד) ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' קל"ו).

2. מראי מקומות.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו הע' ל"ו) – "ובשכבו לנוח קרא בספרי תולדות עם ישראל בתקופת חרבן הבית ואחריה ...".

כ. שם הגדולים.

1. מיקל.

(א) חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ב אות כ"ו) – "מרן החזו"א זצוק"ל הסתכל בת"ב בספר סדר הדורות, וכן בשם הגדולים מהגחיד"א ז"ל ואמר שזה לא תורה".

(ב) הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ה, אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות י"ג [לשונו מובא לעיל]) – "שאלה: אם זה נכון שהחזו"א למד בת"ב ס' שם הגדולים. תשובה: נכון".

2. מראי מקומות.

(א) פסקי תשובות (הע' ד') – "ובס' ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ב שהחזו"א היה מסתכל בט"ב בס' סדר הדורות ובשם הגדולים להחיד"א ואמר שזה לא תורה, וכנראה דהוי אחר חצות ובהסתכלות בעלמא ולא הוי בזה משום היסח הדעת מהאבילות וכעין הא דכתב המ"ב סקמ"ט עיין שם".

(ב) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ב) – "בתשובה ת"ה כתב דהחזו"א למד בת"ב בספר שם הגדולים, ויל"ע למה זה לא היסח דעת מאבילות".

כא. לימוד קבלה.

1. מחמיר.

(א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ש"י) – "רבבות אפרים ח"ג (סי' שסט), בשם הרב בעל שער הכולל ... אולם אין נכון להלכה. ובקובץ מקבציאל ([הגר"י הלל שליט"א] גליון ז עמוד קיז) כתב לדחות הדברים הנ"ל ...".

(ב) הגר"ק זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שנו"ו אות ק"צ) – "האם מותר ללמוד קבלה בט' באב. תשובה: אסור".

(ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ה סעי' י"ג) – "יש שכתב שמותר ללמוד חכמת הקבלה, ולהלכה לא נקטינן כן".

2. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ג סי' שס"ט).

כב. שנים מקרא ואחד תרגום.

1. קיצור שו"ע (סי' קכ"ה סעי' ד') – "תשעה באב שחל בשבת יש להחמיר שלא ללמוד כי אם דברים המותרים ללמוד בתשעה באב ולכן אין אומרים פרקי אבות, אבל לקרות הסדרה שנים מקרא ואחד תרגום מותר, ומכל שכן קודם חצות היום, ואם חל בערב תשעה באב אסור לאחר חצות היום בלימוד כמו בשאר תשעה באב".

2. שעה צ"צ (ס"ק י"א) – "ולא העתקתי פירוש הט"ז דהיינו, מי שרגיל לחזור פרשת השבוע באותו יום, דהיינו, שחל ט' באב ביום ה' ומשום דהוי לה כסדר היום, ואליה רבה כתב גם כן הכי, משום דכמה אחרונים מפקפקין על זה, עיין בנהר שלום דכתב דקשה מאד

- להקל, וכן בהלכה ברורה כתב גם כן הכי, וגם הגר"א רמז לעיין במגן אברהם, וכן החיי אדם העתיק רק פירוש המגן אברהם, ומשמע מכולהו דהכי סבירא להו".
3. הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך בתוך ס' ביכורי חיים [מהדו"ד] אות ט') – "שאלה: תשעה באב שחל בשבת, או ערב תשעה באב שחל בשבת, האם מותר בשבת אחה"צ להעביר הסדרה שמו"ת, או לא. תשובה: יש להחמיר".
4. הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ג אות מ"ג) – "המשנ"ב כותב (בסי' רפ"ה סוס"ק ח') שהנהגת הגר"א לגבי שמו"ת היתה לקרוא בכל יום מקצת מהסידרה שמו"ת (לאחר התפילה) ומסיים בערב-שבת. האם מותר גם בתשעה באב לקרוא שמו"ת את החלק היומי. למה. תשובה: לא ראוי לעשות כן".
5. מראי מקומות – גם אני אודך (שמו"ת סי' ל"ו).

כג. אותיות: האם שרי ללמוד אותיות התורה.

1. מיקל.
- (א) הגריש"א זצ"ל (וישמע משה ח"א עמ' קפ"ט) – "שאלתי: האם מותר ללמוד עם ילד אלף בית בתשעה באב. והשיב: מותר".
- (ב) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ל"ח, גם אני אודך ענינים שונים ח"א סוף סי' ע' [עמ' קל"ח]) – "שאלה: לימוד אותיות עם קטן האם נחשב ללימוד תורה, ונפקא מינה ליום תשעה באב אם מותר ללמוד אותיות עם קטנים. תשובה: לא נחשב כלימוד תורה".
- (ג) הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע') – "נלענ"ד דשרי כי אין כאן שמחה, וגם איכה סודר באל"ף בי"ת".
- (ד) ברכת ראובן שלמה (ח"א סי' ס"ה) – "דדבר פשוט הוא דמותר לאב ללמוד עם בנו קטן אלף בית בתשעה באב, ואף איכא מצוה חינוך על האב ללמד לבנו אלף בית גם בתשעה באב".
- (ה) שואלין ודורשין (גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע', עמ' קל"א) – "ונלענ"ד דבזה יש מקום להקל גם משום דאיכא מ"ד דאין איסור על הקטנים ללמוד, והאיסור הוא רק מחמת המלמד, וכיון שכך קשה לומר שהמלמד שמח בלימוד הא"ב, והדבר פשוט וברור, ועל כן נלענ"ד בס"ד דשפיר שרי ללמוד הא"ב עם בנו הן בעת"ב, ואפילו בת"ב עצמו".
- (ו) הגר"ח זצ"ל קאפלין (גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע', עמ' קל"א) – "אין זה בגדר שמחה אלא הנאה ואינו אסור".
- (ז) שערי יושר (גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע', עמ' קל"ג) – "בלימוד אותיות שאינו לימוד תורה ממש ודאי שיש להקל".
- (ח) אשר חנן (ח"א סי' ל"ד, גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע' [עמ' קל"ז]) – "שלמעשה נכון יותר להתיר הדבר, וכן המנהג".
- (ט) דבריך יאיר (ח"ד סי' כ"ז) – "וכל זה מיירי בקטן שיודע ענין החרבן ויודע קצת להתאבל. אבל אם עדיין אינו מבין כלום מענין אבילות החרבן, נלע"ד דמותר ללמוד עמו דהרי אין צריך כלל לחנכו לאבילות וכמ"ש המג"א בסי' תקנ"א (ס"ק לא) דתינוק שאינו יודע להתאבל על ירושלים מותר להאכילו בשר ויין בתשעת הימים".
2. מחמיר.
- (א) מכתבי קהלות הקודש (ח"א סי' קט"ו).
- (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ד, גם אני אודך ענינים שונים ח"א ריש סי' ע') – "שאלה: אם מותר ללמוד עם בנו הקטן א' ב' בתשעה באב או שהוי כת"ת. תשובה: אסור. [ובפ"א השיב מרן דאין ללמוד א' ב' עם בנו קודם ברכה"ת, וכן אסור במקום מטונף, וכן ע"י קבר]".
- (ג) רבבות אפרים (גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע', עמ' קל"א) – "נראה דאסור כי מלמד את בנו א' ב' וכשהבן תופס וחוזר אז יש שמחה לאב, ומחמת זה לא ילמדנו אז, ועוד דהבן יגדל ויזכור שלמד בט"ב בקטנותו ויאמר אבי למד אתי ואפשר ללמוד בט"ב, ומשום כך יש לנהוג שלא ילמד אותו א' ב' בט"ב".
- (ד) נטעי גבריאל (תגלחת הילדים פרק י"ט הל' ח', הע' ט"ו) – "חל בת"ב אין ללמוד עמו האותיות בו ביום דאסור בלימוד, אלא ידחה את הלימוד למחר. [כן נראה פשוט דאסור בתורה, כמ"ש בשו"ע סי' תקנ"ד ס"א דתינוקות של בית רבן בטלים בן]".
- (ה) ישיב יצחק (ח"ט סי' ט"ו, גם אני אודך ענינים שונים ח"א ריש סי' ע') – "המורם מכל הנ"ל, כיון דיסוד לימוד עם החנוקות בת"ב פליגי בזה הפוסקים אם האיסור הוא משום התלמידים או המלמדים ובני"ד בלימוד א' ב' דיש חיוב על האב ללמדו כמש"כ הפוסקים כדי להרגילו בתורת ה' וא"כ יש לזמור דיש בזה שמחה לאב ואסור ללמדו בנו בעת"ב ות"ב דגם זה תורה נקרא כנ"ל".
- (ו) באר שרים (ח"ז סי' י"ז אות א', גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע' [סוף עמ' קל"ב]) – "ברור לענ"ד דגם אל"ף בי"ת לתינוקות אסור".
- (ז) ודרשת וחקרת (ח"ד או"ח סי' ג' אות י', גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע' [עמ' קל"ג]) – "אסור ללמוד עם בנו א"כ גם בדרך הפשוט, אבל יתכן שלימוד מתוך מגילת איכה או קינות שרי כי לא יתכן שיהא מותר לקרות בו, ואסור לקרות אותיותיה, ולא יבא לידי היסח הדעת מהאבילות כי בעניני אבילות הוא עוסק כנלענ"ד".
- (ח) עי' הגר"א ברייזמן (גם אני אודך ענינים שונים ח"א סי' ע' [עמ' קל"ד]) – "נלע"ד דנכון להסתייג מלימוד אל"ף בי"ת עם בנו ביום ת"ב, אבל אם אין דרך אחר והילד ישתולל ולא יקשיב לסיפורים, וכדומה, יש מקום להתיר כי סו"ס הילד אינו מבין יותר ואין זה בדרך לימוד אלא דרך הרגעת עצביו וכמו סיפור דברים, כנלע"ד וסמכתי על כ"ת שביני עדינת הדברים בזה".
- (ט) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ה סעי' י"ב, סעי' י"ג) – "ולענין הלכה נראה שיש להחמיר בזה ואסור לגדול ללמד לקטנים א"ב בתשעה באב, אבל אם הקטן לומד וקורא בעצמו נראה שאין צריך למחות בידו".
- (י) שלמי יוסף (עץ חיים גליון כ' עמ' קנ"ו) – "מותר ללמוד עם תינוקות אלף-בית בתשעה באב אחר חצות, אולם בתשעה באב אסור ללמוד אלף-בית עם תינוקות".
- (יא) דרכה של תורה (טיגר, סי' רמ"ה ס"ק צ"ז) – "ואם שלמו לו ג' שנים שלימות בערב ט"ב ילמד עמו קודם חצות היום ואם חל בט"ב אין ללמוד עמו האותיות בו ביום דאסור בלימוד אלא ידחה את הלימוד למחר".

- (יב) הגר"ח ש"סגל (גם אני אודך ח"א סי' כ"ט) – "הרי לך מכל הל"ן דחשיב כתורה, ולפי"ז לא גרע משאר חלקי התורה דבתשעה באב גופיה אסור ללמוד".
- (יג) הגר"מ ש"דיין (גם אני אודך ח"ב סי' י"ט, חמדת משה סי' ד') – "כלל העולה שאין ללמוד אל"ף ב"ת עם בנו הקטן ביום תשעה באב".
3. מראי מקומות – גם אני אודך (ענינים שונים ח"א סי' ע'), הגר"מ גבאי (גם אני אודך ח"ב סי' י"ז אות ב', עמ' קצ"א).
- (א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות י') – "ולפי"ז בא' ב' מותר מצד ת"ת כיון דליכא שמחה, אלא דאסור משום היסח דעת למלמד, ולכן לשון הגמ' תשב"ר בטלים בו גם מא' ב' בגלל איסור היסח דעת [של המלמד] מאבילות".

כד. למי שלהוט אחר ד"ת.

1. ללמוד הל' ת"ב.
- (א) הגר"ח ק"צ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ח) – "שאלה: להירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה אם היה להוט אחרי התורה מותר ללמוד בהיותו אבל, אם ג"כ בתשעה באב מותר ללמוד למי שלהוט. תשובה: הלכות ט"ב. [וידוע שבעל הצפנת פענח היה לומד בהיותו אבל משום שהיה להוט]".
2. מחמיר.
- (א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ג) – "שלהכה לא מצינו בפוסקים".

כה. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"צ"ל (עלי שי"ח עמ' קס"ח אות ג') – "שאלה: האם אסור לאשה ללמוד תורה בת"ב אע"פ שאינה חייבת ת"ת. תשובה: אסורה".

ג] חקירה בדיני לימוד התורה - יש חיוב לימוד התורה, ומקיים ע"י דבר הרעים. או אין חיוב כלל.

- א. לכאורה תלוי בעוד חקירה: מה הטעם להאיסור של תלמוד תורה. שלא מסיח דעת מהאבילות, או משום תורה משמחי לב.
1. שלא מסיח דעת מהאבילות – מהרש"א (תענית דף ל. ד"ה ואסור, "ואסור לקרות בתורה כו'. פרש"י משום דכתיב בהו משמחי לב עכ"ל. ולולי פירושו נראה דלאו משום שמחה נגעו בה דלא מייתי האי קרא דמשמחי לב אלא בסיפא גבי תינוקות של בית רבן אבל בשאר כל אדם איכא טעמא אחרינא משום שלא ישכח אבלו של יום ובשאר עסקים נמי אסור מה"ט ולרבותא נקט דאפי' ללמוד תורה אסור בו אבל בתשב"ר נקט ליה מקרא דאסור מיהת משום שמחה").
 2. משום תורה משמחי לב – רש"י (תענית דף ל. ד"ה ואסור, "ואסור לקרות בתורה כו'. דכתיב בהו משמחי לב"), ר"א מן ההר (בדרים דף מח., "מצות לימוד, שהוא ענין ציור הלב וידיעת האמת, עיקר הציווי הוא כדי לצייר האמת ולהתענג וליהנות במדע לשמח לבבו ושכלו, כדכתיב פקודי ה' ישרים משמחי לב. ומשום הכי אסור לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים"), מחבר (סעי' א'), "ואסור לקרות בתורה ונביאים וכתובים, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהילים יט, ט)".
 3. נ"מ, לומד דבר שאין לו שמחה – ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ז' הע' נ"ה).

ב. פטור.

1. רש"י (מו"ק דף כא. ואסור) – "ואסור לקרות. כדאמרינן לעיל (טו, א): מדאמר רחמנא ליחזקאל האנק דום, והא דאמר (סוכה כה, א) אבל חייב בכל המצות האמורות בתורה חוץ מן התפילין. התם שאר מצות בעלמא, אבל הני אית בהו שמחה".
2. רמב"ן (תורת האדם שער האבל ענין האבלות אות ס', עמ' ק"פ) – "כתב רש"י ז"ל היאך אסור בדברי תורה והלא אמרו אבל חייב בכל מצות האמורות בתורה חוץ מן התפילין, התם כגון קיום שאר מצות דעלמא אבל בדברי תורה אית בהו שמחה כשהוא לומד ומשום הכי אסור. עוד יש לומר דכיון דמיחייב למיקרי קריאת שמע שחרית וערבית ויוצא בה ידי חובתו ומקיים והגית בו יומם ולילה כדאיתא בערכין הילכך לא פסיקא ליה".
3. ריטב"א (מו"ק דף טו, עי' הע' קנ"ח, ש"מ כתובות דף ו: ד"ה ובמסכת) – "ואי קשיא לך דאמרינן אבל אסור בדברי תורה ואילו התם (סוכה כ"ה א') אמרינן שהוא חייב בכל המצות האמורות בתורה חוץ מן התפילין, וי"ל שאין למדין מן הכללות אע"פ שנאמר בהן חוץ, והכא פשיטא ליה דאסור בדברי תורה שהן משמחי לב, עוד י"ל דכיון דקורא ק"ש שחרית וערבית בדידה סגי ליה כדאיתא בסוף מנחות (צ"ט ב') ונמצא שאינו פטור ממנה".
4. מאירי (מו"ק דף כא.) – "אי נמי דבקריאת שמע שחרית וערבית קיים מצות והגית".
5. גאונים (שבולי הלקט סי' רס"ט) – "ויש גאונים ז"ל שאומרינן שאין מברכין ברכת התורה שהרי אסורין בדברי תורה והמדרשות בטילין ולי נראה שצריך עיון שהרי הוא רשאי לקרות בתורה ובאיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיה הלכך מברך ברכת התורה וקורא בפרשת תמיד בלבד".
6. שבט יהודה (סי' שפ"ד ס"ק ד') – "נראה דמותר ורשות קאמר שאם אינו רוצה ללמוד כלל אפילו בדברים הרעים רשאי דאין לומר דכיון דהוא מותר חזר הדבר להיות חובה ואינו רשאי להיות יושב ובטל דהא כתיב והגית בו יומם ולילה. דליתא דהא כיון דאמרו דהוא פטור מת"ת משמע דפטור לגמרי. ואם הוא חייב לקרות בדברים הרעים ולא סגי בלאו הכי הרי אינו פטור וכ"מ...".
7. ערך השולחן (ס"ק א') – "ואם אינו רוצה ללמוד כלל רשאי ולא אמרי' כיון דמותר אינו רשאי לבטל ד"ת כמו שהאריך ה' מטה יהודה".
8. קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' ג') – "ועוד דלא שייך לומר ואני זאת בריתי וגו' לא ימוש מפך וגו' כיון שהכל בטלים ואסורים בדברי תורה".

9. ערה"ש (יו"ד סי' ת' סעי' ו', לגבי אבילות) – "יש לשאול הא גם ת"ת חייב אדם בכל יום שהרי היא אחת מהשאלות ליום הדין קבעת עתים לתורה אלא צ"ל דבאבל ליכא חיוב זה".
10. מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק ו') – "ולא יאמר ובא לציון גואל שאין גאולה בלילה ולא ואני זאת בריתי שנראה כמקיים ברית על הקינות ועוד דאסור בד"ת ולא שייך לומר ולא ימושו מפין [טור]".
11. כה"ח (ס"ק י', סי' תקנ"ט ס"ק ט"ז) – "ואם אינו רוצה ללמוד כלל רשאי ולא אמרינן כיון דמותר אינו רשאי לבטל ד"ת כמו שהאריך המט"י ביו"ד סי' שפ"ד דבי אבל יעו"ש. ערה"א או"א".
12. הגרש"א זצ"ל (קונ' מראה כהן סי' א', עליה לא יכול ח"א עמ' קצ"ט, הליכות שלמה תפילה פרק ז' הע' נ"ח, בין המצרים פרק ט"ו ס"ק י"ב, מנחת שלמה ח"ב סי' צ"ד אות ג' ד"ה והנה) – "ועי' בריטב"א ... ומשמע מזה דהא אבל וכן בתשעה באב דמותרין בדברים הרעים הוא רק היתר אבל לא מפני שחייבין בת"ת".
13. עי' אור לציון (ח"ג פרק כ"ט הע' א') – "ובעיקר דין לימוד תורה בתשעה באב, ראה מה שכתב בשבט יהודה יו"ד סימן שפ"ד, שאין חיוב לאבל ללמוד תורה בימי האבלות, ומה שאמרו מותר בדברים הרעים, מותר ורשאי קאמר, ע"ש בראיותיו. והביאו הערוך השולחן כאן בסימן תקנ"ד אות א'. (וראה גם בשבולי הלקט הלכות סימן כ"ו בשם הגאונים ובשלחן גבוה בסימן תקנ"ד אות ה'. וראה עוד בשדי חמד כללים מערכת ואו כלל ט"ו ובמועד לכל חי סימן י' אות כ"א) ונראה שכן משמעות דברי מרן שכתב בסימן תקנ"ד סעיף א', ואסור לקרות תורה נביאים וכתובים ולשנות במשנה ובמדרש ובגמ' בהלכות ואגדות וכו'. ובסעיף ב' כתב, ומותר ללמוד מדרש איכה ופרק אלו מגלחין, וכן ללמוד איכה ופירוש איוב. ומשמע שאין זה חיוב ללמוד אלא היתר ללמוד בדברים הרעים. (וראה גם בכה"ח שם אות י'). ועל כן נראה, שאם קשה לו ללמוד מחמת התענית, הרי אומר קינות עד קרוב לחצות, וכמ"ש הרמ"א בסימן תקנ"ט סעיף ג', ולאחר מכן יהא רשאי לנוח. ובכל אופן ודאי שאין לבטל את הזמן לבטלה, וכל זמן שיכול ללמוד, ישב וילמד. ואף בליל תשעה באב יש להתמיד בתורה. והרי כתב הרמב"ם בפרק ג' מהלכות תלמוד תורה הלכה י"ג וז"ל, אף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה, אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה. לפיכך, מי שרצה לזכות בכתר התורה, יזהר בכל לילותיו, ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה ואכילה ושתייה ושיחה. וכיוצא בהן, אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה. עכ"ל. ונראה מדברי הרמב"ם שכתב שלא יאבד שום לילה, דהיינו אף ליל הנישואין וליל תשעה באב. ויש להזהר בזה. ועל כל פנים, יש הרבה דברים שאפשר ללמוד בת"ב ...".
14. הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' קמ"א [לענין אבילות]), נזר החיים עמ' ר"ח אות קל"ו) – "ומלשון הגמ' בטלין בו משמע שאין כלל חיוב".
- עי' הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קל"ח אות ז') – "מחלוקת האחרונים".
15. הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רכ"ג אות רט"ז).

ג. חיוב.

1. ערוך לנר (סוכה דף כה: ד"ה אבל) – "בגמרא אבל חייב בכל מצות האמורות בתורה. הריטב"א במ"ק (טו א) הקשה שהרי אמרינן שם אבל אסור בדברי תורה וא"כ הרי פטור גם מדברי תורה ותירץ אין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר בהם חוץ ועוד תי' שהרי קורא ק"ש שחרית וערבית ובוה מקיים ד"ת ע"ש ולענ"ד י"ל עוד שהרי אינו אסור רק בדברי תורה המשמחים לב אבל דיני אבילות ודברים רעים מותר ללמוד וא"כ בזה יכול לקיים מצות למוד תורה שהרי גם הלמוד הזה נחשב ד"ת".
2. דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט' אות א' ד"ה וע"ד אם מותר לומר) – "דלימוד תורה הוי ג"כ מ"ע, ובכ"ז אסור ללמוד בט"ב, היינו משום שאפשר לצאת ידי לימוד תורה כשילמוד בדברים הרעים".
3. שד"ח (אסיפת דינים בין המצרים סי' ב' אות י"ב) – "הרב ש"ג סי' תקנ"ד סק"ה, ונראה דבלא"ה נמי לא קשיא מידי אחרי המחיר"ר דהא לא אסרו כל מין לימוד והרי יכול לקיים מצות ת"ת בלימוד בדברים הרעים בין בט"ב בין באבל וכל כונת חז"ל בזה שלא להסיח דעת מן האבלות".
4. דברי יציב (או"ח סי' ר"מ) – "ועכ"פ בט"ב נראה ברור שאי אפשר לומר דליכא מצות לימוד התורה, ורק לגבי אבל להשיטות שאסור לגמרי לדידהו אפשר שאינו מחויב בת"ת, ולהלכה קיי"ל דגם באבל מותר בדברים הרעים, אבל באבילות ישנה דט"ב שלהדיא שנינו בתענית דף ל' קורא בדברים הרעים, פשוט ששייך מצות ת"ת ... אך ממה דקיי"ל שמותר לשנות אפילו בפרק אלו מגלחין דלא שייך כלל לחורבן ביהמ"ק, נראה שיש מצות לימוד התורה וכמ"ש ודו"ק".
5. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שס"ד סעי' י"ד) – "אם מותר ללמוד, הוי חובה ללמוד".
6. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' כ"א) – "יש שכתבו שלאבל אין חיוב ת"ת בדברים הרעים, אלא רק היתר הוא, אבל אם אינו עוסק בהם אינו עובר על ביטול תורה, והנכון כדעת החולקים דלעולם חייב אבל בת"ת כמו כל אדם, רק שחיובו הוא ללמוד דברים הרעים, וכן לענין תשעה באב".
7. קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' ז') – "גם בתשעה באב יש חיוב תלמוד תורה ללמוד בדברים המותרים, וממילא גם בט"ב שייך איסור ביטול תורה כרגיל".
8. תשובות והנהגות (ח"ז סי' ס"ו אות ו') – "והדבר תמוה ...".
9. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ה סעי' ח', תשובה סי' י"ז, וחזר מדופ"י) – "אף שאסור לקרות בתורה משום שנאמר פיקודי ה' ישרים משמחי לב, חייבים ללמוד תורה בכל רגע ורגע, אלא שהלימוד הוא בחלקי התורה המותרים ליום זה".
10. ילקוט יוסף (ח"ה עמ' תק"פ, קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' ט"ו) – "עצם חיוב לימוד התורה שייך גם בתשעה באב, ולכן חייב כל אחד לקבוע זמן ללמוד ביום זה כפי כחו. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקפ]".
11. תורת המועדים (ארבע תעניות סוף עמ' רס"ב) – "וחיוב מצות תלמוד תורה שבכל ימות השנה, שייך גם ביום תשעה באב".
12. קרא עלי מועד (פרק ח' הע' ד') – "דאע"פ שאסור ללמוד כנ"ל מ"מ גם בט"ב יש חיוב 'והגית בו יומם ולילה' בלימוד דברים המותרים".

ד. מראי מקומות – יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' כ"ז אות ב'), ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ז' הע' נ"ו), נחמת ישראל (פרק ל"ד סעי' ו').

ד | דרך לימוד.

א. ללמוד ע"י הרהור.

1. מחמיר – עי' מחבר (סעי' ג'), 'יש מי שאוסר ללמוד ע"י הרהור' (ט"ז ס"ק ב', לשונו מובא לקמן), מ"ב (ס"ק ה'), 'אף זהרהור לאו כדבור דמי שאני הכא דעיקר טעמא משום שמחה ובהרהור איכא שמחה ומה"ט אסור ללמוד איזה דרוש או קשיא או תירוץ אפילו בדברים הרעים מפני שמחה היא לו' (ג' שבועות) (ארטסקרול, פרק ז' הע' נ"ז), תורת המועדים (ארבע תעניות עמ' רס"ח, "אסור ללמוד תורה על ידי הרהור בתשעה באב, כיון שיש שמחת הלב גם כשמהרהר בדברי תורה"), נחמת ישראל (פרק ל"ד סעי' ד').

2. מראי מקומות.

(א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' שט"ז אות ד') – 'יש אומרים שלימוד תורה אסור אפילו על ידי הרהור, ויש מתירים'.
(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' י"ד) – "אסור ללמוד תורה גם על ידי הרהור, כיון שהכל תלוי בשמחת הלב. ומכל מקום כשמהרהר בדברי תורה, ואינו מבין מה שמהרהר, כגון שמהרהר בזוהר הקדוש בתשעה באב, וכדומה, אפשר שאין בזה איסור, דאיכא תרתי לטיבותא. [יביע אומר ח"ד סימן ח סקי"ז]".

ב. בעיון.

1. מחמיר – ט"ז ס"ק ב', 'נ"ל דאפי' במקום דמותר ללמוד היינו שילמוד בפשוטן של דברי' אבל לא דרך פלפול ואפי' בהרהור לפ' דבר חמור אסור מטעם שיהיה לו שמחה אחר שיתיישב לו כנלע"ד', מ"ב (ס"ק ד', ס"ק ה', לשונו מובא לעיל).
2. מיקל – חזו"א (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ל"ב, פסקי ההלכות עמ' ער"ה אות ל"ב, "החזו"א התיר ללמוד בעיון וגם עם חברותא").
3. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ז).

(א) הגרשו"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו ס"ק א', הע' ד', עי' מעדני שלמה עמ' נ"ד, ועליהו לא יכול ח"א אות שכ"ה) – 'וגם בתשעה באב עצמו, מה שאסרו ללמוד בעיון כמ"ש המ"ב (סי' תקנ"ד סק"ה) בשם הפוסקים, אין הכוונה שילמוד רק מקופיא ובשטחיות, אלא ילמד בהבנה, ומה שאסרו הוא רק להעמיק בדברי תורה יותר מכך [שהדבר תלוי בכל אחד ואחד לפי אופן למודו]".

(ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט סוף הע' א') – 'ובמג"א ס"ק ה' כתב שאסור ללמוד איזו דרוש או קשיא ותירוץ. אפילו בדברים הרעים. וראה גם בט"ז שם ס"ק ב' ובפרמ"ג א"א ס"ק ה' מש"כ בזה. וראה באליה רבה ס"ק ד' ובמאמר מרדכי אות א' מש"כ על דברי המג"א. ולמעשה נראה שלענין לימוד הדברים המותרים בעיון ובעמקות אף שלכתחילה אין ללמוד בעמקות, מכל מקום מי שמחמת זה יתבטל לגמרי מלימודו ולא ילמד, לא ימנע מחמת כן, וילמד דברים אלו בעיון ובעמקות".

ג. חברותא.

1. מיקל – חזו"א (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ל"ב, פסקי ההלכות עמ' ער"ה אות ל"ב, לשונו מובא לעיל), חוט שני (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ג'), הגר"ת זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ג').

ד. פסק הלכה.

1. אם אינו נוגע, מחמיר – ערה"ש (סעי' ה'), מ"ב (ס"ק ה'), 'ואסור להורות הוראה אם לא לחולה הצריך עכשיו', שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ב'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ד).

ה. בעל קורא.

1. מיקל – מ"ב (ס"ק ח'), 'היינו חזון הקורא מותר לו לחזור הפרשה קודם שיקרא והיינו אפילו במנחה דאלו בשחרית פרשה כי תוליד פשיטא דמעין המאורע היא', שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות ז'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ו).

ו. כתיבת דברי תורה.

1. עי' לקמן.

ז. מראי מקומות – עמק הלכה (ח"א סי' נ"ט).

ה | תפילה - סעיף ד'.

א. 'מותר לקרות כל סדר היום, ופרשת הקרבנות, ומשנת איזהו מקומן, ומדרש רבי ישמעאל' – מה הגדר.

1. מה שתיקנו.

(א) מ"ב (ס"ק ז') – 'ועיין לקמן סימן תקנ"ט ס"ד דאין לומר פטום הקטורת שאינו מסדר היום וכ"ש שאין לומר סדר הקרבנות הכתוב בסוף סי' א' ומה שכתוב בשו"ע ופרשת הקרבנות היינו פרשת התמיד".

2. סדר התפילה.

(א) ערה"ש (סעי' ו') – 'אבל כל סדר התפלה יתפללו כמו בכל יום ואפילו פרשת עקדה ופרשיות הקרבנות ומשנת איזהו מקומן וברייתא דר' ישמעאל וכן שירת הים אע"פ שהם דברי תורה מ"מ כיון שהם מסדר התפלה אינו כלימוד תורה".

3. מראי מקומות.

א) דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט' אות א' ד"ה וע"ד פיטום) – "פיטום הקטורת שנזכר בס' תקנ"ט יפה כתב כ"ר דקאי על פיטום הקטורת שאחר התפלה, וכמ"ש בשו"ת אגודת אזוב מדברי סי' י"ח. וכן מש"ש במג"א סק"ז לענין פ' הקרבנות שבס"א היינו ג"כ מה שאומרים אחר התפלה דלאו כ"ע אמרי להו, אבל איזהו וקטורת שקודם התפלה הוי מסדר היום כמבואר בס' תקנ"ד. ואף שלא הוזכר שם קטורת, י"ל דהוי בכלל פ' קרבנות, וגם אולי היה מנהג לומר קטורת קודם התפלה רק אחריה, וכ"נ ממ"ש המג"א שם שאין כל אדם אומרים אותו, ואצלינו הרי כל אדם אומרים קטורת יותר מאיזהו, ועכצ"ל כנ"ל דקאי על אחר התפלה. ועוד נראה דסדה"י מיקרי רק מה שנהגו לומר קודם התפלה..."

ב. פ' העקדה.

1. מיקל – ערה"ש (סעי' ו', לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ד אות ג'), ואומרים פרשת העקדה ופרשיות הכיור והתמיד", נטעי גבריאל (בין המצרים פרק נ"ו סעי' א', פרק נ"ח סעי' י"ח), אשי ישראל (פרק מ"ד סעי' מ"א).
2. מחמיר – מ"ב (ס"ק ז', לשונו מובא לעיל), הגר"ח ק"צ"ל (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ו', הע' ז').

ג. פ' המן.

1. אין לומר.

א) הגר"ח ק"צ"ל (דעת נוטה ח"א עמ' כ"ז אות ס"ד) – "שאלה: הרגיל לומר בכל יום פרשת המן האם מותר לאומרה בתשעה באב. תשובה: לא".

ד. קריאת שמע על המטה.

1. רק פ' ראשונה והמפיל.

א) הגר"ח ק"צ"ל (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ל"ג) – "כמדומה שא"א רק פרשה ראשונה בידך והמפיל".
הגר"ח ק"צ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות ז') – "בק"ש שעל המיטה אומר רק שמע ישראל, ואהבת, בידך, ברכת המפיל".

2. מיקל [מה שרגילים לומר כל לילה].

א) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ב') – "דק"ש שעל המטה בליל ת"ב אומרים מה שרגילים לומר כל לילה".
ב) הגר"ח פ"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ב') – "דק"ש שעל המטה בליל ת"ב נוהגים לומר כרגיל את כל מה שכתוב בסידור".

ג) רבבות אפרים (ח"א סי' ש"פ אות ד') – "נראה דבליל תשעה אומרים ק"ש שעל המטה, ואף שזה תלמוד תורה. אבל הלא בתפילה מזכירין, ואין חשש וטעמו היות שזה מסדר התפלה".

ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ב') – "דק"ש שעל המטה בליל ת"ב אומרים כרגיל, דזה יותר חיוב מאמירת פרשת קדש וכו' וק"ש בהנחת תפילין".

ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' ט"ז) – "וכן הרגיל לומר כל סדר קריאת שמע שעל המטה, יכול לאומרו גם בליל תשעה באב".

ו) תשובות והנהגות (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ב') – "דק"ש שעל המטה בליל ת"ב נוהגים לומר כרגיל את כל מה שכתוב בסידור".

ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק נ"ו סעי' א', הע' ב') – "מי שנוהג לומר לפני קר"ש שעל המטה ארבעה פרקים הראשונים מספר תהלים, יכול לאמרם בליל ת"ב, ובן מותר לומר כל סדר ק"ש שעל המטה ופסוקי ויהי נועם. [דאומרים אותו מטעם אחר בשביל שמירה מן המזיקין שפיר אומרים אותו, וראיתי מי שמהסס בזה ולדעתי פשוט כן]".

ח) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ב') – "דק"ש שעל המטה בליל ת"ב נוהגים לומר כרגיל את כל מה שכתוב בסידור".

ט) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ז' סעי' מ"ו, הע' ס"ה [עמ' קנ"ו]) – "ק"ש שעל המטה אומר כדרכו. [כן פשוט לפי שהוא פסוקי דרחמי דרך בקשה, ואומרים אותו בכל יום כדרכו]".

י) שערי נחמה (שער ד' פרק ה' אות ח', עמ' צ"ו) – "מותר לומר כל סדר ק"ש שעל המטה כמו בשאר הימים, כי דינה כמו כל תפילות היום שמותר לאומרם אף שיש בהם פסוקים. אמנם, מי שלא אומר תמיד את כל הפסוקים אלא מקצר בהם, נראה שגם בט"ב לא יאמר הכל אלא כפי מה שהוא רגיל לומר".

3. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קמ"ט, פרק ח' הע' ט"ו), אשי ישראל (פרק ל"ה סעי' י"ז).

א) יסוד ושורש העבודה (שער ט' פרק י"ב) – "וילמוד עד חצות לילה ובחצות יעשה התקון וילמד אח"ז מעט ויקרא ק"ש שעל המטה ויישן כדי שלא יתנמנם למחר בקינות".

ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ח') – "שכל מה שכתוב בשו"ע או"ח סי' רל"ט לומר בק"ש שעה"מ מותר לו' בט"ב דחשיב כסדר היום אבל פרשה ב' וג' של ק"ש ושאר ההוספות שבסידור - לא".

ה. שחרית.

1. יברכך, תקנה.

2. ב' פרשיות של תפילין, קדש והיה כי יביאך.

א) מחמיר.

- (1) מ"ב (סי' תקנ"ה ס"ק ה') – "ונראה דזוהר שלא לקרא עתה פרשיות ק"ש וכן פרשת קדש זהלא כעת הוא רק כקורא בתורה ות"ת אסור כל היום".
- (2) עי' הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ט אות ו') – "שאלה: האם מותר לומר פ' קדש או פ' והיה אחרי הנחת תפילין במנחה בת"ב. תשובה יותר טוב לא".
- (ב) מיקל.
- (1) שערים המצוינים בהלכה (סי' קכ"ד ס"ק י"א) – "סדר התפלה".
- (2) הגריש"א זצ"ל (הליכות ומנהגי בין המצרים פרק ט' הע' מ"ח).
- (3) שבט הלוי (ח"ט סי' קל"ג אות ב', ח"י סי' פ"א עניני ת"ב אות ה', מבית לוי חי"ג עמ' מ"ו אות י"ד, בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ג אות ט"ז) – "בענין תפילין ביום ט"ב, מנהגינו להניחם רק במנחה ומנהג העולם לומר ק"ש עם התפילין, וכן אלו שמניחים תפילין דר"ת יכולים לומר בהם ק"ש, ואעפ"י שק"ש לאחר זמן רק כקורא בתורה ועדין אסור בד"ת, מכ"מ הוא אמרו בשביל סדר היום ופסוקי מלכות שמים, דלא כמש"כ בשעה"צ או"ח סי' תקנ"ה, ושוב הראוני שכבר השיגו מחברים עליו בזה ומנהג העולם כדברינו".
- (4) הליכות ומנהגי בין המצרים (פרק ט' סעי' ל"ג).
- (ג) כל אחד יעשה כמנהגו.
- (1) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות כ"ה) – "וכל אחד יעשה כמנהגו בזה".
- (2) כה"ת (ס"ק י"ט, עי' סי' תקנ"ה ס"ק ז') – "בן א"ח".
- (ד) מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ג סי' שס"ג), חזון עובדיה (ארבע תעניות סוף עמ' ש"א, מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' פ"ג), פסקי תשובות (סי' תקנ"ה אות ג').
3. יהי רצון: אחר הקרבנות.
- (א) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ט) – "בסימן תקנ"ד סעיף ד' כתוב 'ומותר לקרות כל סדר היום ופרשת הקרבנות' ושאל הרב פעלדער למה לא נזכר שאין לומר ה'יהי רצון' זהלא נוהגים כאבל, ואבל לא אומרו. ואמרתי הלא בזמן המקדש לא היה ט' באב. והסכים רבינו והוסיף, שאבל אסור בשלוח קרבנות, אך אומרים פרשת הקרבנות זכר לזמן המקדש, שבו הקריבו בט' באב, אך אבל, גם בזמן המקדש, לא הקריב".
4. שמות בסוף שמו"ע.
- (א) מיקל – רבבות אפרים (ח"א סי' שפ"ו אות ג'), "לנוגים לומר בסוף שמו"ע פסוקים הנרמזים לשמם. האם מותר לאמרם בט"ב או דיש בזה איסור ת"ת. וכ"כ אחרי שמניחים תפילין שאומרים וארשתוך האם כשמניחים במנחה יכולים לומר כי הם פסוקי ת"ת. ונראה לי כיון שזה נכלל בענין התפלה אז בודאי מותר לאמרם בלי שום ספק וזה חלק מהתפלה כמבואר בסי' תקנ"ד ס"ד ובמ"ב".
5. ברכי נפשי, מה יקר, וארשתוך.
- (א) מיקל.
- (1) רבבות אפרים (ח"א סי' שפ"ו אות ג') - לשונו מובא לעיל.
- (2) הגר"ח"ק זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ט') – "ולענין הפסוקים שנוהגים לומר דרך תפלה בהנחת טו"ת, השיב הגר"ח קניבסקי שליט"א דמותר לאמרם גם בט"ב (דהיינו ברכי נפשי כו' מה יקר כו' ומחמתך כו' וארשתוך כו')."
- עי' הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ח אות ב') – "שאלה: האם מותר לומר הפסוקים 'מה יקר' וכו' בשעת עטיפת הטלית בת"ב. תשובה: אולי".
6. אני מאמין.
- (א) מיקל.
- (1) דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט' אות א' ד"ה וע"ד אם מותר לומר) – "הנה אני מאמין ודאי שמותר דהוי בכלל סדר התפלה שמותר כל מה שנוהג בכל יום כמבואר בסי' תקנ"ד".
- (ב) הרגיל, יש להקל.
- (1) עי' הגריש"א זצ"ל (הליכות ומנהגי בין המצרים פרק ט' הע' מ"ז, אצל מנחה).
- (2) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' ה') – "הרגיל לומר שש זכירות או אני מאמין אחר תפילת שחרית, יכול להשלימם במנחה".
- (3) הגר"ח"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ט הע' שכ"ד).
- (4) אשי ישראל (פרק מ"ד הע' קמ"ה).
- (5) נחמת ישראל (פרק ל"ט סעי' נ"א) – "מי שרגיל לומר בכל יום שש זכירות ואני מאמין, יכול להשלימם גם עכשיו".
7. עשר זכירות.
- (א) הרגיל, יש להקל – דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט' אות א' וע"ד אם מותר לומר, "והזכירות נראה ג"כ שאם נוהג לאמרם בכל יום, מותר לאמרם אף בט"ב דלא גרע מהעברת הפרשה, שמבואר בסי' תקנ"ד ואחרונים דשרי אף בחול אם רגיל בכך, ועו"ל דמי שנוהג לומר הזכירות היינו משום שמחמיר על עצמו להזכיר זה בכל יום לקיים מ"ע של הזכרתם, וא"כ אסור לו לשנות, ואף דלימוד תורה הוי ג"כ מ"ע, ובכ"ז אסור ללמוד בט"ב, היינו משום שאפשר לצאת ידי לימוד תורה כשילמוד בדברים הרעים, אבל בנ"ד א"א לקיים זה רק בקריאת הזכירת. לזה נראה פשוט שמותר"), קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' ה'), לשונו מובא לעיל), אשי ישראל (פרק מ"ד הע' קמ"ה), נחמת ישראל (פרק ל"ט סעי' נ"א, לשונו מובא לעיל).
- (1) בלי פסוקים.
- א. הגר"ח"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ט הע' שכ"ג) – "שלא יאמר בפסוקים אלא רק הראשי פרקים, דהיינו הריני זוכר... יציאת מצרים, שבת, מעמד הר סיני, מעשה עמלק, שהכעיסו אבותינו להקב"ה במדבר, מעשה מרים".

ב. הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קס"ט אות ד') – "שאלה: האם מותר לומר את ה'שש זכירות' בת"ב. תשובה: אם אינו אומרה בפסוקים יכול לומר".

ו. תהלים.

1. מיקל.

- (א) לקט יושר (או"ח עמ' קי"ב ענין ב') – "ואמר חקו תהלים בליל ט"ב, וביום ט"ב אמר חקו תהלים ושיר היחוד סמוך לכניסת ב"ה בערב [כי לעולם אמר חקו תהלים חצי אחת ביום, וחצי אחת בלילה. ובכל שבוע התחיל תהלים בליל אחר שבת ומסיים בשבת]".
- (ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' כ') – "ומותר לומר תהלים".
2. מחמיר.
- (א) לבוש (סי' תקנ"ד סעי' ב') – "בפוזנא נוהגין שלא לומר תהלים ושיר היחוד קודם תפלת ערבית מוצאי ט' באב, לפיכך למחרתו י' באב אומרים תהלים ושיר היחוד של יום ט' וי' אב בפעם אחד, כן צוה במוסכם האב"ד המחבר מוהר"ר מרדכי יפה יצ"ו".
- (ב) אג"מ (רבבות אפרים ח"ג סי' שס"ח ד"ה ואבל, שמעתתא דמשה שמועות משה אות א') – "אין לומר תהלים בת"ב אפילו לצורך חולה".
- (ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות א') – "אין לקרוא חק לישראל וסדר מעמדות בתשעה באב. וכן אין לקרוא תהלים. ויש להמנע מקריאת ספרי מוסר בתשעה באב, ובעיקר מהפסוקים ומאמרי חז"ל המזכרים שם".
- (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ט) – "שאלה: בט' באב האם מותר לקרוא סיפורי צדיקים שסיפוריהם מעורר אדם לתשובה. ומה הדין בלימוד מוסר ואמירת תהלים. תשובה: תהלים לענ"ד לא יאמר, ודברים המעוררים לתשובה מותר".
3. לצורך חולה, מיקל.
- (א) דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט' אות א' ד"ה וע"ד אם מותר להגיד).
- (ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ב אות י') – "נוהגים שלא לומר תהלים, אף מי שיש לו סדר קבוע בכל יום. ומ"מ לצורך חולה וכדו' מותר כיון שהוא דרך בקשה".
- (ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ה).
4. מנחה ולמעלה, דרך בקשה.
- (א) מג"א (ס"ק ו') – "כיון שאומר דרך בקשה שרי לאומרו במנחה".
- (ב) מ"ב (ס"ק ז', עי' שעה"צ ס"ק ח') – "ונוהגין לומר תהלים ושיר היחוד במנחה אף על גב דאסור בת"ת כל היום צ"ל דס"ל כיון שהוא דרך בקשה שרי".
5. ערב ת"ב, מיקל.
- (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ז' ס"ק כ"ז [לשונו מובא לקמן], ועליהו לא יכול עמ' קצ"ח אות שכ"ג) – "בערב תשעה באב שחל בשבת פשוט שלא שייך להחמיר שלא לקרוא תהלים אחרי חצות, אלא אפילו כשערב תשעה באב לא חל בשבת מותר לקרוא אז תהלים, מכיון שאין לזה גדר של לימוד התורה. אף על פי כן בתשעה באב עצמו אין לקרוא תהלים כיון שעל כל פנים יש בזה איזושהי מדריגה של לימוד תורה".
6. מיקל לנשים.
- (א) חזו"א (סוף טעמא דקרא אות מ"ג) – "התיר לה להגיד תהלים בתשעה באב (כדעת המתירין במ"ב סי' תקנ"ד סק"ז)".
- (1) עי' חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ב אות כ"ו) – "מ"מ חזו"א זצוק"ל ... התיר לאחותו הרבנית ע"ה, לומר תהלים, וכן אמר לי הגר"ח ק שליט"א [זצ"ל] שגם לו התיר".
- (2) אמנם עי' נחמת ישראל (דפו"ח (מהדורא תליתאה) פרק ל"ד הע' קמ"ד אות י"ז) – "העולה מכל הנ"ל, שקודם חצות נראה לאסור, שאף חזו"א שהתיר יכול להיות שהתיר רק לנשים, אבל אחרי חצות מי שמקיל יש לו על מי לסמוך, ומה שכתב בארחות רבינו ח"ב עמ' קמ"ב אות כ"ו שהחזו"א התיר גם לבנו הגר"ח ק לומר תהלים, כתב לי מו"ר הגר"ח ק שליט"א [זצ"ל] וז"ל: אינו נכון, אני לא שאלתי, רק לאמי התיר יתכן שלאיש לא היה מתיר, עכ"ל".
- (ב) הגר"ח ק זצ"ל (שיח התורה ח"א סי' אלף רי"ג) – "האם מותר לומר תהלים בתשעה באב. תשובה: החזו"א התיר לנשים".
- הגר"ח ק זצ"ל (הע' על ס' קרא עלי מועד פרק ח' אות ל"ד) – "יתכן שלא התיר אלא לאשה כי יש סתירות בזה".
- עי' הגר"ח ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות י"ב) – "אינו אומר תהלים בט"ב. (שהחזו"א ... דיתכן שרק לנשים התיר אך לאנשים לא)".
7. מראי מקומות – חזו"א עובדיה (ארבע תעניות עמ' שי"א, מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ס"ט), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ה סעי' כ"ב, סעי' כ"ג).
- (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ז' ס"ק כ"ז) – "אבל תהלים אין אומרים (מלבד מי שרגיל לומר בכל יום כמה פרקי תהלים), דעכ"פ הוי קצת כתלמוד תורה, ות"ב אסור בתלמוד תורה. אבל בערב ת"ב אחר מצות, מותר (אף בחול)".
- (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' ו') – "מי שרגיל לומר כמה פרקים של תהלים בכל יום דרך תפילה, מותר לאומרו אחר חצות, אבל תהלים בשביל חולה מותר גם בליל תשעה באב וכל היום".
- (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' י"ט) – "אין לקרוא תהלים בתשעה באב, והמיקל בזה יש לו על מה לסמוך, אבל חק לישראל וסדר מעמדות יש להחמיר שלא לקראם בתשעה באב, אפי' אם הוא רגיל בהם בכל יום".
- (ד) תורת המועדים (ד' תעניות עמ' רס"ה) – "ומי שרגיל לקרוא כמה פרקי תהלים בכל יום, נכון להחמיר שלא יקרא ביום תשעה באב. ומכל מקום אם רוצה לקרוא תהלים לרפואת חולה, או מחמת שנמצא בשעת צרה וכיוצא בזה, ואמרם בדרך תחנונים, יש לו על מה שיסמוך".
- (ה) הגר"ח ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ח) – "שאלה: אם מותר לומר תהלים בת"ב. תשובה: כן".

ז. שעשה לי כל צרכי.

1. מברך.

(א) לבוש (סעי' י"ז, עי' סי' תרי"ד סעי' ד') – "ואף על פי שנעילת הסנדל אסור מברכין שעשה לי כל צרכי".
 (ב) מ"ב (ס"ק ל"א) – "והנה אף על פי שאסור בט"ב וביוה"כ בנעילת הסנדל מ"מ הסכימו הרבה אחרונים שיוכל לברך ברכת שעשה לי כל צרכי".

(ג) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ה אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל' אות ד').

(ד) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' שסא אות ג') – "נחלקו הפוסקים אם יש לברך ברכה זו בתשעה באב וביום הכפורים, כיון שבאותו יום הכל אסורים בנעילת הסנדל. ובברכות (ס): אמרינן כי סיים מסאני אמר בא"י שעשה לי כל צרכי. מבוואר שברכה זו נתקנה על נעילת הסנדל. ורוב הפוסקים ראשונים ואחרונים הסכימו שיש לברך ברכה זו גם בתשעה באב וביום הכפורים, לפי שאין הברכה אלא ברכת השבח שנתקנה על מנהגו של עולם, ועוד שמותר לנעול נעלי גומי, ונעלי לבדים וכיוצא בהן, ולא נאסר לנעול אלא נעלים של עור. הילכך שפיר מברך 'שעשה לי כל צרכי'. וכן המנהג אצל רבנים וגדולים".

(ה) תשובות והנהגות (ח"ז סי' ס"ו אות ה').

(ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"נ).

(ז) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תקנ"ט סעי' ח') – "נוהגים לברך בשחרית את כל ברכות השחר, כולל ברכת 'שעשה לי כל צרכי'. [ילקוט יוסף הלכות פסוקי דזמרה מהדורת תשס"ד עמוד טז. וזה דלא כמ"ש בתחלה בשו"ת יביע אומר ח"ה סימן כה אות ט"ו. ובשו"ת יחיה דעת ח"ו עמו' קצה. ובילקוט יוסף ח"א מהדורת תשמ"ה, עמוד נא]."

2. שלא לברך [עד מוצאי ת"ב כשנעל מנעליו].

(א) בן איש חי (שנה א' פר' וישב אות ט', עי' פר' וילך אות י"ז, רב פועלים ח"א יו"ד סי' נ"ד, ח"ב או"ח סי' ח').

(ב) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קל"ט אות ט"ו) – "מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אמר לי שמרן החזו"א זצוק"ל החמיר בברכות השחר ואמר כל ברכה בעת שנעשתה פעולתה, לשכוי בעת שהתנגול קרא וכן כל ברכה וברכה בעת שנעשתה פעולתה, ולכן ברכת שעשה לי כל צרכי לא ברך מרן בת"ב בשחרית רק במוצאי ת"ב כשנעל מנעליו, אבל אנחנו שלא מצוי בינינו תרגול אם נחכה לברך כל ברכה כשתעשה הפעולה לא נברך הברכות לכן מברכין כל הברכות בכל גונא ע"כ דברי מו"ר. (עיין בשו"ע סי' מ"ו ס"א וברמ"א ס"ה ובשע"ת סוף ס"ק י"ב). מדברי מו"ר הבנתי שמו"ר מברך שעשה לי כל צרכי בשחרית יחד עם כל הברכות. (עי' מ"ב בסי' תקנ"ד ס"ק ל"א ושה"צ ס"ק ל"ט דהרבה אחרונים סוברים כן וכתב הפמ"ג שכן נוהגים). אמר לי הגר"ח ק שליט"א [זצ"ל] שמרן החזו"א זצוק"ל לא ברך שעשה לי כל צרכי וברכת המעביר שינה ביה"כ ות"ב שחרית עד הלילה שנעל מנעליו ורחץ עיניו, וכן פסק מרן לגר"ח"ק לא לברך עד הלילה (כשטת הגר"א ז"ל במע"ר סי' ט')."

(ג) הגר"ח ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות ט"ז).

3. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק ע"ח), נחמת ישראל (פרק ל"ט סעי' כ"ג).

(א) גר"א (מעשה רב סי' ט') – "ולכן ביום כפור שא"א ברכת שעשה לי כל צרכי וברכת המעביר שנה יאמר אותן בלילה תיכף כשנועל מנעליו ובשרוחץ פניו".

(ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק נ"ח סעי' ט"ו, עי' פרק פ"ז סעי' ד') – "יש נוהגים לבדך שעשה לי כל צרכי, ויש נוהגים שלא לברך, ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד".

ח. ברכת המעביר שינה.

1. מראי מקומות – גר"א (מעשה רב סי' ט', לשונו מובא לעיל), תשובות והנהגות (ח"ז סי' ס"ו אות ה').

ט. ברכת הגומל בתשעה באב.

1. מחמיר.

(א) עי' אג"מ (שמעתתא דמשה, שמועות משה אות א') – "ראוי שלא לברך ברכת הגומל בת"ב".

(ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ד') – "וברכת הגומל אפשר לברך בימי בין המצרים, אבל בתשעה באב אין לברך, אלא יברך לאחר תשעה באב. ובשאר תעניות אפשר לברך ברכת הגומל".

2. מיקל.

(א) פחד יצחק (מערכת הב' ד"ה ברכת הודאת היחיד) – "דבשנת תל"ג ביום תשעה באב לא רצה חבר לוי שנכדו יברך ברכת הגומל בספר תורה אבל חכם מא"י העיד שמברכין הגומל בא"י בתשעה באב כי מי יודע אם יהיה יום אחר ועוד אין מחמיצין על המצות וזריזין מקדימין למצות. כל שכן שכפי הדין אין להעביר שלשה ימים בלא ברכת הגומל. אם כן טעה הלוי".

(ב) פתח הדביר (סי' רי"ט אות י"ז) – "פחד יצחק ... דטעה המחבר הלוי דינא יתיב דשרי לברך הגומל אפילו בט"ב כ"ש בבין המצרים".

(ג) מועד לכל חי (סי' ט' סעי' כ"ד) – "וברכת הגומל אומר אפילו בתשעה באב (כאשר יעויין שם בספר פחד יצחק מערכת ב' יעויין שם)".

(ד) שדי חמד (אסיפת דינים מערכת בין מצרים סי' ב' אות ג') – "ויש"ד לברך הגומל בט"ב וכ"ש בבין המצרים".

(ה) באר משה (ח"ז עמ' ש"י) – "בין בן א"י בחו"ל בין בן חו"ל בא"י כולם יכולים לברך ברכת הגומל בת"ב ושמא גם בן חו"ל בחו"ל יברך, ולזה דעתי נוטה".

(ו) משנה הלכות (חי"א סי' תמ"ז) – "דמי שנתחייב בט"ב שמברך שאבילות ישנה הוא וקיל לגבי כמה ענינים שוב מצאתי ביפה ללב סי' רי"ט אות ה' שכתב כן והגאני, עכ"פ פשוט דמותר לברך".

- (ז) הגר"א בנצול שליט"א (אסיפת יצחק י"ח אלול תשס"ו) – "שאלה: האם יכול לברך ברכת הגומל בתשעה באב. תשובה: כן".
 הגר"א בנצול שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ט) – "שאלה: האם מותר או ראוי למנוע מלומר ברכת הגומל בט' באב, והאם יש חילוק בין שחרית למנחה. תשובה: לענ"ד מותר אף בשחרית, והמקדים הרי זה משובח".
 (ח) הגר"ח ק"צ"ל (אסיפת יצחק י"ט אלול תשס"ו) – "שאלה: האם יכול לברך ברכת הגומל בתשעה באב. תשובה: מותר".
 (ט) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' כ"א) – "מותר לברך ברכת הגומל בתשעה באב".
 3. במנחה יברך.
 (א) כף החיים (סי' תקנ"ט ס"ק ל"ח) – "כיון דבדיעבד יכול לברך אח"כ כמ"ש לעיל סי' רי"ט סעי' ו' ובדברינו לשם גם זה חשוב כדיעבד משום דאינו מן הראוי לברך ביום זה לפני קהל ועדה ברכת הגומל **ואפשר דבמנחה יש להקל משום דאז קורין פסוקי דנחמות**".
 (ב) חיי הלוי (ח"י סי' פ"ב אות י"ד) – "בכף החיים".

י. תחנון.

1. אין אומרים – מחבר (סי' תקנ"ט סעי' ד', עי' סי' תקנ"ב סעי' י"ב), ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"א).

יא. על נהרות בבל: מי שהוצרך לאכול בט' באב האם יאמר בסעודה על נהרות בבל.

1. אין אומרים.

- (א) הגר"ח ק"צ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות נ"ג, דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה כ"ב, הע' כ"א) – "שאלה: מי שהוצרך לאכול בט' באב האם יאמר בסעודה על נהרות בבל [ואולי יאמר שיר המעלות היות וזה יום שאין אומרים בו תחנון]. תשובה: לא יאמר. [כיון שט"ב אסור בד"ת ומה שהתירו לומר כל דבר שהוא מסידרו של יום היינו דוקא בתפלות המחוייבות או בדברים שנהגו הכל לאומרם משא"כ בזה שכל הענין לאומרו הוא כדי שילמד תורה על שולחנו רק שבחרו לקיים ענין זה במזמורים אלו (וכמש"נ לעיל הערה י"ח) הרי זה בכלל הדברים האסורים ללמוד בט"ב וכדי שלא יהא כאוכל מזבחי מתים יאמר דבר הלכה מהלכות ט"ב]."
 הגר"ח ק"צ"ל (עלי שי"ח עמ' ק"י אות ד') – "שאלה: קטן או חולה שאכל בת"ב איזה פרק תהלים יאמר לפני ברכת המזון - 'שיר המעלות' או 'על נהרות בבל'. תשובה: אסור לומר שניהן, שאסור בד"ת".
 2. מראי מקומות – תורת היולדת (פרק מ"ח הע' ד', "וצ"ע"), קרא עלי מועד (פרק ט' סעי' ו', "וצ"ע").
 (א) מס' סופרים (פרק י"ח הל' ד'), הו"ד בראשונים (רמב"ן, בריטב"א, ר"ן, ועוד) בר"ה (דף לב.) – "בתשעה באב, ארבעה פסוקים משל ירמיה, המאוס מאסת את יהודה, עד כי אתה עשית את כל אלה, ושני מזמורים הללו, אלהים באו גוים בנחלתך, ועל נהרות בבל; ואף על פי שבכל מקום דברי קדושה מקדימין לדברי קבלה, בזה דברי קבלה מקדימין לדברי קדושה".
 (ב) מחזור ויטרי (סי' רס"ז), הו"ד בליקוטי מהרי"ח (מנהגי ט"ב, עמ' נ"ג-א) – "ואחר שיקראו איכה נהגו לומר מזמור זה: על נהרות בבל".
 ג) ילקוט יוסף (ביקור חולים ואבלות סי' כב סעי' ו') – "אולם יש פרקים שקריאתם אינה מביאה לידי שמחה, כמו על נהרות בבל, וכדו', ופרקים אלה מותר לאבל לקוראם בימי האבל".

יב. תפילת הדרך.

1. לא יאמר את הפסוקים שנוהגים להוסיף לאחר הברכה של תפילת הדרך.
 (א) אהלך באמיתך (פרק ט' סעי' י') – "מוכרח לצאת לדרך בט' באב, יאמר תפילת הדרך, אבל לא יאמר הפסוקים שנוהגים להוסיף".
 (ב) הגר"ח ק"צ"ל (אשי ישראל פרק נ' הע' ל"א, עמ' תש"ס אות קנ"ח) – "הנוסע בתשעה באב האם לאחר תפילת הדרך רשאי לומר את הפסוקים שנוהגים לומר לאחר הברכה. תשובה: לא יאמר".
 ג) אשי ישראל (פרק נ' הע' ל"א).

יג. 'ה' שמור' וכו' על מזוזה כשיוצא מהבית בת"ב.

1. הגר"ח ק"צ"ל (עלי שי"ח עמ' קס"ט אות ה') – "שאלה: האם מותר לומר 'ה' שמור' וכו' על מזוזה כשיוצא מהבית בת"ב. תשובה: תפילות מותר בת"ב".

יד. להתברך אצל צדיק בט' באב.

1. מחמיר.

- (א) הגר"א בנצול שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' פ"ט) – "שאלה: אחד שרוצה ללכת לגדול בישראל להתברך האם מותר או ראוי לעשות כן בתשעה באב. תשובה: נלענ"ד שלא".
 2. מראי מקומות.
 (א) אג"מ (דרכי משה ח"ב עמ' תמ"ג) (עובדות מהגאון רבי משה פיינשטיין זצוק"ל, ושם הביא שפעם הגיעו כמה בחורים מבוגרים לבקש ברכה ממרן ראש הישיבה זצ"ל לשידוך הגון, והיה אותו יום תשעה באב, אבל היה קשה בעיניהם לבקש ממנו ברכה בט' באב, וכשמרן ראה שהם רוצים משהו הוא שאל מה אתם רוצים. ואמרו לו שרוצה ברכה לשידוך, ואמר להם שהלא כתוב בשו"ע מותר לעשות אירוסין בתעשה באב משום שמא יקדמנו אחר, א"כ בודאי מותר לתת ברכה על זה אפילו בתשעה באב, ובירך אותם שאי"ה יהיו כולם חתנים קודם ראש השנה, וכך היה!. הרי אפשר שבשאר צורך של ברכה לא ברור אם נוהגים להקל בזה ואולי רק מצד השידוך היה יותר קל לתת ברכה, וצ"ע).

טו. מראי מקומות.

1. הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ו שאלה ל"ז) – "שאלה: בת"ב כיון שהמנהג שלא לובשים טלית בשחרית רק לובשים ציצית בלא ברכה. א"כ האם גם אין לאחוזו הציצית בק"ש וכן בברוך שאמר. תשובה: אפשר יאחוזו כי רק לא לובשים טלית".
הגר"ח זצ"ל (שערי שיח עמ' קכ"א תשובה רע"ח) – "האומר תפילת ביהמ"ד ביום ת"ב האם צריך לדלג על הפסוקים הנהוגים לומר בסופה. תשובה: א"צ".

ו] אכילה (סעיף ה' - סעיף ו').

א. קטנים.

1. מחנכין לשעות.

(א) באר משה (ח"ח סי' צ"ה אות ב') – "לענין לחנכם בט"ב אחר ט' שנים עד י"ג, כמו שהדין ביוה"כ כמפורש (סי' תרט"ז ס"ב) דמחנכין עיין שם, כ' בספר כה"ח (סי' תקנ"ד אות כ"ג) וז"ל ולענין קטנים אם יש לחנכם להתענות לפני שנה או שנתיים כמו ביוה"כ (לקמן סי' תרט"ז) עיין בער"ה אות ב' שכ' דבתענית דרבנן אין להחמיר משום חשש סכנה אבל בחינוך שעות דלא שייך סכנה יש לחנכו אף בשאר תעניות ודלא כהמט"י בסעי' א' יעיי"ש וכ"כ בית הלל ביו"ד סי' רס"ה, ובשם החי"א כ' המ"ב (סי' תק"ן סק"ה) שאין לחנך אפילו בן י"ב שנה, אבל לא נהגו כן ומחנכין לשעות".

(ב) להורות נתן (ח"ה סי' ל"ו אות י"ב) – "ובס' תוס' יום כפורים ... אולם הלא חזינן דהמג"א ושאר אחרונים פשיטא להו דאיכא חנוך גם בת"ב".

(ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קי"ח).

2. אין מחנכין.

(א) ערה"ש (סעי' ז') – "וקטנים אינם מתענים כלל בט"ב אפילו תענית שעות".

3. הטעם שלא מחנכין.

(א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ד) – "שאלה: מ"ט בתשעה באב א"צ לחנך קטן לתענית שעות כמו ביוה"כ ובת"ב לא מוזכר כן. תשובה: שהיא דרבנן".

הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ו שאלה ל"ד) – "שאלה: המ"ב סי' תק"נ ס"ק ה' כתב שקטן עד גיל י"ג שנה וקטנה עד גיל י"ב אין חיוב לחנכם לצום בת"ב אפילו תענית שעות. האם גם בלילה אין חיוב או רק ביום. תשובה: גם בלילה".

(ב) מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ז' הע' ב'), ירח למועדים (ימים נוראים ח"ב סי' ל"ז), חינוך הבנים כהלכתו (פרק ע"ח ס"ק ט').

4. מראי מקומות – שיח יצחק (בונים-ואיס, יומא ריש דף פב.), חינוך הבנים כהלכתו (פרק ע"ח סעי' א' - סעי' ד').

(א) תוס' יוה"כ (יומא דף פב. ד"ה מתניתין) – "מתניתין התינוקות אין מענין אותם ביום כיפור ק"ק תיבת ביוה"כ דפשיטא דביוה"כ עסקינן והנה לענין דינא נסתפקתי אם מחנכין התינוקות לט"ב ולשאר תעניות ולכאורה נראה דאין מחנכין אותם כ"א ביוה"כ וכן נראה ממ"ש פרק מקום שנהגו דף נ"ד דרש רבא עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בט"ב כו' משמע דוקא הני אבל תינוקות לא וכן נראה מדברי הפוסקים שלא הזכירו חינוך התינוקות בט"ב ואפשר דזה רמז התנא באומרו ביוה"כ כלומר דמחנכין אותם דוקא ביום כפור אבל בט"ב לא ואת"ל דימצא פוסק שיאמר דמחנכים אותם לט"ב נאמר דהתנא נקט ברישא התינוקות כלומר שלא הגיעו לחינוך אין מענין אותם אפי' בי"כ אבל אם הגיעו לחינוך מחנכים אותם אפי' בט"ב וכ"ש ביוה"כ ולכך נקט ברישא ביוה"כ ובסיפא נקט סתמא ועיין בתשובת הרמ"ע סימן קי"א דכתב דמחנכים התינוקות לשעות אבל לענין השלמה אין מחנכים יע"ש".

(ב) אוצרות רבותינו [בריסק] עמ' שי"ב.

ב. מעוברת.

1. מיקל.

(א) אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ב אות י') – "מעוברת אסורה להתענות בת"ב, ואין כאן דין שיעורים, כי במקום סכנה לא גזרו חז"ל, כמו שנפסק בשו"ע, כי במקום חולי לא גזרו רבנן".

(ב) צדקה ומשפט (בירור הלכה מה"ת סי' תקנ"ד, עמ' רנ"ט אות ג') - לשונו מובא לקמן.

2. מחמיר, אלא אם כן יש להן בעיה רפואית וכדו'.

(א) הגר"ש זצ"ל (נשמת אברהם סי' תקנ"ד ס"ק א') – "שמעוברת שמרגישה בטוב צריכה לצום בתשעה באב".

הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז סעי' א') – "המעוברת מתענות בתשעה באב. אולם אם הריונה קשה, או שמרגשת חולשה מעט יותר מן הרגיל, תאכל ותשתה כצרכה. ובתשעה באב נדחה יש להקל ביותר".

(1) אמנם עי' הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז הע' ב') – "כן היה רבנו מורה לשואלים. אלא שע"פ רוב

הוסיף אח"כ שבזמננו נהגו המורים בארץ ישראל להקל למעוברת שלא להתענות, מפני מזג האויר הקשה וחולשת הדורות (ולכמה שואלים התבטא 'אמי וזוגתי לא התענו בת"ב בימי עיבורן'). וכן נהג רבנו במשפחתו וכו', שכל מי שידע בה שעלולה להחלש וכדו' ע"י התענית, הקדים בימים שלפני התענית להורות לה לבל תתענה, ואמר שמה שהוא מיקל בזה יותר מן המפורש בפוסקים להדיא הוא ע"פ מסורת ההוראה הנ"ל בארץ ישראל ... אך מאידך גיסא היה מדגיש שיהיה המורה שלא יגרום שיהיו דיני תעניות קלים ח"ו בעיני השואלים, ורבנו עצמו, אף בשנה אחת שהי' החום כבד והורה באותם ימים כמעט לכל השואלים שהמעוברת לא יתענו, עכ"ז נזהר ולא התיר לומר כן בשמו כהיתר כללי אלא חקר בעצמו כל שואל והדגיש שמעיקר ההלכה מתענה כמ"ש בשו"ע, אלא שמפני הקושי וכו' לא תתענה".

(2) וכן הגרש"א זצ"ל (שלמי מועד עמ' תצ"ג, הליכות ביתה סי' כ"ה הע' ג') – "וראה בהקדמה לשו"ת צדקה ומשפט שתיקן בזמנו שמעוברות ומניקות לא יתענו בת"ב וכדין שאר תעניות, מפני שראה שמרוב החום השורר שם כמעט היו באות לידי סכנה. וכן הובא בשם רבינו שנהוג בארץ ישראל להקל במעוברת שלא להתענות בת"ב כשהיא מצטערת בגלל מזג האויר חם".

(ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ב') – "נשים מעוברות חייבות להתענות בתשעה באב, אלא אם כן יש להן בעיה רפואית, כגון שמירת הריון, חוסר דם, לחץ דם גבוה, וכדומה. ומכל מקום, כל מעוברת שאינה חשה בטוב, רשאית לשתות מים כדי שלא לגרום נזק להריון. ומעוברת היינו כשהיא ודאי מעוברת, כגון שהוכר עוברת בבדיקת שיקוף (אולטרא - סאונד), אבל לא בבדיקת בעלמא שאינן ודאיות".

(ג) הגר"ש"א זצ"ל (נשמת אברהם סי' תקנ"ד ס"ק א') – "שאשה בהריון צריכה לצום כל זמן שהיא מרגישה בטוב ואין הבדל בחודשי ההריון".

ע'י הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ"ד) – "מעוברת לענין הצום, הכל תלוי במצב המעוברת, דאם יכולה בקל לצום ולהתענות עד חצות תתענה ותתפלל, ואם לאו כגון שיש לה איזה חולשה או קשה לה, לא תתענה. ואינה צריכה לאכול פחות מכשיעור".

(ד) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רע"ט) – "אבן ישראל ... ובמחכ"ת הפריז על המדה להקל, אף בסתם מעוברות. ואין כן דעת האחרונים".

(ה) ששכ"ה (נשמת אברהם סי' תקנ"ד ס"ק א') – "שמעוברת שמרגישה בטוב צריכה לצום בתשעה באב".

(ו) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ז אות ז', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ה אות ז') – "מעוברת תכין עצמה לצום ע"י שתיה מרובה לפני הצום. ותשתדל להמנע מפעילות שמאמצת את הגוף, ולשהות במקום קריר במצב של מנוחה".

(ז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קי"ט) – "אבן ישראל ... זה קצת פלא שכתב דאסור להתענות הא אנו רואין שהרבה נשים מעוברות מתענות ולא קורה להם שום דבר, וגם הרופאים מסכמים שאין כאן חשש בדרך כלל אם מתענים. ועיין בשו"ת משנה הלכות חלק יא ס' תלט, ודבריו הם לכאורה שגגה. דמהרי"ל שהוא מביא מיירי על תענית שלו לתשובה שאינו מן הדין, ולא על תשעה באב".

(ח) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Is a pregnant woman required to fast on Tisha B'av?

R' Y. Berkovits wrote: Yes. Should she see signs of dehydration or labor she should break her fast immediately.

הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

In general does a pregnant woman fast on Tisha B'av if she will be in the first days of her ninth month, like 2 days in? What if she has gestational diabetes?

R' Y. Berkovits wrote: She should. There isn't really any danger, at worst she will go into labor. However, as soon as she sees signs of dehydration, or if she believes that she is going into labor, she should eat. If she has diabetes - she should NOT be fasting.

הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Can Rebbe please give clear guidelines regarding 1) A pregnant woman 2) a nursing woman and 3) a Choleh She'ain Bo Sakana regarding fasting on Tisha B'Av. Thank you!

R' Y. Berkovits wrote: For anyone that sees signs of dehydration (sever migraines, nausea, dizziness, light-headedness, seeing spots in vision), they should break their fast.

Additionally: Pregnant woman: Signs of labor.

Nursing woman: If she believes there is a real fear that she will lose her milk and not get it back.

Choleh: Anything that might lead to סכנה. People don't realize that certain internal infections (kidney, liver, lung) need water or they can lead to sakana. Do your research.

3. מראי מקומות – דברי יציב (או"ח סי' רל"ב), חוט שני (שבת ח"ד עמ' רס"א), דרכי ציון (שלזינגר, סי' י"ד), פסקי תשובות (אות ה').

(א) משנה הלכות (חי"א סי' תל"ט) – "בדבר אשר שאלת שבירושלים מקילין לאשה מעוברת מלהתענות ואפילו בט"ב. הנה הגם שאני מונע עצמי מלהתיר מה שמבואר בש"ע לאיסור שהרי מבואר בש"ע א"ח סי' תק"נ שנשים מעוברות חייבות להתענות בט"ב, מ"מ ראיתי בשו"ת מוהרי"ל סי' מ"ה וז"ל אך אינו רשאי להחמיר על אשה שנתעברה להתענות כי יש נשים שהם מפסידים ההריון ע"כ. ויש לדייק לשון שנתעברה אי דוקא הוא לאפוקי מעוברת לאחר ג' חדשים, או דלמא לא דוקא אלא דבר בהוה וצ"ע, ומיהו עיין ש"ע א"ח סי' תק"נ ותקנ"ד ס"ה, וי"ל דמהרי"ל לא כתב רק דאינו רשאי להחמיר אבל לכתחילה ודאי גם לשיטת המהרי"ל צריכין להתענות ופשוט וק"ל".

(ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ה) – "שאלה: אם מינקת ומעוברת צמה בת"ב בזה"ז. תשובה: עיין מש"כ בשו"ת ס' תקנ"ד ס"ב".

(ג) בירור הלכה (מה"ת סי' תקנ"ד) – "כל זה מדינא דגמ' וש"ע, אבל למעשה חידשו מורי הוראה להקל במעוברות אף בט"ב באב שלא נדחה שלא יתענו כלל אף לא לפני חצות היום (בעל צדקה ומשפט ומורי הוראה בזמנינו בירושלים)".

ג. יולדת תוך שלושים - סעיף ו'.

1. מיקל.

- (א) מחבר (סעי' ו') – "חיה כל שלשים יום, וכן חולה שהוא צריך לאכול, אין צריך אומד אלא מאכילין אותו מיד, דבמקום חולי לא גזרו רבנן".
- (ב) ערה"ש (סעי' ח') – "ורבינו הרמ"א כתב בסעיף ו' על חיה וחולה וז"ל ומיהו נוהגות להתענות כל זמן שאין להן צער גדול שהיה לחוש לסכנה והמיקל לא הפסיד עכ"ל כלומר שמחמירות על עצמן כביוה"כ דכל שאין סכנה בדבר מתענות ויש שפוסקים כן דלאחר שבעה היולדת מתענה אם לא שאמרה צריכה אני ויש חולקים בזה [עט"ז סק"ד ומג"א סק"ט וא"ר סק"ח וש"ת סק"ז] ואולי זהו בימיהם שהדורות היו בריאים וחזקים אבל עכשיו חלילה להיולדת להתענות בט"ב תוך ל' כי עדיין חלושה היא והיא ממש כחולה ולכן אין להניחן להתענות בט"ב".
- (ג) עי' אבני נזר (או"ח סי' תק"מ) – "ומותר ביולדת תוך ל' וכל שכן במקום חולי ממש".
- (ד) ערך שני (עי' סעי' ו') – "בהג"ה ומיהו נוהגין להתענות. עי' שו"ת בשמים ראש סימן צ"א וז"ל, חיה כל ל' יום אינה מתענה בט"ב וכן הכריעו רמ"ה והרמב"ן ז"ל והם כדאי לסמוך עליהם, אלא שבאשכנז שהם בעלי כח יותר מתענות אפילו בצום גדלי' ... ולא מיחו בהן חכמים אבל במדינות הללו הן חלושות ואין להחמיר חכם עכ"ל, וא"כ כ"ש עכשיו שהדורות חלושים יותר ויותר ומשמע דייש למחות בהן מלהתענות דהא מפני שהיו בעלי כח לא מיחו בי' חכמים".
- (ה) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט סעי' ב') – "ומניקות פטורות עד שלשים יום מהלידה".
- אור לציון (ח"ג פרק כ"ט סעי' ד') – "ומשבעה ימים עד שלשים יום רשאית להתענות אם רוצה להתנהג במידת חסידות ויש לה כח לכך. ונהגו שמשבעה ימים עד שלשים יום היולדת מתחילה להתענות, וכשמרגישה חולשה מפסיקה מיד ואוכלת ... והיולדת על ידי ניתוח, פטורה מלהתענות שלשים יום ... ודין מפלת כדן יולדת לכל דבר".
- (ו) חוט שני (שבת ח"ד פרק ל"ט ס"ק ב' ד"ה וגם, עמ' ר"ס) – "וגם אם היא לא מינקה, אם היא תוך ל' יום מלידתה, בזמנינו אינה צריכה להחמיר להתענות".
- (ז) קובץ הלכות (פרק י"ז סעי' א') – "והיולדת כל שלשים יום פטורה מלהתענות וא"צ להחמיר, וא"צ לדקדק בשיעורים, גם יכולה לאכול מיד בלילה וא"צ להתענות אפי' מעט".
- (ח) תורת היולדת (פרק מ"ה סעי' ב') – "והערוך השלחן ...".
- (ט) קרא עלי מועד (פרק ט' סעי' ג') – "יולדת תוך שלשים יום ללידתה אין להניחה להתענות רק תתענה איזה שעות ואם גם זה קשה לה לא תתענה כלל".
2. נוהגין להתענות, אא"כ במקום צער גדול - והמיקל לא הפסיד.
- (א) רמ"א (סעי' ו') – "ומיהו נוהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שהיה לחוש לסכנה, והמיקל לא הפסיד".
- (ב) שלחן שלמה (סעי' ו') – "ואחר ז' אפי' אמרה צריכה אני מחוייבת להתענות אם לא שהיא קצת חולה".
- (ג) ח"א (כלל קל"ה סעי' ב') – "ומיהו נוהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שיש לחוש חס ושלום לסכנה, והמיקל לא הפסיד".
- (ד) מסגרת השלחן (על שלחן שלמה ס"ק א') – "רוב הפוסקים מקילין ביולדת כל ל' וכן כל חולה שאין בו סכנה ויש מחמירים ע"כ נהגו להחמיר כ"ז שאין להם צער גדול והכל לפי ראות עיני המורה אבל עוברות ומזיקות מתענות".
- (ה) דברי יציב (או"ח סי' רל"ג) – "בערך שי הביא מתשובות בשמים ראש ... ובערוך השולחן ... והעולה מכל המקובץ שמעיקר הדין היה מקום להחמיר בזה אלא שהקילו משום חולשת הדורות, ונראה לדינא דבזמנינו נשתנה הרבה מבזמניהם שהיולדת היתה כחשיב"ס במשך ימים רבים וכל תהליך הלידה היה מסוכן מאוד, אבל בזמנינו שהשתפרה הרפואה מאוד בשטח זה ולאחר יום כבר יכולות לרדת ולהלך כאחד האדם ותוך כמה ימים מחלימות לגמרי מהלידה, אי אפשר להקל כ"כ לגבי ת"ב דחמור משאר תעניות, אלא לכתחלה אם היתה לידה רגילה בלי קישוי ובלוי איבוד דם רב חייבת להתענות כשאר כל אדם, ורק אם מרגשת חולשה יתירה יש להקל כשאר חשאב"ס. ונהניתי שב"ה כוונתי להאמת שהרופאים המומחים שבב"ח לאניאדא בק"צ במחלקת נשים ויולדות העידו שלחון"ד אשה מעוברת להתענות קשה הרבה יותר מיולדת אחר הלידה, ובעיקר תלוי למצב הבריאות הפרטי של היולדת לפי ראות עיני הרופא או אדם מומחה וכמבואר בפוסקים לכמה ענינים ודו"ק".
- (ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"א).
3. מראי מקומות – פני יהושע (שו"ת ח"ב או"ח סוף סי' ט"ז), פסקי תשובות (אות ז').
- (א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' ו', עי' סעי' כ"א) – "ויולדת לאחר שבעה ימים עד שלשים יום נמי דינה כחולה שאין בו סכנה אף על - פי שאינה חולה. אך אם מרגשת בעצמה שהיא בריאה לגמרי והתענית לא יזיק לה יש לה להשלים".
4. ל' יום מנינן מעת לעת.
- (א) פסקי תשובות (אות ז').
5. משעת הלידה (ולא משעה שיושבת על המשבר).
- (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ"ז) – "מנין ימים אלו מנינן לקולא משעת הלידה, ולא מעת יושבה על המשבר, אף שכבר דין יולדת יש לה".
- (ב) פסקי תשובות (אות ז').

ד. מיניקות [אחר שלשים].

1. מיקל.

(א) צדקה ומשפט (בירור הלכה מה"ת סי' תקנ"ד, עמ' רנ"ט אות ה') - לשונו מובא לקמן.

2. מחמיר, ויתנו לתינוק תחליפי חלב [ואם מצד הילד יהיה חסרון, יש להקל].

- (א) אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שע"ד) – "והרב שמעון איידער השיב לו רבינו שאשה שמינקת ילדה, וכדי להניקה לתצטרך לאכול באותו יום משהו, אז אם מצד הילד אין חסרון אם לא יינק ליום אחד, אז יש לה להתענות. אבל אם מצד הילד יש חסרון, מותר לה להניק ולאכול. דמינקת מצד עצמה צריכה להתענות כל התעניתים, כל הדיון הוא מצד הילד".
- (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ח סעי' ב') – "ומניקות פטורות עד שלשים יום מהלידה, ולאחר שלשים יום חייבות להתענות אף שהחלב שלהן מתמעט. ויתנו לתינוק תחליפי חלב. ואם התינוק מוכרח דוקא לחלב אמו, פטורה מהתענית".
- (ג) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ"ד) – "מניקה שהתינוק אינו ניזון מאוכל אחר וחסר לה חלב, יכולה לשותות כפי הצורך, אך תשאל חכם כיצד לעשות".
- (ד) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ו, ח"ד עמ' ר"ס, ע"י ר"ה - חנוכה ריש עמ' תי"ז ס"ק ו' אות ג') – "מניקה היה מקום לומר שעד כ"ד חודש מהלידה דינה כמניקה, אולם למעשה מיד שגמרה להניק מתחילה לצום ... דין מניקה שהתינוק אינו אוכל מאכלים אחרים, אין אמו צריכה להתענות דהרי סתם תינוק מסוכן אצל חלב. ומניקה בזמנינו שאם לא תשתה לא תוכל להניק, והתינוק אינו אוכל מאכלים אחרים אלא רק ההנקה, מותר לה לשותות בתשעה באב באופן רגיל ולא רק פחות מכשיעור".
- (ה) תשובות והנהגות (ח"ד סי' ק"ל, ח"ה סי' קס"ח אות ו') – "מינקת כשהיא חלשה ועלולה להפסיד חלב, והולד רגיל לאכול אך ורק ממנה, לא תצום, אבל כשמקבל גם תחליפים, וממילא אין סכנה לולד, ראוי לה לצום [אם לא שמרגישה חלשה מאד], ועכ"פ בערב ת"ב תשתה הרבה מאד ותאכל דברים המרבים חלב".
- (ו) ביע אומר (ח"י או"ח סי' ל"ט, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' רע"ט) – "ודע, שאשה מינקת (בפועל), שהיא חייבת להתענות בתשעה באב, אם התינוק חלש ואינו מרגיש טוב, והרופא אומר שאם תתענה יזיק לתינוק השינוי של החלב, מותר לה לאכול בשביל הולד. כמ"ש מרן החיד"א בברכי יוסף (סי' תקנ"ד סק"ה). וכל שכן אם הרופא אומר שהוא חושש שאם המינקת תצום בתשעה באב, יופסק החלב לגמרי, שנראה שמותר לה לאכול בט' באב. וכן כתב בתשובות והנהגות ח"ד (סי' קל). ע"ש".
- (ז) אבני ישפה (ח"א סי' קט"ו ענף א') – "ונשים מנוסות אומרות שלא מפסיק החלב מחמת הצום ורק שיתכן שמתמעט קצת, אבל תוך יום יומיים הוא חוזר לקדמותו. ואם היא חוששת שקשה לה לצום וגם להניק, אז תניק פחות ותתן לתינוק מאכל אחר ... והארכתי בזה כי ראיתי בני תורה מקילים במינקת כי חוששים שתפסיק להניק מחמת הצום, וטועים הם כי אין החלב מפסיק. ואף אם היה מפסיק אין זו סיבה לא לצום כיון שיש די חלב לתת לתינוק במקום חלב של האם".
- (ח) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) - לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות – הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ה, לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (אות ו').
- (א) הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' ב', ס"ק ז') – "המינקת מתענות בתשעה באב, אבל כל שמרגשת חולשה, ואפילו לא נחלשה אלא שיש חשש שיפסק חלבה ע"י התענית, מותרת לשתות או לאכול כפי הצורך. [וכמו כן אם מבחינה בשינוי בחלבה, אף אם אין ידוע לה מקודם על חשש הפסקת החלב, תשתה מיד. ובכל פרטי דינים אלו אין להתחשב כלל עם האפשרות להזין את התינוק בתחליפי חלב, לפי שמזונו הטבעי הוא חלב אמו]".
- (ב) ציץ אליעזר (ח"כ ריש סי' מ"ה) – "אשה שמניקה את בנה אינה מחויבת להתענות בתשעה באב אם הילד לא ישתה חלב מבקבוק [ע"י ברכי יוסף סי' תקנ"ד סק"ה], שאלתי היא היות שחז"ל סמכו הרבה על נחיצות לאם לינק בנה, וגם ידוע שזה נוטל זמן עד שיתרגל הילד לחלב רגיל, האם האם מחויבת לנסות את זה בתשעה באב, או קודם לכן. תשובה. המדובר בברכי יוסף שם במינקת שהתינוק חולה והרופא אומר שמזיק לו תענית מניקתו, וכן שמזיק לו שינוי החלב. וכן מועתק גם בשע"ת שם בסק"ו, אם כן ברור שבמצב כזה לא מחויבת (וגם לא רשאית) האשה לנסות בט"ב, ולא קודם לכן, להאכילו ולהרגילו לחלב רגיל, דבר שלוקח זמן, ושאי אפשר לשער מראש. יתר על כן מצינו להגאון החזו"א ז"ל בה' שבת סימן נ"ט אותיות ג' ד' שהעלה להלכה דבתינוק כל שיש ספק שיגרום לו קלקול מעיים לעצור או לשלשל, או גרם כאב מעיים או חום כל שהוא, הוא בכלל ספק סכנה יעו"ש. ולציון דההיתר בהנ"ל הוא אפילו ביוה"כ כמוזכר בשע"ת שם, ומובא גם בבאה"ט בסימן תרי"ח סק"ז, וכן במשנ"ב בסימן תרי"ז בביאו"ה ד"ה עוברות עיין שם".
- (ג) ששכ"ה (נשמת אברהם סי' תקנ"ד סוף ס"ק ב') – "ולפי מה שהרופאים אומרים שחלב-אם יש בו צורך גדול לתינוק, אם התינוק יש לו אוכל רק ממנה, ואין לה מספיק, מותר לה לשתות בכל גוויי אפי' לא חולה ולא תלוי ברצוה לינק ממקום אחר או לא".
- (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ב אות ל"ז) – "לא ידועה לי דעת הרב שליט"א [זצ"ל] בנוגע למינקת. לענ"ד נכון שתשתה 'שיעורים' ובפרט בימים חמים. כמובן שאם אינה מרגישה טוב תאכל ותשתה כדרוש ...".
- (ה) בירור הלכה (מה"ת סי' תקנ"ד, עמ' רנ"ט אות ה') – "מניקות כמעוברות הן לאיסור מדינא דגמ' וש"ע, והן להיתר למעשה (בעל צדקה ומשפט), ואמנם צריך לשאול שאלת חכם".

ה. חולה שאין בו סכנה.

1. אין צריך להתענות.

- (א) ע"י ח"א (כלל קל"ה סעי' ב') – "ועל כל פנים חולה שאין בו סכנה אם צריך לאכול, נראה דהמיקל לא הפסיד".
- (ב) מ"ב (ס"ק י"א, ס"ק י"ב, ס"ק ט"ז).
- (ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות ה') – "כל חולה, אף שאין בו סכנה, פטור מכל הצומות, ואף מתענית תשעה באב מלבד תענית יום כיפור. וחולה היינו מי נפל למשכב מחמת חולי, אבל סתם מיחוש אינו פוטר מהתענית".
- (ד) שבט הלוי (ח"י סי' פ"א עניני ת"ב אות א') – "דברור שהסכמת הפוסקים דאפילו ודאי אין בו סכנה מכ"מ מתירים במקום חולה, והיינו דכ' הפוסקים דא"צ אומד ר"ל אומד אם יש להתיר מטעם סכנה, וכן מוכח בביאור הגר"א מראיתו מאמירה לגוי שמתירים במקום חולה, וכן נעילת הסנדל דמתירים איסור דרבנן במקום חולה אף אין בו סכנה, ומש"כ הרמ"א מיהו נוהגים להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שהי' לחוש לסכנה, פי' דמחמירים עצמם דכ"ז שאין לחוש לספק סכנה מתענות כיוה"כ, אבל ודאי אין

זה חיוב, וגם רמ"א מסיים דהמקיל לא הפסיד, דהלכה דבמקום חולה לא גזרו אפי' חולה שאב"ס וכמש"כ גם במ"ב בשם החי"א וכן בערוך השולחן ועוד".
(ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ב).

1. אנשים שאינה מתענה: האם תתענה איזה שעות.

1. תתענה איזה שעות, אא"כ זה קשה.
(א) ח"א (כלל קל"ה סעי' ב') – "ומכל מקום יתענו איזה שעות".
(ב) מ"ב (ס"ק י"ד) – "ועיין בא"ר שכתב דאפילו יולדת שאינה מתענה תתענה איזה שעות אכן אם גם זה קשה לה לא תתענה כלל".
(ג) הגריש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ז' הע' י"ח, סוף הע' כ"א*, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' מ"ד, סעי' מ"ה, סעי' נ') – לשונו מובא לעיל.
(ד) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ב).
2. לא להתענות איזה שעות.
(א) אבני נזר (או"ח ס' תק"מ) – "דבר צום החמישי אשר הד"ר הזהירך שלא להתענות ובקושי התיר לך להתענות עד חצות. הדבר ברור שלא להתענות כלל. דבמקום חולי לא גזרו רבנן ... ביולדת תוך ל' וכל שכן במקום חולי ממש ... לכן ברור שלא להתענות כלל ותאכל מיד בבוקר".
(ב) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' ק"נ) – "רשאי החולה לאכול ולשתות כבר מתחילת התענית, ואינו צריך לדחות אכילתו לזמן בו יוצרך לאכול".
(ג) פסקי תשובות (אות ה') – "ההוראה למעשה אינה ככל הנ"ל ואף לא להתענות איזה שעות".
3. מראי מקומות – ציץ אליעזר (ח"י ס' כ"ה פרק ט"ז אות א').
(א) מועדים וזמנים (ח"ה ס' של"ה) – "שמעתי ממרן הגאון דבריסק חגריז"ס זצ"ל בשם אביו הגר"ח זצ"ל שבחולה לא גזרו כלל, ואין כאן קיום מצוה שאין כאן חיוב צום לשעות".

ז. האוכלים: האם צריך שיעורים.

1. חולים אוכלים כרגיל, שלא צריך שיעורים.
(א) מחזיק ברכה (קונ"א ס"ק א'), הו"ד בכה"ח (ס"ק ל"א) – "חולה שנתרפא אך חלוש מאד א"צ אומד ואם הוא מצטער הרבה וחושש שיחזוד חוליו יאכל וא"צ שעור רק שלא יאכל מעדנים. הרב מזבח אדמה".
(ב) ערה"ש (סוף סעי' ז') – "פחות מכשיעור לא שייך בט"ב שהוא מדרבנן".
(ג) אג"מ (שמעתתא דמשה ס"ק ו').
- (ד) כרם יעקב (להגרי"ח סופר, ס' ו') – "חולה ויולדת וכל כיו"ב שצריכים לאכול בט"ב, מותר להם לאכול כהרגלם ואין צריך לדקדק שיאכלו פחות פחות מכשיעור, אבל בריא האוכל בט"ב מחשש שמא יבוא לידי חולי וכל כיו"ב, הואיל והוא בריא עכשיו אלא שאנו חוששין שמא יחלה או יסתכן, אכן יש לו לאכול פחות פחות מכשיעור, וכמ"ש הרב פתחי עולם שהובא במשנה ברורה ובכף החיים ז"ל".
- (ה) הגרש"א זצ"ל (נשמת אברהם ס' תקנ"ד ס"ק ו'), מנשים באהל או"ח אות קע"ו, שלמי מועד עמ' תצ"א) – "דנקטינן דחולה אינו צריך לאכול לשיעורים, אבל לבריא שמא יחלה, כגון כשיש מגפה בעיר או מעוברת שחלשה ומפחדת שמא תחלה, יאכלו בשיעורים".
- (ו) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט סוף סעי' ה') – "וכל אלו הפטורים מהתענית, מותרים לאכול כרגיל, ואינם צריכים לאכול פחות מכשיעור. וכן אינם צריכים לפגום את מה שאוכלים או שותים".
- (ז) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' מ"ד, סעי' מ"ה, סעי' מ"ט) – "חולה אינו צריך מדינא לאכול פחות פחות מכשיעור, ואינו דומה למש"כ בביאוה"ל, דבזמן מגיפת החולירע שנפסק למי שלא היא חזק כ"כ, שיאכל פחות מכשיעור, דהתם איירי בבריא שיש עשו כן כדי שלא יחלו, אבל מי שחלה כבר, אין בו דין אכילה פחות מכשיעור".
ע"ה הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' ק"נ) – "אדם הזקוק לאכילה או לשתיה כדי שלא יבא לידי חולי, רשאי הוא במה שנחויץ לו, ולא יותר. כגון הסובל מאבנים בכליות זקוק לשתיה, אולם אסור הוא באכילה, ביחס אליו יש לומר שידחה אכילתו או שתיתו עד הזמן שנצרך לכך".
- (ח) ע"ה ציץ אליעזר (ח"י ס' כ"ה פרק ט"ז אות ב') – "נלפענ"ד שבדך כלל יש להורות להקל שלא להצריך שיעורין להצריך ומותר לו לאכול, והמחמיר יחמיר לעצמו או להבא לשאול לדקדק בזה ותאב שלא יאבד התענית של היום".
- (ט) שבט הלוי (ח"ד ס' נ"ו, ח"ט ס' קל"א אות ג', ח"י ס' פ"א עניני ת"ב אות א') – "בענין אדם זקן או אשה מעוברת שבינתיים מרגישים ברי וחזק וחוששים שבמשך התענית יחלשו ויהיו אז בגדר חולה שפטור מלצום האם להתחיל לאכול פחות מכשיעור וכמש"כ בבה"ל ס' תקנ"ד ס"ו. ועי"ז לא יצטרכו אח"כ התענית לגמרי. אם מרגישים עכשיו טוב ויכולים עכשיו להתענות אין להם לשובר התענית אפילו בחצי שיעור מספיקא דאחר כך, ומה שהביא מבה"ל ס' תקנ"ד כבר אמרתי הרבה פעמים שאין דין ח"ש בט"ב באב כסתומת כל הפוסקים, ודברי הפתחי עולם שהביא הבה"ל ענין אחר הוא בחולי הקולרע ר"ל שאוכלים הבריא רק למנוע, ומש"כ הבה"ל שם שיש כן ליעץ למי ששואל בט"ב באב לאכול זה אינו מעיקר הדין, רק בגדר מה טוב אם אפשר שלא לעקור התענית לגמרי וכעין דברי ח"ס הנ"ל אבל בני"ד זה לא שייך כלל".
- (י) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ו) – "כתב הביה"ל ... והנה לענין חולה בט"ב באב שמתר לו לאכול לא מצינו שצריך לאכול דוקא בפחות מכשיעור כמו ביוה"כ ומותר לו לאכול אף בשיעור שלם, וכאן לא איירי בחולה אלא במקום חשש שאפשר שיכנס למצב של פיקוח נפש ובוזה בעיני דוקא פחות מכשיעור".

- (יא) רבבות אפרים (ח"ג סי' שפ"א) – "הולה שאסור לו להתענות גם בט"ב אינו צריך לדקדק לאכול בפחות פחות משיעורו. רק שלא יאכל לתענוג במאכל ובמשתה היינו שלא יאמר כיון שאכלתי כבר מעט יכול אני לאכול הרבה".
- (יב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רפ"ח סעי' ה') – "ואין צריכים לאכול פחות משיעור".
- (יג) נהרות איתן (ח"א סי' מ"ז) – "חולה הצריך לאכול בתשעה באב א"צ להחמיר ע"ע לאכול פחות משיעור כמו ביו"כ פ, אבל צריך לכתחילה להזהר שיאכל רק כדי צרכו בלבד, ואם קשה הדבר יש לסמוך להקל בזה דא"צ כ"כ לדקדק בזה, אבל עכ"פ ימנע מלאכול מעדנים ככל האפשר. במקום מגיפה (כגון חולירע) כאשר יש צורך לבריאים לאכול בת"ב כדי שלא ידבקו גם הם במחלה זו, יאכלו פחות פחות משיעור כמש"כ הבה"ל בשם הפתחי עולם".
- (יד) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Should one advise an expectant or nursing woman to eat b'shiurum or if she can't handle the ta'anis then just break it regularly?

R' Y. Berkovits wrote: The Biyur Halacha brings down the concept of shiurim. However, Rav Elyshiv said that was specifically in a case of preventing possible sakana but not yet a choleh. In a case that someone is already patur because they are a choleh - there is no din shiurim (unlike Yom Kippur).

(טו) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ט"ז) – "ונמצא להלכה שחולה בת"ב אוכל כדרכו, וא"צ שיעורים ולא כלום".
2. מחמיר.

- (א) על חת"ס (או"ח סי' קנ"ז ד"ה ועדיין) – "משא"כ בט"ב אית ב' תרתי למעליותא, חדא וכי החולה אינו מחוייב בדבר התענית ואינו מתענה בו, והלא לא הותר לו אלא כדי צרכו וחיותו ואם די לו בשתיה לא יאכל, ואם די לו באכילה פעם אחת לא יאכל ב' פעמים, ולא יותר ממה שצריך".
- (ב) מהר"ם שיק (או"ח סי' רפ"ט ד"ה מיהו) – "מיהו בוודאי אינו מותר רק מידי דצריך, דנהי דהרמב"ן הנ"ל כתב דאין צריך אומד, מכל מקום הרי גם בעוברות בג' צומות כתב דהותר רק כדי קיום הוולד. וכן מבואר בדברי מרן הגאון בעל חתם סופר בחלק אורח חיים סימן קנ"ז דאי סגי ליה בטעימה או בשתיה מועטת אסור לו לאכול יותר, ועיין שם דאי סגי ליה בפחות משתיית רביעית ובפחות מאכילת כזית ולשהות בנתיים כדי אכילת פרס אסור לו לאכול יותר. ודברי הרמב"ן והשולחן ערוך היינו היכא דמספקא ליה אי סגי ליה, מותר לאכול ולשתות ואין צריך אומד, אבל יותר מכדי צרכו לא".
- (ג) מרחשת (ח"א סי' י"ד סוף אות ד') – "וזכרנוי כשהייתי חולה בתשעה באב והי' קשה עלי התענית נהגתי בעצמי לאכול פחות משיעור כדי שלא אהי' מאבד תענית של אותו יום שהיא מדברי קבלה, וחמור כשל יוהכ"פ".
- (ד) הגר"ח זצ"ל (אורחות הרב וראש הישיבה עמ' ק"ה) – "ברם מו"ר הגר"ח פ' שיינברג זצ"ל סובר, כי יש צורך בשיעורים גם בט"ב כפי שנראה מדברי הבה"ל (סי' תקנ"ד ד"ה דבמקום)".
- (ה) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ה, אמנם על שיערי ציון ח"א עמ' קל"ז אות ג', עמ' ק"מ) – "שאלה: חולה האוכל בתשעה באב אם צריך לאכול פחות משיעור כמו ביום הכיפורים. תשובה: אם יכול".
- על הגר"ח זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' נ"ז אות א') – "איך יבדיל על היין בט"ב והרי אמרו בתענית ל' ב' כל האוכל בשר ושותה יין בט"ב עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם (ואף על גב דרש"י פי' שם על סעודה המפסקת ולכא"ו כ"ש בט"ב עצמו), ועוד שחולה אין מותר לו לאכול אלא מה שמוכרח כמ"ש בבה"ל סי' תרי"ח ד"ה ואם ולכא"ו ה"ה בט"ב דכעין דאורייתא תקנו ואיך ישתה יין שא"צ כלל למחלתו, ולא דמי למש"כ המ"ב סי' תקנ"ט סק"ל דבעל ברית שאוכל בט"ב שנדחה צריך להבדיל דשא"ה דיו"ט שלו הוא ומותר לאכול הכל כרצונו".
3. מראי מקומות – שערי דעה (ליטוויץ, ח"ב סי' רנ"ב), שי למורא (האגרמאן, או"ח סי' ד'), הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קע"ו), תורת היולדת (פרק מ"ח הע' א', הע' ז'), מקראי קודש (תענית, הל' תשעה באב פרק ה' סעי' כ"ג), פסקי תשובות (אות ט').
- (א) בה"ל (סעי' ו' ד"ה דבמקום), הו"ד בכה"ח (ס"ק ל"ה) – "עייני בספר פתחי עולם דבמקום שאין המחלה של חלערי"א חזקה ח"ו **יאכל פחות מככותבת בכדי אכילת פרס** וכן בשתיה כמ"ש השיעורי' בשו"ע סימן תרי"ח (כך יש להורות לשואל בט"ב שבו לא נעקר התענית לגמרי ורחמנא ליבא בעי) ומי שירצה להתענות במקום שאין המחלה בזעם ח"ו יש ליועצו ולהזהירו שלא ילך מפתח ביתו כל היום ולהכריחו כשיצא ישא סביב לחוטמו ופיו חתיכה קאמפע"ר ומעט עשב מיאט"ע עכ"ל".
- (ב) חזו"א (מעשה איש ח"ג עמ' קל"א) – "הורה שחולה הצריך לאכול בתשעה באב, מותר לו לאכול מיד, דלא גזרו בחולה (ס' תורת היולדת עמ' רכ"ג). פעם שלח את הגאון ר' נסים קרליץ שליט"א [זצ"ל] לפלוני (בבחרותם) שסבל על הכליות, להגיד לו שלא יצום בתשעה באב, אמנם ישתה לשיעורין. ונימק: הוא אינו חולה, הוא בריא, רק שאם לא ישתה עלול הוא להיות חולה. כיון שזה רק למנוע הסכנה לכן צריך שישתה לשיעורין (מהגאון רבי יעקב אדלשטיין שליט"א)".
- (ג) ששכ"ה (נשמת אברהם סי' תקנ"ד ס"ק ד') – "וחולה שצריך רק שתיה ואינו צריך לאכול, כגון אדם שסובל מאבן בכליה ... **שישתה ולא יאכל** ... שחולה שאובחן שיש לו התחלת הפרדה או קרע של רשתית העין והתייבשות יכול לגרום להפרדה של ממש עם איבוד הראיה באותה עין, אע"פ שאין בזה פיקוח נפש (ראה מה שכתבתי לעיל סי' שכח ס"ק כו לגבי חילול שבת עבורו), כיון שהרודף נמצא ישתה לפי הוראת הרופא אך לא יאכל. וה"ה בארבעה הצומות אך לא יאכל **כדי להצטרף בצער** של עם ישראל".

ח. חולה שאוכל בת"ב: האם צריך להניח תפילין קודם.

1. עי' לקמן סי' תקנ"ה, לשיטות ומראי מקומות.

ט. שלושה חולים לזימון.

1. עי' סי' קצ"ו סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

י. חולה שנתרפא באמצע הצום.

1. חוט שני (שבת ח"ב סוף עמ' שכ"ו) – "חולה שאינו חייב להתענות ונתרפא באמצע יום התענית, אף דאינו חייב להתענות מעתה, מ"מ יש לו להמנע מאכילה כדי להשתתף עם צער הציבור".
2. שבט הלוי (ח"ט סי' קל"א אות ב) – "ואשר שאל בחולה שאכל בט' באב וכבר מרגיש טוב אם חייב לצום עד סוף היום, עיין מש"כ מרן הח"ס או"ח סי' קנ"ז, דגם חולה האוכל חייב בתענית, ואם די לו באוכל לא ישתה ואם די לו בשתי' לא יאכל, ואם צריך לאכל פעם אחת לא יאכל ב' פעמים וחייב בדיני צום כל דאינו סותר מחלתו יעייש"ה".

יא. תרופות (medicine).

1. מותר, ואם נזקק למעט מים עבור לקיחת התרופה מותר לו לקחת עם מעט מים.
 - א. אמת ליעקב (הע' תקכ"ב) – "חולה שצריך לבלוע כדורי רפואה בת"ב, יראה שכמה ימים קודם ת"ב ירגיל את עצמו לבלועם בלי מים [וכל אחד יכול לעשות כן], אבל אם אינו מסוגל לזה אז ישתה פחות מכשיעור משקין. ואם חל ת"ב ביום א', א"צ לעשות הבדלה בשביל זה אפילו אם שותה שאר משקין חוץ ממים".
 - ב. באר משה (נטעי גבריאל בין המצרים פרק ג' סעי' ד' בהג"ה) – "ואם א"א להחולה לבלוע הכדורים המרים בלא מים, אז יבלענו עם מעט מים (טי"י לעפעל), דהלא ביפ"ל ח"ב אות ג' הביא מתשו' בשמים ראש סי' ר"פ דאפילו חולה שאב"ס פטור מתענית ת"ב, ע"כ כדור עם מים מעט אין לאסור, וכן שרי להחולה לשתות דבר מר לרפואה מעט מעט כשיעור (טיי לעפעל או עס לעפעל), כן דרכי החרו"ת בשאלות אלו".
 - ג. הגרשו"א זצ"ל (נשמת אברהם סי' תקנ"ד ס"ק ז', הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' ג', ס"ק ח', שלמי מועד ריש עמ' תצ"א) – "שמותר לו לשתות מעט מים שיספיקו לבליעת הכדורים, ואין צורך לפגום במים כפי שמבואר להלן סי' תריב ס"ק א".
 - ד. ששכ"ה (נשמת אברהם סי' תקנ"ד ס"ק ז') – "שמותר כיון שבמקום חולי לא גזרו רבנן".
 - ה. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רע"ט ד"ה חולה) – "אמת ליעקב ... באר משה".
 - ו. שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ז אות ה', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ה אות ה') – "חולה שאינו צריך לאכול, אבל נזקק לקחת כדורים לרפואה מותר לקחתם בט"ב. וכן מותר לקחת תרופה נוזלית מרה. ואם נזקק למעט מים עבור לקיחת התרופה מותר לו לקחת עם מעט מים".
 - ע. שבט הלוי (ח"י סי' פ"א אות א') – "לבלוע תרופה מרה מותר ביום התענית".
 - ז. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ג).
2. מותר, ואם אינו יכול לבלוע אותם בלא מים, [לכתחילה] יתן במים דבר מר.
 - א. אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות י"א) – "מותר לבלוע גוללות לרפואה בתשעה באב. ואם אינו יכול לבלוע אותם בלא מים, יתן במים דבר מר, כגון תמצית תה מרוכזת או אבקת סודה וכדומה, וישתה את המים להעביר הגלולה".
 - ב. חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ו ד"ה אדם) – "אדם שאינו חולה הצריך ליקח רפואה בצום באופן שאם לא יקח את התרופה יזיק לבריאותו, אם התרופה מרה מותר לו לקחתה, ואם יש בה טעם מתוק צריך לערבה בדבר מר וישתה. ובכדור אין ליטלו אלא בלי מים, ואם אינו יכול לקחתו בלא מים, ימיס את הכדור במים כדי שיהיו המים מרים וישתה, או שיעשה באופן אחר שהמים לא יהיו ראויים לשתיה. ואם אי אפשר באופנים הללו, מותר לו בשאר תעניות ליטול התרופה עם מעט מים הנצרך לזה".
 - ע. חוט שני (ר"ה - חנוכה ריש עמ' תי"ז ס"ק ו' אות ב') – "תרופה שאינו יכול לבלועה בלא מים בתשעה באב, יכול לשתות פחות מכשיעור או יפגום את המים. ואפילו באופן שאינו תרופה לחולה, אלא כדור לכלה קודם חתונתה יפגום את המים, או ישתה פחות מכשיעור".
 - ג. פסקי תשובות (אות ח' ד"ה ומי) – "ומי שמתענה אך צריך לקחת גוללות, מותר לו לקחתן ללא מים או שיבלעם בעזרת משקה מר שאין מזה הנאת החיך".
3. מראי מקומות.
 - א. תשובות והנהגות (ח"ג סי' קנ"ו) – "שבג' צומות אם מצטער יש להתיר כפי הצורך רק מעט מים לבלוע דוקא, ובת"ב אין להתיר אלא כשמצטער הרבה".

יב. שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה.

1. עי' סי' תק"נ, לשיטות ומראי מקומות.

ז [ז] רחיצה (סעיף ז' - סעיף י"ד).**א. הלכה.**

1. מחמיר, אפילו בצונן – מחבר (סעי' ז').
- א. אא"כ מלוכלך, יטול לפי הצורך – מחבר (סעי' ט').

ב. קטנים.

1. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ד סעי' ו').

ג. כלה: לרחוץ פניה.

1. מיקל.

(א) מ"ב (ס"ק כ"ט, שעה"צ ס"ק ל"ח) – "כלה אחר נשואיה כל שלשים יום מותר לרחוץ פניה וכן לסוך כדי שלא תתגנה על בעלה. [לענין רחיצה מוזכר לקמן בסימן תרי"ג סעיף י לענין יום הכפורים, וכל שכן לענין תשעה באב, ופשוט שהוא הדין לענין לסוך]".
(ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ח).

2. מחמיר.

(א) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות ע"ר) – "הנה ביו"כ סימן תרי"ג סעיף י' כתוב 'כלה כל שלושים יום מותרת לרחוץ פניה', והמ"ב ס"ק כ"ו כותב 'כתב הח"א נראה שזה היה בזמניהם שלא היו בבה"כ כל היום אבל בזה"ז שאינו רואה אותה כל היום לא שמעתי שנוהגין בזה היתר', ושאל ר"א פעלדער מה הדין בט' באב, ששם לכאורה אין טענת הח"א אך לא מוזכר שבכלה מקילים, ואמר רבינו שאם יש מציאות כזה, בוודאי יש להקל בט' באב. אך לא שמענו שהיום יש ענין של לקשט שלא תתגנה. ולמעשה, ממילא, אסור".

ד. ל"ט חל בת"ב.

1. מחמיר – מחבר (סעי' ח', טבילה של מצוה בזמנה, מותרת; אבל בזמן הזה אין טבילה בזמנה, הילכך לא תטבול בו; וכן נהגו"), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' ט'), ערה"ש (סעי' ט').

ה. ל"ט שחל במוצאי ת"ב, זמן חפיפה.

1. עי' יו"ד סי' קצ"ט סעי' ד', לשיטות ומראי מקומות.

ו. שטיפת כלים וכדו'. [יש שני שאלות. (א) משום מלאכה בתשעה באב, (ב) משום איסור רחיצה].

1. מחמיר, אא"כ לצורך הסעודה בת"ב או מיד אחר ת"ב - ועצה, ע"י ללבוש בתי ידים מגומי (rubber gloves).

(א) מחזה אליהו (ח"א סי' פ"ז) – "אם מותר בת"ב להדיח כלים (שנשארו מאכילת קטנים בת"ב) כשאין צורך באותן כלים לסעודת הלילה. אמרתי להעיר בקצרה אודות דבר דראיתי נוהגים בו היתר ולענ"ד אין לזה מקור, ואדרבה מבואר בהדיא **אסור לעשות כן**. והוא שנשים מדיחות כלי סעודה שנשארו מאכילת הקטנים בתשעה באב עצמו, דהיינו מסעודת הבוקר וסעודת הצהריים שלהם. ומדיחים בת"ב עצמו אחר חצות היום. ולענ"ד אף דמה דנצרך לסעודת הלילה או דנצרך בכדי להאכיל ילדים ביום ת"ב עצמו מותר להדיח, מ"מ יותר מזה אסור מצד איסור 'רחיצה בת"ב'. דהיינו הכנסת הידים לתוך מי הדחה שהוא כרחיצה. דאין היתר להרטיב הידים אלא בחדא מד' אנפי. לצורך מצוה, בכדי למנוע הפסד, בכדי להעביר לכלוך שמפריע לו (וכלשון השו"ע סי' תקנ"ד סעי' ט' 'אם היו ידות מלוכלכות בטיט וצואה מותר לרחוץ להעביר לכלוך') או שמדיח אוכלין וכלים לצורך סעודת הלילה. אבל זולתי אופנים אלו אין היתר, אף שאינו מכווין לרחיצה של תענוג. ואמרתי להוכיח שכדברינו כן הוא דגם בלי כוונת 'רחיצה' אין שום היתר להרטיב הידים **שלא לצורך**. ומתחילה אביא להוכיח שלהרטיב כל הגוף בלי כוונת רחיצה אסור, ואח"כ נוכיח בע"ה שאפילו לעשות כן רק להידיח לבד ג"כ אסור ... אולם אותם הכלים דצריך בהן לצורך סעודת הלילה ודאי דמותר להדיחם. דהא התירו חז"ל קניבת ירק ביוה"כ לצורך סעודת הלילה וכמבואר בשבת (ק"ד), והרשב"א וז"ל פירשו דהיינו הדחת הירק לצורך הערב. וכן פסקו הפר"ח והגר"א בס"י תרי"א ע"ש במ"ב ס"ק ה'. ומבואר מזה שהדחה שהוא לצורך סעודת הלילה דהיינו בכדי שלא יתארך שעות התענית יותר מהצורך בכלל מצוה יחשב. ומותר להדיח ירק לצורך זה, אף דא"א שלא ירטב ידיו בשעה שמדיח הירק. ולפ"ז פשוט דכ"כ מותר להדיח כלים לצורך הלילה בכדי שלא יצטער בתענית. וכזה מבואר במ"א סי' תקנ"ד ס"ק י"א וז"ל 'ונשים המבשלות וצריכים לרחוץ הבשר מותר (ש"ג)', עכ"ל המ"א. וע"ש בא"א שהעיר מסי' תקנ"ח דמבואר שבמוצאי ט"ב אין לאכול בשר מדעדיין נמשך שריפת בית אלוקינו עד חצות היום של עשירי באב. וא"כ איך מבשלת האשה בשר לצורך סעודת הלילה. ותירץ דאירי במי שצריך לכך דהוי כחולה דודאי מותר להאכילו. ע"ש. ומבואר מדבריו כל אשר דברנו. והוא דפשיטא ליה להפמ"ג דעבור בישול בשר לצורך יום המחרת לא היה הש"ג והמ"א מתירים לאשה להרטיב ידיה. וא"כ ע"כ מיירי לצורך סעודת הלילה. ולכן נתקשה בדבר דמי הוא זה שאוכל בשר בלילה אחר צום ט"ב ותירץ, ודו"ק. והוא כדברינו בע"ה. [ואגב אעיר ממה דכתב שם הפמ"ג שאין להתיר הדחת הבשר לצורך הלילה אלא במים צוננים, דבחמין ודאי תהנה האשה. ע"ש. ולפ"ז לכאורה אין להדיח כלים שנצרכים לערב אלא בצוננים. ולא ראינו ולא מצאנו כזאת. ואולי היכא דא"א כהדחת כלים דקשה מאוד בצוננים, בזה יש להתירו בחמין ג"כ. וצ"ע]. ודע דדברינו עד הנה הם בנוגע לכלים שנתלכלכו בת"ב עצמו ע"י אכילת קטנים ודברים כזה. ובזה לא מצאנו צד היתר להדיחם בכדי שיהיו נקיים עבור יום המחרת. אולם כלים מלוכלכים שנשארו מבעוד יום דהיינו מערב ת"ב יש אולי לצדד דהדחתם הוי 'כהסרת לכלוך' ומצרכי היום הוי, ודומה להא דמותר להדיח לכלוך מהידיים וכדאיתא במחבר סי' תקנ"ד סעי' ט' ע"ש. ובפרט בארצות החמות כמו ארץ ישראל שע"י עמידת כלים מלוכלכים זמן ארוך מתרבים זחלים ותולעים, בודאי יש להחשיב הדחתם מצרכי היום. אבל א"א לומר כן בנוגע לכלים מלוכלכים של ת"ב עצמו. דהיינו שגם בהם נאמר שהדחתם הסרת לכלוך הוא ומצרכי היום. דאם סברא זו נכונה, לא היה אסור להדיח כלים בשבת לצורך חול ... זאת תורת העולה מהנ"ל דאסור לנשים להדיח כלי סעודה מלוכלכים כאשר נתלכלכו ביום ת"ב עצמו מאכילת קטנים וכדומה. אא"כ הכלי נצרך לסעודת הערב. ואם רצונה עז לנקות כל הכלים אז יש לה **עצה פשוטה ללבוש בתי ידים מגומי** כדמצוי היום לרוב, ועי"ז לא יבואו מים לידיה. ובאופן זה מותר לה להדיח הכל. וכבר נזכר עצה זו בדברי הט"ז סי' תרט"ז ס"ק א'. ע"כ".

2. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ה סעי' י"ז), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ח).

(א) מקור חיים (על סעי' כ"ב ד"ה אין) – "אין לשפחה להדיח ולשפשף הכלים במוצאי שבת שהוא ליל תשעה באב".

(ב) יוסף אומץ (סי' תתפ"ג) – "יש ליתר מאד להאריך בקנינות עד חצות, והמזרזין ומכריחין החזן להקדים סיומם עתידין ליתן את הדין ... ובפרטות אם הוא ביום א' מדיחין כל כלי אכילה משבת, ואיסור גדול הוא לעשות שום מלאכה קודם חצות".

- (ג) ארחות חיים (ס"ק כ"ג) – "ועי' בשו"ת שמלת בנימין סי' ב' שכתב דאין הבדל לענין זה (עשיית מלאכה) אי ט"ב שנדחה או לא, ומטעם זה אסור להדיח כלים במוצ"ש והוא ליל ט"ב שנדחה שהוא מלאכה שיש בו שהיי', עיי"ש באריכות. ועיין בפ"ת שהניחו בצ"ע דלא חמיר ט"ב במלאכה מאבילות דמבואר ביו"ד סי' ש"פ דהדחת כוסות אין בו משום מלאכה עיי"ש".
- (ד) אג"מ (שמעתתא דמשה שמועות משה סי' תקנ"ד סעי' ט', הע' ס"א) – "אסור להדיח כלים כשאין בהם צורך היום. אפי' אם הם כלים שהשתמש בהם בשב"ק ולא היה זמן להדיחם לפני ת"ב אסור".
- (ה) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות י"ד, הע' י"ד) – "שאלה. האם מותר להדיח כלים בתשעה באב. תשובה. כלים שצריכים להם כעת, כגון לצורך אכילת ילדים, מותר להדיחם במשך כל היום. אבל כלים שאינם צריכים כעת, אין להדיחם אלא מחצות היום ואילך. [ואם משתמש בכפפות גומי עדיף טפי]".
- (ו) מנהגי מהרי"צ הלוי (מועדים פרק י"ט סעי' ט') – "כשחל הצום במוצאי שבת הקפיד שלא ידחו בת"ב הכלים המלוכלכים משבת מלבד הכלים שצריכים לקטנים. ואף למחרת אחר חצות היום התיר לשטוף רק את הכלים שצריכים לסעודת הלילה, ולא את שאר הכלים שנותרו משבת".
- (ז) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ד', אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ו טור ג' [לשונו מובא לקמן]) – "ולמעשה אסור לרחוץ כלים עד חצות, רק לצורך קטן או חולה שצריך לאכול מותר לרחוץ לו כלים. ומי שרוחץ כלים וידיו נשטפות במים תוך כדי רחיצתם, מותר. ואין צורך ללבוש כפפות על היד".
- (ח) שבט הלוי (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ו טור ג') – "וכן שמעתי מהגרי"מ שטרן שליט"א בשם הגאון בעל שבט הלוי זצ"ל דאין שוטפים את הכלים המלוכלכים משבת בליל ט"ב שחל במוצ"ש, ושוטפים את זה רק לאחר חצות היום".
- (ט) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רצ"ד אות ד') – "נשים המבשלות בתשעה באב וצריכות לרחוץ את הבשר, מותר, ואין להן לחוש משום רחיצה".
- (י) הגר"א קופשיץ זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ו טור ג') – "דאסור לרחוץ את הכלים המלוכלכים משבת בת"ב שחל במוצאי שבת עד חצות היום, רק לצורך קטן או חולה שצריך לאכול מותר לרחוץ לו כלים לפני חצות, וכשרוחצים את הכלים אי"צ ללבוש כפפות (עיי' מ"ב סימן תקנ"ד ס"ק י"ט)".
- (יא) דיני ת"ב שחל ביום א' (ס"ק פ') – "ויש להעיר דכשחל ט"ב במוצ"ש ונשארו כל כלי האוכל משבת, שאין להדיחם עד למחר אחר חצות. וכן כתב יוסף אומץ אשכנזי סי' תתפ"ג, ועיין עוד פתחי תשובה על אור"ח סי' תקנ"ד, שכתב משם תשובת שמלת בנימין סי' ב' דאין הבדל לענין זה אי ט"ב שנדחה או לא, ומטעם זה אסור להדיח כלים במוצאי שבת והוא ליל ט"ב שנדחה דהיא מלאכה שיש בו שהייה, ע"ש באריכות, וכתב הפת"ש, דלי צ"ע, שמבואר בסי' ש"פ ביו"ד סעיף כ"ב דהדחת כוסות אין בו משום מלאכה, ע"כ. ואיני מבין תמיהתו, דשם מיירי בצריך לאותם כוסות כעת, דאין הכי נמי להדיח בעלמא להעמידם בארון יהיה גם שם אסור, וכאן הרי אין צריך כעת לכלים אלו, ואם צריך צלחת או כוס לקטן או לחולה פשיטא דשריי".
- (יב) הגר"ק זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שע"ז אות ת"ד) – "האם מותר להדיח כלים בט' באב. כגון כלים שאכלו בהם הילדים וחושש שיהא ריח רע. תשובה: כמדומה שהמנהג אחר חצות וצ"ע".
- (יג) תשובות והנהגות (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ו טור ג') – "דת"ב שחל במוצאי שבת אין לשטוף את כלי האכילה של שבת בליל ת"ב, אלא שוטפים את זה ביום ראשון לאחר חצות".
- (יד) שו"ע המקוצר (ח"ג סי' ק"ו ס"ק י"ב) – "הדחת הכלים שנותרו מלוכלכים מהמאכלים בשבת, נראה שהוא בכלל מנהג איסור מלאכה בתשעה באב, וכדלעיל סימן ק"ה הערה מ"ד, ורק אחרי חצות היום יכולים להדיחם אם לא לצורך, כגון למאכל קטנים או חולים וכיו"ב, שאז מותר אפילו בלילה".
- (טו) הגר"נ קופשיץ (לוח ההלכות והמנהגים שנת תשפ"א עמ' רנ"ט, הע' ע"ה) – "יום ראשון ט' באב ... הבדלה ... לומר ברוך המבדיל ... ואפשר לשטוף את כלי האכילה".
- (טז) שערי נחמה (סי' ב', עמ' קנ"ב) – "שאלה: כשחל תשעה באב במוצאי שבת, האם מותר בליל הצום לשטוף את הצלחות והסירים וכדו' שנשארו מלוכלכים מסעודות השבת. תשובה. נראה שיש לאסור, משני טעמים. הא', משום מלאכה בתשעה באב. והב', משום איסור רחיצה [של הידים שנרטבות עיי"ז]. ונבאר הדברים: א) בשולחן ערוך (או"ח סימן תקנ"ד סעיף כ"ב) מובא ז"ל: מקום שנהגו לעשות מלאכות בט' באב עושין, במקום שנהגו שלא לעשות אין עושין. וכתבו האחרונים שהיום מנהג כל ישראל בכל מקום שלא לעשות מלאכה, בין בלילה ובין ביום. והוסיף הרמ"א: ולא נהגו באיסור מלאכה כי אם עד חצות [היום], ושוב כתב: ונהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת אפילו מעשה הדיוט, אבל דבר שאין בו שיהוי, כגון הדלקת נרות או קשירה וכדומה מותר, עכ"ל. ב) עוד כתב השו"ע (שם סעיף כ"ד): כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה. ופירשו האחרונים, אפילו במקום שנהגו לעשות, ואפילו אחר חצות שאין איסור בעשיית מלאכה, מ"מ אין בו סימן ברכה. על כן אין להקל לעשות מלאכה אפילו אחר חצות אם אין זה דבר נחוץ. ג) ולענין רחיצה בתשעה באב, כתב השו"ע (שם ס"ז): רחיצה אסורה בתשעה באב בין בחמין בין בצונן, אפילו להושיט אצבעו במים אסור. ומוכח מהמשך דברי השו"ע שאפילו שלא לכוונת רחיצה, אין להרטיב את הגוף ואפילו מקצתו אלא ע"פ תנאים מסויימים. וכגון ההולך לשמור פירותיו מותר לעבור במים בהליכתו אבל לא בחזרתו, אף שגם בחזרה אינו מתכוון להנאת רחיצה. [ע"ש בשו"ע]. ולענינו כתבו האחרונים, שאשה המבשלת לצורך אכילת ילדיה או לצורך מוצאי תשעה באב, וצריכה לשטוף את האוכל, וממילא רוחצת גם ידיה, מותר, היות שהכנת האוכל הוא דבר נחוץ ואינה מתכוונת בזה לרחוץ ידיה. ד) והיוצא מכל זה: בית שיש בו ילדים, יולדת או חולה ר"ל, האוכלים בתשעה באב, מותר לשטוף במוצאי שבת את הכלים הנצרכים עבור אכילתם, אבל אין לשטוף את הכלים שאין צורך בהם. וכן במשך היום כשהילדים גמרו את ארוחתם, מותר לשטוף את הכלים הנצרכים לארוחה הבאה בתוך הצום, אבל אין לשטוף כלים שאין בהם צורך לאותו היום. ה) ואם יש הרבה כלים וזה גורם לריח רע בבית או מביא זבובים וכדו', הרי זה דבר האבד ומותר לשטוף את כל הכלים. ואם אפשר יש ללבוש כפפות גומי כדי שלא להרטיב את הידים. ואם אפשר עדיף להשרות הכלים במים, או רק לשטוף את הלכלוך הגס בלבד, ולהשאיר את הנקיין היסודי של הכלים לאחר הצום. ו) כמו כן

שטיפה קלה מותרת. כגון אם ילד שתה מכוס, אפשר להקל לשטוף הכוס מיד אח"כ, שזה דבר שאין בו שיהוי כדברי הרמ"א הנ"ל (בס"א), שלא נאסר משום מלאכה (כיון שזו מלאכה קלה ביותר), ובלבד שישתדל שלא להרטיב ידיו ע"ז. ז) ואחר הצות היום: הנה הכלים הנצרכים לאכילה לאחר הצום מותר לשטפם אז כרגיל. ומי שמיקל לשטוף את כל הכלים, יש לו על מי לסמוך, כי אז נוהגים היתר בעשיית מלאכה [אם זה נחוץ, אבל בלא"ה יש להחמיר כי אין בזה סימן ברכה כנ"ל]. ולכתחילה יש לשטפם כשידיו מלובשות בכפפות גומי [וכן מותר להדיח כלים, למי שיש לו], כי איסור רחיצה נוהג כל היום. אבל אם אין לו כפפות, או שלא נוח לשטפם עם כפפות, יש מקום להקל אף בלי כפפות, היות שאין זה רחיצה של תענוג, ויש לו צורך כעת לרחצם [כגון שאין לו כלים אחרים לאכול בהם].

(יז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ו טור ג') – "דת"ב שחל במוצאי שבת אין לשטוף את הכלי האכילה של שבת בליל ת"ב, אלא שוטפים את זה ביום ראשון לאחר הצות, וכששוטפים את הכלים שצריך למוצאי ת"ב אי"צ ללבוש כפפות, אולם כששוטפים כלים שאין צריך להם במוצאי ת"ב יש להלביש כפפות".

(יח) תורת המועדים (ד' תעניות עמ' ר"ס אות י"ב) – "שמי שמבשל ומכין אוכל למוצאי תשעה באב ביום תשעה באב (אחר הצות, וכדלהלן בסעיף כ"ו), מותר לו לרחוץ המאכלים במים, אף על פי שידיו נוגעות במים, שאין כוונתו בזה לרחיצה של תענוג".

ז. נטילת ידיים להאוכלים פת בת"ב [או ביוה"כ].

1. מסופק.

(א) מהרי"ל דיסקין (קו"א סי' ה' אות ס"ח) – "יש לעיין, חולה האוכל בט' באב, אי נוטל ידיו, או עדיפא למיכל בלי נטילת ידיים".
2. יטול ידיים.

(א) יד סופר (סי' ז' אות ד') – "מהרי"ל דיסקין ... אבל תמוה לי על הגאון שר התורה זצ"ל הא בתשעה באב וכן ביוה"כ פ' לא אסור רק רחיצה של תענוג אבל רחיצה שאינו של תענוג שרי ... זאת תורת העולה היא העולה להלכה ולמעשה דחולה שצריך לאכול כביצה פת בת"ב, צריך ליטול ידיו כמו האוכל פת בשאר ימים, וזה פשוט ונכון. ועיין שו"ת לבושי מרדכי מהד"ת חיו"ד".

(ב) לבושי מרדכי (מהדו"ת יו"ד סי' י"א אות ג') – "בענין חולה שצריך לאכול בתשעה באב או יוה"כ, שראה מעכ"ת בתשו' מהרי"ל דיסקין [קו"א סי' ס"ח] שאין לו ליטול ידיו משום איסור רחיצה, וכת"ה [בשו"ת יד סופר סימן ז' אות ד'] השיב עליו, כיון שעשה מפני מצות חכמים אין זה רחיצה של תענוג דמותר. וסברתו נכונה מאוד. ועוד דהא חולה בלא"ה מותר ברחיצה אפי' אין סכנה, כמ"ש ב[או"ח] סי' תרי"ג [סעי' ד'] ואי אפשר רחיצת פניו בלא ידיו, וכיון שהותר הותרה דלא גזרו עליו. ולענ"ד ראייה ממס' חולין דף ק"ו ע"ב, דאיבעיא להו, מאכיל מהו שצריך נטילת ידיים, ורצה לפשטו מהא דרב מנשה ממס' יומא [ע"ז ע"ב] דאשה נוטלת ידיה להאכיל לתינוק, ופירש רש"י ז"ל [ד"ה שלא רצה] דמשום דצריך להאכיל לתינוק, והיאך סלקא דעתך למימר הכא דמשום מצות נטילת המאכיל דאם אפי' האוכל אינה רשאי ליטול, כל שכן המאכיל. ואם כי דמסיק בגמ' דאינה רק משום שיבתא, אבל עכ"פ בעיקר הלכה לא פליגי דאם היה מחויב המאכיל הי' רשאי ומצוה לנטילת ידיים, כנלענ"ד".

(ג) תוספות חיים (על החיי אדם כלל קל"ה סוף ס"ק י') – "הצריך לאכול בת"ב יטול ידיו עד פרק הזרוע".

(ד) כה"ח (סי' תקנ"ד ס"ק נ"ג).

(ה) ישכיל עבדי (ח"ה סי' כ' אות ב' ס"ק ד', רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד) – "מהרי"ל דיסקין ... ולפע"ד איני מבין מה מקום להסתפק, ואם משום שיוה"כ אסור בנט"י, הלא כבר מבו' בס' תרי"ג ס"ב נוטל אדם ידיו שחרית וכו' עד סוף קשרי אצבעותיו וכו' ואותו דבר יעשה בנט"י של אכילה, החולה שיטול רק עד קשרי אצבעותיו, ומה העדיפו שיאכל בלי גט"י והרי אפי' באונן דפטור מכל מצות התורה פשיט"ל להברכ"י (הבי"ד הפתחי תשו' ביו"ד סי' שמא סק"ד) דחייב בנט"י אלא לא יברך".

(ו) הגרשז"א זצ"ל (ששכ"ה פרק ל"ט הע' ק"א [דפו"ח, הע' ק"ו], הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז סעי' ה' [לשונו מובא לקמן], יוה"כ פרק ו' סעי' י', שלמי מועד עמ' תצ"א).

(ז) ציץ אליעזר (ח"ה סי' י"ז אות ו') – "מהרי"ל דיסקין ... כבר עמד לדון עליה בדברי הגר"ל בשו"ת יד סופר שם בח"א סימן ז' אות ד', והעלה להלכה ולמעשה דחולה שצריך לאכול כביצה פת בת"ב צריך ליטול ידיו כמו האוכל פת בשאר הימים, והסכים עמו להלכה הגאב"ד ממאד בשו"ת לבושי"מ חיו"ד מהדו"ת סימן י"א אות ג' דחולה שצריך לאכול בת"ב או ביוה"כ פ' דרשאי ומצוה לנטילת ידיים ע"ש. וכ"כ בפשיטות בתוספות חיים על החיי אדם כלל קל"ה סק"י דהצריך לאכול בת"ב יטול ידיו עד פרק הזרוע ע"ש".

(ח) אז נדברו (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד ד"ה וידידי) – "בחולה שאוכל בט"ב נכונים הדברים דצריך מים ראשונים ואחרונים דלמה זה גרוע מבנייגל וואסער ויוצא לצרכיו ומסתבר דלמים ראשונים צריך ליטול עד הפרק כמו בשאר הימים. וכיון שאנו נוהגים להחמיר תמיד ליטול הידים עד הקנה אין לשנות בט"ב דלא הוי רחיצה של תענוג ואינו דומה לסימן תקנ"ד ס"י שאין שום דין ליטול עד הקנה דמשום ר"ר סגי לכתחילה עד קשרי אצבעותיו".

(ט) הגר"ש זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' ק"ב) – "החולה האוכל פת ונוטל ידיו לאכילה, נוהג כרגיל ליטול כל כף היד וכן נוטל מים אחרונים (ובזה אין צורך כל היד). אין החולה צריך להמנע מאכילת פת, כדי 'להסוך' לעצמו את הנטילה, אלא אוכל פת או שותה וכו' כדרכו".

(י) שבט הלוי (ח"ה סי' קל"ט) – "אשר שאל בשם החבורה, בענין חולה שמותר לאכול ביוה"כ אם מותר בנט"י כדרכו ולא יהי' בו איסור רחיצה עפ"י המבואר באו"ח סי' תרי"ג והת"ח נתוכחו בזה. לדידי פשוט דאין בו איסור רחיצה ויטול ידיים כדרכו, וכן מצאתי מפורש בשו"ת לבושי מרדכי יו"ד תנינא סי' ט"ו, ודלא כמי שאומרים ההיפך בשם המהרי"ל דיסקין זי"ע בזה, ודברי הלבושי מרדכי מסתברים להלכה וא"צ להאריך".

(יא) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רצ"ב) – "החולה האוכל בתשעה באב פת, נוטל ידיו כדרכו עד סוף פרק הזרוע, שאין רחיצה זו לשם תענוג, אלא לצורך מצוה".

(יב) ששכ"ה (פרק ל"ט סעי' ל"א [דפו"ח, סעי' ל"ג]).

- (ג) רבבות אפרים (ח"א סי' שפ"ד, עי' ח"ו סי' תכ"ט).
 (יד) נחמת ישראל (פרק ל' סעי' י"ג) – "חולה וכד' וקטן האוכלים פת נוטלים ידיהם לסעודה כרגיל עד הפרק".
 (טו) קרא עלי מועד (פרק ט' סעי' ו').
 (טז) ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' קכ"ז).

ח. האוכלים פת, עד היכן נוטל ידיו [למחמירים לעיל]: עד הקנה של זרוע, או עד מקום חיבור האצבעות לכף היד.

1. כדרכו, עד הקנה של זרוע.
 - (א) תוספות חיים (על החיי אדם כלל קל"ה סוף ס"ק י') – "הצריך לאכול בת"ב יטול ידיו עד פרק הזרוע".
 - (ב) כה"ח (סי' תקנ"ד ס"ק נ"ג) – "והצריך לאכול בת"ב יטול ידיו עד פרק הזרוע. תו' חיים על ח"א".
 - (ג) הגרשו"א זצ"ל (ששכ"ה פרק ל"ט הע' ק"א [דפו"ח, הע' ק"ו]), הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז סעי' ה', יוה"כ פרק ו' סעי' י', שלמי מועד עמ' תצ"א) – "קטן וחולה האוכלים פת בתשעה באב, נוטלים ידיהם עד לפרק היד, כדין נטילה בשאר ימות השנה".
 - (ד) אז נדברו (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד ד"ה וידידי) - לשונו מובא לעיל.
 - (ה) ציץ אליעזר (ח"ה סי' י"ז אות ו') – "וכ"כ בפשיטות בתוספות חיים על החיי אדם כלל קל"ה סק"י דהצריך לאכול בת"ב יטול ידיו עד פרק הזרוע ע"ש".
 - (ו) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' ק"נ) - לשונו מובא לעיל.
 - (ז) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רצ"ב) – "נוטל ידיו כדרכו עד סוף פרק הזרוע".
 - (ח) עי' רבבות אפרים (ח"א סי' שפ"ד ד"ה וידידי, אמנם עי' ח"ו סי' קס"ד) – "ויתכן דבט"ב אולי יכול להקל אבל טוב להחמיר עד הקנה".
 - (ט) ששכ"ה (פרק ל"ט סעי' ל"א [דפו"ח, סעי' ל"ג]) – "כלומר עד לפרק היד".
 - (י) הגרש"ק זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ג אות רס"ו) – "חולה האוכל בת"ב באב, כשנוטל ידיו לסעודה, האם נוטל עד פרק ידו, או עד פרקי אצבעותיו. תשובה: לכאן עד פרק ידו".
 - (יא) ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' י') – "חולה, קטן, או בעל ברית האוכלים פת בתענית זו נוטלים ידיהם לסעודה כרגיל".
 - (יב) נחמת ישראל (פרק ל' סעי' י"ג, עי' הע' ע"ט) – "חולה וכד' וקטן האוכלים פת נוטלים ידיהם לסעודה כרגיל עד הפרק".
 - (יג) קרא עלי מועד (פרק ט' סעי' ו').
 - (יד) ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' קכ"ז).
2. עד מקום חיבור האצבעות לכף היד.
 - (א) ישכיל עבדי (ח"ה סי' כ' אות ב' ס"ק ד', רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד) – "מבו' בסי' תרי"ג ס"ב נוטל אדם ידיו שחרית וכו' עד סוף קשרי אצבעותיו וכו' ואותו דבר יעשה בנט"י של אכילה, החולה שיטול רק עד קשרי אצבעותיו".
 3. מראי מקומות.
 - (א) אבן ישראל (הג' על מ"ב סי' קס"א אות ב') – "ונפק"מ ביוכ"פ ובת"ב לחולה שמותר לאכול, עד היכן יטול".

ט. מים אחרונים.

1. עושים מים אחרונים.
 - (א) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' ק"נ) - לשונו מובא לעיל.
 - (ב) אז נדברו (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד ד"ה וידידי) - לשונו מובא לעיל.
 - (ג) רבבות אפרים (ח"א סי' שפ"ד) – "וז"ל, ובשלמי צבור כתב שאונן לא יטול במים אחרונים שלאחר אכילה כלל. ולי צ"ע מדוע הוא תקנת חכמים משום סכנה ומדוע לא יטול וכן ראיתי שכתב בשו"ת מכתם לדוד סו"ס נ"ד שכתב דבר שיש בו אזהרה חכמים כנט"י הוא חייב וא"כ ה"ה למים אחרונים ג"כ בט"ב וביו"כ".
 - (ד) הגרש"ק זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד ד"ה וידידי) – "לכאורה צריך גם מים אחרונים משום מלח סדומית".
 - (ה) ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' י') – "חולה, קטן, או בעל ברית האוכלים פת בתענית זו נוטלים ידיהם לסעודה כרגיל, והוא הדין למים אחרונים".

י. לצחצה שיניים.

1. רבבות אפרים (ח"ד סי' ק"מ) – "אבל בודאי בט"ב עצמו אסור משחת שיניים ופשוט".

יא. המקיא בט' באב אם מותר לרחוץ את פיו.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ') – "שאלה: אחד שהקיא בט' באב ויש לו ריח רע בפה האם מותר לו לרחוץ פיו ולהוריק את המים-או מותר לו לקחת קצת מי פה או אסור לעשות את שניהם. תשובה: יכול לרחוץ פיו ולירק היטב את המים".

יב. מראי מקומות.

1. הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ט) – "רבים נוהגים ליטול שלש פעמים אחר עשיית הצרכים. בתשעה באב יטלו רק פעם אחת (את האצבעות)".
- הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ט) – "יצא מחדר השירותים בלא שעשה צרכיו, נוטה המ"ב בהלכות יוהכ"פ להחמיר, שאין לו לרחוץ ידיו (תרי"ג ביה"ל), אף בתשעה באב הדין כן".

2. הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' שי"ב אות כ"ד) – "שאלה: ראיתי שהביאו מרבינו שליט"א בשם מרנא החזון איש זצ"ל שהנוגע בנעלי בד או גומי וכד' אין צריך נטילת, אלא רק בנוגע בנעלי עור. ע"כ. ולא הבנתי דבר זה, דהא איכא חד טעמא לכולהו, משום טינוף ולכלוך המצוי בנעלים מחמת שדורך בהם על גבי הקרקע, ואם כן מה לי נעלי בד וכד' מה לי נעלי עור. אנא יבאר לן רבינו האי מילתא. תשובה: בעור יש זוהמא".

ק] סיכה - סעיף ט"ו.

א. הלכה.

1. מחמיר רק במקום תענוג, ולא מצד רפואה – מחבר (סעי' ט"ו), "סיכה אינה אסורה אלא של תענוג; אבל מי שיש לו חטטין בראשו, סך כדרכו ואינו חושש", קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' י'), פוסקים.

ב. לרפות פצע.

1. מיקל – אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות י"ג, וקורם ידיים, אם משתמש לעדן את העור, אסור. ואם לרפאות פצע, מותר), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג ריש עמ' מ"א, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ו אות י'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ט).

ג. משחה כנגד יתושים.

1. מיקל – שבט הקהתי (ח"ב סי' קצ"א אות ד'), פסקי תשובות (אות י"ד), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ט), "Insect repellent" ("may be used").

ד. להסיר הזוהמא.

1. מקור.

(א) בהל' יום כיפורים, מחמיר – מחבר (סי' תרי"ד סעי' א', "אסור לסוך אפילו מקצת גופו, ואפילו אינו אלא להעביר הזוהמא; אבל אם הוא חולה, אפילו אין בו סכנה, או שיש לו חטטין בראשו, מותר").
 (ב) בהל' אבילות, מיקל – מחבר (סי' שפ"א סעי' ב', "סיכה כיצד, אסור לסוך אפ"ל כל שהוא, אם מכוין לתענוג, אבל אם הוא להעביר הזוהמא מותר; וא"צ לומר משום רפואה, כגון שיש לו חטטין בראשו").
 2. מחמיר – מטה יהודה (דין ט"ו), "נ"ל דלהעביר את הזוהמא אסור כדין יה"כ דלקמן סי' תרי"ד".
 3. מיקל – בה"ל (סעי' ט"ו ד"ה סיכה, "ולפ"ז פשוט דלהעביר את הזוהמא מותר כמבואר בסימן תקע"ה ס"ג לגבי ת"צ וכן גבי אבילות ביו"ד סימן שפ"א וכמו שהעתיק הגר"א מירושלמי מפורש בסימן תרי"ד ע"ש והי"ל להמחבר להעתיק בזה הלשון שכתב בעצמו ביו"ד סימן שפ"א דלהעביר את הזוהמא מותר ואצ"ל משום רפואה כגון שיש לו חטטין בראשו אלא שקיצר בלשונו וכ"כ הלח"מ בהלכות תענית פ"ה הלכה יו"ד וכ"מ מהגר"א בסימן זה ודלא כמטה יהודה שר"ל דלהעביר הזוהמא אסור וחיליה מהא דאיתא בפסחים נ"ד אין בין ט"ב ליוה"כ אלא שזה ספיקו אסור וזה מותר ע"ש ודעתו דברייתא שהובא בבבלי פליג על הברייתא שהובא בירושלמי ובאמת בודאי אין לדחות ברייתא שהובא בפשיטות בירושלמי בכמה מקומות מחמת איזה דקדוק ובאמת לאו ראייה היא כלל דהכונה דדברים שאסרו בט"ב כגון רחיצה וסיכה אסרו אפילו לרחוץ אבר אחד כגון להושיט אצבע במים או לסוך אותו כמו ביוה"כ ודוקא כשהסיכה הוא של תענוג אבל סיכה שאינה של תענוג לא אסרו כלל ועיין בתענית דף ל' ת"ר כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בט' באב וכו' ובסיכה ונעילת הסנדל וכו' וכיון דבאבל איתא שם בדין י"ג ע"ב דלהעביר את הזוהמא מותר ממילא ה"ה בט' באב"), כה"ח (ס"ק ס"ו), חזון עובדיה (ארבע תעניות סוף עמ' רצ"ד, "ומותר לסוך להעביר הזוהמא").

ה. מי בושם, דיאודרענט (deodorant).

1. מיקל.

(א) אג"מ (מועדי ישרון ח"א עמ' קס"ח הע' קנ"ט, שמעתתא דמשה סי' תקנ"ד שמועות משה אות ו') – "היות והוא משתמש בו רק כדי שלא להזייע אין זה אלא כמו סיכה לרפואה שמותר בט' באב".

(ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו הע' י') – "לענין שימוש בבושם העשוי להעביר ריח רע גרידא, הורה רבנו דאין זה בכלל סיכה ושרי, וראה לעיל פי"ד ציון נ"ו".

הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד הע' נ"ו) – [בתשעת הימים] "ולשהשתמש בבושם להעביר ריח רע מותר, דאין זה נחשב סיכה, ואפ"ל בת"ב עצמו אם יש צורך גמור, שרי. שם. ומסגנון דברי רבנו נראה דאין ההיתר משום דה"ז להעביר את הזוהמא שכתבו הפוסקים דשרי (עיין בה"ל סי' תקנ"ד סט"ו ד"ה סיכה), אלא משום דאין זה מעשה סיכה כלל. ולפ"ז לכאורה אף ביוה"כ פ"ד סיכה אסורה אפ"ל להעביר זוהמא (כמבואר בסי' תרי"ד ס"א), מ"מ בנד"ד שרי".

עי' הגרשז"א זצ"ל (ועלהו לא יבול ח"א עמ' ר"א אות שכ"ט) – "אם אחרים ירגישו ריח רע כשהם עומדים לידה מותר לשים דיאודורנט, אבל אם לא ירגישו ריח רע, וכך מסתבר, [היה נראה לי שזו הפעם הראשונה שהרב שומע על דיאודורנט כזה] אז לא ראוי לשים דיאודורנט. ושאלתי: אם לא מרגישים ריח רע כשלא שמים מהדיאודורנט, האם זה ממש איסור סיכה, או שזה פשוט לא מתאים לתשעה באב. וענה: אין בזה ממש איסור סיכה, אבל אפשר להסתדר בלי זה במשך יום אחד, וכדאי להמנע מזה בתשעה באב".

1) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "גם בהליכות שלמה ההיתר הוא רק בצורך גמור".

ג) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' כ"ב).

ד) רבבות אפרים (אסיפת יצחק י"ט אלול תשס"ח) – "שאלה: האם מותר לשים מפיג ריח (deodorant) ביו"כ או יש איסור משום רחיצה או סיכה. תשובה: מפיג ריח, לא אסור משום רחיצה או סיכה".

(ה) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' רצ"ה ד"ה ונראה) – "ונראה שמותר להתזיז חומר בושם שיש בו ריח טוב על הגוף נגד ריח היוצא מן הזיעה, שאין זה בכלל סיכה. וכן הורה הגרש"ז אורבך הובא בהליכות שלמה (ארחות הלכה סוף עמוד תלב), ולא גרע מסיכה להעביר את הזוהמא, דשרי. כנ"ל".

(ו) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רכ"ב אות ר"י) – "מותר".
 (ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ג אות ו', ע"י פרק מ"ב סעי' י"ח) – "מותרת האשה להתזיז מי בושם (דיאודוראנט) על גופה או בגדיה מפני הזיעה, וכן מותר האיש להתזיז מי בושם במקום זיעה".

(ח) ילקוט יוסף (שבת ח"ד עמ' ע"ט) – "מותר לתת בשבת מי בושם על הפנים או על הידים, ואין בזה איסור סיכה. ואף ביום הכפורים יש להקל בזה".

(ט) פסקי תשובות (אות י"ד) – "אבל התזת חומר ריחני על הגוף נגד ריח רע דזיעה מותר".
 (י) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק מ"ט סעי' ט') – "ולמעשה נראה דאלו שעשוין רק להעביר ריח רעה או לגרום שלא יזיע, מותר לכו"ע".

(יא) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קכ"ט).

(יב) הליכות אמת (פרק י"ח הע' י"ג, פרק כ"ה סעי' י"ח).

2. מחמיר.

(א) הגרש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' ט', ע"י ציוני הלכה ה' אבילות עמ' שס"ג [לשונו מובא לעיל]) – "אין לשים דאודורט נגד זיעה, כי זה גם נחשב בכלל סיכה".

(ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ג' הע' ט') – "דמותר לסוך דודורנט במקומות הזיעה בתשעת הימים (ולא בט"ב) ואפ"י קודם שהזיע מותר כדי שלא יהא ריח אח"כ (דלא חשיב רחיצה וסיכה של תענוג רק מעט לאעבורי ריחא)".

(ג) הגר"ח זצ"ל (נזר ישראל עמ' ר"ח אות קל"ח) – "האם מותר בט"ב להתזיז על עצמו ספריי ריחני מפני הזיעה וכיו"ב, שיש לחוש בזה משום סיכה או זילתא דאבילות. תשובת מרן שליט"א: צריך לאסור דדמי להרחת טבק דאסורה".

הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קס"ה אות ט"ז) – "שאלה: האם מותר להשתמש במי בושם במקום זיעה **בתוך תשעת הימים**. תשובה: אסור".

ע"י הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות י"א, אפילו בט' ימים) – "טוב לזוהר".

ע"י הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תי"א) – "שאלה: אם מותר להשתמש בבושם **למרוח** בבית השחי או הוי בכלל סיכה האסורה. תשובה: אולי".

(ד) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קוני' יד דודי עמ' ק"ו אות א', אות ב') – "spray ... רחיצה ... roll-on ... סיכה".

(ה) אור יצחק (ח"א סי' רכ"ג) – "שאלת: האם מותר להשתמש בדאודורנט ביום כיפור ותשעה באב. תשובה: לענ"ד זה אסור, די ש לזה דין סיכה".

3. מראי מקומות – נחמת ישראל (פרק י"ג סעי' י"ז).

(א) לענין תשעת הימים - ע"י סי' תקנ"א סעי' ט"ז, לשיטות ומראי מקומות.

(ב) לענין יו"כ - ע"י סי' תרי"ד, לשיטות ומראי מקומות.

1. איפור (make-up).

1. מחמיר, מצד סיכה.

(א) אג"מ (נטעי גבריאל בין המצרים פרק ע"ג הע' ט').

(ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ג אות ה', הע' ט') – "אין לנשים לצבוע פניהן באבקה וכדומה, וכן אסורים לצבוע שפתיהן. [פשוט שזה נכלל באיסור סיכה]".

(ג) פסקי תשובות (אות י"ד) – "ובכלל זה כל האבקות ומיני קוסמטיקה שונים שאסור לנשים להשתמש בהם בט' באב".

(ד) הליכות אמת (פרק כ"ה סעי' י"ח, הע' י"ז).

2. מחמיר, מצד לא תכחול ולא תפרקס בימי אבלה דאסור כרחיצה.

(א) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק מ"ט סעי' ט') – "הביאו דיש איסור סיכה גם באבקה (powder) ובאודם ובאיפור וכדומה. ובאמת חידוש הוא לומר דדברים אלו הם בכלל איסור סיכה, שהרי בגמ' (יומא דף עו:): מבואר דסיכה אסורה משום דסיכה כשתיה, ולכאורה האיסור הוא רק בדבר שסך על בשרו ונכנס לתוכו, וכן גם במיני משיחה כמו ואזלין (vaseline) וכדומה אסור, ולא בדברים שמניח על בשרו גרידא. ומצאתי בספר מקראי קדש (לר' משה הררי, הל' יוה"כ עמ' 323) ששאל להגר"ח קניבסקי שליט"א [זצ"ל] אם מותר להניח בושם על היד להריח ולהקל מעליו התענית או שאסור מדין סיכה, והשיב דזה אינו סיכה. ולכן מצד סיכה כנראה דאינו בכלל האיסור, ומ"מ יש לאסור לאשה להניח מיני איפור וכדומה, מדין אשה לא תכחול ולא תפרקס המובא בהל' אבילות".

(ב) ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ז' הע' ל"ח) – "מהגר"ש פעלדער ... חידוש הוא לומר דדברים אלו הם בכלל סיכה שהיא כשתיה, דלכאורה האיסור הוא רק בדבר שסך על בשרו ונבלע לתוכו ... דמ"מ צריך לזוהר שלא יהיה בכלל האיסור המובא בשו"ע לגבי אבל (יו"ד סי' שפ"ו) דאשה לא תכחול ולא תפרקס בימי אבלה **דאסור כרחיצה**. ובש"ך (שם ס"ק ד) כתב דחמור יותר מרחיצה דהכא אסור גם לאחר ז' אם לא באשת איש, ורחיצה מדינא מותר. ולפ"ז ה"נ בדין אסור מטעם זה".

ט] נעילת הסנדל (סעיף ט"ז - סעיף י"ז).

א. ילדים: שהם בר חינוך.

1. מיקל.

(א) **חכ"א** (סי' קנ"ב סעי' י"ז) – "ובתשעה באב לא מצינו שיהיה חייב לחנך אפילו בנעילת הסנדל".
 (ב) **אור לצינון** (ח"ג פרק כ"ט אות ט"ז, הע' ט"ז) – "שאלה. האם קטנים אסורים בנעילת הסנדל בתשעה באב. תשובה. קטנים פחותים מבר מצוה אינם אסורים בנעילת הסנדל, ומותרים לנעול נעלי עור בתשעה באב. [קטנים, מלבד מה שפטורים מלהתענות בתשעה באב, וכן כתב גם באליה רבה בסימן תקמ"ט ס"ק ז', פטורים הם מכל העינויים שבתשעה באב. ואף שלענין יום כיפור אסורים בנעילת הסנדל, וכמבואר בשו"ע בסימן תרט"ז סעיף א' שכתב, התינוקות מותרים בכל אלו חוץ מנעילת הסנדל, שאין חוששין כל כך אם ינעלו, אין זה אלא ביום כיפור, משא"כ בתשעה באב שעיקרו הוא מדין אבלות, (וראה בזה לעיל בבאורים לתשובה הקודמת לענין קבקים, ע"ש), קטנים אינם חייבים באבלות, ואין בהם דין חינוך לענין זה. וראה גם בחכמת אדם הלכות אבילות סימן קנ"ב סעיף י"ז]."

(ג) **על חזון עובדיה** (ארבע תעניות עמ' ש"א אות ב') – "קטנים שלא הגיעו למצות, מותרים בנעילת הסנדל בתשעה באב. ומכל מקום טוב לחנכם שינעלם נעלים שאינם של עור".

2. מחמיר.

(א) **הגר"ש זצ"ל** (גלאט חכ"א עמ' קנ"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות י"ד) – "החל מגיל חינוך יש להקפיד שהילדים לא ינעלו נעלי עור".

(ב) **זה השלחן** (ח"ב על סי' תקנ"ד אות ב') – "ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל אסורים הקטנים בכל מקום כל היום, ודלא כחמ"א כלל קנ"ב סי"ז, ואפילו בלא הגיעו לחינוך משום עגמ"נ. והנ"מ במקום שאין מניעת הרחיצה וסיכה ונעילת הסנדל מזיק לגידולם וכאשר הוא כן בסתמא בזה"ז".

(ג) **על נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ע"ד סעי' ג') – "מחנכין קטן וקטנה בנעילת הסנדל, וי"א שאין צריך לחנכן בנעילת הסנדל, ובזמנינו שיש נעלים טובים שאינם של עור, בודאי יש לחנכם, שאין בזה צער כלל".

(ד) **ג' שבועות** (ארטסקרול, עמ' קל"א).

(ה) **חינוך הבנים כהלכתו** (פרק פ"ד סעי' ב') – "שכן הוא המנהג".

3. מראי מקומות – **דברי יציב** (או"ח סי' רל"ו), **נחמת ישראל** (פרק ל"ב סעי' ג').

(א) **הגר"ש זצ"ל** (מנחת שלמה ח"ב סי' ל"ה סוף אות ה', תניינא (ב - ג) סי' ס' אות כ"א, שלמי מועד סוף עמ' תצ"ה) – "גם רבים נוהגים בזמננו להנעיל לתינוקות וילדים קטנים נעלים ביוהכ"פ מפני שבזמננו גם קטנים אינם רגילים לילך יחף ולכן יש לחשוש יותר ושפיר חשיב כצרכו של תינוק, ולסוך ולהרחיץ יש לפעמים שזה אסור".

1) **הגר"א נבנצל שליט"א** (שלמי מועד פרק צ"א הע' ק"ב) – "שדברי רבינו נראה דהנ"מ בשאי אפשר להשיג נעלי גומי וכיו"ב".

(ב) **מועדים וזמנים** (ח"ז סי' רנ"א) – "ומה שמיקל החכמ"א שמותר גם בנעילת סנדל, ואין צריך לחנכו להתאבל כלל, צ"ע טובא שמסברא חייבין לחנכו גם בזה, ואולי דעתו דמאחר שמותר להם לאכול ולשתות בת"ב, שאין חינוך לצום בת"ב וכמ"ש, וס"ל דהאבילות והצום קשורים זה בזה, ע"כ אין בקטן חיוב אבילות לבד, ולא דמי לחולה גדול שאוכל ואעפ"כ חייב בנעילת הסנדל, דחולה לא נפטר מהחיוב להתאבל, אבל בקטן מאחר שאינו יכול לקיים מצות ת"ב כהלכתה, לא חייבו רבנן לחנכו באבילות לבד".

ב. ילדים: שאינו בר חינוך.

1. מחמיר – **זה השלחן** (ח"ב על סי' תקנ"ד אות ב', לשונו מובא לעיל).

2. המנהג לחנכם – **פסקי תשובות** (אות ט"ו), **ג' שבועות** (ארטסקרול, עמ' קל"א).

3. מראי מקומות – **נחמת ישראל** (פרק ל"ב הע' קי"א), **חינוך הבנים כהלכתו** (פרק פ"ד סעי' ד').

ג. אונן.

1. **הגר"ש זצ"ל** (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' ה', ס"ק ו') – "אונן בתשעה באב, אם ההליכה בלא מנעלי עור תקשה עליו מלהתעסק בצרכי המת, מותר בנעילת הסנדל. [לכאורה יש לדון שיהא אונן מותר לגמרי בנעילת הסנדל בתשעה באב, וכן באכילה ושאר עינויים, כיון שעיקרו של יום היא המצוה להתענות והוא הרי פטור מן המצוות אך אפשר דבאמת ...]".

2. **הגר"ח זצ"ל** (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שד"מ) – "שאלה: אונן שמטפל בלוויה בט"ב וקשה לו בהליכה בסנדל אם יש להקל. תשובה: קשה להקל".

ד. נעלי גומי.

1. מיקל – **על חזון עובדיה** (ארבע תעניות עמ' רצ"ט ד"ה יש).

2. מראי מקומות.

(א) **הגר"ח זצ"ל** (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות ד') – "ולא הולך כל הט"ב עם מנעלים וגם לא נעלי גומי. [כי כן החמיר החזו"א על עצמו]".

(ב) **תשובות והנהגות** (ח"ה סי' קס"ח אות ז') – "אין ללבוש אפילו בת"ב נעלי גומי וכדומה שיוצאים בהם לפעמים בשוק, ומותר רק נעלי בית שלא יוצאים בחוץ ונחשב משונה מאד כשיוצא בהם, (עיין מוע"ז ח"ו סי' כ"ח)".

ה. קרוקס.

1. **הגר"א נבנצל שליט"א** (מה טובו גליון א' עמ' צ"א) – "שאלה: האם מותר ללבוש נעלי "קרוקס" שעשויים מגומי בתשעה באב. תשובה: יש אוסרים".

ו. מראי מקומות.

1. הגר"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ו שאלה ל"ה) – "שאלה: האם מרן החזו"א לא הלך כלל עם נעליים בת"ב כמו ביו"כ. תשובה: הלך יחף גם בת"ב".

י [תשמיש המטה (סעיף י"ח - סעיף י"ט)].

א. הלכה.

1. אסור – מחבר (סעי' א'), ח"א (כלל ק"ל סעי' כ"ב, לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' ט', סעי' י"ב), ערה"ש (סעי' א', סעי' ט', סי' ר"מ סעי' ו', דמדינא אין איסור רק בתשעה באב ויום הכיפורים), מ"ב (סי' ר"מ סוף ס"ק ז', דמצידי הדין אין איסור אלא ביוה"כ ובט"ב ובימי אבלות שלו או שלה), טהרת ישראל (סי' ר"מ סעי' י"א), דרכי טהרה (עמ' ר"א), אהל אריה (סי' י"ט סעי' כ"ה), פוסקים.

ב. חיבוק ונישוק.

1. מחמיר, נכלל באיסור תשמיש – אז נדברו (ח"ח סי' ס"א, "מה שנפסק בהל' ט"ב שלא יישן עם אשתו וכו' זה החידוש דאע"פ דאינו נוגע ואינו מתכוון לזה, וכאמור אבל חיבוק ונישוק פשיטא דאסור דהוי בכלל תשמיש").

ג. יישן עם אשתו במטה.

1. מחמיר – מחבר (סעי' י"ח, "יש מי שאומר שלא יישן בליל ט"ב עם אשתו במטה, ונכון הדבר משום לך לך אמרינן נזירא"), ח"א (כלל קל"ה סעי' י"ב, "תשמיש המטה, אסור, ולכן אסור לישן עמה במטה אחת"), ערה"ש (סעי' י"ז), פוסקים.

ד. נגיעה [קריבות].

1. מחמיר.

(א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' י"ב) – "ויש להחמיר אפילו בנגיעה באשתו".

(ב) עי' בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות כ"ג) – לשונו מובא לקמן.

2. ביום יש להקל.

(א) מג"א (ס"ק י"ט) – "ואפשר שלא יגע בה כמו ביה"כ (ד"מ) ונ"ל דביום יש להקל עבי"ד סימן שמ"ב".

(ב) דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ד אות ה') – "ואסור ליגע באשתו ליל ט"ב כמו בנדה אבל ביום מותר ליגע בה (א"ר סי' תקנ"ד)".

(ג) ח"א (כלל קל"ה סעי' י"ב) – "וגם נכון שלא ליגע בה בלילה".

(ד) מ"ב (ס"ק ל"ז, שעה"צ ס"ק מ"ד) – "ועיין לקמן סי' תרט"ו דאסור ליגע באשתו כאלו היא נדה ואפשר דה"ה בט"ב [כ"כ הד"מ] ומ"מ ביום יש להקל [מ"א]. (דדוקא ביום הכפורים שהנשים מקשטות לכבוד היום ויש לחוש לגרוי היצר הרע, מה שאין כן בט"ב באב שהולכים בבגדים מנוולים, ואם גם בתשעה באב הולכים מקשטות יש להחמיר בו אף ביום, כמו ביום הכפורים [מחצית השקל]). ועיין בסימן תרט"ו בט"ו שהוא מצדד להקל בט"ב באב בנגיעה אף בלילה, ואולי לא ראה הדרכי משה".

(ה) הגר"ש איידר זצ"ל (נדה עמ' רל"ו).

1) אא"כ מקשטות – שעה"צ (ס"ק מ"ד, "דדוקא ביום הכפורים שהנשים מקשטות לכבוד היום ויש לחוש לגרוי היצר הרע, מה שאין כן בט"ב באב שהולכים בבגדים מנוולים, ואם גם בתשעה באב הולכים מקשטות יש להחמיר בו אף ביום, כמו ביום הכפורים [מחצית השקל]"), הגר"ש איידר זצ"ל (נדה עמ' רל"ו).

א. אז נדברו (ח"ח סי' ס"א ד"ה הנה) – "ולמעשה כתבו דביום יש להקל ויעיין בשעה"צ הטעם ולפי דבריו צ"ע בזמנינו שגשמים מקושטות גם בט"ב".

3. מיקל.

(א) ט"ז (סי' תרט"ו ס"ק א') – "דבט"ב לא אסור בש"ע הנגיעה כי באותו יום הולכת בבגדים בזוים ולא יתאו' לה כ"כ".

(ב) עי' פמ"ג (מש"ז ס"ק ח', א"א ס"ק י"ט) – "ט"ז".

(ג) עי' ערה"ש (סעי' י"ז) – "ונכון שלא יגע בה בלילה אבל ביום אין לחוש וגם בלילה אין לחוש רק לעולי ימים ומעולם לא נזהרו בזה דישאל לא חשידי ח"ו".

(ד) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ש"ז, הליכות עולם ח"ב עמ' נ"ג) – "שבתשעה באב אין להחמיר בנגיעה".

(ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' כ') – "מותר למסור דבר מידו ליד אשתו שאינה נדה בתשעה באב. וכן מעיקר הדין אין צריך להזהר בשאר דיני הרחקות בתשעה באב, וכן מעיקר הדין אין צריך להזהר שלא לגעת באשתו בתשעה באב. [הליכות עולם ח"ב עמוד קנ"ג]."

4. מראי מקומות.

(א) א"ר (ס"ק א', עי' א"ז ס"ק ט') – "ואפשר דאסור ליגע בה כמו ביה"כ (דרכי משה סק"ז). ונ"ל דיש להקל ביום (מג"א ס"ק יט). וצ"ע (דבס"ס) [דבס"י] תרט"ו [סק"א] אוסר אף ביום, אי ס"ל לחלק בין יוה"כ לט"ב באב בזה א"כ מנ"ל לחלק ללמוד בלילה מיו"כ. מיהו בט"ז שם [סק"א] מתיר נגיעה בט"ב באב לגמרי כיון שהולכת בבגדים בזוים ולא יתאוה לה כל כך. גם מטעם הלבוש שם [ס"א] משום קרי משמע נמי בט"ב באב מותר, מכל מקום טוב להחמיר".

(ב) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות ער"ב) – "ובשו"ע סי' תקנ"ד סעיף א' כתוב ת"ב אסור וכו' ותשמיש המיטה, והנה בהלכות יו"כ סימן תרט"ו בסעיף א' כתוב 'ואסור ליגע באשתו כאילו היא נדה', ושאל הרב א. פעלדער אם יש דין כזה בט"ב באב. והשיב רבינו שלכתחילה יש להחמיר, אבל בעת צורך, יש להקל, ולומר שרק ביה"כ, שהוא מדאורייתא, אז, אף אם תשמיש דרבנן, החמירו כ"כ, אבל בט"ב באב, שהוא בעצמותו דרבנן, הוי זה כתרי דרבנן, ולא החמירו כ"כ".

ה. להעביר מיד ליד.

1. טוב להחמיר [בלילה].
 - (א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות כ"ג) – "ונכון שלא יגע בה בלילה, ולהושיט דבר מידה לידו משום לך לך אמרין נזירא".
 - (ב) כה"ח (ס"ק פ"ה) – "בן א"ח".
 - (ג) סוגה בשושנים (פרק ל"ט סעי' ד') – "הושטה מידו לידה נכון להחמיר בלילה (כפה"ח ס"ק פ"ה בשם בן איש חי), ומסתבר דה"ה כל שאר הרחקות דנכון להחמיר בלילה".
 - (ד) הגר"ש איידר זצ"ל (נדה עמ' רל"ו, פרק ה' הע' תפ"ה) – לשונו מובא לקמן.
 - (ה) פסקי תשובות (אות י"ז).
2. מיקל.
 - (א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' כ"ד, קרא עלי מועד פרק ח' הע' ל"ח) – "ובכל אופן, מותר להעביר מיד ליד באשתו הטהורה בליל תשעה באב".
 - (ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ש"ז ד"ה וראיתי, הליכות עולם ח"ב עמ' נ"ג) – "ומ"מ למסור דבר מידו לידה מותר לכולי עלמא".
 - (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' כ') – לשונו מובא לעיל.
 - (ד) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ב).

ו. הרחקות.

1. מיקל.
 - (א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ש"ז ד"ה וראיתי, הליכות עולם ח"ב עמ' נ"ג) – "וכן אין צריך להזהר בשאר הרחקות בתשעה באב".
 - (ב) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"ו אות ח').
 - (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' כ') – לשונו מובא לעיל.
 - (ד) ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ז' הע' נ"ד) – "ולא כתבו להחמיר בכל דיני הרחקות ששייכות לנדה בתשעה באב".
2. בלילה יש להחמיר.
 - (א) אהל שרה (סוף פרק ד', הע' ב' [עמ' ס"ה]) – "מלבד הימים שהאשה היא נדה, יש ימים בשנה שצריכים לנהוג דיני הרחקות אפילו אם האשה טהורה, והם: ביום הכיפורים בין בלילה ובין ביום, וכן בליל תשעה באב, אבל ביום תשעה באב יש להקל. [יש לדון במקום שהנשים אינן הולכות מנוולות ביום ט' באב אפשר שצריכים לנהוג את ההרחקות גם ביום (הערת הגרי"א פארכהיימער שליט"א)]".
 3. טוב להחמיר [בלילה].
 - (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ג) – "שאלה: אם צריך להקפיד בתשעה באב בדיני הרחקות עם אשתו ביוה"כ. תשובה: לכתחילה כן".
 - (ב) סוגה בשושנים (פרק ל"ט סעי' ד') – לשונו מובא לעיל.
 - (ג) הגר"ש איידר זצ"ל (נדה עמ' רל"ו, פרק ה' הע' תפ"ה) – "ומש"כ ככה"ח הושטה נראה דה"ה שאר ההרחקות דנכון להחמיר בהם וכ"כ בסוגב"ש (פ' ל"ט ס"ד) [אלא שכ' רק לענין הלילה, ומדברי מחה"ש הנ"ל משמע דאם הולכים הנשים בבגדים מקושטים יש להחמיר גם ביום]".
 - (ד) פסקי תשובות (אות י"ז) – "וה"ה שאר דיני הרחקות".
 4. מראי מקומות – שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"א אות י"ג, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ז אות י"ג, "יש להזהר בט"ב בדיני הרחקות נגיעה וכדו"), נחמת ישראל (פרק ל"ג סעי' א').

ז. הוצאת זרע בט' באב לטיפול פוריות.

1. מחמיר.
 - (א) הגר"א בבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ"א) – "שאלה: זוג של"ע לא זכו לילדים ותאריך להכניס זרע של הבעל דרך הזרעה מלאכותית היא בט' באב-האם מותר לבעלה להוציא את הזרע לצורך זה בט' באב. תשובה: לא".
 - (ב) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק י"ב סעי' ס"ו) – "אין להוציא זרע לצורך הזרעה מלאכותית (באופן שמותר ע"פ דין) בט"ב".

ח. להכניס זרע באשה.

1. מיקל.
 - (א) הגר"א בבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ"א) – "ועוד אם הכל מוכן והרופא קבע יום ט' באב להכניס את הזרע בתוכה האם מותר לה. תשובה: כן".
 - (ב) שושנת ישראל (בין המצרים פרק י"ב סעי' ס"ז) – "מותר להכניס זרע או embryos בט"ב לתוך רחם האשה".

יא [א] שאלת שלום - סעיף כ'.

א. בוקר טוב, ובשאר לשונות.

1. מחמיר.

- (א) א"ר (א"א ס"ק כ"א) – "ולענ"ד כוונת רמ"א על צפרא דמריה טב דנהיגין האיזנא, דלא מיקרי שאלת שלום וכמ"ש לעיל סי' פ"ט [ס"ב]. גם נ"ל דבט' באב הכל אסור, דלא עדיף מאבל תוך ל' דהכל אסור".
- (ב) פמ"ג (א"א ס"ק כ"א) – "עיין אליה רבה אות כ"א צפרא דמרי טב נמי בט' באב אסור דבאבל נמי תוך שלשים אסור".
- (ג) ח"א (כלל קל"ה סעי' י"ג) – "אסור לשאול שלום לחבירו בתשעה באב. ואפילו לומר צפרא טבא וכיוצא בו, אסור".
- (ד) קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' י"ג) – "אסור לשאול בשלום חברו בתשעה באב ואפילו לומר: צפרא טבא וכיוצא בו אסור".
- (ה) מ"ב (ס"ק מ"א) – "וה"ה לומר לו צפרא טבא נמי אסור".
- (ו) ערה"ש (סעי' י"ח) – "וכן לומר בט"ב צפרא דמרי טב ובלשונינו גו"ט מארגיין אין לומר בת"ב".
- (ז) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ב אות י"ד, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ז אות י"ד) – "וכן אין לומר בוקר טוב וכדו' בשאר לשונות".
- (ח) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' כ"ד) - לשונו מובא לקמן.
- (ט) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ו סעי' א').
- (י) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ט).

2. מיקל.

- (א) עי' חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ש"ל) – "ויש אוסרים אפילו לומר צפרא טבא (או בוקר טוב), ויש מתירים בזה. וכן נראה מצד הדין, אבל טוב שלא לומר כלום".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ה אות מ"ד) – "האם מותר להגיד ליהודי (שאינו יודע את הדין דשו"ע): בוקר תוף. שאילת שלו' למעשה אין כאן, וגם אין זה נראה משונה). תשובה: למה לא להגיד: בוקר טוב".
- הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ה אות מ"ד) – "כמו כן שאלתי אם מותר להגיד ליהודי 'בוקר תוף' - וכת"ר ענה לי: למה לא להגיד בוקר טוב. עכ"ל. אולם כוונתי היה לומר 'בוקר תוף' - בתשעה באב, במקום בוקר טוב, כי אולי 'בוקר-טוב' נחשב שאילת שלום. אם לא - למה. תשובה: כי אינו מזכיר שלו'".

ב. לילה טוב, גוטא נאכט.

1. מחמיר.

- (א) אז נדברו (חי"ג סי' ו' אות ב') – "יש להחמיר".
- (ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ט).
2. מיקל.
- (א) עי' חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' של"א ד"ה ולענין) – "וערב טוב דמי לבוקר טוב".
3. מראי מקומות.
- (א) לקט יושר (עמ' ק"י ענין ג') – "מה שאומר אחד לחבירו בליל ט"ב גוטא נאכט אין זה שאלת שלום, אבל מ"מ הוא לא אמר. העתקתי ממחר"י אברניק יצ"ו שהעתיק ממה"ר פנחס יצ"ו ששמע מהגאון זצ"ל היכא שאסור לשאול בשלום, היינו דוקא בלשון שלום עליכם אבל טוב שבת, טוב יום טוב אינו בכלל ש"ש".
- (ב) רבבות אפרים (ח"ב סוף סי' קנ"ה) – "צפרא טבא ... ולפי"ז ג"כ אסור לומר לילה טוב. אבל ... לקט יושר ... ועיין בזה".

ג. שלום, hello.

1. מחמיר.

- (א) נחמת ישראל (הע' קס"ו) – "וכן אסור לענות הטלפון בדרך הרגילה 'שלום' וכד', אלא עונין 'כן' וכד' בשפה רפה כן נראה פשוט".
- (ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"מ) -
- 'Hello' and 'Goodbye' are forms of greeting and are prohibited. Therefore, these should not be used when answering or ending a telephone call on Tishah B'av.
2. מראי מקומות – באר משה (ח"ד סי' ק"ו).

ד. לשאול את חבירו מה שלומו.

1. מחמיר.

- (א) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' כ"ד) -
- Not only is inquiring after one's well-being prohibited but even greeting a person with 'good morning' and the like is also prohibited.
2. מיקל.
- (א) אמת ליעקב (הע' תקכ"ג) – "לשאול מחבירו איך הוא מרגיש וכדומה אין זה בכלל שאילת שלום ומותר".
- (ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ש"ל ד"ה לשאול).
- (ג) עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"י) – "שאלה: אם מותר לשאול חבירו בתענית איך מרגיש מהצום, או הוי בכלל שאילת שלום דאסור. תשובה: מסתבר שמותר".
- (ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ו סעי' ט') – "מותר לשאול את חבירו איך הוא מרגיש בתעניתו, וכן מותר לאחל לחבירו ברכת רפואה שלימה ואריכות ימים".
- (ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"מ, עי' פרק ז' הע' פ"ט).

3. מראי מקומות.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו הע' ל'), כל המתאבל עליה (פרק ל"ב סעי' ג' אות ג') – "ועיין מ"ב סי תקנ"ד סקמ"א דברכת צפרא טבא אסור, וה"ה שאלת 'מה שלומך' או 'איך אתה מרגיש' ששואל אדם לחברו משום דרך ארץ, אסור (אם לא ששואל כן לחולה או מסיבה אחרת כלשהי)".

ה. לומר מזל טוב.

1. מיקל.

(א) גשר החיים (ח"א פרק כ"א סעי' ז', לגבי אבילות) – "גם מותר לברך לחברו בשאר מיני ברכות כגון אריכות ימים ורפואה והדומה. והנראה לענ"ד שאפ"ל ברכת מז"ט לא מצינו שיהא אסור, דהא רק בשאלות שלום אסרוהו מטעם הנז"ל".

(ב) שלמת חיים (יו"ד סי' ר"ה, לגבי אבילות) – "מהו, אם מותר לומר לאבל ר"ל כשיש לו איזו שמחה 'מזל טוב', אי הוה בכלל שאלת שלום, ואם יש לחלק בין בתוך ז' לתוך ל' או בתוך י"ב חודש על אביו ואמו. תשובה: נראה דמותר, הרי אמרו חז"ל אם נולד זכר נתרפא כל המשפחה".

(ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו הע' ל') – "ומברכים ברכת מזל טוב בתשעה באב לבעלי שמחה. וכן נהג רבנו הן בתשעה באב והן לאבלים בתוך שבעה (וראה גשר החיים פכ"א ז, ז)".

(ד) הגרשז"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' י"ז).

(ה) להורות נתן (ח"ב סי' ל"ז).

(ו) אז נדברו (ח"ג סי' ו' אות ב').

(ז) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ב אות ט"ו, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ז אות ט"ו) – "מותר לומר מזל טוב בט' באב".

(ח) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' של"א ד"ה לומר).

(ט) עי' חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ז, הע' א' שם) – "מותר לומר לחבירו 'מזל טוב' בט' באב דאין זה שאילת שלום אלא ברכה [מ"מ לכתחילה יבקש זמן אחר לאחר ברכה זו דגם כשמתו מוטל לפניו אין אסור לומר מזל-טוב מ"מ אין זה מנהג בני אדם. ומ"מ בברית מילה כשחל בת"ב שרי לומר מזל טוב בשעת הברית]".

חוט שני (קרא עלי מועד פ"ח ס"ק כ"ה) – "משום שהוא רק ברכה".

(י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ו סעי' ז').

(יא) עי' תורת היולדת (פרק מ"ח סעי' י') – "י"א דמותר לומר 'מזל טוב' בת"ב, אעפ"י ששאלת שלום אסורה, כיון שברכת מזל טוב היא תפילה".

(יב) דבריך יאיר (ח"ג סי' כ"א) – "א. מותר לומר לחבירו 'מזל טוב' בתשעה באב, אם אין הדבר כרוך בשחוק וכדו'. ואם רואה שכרוך בשחוק ידחה האמירה לאחר ת"ב, ויסביר לו שמכיון שהיה ת"ב לא היה יכול לברכו באותו היום, כדי למנוע איבה ומחלוקת. ב. מותר לומר לאבל ביום מילת בנו 'מזל טוב' אפילו הוא בתוך ז'".

(יג) פסקי תשובות (אות י"ט).

(יד) עי' כל המתאבל עליה (פרק ל"ב סעי' ג' אות ד') – "י"א שמותר ...".

(טו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"מ).

(טז) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ד) – "וכן נראה להלכה".

2. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ו שאלה ל"ו) – "שאלה: האם איחולי מזל טוב לחבירו זה כמו שאילת שלום שנאסרה בת"ב. תשובה: בת"ב לא יאמר".

(ב) עי' הגרשז"א זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ט) – "שאלה: אם מותר לומר מזל טוב בת"ב למי שנולד לו בן. תשובה: ראוי להחמיר".

3. מראי מקומות.

(א) שלום רב (בן דוד, פרק כ"ג סעי' ג') – "מותר לברך את חבירו בברכה אחרת כמו 'מזל טוב' וכדו', ואפילו בנתינת יד, כי אינה שאילת שלום אלא ברכה ותפילה, ויש שהתיר רק לאחר חצות".

ו. לתת מתנה.

1. מחמיר: שנכלל בשאלת שלום.

(א) מג"א (ס"ק כ"א) – "ונ"ל דאסור ג"כ לשלוח דורון לחבירו דזהו בכלל שאלת שלום כמ"ש בי"ד שם".

(ב) א"ר (ס"ק כ"א) – "כתב מג"א [שם] אסור לשלוח דורון לחבירו בט' באב".

(ג) פמ"ג (א"א ס"ק כ"א) – "ועיין בהלכות פורים כהאי גונא משלוח מנות הוא הדין בט' באב אין לשלוח".

(ד) ח"א (כלל קל"ה סעי' י"ג) – "וכן אסור לשלוח דורון לחבירו, דזהו מכלל שאלת שלום".

(ה) רוח חיים (ס"ק ג') – "מג"א".

(ו) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות כ"ד) – "אין שאלת שלום בט"ב. וה"ה דאסור לשלוח דורון זל"ז הן מאכל, הן לבוש, וכנז' במג"א וכ"מ".

(ז) מ"ב (ס"ק מ"א) – "וה"ה לשלוח דורון לחבירו בט"ב אסור [אחרונים]".

(ח) כה"ח (ס"ק צ"א).

(ט) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ב אות ט"ז, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ח אות ט"ז).

(י) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' של"א) – "אין לשלוח דורון לחבירו בתשעה באב, שזהו בכלל שאילת שלום".

יא) נטעי גבריא אל (בין המצרים פרק ע"ו סעי' י"ג).

יב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קל"ט).

2. לעני.

א) רוח חיים (ס"ק ג') – "ונראה דה"ד לאיש שאינו נצרך אבל לעני ובפרט כשהוא ת"ח מלבד דליכא איסורא אדרבא מצוה איכא וכ"ש אם הוא שולח מעות להוצאת בני ביתו ... ובלא"ה כבר נהגו בכל תפוצות ישראל לחלק צדקה לעניים ביום ט"ב ויש שמך לזה".

ב) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות כ"ד) – "מיהו לעני שהוא נצרך מותר לשלוח לו, כי זהו תורת צדקה וכנז' ברוח חיים".
ג) כה"ח (ס"ק צ"א) – "ונראה דה"ד לאיש שאינו נצרך אבל לעני ובפרט כשהוא ת"ח מלבד דליכא איסורא אדרבא מצוה איכא וכ"ש אם הוא שולח מעות להוצאת בני ביתו וכו' ובלא"ה כבר נהגו בכל תפוצות ישראל לחלק צדקה לעניים ביום ט"ב ויש שמך לזה. ר"ח או"ג".

ד) תזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' של"א) – "ומיהו אם הוא עני, ובפרט אם הוא גם כן תלמיד חכם העמל בתורה, מותר לשלוח לו דורון אפילו בתשעה באב".

ז. כ"ש שלא לדבר.

1. רמ"א (יו"ד סי' שפ"ה) – "ומאחר שאסור בשאלת שלום, כ"ש שאסור להרבות בדברים".
2. וכן בהל' ת"ב – ת"א (כלל קל"ה סעי' י"ז, "וימעט בדבורו והנאתו בתשעה באב בכל מה דאפשר [תקנ"ה]), מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק מ"א, "כתב בשל"ה שנכון שלא לילך בכנופיא גדולה כי אין זה אלא טיול וגם מביא לידי שיחת חולין ומסיחין דעתן מאבלות רק ילך יחידי או עם עוד אחד שלא יפסקו מלדבר בענין החורבן ולהתעורר באבילות"), נטעי גבריא אל (בין המצרים פרק ע"ט סעי' ג'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קמ"ו).

ח. האם מותר לשאול בשלום מי שעדיין נוהג מנהגי תשעה באב.

1. וישמע משה (פר' ראה תשע"ו עמ' ב') – "שאלה: ר' חיים מתגורר בארץ ישראל וידידו הטוב ר' שלום מתגורר בארצות הברית, ומפעם לפעם מתקשרים הידידים זה לזה ודורשים האחד בשלומו של השני. ונסתפק ר' חיים האם מותר לו לדרוש בשלומו של ר' שלום במוצאי תשעה באב, בזמן שבארץ ישראל כבר נסתיימה התענית אך בארה"ב היא עדיין בעיצומה - האם הולכים בזה אחרי השואל או אחרי מי ששואלים בשלומו. תשובה: הגאונים רבי שמאי גרוס ורבי יעקב מאיר שטרן שליט"א הורו שאסור לשאול בשלומו של מי שנוהג אבלות אף שהשואל כבר אינו נוהג אבלות, והביאו ראייה מדאסור לשאול בשלומו של האבל, כמו שפסק השו"ע יו"ד סימן שפה ס"א דאין שואלים בשלומו של אבל על אביו ועל אמו עד י"ב חודש ובשאר אבלים עד שלושים יום, אע"פ שהשואל אינו נוהג מנהגי אבלות ורק מי ששואל בשלומו הוא אבל. והגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א הורה שמכל מקום מותר לומר לר' חיים לילה טוב וכדו', ואע"פ שבתשעה באב עצמו גם זה אסור כמו שכתב המשנה ברורה (סימן תקנ"ד ס"ק מא), מכל מקום בזמן זה שלגבי השואל כבר אינו תשעה באב יש להקל בזה".

ט. שלום לנכרי.

1. מחמיר.

- א) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ד אות מ"ד) – "בשו"ע או"ח (תקנ"ד כ') כתוב שבתשעה באב לא ישאל שלו' לחברו. האם לפ"ז מותר לומר בתשעה באב שלו' לגוי. אם לא, למה. תשובה: אבל אינו שואל בשלו".
- הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ה אות מ"ד) – "במכתבי הקודם שאלתי אם מותר לומר בתשעה באב שלו' לגוי, וכת"ר ענה: אבל אינו שואל בשלו'. עכ"ל. אולם בשו"ע או"ח (תקנ"ד כ') כתוב שלא ישאל שלו' לחבירו, ומדוע גוי נחשב חבירו לענין זה. תשובה: הכונה לכל אדם".

י. לנענע לחברו בראשו כאות שלום.

1. מיקל.

- א) תזון עובדיה (אבלות ח"ב עמ' רמ"ט) – "מותר לאבל לחוות קידה בראשו, לשם שלום, וכן לאותת בידו לסימן שלום, כיון שבפיו אינו אומר כלום".
2. מראי מקומות.
- א) הגר"ח ק"ק צ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קל"ז אות ד') – "האם מותר לנענע לחברו בראשו כאות שלום או דגם זה בכלל שאילת שלום. תשובה: אולי".

יא. מראי מקומות – שלום רב (בן דוד, פרק כ"ג [באריכות: עמ' שפ"ד - עמ' ת"ב]).

1. הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ה אות מ"ה) – "כשכותבים מכתב בתשעה באב, האם מותר לכתוב: אחרי דרישת שלומי הטוב או שזה נחשב שאילת שלו' לחברו, אע"פ שזה יגיע לאחר תשעה באב. למה. תשובה: אבל אינו שואל בשלו".

הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ה אות מ"ה) – "שאלתי אם מותר לכתוב במכתב שנכתב בתשעה באב: אחר דרישת שלומי הטוב, וכת"ר ענה: אבל אינו שואל בשלו'. עכ"ל. אולם לא הבנתי מדוע אין לומר כאן שאין זה נחשב 'שואל בשלו' שהרי זה ששואלים בשלומו מקבל את המכתב רק אחרי תשעה באב. תשובה: אבל הכותב כותב בט"ב, כמו בשאלה [הקודמת] שאצל הגוי אין ט"ב אבל אצלנו יש".

יב) מלאכה (סעיף כ"ב - סעיף כ"ה).

א. **אינו רואה סימן ברכה** [במעוה שהרויח] – **תענית** (דף ל:; "**רבי עקיבא** אומר: כל העושה מלאכה בתשעה באב - אינו רואה סימן ברכה לעולם"), **מחבר** (סעי' כ"ד, "כל העושה מלאכה בתשעה באב, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה").

1. אפילו אחר חצות – **א"ר** ("ס"ק כ"ה), **מ"ב** ("ס"ק מ"ט, "היינו אפילו במקום שנהגו לעשות ואפילו לאחר חצות ומשמע מגמרא דוקא כשקובע עצמו למלאכה ומסיח דעתו מהאבילות. וע"כ אף שמותר לישא וליתן אחר חצות לא ימשוך בעסקיו כדי שלא יסיח דעתו מן האבילות"), **כה"ח** ("ס"ק קי"א).

ב. טעם.

1. מסיח דעת.

2. בלי זמן, מותר – **רמ"א** (סעי' כ"ב, "ונהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת, אפילו מעשה הדיוט; אבל דבר שאין בה שיהוי, כגון הדלקת נרות או קשירה וכדומה, מותרת"), **ערה"ש** (סעי' כ"א), **שבט הלוי** (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ב אות כ'), בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ה אות כ', "ונהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת אפילו מעשה הדיוט. אבל דבר שאין בו שיהוי כגון הדלקת נרות, או קשירה וכדו' מותרת").

ג. נכרי, עוזרת גויה (cleaning lady).

1. **שיעורי הלכה** (מועדים ל"ב פרק נ"ג אות ג') – "והנה כתב המחבר (סי' תקנ"ד סעי' כב) דאפילו במקום שנהגו שלא לעשות מותר ע"י אינו יהודי אפילו בביתו. ובביה"ל (ד"ה ע"י עכו"ם) הביא מספר מטה יהודא דהיינו דוקא אם נתן לו קודם ט"ב. וכתב דצ"ע כיון דליכא היסח הדעת ע"י זה, ע"כ. ונראה דעכ"פ אותן שיש להן עוזרת שעובדת בכל שבוע, ובאת מעצמה בט"ב, מותר להניח לה לעבוד, דכיון שבדרך כלל כבר יודעת מה לעשות ואין צריך לצוות לה על כל דבר ודבר, רק לומר לה לנקות חדר פלוני וכדומה, בודאי אין בזה משום היסח הדעת. ועי' במ"ב ("ס"ק מו) דאם אושא מילתא, אסור אפילו ע"י עכו"ם. ומשמע בשעה"צ ("ס"ק נ) דכל דהוי בפרסום אסור אפילו ע"י עכו"ם. אמנם מ"מ נראה דכל שהעכו"ם עושים בקבלנות, והיינו שמתנה עמו שיעשה איזה מלאכה בשכר קצוב, ואינו משכירו לאיזה זמן, בכה"ג מותר לעשות ע"י עכו"ם, שהרי מצינו בשו"ע (או"ח סי' רמד סעי' א) לענין שבת דמעיקר הדין מותר בקבלנות, ולא אסרו אלא במקום חשד, ובודאי מותר לענין ט"ב. ולכן מותר לפועלים לבוא וכדומה, באופן ששכר אותם בקבלנות [כמו (lawn mowing) לעשות כיסוח דשא שבאמת רגילין לעשות]".

ד. סידור הבית אחרי חצות.

1. **הגר"א** **בנבצל** שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ') – "שאלה: בט' באב האם מותר לסדר את הבית אחרי חצות אם הוא לא מסודר מחמת סעודת מצוה שעשו כמה ימים לפני כן וכל השלחנות וכסאות לא מסודרים, או שהוא מלאכה שאין לעשות. תשובה: הספרדים נוהגים לסדר הבית אחרי חצות, אשכנזים יעשו רק ההכרחים".

ה. דבר האבד.

1. **מיקל** – **מחבר** (סעי' כ"ג, "ומלאכת דבר האבד מותר, כדרך שאמרו בחולו של מועד"), **מטה יהודה** ("ס"ק י"ז, לשונו מובא לקמן), **ערה"ש** (סעי' כ"א).

ו. כתיבה.

1. **מיקל** – **א"ר** ("ס"ק י"א, "כתיבה מותר בט' באב (שיירי כנסת הגדולה)").

2. כמו חול המועד – **מטה יהודה** ("ס"ק י"ז, "לא מחמירין ביה טפי מחה"מ ... ולפ"ז כיון דבחול המועד התירו דבר האבד אפילו על ידי עצמו ה"נ בט"ב ... ולכתוב בט"ב דינו כדין חה"מ").

3. מראי מקומות – **בה"ל** (סעי' כ"ב ד"ה על, "ולענין כתיבה בא"ר בשם שכנה"ג להקל והמטה יהודא דעתו דלענין כתיבה הוא כמו בחוה"מ ע"ש"), **אג"מ** (מסורת משה ח"ב או"ח אות רע"א, לשונו מובא לקמן).

ז. כתיבת דברי תורה.

1. מחמיר, חד יום לא שכח.

א) **שע"ת** ("ס"ק י"ג) – "ונראה דמי שנתחדש לו איזה חידוש אין לכותבו בט"ב אע"ג דבח"ה כתבו להתיר שאני ט"ב דשמחה היא לו כשכותב חידושי תורה וגם שאינו רק יום א' ואין חשש שישכח".

ב) **אג"מ** (מסורת משה ח"ב או"ח אות רע"א) – "בסימן תקנ"ד סעיף א' כתב 'ואסור לקרות בתורה וכו' ובסעיף ס"ב, כתוב 'ונהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת אפילו מעשה הדיוט' והרב א' פעלדער שאל רבינו האם מותר לכתוב, נגיד איגרת, בט' באב, או מותר לכתוב חידוש תורה, או דיני תורה, והשיב רבינו שלכתוב דברי תורה, **גם אם יש בזה חשש של שמא ישכחו, אסור**, דכל היום אסור בדברי תורה. ואם זה כפסק, בלי טעמים, שנוגע לט' באב, או שסתם רוצה לכתוב איגרת, אז אחר חצות יש להקל, אבל מקודם חצות כדאי להחמיר".

ג) **הגר"ח** **ק"צ** ("מועדי הגר"ח ח"א תשובה שמ"ז) – "שאלה: אם מותר לכתוב חידושי תורה בת"ב כשע"ז לא ישכח מה שהתחדש. תשובה: לא".

2. ראשי פרקים.

- (א) שד"ח (מערכת בין המצרים אסיפת דינים סי' ב' אות י') – "ולענין מעשה נלע"ד כדברי הגאון שע"ת ומי שיודע בעצמו שודאי ישכח עד הלילה יכול לציין מה שחידש ראשי דברים כדי לעורר הזכרון ולהעתיקו אח"כ".
- (ב) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ד הע' ד') – "דמותר לרשום לזכרון בראשי פרקים שלא ישכח".
- (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' ט"ו) – "אם נתחדש לו חידוש בדברים הרעים וחושש אולי ישכחנו, מותר בט"ב לכתוב אותו בקיצור, כגון לציין ראשי דברים, כדי שלא ישכחנו".
3. הוי דבר האבד.
- (א) שולחן גבוה (ס"ק ד') – "וכן פסקים או חידושים ששמע או שחידש בדברים המותרים לקרות בט"ב מותר לכותבם בט"ב מדין דבר האבד דשרי כדלקמן".
- (ב) ארחות חיים (ס"ק ד') – "בס' מאורי אור ... אם אירע שבא לו ממילא הרבה חידושים וירא פן ישכח שרי לכתוב דהוי דבר האבד ולאונסו".
- (ג) ערה"ש (יו"ד סי' שפ"ד סעי' ה') – "דהנה רבינו הב"י בספרו הגדול בא"ח סי' תקנ"ד הביא תשו' מהרי"ל לענין ט' באב דללמוד בעיון עדיף טפי ע"ש ולפ"ז ממילא כיון שלומד בעיון והוא אדם גדול בהכרח שתתחדש לו איזה חידושי תורה ומותר לכותבם כדי שלא ישכח ואין לך דבר האבד יותר מזה כמו שהתיר אחד מהגדולים לכתוב חידושי תורה בחוה"מ מטעם זה [ט"ז א"ח סוף סי' תקמ"ה] ואי משום שמחה זהו שמחה דממילא".
- (ד) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' שכ"ז) – "מותר לכתוב חידושי תורה שנתחדשו לו בדברים המותרים בתשעה באב, מדין דבר האבד, דשמא ישכחם אחר תשעה באב".
- (ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' ט"ז) – "מי שנתחדשו לו חידושי תורה בתשעה באב, וחושש שאם לא יכתבם מיד ישכח עד הערב, שפיר דמי לכותבם. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקפא]".
4. מראי מקומות – בדה"ש (סי' שפ"ד סעי' א' בה"ל ד"ה רבים, עמ' ר"ט), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ה סעי' י"ד), נחמת ישראל (פרק ל"ד סעי' ט').

ח. לשטוף ולהדיח את הריצפה.

1. הגר"א בנבצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ') – "שאלה: בט' ימים האם מותר לשטוף ולהדיח את הריצפה כמו במשך השנה, ואם לא, איך נוהגין לעשות כשיש ליכלוך על הריצפה. תשובה: מותר להדיח ומשתדלים למעט".

ט. שטיפת כלים וכדו'.

1. עי' לעיל, אצל רחיצה.

י. צורך רבים.

1. מיקל.

- (א) הגר"ח ק"ק זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קל"ח אות ח') – "האם מותר לעשות מלאכה בט' באב כשהיא לצורך רבים כגון נהג אוטובוס וכדו' [ואם אסור האם שרי לשלוח הילדים לאשה השומרת עליהם בט' באב תמורת תשלום]. תשובה: מותר".

יא. האם מותר לקלף את הסייד של האמה על אמה בתשעה באב.

1. עי' סי' תק"ס סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

יג] בר מצוה: שחל בתשעה באב.

- דור המלקטים - אור לארבעה עשר (פרק כ"א), נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ח).

א. לומר מזל טוב.

1. מיקל: מותר לומר מזל טוב בט' באב.
- (א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ח סעי' ד') – "מותר לברך את הנער ואת ההורים בברכת מזל טוב".
- (ב) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' ח') – "מותר לברכו בברכת מזל טוב בתשעה באב, וכמו כן את האב והאם, מכל מקום בנתינת יד יש להחמיר".
- (ג) וכן עי' לעיל.

ב. לתת מתנה.

1. מחמיר: שנכלל בשאלת שלום.
- (א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ח סעי' ה') – "אסור ליתן מתנה בת"ב אפי' ספרי קודש".
- (ב) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' ט') – "אסור לתת לו מתנה בתשעה באב, ואף ספרים השייכים לתשעה באב אסור".
- (ג) וכן עי' לעיל.

ג. לעלות בתורה: ברוך שפטרני.

1. יעלה לתורה בשחרית: ויברך האב ברכת ברוך שפטרני.

- (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ' סעי' כ"ו, הע' כ"ז) – "בחור שבר מצוה שלו הוא בת"ב, יכול לקבל העלייה גם בשחרית, ואז יברך האב ברכת ברוך שפטרני. [ע' שו"ת דברי מלכיאל ח"א (סי' ד) שמדמה ברכת ברוך שפטרני לברכת הגומל ועניינו כשאר ברכת ההודאה, וכבר נתבאר דעת מו"ר שליט"א דמותר לברך ברכת הגומל בט' באב גם בשחרית]".
2. יעלה לתורה במנחה: ואז יברך האב ברכת ברוך שפטרני.
- (א) דברי ישראל (ח"א סי' קמ"ט) – "והנה אין ספק אצלי דודאי יש לקרותו לתורה ביום י הבר מצוה אכן הא שנסתפקתי בזה הוא אם יש לקראו בשחרית מטעם זריזין מקדימין למצות (דבר שמצותו ביום יקדים לעשותו בבוקר), או יותר טוב לקרותו במנחה כאשר אבאר בס"ד ... וכן הוריתי דיותר טוב לקרוא אותו במנחה".
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' ח', ס"ק ט') – "נער הנעשה בר מצוה בתשעה באב יעלה לתורה במנחה ולא בשחרית. [דכיון שיש שמחה בעלי' זו והאב מברך אחר' האב ברכת ברוך שפטרני, נכון לאחרת עד תפלת מנחה]".
- (ג) עטרת יהושע (אות רנ"ג) – "נער שנעשה בר מצוה ביום תשעה באב, הורה דילבש בגדי שבת במנחה, ויעלה אז לתורה ולא בשחרית".
- (ד) שבט הלוי (מבית לוי בענייני בין המצרים עמ' ל"ב אות ט', חי"ג עמ' מ"ה אות ט') – "ואם נעשה בר מצוה בו ביום יעלה לתורה במנחה".
- (ה) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ח סעי' ו') – "נער שנעשה בר מצוה בת"ב שמחויב לעלות לתורה, יותר נכון לעלות לתורה במנחה, ואז יברך האב ג"כ ברכת ברוך שפטרני".
- (ו) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' ג') – "נכון שהנער יעלה לתורה במנחה [והמתעטף בטלית] ולא בשחרית".
- (ז) מקדש ישראל (בין המצרים קובץ הלכות פרק ד' אות ק"ז) - לשונו מובא לקמן.
- (ח) שערי נחמה (עמ' ר"ס אות ט') – "אם נעשה בר מצוה בתשעה באב עצמו, יעלה לתורה במנחה (הגר"ש ואזנר שליט"א [זצ"ל]), וסעודת המצוה יעשו בלילה לאחר הצום. [ובד"כ אין זה מעשי לערוך אז סעודה גדולה לכל הקהל, ויעשו סעודה רק בחוג המשפחה]".
- (ט) חיי הלוי (ח"י סי' פ"ב אות י"ד).
- (י) יד בבין המצרים (פרק ל"ד סעי' ל"א) – "נער שנעשה גדול בת"ב ומחויב לעלות לתורה, יעלה במנחה, ואז אומר אביו ברוך שפטרני".
- (יא) פסקי תשובות (סי' תקנ"ט אות ו') – "ומי שנעשה בר מצוה בו ביום יעלה לתורה במנחה ולא בשחרית".
- (יב) כל המתאבל עליו (פרק מ"ג סעי' ה' אות ד').
- (יג) שושנת ישראל (בין המצרים פרק י"ב סעי' ל"ו) – "וכן בר מצוה יעלה לתורה בקרה"ת דמנחה (משום ברוך שפטרני)".
3. מראי מקומות – הגר"מ גבאי (גם אני אודך ח"ד סוף סי' ג', עמ' נ').
- (א) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' ד') – "אם אין בדעתו להשלים התענית או שאין מתענה כלל, המיקל יש לו על מי לסמוך לעלות לתורה במנחה, אמנם אם חל תשעה באב בשני וחמישי עדיף שיעלה לתורה בשחרית".

ד. בגדי שבת.

1. מותר לו ללבוש בגדי שבת בשעת הנחת תפילין.
- (א) עטרת יהושע (אות רנ"ג) – "נער שנעשה בר מצוה ביום תשעה באב, הורה דילבש בגדי שבת במנחה, ויעלה אז לתורה ולא בשחרית".
- (ב) שבט הלוי (וישמע משה פר' דברים תשע"ו עמ' א') – "והגאון רבי שמעון שיף שליט"א סיפר לי שהוא עצמו עשה בר מצוה ביום תשעה באב, ושאל את הגאון בעל שבט הלוי זצוק"ל האם מותר לבחור הבר מצוה ללבוש בגדי שבת בעת שמניח תפילין לראשונה, והתיר לו השבט הלוי את הדבר. וכן הסכימו למעשה הגאונים רבי מרדכי גרוס ורבי נפתלי נוסבוים שליט"א".
- (ג) מקדש ישראל (בין המצרים קובץ הלכות פרק ד' אות ק"ז) – "מי שנעשה בר מצוה בת"ב מתחיל להניח תפילין במנחה (כשאר אינשי) ויל"ע אי מותר לו ללבוש אז בגדי כבוד (כבחור בר מצוה) ומסתבר להקל בבגדים שכבר לבש מקודם, וכן מביא בס' מרא דשמעתא (אות רכ"ד) מהגרמ"א פריינד ז"ל אב"ד ירושלים ת"ו הורה שילבש בגדי שבת במנחה ויעלה אז לתורה (אבל לא בשחרית, וכנראה הטעם משום שהוא שמחה שיעלה לתורה בשחרית) ואז יברך אביו ברוך שפטרני, שו"ר נמי כן בס' אור לארבעה עשר (להגר"מ גראס, ע' קס"ט) [דלא כס' נטעי גבריאל שיניחו לו תפילין (בפעם הראשונה) בערב ת"ב (לא בת"ב) דההתחלה צריכה להיות בשמחה, שאי"ז סיבה להקדים] ושילבוש בגדי שבת (שכבר לבשם מקודם) רק בשעת הנחת התפילין, ויחלצם מיד אח"כ".
2. מחמיר.
- (א) הגר"ח זצ"ל (וישמע משה פר' דברים תשע"ו עמ' א') – "הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א ענה שאסור לבחור ללבוש בגדי שבת. ושאלתי מאי שנא מבעל ברית שלובש בגדי שבת מפני שיו"ט דיליה הוא שמקיים מצות ברית, וגם כאן ייחשב יו"ט שמקיים בפעם הראשונה מצות תפילין. וענה לי שברית היא מצוה מיוחדת לכו ביום, אבל תפילין יכול להתחיל להניח קודם תשעה באב, וזה שהחליט להתחיל להניח בתשעה באב אינו מתיר לו ללבוש בגדי שבת. [ובאמת מנהג בעלזא שבדרך כלל בחורים אינם מניחים תפילין קודם הבר מצוה כלל, אולם מי שהבר מצוה שלו בתשעה באב מתחיל להניח קודם לכן כדי שלא להתחיל ביום זה]. וכדבריו הסכימו הגאונים רבי יצחק זילברשטיין, רבי משה שאול קליין, רבי יעקב מאיר שטרן, רבי מנדל שפרן, רבי שמואל אליעזר שטרן, רבי שלמה זלמן אולמן, רבי שמאי גרוס שליט"א. וכן נוטה דעת הגאון רבי חיים מאיר וואזנר שליט"א. ואמר הגרש"ז אולמן דלא ראינו מי שמיקל בדבר. וכן אמר הגרמ"ש קליין, דאע"פ שאין טעם ברור לאסור את הדבר מכל מקום לא ראינו למעשה מי שמיקל בזה. והגר"י זילברשטיין אמר שגם לגבי ברית מילה מה שהתירו לבעל הברית לילך בבגדי שבת

הוא חידוש, ואין לך בו אלא חידושו ואי אפשר להוסיף ע"ז בלא ראייה. וביארו הגרי"מ שטרן והגר"מ שפרן והגרמ"ש קליין את החילוק בין ברית לבין הנחת תפילין...".
3. תשעה באב שנדחה: יש להקל.

(א) וישמע משה (פר' דברים תשע"ו עמ' א') – "ומכל מקום מצדד הגר"מ שפרן להקל בדבר מטעם אחר, דבימינו הרבה בני אדם הולכים בבגדי משי [בעקטישע] גם בימי החול, ואין ניכר כ"כ שהולך כן לסיבת איזו שמחה, ויש להתיר ללכת כן בתשעה באב. משא"כ בעל ברית שהולך בשטריימל וכדו' שהם בגדי שבת מובהקים ואין מי שהולך כן בימי החול בלא סיבה, לכן הוצרכו הפוסקים להתיר מיוחד ללכת בהם בתשעה באב משום דחשיב יו"ט דיליה, וגם זה לא התירו אלא בשעת המצוה עצמה ולא קודם לכן. ובפרט בשנה זו שתשעה באב נדחה בודאי יש להקל בזה ולהתיר לבחור לילך בבגדי שבת. וכן הסכים הגרש"א שטרן שבתשעה באב נדחה יש מקום להקל בדבר".

ה. סעודת בר מצוה.

1. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' ד').

(א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ה', הע' כ"ב, בר מצוה פרק כ"ח סעי' ט"ז) – "נעשה בר מצוה בת"ב אסור לערוך סעודת בר מצוה בת"ב או בשאר תענית ציבור, רק יערכו הסעודה במוצאי ת"ב, ומותר לכל הקרואים לאכול בשר ולשתות יין, ומותר לשורר אך לא בכלי שיר [כן נראה להכריע כיון דאסור בלילה זה הדברים האסורים מר"ח עד ת"ב, ע"כ יש להחמיר שלא לשמוע כלי שיר]".

נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' ט') – "נעשה בר מצוה בת"ב או ערב ת"ב שחל בשבת, אין לעשות סעודת בר מצוה אחר מנחה אלא ידחוהו לאחר ת"ב".

(ב) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' י"א) – "עושין הסעודה במוצאי תשעה באב בבשר ויין לכל המסובים, והנער ידרוש בדברי תורה. ואין מזמריין בכלי שיר".

ו. תשעה באב שחל בשבת: ונעשה גדול בי' אב.

1. עי' סי' תקנ"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ימעט מכבודו והנאתו

סימן תקנ"ה

[א] דיני תפילין - סעיף א'. [ב] ימעט מכבודו והנאתו - סעיף ב'. [ג] שינה.

[א] דיני תפילין - סעיף א'.

א. חולה שאוכל בת"ב: האם צריך להניח תפילין בבוקר.

1. מחמיר.

(א) שבט הלוי (ח"ט סי' קל"ג אות ב') – "לענין תפילין לחולה האוכל בט' באב, אם מתפלל תוך ביתו ביחידות יתפלל עם התפילין, ואם מתפלל בבית הכנסת יתפלל בלא תפילין, ובביתו יקרא ק"ש בתפילין, וגם לאחר זמן ק"ש דלא כהוראת המ"ב תקנה ס"ק ה' אלא כמנהג רבותינו שקראו ק"ש בתפילין דר"ת בט"ב, ובמנחה יכול להתפלל עם התפילין שלא לפרוש מן הצבור".

2. מיקל, רק להניח תפילין אחר חצות [קודם שיאכל].

(א) מהר"ם שיק (או"ח סי' רפ"ט ד"ה ולכאורה, סי' ר"צ ד"ה מכתבו).

(ב) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ד ס"ק ב') – "ובשו"ת זכרון יהודה (סי' יח) כתוב, מי שצריך לו לאכול בתשעה באב, לא יניח בשביל זה תפילין, דהא שאין מניחין תפילין, משום שהוא יום מר ובתורת אבל ואין ענין תפילין שייכות להתענות, ולכן יתנהג ככל אדם ויניח תפילין למנחה".

(ג) הגרש"א זצ"ל (נשמת אברהם סי' תקנ"ה ס"ק א', ששכ"ה פרק ס"ב הע' ק"ח, מנשים באהל או"ח אות קע"ח) – "כיון דהמנהג לא להניח תפילין לפני חצות היום הוא כדי להראות שהוא כאבל ביום ראשון שמעולל בעפר קרנו, מסתבר דאף שצריך לאכול, מ"מ למה יהא פארו חבוש עליו בשעה שכולם אכלים".

(ד) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' נ"א, מנשים באהל או"ח אות קע"ח) – "חולה בתשעה באב דינו כבריא לענין תפילין שמניחו רק במנחה, ואין חשש במה שאוכל לפני קיום מצות הנהגת תפילין, דאחר שמנהגו שלא להניח בשחרית, אם כן שוב אינו זמן הנהגת תפילין כלל. וכן רשאים לישון קודם מנחה, אף שעדיין לא הניחו תפילין".

(ה) ששכ"ה (פרק ס"ב הע' ק"ח) – "ומ"מ לא יניח תלית ותפילין עד שעת מנחה".

(1) וחזור ממ"ש בששכ"ה (נשמת אברהם סי' תקנ"ה ס"ק א') – "שמכיון שאסור לאכול לפני הנהגת תפילין (כשאר מצות עשה, עיין סי' תרצב במג"א ס"ק ז), גם אשכנזי שצריך לאכול בט"ב יהיה חייב להניח תפילין לפני שיאכל".

(ו) פסקי תשובות (אות א').

3. מראי מקומות – נטעי גבריא (בין המצרים פרק נ"ח סעי' ו'), נחמת ישראל (פרק ל"ט סעי' כ"א).

ב. לומר הפרשיות של תפילין: קדש והיה כי יביאך.

1. עי' סי' תקנ"ד, לשיטות ומראי מקומות.

ג. תפילין של יד.

1. מראי מקומות – נופת צופים (קוק, מו"ק סי' ו'), שיעורי צבא הלוי (כתובות דף ו:), משנת יעקב (הל' תעניות פרק ה' הל' י"א, עמ' רס"ו), בית מתתיהו (ח"ב סי' ל"ו אות ז' ד"ה והנה הרמב"ם).

(א) פמ"ג (א"א ס"ק א') – "ובר"מ ז"ל פרק ה' מתענית הלכה י"א יש שאין נוהגין להניח תפילין של ראש. משמע, של יד מניחין דראש נקראין פאר, וצ"ע, ובאבל יום א' אף של יד אין מניח".

(ב) הר צבי (יו"ד סי' רצ"ב) – "בדין אבל ביום ראשון שפטור מתפילין. ע"ד קושייתו בהא דאבל ביום ראשון פטור מתפילין וילפינן מהאי קרא דחזקאל פארך חבוש עליך, א"כ נימא שהוא פטור רק משל ראש דפאר נקרא של ראש אבל בשל יד יתחייב. הנה בגמרא שבת (דף כה ע"ב) שנינו לא הוכשרו למלאכת שמים אלא עוף טהור. ומנ"ל דהבתיים צריכין מעור טהורה משין של תפילין. א"כ נמי יקשה מנ"ל על של יד, אלא ע"כ דהתפילין הוקשו להדדי דכתיב והיו שדינים שוה לכל דבר. ועיין גליון הש"ס בשבת (שם), על הא שאמרו בגמרא והאמר אביי שין של תפילין הלמ"מ, שהקשה וז"ל ק"ל הא י"ל לעור של תפלה של יד וצ"ע. ועי"ש ברש"ש שכתב ול"נ ליישב עפ"י הא דדרשינן במנחות (דף לו) והיו לטוטפות בין עיניך כ"ז שבין עיניך יהיו שתים, א"כ והיו קאי אתפילין של יד ושל ראש ולכן אמרינן דאתקוש להדדי וכדרשינן בקדושין (דף ה ע"א) והיתה דאיתקוש הויות להדדי. אולם לפי"ז יש לעיין ברמב"ם (הל' תענית פ"ה הי"א) שכתב שם לענין תשעה באב וז"ל: ומקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו תפילין של ראש, וכתב בהגהות מיימוניות שם וכן בספר המצות, שאסור משום שנקרא פאר".

(ג) עינים למשפט (ברכות דף יא, עמ' ס"ג) – "וצ"ע, למה כתב הרמב"ם רק תפילין של ראש, ואף שהטעם הוא משום דאיקרי פאר, ושניהם הרי אינם מעכבין זה את זה (מנחות לח), מכל מקום הרי לגבי אבל כתב הרמב"ם בסתמא, דאסור לו להניח תפילין, ומשמע שגם תפילין של יד, ומשמע שכל התפילין בכלל פאר ... ולא רחוק לומר, דכיון דסבירא ליה להרמב"ם שמדינא צריך להניח תפילין בתשעה באב ...".

(ד) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ג) – "שאלה: הרמב"ם פ"ה מתענית ומקצת חכמים נוהגים שלא להניח תפילין של ראש בת"ב וצ"ע שבהל' אבל לא חילק הרמב"ם בין תפילין של יד לשל ראש. תשובה: סמך עמש"כ".

(1) מראי מקומות – תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ו).

(ה) מועדים וזמנים (ח"ה סי' שד"מ) – "הרמב"ם ... ואני תמה דממ"נ אם דינו כאבל הלוא באבל גופא לא מצינו חילוק בין של יד לשל ראש ...".

ב] ימעט מכבודו והנאתו - סעיף ב'.

תוס' (תענית דף ל: ד"ה כל) – "וחייב אדם לצער ולמעט בכבודו ובהנאותיו שאם היה רגיל לשכב על שני כרים לא ישכב כי אם על אחד".

א. **ימעט אדם מכבודו והנאתו** – רמ"א (סעי' ב', "ימעט אדם מכבודו והנאתו"), ח"א (כלל קל"ה סעי' י"ז, "וימעט בדבורו והנאתו בתשעה באב בכל מה דאפשר [תקנ"ה]"), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ט סעי' ג').

ב. לטייל.

1. מחמיר.

(א) עי' **מחבר** (סי' תקנ"ד ע"י כ"א) – "יש מי שאומר שלא ילך ויטייל בשוק, כדי שלא יבא לידי שחוק וקלות והתול".

(ב) **קיצור שו"ע** (סי' קכ"ד סעי' י"ד).

(ג) **מ"ב** (סי' תקנ"ט ס"ק מ"א).

(ד) **אור לציון** (ח"ג פרק כ"ט אות י"ח) – "אבל בתענית תשעה באב אין לטייל. ואף לכותל המערבי אין ללכת אלא כשכוונתו להתפלל על החורבן. וכן לא ילך בקבוצה כהולכים לטייל".

(ה) **שבט הלוי** (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ב אות י"ז) – "אין לילך לטייל ברחוב שלא יבוא שחוק וקלות ראש".

(ו) **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ע"ט סעי' ח').

(ז) **ג' שבועות** (ארטסקרול, עמ' קמ"ו).

ג. עיתונים.

1. מיקל.

(א) עי' **חזון עובדיה** (ארבע תעניות סוף עמ' שט"ו) – "לקרוא חדשות מתוך עתון יומי, או לשמוע חדשות ברדיו, נראה שמותר, ואע"פ ... ועכ"פ המחמיר תע"ב".

(ב) עי' **תשובות והנהגות** (ח"ז סי' ס"ו אות ה') – "המון העם, אין לאסור להם לקרוא בעיתונים, שבלא"ה הרי מהרהרים במחשבתם בענינים אחרים ומסיחים דעתם מהאבילות. ורק שעכ"פ יזהרו בת"ב משחוק וקלות ראש שזה ביכולת כל אדם להימנע מכך בת"ב. [וכל ההיתר הוא רק לכמה רגעים ולא שח"ו יבלו כל היום בקריאת עיתונים]".

2. מחמיר.

(א) **נטעי גבריאל** (בין המצרים פרק ע"ט סעי' ז') – "אין לקרות בעיתונים בת"ב שלא יסיח דעתו מאבילות ירושלים, ואף בשעה שיושב בבית הכסא אינו רשאי לעיין בעיתונים וכדומה".

(ב) **ג' שבועות** (ארטסקרול, עמ' קמ"ו).

ד. לעשן.

1. מראי מקומות – הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שס"ד סעי' י"ב, עי' עמ' שי"ח סעי' י"ז), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' ל"ב), הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' כ"ד), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ג אות כ"ג), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ט סעי' י"ב), פסקי תשובות (אות ו'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קמ"ה).

(א) **קיצור שו"ע** (סי' קכ"ד סעי' י"ד) – "עישון טאבאק יש אוסרין ויש מתירין לאחר צהרים בצנעא תוך ביתו".

(ב) **מ"ב** (סי' תקנ"ה ס"ק ח') – "אסור לעשן טיטון (שקורין רייכערין) אפילו בד' צומות וכ"ש בט"ב [כנה"ג] והחמיר מאד עד שכתב שמי שמעשן בט"ב היה ראוי לנדונו ויש מאחרונים שמקילין וע"כ מי שדחוק לו שמורגל בו ביותר יש להקל אחר חצות בצנעא בתוך ביתו וכ"כ בשע"ת בסימן תקנ"ט סק"ג".

(ג) **אג"מ** (שמעתא דמשה, סי' תקנ"ה שמועות משה אות ג') – "ראוי שלא לעשן קודם חצות היום".

(ד) **חזון עובדיה** (ארבע תעניות עמ' ל"ב) – "טוב להחמיר בתשעה באב שלא לעשן, ובפרט בשעת קריאת איכה וקינוח בבית הכנסת, ועל כל פנים למי שרגיל מאד בעישון סיגריות, ויש לו צער גדול במניעתו, יש להתיר לו לעשן בתשעה באב בצנעא".

(ה) **ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע סי' תקנ"ד דברים האסורים בת"ב סעי' ג') – "ראוי ונכון להחמיר שלא לעשן סיגריות בתשעה באב. ובפרט יש להחמיר בעת קריאת איכה וקינוח בבית הכנסת. אבל לצורך קצת, כגון למי שרגיל מאד בעישון, ויש לו צער גדול במניעתו מעישון סיגריות, יש להתיר לו לעשן בתשעה באב בצנעא בתוך ביתו וכדומה, אבל לא יעשן בפרהסיא בתשעה באב, ובשאר צומות אף הנהוגים לעשן ביום טוב, על ידי הדלקה מאש לאש, דחשיב אצלם לענין זה כאוכל נפש דשרי ביום טוב, אפילו הכי מותר לעשן בתענית. [שו"ת יביע אומר ח"א סי' לג. שו"ת יחזה דעת ח"ה סימן לט]".

ה. להשתזף (suntan).

1. מחמיר.

(א) **אג"מ** (שמעתא דמשה, שמועות משה אות ב') – "אין להשתזף (suntan), כי אם לצורך רפואה".

ו. להניח תינוק בתוך חיקו בתשעה באב: לשחוק בתינוק.

1. מחמיר.

(א) **גר"א** (סי' תקנ"ד על סעי' כ"א) – "יש מי כו'. כמ"ש בפ"ג דמ"ק לא יניח תינוק בחיקו כו'".

(ב) **פלא יועץ** (ערך תשעה באב) – "ולא יסיח דעתו מן האבילות ומתוך כך אסרו לשחוק עם תינוק".

- (ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' של"ג אות ד', אדרת תפארת ח"ג סי' י"ז אות א') – "איתא בשו"ע יו"ד (סי' שצ"א ס"א), אבל אסור בשמחה, לפיכך לא יקח תינוק בחיקו כל שבעה פן יביאנו לידי שחוק. ומקורו במ"ק (כו:). ונראה שהוא הדין לתשעה באב. ומיהו תינוק הבוכה מותר ליקח אותו להרגיעו".
- (ד) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ח' הע' ל"א, עמ' ע"ט).
- (ה) הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ז הע' קצ"ט, עי' מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תי"ב) – "שאלה: אם מותר לשחק עם תינוק בתשעה באב. תשובה: אין ראוי".
- (ו) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"ט סעי' כ"א) – "נרא' דאין ליקח תינוק בחיקו בתשעה באב כשאין צורך לכך, שמא יבא לידי שחוק".
- (ז) תשובות והנהגות (ח"ב סי' רנ"א) – "במ"ק כו איתא: 'אבל לא יניח תינוק בתוך חיקו מפני שמביאו לידי שחוק ויתגנה על הבריות', וכיון שכל איסורי אבלות ישנם בת"ב פשיטא שאסור, ובפרט איסור זה שיסודו שמביא לידי שחוק בודאי אסור בת"ב, ואין לשחק עם תינוק בתשעה באב".
- (ח) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ע"ט סעי' ט"ו, תשובה י"ב) – "לא יקח תינוק לתוך חיקו לשחק עמו כדי להתענג מזה, אבל לצורך ריבוייה דתינוק מותר".
- (ט) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קמ"ו).
- (י) קרא עלי מועד (פרק ח' סעי' י"ז, עמ' ע"ט) – "כתב שו"ע יו"ד סימן שצ"א אבל אסור בשמחה לפיכך לא יקח תינוק בחיקו כל שבעה שמא יבא לידי שחוק עכ"ל, ונראה דה"ה בת"ב".
- (יא) הליכות אמת (פרק כ"ה סעי' ח').
- (יב) נחמת ישראל (פרק ל"ז סעי' י') – "לא יקח תינוק בחיקו לשחק עמו וכד".
- (יג) אדרת תפארת (ח"ג סי' י"ז אות א').
- (יד) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ה) – "אסור מדינא".
2. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ד סי' מ"ב אות ג').
- (א) שרשים בשמחות (השורש השבעה עשר, עמ' פ"ח) – "והנה המחבר בהלכות תשעה באב תקנ"ד סכ"א פסק יש מי שאומר שלא ילך ויטייל בשוק כדי שלא יבא לידי שחוק וקלות והתול עכ"ל, וכתב שם הגאון בביאוריו בטעם הדבר, כמ"ש בפ"ג במו"ק ולא יניח תינוק בחיקו עכ"ל. והנה להמחבר דאיסור נטילת תינוק באבלות הוי מדין שמחה ממילא נוגע זה נמי לת"ב דאסור בשמחה וממילא אסור בטיול ונטילת תינוק וכו', אמנם להרמב"ם דענין תינוק באבלות הוי מדין דום ובת"ב דום נאמר רק לת"ח ממילא לשאר העם אין איסור של נטילת תינוק וממילא ה"ה טיול וכו' ע"פ דברי הגאון דלעיל, פרט לת"ח דאסור הטיול מדין דום וכנטילת תינוק".
- (ב) אבני דרך (ח"ה סי' תכ"א) – "אף שאסרו לאבל (תוך שבעה) להחזיק תינוק בתוך חיקו, בתשעה באב מכיוון שכולם אבליים ומאן דהו צריך להחזיק את התינוק ולהתייחס אליו, יש להתיר להחזיקו, אך יש להימנע מלשחוק ולצחוק עמו, וכל דבר הגורם להסחת דעת מן האבילות. וחזיתי כי בנטעי גבריאל (הלכות אבילות קיג, ט) התיר לאבל להחזיק תינוק בידו כדי להרגיעו, ופשיטא דה"ה בתשעה באב (ועיי"ש שכתב בשם שו"ת שלמת חיים יורה-דעה תכו דמותר ליקח תינוק בחיקו לזמן מועט)".

ג] שינה.

א. הגדר.

1. מחבר (סעי' ב') – "ויש מי שנוהג לשכב בליל תשעה באב מוטה על הארץ, ומשים אבן תחת ראשו".
- (א) מ"ב (ס"ק ו') – "מוטה על הארץ. ואדם חלוש א"צ להחמיר בזה וישן על המטה".
2. רמ"א (סעי' ב') – "ויש לאדם להצטער בענין משכבו בליל תשעה באב, שאם רגיל לשכב בב' כרים לא ישכב כי אם באחד; ויש בני אדם משימים אבן תחת מראשותיהם, זכר למה שנאמר: ויקח מאבני המקום (בראשית כח, יא) שראה החורבן. מיהו עוברות שאינן יכולין להצטער, אינן חייבות בכל אלה. וימעט אדם מכבודו ומהנאתו בת"ב בכל מה שאפשר".
3. מנהגי חת"ס (פרק י"ב סעיף ד') – "בליל ט' באב שכב על הארץ".
4. יוסף אומץ (סי' תתפ"ב) – "יש לאדם למעט הנאתו בשכיבה. והמדקדקים שוכבים על תיבה או אצטבא ורק אבנים מראשותיהן. ויש שממעטים בכרים וכסותות. ועל כל פנים לא יתנו להציע המטות עד אחר קינות יום תשעה באב".
5. קהלות יעקב (ארחות רבינו ח"ב עמ' קל"ח אות ח') – "מו"ר (שליט"א) זצוק"ל ישן ע"ג מזרון וכו' על הקרקע, ושם אבן תחת למזרון למראשותיו, ובשנה אחת שם אבן קטנה תחת הכר שישן עליו. (סי' תקנ"ה ס"ב ברמ"א). אמנם בתשל"ו הי' מו"ר חלש מאד שכב כל היום בת"ב ורק למנחה הלך לביהכ"נ והתיר נדר וישן במטה גם בלילה".
6. קהלות יעקב (דרך שיחה ח"א עמ' תר"ט) – "אבא זצ"ל היה ישן על הארץ בליל ת"ב, וסיפר שבנובהרדוק היו אומרים בצהריים בבין המצרים חצי שעה תיקון חצות, כמש"כ במשנה ברורה".
7. הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ג') – "לא הורידו בליל ט"ב את המזרון על הקרקע".
8. משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ג') – "דאין לשכב בתשעה באב עד חצות על מטה גבוהה, ונוהגים להוריד את המזרונים על הקרקע".
9. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שס"ג סעי' ח') – "בת"ב אין ישנים על המטה, אלא מניחים המזרון על הארץ וישנים על גביו. ונוהגים בזה עד חצות היום".
10. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שס"ד סעי' ט') – "וכן אין לשכב על מטה גבוהה, אף בלא שינה".
11. הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ג') – "לא הורידו בליל ט"ב את המזרון על הקרקע".
12. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ג') – "דבליל תשעה באב נוהגים להוריד את המזרון על הרצפה".

11. הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות ו') – "ישן (ע"ג מזרון) על הארץ ומניח אבן תחת הכר, וכשקשה לו ישן על המיטה אך מניח אבן תחת הכר".
12. מעדים וזמנים (ח"ה סי' שמ"ב) – "בש"ע סימן תקנ"ה (ס"ק ב) איתא 'ויש מי שנוהג לשכב בליל ת"ב על הארץ ומשים אבן תחת ראשו' ע"ש, ומשמעות הדברים שאינו אלא מנהג טוב וחומרא בעלמא אבל אין לזה שורש ועיקר ע"פ הלכה, אבל דעת הגר"א זצ"ל בביאורו שם דמעיקר הדין אסור לאדם לישון על מטתו בליל ת"ב, שבת"ב כולנו אוננים וכמבואר במסכתא סופרים (ס"פ י"ח), ואונן אסור לישון אפילו במטה כפוייה רק שוכב על הארץ, וכן מפורש במחבר ביו"ד (שמ"א ס"ק ה') 'כל זמן שלא נקבר המת אינו חולץ מנעל וסנדל ואינו חייב בעטיפת הראש וכפיית המטה, אבל אסור לישב או לישון ע"ג מטה אפילו כפוייה רק ישן ע"ג הארץ' ע"ש, וא"כ בת"ב נמי כיון שחל עלן אסורי אנינות אסורין מדינא מדרבנן לישון ע"ג מטה אלא ע"ג הארץ, וכן נהגו היום כמה מהמדקדקין שנוהגין תמיד ע"פ רבינו הגר"א זצ"ל שבלייל ת"ב מניח המזרון על הארץ וישן ע"ג המזרון דכה"ג ודאי שרי וכמבואר בהגהות רע"א שם ביו"ד (שפ"ז) ע"ש ... **אמנם רוב העולם ואפילו הרבה בני תורה** לא נהגו בת"ב כהגר"א זצ"ל לישון ע"ג הארץ או מזרון, רק שוכבים במטה (בלי כר או בפחות כר), וע"כ דעתם שבתשעה באב גופא לא חל עליו דיני אונן כלל רק דאבילות, ואבל שרי לישון ע"ג מטה בזה"ז, והאחרונים נחלקו בזה"ז שאין נוהגין בכפיית המטה, והיינו לכופף כל המטות שיש לו בבית, אי אבל שרי לישון במטתו כרגיל או לא, ועיין בשו"ת יעב"ץ ח"א סימן (ק"א) שהמיקל בזה עתיד להתיר חייו, וכן ב'נחל אשכול' מחמיר מאוד גם בזמן הזה, ולדברינו מנהג רוב ישראל בת"ב לישון במטה שאין חיוב כפיית המטה בת"ב, נראה שגם באבל כיון שאין חיוב כפיית המטה בזה"ז ישן ע"ג מטתו כרגיל, ויש לחלק דאבל חמור דתיקנו בו חיוב כפיית המטה משא"כ בת"ב, וכמדומני שכן נוהגין באבל להקל".
13. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ג') – "דכליל תשעה באב מותר לישון כרגיל על המטה, ואין צריך להוריד את המזרון על הקרקע".
14. הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ז' סעי' ס"ד, עמ' ק"ע) – "אין דין כפיית המטה בתשעה באב כמו באבילות, ומ"מ צריך כל אדם להראות היכר שמצטער בתשעה באב אף בענין שכיבה במטה, כגון אם רגיל לשכב בב' כרים ישכב באחד, או שישכב בלא כרית, ויש נוהגין ליתן אבן תחת מראשותיהן. ויש שאף מורידים המזרון לארץ וישנים על המזרון, ויש שאף ישנים על הארץ, הכל כפי מה שהוא אדם. [וי"א שאף יש מקום להחמיר בעטיפת הראש בתוך ביתו ותע"ב]. ומ"מ עוברות ומניקות וכן אדם חלוש שאין יכולים להצטער, אין צריכים להחמיר בכל זה".
15. הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ז טור ג') – "דנהגו הגברים להוריד את המזרון על הרצפה דזה חשיב להצטער בשינתו, אולם הנשים לא נהגו להוריד את מזרוניהם על הרצפה".

ב. ישן ביום אחר חצות.

1. מחמיר, אין לחלק – שבט הקהתי (ח"ב סי' קצ"א, "נראה דה"ה ביום"), פסקי תשובות (אות ה').
2. מיקל – הגר"ח זצ"ל, הו"ד בג' שבועות (ארטסקרול, פרק ח' הע' י"ד).

תשעה באב שחל ביום ראשון

סימן תקנ"ו

א] הלכה: בקיצור - כת"ב שחל בשבת.	יא] לימוד התורה כשחל ת"ב בשבת.	כא] חולה שאוכל, מתי מבדיל.
ב] רחיצה: ער"ש שחל ר"ח אב.	יב] חולה.	כב] נשים שאוכל בת"ב, מתי מבדיל.
ג] בגדי שבת: ר"ח ביום ו' או בשבת.	יג] ברית מילה, ופדיון הבן.	כג] קטנים שאוכלים בת"ב: הבדלה.
ד] שאר ענינים: ער"ש שחל ר"ח אב.	יד] בר מצוה: מי שנעשה גדול ב' אב.	כד] ציורים שיש לדון האם צריכים הבדלה.
ה] האם יש שבוע שחל בו ת"ב.	טו] סעודה המפסקת, סעודה שלישית.	כה] חולה מבדיל בת"ב, אם יוציא בני ביתו.
ו] ערב שבת חזון, רחיצה ולטייל.	טז] הכנה משבת לתשעה באב.	כו] מי שצם להבדיל עבור חולה שאוכל.
ז] שבת: דברים שבצנעה - תשמיש.	יז] קלי צום.	כז] איך לעשות הבדלה: חולה על ת"ב.
ח] שבת: דברים שבצנעה - רחיצה.	יח] ברכת הנר: בורא מאורי האש.	כח] שאר ענינים.
ט] שאר סעודות ושמחות בשבת.	יט] איך לעשות הבדלה: בריא.	כט] מוצאי תשעה באב: יום י"א באב.
י] לטייל כשחל ת"ב בשבת.	כ] חולה.	

דור המלקטים - ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט', פרק י'), דיני ת"ב שחל ביום א' (דבליצקי), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע', פרק ע"ב), קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א), הליכות אמת (פרק ל"ו, גדסי), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח'), ט' באב שחל ביום ראשון (כהן), ט' באב שחל בשבת (כהן), מישרים אהבוך (ח"ג, מזלומיאן), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ב, פרק צ"ב - פרק צ"ו), סוכת חיים (ת"ב שחל להיות בשבת, לונדינסקי), קרא עלי מועד (פרק ז', פרק י', ספטימוס), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ט - עמ' נ"ו), שושנת ישראל (פרק ט"ו).

א] הלכה: בקיצור - כת"ב שחל בשבת.

א. ערב שבת, ח' אב.

1. רחיצה.
- (א) דרך - י"א כדרכו כל השנה.
- (ב) זמן - י"א לכתחילה קודם הצות.
2. בגדי שבת - שאנו נוהגים ללבוש בגדי שבת בשבת חזון וכדלעיל, נוהגים כן אפילו בשבת זו.
3. ציפורניים - מותר ליטול הציפורניים בער"ש לכבוד שבת.

ב. שבת, ט' אב.

1. יש להחמיר בדברים שבצינעה.
- (א) תשמיש המיטה [א"כ ליל טבילתה, יוצא מן הדרך, ובא מן הדרך, וכדו'].
- (ב) רחיצה [פניו ידיו ורגליו בחמין, וכל גופו בצונן].
2. לימוד התורה - יש המעלה להחמיר מחצות, ויש לסמוך על המקילין.
3. שלא לטייל כל שבת.

ג. סעודה שלישית, סעודה המפסקת.

1. אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו.
2. צריך להפסיק מבעוד יום.
3. ישב בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה ולכן לא ישב בסעודת חברים, ומותר לאכול עם ב"ב.
4. יכול לברך בזימון.

ד. הכנה לת"ב.

1. יכול לאכול ולשתות יותר מהרגיל בסעודה שלישית בשבת, אמנם, שלא לומר ע"מ כן אוכל.
2. שלא הביא ספר קינות לבית הכנסת, א"כ לומד בהם קצת ביום.
3. מותר ליטול בשבת "קלי צום" כדי להקלת הצום ביום ראשון [ויש חולקים].

ה. תשעה באב.

1. חולים, יש להקל.

ו. הבדלה.

1. ברכת הנר - צריך לברך לפני קריאת איכה, ואם שכח יכול לברך כל הלילה.
2. בריא: עושה הבדלה מוצאי תשעה באב - בלי פסוקים, בלי נר, בלי בשמים. מותר בין, והוא לשתות.
3. חולה: עושה הבדלה קודם שאכל בתשעה באב - בלי פסוקים, בלי נר [א"כ הוא מוצ"ש], בלי בשמים, ובחמר מדינה [כשיש].

ז. חקירה: האם ת"ב בשבת, ויום ראשון מדין תשלומין. או שעיקר הצום הוא יום ראשון.

1. אולי תלוי בנ"ל.
 - (א) האם יש שבוע שחל בו ת"ב - ע"י לקמן.
 - (ב) קטן שהגדיל במוצ"ש - ע"י לקמן.
 - (ג) הקולות אצל בעל ברית וחולה - ע"י לקמן.
 - (ד) האם דברים שבצנעה נוהג בשבת - ע"י לקמן.
 - (ה) לטייל בשבת - ע"י לקמן.
2. מראי מקומות – אור שמח (הל' תענית פרק ה' הל' ו').

ב) רחיצה: ערב שבת שחל ראש חודש אב.

א. רחיצה.

1. מותר לרחוץ כל גופו בחמין, אם רוחץ תמיד ע"ש לכבוד שבת.

(א) שו"ת מהרש"ל (סי' צ"ב) – "שאסור למנוע עצמו מן המרחץ משום כבוד שבת..."
 (ב) ב"ח (סי' תקנ"א ס"ק י"ב) – "ואם אירע ראש חדש בערב שבת נראה לי דרוחצין לכבוד השבת וכן כתב במנהגים (הר"א טירנא עמ' עה הגה אות נז) שכן נהגו ואף על פי שכתב שם ג"כ ובמנהגי דורא (עמ' 148) דרבותינו שבמגנצ"א נזהרין ומקדימין לרחוץ מכל מקום לא נראה כלל להורות להחמיר שהרי במרדכי בפרק ב' דשבת (סי' רפז) האריך לבאר בראיות דמצוה לרחוץ בערב שבת ובמרדכי הארוך (שלטי הגבורים שם אות א) מסיים בסוף דבריו אבל ביום חמישי לא הוי יקרא דשבתא אלא א"כ אי אפשר לו לרחוץ בערב שבת עכ"ל ועוד שאף בשבת של חזון הוא חומרא יתירא שהרי אף הכיבוס התירו חכמי התלמוד לכבוד השבת אפילו ביום חמישי שחל תשעה באב להיות בתוכה ואף אנו נוהגין היתר בזה ואם כן היאך נחמיר ברחיצה שלא אסרוה חכמי התלמוד כל עיקר וכבר הפליג על זה הרב מהר"ש לוריא בתשובה סימן צ"ב ושאינן המנהג כל כך יאות לבטל הרחיצה בערב שבת אלא מה אעשה שכבר נתפשט המנהג עכ"ל ואם כן נימא הו' דלא לוסף עלה דדוקא בערב שבת חזון דחל לפעמים בערב תשעה באב ראו להחמיר מחצות ואילך כמו ערב תשעה באב דעלמא ומשום לא פלוג נהגו לאסור בכל ערב שבת חזון אבל בערב שבת שהוא ראש חדש שאינו שבת של חזון לא ראיתי לאסור כלל ובפרט הרגיל לרחוץ בכל ערב שבת כשאפשר לו ונמנע עתה עון יש בידו".

(ג) ט"ז (סי' תקנ"א ס"ק ט"ז) – "וכל מי שרגיל כל השנה להיות נזהר שלא למנוע שום פעם מלרחוץ בע"ש זה יוכל לסמוך ע"ז אפי' בע"ש שחל בו ר"ח ובלבד בשבת חזון יש לנהוג איסור בכל גונוי בע"ש".

(ד) מג"א (סי' תקנ"א ס"ק מ') – "ר"ח שחל בע"ש יש נוהגין לרחוץ לכבוד שבת ויש רוחצין ביום ה' שלפניו (לבוש ומנהגים) וב"ח כתב דמי שרגיל לרחוץ כל ערב שבת ונמנע בזה עבירי היא בידו ודי אם מחמיר בשבת חזון".

(ה) ת"א (כלל קל"ג סעי' י"ט) – "וראש חודש אב שחל בערב שבת, האחרונים מתירין לרחוץ (שם)".

(ו) קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' י"ג) – "ראש חדש אב שחל בערב שבת, מי שרגיל לרחוץ בחמין בכל ערב שבת מותר גם עתה לרחוץ אפילו בחמין".

(ז) מ"ב (סי' תקנ"א ס"ק פ"ט) – "ואם חל ר"ח בע"ש אזי מותר לרחוץ אף כל גופו בחמין כל מי שרוחץ תמיד בע"ש לכבוד שבת".
 (ח) ערה"ש (סעי' ל"ה) – "אך אם חל ר"ח ביום ערב שבת קודש רוחצין בו לכבוד שבת ואין מבטלין ממרחץ רק בשבת חזון ולא שני שבתות".

(ט) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה מועדים ח"א פרק י"ד סעי' י"ט) – "ראש חודש אב שחל בערב שבת, רוחץ בו כדרכו אף בסבון".
 (י) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שנ"א סעי' ה', הע' ח') – "ראש חודש שחל להיות בערב שבת, מותר לרחוץ כל גופו בחמין לרגיל כן בכל ערב שבת, ומותר אף בסבון. [אבן ישראל במשנ"ב שם. וז"ל: ומכיון שכן נראה שאף בסבון ובזי"ף מותר, דלא גרע סיכה מרחיצה, ומה דכתב לקמן המשנ"ב בס"ק צ"ו דחפית הראש בחמין אבל לא בזי"ף ולוי"ג שעושיין מאפר, כל זה כתב בשם הלבוש, ובודאי צ"ב מי גרע סיכה מרחיצה שמותר, וצ"ל דס"ל להלבוש דדוקא רחיצת פניו ידיו ורגליו לחוד לאו שם רחיצה עלה, משא"כ סיכה גם אבר אחד שם סיכה עלה, וכל זה שייך התם, דלא הותר רחיצה, אבל כאן בר"ח ערב שבת שהותר רחיצת כל הגוף פשיטא דגם סיכה מותר]".

(יא) הגריש"א זצ"ל (דברי חכמים או"ח סוף אות תס"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ב) – "ואם חל ר"ח אב ביום ו', מותר לרחוץ אפי' בחמין. כן שמעתי מפוסקים".

הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה דיני בין המצרים) – "אם חל ראש חודש אב בערב שבת מותר לו לרחוץ כל גופו במים חמים אם רגיל כך כל ערב שבת, ואם צריך סבון, יש להקל גם בזה".

(יב) הגרש"ש זצ"ל (דברי חכמים או"ח סוף אות תס"א) – "ואם חל ר"ח אב ביום ו', מותר לרחוץ אפי' בחמין. כן שמעתי מפוסקים".
 (יג) אבילות החורבן (עמ' קנ"ז) – "חל ר"ח אב בערב שבת, רשאי לכל הדעות להתרחץ כבכל ערב שבת, אבל לא ירחץ רחיצה של תענוג כמו שחיה וכדומה (מגדולי ההוראה בירושלים)".

(יד) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ד') – "האשכנזים הנוהגים במנהג איסור רחיצה מראש חודש אב יכולים לרחוץ בראש חודש אב שחל בערב שבת את כל גופם בחמין וסבון ולטבול במקוה חמה כרגיל, אם נוהג הוא כן בכל ערב שבת".

(טו) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות א') – "מותר כרגיל".

(טז) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ד' סעי' נ"ח) – "חל ר"ח אב בע"ש מותר לרחוץ כל גופו בחמין ובסבון לכבוד שבת למי שרגיל בכך".

(יז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' צ"ג).

2. מחמיר, כמו כל ערב שבת חזון.

(א) פמ"ג (מש"ז ס"ק ט"ז) – "ומ"מ לא ראיתי לנהוג היתר לרחוץ כל גופו בחמין כשחל ראש חודש בערב שבת".

3. מראי מקומות.

(א) שבט הלוי (ח"ו סי' ע"ז אות ב' ס"ק ה', מבית לוי חי"ג עמ' ל' אות ה', עמ' מ"ט אות א') – "כשחל ר"ח מנ"א בעש"ק לדעת המ"ב, ודרך החיים לפסוק כט"ז ומג"א ומהרש"ל להתיר רחיצה כרגיל, והפמ"ג החמיר כמו ע"ש חזון וכנראה ראה כן מנהג ישראל, מ"מ לצורך יש לנהוג כהמקילין בא"י החמה מאד, מכ"מ לדעתי לעשות שינויים להחמיר גם בע"ש זה כמו הרגיל באמבטי' יעשה רק מקלחת כפי הצורך".

ב. סבון.

1. מיקל.

(א) חזו"א (קרא עלי מועד פרק ג' הע' י"ט) – "קבלתי מכתב מהגר"ח קניבסקי שליט"א בענין זה בזה"ל: שמעתי בשם מרן החזו"א זצ"ל שאם חל ר"ח מנ"א ביום ו' מותר לרחוץ בסבון, וגם בכל ע"ש חזון התיר לרחוץ בסבון למי שרגיל בכך עכ"ל. ולא ידעתי אם החזו"א התיר בע"ש לרחוץ כל הגוף ואם התיר גם בחמין, והשיב לי ע"ז הגר"ח שליט"א [זצ"ל]: איני זוכר כעת, וכמדומה שלא התיר יותר מהמ"ב רק מה שמותר התיר גם בסבון עכ"ל".

(ב) אבן ישראל (על המ"ב אות ט"ו) – "ולכן נראה שאף סבון ובזי"ף מותר, דלא גרע סיכה מרחיצה".

(ג) עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות מ"ב, לקנות חכמה דיני בין המצרים [לשונו מובא לעיל]) – "ואם הוא צריך סבון, יש להקל גם בזה".

(ד) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות א') – "מותר כרגיל. וכן מותר בסבון".

(ה) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ד' סעי' נ"ח) – לשונו מובא לעיל.

(ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' צ"ג).

ג] בגדי שבת: כשחל ראש חודש ביום ו' או בשבת.

א. נוהגים ללבוש בגדי שבת כרגיל, אבל לא בגדים חדשים.

1. שעה"צ (סי' תקנ"א ס"ק מ"ו) – "ואפילו לפי מה שכתב רמ"א דנהגו להחמיר מראש חודש ואילך, היינו, בחדשים או מגוהצין ממש, אבל בבגדי שבת שאין האיסור רק משום שהגיוץ ניכר אין המנהג שלא ללבוש רק בשבת חזון, או אם יש מילה בט' באב, אבל אם חל ראש חודש ביום ו"ו או בשבת, שפיר לובשין בשבת זה בגדי שבת [יד אפרים]".

ב. להציע סדינים לכבוד שבת.

1. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק י"א סעי' ל"ז, הע' ל"ז) – "אסור להציע המטות בסדינים מכובסים לכבוד שבת, ואפי' כשחל תשעה באב ביום א', שיש ב' שבתות אחר ר"ח קודם תשעה באב, אסור גם בשבת הראשונה להציע סדינים לכבוד שבת. [ונ"ל הטעם כי גם התם הוי טעמו של הב"ח משום דגם בשבת חזון הוי חומרא יתירא שלא לרחוץ, שלכן בכה"ג אפשר להקל, וגם הט"ז לא סמך על זה אלא למי שרגיל בכך תמיד, משא"כ בנידו"ד, שאין אנו רגילין להחליף הסדינים לכבוד שבת, ליכא טעמא להקל גם בשבת הראשונה]".

ג. שבת חזון, ערב ת"ב.

1. עי' סי' תקנ"א סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ד] שאר ענינים: ערב שבת שחל ראש חודש אב.

א. טעימת בשר לכבוד שבת.

1. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ס"א, הע' רל"ו) – "ובערב-שבת חזון לא יבלע את שהוא טועם מן התבשיל הבשרי, כי הרי המנהג הוא לא לאכול בשר בתשעת הימים אשר מראש-חודש אב, חוץ מבשבת עצמה. [ונ"ל לפי המבואר לעיל סעי' נב, דאם ר"ח אב חל ביום ששי, דמותר להתרחץ לכבוד שבת, הה"נ דיהיה מותר לו לטעום מן התבשיל הבשרי בו ביום; ואם חל ט' באב ביום חמישי, פשיטא דיכול לטעום ולבלוע בע"ש אחר חצות, ואולי דומיא דתספורת ורחיצה מותר אף לפני חצות, ומשום כבוד שבת, סי' תקנח במ"ב ס"ק ג, ועיין ארחות חיים סי' תקנח ס"ק א"]".

ב. נטילת צפרניים: כשר"ח שחל ביום ששי.

1. בכלליות, מצד ר' יהודה החסיד - עי' או"ח סי' ר"ס סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

2. וישמע משה (פר' דברים תשפ"ב אות ב') – "מהו הזמן הראוי לנטילת צפרניים כשחל ר"ח אב בערב שבת ... הגאון רבי שמאי גרוס שליט"א השיב שיטול את הצפרניים בליל ששי כי יש אומרים שצוואת רבי יהודה החסיד נאמרה רק על יום ראש חודש ולא על ליל, ומ"מ אם רוצה יכול ג"כ ליטול הצפרניים בליל חמישי. ואילו הגאונים רבי יעקב מאיר שטרן ורבי נפתלי נוסבוים שליט"א אמרו שעדיף ליטול בחמישי, כי אין זה איסור גמור, אלא שיש יותר היכר של כבוד השבת כשנוטלים לפניו או לאחרי, אבל אין לשנות עבור זה מן המנהג שלא ליטול צפרניים בראש חודש. והעוסף הגרי"מ שטרן דמ"מ יתכן שעדיף ליטול בליל חמישי ולא ביומו. והגאון ר"ע פריד שליט"א הראה לי שכדבריהם מפורש בשערי תשובה סימן רנא וז"ל: אם יש צורך להסתפר ביום ה' או לקרן הצפרנים, שהוא ערב חג שבועות או שיום ו' ר"ח ונוהגים איסור או דבר אחר, אין לחוש. ומ"ש האחרונים שלא לעשות ביום ה', וגם מה שנוהגים לחתוך איזה דבר אחר נטילת הצפרנים, אין לחוש לזה ע"ש, ע"כ".

ג. לימוד התורה.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ד) – "אומרים בשם רבינו שליט"א שאם תשעה באב חל בשבת ונדחה, רבינו שליט"א [זצ"ל] מחמיר ללמוד ביום שישי ג"כ מחצות רק דברים המותרים כמו בכל ערב תשעה באב, האם זה נכון. תשובה: נכון".

ה) האם יש שבוע שחל בו תשעה באב.

א. מקור.

1. מחבר (סי' תקנ"א סעי' ד') – "ואם חל תשעה באב ביום ראשון או בשבת ונדחה לאחר השבת, מותר בשתי השבתות, בין שקודם התענית בין שאחרי. ויש מי שאומר שנהגו לאסור כל שבוע שלפניו, חוץ מיום ה' ויום ו'".
(א) המחמירים, רק בט"ב נדחה, אבל חל ביום א' מותר – מג"א (סי' תקנ"א ס"ק י"ז, "שנהגו לאסור. היינו היכא שחל בשבת ונדחה אבל חל ביום א' מותר מכ"ע"), גר"א (סי' תקנ"א על סעי' ד' ד"ה יש, "יש מי כו'. עמ"א ס"ק י"ז וכ"ה בסמ"ג ובטור"), מ"ב (תקנ"א ס"ק ל"ח, "שנהגו לאסור. היינו היכי שחל בשבת ונדחה אבל חל ביום א' מותר אף לדעה זו"), שבט הלוי (מבית לוי גליון י"ג עמ' ל"ז סעי' ב', אב תשפ"א עמ' ג').

ב. בקיצור: גם לבני אשכנז שמנהגי אבילות מתחילים מי"ז בתמוז [או ר"ח אב], יש קולא מר"ח עד שבוע שחל בו לגבי ...

1. הזמנת קרואים לסעודת מצוה לבשר ויין.

2. קציצת צפרניים.

3. י"א כשנותן מלבוש לפועל גוי שיתפור עבורו לצורך אחר ת"ב.

4. י"א לישראל לכבס בגדי נכרים.

5. י"א עשיית בגדים חדשים.

6. י"א כביסת ולבישת בגדים מכובסים לקטנים.

7. י"א להסתפר קטנים.

8. י"א להסתפר השפה.

ג. הלכה.

1. לכבס ולספר יש מקום להחמיר, ולשאר דברים יש להקל: בני אשכנז.

(א) לבושי שרד (סי' תקנ"א על מג"א סוף ס"ק ל"ה) – "עמ"ש ס"ד. דשם ב' דיעות בש"ע לענין ספר ולכבס אי הוי ככה"ג כשבוע שחל ט"ב והיינו לענין לספר ולכבס דאסור מדין הש"ס משא"כ בשר ויין שהוא רק מנהג כ"ע מודו דאין לו דין שבוע שחל ט"ב".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ז סעי' ג', הע' ד').

(ג) ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט').

2. מיקל, וראוי להמנע מתספורת כדי שלא יכנס לאבלות כשהוא מקושט: בני ספרד.

(א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ז סעי' ו') – "שאלה. האם הדינים הנוהגים בשבוע שחל בו תשעה באב, כגון תספורת וכיבוס ורחיצה, נוהגים גם כשחל תשעה באב ביום שבת ונדחה ליום ראשון. תשובה. אין דינים אלו נוהגים כשחל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון או כשחל תשעה באב ביום ראשון. ודין שבוע שחל בו תשעה באב בשבת הוא כדין הימים שאחר ראש חודש אב, וכגון המנהג שלא לאכול בשר וכדומה. ומכל מקום ראוי להמנע מתספורת וגילוח בשבוע זה".

(ב) יחזה דעת (ח"ג סי' ל"ט) – "אבל הספרדים ועדות המזרח נהגו להקל כדברי מרן השלחן ערוך לכבס בכל ימי השבוע שלפני תשעה באב כשחל בשבת, חוץ מאיזה עדות שנהגו גם הם להחמיר כבני אשכנז. ובתספורת מנהג הספרדים ועדות המזרח להקל, וכדברי הגאון רבי שמואל ויטאל בשער הכוונות (דף פ"ט ע"ג). ונכון להחמיר שלא להסתפר ולהתגלח לפחות בערב שבת חזון כשחל בו תשעה באב, וכמו שכתב בארחות חיים (הלכות ט' באב אות ה'), שהזקנים היו נוהרים שלא להסתפר בערב שבת חזון, כדי שיכנסו לתענית כשהם מנוולים, וגוערים מאד במי שהסתפר. וכ"כ הגאון רבי חיים פלאגי במועד לכל חי (סי' י' אות כ"ה)".

(ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע דיני שבוע שחל בו ת"ב סעי' י', סעי' י"א) – "כשחל תשעה באב בשבת ונדחה התענית ליום ראשון, מותר לספרדים ועדות המזרח לכבס את הבגדים בכל ימי השבוע שלפני תשעה באב, וכן ללבוש בגדים מכובסים. שמכיון שנדחה ליום ראשון, אין השבוע שלפניו בכלל שבוע שחל בו תשעה באב. והאשכנזים נהגו להחמיר בלאו הכי שלא לכבס מראש חודש אב. ויש מעדות המזרח שנהגו גם כן להחמיר. [שו"ת יחזה דעת חלק ג' סימן ט]. כשחל תשעה באב בשבת, טוב להחמיר גם לדידן, גבי תספורת הראש שלא להסתפר בכל השבוע שלפניו, כדי שלא יכנס לאבלות כשהוא מקושט. אבל לענין גילוח הזקן למי שרגיל בכך, ונגרם לו צער במניעת התגלחת, אין צריך להחמיר בזה, ובפרט אם עושה כן לכבוד שבת. [ילקוט יוסף ויחזה דעת שם. הליכות עולם ח"ב עמוד קמג. וגדולה מזו כתב המהריק"ש שרבים מיראי ה' וחושבי שמו נמנעים מלהספר בערב שבת חזון. הגם שהוא לפני שבוע שחל ט"ב שחל בתוכה. וכ"ש אם חל ט"ב באב ביום א' או ג' שנכון שלא להסתפר שלא יכנס לאבלות והוא מקושט]".

3. מראי מקומות.

(א) אהל מועד (שער מועד קטן דרך ה' נתיב ג') – "ט"ב שחל בשבת ... ולפני אותה שבת מותר לספר ולכבס אלא שנהגו שלא להסתפר משנכנס אב".

(ב) רבבות אפרים (ח"ג סי' שע"ט) – "אמנם מיום ה' ואילך שהוא ז' אב נראה להחמיר, כי אין זה תלוי במס"א אלא במספר ז' אב שנכנסו להיכל ודברים הנאמרים אז".

(ג) שו"ת הלכות (דין ל"ה, ע"ב) הוספות ותיקונים דפוס ששי) – "אם חל ט"ב ביום ראשון או בשבת ונדחה לאחר השבת אין לשבוע שלפני השבת דין שבוע שחל בו ט"ב ויש נוהגין להחמיר חוץ מיום ה' ו' לכבוד שבת (ס"ד)".

ד. הזמנת קרואים לסעודת מצוה לבשר ויין.

1. רמ"א (סי' תקנ"א סעי' י') – "ובסעודת מצוה ... ובשבוע שחל ט' באב בתוכה, אין לאכול בשר ולשתות יין רק מנין מצומצם, וזה אפילו בערב ת"ב שרי (מנהגים ומהרי"ל), ובלבד שלא יהיה בסעודה שמפסיק בה".
2. מיקל – מג"א (סי' תקנ"א סוף ס"ק ל"ה, "וט"ב שחל בשבת ונדחה אין לו דין שבת שחל ט"ב לענין זה בזה כ"ע מודים עמ"ש ס"ד"), מ"ב (תקנ"א ס"ק ע"ז, "ואם חל המילה או הסיום מסכת בט"ב שחל בשבת לכו"ע מותר לזמן כל קרואים שירצה"), ט' באב שחל בשבת (פרק ד' סעי' ח'), ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט' הע' א').

ה. קציצת צפרניים.

1. מיקל.
 - (א) שע"ת (סי' תקנ"א ס"ק י') – "וע"ש בא"ר וזוטא דקודם שבוע שחל ט"ב יש להתיר תספורת ג"כ ואם חל בשבת ונדחה הכריע כהפוסקים שאין לו דין שבוע שחל ט"ב ע"ש".
 - (ב) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ס, פרק ט' הע' א'. עי' עמ' ל"ח).
2. לכבוד שבת יש להקל.
 - (א) פמ"ג (א"א ס"ק י"א) – "וי"ל לכבוד השבת אף שחל ט' באב בשבת י"ל דשרי בערב שבת ליטול הצפרנים אף לט"ז".
 - (ב) זרך החיים (בין המצרים סי' קכ"ט אות ד') – "נטילת צפרנים מותר לכבוד שבת אפילו בערב שבת של חזון אף שחל ט' באב בשבת ג"כ מותר".
 - (ג) לבושי שרד (על הט"ז ס"ק י"א) – "פ"מ".
 - (ד) מ"ב (סי' תקנ"א ס"ק כ') – "וכן לכבוד שבת כגון שחל ט"ב בשבת שרי בע"ש ליטול הצפרנים [אחרונים]".
 - (ה) מסגרת השלחן (על קיצור שו"ע סי' קכ"ב ס"ק ה') – "ולכבוד שבת מותר אף אם חל ט"ב בשבת (פמ"ג לבו"ש סד"ה)".
 - (ו) מהרי"ל דיסקין (קונ"א סי' ה' אות ס"ג) – "לענין צפרנים לשבת, נ"ל קולא אחרייתא, למאי דנהגינן להחמיר בנט"י להסיר טיט שתחת הציפורן, עיין סי' תס"א, ובשבת אסור ע"ש במ"א, א"כ דמי לשפה שמעכבת האכילה ... ולפ"ז ודאי צריך נטילת צפרנים בערב שבת, ואין להחמיר".
 - (ז) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ט').
 - (ח) הל' חג בחג (פרק ד' סעי' ל"ג) – "ורבים מתירין מדינא. ולצורך שבת [ואפי' חל תשעה באב בשבת] או לצורך טבילת מצוה ... מותר".
 - (ט) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק נ"ו סעי' א') – "מותר ליטול הצפרנים בערב שבת לכבוד שבת".
 - (י) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ל"ח).
3. מחמיר.
 - (א) מקור חיים (חו"י, סי' תקנ"ב על סעי' ט' ד"ה או) – "קבלתי שאין ליטול צפרנים בע"ש ח' באב".
 - (ב) הליכות חיים (מועדים וזמנים עמ' רי"ד אות ב') – "בערב שבת חזון לא אבה רבינו להתיר לגזוז הצפרניים, אף שלא גזזו גם בערב שבת הקודם משום ראש חודש".

ו. כשנותן מלבוש לפועל גוי שיתפור עבורו לצורך אחר ת"ב.

1. בה"ל (סי' תקנ"א סעי' ז' ד"ה ונהגו) – "ונהגו להקל בזה. ובביאור הגר"א מפקפק בזה דאף דאין ללמוד תיקון בגדים מהא דירושלמי כמש"כ הד"מ מ"מ מטעם שהוא דומה עכ"פ לכיבוס אין להקל וכן מש"כ אבל אם ידוע ומפורסם וכו' בכל זה יש לפקפק מטעם כיבוס וכן במש"כ וכן נהגו לתת לאומן נכרים וכו' על הכל ציין הגר"א ומשמע דדעתו להחמיר בזה ונ"ל פשוט דאין להחמיר כ"א בשבוע שחל ט"ב ולא קודם דבכיבוס גופא אינו אלא מנהגא וכיון דנהגו להקל בזה תו אין להחמיר".
2. מיקל – ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט' הע' א').

ז. לישראל לכבס בגדי נכרים.

1. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט' הע' א', סותר מה שכתב באנגלית).

ח. עשיית בגדים חדשים.

1. מיקל – ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט' הע' א').

ט. לכבס בגדי קטנים.

1. מ"ב (סי' תקנ"א ס"ק פ"ב) – "בשבת שחל וכו'. עיין בא"ר דלדידן יש להחמיר בתספורת מי"ז בתמוז וכיבוס מר"ח ובח"א כתב דלצורך קטנים אין להחמיר אף לפי מנהגינו אלא בשבת זו".
2. מיקל.
 - (א) אבן ישראל (על מ"ב אות י"ד, ח"ט סי' ס"ג על סי' תקנ"א סעי' י"ד [סוף עמ' ק"י]).
 - (ב) זה השלחן (ח"א סי' תקנ"א על סעי' י"ד) – "סימן תקנ"א סי"ד אסור לגדולים לספר לקטנים וכו' בחי"א כלל קל"ג סי"ח כתב דנ"ל דלצורך קטנים אין להחמיר אפילו למנהגנו אלא בשבת זו והביאו המ"ב בסקפ"ב. וא"כ לפ"ז היכא דאין לנו שבוע שחל בו ט"ב אין להחמיר כלל אפילו בערב שבת חזון ופשוט דהיכא שהותר הכיבוס מותר גם להלבישם בגדים שנתכבסו מקדם. ומה שהותר הכבוס בשבילם הוא דוקא בצריכים לזה הא לכבס ולהניח פשיטא דאין להקל".

ג) רבבות אפרים (ח"ג סי' שע"ט) – "בזה השלחן".
 3. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט' הע' א', סותר מה שכתב באנגלית).

י. להסתפר קטנים.

1. מ"ב (סי' תקנ"א ס"ק פ"ב) – "בשבת שחל וכו'. עיין בא"ר דלדידן יש להחמיר בתספורת מי"ז בתמוז וכיבוס מר"ח ובח"א כתב דלצורך קטנים אין להחמיר אף לפי מנהגינו אלא בשבת זו".
2. מיקל – אבן ישראל (על מ"ב אות י"ד, ח"ט סי' ס"ג על סי' תקנ"א סעי' י"ד [סוף עמ' ק"י]).
3. מחמיר – ט' באב שחל בשבת (פרק ד' סעי' ה' ד"ה ולענין), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ס).

יא. להסתפר השפה.

1. קיצור שו"ע (סי' קכ"ב סעי' ד') – "השפה העליונה שבזקן, כל שמעכב את האכילה נראה לי דיש להתיר לגלחו עד השבוע שחל בה תשעה באב, אבל בשבוע שחל בה תשעה באב יש לאסור".
2. מחמיר – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ס).
3. מיקל – נ"ל.

יב. מה עדיף: קנין בגדים או כיבוס בגדים - עי' סי' תרנ"א סעי' ז'.

1. אולי המחלוקת רק בשבוע שחל בו.

יג. ז' באב ואילך: נוהגות קצת יולדות למנוע מבשר ויין.

1. פשטות ה"ה כתשעה באב שחל בשבת [ולא בח' באב ואילך], נוהגים להחמיר מיום ה' בשבוע ואילך כיון הטעם שמחמירים מז' באב ואילך כ' המג"א (סי' תקנ"ד ס"ק ט'), "נוהגות קצת יולדות למנוע מבשר ויין מז' באב ואילך ונכון שבאותו היום נכנסו העכו"ם להיכל כדאיתא בטור". ודו"ק.

יז. רחיצה: ערב שבת חזון כשחל ערב ט' באב.

א. אם רק קודם חצות.

1. לכתחילה יש להחמיר, בחפיפת הראש.
 (א) פמ"ג (סי' תקנ"א מש"ז ס"ק ט"ז) – "וחפיפת הראש בחמין בשבת חזון והוא ערב ט' באב אחר חצות צ"ע בזה, די"ל כה"ג אסור חפיפת הראש, ולכתחילה כה"ג ודאי יעשה קודם חצות, ודיעבד י"ל אף אחר חצות שרי".
 (ב) שע"ת (סי' תקנ"א ס"ק ל"ז) – "וע' במשבצות זהב שכתב לא ראיתי לנהוג היתר לרחוץ כל גופו בחמין כשחל ר"ח בע"ש וחפיפת הראש בחמין בשבת חזון והוא ערב ט"ב לכתחילה יעשה קודם חצות ובדיעבד י"ל גם אחר חצות שרי ע"ש".
 (ג) בה"ל (סי' תקנ"א סעי' ט"ז ד"ה בחפיפת) – "בחפיפת הראש בחמין. ואפילו חל ע"ש של חזון בעט"ב ומ"מ בזה יזהר לכתחילה שיהיה קודם חצות ובדיעבד גם אחר חצות שרי [פמ"ג]".
 (ד) הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ו) – "אמר מרן, שגם בערב שבת חזון אסור לרחוץ כל גופו בחמין, וכן בשנה שתשעה באב נדחה, ובשנה זו עדיף להתרחץ לפני חצות היום".
 (ה) ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' נ"ב) – "ואם שבת חזון הוא תשעה-באב והצום נדחה ליום ראשון, לכתחילה ירחץ בערב-שבת לפני חצות היום, לפי המפורט למעלה".
 (ו) נטעי גבריא (בין המצרים פרק מ"ג סעי' א') – "בע"ש חזון כשחל בערב ת"ב, נכון לחפוף ראשו קודם חצות היום".
 (ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ו עמ' נ"ד טור ג') – "דאף שיש מפקפקין על דברי הביה"ל, מ"מ למעשה יש להחמיר לכתחילה להתרחץ בערב שבת שחל בערב ט"ב לפני חצות כדעת הביאור הלכה".
 (ח) הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ד טור ג') – "שלכתחילה יש להתרחץ לפני חצות היום".
 (ט) קרא עלי מועד (פרק י' סעי' א').
2. מיקל.

(א) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' ל"א הע' ט') – "בביאור הלכה ... דנראה שאין המנהג כן".

3. מראי מקומות.

- (א) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קפ"ט) – "וילע"ק, דכיון דלא מצינו כל נפק"מ בערב ט"ב בין לפני או אחרי חצות (רק לענין סעודה מפסקת אם חל ט' באב באמצע השבוע), למה לא ירחץ דוקא אחר חצות דניכר טפי שעושה לכבוד שבת".
- (ב) דיני ת"ב שחל ביום א' (ס"ק ט') – "שע"ת ... אמנם בלבוש סעיף ט"ז משמע דאדרבה דיש לאחר סמוך להכנסת שבת. ואולי הלבוש מדבר בכל ערב שבת חזון, ושע"ת מדבר בערב ט"ב ממש כשחל ט' באב בשבת. ובשע"ת באמת כתוב שמדבר על ערב ט"ב ממש. ודברי השע"ת מקורם בפרמ"ג והובאו גם בבאה"ל ד"ה בחפיפת, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק מ"ב הערה קפ"ט שכתב דאיפכא מסתברא שירחץ דוקא לאחר חצות".

ג) תשובות והנהגות (ח"ז סי' ס"ו אות א') – "בביה"ל ... והדבר צ"ב, דהרי הטעם להימנע מלרחוץ בעת"ב אחר חצות הוא משום שהתענוג שיש לו מהרחיצה נמשך גם אח"כ בת"ב, וכמ"ש הרמב"ן (תענית ל). ... וצ"ל דלדידן שמחמירין דדברים שבצנעא נוהג בת"ב שחל בשבת ואסור לרחוץ בשבת בחמין, כיון דהעינוי דרחיצה נוהג בשבת, לכן מחמירין ג"כ שלא יתענג בשבת מהרחיצה בעט"ב ולכן אמרו שישתדל לרחוץ קודם חצות".

(ד) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק נ"ו סעי' ב', עמ' תקכ"ו) – "ודין זה נוגע גם לדידן לענין רחיצת כל הגוף, דאף הנוהגים להקל ברחיצת כל הגוף בערב שבת, מ"מ בשנה זו שערב שבת הוא א ערב ט"ב, לכתחילה יעשו כן קודם חצות. אולם הדבר פשוט שאם יצטרך לבטל מסדר לימודו כדי לרחוץ קודם חצות דחשיב כדעבד. **וכן אם יודע שעל ידי מה שעוסק וטורח הרבה במשך היום בהכנות של שבת יזיע הרבה**, בודאי מותר לכתחילה להמתין מלרחוץ עד לאחר חצות כדי שע"י הרחיצה יהיה נקי לכבוד שבת".

(ה) הגרא"י זלזניק (לוח ההלכות והמנהגים שנת תשע"ח עמ' רנ"ז הע' מ"ד) – "ביאור הלכה ... והגרא"י זלזניק (בקובץ על יד ח') העיר דכיון שהרחיצה היא לכבוד שבת ודאי **צריך להסמיכה לשבת**".
(ו) לענין רחיצה בחמין, וכדו' - עי' סי' תקנ"א סעי' ט"ז, לשיטות ומראי מקומות.

ב. לטייל: ערב שבת.

1. מחמיר.

(א) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ט"ו סעי' ב', עמ' ק"ה).
2. מיקל.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ב') – "הדין הוא דאסור לטייל בערב תשעה באב, האם כשחל תשעה באב בשבת, אסור לטייל בערב שבת. והשיב וז"ל, שמותר לטייל".
(ב) הטעם שאנו מחמירים שלא יטייל ערב ת"ב כיון 'התורה בטלה', כדאי' במהרי"ל (לשונו מובא לעיל). לכאורה אין מקור וסברא להחמיר ערב שבת.

ז. שבת: דברים שבצנעה - תשמיש המטה.

א. ראשונים.

1. מיקל.

(א) רמב"ן (תורת האדם שער האבל ענין אבלות ישנה אות ק"ב ד"ה תניא) – "תוספתא תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל אדם כל צרכו ושותה כל צרכו ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואינו מונע מעצמו כלום, פירוש שאינו מונע מעצמו רחיצה וסיכה ותשמיש ולא אמרינן דברים שבצינעה נוהג".

(ב) רא"ש (תענית פרק ד' סי' ל"ב) – "ירושלמי (הל' ז) רבי בא בר כהן אמר קמיה דרבי יוסי בשם רבי אבהו (אמר) תשעה באב שחל להיות בשבת שני שבתות מותרין. כיון שנדחה התענית עד יום ראשון לא הוי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה. תוספתא (פ"ג תענית) חל להיות ט"ב בשבת אוכל אדם כל צרכו ומעלה על שלחנו אפי' כסעודת שלמה בשעתו ואינו מונע מעצמו כלום. כלומר שאינו נמנע מרחיצה וסיכה ותשמיש המטה ואין צריך לנהוג דברים של צנעה. ורבינו מאיר ז"ל כתב בהלכות אבלות שלו כתב ה"ר יצחק מוינ"א דתשעה באב שחל להיות בשבת אף על פי שאנו דוחין אותו עד למחר אותו היום אסור בתשמיש המטה. מידי דהוי אקובר מתו ברגל שאנו דוחין אבלות עד אחר הרגל ואפלו הכי נוהג דברים שבצנעה ברגל אם כן הכא נמי גבי שבת זו גבי תשעה באב הוא כרגל ואסור בתשמיש המטה. ותשעה באב ואבל שייכי אהדדי כדאמר רב חסדא בפרק קמא דתענית (דף יג א) עכ"ל מורי. הדבר יצא מפי מורי הקדוש וכל עדת ישראל יעשו אותו כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו עונה אחת בשנה. אף על פי שיש לי להשיב דתשעה באב ואבלות חלוקים בכמה דברים כדאמרי' ... ומיהו נכון להחמיר כדברי מורי אפי' הוא מקיל ואני מחמיר היה לנו לעשות כדבריו וכל שכן שהוא מחמיר ואני מקיל עכ"ל רבינו מאיר ז"ל. ומיהו לשון התוספתא משמע שאין נמנע וכן עמא דבר".

(ג) רוקח (סי' ש"י) – "תניא ט' באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שלחנו כסעודת שלמה בשעתו ונראה שיבצע על ב' ככרות ומברך נחמנו. ודברים של צנעה תשמיש מותר בשבת שחל ט' באב ולא דמי להא דאמר ר' יוחנן במועד קטן בשבת דברים של צנעה נוהג שעולה למנין אבילות".

(ד) שבולי הלקט (סי' רס"ו) – "הנה יש להוכיח מכל אלו הראיות שכיון שנדחה ט' באב שחל להיות בשבת נדחה לגמרי ואינו נאסר בתשמיש המטה משום דברים שבצנעה".

(ה) טור (סי' תקנ"ד סעי' י"ט) – "ואם חל ט"ב בשבת מותר בכולן וה"ר יצחק כתב אף על פי שאנו דוחין אותו עד למחר אסור בתשמיש המטה מידי דהוה אקובר מתו ברגל שנדחה עד אחר הרגל אפי' דברים שבצינעה נוהגין ה"נ שבת זו גבי ט"ב הוא כמו רגל ואסור בתשמיש המטה והר"ם מרוטנבורג חלק עליו וסוף דבריו ומיהו נכון להחמיר כדברי מורי שאפי' הוא מקיל ואני מחמיר היה לי לעשות כדבריו וכ"ש עתה שהוא מחמיר ואני מקיל וא"א הרא"ש ז"ל כתב ומיהו לשון התוספתא דקתני ומעלה על שלחנו ואינו מונע עצמו משום דבר משמע אפילו בדברים שבצינעה וכן עמא דבר וכ"כ הרמב"ן".

(ו) אהל מועד (שער מועד קטן דרך ה' נתיב ג') – "ט"ב שחל בשבת מעלה על שלחנו כל מה שירצה ואינו אסור כלום לא רחיצה ולא סיכה ולא תשמיש המטה".

2. מחמיר. [בני אשכנז].

(א) ר"י (רא"ש תענית פרק ד' סי' ל"ב) - לשונו מובא לעיל.

(ב) עי' מהר"מ (רא"ש תענית פרק ד' סי' ל"ב) - לשונו מובא לעיל.

(ג) הר"א מפראג (דר"מ סי' תקנ"ד ס"ק ז') – "ומה"ר אברהם [מפראג] כתב בהגהותיו דאנו נוהגין בו איסור ושמם בית הכנסת מכריז דברים שבצנעה נוהג".

(ד) הר"א טירנא (ספר המנהגים, מנהג של חודש אב) – "ואם חל תשעה באב בשבת אסור בתשמיש המטה ומכריז בליל שבת בבית הכנסת דברים שבצנעה נוהג. (פי' נוהג אבילות)".

(ה) מהר"י מברונא (סי' ט"ז) - לשונו מובא לקמן.

- (ו) עי' האגודה (תענית פרק ד' סי' כ"א) – "תשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה אחר השבת יש גאונים האוסרים ליל שבת ויומו בתשמיש המטה עיין בהלכות שמחות".
- (ז) האגור (סי' תתמ"ד) – "הר"י א"ז כתב שבת שחל ט' באב להיות בו ונדחה למחר מ"מ דברים שבצנעה נוהג ואסור בתשמיש המטה. ומהר"ם חלק עליו. וכתב ומיהו נכון להחמיר ולחוש לדברי מורי שאפילו הוא מקיל ואני מחמיר היה לי לעשות כדבריו מכ"ש שהוא מחמיר ואני מקיל, והרא"ש הסכים להתיר וכן עמא דבר. וכ"כ הרמב"ם. ואני המחבר שמעתי שהמנהג בקהלות מדינת ריינוס שהשמש מכריז בבה"כ בשבת דברים שבצנעה נוהג. וכן הנהיג מורי אבי מהר"י לנדא ז"ל".
- (ח) מהרי"ל (מנהגים, הלכות י"ז בתמוז ות"ב אות ט') – "כשחל ט' באב בשבת ונדחה, אותו שבת נוהג איסור בדברים שבצנעה שהוא תשמיש המטה, וכן הוא במרדכי בשם מהר"ם. ומתי שאירע כן הנהיג מהר"י סג"ל את שמש העיר להגיד מבית לבית לנהוג איסור בדברים שבצנעה כל אותו השבת בשעה שקרא ללכת לבה"כ".

ב. פוסקים.

1. מיקל. [בני ספרד].
 - (א) מחבר (סי' תקנ"ד סעי' י"ט) – "אם חל תשעה באב בשבת, מותר בכולן אפילו בתשמיש המטה".
 - (ב) עי' גר"א (סי' תקנ"ד על סעי' י"ט, כדאי' במ"ב ס"ק מ') – "ולשונו התוספתא סוף תענית ת"ב שחל להיות בשבת אוכל כו' ואין מונע מעצמו כלום בהדיא התיר הכל".
 - (ג) חזן עובדיה (ארבע תעניות עמ' ד"ש) – "ואם חל תשעה באב בשבת, בני ספרד נוהגים כדעת מרן הש"ע שהתיר תשמיש המטה, ובני אשכנז נוהגים לאסור אף בשבת, משום דס"ל שדברים שבצנעה נוהג. ואפילו למנהגם, אם חל ליל טבילה בליל שבת, מותר בתשמיש המטה, ואין להחמיר".
 - (ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ו סעי' א') – "אם חל ט' באב בשבת, אין דיני אבלות נוהגים בשבת, ומותר גם בתשמיש המטה".
2. מחמיר. [בני אשכנז].
 - (א) רמ"א (סי' תקנ"ד סעי' י"ט, דר"מ שם ס"ק ד') – "ויש אוסרים תשמיש המטה, וכן נוהגין".
 - (ב) לבוש (סי' תקנ"ד סעי' י"ט) – "ואם חל ט' באב בשבת מותר בכולן חוץ מתשמיש המטה שנוהגין איסור אפילו בשבת".
 - (ג) ב"ח (סי' תקנ"ד ס"ק ו') – "כתב מהרש"ל (בביאורו לטור) והאידנא עמא דבר לאיסור עד כאן וכן כתב בהגהות שלחן ערוך (סי"ט) גם במנהגי דמהר"א טירנא (עמ' פא) כתוב שמכריזין בלילי שבתות דברים שבצנעה נוהג".
 - (ד) יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' קפ"ט אות ה') – "וכן נוהגין במדינות אלו".
 - (ה) א"ר (סי' תקנ"ד ס"ק י"ט).
 - (ו) ח"א (כלל קל"ו סעי' ג') – "וכן נוהגין".
 - (ז) ערה"ש (סי' תקנ"ד סעי' י"ז) – "וכן נוהגין".
 - (ח) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"א אות י').
 - (ט) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' י"ד) – "ולאשכנזים".
 - (י) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ד').
 - (יא) עי' מקדש ישראל (בין המצרים סי' ר"ד) – "לכתחלה יפרוש".
 - (יב) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ז' סעי' ל"ח).
 - (יג) קרא עלי מועד (פרק י' סעי' ב').
3. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, פרק ט' הע' ב').
 - (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ג סעי' ג') – "אמנם לא קיים עדיין מצות פו"ר, הורה רבינו שמואל".
 - (ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות י"ז, הע' י"ז) – "שאלה. האם מותר אדם באשתו בתשעה באב שחל בשבת. תשובה. מעיקר הדין מותר, אולם טוב להחמיר ולהמנע מכך. [וכיון שדעת מרן להקל, בני ספרד מותרים בתשמיש המטה בשבת. ומכל מקום טוב להחמיר כשיטת המהר"ם מרוטנבורג שהביא הרא"ש בתענית פרק ד' סימן ל"ב ועוד ראשונים, האוסרים דברים שבצנעה בט' באב שחל בשבת. וראה עוד בכה"ח שם אות פ"ח ואות פ"ט, ע"ש]".

ג. האם מכריז "דברים שבצנעה נוהג" - למחמירים לעיל.

1. מכריז – הר"א מפראג (דר"מ סי' תקנ"ד ס"ק ז', לשונו מובא לעיל), הר"א טירנא (ספר המנהגים, מנהג של חודש אב, לשונו מובא לעיל). האגור (סי' תתמ"ד, לשונו מובא לעיל), מהרי"ל (מנהגים, הלכות י"ז בתמוז ות"ב אות ט', לשונו מובא לעיל), ב"ח (סי' תקנ"ד ס"ק ו', לשונו מובא לעיל), שכנה"ג (הג' טור ס"ק ז'), מג"א (סי' תקנ"ד ס"ק כ'), יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' קפ"ט אות ה'), באה"ט (סי' תקנ"ד ס"ק ט"ו), ערה"ש (סי' תקנ"ד סעי' י"ז).
2. מראי מקומות.
 - (א) שעה"צ (ס"ק י"ט) – "ונראה לי דבמקום שלא נהגו להכריז אין להקפיד על זה [עיין בהלכה ברורה דמפקפק על עיקר הכרזה, ובפרט בזמננו דשכיחי ליצינ"]".
- ד. שאר קריבות: למחמירים לעיל.
 1. מחמיר לנגיעה.
 - (א) מהרי"ל דיסקין (קו"א סי' ה' אות ס"ז) – "עיין מג"א סי' תקנ"ד ס"ק י"ט (דין דברים שבצנעה בט"ב ובט"ב שחל בשבת) ועיין מחצית השקל, ולפ"ז כהך דס"ק שאחר זה אסור אף ליגע".

- (ב) עי' שבת הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"א הע' י"א) – "והנוהגים כרמ"א נכון שיזהרו מנגיעה וכדו', כ"כ בשו"ת מהריל"ד קו"א סי' ה' ס"ק ס"ז".
2. מחמיר לכל הרחקות.
- (א) אז נדברו (ח"ח סי' ס"א) – "מסיק כ"ת דדוקא תשמיש אסור אבל שאר הרחקות מותר. ולי לא נראה כן דאפילו אם ננקוט בסתם ההרחקות דמותר כטענת של כ"ת כיון דהוי דרבנן, והרבה מתירין גם בתשמיש אבל חיבוק ונישוק יהי' אסור דאינו רק משום גדר וסייג, אלא בכלל תשמיש הוא, וכן הסברא. דכיון דלענין איסור ערוה הוי אבזרייהו כתשמיש עצמו, בגלל שהנאתו כעין תשמיש ה"ה בכל מה דאסרו חכמים תשמיש הוי חיבוק ונישוק בכלל. אפילו כשלא נסמוך רק על הסברא יש ראי' לזה ... ותימה מה שכ"ת שליט"א מביא מהספר 'מקור החיים בכרך' ... ולמעשה בט"ב שחל בשבת נראה דהעיקר מה דמביא משו"ת מהר"ל דיסקין (קונטרס אחרון סי' ה' ס"ק ס"ז) להחמיר בכל הרחקות וכן נראה מסתימת השו"ע והאחרונים. ומדברינו יוצא חידוש למעשה דלפי מה שנתברר שיש חילוק בין יום ללילה דזה דוקא בהרחקות, אבל חיבוק ונישוק אסור גם ביום כמו תשמיש עצמו. ועוד נראה דמי שאין לו גבורת אנשים די"ל דמותר בכל ההרחקות ואפשר גם לענין לישון במטה אחת, אבל חיבוק ונישוק ממש אסור, כמו לענין לא תקרבו בעריות ובאשתו נדה שכן עיקר להלכה כמוש"כ בכמה מקומות בס' 'אז נדברו'. ולמעשה נראה להחמיר גם בשינה במטה אחת די"ל דהאיסור של שינה אחת הוא משום חיבוק ונישוק ושייך גם במי שאין לו גבורת נשים".
- (ב) סוגה בשושנים (פרק ל"ט הע' ו') – "ומסתבר לפי דעת האוסרים בתשמיש משום דבריים שבצנעה נוהג אפי' בת"ב שחל בשבת, והוי כחול לגבי דברים שבצנעה, א"כ נכון להחמיר בהרחקות שהבאנו לעיל כמו כת"ב שחל בחול דהוי ג"כ בכלל דברים שבצנעה".
3. פסקי תשובות (סי' תקנ"ד אות י"ח) – "יש להחמיר בליל שב"ק וביום שב"ק בכל דיני הרחקות".
- (א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ו') – "אע"ג שנוהגין איסור בתשמיש המטה בתשעה באב שחל בשבת, שאר קריבות מותרין".
- (ב) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' י"ז) – "גם לשיטות אלה שאסור בתשמיש המיטה מותרים בכל סוגי ההרחקות, הנוהגים בעצם ליל תשעה באב, באילו האשה נדה".
- (ג) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ט"ו סעי' ג', עמ' ק"ה).
- (ד) נטע גבריאל (בין המצרים פרק פ"ג סעי' ו') – "ת"ב שחל בשבת רק תשמיש אסור, אבל שאר קריבות מותרים".
- (ה) הגר"ד נושטט שליט"א (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת עמ' י"ט ד"ה ושאלתי [פעמים]) – "דלא נוהגים להחמיר ... אפי' תשמיש מותר מעיקר הדין, דלא נחשב אבילות ממש כמו אבילות יחיד שאסור דברים שבצנעה מעיקר הדין, ודי להחמיר רק בתשמיש, ואפי' בזה יש להתיר במקום צורך".
- (ו) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק נ"ז סעי' א', עמ' תקכ"ח) – "ולפ"ז כל שכן בשבת די"א דאפילו תשמיש מותר שאין צריך להחמיר בהרחקות ובנגיעה. **אולם** יש למנוע מלישן במטה אחת, וכן יש ענין למנוע מחיבוק ונישוק".
4. סתימות שאר פוסקים (כל הנו"כ בשו"ע, ועוד - ט"ז, מג"א, א"ר, פמ"ג, גר"א, רע"א, ח"א, קיצור שו"ע, ערה"ש, מ"ב, ועוד). מראי מקומות.
- (א) מקור חיים (חו"י, סי' תקנ"ד על סעי' י"ט ד"ה וכן) – "יש לאסור השכיבה במטה אחת פן יתקפהו יצרו אחר שרבו המתירין משא"כ חיבוק ונישוק שרי. מ"ש במחזורי קרימונא דהקדמונים נהגו איסור אפילו בנגיעת מעות".
- (ב) ט' באב שחל בשבת (פרק ו' סעי' י"ג, אמנם עי' מילואים שם) – "לדעת הרמ"א שאסור בתשמיש המיטה נכון שלא יישנו במטה אחת, לא יגעו זה בזה בלילה, ולא יושיטו דבר זה לזה, ואם לובשת בגדים מקושטים לא יגעו זה בזה אף ביום".
- (ג) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -
- Question: On Friday night, באב ט' does one need to separate the beds? Answer: One should.
- ה. ליל טבילתה.
1. מחמיר, וממילא אסור לטבול.
- (א) מהר"י מברונא (סי' ט"ז) – "כשחל ט"ב בשבת ונדחה ליום א' אין לנשים לטבול כלל ע"ש, כיון דפליגי גאונים וי"א דטבילה בזמנה לאו מצוה, הילכך אין לטבול ע"ש שמא יבא עליה ואנן קי"ל כריא"ז (טוא"ח סי' תקנ"ד) דברים שבצנעה נוהג. וכן לא תטבול במוצאי שבת עד ליל ב' אע"ג דר' יוחנן (תענית כט א) מחמיר בליל ב' מ"מ הטבילה אין דוחין אותה יותר וכן עמא דבר וכן השבתי הלכה למעשה ודרשתי שכך נהגו קדמונינו זכרונם לברכה".
- (ב) שכנה"ג (הג' ב"י סי' תקנ"ד ס"ק ד') – "ט"ב שחל בשבת ונדחה, אין לטבול ע"ש, דכיון דפליגי גאונים וי"א דטבילה בזמנה לאו מצוה, אין לטבול בע"ש שמא יבא עליה, ואנן קי"ל כריא"ז דברים שבצנעה נוהג. מהר"י מברונא ז"ל שם".
- (ג) תורת השלמים (סי' קצ"ז ס"ק א') – "שלא לבטל מפ"ו. אבל בלא טעם זה טבילה בזמנה לאו מצוה היא, ומה"ט אסור לטבול בט"ב וביום הכפורים אפילו הגיע זמן, וכמבואר בא"ח סי' תקנ"ד ותרי"ג, כיון דאין בטבילה עצמה מצוה רק משום מצות עונה, ובהנך יומי אסור בתשמיש. ולפ"ז גם בחל ט' באב בשבת דפסק בהג"ה בא"ח סי' תקנ"ד דנוהגין לאסור תשמיש המטה א"כ אסורה לטבול, וכ"ה בעולת שבת בשם תשובת ר"י מברונא, ודלא כמ"ש בשל"ה דף ק"א ע"א להתיר מטעם טבילת מצוה, ובאמת זה אינו דאין שום מצוה בטבילה עצמה, וק"ל".
- (ד) א"ר (סי' תקנ"ד ס"ק י"ט, א"ז ס"ק י') – "הא ר"י מברונא הנזכר לעיל אוסר להדיא ואילו ראהו של"ה לא היה מקיל כנגדו וכן שמעתי שפסק זקיני הגאון מהרא"ש ז"ל לאסור ואדוני אבי הגאון אחריו והכי נוהגין".
- (ה) דברי רננה (סי' ל"ח) – "נראה פשוט מאחר דנוהגים לאסור בתשמיש המטה וכמ"ש רמ"א בהג"ה סימן תקנ"ד [סעי' י"ט], אסורה נמי לטבול דהו"ל כאין בעלה בעיר כמבואר ביררה דעה סימן קצ"ז ס"ב".

- (ו) סד"ט (סי' קצ"ז ס"ק א').
- (ז) הג' חת"ס (או"ח סי' תקנ"ד על מג"א ס"ק כ') – "ועכ"פ דעת הא"ר לאסו'. ונא' לי כי כן החמיר אמו"ר זצ"ל [מהגאון כ"ס].".
- (ח) ליקוטי חבר בן חיים (סי' תקנ"ד על מג"א ס"ק כ') – "תורת השלמים".
- (ט) כרם שלמה (סי' תקנ"ד על מג"א ס"ק כ') – "מנחת יעקב".
2. מיקל.
- (א) של"ה (שער האותיות, עמק ברכה אות ס') – "מטעם הנ"ל כשבעלה בעיר הוא טבילת מצוה, התרתי לאשה לטבול בליל שבת שחל תשעה באב בו, מאחר שרוב הפוסקים פסקו להתיר, אף שרמ"א בהג"ה כתב לחומרא, מכל מקום מצוה שאני. ובהיות תופס ישיבה בק"ק פראנקפורט, מצאתי מנהגים ישנים וכתוב שם כדברי, שאשה טבולת בליל שבת כשחל בט' באב, והנאני".
- (ב) מג"א (סי' תקנ"ד ס"ק כ') – "ופסק בשל"ה דאם נזדמנה ליל טבילתה בליל שבת זו טובלת ומשמשת דיש לסמוך על סברא הראשונה (עס"ח)".
- (ג) בית לחם יהודה (בשו"ת על סי' קצ"ז) – "דיפה כיון השל"ה".
- (ד) רבי יהודה טיאה ווייל (או"ח סי' מ"ה) – "וכן נוהגין להתיר פה פראג מעולם ונכון".
- (ה) יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' קפ"ט אות ו').
- (ו) באה"ט (סי' תקנ"ד ס"ק ט"ו) – "ופסק בשל"ה דאם נזדמנה ליל טבילתה בליל שבת זו טובלת ומשמשת דיש לסמוך על סברה הראשונה וכן דעת כל הגדולים וכ"כ המ"א דלא כא"ו".
- (ז) בגדי ישע (על המג"א סי' תקנ"ד ס"ק כ') – "ופסק בשל"ה דאם נזדמנה ליל טבילתה וכו'. והיינו משום ביטול פ"ו דאין אשה מתעברת אלא סמוך לוסתה או סמוך לטבילתה וא"ר הסכים לאסור וכן אמר ששמע כן מפי זקינו הגאון מהר"ש זצוק"ל מ"מ כדאי השל"ה לסמוך עליו".
- (ח) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' כ"ב ס"ק א' ד"ה הד"ט) – "ודלא ממ"ש הרב תורת השלמים".
- עיקרי הד"ט (או"ח סי' כ"ח ס"ק ה') – "ודלא כהרב אליה רבה שאסר".
- (ט) ח"א (כלל קל"ו סעי' ג') – "ואמנם כשחל ליל טבילה בשבת, יש מתירין. ונראה לי דאף על גב דקיימא לן בזמן הזה אין טבילה בזמנה, מכל מקום משום ביטול מצות עונה, יש לסמוך על המתירין".
- נשמת אדם (כלל קל"ו אות א') – "בליל טבילה דאז הוא מצות עונה, בזה אין כאן מנהג וא"כ יש לסמוך על המתירין".
- (י) דרך החיים (דיני ערב ת"ב שחל בשבת אות ב') – "ואם הוא ליל טבילה מותר לשמש (סימן תקנ"ד שם במ"א)".
- (יא) ארבעה טורי אבן (סי' כ"ד) – "נראה להכריע דמותר בתשמיש המטה בליל טבילה בשבת שחל בו ט"ב".
- (יב) זרע אמת (ח"א סי' פ') – "השל"ה".
- (יג) מחזיק ברכה (סי' תקנ"ד ס"ק ז') – "אם חל ט"ב בשבת וכו' הרב שני לוחות הברית כתב דאף לבני אשכנז דנוהגים לאסור מותר אם חל ליל טבילה בשבת זה וכתב שכן מצא במנהגים ישנים וכן הסכים הרב בית לחם יהודה בי"ד בשו"ת שבסוף הספר במה דשייך לסי' קצ"ז אמנם הרב אליה רבד בסי' זה הרבה להשיב על דברי הרב של"ה וכתב דהגאונים מז"ה ואביו אסרו ע"ש באורך והרב זרע אמת בשו"ת א"ח סי' פ' דחה דברי הרב אליהו רבה וחזק בריחי הוראת הרב של"ה ודישרן סמיכין עליה ע"ש באורך".
- (יד) הו"ד בשע"ת (ס"ק י') – "וכן נוהגין. ע' בה"ט ועיין מח"ב שהביא דברי הא"ר שחולק על של"ה וכתב שזקנו ואביו הגאונים אסרו אך בזרע אמת החזיק בהוראת של"ה ודעימיה ע"ש".
- (טו) כת"ס (או"ח סי' ק"א), הו"ד בשד"ח (פאת השדה מע' בין המצרים סי' ב' אות י"ז) – "ואין ראוי להחמיר מה שאינו מן הדין לבטל מצוה דעונה בליל טבילה דיש מצוה ביותר, וגם ר"מ לא התכווין להחמיר כה"ג, וכן משמע דכ' וכל ישראל יעשו וכו' היינו שנוהג בכ"י בכל עונה דלילי שבת, אבל מצוה דטבילה ותשמיש בליל טבילה מצוה ביותר שאינה לכל ישראל רק ליחידים במקרה לא יחמיר".
- (טז) קיצור שו"ע (סי' קכ"ה סעי' ב') – "ליל שבת שחל בו תשעה באב אסור בתשמיש המטה אם לא כשחל אז ליל טבילתה".
- (יז) מ"ב (סי' תקנ"ד ס"ק מ') – "אם אירע ליל טבילתה בשבת זו הביא המ"א בשם השל"ה דיש לסמוך בזה על דעה הראשונה וטובלת ומשמשת ויש מחמירין גם בזה ועיין בח"א שכתב דכיון דליל טבילה הוא מצות עונה יש לסמוך בזה על המתירין והרמ"א שכתב דנוהגין לאיסור היינו במקום שאין כאן מצות עונה משא"כ בליל טבילה ע"ש בנ"א ועיין בביאור הגר"א דמשמע מניה ג"כ דהוא מצדד להלכה כדעת המחבר וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בליל טבילה".
- (יח) ערה"ש (סי' תקנ"ד סעי' י"ז) – "ואם היה ליל טבילה מחוייב לשמש דכן עיקר לדינא [עמג"א סק"כ וא"ר סקי"ט] וכמדומה שכן המנהג דכן דעת רוב הפוסקים".
- (יט) דעת תורה (סי' תקנ"ד סעי' י"ט ד"ה ויש).
- (כ) כה"ח (ס"ק פ"ח).
- (כא) אג"מ (שמעתא דמשה, סי' תקנ"ד שמועות משה אות ח') – "ת"ב שחל להיות בשבת מותר לקיים עונתו בל"ט".
- (כב) הגריש"א זצ"ל (משנת השלחן תשובה שכ"ז) – "ליל טבילה שחל בליל תשעה באב שחל בשבת - מותרת לטבול ולשמש".
- (כג) טהרת הבית (ח"ב עמ' תנ"ט).
- (כד) ששבה"ל (סי' קצ"ז סעי' ב' ד"ה ליל, סיכום אות ט"ו) – "ליל שבת שחל בט' באב, יש לסמוך להקל לטבול ולשמש".
- ע' שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ח', מבית לוי ח"ג עמ' נ"א הע' י"א) – "לענין דברים שבצנעא בט"ב שחל בשבת עיין פלוגתת השו"ע סי' תקנ"ד ס"ט - והרמ"א דהשו"ע מקיל ורמ"א כתב דנוהגין להחמיר, ובתשובת כ"ס שם דן במבואר במג"א לענין ליל טבילה ויש מחמירים גם בזה עיין בא"ר שם - מ"מ כ' דבזה"ז אין להחמיר לרבים, - והכל לפי המקום והזמן".
- (כה) חוט שני (סי' קצ"ז ס"ק ג' ד"ה וכן בימים, ס"ק ה' אות ה') – "יש לסמוך להקל ולטבול ולשמש אז".
- (כו) דרכי טהרה (עמ' ר"ב) – "יש אוסרים תשמיש בשבת זו, ונוהגים כמותם. אשה שהגיעה לטבול בליל שבת זה, טבולת ותשמש".
- (כז) בדה"ש (סי' קצ"ז ס"ק ט"ז).

- (כח) לבושי עז (סי' קפ"ד סעי' י' תמצית ס"ק ח') – "תשעה באב שחל בשבת, כתב המ"ב להקל בליל טבילתה 'ובא מן הדרך'".
 (כט) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ד', סעי' ה').
 (ל) מקדש ישראל (בין המצרים סי' ר"ד).
 (לא) נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ג סעי' ג').
 (לב) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ז' סעי' ל"ח).
 (לג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ב).
 3. מראי מקומות – ישועות יעקב (סי' תקנ"ד ס"ק א'), מהר"ם שיק (יו"ד סוף סי' שס"ד, סי' שס"ה), טהרת ישראל (סי' קצ"ז סעי' ט"ו), פרדס שמחה (סי' קצ"ז ס"ק ח' אות ו'), ט"ז וש"ך השלם (סי' קצ"ז כו"ל ס"ק ג').
 (א) מקור חיים (חו"י, סי' תקנ"ד על סעי' י"ט) – "ובאירע בו ליל טבילה צ"ע, ומס' תקע"ד ס"ד אין ראיה".
מקור חיים (חו"י, סי' ר"מ ס"ק ה') – "התירו למעשה לחשוכי בנים ... ולא לשאר אדם".
 (ב) מקור חיים (יו"ד סי' קצ"ז ס"ק ה') – "וראיתי שמורי' התירו למעשה לחשוכי בנים אם חל ליל טבילה בליל שבת שחל ט' באב ולא לשאר אדם, וכן נהגתי להורות".
 (ג) הגר"ב פרענקיל (סי' תקנ"ד על סעי' י"ט) – "ובאליה רבה [ס"ק יט] אוסר, ונראה דאף לדעת השל"ה [שם] אין להתיר כי אם בראוי לילד שיש בו משום פריה ורבייה, דאין אשה מתעברת אלא סמוך לטבילתה או וסתה [סוטה כז, א], ובשל"ה מבואר בהדיא שמתיר משום פריה ורבייה".
 (ד) יסוד הטהרה (פרק ח' סעי' ו') – "בליל תשעה באב שחל בשבת מותר לה לטבול, אך בעל נפש יחמיר".
 (ה) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד הע' ע"ט) – "עיין מ"ב סק"מ, וכן ס"ל לרוה"פ כדברי השל"ה וכן ההוראה, ועיין שו"ת מנח"א ח"ה סי' כ"ו ושו"ת שבה"ל ח"ו סי' ע' ובהג' הרב פרנקיל ז"ל ע' דווקא במקום דאיכא משום פו"ר לאפוקי ל"ט דמעוברת או מיניקת באופן דליכא משום 'אין האשה מתעברת אלא סמוך לוסתה' לא שרינן אלא יש לדחות לאחר ט"ב".

1. יוצא מן הדרך.

1. מיקל, והכל לפי מה שהוא אדם.
 (א) תורת חיים (סי' תקנ"ד ס"ק י"ד) – "יש ללמוד כשיוצא לדרך בת"ב אז יהי' רשאי בליל ת"ב שחל בשבת, דלילה קודם שיצא הוה ליל תענית ונחשב ליל שנת ללילה קודם שיצא לדרך ועי"ד בס"י קפ"ד".
 (ב) שד"ח (פאת השדה בין המצרים סי' ב' אות ד') – "מעשה בצלאל ... דלדעת דבטבילת מצוה מותר בחל תשעה באב בשבת הכי נמי יש להתיר בכי האי גוונא למי שיוצא לדרך בתשעה באב שמותר בתשמיש בליל תשעה באב שחל בשבת דהא יוצא לדרך עדיף מליל טבילה מדמותר סמוך לוסתה כבירה דעה סימן קפ"ד סעיף י"ד ואילו בליל טבילה סמוך דוסתה אסרו האחרונים כפתחי תשובה שם ס"ק כ"ב".
 (ג) מקדש ישראל (בין המצרים סי' ר"ד) – "כל שכן ביוצא לדרך דמותר שאז יש חיוב עונה כיו"ד סי' קפ"ד".
 (ד) נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ג סעי' ד') – "גם היוצא לדרך בת"ב, מותר בתשעה"מ בשבת".
 (ה) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד הע' ע"ט) – "ובבא מן הדרך עיין שעה"צ סקמ"ו דהכל לפי מה שהוא אדם, וכן ביוצא לדרך - עיין שד"ח מע' ביהמ"צ פאת השדה סי' ב' אות ד' ודע"ת סי' זה ובשערים המצוינים בהלכה סי' קכ"ה סק"ב".
 2. מראי מקומות – דעת תורה (סי' תקנ"ד סעי' י"ט ד"ה ויש), קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ה'), לשונו מובא לקמן, הגרי"א פארכהיימער שליט"א (קובץ הלכות בין המצרים פרק כ"א הע' ז').

2. הבא מן הדרך.

1. מיקל, והכל לפי מה שהוא אדם.
 (א) עי' נשמת אדם (כלל קל"ו אות א') – "דהוא הדין בבא מן הדרך שאמרו בגמרא וסמכו על פסוק 'לא תאונה' כו' שלא תבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה, ופרש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בוודאי שגם האשה מתאוה וכשתתאוה אז היא מצות עונה. ולכן נ"ל דהסומך בזה על המתירין לא הפסיד, והכל לפי מה שהוא אדם. ומצאתי סמך לדבר בא"ר סי' תקנ"ח ס"ק ד' שכתב שלא לשמש בליל י' אם לא בליל טבילה או בא או יוצא לדרך".
 (ב) שעה"צ (סי' תקנ"ד ס"ק מ"ו) – "שהרי אמרו בגמרא וסמכו על הפסוק לא תאונה וגו', שלא תבא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה, ופירש רש"י שאז מתאוה לזיווג, ואם כן בודאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה וכו', והכל לפי מה שהוא אדם, עד כאן לשונו".
 (ג) דעת תורה (סי' תקנ"ד סעי' י"ט ד"ה ויש) – "ועי' ח"א הנ"ל שכתב דהוא הדין לבא מן הדרך. ובאמת שכן הוא גם בכנה"ג ושע"ת רסי' תקנ"ח, [יעו"ש לענין ליל עשירי באב, שכ' להתיר בליל טבילה, או יוצא לדרך, או בא מן הדרך ע"ש]. ואני מצאתי ברשב"א נדה ט"ו שהביא כן בשם יש מפרשים דדין בא מן הדרך כדין היוצא לדרך אבל בבדה"ב להרא"ה בית ז' שער ב' מפורש להיפוך. ועי' זהר פ' בראשית בפסוק "ותרא האשה כי טוב העץ" וגו', דמבואר דיום ביאה מן הדרך דמי לליל טבילה, וע"ז נאמר "ופקדת נוך" וגו'".
 (ד) כה"ח (ס"ק פ"ח) – "בנשמת אדם".
 (ה) לבושי עז (סי' קפ"ד סעי' י' תמצית ס"ק ח') – "תשעה באב שחל בשבת, כתב המ"ב להקל בליל טבילתה 'ובא מן הדרך'".
 (ו) דרכי טהרה (עמ' ר"ב).
 (ז) מקדש ישראל (בין המצרים סי' ר"ד).
 (ח) נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ג סעי' ג').
 (ט) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ז' סעי' ל"ח).

י) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד הע' ע"ט) - לשונו מובא לעיל.

2. מחמיר.

א) תורת חיים (סי' תקנ"ד ס"ק י"ד) - "כתב בנמ"א ... במחכ"ה לא עיי' יפה דבא מן הדרך לא נחשב למצוה עי' סי' ר"מ דרק יוצא לדרך, וליל טבילה הוה מצוה יען דרוב פעמי' מתעברות בליל טבילה כמש"כ האחרוני', ומה שהביא ראי' מא"ר בשם כנה"ג דמת"ב מותר כשהולך לדרך או בא מדרך, שאני התם דהוא חומרא בעלמא שהוסיפו האחרוני' ולא נזכר בראשוני' מזה משא"כ כאן שי"א שמדינא אסור, וא"כ מנ"ל להתיר".

ב) אג"מ (שמעתתא דמשה, סי' תקנ"ד שמועות משה אות ח') - "ת"ב שחל להיות בשבת מותר לקיים עונתו בל"ט, אבל לא למי שבא מן הדרך".

3. מראי מקומות.

א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ה') - "אם חל ליל טבילה בליל שבת, יש לו לקיים עונתו, ויש להסתפק לענין מי שבא מן הדרך או היוצא לדרך, וצ"ע".

ה. שיצרו תוקפו וחושש למכשול ח"ו.

1. מיקל.

א) כה"ח (ס"ק פ"ט) - "בהגה. וכן נוהגין. ונראה דאם הוא עדיין בחור ויש לו תאוה ויש לחוש לשכבת זרע לבטלה ח"ו, ודאי יש להתיר משום דחומרא דאתי לידי קולא הוא, ויש לסמוך על דיעה ראשונה שכתב השלחן ערוך".

ב) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד הע' ע"ט) - "וכן למי שיצרו תוקפו וחושש למכשול ח"ו - כה"ח סקפ"ט".

2. מראי מקומות.

א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ג סעי' ה') - "אברך בזמנים הראשונים לאחר חתונתו יש להקל בתשה"מ, אפי' שלא באופנים הני"ל".

ח. שבת: דברים שבצנעה - רחיצה.

א. רחיצה בחמין.

1. מחמיר: נכלל בדבר שבצנעה.

א) ט"ז (סי' תקנ"ד ס"ק ט') - "וי"א ס"ל דהוה שבת זה כמו קובר מתו ברגל דנוהג ברגלו דברים של צנעה ולפי זה גם כן אסור לרחוץ ידיו בחמין שג"ז קרוי צנע' כמ"ש המרדכי במ"ק".

ב) א"ר (סי' תקנ"ד ס"ק ל"ט) - "כתב הט"ז [סק"ט] דאסור לרחוץ ידיו בחמין שגם זה קרוי צנעה".

ג) הלכה ברורה (ס"ק ז').

ד) מ"ב (סי' תקנ"ד ס"ק ל"ט) - "והייש אוסרים ס"ל דהוי שבת זו כקובר מתו ברגל דנוהג ברגל דברים שבצנעה ולפ"ז אסור ג"כ לרחוץ ידיו בחמין שגם זה קרוי צנעא".

ה) תשובות והנהגות (ח"ו סי' ס"ו אות א') - "דלדידן שמחמירין דדברים שבצנעה נוהג בת"ב שחל בשבת ואסור לרחוץ בשבת בחמין".

ו) קרא עלי מועד (פרק י' סעי' ב').

ז) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד אות י"ח) - לשונו מובא לקמן.

2. מיקל.

א) נהר שלום (סי' תקנ"ד ס"ק ו') - "כתב הרט"ז ... ולא ידעתי מה חילוק יש בט"ב בין חמין לצונן ...".

ב) כה"ח (ס"ק פ"ו) - "הנהר השלום".

3. מראי מקומות - דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' י"ט, ס"ק ל"ז, לשונו מובא לקמן), ט' באב שחל בשבת (פרק ו' סעי' ט"ו).

ב. רחיצת כל הגוף.

1. מחמיר: נכלל בדבר שבצנעה.

א) מנ"ח (מצוה שי"ג ס"ק י"ט) - לשונו מובא לקמן.

ב) מקור חיים (חו"י, סי' תקנ"ד על סעי' י"ט ד"ה בתשמיש) - "וכן רחיצת כל הגוף וסיכה, משא"כ רחיצת הידים, וש"ת מהר"ם מלובלין צ"ט מתיר ת"ה וה"ה אלו, ושצ"ע בסוף סימן תקכ"ג".

ג) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד אות י"ח) - "מ"ב סקל"ט: ולפי"ז אסור ג"כ לרחוץ ידיו בחמין שגם זה קרוי צינעא. ומקורו בט"ז (סק"ט), וצ"ע מדוע דווקא בחמין אסור ולא בצונן, ואפשר משום שאם נאסור גם בצונן ודאי יהיה זה בגדר אבילות בפרהסיא לאסור כ"כ. ועכ"פ בצונן מותר רחיצה, אבל יש לאסור רחיצת כל הגוף ורק פניו ידיו ורגליו יש להתיר".

2. מיקל.

א) אהל מועד (שער מועד קטן דרך ה' נתיב ג') - לשונו מובא לעיל.

ג. איש במקוה.

1. מחמיר.

א) מנ"ח (מצוה שי"ג ס"ק י"ט) - "וראיה דמחמת אבילות מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן כמבואר בש"ס וביו"ד ובט"ב אסור אפי' להושיט אצבעו במים כי חוץ מטעם אבילות הטעם מחמת עינוי וחז"ל השוו זה ליה"כ ולפיכך באם חל ט"ב בשבת דנדחה אחר השבת דיש שיטות בא"ח וכ"פ הרמ"א בש"ע דבשבת נוהגים דבר שבצנעה והאשכנזים נוהגים כן ומוחים במי שהולך לטבול

בשבת זה ומ"מ לא נשמע ולא נראה מי שיחמיר שלא לרחוץ פניו וידיו כמנהגו תמיד אלא פשוט כל שהוא מחמת תענית כגון אכילה או שתיה ורחיצת ידים ופניו כיון דתענית נדחה נדחה מכו"כ כיון דאוכלים ושותים א"כ מותר לרחוץ ג"כ אך רחיצת כל הגוף או סיכה דהוא בט"ב מטעם אבילות ג"כ ולשיטה זו דיני אבילות לא נדחה ממקומו ונוהג בצנעה אבל מחמת העינוי כמו יה"כ נדחה מכו"כ כיון דהאכילה נדחה נדחה הכל וז"פ".

(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ז עמ' נ"ו טור א') – "שבשבת חזון כשזה לא חל בט"ב מותר לטבול אף לתוספת קדושה, אולם בט"ב שחל בשבת אסור לטבול דבדברים שבצינעא נוהג בשבת זו, וטבילה חשיב כדברים שבצינעא".

(ג) שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק נ"ז סעי' א', עמ' תקכ"ז).
2. מיקל, כשדרכן בכך תמיד.

(א) ע"י אשל אברהם (סי' תקנ"א על מג"א ס"ק מ"א) – "ונהי שבט"ב שחל בשבת ק' המונע את עצמו ממדת חסידות של טבילה זו גם כן שפיר עביד כיון ש"א שנוהג דברים שבצינעא אז וגם דלא קיימא לן כוותיהו לגבי מניעת סגנון מצו' מכל מקום יש מדת חסידות לחשוש לדיעה זו לפעמים".

(ב) מהרי"ל דיסקין (קונ"א סי' ה' אות ס"ג) – "ונסתפקתי לענין טבילה דתקנת עזרא, אי שרי בשבוע זאת, ועכ"פ בשבת ודאי יש להקל".

(ג) הגריש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ז' סוף הע' נ"ג).

(ד) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' י"ט, ס"ק ל"ז) – "הטובלים בשבת בבוקר במקוה קרה טובלים גם בשבת זו, גם אם הם טהורים. ולרחוץ בשבת פניו ורגליו בחמין שהוחמו מערב שבת מותר לספרדים, ולאשכנזים ראוי להחמיר. אך אין להחמיר כלל בפניו ידיו ורגליו בצונן וכהרגלו תמיד. [לאשכנזים המחמירים כהרמ"א לגבי תשמיש, כתב המשנה ברורה בסימן תקנ"ד ס"ק ל"ט דגם ידיו בחמין (שהוחמו מערב שבת) יש לאסור דגם זה מיקרי צינעא, אבל בצונן אפילו כל גופו לא נמצא, שיאסרו כאן, עיין בירור הלכה (זילבר) סימן תקנ"ד בביאור החילוק בין חמין ובין צונן. ואשה הלובשת לבנים לפנות ערב אינה צריכה להחמיר מלרחוץ שם בחמין שהוחמו מבעוד יום, וכמו כן מותר לה אז ללבוש לבנים ממש אף למה שכתבנו לעיל במקורות והערות י"ד להחמיר. אחר כך התחווירו לי יותר הבדלי השיטות בענין רחיצה בשבת שחל בה תשעה באב, דהנה לדברי מרן המחבר שהתיר גם עונה פשיטא דאין גם שום איסור רחיצה. והנה יש פוסקים דסבירא להו דאמנם עונה אסורה אך כל רחיצה מותרת, וטעמם דבאבל שאסור ברחיצה בחול כל גופו בצונן ופניו ורגליו בחמין, אך פניו ידיו ורגליו בצונן מותר, הרי אפשר לאסור דוגמתו גם בשבת שבאבילות דהכל מיקרי צינעא. אך בתשעה באב שאסור גם בצונן גם אפילו אצבע אחת, אי אפשר להעביר דוגמתו לשבת, מדעד כדי כך בודאי יראה כפרהסיא, ומדאי אפשר להעביר כל גדר הרחיצה, ממילא לא מעבירים כלום דאי אפשר להעביר לחצאין. ויש פוסקים והם הט"ז בסימן תקנ"ד בס"ק ט', והובא דבריו במשנה ברורה ס"ק ל"ט, דרחיצת ידיו בחמין אסור, והסברא בזה, דהם יסברו דאף שאי אפשר להעביר לשבת כל גדר רחיצה, מכל מקום עניני חמין כן אפשר להעביר, דנהי דבצונן גופא אי אפשר לחלק דהיינו להעביר רק איסור כל גופו בצונן לא, אבל ידיו כן, אבל צונן וחמין תרי מילי נינהו ואפשר להעביר חמין ולא צונן, ועוד יש מי שסובר דאף בצונן גופא אפשר לחלק, ונהי דפניו ידיו ורגליו מיקרי פרהסיא, אבל כל גופו דלא מיקרי פרהסיא שפיר יש להעביר לשבת ולאסור. והאוסר הזה הוא הגור אריה שהובא במועד לכל חי פלאגי' סימן י' אות כ"ו. וזה לשונו שם במועד לכל חי: ועיין גור אריה דהנזהר אפילו בצונן בשבת זו תבוא עליו ברכה, עד כאן לשונו. ובודאי שכוונתו לומר דהיינו כל גופו דוקא, דלא יעלה על הדעת לאסור גם אצבע אחת, והנה בראשונים מצינו ראינו גם במנהגים דברי מהר"ם רוטנבורג עמ' ל"ג שכתב דאסור ברחיצה וסיכה, אלא שלא ביאר אי בחמין כמו הט"ז או גם בצונן כל גופו כהגור אריה. ומה שהביא המועד לכל חי שם משם הישועות יעקב דבתשעה באב שחל בשבת יטבול בבוקר לטהר עצמו מטומאת קרי, ליתא בישועות יעקב, אלא דבסוף סימן תקנ"א כתב שם, לגבי שבת חזון דעלמא, דהרגיל לטבול במקוה בשבת בבוקר יכול לטבול גם בשבת חזון, ודהיינו אפילו טהור גמור הנוהג עפ"י האריז"ל לטבול בשבת בבוקר, ואפשר מדלא חילק שם בין שבת חזון לשבת תשעה באב, הבין המועד לכל חי דגם בשבת תשעה באב התיר. שוב ראיתי במקור חיים בכרך הנדמ"ח בסימן תקנ"ד סעיף י"ט דיש לאסור רחיצת כל הגוף וסיכה, מה שאין כן רחיצת ידיים. ולענין הלכה: הרגיל לטבול כל שבת בבוקר בצונן (דבחמין שהוחמו מבעוד יום בלאו הכי אסור בשבת) אפילו טהור גמור על פי האריז"ל, וכמנהג ירושלים וארץ הקודש, דבין חסידים ובין פרושים אשכנזים וספרדים טובלים בשבת בבוקר וכדכתב הקצות השלחן נאה בסימן קל"ג בבדי השלחן אות ח', יכול לטבול גם בשבת תשעה באב, כל שכן אם הוא בעל קרי, כיון דדעת מרן להתיר הכל, ודעת הרבה פוסקים להתיר על כל פנים רחיצה, ודעת הט"ז לאסור רק חמין ולא צונן, בודאי דיכול לסמוך על כל הנ"ל ולטבול. ומי שאינו רגיל תמיד בכל שבת, הרי אם הוא בעל קרי, טובל, וטהור גמור גם כן בודאי שאין למחות בידו כלל. שוב הראו לי מציאה רבה במנחת חינוך סימן שי"ג שכתב לבאר דיש בתשעה באב דינים של אבל ויש דינים של עינוי, ורחיצת אפילו אצבע בצונן הוא מדין עינוי, דאי מדין אבל הרי מותר פניו ידיו ורגליו בצונן. ולכן כשחל תשעה באב בשבת לאלה הסוברים שדברים שבצינעא נוהג, מעבירים רק דיני האבל ולא דיני העינוי, דמכל מקום לא נשמע ולא נראה מי שיחמיר שלא לרחוץ פניו ורגליו כמנהגו תמיד, והוא דדיני העינוי אין נוהגים בשבת, אבל דיני האבלות נוהגים לדידהו בשבת כל שהוא בצינעא, ולכן מוחים במי שהולך לטבול בשבת זה, ע"כ. ודהיינו אם דיני האבילות נוהגים הרי זה דוקא פניו ידיו ורגליו בחמין וכל גופו בצונן שזה נאסר מחמת האבילות, ולכן מוחים במי שהולך לטבול. אמנם תישאר הקושיא דלפי זה למה חסכו הט"ז והמשנה ברורה במילים, וכתבו רק פניו ידיו ורגליו בחמין, ולא כתבו דגם כל גופו בצונן לא. ולפי חילוקנו לעיל אתי שפיר. ולהלכה כבר סיכמנו שמותר לטבול בשבת זה אף מי שנוהג בדברים שבצינעא, וכן כתב גם אשל אברהם בוטשאטש דמותר לטבול בשבת זה גם מי שאינו טובל בכל שבת. אמנם בהמשך דבריו שם כתב, דמי שמרגיש בעצמו שעל ידי מניעת טבילתו לא יהיה שייך בו הקשחת הלב ולא בחינת ליבו נוקפ, ופורש, ראוי למנוע הטבילה בתשעה באב שחל בשבת גם מי שאינו מבטלה בשום פעם בשום אופן, ע"כ. אמנם למעשה יש להכריע כאמור לעיל שגם מי שאינו רגיל לטבול בשבת, יכול לטבול בשבת זו. ובבעל קרי יש לצרף להיתר עוד סברת הראשונים המתירים לבעל קרי לטבול בט"ב גופא, עיין בטור סי' תרי"ג.

- וכל מה שכתבנו הוא לגבי שבת ט"ב, אך לגבי שבת ערב ט"ב וכל שכן שבת חזון דעלמא יכול לטבול בצונן בשבת גם מי שאינו טובל תמיד, וגם טהור גמור]."
- (ה) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ד') – "ומי שרגיל בשאר שבתות השנה לטבול במקוה, מותר לעשות כן גם בשבת שחל בו תשעה באב".
- (ו) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ט"ו סעי' ז', עמ' ק"ו).
- (ז) פסקי תשובות (סי' תקנ"ד אות י"ח) – "והנהגים לטבול בכל שב"ק בבוקר לתוספת טהרה מותרים גם בשבת זו וכ"ש שלבע"ק מותר, אמנם יהיו מי המקוה צוננים או פושרים להפיג קרירותם אבל לא חמים".
- (ח) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ז' סעי' ל"ח).
- (ט) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ב).

ד. סיכה.

1. מיקל – אהל מועד (שער מועד קטן דרך ה' נתיב ג', לשונו מובא לעיל).
2. מחמיר: נכלל בדבר שבצנעא – מנ"ח (מצוה שי"ג ס"ק י"ט, לשונו מובא לקמן), מקור חיים (חו"י, סי' תקנ"ד על סעי' י"ט ד"ה בתשמיש, לשונו מובא לעיל).

ט] שאר סעודות ושמחות בשבת.

א. שלום זכר.

1. מיקל.
 - (א) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ' אות ז').
 - (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ב') – "ומ"מ מותר לעשות שלום זכר בשבת זו, ומי שרגיל להשתתף בסעודת שלום זכר כזו גם בשאר ימות השנה, אין להמנע מלהשתתף בשבת בו גם בשבת זו".
 - (ג) מש"כ "מי שרגיל" הוא לשיטתיה, ע"ש. ויש לפקפק.
 - (ד) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ט"ו) – "מותר לעשות שלום זכר בליל שבת זה".
 - (ה) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק ט"ו סעי' ה', עמ' ק"ו) – "מותר לעשות שלום זכר בט"ב שחל בשבת זהוי אבלות בפרהסיא אם לא יעשה, אבל האנשים יכולים להימנע מללכת".
 - (ה) עי' תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ב') – "האם מותר לעשות שלום זכר בשבת ט' באב. והשיב מותר, אבל לא בזמירות".
 - (ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ב).
2. מחמיר.
 - (א) לקט יושר (עמ' ק"י ענין ב') – "וכשחל ט"ב בשבת מכריז השמש דברים שבצנעא נוהג, ואין הולכים לזכר".
 3. מראי מקומות – על פי התורה (בראשית פרק ט' סעי' ז').
 - (א) הגר"ח ק"צ (ל' סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ה') – "האם נוהגים לילך לשלום זכר בשבת זו שחל בו ט' באב. והשיב וז"ל, הכל להקדים".
 - הגר"ח ק"צ (ל' סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ו') – "ושוב שאל דהלא א"א להקדימו. והשיב וז"ל, יכול לעשות שלום זכר כל לילה. ובתשעה באב חלילה לעשות שלום".

ב. שמחה בעליית חתן לפני הנשואין: אפרוף.

1. מיקל.
 - (א) עי' הגרש"ז א"צ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"א, ס"ק י"ג, הע' ל"ז) – "תשעה באב שחל בשבת, נוהגין בו מנהגי עליה לתורה של חתן, שלא לנהוג אבלות בפרהסיא [ומכל מקום לא יערכו את השמחה בפרסום וברוב עם כנהוג בשאר שבתות השנה]. (וכשומר השואל לפני רבנו שבמעשה שהיה בישיבת פוניבז' הורה הגרי"ש כהנמן ז"ל הגאב"ד דפוניבז' שיעשו הכל ברגיל, ואילו רב אחר הורה שיקדימו העליה לשבת הקודמת, אמר רבנו דאף שמלפנים היו שעשו כן להקדים העליה, אולם כיון דאית בי' משום זילותא דשבת, לכן יש להורות לעורכה בשבת זו, אלא דמ"מ לא הותרו אלא דברים שבפרהסיא, ולכן בשעת העליה זורקין על החתן מיני מתיקה ומזמרים כרגיל, וגם עורכים קדושה רבה אחר התפלה כנהוג, אבל בשעת הקידוש יש להמנע משירה, דבזה ליכא אבלות בפרהסיא)".
 - (ב) עי' אבני ישפה (ח"א סי' קי"ד) – "שיעשו הסעודה של עליית החתן לתורה לפני מנחה, ובמסיבת חברים כנהוג בסעודה זו וכנ"ל. והרה"ג הרב שרי' דבליצקי שליט"א [א"צ"ל] אמר ששירה שרגילים בשעת עליית החתן לתורה ודאי יעשו כיון שכך נוהג בכל מקום, אבל לשיר בשעת הקידוש אין להתיר כיון דלא נהוג בכל מקום ולא הוי אבלות בפרהסיא ע"כ. אמנם נ"ל שתלוי במקום. ואם נהוג במקום הזה לשיר בשעת הקידוש ולא ישירו שוב הוי אבלות בפרהסיא, ולכן יש להתיר".
 - (ג) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' כ', הע' ל"ח) – "מותר לעשות עליה לתורה לחתן הנושא אשה בשבוע אחר תשעה באב, כרגיל, ומותר לעשות גם קידוש כרגיל, במקום שנהוג לזמר בשעת העליה לתורה מותר גם היום, ובמקום שאין זה מנהג קבוע אין לזמר היום. רצוי גם להימנע מלשיר ברבים בעת הקידוש היות ואין מנהג קבוע תמיד לשיר כן. אלא אם כן המנהג לשיר תמיד. וכן מותר לעשות בר מצוה באופנים אלו. [ונשאלתי אם מותר גם לעשות סעודת שבת חגיגית באולם לאורחים מיוחדים לאחר הקידוש הכללי, ואמרת שזה על כל פנים אין לעשות בשבת ט"ב גופא. ופשוט, דמה שנוהגות הבתולות ללכת בשבת לפני החתונה לכלה אחר הצהריים לשמוח אתה דאין לעשות כן בשבת ט"ב זו. ועיין יוסף אומץ סימן תתפ"א. אמנם מה טוב ומה נעים אם אפשר, לא

לעשות שבת עליה לתורה בשבת חזון, כל שכן בשבת ט' באב, אלא להקדים כל זה לשבת שלפני זה, וכ"כ בארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ד. ואף שברמ"א סי' תקנ"א מבואר שכן עושים בשבת חזון בזמנם לא היו עושים בחגיגות כזאת כמו שעושים בזמננו עם קידוש וסעודה".

(ד) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ב).

2. לכתחלה, לא יעשו האפרוף בשבת זה.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ד אות ל"ו) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל בנוגע לאפרוף של קרובי שחל בשבת ט' באב, שיש להקדימו לשבת שלפני זה משום שאין לעשות קדוש של שמחה בשבת זו וזה בנוגע לקדוש אבל עלי' לתורה שיקבל עוד פעם בשבת זו שהיא לפני החתונה שתהי' בשעטו"מ בט"ו מנ"א".

(ב) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ד') – "האם לעשות עליית התורה לחתן בשבת שחל בו ט' באב. והשיב שעדיף לדחוף לשבוע שעבר".

(ג) הגר"ח זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ד') – "האם נוהגים לעשות אפרוף בשבת שחל בו תשעה באב, או טוב לדחות לשבת הקודם. וכן בקידוש לבת האם עדיף לדחות לשבת הבאה. והשיב וז"ל, שלא יעשה בשבת זו".

ע"י הגר"ח זצ"ל (שונה הלכות תורת המועדים סי' תקנ"ב ס"ק י' אות ב') – "אם ת"ב חל בשבת אפשר לעשות עליה לתורה עם סעודה לקרובים, אמנם סעודה שלישית לא יעשו ביחד עם הקרובים [כיון שהיו דברים שבצינעה שהרי אין רגילין לעשות סעודה זאת תמיד עם קרובין], [והסכים לכ"ז מרן הגר"ח ק]".

(ד) מקדש ישראל (בין המצרים סי' ר"ו) – "לכתחלה לא יעשו אוי"פ-רו"ף בשבת זה".

3. מראי מקומות.

(א) מקור חיים (ח"י, ריש סי' תקנ"א) – "ובמקום שמנהג פשוט לעשות מחול בשבת לפני החתונה גם בשבת זה שרי דה"ל מצוה כבס"ל של"ח ס"ב, ומ"מ בחל ט' באב בש"ק יש למנוע, וכך הוריתי בשנת תנ"א בבית פ"ה ר' משה שי' היידלבורג, ונשאלתי אם יש לעשות מחול זה כשחל כך בשבת ב' באב, ולא רציתי להתיר, מאחר דשבת דלפני לפני אין מנהג, וכשחל כך מלתא דלא שכחא הוא ולא שייך מנהג".

ג. קידוש לבת.

1. מיקל.

(א) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ג).

2. מחמיר: לדחות לשבת הבאה.

(א) הגר"ח זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ד') - לשונו מובא לעיל.

(ב) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ג') – "האם מותר לעשות קידוש לבת בשבת שחל בו ט' באב. והשיב שאין לעשות בשבת זו".

3. מראי מקומות – ט"ב שחל ביום א' (סעי' כ').

(א) חיי הלוי (ח"י סי' ע"ג אות ד') – "מי שנולד לו בת למז"ט פשוט שמותר לעשות סעודת קידוש בשבת חזון ואפ"ל כשחל ת"ב, ואין לדחותו לשבת הבאה, אכן הורה מו"ר הגרמ"נ אב"ד סקווירא ז"ל שלא לעשות קידוש גדול רק בביהמ"ד כרגיל. וע"כ מי שרוצה לעשות גם קידוש בביתו לנשים יש להמתין עד שבת נחמו".

ד. בר מצוה.

1. מראי מקומות – דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' כ'), לשונו מובא לעיל, חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ג סעי' ה').

(א) אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שפ"ג) – "שלא יפה לעשות 'בר מצוה' בשבת שהוא במציאות ט' באב".

(ב) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' כ"א) – "שאלה: ילד שנולד ביום תשעה באב, ושנה זאת חלה הבר מצוה שלו, ותשעה באב חל בשבת. האם יכול ללבוש בגדים חדשים. תשובה: אסור. אחר כך הוסיפו שהוא יתנם מתנה למישהו אחר, והוא רק ישאילם לו אם מותר. וענה מו"ר נר"ו: כן [במעין אנחה]".

(ג) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ב סעי' י'), בין המצרים פרק מ"ח סעי' ד') – "מותר לעשות קידוש בשבת ת"ב או עת"ב, כמנהגו בביהמ"ד, אבל לעשות באולם אסור".

ה. זמירות בשבת.

1. ע"י לקמן.

ו. שהחיינו: למקילים בג' שבועות, בשבת.

1. מחמיר.

(א) ברכי יוסף (סי' תקנ"א ס"ק י') – "בשבתות שבינתיים כתב הרמ"ע מפאנו דמברך שהחיינו, אבל ט' באב שחל בשבת אוכל הפרי בלא ברכת שהחיינו".

2. מיקל.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ג') – "מותר לברך שהחיינו בשבת קודש שחל בו תשעה באב".

ז. מראי מקומות.

1. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Question: We have a shteeble here that makes a small kiddush every Shabbos after davening. Should we not make a kiddush this Shabbos since it is Tisha B'av?

Answer: They could make the kiddush.

י' לימוד התורה, כשחל ט"ב בשבת.

- א. רמ"א (סי' תקנ"ג סעי' ב') – "ונהגו שלא ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך, כ"א בדברים המותרים בתשעה באב; ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות, (מהרי"ל ומנהגים) וכן לא יטייל ערב תשעה באב".
1. מ"ב (סי' תקנ"ג ס"ק י') – "והט"ז מפקפק מאד על מניעת הלימוד בשבת ומסיים דהלומד בשבת אחר חצות לא הפסיד שכרו והיינו אפילו כשחל ט"ב בשבת וכ"ש כשחל עט"ב בשבת. ונראה דיש לסמוך ע"ז אחרי דאפילו כשחל בחול כמה אחרונים מקילין וכנ"ל".
2. דור המלקטים - מים אדירים (יאקאבאוויטש, ענף ג').

ב. טוב להחמיר כל השבת.

1. לקט יושר (עמ' ק"י ענין א') – "ואין נוהגין ללמוד בשבת אחר חצות כשחל ט"ב ביום א' רק קינות והלכות ט"ב. וכשט"ב נדחה עד יום א' אינו לומד כל השבת רק הלכות ט"ב".
2. שלחן שלמה (סי' תקנ"ג סעי' ד') – "ואף בשבת א"ה ערב תשעה באב ופשיטא אם חל ט"ב בשבת".
3. קיצור שו"ע (סי' קכ"ה סעי' ד') – "תשעה באב שחל בשבת יש להחמיר שלא ללמוד כי אם דברים המותרים ללמוד בתשעה באב ולכן אין אומרים פרקי אבות, אבל לקרות הסדרה שנים מקרא ואחד תרגום מותר, ומכל שכן קודם חצות היום, ואם חל בערב תשעה באב אסור לאחר חצות היום בלימוד כמו בשאר תשעה באב".
4. חזו"א (קרא עלי מועד פרק י' הערות הגר"ח"ק זצ"ל אות מ"ב) – "ומי שיכול ללמוד דברים המותרים ראוי להחמיר וכמדומה שכן שמעתי מהחזו"א".
5. אג"מ (שמעתתא דמשה, סי' תקנ"ג שמועות משה אות ד') – "ת"ב שחל להיות בשבת עדיף שילמד במשך כל השבת רק דברים המותרים ללמוד בת"ב".
6. עטרת יהושע (אות רמ"ג) – "כשחל תשעה באב בשבת, לא השמיע דברי תורה על שולחנו בליל שבת, כי חשש לשיטת הפוסקים שאין ללמוד במשך כל יום השבת".
7. הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סי' תקנ"ג על מ"ב ס"ק ט') – "ויש סוברים דאסור, עין ב'באר היטב' ס"ק ה' ובשע"ת ס"ק ב"ב".

ג. טוב להחמיר רק מחצות.

1. מ"ב (סי' תקנ"ג ס"ק ט') – "ולכן אם חל בשבת. היינו אפילו עט"ב שחל בשבת א"א פרקי אבות שהוא כלימוד תורה והיינו אחר חצות דקודם חצות מותר בלימוד תורה אפילו כשחל בשבת".
2. שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' ל"ח אות ד', עמ' נ"א אות י"א, בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ד אות ד') – "גם כשחל ט"ב בשבת אין ללמוד מחצות ואילך רק בדברים המותרים בט"ב".
- שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ו') – "לענין לימוד התורה בט"ב באב שחל בשבת ונדחה שמסופק המג"א בשם הפוסקים בזה סו"ס תקנ"ג - ובדגו"מ ודה"ח מקילים קודם חצות עכ"פ וכ"פ במ"ב, והט"ז מקיל אפילו אחר חצות, ובח"ס סי' קנ"ו נוטה להחמיר גם קודם חצות וכמדומני היות כי אין העולם רגילים כ"כ ללמוד ב' ימים שלמים רק בדברים המותרים בט"ב באב ויבאו לידי בטול תורה ע"כ נוהגים עכ"פ להקל לפני חצות כדעת הדגו"מ ומ"ב".
- שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ז') – "ודע דבתשובת כ"ס או"ח סוס"י ק"א מתיר ללמוד עם אחרים עט"ב בשבת אחר חצות דברים המותרים אף על גב דאסור בט"ב באב ברבים כאשר ביאר שם, מכ"מ עט"ב עיקר האיסור אינו משום אבלות, אלא משום דמהרהר בד"ת בלילה ממה שלמד ביום, וכיון דאיסור משום אבלות ליכא, גם חשש הרהור אינו בדברים הרעים לא שייך זה יעש"ה מילתא בטעמא".
3. קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ז') – "מותר ללמוד בשבת זו בדברים האסורים בט"ב, אבל אחרי חצות יש אוסרים, ואפשר להקל בזה אפי' חל ט"ב בשבת, ובפרט אם יודע שע"י מניעתו מללמוד כרגיל יבא לידי ביטול תורה, דבכה"ג ודאי אין כדאי להחמיר".
4. הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות א') – "בערב ט"ב פוסק מלימודו מחצות גם כשחל ערב ט"ב בשבת. ולא דוקא חצות בדיוק אלא אפילו כמה רגעים אח"כ".
5. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ו סעי' ב') – "תשעה באב שחל להיות ביום ראשון, רשאי ללמוד בשבת גם אחר חצות, בכל מה שירצה, אלא שטוב ונכון ללמוד בשבת אחר חצות בהלכות תשעה באב וללמד לרבים הלכות אלו".

ד. יכול ללמוד.

1. ט"ז (סי' תקנ"ג ס"ק ב') – "ונראה דהלומד בשבת אפילו אחר חצות לא הפסיד שכרו".
2. הו"ד במ"ב (סי' תקנ"ג ס"ק י') – "אין אומרים וכו'. והט"ז מפקפק מאד על מניעת הלימוד בשבת ומסיים דהלומד בשבת אחר חצות לא הפסיד שכרו והיינו אפילו כשחל ט"ב בשבת וכ"ש כשחל עט"ב בשבת. ונראה דיש לסמוך ע"ז אחרי דאפילו כשחל בחול כמה אחרונים מקילין וכנ"ל".
3. יעב"ץ (סידור ח"ב עמ' קפ"ח אות י"ב).

4. בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות י"ח) – "ואם חל בשבת יש כמה דעות חלוקות בספרי האחרונים, ויש לסמוך על סברת המקילין וכן אני נוהג כסברת המקילין".
5. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ג סעי' ב') – "וכן נהג רבינו".

ה. מראי מקומות – הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות א', אות ב', אות ג'), רבבות אפרים (ח"ג סי' שנ"א), דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' י"ד), ט"ב שחל בשבת (פרק ו' סעי' כ"ב - סעי' כ"ו), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ז).

1. מקור חיים (חו"י, סי' תקנ"ד על סעי' י"ט סוף ד"ה בתשמיש) – "מ"ש רש"ל דהמנהג שלא ללמוד, מנהג בטלנים הוא".
2. חת"ס (יו"ד סי' שמ"ו) – "שלום ושמחת י"ט וכ"ט לי"נ מו"ח הגאון מופת הדור קדוש ישראל נזר תפארתו נ"י ע"ה פ"ה כש"ת מהו עקיבא איגר נ"י אב"ד ור"מ דק"ק פוזנא יע"ש וכאל"ש וכ"ט. יקרת קדושתו הגיעני ובקראי בו ב' קושית בהלכות שמחות נרתעתי לאחורי כי גברא קפדנא אנא ואמרת העבר חרפתי אשר יגורתי כי משפטיך טובים ואמנם שגגה יצאה מלפני השליט הגדול קדוש מו"ח הגאון נ"י ונעשיתי אבל אם קודר שחתי ובאה אלי שמועה מאמי הצדקת זצ"ל תנצב"ה הכ"מ ובהתגולל בעפר קרני שבוע העברה עיינתי בדברי קדשו ותמול קמתי נתעוררתי היום להשיב ולצרף אליו כל מה שעיינתי בימים האלו ומו"ח הגאון דלא קפיד ולא קפדי בהדי' יעבור עיונו עליו בשבוע שמחות או יניח הדברים עד ט' באב שחל להיות בשבת הבע"ל ואם אולי בין כך יהפוך לששון ולשמחה א"כ גם יבולע המות לנצח ופשיטא דליכא תו קפידא".
3. חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ד אות ל"ה) – "אמר לי הגר"ק שליט"א [זצ"ל] ששאל את מרן החזו"א זצוק"ל אם מותר ללמוד בע"ש של שבת שחל בו ת"ב ומרן אסר לו מחצות של עש"ק ואילך והתיר לו ללמוד רק דברים המותרים. עוד מצאתי כתוב אצלי בגליון השו"ע שרשמתי בשנים סמוך להסתלקות מרן החזו"א זצוק"ל בזה"ל: אמר לי רח"ק שליט"א מרן החזו"א זצוק"ל אמר דבת"ב שחל בשבת יש להחמיר ולא ללמוד לאחר חצות משום דהוי דברים שבצנעא וילמד דברים המותרים, (ע"ש בסי' תקנ"ז במ"א ס"ק ז) ואמר לי רח"ק שגם מרן החזו"א למד בשבת ת"ב את למודיו עד חצות ומחצות למד דברים המותרים. שאלתי את הגר"ק על שתי ההוראות הנ"ל ממרן שלכא' סותרות ואמר לי שההוראה הראשונה שאסר לו ללמוד מחצות בערב שבת שחל בו ת"ב הוא זוכר ורשומה אצלו והשני אינו זוכר, אבל אמר לי שלא ראי' שאינה נכונה כי אם רשומה אצלי היתה כזו ונכונה. דאפשר שמרן החמיר חומרא רבא זו לר"ח בעצמו מאחר שאפשר ללמוד דברים מותרים וזה זכור לר"ח וזה רשם, והפסק שכתוב אצלי זה הי' לאחרים (וכ"פ המ"ב בסי' הנ"ל ס"ק ט') ולא רשמו ר"ח ונשכח ממנו אבל אני רשמתי אותו וכן מה שראה הנהגת מרן בת"ב שחל בשבת אמר לי ורשמתי".

4. הגרשז"א זצ"ל (ועליהו לא יבול עמ' קצ"ח אות שכ"ג) – "בערב תשעה באב שחל בשבת פשוט שלא שייך להחמיר שלא לקרוא תהילים אחרי חצות".

הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י') – "בתשעה באב שחל בשבת, יש מקום להקל ללמוד כרגיל כל היום". הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ז) – "שמי שנפשו חשקה בתורה ולא יכול להתנתק מלמודו יכול להקל וללמוד כדרכו בשבת זו. [ואמר שרב חשוב אחד שנפטר לפני מספר שנים והיה אדם גדול מאד, למד אפילו בימי אבילותו שהיה לו עינוי כאשר לא למד, וכן הרוגז'ובר זצ"ל למד כל ימי אבילותו]. אמנם אמר מרן, שיש הרבה דברים המותרים ללמוד אף בימי אבילותו, כגון את כל הלכות אבילות ויש גם הרבה לדון שם".

(א) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "ראה הליכות שלמה פט"ו דבר הלכה אות ח".

5. תשובות והנהגות (סוכת חיים ת"ב שחל להיות בשבת אות כ"א, ע' מועדים וזמנים ח"ה סי' שמ"ג) – "האם מותר ללמוד בשבת כשחל ט' באב בשבת. והשיב יש נוהגים עד חצות, ויש נוהגים עד שקיעה. ועיקר ההלכה הוא יש ללמוד עד שקיעה, אך הרב בעצמו משתדל ללמוד דברים המותרים".

6. הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות מ"ב, הע' ב') – "בט"ב שנדחה ליום ראשון האם בע"ש עד הלילה צריך ללמוד רק דברים המותרים. תשובה: יש מחמירין. [וסיפר הרב שליט"א ששמע מהג"ר אליהו דושניצר זצ"ל ששמע מהח"ח שבכלל יש להקל ללמוד בערב ט"ב אחר חצות. עוד אמר בשם הח"ח עצה להקל התענית שישתה לפני התענית שתי כוסות תה הא' עם סוכר והשני בלי סוכר]".

1. שיעור קבוע.

1. מותר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ז) – "שיעור קבוע בביהכ"נ, כגון שיעור דף יומי וכדומה, מותר לכתחילה לקיים השיעור גם אחר חצות כרגיל, ואין להחמיר בזה, אפי' כשחל ט"ב בשבת".

(ב) פסקי תשובות (סוף אות ד', הע' ל"א) – "וכן מי שדרכו בכל שבת אזה"צ לדרוש ברבים מותר גם בשבת זו דאל"כ הוי אבילות בפרהסיא. [שש"כ פס"ה הערה מ"ה, ולפי"ו הרגיל לדרוש ברבים בכל שבת פרקי אבות מותר גם בשבת זו, אך אא"ז זצ"ל היה רגיל ללמוד פרקי אבות ברבים ובשבת זו לא למד]".

2. יש להקדים.

(א) הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"א) – "שאלה: אם יש שיעורים בשבת כשחל ת"ב אזה"צ אם יש לבטלם או להקדימם. תשובה: בודאי להקדימם".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Question: We have a shiur in Pirkey Avos an hour before mincha on Shabbos. Should we cancel the shiur this Shabbos since it is Tisha B'av?

Answer: You shouldn't cancel the shiur - just change the topic of the shiur.

ז. לימוד התורה מצד דברים שבצנעה.

1. מראי מקומות – הלכה ברורה (ס"ק ז'), הו"ד בשעה"צ (ס"ק י"ט).

יא] לטייל, כשחל ט"ב בשבת.

א. מחמיר.

1. ברכי יוסף (סי' תקנ"ג ס"ק ה') – "וכן לא יטייל ערב ט' באב. יש מי שכתב דבהא כולי עלמא מודו דאף בשבת לא יטייל, ואם חל ט' באב בשבת כל היום לא יטייל. ופשוט".
2. הו"ד בשעה"ת (סי' תקנ"ג ס"ק ב').
3. כה"ת (סי' תקנ"ג ס"ק כ') – "ברכ"י ... שע"ת".
4. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות ד').
5. דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' י"ח, הע' ל"ו) – "וכמדומה, דגם סתם ביקורים אין עושים בשבת תשעה באב. ומשמעות השע"ת שם, דבשבת ט"ב לא יטייל כל השבת, ואם הוא ערב ט"ב, רק מחצות".
6. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ג סעי' ה') – "לא יטייל כל היום".
7. עי' קרא עלי מועד (פרק י' סעי' ד').
8. שיעורי הלכה (מועדים ח"ב פרק נ"ז סעי' ג', עמ' תק"ל) – "ובברכי יוסף (ס"ק ה) כתב די"א דבהא כו"ע [אף המתירים בת"ת] מודו דאף בשבת לא יטייל, ואם חל ט"ב בשבת כל היום לא יטייל, וכתב ע"ז שהוא פשוט".
9. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ג).

ב. מיקל.

1. אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות י"ח, הע' י"ח) – "שאלה. האם מותר לטייל בתשעה באב שחל בשבת. תשובה. מותר לטייל בתשעה באב שחל בשבת. [הרמ"א בסימן תקנ"ג סעיף ב' כתב, ונהגו שלא ללמוד בערב ט"ב מחצות ואילך, כי אם בדברים המותרים בט"ב. ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות. וכן לא יטייל ערב תשעה באב. ובברכ"י שם אות א' כתב, יש מי שכתב דבהא כו"ע מודו דאף בשבת לא יטייל. ואם חל ט"ב בשבת כל היום לא יטייל ופשוט. והובא בשע"ת שם ס"ק ב' ובכה"ח שם אות כ'. אולם נראה שאין זה אלא לדעת הרמ"א, שכתב בסימן תקנ"ד סעיף י"ט שנוהגים לאסור תשמיש המיטה. ונוהגים אבילות דצינעא, אבל לדעת מרן שם שכתב, אם חל ט' באב בשבת מותר בכל, אפילו בתשמיש המיטה, ואין נוהג כלל אבילות אפילו דצינעא, כל שכן שאין לאסור טיול בתשעה באב שחל בשבת]".
2. הגר"ח זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ג') – "כשתשעה באב חל בשבת, האם מותר לטייל על שבת מטעם 'אבעלות בפרהסיא' (או דלמא לא, שמי יאמר שלא שהוא סתם נשאר בבית). והשיב וז"ל, בשבת מותר לטייל".

ג. רק מחצות יש להחמיר.

1. קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ח') – "ט' באב שחל בשבת, אין לטייל לתענוג מחצות היום ואילך".

יב] חולה בת"ב שנדחה.

א. חולי קצת.

1. שיש מיחש קצת, יש להקל.
- (א) שבות יעקב (ח"ג סי' ל"ז) – "כיון שנדחה ט"ב על יום א' א"צ להשלים אפילו בחולי קצת וכן נהגתי להורות ביולדו' תוך שלשי' או במעוברת ומיחוש קצת דהא אפילו משום כבוד המילה הקילו בהנ"ל כמבואר בא"ח סימן תקנ"ט סעיף ט' כ"ש במקום חשש חולי".
- (ב) רע"א (סי' תקנ"ט על סעי' ט') – "ואינו משלים. וכן בחולי קצת ומעוברת שיש מיחוש קצת מותרים לאכול ת' שבו"י ח"ג סי' ל"ז".
- (ג) בה"ל (סי' תקנ"ט סעי' ט' ד"ה ואינו) – "ואינו משלים תעניתו. וכן בחולי קצת ומעוברת שיש מיחוש קצת מותרים לאכול [חידושי רע"א בשם תשובת שבו"י]".
- (ד) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ה אות י"ד) – לשונו מובא לקמן.
- (ה) עמק התשובה (ח"א סי' פ"ט) – "וכ"פ בשבו"י ... הובא בהגרע"א".
- (ו) תשובות והנהגות (ח"ב סי' רנ"ב, עי' מועדים וזמנים ח"ז סי' רנ"ד [לשונו מובא לקמן]) – "ונסתפקתי אם הדין כמו בעצי כהנים דמתענין ולא משלימין, והיינו שיתענו עד חצות דוקא, שבלאו הכי גם תענית שעות לא נקרא, וגם כאן המעוברת ומניקה פטורה אבל מתענה שעות, או דילמא שהיא פטורה לגמרי ועדיף מהתם. ולכאורה דיו לבא מן הדין להיות כנדון, ומאחר דילפינן מעצי כהנים הדין במעוברת כמו התם, אבל לע"ד הדין אינו כן אלא שבמעוברת וכדו' לא תיקנו צום כלל בנדחה, וכמו דלא תקנו בג' צומות אפי' בזמנם דחמיר טפי מת"ב שנדחה, דהרי ג' צומות בזמנם (שלא נדחה) בעלי ברית מתענין ומשלימים ומעוברות ומניקות אין מתענין, וא"כ בת"ב שנדחה שבעלי ברית מתענין ולא משלימין, וקיל טפי מג' צומות, א"כ מעוברת ומניקת דלא גזרו בג' צומות כל שכן שלא גזרו בהו תענית בת"ב שנדחה. ומעתה בת"ב שנדחה דוקא כשחל בו יום טוב דרבנן, כיון שביום טוב דרבנן מותר לצום שעות חייבין בשעות ומתענין ולא משלימין, משא"כ במעוברת וכו' דהיתר משום דמקום חולי לא גזרו, א"כ כשם שלא גזרו בג' צומות בזמנם כ"ש דלא גזרו בת"ב שנדחה דקיל טפי וכדחזינן מבעלי ברית וכמו שנתבאר".
- (ז) קרא עלי מועד (פרק י' סעי' ה').

ה) ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' קס"א).
2. מראי מקומות.

א) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ס"ג) – "חולה אפילו במיחוש קצת, וכן מעוברת ומינקת, (תורת היולדת פרק מ"ח סע' ד'), שיש לה מיחוש קצת מותרים לאכל לאחור חצות. וצריכים מקודם להבדיל".

ב. מעוברת (pregnant).

1. שיש מיחוש קצת, יש להקל.

א) שבות יעקב (ח"ג סי' ל"ז) - לשונו מובא לעיל.

ב) רע"א (סי' תקנ"ט על סעי' ט') - לשונו מובא לעיל.

ג) בה"ל (סי' תקנ"ט סעי' ט' ד"ה ואינו) - לשונו מובא לעיל.

ד) הגרשו"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז ס"ק ג', מעדני שלמה עמ' נ"ח [לשונו מובא לקמן]) – "אין להחמיר רק תבדיל ותאכל ותשתה, מבלי לדקדק כלל על שיעורים, ורק תמנע מתפנוקים. אך מובן מאליו שאם תהי' הרגשתה טובה תצום עד הבוקר".

ה) יביע אומר (ח"ה או"ח סי' מ' אות ה', חי"א או"ח סי' נ"ז, מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' מ"ו) – "ולדידן דאזלינן בתר שפולי גלימיה דמרן ז"ל כל מעוברות ומניקות פטורות מלהתענות בג' צומות, אפילו אינן מצטערות, ומכ"ש האידנא שירדה חולשה לעולם, לפיכך גם בט' באב דחוי רשאות לאכול. והרי זה כמבואר".

ו) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ה אות י"ד) – "בתענית שנדחה יולדת תוך שלשים יום, שיש לה קצת חולשה, וחולה מעט, ומעוברת שיש להם קצת מיחושים מותרים לאכול. וכ"ש מניקה שמחמת הצום אין לה חלב עבור התינוק. וישאלו שאלת חכם".

ז) עמק התשובה (ח"א סי' פ"ט) – "וכ"פ בשבו"י ... הובא בהגרע"א".

ח) עי' תשובות והנהגות (ח"ב סי' רנ"ב [לשונו מובא לעיל], סי' רנ"ג, עי' מועדים וזמנים ח"ז סי' רנ"ד [לשונו מובא לקמן]) – "ומיהו בזמן האחרון ירדה חולשה לעולם, ואפילו אחרי שצמות ביה"כ שמענו דמצוי שמפילות קודם לזמן, ואף שאין אנו מקילין באיסור כרת דיוה"כ, [בלא שאלת חכם כפי הענין], מ"מ בת"ב שאין צריך אומד, גם בזה לא צריך בזמנינו אומד עד כמה היא חלושה שהצום מזיק לה, וכיון שהגרע"א מיקל בנדחה נוכל לסמוך עליו, והוריתי כאן שמעוברת לא תצום בחלושה דוקא, והיינו כאן (בדרום אפריקא) שקר מאד והצום קצר מאד, אבל במדינות שחם בתמוז והיום ארוך, נראה להקל במעוברת אם מרגישה שהצום קשה לה שלא תצום, [כדעת הגרע"א ז"ל] (והסברתי שאין רשות למעוברת להחמיר על עצמה לצום, שאין זכותה על העובר שמסתכן)".

ט) קרא עלי מועד (פרק י' סעי' ה').

י) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"א).

יא) ברכת יהודה (ח"ו או"ח סי' ט"ז) – "מסקגא דמילתא: מעוברת ומניקות פטורות מצום ט"ב כשחל ביום שבת ונדחה ליום ראשון".
2. מחמיר, אין לחלק בין ת"ב שנדחה שאר ת"ב.

א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות ג') – "דין תשעה באב דחוי שוה לענין מעוברת ומניקה לדין תשעה באב שחל בזמנו. ולכן מעוברות ומניקות חייבות להתענות אף בתשעה באב שנדחה ליום ראשון. (אלא אם כן היא פטורה מתענית אף כשחל בזמנו, וכפי שנתבאר בתשובה הקודמת)".

ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ג) – "שאלה: אם בתשעה באב נדחה יש להקל למעוברת ומניקות שלא לצום כשקשה להם. תשובה: אם פיקו"נ".

3. מראי מקומות – דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ס"ג, לשונו מובא לעיל).

א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Question: What is the story with fasting on Tisha B'av for a woman who is expecting/ nursing? Is there a difference being that the fast is really yud av this year?

Answer: We treat תשעה באב שנדחה as we would treat the other three fasts, regarding whether or not a מעוברת ומניקת should fast.

Question: Since Tisha B'Av is nidche this year - can a pregnant women be lenient? (she will be in her 9th month and even though the Dr said it's not a problem to fast BUT she feels she needs to drink all the time and her family are only arriving closer to her due date and feels very uneasy about the potential of going into labor then. In general, when is there room in halocha to take 'emotional tzaar' into account when a heter is given for 'physical tzaar'?

Answer: The heter is not emotional tzaar, but rather physical tzaar. If it's hot, which it usually is, everyone is מצטער, so pregnant women don't fast. Agav - The tzibur is fasting, so **only eat simple foods**. Also, if she could make it easily through the night without eating, she should wait until morning.

ג. יולדת תוך שלושים.

1. מיקל, שלא תתענה.

א) מג"א (סי' תקנ"ד ס"ק ט') – "חיה כל ל'. כ' רש"ל בתשו' יולדת בשבת ב' אב חייבת להתענות בט"ב שנדחה דדוקא תוך ז' פטור' אבל אחר ז' אפי' אמרה צריכה אני חייבת אא"כ חולה קצת עכ"ל וז"ל ד"מ מיהו בב"י סימן תקנ"ט משמע דיש להתענות אחר ז' וע"ש בש"ע ס"ז דמשמע דלא תתענה ובלבוש סימן תר"ב כתב דתתענה וכ"כ בהגמ"נ שם והב"ח כתב דמדיני' שרי לאכול ומ"מ

כבר נהגו להתענו' כל זמן שאין להם חולש' ונתרפאו מלידתן אף בג' צומות אחרים נהגו להחמי' עכ"ל והיכא דנהוג נהוג מיהו בט"ב שנדחה יש להקל עססי' תקנ"ט ס"ט.

- (ב) מ"ב (סי' תקנ"ד ס"ק י"ד) – "ועיינ' במ"א שכתב דאפילו במקום שנוהגין להחמיר בט"ב שנדחה יש להקל שלא תתענה".
 (ג) שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ד', מבית לוי חי"ג עמ' נ"ה אות י"ד [לשונו מובא לעיל]) – "וכ' מג"א סי' תקנ"ד ס"ו דאע"פ שכ' רמ"א דנוהגין להחמיר לענין תענית אפי' במקום חולה וכן חי' כל' ל' יום מ"מ לענין ט' באב שנדחה יש להקל שלא תתענה, וכיו"ב כ' בחי' הגרע"א סי' תקנ"ט בשם תשובת שבו"י ח"ג סי' ל"ז דאפי' בחולי קצת ומעוברות שיש מיחוש קצת דמותרים לאכל כה"ג".
 (ד) עמק התשובה (ח"א סי' פ"ט) – "וכ"פ בשבו"י ... הובא בהגרע"א".
 (ה) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ס"ג) – "וחולה ממש שאין בו סכנה וכן יולדת כל' ל' יכולים בנדחה לאכל מיד בלילה".
 (ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"א).

ד. מניקת (nursing).

1. שיש מיחש קצת, יש להקל.
 (א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז ס"ק ד', הע' ח', מעדני שלמה עמ' נ"ח [לשונו מובא לקמן]) – "דין המניקת כדין המעוברת, שאם הרגשתה טובה תתענה עד הבוקר, ואם לאו תאכל ותשתה אף בלילה".
 (ב) יביע אומר (ח"ה או"ח סי' מ' אות ה' [לשונו מובא לעיל]), חי"א או"ח סי' נ"ז, מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ט"ז, סי' כ"ג) – "שאלה: מה הדין לגבי מניקת ביום תשעה באב שהוא דחוי, האם חייבת לצום או לא. תשובה: רק מניקה בפועל".
 (ג) חוט שני (הגר"י רובין שליט"א, הע' כ"ח, הע' כ"ט) – "מורים שמעוברות ומניקות לא צריכות להתענות כלל בת"ב שנדחה".
 (ד) תורת היולדת (פרק מ"ח סוף סעי' ד') – "ומסתבר דה"ה מניקת".
 (ה) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"א).
 2. מחמיר.

- (א) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות ג') - לשונו מובא לעיל.
 (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ג) - לשונו מובא לעיל.
 3. מראי מקומות – שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ה אות י"ד, לשונו מובא לעיל), עמק התשובה (ח"א סוף סי' פ"ט), דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ס"ג, לשונו מובא לעיל), הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל, לשונו מובא לעיל).
 (א) עטרת יהושע (אות רמ"ה) – "שאלתי בתשעה באב שנדחה אם יש להקל לכל מניקות דעלמא שלא להתענות, ואמר דאין להקל זולת אם אינה מרגישה טוב, [והיינו עם עוד איזה צירוף]".
 (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ג אות ל"ח) – "השנה שתשעה באב חל בשבת, האם מניקות פטורות מלצום ביום ראשון י' באב. תשובה: תשתינה לשיעורים. שאלה: אם כן, האם רשאיות להחמיר ע"ע ולצום, ובאותו יום לא להניק, או להניק פחות. תשובה: לא".

יג] ברית מילה, ופדיון הבן - בת"ב שנדחה.

א. ברית מילה: אב הבן [ואמו], מזהל, סנדק.

1. מיקל – מחבר (סי' תקנ"ט סעי' ט', ט"ב באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא).
 2. מחמיר – מג"א (סי' תקנ"ט ס"ק י"א), שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ב', מבית לוי חי"ג עמ' נ"ד אות י"א).
 (א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ל"א) – "הא דאין בעל הברית משלים תעניתו בתשעה באב הנדחה, הוא רק משעת הברית ואילך ולא לפני, דאיכא למיחש לתקלה, שמא לא יעשה הברית מחמת אונס".
 (ב) שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות א' ס"ק ג', מבית לוי חי"ג עמ' נ"ד אות י') – "לענין מילה בט"ב משמעות הרמ"א סי' תקנ"ט ס"ח לאחר שגמרו הקינות משמע אפילו קודם חצות, ומדינא מותר לאכול לבעלי שמחה אחר חצות, והמג"א החמיר, ושאל מעל' להמתירין לאכול אם מתירין ג"כ רחיצה ונעילת סנדל, ואם מתירין גם כשהברית קודם חצות, והעיר משע"ת שמתיר רחיצה גם קודם הברית ע"ש סוס"ק ט"ו. הנה למעשה יראה מהפוסקים דמותר רק אחר חצות ומטעם י"ט דילי' הוא, וכיון שהטעם משום יום טוב דיליה א"כ גם נעילת הסנדל ורחיצה מותר, דאם התרנו אכילה החמורה מכ"ש הני - ומה דמוזכר בשע"ת רחיצה לפני המילה גם קודם חצות הלא טעמו בצידו משום נקיות המצוה - ומה שעושים לפעמים המילה קודם חצות, הלא טעמו פשוט משום דין זריזין מקדימין לעצם מצות מילה שאין עליו להפסיד מפני התענית".

ב. פדיון הבן.

1. האלף לך שלמה (או"ח סי' שמ"ט) – "אשר שאל בפדיון הבן שחל יום ל"א בשבת וביום א' הוי ט"ב אימתי יעשה פדיון הבן לפי שראה בספר גור אר' יהודה חיו"ד סי' קט"ז שיש לפדותו בלילה אחר ט"ב. תשובה. לדעתי נראה דלא כספר הנ"ל רק לעשותו סמוך ללילה ולברך שהחיינו כי עיקר הדבר דאין לברך שהחיינו בין המצרים הוא מחומרת האחרונים והם עצמן כתבו דבפדיון הבן אין להחמיץ המצוה ולא הברכה ... ומעולם לא שמענו שבפדיון הבן תוך ל' או תוך יב"ח לא יעשה פדיון הבן או לא יברך שהחיינו ובע"כ כיון דהתם המצוה רק עליו לא משגחינו במה שמברך שהחיינו א"כ ה"ה נמי אם הוי תוך שבעה מותר לעשות פדיון הבן ומכ"ש בט"ב כל דהמצוה מוטלת רק עליו מברך שהחיינו אף דהוא אבל ... ולכך יעשוהו סמוך לערב ויברך שהחיינו והסעודה יעשה בלילה כפרט בשנה זו דחל בעשירי ודאי דמותר לו לעשות כן כנלפענ"ד פשוט ונכון".

2. מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק ל"ח) – "י"א שה"ה אם חל פדיון הבן בט"ב שנדחה נקרא ג"כ אצלו יום טוב והאב והכהן א"צ להשלים התענית ומ"מ אינו מותר לעשות הסעודה שאין מצות הסעודה דוחה התענית וכן"ל לענין בעל ברית ודוקא כשחל פדיון הבן בזמנו שחל יום ל"א שלו בו ביום אבל שלא בזמנו ואפילו היה יום ל"א בשבת דאעפ"כ הוא שלא בזמנו צריכין להשלים".
3. דעת תורה (סי' תקנ"א על סעי' י"ז, ע"ש בהג"ה) – "וע"ע במג"א [שכתב דטעם האיסור לומר שהחינו הוא משום דהוי זמן פורענות, אבל אין הטעם משום אבילות, דלא מציינו שאבל אסור לברך שהחינו]. ועי' ט"ז סי' תרע"א סק"ח בשם ר"מ מינץ [דאם אבל מתפלל בביהכ"נ בערב חנוכה, ידליק אחר הנרות משום שהחינו]. ועתשו"נ גו"ב מ"ת חא"ח סי' קמ"א [שכבר ציין לדברי ט"ז בשם מהר"מ ומג"א הנ"ל], וכתב לחלק בין בציבור לביחיד, [דבהכי אמנם קאי מהר"ם מינץ הנ"ל, וכתב דפשוט הוא דהט"ז קאי בציבור, אבל בביתו יברך שהחינו]. ובה נדחה מ"ש בשו"ת גור ארי' יהודא חיו"ד סי' קט"ז דאין לעשות פדה"ב בט"ב משום שהחינו, [ומ"ש בשו"ע כאן דעל פדה"ב אומר שהחינו, היינו רק בין המצרים, אבל בט"ב עצמו לא ע"ש]. דכולם אבילים, [כלומר דמכיון שכולנו אבילים בט"ב הוי כמו ביחיד, וכמש"ל עה"ג סעיף א' מהטור יו"ד סי' שע"ט ושו"ע שם סעיף ד' דאם כולם אבילים לא מיקרי פרהסיא ע"ש]. וראיתי בספר א' שהאריך לדחות דברי גוא"י הנ"ל, וגם הוא לא ראה דברי הנ"ב [הנ"ל לחלק בין בציבור לבין יחיד וכן"ל]. ועי' מג"א סי' תקס"ח סק"י [שכתב בזה"ל: ועמ"ש סי' תקנ"ט וביו"ד סי' ש"ה בש"ך סקי"ב שכ' אם חל פדיון הבן ביום תענית צבור נוהגין לפדות ביום התענית ולעשות הסעודה בלילה וכו' עכ"ל].
4. שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות י"א, מבית לוי ח"ג עמ' נ"ד אות י"ב) – "בפדיון הבן שחל יום ל"א בשבת - ויום אח"ז ט' באב שנדחה - עיין להגאון מהרש"ק באלף לך שלמה סי' שמ"ט דמייתי מס' גור ארי' חיו"ד סי' קט"ז לפדות במוצאי ט' באב - והגאון מהרש"ק פסק דיעשה ביום סמוך ללילה ומשום שהחינו אין חשש כיון דכך המצוה, אעפ"י שט"ב חמור מבין המצרים לענין שהחינו, ובפרט בשנה שחל בעשירי באב - ומש"כ הגאון לפ"ז סמוך לערב הוא מהיות טוב, אבל מעיקר הדין לפי זה גם לפני זה מותר ויעשו הסעודה בלילה אח"כ - והלום ראיתי בדעת להגאון מהרש"ם סי' תקנ"א סי"ז פסק נמי דמותר לעשות הפדה"ב בט"ב באב עצמו".
5. אוצר פדיון הבן (פרק י"ז הע' כ"ז) – "האלף לך שלמה ... והנה צ"ע אם ראוי לנהוג כן, דהגם שכפי המבואר לעיל, הרבה פוסקים מחולקים בזה, מכל מקום כיון שלא נחתי להדיא בדין זה, ונמצא אם כדבריהם גם בזה יהיה שיהוי המצוה רב כדי יומיים אחר הזמן הראוי, ולכן כדי שלא להשהות המצוה יותר מדאי, אולי ראוי לנהוג כדבריו. וכפי שיבואר לקמן בשאר תענית ציבור דעות הפוסקים לנהוג כן, אפשר דבזה נמי יש לנהוג כן. אך אפשר דמטעם דשהחינו, צריך גם כאן לעשות הכל רק בלילה. וראוי לשאול דעת מורה צדק. והגרש"ז אורבאך שליט"א [זצ"ל] אמר לי דאין חילוק בין ט' באב נדחה לשאינו נדחה, ופשוט נמי דאין להקדים הפדיון לערב שבת אף אם עברו כ"ט י"ב תשצ"ג".
6. מראי מקומות – וישמע משה (פר' מסעי תשפ"ב אות א'), גם אני אודך (וישמע משה פר' דברים תשפ"ב עמ' ד').

יד] בר מצוה: מי שנעשה גדול בי' אב - בת"ב שנדחה.

א. מיקל: אין צריך לצום.

1. אבני נזר (או"ח סי' תכ"ו) – "אך לדעת הפוסקים שאנחנו בני אשכנז נגזרים אחריהם שסוכרים דנוהג דברים שבצנעא שפיר הטעם מצד תשלומין".
2. הגרש"ז צ"ל (שלמי מועד עמ' תק"א) – "דנראה לומר שמי שנעשה גדול בי' אב בשנה שט' באב חל בשבת, פטור מלצום, כיון שהצום נקבע לט' באב, ואע"פ דעיקר הפורענות היה בי' אב, מ"מ תקנת חז"ל להתענות בשנה זו שהצום חל בי' אב".
- א) עי' הגרש"ז צ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ג הע' י') – "אמר רבנו דהסברא נוטה יותר דפטור, משום דתענית נדחה היא בגדר תשלומין, אולם למעשה לא הכריע בזה".
3. קנין תורה בהלכה (ח"ג סי' ע"א, ח"ד סוף סי' ס') – "ויוצא מזה דפסקם של הני גאוני בתראי ברור וקים דקטן שנתגדל בט"ב שנדחה אין עליו חיוב להתענות".
4. אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ו, עי' הליכות אבן ישראל מועדים ח"א עמ' שט"ו אות ט', עמ' שע"ז סעי' י"ז) – "ולפי"ז נראה דקטן שנעשה גדול ביום ת"ב הנדחה, בתענית ודאי פטור כיון דהדין חענית הוא מדין תשלומין, וכיון דבעיקר היום היה קטן לא נתחייב בתשלומין, משא"כ בדיני אבילות כיון דהוא חיוב עצמי, בודאי יש לו חיוב ככל ישראל, אף אי לא היה מחויב מעיקרא מדין חינוך כגון שאין לו אב למאן דס"ל דאז ליכא עליו דין חינוך לפני שנתגדל".
5. משנה הלכות (ח"ח סי' ש"כ).

ב. מחמיר: צריך לצום.

1. מהרש"ם (ח"ג סי' שס"ג) – "בנ"ד י"ל דשפיר נדחה ופטור מדינא אך כיון דגם קודם שנתמלא ונעשה בן יג"ש הרי חייב משום חינוך א"כ לא נדחה לגמרי. ומבואר ברש"י סנהדרין מ"ז ב' ד"ה הואיל ונדחו דהיכא דלא נדחה לגמרי ל"ש לומר הואיל ואידחי אידחי וה"נ בזה. ובגוף הדבר אם יום הנדחה הוא רק תשלומין לט"ב נראה דגם להקל קיי"ל דהוי רק תשלומין. שהרי בס' תקנ"ט מבואר דבעל ברית אינו מתענה ביום הנדחה משא"כ בט"ב עצמו".
2. דברי מלכיאל (ח"ה סי' ק"ל) – "אך העיקר שצריך להתענות כי כן היתה התקנה מתחילה שאם יחול ט"ב בש"ק יתענו למחר. דבאמת יש סוכרים שעיקר התענית הוא בעשירי".
3. צפנת פענח (וורשא סי' מ"ד, עי' דווינסק ח"ב סי' ל"ב) – "במקום שא"א בט' עבדי ביי".
4. ציץ אליעזר (ח"ט סי' כ"ז) – "לכן לפענ"ד אין לפטור את הקטן שהגדיל מלהתענות ביום התענית ט"ב שנדחה, אם לא שיש סיבה מיוחדת כגון שהוא רזה ודל ויש חשש שיזיק לבריאותו, דבכה"ג מציינו שמתירים בנדחה גם השבוי והגרע"א לגבי חולי קצת וכדומה כמובא בביאור הלכה בס' תקנ"ט שם, ובכה"ח ס"ק ע"ה. עיין שם".
5. אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שפ"ד) – "תשובת ציץ אליעזר ... אמר רבינו זה דברים תמוהים ... והדגיש רבינו דלא מסתבר להגיד שעשירי הוא תשלומים לתשיעי, דלמה יקבעו בדרך עיקר וטפל, דהלא היו יכולים חז"ל לגמרי לפטור באותו שנה. ורואים

- שאינן זה ענין של תשלומים, דהלא סתם איש, שהיה חולה בט' באב, ולא היה יכול להתענות, לא חייבו להשלים בעשירי. אלא מוכרח שזה תקנה חדשה ועצמאית".
6. באר משה (ח"ה סי' כ', סי' כ"א) – "חייב להתענות מעיקר הדין".
7. להורות נתן (ח"ה סי' ל"ו, ס' זכרון עיונים בתענית ח"ב עמ' תשכ"א) – "ולדינא נראה דקטן שהגדיל ביום העשירי חייב להתענות, דלא מצינו בפוסקים שהתירו בזה, וגם לא מצינו שיאמרו בהדיא שהוא רק בגדר תשלומין...".
8. שבט הלוי (ח"ד סי' ע"ב אות ב', ח"ו סי' ע' אות י"ג, מבית לוי חי"ג עמ' נ"ה אות י"ג, בענייני בין המצרים עמ' ג' אות י"ב) – "לענין קטן שנעשה בן י"ג בעשירי באב ובשבת שהי' ט"ב עדין קטן אם חייב להתענות או נימא דתענית יום ראשון רק בגדר תשלומים וכיון שלא הי' חייב בעיקר אינו חייב בתשלומים. עיין בתשובת אבני נזר או"ח סי' תכ"ו שנוטה להקל שא"צ להתענות, אבל כתבתי בשו"ת שבט הלוי ח"ד סי' ע"ב אות ב' דהעיקר בזה כהגאון מהרש"ם ח"ג סי' שס"ג דחייב דכיון דחכמים קבעוהו לתענית צבור מעיקרא כך קבעו לכל מי שחייב במצות יע"ש - וכך ראיתי מובא בשם תשובת דברי מלכאל - וע"ע לקמן סימן ע"א בזה".
9. עי' קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ז) – "בחור שנעשה בר מצוה י' באב יש לו לצום בט"ב שנדחה אם יכול".
10. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ב) – "שאלה: קטן שנעשה בר מצוה ביום א' שחל בו ת"ב נדחה אם צריך להתענות. תשובה: צריך".
- א) עי' הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה רצ"ז) – "שאלה: קטן שיהא בן י"ג ביום י"א באב, ות"ב חל בשבת ונדחה ליום א' אם חייב לצום, וכן בשאר צומות. תשובה: כן".
- ב) לכאורה הגר"ח זצ"ל הבין השאלה אם הקטן יהא בן י"ג ביום י' באב (ולא ביום י"א באב). וע"ע.
11. ט' באב שחל בשבת (פרק ח' סעי' כ"ט) – "רוב הפוסקים מתענה".
12. אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' י"ט) – "נער שחל בר מצוה בי' באב והוא תשעה באב שנדחה, חייב בכל פרטי הענויים".

ג. מראי מקומות – חינוך הבנים למצוות (ששכ"ה, הע' קמ"ז), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סעי' ו'), קרא עלי מועד (פרק י' סעי' ו').

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ג') – "קטן שהגדיל בתשעה באב שנדחה, יש לו להחמיר ולהתענות אלא אם כן הוא כחוש וחלוש, אך אם חש בטוב עליו להתענות, משום דאף אם ננקוט שהתענית הנדחה הוא כתשלומין ליום האתמול, מכל מקום הרי הטילו חז"ל תענית על הציבור ביום זה, ואין לו לפרוש מהציבור בתעניתם".
- הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ז אות ד') – "קטן שהגדיל בי"ח תמוז שחל ביום ראשון, אף שבי"ז שחל בשבת היה עדיין קטן, יש לו להחמיר ולהתענות, אלא אם כן הוא חלוש (שאו יש להקל)".
- הגריש"א זצ"ל (אוצר בר מצוה עמ' תקצ"ה אות נ"ב) – "תשובה: קטן והגדיל בת"ב שנדחה יש לו להחמיר ולהתענות אא"כ הוא כחוש וחלוש, אך אם חש בטוב עליו להתענות, משום דאף אם ננקוט שהתענית הנדחה הוא תשלומין ליום האתמול מכל מקום הרי הטילו חז"ל תענית על הציבור ביום זה ואין לו לפרוש מהציבור בתעניתם".
2. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ס"ה, עי' מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' מ"ב) – "אם הוא חלש רשאי שלא להתענות אלא תענית שעות כאשר יוכל שאת, אבל יולדת שהיא פטורה מלהתענות אפילו בתשעה באב כל שלשים יום ללידתה".
3. דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ס"ה) – "נער או נערה שנעשו בני מצוה בתשעה באב נדחה, כלומד בי' אב, חייבים להשלים, אך אם קשה עליהם התענית יש להקל להם שלא ישלימו התענית ויאכלו לאחר מנחה גדולה, ובפרט אם עדיין לא הביאו ב' שערות, ויזכרו להבדיל מקודם".
4. נטעי גבריא (בר מצוה פרק כ"ב הע' ג', פרק כ"ח סעי' ה') – "קטן שהגדיל בת"ב שנדחה, דהיינו שחל ת"ב בשבת ונעשה בר מצוה ביום א', לכתחלה יש להתענות, אבל בחלוש או חולה קצת יש להקל".
5. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ו סעי' ט') – "מי שהיה קטן ביום שבת ט' באב, ונעשה לבר מצוה במוצאי שבת ליל התענית, [דהיינו שנולד בי' אב, ובמלאת שלש עשרה שנה ויום אחד נעשה לבר מצוה בליל י' באב], יש אומרים שכיון שהיה פטור מהתענית בשבת, אחר שטרם הגיע לבר מצוה, פטור מלהתענות ביום א', ויש אומרים דמאחר ובליל י' אב נעשה חייב במצוות, צריך להתענות. [ילקו"י תפלה כרך א עמוד תקפד]".

ד. הבדלה.

1. נטעי גבריא (בר מצוה פרק כ"ח סעי' ט"ו) – "קטן שהגדיל בת"ב שחל יום א', יש לצדד שא"צ להבדיל במוצאי ת"ב, אך י"א שכדאי לחייבו בהבדלה".

טו. סעודה המפסקת: סעודה שלישית.

א. בשר ויין.

1. מיקל – מחבר (סי' תקנ"ב סעי' י'), "אם חל תשעה באב באחד בשבת, או שחל בשבת ונדחה לאחר השבת, אוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו", פוסקים.
- א) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' ער"ה שאלה ל"א) – "שאלה: השו"ע פסק שת"ב שחל ביום ראשון, בשבת בסעודה שלישית שזה סעודה מפסקת מותר לאכול בשר ולשתות יין. האם זה אף למי שאינו רגיל כך כל שבת. תשובה: בשבת הכל מותר וגם אם לא רגיל כל שבת".
2. רמ"א (סי' תקנ"ב סעי' י') – "מיהו צריך להפסיק מבעוד יום".
- א) מ"ב (סי' תקנ"ב ס"ק כ"ד) – "מבעוד יום. היינו קודם שקיעה. ונכון להודיע זה להמון שלא יטעו שהוא כשאר שבת".
- ב) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח סוף אות ער"ד) – "תזכירם שצריכים להפסיק לאכול מקודם שקיעה".

3. מראי מקומות.

(א) רוקח (סי' ש"ב), הו"ד בשבולי הלקט (סי' רס"ו) – "אבל אני יקר מצאתי בה"ג בפירוש שחייב להפסיק לסעודת ט' באב משש שעות ולמעלה בשבת שלא יאכל בשר ולא ישתה יין אבל קודם שש שעות מותר. אבל בשר מליח ויין מגיתו כל היום כולו אסור".

(ב) מג"א (סי' תקנ"א ס"ק ל"א) – "ובהג"מ כתב מהרא"ק הניח לבניו הקטנים לאכול בשר בערב ת"ב שחל בשבת אחר חצות עכ"ל משמע דס"ל דלגדולים אסור ולקטנים מותר".

(ג) א"ר (סי' תקנ"א ס"ק כ"ד) – "כתב מג"א [ס"ק לא] וזה לשונו, ובהגהות מנהגים [לר"א טירנא, ט' באב אות נט] כתב, מהרא"ק הניח לבניו קטנים לאכול בשר בערב ט"ב שחל בשבת אחר חצות עכ"ל, משמע דס"ל דלגדולים אסור ולקטנים מותר, והא דכתב בשבת משום דמעשה היה בשבת שנשאר להם מסעודת שחרית, עכ"ל מג"א. משמע שהבין דמעשה היה בשבת חל בערב ט' באב, והוא דחוק דיהא אסור לגדולים נגד מנהגינו בסימן תקנ"ב סעיף ו'. ועוד קשה דבהגהות מנהגים כתב נמי בשם מהר"ש, ולקמן [סי' תקנ"ב ס"ק יג] יתבאר דמהר"ש מתיר אף לגדולים, גם בלאו הכי פירושו דחוק. אלא נ"ל פירוש הגהות מנהגים בשבת שחל בט' באב, והתיר בערב ט"ב בערב שבת לקטנים אחר חצות, כיון שיש קצת קדושת שבת אחר חצות".

ב. דרך אכילה.

1. מחמיר, ישב בדאבון נפש.

(א) רוקח (סי' ש"ב) – "שאלתי איך מנהג לרבתי שברומי לנהוג בשבת שחל להיות ט' באב בתוכה או באחד בשבת אוכלין בשר בשבת ושותין יין בסעודה המפסקת. ואם צריך לשנות משלחנו ולישב כשאר ימות השבת או לאו. והשיב והורה אם חל להיות בשבת התירו לנו הגאונים לאכול בשר בסעודה המפסקת וגם לשתות יין מפני כבוד שבת ועונג. ואין צריך לשנות משולחנו בשבת. ובלבד שיש לו לישב בדאבת נפש שלא ינהג בשמחה".

(ב) הו"ד בשבולי הלקט (סי' רס"ו).

(ג) מג"א (סי' תקנ"ב ס"ק ד') – "ומ"מ ישב בדאבת נפש שלא ינהוג בשמחה (רוקח וש"ל) ולכן לא ישב בסעודת חברים".

(ד) ח"א (כלל קל"ו סעי' א') – "ומכל מקום לא ישב בסעודת חברים. ולא ינהוג בשמחה אלא בדאבון נפש".

(ה) מ"ב (סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג) – לשונו מובא לקמן.

(ו) ערה"ש (סי' תקנ"ב סעי' י"ב) – "ומ"מ לא ינהוג בשמחה כבשאר שבתות ולא ישב בסעודת חברים".

(ז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ה) – "somber, not festive, mood".

(ח) ולכן לא ישב בסעודת חברים.

1) מג"א (סי' תקנ"ב ס"ק ד') – לשונו מובא לעיל.

2) ח"א (כלל קל"ו סעי' א') – לשונו מובא לעיל.

3) קיצור שו"ע (סי' קכ"ה סעי' א') – "אך לא ישב אז בסעודת חברים".

4) ערה"ש (סי' תקנ"ב סעי' י"ב) – לשונו מובא לעיל.

5) מ"ב (סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג) – לשונו מובא לקמן.

6) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ב אות י"ג).

7) ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' קס"ה).

ט) מי שרגיל בכל שבת לסעוד סעודה זו עם חבריו: שלא יהא אבילות בפרהסיא.

1) מיקל – הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קפ"ז, עמ' קמ"ח), ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' קס"ה).

2) לאכול ביחד בבית הכנסת, יש להחמיר – שבט הלוי (מבית לוי על בין המצרים עמ' מ"ב אות י"ד, "מי שנוהג לסעוד סעודה שלישית בביהמ"ד עם קהל, לא ישב עמהם בשבת זו, רק יאכל בבית עם בני ביתו"), ג' שבועות (ארטסקרול, ריש עמ' קס"ו).

3) מראי מקומות – מ"ב (סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג, לשונו מובא לקמן).

2. ולכו"ע מותר לאכול עם ב"ב.

(א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ה סעי' א').

(ב) מ"ב (סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג) – "והנה אף דכתב המחבר כסעודת שלמה מ"מ ישב בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה ולכן לא ישב בסעודת חברים [מ"א] בספר בכור שור חולק ע"ז ודעתו דמי שרגיל בכל שבת לסעוד סעודה זו עם חבריו ומיודעו ומונע בשבת זו הו"ל כאבלות פרהסיא. ולכו"ע מותר לאכול עם ב"ב ויכול לברך בזימון כיון שהוא שבת [א"ר]".

(ג) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ב אות י"ג).

3. אם השאלה על כל השבת [שנכלל בדברים שבצנעה], או השאלה רק על סעודת המפסקת [מדין סעודה המפסקת].

(א) רק על סעודת המפסקת.

1) נראה מכל המקורות (עי' לעיל).

(ב) על כל השבת.

1) קובץ הלכות (פרק כ"א סעי' ב', הע' א') – "לא ינהג בשמחה בשבת זו כבשאר שבתות ולא ישב בסעודת חברים. [ואע"ג דנקט המחבר 'סעודה המפסקת', בספר תניא רבתי (סי' נט) משמע דה"ה בשאר סעודות, וסעודה המפסקת לרבנותא נקטיה, וכ"מ בבגדי ישע (סי' תקנ"ב בט"ז סק"ג, סי' תקנ"ג סק"ז) דה"ה בשאר סעודות שייכא הך דינא לישב בדאבון נפש]".

א. מש"כ בשם התניא רבתי, יש לדון.

2) יד בבין המצרים (פרק כ"ב סעי' ה').

4. מראי מקומות.

(א) הגרח"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ב אות ד') – "שאלה: כתב השו"ע (סימן תקנ"ב סעיף י) מעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו. ע"ש. מכל מקום כתב הרוקח שישב בסעודה בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה. והביאו המ"ב (סימן תקנ"ב ס"ק

(כג). וקצת קשיא לי במה שכתב לישב בדאבון נפש, דהא אין לנהוג אבילות בשבת בפרהסיא, דהא אוכל כסעודת שלמה וכן שר זמירות ומברך בזימון כדלקמן, ואם ישב בדאבון נפש הוי כאבילות בפרהסיא. ושמא מיירי שאבלו בלבו וצהלתו על פניו, וכבכל שבת, אלא שבלבו יצטער על החורבן. וצ"ע. אנא יבאר לן רבינו. תשובה: אין זה פרהסיא."

ג. זמירות בשבת.

1. מיקל.

(א) אג"מ (או"ח ח"ד סי' קי"ב אות א') – "בדבר זמירות בשבת חזון להזמירין בכל שבת ודאי רשאיין גם בשבת חזון ואף להאין נוהגין מסתבר שאין לאסור כיון שעכ"פ הוא לכבוד שבת כמו שאף שאין נוהגין לאכול בכל שבת בשר בסעודה שלישית מותרין לאכול אף בשבת ערב תשעה באב וכ"כ נראה גם לענין זמירות כיון שהוא ענין כבוד שבת אף שאין רגיל בכל שבת אין לאסור".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות י"ב) – "שרים זמירות שבת כרגיל בכל הסעודות כולל בסעודת שלישית".

(ג) הגר"ח זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י"א) – "בשבת שחל בו ט' באב האם מותר לשיר ולזמר בסעודה שלישית יותר מהרגיל. והשיב וז"ל, כן, ואפי' אחרי שקיעה".

הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"א אות ג') – "שאלה: האם בשבת שהוא ערב תשעה באב, מותר לשיר בסעודה שלישית זמירות של שבת, שאינו רגיל לשיר בשאר שבתות השנה בדרך כלל. תשובה: כמו כל שבת".

(ד) ט' באב שחל בשבת (פרק ו' סעי' כ"ט) – "מותר לשיר בסעודה זו זמירות שבת אפילו אינו רגיל בהן בשאר שבתות".

(ה) פסקי תשובות (סי' תקנ"ב אות ט') – "וכן המנהג לזמר זמירות ותשבחות כמו שרגילין בכל סעודה שלישית, ומברכין ברהמ"ז לפי השקיעה ושותים כוס של ברהמ"ז, וממשיכים בקדושת שבת בלא לנהוג שום מנהגי אבילות עד זמן מוצ"ש. ומנהג כמה קהלות להאריך בשירות ותשבחות דסעודה ג' לאחר שקיעה"ח כבכל שבת".

(ו) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ה).

2. מחמיר.

(א) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' כ"ה) – "ומותר לומר כל סדר הזמירות כפי שרגיל אך נראה שלא ישיר אלא יאמר דרך אמירה".

3. מראי מקומות.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו הע' ל"ג) – "ולענין זמירות בסעודת השבת הורה לתלמידי הישיבה שכל הזמירות הקבועות בסדורים ורגילים לזמרם בשאר שבתות השנה, יזמרו גם בשבת זו בלי שינוי, אף בסעודה שלישית, אבל שירים אחרים לא".

(ב) אור לציון (ח"ג סי' כ"ח סעי' ד') – "יש לסיים סעודה שלישית לפני שקיעת החמה. ואף שמותר לשיר ולזמר זמירות אף בתשעה באב שחל בשבת ואף בסעודה שלישית, מכל מקום אין לזמר אלא עד השקיעה, אבל לאחר השקיעה אין לשיר ולזמר".

(ג) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י"ד) – "האם מותר לזמר זמירות בסעודה שלישית. והשיב דמותר, אבל לא לעבדיק".

ד. מים אחרונים אחר שקיעה.

1. הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ב אות ה') – "שאלה: בתשעה באב שחל ביום א', ומברכים ברכת המזון של סעודה שלישית אחר השקיעה, האם יטלו ידיהם למים אחרונים. תשובה: רק האצבעות".

2. דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' כ"ז) – "וייש להזהר לברך גם ברכת המזון לפני שקיעת החמה דאחר השקיעה יכנס בשאלה על נטילת מים אחרונים. ועל כל פנים יטול ידיו למים אחרונים לפני השקיעה, ואם איחר, יכול ליטול גם אחר השקיעה".

3. פסקי תשובות (סי' תקנ"ב אות ט', הע' ל"ה) – "ואם מברכין ברהמ"ז לאחר שקיעה"ח יטלו מים אחרונים, ויברכו בזימון ועל הכוס שהרי ממילא אין שותין הכוס. [ט"ב שחל בשבת להר"צ כהן במילואים בסוה"ס (דהברהמ"ז נגרר אחר השבת וכדחזינן שאומרים 'רצה' (ונחם פשוט שא"א אף שכבר לילה) וט"ב שחל ביום א' להגר"ש דבליצקי ועיי"ש דמ"מ לכתחילה יש לברך לפני השקיעה דיש חששא בהא דנטילת מים אחרונים]".

4. לענין מים אחרונים בת"ב - עי' סי' תקנ"ד, לשיטות ומראי מקומות.

ה. לברך בזימון.

1. לברך בזימון.

(א) א"ר (סי' תקנ"ב ס"ק י"ד) – "ונראה דדין מזמנין בסעודה המפסקת שאחר מנחה כיון שהוא שבת, וכ"מ בתניא [סי' נט] במסקנתו".

(ב) פמ"ג (סי' תקנ"ב א"א ס"ק י"ד) – "ויזמנו בסעודה שלישית בשבת, עיין אליה רבה אות (י"ג) [י"ד]".

(ג) מ"ב (סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג) - לשונו מובא לעיל.

(ד) מחנה חיים (תורת חיים ס"ק י"ב בשם אביו).

(ה) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' כ"ה).

(ו) עי' דברי שלום (מזרחי, ח"ד סי' ע"ח) – "תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון או שחל ביום ראשון, נהגו בסעודה שלישית (המפסקת) בשבת לזמן וכדמשמע מהטור והשו"ע, והמחמיר לא לישב לאכול ביחד ג' כדעת רבינו משולם תע"ב".

(ז) פסקי תשובות (סי' תקנ"ב סוף אות ט') - לשונו מובא לעיל.

ו. לברכת ברכת המזון קודם שקיעה.

1. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ט) – "שאלה: כשחל ת"ב במוצ"ש אם צריך לברך ברכהמ"ז קודם השקיעה. תשובה: לא שמענו".

2. תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ט"ו) – "כשאוכל שלש סעודות האם יש ענין לברכת המזון קודם שקיעה. והשיב דאין כאן ענין".
3. פסקי תשובות (סי' תקנ"ב אות ט', הע' ל"ה) – לשונו מובא לעיל.
4. מראי מקומות – דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' כ"ז, לשונו מובא לעיל).

ז. מראי מקומות.

1. הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ב אות ו') – "שאלה: האם בסעודה שלישיית דשבת חזון [ערב תשעה באב], אפשר לאכול בכלים חד-פעמים, כדי שלא יצטרך לרחוץ ולנקות את הכלים. או שמא יש בזה משום חסרון כבוד שבת לאכול בכלים כאלה. תשובה: כרצונך".
- הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ג אות ז') – "שאלה: ראיתי דסבירא ליה למרן שליט"א דשרי להשתמש בכלים חד-פעמים בסעודות השבת (הובא בספר עלינו לשבח שמות עמוד תקל). ע"כ. ולכאורה קשיא לי דהא אם יגיע המלך לביתו של אדם, פשיטא דלא יכבדהו בכלים חד-פעמים אלא יגיש לו בכלים יקרים אף על פי שאחר כך יטרח בנקיון הכלים ובשטיפתם. תשובה: אין בזה שאלה".

טז | הכנה משבת לתשעה באב.

א. לאכול ולשתות יותר מהרגיל בסעודה שלישיית בשבת.

1. מיקל, גם אם כוונתו כדי להקל עליו הצום – קנה בשם (ח"ב סי' י' אות ח'), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ל"ד אות י"ז, ח"ג פרק ע' אות ו'), ששכ"ה (פרק כ"ח סעי' ע"ז [דפו"ח, סעי' פ"ה]), ט"ב שחל ביום ראשון (פרק ו' סעי' כ"ו), מחזה אליהו (ח"א סוף סי' נ"ז), ארחות שבת (פרק כ"ב סעי' קפ"ה), "ערב תשעה באב שחל להיות בשבת מותר לאכול ולשתות יותר מהרגיל בשאר שבתות אף שניכר הדבר שעושה כן משום התענית שלמהר"י), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ה), פסקי תשובות (דפו"ח סי' ר"צ סוף אות ד').
- א) אמנם, שלא לומר ע"מ כן אוכל – הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ל"ד אות י"ז, ח"ג פרק ע' אות ו'), ששכ"ה (פרק כ"ח סעי' ע"ז [דפו"ח, סעי' פ"ה]), ט"ב שחל ביום ראשון (פרק ו' סעי' כ"ו), קרא עלי מועד (פרק ו' סעי' י"ב), ארחות שבת (פרק כ"ב סעי' קפ"ה), "אמנם אין לומר בפיו שעושה כן משום התענית", ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ה), פסקי תשובות (דפו"ח סי' ר"צ סוף אות ד').

- ב. קלי צום: האם מותר ליטול בשבת טבילות כדי להקלת הצום ביום ראשון.
1. עי' לקמן.

ג. הביא ספר קינות לבית הכנסת.

1. מחמיר, אא"כ לומד בהם קצת ביום.
א) מסגרת השלחן (סי' ככ"ה בלחם הפנים).
ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ל"ד אות י"ז, ח"ג פרק ע' אות ו').
ג) ששכ"ה (פרק כ"ח סעי' ע"ז [דפו"ח, סעי' פ"ה]), פרק ס"ב סעי' מ"א – "לא יביא את נעלי-תשעה-באב לבית-הכנסת בשבת, וגם את ספר הקינות לא יביא לשם, אלא אם כן יעיין בו מעט, בבית הכנסת, בעוד יום".
ד) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ט"ו, על בין המצרים עמ' מ"ב אות ט"ז).
ה) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' י', סעי' ל"א, סעי' ל"ב).
ו) הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ב) – "שאלה: אם מתר להביא קינות במוצ"ש קודם צה"כ, או יש לאסור משום הכנה. תשובה: אם יעיין בזה קצת קודם הלילה".
ז) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ט') – "יש איסור הכנה להביא קינות לבית הכנסת, אך אם הוא אחר זמן לשי' הגאונים אין צריך לחשוש לשי' ר"ת לאיסור הכנה, ואפי' אם מחמיר כל לשי' ר"ת".
ח) ט"ב שחל ביום ראשון (פרק ו' סעי' ל"ה, ט' באב שחל בשבת פרק ו' סעי' ל"ד, ערב פסח שחל בשבת פרק כ"ב הע' א').
ט) בעל מאור השבת (אות נ"א).
י) נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ג סעי' ט') – "אסור לעשות שום הכנות כגון להביא קינות (חוץ אם יעיין בהם בשבת) ונעלי ת"ב לביהמ"ד במקום שיש עירוב אפי' בבין השמשות, דמלבד איסור הכנה אסור לעשות שום פעולות אבילות בשבת, וכן אין להפוך הספסלים קודם מוצ"ש".
יא) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סעי' ג').
יב) ארחות שבת (פרק כ"ב סעי' קפ"ז, הע' רפ"ה) – "ההולך לבית הכנסת מבעוד יום אין לו להביא עמו נעלי תשעה באב או ספר קינות. [וכדלעיל סעיף קפ"ג לענין הבאת מגילת אסתר לבית הכנסת. ולפי מה שהבאנו שם מהשע"ת יהיה מותר להביא ספר קינות בצינעא לבית הכנסת (במקום שיש בה עירוב מתוקן כדון) אם יעיין בו קצת דרך לימוד (שהרי מותר ללמוד בשבת זו ענייני מגילת קינות ושאר דברים הרעים המותרים בלימוד בט"ב, עיין רמ"א סי' תקנ"ג ס"ח)]."
יג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' ק"ע).
יד) הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' ח').
טו) פסקי תשובות (דפו"ח סי' ש"ב הע' קמ"ה).
טז) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ').

ד. נעלים: זמן להסיר נעלי עור.

1. רמ"א (סי' תרנ"ג סעי' ב') – "ואם הוא שבת חולצים לאחר ברכו מלבד שליח צבור שחולץ קודם ברכו".

2. להסיר הנעלים בבית בזמן השקיעה.

א) אור לציון (ח"ג סי' כ"ח סעי' ד') – "ומיד לאחר השקיעה בבין השמשות יש לחלוץ את נעלי העור שנועל, ויעשה באופן שלא נראה כחולץ מחמת התענית, וכגון שיחלוץ על מנת לנוח וכדומה".

ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' אות ט') – "המנהג להדר ולהסיר הנעלים בבית בזמן השקיעה".

3. אחר בין השמשות.

א) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות ע"ד ר) – "שאפשר להגיד להם לחכות עד אחר זמן הגר"א, רבינו פירט כעשר דקות, ואז יגידו המבדיל, וילבשו נעלי-בד בביתם, וילכו בהם לבית הכנסת. דלגבי איסור הוראת אבלות בשבת, יש להקל על זמן הגר"א ... שבעצמו כך עשה, התלבש נעלי-בד בביתו, ואז הלך לבית כנסת [ורק שחזקה עד זמן ר"ת עד שנסע במכונית]".

ב) הגריש"א זצ"ל (ששכ"ה פרק כ"ח הע' קע"ט [דפו"ח, הע' קפ"ט], שולחן שלמה סי' ר"צ ס"ק א' ד', הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ב) - לשונו מובא לקמן.

ג) שבת הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב הע' ב').

4. רק אחר ברכו.

א) שלמת חיים (סי' ש"מ, א"נ או"ח סי' ש"כ) – "או"ח (סימן תקנ"ג סעיף ב' בהגה): מיהו בחול נוהגים לחלוץ מנעלים קודם ברכו, ואם הוא שבת חולצים לאחר ברכו. והנה בזמננו שמאחרים להתפלל מעריב במוצ"ש מהו להמתין בחליצת המנעלים עד ברכו, דלכאורה כיון דעבר מזמן שקיעת החמה תלתא ריבעי מילא (שבת ל"ד ע"ב) הוי לילה, ואם הולך במנעלים קעביד איסור דרבנן. והשו"ע ע"כ איירי אם מתפלל מבעוד יום, דהלוא בחול אסור בנעילת הסנדל אף בבין השמשות (שם), ואיך קאמר שיחלוץ קודם ברכו [וכמו שהעיר במ"ב]. תשובה: כנראה דמעיקרא כך קיבלו תענית תשעה באב כשחל בשבת, שעכ"פ לענין נעילת הסנדל כל עוד שלא אמרו ברכו אינם חולצים מחמת קדושת תוספת שבת, משום דהוי דבר שבפרהסיא. שגם אבלים אינם מדקדקים לחלוץ תיכף בספק חשכה במוצ"ש, או בע"ש להמתין עד שיהיה לילה ודאי, והמנהג פשוט להיתר בע"ש בזה, והוא משום קדושת תוספת שבת לענין דבר שבפרהסיא".

ב) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ד אות ל"ז) – "תשכ"ה, ת"ב שחל בשבת מו"ר (שליט"א) זצוק"ל בא לביהכ"נ בבגדי שבת ונעלים אעפ"י שכבר בא כמה רגעים לאחר הזמן של יציאת השבת כמנהגנו, ולאחר ברכו חלץ נעליו אבל הבגדים השאיר עליו עד הלכו הביתה".

ג) שרגא המאיר (ח"ד סי' כ"ג).

ד) ששכ"ה (פרק כ"ח סעי' ע"ז [דפו"ח, סעי' פ"ה]).

ה) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ז) – "ונראה דבתשעה באב שחל להיות במוצ"ש מותר לילך בנעלים בבין השמשות שקודם מוצ"ש, דהא כתב הרמ"א דחולצים לאחר ברכו ומסתמא דאצל הרמ"א לא אמרו ברכו במוצ"ש בבין השמשות. ומסתברא דגם בזמן תוספת שבת שהוא לאחר צאת הכוכבים אין צריך עדיין לחלוץ מנעליו, ולכן לדעת מרן החזו"א שמתחילים להתפלל ערבית במוצ"ש מ"ה דקות אחר השקיעה והיינו עם זמן תוספת שבת, מותר עדיין ללבוש נעליו עד אמירת ברכו".

5. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ג סי' שנו"ו), עמק התשובה (ח"א סי' צ'), זה השולחן (ח"ב סי' תקנ"ט, לשונו מובא לקמן), מועדים וזמנים (ח"ז סי' רנ"ו).

א) אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שע"ה) – "מוזכר שבמוצאי שבת הציבור יחלצו נעליהם אחר ברכו, אבל אם יצטרכו לרחוץ ידיהם אחר שחולצים, שזה יגרום הפסק, מחמת רוב האנשים שרוצים לרחוץ וכדומה, אז יותר טוב שיחלצו מקודם".

ב) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קפ"ח) – "בנעילת הסנדל נוטה להחמיר גם בבין השמשות של מוצ"ש בת"ב שחל ביום ראשון או נדחה, וצ"ע".

ג) הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' שי"א אות כ"ב, מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ח [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: האם מותר לאחר סעודה ג' בשבת חזון [ערב ט' באב], להחליף הנעלי-עור של שבת לנעלי גומי או בד וללכת בהם לבית הכנסת, באופן שהולך מבעוד יום, דהא נהנה מהם גם עתה, או דילמא אסור משום מכין משבת לחול. תשובה: אין ראוי".

הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' שי"א אות כ"ג) – "שנעליו עשויות מגומי וכד' שמותר ללבושן בט' באב, ובאופן זה לא ניכר שמכין. וצריך עיון. יורנו רבנו. תשובה: אין לעשות כן".

ד) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י') – "מי שמקפיד שלא לעשות מלאכה עד ר"ת, מהו זמן להסיר המנעלים. והשיב דאם נוהגים כשי' ר"ת גם לקולא [והיינו דמתפלל מנחה עד זמן ר"ת] מסירים אותו בזמן ר"ת, ואם לאו מסירים אותו בזמן שי' הגאונים".

תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י"א) – "האם יש איסור להסיר המנעלים קודם שקיעה. והשיב דמותר אפי' אם אינו רגיל לילך בלא מנעלים בביתו, דהיום דיש רצפה ואנשים הולכים הרבה פעמים בלא מנעלים, א"כ אינו דרך אבילות. והוסיף דקודם שקיעה ראוי להסיר המנעלים. אבל ע"פ דין אין צריך להסיר מנעלים עד ברכו. [והרב שליט"א נוהג לילך לבית הכנסת בלא מנעלים]".

תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י"ב) – "האם צריך לומר ברוך המבדיל בין קודש לחול קודם שמסיר המנעלים. והשיב דלא צריך כיון דאינו איסור מלאכה, ואינו סתירה לכבוד שבת, דהא הרבה פעמים הולכים מנעלים".

ה. לפשוט בגדי שבת.

1. אחר ברכו מחליף בגדיו.

(א) מנהג חזו"א (זה השולחן ח"ב סי' תקנ"ט) - לשונו מובא לקמן.

2. אמר ברוך המבדיל אחר בין השמשות [צאת הכוכבים] ומחליף בגדיו בביתו.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ב) - "יש להורות לפשוט בגדי שבת ולחלוץ המנעלים חצי שעה לאחר שקיעת החמה, ואז ילבשו בגדי חול ונעלי הבד, אבל אין להביאם מבעוד יום לבית הכנסת לצורך הלילה, משום איסור הכנה".

(ב) אור לצינון (ח"ג סי' כ"ח סעי' ד') - "אבל אין צורך לפשוט את בגדי השבת בבין השמשות, אלא לאחר צאת הכוכבים".

(ג) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות א').

(ד) עמק התשובה (ח"א סי' צ').

(ה) זה השולחן (ח"ב סי' תקנ"ט) - "שאלה: ט"ב שחל במוצ"ש, שנוהגים בזה"ל ללבוש בשבת חזון בגדי שבת עפ"י הגר"א (במע"ר אות קנ"א) איך לנהוג בבגדי שבת שמלוכש בהם במוצאי שבת שהוא ליל ט"ב ומתי לפושטן. תשובה: הנה מבעו"י בודאי אסור לפושטן, דהא הטעם שאנו לובשין בגדי שבת בשבת חזון הוא כדי שלא יראה כאבילות בפרהסיא ומה לי כל השבת או מקצתה, אלא שגם ביהש"מ אסור לפושטן וללבוש בגדי חול ... ועוד דמשום איסור הכנה של לבישת בגדים אחרים לצורך חול יש לאסור דאין שבת מכין לחול ... והנה מנהג החזו"א זצ"ל היה שאחר שעונה ברכו מחליף בגדיו המעיל והכובע (וכחליצת המנעלים שהיא אחר ברכו), כן ראיתיו נוהג, זיע"א. אך תינה מר זצ"ל דהיה אפשר ליה, שהיה לו מנין בביתו, אך כו"ע דלא אפשר להו איך ינהגו. והנה להיות בשעת איכה וקניות מלוכש עדיין בבגדי שבת בודאי מכווער הדבר, דהא אפי' מר"ח אב ולהלן כתב הרמ"א בס' תקנ"א ס"א, דאין ללבוש בגדי שבת, ק"ו בט"ב גופא ... ולכן נ"ל דהדרך הנכונה היא לקבוע אז מעט יותר מאוחר תפילת מעריב, והציבור ימתינו בבתיהם ותיכף כשיחשיך יאמרו ברוך המבדיל ויחליפו הבגדים ויבואו לביהכנ"ס, אלא דאז צריכים כבר לבוא חלוצי נעל מדאמרו כבר ברוך המבדיל".

דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ל"ד) - "היות ואין מן הראוי להישאר מלוכשים בבגדי שבת בליל תשעה באב, לכן הדרך הנכונה ביותר היא, לקבוע תפילת ערבית בבית הכנסת לשעה מאוחרת יותר מכל מוצאי שבת, וכן נוהגים כהיום בבתי הכנסת של בני תורה, שקובעים אז תפילת מעריב כשעה אחר השקיעה, והציבור ישארו בבית עד שעת יציאת השבת כפי זמני הלוחות בכל מקום, ואז יאמרו ברוך המבדיל בין קדש לחול בלי שם ומלכות ויפשוטו את בגדי השבת ונעלי העור וילבשו בגדי חול וינעלו נעלי תשעה באב ויבואו לבית הכנסת, וכתב בנטעי גבריאל פרק צ"ד סעיף ה', שכן עמא דבר, ושם בהערות י"ד דכן ראה למעשה רוב גדולים בין באר"י ובין בחו"ל".

(ו) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ד סעי' ה', הע' י"ד) - "הדרך הנכונה לקבוע תפילת ערבית בבית הכנסת לזמן מאוחר יותר מכל מוצאי שבת, ואחר זמן יציאת השבת יאמרו ברוך המבדיל בין קודש לחול ויחלצו נעליהם ויפשוטו את בגדי השבת וילבשו בגדי חול ונעלי ת"ב ויבואו לבית הכנסת, וכן עמא דבר. [לא נתבאר בפוסקים מתי מחליפין את בגדי שבת אך מסתבר להחליפו אחר זמן מוצאי שבת לפני מעריב, וכן עמא דבר. ונתבאר לקמן בתשובה סי' י' באריכות, וכן ראיתי למעשה מנהג רוב גדולים בין באר"י ובין בחו"ל. ויזהר כשמחליף לבגדי חול שלא ילבש בגדים נקיים רק מה שלבשו בער"ש]".

3. אחר מעריב.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"א) - "אין צריך להסיר בגדי שבת קודם מעריב".

4. אחר ברכו.

(א) עי' שרגא המאיר (ח"ד סי' כ"ג) - "שיש חילוק בין בגדי שבת ממש כגון השטראמעל או רק בגדי שבת שהם עדיין מגוהצים, וע"כ שפיר הטעם שהשטראמעל הוא בגד שבת ממש וניכרים בהם בגדי שבת, דבלי טעם שהוא שבת או יו"ט וכדומה אינו לובש אותו הבגד, (ועי' בערוך השולחן סי' תקנ"א סעי' י"א), זהו אסור מעצם הדין וזהו אסור בת"ב מעיקר הדין, וע"כ תיכף אחר ברכו חולצין הנעלים וגם השטראמעל, אבל שאר בגדי שבת כגון האלאטעל וכדומה, בבגדים אלו כבר לבש כמה פעמים, רק אפשר שהם יותר נאה מבגדי חול, היינו שעדיין הגיהוץ ניכר בהם, זהו אינו אסור מעיקר הדין בת"ב, ומשום טירחא דצבורא להפסיק בין ברכו להחליף כל הבגדים וגם אינו כבוד הבריות להחליפם בפני קהל ועדה, לא רצו חכמים להחמיר עליהם, וע"כ המנהג שבאלו בגדים נשארים עד אחר בואם לביתם ומחליפם אז. כנלפע"ד ליישב המנהג ומנהג ישראל תורה הוא".

5. מראי מקומות - קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ד אות ל"ז, לשונו מובא לעיל), מועדים וזמנים (ח"ז סי' רנ"ו).

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע' סעי' ט') - "ובגדי שבת אין צריך להחליף עד צאת הכוכבים".

(ב) שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות א' ס"ק א') - "מתי יש לחלוץ המנעלים ובגדי שבת, אם לחלוץ בבית במוצ"ש ולבא לביהכנ"ס בבגדי חול, או רק לחלוץ המנעלים בביהכנ"ס כמבואר ברמ"א סי' תקנ"ג ס"ב ובגדי שבת אחרי התפילה. מסתימת הפוסקים משמע דאין קפידה ללבוש בגדי חול, ובפרט אם כבר חל לילה, דהקפידו רק על חליצת מנעלים לפני ברכו כיון דקדושת שבת עדיין נמשכת, וחליצת מנעלים סימן אבילות ממש, משא"כ חילוף בגדים, והרי לדעת הרמ"א אפילו בשבת זה גופא אין ללבוש אלא בגדי חול".

(ג) הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' שי"ג אות כ"ז, מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ח [לשונו מובא לקמן]) - "שאלה: בכל מוצאי שבת אני מוסר שיעור בס"ד כמחצית השעה ומעלה, לפני צאת השבת. והנה בט"ב באב שחל במוצאי שבת, יבואו אנשים לשיעור, וישארו בצאת השבת עם בגדי השבת בתפילת ערבית. האם מותר להם להתפלל עם בגדי השבת ערבית, לאחר שיחלצו נעליהם. [ואף שראיתי בפוסקים שיקבעו זמן התפילה כמה דק' לאחר צאת הכוכבים כדי שיוכלו להחליף בגדיהם בביתם, ויבואו לבית הכנסת עם בגדי חול. אולם קשה בעיני לבטל את השיעור מחמת שהוא ביטול תורה דרבים]. מה דעת מרן שליט"א. תשובה: מותרין".

(ד) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י') - "האם יש חילוק בזמנים אימתי פושט בגדיו, להסרת מנעלים. והשיב דאין חילוק".

ו. צאת הכוכבים של ר"ת.

1. מראי מקומות – מועדים וזמנים (ח"ז סי' רנ"ו ד"ה ומיהו, סוכת חיים ת"ב שחל להיות בשבת אות י', לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (סי' תקנ"ג אות ב'), מכתב מהגר"ח"ק זצ"ל (לר' רפאל האל, ר"ת רק לחומרא ולא לקולא), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סעי' ג'), הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' י"א).
- א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סוף ס"ק ט"ו) – "וגם הנוהגים לחומרא כר"ת לענין זמן מוצ"ש בכל ימות השנה, כיון דאין זה אלא בתורת חומרא, אין להם לנהוג כן לענין זה, אלא ינהגו מנהג ת"ב מיד לאחר חצי שעה".
- ב) חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ז) – "אדם שמחמיר בכל מוצאי שבת כר"ת, מותר לו לילך עם הנעלים בת"ב שחל במוצ"ש כיון שאצלו תוספת שבת עד לשעה זו".
- ג) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ח) – "שאלה: הנוהג במוצ"ש כזמן ר"ת אם ינהג כן בשבת שחל ט"ב, לענין חליצת נעלים והחלפת הבגדים. תשובה: אולי".
- ד) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ל"ט) – "בארץ ישראל שהמנהג מימות עולה לחשוב יציאת השבת כשיטת הגאונים שהוא בארבעים רגעים לאחר השקיעה ולא כשיטת רבנו תם וגם אין המציאות מתאימה לשיטת ר"ת, הרי הנוהגים כשיטת רבנו תם הם צריכים לנהוג בחליצת הנעליים והחלפת הבגדים כפי שיטת הגאונים וכפי זמן יציאת השבת הרגיל שבלוחות, אף שהם מחמירים עדיין בכל איסורי השבת, היות ואין בחליצת הנעליים ולבישת בגדי החול איסור גמור של חילול שבת אין להם על ידי האיחור להקל באיסורי תשעה באב של נעילת הסנדל. ורק יזהרו לרוקן מערב שבת את כיסי הבגדים של חול שילבשו, מכל חפצי מוקצה. כיון שלדים עדיין הוא שבת לחומרא. הנוהגים אחרת מכל זה, עליהם לשאול את רבותיהם הם".

ז. מראי מקומות – הרי יהודה (סי' כ"ז הע' לאות ט').

1. הגר"ח"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ג אות ח') – "שאלה: במוצאי שבת שחל בו ליל ט' באב, ומחליף בצאת הכוכבים את בגדיו בביתו מבגדי שבת לבגדי חול, כדי לבוא עמהם לבית הכנסת לתפילת ערבית וקיונות. האם צריך לומר לפני שמחליף 'ברוך המבדיל'. תשובה: כן".

יז קלי צום: האם מותר ליטול בשבת טבליות כדי להקלת הצום ביום ראשון.**משום איסור הכנה.**

א. מיקל.

1. מגדנות אליהו (ח"ב סי' קל"ג) – "ונראה שגם בזה יש להתיר משני טעמים. ראשית דאינה הכנה הניכרת (עי' עירובין ל"ט א'), שהרי כל אדם יש לו בית כל מיני כדורים וטיפות שלוקחים אותם לצורך אותו יום, ואינו ניכר שלוקח כעת דבר שהוא לצורך מחר. ועוד דהנה לכאורה יש לעיין האידך עושים בשבת הפסק טהרה או בדיקות שבעה נקיים, הרי מכין משבת לחול, וכבר העיר בזה הערך שי (יו"ד סי' קצ"ט סעי' ו'), וכתב שם באמת לבאר המנהג שנהגו שלא ללבוש לבנים בשבת מחמת שיש בזה חשש הכנה עי"ש. אמנם הרי קי"ל וכך נוהגים להלכה למעשה שעושים הפסק טהרה ובדיקות בשבת, ובע"כ דאנו נוקטים שאין זה בכלל איסור הכנה, והטעם נראה שהגם שמטרת הפעולה היא לצורך מחר, אבל עצם המעשה הוא בשביל עכשיו, שהרי צריכה כעת לדעת אם היא טהורה או לאו ודו"ק. ונראה דהוא הדין בנדון דידן, אף על גב שעיקר המטרה והפועל יוצא הוא לצורך מחר, אבל עצם המעשה הוא עושה לצורך היום, שהרי הוא צריך שהיום כבר יתרכזו הנוזלים כדי שיוכל לצום למחר, וממילא נחשב שעושה המעשה בשביל עכשיו, הגם שעיקר מטרתו הוא לצורך מחר, כנלענ"ד ודו"ק".
2. עי' שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות י"ד, על בין המצרים עמ' מ"ב אות ט"ו) - לשונו מובא לקמן.
3. תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות כ') – "ומשום הכנה ג"כ אין כאן, משום שאינו יכול לאוכלו אחר זמן זה אין בו משום הכנה".
4. ט"ב שחל ביום ראשון (פרק ו' סעי' ל"ד).
5. מחזה אליהו (קול התורה חס"א עמ' ס"ג אות י') – "וכעת נבוא לשאלה השניה שיש בזה, והיא שאילת הכנה, דהא מכין בשבת עבור הצום שביום ראשון. ולענ"ד גם מצד זה אין חשש. דהנה באיסורא דהכנה משבת לחול יש להוכיח מכמה דוכתי דהכנה חיובית היא דאסורה אבל הצלה להציל דבר שלא יופסד כולו או רובו לזה אין איסור. והסברא פשוטה דהכנה הוי זלזול לשבת שמטריח עצמו בשבת לעשות דבר עבור ימי החול, וזה לא שייך בהצלה שמוכרח הוא להציל כעת בשבת דאל"כ יופסד הדבר, ואינו משתמש מרצונו הטוב בזמן היקר והחשוב של שבת לצורך חול ... ולפ"ז נראה פשוט דלקיחת תרופה בשבת כדי להקל עליו הצום ביום ראשון אינה בכלל איסור חז"ל דהכנה, דאין לך הצלה גדולה מזו, דהא אם אינו לוקחה יבא לידי צערא דצמאון, וע"י התרופה יהא ניצול מזה וישאר בריא בלי כאב ראש. נמצא דלקיחת התרופה אינה לשפר מצבו ואינה אלא להצילו מצערא כדי שישאר באותו המצב כפי שהוא עכשיו בשבת, וכל כזה מותר".
6. מנחת אשר (ח"ב סי' ל"ח אות ד', ברכה לאברהם עמ' קנ"א) – "משום חשש הכנה נראה דלא אסרו אלא המכין לעשות מעשה בחול, כגון להכין אוכל לחול, לשטוף כלים לחול וכדו' וכך גם מש"כ המשנ"ב (סי' ר"צ סק"ד) דאסור לומר שהוא ישן כדי להיות ער בלילה לעשות מלאכתו, אבל אין איסור הכנה כדי לא לאכול או ענין אחר שהוא בשב ואל תעשה. ועוד דאין איסור הכנה אלא במה שמוכח מתוך מעשיו או שאומר בפירוש שהוא עושה לצורך חול כמ"ש המשנ"ב שם שאין איסור אלא כשהוא אומר שהוא ישן כדי להיות ער למלאכתו, ובני"ד אין מוכח ממעשיו שעושה לצורך מחר דאין היכר בכדור שהוא לוקח מה ענינו ומהותו".
7. עי' ארחות שבת (פרק כ"ב סעי' קפ"ו, הע' רפ"ד) – "והא דאין בזה איסור הכנה משבת לחול אפשר שהוא משום שהתרופה פועלת פעולתה בגופו כבר בשבת, ועוד שאין לקיחתה ניכרת כלל אלא נראה כאוכל".
8. הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק י"ד סעי' א', הע' ש"ז) – "מותר ליקח תרופות בשבת ערב תשעה באב כגון time release aspirin להקל על הצום. [וגם מצד הכנה אינו אסור כיון שאינו מפרש שעושה כן לצורך התענית וכמו שמותר

לישן בשבת כדי שיהי' ער בלילה. ואע"פ שכאן גרע שהרי מוכח דעושהו לצורך מחר דאם עושה לצורך היום הרי יש איסור מצד רפואה ז"א שהרי ישנם חולים שמותרים ליקח רפואה גם בשבת ולכן לא מיחזי כמכין לצורך מחר לא מצד הפעולה וגם לא מצד הכוונה (והשווה לשאר הכנות שמותר כל שאינו עושה שינוי בחפץ כמו להניח מאכל בפריזער).⁹

הגר"ש מילר שליט"א (שבת שלמה פרק י' הע' י"ד) – "דאין לאסור משום איסור הכנה משבת לחול, כיון שאינו מפרש שעושה כן לצורך התענית. וכשם שמותר לישן בשבת כדי שיהיה ער בלילה, ואין לומר דיש לאסור כיון שמוכח שעושה את הדבר לצורך מחר, שהרי אם היה עושה לצורך היום היה הדבר אסור לו משום איסור רפואה בשבת, דבאמת אינו מוכח כלל שהרי יש אנשים שהותר אצלם ליטול רפואה בשבת ומצד הפעולה אין ניכר כלל אם נוטל לצורך היום בהיתר או לצורך מחר, וכל שאין ניכר מצד הפעולה שעושה לצורך מחר אין לאסור משום הכנה. וכשם שמותר לשים בשבת דבר במקפיא, כיון שאין עושה פעולה בחפץ עצמו שניכר בה הכנה".

9. הגריש"א זצ"ל (מעדני יו"ט ח"ד סי' קמ"ה) – "דאסור לבלוע הכדורים הללו בשבת משום הכנה".

ב. מחמיר.

1. ששכ"ה (נשמת אברהם סי' תקנ"ו ס"ק א' אות ב') – "חולה שסבל מכיב קיבה (אולקוס) בעבר וכעת רק לוקח תרופה מציצה בערב לפני כל צום כדי להגן עליו בצום, אל יעשה זה בשבת לפני הצום, כי אז מכין משבת לחול. ואם בולע הכדורים, **יבלע אותם במוצאי שבת** בלי מים ואף מבלי להבדיל".
2. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (דיני ת"ב שחל ביום א' עמ' צ"ג).

ג. יבלען במאכל ומשקה.

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ל"ו אות מ"ג, ח"ג פרק ע' אות ז', ארחות שבת פרק כ"ב הע' רפ"ד, שבות יצחק חי"ח סי' ז' אות ג' ד"ה כמו"כ [עמ' פ"ב, לשונו מובא לקמן]) – "מותר לקחת תרופות אלו כשהם מעורבים עם מים מערב שבת, וראויים לשתיה. אבל לערבם בשבת עם מים וסוכר אסור, שעצם העירכוב נחשב הכנה משבת לחול".
- ד. מראי מקומות – חוט שני (ח"ד פרק פ"ט סוף ס"ק ל"א, לשונו מובא לקמן).
 1. הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש' אות ב') – "שאלה: בשבת ערב ט' באב, האם מותר לבלוע כדור 'קלי-צום', המקל על האדם בתענית, או שמא יש בזה משום מכין משבת לחול. תשובה: צריך עיון".
 - הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"א) – "והוספתי לשאול: רבנו שליט"א השיבני דצריך עיון אי שרי בשבת ערב ט' באב, לבלוע כדור 'קלי-צום', המיקל על הצום. והעירוני דלכאורה, לקיחת הכדור הנז' אינה לחיזוק מזגו [דחשיב כבליעת ויטמינים שדעת רבנו לאסור לקיחתם בשבת], אלא חשיב כאוכל כדי שיהיה לו כח בתענית, ויהא דין הכדור כמזון שבמעיו שמתעכל לאט דשרי, דהא מותר לאכול כמות גדולה של מזון בשבת זו כדי שיהי' לו כח בצום. אנא יורנו רבנו. תשובה: אינו אוכל ואסור משום שחיקת סממנים".
 - הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ז) – "שאלה: כשחל ת"ב ביום א' אם מותר ליקח בשבת כדורים להקל התענית או אסור משום נטילת תרופה בשבת. תשובה: יתכן שאסור משום מכין משבת לחול".
 - הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קל"ז אות א') – "אין ליטול".
2. קול מנחם (סי' ר"צ הע' נ', עמ' כ"ז) – "וטעם הדבר כי ויטמינים אלו מחזקים את האדם כבר עכשיו, ואין זה נחשב הכנה למוצאי שבת, אך בודאי שיש לקחתם זמן מרובה לפני תחילת הצום, כדי שישפיעו על האדם ביום השבת".

משום איסור רפואה.

ה. מיקל.

1. הגרשז"א זצ"ל (שולחן שלמה סי' שכ"ח הע' על ס"ק א') - לשונו מובא לקמן.
2. הו"ד ברפואת ישראל (פרק ב' הע' ח').
3. מגדנות אליהו (ח"ב סי' קל"ג) – "והנה מצד איסור רפואה בשבת, נראה לפענ"ד דמותר לקחת אותם בשבת, ואין צריך אפילו להניחם לתוך מים כשלוקחם".
4. תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות כ') – "דאם מועיל לו מותר, ואין כאן חסרון משום רפואה".
5. הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק י"ד הע' ש"ז [לשונו מובא לקמן], שבת שלמה פרק י' הע' י"ד) – "שאין בכך שום איסור, דדוקא כשנוטל תרופה שעיקר הצורך בה הוא לחזק את מזגו, בזה יש להחמיר ולאסור, אבל אדם שהוא בריא גמור ועיקר התרופה היא כדי שלא יהיה חלש למחרת, לא דמי כלל לרפואה ומותר. וכמו"כ מותר מהאי טעמא ליטול לפני האוכל תרופה כדי למנוע ממנו צרבת אחרי האוכל ואין זה דומה לרפואה כלל. [וגם אין לאסור על פי דברי הט"ז (סי' שכ"ח ס"ק כ"ז) וכמו שנתבאר דעת הגרש"מ שליט"א לקמן אות י"ז, דדוקא רפואה המשנה את מצבו יש לאסור, דומיא דרפואה, ולא כל רפואה לבריא]."
6. מחזה אליהו (קול התורה חס"א עמ' נ"ט, חס"ד עמ' ש') - לשונו מובא לקמן.
7. מנחת אשר (ח"ב סי' ל"ח אות ד', ברכה לאברהם עמ' קנ"ב) - לשונו מובא לקמן.
8. קול מנחם (סי' ר"צ שאלה י', הע' נ' [לשונו מובא לעיל], עמ' כ"ז) – "האם מותר לקחת בשבת ערב תשעה באב כדורים אשר יקלו עליו את הצום. תשובה: מותר".
9. עי' פסקי תשובות (דפו"ח, סי' שכ"ח אות ס"ג).
10. טעמים להקל.

(א) דאין זה רפואה.

(1) מנחת אשר (ח"ב סי' ל"ח אות ד', ברכה לאברהם עמ' קנ"ב) – "דאין זה רפואה".

(ב) שהוא רק שמירה.

(1) מגנות אליהו (ח"ב סי' קל"ג) – "אמנם י"ל שהרי באמת 'וויטאמין' בדרך כלל מטרתו לחזק מזגו וכוחותיו מחולשה שמרגיש, אבל בנדון דידן הטיפות והכדורים שלוקחים לפני הצום אינו מחזק וכוחותיו עם זה, ואינו אלא שמירה על הנוזלים בגופו שלא יאבדו ע"י הצום, והוי כשמירה על מכה שלא תתקלקל שמותר, כמבואר בשו"ע (סי' שכ"ח סעי' כ"ד וכ"ז) עי"ש, וכמו שכתב כעין זה בשו"ת באר משה שם. וכן כתב דודי הגאון ז"ל בספר משנת יעקב (ח"א סי' ק"ג) לגבי וויטמינים שלכאורה היה צריך להיות אסור עפ"י המבואר בפמ"ג (סי' שכ"ח א"א ס"ק מ"ג) ומ"ב שם (ס"ק ק"כ) דלחזק מזגו אסור, אולם ביאר שם דהיינו דוקא כשרוצה להיות בריא וחזק יותר, ומשום הכי הוי כאילו מרפא עצמו מחולשה שיש לו כעת ורוצה להוסיף כח, אבל מי שלוקח דבר כדי שלא יחלש וישאר על מעמדו כמו שהוא כעת לא הוי בכלל רפואה, והאריך בזה עי"ש. ולפי"ז גם אם נימא שאסור לקחת בשבת וויטמינים, היינו משום שמחזק את האדם מחולשתו, וממילא הוא בכלל חיזוק מזגו, אבל בנדון שאינו מחזק מאומה, אלא הוא שומר על הנוזלים שבגופו שלא ילכו לאיבוד, ואינו אלא פעולה של ריכוז נוזלים שישאר כמות שהוא, נראה דלכו"ע אינו בכלל רפואה וחז"ל לא גזרו על זה כנלענ"ד".

(2) מחזה אליהו (קול התורה חס"א עמ' נ"ט, חס"ד עמ' ש') – "פעולתו אינה אלא לשמור מצבו הטוב ולא להטיב מצבו ולסלק צער שכבר הגיע אליו".

(3) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק י"ד הע' ש"ז, שבת שלמה פרק י' הע' י"ד [לשונו מובא לעיל]) – "שאינו אסור מצד רפואה דהוי רק כמניעה מחולי וכמבואר בסי' שכ"ח סכ"ז שמכה שנתרפאה מותר לשים עליה רפואה מפני שאינו אלא כמשמרה... ולענ"ד צ"ע בזה שהרי המפרשים בסי' שכ"ח דמותר לשים רפואה ע"ג מכה שנתרפאה מפני ששוב אינו בהול ואין לחוש לשחיקת סממין, והיינו טעמא שכל שכבר נתרפאה אינו חושש שמא יחלה עוה"פ. ולפי"ז בניד"ד כשיודע בודאי שיכאב לו אח"כ ע"י הצום הרי בהול לקחת התרופה עכשיו ושפיר נחשב כלוקח תרופה. והגרש"מ שליט"א טען שצריך ראי' לאסור רפואה (כיון שיש מקילין בלא"ה באיסור רפואה בזה"ז). וכיון שאפשר לפרש בסעכ"ז הנ"ל 'מפני שהוא כמשמרה' שזה לא נקרא רפואה, שוב אין לנו הכרח לאסור".

(ג) משום שעכשיו יש דין חולה שאין בו סכנה.

(1) הגרש"א זצ"ל (שולחן שלמה סי' שכ"ח הע' על ס"ק א') – "שאף רפואה ממש מותר לקחת בשבת אם יודע שאם לא יטלנו בשבת יפול למחרתו למשכב, והוי כמו שנפל כבר בשבת למשכב. ולכן כיון שיודע שאם לא ישתה בשבת את הטיפות להקלת הצום ה"ה יחלש למחרתו - בצום ת"ב - ויצטרך לשכב, הוי עכשיו כעומד ליפול למשכב ושרי. ולדעתו מותר לקחת בשבת רפואה מונעת, ע"כ".

(2) הו"ד ברפואת ישראל (פרק ב' הע' ח').

ז. מחמיר.

1. הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק כ"ח סעי' ל"ז) – "ראיתי מביאים בשם הרב שליט"א שאסור ליטול בשבת גלולה להקלת הצום (ואפילו אם ערבב במים). וקשה לי, למה לא נתיר משום שאם לא יקח עכשיו יהיה למחר (בתענית) חולה שנפל למשכב, והרב הרי השיב לי [בתשובה הקודמת], שמי שיש לו מיחוש בעלמא מותר לו ליקח תרופה בשבת באופן שאם לא יקח יתגבר החולי ויפול למשכב. תשובה: לא על כה"ג דברנו".
2. תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות י"ז) – "אסור משום רפואה בשבת".

ז. יבלען במאכל ומשקה.

1. הגר"ש"א זצ"ל (שבות יצחק ח"ח סי' ז' אות ג' ד"ה כמו"כ, עמ' פ"ב) – "כמו"כ יכול לעשות בקלי צום שצריך לקחתם בשבת כשהתענית ביום ראשון, ומה שאוכלם בשבת בתוך המאכל לא חשיב הכנה, כיון שהוא אוכל מאכל ראוי לבריאים. כן שמעתי מהגר"ש אלישיב זצ"ל. אבל אינו יכול לעשות כן בתרופה שמקלקלת המאכל מלהיות מאכל ראוי לבריאים, דמה ששם אותה בתוך מאכל הוא כעטיפה בעלמא, ולא התירו איסור רפואה בשבת בהיכר בלבד, וההיתר בקילורין אינו מפני השינוי הקל הזה אלא מפני שהוא ראוי לבריאים וכמש"נ, וגם אם היא תרופה שרבים משתמשים בה כגון אקמול, אסור. כן שמעתי מהגר"ש אלישיב זצ"ל". עי' הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ל"ו אות מ"ג, ח"ג פרק ע' אות ז', ארחות שבת פרק כ"ב הע' רפ"ד) - לשונו מובא לעיל.
 2. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות י"ד, על בין המצרים עמ' מ"ב אות ט"ו) – "מי שרוצה לקחת כדורים קודם הצום למניעת בחילות והקאות או להקלת הצום, יערבם במאכל או במשקה ומותר לקחתם בשבת. [ועדיף אם אפשר לערב כבר מערב שבת]".
 3. חוט שני (ח"ד פרק פ"ט סוף ס"ק ל"א, עמ' ר"י) – "תענית שחל במוצאי שבת, מותר לערב בערב שבת איזה חומר שאומרים שזה מיקל על התענית ולערבו בתוך מאכל או משקה, ואז מותר לשתותו גם בשבת כיון דהוי מאכל בריאים, ומה"ט אין בו משום מכין משבת לחול".
 4. ט"ב שחל ביום ראשון (פרק ו' הע' ס"ב).
 5. משנת יוסף (ח"ד סי' מ"ב).
- (א) לענין לערב תרופות בתוך מאכל או במשקה - עי' סי' שכ"ח סעי' כ"א, לשיטות ומראי מקומות.

ח. מראי מקומות – קונ' תורת המועדים (על הלכות בין המצרים עמ' י' אות כ"א), הגר"מ טרעגער (קול התורה חס"ד עמ' רצ"ח).

1. מעדני יו"ט (ח"ד סי' קמ"ה) – "והנה לגבי האיסור של רפואה בשבת, קשה לומר דיש היתר משום שהוא מאכל בריאים, דסו"ס משך כל ימות השנה אינו בולע הגוללות הללו ורק לפני שצריך לצום. ובאמת נחלקו הדעות בכח ההשפעה של גוללות הללו, י"א שהוא גורם שעיקול המזון שאכל ימשך לזמן ממושך וא"כ יש איסור לבולעו בשבת משום רפואה, וי"א **שעיקר השפעתו היא רק פסיכולוגי**, ולפי הדעה הזו אין איסור לבולעו בשבת".

ט. מראי מקומות: כללי – ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סוף סי' נ"ו), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ז), הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' ה'), מישרים אהבך (עמ' קצ"ח), בחמת ישראל (פרק כ"ז סעי' כ"ג), עומק הפשט (גליון קע"ב).
 1. יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' י"ג) – "שאלה: ילדה בת שתים עשרה שלצום קשה לה מאד, ותשעה באב חל במוצאי שבת, האם מותר לה לקחת ביום שבת כדור להקלת הצום. תשובה: מותר".
 2. דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ע"ו) – "שאלה: מי שנוהג לפני כל צום לקחת כדורים שימנעו ממנו הקאה ביום הצום, וחל תשעה באב במוצאי שבת, האם מותר לו לקחת את זה בשבת. תשובה: אסור לו לקחת את זה בשבת ויקח במוצאי שבת בלי מים".
 3. מעדני יו"ט (ח"ד סי' קמ"ה) – "ולכן למעשה נראה שאם מערב הגוללה של קלי צום בתוך כוס שתיה לפני ש"ק והוא נמס בתוכו, יש להקל במקום שמצטערים הרבה, אבל אם מערב הגוללה במאכל או משקה ונשאר בשלמותה, לפי הגרשז"א זצ"ל עדיין שם רפואה עליו".

יה [ח] ברכת הנר: בורא מאורי האש - מוצאי שבת.

א. זמן ברכת הנר.

1. צריך לברך לפני קריאת איכה, ואם שכח יכול לברך כל הלילה – ט"ז (ס"ק א'), א"ר (ס"ק ב'), פמ"ג (מש"ו ס"ק א'), ערה"ש (סעי' ב'), מ"ב (ס"ק א').
 ב. **האם השליח צבור יברך בקול רם על האש, ויפטור את כולם בברכתו.**
 1. כל אחד מברך לעצמו.

(א) הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבך עמ' ד"ש אות ט') – "שאלה: במוצאי שבת שחל בו ט' באב, האם יש עדיפות שהשליח צבור יברך בקול רם על האש, ויפטור את כולם בברכתו, מאשר יברך כל אחד ואחד בעצמו. תשובה: המנהג שכל אחד מברך לעצמו".
 (ב) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ה') – "משמע מדבריהם דאין לנהוג היום שהש"ץ יוציא בברכתו את כל הקהל אלא כל אחד מברך לעצמו".

2. מראי מקומות.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו ס"ק כ"א) – "ומה שנוהגים רבים שבבית הכנסת מברך כ"א לעצמו ברכת מאורי האש, צ"ע דהא להדיא תניא בברכות (נ"ג ע"א) היו יושבין בביהמ"ד והביאו אור לפניהם ב"ה אומרים אחד מברך לכולן משום שנאמר ברב עם הדרת מלך, וכן נפסק להלכה בשו"ע סי' רח"צ סי"ד [וכ"ש בנד"ד דליכא בטול ביהמ"ד]. וצ"ע".
 (ב) פסקי תשובות (אות א', הע' ב') – "ויש אומרים שנכון שהש"ץ יברך ויוציא כולם. [ס' ט"ב שחל ביום א' להגר"ש דבליצקי שליט"א [זצ"ל] דכיון דאיכא ראשונים דס"ל דאין לברך בשנה זו על הנר (מאירי תענית ל' ע"ב בשם הראב"ד ורב עמרם) לכן עדיף למעט בברכה זו ואחד יברך ויוציא כולם]".

ג. כשמברך בורא מאורי האש כדי להוציא אחרים, ראוי שישבו כולם.

1. בה"ל (סי' רי"ג סעי' א' ד"ה על), הו"ד בששכ"ה (פרק ס"א ס"ק מ"ד) – "ומה שנוהגין כהיום להוציא בבהמ"ד בברכת המאור אף על גב שכל העם עומדין היינו משום דמברכין גם ברכת הבדלה עם המאור ומיגו דמהני קביעותא להבדלה מהני נמי לזה וכמו שכתב הפרישה שם בס"ר רצ"ח משא"כ כשמברכין על המאור לחודיה אפשר **דשפיר בעינן ישיבה**".
 2. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו ס"ק כ"א) – "ודע דכשמברך בורא מאורי האש כדי להוציא אחרים, ראוי שישבו כולם ויקבעו עצמם בכך יחדיו ואז יוכל עבורם, שהרי מסקנת המ"ב בס"ר רי"ג...".

ד. נשים.

1. יברך לעצמם [אם אין מי שיוציאן].

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ד) – "תשעה באב שחל במוצאי שבת, אם כבר בירך הבעל על הנר בביהכ"נ כנהוג, תברך האשה על הנר בעצמה".
הגרשז"א זצ"ל (ששכ"ה פרק ס"ב הע' צ"ח, הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו ס"ק כ"ב, שלמי מועד עמ' תצ"ט) – "דגם הנשים צריכות לברך בלילה על הנר, וכ"ה גם בכרכ"י, דאע"ג שמנהגו ודאי כהב"י ואפ"ה בפורים שחל במוצש"ק כתב בס"ר תרצג - דהאשה תברך לעצמה, ולכן נראה דהחוששים לספיקו של המ"ב, סי' רצו סעי' ח בביה"ל ד"ה לא יבדילו, **נכון הדבר** שבלי לט' באב לא יברך האיש על הנר בביהכ"נ, אלא יברך בביתו ויוציא גם את אשתו".
 (ב) הגר"ש זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ז' הערות מהגר"ח זצ"ל אות ל"א, מישרים אהבך עמ' ש"ה אות י', מנשים באהל או"ח אות קצ"ה) – "שמעתי בשם מו"ח שליט"א [זצ"ל] שאשה יכולה לברך לעצמה בורא מאורי האש שכ"ה בריטב"א פ' מקום שנהגו שחייבות".

(ג) שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות א' ס"ק ב', מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ה') – "ברכת מאורי האש כ' המ"ב סי' תקנ"ו ס"ק א' לברך קודם איכה, וכ' כבודו נ"י דצריך לדעת מה יעשו הנשים הנמצאות בביתן ואין שומעות בבית הכנסת דבביאור הלכה סי' רצ"ו כ' שאין לנשים לברך על הנר, ובהבדלה עצמה הכריע דיכולות להבדיל לעצמן כדעת הב"ח, ואף שמצדד דכיון שמסדרן יחד יכולות

לברך גם על האש מכ"מ כאן אין מסדרין יחד, ואיך יעשו את הברכה הזאת, וצייד כבודו שגם הבעל לא יברך רק בבאו לביתו, ואז יוציא גם האשה בזה - א"ד מעל'. לדידי בעניי לא שמיע לי דפשוט בעיני דכמו דחייבות בהבדלה עצמה כן חייבות גם בברכת האש ובשמים, ולא זו בלבד אלא דכעת ראיתי בס' כף החיים סי' רצ"ו הביא דגם אם מחמירות לברך הבדלה בלי שם ומלכות מכ"מ ברכת האש ובשמים יכולות לברך כרגיל, ועכ"פ אין לשנות מנהג ישראל שכולם שומעים ומברכים בבית הכנסת קודם האיכה והנשים אם יברכו - יברכו לעצמן בבית".

(ד) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ב) - "נשים שאין באות לביהכ"נ, יברכו בעצמן ברכת בורא מאורי האש".

(ה) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק י"ד סעי' ח', עמ' ק"ב).

(ו) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ה סעי' ג) - "יש להזכיר לנשים שאין הולכות לבית הכנסת, שיברכו בורא מאורי האש בביתם".

(ז) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סעי' ט').

(ח) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ב).

2. שלא יברכו.

(א) הגר"ח ק"צ (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ז') - "בביאור הלכה (סוף סי' רצ"ו) מסיק שנשים שמברכים הבדלה לא יברכו בורא מאורי האש, מה הדין בנשים שאוכלות בט' באב בשנה זו, האם מברכות ברכה זו. והשיב וז"ל, לא פלוג, ולא יברכו". עי' הגר"ח ק"צ (מישרים אהבוך עמ' ש"ה אות י"א) - "שאלה: מחמת הספק האם נשים מברכות על האש במוצאי שבת, ראיתי מי שכתב שבתשעה באב שחל בשבת, יברך הבעל בצאת השבת לפני לכתו לבית הכנסת על הנר 'בורא מאורי האש', ויכוין להוציא את אשתו. האם צריך לדקדק בזה (היכא דאפשר). מה דעת מרן שליט"א. תשובה: אם אפשר".

(ב) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ה') - "ולא נהגו הנשים לברך לעצמן בורא מאורי האש".

3. מראי מקומות - רבבות אפרים (ח"ג סי' ש"ע), ט' באב שחל בשבת (פרק ז' סעי' כ"ב, סעי' כ"ג), קרא עלי מועד (פרק ז' סעי' ו').

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ד אות ל"ח) - "במעריב לאחר שגמר שמו"ע בביהכ"נ הביאו למו"ר שתי נרות ובירך עליהם בורא מאורי האש, אמנם ראיתי שקרא לאורם לפני שעוד בירך עליהם. (עיי' סימן תקנ"ו ס"א)".

(ב) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י"ח) - "האם אשה מברכת בורא מאורי האש. והשיב דכשבעלה בא מבית הכנסת יברך עבורה. והיינו שיכוון הבעל שלא לצאת בברכה שמברכים בבית הכנסת".

(ג) פסקי תשובות (אות א') - "והנשים הנמצאות בבית יש להזכיר לברך בורא מאורי האש לעצמן אחר אמירת 'ברוך המבדיל' וכו', והחוששים לספיקו של הביה"ל (סי' רצ"ו סעי' ח' ד"ה לא יבדילו, שנשים אינן רשאות לברך בורא מאורי האש) נכון שהבעל לא יברך בורא מאורי האש בביהכ"נ אלא בביתו (ואף לפני מעריב לאחר אמירת ברוך המבדיל) ויוציא את אשתו וב"ב, ויש שכתבו שאין הנשים נוהגות כלל לברך בורא מאורי האש במוצ"ש זו".

(ד) עי' סי' רצ"ו סעי' ח', לשיטות ומראי מקומות.

יט] איך לעשות הבדלה: בריא.

א. עושה הבדלה מוצאי תשעה באב.

1. בלי פסוקים.

2. בלי נר.

3. בלי בשמים.

4. מותר ביין; והוא לשתות - עי' סי' תקנ"ח, לשיטות ומראי מקומות.

ב. שכח להבדיל במוצאי תשעה באב שחל ביום א' ובירך על האוכל.

1. מותר לטעום קודם ההבדלה.

(א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ה' אות ב') - "נראה שהעיקר כד' הרמ"א הנ"ל, שמותר לטעום קודם ההבדלה, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה".

(ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' ד').

ג. גדול שכבר יצא ידי חובתו בהבדלה, האם יכול להבדיל בעבור קטן שהגיע לחינוך - כעושה הבדלה מוצאי תשעה באב.

1. מ"ב (סי' רצ"ו ס"ק ל"ב) - "כל בני הבית - וכ"ש אם יש אחד מבני הבית אפילו קטן שהגיע לחינוך שלא שמע עדיין הבדלה יוכל להבדיל בשבילו אף שהוא בעצמו יצא כבר ידי חובת הבדלה בבהכ"נ כגון שנתכוין לצאת וכמו לענין קידוש לעיל בסימן רע"ג ס"ד".

2. חינוך הבנים כהלכתו (פרק ל"ט סעי' ח') - "קטן שלא שמע קידוש כליל שבת והבדלה במוצאי שבת, אף שצריך לחנכו לקדש ביום השבת ולהבדיל ביום ראשון, יש להחמיר שלא יקדש או יבדיל בעבורו גדול שכבר יצא לעצמו ידי חובתו".

(א) לכאורה יש לחלק בין כשהציבור עושה הבדלה ביום ראשון, ובין כהיחיד [הקטן] רק עושה הבדלה. וצ"ע.

ד. דעתו ליכנס לסעודת פת לאחר הבדלה, האם מברך ברכה אחרונה על כוס ההבדלה.

1. מראי מקומות - שו"ע (סי' רצ"ט סעי' ז'), ונו"כ (שם).

(א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' י"ד, הע' כ"ו) - "אחר הבדלה לפני הסעודה יברך ברכת מעין שלש [שו"ע הרב סי' קע"ד ס"ו, מ"ב סקט"ו וסי' רצ"ט סקכ"ו]. והנה הם כתבו דהיינו דווקא כשאין דעתו לשתות בתוך הסעודה עיי"ש, ובמוצאי הצום

כיון דאסור בבשר ויין ודאי אין דעתו לשתות], אכן בדיעבד שלא בירך וכבר נטל ידיו לא יברך עוד ברבה אחרונה, ויכוין לפטור בבהמ"ז את ברכת מעין ג' של הבדלה, וי"א דכ"ז שלא בירך בהמ"ז יברך מעין ג'".

(ב) **פסקי תשובות** (סי' רצ"ט אות י"א) – "ומסקנת הדברים למי שרוצה לינצל מספק ברכות ולצאת ידי כל השיטות, אם בדעתו ליכנס לסעודת פת לאחר הבדלה, יש עליו לברך ברכה אחרונה על כוס הבדלה, ואם לפניו על השלחן עוד יין או שבדעתו לשתות עוד יין בסעודה, יכוין בהדיא בעת ברכת היין שבהבדלה שאינו רוצה לפטור היין שבתוך הסעודה, ואם לא כיון, אזי לאחר ברכת מעין שלש קודם שיטול ידיו לסעודה, יעשה הפסקה של היסח הדעת או יציאה לחוץ איזה דקות. ואם שכח ולא בירך ברכה אחרונה על היין, וכבר נטל ידיו, לא יברך ברכה ראשונה על היין ששותה בתוך הסעודה, וברכת המזון פטור גם היין של הבדלה, ואפילו לבסוף לא שתה יין בתוך הסעודה, אך ראוי שיכוין בהדיא בברכת המזון לפטור יין הבדלה".

כ] חולה.

א. **מי שלא צמה: האם יש ענין לצום קצת, עד שנצרך לאכול.**

1. מחמיר: שלא יבדיל עד שנצרך לאכול.

(א) **כה"ח** (ס"ק ט') – "וזה החולה שמבדיל כמו"ש היינו אם צריך לאכול כמו"ש אבל אם אינו נצרך בעת ההיא לא יבדיל עד שנצרך לאכול".

(ב) **הגרשו"א** זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז ס"ק ג' [לשונו מובא לעיל], ס"ק ד' [לשונו מובא לעיל]), מעדני שלמה עמ' נ"ח) – "אולם אין כוונת הבה"ל שכאשר נדחה הצום הוא בגדר 'הותרה', ואם חמניקה מרגישה שאינה צריכה לאכול, אין אומרים לה שצריכה היא לאכול. וגם לא תאכל בלילה, דהיינו ליל ת"ב אחרי שבת, שאחרי שאכלה בסעודה שלישית 'סעודת שלמה בעת מלכות' [כלשון השו"ע תקנ"ב ס"י], אינה צריכה לאכול עוד בלילה. ואדרבה **צריכה להשתתף בצערא דציבורא ע"י שתתענה בלילה**. וכן אין לה לאכול מוקדם בבוקר, ותחכה עד שמרגישה שצריכה לאכול, ואז תאכל".

(ג) **ששכ"ה** (פרק ס"ב סעי' מ"ו) – "אם צריך לאכול מיד בערב - יבדיל בערב, ואם בבוקר - יבדיל בבוקר".

(ד) **דיני ת"ב שחל ביום א'** (סעי' נ"ב, הע' פ"ג) – "חולה או יולדת שלא צמים צריכים להבדיל לפני שאוכלים אך אין להם להבדיל מיד במוצאי שבת אם לא צריכים לאכול אז אלא מבדילים דוקא לפני שהם אוכלים ושותים, ויכולים אז להוציא ידי חובת הבדלה את בני ביתם או שאר אדם המתענה. [דברי הכה"ח]".

(ה) **הגר"י ברקוביץ שליט"א** (מכתב במייל) - לשונו מובא לעיל.

2. מראי מקומות.

(א) **מועדים וזמנים** (ח"ז סי' רנ"ד, תשובות והנהגות ח"ב סי' רנ"ב סוף ד"ה והחילוק) – "ומיהו בעיקר הדין נראה שבת"ב שנדחה ראוי להורות כדבריו, שבעצם בחולה אין חיוב לצום כלל, שלא חייבוהו חז"ל, או לא קבלנו ע"ע וכמ"ש לעיל, ואם מתענה במקצת, היינו משום שרוצה להשתתף בצעור הציבור, וכה"ג **עדיף שיצום ביום עד חצות דשם תענית עלה דמתענין לשעות ומתפללין עננו, אבל בלילה לבד לא נקרא צום, שהרבה בני אדם רגילים לא לאכול בלילה**, ורק אם מתענה ביום עד אחרי חצות נקרא צום, וכיון שבלאו הכי פטור, ורק רוצה לשתתף עצמו עם הציבור, עדיף בצום ממש מעמוד השחר עד חצות שנקרא תענית וכמ"ש".

ב. **אם לאכול סעודת מלוה מלכה: מי שאכל בת"ב, בלילה.**

1. לא.

(א) **הגרי"א** זצ"ל (ילקוט יוסף מהדורת תשע"ג שבת ח"א-ד' עמ' תתקמ"א) - לשונו מובא לקמן.

(ב) **יביע אומר** (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' פ"ז, ילקוט יוסף מהדורת תשע"ג שבת ח"א-ד' עמ' תתקמ"א [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: אנשים שמבחינה הלכתית פטורים מצום תשעה באב, האם כאשר התענית חלה במוצאי שבת קודש, צריכים לעשות סעודת מלוה מלכה. תשובה: לא יעשו".

(ג) **מקדש ישראל** (בין המצרים סי' רכ"ז) – "לא יאכל".

(ד) **עי' תורת היולדת** (פרק מ"ח הע' י', עי' חשוקי חמד מגילה סוף דף טו. [עמ' קצ"ד]) – "בלב חיים ח"ב סימן קנ"ט הסתפק אם חייבת לאכול מלוה מלכה, דיתכן דמאחר ות"ב הוא, אין זה זמן אכילה. ולכאורה תלוי במחלוקת הפוסקים לגבי ויהכ"פ שחל בשבת אם אומר החולה רצה בברהמ"ז, ד"א דחייב בסעודת שבת כיון דאינו צם. וי"א דאין בו מצות אכילה, יעוין סוף סימן תרי"ח. אלא שאפשר לחלק דמצות סעודת שבת מוטלת עליו כיון דיכול לאכול, משא"כ מלוה מלכה דאינו מדין עונג אלא מדין כבוד השבת ללוותה בסעודה, (וכמ"ש בשע"ת דמי שאינו יכול לאכול סעודה זו יכינה לאחרים, והוא מדין כבוד). וסעודה בת"ב אין בה כבוד, דומיא דמשלוח מנות דא"א לעשותם במאכלות אסורות המותרים לחולה, כיון שדינם כתרופה, יעוין לקמן פרק נ"ה, וכיון דאין לזה חשיבות סעודה, א"כ מסתבר דפטור גם ממלוה מלכה".

(ה) **שערי ציון** (בוארון [תשובה מבן המחר], או"ח ח"א סי' י"ג אות ט"ז) – "סוף דבר נלע"ד דלכו"ע לילה זה מופקע לגמרי מחיוב סעודה רביעית. וגם צרף לכך דעות הסוברים שעוברות ומניקות חייבות בצום ט"ב דחוי (כנוכר באות טו). באופן שנראה ברור שיש להורות להם בפירוש שלא לאכול סעודה רביעית בלילה הצום".

(ו) **ילקוט יוסף** (מהדורת תשע"ג, סי' ש' סעי' כ' [שבת ח"א-ד' עמ' תתק"מ]) – "חולה שאוכל ושותה בתשעה באב, אם חל תשעה באב במוצאי שבת, אין החולה צריך לאכול פת בשביל סעודה רביעית. וכן אין צריך לסעוד סעודה של פת במוצאי יום ראשון [מוצאי הצום] בשביל מלוה מלכה. וכן לא שייך סעודת מלוה מלכה במוצאי יום הכיפורים שחל בשבת. [לב חיים ... וצ"ע. ומסתברא מילתא שבכה"ג אין שייך סעודת מלוה מלכה, וזה מכמה טעמים, ודו"ק ... תשוה"נ ה', קס"ח ... זה תמוה מסברא ... ובקונט' ברכת אליהו (עמ' טו) הביא בשם מרן אמו"ר שליט"א [זצ"ל] שאמר לו לגבי חולה שאוכל במוצ"ש שהוא ט"ב, שאין בזה חיוב סעודה רביעית. ושכן השיב לו הגרי"ש אלישיב]".

ז) עטרת פז (זביחי, ח"ד או"ח סי' ט"ו דין חולים וקטנים בתענית ת"ב סעי' ו' [עמ' שכ"ז]) – "חולה ויולדת שאוכלים בתשעה באב, יש המסתפקים אם הם חייבים במוצאי שבת בסעודת מלוה מלכה, אולם העיקר לדינא הוא שאין הם חייבים בסעודה זו של מלוה מלכה".

ח) ע"י קרא עלי מועד (פרק ז' סעי' י"ב) – "חולה האוכל בט"ב שחל במו"ש מסתבר שפטור מסעודת מלוה מלכה".

ט) מעדני איש (ששון, סי' ב' סעי' י"א [עמ' רמ"ט]) – "אין עושין סעודת מלוה מלכה בתשעה באב שחל במוצאי שבת, אמנם חולה או יולדת שאוכלים בתשעה באב, יש שהסתפקו אם הן חייבין בסעודה זו. ויש שסוברים, שאפשר שחייבין. ויש שסוברים שהן פטורין. וכן עיקר".

י) ע"י דבריך יאיר (ח"ו סי' י"ד) – "למסקנה: חולה או יולדת שצריכים לאכול בתשעה באב, וחל ת"ב במוצ"ש, אין עליהם חיוב לעשות סעודה רביעית. ומ"מ אם הם צריכים לאכול כבר באותו לילה, עדיף שיאכלו כזית פת ויכוונו בזה למצות סעודה רביעית".

2. מראי מקומות.

א) לב חיים (ח"ב סי' קנ"ט), הו"ד בעל פי התורה (בראשית פרק ג' סעי' פ"ח) – "ברם זה נסתפקתי אם זה החולה שאוכל ושותה בט"ב ומבדיל על הכוס במ"ש כהוראת הרב כנה"ג והרב ברכ"י ז"ל אם חייב לעשו' סעודה רביעית מאחר שכבר הוא אוכל ושותה א"ד כיון שהוא ט"ב שאינו זמן לאכילה ושתיה א"כ אין בו חיוב סעודה רביעית ועיין להרב א"ר בס"י זה ס"ק ג' שכתב וז"ל ודבר של תענוג אף להריח בתענית מ"מ כיון דהבשמים באים במ"ש להתענג להשיב נשמה יתירה אין נכון לעשות כן בט"ב מ"א וש"כ עכ"ל".

ב) הגר"ח זצ"ל (הליכות חיים ח"א עמ' ק"כ אות שס"ד) – "מי שהוא חולה בת"ב ואינו מתענה, היכא שחל ת"ב ביום א', אם הוא חייב לאכול סעודת מלוה מלכה במוצ"ש או לא. תשובה: יתכן וצ"ע".

הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ז אות ט"ז) – "שאלה: חולה האוכל בתשעה באב. האם כשחל התענית במוצאי שבת, צריך הוא לאכול גם סעודת מלוה מלכה. תשובה: יתכן".

הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ז אות י"ז, הע' שפ"ד) – "שאלה: ראיתי מי שכתב לפטור חולה מסעודה רביעית בתשעה באב שחל במוצאי שבת, והביא ראיה מדכתב השו"ע (סימן תקנד סעיף ה) עוברות ומניקות מתענות בט"ב באב כדרך שמתענות ומשלימות ביום כיפור, אבל בג' צומות אחרים פטורים מלהתענות, ואע"פ כן ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה, אלא כדי קיום הולד. ע"כ. דהיינו שצריך להקפיד שלא לאכול יותר מהצורך, וקל וחומר שלא יתקנו סעודה נוספת. ע"ש. אולם נראה לעניות דעתי דראיתו אינה מוכרחת, דמה שכתב השו"ע שלא להתענג במאכל ובמשתה, הוא דוקא במאכל ומשתה של רשות וכלשונו 'שלא תאכלנה להתענג', משמע דכל שהיא אכילה לצורך מותר, וכן אכילה של מצוה שפיר שרי, וכגון הכא דהעוברות ומניקות חשיב ט' באב לדידהו כהותרה, וממילא הדר חיובא דסעודה רביעית לדידהו למקומה. אלא אם כן נימא דהיתר אכילתן הוא בגדר דחוויה, ואף להן יש למעט באכילה. אלא דגם בזה שמא יש לחייבן לאכול כזית בלבד לשם המצוה (כהשו"ע בסימן ש). מה דעת מרן שליט"א. תשובה: יש מקום להקל. [ופעם אחרת השיבני הגר"ח שליט"א [זצ"ל] על שאלה זו בזה"ל: יתכן שהם עודקים. ע"כ]."

הגר"ח זצ"ל (וישמע משה פ' ראה תשע"ו עמ' ב') – "שראוי לכיון באכילה לשם מלוה מלכה".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה שצ"ו) – "שאלה: חולה האוכל במוצ"ש שחל בו ת"ב אם יכוון למלוה מלכה. תשובה: כן".

הגר"ח זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"א) – "אדם שמתר לו לאכול בצום תשעה באב, האם יש ענין שיאכל סעודת מלוה מלכה. תשובה: כן".

מעדני המלך עניני מל"מ ס' נ' .

ג) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ד) – "יש להסתפק".

ד) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח אות י') – "ודע דשמעתי מפי ת"ח מופלג, כשאשנתו היתה יולדת ולא צמה בת"ב, הורה לה שחייבת לאכול פת בערב לסעודת מלוה מלכה, שהיא חיוב מן הדין גם לנשים, וכמו שהביאו בשם הגר"א שאפילו אשה חייבת מדרבנן מדינא לאכול פת במוצאי שבת לסעודה והיא חיוב גמור מדרבנן, ואני נבוך כאן באבילות דת"ב שהוא אבילות דרבים, ואפילו חולה חייב להתאבל כפי האפשר, אם הזמן מוכשר לכבד בסעודה את שבת המלכה, ויש לצדד שאין מקום אז לסעודה לכבד ולענג שבת וצ"ב".

ה) ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' ט') – "יש שהסתפק".

ו) וישמע משה (פ' ראה תשע"ו עמ' ב') – "תשובה: הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א אמר שראוי לכיון באכילה לשם מלוה מלכה. ואמר לי הגאון רבי שמאי גרוס שליט"א שכן היא דעת רבנים נוספים. אמנם הגאון הגדול רבי דב לנדו שליט"א אמר לי שאין זה כבוד למלכה שאוכלים בלילה כזה לשם מלוה מלכה. וכן הסכימו הגאונים רבי יעקב מאיר שטרן, רבי משה שאול קליין, רבי שלמה זלמן אולמן, רבי שמאי גרוס שליט"א".

ג. מראי מקומות.

1. אמת ליעקב (הע' תקכ"ב) – "חולה שצריך לבלוע כדורי רפואה בת"ב, יראה שכמה ימים קודם ת"ב ירגיל את עצמו לבלועם בלי מים [וכל אחד יכול לעשות כן], אבל אם אינו מסוגל לזה אז ישתה פחות מכשיעור משקין. ואם חל ת"ב ביום א', א"צ לעשות הבדלה בשביל זה אפילו אם שותה שאר משקין חוץ ממים".

2. מועדים וזמנים (ח"ח סי' רנ"ד) – "ועיקר דיו זה תמוה מאד, ומסברא אין להקל בזה כלל, דכשתיקנו חז"ל מעיקרא את צום ת"ב, תיקנו דלא ידחה שבת, וקבעו שאם יחול ת"ב בשבת דיתענו ביום ראשון, וא"כ מנ"ל להקל בזה, וביותר דהא מבואר בגמרא בתענית (כט.) דאמר רבי יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף, ורבנן דקבעו בתשיעי משום דאתחלתא דפורענותא עדיפא ע"ש, ולפ"ז יש לומר דאף דבעלמא תיקנו חז"ל צום תשעה באב בתשיעי משום דאתחלתא

דפורענותא עדיפא, אבל אם חל בשבת תיקנוהו שפיר בעשירי שרובו של היכל בו נשרף, ומנא לן להקל בהאי תענית והלוא זהו מעיקר תקנת חז"ל, שבחול זמן התענית הוא בתשיעי וכשחל בשבת בעשירי, ולמה לן להקל כאז בחולה קצת, מכל ת"ב שהחמירו חז"ל שכל העוברות ומניקות מתענות ומשלימות וצ"ב. ונראה בזה ביאור נכון בעזהשי"ת ...".

3. הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות נ"ד) – "מי שצריך לאכול בט"ב באב האם אומר מגדיל או מגדול. תשובה: אולי אסור לומר בכלל פסוקים".

כא) חולה שאוכל, מתי מבדיל. [לענין נשים: עי' לקמן].

א. מוצאי ת"ב: י"א באב.

1. זכר שמחה (סי' ס"ט) – "ע"ד החקירה בט"ב שחל ביום א' במי שלא יוכל להשלים אם יש לו להבדיל על הכוס קודם שיאכל, הוא דבר הראוי לעמוד עליו ולפום ריהטא מצד סברא נלענ"ד דעכ"פ אם אינו מהצורך לו לשתות כוס של יין או חמר מדינה מצד חולשתו אין לו להבדיל דומיא למ"ש הפוסקים בה' יוהכ"פ דמי שהוצרך לאכול אין לו לקדש ולא לחם משנה ובענין הזכרת יעלה ויבא יש ב' דעות כך י"ל בזה דלא תקינו חז"ל הבדלה עה"כ ליום זה (אמ"ה: נראה רכוונת אאמ"ו הגאון זצלה"ה אם אין צריך לשתות יין מחמת חולשתו בודאי אין לו להבדיל אכן גם אם צריך לשתות יין מחמת חולשתו נראה דאין צריך להבדיל דומיא דקידוש ולחם משנה ביוהכ"פ הגם שאוכל פת ושותה יין) ויבנה ביהמ"ק בבי"א".
2. דבר יהושע (ח"ב סי' ע"ה אות ב') – "וע"ד אשר שאל בנשים שאינן יכולות להתענות בט"ב מה יעשו בהבדלה כשחל ט"ב במוצ"ש, לדעת הרמ"א באו"ח סי' רצ"ו שלא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים והיום א"א להם, הנה מעולם לא ראיתי ולא שמעתי בפולין שחולה יבדיל על הכוס קודם אכילה אפ"ל אנשים, ונראה דסמכו על שיטת הרמב"ן שהביא הטור בסי' תקנ"ו דאין הבדלה בט"ב כלל, ואע"ג דאנן לא קיי"ל כהרמב"ן שהרי מבדילין במוצאי ט"ב, י"ל כיון שטעמו של הרמב"ן הוא כמ"ש הרא"ש בסוף תענית סי' מ' שהרי אמרו בברכות ל"ג בתחילה קבעוה בתפלה, העשירו קבעוה בכוס, חזרו והענו קבעוה בתפלה, וט"ב באב שחל במוצאי שבת כל ישראל עניים מרודים, וכי ה"ג לא התקינו על הכוס, וטעם זה לא קבלו רק לענין שבמוצאי ט"ב צריך להבדיל על הכוס שהרי במוצאי ט"ב שהגיע זמן הנחמה חזר העושר למקומו, כמו שטען המאירי בספרו מגן אבות בהענין הרביעי נגד האומרים שא"צ להבדיל על הכוס במוצאי ט"ב עיי"ש, אבל לענין יום ט"ב עצמו נקטינן שפיר סברת הרמב"ן דכל ישראל עניים כמ"ש הכתוב זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה, ואפשר דכו"ע מודו להרמב"ן, ומ"ש הדגול מרבבה בסי' תקנ"ט ס"ט לענין בעל ברית שאינו משלים תעניתו בט"ב שנדחה דיכול להבדיל על הכוס קודם שיאכל, לא דמי בעל ברית לחולה, דכיון דיו"ט דילי' הוא ומותר ביין כמה שירצה, הו"ל נמי כהעשיר, אבל לחולה לא הותר רק מה שצריך לאכול, אכתי עני חשוב לגבי כוס של הבדלה, ודו"ק".
3. חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות ס"ז [עמ' מ"ח], אות קל"ו [עמ' ע"ג]) – "אמר הרב כי תשעה באב שחל במוצאי שבת ויש חולה שצריך לאכול, אין צריך להבדיל, דכיון דלא הותר לו אכילה כי אם בשביל חליו אין צריך להבדיל, והערתי להרב דבשערי תשובה (סימן תקנ"ו סק"א) הביא בשם ברכי יוסף דס"ל דצריך להבדיל, אמנם הרב נשאר בהוראתו".

ב. צריכים להבדיל מוצ"ש: קודם שאוכל.

1. כנה"ג (שו"ת סי' ע"א) – "שאלה ילמדנו רבינו חולה שאוכל בט"ב או מי שהוא בעל ברית היאך הותר להם לאכול בלא הבדלה ושכמ"ה: תשובה מה זו שאלה הא ודאי פשיטא שקודם שיאכלו מבדילין על הכוס ברכת היין וברכת המבדיל דהא דאין מבדילין בט"ב הוא משום שצריך לברך על הכוס ואינו יכול לטועמו שהרי אנו מבדילין בתפלה שאינה צריכה כוס וגם ברכת מאורי האש אנו אומרים אותה בליל ט"ב אבל חולה וכל שמוותר לאכול כיון דלדידהו הותרה האכילה יכולין להבדיל וקודם שיבא לאכול יבדיל אפ"ל ביום כדאמרין בפר' ערבי פסחים אמר ליה מר ינוקא לרב אשי זימנא חדא איקלע אמימר לאתרין ולא הוה לן חמרא אייתינן ליה שכרא ולא אבדיל ובת טות למחר טרחנא ואייתינא ליה חמרא ואבדיל וטעים מידי אלא מיהו יש חילוק בין חולה שהתירו לו לאכול בט"ב באב לאבי הבן ובעל ברית והמוהל שאוכלין כשהט"ב דחוי דהחולה כיון שהותר לו האכילה בט"ב מפני חליו ויכול לאכול כל שעה שירצה בין ביום בין בלילה יבדיל בלילה מיד אחר תפלת ערבית כמנהג להבדיל בשאר מוצאי שבתות אבל בעלי ברית שהותר להם לאכול בט"ב דחוי ולא הותר להם לאכול אלא אחר המילה פשיטא שלא יאמרו הבדלה מבליה כיון דאינו יכול לטעום כלום עד אחר המילה ואז יבדיל וכמ"ש וזה פשוט וקצת יש לתמוה על הפוסקים שלא ביארו מכל זה כלום".
2. ברכי יוסף (ס"ק ב') – "חולה שאוכל בט"ב באב יבדיל תכף במוצאי שבת. הרב כנה"ג בתשו א"ח ח"ב סי' ע"א".
3. שע"ת (ס"ק א') – "וכ"י בר"י בשם תשו' כנה"ג ח"ב חולה שאוכל בט"ב יבדיל תכף במוצאי שבת".
4. לב חיים (ח"ב סי' קנ"ט) – "כנה"ג ... ברכ"י".
5. דברי קהלת (גייגר, מנהגי תפלות ק"ק פראנקפורט עמ' צ"ו, יום מ"ה ג' בשבת ואתחנן ת"ב תקע"ח אות ז') – "מי שאוכל ע"פ רופא בליל ת"ב שחל ביום א' או נדחה, לא יאכל עד שיבדיל על הכוס בלי בשמים, ואם מתענה עד בקר או עד חצות היום יבדיל גם בלא בר".
6. שד"ח (מע' בין המצרים סי' ב' אות ה') – "והא דאמרין דחולה שאוכל מבדיל נראה ודאי דאף כשנחלה ביום ט"ב עצמו שלא הבדיל בלילה כי לא היה אז צריך לאכול מ"מ עתה באמצע היום שנחלה יבדיל ויאכל".
7. ארחות חיים (ס"ק ב') – "בשדי חמד".
8. תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ו ס"ק ט') – "בברכ"י ... והובא בשע"ת".
9. מהרי"ל דיסקין (קונ"א סי' ה' אות ע"ב) – "שם לסי' תקנ"ו, ת"ב שחל ביום א'. נסתפקתי בחולה שאוכל אם צריך להבדיל תחלה, וכן נראה".
10. כה"ח (ס"ק ט') – "חולה שאוכל בתשעה באב יבדיל תכף במוצאי שבת. כנסת הגדולה בתשובה אורח חיים חלק ב' סימן ע"א ... וזה החולה שמבדיל במוצאי שבת היינו אם צריך לאכול במוצאי שבת, אבל אם אינו נצרך בעת ההיא לא יבדיל עד שנצרך לאכול, וגם לא יבדיל על היין אם אינו נצרך לו רק על שאר משקין או יתן לתינוק".

11. צפנת פענח (דווינסקי, ח"ב סי' ל"ב) – "מי שע"פ דין מותר לאכול בט"ב כמו דוקא אם הוא חולה גמור בחלל הגוף או בגדר סכנה וכמ"ש הת"י בערכין דף מ"א אז צריך להבדיל ומותר לו לשתות מכוס הבדלה כן הוא לדינא כי במכ"ת הפוסקים הקילו טובא בת"ב".
12. גרי"ז (פניני רבינו הגרי"ז עמ' תקכ"ב) – לשונו מובא לקמן.
13. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ה אות ל"ט) – "אמר לי מו"ר בשנת תשל"א דחולה יכול להבדיל על היין בת"ב שחל ביום א' משום דבלא הבדלה לא יוכל לאכול".
14. אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רע"ו) – "לא יקדים להבדיל, רק כשאוכל, אז יבדיל מקודם".
15. מנחת יצחק (ח"י סי' ל"א אות ט', ח"ה סי' ל' אות ד') – "ט"ב שחל ביום ראשון אם החולה צריך להבדיל קודם שיאכל. הנה בכנה"ג והביאו בברכ"י (סי' תקנ"ו) ובשע"ת שם, דמבדיל תיכף במו"ש, וכ' בכה"ח (אות ט') דכ"ז אם צריך לאכול במו"ש, אבל אם אינו צריך כעת, לא יבדיל עד שיצטרך לאכול, וגם לא יבדיל על היין רק על שאר משקין, או יתן לתינוק לשתות עיי"ש, וכ"כ בשד"ח (מע' בין המצרים סי' ב' אות ה') והביאו באור"ח שם (סי' תקנ"ו) עיי"ש".
16. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז סעי' ז', מעדני שלמה עמ' נ"ט, שלמי מועד עמ' ת"ק) – "חולה, בין איש ובין אשה, הצריך לאכול או לשתות בתשעה באב שחל ביום ראשון - וכן בתשעה באב נדחה -, יבדיל תחלה על חמר מדינה".
17. הליכות משה (שבת סי' י"ח אות ט"ז).
18. דברי יציב (או"ח סי' רמ"ב).
19. אבן ישראל (ח"ט סי' מ"ה, סי' ס"ג על מ"ב סי' תקנ"ו ס"ק ג', על מ"ב סי' תקנ"ו אות ב') – "צ"ע אמאי לא הביא דברי השע"ת בענין חולה שצריך להבדיל".
- הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ד סעי' ח') – "חולה שצריך לאכול בתשעה באב, צריך להבדיל במוצאי שבת".
20. אז נדברו (ח"ו סי' נ"ג אות ה') – "דין הבדלה בחולה האוכל בט"ב באב מבואר בשערי תשובה או"ח סימן תקנ"ו ובעוד אחרונים (ועיין בכה"ח שם ס"ק ט'), וכ"ה בעיקרי הד"ט סימן כ"ח ס"ק ג' בשם שו"ת בית יהודה, ונראה דהמשנה ברורה השמיטו משום שסמך על השערי תשובה, ובמשנה ברורה סימן תקנ"ט ס"ק ל"ז הביא לדגול מרבבה דבעל ברית שאוכל בט"ב באב שנדחה לאחר חצות יבדיל לפני אכילה".
21. שרגא המאיר (ח"א סי' נ"ט אות ב', ח"ג סי' קי"ח הל' בין המצרים אות ג' [עמ' קפ"ו], ח"ז סי' ע"א אות א') – "כנסת גדולה ... נתבאר חולה שצריך לאכול בט"ב אעפ"י שאינו מוכרח לאכול מיד במוצאי שבת, עם כל זאת אינו צריך להמתין על יום מחר ויכול להבדיל תיכף בלילה, אעפ"י שהכף החיים בסימן תקנ"ו אות ט' כתב שזה החולה שמבדיל במוצאי שבת היינו אם צריך לאכול במו"ש, אבל אם אינו נצרך בעת ההיא לא יבדיל עד שנצרך לאכול, והבאתי דבריו בספרי שו"ת שרה"מ ח"א סי' נ"ט, ובמפתחות שם כתבתי שמדברי האחרונים לא משמע כן, ומדגמ"ר סי' תקנ"ט סעי' ט' לענין בעל ברית, ואפשר שיש לחלק, אבל כיון שאין ת"י השו"ת כנה"ג אינו יכול להכריע, וכעת שזכיתי לשו"ת כנה"ג ראיתי שכוונתי לנכון שיש לחלק, שכתב לחלק בין בעל ברית לחולה כנ"ל, ולהבין המחלוקת בין הכנה"ג להכף החיים יש להסביר, דהנה בשו"ת אבני נזר חאו"ח סי' תק"מ כתב החולה שהדר' התיר לו להתענות עד חצות, כתב האבני נזר שלא להתענות, דבמקום חולי לא גזרו רבנן עש"ה, וזה ג"כ סברת הכנה"ג שיבדיל תיכף במוצאי שבת כמו בשאר שנה, כיון דבחולי לא גזרו רבנן כלל להתענות, והכף החיים לא ס"ל לחלק בין בעלי ברית לחולה, וסובר שגם חולה הוא רק נדחה, ממילא נתבאר ג"כ וכ"ש אם יודע שיהי' צריך לאכול קודם התפלה יותר טוב שיבדיל במוצאי שבת ולא למחר קודם התפלה".
22. אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות ח', הע' ח') – "חולה שצריך לאכול בתשעה באב, יבדיל במוצאי שבת. [בברכ"י בסימן תקנ"ו אות ב', הביא בשם הכנה"ג שחולה שאוכל בתשעה באב, יבדיל תיכף במוצאי שבת. ומעיקרא היה נראה, שאין זה אלא בחולה הצריך לאכול מיד, אבל אם אוכל מאוחר יותר, כגון שצריך לאכול רק למחרת היום בשעה מסוימת, (וראה בזה בשערי תשובה סימן תקנ"ד ס"ק ה' בשם בית הלל ואליה רבה ובשערי תשובה להגאונים סימן שכ"ה ובספר מועד לכל חי סימן י' אות מ"ט), לא יבדיל אלא בשעה זו. וכן כתב בכה"ח שם אות ט', ע"ש. אולם שוב נראה שמדברי הכנה"ג בתשובה שם, בשו"ת בעי חיי חאו"ח סימן ע"א שכתב, שחולה שאוכל בתשעה באב, קודם שיבוא לאכול יבדיל על הכוס ברכת היין וברכת המבדיל. וכיון שהותר לו האכילה בט"ב מפני חוליו ויכול לאכול כל שעה שירצה בין ביום ובין בלילה, יבדיל בלילה מיד אחר תפילת ערבית כמנהג להבדיל בשאר מוצאי שבתות. מוכח מדבריו שלעולם חולה כיון שפטור לגמרי מהתענית, ומשום שבמקום חולי לא גזרו רבנן, וכמ"ש בשו"ע בסימן תקנ"ד סעיף ו', ומותר לאכול מיד, על כן ג"כ מבדיל הוא מיד במוצאי שבת]".
23. משנה הלכות (ח"א סי' תנ"ה) – "הנה פשטות הדברים היה נראה דקודם שהולך לאכול יבדיל ואם לא אוכל במוצש"ק עד יום א' בצהרים אז יבדיל אמנם ראיתי בשו"ת כנה"ג ח"ב סי' ע"א שכתב דחולה שמותר לאכול כיון דלדידה הותרה האכילה ויכול לאכול כל שעה שירצה בין ביום ובין בלילה ולכן יבדיל מיד אחר תפילת ערבית כמנהג להבדיל בשאר מוצאי שבתות אבל בעלי ברית שהיתר אכילה שלהם דחוויה הוא ולא הותרה להם לאכול עד אחר המילה יבדיל אז ותמה על הפוסקים שלא ביארו זה ע"ש. ומיהו כל זה בחולה שבטח שיאכל ולא באדם חלוש שלא ברור לו שיוכל להתענות איברא דלפמ"ש הרמ"א סי' תקנ"ד ס"ו דבחולה צריך לאכול נוהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול א"כ לעולם לכאורה אפשר להם להמתין עכ"פ עד הבוקר ואולי מה"ט לא נהגו להבדיל מיד ומיושבת תמיהת הכנה"ג מה שלא ביארו זה הפוסקים והבן וכלפענ"ד לנהוג אם לא מי שצריך לאכול מיד".
24. עי' להורות נתן (ח"ב סי' ל"ו) – "היכי שיש לו משקין אחרים שהם חמר מדינה ודאי שיבדיל עליהן. ברם היכי שאין לפניו תנוק ואין לפניו חמר מדינה אלא יין, נראה שיאכל בלא הבדלה על הכוס מתרי טעמא ...".
25. קנין תורה בהלכה (ח"ה סי' נ"א סוף אות ד') – "איש שא"י להתענות ואוכל בט"ב דיש לו להבדיל כמבו' בשע"ת שם ... מש"כ בשע"ת להבדיל במוצ"ש כוונתו למי שמוכרח לאכול כבר במוצ"ש, וכ"ה בשד"ח".
26. מגדנות אליהו (ח"ד סי' נ"ד) – "הרי המנהג פשוט כל השנה לאסור לנשים לאכול מלפני הבדלה".

27. שו"ע המקוצר (ח"ג סי' ק"ו סעי' ט') – "חולה ויולדת וכיוצא בהם שאוכלים ושותים בתשעה באב (כדלעיל סימן ק"ה סעיף י"ב), צריכים להבדיל תחילה על הכוס ולשתות ממנו כמלא לוגמיו, הן בלילה הן ביום. ולכל הפחות יטעמו כל שהוא, או יתנו לתינוק שהגיע לחינוך שישתה כמלא לוגמיו, לפני הפעם הראשונה שהם זקוקים לאכול. הן אם נזקקו בלילה, הן אם לא נזקקו אלא ביום. ולכל-הפחות יטעמו מכוס ההבדלה כל שהוא, או יתנו לתינוק שהגיע לחינוך שישתה כמלא לוגמיו".
28. הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' נ"ז אות א', אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ב אות ד', מנשים באהל או"ח אות קצ"א, קרא עלי מועד פרק ז' הע' י"ט) – "בעזה"י כ"ג ניסן התשנ"ג, לכבוד מו"ח הגאון הגדול המפורסם מופת הדור והדרו שליט"א. רציני לשאול על איזה דברים ששמעתי בשם מו"ח שליט"א ורצוני לדעת אם הם נכונים כי הרבה דברים ששמעתי משמו נתברר אח"כ שאינו נכון. בענין ט"ב שחל ביום א' אם חולה שאוכל בו צריך להבדיל ראיתי מובא שיש בזה דעות והביאו בשם שו"ת זכר שמחה ושו"ת צפת פענח שאין להבדיל ולענ"ד שב ואל תעשה עדיף חזא דלפ"מ שפסק החזו"א דהיום אין לנו חמר מדינה ואין להבדיל אלא על היין אך יבדיל על היין בט"ב והרי אמרו בתענית ל' ב' כל האוכל בשר ושוותה יין בט"ב עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם (ואף על גב דרש"י פי' שם על סעודה המפסקת ולכא' כ"ש בט"ב עצמו), ועוד שחולה אין מותר לו לאכל אלא מה שמוכרז כמ"ש בבה"ל סי' תרי"ח ד"ה ואם ולכא' ה"ה בט"ב דכעין דאורייתא תקנו ואיך ישתה יין שא"צ כלל למחלתו, ולא דמי למש"כ המ"ב סי' תקנ"ט סקל"ז דבעל ברית שאוכל בט"ב שנדחה צריך להבדיל דשא"ה דיו"ט שלו הוא ומותר לאכל הכל כרצונו. ועוד דמעולם לא שמענו שקטנים שאוכלים בט"ב ביום א' יבדילו ואין לומר דשא"ה דלכשיגדילו לא יצטרכו להבדיל דהא בחגיגה ו' א' מבואר דבחינוך אזלי בתר המצב שהי' אילו הי' בגדלותו כעתה ולפ"ז היה צריך להבדיל. ומכל הני טעמי אמרתי שלא יבדילו, אבל אח"כ אמרו לי בשם מו"ח שליט"א [זצ"ל] שאמר להבדיל ורצוני לדעת אם זה נכון ... לחתני היקר הגאון הגר"ח שליט"א [זצ"ל], ברכה ושל' רב. א. בענין ט"ב שחל ביום א' אם חולה שאוכל בו צריך להבדיל יש בזה דעות והביאו בשם שו"ת זכר שמחה ושו"ת צפת שאין להבדיל. הספר זכר שמחה לא שמעתי זכרו אף גם הצפנ"פ איננו במחיצתי אכן הברכ"י בס' תקנ"ו הביא - ללא חולק - את הכנה"ג דחולה שאוכל בט"ב מבדיל תיכף במוצ"ש, ובשד"ח 'ודאי אף כשחלה ביום ט"ב עצמו שלא הבדיל בלילה, כי לא הי' צריך לאכול, מ"מ עתה באמצע היום שנחלה מבדיל ואוכל. ואכן החיוב להבדיל בט"ב עצמו בחולה הוא יותר ברור מלהבדיל במוצאי ט"ב שהרי הרמב"ן תמה על בעל הלכות איך מבדיל אחרי עבור יום הראשון שהרי לפי"ד הרי"ף אם לא הבדיל במוצ"ש אין לו להבדיל אלא ביום ראשון בלבד שהוא בכלל מוצאי שבת, אולם להני הסוברים דיש לו זמן להבדיל ג' ימים אחה"ש, ע"ז הוסיף הרמב"ן שנ"ל שבכלל לא תקנו הבדלה על הכוס בט"ב שכולם עניים מרודים, ואנו שכן מבדילים אף שהרבה מגדולי הראשונים הולכים בשיטת הרמב"ן, משום שכך נהגו, ובמנהג אין אומרים סב"ל, מ"מ בהבדלת יום ראשון דהיינו בט"ב עצמו - בחולה הרי נופל הטעם הראשון של הרמב"ן. והנה בחולה בט"ב לא צריך אומד דבמקום חולי לא גזרו רבנן כמבואר בס' תקנ"ד [ורק במקום שקיים חשש שמא יפגע ממחלה המתהלכת ע"ז כ' הביאור הלכה שרק בזה לא נעקר התענית לגמרי שהרי אכתי המחלה לא פגע בו], ובשו"ת אבני נזר או"ח סי' תק"מ בחולה בט"ב שהרופא התיר לו להתענות עד חצות כ' הדבר ברור שלא להתענות כלל דבמקום חולי לא גזרו רבנן, והנה המנהג הוא במי שקשה עליו או אסור מבחינה רפואית בשתיית יין מבדיל על שכר או שאר משקאות שהם חמר מדינה וכנראה המנהג מבוסס על מש"כ בביאור הלכה סי' רע"ב דבהבדלה דעת הרמב"ם דאם רוב שתיית המדינה הוא שכר מקרי חמר מדינה אפי' יש ג"כ יין, העובדה היא דבדרך כלל לא משתמשים ביין אלא בקידוש והבדלה וכיוצא בו אבל בכל המסיבות והחתונות לא מגישים לקהל יין ... כפי שהבנתי מהמכתב לא התיר מו"ח שליט"א להבדיל רק על חמר מדינה, ולפ"ז לפי מה שאנו נוהגים פה ע"פ הוראת החזו"א לא להבדיל בשום אופן רק על היין [כי הוא טען שאין היום בא"י בירה או שכר חמר מדינה כי אין ההמונים שותים זה במקום יין (אף שגם יין אין שותים הרבה) ואמר שאולי מיץ תפוז הוא חמר מדינה אבל למעשה גם ע"ז לא הסכים וצוה להבדיל על יין ולשתות בתשעת הימים ובמוצאי ט"ב] א"כ אין להבדיל כלל בט"ב, האם נכון הבנתי. דו"ש"ת חיים קניבסקי. תשובה: הגרי"ז ז"ל מבריסק התיר גם על יין ע"ס מה שביאר בחידושו על הרמב"ם ה' תענית דע"ט"ב הוא כמו מתו מוטל לפניו דאסור ביין אבל ט"ב עצמו הוא כמו אבלות אחר הקבורה דמותר ביין, אמנם באו"ז (ה' ט"ב סי' תט"ו) אי' בהדיא שגם בט"ב דומה למתו מוטל לפניו, ומ"מ ביין מגתו יש להקל. (בע"פ, ונכתב ע"י הגר"ח שליט"א [זצ"ל]).
29. יחיה דעת (ח"ג סי' מ' ד"ה ודע).
30. שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות א' ס"ק ד', ס"ק ה', מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ז') – "לענין עשית הבדלה כשחל ט"ב ביום א' דכ' הדג"מ סי' תקנ"ט דבעלי ברית אסורים לפני הבדלה, פשטות הדברים דגם חולה האוכל או מקרים ידועים של מינקת או מעוברת חייבים בהבדלה, וכ"ה סוגיא דעלמא".
31. רבבות אפרים (ח"א סי' ש"פ אות ג').
32. ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ו, הע' ק"ט) – "חולה שצריך לאכול בתשעה-באב זה, יבדיל לפני שיאכל. אם צריך לאכול מיד בערב - יבדיל בערב, ואם בבוקר - יבדיל בבוקר. [סי' תקנו בשע"ת ס"ק א, כף החיים ס"ק ט, וע"ע שו"ת זכר שמחה סי' סט, דגם אם צריך לשתות יין מחמת חולשתו, נראה דאין צריך להבדיל, דומיא דקידוש ולחם משנה ביוה"כ"פ הגם שאוכל פת ושוותה יין, ע"ש. ושעתי מהגרש"ז אויערבך שליט"א [זצ"ל], דלא דמי לקידוש של יוה"כ"פ דליכא כלל מצוה של קידוש, משא"כ בני"ד אצל החולה הוא כמו תמיד שצריך להבדיל".
33. קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ג) – "חולה שאינו מתענה בתשעה באב שחל במוצ"ש, בין איש בין אשהטו, צריך להבדיל קודם שאוכל".
34. דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ב, ס"ק פ"ג, סעי' ס"ג) – "חולה או יולדת שלא צמיים צריכים להבדיל לפני שאוכלים, אך אין להם להבדיל מיד במוצאי שבת אם לא צריכים לאכול אז, אלא מבדילים דוקא לפני שהם אוכלים ושותים. [מה שכתבתי בפנים דלא יבדיל מיד אלא כשיצטרך לאכול, הם דברי הכף החיים שהבין כן את דברי הכנה"ג שכתב דחולה יבדיל במוצ"ש (שו"ת כנה"ג סי' ע"א והו"ד בשע"ת ס"ק א') דר"ל דוקא אם נצרך לאכול מיד, אמנם בגופן של דברים יש להבין דברי הכנה"ג דר"ל כיון דחולה זה

- פטור מכל התענית (ויכול לאכול מיד אף שאינו נצרך כעת לאכילה), הרי שיבדיל מיד במוצ"ש אף שיצטרך לשתות מיד כוס ההבדלה ע"כ. אמנם להלכה נראין דברי ה"ה וכו' שכתבתי בפנים, ואף אם אין המשמעות כן בדברי הכנה"ג".
35. חוט שני (קרא עלי מועד פרק ז' הע' י"ט).
36. מועדים וזמנים (ח"ז סי' רנ"ה, תשובות והנהגות ח"ה סי' קס"ח אות ט') – "כשחל ת"ב במוצ"ש והוא חולה ולא צם כלל בת"ב, אבל אפשר לו לצום עכ"פ עד למחר, דעת המנח"י (ח"ה סי' ל') ועוד שכיון שאפשר לו לצום עכ"פ עד למחר יעשה כן, ולכאורה תלוי במחלוקת, שאם יש בת"ב דין שיעורים כיוה"כ (והיינו שאסור לו לאכול יותר ממה שצריך), א"כ חייב לצום עכ"פ עד למחר, ואין יכול להבדיל בערב, אבל לדברי האחרונים שאין אומד לת"ב כלל שסוברים שלא תיקנו כלל התענית לחולה (עיין ח"ב סי' רס"א) וזהו מנהגינו, א"כ הרי כיון שאין צריך לצום עד למחר, חייב לעשות הבדלה כמצותה במוצאי שבת, (וכ"מ מסתימת השע"ת סי' תקנ"ו). אמנם שוב הדרני בי, דאף שאין על החולה דין צום מ"מ חייב להצטער עם הציבור, ולכן באמת אף שמותר לאכול ולשתות אבל לא יאכל כדרכו רק כמצטער שאוכל רק לחם ותבלין ושותה כפי מה שצריך וכדומה, (עיין מוע"ז ח"ז סי' רמ"ה), ולכן ראוי לו להבדיל רק למחר לפני שאוכל, שאם ישתה מיד בתחילת הצום זהו זלזול בצום שאינו משתתף עם הציבור, (ורק בחולה במחלה מסוכנת אין עליו דין צום כלל ואוכל מבערב מפני שפטור לגמרי ממצות צום ומצות דוקא לאכול להבראתו)".
37. הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סי' תקנ"ו על מ"ב ס"ק ב').
38. ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' א').
39. תורת היולדת (פרק מ"ח סעי' ה').
40. נטעי גבריא (בין המצרים פרק צ"ה סעי' ה') – "חולה שאוכל בת"ב צריך שיעשה הבדלה קודם אכילה, ומי שאינו מתענה כלל יעשה הבדלה במוצאי שבת".
41. נשמת שבת (סי' רצ"ט אות תר"ו, מקדש ישראל בין המצרים סי' רל"ז) – "יבדיל".
42. בירור הלכה (תליתאה עמ' רל"א-רל"ו, הקצר סי' תקנ"ו סעי' מ"ד) – "וחולה האוכל בת"ב י"א שאי"צ להבדיל, וי"א שצריך להבדיל, וכן עיקר".
43. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ו סעי' ז') - לשונו מובא לקמן.
44. הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סעי' י"ב, עמ' קפ"ט) – "חולה שצריך לאכול בתשעה באב, קודם שיאכל צריך להבדיל, וכן יולדות או מעוברות שאינן צמות, [וי"א שיותר טוב שיאכלו בלא הבדלה ובפרט בנשים], והמנהג שמבדילין. והטוב שהנשים יצאו ע"י איש חולה".
45. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ג טור ב') – "דחולה האוכל בת"ב שחל במוצאי שבת אינו מבדיל מיד במוצאי שבת [אם אינו צריך לאכול אז], אלא רק למחרתו לפני שהולך לאכול".
46. הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ג טור ב') – "דהאוקלים בת"ב שחל במוצ"ש נוהגים לעשות הבדלה רק לפני שהולכים לאכול".
47. הליכות ביתה (סי' כ"ה סעי' כ"א) – "חולה האוכלת בתשעה-באב שחל ביום ראשון, חייבת להבדיל על הכוס לפני האכילה".
48. קרא עלי מועד (פרק ז' סעי' ח').
49. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ב).
50. הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' ט"ו).
51. ברכת יהודה (ח"ו או"ח סי' ט"ו).
52. תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות י"ח, אות כ"ז).

ג. מראי מקומות.

1. דגול מרבבה (סי' תקנ"ט על המחבר סעי' ט'), מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק ל"ז) – "[בעל ברית] ומותר אח"כ לאכול אך צריך להבדיל על הכוס קודם שיאכל".
- א) עי' דבר יהושע (לשונו מובא לעיל), והגר"ח"ק זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' נ"ז אות א', לשונו מובא לעיל).
2. הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת') – "שאלה: חולה האוכל בת"ב אם יבדיל מיד במוצ"ש או שימתין להבדיל קודם אכילתו. תשובה: עי' קובץ תשובות ממו"ח זצ"ל ס' נ"ז". (לשונו מובא לעיל).
- הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות י"ז, עי' מישרים אהבוך עמ' ש"ו אות י"ד [לשונו מובא לקמן]) – "ט"ב שחל במוצ"ש, כשנצרך לאכול מפני בריאותו בצום לא הבדיל, וכן הורה".

כב נשים הצריכות לאכול בת"ב כגון יולדות וכדו', מתי מבדיל.

א. מותרות לאכול ביום א' בט"ב בלא הבדלה כלל.

1. מרא דשמעתתא (סעי' רמ"ז, עמ' קל"ט) – "שאלתי לגבי נשים האוכלות בתשעה באב שחל ביום ראשון, ואמר לי דודאי אינן צריכות להבדיל, דהרי בשנה כזו איכא צד דגם אנשים פטורים מהבדלה, ונשים גם בכל ימות השנה מספקא לן אם מחוייבות בהבדלה, ואם כן ודאי שאינן חייבות בהבדלה בשנה כזו".
2. קנין תורה בהלכה (ח"ה סי' נ"א) – "בענין הבדלה לנשים שאין מתענות בט"ב שחל ביום א'. ד"ו צריך קצת בירור, וכפי הנשמע הורו כאן המורי הוראות שי' לנשים כאלו שיבדילו בעצמן על חמר מדינה, ולע"ד ילע"ע בזה ... אמנם לנשים שאין מתענות בזה נחתין דרגא דיש ס"ס גמורה, ספק אם חייבות בהבדלה בכלל, ובט"ב אין זה ספק דאו' למ"ד הבדלה דאו', דהא מבואר בפרמ"ג מ"ז סוס"י רצ"ו דאם שכח ולא הבדיל במוצ"ש, ביום א' לכ"ע דרבנן, א"כ אלו האוכלות ביום א' דט"ב לכ"ע הו"ל ספקא דרבנן אם מחוייבות בהבדלה, ולא שייך לומר שכבר קבעו עליהם חיוב הבדלה דז"א שקבעו במוצ"ש דוקא ולא ביום א' מעולם, ועפ"י רוב הלא מתענות אוכלות רק ביום, וכבר כתבתי מזה דמש"כ בשע"ת להבדיל במוצ"ש כוונתו למי שמוכרח לאכול כבר במוצ"ש, וכ"ה

בשד"ח, ועל כל פנים אין זה בכלל שיבטלו מצות הבדלה דהם יקיימו מצות הבדלה בלילה לשמוע מבעליהם, והפקפוק רק מהא שטועמים קודם הבדלה, ולזה מהני ספק השני דלמא כמ"ד דבט"ב אין הבדלה בכלל שכ' הרדב"ז דכן דעת רוב האחרונים, ויותר יש לנו לחוש לאיסור ברכה לבטלה ולאיסור שתיית הכוס ע"י נשים, ומה"ט י"ל דמותרות לאכול ביום א' בט"ב בלא הבדלה כלל וישמעו בלילה כנ"ל".

3. שרגא המאיר (ח"א סי' נ"ט אות ב', ח"ג סי' קי"ח הע' קמ"ז ד"ה בנשים [עמ' קפ"ז], ח"ז סי' ע"א אות ב') – "כיון ששיטת הרמב"ן הוא שאין להבדיל כשחל ט"ב להיות במוצ"ש, אפשר לסמוך בקטנים שלא להבדיל, וכן אשה אם לא התענה ואין לה מי שיבדיל בשבילה, כיון שיש מחלוקת אי נשים מחוייבות בכלל בהבדלה כמו שנתבאר באו"ח (סי' רצ"ו סעי' ה'), כעת מצאתי במשנת יעקב שכתב ג"כ שא"צ להבדיל, ואצרף גם שיטת הגה"ק מבוטשאטש ז"ל בספרו עזר מקודש אהע"ז סי' ס"ב שנשים יוכלו לאכול בברכת המבדיל שאומרים בשביל מלאכה עיי"ש".

ב. לעשות הבדלה.

1. הגרשז"א (הליכות שלמה מועדים ח"א פרק ט"ז סעי' ז') – "חולה, בין איש ובין אשה, הצריך לאכול או לשתות בתשעה באב שחל ביום ראשון - וכן בתשעה באב נדחה -, יבדיל תחלה על חמר מדינה ואח"כ יאכל".
- הגרשז"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ה ריש טור א') – "אמר לי הגרי"ד וינגרטן שליט"א דומ"ץ במודיעין עילית שהורה לו מרן זצוק"ל דהבעל יבדיל, והאשה תשתה את הכוס".
2. הליכות משה (שבת סי' י"ח אות ט"ז).
3. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ו סעי' י"ב) – "בזמן שהרבנית חלתה: הכינו כוס קפה שחור, ואחרי שנצטנן מעט שהיה ראוי לשתיה הבדיל רבינו עליו, והרבנית שתתה את הכוס, והנוכחים בבית יצאו הבדלה מרבינו".
4. אז נדברו (ח"ו סי' נ"ג, ח"א סי' מ"ח על סי' שע"א) – "לענין נשים כשהם מותרות לאכול בט"ב וכ"ת כתב שיאכלו בלא הבדלה העיקר הוא שאין לסמוך על הלומדות של ספיקא דרבנן, ויעשו הבדלה על בירה שחורה שזה בריא לכולם או אפי' מיץ של ענבים".
5. שו"ע המקוצר (ח"ג סי' ק"ו סעי' ט') - לשונו מובא לעיל.
6. הגריש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ח' סוף הע' י"ט, עמ' ק"צ) – "שאף נשים צריכות להבדיל קודם שיאכלו".
7. מגנות אליהו (ח"ד סי' נ"ד) – "וע"כ נראה שהן אמת דהיא דלא אפשר יכולה האשה להבדיל ותשתה בעצמה, אבל מ"מ עדיף טפי שהבעל יבדיל והאשה תשתה מחשש ברכה לבטלה, לחשוש לשי' הרמ"א הנ"ל".
8. ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ח) – "אשה חולה שצריכה לאכול בתשעה-באב, טוב שבעלה יבדיל על הכוס ויוציא את עצמו ואת אשתו ובני ביתו ידי חובת הבדלה, וקטן ישתה את היין. וטוב יעשה אם לא יבדיל על יין כי אם על שאר משקין, מאלה שמותר להבדיל עליהם, וכדלעיל פרק ס סעיף ג. ואם אין קטן ואין משקה אחר שמותר להבדיל עליו, וכדלעיל, תשתה האשה מן היין כשיעור ולא יותר. ואם אין איש שיכול להבדיל בשביל האשה, תבדיל היא לעצמה, וכדלעיל פרק נח סעיף טז, וקטן ישתה את היין, או תבדיל על שאר משקין שמותר להבדיל עליהם. ואם אין קטן, ואין משקה אחר שמותר להבדיל עליו, תשתה האשה מן היין כשיעור ולא יותר".
9. חוט שני (מזוזה - ברכות עמ' ת"ב אות ז') – "שאלה: תענית תשעה באב שחל במוצאי שבת, ויולדת שהיא במצב שמותר לה לאכול ביום הצום, מי יבדיל עבורה ביום הצום, האם היא עצמה, או בעלה יבדיל והיא תשתה. והאם כשהוא מבדיל ומגיש לה לשתות הכוס, האם חשיב ככוס של ברכה שאסור לו לשגר לה, או דלמא כיון דאסור לו לשתות מהיין לא חשיב משגר כוס של ברכה, אא"כ שניהם שותים. [וה"ה במקדש לאשתו והוא כבר עשה קידוש, ושולח לה הכוס שרק היא תשתה, האם חשיב כוס של ברכה]. תשובה: מסתברא דהוא יבדיל והיא תשתה".
10. דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ב, ס"ק פ"ו) – "חולה או יולדת שלא צמים צריכים להבדיל לפני שאוכלים אך אין להם להבדיל מיד במוצאי שבת אם לא צריכים לאכול אז אלא מבדילים דוקא לפני שהם אוכלים ושותים, ויכולים אז להוציא ידי חובת הבדלה את בני ביתם או שאר אדם המתענה ... ואשה שצריכה לאכול ואינה יכולה להבדיל עיין מקורות והערות קמ"ה. [דשם יתבאר דיכולה לאכול בלי הבדלה ותשמע במוצאי תשעה באב, וכבר כתבנו במקורות והערות פ"ד דאם יש אדם מתענה יכול הוא לעשות לה הבדלה, ויטעם מהכוס קטן, או בדליכא קטן תטעום האשה החולה. ואף שנוהגות לא לטעום מכוס ההבדלה, מ"מ כשאין עצה אחרת שרי וכבסימן רצ"ו ס"ק ל"ה. ואף להפוסקים דאין לאיש להבדיל לאשה, עיין בסימן רצ"ו ס"ק ל"ו, מ"מ כאן שאני, דבאופן כזה הרי יכוין גם הוא לצאת בעצמו, ושונה נידון זה ממה שכתבו הפוסקים דלכך לא תיקנו הבדלה באופן כללי לכולם במוצאי שבת על סמך שאת הכוס יטעם קטן, משום דאתי למיסרך בגדלותו, דזה דוקא אם היו מתקנים כן תקנה קבועה דאז אתי למיסרך בדבר קבוע הבא כל שלש או ארבע שנים, אבל לאחר שלא תיקנו כן באופן קבוע, שוב יכולים להורות דכשמבדילים לחולה או לאשה, לתת הכוס לקטן, דזה הוי דבר שלא קבוע דמיא לכוס של מילה דמותר, מיהו מטעם זה דאינו קבוע לכולם לא נחייב הקטן תמיד בהבדלה בתשעה באב במוצאי שבת, דאם נחייב כל הקטנים חוזר הדבר להיות קבוע ... ולמעשה נראה, דאשה אשכנזית תבדיל בעצמה ותתן הכוס לקטן ואם אין קטן תשתה בעצמה, ואשה ספרדיה (שלא יכולה לעשות הבדלה מדינא) אז בעלה יעשה לה ויתנו הכוס לקטן ואם אין קטן תשתה בעצמה]".
11. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ה טור א') – "דתשעה באב שחל במוצאי שבת, אשה הפטורה מלצום צריכה לעשות הבדלה לפני שאוכלת, ועדיף שהבעל יעשה עבורה הבדלה והיא תשתה את הכוס, ובמוצאי תשעה באב יהא פטור מלהבדיל".
12. הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סעי' י"ב [לשונו מובא לעיל], הע' י"ט) – "ושמעתי שכן נהגו בירושלים עיה"ק".
13. הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ה טור ג') – "שנוהגים שאשה שצריכה לאכול בת"ב שחל במוצאי שבת שהיא עושה לעצמה הבדלה, אף שמעיקר הדין נראה שאפשר שבעלה יבדיל בשבילה ויצא בזה יד"ח הבדלה, והיא או קטן ישתו את הכוס".

14. בירור הלכה (הקצר סי' תקנ"ו סעי' מ"ד) – וגם נשים חולות - יולדות אסור להן לטעום ללא הבדלה".
 15. הליכות ביתה (סי' כ"ה סעי' כ"א) – "יולדת או חולה האוכלת בתשעה-באב שחל ביום ראשון, חייבת להבדיל על הכוס לפני האכילה".

ג. מראי מקומות – קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ג, לשונו מובא לעיל).

1. עי' מנחת יצחק (ח"ח סי' נ"א) – "המנהג בכל בתי יראים, או שממתינין על הבעל, או ששומעין הבדלה מאיש אחר שבא לביתו במוקדם, כי אם מקפידין הנשים שלא להבדיל בעצמן כל השנה, כש"כ שיש להקפיד בהבדלה במוצאי יו"כ, ובמוצאי ת"ב שחל ביום א', דכן מפורש במטה אפרים לענין מוצאי יו"כ (סי' תרכ"ד סעי' ז') וז"ל הנשים אין להם להבדיל בעצמם במוצאי יוה"כ אלא ישמעו הבדלה מן האנשים ואפילו כשחל בשבת, ומכש"כ כשחל בחול שאין להם להבדיל בעצמן על הכוס וכו' עכ"ל".
2. משנה הלכות (ח"ז סי' ל"ט, ח"ח סי' שי"ט) – "העולה לדידן להלכה ולמעשה לפענ"ד נראה בס"ד כן, דאשה שמתרת לאכול בט"ב מחמת חולי או טעם אחר שמתרת ע"פ ההלכה אם יש לה בעל או בתולה שיש לה אב אזי טוב שיבדיל הבעל או האב במוצ"ש לכל בני ביתו והיא תשתה את הכוס ושוב אין הבעל חייב להבדיל מוצאי ט"ב ואם האשה פנויה ואין לה מי שיבדיל לה אזי תעשה הבדלה ותברך בריך רחמנא דעלמא וכו' כמ"ש לעיל דבזה ג"כ יוצאת לכו"ע, ואם יש לה אדם אחר שרוצה להבדיל לה הרשות בידו וכנ"ל כנלפענ"ד בס"ד, והרבנים נענו לי ראשי לזה ודלא כמ"ש במ"י הנ"ל".
- א) ששכ"ה (פרק ס"ב הע' ק"כ) – "בשו"ת משנה הלכות ד"ה אלא דלפ"ז, ויל"ע בדבריו שם ד"ה ומיהו, שמיעץ לאשה להבדיל בלי שם ומלכות, או שתאמר 'ברוך רחמנא' וכו' (ובכלל יל"ע בעצה זו לומר 'ברוך רחמנא' דאינה לכו"ע, עיין שו"ת רע"א סי' כה ד"ה ואחרי, ח"י ח"ס ריש נדרים ב א - וע"ע שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' יא ס"ק ג ו-ה בשם הח"ס - סי' ריט בפמ"ג מ"ז ס"ק ג, שלדעתם יש בו משום 'לא תשא'. לעו"ז מצאנו בפני יהושע לברכות יב א סוד"ה ויותר נראה, שסובר שאין בו איסור דלא תשא, ועיין יו"ד סי' שכח בפ"ת ס"ק א, ערוה"ש סי' רב סע"ג, ועיין גם טהרת ישראל סי' ר ס"ק א, ועיין שו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' מ ס"ק כז, ועיין לעיל פמ"ח הערה מה)".
3. שבט הלוי (ח"ז סימן ע"ז ענף א' אות ד', עי' ח"ח סי' קכ"ט ד"ה אם [לשונו מובא לקמן]) – "לענין עשית הבדלה כשחל ט"ב ביום א' דכ' הדג"מ סי' תקנ"ט דבעלי ברית אסורים לפני הבדלה, פשטות הדברים דגם חולה האוכל או מקרים ידועים של מינקת או מעוברת חייבים בהבדלה, וכ"ה סוגיא דעלמא. ולענין אשה תעשה לה הבדלה בעצמה, או לצורך לסמוך על הפוטרים אותה, והבעל יעשה במוצאי ט"ב כהלכה - או דלגבי נשים דבלא"ה איכא דעות בחיוב הבדלה דידהו נסמוך במקום דאי אפשר אשית הרמב"ן ברא"ש סוף תענית והובא גם בטור סי' תקנ"ד ובריטב"א סוכה נ"ד דאין הבדלה כלל על הכוס אחרי התענית ביום ראשון דכה"ג לא תקנו חכמים".
- שבט הלוי (ח"ד סי' נ"ד אות ז', קובץ מבית לוי ח"ט עמ' כ"ז סעי' ה') – "אם יש להתיר להנשים לאכול במוצאי יוה"כ עוד קודם הבדלה, כי בעליהן שוהין עוד בבית המדרש, וקשה להם התענית. כיון דלהלכה עיקר כדעת הפוסקים דנשים חייבות בהבדלה ויכולות להבדיל בעצמו כמבואר באו"ח סו"ס רצ"ו בכל הפוסקים האחרונים, פשיטא דאם בעליהן מתאחרים דיבדילו בעצמן, - ואין שום חשש על שתית הכוס או עכ"פ טעימה, - דהוא הקפדה בעלמא, ואין בכחה לדחות מה שהוא מן הדין".
4. נשמת שבת (סי' רצ"ט אות תר"ו-ב', מקדש ישראל בין המצרים סי' רל"ט) – "אינה צריכה, וטוב שתפלל ותאמר אתה חוננתנו".
5. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ה סעי' ו') – "נשים הצריכות לאכול בת"ב כגון יולדות וכדומה יכולות להקל לאכול בלי הבדלה, ובמוצאי ת"ב ישמעו הבדלה, וי"א דלכתחלה תשמע הבדלה קודם שאוכלת, ומותר לבעלה להבדיל על הכוס ויוציא ב"ב וקטן ישתה היין, ואם אין איש שיכול להבדיל בשבילה, תבדיל היא לעצמה".
6. תשובות והנהגות (ח"ז סי' ס"ו אות ג') – "המנהג שנשים האוכלות בת"ב שחל ביום א' מבדילות קודם האכילה, אבל מעיקר הדין יש להקל לפוטין, וכמ"ש בשו"ת צפנת פענח (דוינסק) סי' ל"ב דאית לן ס"ס לפטור נשים מהבדלה, ספק אחד דנחלקו רבוותא אם נשים בכלל חייבות בהבדלה (עיין שו"ע סו"ס רצ"ו), וספק שני אם איכא כלל חיוב הבדלה על הכוס בת"ב שחל במוצ"ש (שדעת הרמב"ן ועוד קדמונים דת"ב שחל במוצ"ש ליכא חיוב הבדלה, שהואיל ואין יכול להבדיל במוצ"ש לא תיקנו הבדלה כלל)".
- תשובות והנהגות (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ה טור ג') – "דת"ב שחל במוצאי שבת, נשים שאינן צמות יש נוהגות לא לעשות הבדלה שסומכות על השיטות שפטרות מהבדלה, ויש נוהגות להבדיל. והנהגות להבדיל שיבדילו בעצמם, ולא שבעלה יבדיל בשבילה, ויבדילו על חמר מדינה".

בג) קטנים (שהגיעו לחינוך) שאוכלים בת"ב: הבדלה.

א. צריכים להבדיל.

1. עי' מהרי"ל דיסקין (קונ"א סי' ה' אות ע"ב) – "אך קטן י"ל למ"ש בס"י תקנ"ט, דאתי למיסרך, אבל י"ל דשם סריך לחיובא, אבל כאן יאמרו לו דתלי באכילה, שאינו חיוב רק שנאסר לאכול קודם, ולא סריך בגדלותו כי ביכי דפורש מאכילה".
2. אמת ליעקב (הע' תקכ"ה) – "קטן יותר מבן ט' האוכל בת"ב שחל להיות ביום א' יבדיל מקודם על חמר מדינה [כגון בירה]".
3. דברי יציב (או"ח סי' רמ"ג) – "יש לנו להצריכו להבדיל בת"ב קודם שיאכל, שהרי מחוייב הוא להבדיל משום מצות חינוך ויי"ח גם בטעימת הקטן [ועיין לעיל סימן קל"ה], אלא שמחמת חולשה אינו חייב להשלים התענית, והרי גם חולה שאוכל בת"ב צריך להבדיל כמבואר בפוסקים".
4. אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות ח', הע' ח') – "וכן קטן שהגיע לגיל חינוך ויכול לשתות מלוא לוגמיו יבדיל קודם שיאכל וכדין חולה. [ונראה דהוא הדין בכל זה בקטן שהגיע לחינוך, שכיון שצריך להבדיל מדין חינוך, א"כ בתשעה באב שחל במוצאי שבת יבדיל לפני שיאכל. ואף שקטן מותר לאכול לפני הבדלה, וכמו שנתבאר מדברי המג"א בסימן רס"ט ס"ק א' והגר"ז שם סעיף ג', מכל מקום צריך לחנכו להבדיל בזמנו ושלא ימתין עד לאחר ת"ב. (וראה בשו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון סימן ה' ס"ק ע"ב שכתב, שאפשר שאף שאין מבדילין בתשעה באב על ידי שיתנו לקטן לשתות מהיין משום דאתי למסרך, וכמ"ש התוס' בעירובין דף מ']

- ע"ב והרמב"ן בסוף תענית ועוד, היינו בסריך לחיובא, שיחשוב שחייב להבדיל, אבל כאן יאמרו לו דתלי באכילה, שאין לו לאכול לפני הבדלה, וכשיגדל ולא יאכל גם לא יבדיל, ע"ש"י].
5. מנהגי מהרי"צ הלוי (מועדים פרק י"ט סעי' ב') – "קטנים שהגיעו לגיל חינוך מבדילין על הכוס קודם שאוכלים בת"ב שחל במוצאי שבת, ולכתחילה מבדילים בחמר מדינה. וקטן אחד מוציא את שאר הקטנים".
6. קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ט"ו) – "גם הקטנים שאוכלים בתשעה באב צריכים להבדיל קודם האכילה בתשעה באב שחל במוצ"ש".
7. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' שנ"ב ד"ה ואודות, וחוזר ממ"ש"כ במעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ה') – "והעיקר כמ"ש האחרונים הנ"ל שמשום מצות חינוך גם הקטנים שהגיעו לחינוך שאוכלים יבדילו תחלה על היין".
8. הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ו ריש טור א') – "דהורה לילדיו כשהיו קטנים להבדיל בט"ב שחל במוצ"ש לפני שאכלו".
9. תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות י"ח, אות כ"ז).

ב. מיקל, אין צריכים להבדיל קודם שאכל.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ה אות מ') – "ת"ב תשכ"ד, מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אמר לי לענין ילדים שמותר להם לאכול בת"ב, אם חל ת"ב ביום א' יש להקל שלא יבדילו, אף שהשע"ת מביא שגדול חולה יבדיל, מ"מ קטנים יש לסמוך על הרשב"א שכתב לענין קידוש שמותר להאכילם לפני קידוש ואמר מו"ר שה"ה לפני הבדלה דקיל טפי, וסכנה לאכול לפני הבדלה זהו רק בין השמשות כדאיתא בפסחים (הרשב"א הובא במ"ב הלכות קידוש וכן בסוף הלכות שבת) ועוד הסתמך מו"ר על זה שהמ"ב לא מביא את השע"ת הנ"ל א"כ משמע שסובר המ"ב שאין דינו של השע"ת ברור, אמנם אמר מו"ר שיתפללו במוצ"ש"ק ויאמרו הבדלה בתפלה. עוד הוסיף לי מו"ר למי שאין על מה להבדיל פטור א"כ לקטנים וכן לאשה אין משלהם. עוד אמר לי מו"ר שיש להקל אף לגדול חולה לעשות הבדלה על מיץ תפוזים שזה חמר מדינה אבל לא על בירה שזהו שותים רק מעוט".
2. הגרשו"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז ס"ק י"ג) – "אבל קטנים, המנהג שאינם מבדילים טרם אכילתם".
3. ישועת משה (ח"א סי' מ') – "לא צריך".
4. עטרת יהושע (אות רמ"ו) – "קטן האוכל בתשעה באב שחל ביום ראשון, אמר לי שלא יבדיל על הכוס".
5. מרא דשמעתתא (סעי' רמ"ו, עמ' קל"ח) – "קטן האוכל בתשעה באב שחל ביום ראשון, אמר לי שלא יבדיל על הכוס".
6. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ו סעי' י"ד) – "קטנים האוכלים בת"ב אינם מבדילים".
- ע"ה הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ו סעי' ט"ו) – "אם הקטן מתעורר מעצמו שצריך להבדיל, אין למנוע בעדו מלעשות הבדלה".
7. שרגא המאיר (ח"א סימן נ"ט אות ב', ח"ג סי' קי"ח הע' קמ"ז [עמ' קפ"ו]) – "במה שנשאלתי דהרי קטנים מחויבים במצוות מטעם חינוך למה אינם מבדילים בט"ב, ואם יש לדקדק בזה או לא, ואמרת על אתר שאפשר שהטעם הוא דכל מצות חינוך הוא רק כדי שיעשה כן בעת שהוא גדול, ע"י בכורות (דף ל"ט ע"א) אבל קטן דאתי למיסרך אימא לא ... וכיון דכשיהיה גדול יתענה, וע"כ לא שייך לומר בזה דכשיגדיל יאכל בט"ב בלי הבדלה, ודו"ק. ומטעם זה מובא באביר הרועים אות י"ט בשם האבני נזר דקטן האוכל ביום הקדוש אינו צריך לקדש, דהא כשיגדל לא יצטרך לעשות קידוש עיי"ש ... וכעת נלפענ"ד כיון ששיטת הרמב"ן הוא שאין להבדיל כשחל ט"ב להיות במו"ש, אפשר לסמוך בקטנים שלא להבדיל".
8. משנה הלכות (ח"ז סי' ל"ט ד"ה והנה) – "ובאמת היה צריך להבדיל גם לבני הקטנים שלא יאכלו קודם הבדלה כדי לחנכן, אלא שאינו יכול דילמא אתי למיסרך".
9. חנוד לנער (פרק כ"א ס"ק י') – "ע"י שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון סי' עב שנסתפק בקטן האוכל בט"ב, שחל ביום א' או נדחה, אם צריך להבדיל קודם אכילתו, ונראה דעתו שאינו צריך להבדיל".
10. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ד אות ט') – "קטן שהגיע לחינוך המנהג שאוכל מבלי לעשות הבדלה לעצמו".
- א) אמנם ע"י שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות א' ס"ק ו') – "ואשר שאל בקטן האוכל אם יעשה הבדלה וכ' בשם מהרי"ל דיסקין דמבדיל מטעמא דחינוך וכב' הקשה דמה חינוך שייך בזה דהלא כשיגדל לא יאכל בט"ב. לק"מ, דכבר נכנס בגדר חינוך הבדלה בשבת פשוטה א"כ הוא בגדר חינוך הבדלה, אף דענין פרטי זה דהבדלה בט"ב לא שייך ביה חינוך אטי גדלותו. ועוד, דכיון דחולה שאב"ס מותר מעיקר הדין גם בגדולים וא"כ צריך לחנך לדעת סדר האכילה בט"ב כזה - (שמותר לאכול בו)".
- ב) י"ל שבט הלוי (ח"י סי' קע"ז אות ד') – "בענין הבדלת קטן בט"ב שנדחה (בח"ז סי' ע"ז ו') לא ה' כונתי למעשה אלא להשיב להשואל".
11. שו"ע המקוצר (ח"ג סי' ק"ו סעי' ו', ס"ק י"ג) – "והקטנים אוכלים ושותים אעפ"י שלא הבדילו. [כן הוא המנהג]".
12. דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ב, ס"ק פ"ה) – "קטן האוכל בתשעה באב פטור מהבדלה. [ויש לפלפל בזה הרבה, אבל עיקר הטעם נראה דגם על זה יש לומר דאתי למיסרך בגדלותו, אף שיש לחלק מעט, עכ"פ לדינא הוא כנ"ל, וגם מצרפינן כל להקת הראשונים הפוטרים לגמרי מהבדלה בט"ב שחל במוצאי שבת, ועכ"פ הרי ישמע במוצאי ט"ב מפי גדול, ואין כאן הנידון אלא של אכילה לפני הבדלה. וקטן לעולם יכול לאכול לפני הבדלה מעיקר הדין, עיין סימן רס"ט מ"ב ס"ק א'".
13. ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ה, ס"ק ק"ה) – "קטן האוכל בתשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, או שחל ביום ראשון, מותר לו לאכול מבלי שיבדיל תחילה, וישמע הבדלה במוצאי-תשעה באב. [דכמו שמצינו שמותר להאכיל את הקטן לפני קידוש, ומשום דהוא רביתא דתינוק, סי' רסט במ"א ס"ק א, ה"ה נ"ל לגבי הבדלה, וכדלעיל פנ"ט סעי' י, וכיון שכן, יבדיל בזמן שכולם מבדילים, וכ"ה בשו"ת ישועת משה (אהרנסון) סי' מ'".
14. חוט שני (שבת ח"ד פרק צ"ה ס"ק ג' ד"ה תענית, עמ' רצ"ו) – "תענית תשעה באב שחל להיות ביום א', אין צריך למנוע מן הקטנים [אף שהגיעו לחינוך] מלאכול אף קודם שעושים הבדלה [שהרי בעלמא אסור לאכול לפני הבדלה], דהוי כמו דלא מונעים מהם

- לאכול קודם קידוש כיון שהוא לצורכו וכנ"ל. אמנם אם הקטן יבקש להבדיל קודם שיאכל, יש ליתן לו להבדיל, וה"ה לענין קידוש בשבת אם יבקש לקדש קודם שיאכל, יש ליתן לו לקדש ויאכל לאחר מכן. אמנם נראה דבתענית הגדולים אינם יכולים לצאת בהבדלה שעושה קטן [היינו שהגדול אומר ההבדלה והקטן ישתה], כיון דכולם עדיין אינם מבדילים מפני התענית איכא בזה משום דילמא אתי למיסרך".
15. **מועדים וזמנים** (ח"ז סי' רנ"ה, סוכת חיים ת"ב שחל להיות בשבת אות ט"ז) – "העיקר נלע"ד, שגם אביו אינו מצווה לחנכו להבדיל בת"ב לפני שאוכל, ונקדים דברי מרן הגאון דבריסק הגרי"ז ס' זצ"ל, שהסביר הא דקטן שאינו יודע להתעטף פטור מציצית אף שעיתוף לא מעכב, שיסוד מצות חינוך הוא להרגילו לקיים המצוה כדי שינהג כן בגדלותו, ולכן אם הקטן אינו יודע להתעטף, אין חיוב חינוך שיתרגל לקיים המצוה כך, כיון שאין זה מצוה, ולפ"ז יש לומר גם בהבדלה, דבגדלותו הרי יבדיל רק במוצאי ת"ב ולא במוצאי שבת, לכן גם בקטנותו זמן הבדלה שלו הוא ככל ישראל במוצאי ת"ב, ולא בזמן ששייך בקטנותו לבד, שאז לא שייך מצות חינוך, שעיקרה להרגילו למצות לכשיגדל וכמ"ש, וע"כ ישמע הבדלה ככל ישראל במוצאי ת"ב, ויוצאין בזה מצות חינוך".
16. **רבבות אפרים** (ח"ג סי' שע"א) – "שאיין צריך להבדיל במיוחד עבורו במוצאי שבת כיון שיכול לצאת בהבדלה של מוצאי ט"ב. ואי משום שצריך לאכול הרי דין קדימה של קידוש והבדלה לאוכל אינו בכלל מצות חינוך של קטן וכמו שנפסק כן בהלכה לגבי קידוש ושאפשר לקטן לאכול קודם קידוש הגם שהגיע לחינוך של קידוש".
17. **אבני ישפה** (רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א ד"ה וידידי) – "נראה דלא צריך הילד להבדיל ואעפ"י שכתב השע"ת בסימן תקנ"ו, דחולה מבדיל במוצאי שבת, אבל נראה שזה דוקא חולה שהוא גדול שחייב בהבדלה מן הדין. אבל בקטן שהוא מדין חינוך א"כ איך נחנך אותו לעשות ההבדלה בזמן שכאשר הוא יהיה גדול הוא לא יתחייב בהבדלה. ועיין עירובין מ' דאין נותנין כוס לקטן ביוה"כ דילמא אתי למיסרך ומה שנותנים לו בט"ב שיש בו ברית מילה לשתות את הכוס, כתבו התוספות שם ד"ה דלמא דהוי אקראי בעלמא ולא חיישינן למיסרך. אבל בקטן שיבדיל בט"ב שייך הגזירה דאתי למיסרך. ויען בברכי יוסף סימן תקנ"ו סק"ג דלא עושים הבדלה בת"ב באדם בריא ונותנים לחינוך משום דאתי למיסרך, וא"כ ה"ה בזה".
18. **ט' באב שחל בשבת** (פרק ט' סעי' א') – "קטן האוכל בט"ב באב אינו מבדיל לפני אכילתו".
19. **מקדש ישראל** (בין המצרים סי' רל"ח, נשמת שבת סי' רצ"ט סוף אות תר"ו-ב) – "אין צריכין להבדיל, רק במוצאי ת"ב ישמעו הבדלה".
20. **הגר"ע אויערבאך שליט"א** (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ו טור ב') – "דקטנים אינם צריכים לעשות הבדלה בתשעה באב שחל במוצאי שבת לפני האכילה, אלא ישמעו הבדלה במוצאי ת"ב".
21. **בירור הלכה** (ח"ד סי' תקנ"ו [עמ' שע"ד], הקצר סי' תקנ"ו סעי' מ"ד) – "ודין קטן שהגיע לחינוך האוכל בתשעה באב אי צריך להבדיל לפני אכילתו ... שנראה ברור, דכיון שהקטנים שומעים הבדלה במוצאי תשעה באב, ומדינא אין חינוך לקטנים שימנעו מאכילה לפני קידוש והבדלה, אין לקטנים להבדיל בתשעה באב. וכך נהגנו להמנע מהבדלה בתשעה באב בהיותנו קטנים ע"פ הוראות אבותינו הגדולים".
22. **פסקי תשובות** (אות ד') – "וקטן שהגיע לחינוך, יש מי שאומר שיש לחנכו שיבדיל לפני אכילתו, ולמעשה אין נוהגים כדבריו אלא הקטן אוכל בלא הבדלה ובלילה ישמע הבדלה מאביו".
23. **הלכות ומנהגי בין המצרים** (פרק ז' סוף סעי' ט"ז [עמ' ק"ל], פרק ח' סעי' י"ג [עמ' קצ"ב]) – "קטנים שאוכלים בתשעה באב אין צריכין להבדיל קודם".
24. **קרא עלי מועד** (פרק ז' סעי' ז') – "קטן שהגיע לחינוך אע"פ שחייב בהבדלה המנהג שאוכל בט"ב בלא הבדלה רק ישמע הבדלה במוצאי הצום".
25. **ג' שבועות** (ארטסקרול, סוף עמ' קע"ג).

ג. דעת האג"מ.

1. **אג"מ** (ג' שבועות ארטסקרול, פרק י' הע' ל"ג) – "והוסיף שה"ה בת שהגיעה לחינוך צריכה להבדיל ... אמנם הגאון ר' דוד פיינשטיין שליט"א אמר בשם אביו שאין הקטן מבדיל בת"ב כשאוכל [וזוה דלא כמו ששמעתי בעצמי ממרן זצ"ל]".
- ד. **דעת הגריש"א זצ"ל.**
1. **הגריש"א זצ"ל** (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק ז' הע' כ"ו [עמ' ק"ל], פרק ח' סוף הע' כ"א [עמ' קצ"ב], רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ב אות א', הע' רע"ב) – "ואחי הרה"ג ר' נטע צבי כתב לי בזה וז"ל: שמעתי בשם הרה"ג הרב אלישיב שליט"א [זצ"ל] שקטן האוכל בט"ב ביום שט"ב חל ביום א' אין לו להבדיל, כי לא שייך חינוך ע"ז כי כשהוא יגדיל הרי הוא לא יבדיל ביום".
2. **הגריש"א זצ"ל** (ט' באב שחל ביום ראשון פרק ט' הע' ז', מנשים באהל או"ח אות קצ"א [עמ' קנ"ב]) – "תינוק שרוצה לאכול צריך להבדיל, ואין כאן חשש של אתי למיסרך, דהרי גם גדול אילו היה אוכל היה חייב להבדיל ... ודלא כפי שהובא בשמו בס' רבבות אפרים (ח"ג סי' שע"א) שא"צ להבדיל משום דל"ש חינוך כיון שכשיגדל לא יצטרך להבדיל".
3. **הגריש"א זצ"ל** (מנהגי מהרי"צ הלוי מועדים פרק י"ט הע' ט') – מבדילין "שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב צוקיל [ודלא כמו שכתבו בכמה ספרים בשמו]".
4. **הגריש"א זצ"ל** (לקנות חכמה על הלכות בין המצרים) – "דמן הראוי לקטן שהגיע לחינוך [בערך בן 9] שיעשה הבדלה לפני שאוכל בתשעה באב שחל ביום ראשון".

ה. דעת הגר"ח זצ"ל.

1. **הגר"ח זצ"ל** (קובץ תשובות ח"א סי' נ"ז אות א') – "דמעולם לא שמענו שקטנים שאוכלים בט"ב ביום א' יבדילו".

2. הגר"ק זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ח') – "קטנים שיאכלו בתשעה באב שחל בשבת האם יברכו הבדלה. ואיזה גיל חייבת בזה. והשיב וז"ל, לא יבדילו כלל. ושוב שאל והא הגיעו לחינוך. והשיב וז"ל, צריכים לחנך כמו גדולים [וסתם גדולים לא מבדילים]".
3. הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תט"ו) – "שאלה: אם יש לחנך קטן בהבדלה קודם שאוכל במוצ"ש שחל בו תשעה באב. תשובה: כן".
4. הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תט"ז) – "שאלה: כתב לי מרן שקטן צריך לעשות הבדלה במוצ"ש שחל בו ת"ב, וצ"ע ממש"כ בס' אורחות רבינו ח"ב עמ' רמ"ה בשם הקה"י שא"צ להבדיל לקטן. תשובה: א"צ להבדיל לו אבל צריך להבדיל בעצמו".
5. הגר"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג סוף עמ' מ"ג) – "בתשעה באב שחל ביום ראשון, האם ילדים שאוכלים צריכים לעשות הבדלה. תשובה: כן".

ו. מראי מקומות – אבן ישראל (ח"ח סי' כ"ה ד"ה הנה), ט' באב שחל ביום ראשון (פרק ט' סעי' ה'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ה סעי' ז'), נשמת שבת (סי' רצ"ט אות תר"ו-ב'), הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' כ"ב), חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ד סעי' י"ז - סעי' כ').

כד | ציורים שיש לדון האם צריכים הבדלה.

א. השותה רק מים, אם מבדיל.

1. מיקל, אין צריכים להבדיל.
- (א) הגר"ש זצ"ל (נשים באהל או"ח אות קצ"ד, עמ' קנ"א) – "מי שדי לו בשתיית מים [כגון הסובלים מאבנים בכליות], אמר דאין לו להבדיל, כיון דמותר לשתות מים לפני הבדלה".
- (ב) שבט הלוי (ח"ח סוף סי' קכ"ט) – "לענין טעימת מים הוריתי הלכה למעשה ביום ט"ב העבר שאין צריך להבדיל ויש ראי' מהל' הבדלה אכ"מ".
- (ג) הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ג) – "שאלה: האם לענין שתיית מים צריך להבדיל או הוי ככל מוצ"ש שמותר לשתות קודם שיבדיל. תשובה: יכול".
- עי' הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ו אות י"ד) – "ראיתי בפוסקים שחולה הנצרך לשתות בלבד בט' באב, לא יבדיל במוצאי שבת כשחל ט' באב בשבת (אלא במוצאי התענית), כיון שמן הדין מותר לשתות מים בלא הבדלה (שו"ע סימן רצט סעיף א), לכן פשוט שמחמת כן אין לבטל התענית בהבדלה על הכוס. אלא דקצת קשיא לי דבר זה, דהא ממה נפשך אין החולה שרוי בתענית אלא שותה, נמצא שלגביו בטלה התענית, ותו לא חשיב כמתענה, אם כן אמאי שלא יבדיל במוצאי שבת, ומשום אקרובי אבדלתא עדיף, ומה לי אם שותה מים או יין או חמר מדינה, סוף סוף אינו מתענה. וצריך עיון. אנא יבאר לן מרן שליט"א. תשובה: לא תיקנו הבדלה ביום זה".

ב. האוכל פחות מכשיעור, אם מבדיל.

1. חייב להבדיל, ויתן הכוס לקטן.
- (א) הגר"ש זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קצ"ג, עמ' קנ"א) – "חייב בהבדלה משום טעימה זו".
- (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ד) – "גם מי שאוכל פחות מכשיעור בתשעה באב שחל במוצ"ש, כגון שאכילתו הוא רק למנוע סכנה, חייב להבדיל קודם שאוכל, ויתן הכוס לקטן".
- (ג) סוכת חיים (ת"ב שחל להיות בשבת אות ד').
2. אינו צריך להבדיל.
- (א) ט' באב שחל ביום ראשון (פרק ט' סעי' ג').
- (ב) הגר"א ונבצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ח אות נ"ז) – "תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון - כיצד תנהג מינקת לענין שתיית יין-הבדלה - האם תשתה רביעית (או מלא לוגמיו) או שתשתה את היין לשיעורין, כפי ששותה את השתייה הרגילה שלה. למה. תשובה: אם שותה לשיעורין לא תבדיל".
- (ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ג).

ג. מי שאינו צם בתשעה באב בלי התיר ע"פ הלכה: כמו הוא רק שומר חלק מהמצוות - האם יעשה הבדלה במוצאי שבת.

1. מראי מקומות – וישמע משה (פר' דברים תשע"ו עמ' ב').

כה | חולה שמבדיל בת"ב, האם יוציא גם בני ביתו.

א. מיקל.

1. עי' ברכי יוסף (ס"ק ג') – "זה החולה שמבדיל תכף במוצאי שבת אפשר דיכול להוציא בני ביתו, דהרי הוה מבדילינן במוצאי שבת ויהיינו לינוקא, אי לאו משום דאתי למסרך. ובכי האי גוונא לא גזרינן. וכ"כ הרב מטה משה סי' תש"ל, דהצם בעשירי ישמע בליל עשירי הבדלה מאחרים, והביא ראיה מהנז' ומדין אונן, ע"ש".
- (א) מגיה שם - "בשו"ת צ"ץ אליעזר חי"ד סי' מ"ד כתב שמדנקט רבינו בתחי' לשונו בלשון 'אפשר' משמע שהוא מסופק בדבר ולא כמ"ש בשערי תשובה שדעתו נוטה 'קצת'. ולענ"ד במחכ"ת לשון 'נוטה קצת' הוא דעת נוטה, והוא יותר יותר מסתם ספק, ופשוט".
2. לב חיים (ח"ב סי' קנ"ט) – "ברכ"י".

3. כה"ח (ס"ק ט) – "וזה החולה שמבדיל תכף במו"ש יכול להוציא בני ביתו וכמ"ש מט"מ דהצם בעשירי ישמע בליל עשירי הבדלה מאחרים. ברכ"י אות ג' זכ"ל אות ט' שע"ת אות א' מל"ח שם אות מ"ט".
4. עי' ציץ אליעזר (חי"ד סי' מ"ד ד"ה ומה) – "מצינו בשערי תשובה שמביא בשם הברכי יוסף שדעתו נוטה קצת דחולה שאוכל בט"ב ומבדיל במוצאי שבת שיכול להוציא ג"כ בני ביתו בהבדלה זו, וא"כ הרי ישנה אפשרות שיוכל במציאות לצאת יד"ה אפילו במוצש"ק. ומה שכותב שהברכי יוסף רק נוטה קצת לזה, עיינתי בגוף דברי הברכ"י, וראיתי דלא כן, ראשית, הברכ"י אינו כותב את דבריו בלשון קצת אלא בלשון אפשר, ולשון של אפשר מורה על ספק השקול ולא רק על קצת, ושנית, בעיקרו של דין זה אם בני ביתו של החולה יכולים לצאת ידי חובת הבדלה סובר שם בפשיטות ששפיר יכולים, וכל מקום ספיקו הוא רק על החולה דאולי עי"כ אתי למיסרך בשארי השנים, ובקשר לספק זה גדולה היא סברתו שכותב בזה הברכ"י בדבריו די"ל דכו"ע מודו דלא גזירין דאתי למיסרך שהרי החולה הזה גדול וכמה שנים התענה ועתה ידע דלהיותו חולה קאכיל וגם אינו עושה שום דבר בשבילנו לגזור בו דבלא"ה הוא מבדיל לעצמו ואינו עושה מעשה כי אם לעצמו וא"כ י"ל דבכה"ג כו"ע מודו דיכול לכוין להוציא אחרים ולא שייך ביה גזירה דאתי למיסרך עי"ש, ויש בה כדי להכריע את הכף למעשה ששפיר יכול להוציא את בני ביתו בהבדלתו, ונשמע מבין השיטין שבאמת לכך נוטה הברכ"י בעצמו להכריע בכזאת, וככה ראיתי בס' מועד לכל חי להגר"ה פלאגי ז"ל סי' י' אות מ"ט שהעתיק בפשיטות ובודאות בשם הברכ"י שכתב דחולה המבדיל עבור עצמו מוציא את בני ביתו ידי חובתם ע"ש. ונוסף לכל זאת, הא כל מקום פקוקו של הברכ"י בזה הוא רק משום החשש דאולי שייך בזה אתי למיסרך, וזהו כאמור עיכוב חיצוני בדומה למאן דפומיה כאיב ליה, וגם כל השאלה והספק איפוא בזה הוא רק על לכתחילה, אבל בדיעבד אם החולה הבדיל וכיוון להוציא גם את בני ביתו, וגם הם כיוונו לכך שפיר יצאו בזה ידי חובתם".
5. משנה הלכות (חי"א סוף סי' תנ"ה) – "ודע דמי שמבדיל בט"ב מחמת חליו לפענ"ד יכנש את ב"ב ויוציאם כבר בהבדלה שלו שמבדיל, וכדי שלא יהא דבר זה תמוה להם יסבור להם שמחמת חליו הוא ולא חיישינן בכה"ג דילמא אתי למיסרך ועיין מאירי עירובין דף מ' ודו"ק".
6. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ו סעי' י"א) – "חולה המבדיל על הכוס בתשעה באב, יכול להוציא בני ביתו בהבדלה זו. והוא הדין כשמבדיל בריא עבור חולה".
7. שבט הלוי (ח"ח סי' קכ"ט) – "בענין הבדלה בט"ב שחל בשבת אם ביום א' שמתענים בו והחולה שאוכל מבדיל לעצמו אם יכול הבריא להבדיל ולהוציא את החולה אם נקרא בר חיובא באותו יום, הנה למעשה פשיטא דנקרא בר חיובא והרגשתי מיד בדברי שע"ת שבס' תקנ"ו שהעיר גם כב' דהחולה יכול להוציא הבריא הרי דנקרא הבריא בגדר בן חיובא היום לצאת וה"ה להיפך אם הבריא מברך. ובאמת יראה דזה גופא מחלוקת הרא"ש והרמב"ן הידוע פ"ד דתענית סי' מ' דהרמב"ן דעתו דלא מבדילים כלל במוצאי תענית וכ' תו"ד דאפ"י מ"ד מבדיל והולך כל השבת כולה הנ"מ היכא דמוצ"ש חזי לאבדולי, אבל היכא דמוצ"ש לא חזי לאבדולי לא מבדיל בלא זימני משום כל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת, הרי דרמב"ן מחשיב כל יום א' זה אינו ראוי לאבדולי וממילא איפסק חיובא ולא שייך השלמה משא"כ הרא"ש הא כ' סו"ד אבל הכא גופי' מיחייב והזמן גורם שאינו יכול להבדיל וכו', והיינו שאינו יכול להבדיל מחמת איסור תענית אבל בעצם נקרא מחויב, ולא שייך כלל פטור שאינו ראוי לבילה שכ' הרמב"ן וכיון שאנחנו קיי"ל כהרא"ש א"כ הדר דינא כנ"ל דיצא".
8. ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ח) – "אף יכול להוציא את בני ביתו בהבדלה שהוא מבדיל".
9. קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' ט"ז) – "חולה שמבדיל בתשעה באב עבור עצמו, יכול להוציא את בני ביתו ידי חובתם".
10. ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' ח') – "האוכל בט"ב באב שמבדיל תחילה יכול להוציא בהבדלתו אף אחרים המתענים, ועדיף שיצאו בהבדלתו ולא ימתינו עד מוצאי התענית".
11. ס' דיני ט"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ב) – "חולה ... ויכולים אז להוציא ידי חובת הבדלה את בני ביתם או שאר אדם המתענה".
12. נטעי גבריא (בין המצרים פרק צ"ה סעי' ו' [לשונו מובא לעיל], סעי' י"א).
13. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ו סעי' ז') – "תשעה באב שחל ביום ראשון, חולה האוכל בו לפי ההלכה, צריך להבדיל קודם אכילתו על הכוס, שאין לאכול עד שיבדיל על הכוס. ויכול החולה להוציא ידי חובה את בני ביתו בהבדלה זו, אף על פי שהם מתענים ואינם אוכלים עד הערב. ואחר שהבדיל החולה על הכוס, יתן הכוס לתינוק שהגיע לחינוך כדי שישתה ממנו מלוא לוגמיו. ואם אין שם תינוק, ישתה בעצמו מהכוס מלוא לוגמיו. ואם אי אפשר לו אינו צריך לדחוק את עצמו, ודי בטעימה כל שהוא. [שו"ת יחיה דעת ח"ג סי' מ. ושו"ת יביע אומר ח"ה סי' מ' סק"ה]".
- (א) פסקי תשובות (אות ד') – "ויכול אף להוציא את בני ביתו בהבדלה שהוא מבדיל ולא יצטרכו שוב להבדיל במוצאי ט"ב".
14. הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סעי' ט"ו).
15. הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' י"ח).

ב. מחמיר.

1. עי' תשובות והנהגות (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ד טור ב') – "דחולה העושה הבדלה בת"ב שחל במוצאי שבת מי ששמע הבדלה יצא יד"ה, אולם לכתחילה עדיף לא לצאת ממנו אלא לעשות הבדלה במוצאי ת"ב".
2. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ד טור ב') – "דחולה שעושה הבדלה בת"ב שחל במוצאי שבת אין לבני ביתו לצאת בהבדלה זו, ויעשו הבדלה לעצמם במוצאי התענית".
3. עי' הגר"ז שוב שליט"א (אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ד טור ב') – "דאף שמעיקר הדין לכאורה אפשר לבני הבית לצאת יד"ה הבדלה מהחולה שמבדיל, אולם למעשה אין נוהגין בני המשפחה לצאת יד"ה הבדלה מהחולה שמבדיל".

1. הגר"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ג) – "לתשעה באב שחל במוצאי שבת ויש חולה שעושה הבדלה לעצמו האם אחרים יכולים לצאת ממנו ג"כ או רק החולה בלבד. האם יסוד המחלוקת הוא האם הפקיעו את החיוב הבדלה לבריאים ממוצאי שבת עד מוצאי הצום, ולכן לא יכול לשמוע הבדלה מחולה, כי לחולה כבר הגיע זמנו של הבדלה ולבריא לא הגיע זמנו, או שאצל כולם הגיע זמן חיוב הבדלה במוצאי שבת, רק שאין לו אפשרות בפועל להבדיל עד מוצאי הצום, אבל ודאי שיכול לשמוע הבדלה מחולה שכן מבדיל לעצמו. תשובה: יכול".

2. הגר"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ד) – "האם מותר לשמוע הבדלה בתשעה באב שחל ביום ראשון מ אנשים שאוכלים בהיתר בתשעה באב ומבדילים, על מנת שלא יצטרך להבדיל בעצמו במוצאי תשעה באב, או שאי אפשר לצאת בהבדלה של אלו שהותר להם לאכול, וחייב להבדיל בעצמו במוצאי תשעה באב דוקא. תשובה: אין ראוי".

ד. מראי מקומות.

1. שעת (סי' תקנ"ו ס"ק א') – "והב"י שם דעתו נוטה קצת שיכול להוציא ג"כ בני ביתו בהבדלה זו ע"ש".
2. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ה אות מ') – "אף שהשעה"ת מביא שגדול חולה יבדיל ... ועוד הסתמך מו"ר על זה **שהמ"ב לא מביא** את השעה"ת הנ"ל א"כ משמע שסובר המ"ב שאין דינו של השעה"ת ברור".
3. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ב אות ז') – "אם יש ענין לצאת גם בהבדלה שעושה חולה במוצאי שבת, כי הרי עושה זאת בזמנו. אמר רבינו שאין ענין בזה, כי הוא הרי לא יכול בין כך לשתות".
4. הגר"א נבנצל שליט"א (אילן אביגדור אות ס"ב) – "חולה שמותר לו לאכול בתשעה באב ומבדיל במוצאי שבת בתשעה באב שחל ביום א', האם אדם בריא יכול לכתחילה לשמוע ממנו הבדלה ולצאת בה, או עדיף שהבריא יעשה לעצמו הבדלה במוצאי תשעה באב. תשובה: הסתפקתי בזה, כי אולי לגבי הבריא אין זו הבדלה על כוס, וגם מהסברא שכתב הרמב"ן שבתשעה באב כולנו עניים, ולא תקנו לנו הבדלה על הכוס".

כ"ן אם יכול מי שצם להבדיל על הכוס עבור חולה שצריך לאכול.

א. מיקל.

1. באר משה (ג' שבועות ארטסקרול, פרק י' הע' ל"ב).
2. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ו סעי' י"א, סעי' י"ב) – לשונם מובא לעיל.
3. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ז סעי' ט"ז) – "אם מבדיל עבור חולה וגם לקטן, יכול הקטן לשתות את כוס ההבדלה".
4. ציץ אליעזר (חי"ד סי' מ"ד) – "לכן מכל הלין נראה ברור ששפיר נקרא זה שצם בר חיובא ושפיר יכול להבדיל במוצאי"ק עבור החולים הצריכים לאכול ולהוציא אותם יד"ח, ויתן להם לטעום מכוס ההבדלה. ובכה"ג ליכא גם כל חשש של אתי למיסרך דהא עושה ההבדלה רק עבור החולה הצריך לאכול, ופשוט".
5. משנה הלכות (ח"ז סי' ל"ט) – "העולה לדין להלכה ולמעשה לפענ"ד נראה בס"ד כן, דאשה שמותרת לאכול בט"ב מחמת חולי או טעם אחר שמותרת ע"פ ההלכה אם יש לה בעל או בתולה שיש לה אב אזי טוב שיבדיל הבעל או האב במוצ"ש לכל בני ביתו והיא תשתה את הכוס ושוב אין הבעל חייב להבדיל מוצאי ט"ב ואם האשה פנויה ואין לה מי שיבדיל לה אזי תעשה הבדלה ותברך בריך רחמנא דעלמא וכו' כמ"ש לעיל דבזה ג"כ יוצאת לכו"ע, ואם יש לה אדם אחר שרוצה להבדיל לה הרשות בידו וכנ"ל כנלפענ"ד בס"ד, והרבנים נענו לי ראשי לזה ודלא כמ"ש במ"י הנ"ל".
6. מגנות אליהו (ח"ד סי' נ"ד) – לשונם מובא לעיל.
7. ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ח) – "**טוב שבעלה** יבדיל על הכוס ויוציא את עצמו ואת אשתו ובני ידו חובת הבדלה".
8. שבט הלוי (ח"ח סי' קכ"ט ד"ה א) – "אם מבדיל בריא עבור אשה חולנית אם מספיק לו במה שהיא טועמת מכוס הבדלה והספק אם נקראת כלפי דידי' מחויבת בדבר שיהני הטעימה וכו"ת צידד, ולדידי פשוט דמהני טעימתה גם לבריא, חדא דלהרבה שיטות מהני גם טעימת אחרים ולדעתם כתבו דאם הקטן בגדר חינוך ברכה הגם שאינו בגדר חינוך המצוה דמועיל, ולי"א גם תינוק קטן ממש, ועוד יתכן דכיון דלדעת המחבר סוס"י רצ"ו נשים חייבות בהבדלה בפשיטות, וגם להרמ"א הוא בגדר ספק עכ"פ מועיל זה לענין טעימה עכ"פ לכל הדעות וגם כיון דפטור נשים הוא לא יותר מגדר ספק פטור א"כ אם טעמה היא כבר שויה בזה ספק יצא גם להבריא, ואין צריך להבדיל עוד פעם עכ"פ".
9. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ז') – "יכול הבריא לעשות לחולה או לאשה הבדלה והיא תשתה ויוצא גם הוא יד"ח הבדלה בזה".
10. דיני ת"ב שחל ביום א' (הע' פ"ד) – "נראה דפשיטא דכי היכי דהם יכולים להוציא אדם אחר המתענה וחשבינן ליה להשומע לגבי זה כמחוייב בדבר כן, יכול הוא להוציא אחרים, וממילא יכוין גם הוא לצאת".
11. תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ז') – "מי שמתענה האם מותר לו לברך הבדלה למי שאינו מתענה. והשיב דמותר".
12. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ה סעי' י') – "וה"ה דרשאי אדם המתענה להבדיל לחולים שצריכים לאכול ואינם יכולים להבדיל בעצמם, ויתן להם לשתות כוס ההבדלה".
13. פסקי תשובות (אות ד') – "ואשה שצריכה לאכול בט"ב, טוב שבעלה יבדיל על הכוס ויוציא את עצמו ואת אשתו ובני ביתו והאשה תשתה הכוס (- אם הוא חמר מדינה, ואם הוא יין יתנהו לקטן וכנ"ל, ואם אין קטן תשתה האשה כשיעור), ואם אין איש שיכול להבדיל בשביל האשה תבדיל היא לעצמה, ויש הסוברים שהאשה לא תבדיל לעצמה אלא תאכל בלי הבדלה ובליה תשמע ההבדלה, אמנם ההוראה היא שתבדיל וכפי הנתבאר".
14. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ג).
15. הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' י"ח).

14. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) - לשונו מובא לקמן.

15. תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג סוף אות כ"ז).

ב. מחמיר.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סי' תקנ"ו על מ"ב ס"ק ב') – "ונראה לי שיבדיל הוא בעצמו, ואין אחר שחייב בתענית יכול להוציא ידי חובה".

הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק ח' סוף הע' כ') – "ולכן מש"כ בשש"כ ח"ב בשם משנה הלכות שאשה האוכלת יבדיל בעלה הבריא בת"ב ויוציאנה, אין לעשות כן שמיגרע גרע בזה ואין ליכנס לזה, ולא שמענו לעשות כן".

כז] איך לעשות הבדלה: חולה.

א. עושה הבדלה קודם שאכל בתשעה באב - עי' לעיל.

1. בלי פסוקים - עי' לקמן.

2. בלי נר [אא"כ הוא מוציא שבת, ולא עשה כבר הנר].

3. בלי בשמים.

ב. אמירת הפסוקים.

1. שלא אומרים.

א) דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט' ד"ה וע"ד הפוסקים) – "לא נהגו לאומרים. והטעם לפי שנתקנו לשם שמחה ובט"ב צריך למנוע בזה. וסדה"י לא שייך לקרוא זה, כיון דלכ"ע אסור להבדיל בט"ב ולא הותר רק מחמת חוליי".

ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז ס"ק י"ד) – "ואינו אומר פסוקי 'הנה ק-ל ישועתי' וגו', אלא פותח בברכה על הכוס".

ג) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ג).

ד) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ו') – "דלא אומרים פסוקים אלו, ומתחילים בברכת בורא פרי הגפן".
ה) הגרשז"א זצ"ל (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ג אות רס"ה) – "בענין חולה בט"ב באב, שצריך לאכול. אם חל במוצ"ש, כאשר מבדיל קודם שאוכל, האם יתחיל תיכף מהברכות או יאמר גם הפסוקים שקודם הברכות. תשובה: מסתבר שאין אומר".

הגרשז"א זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ט') – "מי שאוכל בתשעה באב נדחה ומבדיל במוצ"ש האם אומרים הפסוקים 'הנה ק-ל ישועתי' או שמתחיל מיד בברכת הבדלה. והשיב וז"ל, שלא יגיד הפסוקי שמחה".

ו) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ה סעי' ט') – "חולה שאוכל ומבדיל במוצ"ש, אינו אומר פסוקי הנה קל ישועתי וגו".

ז) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) - לשונו מובא לקמן.

ח) קרא עלי מועד (פרק ז' סעי' י"ב).

ט) פסקי תשובות (אות ב', אות ג').

2. אומרים.

א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סוף הע' ט"ז) – "דאע"ג שכתב הפתחי תשובה (יו"ד סי' שעו סק"ב) דאבל שמבדיל אין לומר פסוקי 'הנה קל ישועתי' שהם פסוקים של שמחה, אלא יתחיל מיד מהברכות, אפ"ה לא נהגו כן, וגם בט"ב יכול לומר גם הפסוקים כרגיל".

3. מראי מקומות.

א) פת"ת (יו"ד סי' שעו ס"ק ב') – "ועי' בתשו' הר הכרמל ח"ד סי' ד' שכתב ... בהבדלה שעושה תוך שבעה על הכוס אף על גב דרשאי להבדיל אין לו לומר פסוקי שמחה שקודם לה רק יתחיל מהברכות".

ג. על איזה יין מבדיל: חולים שאכל בת"ב.

1. חמר מדינה - נ"ל, ע"פ הסדר: א) יין שרף. ב) בירה. ג) מיץ תפוזים טבעי. ד) קפה. ה) טה.

א) כה"ח (ס"ק ט') – "וגם לא יבדיל על היין אם אינו נצרך לו רק על שאר משקין או יתן לתינוק".

ב) אג"מ (הגר"ש איידר זצ"ל הל' בין המצרים עמ' י"ט אות ה') – "beer, coffee or tea".

אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח סוף אות רע"ו) – "וכמובן לא יבדיל אז על יין".

ג) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ז סעי' ז', ס"ק ט"ו, מעדני שלמה עמ' נ"ט, שלמי מועד עמ' ת"ק) – "יבדיל תחלה על חמר מדינה. [דכיון שיכול לקיים המצוה בחמר מדינה לא יבדיל על היין, ורק בדליכא חמר מדינה יבדיל על היין]".

ד) הליכות משה (שבת סי' י"ח אות ט"ז).

ה) אבן ישראל (ח"ט סי' מ"ה, על מ"ב סי' תקנ"ו אות ב'), הליכות אבן ישראל מועדים ח"א עמ' שע"ה סעי' ט') – "יין ... אולם באמת כ"ז היה צריך לדון כשאין בעיר חמר מדינה אבל כאן ב"ה יש חמר מדינה, וסגי לן בחמר מדינה להבדלה, וא"כ יכול לעשות הבדלה על קפה שחור או על בירה לבנה דהם חמר מדינה".

עי' הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ה סעי' י') – "כשאין חמר מדינה מותר להבדיל על היין".

ו) להורות נתן (ח"ב סי' ל"ו) – "מכיון ששתיית היין אסור בט"ב מדינא דגמרא, מנלן להתיר לחולה לעשות הבדלה על היין בט"ב ולשתותו בעצמו, ולא מבעיא שאם יש תנוק ודאי דצריך ליתן לתנוק וכמו בשבת חזון, ואין בזה חשש דאתי למסריך דהרי מבואר בטור או"ח (סי' תקנ"ט) דאי לאו דאתי למסריך הוה אמינא שצריך להבדיל בכל ט"ב שחל להיות במוצ"ש ולייתן לתנוק לשתות, אלא משום דהוי קביעות לכן חששו דאתי למסריך עיין שם, וא"כ בחולה דלא הוי קביעות ליכא משום דאתי למסריך. וכע"ז

- מצאתי בברכי יוסף (סי' תקנ"ו אות ג') עיין שם. וכן היכי שיש לו משקין אחרים שהם חמר מדינה ודאי שיבדיל עליהן. ברם היכי שאין לפנינו תנוק ואין לפנינו חמר מדינה אלא יין, נראה שיאכל בלא הבדלה על הכוס מתרי טעמא "...
- (ז) הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' נ"ז אות א') – "כפי שהבנתי מהמכתב לא התיר מו"ח שליט"א להבדיל רק על חמר מדינה, ולפ"ז לפי מה שאנו נוהגים פה ע"פ הוראת החזו"א לא להבדיל בשום אופן רק על היין [כי הוא טען שאין היום בא"י בירה או שכר חמר מדינה כי אין ההמונים שותים זה במקום יין (אף שגם יין אין שותים הרבה) ואמר שאולי מיץ תפוז"ז הוא חמר מדינה אבל למעשה גם ע"ז לא הסכים וצוה להבדיל על יין ולשתות בתשעת הימים ובמוצאי ט"ב] א"כ אין להבדיל כלל בט"ב, האם נכון הבנתי. דוש"ת חיים קניבסקי. תשובה: הגרי"ז ז"ל מבריסק התיר גם על יין ע"ס מה שביאר בחידושו על הרמב"ם ה' תענית דעט"ב הוא כמו מתו מוטל לפניו דאסור ביין אבל ט"ב עצמו הוא כמו אבלות אחר הקבורה דמותר ביין, אמנם באו"ז (ה' ט"ב סי' תט"ו) אי' בהדיא שגם בט"ב דומה למתו מוטל לפניו, ומ"מ ביין מגתו יש להקל. (בע"פ, ונכתב ע"י הגר"ח שליט"א [זצ"ל]).
- הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ב אות ב', מנשים באהל או"ח אות קצ"ב) – "אין להבדיל על יין בתשעה באב, כיון שיש איסור לשתות יין בתשעה באב. ולכן יברך על חמר מדינה שהוא בירה, או מיץ תפוזים טבעי, או מיץ אשכוליות טבעי (לא על משקאות קלים). ואם אין לו חמר מדינה, יקח מיץ ענבים, או יסחוט ענבים שזה עדיף מייין".
- הגריש"א זצ"ל (שבות יצחק פסח עמ' קל"ב) – "דכיון שאין שותים יין מגתו ומיץ ענבים בתשעת הימים [עי' משנ"ב סי' תקנ"א ס"ק ס"ו], ט"ב שנדחה לא עדיף מזה, ולכן חולה שצריך לאכול יבדיל על חמר מדינה".
- (ח) שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז אות א' ס"ק ה') – "ובענין הבדלה על היין או שכר בט"ב - מש"כ כב' בשם הברכי יוסף סי' תקנ"ו דמתיר על היין שם אינו מבואר כלום מזה - ופשוט דאם אפשר להבדיל על השכר חייב להבדיל ע"ז, ואם אי אפשר, והחולה צריך לאכול יראה להבדיל על היין דחיובא היא, ומעכב אכילת החולה, ואינו דומה לאיסור יין המוזכר בחז"ל בסעודה המפסקת".
- שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ד אות ה', הע' י"ב) – "יעשו ההבדלה על מיץ ענבים [או אם יש שכר שהוא חמר מדינה יבדילו עליו ובמקום שא"א בהנ"ל יעשו על יין]. (עיין בשבט הלוי ח"ז סי' ע"ז ה' דאם יכול להבדיל על שכר פשיטא דחייב להבדיל ע"ז. ואם א"א יכול להבדיל על יין ע"ש. ושמעתי ממרן שליט"א דמ"מ יבדיל על מיץ ענבים ולא על יין. וכן אמר שמיצים טבעיים וכן תה וקפה להלכה למעשה אין להחשיבם לחמר מדינה, ופשיטא דמשקאות קלים כמו קולה שאינם חמר מדינה)".
- (ט) ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ו, סעי' מ"ח) – "וטוב יעשה אם לא יבדיל על יין כי אם על שאר משקין, מאלה שמותר להבדיל עליהם".
- (י) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ג) – "ובכה"ג עדיף להבדיל על חמר מדינה [כגון בירה או קאו"א מלהבדיל על היין].
- (יא) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח סוף אות ט'), סוכת חיים ת"ב שחל להיות בשבת אות י"ז, אליבא דהלכתא גליון צ"ח עמ' מ"ה טור ג' [לשונו מובא לעיל], אמנם ע"י ח"ז סי' ס"ו אות ד') – "וע"ע בדברינו בח"ג (סי' קנ"ט) שדינו של החולה במשך כל יום ת"ב כמו לדין בסעודה המפסקת, וע"כ לא יבדיל על יין אלא על חמר מדינה ולא יאכל שני תבשילין בסעודה שאוכל".
- (יב) הגר"ח זצ"ל (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות י') – "מי שמבדיל בתשעה באב נדחה, האם עדיף לברך על חמר מדינה או עדיף לברך על יין. והשיב וז"ל, חמר מדינה".
- הגר"ח זצ"ל (רבבות אפרים ח"ג סוף סי' שע"א) – "שאם יש חמר מדינה מותר להבדיל על חמר מדינה".
- (יג) נשמת שבת (סי' רצ"ט אות תר"ו) – "על שכר".
- (יד) הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' י"ז) – "שיבדיל על חמר מדינה כבירה או כל משקה המשכר".
- (טו) פסקי תשובות (אות ד') – "וההבדלה צריכה ליעשות על חמר מדינה (מיצי פירות טבעיים, תה או קפה עם סוכר, בירה שחורה)".
2. מיץ ענבים [או יין].
- (א) חזו"א (קרא עלי מועד פרק ז' סעי' ח').
- (ב) גרי"ז (פניני רבינו הגרי"ז עמ' תקכ"ב) – "פעם אחת חל תשעה באב להיות ביום ראשון [לא נדחה, אלא תשעה באב ממש], ורבינו זיע"א נגש אלי כאמור ... האם כבר עשיתם הבדלה? ... ושאלתי את הרב זיע"א: האם מותר להבדיל על יין? ... וענה לי רבינו הרב דבריסק זצוק"ל: כן! מותר".
- (ג) ע"י קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ה אות ל"ט, ע"י אות מ' [לשונו מובא לעיל]) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אדם הצריך לאכול בת"ב שחל ביום א' יבדיל על יין, ובשעת הדחק גם על מיץ תפוזים דמרן החזו"א צדד דמיץ תפוזים יש סברא דהוי חמר מדינה בא"י יותר מבירה דלא הוי חמר מדינה בא"י ולא הכריע מרן החזו"א על מיץ. (עיין מש"כ בארחות רבנו ח"א עמוד ש"פ אות מ"ט). וכן אמר לי מו"ר בשנת תשל"א דחולה יכול להבדיל על היין בת"ב שחל ביום א' משום דבלא הבדלה לא יוכל לאכול, וכן חזר עוד פעם מו"ר ואמר לי דמרן החזו"א אמר דבירה לא הוי חמר מדינה אצלנו בא"י דכאן יין חמר מדינה וצדד מו"ר (שליט"א) זצוק"ל לעשות הבדלה על מיץ תפוזים בחולה. אמרתי למו"ר דיסחוט אשכול ענבים ויבדיל דיין מגתו בסעודה המפסקת אינו אסור מדינה בגמ' והסכים עמי, ואם אין לו יבדיל על מה שירצה (חוץ מבירה)".
- (ד) אז נדברו (ח"א סי' מ"ח על סי' שע"א) – "ויעשו הבדלה על בירה שחורה שזה בריא לכולם או אפ"ל על מיץ של ענבים (וכבר כתבתי שלפי דעתי בזמנינו אין להקל לעשות הבדלה על שאר דברים למרות שמביא שאנשים גדולים סוברים כן אולי בזמנם הי' כשעת הדחק)".
- (ה) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות ח', הע' ח') – "ובני ספרד נוהגים להבדיל על היין אף שהוא יום תשעה באב. ואם קשה לו לשתות יין, יכול להבדיל על בירה, ואף על בירה שחורה. וכן יכול להבדיל על מיץ ענבים אם יש לו. ואם אינו יכול לשתות מלוא לוגמיו, יאכל בלא הבדלה. ורבים מבני אשכנז נוהגים בכל אופן להבדיל על בירה בלבד. [מבואר בכנה"ג שם, שהחולה מבדיל על היין. וכן מנהג בני ספרד, שכיון שמותר באכילה ושתיה וצריך להבדיל, יבדיל כבכל השנה. וראה גם בברכ"י שם אות ג'. אלא שאם קשה לו לשתות יין, יכול לקדש על חמר מדינה, דהיינו בירה לבנה או שחורה או קוניאק וארק, אבל לא על משקה קל או תה

וקפה. (וראה מה שנתבאר בגדר חמר מדינה בספר אור לציון תשובות ח"ב פרק כ' תשובה י"ט ופרק כ"ב תשובה ב', ע"ש). ומנהג רבים מבני אשכנז, שלעולם אין החולה מבדיל בתשעה באב אלא על חמר מדינה ולא על היין, וראה בערוך השולחן בסימן תקנ"ו סעיף ב'. וראה עוד בכה"ח שם].

ו זה השלחן (סי' תקנ"ו) – מי שאינו מתענה בט"ב שחל במוצאי שבת וצריך לעשות הבדלה, מותר לו לעשות הבדלה על יין ולשתות הכוס בעצמו, וכך דסי' תקנ"ט ס"ז ... ולא דמי להא דסי' תקנ"א ס"י בכוס של הבדלה מר"ח אב ליתן לקטנים, דשם לא חיישינן דילמא אתי למיסרך מדאינו אלא מנהגא משא"כ כאן שהוא מדינא. שו"ר דבכף החיים ס"ק ט' כתב דלא יבדיל על היין, או שיתן לתינוק עיי"ש. אמנם העיקר לדינא כמו שכתבתי".

ז חוט שני (קרא עלי מועד פרק ז' הע' י"ז) – "שכיון שאינו ברור היום אם יש חמר מדינה לכן חולה האוכל בט"ב יבדיל על מיץ ענבים, ואם אפשר לכתחלה יסחוט ענבים ויבדיל ע"ז שזה ודאי יין מגתו משא"כ מיץ ענבים קנוי שעבר תהליך (ניקוי כו') יתכן שלא נחשב ממש כיון מגתו, ומ"מ אם אין בידו לעשות כן, יבדיל על מיץ ענבים רגיל".

ח הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

If a woman is making havdalah on Tisha Ba'v nidche this year. 1. Should grape juice be used? How much to drink? Anything else to know? 2. Should maybe the husband make it if he is around?

R' Y. Berkovits wrote: No pesukim and no besamim (even at night). Use grape juice (since it's unclear what would suffice as chamar medina, especially in EY). If possible, give it to a child that is hegiyah l'chinuch for berachos but not yet for aveilus of the churban (somewhere between 6-9, depends on the kid). If she is drinking, she should drink a r'vius, in order to be able to make an al hagefen and not be b'safek (drinking a maley lugma is a safek). If the husband is around, **it's better** for him to make it (although she's drinking), even before davening. However, she shouldn't try to work it around him, and not break her fast earlier or later because of this. Only if he happens to be around when she is ready to break her fast.

3. מראי מקומות – שרגא המאיר (ח"ג סי' קי"ח הע' קמ"ז ד"ה מש"כ), רבבות אפרים (ח"ג סי' שע"א ד"ה ובענין), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ב).

א הגר"ח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות נ"ח, מישרים אהבוך עמ' ש"ז אות ט"ו) – "מי שצריך להבדיל בת"ב האם עדיף לסחוט ענבים כדי שלא יהיה ישן מ' יום. תשובה: צ"ע אם צריך להבדיל בט"ב".

הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"א) – "שאלה: חולה המבדיל בת"ב, אם עדיף שיבדיל על מיץ ענבים ולא על יין. תשובה: כנ"ל [ע"י קובץ תשובות ממו"ח זצ"ל ס' נ"ז]".

ב מהמקורות לעיל, נראה שאין מחלוקת מצד ת"ב, אלא הוא מחלוקת כללי אם יש חמר מדינה בזמן הזה. [חוץ מלהורות נתן (שאסור ביין), וזה השלחן (שמותרת לכתחילה ביין)]. וממילא, אולי אין מחלוקת, ותלוי במציאות בכל מדינה ומדינה, אם יש חמר מדינה. (וממילא הגר"ח"ק זצ"ל אינו חולק על אביו והחזו"א).

ד. אם לתת הכוס לתינוק: חולים שאכל בת"ב - כשהוא מיץ ענבים או יין.

1. כן.

א דברי קהלת (גייגר, מנהגי תפלות ק"ק פראנקפורט עמ' צ"ו, יום מ"ה ג' בשבת ואתחנן ת"ב תקע"ח אות ז') – "והמבדיל בת"ב או במוצאי ת"ב יתן היין לילד לשתותו, ואם אין ילד, ישתהו".

ב כה"ח (ס"ק ט') - לשונו מובא לעיל.

ג שרגא המאיר (ח"ג סי' קי"ח סוף הע' קמ"ז).

ד להורות נתן (ח"ב סי' ל"ו) - לשונו מובא לעיל.

ה הגריש"א זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ז' הע' י"ט, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ב אות ה', מנשים באהל או"ח אות קצ"א) – "כשמבדילה בעצמה ויש שם תינוק תתן היין לתינוק שישתה, ואם אין תינוק תשתה בעצמה".

ו ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ו, סעי' מ"ח) – "או יתן לשתות מיין ההבדלה לקטן שהגיע לחינוך".

ז חוט שני (קרא עלי מועד פרק ז' הע' י"ט) – "שתבדיל בעצמה ואם יש תינוק תתן הכוס לתינוק לשתות ואם לאו תשתה בעצמה".

ח דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ג).

ט נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ה סעי' ו' [לשונו מובא לעיל], סעי' י') – "חולה המבדיל על היין בת"ב יתן הכוס לתינוק שהגיע לחינוך וישתה מלא לוגמיו, ואם אין שם תינוק שתה בעצמו".

י ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ו סעי' ז') - לשונו מובא לעיל.

יא פסקי תשובות (אות ד') – "ואם ישנו ילד (שהגיע לגיל חינוך ולפני גיל שיודע להתאבל, בין גיל 6 לגיל 9) יבדיל על היין ויתן לילד לשתות".

יב הליכות אמת (פרק ל"ו סעי' י"ז).

יג הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) - לשונו מובא לעיל.

2. לא.

א קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ג) – "ונראה דעדיף לשתותו בעצמו ואין [צריך] לתתו לתינוקי".

ב זה השלחן (סי' תקנ"ו) - לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק ז' הע' י"ט) – "שהאשה בעצמה תשתה הכוס ולא תתן לתינוק לשתות, משום שאין התינוק יוצא בהבדלה זו כנ"ל".

ה. שיעור שתייה: חולים שאכל בת"ב - כשהוא מיץ עבנים או יין.

1. מלא לוגמיו.
 (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ב אות ג') – "במה שהסתפק בשש"כ (פרק סב הערה קיד), אם ישתה כמלוא לוגמיו שזה השיעור לכתחילה, או רביעית בכדי לא ליכנס לספק ברכה אחרונה, הורה רבינו, שישתה כמלוא לוגמיו".
 (ב) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' נ"ג).
 (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ו סעי' ז') - לשונו מובא לעיל.
 (ד) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ג) -

One who uses wine or grapejuice **should not drink more than the minimum** amount (approximately 1.6 fl oz).

2. רביעית.

(א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) - לשונו מובא לעיל.
 3. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות א', הע' כ"ו).
 (א) ששכ"ה (פרק ס"ב הע' קי"ד) – "וייל"ע כמה ישתה, האם כמלוא לוגמיו שזהו שיעור שתייה מכוס של ברכה, או רביעית בכדי לא להכנס לספק ברכה אחרונה, עיין סי' קצ סעי' ג".
 (ב) מחבר (סי' ק"צ סעי' ג') – "שיעור שתיית יין להתחייב בברכה אחרונה יש ספק אם די בכזית או ברביעית, לכך יזהר לשתות או פחות מכזית או רביעית כדי להסתלק מן הספק, והכא א"א לשתות פחות מכזית, דכל דבר שצריך כוס צריך לשתות ממנו כמלא לוגמיו שהוא רוב רביעית, הלכך ישתה רביעית שלם".

הערה: (ג)

In Rav Simcha Bunim Cohens Book, "The Laws of The Three Weeks" he writes (page 172-173) "One who uses wine or grapejuice **should not drink more than the minimum** amount (approximately 1.6 fl oz.)", when one makes the bedel on באב תשעה (for a מניקה או מעוברת או חולה). The size 1.6 fl oz., is the size of a לוגמיו. See Rav Simcha Bunim Cohens Book, "The Radiance of Shabbos" page 50. The סימן in מחבר says - that you have to drink a רביעית, because of a problem with the ברכה אחרונה. There are three options. 1) Since it ת"ב, we are מחמיר because of אבילות not to drink more wine than what is needed for Havdalah. Even though you lose out the ברכה אחרונה. (However, I do not know why, or is there a source for this. Also, the poskim say to drink a רביעית doing the nine days by havdalah). 2) Its a mistake. You should drink a רביעית. 3) You need to eat מזונות, and in your המחיה add in the הגפן על המחיה. (However, you get involved with another מחלוקת. If you can eat a לכתחילה, and מצרף that to an המחיה. See [קריינא דאגרתא ח"ב מכתב פ"ט] קהלות יעקב (מחמיר) that is mentioned it.

1. אם שכח ואכל במוצאי ת"ב לפני שהבדיל על הכוס.

1. מיקל: אינו חוזר ומתפלל מעריב.

(א) עי' הגרש"א זצ"ל (ששכ"ה פרק ס"ב הע' צ"ה), שולחן שלמה סי' רצ"ד ס"ק ג', הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ג, שלמי מועד עמ' תק"ב) – "דמסתבר דלאחר שכבר התפלל הרבה תפילות (מבלי להזכיר 'אתה חוננתנו', עיין סי' רצד במ"ב ס"ק ב), אין עוד מקום להזכיר הבדלה בתפילה, וצ"ע".
 (ב) כעיל תערוג (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ד הע' ל"ט).
 (ג) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק כ' סעי' י"ג) – "ואם טעם במוצאי תשעה באב קודם שהבדיל על הכוס, אינו חוזר ומתפלל".
 (ד) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' מ"ג) – "וכן חולה שאינו מתענה ומבדיל במוצאי שבת מיד ושכח אתה חוננתנו וגם אכל או עשה מלאכה לפני הבדלה אינו חוזר ומתפלל".

(ה) פסקי תשובות (אות ג', דפו"ח סי' רצ"ד אות ח') – "ואם שכח ואכל במוצאי ט' באב בלא לעשות הבדלה על הכוס קודם, מסתבר לומר שלאחר שכבר התפלל הרבה תפילות, אין מקום להזכיר אתה חוננתנו בתפילה ולא שייך לקנוס אותו לחזור ולהתפלל. אמנם גם חולה שאוכל בליל או ביום ט' באב, ושכח 'אתה חוננתנו', כיון שלכמה מן הראשונים והפוסקים נקטינן שלא תקנו הבדלה בשבת כזו שחל ט' באב במוצאי, אין לקנוס ולהתפלל שוב".

2. יחזור ויתפלל בתורת נדבה.

(א) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות ק"צ) – "דנראה לו, דמי ששכח לומר אתה חוננתנו בליל ת"ב שחל במוצאי, ש, לדעת הרמב"ן בתוה"ב שאין דין הבדלה בת"ב חוזר דין הגמ' שצריך לחזור ולהתפלל, ואמנם אנו נוהגים כדעת הבה"ג ודלא כהרמב"ן אבל נכון שיתפלל נדבה".

3. דעת הגר"ח זצ"ל.

(א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ד) – "שאלה: יום א' שחל בו ת"ב, וקודם הבדלה שכח ואכל, אם קנסינן ליה לחזור שמו"ע. תשובה: לכאן חוזר".

- (ב) הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ד אות כ"ח, ע"י דרך שיחה ח"ב עמ' רע"ט) – "שאלה: במוצאי שבת שחל בו תשעה באב, לא אמר אתה חוננתנו, ושכח ואכל במוצאי התענית ביום א', לפני שיבדיל. האם קנסינן ליה וצריך להתפלל ערבית שוב. תשובה: לא מסתבר וצריך עיון".
- (ג) הגר"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג סוף עמ' מ"ג) – "מי ששכח במעריב בתשעה באב שחל במוצאי שבת לומר אתה חוננתנו ושכח ואכל במוצאי הצום לפני הבדלה האם קונסין אותו ויתפלל לא הבדיל לא בתפלה ולא בכוס כמו בכל מוצאי שבת למי שאכל לפני שהבדיל בתפלה ולא הבדיל על הכוס, או שיש לחלק. תשובה: בנדבה".

כה] שאר ענינים.

- א. תפילה מעריב מוצאי שבת.
1. למצנה בנגינות.
 - (א) אין אומרים – רמ"א (סי' תקנ"ט סעי' ב', "ולא למנצה בנגינות ולא ויתן לך (כל בו)"), מ"ב (סי' רצ"ג ס"ק א'), פוסקים. ויהי נועם.
 - (א) אין אומרים – מחבר (סי' תקנ"ט סעי' ב', "ואם חל במוצאי שבת אין אומרים ויהי נועם"), פוסקים. ויתן לך.
 - (א) אין אומרים – רמ"א (סי' תקנ"ט סעי' ב', לשונו מובא לעיל), הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"י אות כ'), "שאלה: האם מותר לומר פסוקי 'ויתן לך' וגו' במוצאי שבת שהוא ליל ט' באב. תשובה: לא", פוסקים. ירושלמי.
 - (א) אין אומרים – הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"י אות כ"א, "שאלה: יש נוהגים לומר במוצאי שבת קודש את התפילה מהירושלמי (פרק אין עומדים סוף הלכה ב). האם שרי לאומרה במוצאי שבת דברים (שבת חזון). תשובה: לא יאמר").

ב. לקפל טלית.

1. הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ל"ה, מישרים אהבוך עמ' ש"ה אות י"ב) – "האם במוצ"ש שחל להיות בט"ב יש לקפל הטלית. תשובה: מותר".
2. הגר"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"א) – "כשחל תשעה באב במוצאי שבת, מתי צריך לקפל הטלית שלבש בשבת. תשובה: אחרי תשעה באב".

ג. מלאכה בתשעה באב.

1. יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ז') – "שאלה: ליל תשעה באב שחל במוצאי שבת קודש, האם מותר לשטוף בו את הכלים שנשארו לא נקיים מהשימוש בהם ביום שבת. תשובה: ישטוף, וישים לב שיבואו כמה שפחות מים על ידיו".
2. הגר"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ל"ו, מישרים אהבוך עמ' ש"ט אות י"ח) – "האם מותר בט"ב שחל ביום א' לסדר השולחן ולשטוף הצלחות של שבת (אחר הצות). תשובה: כן".
3. הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ו אות י"ג) – "שאלה: במוצאי שבת שהוא ליל תשעה באב, לאחר ערבית בצאת השבת. האם מותר לסדר ולשים את בגדי השבת במקומם, וכן את הכובע של שבת במקומו, או שדבר זה נחשב כמלאכה האסורה בט"ב. תשובה: מותר".

ד. מראי מקומות.

1. הגר"ק זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' ש"ג אות כ"ו) – "שאלה: בכל שבת, כשעה לפני תפילת ערבית אנו מוסרים שיעור בס"ד בבית הכנסת לפני חברים מקשיבים. ובשבת חזון [ערב ט' באב] בע"ה נמסור שיעור בעניני ט' באב. נפשי בשאלתי, כיצד לנהוג כשיגיע זמן השקיעה. האם להמשיך עד זמן ערבית בישיבה על הכסאות, או שמא יש להפסיק בשקיעה ולשבת על הריצפה עד שיגיע זמן ערבית. תשובה: עד ברכו מותר לשבת".

כט] מוצאי תשעה באב: יום י"א באב.

- א. ע"י סי' תקנ"ח, לשיטות ומראי מקומות.

לומר נחם ועננו בתשעה באב

סימן תקנ"ז

[ג] ברכת המזון.

[ב] עננו.

[א] נחם.

[א] נחם.

א. אם שכח בבונה ירושלים.

1. אומר בשומע תפילה – ט"ז (ס"ק ט'), שלחן שלמה (סעי' א'), דרך החיים (סי' קל"ז סעי' א'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' י"ט), ברכת הבית (שער מ"ב סעי' ט"ו), דבר יהושע (ח"ד סי' ז'), מקדש ישראל (בין המצרים סי' רצ"ד), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סעי' א', או"ח ח"ג עמ' תקפ"ג סעי' י"ז).
2. אומר בעבודה: דהיינו קודם ותחזינה – מטה יהודה (ס"ק א'), מאמר מרדכי (ס"ק א'), מ"ב (ס"ק ב', בה"ל ד"ה בבונה), ערה"ש (סעי' ג'), כה"ח (ס"ק ב'), אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"א), הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"א), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קנ"ז).
3. אומר בהודאה: אצל ועל כולם – לחם רב (ס"ק א'), מג"א (הקדמה), א"ר (ס"ק א'), מקור חיים (חו"י, על סעי' א' ד"ה אין), שלחן גבוה (ס"ק ב'), ברכת ישראל (סי' ע"ח סעי' ג'), מועד לכל חי (סי' י' סעי' פ"ה).
4. מראי מקומות – פמ"ג (מש"ז ס"ק א', צ"ע"), באה"ט (ס"ק א'), נחמת ישראל (פרק ל"ט סעי' נ"ג, דפו"ח סעי' נ"ד).

ב. אם שכח לומר בעבודה.

1. אומר סוף התפילה: [אחר אלקי נצור קודם יהיו לרצון. וי"א לפני יהיו לרצון שנאמר לפני אלקי נצור].
(א) ערה"ש (סעי' ג') – "ואם שכח גם בשם נ"ל דאין מחזירין אותו ויאמרנה בסוף התפלה בלא חתימה".
(ב) כה"ח (סוף ס"ק ב') – "ואם שכח לאומרו גם בעבודה אז יש לאומרו אחר אלקי נצור קודם יהיו לרצון וכו' כמ"ש לקמן סי' תקס"ה סעי' ב' לענין ענינו יעו"ש".
(ג) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"א) – "ואם שכח גם שם, יאמרנה בלא חתימה באלוקי נצור".
(ד) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"א).
(ה) אבני ישפה (ח"ה סי' פ"ב ענף ג') – "שיש לומר לפני יהיו לרצון שנאמר לפני אלקי נצור, ואם שכח שם יאמר אחרי אלקי נצור כל זמן שלא עקר רגליו".
(ו) ילקוט יוסף (או"ח ח"ג עמ' תקפ"ג סעי' י"ז, קיצור שו"ע סעי' א') – "ואם שכח גם שם יאמרנו בסוף התפלה אחר אלקי נצור קודם יהיו לרצון האחרון".
(ז) פסקי תשובות (אות א') – "ואם שכח גם בעבודה יאמרנה באלוקי נצור קודם יהיו לרצון ובלא חתימה, לא אמרה כלל אינו חוזר".
(ח) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קנ"ז).

ג. אחר תשעה באב: שאמר נחם בבונה ירושלים אחר ט' באב.

1. אין צריך לחזור להתפלל.

(א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ד, רבבות אפרים ח"ב סי' קפ"ה אות י"ב) – "ובדבר אחד שאמר נחם בבונה ירושלים אחר ט' באב שהורה כתר"ה דאין צריך לחזור להתפלל מטעם ששייך לומר נחם גם בכל השנה כל זמן שלא נבנה ביהמ"ק, שלכן אף שלא תיקנו לומר זה אינו כמזכיר שקר בתפלתו, הנה במג"א סימן תצ"ג סק"ג איתא בשם הכוונות שגדול אחד היה רגיל לומר נחם בכל יום ואמר גם בל"ג ונענש, ובעט"ז הובא שם הגדול ר"א הלוי ואמר לו האר"י ז"ל משום רשב"י שיענש משום שאמר נחם ביום שמחתו שהוא הלולא דרשב"י עיין שם, ובח"י סק"ה איתא שהיה אומר אותו הגדול בכל ימי הספירה, ופשוט שלא פליגי אלא האיך היה העובדא ולא בדינא אם יכולין לומר בכל ימי השנה או רק בימי הספירה מצד מיתת תלמידי ר"ע וגזירת תתנ"ו שהיו אז, דמסתבר דכיון שאף שלא תיקנו שיאמרו נחם גם בימי הספירה ומ"מ יכולין לומר משום שיש לנו צורך בניחומי השי"ת כמו כן הא אנו צריכין לנחמות מצד שעדיין אנו שרוין בגלות וביהמ"ק חרב בעוה"ר וג"כ שייך לומר נחם, שלכן אף להח"י יכולין לומר גם בכל יום נחם. לבד מהימים שאין אומרים תחנון כדחזינן שהקפיד רשב"י על שאמר אותו הגדול ביום שמחתו, וכ"ש שאין לומר בימים שלכו"ע אין אומרים תחנון. ועיין במג"א סימן קל"א ס"ק י"ז שהביא מעובדא זו דנענש אותו הגדול שאמר נחם בל"ג בעומר ראה שהוא יום טוב שאין לומר בו תחנון, וא"כ הרי הוא כמפורש שבימים שאין אומרים תחנון אין לומר נחם. אבל למעשה אף שאמרו אותו הגדול אין לומר זה לכתחלה מאחר שלא תיקנו חכמים לומר זה, ואין לשנות מהמנהג אף שלא שייך מיחזי כיוהרא בדבר שאומרים בלחש, אבל עכ"פ בדיעבד כשאמר אחד אין להחשיבו כמשנה ממטבע שטבעו חכמים ואין לו לחזור ולהתפלל כמו שהורה כתר"ה. ואף שיש מקום לומר דאף שחזינן שיכולין לומר נחם גם בכל השנה הוא דוקא כשודע שאין היום ט' באב ואמרו משום שרוצה להתפלל תפלה זו על הנחמה גם ביום זה מאחר שאנו צריכין לנחמה, אבל באחד שאמר נחם מחמת שטעה שהיום ט' באב שלפי כוונתו הרי הוא כאומר שקר שלכן יחזור, לא מסתבר להחזירו להתפלל בשביל כוונה מאחר דהזכרים עצמם שאמר הם ראויין לומר אז כמו דאמר אותו הגדול. ואף בל"ג בעומר ובכל הימים שאין אומרים בהם תחנון שאסור לומר בהם נחם נמי מסתבר שאין להחזירו כיון שעכ"פ שייך תפלת נחם גם באלו הימים".

[ב] עננו.

א. אם שכח לומר בשומע תפילה.

1. מחבר (סי' תקס"ה סעי' ב') – "אם שכח מלומר עננו, אין מחזירין אותו; ואם נזכר קודם שעקר רגליו, אמרו בלא חתימה".

- (א) רמ"א (שם) – "לאחר תפלתו".
 (ב) מ"ב (שם ס"ק ז') – "לאחר תפלתו. קודם יהיו לרצון".
 (ג) שעה"צ (שם ס"ק ו') – "היינו, לכתחלה, ובדיעבד יכול לומר אף אחר יהיו לרצון כיון שלא עקר רגליו עדין".

ב. קטן שצם אם אומר ועננו.

1. מחמיר, אומר עננו.
 (א) שבט הלוי (ח"ח סי' קל"א) – "לענין קטן אם שייך בזה חינוך כשאינו מתענה כלל פשיטא לי דלא שייך חינוך כיון דכן הדין גם בגדלותו כשאינו מתענה כלל דלא אומר עננו, ואם מתענה דרך חינוך פשיטא דאומר עננו, וכשהוא מתענה לשעות ומתפלל מנחה לפני האכילה יראה דאפשר לחנכו בזה. מש"כ כב' לחלק בזה בין דין ט"ב לשאר ת"צ כיון דבט"ב אעפ"י שאין מתענים הקטנים מכ"מ יש להם קצת עינוי בנעלים ושאר דברים אינו נלענ"ד, דתפלת עננו הותקן על עינוי אכילה כאמור".
 (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"ז) – "שאלה: קטן קודם הבר מצוה שצם בתעניות ובת"ב, אם אומר ועננו. תשובה: כן".
 ע"י הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק א' הערות הגר"ח ס"ק ד') – "מעולם לא נהגו כן. (א"ה שאלתי את רבנו שליט"א למה לא נהגו כן. ואמר: משום שקטן אינו חייב בתענית, ואפי' אם הוא יצום כל היום צ"ע אם יצטרך להגיד עננו, עכ"פ קטנים אף פעם לא נהגו להגיד עננו עכ"ל)".
 2. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ד סעי' ט', סעי' י').

ג] ברכת המזון: נחם.

א. יאמר נחם.

1. ספר המנהגים (טירנא, הגהות המנהגים תשעה באב אות י"א) – "האוכל בט' באב אנוס או שוגג מברך נחם בברכת המזון".
 2. מהרי"ל (מנהגים הל' שבעה עשר בתמוז ותשעה באב אות י"א) – "ואמר האוכל בט' באב מחמת אונס או שגג ואכל, יאמר נחם בברכת המזון".
 3. רמ"א (סעי' א') – "מי שאכל בת"ב, יאמר נחם בברכת המזון (מהרי"ל)".
 4. לבוש (סעי' א') – "מי שאכל בט' באב כגון חולה כמו שנתבאר, ונתיישב עליו דעתו, יאמר נחם בברכת המזון בבונה ירושלים".
 5. נוהג כצאן יוסף (עמ' ר"ג אות י"א) – "קטן או חולה או יולדות שאכלו בט"ב קובעין נחם בבונה ירושלים שבבה"מ".
 6. דרך החיים (סי' קל"ו סעי' ד') – "מי שצריך לאכול בט"ב מחמת חולי וכיוצא בו (המבוארים בסי' תקנ"ד) יאמר נחם בברכת המזון (סי' תקנ"ז)".
 7. ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג) – "ומכל מקום הצריך לאכול בתשעה באב, אומר נחם כל פעם שאוכל, שהרי מדינא גם בכל התפלות צריך לומר, אלא שכבר נהגו כך, מה שאין כן באכילה, אין כאן מנהג".
 8. מועד לכל חי (סי' י' אות פ"ג) – "חולה דאכול בתשעה באב יאמר נחם בברכת המזון אם היתה אכילתו מזמן מנחה גדולה ואילך".
 9. ערה"ש (סעי' ג') – "ומי שאוכל בט"ב יאמר נחם בברה"מ" קודם ובנה ירושלים ואם לא אמר אין מחזירין אותו".
 10. בן איש חי (שנה א' פ"ר דברים אות כ"ז) – "חולה האוכל בט"ב, אם היתה אכילתו מזמן מנחה גדולה יאמר נחם במקום רצה והחליצנו".
 (א) וכ"כ המועד לכל חי. אבל שאר פוסקים, אפילו קודם מנחה.
 11. הגר"ש זצ"ל (אוצר הברית פרק א' סי' ה' ס"ק ז', הליכות שלמה פרק ט"ז הע' ט"ז, שלמי מועד סוף עמ' תצ"א) – "שצריכה לומר נחם קודם ובנה ירושלים".
 12. דברי יציב (אור"ח סי' רמ"ד) – "נראה דבת"ב הלכתא פסיקתא כהרמ"א בשם מהרי"ל וכנ"ל ודו"ק בס"ד. ובפרט שלהמחבר בסי' תרי"ח ס"י גם ביוה"כ כן, יש לומר דק"ו בת"ב להנ"ל ודו"ק בס"ד".
 13. ע"י הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"א).
 14. הקטן והלכותיו (פרק כ"ו אות ט"ז) – "קטנים שאוכלים בט' באב צריך לחנכם לומר נחם בברכת המזון".
 15. ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קנ"ז).

ב. שלא יאמר: ויאמרו בתוך הרחמן.

1. שו"ת כנסת הגדולה (סוף סי' ע"א) – "אבל בנחם דאין אנו אומרים אותו אלא במנחה מטעם דבשעת המנחה הציתו אש בהיכל למה יאמרו אותו בברכת המזון אם בשאר התפלות אין אומרין אותו כ"ש בברכת המזון".
 2. א"ר (ס"ק ג').
 3. גר"א (על סעי' א') – "מי שאכל כו'. למד ממ"ש בי"כ ס"ס תרי"ח ולא דמי דהא אמרינן בשבת שם ימים שאין בהם קרבן מוסף כו' ואין בהם הזכרה בבה"מ ול"ד לחנוכה דשם משום פרסומי ניסא ואם בא כו' וגם דקביעא".
 4. כה"ח (ס"ק י"א) – "ונראה כיון דאיכא פלוגתא בזה וגם דאם לא אמרו אין מחזירין אותו כמ"ש לעיל או' ט' שב וא"ת עדיף ואין לאומרו כי יש לחוש להפסק בתוך הברכה לדעת האומרים א"צ להזכיר מעין המאורע בתוך ברה"מ"ז בט"ב ויוה"כ ורק יש לאומרו בתוך הרחמן".
 5. אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות ז') – "שאלה. חולה הצריך לאכול בתשעה באב, האם אומר נחם בתפילה ובברכת המזון. תשובה. חולה, אף שאינו מזכיר עננו בתפילה, מזכיר נחם בתפילה בברכת בונה ירושלים. אולם בברכת המזון לא יאמר נחם בברכת בונה ירושלים. וטוב שיאמר נחם בלא חתימה בהרחמן במקום שמזכירים שאר מועדים. והמזכיר נחם בברכת המזון בברכת בונה ירושלים יש לו על מה לסמוך".

6. משנה הלכות (חי"א סי' תנ"ח) – "הנה ברמ"א סי' תקנ"ו פסק בשם מהרי"ל לומר נחם בבהמ"ז, וכ"כ בש"ע סוס"י תרי"ח לענין יוה"כ לומר יעו"י וכ"פ המג"א והר"א, ומיהו בשה"ל כתב דאין לומר נחם, וביו"כ אינו אומר יעו"י והסכימו כן הט"ז והא"ר סי' תק"נ, ועיין ברכ"י ובשו"ת כנה"ג ח"ב א"ח סי' ע"א דחה דברי מהרי"ל ומחלק בין יוה"כ לט"ב דיעלה ויבא אומרים אותו בכל יום טוב וביו"ה בכל התפלות, אבל נחם אין אומרים אותו אלא במנחה מטעם דבשעת מנחה הציתו האש בהיכל ולכן אין לאומרו והסתייע משבלי הלקט הנ"ל".

7. יחזה דעת (ח"א סי' מ"ד, ח"ג סי' מ') – "הילכך שב ואל תעשה עדיף, ואין לומר נחם בברכת המזון כלל".

8. הגר"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ט הע' שמ"ח) – "שלא אומרים בברהמ"ז".

9. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע החייבים בתענית סעי' ה') – "חולה או מעוברות ומניקות הסועדים בתשעה באב, וכן כל שאר הפטורים מתענית תשעה באב, אין להם לומר 'נחם' בברכת המזון, שלא נתקן לאומרו אלא בתפלה".

ג. קטנים.

1. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ד סעי' י"ב).

ד. מראי מקומות – מקור חיים (חוי"י, ד"ה הגה), ברכי יוסף (ס"ק ב'), שע"ת (ס"ק א'), חכמת שלמה (על סעי' א'), מ"ב (ס"ק ה'), נטעי גבריאל (פרק ס"ו סעי' י"א), נחמת ישראל (פרק ל"ט הע' שמ"ח).

מוצאי תשעה באב

סימן תקנ"ח

א] הלכות. ב] כשחל ת"ב ביום חמישי. ג] כשחל ת"ב בשבת, ונדחה ליום א'.

א] הלכות.

א. מקור.

1. טור (סי' תקנ"ח) – "תניא בז' באב נכנסו עו"ג להיכל ואכלו בו ושתו בו וקלקלו בו, יום ח' וט' עד שפנה היום לעת ערב הציתו בו האש ונשרף עד שקיעת החמה ביום י' והיינו דא"ר יוחנן אלמלא הייתי התם קבעתיו בי' שרובו של היכל בו נשרף ואיתא בירושלמי רבי אבין ציים ט' וי' ר' לוי ציים ט' וליל י' מפני שלא היה בו כח לצום כל יום י' צם ליל י'. ואנו בזמן הזה תש כחנו ואפי' ביה"כ שהיה ראוי לעשות מספק ב' ימים אין אנו מספיקין".

ב. זמן.

1. כל יום עשירי [בני ספרד].
 - א) מחבר (סעי' א') – "בתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל ונשרף עד שקיעת החמה ביום עשירי, ומפני כך מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי".
 - ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו) – "לא יאכלו בשר ולא ישתו יין כל יום עשירי באב".
 - ג) תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ב', רק לבני ספרד).
 2. עד חצות היום [בני אשכנז].
 - א) רמ"א (סעי' א') – "ויש מחמירין עד חצות היום ולא יותר".
 - ב) יעב"ץ (סידור בית יעקב שער השלכת דלת ב' חלון ה' אות ב', ח"ב עמ' קצ"ג) – "ולא ביומו עד חצות".
 - ג) שלחן שלמה (סעי' א', סי' תקנ"א סעי' י"ב).
 - ד) דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ב') – "וכן ביום עשירי עד אחר חצות אסור".
 - ה) ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג).
 - ו) ערה"ש (סעי' ב', סי' תקנ"א סעי' ט"ז) – "ויש מחמירין עד חצות היום ולא יותר וכן המנהג שלנו".
 - ז) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות א', אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו אות א', אות ב').
 - ח) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א', פרק פ"ט סעי' א', סעי' ב').
 3. יר"ש ראוי להחמיר.
 - א) א"ר (ס"ק ב') – "ולדינא משמע מב"ח [ס"א] להחמיר כל היום, וכן ראוי לעשות כן לתלמידי חכמים ופרושים".
 - ב) בגדי ישע (על סעי' א') – "ב"ח. וכתב עוד שיש לנהוג כל יום עשירי ודלא כמ"ש הרמ"א רק עד חצות וכן ראוי לעשות לת"ח ופרושים".
 - ג) מחזיק ברכה (ס"ק ב') – "הגהה עד חצות היום וכו' ויראי ה' נהגו להחמיר כל היום כולו".
 - ד) שע"ת (ס"ק ב') – "כתב במח"ב שיראי ה' נהגו להחמיר כל היום כו', (וכ"כ בא"ר) דמב"ח משמע להחמיר כל היום וכן ראוי לעשות לת"ח ופרושים".
 - ה) כה"ח (ס"ק י').
 - ו) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ה') – "וכן ראוי להחמיר לבעל נפש עכ"פ לענין בשר ויין".
 4. המחמיר הרי זה משובח.
 - א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ') – "ומי שמחמיר על עצמו בכל הדברים הנזכרים כל יום העשירי הרי זה משובח".

ג. הגדר.

1. יותר קל מט' ימים – מג"א (ס"ק א', "דלילה הזו קילא מר"ח אב"), א"ר (ס"ק א', ס"ק ב'), מאמר מרדכי (ס"ק א'), ערה"ש (סעי' ב'), מ"ב (ס"ק ב'), "דפשיטא דלילה הזו קילא מר"ח אב דמר"ח אב יש קצת אבלות מדינא דגמרא שממעטין בשמחה ומשא ומתן משא"כ בזה שמותר מדינא בכל", כה"ח (ס"ק ה'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז סוף הע' א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו סוף הע' א', לשונו מובא לקמן).

ד. בשר.

1. מחמיר: מנהג כשר – מחבר (סעי' א', לשונו מובא לעיל), יעב"ץ (סידור בית יעקב שער השלכת דלת ב' חלון ה' אות ב', ח"ב עמ' קצ"ג), שלחן שלמה (סעי' א', עי' סי' תקנ"א סעי' ח', סעי' י"ב), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ב'), ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ'), ערה"ש (סעי' ב'), סי' תקנ"א סעי' ט"ז), אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו, לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו אות ב'), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תי"ג), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א'), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"א דין אכילת בשר מר"ח אב סעי' כ"ה, סי' תקנ"ה עוד ממנהגי יום ת"ב סעי' ד', "מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי באב ויום עשירי באב, מפני שבתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל והיה נשרף והולך עד שקיעת החמה ביום עשירי. ובבגדאד נהגו להקל באכילת בשר במוצאי תשעה באב, ומכל מקום נכון להחמיר גם להם לאחר שזכו לעלות לארץ. [ילקוט יוסף על המועדים עמוד תקעד]).
2. מיקל.

- (א) בן איש חי (שנה א' פר' דברים אות ט"ו) – "ופה עירנו בגדאד יע"א נוהגין איסור מליל שני של חודש אב עד ליל עשירי, כי ביום ט"ב נוהגים לשחוט טבחי מתא בשביל אכילת ליל עשירי".
- (ב) עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ח') – "ובמוצאי ת"ב, המנהג שאוכלים בשר ואפילו בשר-בהמה, וכן מותרים לספר ולכבס".
3. יולדת, יש להקל – א"ר (ס"ק ב'), שע"ת (ס"ק ב'), ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ"א), "יולדת אף שמתענה לאחר שבעה ללידתה מותרת ליל עשירי בבשר ויין".
4. תבשיל של בשר מותר – מאמר מרדכי (ס"ק א'), "פשוט לע"ד דמותר בתבשיל של בשר", בה"ל (ד"ה שלא, "תבשיל של בשר מותר"), כה"ח (ס"ק ד'), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ב'), בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו אות ב'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ז'), תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ז', "מותר לאכול תבשיל שנתבשל בו בשר במוצאי תשעה באב"), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ו').
- (א) מרק עוף.

1) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ"א, הע' נ"ה) – "שאלה: במוצאי ט' באב כתב בסימן תקנט לגבי האיסור לאכול בשר במוצאי ט' באב, כתב הביאור הלכה שתבשיל של בשר מותר, ונשאלתי מאברך יקר שנשאר אצלו מרק עוף צלול בלי שום חתיכות ושום עוף רק המרק עצמו, ושאל האם מותר לו לאכול את זה במוצאי ט' באב שדינו כמו תבשיל של בשר או כשומן של בשר, והסתפקתי לפי מה שכתב הט"ז סימן פ"ט סעיף ג' מח' אם מרק דינו כתבשיל או דינו כשומן וכתב הפמ"ג שהמחמיר תבוא עליו ברכה ולהגדיר אותו כשומן של בשר, ולפי זה אולי אסור בכה"ג אם יש להחמיר שדינו כשומן של בשר ולא כתבשיל, וצ"ע. תשובה: יכול להקל. [וכן הורה הגר"ע אויערבאך שליט"א, ובמח"ס שו"ת חיי הלוי שליט"א כתב לי לפי מה שכתב הביאור הלכה סימן תקנ"ח וכן כתב בכף החיים שם ומובא בחיי הלוי שם סימן פ"ד אות ד' שבדאי היה מותר לאכול תבשיל של בשר, אכן כבר כתב מע"כ שלענין בשר בחלב כתבו האחרונים ביו"ד סימן פ"ט סעיף ג' להחמיר עכ"פ לכתחילה שמרק של בשר הוא יותר מתבשיל של בשר, שהוא כמו שומן של בשר, וע"כ נראה דגם לענין מוצאי ת"ב יש לכתחילה להחמיר בזה. וידידי הגר"נ גראס שליט"א מח"ס שו"ת שארית אברהם כתב לי לענין מרק עוף במוצאי תשעה באב (שאין אוכלין בשר במוצאי ת"ב כבסי' תקנ"ח), שלענין איסור בשר בחלב הביא הטו"ז ביו"ד סוסי"י פ"ט מחלוקת האם כשהוא צלול דינו כתבשיל של בשר או לא. ולכאורה בדבר שאינו אלא מנהג להחמיר במוצאי תשעה באב, היה שורת הדין להקל בזה כיון שיש מתירים בלאו הכי ושאינו זה נחשב תבשיל של בשר, ובפמ"ג שם סי' פ"ט כתב 'המחמיר תע"ב', משמע שעיקר ההלכה להקל בזה. אך כמדומני שהמנהג להחמיר בזה, וצ"ע".

5. סעודת מצוה מותרים כל הקרואים – מג"א (ס"ק א'), א"ר (ס"ק א'), באה"ט (ס"ק א'), שלחן שלמה (סעי' א'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ג'), ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ'), ערה"ש (סעי' ב'), מ"ב (ס"ק ב'), "פשוט דבסעודת מצוה מותרים כל הקרואים לאכול בשר ואפילו איננו קרובו", שד"ח (מערכת בין המצרים סי' א' אות ח'), כה"ח (ס"ק ה'), אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו), "ואפשר לכיון לסיים מסכת ביום זה כדי לעשות סעודת סיום מסכת ולאכול בשר", הגריש"א זצ"ל (סוף קונ' בין המצרים אות ז'), "כשיש פדיון הבן במוצאי ט"ב (ולכא' ה"ה לכל סעודת מצוה) מותר לאכול בשר ואין להחמיר ולעשות הסעודה חלבית כיון שבסעודת מצוה מותר מעיקר הדין", נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ה' [לשונו מובא לקמן], סעי' י', סעי' י"א, סעי' י"ג, בר מצוה פרק כ"ח סעי' ט"ז), אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' י"א, לשונו מובא לקמן), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ו אות א'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ו').

(א) שד"ח (מערכת בין המצרים סי' א' אות ח') – "כפי ששמעתי רבים מקילים לעצמם לאכול בשר מר"ח אב ואילך בסיום מסכתא שלא כדרך לימודו אלא ע"י שמיהר או אחר סדר לימודו וגם בשאינו רגיל לעשות סעודה בזמן אחר ולא שפיר עבדי דמבואר בא"ר שלא להתיר בגווי הנ"ל ... אך בליל מוצאי ט' באב אף להמנהג הכשר הנזכר בסי' תקנ"ח שאין לאכול בשר עד יום יו"ד אחר חצות יש להתיר לאכול בשר בסיום מסכתא שלא כדרך לימודו שכן יש ללמוד מתוך דברי הא"ר וכו' שו"ת רמ"ג סי' מ"א ובספר ויען אברהם דף ד' אות כ"ט ציין לעיין בזה בס' חסד לאברהם תאומים סי' נ"ו ואמצ"א לראות דב"ק".

(ב) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' רל"ו) – "ואם חל ט' באב ביום חמישי, פשיטא דיכול לטעום ולבלוע בע"ש אחר חצות, ואולי דומיא דתספורת ורחיצה מותר אף לפני חצות, ומשום כבוד שבת, סי' תקנה במ"ב ס"ק ג', ועיין ארחות חיים סי' תקנח ס"ק א".

(ג) הגר"ח זצ"ל (יומא טבא לרבנן עמ' קי"א אות מ"ב) – "אם במוצאי ת"ב מותר למהר או לאחר לעשות סיום כדי לאכול בשר ויין. תשובה: יש להתיר".

ה. יין.

1. מחמיר: מנהג כשר – מחבר (סעי' א', לשונו מובא לעיל), יעב"ץ (סידור בית יעקב שער השלכת דלת ב' חלון ה' אות ב', ח"ב עמ' קצ"ג), שלחן שלמה (סעי' א', עי' סי' תקנ"א סעי' ח', סעי' י"ב), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ב'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ'), ערה"ש (סעי' ב'), אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו), לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו אות ב'), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ת"ג), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א').
2. כוס של ברכת המזון, מותר, אם דרכו תמיד – מאמר מרדכי (ס"ק א'), בה"ל (ד"ה שלא).
3. יולדת, יש להקל – א"ר (ס"ק ב'), שע"ת (ס"ק ב'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ"א, לשונו מובא לעיל).

ו. תספורת.

1. מאמר מרדכי (ס"ק ב') – "עד חצות מסתמיות דברי מרן ומור"ם כאן וממ"ש לעיל סי' תקנ"א ס"ד נרא' דאף ממנהג כשר לא אסיר אלא בבשר ויין אבל לענין רחיצה ותספורת וכו' דאסירי בשבוע שחל ט"ב בה לא והאחרונים כתבו בשם רש"ל דאסור ומצאתי להרב השיירי שהתיר וכתב פוק חזי מאי עמא דבר".

2. מחמיר – ט"ז (ס"ק א'), מג"א (ס"ק א'), יעב"ץ (סידור בית יעקב שער השלכת דלת ב' חלון ה' אות ב', ח"ב עמ' קצ"ג), באה"ט (ס"ק ב'), מקור חיים (חו"י, ד"ה ויום, "וכן אסור בו בתספורת, רחיצה חמין כביסה ותיקון בגדים"), מחזיק ברכה (ס"ק א'), שלחן שלמה (סעי' א'), עי' סי' תקנ"א סעי' ה'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ד'), ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ'), ערה"ש (סעי' ב'), סי' תקנ"א סעי' ט"ז), מ"ב (ס"ק ג'), כה"ח (ס"ק ו'), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ז אות א'), בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו אות א'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ה').

3. בני ספרד מיקל – אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו), "בני ספרד מותרים להסתפר ולהתרחץ ולכבס מיד לאחר גמר התענית", יחיה דעת (ח"ה סי' מ"א, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' תט"ו, לשונו מובא לעיל), עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ח', לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ה עוד ממנהגי יום ת"ב סעי' ד', לשונו מובא לעיל), תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ג').

4. "כשחל ט"ב ביום ה' שאז יום עשירי הוא ע"ש מותר בכל זה לכבוד שבת" – מ"ב (ס"ק ג').

5. גם אסור להסתפר לצורך סעודת בר מצוה.

א) נטעי גבריאל (בר מצוה פרק כ"ח סעי' י"ג) – "במוצאי ת"ב אסור להסתפר לצורך הבר מצוה, אא"כ יש לו שערות גדולות".

ב) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' י"ג) – "במוצאי תשעה באב אסור להסתפר, אף לצורך סעודת בר מצוה".

6. תגלחת קטן שנהיה בן ג' שנים: חלאקה ('אפשעריין') - לכתחילה אחר חצות.

א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ט סעי' ט', הע' י"ח) – "כשעשה תגלחת לילד בן שלש שנים ומוליכו לחדר ללמוד אותיות התורה, לכתחילה יש לגלחו אחר חצות, ואם אין הילדים לומדים בחדר אחר חצות והמנהג להוליכו לחדר רק אחר תגלחתו, מותר לגלחו קודם חצות. [דהוי לצורך מצוה, ובלא"ה רוב פוסקים ס"ל דמותר לגלחו בבין המצרים, וכמו שנתבאר לעיל פ"כ. ועוד דאי אפשר להמתין עד אחר חצות, כיון שזמן הלימוד בחדר אינו רק עד חצות לכן מותר לכו"ע, וכ"כ שפע חיים מכתבים ח"ה סי' שס"א]."

ב) חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ' סעי' כ"ג) – "אם נעשה בן ג' שנים בעשירי באב נכון להחמיר ולהמתין מלגלחו עד לאחר חצות היום".

ז. כלי שיר.

1. מחמיר – מג"א (ס"ק א'), "ומכ"ש", שלחן שלמה (סעי' א'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ה'), ח"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג), ערה"ש (סעי' ב'), מ"ב (ס"ק ב'), כה"ח (ס"ק ה'), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ'), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ח אות ג'), בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ז אות ג'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א'), פסקי תשובות (אות ב').

א) אפילו בסעודת מצוה.

1) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ה', הע' כ"ב, בר מצוה פרק כ"ח סעי' ט"ז) – "נעשה בר מצוה בת"ב אסור לערוך סעודת בר מצוה בת"ב או בשאר תענית ציבור, רק יערכו הסעודה במוצאי ת"ב, ומותר לכל הקרואים לאכול בשר ולשתות יין, ומותר לשורר אך לא בכלי שיר [כן נראה להכריע כיון דאסור בלילה זה הדברים האסורים מר"ח עד ת"ב, ע"כ יש להחמיר שלא לשמוע כלי שיר]".

2) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' י"א) – "עושיין הסעודה במוצאי תשעה באב בבשר ויין לכל המסובים, והנער ידרוש בדברי תורה. ואין מזמרין בכלי שיר".

2. מיקל – יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ס"א, "שאלה: האם מותר לשמוע שירים בעשירי באב. תשובה: זה כבר עבר, ושנה הבאה יבוא משיח. ואמרתם לרבנו שהיה בזה ויכוח גדול. וענה מו"ר נר"ו: זה לא בכלל").

3. קידוש לבנה: לשיר טובים מאורות - עי' לקמן.

ח. קידוש לבנה.

1. ריקודין ומחולות.

א) מיקל.

1) תשובות והנהגות (ח"א סי' ר"ו) – "שבמוצאי תשעה באב אף שנוהגין עוד מקצת אבילות מותר כבר לרקוד בקידוש הלבנה שיש בזה ענין רב וכמבואר בד"מ".

2) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רל"ב אות רמ"ה) – "לפני תשעה באב, יאמרו 'טובים מאורות' ולא יזמרו. וכ"ש שלא יעשו מחול. במוצאי תשעה באב מותר גם לעשות מחול".

3) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ז סעי' ט) – "וגם מותר לנגן טובים מאורות ולצאת במחול אחרי קידוש לבנה".

א) מחמיר.

1) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ט הע' שמ"ד*, דפו"ח הע' שנ"ח) – "אבל לא לרקוד וכמו בתשעת הימים, ורק אם הוא ת"ב שנדחה מותר".

2. לשיר טובים מאורות.

א) מיקל.

1) הגר"ח"ק זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ט הע' שנ"ח, שערי ציון ח"א עמ' ק"ל אות כ"ג).

2) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (נחמת ישראל פרק ל"ט הע' שנ"ח).

3) נחמת ישראל (פרק ל"ט סעי' ס"א) – "ומותר לשיר טובים מאורות".

3. בגדי שבת.

(א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ז סעי' ו') – "מי שנוהג ללבוש לקידוש לבנה מלבושי שבת, רשאי לנהוג כן במוצאי ת"ב".

ט. רחיצה במרחץ.

1. מאמר מרדכי (ס"ק ב') – "עד חצות מסתמיות דברי מרן ומור"ם כאן וממ"ש לעיל סי' תקנ"א ס"ד נרא' דאף ממנהג כשר לא אסיר אלא בבשר ויין אבל לענין רחיצה ותספורת וכו' דאסירי בשבוע שחל ט"ב בה לא והאחרונים כתבו בשם רש"ל דאסור ומצאתי להרב השיירי שהתיר וכתב פוק חזי מאי עמא דבר".

2. מחמיר – ט"ז (ס"ק א'), מג"א (ס"ק א'), יעב"ץ (סידור בית יעקב שער השלכת דלת ב' חלון ה' אות ב', ח"ב עמ' קצ"ג), באה"ט (ס"ק ב'), שלחן שלמה (סעי' א'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ד'), ת"א (כלל קל"ה סעי' כ"ג), אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' א', לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ'), ערה"ש (סעי' ב'), מ"ב (ס"ק ג'), כה"ח (ס"ק ו'), שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו אות א'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ה').

3. בני ספרד מיקל.

(א) כנה"ג (הג' הטור ס"ק א', עי' שכנה"ג הג' הטור ס"ק ד') – "נ"ב: ואסור גם כן ברחיצה. רש"ל בתשו' סימן צ"ב. אמר המאסף: אם רחיצה זו היא רחיצה במרחץ אפשר הוא, אבל אם רחיצה האסורה בתשעה באב לא נהיר לך, דלא אסיר ברחיצה האסורה בתשעה באב אלא כשאסור בהמשה דברים, ומבואר הוא דבליל י' ויומו אינו אסור באכילה ושתייה ונעילת הסנדל ותשימש המטה, וכך עמא דבר שלא לאסור בו רחיצה האסורה בתשעה באב אפילו למי שנוהג שלא לאכול בשר. ומורי הר"ב ז"ל וא"א ז"ל והרב מהר"ש ו' וילסיד ז"ל ורבים מגדולי הדור, היו מן הנוהגים שלא לאכול בשר ואני אחריהם, ולא נהגנו לאסור רחיצה".

(ב) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו) – "בני ספרד מותרים להסתפר ולהתרחץ ולכבס מיד לאחר גמר התענית", יחיה דעת (ח"ה סי' מ"א, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' תט"ו), "מותר לספרדים ועדות המזרח להתרחץ ולכבס במוצאי תשעה באב, והאשכנזים נוהגים להחמיר בזה. ובשנה שחל מוצאי תשעה באב בליל ששי שהוא ערב שבת, מותר גם לאשכנזים להתרחץ ולהסתפר ולכבס לכבוד שבת".

(ג) עי' נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ה') – "יש מנהג אצל כמה ספרדים שבמוצאי ת"ב רוחצין גופם בחמין ולובשים בגדים נקיים".

(ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ה עוד ממנהגי יום ת"ב סעי' ה') – "כל המבואר לעיל הוא לענין אכילת בשר, אבל לענין רחיצה ותספורת לא נהגנו להחמיר בזה. ורק האשכנזים נהגו להחמיר בזה גם לענין רחיצה ותספורת עד למחרת בחצות. ולכן מותר לספרדים להתרחץ ולכבס במוצאי תשעה באב. אבל יש לזוהר שלא יעשו כן בתשעה באב סמוך לערב. ובשנה שחל עשירי באב ביום ששי שהוא ערב שבת, מותר גם לאשכנזים להתרחץ ולהסתפר לכבוד שבת. [שו"ת יחיה דעת ח"ה סי' מא. והנה מרן בש"ע ס"ס תקנ"ח כתב, שמנהג כשר שלא לאכול בשר ולשתות יין בליל עשירי ויום עשירי. וכתב במאמר מרדכי שמלשון מרן משמע שהמנהג כן רק לגבי בשר ויין, ולא לענין רחיצה ותספורת. וכ"כ בשו"ת כנה"ג. וכתב בביאור הלכה דקשה להקל בזה שכמה אחרוני זמנינו העתיקו להחמיר בזה. ע"כ. אולם אין זה אלא לאשכנזים, אבל אצלינו העיקר להקל בזה כדעת מרן]".

(ה) תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ג').

4. מים צוננים.

(א) יש להקל.

(1) מקור חיים (ח"ו"י, ד"ה ויום) – לשונו מובא לקמן.

(2) עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ') – "יש להקל בזה לעת הצורך".

(3) עי' דברי יציב (ליקוטים והשמטות סוף סי' נ"א, הליכות חיים מועדים וזמנים עמ' ר"מ אות א') – "וגם ברחיצה יש מקום לחלק בין מים חמים לקרים או פושרים דאין זה בכלל מרחץ, ואפשר שגם מהרש"ל מודה בזה דמותר".

(4) תשובות והנהגות (ח"ב סי' ר"ס) – "נראה כשנדייק בלשון המ"ב ובבה"ל מפורש דמיירי במרחץ, והיינו כשמתרחץ בזיעה שיש בזה תענוג, אבל בבית כשמתרחץ במקלחת להעביר הזיעה והלכלוך לא דמי כלל לבשר ויין ולא נהגו לאסור ... ומיהו אמרתי לשואל לא להתרחץ בחמין בכדי להתענג".

(ב) מחמיר.

(1) שלחן שלמה (סעי' א') – "ואסור לרחוץ כל גופו אף בצונן ולספר ולכבס עד אחר חצות".

(2) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א') – "ואין רוחצין אף בצונן".

5. ערב שבת, יש להקל.

(א) מ"ב (ס"ק ג') – "כשחל ט"ב ביום ה' שאז יום עשירי הוא ע"ש מותר בכל זה לכבוד שבת".

6. מקלחת (shower).

(א) מחמיר, שאין לחלק – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח הע' א', "וראיתי במחבר אחד שמחלק בין לרחוץ במרחץ שאסור לבין עשיית מקלחת בביתו שאינו כ"כ תענוג, וסומך על דברי מ"ב וביאור הלכה שכתב לרחוץ במרחץ דייקא ע"כ. הנה אין לחדש הלכות על דיוק לשון קל מאחרונים, ובפרט שבמהרש"ל ומג"א כתבו אין לרחוץ, וע"כ שהמ"ב אורחא דמילתא נקט לרחוץ במרחץ, ולדינא אין שום נפ"מ").

(ב) מראי מקומות – תשובות והנהגות (ח"ב סי' ר"ס, לשונו מובא לעיל), קרא עלי מועד (פרק ח' הע' מ"א).

7. במקום הצורך, כגון מי שיש טיסה.

(א) הליכות חיים (מועדים וזמנים עמ' ר"מ אות ב') – "בשנת תש"מ הוצרך רבינו לבוא מארה"ב לארץ ישראל והטיסה היתה מיועדת לי באב בצהרים, ונשאל האם מותר לכבס מוקדם יותר, והשיב שאין צריך להמתין עד חצות ככלל י' באב, ואפשר לנהוג כבחל י' באב בערב שבת, הואיל וזה שעת הדחק ולצורך נסיעה לארץ ישראל שהיא לצורך מצוה".

- (ב) שבת הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ז סוף הע' א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו סוף הע' א') – 'ומי שנוסע למרחקים למחרת ט"ב, כיון שהוא **שעה"ד** אפשר להקל לו לכבס במוצאי ט"ב. וכן רחיצה בשעת הצורך קל יותר במוצאי ט"ב מתשעת הימים".
- (ג) הגר"א ונבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ"ב) – "שאלה: אחד שיש לו טיסה בבוקר ב' באב לפני חצות האם מותר לו לעשות מקלחת בבוקר לפני הטיסה כיון שחושש שיש לו ריח לא טוב ויצטרך לשבת עם אנשים זרים במטוס ומתבייש מזה או שצריך להמתין עד שמגיע למקום שטס שם שממילא תהיה אחרי חצות ולהתקלח שם. תשובה: יכול להקל".
8. מראי מקומות – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ו אות ב').
- (א) הגרשז"א וצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ז, שלמי מועד עמ' תק"ג) – "אמר מרן, במוצאי תשעה באב, אם יש איזה צורך וכגון שמצטער וכדו', רשאי להקל ברחיצה יותר מתשעת הימים גופייהו".
- (ב) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ד קונ"א ס"ק י"ד) – "ובזה נוהגין שאין רוחצין כמו הימים שמן ר"ח עד ת"ב, והשתא כיון דנוהגין לטבול ולרחוץ בצונן בט' הימים עד ת"ב ממילא ה"נ במוצאי ת"ב מותר בצונן".
- (ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ד') – "אם מזיע הרבה יש להקל לרחוץ כל גופו במוצאי ת"ב בחמין במקלחת או במקוה".
- (ד) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' י"ד) – "אין להתיר רחיצה במוצאי תשעה באב, וביש לו צורך דינו כמבואר בתשעת הימים".

י. כיבוס.

1. מחמיר – ט"ז (ס"ק א'), מג"א (ס"ק א'), באה"ט (ס"ק ב'), מקור חיים (חו"י, ד"ה ויום, לשונו מובא לעיל), מחזיק ברכה (ס"ק א'), שלחן שלמה (סעי' א', ע"י סי' תקנ"א סעי' ח'), דרך החיים (בין המצרים סי' קל"ז אות ד'), קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ'), ערה"ש (סעי' ב'), מ"ב (ס"ק ג', בה"ל ד"ה עד), כה"ת (ס"ק ו'), הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שפ"א סעי' א', סעי' ג'), שבת הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ז אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו אות א'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ה').
2. בני ספרד מיקל – אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו, "בני ספרד מותרים להסתפר ולהתרחץ ולכבס מיד לאחר גמר התענית"), יחיה דעת (ח"ה סי' מ"א, חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' תט"ו, לשונו מובא לעיל), עולת יצחק (ח"א סי' ס"ו אות ח', לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ה עוד ממנהגי יום ת"ב סעי' ה', לשונו מובא לעיל), תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ג').
3. ערב שבת, יש להקל – מ"ב (ס"ק ג'), "כשחל ט"ב ביום ה' שאז יום עשירי הוא ע"ש מותר בכל זה לכבוד שבת".
4. בשעת הצורך, יש להקל – ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ו אות ה', הע' י"ג).
5. לכבס בגדים של קטנים, יש להקל.
- (א) הגר"ש וצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ל"ח) – "בעשירי באב לא נאסרו אלא הדברים שבתשעת הימים היו אסורים מעיקר הדין, אך דברים שמעיקר הדין מותרים, ורק נהגו בהם חומרא כמו נטילת צפורניים וכיבוס בגדי קטנים, יש להקל. וכן במקום לכלוך וזיעה יש להקל בלבישת בגדים שכובסו לפני ר"ח".
- (ב) ע"י קנה בשם (אור ישראל חנ"ו עמ' ל"ג אות מ"ו) – "מוצאי ת"ב, דינו כמו מר"ח עד שבוע שחל בו, דבמקום הצורך אפשר להתיר לכבס בגדים של קטנים".
- (ג) ע"י ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ו אות ג').
6. מראי מקומות – ששכ"ה (פרק מ"ב הע' ט"ז, "ונראה לי חידוש גדול...").
- (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שפ"א סעי' א') – "**וע"י גוי** יש להקל לכבס קודם חצות".
- (ב) שבת הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ז סוף הע' א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ו סוף הע' א') – "ומי שנוסע למרחקים למחרת ט"ב, כיון שהוא **שעה"ד** אפשר להקל לו לכבס במוצאי ט"ב".
- (ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ג', הע' ב') – "כיבוס אסור במוצאי ט"ב **אפי' בשעת הדחק**, גם מי שנוסע לדרך אחר תשעה באב וזמנו דחוק אסור להקל לכבס בגדיו במוצאי תשעה באב, ובבוקר אפשר להקל, ורק אם לא יהא באפשרותו לכבס אחר"כ, אז מותר לכבס במוצאי תשעה באב [דאין להקל משום דטריחא לי' מילתא להביא בגדיו עמו ולכבסם במקום שנוסע לשם, שאין בזה סיבה להקל כלל, וזאת אע"ג שכתבו הפוסקים (ע' ביה"ל סי' תקנח ד"ה עד חצות) דכיבוס במוצאי התענית קיל מכיבוס בתשעת הימים, ורק בבוקר נרא' שאפשר להקל טפי"].
- (ד) עמק התשובה (ח"ו סי' קפ"א) – "אף דאיתא בשולחן ערוך שיחמירו גם ביום עשירי בכיבוס וריחוץ, מ"מ אם אץ עליו הדרך ונוסעים מחוץ לביתם וכדרך העולם לנוח קצת במקומות שחוץ לעיר, הוי הכיבוס צורך גדול, ככה"ג נראה דיש להקל לכבס עכ"פ בבקר וכמו לכ' שבת דשרי וצ"ע".

יא. לבישת בגד מכובס.

1. מחמיר.
- (א) אג"מ (מסורת משה ח"א או"ח אות שע"ז).
- (ב) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ח' הע' מ"א).
- (ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א', פרק ט"ו הע' ט"ו, פרק ל"ד הע' ו').
- (ד) פסקי תשובות (אות ב').
2. אין עוד בגדים, יש להקל.
- (א) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ו אות ד').
3. מיקל.

- (א) עי' הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שפ"א סעי' ד') – "לבישת בגדים מכובסים בי' באב, נראה דמותר. והיכא דבגדיו מלוכלכים בודאי מותר".
4. בני ספרד מיקל.
(א) עי' נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ה') – "יש מנהג אצל כמה ספרדים שבמוצאי ת"ב רוחצין גופם בחמין ולובשים בגדים נקיים".
(ב) תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ג').
5. מראי מקומות – הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קפ"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ל"ח, לשונו מובא לעיל).
(א) הגר"ש מילר שליט"א (שושנת ישראל בין המצרים פרק י"ג סעי' ה', הע' ש"ב) – "ללבוש כתונת מכובסת יש להתיר מיד במוצאי ט"ב [דבזה"ז ל"ה כ"כ לבישה של תענוג ולכן אחרי ט"ב אפשר להקל בזה]".
6. לכבוד בר מצוה יש להקל: לנער וההורים.
(א) נטעי גבריא (בר מצוה פרק כ"ח סעי' י"ד) – "כשחל בר מצוה במוצאי ת"ב, מותר לנער וההורים ללבוש בגד מכובס".
(ב) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' ט"ו) – "בגדי שבת ובגדים מכובסים מותר לנער הבר מצוה ללבושם לכבוד הסעודה, וכן אביו ואמו, ואף לכבס מותר".

יב. לבישת בגד חדש.

1. מראי מקומות – הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות, קרול, או"ח אות קפ"א), נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א').

יג. בגדי שבת.

1. לסעודת מצוה יש להקל – הגריש"א זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק א' אות ג', "אם יש לו איזה סעודת מצוה [כמו בר מצוה] אפשר ללבוש בגדי שבת").
2. נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ז סעי' ו') – "מי שנוהג ללבוש לקידוש לבנה מלבושי שבת, רשאי לנהוג כן במוצאי ת"ב".

יד. קניית בגדים.

1. מחמיר – נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א').

טו. תיקון בגדים.

1. מחמיר – מקור חיים (ח"י, ד"ה ויום, לשונו מובא לעיל), עי' הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רל"ב אות רמ"ח), נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ח סעי' א'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ה').

טז. תפירה.

1. מחמיר.
(א) פסקי תשובות (אות ב').
2. מיקל.
(א) אג"מ (שמעתתא דמשה, שמועות משה סעי' א') – "תפירה מותרת במוצאי ת"ב".
(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב הע' ו') – "דתפירת בגדים מותר ... דסתם תפירה קיל ממשא ומתן של שמחה (א"ה: לכאוי הכוונה דמו"מ של שמחה אסור מדינא דגמ', אבל תפירה אינו אלא מנהגא כדאית' סי' תקנא סעי' ח), גם משום שמחה לא נראה לאסור שאין בו שמחה כ"כ, שלכן יש להתיר במוצאי ט"ב, אבל אם גומרים בגד, דבכה"ג אית בי' שמחה טפי, באמת יש להחמיר".

יז. שהחיינו.

1. מחמיר.
(א) מחזיק ברכה (ס"ק ג') – "הנוהגים להחמיר שלא לומר שהחיינו מי"ז בתמוז נכון ליזהר שלא לומר שהחיינו גם בליל ויום עשירי יום המר שנשרף בו בית קדשנו ותפירתנו בעונותנו".
(ב) אשל אברהם (בוטשאטש, על סעי' א') – "בליל עשירי. פעם אחת נסעתי עם בעל המחבר ספר הקדוש קדושת לוי נ"י. ובמוצאי תשעה באב נתנו לי לברך שהחיינו והולכינוי לרחוץ בבריכה בלילה קודם קדוש לבנה ולא עלה בלבי ספק להרהר אחר אנשים חשובים שהיו עמו. וכעת ראיתי בשו"ת מוהרש"ל עליו השלום סימן צ"ב ודבריו משמע שלא יתכן כן. מלבד הרחיצה שכתב גם המג"א עליו השלום למנוע, גם ברכת שהחיינו נכון למנוע להטעם שכתב שם בתשובה ללמוד מהימים שמראש חודש עד תשעה באב".
(ג) שע"ת (ס"ק ב') – "והנוהגין שלא לברך שהחיינו מי"ז בתמוז גם בליל ויום עשירי אסור".
(ד) קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ').
(ה) אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ג'), פרק כ"ט סוף הע' כ"ו).
(ו) הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות קפ"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ל"ח, גלאט חכ"א עמ' קנ"א) – "בסידור ישועות ישראל כתב שאסור לברך שהחיינו בבין המצרים עד חצות של י' באב".
(ז) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"ב).

ח) שבת הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ה אות ד', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ז אות ד').
ט) הגרא נבנצל שליט"א (אילן אביגדור אות ס"ז) – "טוב ליזהר מלומר שהחיינו בין המצרים על פרי או על מלבוש" (סי' תקנ"א סי"ז), האם יש לנהוג כן עד חצות היום של עשירי באב, או מיד במוצאי תשעה באב יוכל לברך שהחיינו. תשובה: לענ"ד ימתין עד גמר האבל".

י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' י"ד, פרק פ"ט סעי' י"א) – "לכתחלה לא יברך שהחיינו כל יום עשירי".
יא) בירור הלכה (קמא, ס"ק ד') – "הנהגים שלא לברך שהחיינו בין המצרים יש להם להחמיר שלא לברך גם ביום עשירי עד חצות היום".

יב) תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ה') – "נוהגים שלא לברך שהחיינו על פרי חדש או על בגד חדש ביום עשירי באב. ויש אומרים שאין להחמיר בזה אלא עד חצות יום עשירי באב".
2. מיקל.

א) קדושת לוי (אשל אברהם, בוטשאטש) - לשונו מובא לעיל.
ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שפ"א סעי' ד') – "מותר לברך ביום י' אב גם קודם חצות".
ג) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ד') – "נרא' דמותר לברך שהחיינו במוצאי תשעה באב".
3. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק ז'), פסקי תשובות (אות א'), שהחיינו (פרק י"ח סעי' ח', סעי' י').
א) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' כ"ב) – "הל הבר מצוה בי"א אב והסעודת מצוה בזמנו, וברצונו ללבוש בגדים חדשים, עדיף שלא ילבשם מבעוד יום לומר עליהם שהחיינו, אלא ימתין לאחר שיחשיך".

יח. נטילת צפורניים.

1. מיקל – הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ל"ח).
2. מחמיר – קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ג'), איני ליטול צפורניים במוצאי תשעה באב ("הגר"ח זצ"ל (נחמת ישראל פרק מ' הע' ט').
3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ה סי' שע"ז אות ב').

יט. נישואין.

1. מחמיר.
א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ח) – "אסור מדינא".
2. מראי מקומות – חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תי"ט, "ויש לו צורך..."), נישואין כהלכתם (פרק ה' סי' ל"ט), תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ד').

א) יד אפרים (סי' תקנ"ט על הט"ז ס"ק ז') – "ואפשר דסבירא ליה [לט"ז] דודאי אין לעשות חופה במוצאי תשעה באב, והך סעודת חתונה ר"ל הסעודה שבלילה לפני החופה, וכיון שרגילות הוא לעשות החופה ביום ששי [אה"ע סימן סד סעיף ג] והוא כאילו זמנה קבוע וחשבינן הסעודה שבלילה שלפניו על כרחך לסעודת מצוה, ולכן כתב שחל ביום חמישי, דביום אחר בנקל לדחות החופה (של) [על] יום י"א אם כן לא הוה זמנה קבוע לחשוב הסעודה שבלילה לסעודת מצוה, וצ"ע".
ב) רמ"ץ (שו"ת או"ח סי' מ') – "למי שלא קיים פו"ר. ונשתדך עם יתומה ... דשרי לעשות הנישואין בלי ריקודין ומחולות וכלי זמר וסעודה ... ומה"ט י"ל דמותר נישואין במוצאי ט"ב אפילו למי שלא קיים מצות פו"ר. דבעת הזאת ל"ש לומר דלא מסמני לענין נישואין שלא נהגו לאסור בזה ודוק".

ג) שד"ח (מערכת בין המצרים כלל כ"ד) – "מי שלא קיים פו"ר ונשתדך עם יתומה ... מותר לעשות הנישואין בלי ריקודין ומחולות וכלי זמר וסעודה דלא אסרו אלא עד אחר התענית. ולא נמצא מי שאוסר אחר תענית ואין לדמות זה למנהג כשר דשלא לאכול בשר בליל מוצאי ט"ב והבו דלא לוסף וכו' וכל מה שנהגו קודם לכן הוא משום דלא מסמנא מלתא שכבר נולד משיח ב"י. ומה"ט ר"ל דמותר נישואין במוצאי ט"ב אפילו למי שקיים מצות פו"ר (אולי צ"ל אפילו למי שקיים מפו"ר) שו"ת רמ"ץ סי' מ".
ד) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תי"ח) – "שאלה: בחור שלא קיים פו"ר אם יש להתיר נישואין במוצאי ת"ב. תשובה: ראוי להחמיר".

ה) האירוסין והנישואין (עמ' תמ"ח סעי' ל"ד) – "אין לעשות נישואין במוצאי תשעה באב, ויש מתירים בשעת הדחק".
ו) עטרת פז (בין המצרים עמ' נ"ג סעי' ה') – "בחור שלא קיים פריה ורביה, ויש לו צורך לישא אשה בליל מוצאי תשעה באב, מותר לערוך לו הנישואין, כיון שהם נישואין של מצוה".

ז) שואלין ודורשין (ח"ד סי' מ"ב, אלה הם מועדי ח"ד סי' ק"ס, דרכי ציון סי' כ"ב) – "על כן נראה דבשעת הדחק כזה שכבר קבע מועד הנישואין ומקומו, וגם לא קיים מצות פו"ר, וגם חיים יחד, ובפרט שהוא ת"ב שנדחה, נראה פשוט דיש להתיר עריכת חו"ק. וראוי לכתחילה שיהיו הנישואין עכ"פ בצניעות".

כ. משא ומתן.

1. מיקל.
א) חוט שני (שבת ח"ב סוף עמ' שכ"ז) – "ונראה דמשא ומתן מותר מיד לאחר ט' באב דתשעת הימים שיש למעט בהם במשא ומתן מסתיימים עם סיום הצום, רק דכיון דעדיין נשרף ביהמ"ק החמירו לאסור בבשר ויין ולספר ולכבס".
2. מחמיר.
א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ו') – "משא ומתן של שמחה אסור לפני חצות בי' באב".
3. מראי מקומות.

(א) דברי יציב (ליקוטים והשמטות סי' נ"א) – "ולהנהגים היתר בבשר ויין נראה פשוט דמותר לקנות כלים חדשים דקיל יותר, דאכילת בשר ושתית יין מפורש לאיסור משא"כ בקניית כלים שלא מצאתי לאסור בזה. ומהרש"ל מדמה רק מרחץ וסיפור וכיבוס, אבל קניית כלים מאן דכר שמייה. ולזה **כשאנים כלי כסף וזהב** למה נגבב חומרא על חומרא, ואדרבה למעוטי בחומרא עדיף משום שלא יתייאשו מן הגאולה. וגם ברחיצה יש מקום לחלק בין מים חמים לקרים או פושרים דאין זה בכלל מרחץ, ואפשר שגם מהרש"ל מודה בזה דמותר, ומכ"ש לקנות כלים חדשים".

(ב) הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ס') – "ממתי מותר לקנות כלים חדשים, מליל י' באב, או ביום י' מחצות. תשובה: מחצות".

כא. בנין ונטיעה.

1. מראי מקומות.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מה טובו גליון א' עמ' צ"ב) – "שאלה: פועלים שבונים דירה האם מותר להם לבנות אפילו ביום י' אב בבוקר לפני חצות. תשובה: כן".

(ב) נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ט סעי' י"ב) – "מותר לסייד ביתו בצבע ביום עשירי וכ"ש ע"י נכרי לצורך קצת".

כב. תשמיש המטה.

1. נכון להחמיר, אא"כ בליל טבילה או יוצא לדרך או בא מן הדרך.

(א) כנה"ג (הג' הטור ס"ק א') – "ומיהו בתשמיש המטה אם אינו ליל טבילה או בא ויוצא לדרך, שומר נפשו ירחק ממנו".

(ב) מג"א (ס"ק ג') – "וכ' בכ"ה טוב שלא לשמש ליל י"ו".

(ג) כנה"ג (סי' תקנ"ח).

(ד) הו"ד בא"ר (ס"ק ד') – "כתב כנסת הגדולה טוב שלא לשמש בליל י' אם לא ליל טבילה או בא או יוצא לדרך, עד כאן".

(ה) באה"ט (ס"ק א') – "וכנה"ג כתב טוב שלא לשמש מטתו ליל י"ו".

(ו) שע"ת (ס"ק א') – "עבה"ט ומ"ש בשם הכנה"ג וע"ש בכנה"ג דמתיר בליל טבילה או יוצא לדרך או בא מהדרך ע"ש".

(ז) שלחן שלמה (סעי' א') – "וטוב שלא לשמש מטתו ג"כ בליל עשירי אם לא בליל טבילה".

(ח) קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ"ב) – "נכון שלא לשמש מטתו ליל עשירי, אם לא כשהוא ליל טבילה או שהוא יוצא לדרך או בא מן הדרך".

(ט) מ"ב (ס"ק ב') – "כתב כה"ג דטוב שלא לשמש מטתו בליל יו"ד אם לא בליל טבילה או יוצא לדרך או בא מן הדרך".

(י) כה"ח (ס"ק ז').

(יא) דרכי טהרה (עמ' ר"ב).

(יב) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ז סוף הע' ב', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ז סוף הע' ב').

(יג) נטעי גבריא (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ט"ו).

(יד) פסקי תשובות (סי' ר"מ אות י' ד"ה ועוד).

כג. סכנה.

1. הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק ב') – "ואמר לי מרן הגר"ח ק שגם ביום אין לכבס ולהסתפר רק לכבוד שבת, אמנם ליסוע לים כיון שהוא לכבוד שבת שהרי הוא טובל בים מעיקר הדין מותר, אמנם כיון שהוא סכנה אין ראוי ללכת לפני חצות".

כד. שמחה: חלוקת פרסים ביום עשירי באב קודם חצות.

1. חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות קל"ח, עמ' ע"ג) – "נשאל הרב אם מותר לחלק פרסים בתלמוד תורה ביום עשירי באב לפני הצהריים, והשיב דאין בידו לאסור גם בין ראש חודש לט' באב, אבל מי שדעתו שיש בזה איזה איסור מטעם דבעינן למעט בשמחה, גם ביום עשירי לפני הצהריים יהי' אסור".

כה. מראי מקומות.

1. אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' כ"א) – "חל הבר מצוה בעשירי באב והוא יום ראשון להנחת תפילין, יכול ללבוש בגדי שבת [ובגדים המכובסים] לתפלת שחרית, ואחר כך יפשיטם עד חצות היום, ואם אין לו בגדי גדלות [כובע ומעיל עליון] שלא חידשם קודם בין המצרים, מותר בחדשים".

ב] כשחל ת"ב ביום חמישי.

מג"א (סוף ס"ק א'), באה"ט (ס"ק ב'), מ"ב (ס"ק ג') – "ופשוט דכשחל ביום ו' הכל מותר לכבוד שבת".

א. בשר ויין: האם הכל מותר או רק פעולות שהם לצורך שבת.

1. הכל מותר, אפ"ל בשר ויין.

(א) קדושת לוי הו"ד במור ואהלות (אהל ברכות והודאות סי' ל"ט ד"ה ועוד, ל"ז-ג') – "מ"ש במג"א תקנ"ח ססק"א דכשחל י' אב בע"ש הכל מותר לכבוד שבת ובהלוחות מדפיסין דאסור לאכול בשר עד חצות, ויש בקבלה שהרב הצדיק המפורסם ר' לוי יצחק מבארדיטשוב זצ"ל פי' דברי המג"א דהכל מותר גם בבשר ולפע"ד י"ל טעמו דגם זה לכבוד שבת כשיאכל קודם חצות ע"י או"ח

סי' רמ"ט כדי שיאכל סעודת שבת לתיאבון, אך דלכל זה קשה יאכל מידי אהרינא הכי כבוד שבת שיאכל בשר בע"ש. אך י"ל דהנה כמדומה שמנהג ישראל לאכול בשר בכל ע"ש ומלבד שי"ל לעשות היפוך מחוקות העכו"ם שאין אוכלים בשר ביום ו' ע"י מג"א סי' תקנ"א ס"ק כ"ח עוד י"ל ע"פ מ"ד בחולין פ"ד מי שיש לו מנה וכו' ואינך אימת מע"ש לע"ש ואפשר לפי רש"י שם דקאי על יום ו' וטעמא כדי להרגילו במאכלים שלא יהיה ניוזק משינוי וסת ע"י רמב"ם ב"ב קמ"ו, וע"י מג"א סי' ר"נ סק"א דצריך לטעום מכל תבשיל בע"ש ואולי מה"ט, וע"י ס' בוצינא דנהורא שפי' מ"ד אגן דשכיח לן בשרא בכל יומא במה שנינן פי' מה נתרץ ליום הדין ומתרץ בשבתא כיון דבשבת מחויב לאכול בשר ע"כ אוכלים גם בחול כדי שלא יהיה ניוזק בשבת, וי"ל ג"כ בזה מ"ד דשמאי היה אוכל כל ימיו לכבוד שבת מה"ט וע"י מ"ש באות כ"ו ועל פסוק וטבוח טבח והכן איתא דבע"ש היה כמו והכיננו את אשר יביאו הרי דאכלו בשר וע"י מ"ש באוהל ראשי בשמים אות י' וכיון שיש מקור לאכילת בשר בע"ש א"כ מותר לאכול גם בע"ש י' אב קודם חצות בשר, ובפרט שי"ל דלא תהוי תרתי דסתרי דרחיצה מותר ובבשר אסור".

(ב) ארחות חיים (ס"ק א') – "בשו"ת מור ואהלות ... ויש בקבלה שהה"צ המפורסם ר' לוי יצחק מבארדישטוב זצ"ל ...".

2. מחמיר.

(א) יעב"ץ (סידור בית יעקב שער השלכת דלת ב' חלון ה' אות ו', ח"ב עמ' קצ"ד) – לישנונו מובא לקמן.
 (ב) ערה"ש (סוף סעי' ב') – "אבל לאכול בשר קודם חצות פשיטא שאסור דלא כיש טועים בזה [עמג"א סק"ג]".
 (ג) אמת ליעקב (הע' תקכ"ז) – לישנונו מובא לקמן.
 (ד) יחזק דעת (ח"ה סי' מ"א ד"ה ודע) – "ודע שמה שכתב הרה"ג רבי אליהו פוסק בספר מור ואהלות (אהל ברכות והודאות סימן לט, דף לז ע"ג) בשם הגאון רבי לוי יצחק מברדיטשוב, שפירש מה שכתב המגן אברהם, שכשחל עשירי באב בערב שבת הכל מותר, היינו גם אכילת בשר ויין, והאריך להסביר טעמו שיש מצוה לאכול בשר בערב שבת. ע"ש. במחכ"ת אין לסמוך על זה להלכה, והמנהג הכשר שלא לאכול בשר בעשירי באב נוהג גם כשחל בערב שבת, חוץ מטעמת התבשילים לשבת".
 (ה) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ז אות א') – לישנונו מובא לקמן.
 (ו) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' י"ב) – "גם כשחל תשעה באב ביום ה' אסור בבשר ויין ותזמורת קודם חצות של י' באב".

(ז) ילקוט יוסף (מועדים דברים האסורים בתשעה באב סעי' ל', קיצור שו"ע סי' תקנ"ה עוד ממנהגי יום ת"ב סעי' ד') [לישנונו מובא לקמן] – "המנהג הכשר שבלייל עשירי באב לא לאכול בשר ולא לשותות יין, וגם כשחל ביום שישי אין אוכלים בו בשר, אבל מותר לטעום מהתבשילים שיש בהם בשר, בערב שבת, לכבוד שבת".

(ח) פסקי תשובות (אות ד', ע"י הע' כ') – "ואכילת בשר ושתיית יין אסורה עד חצות, כבכל שנה, דלא כאלו הטועים בזה. [ערוה"ש סעי' ב', וכן נהוג עלמא, אכן שו"ר באורחות חיים סק"א מביא בשם שו"ת מור ואהלות סי' ל"ט שיש לו בקבלה מהרה"ק רלו"י מברדיטשוב זי"ע שפי' דברי המג"א שהכל מותר הכוונה גם בבשר ויין (והיינו משחרית דיום ו' דבמוצאי התענית אסור מחמת אבילות של יום), ולפי דבריו הכוונה דבשנה כזו לא גזרו חז"ל כלל דיני אבילות ביום ו', ועיין בשו"ת מחזה אליהו שם דג"כ מסיק כן מכח כמה ראיות, ולפי"ז מותר הכיבוס הרחיצה והחלפת בגדים אף שעדיין אין כוונתו בהם לכבוד שבת]".

ב. טעמת בשר לכבוד שבת קודם חצות.

1. ערה"ש (סעי' ב') – "ואם חל ט"ב ביום ה' למחרת בערב שבת הכל מותר מפני כבוד השבת [שם] אבל לאכול בשר קודם חצות פשיטא שאסור דלא כיש טועים בזה [עמג"א סק"ג]".
 2. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תי"ט ד"ה והנה, יחזק דעת ח"ה סי' מ"א ד"ה ודע [לישנונו מובא לעיל], ע"י מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' כ"א).
 3. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ט סעי' ח') – "ביום עשירי כשחל בע"ש מותר לטעום בשר לכבוד שבת קודם חצות, ויש מחמירין".
 4. ילקוט יוסף (מועדים דברים האסורים בתשעה באב סעי' ל' [לישנונו מובא לעיל], קיצור שו"ע סי' תקנ"ה עוד ממנהגי יום ת"ב סעי' ד') – "המנהג הכשר שבלייל עשירי באב אין אוכלים בשר ולא שותים יין, ונהגו כן גם כשחל ביום שישי. אבל מותר לטעום מהתבשילים שיש בהם בשר, בערב שבת, לכבוד שבת. [שם]".

ג. מותר בליל חמישי או ביום שישי בבוקר.

1. רק ביום שישי בבוקר.
 (א) ע"י א"ר (סוף סי' תקנ"ט) – "ונ"ל כשחל ט' באב ביום ה' מותר להסתפר בשחרית של ערב שבת, וראיה מסי' תקנ"א סעיף ט"ז מטור וב"ח [סי"ב]".
 (1) אמנם ע"י ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ה', הע' ט"ו), לישנונו מובא לקמן.
 (ב) הו"ד בשע"ת (ס"ק ב') – "ומ"ש בשם מג"א כשחל ביום ו' או כו' ומותר להסתפר בשחרית ע"כ וכ"כ בא"ר ס"ס תקנ"ט וראיה מסי' תקנ"א סעיף ט"ז מטור וב"ח, וכ"כ בשאלות יעב"ץ חלק א' סי' ק"ו ע"ש".
 (1) אמנם ע"י ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ה', הע' ט"ו), לישנונו מובא לקמן.
 (ג) ע"י אשל אברהם (בוטשאטש, סוף סעי' א') – "אך בחל תשעה באב ביום חמישי כתב המג"א עליו השלום להקל, ובלילה אין מפורש להיתר".
 (ד) ע"י קיצור שו"ע (סי' קכ"ד סעי' כ') – "אם יום העשירי חל בערב שבת מותר לרחוץ ולהסתפר ולכבס מיד בשחרית מפני כבוד השבת".
 (1) אמנם ע"י ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ה', הע' ט"ו), לישנונו מובא לקמן.
 (ה) כה"ח (ס"ק ו').

- (ו) אג"מ (שמעתתא דמשה ס"ק ב', שמועות משה סעי' ב', עי' הגר"ש איידר עמ' ל"ב) – "אבל לא בליל ששי".
- (ז) עי' באר משה (ח"ג סי' ע"ט) – "בבונגאלו מפני טורח רב דע"ש התרתי הכביסה אבל לא כן התספורת רחיצה וגילוח רק מבוקרו של עשירי. ובבית שאינו מוגבל לאדם עניני הכביסה לא יכבס בליל עשירי עד בקרו של עשירי. אבל בבונגאלו יש להקל כהנ"ל".
- (ח) קנה בשם (אור ישראל גליון נ"ו עמ' ל"ב אות מ"ה, פסקי בושם פרק י"ז סעי' מ"ו) – "מוציא ת"ב שחל ביום ו' מותר לכבס ולהסתפר וכו' רק בבוקר".
- (ט) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ט') – "אין לרחוץ גופו במוצאי תשעה באב שחל ביום ה', ורק בבוקר ביום ו' שרי". עי' קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ז') – "תשעה באב שחל ביום ה', לכתחילה אין לכבס בגדיו במוצאי ט"ב אלא רק בבוקר של יום ו', ובשעת הדחק אפשר להקל".
- (י) הגר"ח ק"צ (דולה ומשקה סוף עמ' ר"ח, דפו"ח עמ' רל"ט) – "שאלה: חל ט"ב ביום ה', האם מותר לכבס בליל ו' לכבוד שבת, כדי שלא לבטל תקנת עזרא בב"ק (פ"ב א'), ובשו"ע או"ח (סי' רמ"ב), שמכבסים בחמישי מפני כבוד השבת. תשובה: אסור".
2. אפילו בליל חמישי.
- (א) יעב"ץ (סידור בית יעקב שער השלכת דלת ב' חלון ה' אות ו', ח"ב עמ' קצ"ד) – "וכשחל עשירי בערב שבת. מותר לכבס ולספר ולרחוץ מיד".
- (ב) אמת ליעקב (הע' תקכ"ז) – "כשחל ת"ב ביום ה' מותר לכבס לכבוד שבת מיד בלילה וא"צ להמתין עד הבקר, דבאמת עצם הזמן לכביסה מתקנת עזרא הוא ביום ה', אלא דמשום דהו"ל ת"ב דאסור במלאכה א"א לכבס ביום ה', אכן מיד אחר ת"ב מותר לכבוד שבת אפילו בלא דחק, ורק אסור בבשר ויין משום אבילות של היום, אבל כביסה מותר מיד ואפילו ליחיד בביתו, והפוסקים לא הזכירו את זה כי לא נהגו לכבס בלילה. [ואף שלכבוד שבת אפשר גם לכבס ביום ו', מכל מקום אם תוכל לכבס בליל ה' ממילא יהיה לה יותר זמן להכין שאר צרכי שבת שאינם יכולים ליעשות עד יום ו']".
- (ג) הגרשז"א זצ"ל (ששכ"ה פרק מ"ב הע' ט"ו, שולחן שלמה סי' רמ"ב אות א' ד"ה ובתשעה) – "דכיון שהטעם שאסור לכבס בשבוע שחל בו ט' באב הוא משום דנראה כמסיח דעתו מן האבילות, סי' תקנא במ"ב ס"ק כא, וכיון שהתירו לפני חצות היום, ומשום כבוד השבת, אפשר שלענין כיבוס דאינו נהנה מיד, אין כל הבדל בין בבוקר לפני חצות לבין בערב מיד אחרי הצום (ורק לענין אכילת בשר מצאנו הבדל בזה לענין ט' באב שנדחה, עיין סי' תקנא במ"ב ס"ק ה, וגם בתספורת אסור, מפני שמתפה מיד וכאילו לובש מיד בגד מכובס). ויתר על כן מצאנו שיטת התו' בתענית לא סוד"ה ותרוייהו, דהתירו בכה"ג אף בט' באב בעצמו מחצות ואילך מפני כבוד השבת (עיין במ"א הנ"ל), ואף דלא נקטינן הכי, היינו לגבי ט' באב בעצמו, אבל לא לגבי מוצאי ט' באב, ומותר לכבס מיד, וכ"ה גם בסידור בית-יעקב ליעב"ץ, עמק הברכה סי' צב ושו"ת רבבות אפרים ח"ב סי' קנה (כד)".
- (ד) אז נדברו (ח"ח סי' מ' אות ב') – "מה שאומר שם שגם בליל ו' יהי' מותר מסתבר מאד, אף מה שאומרים בגלל שבזמנם לא הי' כובסים בלילה אינו מספיק שהרי גם תספורת ורחיצה מוזכר שמותר ביום ששי בבוקר בכל זאת למעשה בצירוף מה שבה"ל מביא בשם המ"מ להקל לגמרי מי שיודע שביום ששי לא יהי' לו מספיק זמן אפשר להקל מבערב, ומסתמא דגם מה שהזכירו שמותר מבבוקר הוא על דרך ההוה בזמנם שכבוד שבת אינו דורש להקדים יותר".
- (ה) אבן ישראל (ח"ז סי' כ"ז, על מ"ב סי' תקנ"ח אות א', הליכות אבן ישראל מועדים ח"א עמ' שע"ב סעי' ג') – "בליל עשירי בודאי מותר להסתפר לכבוד שבת, ואפילו למי שיש לו זמן לכבס ולהסתפר ביום השישי בבוקר, לאו שפיר עבדי כשיכולים להכין את זה מקודם בליל העשירי כדי שיהיו פנוים להכין צרכי שבת כמ"ש"כ במ"ב, שם, ואין להחמיר בזה כלל".
- (ו) יחיה דעת (ח"ה סי' מ"א) – "מותר לספרדים ועדות המזרח להתרחץ ולכבס במוצאי תשעה באב, והאשכנזים נוהגים להחמיר בזה. ובשנה שחל מוצאי תשעה באב בליל ששי שהוא ערב שבת, מותר גם לאשכנזים להתרחץ ולהסתפר ולכבס לכבוד שבת".
- (ז) רבבות אפרים (ח"ב סי' קנ"ה אות ו', ח"ג סי' שמ"ב) – "דמותר בט"ב שחל להיות ביום ה' לכבס ולהגלה תיכף בלילה".
- (ח) ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ה', הע' ט"ו) – "תשעה-באב שחל להיות ביום חמישי בשבוע, לא יכבסו בו ביום, אלא יכבסו במוצאי ט' באב, כלומר אור ליום ששי, ואין צריכים להמתין עד למחרת היום, כלומר עד יום ששי בבוקר. [ומה שמוכר בשע"ת סי' תקנח ס"ק ב בשם הא"ר לענין תספורת דמותר בשחרית, ומשמע דה"ה לענין כיבוס, וכ"ה בקצשו"ע סי' קכד סעי' כ, עיין בא"ר סוסי' תקנט ס"ק לא, שמביא ראייה לדבריו מהטור סי' תקנא, ע"ש בטור בשם ספר המצות, דכשחל ט' באב בשבת מותר לכבס ביום ה' ו-ו לכבוד שבת, ע"ש, וצ"ל שליטנא שחרית הוא שיגרא דליטנא, דבזמנם היה כיבוס עסק גדול ולא עשאוהו בלילה (ובפרט בחו"ל שהצום נגמר מאוחר בלילה)].".
- (ט) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"ב) –
- When Tisha B'Av falls on Thursday so that the tenth of Av is Erev Shabbos, haircuts and washing clothes are permissible Thursday night in honor of Shabbos. Bathing, however, should preferably not be done until Friday morning. However, if hot water would not be adequate for all to bathe on Friday, it is permissible Thursday night ... Music and swimming are not permitted until Friday afternoon.
- (י) הגר"א בלוט זצ"ל (לתורה והוראה ח"י עמ' ע"ג אות ב') – "ע"כ לדינא יש להתיר לכבס בליל ו' כשחל תשעה באב ביום ה' לכבוד שבת אפילו לאותם הנוהגים חומרת איסור כיבוס בסתם ליל עשירי".
- (יא) מחזה אליהו (ח"א סי' פ"ו) – "ובזה סליקנא לדינא, שמוחר להתחיל כל צרכי שבת דהיינו 'כיבוס תספורת ורחיצה' מיד במוצאי ט"ב שחל בערב שבת".
- (יב) אור יצחק (או"ח סוף סי' רכ"א) – "ולמעשה אני מורה ובא להתיר רחיצה כבוס ותספורת כבר בליל עשירי".
- (יג) פסקי תשובות (אות ד', הע' י"ז) – "והסכימו האחרונים שכבר באור ליום שישי - מוצאי התענית מותרת הרחיצה וכיבוס ותספורת".
- (יד) אבני דרך (ח"ד סי' ע').
3. במקום הצורך יש להקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ"א, פסקי הלכות קרול או"ח אות ק"פ) – "ט' באב שחל ביום ה' מותר לכבס בלילה, אם קשה לו לכבס ביום ו' בלילה לכבוד שבת".
 (ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ב', פרק פ"ט סעי' ג', סעי' ה', תשובה סי' כ') – "כשחל ת"ב ביום חמישי יש להתיר לכבס בלילה לכבוד שבת במקום צורך, וכן כשאי אפשר להסתפר ביום ו' מותר להסתפר".
 (ג) ילקוט יוסף (מועדים דברים האסורים בתשעה באב סעי' כ"ט) – "מותר לספרדים ועדות המזרח להתרחץ ולכבס במוצאי תשעה באב, ואין צריך להחמיר בזה עד למחרת, והאשכנזים נוהגים להחמיר בזה, ובשנה שחל עשירי באב ביום שישי שהוא ערב שבת, מותר גם לאשכנזים להתרחץ ולהסתפר לכבוד שבת, ובמקום צורך מותר לכבס להתרחץ ולהסתפר אף בליל ששי שהוא ליל עשירי באב, לכבוד שבת, אבל הדבר ברור שקודם הערב, אף מן המנחה ולמעלה ביום תשעה באב עצמו, אין להסתפר ולכבס כלל".

4. בכיבוס יש להקל.

- (א) להורות נתן (ח"ב סי' ל"ח) – "נראה דמותר לכבס גם בלילה כל שהוא לכבוד שבת".
 (ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות א', בין המצרים תשנ"ט עמ' ל"ז אות א') – "כשחל ת"ב ביום חמישי מותר לכבס במוצאי הצום. ובתספורת אין להקל אלא ביום. וכן בבשר ויין אין להקל. ולגבי רחיצה יש להקל לרחוץ בצונן בלילה, ואין להקל לכתחלה לרחוץ בחמין, אלא מהבוקר".
 (ג) חוט שני (שבת ח"ב פרק ג' ס"ק א' אות ו' [עמ' נ"ג], ח"ב עמ' שכ"ח) – "תשעה באב שחל להיות ביום חמישי נראה שמותר לכבס לכתחילה בליל שישי, ואפשר ללמוד מתקנת עזרא שלא לדחות הכיבוס ליום ו', ואף בגדים שאין צריך להם לשבת מותר לכבסם אז דבכה"ג לא נהגו [מנהג ט' הימים] לאסור על הכיבוס. ומ"מ רחיצה ותספורת אסור בליל שישי, אבל ביום שישי מותר כל היום כיון שלא גזרו כה"ג. ומכיון שלא נהגו וכו"ל לרחוץ ביום ו' כשחל ת"ב ביום חמישי, מותר גם לרחוץ בים או בבריכה ביום ו' כל היום".
 (ד) חדושים ובאורים (תענית דף כט: ד"ה או"ח) – "בתספורת ... ונראה דלענין כיבוס אפשר להקל במוצאי התענית מיד, דבזה ודאי לא שייך אבלות של יום, וגם יש בזה צורך לכבוד שבת".
 (ה) בירור הלכה (קמא ס"ק י', ח"ד עמ' שע"ט) – "כשחל ט' באב ביום ה' שאז יום עשירי הוא ערב שבת מותר לכבס ולרחוץ ולספר לפני חצות, ויש לעיין אם גם בלילה התיירו, ונראה להחמיר לגבי תספורת שמצינו בו חומרא שנהגו בו איסור מ"ז תמוז, ולגבי רחיצה צ"ע, ולגבי כביסה נראה להתיר ביום חמישי בלילה לקיים תקנת עזרא שמכבסים ביום חמישי לכבוד שבת".
 5. מראי מקומות – תורת המועדים (בין המצרים סי' י"א סעי' ו'), נחמת ישראל (פרק מ' הע' י"ט).
 (א) באר משה (ח"ג סי' ע"ט) – "בבונגאלו מפני טורח רב דע"ש התרתי הכביסה אבל לא כן התספורת רחיצה וגילוח רק מבוקרו של עשירי. ובבית שאינו מוגבל לאדם עניני הכביסה לא יכבס בליל עשירי עד בקרו של עשירי. אבל בבונגאלו יש להקל כהנ"ל".
 (ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ל"ו, אות מ"א [לשונו מובא לקמן]) – "תשעה באב שחל להיות ביום ה', מותר למחרת יום ו' להסתפר לכבוד שבת (סי' תקנח ס"ק ג'). ומותר אפי' קודם חצות. ובשעת הדחק מותר גם לכבס במוצאי התענית כיון שזמן הכיבוס לכבוד שבת הוא ביום חמישי וכמבואר בגמ'".
 (ג) ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' ה') – "תשעה באב שחל להיות ביום חמישי בשבוע, אם אין לו כל פנאי להסתפר ביום שישי, מותר להסתפר ביום חמישי בערב אחרי הצום, ואינו צריך להמתין עד למחרת היום, כלומר עד יום שישי בבוקר".
 (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ח אות נ"ח) – "ההיתר בע"ש רק מן הבוקר, אלא כשאין זמן ביום שאז אפשר להקל גם במוצאי הצום ... לרחוץ ולספר בבקר, ולכבס מיד".
 (ה) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות י"ח) – "כשחל ט"ב ביום ה' מתיר להתרחץ לכבוד שבת מיום ו' בבוקר ולא רק מאחרי חצות".
 (ו) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קע"א) – "בשנה שחל ת"ב ביום חמישי שמותר לכבס בעשירי מפני כבוד השבת, אם ההיתר מתחיל כבר במוצאי הצום, או שרק בבוקר של ע"ש התיירו לכבוד שבת, שאין צריך אז להחמיר עד חצות, ובא"ר (סי' תקנ"ט ס"ק ל"א) כתב דכשחל ביום ה' מותר להסתפר בשחרית של ע"ש, וכן בקיצור שו"ע (כלל קכ"ד ס"כ) כתב דאם יום העשירי חל בע"ש מותר לכבס מיד בשחרית לכבוד שבת, ומשמע דבמוצאי הצום לא שרינן אף לכבוד שבת, ובלוח ארץ ישראל מהגרי"מ טיקוצינסקי כתב ג"כ שההיתר רק בבוקר. אמנם בסידור יעב"ץ מבואר שמותר מיד, וכן בספר 'הלכות בין המצרים' (מהגר"מ קארפ שליט"א) מביא שלכבוד שבת מותר בליל שישי, ונראה דהטעם הוא שהרי תקנת עזרא היא לכבס ביום חמישי ואם ממתין נמצא שמיקל, ובתשובות 'אבן ישראל' (מהגאון הראב"ד דעיה"ק זצ"ל) פשיטא ליה שמותר ושאין מקום להחמיר. ולמעשה נראה לחלק בזה, שאם מכבס לכבוד שבת, מותר כיון שעיקר האיסור במוצאי ת"ב אינו אלא מנהג כשר לבד ואינו איסור מדינא, ומה עוד דיש חולקין דאף ממנהג כשר לא נאסר אלא בבשר ויין ולא בכיבוס (עיין בבה"ל סי' תקנ"ח ד"ה עד חצות היום), בזה יש להקל ואין צורך להחמיר, וגם אין צריך לצמצם בשיעורים ולכבס רק מה שצריך לשבת, אלא אם מכבס חולצה שצריך לשבת מותר כבר לכבס עמו חולצות נוספות באותה מכונה, אבל בגדים ממין אחר שאינם לצורך שבת כלל לא יכבס עמהם, שבליילה נדחה הדבר רק מפני כבוד שבת ואין להתיר לכבס דברים אחרים אלא מאותו מין שמכבס לצורך שבת. אמנם ביום שישי בבוקר, דקיל יותר ממוצאי ת"ב (וכדחזינו בת"ב שנדחה שמבו' בשו"ע (סי' תקנ"ח) שמותרין לאכול בשר ולשתות יין ביום שני אבל במוצאי ת"ב אסורין מפני אבילותו של יום), לכבוד שבת בודאי הותרה, ואם כן נראה שאם יש שם דבר הצריך כיבוס לצורך שבת מכבס עמו כל דבר ואפילו ממין אחר. ומיהו אם כל הבגדים שבמכונה הם לצורך חול לבד אין להתיר אלא בשעת הדחק כאשר נוסעים לדרך, ואז מותר בכל אופן ואין צריך להחמיר. הן אמת שאין לדברים אלו יסוד מעיקר הדין, אך כדאי הוא בית קדשינו להחמיר בו כשאפשר, ובאופן שהבאנו מכבד בזה את השבת וגם ממשיך להתאבל בעשירי וכדברי האחרונים שהחמירו".
 (ז) הליכות בת ישראל (פרק כ"ה סעי' ל"ה, עמ' ש"מ) – "אמנם לענין כביסה לצורך רבים (כגון: מלון או מוסד) - יש המתיר כבר מן הלילה ויש המתיר זאת אף בבית פרטי".

ד. האם צריך דוקא לכבוד שבת.

1. מיקל.

(א) אג"מ (או"ח ח"ו סי' ל"ו אות א', קול התורה גליון נ"ד עמ' ח', שמענתא דמשה ס"ק ב') – "טעם היתר כיבוס קודם חצות ב' אב שחל בערב שבת אף למה שאינו צורך השבת ובדבר בגדים שאין צריכין לשבת שכתבת שבערב שבת נהגו היתר גם בהו לכבסן קודם חצות בעשירי באב, הנה לפי הטעם דההיתר הוא לכבוד שבת היה לן לאסור כיבוס דשאר בגדים קודם חצות אף בערב שבת, אבל אולי כיון שהאיסור הוא רק מנהג כשר בעלמא ולא מדינא, אפשר שלא נהגו כלל בערב שבת איסור לעניני מלאכה כתכבוס ותספורת, שאין זה כבוד שבת שיהיו מותרין אחר חצות יותר מקודם חצות. ואף שיש טעם בדבר, מ"מ כיון שהאיסור אינו מדינא רק ממנהג לא רצו להנהיג כן, כיון שנראה קצת נגד כבוד שבת, עיין סימן רנ"א, דאחר חצות יש מעלה גדולה שלא לעשות מלאכה כלל, רק שלא אסרו באיסור. עכ"פ לא היה נראה נכון להנהיג איסור בערב שבת קודם חצות ולהתיר אחר חצות, ולכן כיון שלא שייך בערב שבת זה מצד מלאכה אחר חצות יותר משאר ערבי שבתות, וכבסו אחר חצות דברים שאינם צריכים לשבת כבשאר ערב שבת, הרי ימצא שבהנהגה לאסור קודם חצות יהיו כגורמים שיעשו דוקא אחר חצות אלו שעושין מלאכה בכל ערב שבת אחר חצות. לכן לא הנהיגו לענין תספורת ותכבוסת איסור כלל בערב שבת מוצאי תשעה באב, והוא טעם נכון. אבל אלו נשים שאין עושין מלאכה אחר חצות בכל ערב שבת, טוב שלא יכבסו בערב שבת זה כלל דברים שאינם צריכים לשבת. אבל אין לאסור באיסור מנהג הכשר של קודם חצות גם להם, כי אין שייך איסור מצד מנהג רק ליחידים כשאי אפשר להנהיג לכולם אבל מעלה יש".

(ב) שרגא המאיר (ח"ו סי' מ"ה) – "ברור שפשט המג"א ביום ו' הכל מותר לכבוד שבת ... אין כוונתו לכבוד ש"ק היינו רק הבגדים שנצרך לכבוד ש"ק ...".

(ג) קנה בשם (אור ישראל גליון נ"ו עמ' ל"ג אות מ"ז, פסקי בושם פרק י"ז סעי' מ"ז) – "במוציא ת"ב שחל ביום ערש"ק שמותרין ברחיצה לכבוד שבת, מותר בכל היום גם במרחץ פעמיים, אפילו אם פעם הראשון אינו לכבד שבת".

(ד) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות מ"א) – "אם חל תשעה באב ביום חמישי מותר לכבס ולהסתפר ולהתרחץ ביום שישי מהבוקר, וגם ללכת לים מותר. וכן מה שמותר לכבס זה לאו דוקא דברים הנצרכים לשבת אלא מותר הכל. ובשעת הדחק מותר לכבס גם במוצאי התענית, כיון שזמן הכיבוס לכבוד שבת הוא ביום חמישי כמבואר בגמרא".

(ה) אור יצחק (או"ח סי' ר"כ) – "ט"ב שחל ביום חמישי, מותר וצריך לכבס במוצאי ט"ב שהוא ליל שישי, ולא מבעיא בגדים שצריך לצורך שבת, אלא אפי' בגדים שאינם לצורך שבת מותר".

(ו) הגר"ח"ק זצ"ל (שיח התורה סי' אלף רט"ו) – "בי' באב שחל ביום ו' שהתירו כיבוס ורחיצה לכבוד שבת כבר בבוקר, האם צריך להקפיד לכבס רק מה שצריך לשבת, או כיון שהתירו כבר לא אסרו בדברים אלו לאותו יום אף בגדי חול. תשובה: מסתבר דמותר הכל".

(ז) חוט שני (שבת ח"ב פרק ג' ס"ק א' אות ו' [עמ' נ"ג], ח"ב עמ' שכ"ה) - לשונו מובא לעיל.

(ח) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונו' יד דודי עמ' ק"ו אות ו').

2. מחמיר.

(א) הגר"ש"א זצ"ל (ששכ"ה פרק מ"ב הע' ט"ז, מילואים, שולחן שלמה סי' רמ"ב סוף אות א') – "דמסתבר שרק לצורך שבת מותר לכבס, שהרי באותו זמן נוהגת קצת אבילות ואין להתעסק בכיבוס בגדים. ובמכונת כביסה אשר אין רגילים לכבס בה קצת, אפשר להוסיף גם כביסה שלא לצורך שבת".

(ב) להורות נתן (ח"ב סי' ל"ח) – "נראה דמותר לכבס גם בלילה כל שהוא לכבוד שבת".

(ג) אז נדברו (ח"ח סי' מ' אות ב') – "באם ט"ב ה' ביום ה' דהתירו הפוסקים לכבס לכבוד שבת מסתבר דרק מה שנוגע לכבוד שבת מותר ולא יותר אפי' אם מכבס ע"י מכונת כביסה".

(ד) הגר"ח"ק זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק ב') – "שגם ביום אין לכבס ולהסתפר רק לכבוד שבת, אמנם ליסוע לים כיון שהוא לכבוד שבת שהרי הוא טובל בים מעיקר הדין מותר, אמנם כיון שהוא סכנה אין ראוי ללכת לפני חצות".

(ה) רבבות אפרים (ח"ג סי' שמ"ב) – "רק מה שצריך לכבוד שבת, אבל לא לכבס עוד ולהוסיף מה שצריך ליום א' או אם יש לו מספיק לשבת אז אין לו היתר לכבס".

(ו) עי' חדושים ובאורים (תענית פרק דף כט: ד"ה או"ח) – "לא שרי אלא מה שהוא לכבד שבת ... מ"מ טוב להחמיר".

(ז) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ח') – "אסור לכבס בגדים קודם חצות של י' באב שלא לצורך השבת גם כשחל תשעה באב ביום ה', אבל המכבס בגדים במכונת כביסה לצורך שבת, מותר להוסיף לתוך המכונה בגדים אחרים שאינם לצורך השבת".

קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' י') – "גם בבוקר לא שרינן אלא אם זהו לכבוד שבת, אבל אם בדעתו לרחוץ אחר"כ לכבוד שבת אין להתיר לרחוץ בבוקר סתם".

קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' י"א, הע' י') – "וכן פשוט שאסור לשחות בבריכה לפני חצות בער"ש, דהא אינו לכבוד שבת. (דפשיטא דכל ההיתר בזה הוא משום כבוד שבת, שלכן כל מה שאינו לכבוד שבת אין היתר. והנה ז"ל המג"א (סי' תקנח

סוף סק"א) 'ופשוט דכשחל ביום ו' הכל מותר לכבוד שבת' ויש שרצו לפרש דבכה"ג שרינן הכל, אף מה שאינו לכבוד שבת, אך בערוה"ש כתב שזה טעות וז"ל (סוף סעי' ב) 'ואם חל ט' באב ביום ה' למחרת בערב שבת הכל מותר מפני כבוד השבת, אבל לאכול בשר קודם חצות פשיטא שאסור, דלא כיש טועים בזה [ע' מג"א סק"א]".

(ח) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ט סוף אות נ"ח) – "האם מותר ללכת לבריכה או לים בעשרה באב שחל ביום שישי - לפני חצות. למה. תשובה: רק אם זו רחצתו לכבוד שבת".

(ט) שבט הקהתי (ח"ג סי' קפ"ב אות י') - לשונו מובא לקמן.

(י) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ה').

- (יא) פסקי תשובות (אות ד') – "אמנם דווקא כשעושה לכבוד שבת, אבל אם בדעתו להתרחץ שוב למחרת אין היתר להתרחץ גם במוצאי התענית עד חצות יום המחרת, וכן אין היתר לכבס אלא בגדים לכבוד שבת אבל לא בגדים של ימות החול".
- (יב) קרא עלי מועד (פרק ח' סעי' כ"ג) – "מותר בכל זה לכבוד שבת".
3. המכבס בגדים במכונת כביסה לצורך שבת, האם מותר להוסיף לתוך המכונה בגדים אחרים שאינם לצורך השבת - למחמירים לעיל.
- (א) מיקל.
- (1) הגרשו"א זצ"ל (ששכ"ה פרק מ"ב מילואים על הע' ט"ז, שולחן שלמה סי' רמ"ב סוף אות א') - לשונו מובא לעיל.
- (2) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' ח') - לשונו מובא לעיל.
- (3) שבט הקהתי (ח"ג סי' קפ"ב אות י') – "בסי' (תקנ"ח במג"א סק"א) בשם ת' מהרש"ל דאין לרחוץ בי באב ואין לספר ולכבס עד חצות. ופשוט דכשחל ביום ו' הכל מותר לכבוד שבת. ומהלשון משמע דרק לכבוד שבת מתירין. ולפי"ז הא דמותר לכבס הוא רק בגדים שהוא לצורך השבת משא"כ שאר בגדים ומ"מ נראה דבזמנינו דמכבסים במכונת כביסה הרבה ביחד רשאי לכבס גם בגדים דאינו צריך לצורך שבת דהא עושה מעשה אחד לכולהו ועוד דא"א לכבוס במכונת כביסה מעט וצריך לכבוס הרבה ביחד, ובלא"ה עי' בבא"ה שם שהביא מהמאמר מרדכי שכ' דמסתימת מרן והרמ"א משמע דאף ממנהג כשר לא אסור ביום י' אלא בבשר ויין ולא ברחיצה ותספורת, ומ"מ סיים הבא"ה דקשה להקל נגד המהרש"ל דכמה אחרונים העתיקו דבריו עיי"ש אבל עכ"פ יש להקל לכבס במכונת כביסה אף בגדים שהם לא לצורך השבת כנלענ"ל".
- (4) פסקי תשובות (הע' י"ט) – "ובשו"ת שבט הקהתי ח"ג סי' קפ"ב דמ"מ יש להתיר להוסיף במכונת כביסה המכבסת בגדים לכבוד שבת גם בגדים לימות החול כיון דכביה"ל מביא חולקים על עצם האיסור דתספורת וכיבוס ואף דמסקנתו להחמיר, בזה יש להקל".
- (5) הר"י אשכנזי (בית אהרן וישראל גליון קמ"ד עמ' פ"ח).
- (ב) מחמיר.
- (1) או נדברו (ח"ה סי' מ' אות ב') - לשונו מובא לעיל.
- (2) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ג') - לשונו מובא לקמן.
4. מראי מקומות – ששכ"ה (פרק מ"ב הע' ט"ז, "וצ"ע"), תשובות והנהגות (ח"ה סי' קע"א, לשונו מובא לעיל), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ו).
- (א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ח סעי' ג', פרק פ"ט סעי' ד') – "כשמכבס בלילה יכבס רק מה שצריך לכבוד שבת, גם במכונת הכביסה (וואש מאשין) אין להוסיף בלילה שלא לצורך השבת ... כשמכבס בשחרית עש"ק, א"צ לדקדק שיכבס דוקא לצורך השבת, אלא מותר לכבס כל הבגדים".
- נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ט סעי' ו') – "ויש להסתפק אי מותר לרחוץ עצמו בבוקר אם יחזור לרחוץ עצמו עוד הפעם אחר צהריים כרגיל בכל ע"ש, דמסתבר דאסור שזה אינו לכבוד שבת, אבל מי שמסתפר בבוקר ורוצה אח"כ לרחוץ עצמו מותר דזה נקרא כבוד שבת כיון שמסתפר לכבוד שבת. אכן מי שהולך למקוה בע"ש שחרית ואינו הולך עוד הפעם אחר צהריים, מחמת שהמקוה רחוקה וכדומה, מותר לו אז לרחוץ ג"כ דהוי לכבוד שבת".
- ה. לבישת בגד מכובס.
1. מראי מקומות – הגרשו"א זצ"ל (ששכ"ה פרק מ"ב הע' ט"ז, שולחן שלמה סי' רמ"ב אות א' ד"ה ובתשעה, לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (הע' כ', לשונו מובא לקמן).
- (א) חוט שני (קרא עלי מועד פרק ח' סוף הע' מ"ב) – "ונסתפקתי אם מותר ללבוש בגדים מכובסים ערב שבת קודם חצות [וכן בלילה למתירים כיבוס]. ושאלתי להגר"נ קרליץ שליט"א [זצ"ל] והשיב דבלילה אסור אבל ביום אחרי הרחיצה מותר ללבוש מכובס לכבוד שבת, אבל ללבוש בגדי חול מכובסים מסתמא אסור עד חצות".
- (ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק פ"ט סעי' ז') – "כשחל ת"ב ביום ה', אף דמותר לספר ולכבס וכדומה ביום ו' עש"ק מיד בשחרית מפני כבוד השבת, מ"מ אין רשאי ללבוש בגדים המכובסים לכבוד השבת אלא במקום צורך".
- ו. לתקן בגדים.
1. לכבוד שבת יש להקל – הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ה').
- ז. לבשל לכבוד שבת ביום חמישי, ביום תשעה באב עצמו.
1. אחר חצות יש להקל.
- (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שע"ב סעי' ב') – "אחר חצות היום מותר לבשל לכבוד שבת".
- (ב) הגר"ח ק"ק זצ"ל (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קכ"ה) – "שאלה: תשעה באב שחל ביום חמישי, האם מותר לבשל ביום חמישי בבוקר לצורך שבת, או לא. תשובה: כמדומה שרק אחר חצות".
2. מראי מקומות.
- (א) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' נ"ח) – "שאלה: תשעה באב שחל ביום חמישי, האם מותר ביום תשעה באב לבשל לצורך שבת כאשר יש לו הרבה אורחים בשבת מחמת שמחה משפחתית ולא יספיק להכין כל מה שצריך ביום שישי. תשובה: אם אין אפשרות, מותר".

1. מחמיר.

- (א) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"ב) - לשונו מובא לעיל.
 (ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"ב סעי' י"ב) - לשונו מובא לעיל.
 (ג) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קע"ח).

ג] כשחל תשעה באב בשבת, ונדחה ליום א': י"א באב.

א. ראשון: הבדלה.

1. בלי פסוקים.
2. בלי נר.
3. בלי בשמים.

ב. הבדלה: יין או חמר מדינה.

1. חמר מדינה, או תן היין לקטן.

- (א) ערה"ש (סי' תקנ"ו סעי' ב') - "וגם לא יבדיל על היין אלא על שאר משקה דיין אסור במוצאי תשעה באב אפילו בנדחה ליום ראשון כמ"ש בסי' תקנ"ח".
 (ב) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ס"ו) - "את הכוס יש להטעים לקטן ואם אין קטן שותים בעצמם".

2. יין: והוא לשתות.

(א) דגול מרבבה (סי' תקנ"ו על המחבר סעי' א') - "מבדיל על הכוס וכו'. ובמהרי"ל [הלכות ט' באב עמוד רמח] כשהחשיך בירך בורא פרי הגפן והבדלה. אם כן משמע שמותר להבדיל על היין, ומשמע שמותר לשתות בעצמו ואין צריך ליתן לתינוק. ואף שבסימן תקנ"א סעיף י' כתב רמ"א שאם יש תינוק יתן לתינוק, מכל מקום לילה זו קילא כמו שכתב המג"א בריש סימן תקנ"ח".
 (ב) אשל אברהם (מהד"ת סי' תקנ"ו) - "אודות הבדלה על היין גם לפמ"ש בסי' תקנ"א ליתן לתינוק בשבוע שחל בו ט"ב. מ"מ במוצאי ט"ב גם אם אינו נדחה. נכון לשתות בעצמו. גם שמה שאין שותין יין במוצאי ט"ב בלילה י' מפורש בטור. עכ"ז קיל טובא מדררא דשבוע שחל בו ט"ב. כי יש גורסים בירושלמי דלא למשתי חמרא עבב". אך הנוהגים להבדיל על יין צמוקים מבושל נראה דלכ"ע יש לשתות בעצמו ההבדלה. כיון שאין זה לכ"ע בכלל חמרא שבירושלמי. וכמו שהקילו בבשר עוף כי העיקר מצד דררא דשמחה. וגם שנתפשט כבר המנהג שלא לחלק בבשר ויין כלל. מ"מ כיון שאינו בכלל הירושלמי אין לגרוע כח מצוות הבדלה בזה שעיקר מצוותה לשתות בעצמו".

(1) לכאורה ה"ה מיץ ענבים וכדו'.

(ג) כרם שלמה (סי' תקנ"ו) - "דגול מרבבה".

(ד) מ"ב (סי' תקנ"ו ס"ק ג', שעה"צ ס"ק ז') - "איתא במהרי"ל כשהחשיך בירך בפ"ה והבדלה א"כ משמע שמותר להבדיל על היין ומשמע שמותר לשתות בעצמו וא"צ ליתן לתינוק [דגול מרבבה]. (ואף שבסימן תקנ"א סעיף י' כתב רמ"א שאם יש תינוק יתן לתינוק, מכל מקום לילה זו קולא [דגול מרבבה])."

(ה) תוספות חיים (על ח"א כלל קל"ו ס"ק י"א) - "דגומ"ר".

(ו) אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח סוף אות רס"ה) - "מותר לכו"ע להבדיל בעצמו".

(ז) עטרת יהושע (אות ר"מ).

(ח) אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ג על מ"ב סי' תקנ"ו ס"ק ג', על מ"ב סי' תקנ"ו אות ב') - "בהאי דינא איכא טעות בלוח הגרימ"ט בת"ב שחל בשבת, עיי"ש".

(ט) שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ט', מבית לוי ח"ג עמ' נ"ו אות ב') - "ולענין יין הבדלה בט"ב שנדחה לכו"ע איכא להקל שישתה בעצמו גם במאן דמחמיר כשחל ט"ב ביום ראשון עצמו".

(י) ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ד) - "ומותר לו למבדיל לשתות את היין, ואינו צריך לתתו לשתות לקטן".

(יא) בירור הלכה (קמא ח"ג סי' תקנ"ח אות ח', עמ' ש"א, עמ' ש"ב) - "ט' באב שחל ביום ראשון שעושים הבדלה במוצאי התענית אפילו אם אין זה נדחה אלא מוצאי התענית הוא ליל עשירי ויש תינוק שיכול לשתות רשאי לשתות בעצמו יין ההבדלה וא"צ ליתן לתינוק לשתות ... משנה ברורה ... ובערוה"ש שם מחמיר בזה מסברא דנפשיה אפילו בנדחה".

(יב) ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' ח').

3. כשחל ת"ב ביום ראשון: לעשות הבדלה עם חמר מדינה, או תן היין לקטן.

(א) א"ר (סי' תקנ"ו ס"ק ד') - "על הכוס וכו'. כשהחשיך בטרם הסעודה מבדיל על כוס יין (מהרי"ל אות טז). ונראה דיתן לתינוק, ואם אין תינוק ישתה בעצמו, ועיין סי' תקנ"א סעיף י' וסי' תקנ"ח (מג"א)".

(ב) פמ"ג (סי' תקנ"ו א"א ס"ק ב') - "עיין מג"א. בליל עשירי יבדיל על היין ויתן לתינוק ואי ליכא תינוק ישתה בעצמו, עיין סימן תקנ"א במג"א ל"ב וסימן תקנ"ח מנהג כשר שלא לשתות יין כו', ועיין אליה רבה".

(ג) עי' שלחן שלמה (סי' תקנ"א סעי' י"ב) - "המנהג שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין מר"ח עד יום עשירי בחצי היום ... וכוס של הבדלה מותר לשתות אי ליכא תינוק שאינו יודע להתאבל לשתות".

(ד) אמנם: עי' לעיל שכמה פוסקים חולקים - דגול מרבבה, מ"ב, ועוד.

4. מראי מקומות - חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"א סעי' כ"ד).

(א) רבבות אפרים (ח"ג סי' שע"א ד"ה ובענין) - "המ"ב ... הערוך השולחן ... ועיין בזה".

ג. בשר ויין.

1. מחמיר, עד היום: הוץ מסעודת מצוה.

(א) רמ"א (סעי' א') – "אם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום א', מותר לאכול בשר ויין יום ב', אבל בלילה אסור מפני אבילות של יום (מהרי"ל)".

(ב) שו"ת מהרש"ל (סי' צ"ב, עי' יש"ש חולין סוף פרק ה') – "ומ"מ נראה היכא שחל ט' באב בשבת ונדחה דשרי אחר התענית הכל שהרי כבר עבר אף העשירי וכן מצאתי להדיא שאפילו במוצאי התענית שרי מיד לאכול בשר ולשתות יין אלא שהקארו כתב שנ"ל לאסור למי שכבר נהג שלא לאכול בשר במוצאי ט"ב דאין זו משום חומרא דר"י דבו נשרף ההיכל דאפילו מי שאוכל בשר ביום העשירי נמנע במוצאי ט"ב משום חומרא דתענית ואיבולו של יום ושנייך לבין המצרים ע"כ וכתב מילתא בלא טעמא ומ"מ נראו דבריו לפי שמצאתי בספר חסידים שכתבו שעיקר תענית מעליית' היינו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין לא בכניסת התענית ולא במוצאי תענית א"כ כ"ש בתענית זה שכבר היה ראוי להפסיק מבע"י שראוי למנוע מבשר ויין בלילה שלאחר תענית".

(ג) א"ר (ס"ק ד') – "בליל מוצאי וכו'. דכמה מיני תשובה אשכחן דאין לאכול במוצאי תענית בשר ויין (מהרי"ל בשו"ת סי' קל"ג [קכה]). ובתשו' רש"ל ס"ס צ"ב אשתמיטתיה תשובה זו, מיהו כתב בשם ב"ח שעיקר תענית מעלייתא שלא לאכול בשר ויין בכניסת התענית וציאה".

(ד) שלחן שלמה (סעי' ב') – "אם חל ט"ב בשבת ונדחה ליום א' מותר לאכול בשר ולשתות יין יום עשירי אבל בלילה אסור משום אבילות של יום דכמה מיני תענית של תשובה מצינו שאין אוכלין בשר בלילה שלאחריו".

(ה) ח"א (כלל קל"ו סעי' ח').

(ו) קיצור שו"ע (סי' קכ"ה סעי' ז') – "תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, בלילה שלאחר התענית אסורין בבשר וביין כמו בשאר תשעה באב מפני אבילות היום אבל למחר מותרין מיד בכל".

(ז) וכן שאר פוסקים – ערה"ש (סעי' ב'), הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו ס"ק כ"ח), הגר"ש אייךר זצ"ל (עמ' ל"ב אות ג'), שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ט'), לשונו מובא לקמן), ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ט), דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ע"ד), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' ט'), עי' בירור הלכה (קמא ח"ג עמ' ש"א אות ו', "וטוב להחמיר"), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ז'), קרא עלי מועד (פרק י' סעי' ז'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ד), נחמת ישראל (פרק מ' סעי' ט').

2. מיקל.

(א) ברכי יוסף (ס"ק ב') – "מהר"ש ויטאל כתב בספר הכוונות (דף פט ע"ג) דהרב אביו מהר"ח זצ"ל {היה} אוכל בליל שני אם ט' באב דחוי. וכן ראיתי להרב פ"ח בליקוטים שכתב דאין טעם לאסור בלילה שאחר התענית".

(ב) יפה ללב (ח"ו סי' תקנ"ח) – "בהג"ה אבל בלילה אסור מפני אבילות של יום. אבל בשל"ה כתב דאין להחמיר כלל רק ליל י"א אוכלין בשר כמ"ש בס' קשל"ה דק"ב ע"ג ותימה על הרב מג"א והבאה"ט שהשמיטוהו. וכ"ש שהחיינו שאין הטעם משום אבילות דהא לא מצינו שאבל אסור לברך שהחיינו רק משום דהזמן חוא זמן פורענות כמ"ש המג"א לעיל בסי' תקנ"א ס"ק מ"ב ובליל י"א ליכא האי טעמא ועברכ"י או"ב".

(ג) כה"ח (ס"ק י"ט סי' תקנ"א ס"ק ק"ל) – "בהג"ה. אבל בלילה אסור וכו'. מהר"ש ויטל כתב בשער הכו' (דף פ"ט ע"ג) דהרב אביו מהר"ח ז"ל אוכל בליל שני בשר אם ט"ב דחוי. וכן הפ"ח בליקוטים כתב דאין טעם לאסור בלילה שלאחר התענית. ברכ"י או"ב זכ"ל או"ט".

(ד) ברית כהונה (או"ח מערכת ת' אות נ"א) – "תשעה באב בליל עשירי וביום עשירי, כתב מרן ז"ל בסימן תקנ"ח דמנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי ע"ש. ואם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון נראה מלשונו דבליל שני ויום שני שפיר דמי לאכול בשר, דהא לפי הטעם שכתב מרן ל"ש זה בדחוי. ועוד דאי איתא הי"ל למרן ז"ל להשמיענו זאת. ואע"ג שכתב מור"ם ז"ל דביום שני מותר ובליל שני אסור משום אבילותו של יום ע"ש. נראה מדברי מרן ז"ל שלא נתן טעם זה בליל עשירי דאסור משום אבילותו של יום, דלא ס"ל כן. ועי' בד"מ בשם מהרי"ל שלא כתב רק דיש נמנעים וגו' ע"ש. וכן נראה מסברא דהלילה תמיד הולך אחר היום שאחריו וא"כ ליל שני אין לו שייכות עם יום ראשון וכ"כ הכה"ח ז"ל אות י"ט ... ע"ש. ועי' להרב הנז' סימן תקנ"א אות ק"ל דנראה דכן היה נוהג מוז"ל ע"ש ואולי היינו הך. וכאשר נשאלתי על זה השבתי להתיר דכיון דמרן ז"ל כתב שהוא מנהג כשר אין לך בו אלא חידושו. ותו דהוי פלוגתא במנהג והו"ל ספק במנהג ומוקמינן ליה אדינא ואע"ג דק"ל בעלמא לסמוך על מור"ם במקום שלא גילה מרן דעתו, הכא שאני דנראה דעת מרן דלא כמור"ם וכאמור. ועוד דל"ש זה רק בפלוגתא דדינא ולא בספק מנהג. וכאמור".

(ה) אור לציון (ח"ג פרק כ"ט אות כ"ו, הע' כ"ו ד"ה ואולם) – "וכשתשעה באב חל בשבת ונדחה ליום ראשון, מותר לאכול בשר במוצאי התענית. [ואולם כשחל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון, אף שהרמ"א שם כתב שמותר בבשר ויין ביום שני, אבל בלילה אסור מפני אבילות של יום. וראה גם בב"י שם בשם מהרי"ל. וכן כתבו במג"א שם ס"ק ג' ועוד אחרונים, מכל מקום משמעות דברי מרן שרק ביום עשירי שבו נשרף ההיכל יש להמנע מבשר ויין. וכן החיד"א בברכ"י שם כתב בשם מהר"ש ויטאל בשער הכוונות שראה למורו ז"ל שהיה אוכל במוצאי ת"ב דחוי, ושכן כתב הפ"ח בליקוטים שם, שאף בלילה מותר. וכן כתב במועד לכל חי שם. וראה גם בכה"ח בסימן תקנ"א אות ק"ל. וכן עיקר".

(ו) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ט"ו) – "שאלה: מה נוהגים להלכה במוצאי תשעה באב דחוי בעניין אכילת בשר אחר התענית שזה ליל י"א באב. תשובה: רמ"א כתב שאסור, ואין המנהג כן [ברכ"י ומהר"ח ו']".

3. בסעודת מצוה.

(א) מותר בשר ויין במוצאי ת"ב בכל השנים.

(ב) יש לעי': למה הפוסקים לא מביא שי"א שלא לאכול בשר ותשתה יין פל' יום ב', מצד החורבן - כדאי במ"ב (סי' תק"פ ס"ק ט"ז), בשם המג"א (שם ס"ק ט'), ובאה"ט (שם ס"ק י').

4. מראי מקומות – דע"ת (ד"ה אבל), ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' י"ג).

ד. להסתפר.

1. מיקל.

(א) מחזיק ברכה (ס"ק ה').(ב) שע"ת (ס"ק ד') – "עבה"ט וכתב מח"ב בשם זרע אמת שלהסתפר מותר בליל ט"ב שנדחה ואף אם נהגו שלא להסתפר הוא מנהג בטעות וא"צ התרה ואף מי שירצה להחמיר בזה גם כן מ"מ אין להחמיר למוהל שצריך לילך לעיר אחרת למול למחר מותר להסתפר בליל עשירי של ט"ב דחייב לכבוד המילה כדי שבהגיע לעיר אחרת יהי פנוי לקיים מצות מילה מיד ע"ש".(ג) מ"ב (ס"ק ד') – "אבל בתספורת מותר לכו"ע".(ד) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ז).(ה) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"ב אות ג').(ו) שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ט', מבית לוי חי"ג עמ' נ"ו אות ד') – "ט"ב שנדחה - אין איסור ביום י"א אב עד חצות - ורק מוצאי ט"ב נוהגים אסור באכילת בשר ויין מפני אבלות של יום - מיהו ברחיצה ותספורת מותר כמבואר בפוסקים סוס"י תקנ"ח".(ז) ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ט).(ח) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ע"ד, הע' ק"נ).(ט) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' ט"ו) - לשונו מובא לקמן.(י) בירור הלכה (קמא ח"ג עמ' ש"א אות ז').(יא) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ז').(יב) ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' קס"ג).(יג) נחמת ישראל (פרק מ' סעי' ט').

2. מראי מקומות – ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' י"ג, "ויש שאסור").

ה. להתרחץ.

1. מיקל – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ז), הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"ב אות ג'), שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות ט', מבית לוי חי"ג עמ' נ"ו אות ד', לשונו מובא לעיל), ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ט, "להתרחץ בחמין"), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' ט"ו, לשונו מובא לקמן), בירור הלכה (קמא ח"ג עמ' ש"א אות ז'), פסקי תשובות (אות ג'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ז'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ד).

ו. לכבס.

1. מיקל – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' י"ז), הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"ב אות ג'), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ו אות ד'), ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ט), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' ט"ו), בירור הלכה (קמא ח"ג עמ' ש"א אות ז'), פסקי תשובות (אות ג'), הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ז'), ג' שבועות (ארטסקרול, סוף עמ' קס"ג).

2. מראי מקומות – ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' י"ג, "ויש שאסור").

ז. לבישת בגדים מכובסים.

1. מיקל – שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ו אות ד'), פסקי תשובות (אות ג').

ח. כלי שיר.

1. מחמיר.

(א) הגריש"א זצ"ל (הלכות ומנהגי בין המצרים פרק י' הע' ט').(ב) הגר"ש איידר זצ"ל (עמ' ל"ב אות ג') – "כך נראה".(ג) תשובות והנהגות (סוכת חיים, ת"ב שחל להיות בשבת אות ח') – "מוצאי תשעה באב נדחה האם מותר לשמוע כלי שיר. והשיב דאין לשמוע, רק אם הוא לצורך מצוה".(ד) שבט הקהתי (ח"ד סי' קנ"ג) – "ה"ה לשמוע כלי שיר אסור דהוי שמחה ובפרט דבזמן הזה כ' המחבר בסי' תק"ס דגזרו לשמוע כלי שיר ועיי"ש ברמ"א די"א דוקא מי שרגיל ועי' בת' מהרש"ג טעם דיש להקל לשמוע כלי שיר אם כונתו לתענוג אלא להשקיט העצבים, אבל במוצאי ת"ב בליל י"א ודאי מסתבר דאין לשמוע".(ה) הלכות ומנהגי בין המצרים (פרק י' סעי' ז').(ו) שושנת ישראל (פרק ט"ו סעי' י"ב, עמ' ק"ח) – "ליל י"א באב אסור בבשר ויין ותזמורת עד הבוקר מפני אבלותו של יום".(ז) ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ד).

2. מיקל.

(א) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ו אות ד').(ב) דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ע"ד, הע' ק"נ).(ג) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' ט"ו) – "ומותר בכיבוס, רחיצה תספורת ובשמיעת כלי זמר".(ד) פסקי תשובות (אות ג'), עי' הע' י"ג) – "וכן מותר לכבס ולהלביש בגדים מכובסים, רחיצה, וברכת שהחיינו, נגינה ושמיעת נגינה מכלי זמר. [שעה"צ סק"ד בשם הפמ"ג, ובלוח א"י להגר"מ"ט כתב שיש להחמיר בלילה זה כמו בימי בין המצרים, אבל אין לזה

מקור בשום מקום אחר, וע"ע שו"ת שבט הקהתי ח"ד סי' קנ"ג דמשמיעת נגינה נכון להימנע בלילה זו אף כי מדינא ליכא איסור, עיין שם].

(ה) הגר"י רובין שליט"א (שמעתי).

3. מראי מקומות – שעה"צ (ס"ק ד'), ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' י"ג, "ויש שאסור").

(א) מג"א (ס"ק א'), מ"ב (ס"ק ב') – "ומכ"ש שלא יהיה שם כלי שיר עד אחר חצות יום עשירי".

(ב) אור לארבעה עשר (פרק כ"א סעי' כ') – "כשעושיין הסעודת מצוה במוצאי תשעה באב נדחה, מותר בתספורת וברחיצה לכבוד הסעודה ובכשר ויין לכל המסובים, ומותר בכלי שיר, ומותר לו ללבוש בגדים חדשים ולברך עליהם שהחינו, וכל שכן בגדי שבת ובגדים המכובסים, וכן לאביו ואמו מותר בבגדי שבת ובגדים המכובסים".

ט. תשמיש המטה.

1. מיקל.

(א) שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' נ"ו הע' ה').

(ב) קובץ הלכות (בין המצרים פרק כ"א סעי' י"ח) – "אין צריך לפרוש מאשתו מוצאי תשעה באב שנדחה".
2. ראוי למנוע.

(א) שכנה"ג (סי' ר"מ הג' הטור ס"ק א') – "ומשנכנס אב עד ליל י"א באב, דמשנכנס אב ממעטין בשמחה, ובליל עשירי, משום דאמר ר"י אי הוינא התם הוה קבענא ליה בעשירי. ואף אם נדחה תשעה באב עד יום עשירי, ראוי למנוע בליל י"א משום איבולו של יום, כמו שכתב מהר"י וייל ז"ל לענין בשר ויין".

3. מראי מקומות.

(א) פסקי תשובות (אות ג', הע' ט"ו) – "ויש מי שאומר שנכון להחמיר להימנע מתה"מ בליל מוצט"ב שנדחה. [בס' בירור הלכה סי' זה מביא משכנה"ג בהגהות הטור לסי' ר"מ וז"ל 'ואף אם נדחה ט' באב עד יום עשירי ראוי למנוע בליל י"א משום איבולו של יום כמ"ש לענין בשר ויין', ובכה"ח סק"ז בשם תוס' חיים על החי"א 'ולפי דעת חכמי הרופאים אין לשמש במוצאי תענית לפי שנחלש מחמת התענית ורק בל"ט שהוא מצוה אז שומר פתאים ה" וכן ביוצא או בא מן הדרך או מי שיצרו תוקפו עיין שם. ובמוצט"ב שלא נדחה כבר כתב במ"ב (סק"ב) בשם כנה"ג להימנע מכך]."

י. שהחינו.

1. מיקל – יפה ללב (ח"ו סי' תקנ"ח, לשינוי מובא לעיל), ארחות חיים (ס"ק ג'), מהרש"ם (ח"ד סוף סי' קמ"ח, דעת תורה ד"ה אבל, "ובד"ש במוצאי ט"ב שנדחה מותר לברך שהחינו כמ"ש בהגהות לאו"ח ובס' אש"א מהגה"צ מבוטשאטש הביא שראה כן בעיניו מהגה"צ אבד"ק בארדיטשוב שבירך"), שבט הלוי (ח"ו סי' ע' אות י', מבית לוי חי"ג עמ' נ"ו אות ד', "ולענין ברכת שהחינו במוצאי ט"ב שנדחה - פסק הגאון מהרש"ם ח"ד סו"ס קמ"ח להלכה שמותר יע"ש"), ששכ"ה (פרק ס"ב סעי' מ"ט), דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ע"ד), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ו סעי' ט"ו), בירור הלכה (קמא ח"ג עמ' ש"א אות ז'), פסקי תשובות (אות ג'), ג' שבועות (ארטסקרול, עמ' קס"ד), נחמת ישראל (פרק מ' הע' כ"ה), שהחינו (פרק י"ח סעי' ט').

2. מראי מקומות – ט' באב שחל בשבת (פרק ט' סעי' י"ג, "ויש שאסור").

יא. מלוה מלכה: ליל ת"ב דחל במוצ"ש אם יש לעשות סעודת מלוה מלכה במוצאי הצום.

(א) כן.

1 (רזא דעובדא (דף קמ"ח ד"ה כשחל) – "כשחל ט"ב בשב"ק ... ואחר התענית (יום א' בערב) הלך לטבול, ולבש בגדי שב"ק, והבדיל על כוס יין מלא, ויצא לקדש הלבנה, ואח"כ נטל ידיו לסעודת מלוה מלכה, ואמר גם הזמירות שאומרים במוצש"ב"ק".

(ב) לא.

1 (הגראי"ל שטיינמן זצ"ל (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ח טור א') – "דאי"צ".

2 (הגרא"ק זצ"ל (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ח טור א') – "הנה בהאי שתא חל ט' באב בשבת, ונדחה הצום למחרתו, כך שלא היה באפשרי לקיים סעודת מלוה מלכה במוצ"ש, ויש לעיין אם יש להשלים לסעודת מלוה מלכה במוצאי הצום, ושאלתי זה מקמי מו"ר מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, והשיבני: 'אחרי תשעה באב אין (דין) מלוה מלכה"'.
3 (דיני ת"ב שחל ביום א' (סעי' ע"א, הע' קמ"ו) – "אין שום ענין לאכול במוצאי תשעה באב לתשלום סעודת מלוה מלכה. [כי לא שמענו השלמה למלוה מלכה. ודלא כספר רזא דעובדא דף קמ"ח]."

(ג) מראי מקומות – מעדני איש (ששון, סי' ב' סעי' י"א הע' ג' [עמ' ר"נ]), ענפי משה (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ח טור א').
1 (תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח אות ח) – "כשחל ת"ב במוצאי שבת אולי יש לאכול סעודת מלוה מלכה כשמבדיל במוצאי ת"ב, שבזה נגמר שבת, אבל לא מצאתי בפוסקים ד"ז, ומשמע שמתבטלת מצוה זו כשחל ת"ב במוצ"ש וצ"ב".

2 (ילקוט יוסף (מהדורת תשע"ג, שבת ח"א ד' ריש עמ' תקמ"א) – "שיש להסתפק".

3 (פסקי תשובות (סי' תקנ"ו אות ב') – "ויש שהשלימו אח"כ את סעודת מלוה מלכה בזמירותיה".

יב. נישואין.

1. ט' באב שחל בשבת (פרק י' סעי' י"ד, הע' מ"ב [עמ' קנ"ו]) – "אף על פי שאין לערוך נישואין במוצאי תשעה באב אלא לצורך גדול, בשנה זו (ת"ב שנדחה) מותר לינשא במוצאי התענית גם במקום צורך קצת. [שו"ת רמ"ק, האו"ח סימן מ (הובא בשד"ח ... הגהות מהרש"ם לספר אר"ח, סימן תקנח ס"ק ג, ובספרו דע"ת שם, סעיף א')]."

יג. ליל טבילה: זמן חפיפה.

1. עי' יו"ד סי' קצ"ט סעי' ד', לשיטות ומראי מקומות.

מנהגי תשעה באב

סימן תקנ"ט

א] קריאת איכה - סעיף ב'.

ב] יושב על הקרקע - סעיף ג'.

א] קריאת איכה - סעיף ב'.

א. נשים.

1. כמו כל קריאת התורה.

א] הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שנ"ז) – "שאלה: אשה אם צריכה לשמוע מגילת איכה או לומר לעצמה. תשובה: ככל קה"ת".

הגרח"ק זצ"ל (תורת המועדים ס"ק ט') – "כתוב במסכת סופרים ... אמר לי מרן הגר"ח ש' שהיו צריכות הנשים לשמוע דווקא מתוך מגילה כשירה כאנשים, אלא שלפי מש"כ המג"א ס' רפ"ב סק"ו שאע"פ שלפי המסכת סופרים צריכות הנשים לשמוע קריה"ת מ"מ לא נהגו לשמוע א"כ ה"ה בקריאת איכה אינן צריכות לשמוע ממגילה כשירה".

2. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ח סי' תר"ה ד"ה נשאלתי), פסקי תשובות (אות ב').

א] תשובות והנהגות (ח"ב סי' ר"נ) – "במסכתא סופרים פרק י"ח מפורש שמתרגמים מגילת איכה כדי שיבינו בו שאר העם והנשים והתינוקות שהנשים חייבות לשמוע קריאת ספר איכה כאנשים, והטעם נלע"ד שקריאת איכה שייך לעצם האבילות, ודרך אבילות הוא בקריאת איכה שכך תיקנו חז"ל, ומאחר שנשים חייבות להתאבל שנוגע להן כאנשים, ולכן חייבות גם כן לצום, הוא הדין שצריכים להתאבל באמירת איכה. ומיהו מנהגינו כהשיטות שאין נשים חייבות בחיובי ציבור, ששייך רק לאנשים שציבור היינו גברי וכמבואר בזבחים (עו א), ולא חייבו נשים להשתתף לשמוע איכה בציבור דוקא, וכמש"כ החיד"א עמ"ס סופרים דהכוונה חייבות היינו מנהג טוב ע"ש דר"ל דכיון שנהגו לתרגם בביהכ"ס כדי שיבינו, לכן הולכות לבית הכנסת. ומעתה נראה שנשים שמבינות פרשת איכה ראוי להן לשבת על הארץ ולהתאבל, שחייבת באבילות והיינו עם פרשת איכה, ואם לא מבינה ראוי לתרגם לה עכ"פ עיקר הדברים, שאם לא מבינה חסר בהנהגת אבילות ופטורה, מאמירה בעלמא. ומיהו כשם שבתפלה אם טרודה פטורה להתפלל, מסתברא שכאן גם כן לא חייבו בטרודה, ומיהו נשים דידן רובם ככולם יודעות לשון הקודש כאנשים, ואם לא באות לבית הכנסת, כדאי שיאמרו בבית בלשון קינה, ומקיימות בזה מצות אבילות בת"ב כמצותה, וראוי לעוררם לקיים מצות היום ולהתאבל באמירת איכה. ולפי זה למעשה ראוי לכל אשה אם אינה יכולה ללכת לבית הכנסת בליל ת"ב, שתשב על הארץ ותאמר איכה בביתה כקינה, ומקיימת בזה מצות אבילות בת"ב, ויש היום תרגום לאיכה בכל השפות שתוכל להסתכל שמה בשעת הקריאה, ורק אם טרודה כ"כ בגידול בניה שאין באפשרותה לכוון דעתה בקריאה פטורה".

ב] הליכות ביתה (סי' כ"ה סעי' י"ט) – "אשה חייבת לשמוע מגילת איכה, אבל לא נהגו כן".

ב. קטנים: יש בו דעת להתאבל.

1. מחנכים – חינוך הבנים כהלכתו (פרק פ"ד סעי' ז').

ג. שהחיינו.

1. אין מברכין.

א] הגרח"ק זצ"ל (נחל איתן סי' ה' סעי' ב' אות ח', עמ' ע"ו) – "ונראה דכאן בע"ע דאתיא על פורענות ל"ש לברך שהחיינו ואפ"ל להחולקים שם על טעם הנאת הגוף כמו שאין מברכין שהחיינו על מגילת איכה אף שמברכין על שאר המגילות משום שהוא על פורענות".

ב] שהחיינו (פרק י"ח סעי' מ"ה) – "למנהג בני אשכנז שקוראים מגילת איכה מתוך הקלף ומברכים עליה ברכת המגילה, מכל מקום אין מברכין שהחיינו על קריאת מגילת איכה משום שהיא על פורענות".

ד. עמידה בברכת קריאת מגילת איכה.

1. לעמוד.

א] הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' שצ"ט אות ס') – "איך יש לנהוג בזמן אמירת ברכת 'על קריאת מגילה' לפני קריאת איכה - האם יש לעמוד או לשבת. תשובה: לעמוד".

ה. איכה קודם ברכת התורה.

1. הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שנ"ח) – "שאלה: אם מותר לשמוע מגילת איכה קודם ברכה"ת. תשובה: לא".

ו. ניח"ל גבי מגילת איכה.

1. הגרח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ת"כ) – "שאלה: אם יכול ליקח מגילת איכה שלא ברשות חבריו משום ניח"ל לאיניש למיעבד מצוה בממוניה. תשובה: לפני הענין".

2. עי' ערך "להשתמש בחפץ של חבריו בלי ידעתו", לשיטות ומראי מקומות.

ב] יושב על הקרקע - סעיף ג'.

א. הגדר.

1. מראי מקומות – מ"ב (ס"ק י"א), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א סעי' ט"ו), שבט הלוי (מבית לוי חי"ג עמ' מ"ג אות כ"ב), ישראל במעמד (פרק ל"ד סעי' ג').
- (א) הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א עמ' קמ"ז) – "כסא נמוך - היינו פחות מגובה שלשה טפחים".
- (ב) שבט הלוי (חי"ס פ"ג) – "החיוב לשבת במקום נמוך, האם זה מתחיל מבין השמשות או רק מצאת הכוכבים [בשו"ע סי' תקנ"ג, מבואר רק לענין החמש ענויים, משא"כ ישיבה בקרקע הוא רק מנהג, ומש"ה לאחר חצות מפסיקין, או שמא אין לחלק]. תשובה: מצד שהוא רק מנהג כמבואר בסי' תקנ"ט ועש"ה בב"ח ודאי אינו בכלל אמרם ז"ל תשעה באב ספיקו ביה"ש אסור וכמש"כ כבודו, מכ"מ יש לראות איך ה' מנהג שלהם אם נהגו גם בביה"ש ומסברא אין להחמיר".
- (ג) יביע אומר (מעין אומר ח"ג פרק ד' סי' ל"ד) – "שאלה: תשעה באב שיושבים על הארץ האם זה רק בשעה שנמצאים בבית הכנסת ואומרים הקינות, כמו שמשמע מפשט מרן, או גם כשאדם נמצא בביתו. תשובה: גם בבית ישבו על הארץ".
- (ד) הגר"ח זצ"ל (מישרים אהבוך עמ' שי"ב אות כ"ה) – "שאלה: בשו"ע תקנט סע' ג כתב, יושבים בבית הכנסת לארץ. ע"כ. שמעתי שרצו להוכיח מהכא דאין ענין זה של ישיבה על גבי הארץ בט' באב אלא בבית הכנסת, וכלישנא דהשו"ע, אבל בבית שרי לישב על גבי כסאות. מה דעת מרן שליט"א. תשובה: אינו נכון".
- הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ג אות ה') – "מהשקיעה ואילך יושב על כסא נמוך, ואמר לי שאין צריך כסא שיהי' בדווקא פחות מג"ט והעיקר נמוך מהרגיל. [ע"י שו"ע תקנ"ט ג', ומש"כ שא"צ כסא פחות מג"ט, כן אמר בשם החזו"א]".
- הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ו שאלה ל"ח) – "שאלה: שו"ע סעי' ג' ליל ת"ב ויומו יושבים בבית הכנסת לארץ. האם כסא נמוך הכוונה פחות מג' טפחים. תשובה: לא מוזכר בפוסקים שיעור ג' מפחים אלא נמוך".

ב. לשבת על כסא באוטובוס.

1. הגרש"א זצ"ל (ועלהו לא יבול ח"א עמ' ר"ג אות של"ד) – "מותר לשבת על כסא".
- הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק ט"ו סעי' ו', ס"ק ז') – "בנסיעה באוטובוס, אם אין המקום דחוק וכדומה ויש אפשרות לעמוד, ראוי לדקדק בכך [אבל א"צ להמנע מנסיעה כאשר אין אפשרות לעמוד]".
- (א) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "כמובן שהניסוח בהליכות שלמה מדויק אם אין ברירה כי המקום דחוק מותר".
2. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שס"ג אות ז') – "שאלו את רבינו, הנוסע בתשעה באב באוטובוס אם מותר לו לשבת. וענה שעדיף לעמוד".
3. אז נדברו (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ב) – "הנוסע בט"ב נוהגין לשבת כיון שאינו אלא מנהג במקום דלא אפשר אין מנהג וג"כ הסברא שכתב אפשר לצרף דהוי כנוסע".
4. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"א אות ט"ז) – "הנוסע במכונית יכול לשבת על כסא גבוה, אפילו באוטובוס שאפשר לעמוד, מכל מקום כיון שזה טירחא לעמוד מותר לשבת. וגם בגלל שאין זה דרך תענוג ונוחיות. וכ"ש בטיסה במטוס שהישיבה במטוס היא מטעמי בטיחות".
- הגריש"א זצ"ל (גלאט חכ"א סוף עמ' קמ"ט) – "הנוסע במכונית רשאי לשבת, ואם באוטובוס הוא נוסע, עדיף לו לעמוד אם אפשר לו".
- הגריש"א זצ"ל (תורת היולדת פרק מ"ח הע' י"ז) – "וכן הנוסע באוטובוס, שמענו מהגרי"ש אלישיב שליט"א [זצ"ל] דמותר לו לשבת על כסא, ואינו חייב לשבת על הארץ כיון שאין זה דרך תענוג ונוחיות, וכה"ג לא תקנו שיצטרך לישב על הארץ".
5. הגר"ח זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ב) – "בענין ישיבה בנסיעה במכונית בט"ב פשוט דמותר".
6. שבט הלוי (מבית לוי בין המצרים תשנ"ט עמ' כ"ט אות כ"ב) – "כשנוסעים במכונית מקילים לישב ע"ג הכסא".
7. הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק י"ז תמוז תשס"ז) – "שאלה: האם מותר לשבת על כסא באוטובוס ביום תשעה באב. תשובה: המנהג להקל".
- הגר"ח זצ"ל (נזר החיים עמ' ר"ח אות קל"ו) – "במקום צורך מקילים".
- הגר"ח זצ"ל (רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ב) – "ראיתי למרן החזו"א זצ"ל שישב בטקסי ונסע לבית הקברות".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שנ"ה) – "שאלה: כשנוסע באוטובוס בתשעה באב אם יכול לישב או יעמוד. תשובה: מקילין".
- הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ז שאלה ל"ט) – "שאלה: כשנוסעים באוטובוס האם מותר לשבת כי הכסאות אינם נמוכים. תשובה: מותר".
8. חוט שני (שבת ח"ב עמ' שכ"ז) – "הנוסעים בת"ב עד חצות היום במכונית, במונית או באוטובוס, מותר להם לשבת בכסאות אף שהם גבוהים יותר מג' טפחים".
9. מקדש ישראל (בין המצרים סי' רס"ט) – "רשאי לישב (אם יש צורך קצת בהנסיעה)".
10. פסקי תשובות (סוף אות ד) – "וכן הנוסעים ברכב או באוטובוס רשאים לישב שג"כ אין כוונתם להתענוג ולנוחיות גרידא אלא מטעם בטיחות הנסיעה".
11. ישראל במעמד (פרק ל"ד סעי' ט', סעי' י').

ג. לקום לפני זקן או ת"ח.

1. לא צריך לקום.

- (א) שבות יעקב (ח"א סי' כ"ו) – "וא"כ גם בט"ב שנוהגין לישב על הארץ להתאבל על חורבן בית המקדש ג"כ אין זה קימה שיש בו הידור ואינו מחויב לעמוד מפניו אכן אם רוצה לעמוד מפניו ודאי אין בו איסור כמבואר".
- (ב) רע"א (על סעי' ג', יו"ד סי' שע"ו על רמ"א סעי' א') – "ע' שבו"י סי' כ"ו כ' דא"צ לקום מפני זקן וחכם".
- (ג) הגריש"א זצ"ל (מבקשי תורה סי' רס"ב אות כ"ג).
- (ד) רבבות אפרים (ח"ג סי' שמ"ד).
- 1) מראי מקומות – אז נדברו (חי"א סי' מ"ח על סי' שד"מ) 2. צריך לקום.
- (א) יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' כ"ז אות ג') – "שחייבים לקום מפני זקן או ת"ח בתשעה באב, ואף על פי שיושבים על הארץ כאבלים".
- יביע אומר (נשמת אברהם סי' תקנ"ט סוף ס"ק א') – "בענין חיוב קימה בתשעה באב מפני זקן או תלמיד חכם, שהשבות יעקב (חלק א סימן כו) פוטר, משום שאין זו קימה שיש בה הידור, כיון שיושבים על הארץ ומתאבלים על החורבן וכו'. אולם בשו"ת יביע אומר חלק ג (חלק יורה דעה סימן כו אות ג) הבאנו דברי הגאון מהר"י עייאש בשו"ת בית יהודה חלק ב (סימן פו) שדחה דברי השבות יעקב, והסכים לדברי הלבוש שמחייב לקום בט"ב באב. וכן פשט המנהג, וכמו שהעיד מרן החיד"א במחזיק ברכה (סימן תקנד סק"ו), ובשיורי ברכה יורה דעה (סימן שעו). וכן עיקר".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שנו"ו) – "שאלה: בת"ב שיושבין באבילות ונכנס ת"ח אם צריך לעמוד בפניו. תשובה: כן".
- (ג) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ע"ו סעי' ט"ז) – "יש לקום בפני זקן או ת"ח גם בט"ב באב".
- (ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תקנ"ט סעי' ד') – "מצוה לקום מפני תלמיד חכם או זקן גם בתשעה באב, אף על פי שהכל אבלים ויושבים על גבי קרקע. [שו"ת יביע אומר חלק ג' חלק יורה דעה סימן כז סק"ג]".
3. מראי מקומות – משנת יוסף (חי"א סי' צ"ה).
- (א) ברכי יוסף (ס"ק ו') – "ההולך להקביל פני רבו וכו'. בספר שבות יעקב ח"א סי' כ"ו צידד דאינו חייב לעמוד מפני רבו ביום ט' באב. והרב בית יהודה ח"ב סי' פ"ו הקשה על דבריו ומסיק דחייב".
- (ב) שע"ת (ס"ק ח') – "ועיין בשבו"י ח"א העל' שאינו חייב לעמוד לפני רבו בט"ב, ובר"י כתב בשם ב"י ח"ב שמקשה על דבריו ומסיק דחייב ע"ש ובמח"ב כתב שמנהג פשוט בא"י ובח"ל דבט"ב קמים בפני רבם ות"ח כבשאר ימים אלא שאין ראייה מהמנהג שיהיו בתורת חיוב ע"ש".
- (ג) פתחי תשובה (יו"ד סי' רמ"ב ס"ק י"ב) – "עיין בתשובת שבו"י ח"א שהעלה דאינו חייב לעמוד לפני רבו בט"ב ועיין בש"ת בא"ח סימן תקנ"ד שהבר"י כתב בשם ב"י ח"ב שמקשה על דבריו ומסיק דחייב ע"ש ובמח"ב כתב שמנהג פשוט בא"י ובח"ל דבט"ב קמים בפני רבנים ות"ח כבשאר ימים אלא שאין ראייה מהמנהג שיהיה בתורת חיוב ע"ש".

זכר לחורבן

סימן תק"ס

- [א] משייר אמה על אמה - סעיף א'.
 [ב] סעודה: משייר דבר מועט - סעיף ב'.
 [ג] משיירה ממיני התכשיט.
 [ד] לתת אפר בראש חתנים.
 [ה] שלא לנגן - סעיף ג'.
 [ו] שיטה א': אסור ברגילות ובבית משתה. [ב] תיקון חצות.
 [ז] שיטה ב': כלי אסור, ובפה אסור רק ביין. [ג] אמירת "על נהרות בבל".
 [ח] שיטה ג': אסור אפילו פה, בכל מקום. [ד] אם אשכחך ירושלים וכו'.
 [ט] עטרות חתנים וכלות - סעיף ד'. [טו] מנהג ירושלים: כלי זמר אצל חתונות.
 [י] אסור שימלא שחוק פיו - סעיף ה'. [טז] זמנים שונים: כלי זמר בירושלים.
 [יא] תענית ביום ב', ביום ה'.
 [יב] תיקון חצות.

דור המלקטים - אבלות החורבן (שוורץ, פרק ב'), אור לציון (ח"ג פרק ל'), אנציקלופדיה תלמודית (כרך י"ב ערך זכר לחורבן, טור רכ"ו - טור רל"ו), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט, פרק ק"א - ק"ג), על פי התורה (בראשית פרק ל"ב, אדלר), פנינת המקדש (ווינקלער), שערי נחמה (טשזנר, שער ה'), Halachically Speaking (ח"ג מספר כ"ד).

א] משייר אמה על אמה - סעיף א'.

א. מקור.

1. ב"ב (דף ס:): "כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט. וכמה. אמר רב יוסף: אמה על אמה. אמר רב חסדא: כנגד הפתח".
2. מחבר (סעי' א') - "משחרב בית המקדש, תקנו חכמים שהיו באותו הדור שאין בונים לעולם בנין מסוייד ומכווייר כבנין המלכים, אלא טח ביתו בטיט וסד בסיד ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד".

ב. שיעור.

1. ס' הבית (ס' י"ט סעי' י"ג, הע' י"ט) - "לפי דעת הגר"ח נאה - צריך להשאיר בקירו מקום בלי סיד בגדול 48 ס"מ (18.9 אינשט) מרובע, ואילו לדעת מרן החזון איש - צריך להשאיר מקום בלי סיד בגדול 57.7 ס"מ (=27.7 אינשט) מרובע. [ולפי"ז בתקנת חז"ל לשייר אמה על אמה, הרי לפי הכרעת המשנה ברורה אפשר להקל כשיעור היותר קטן (48 ס"מ), וכן שמעתי מהגרי"י פישר שליט"א [זצ"ל]. ונציין גם לדעת האגרות משה (או"ח ח"א סימן קל"ו, ויו"ד ח"ג סימן ס"ו אות א') - שאמה היא 21.25 אינשט (53.98 ס"מ), והיא מדה הנכונה בין לקולא בין לחומרא. [אלא שבמקום שהוא לחומרא, כתב שיש להחמיר ולמדוד 23 אינשט (58.42)]."
2. פסקי תשובות (אות ב', הע' ו') - "ושיעורו לפי מדת זמננו - לשיטת החזו"א 58 ס"מ על 58 ס"מ, ולהגר"ח נאה 48 ס"מ על 48 ס"מ. [ובספר הבית שם הערה י"ח בשם הגרי"י פישר שליט"א [זצ"ל] שעפ"י הכרעת הפוסקים המובאים במ"ב ס' רע"א סעי' י"ג בביה"ל וס' תפ"ו סק"א דבחיובים דרבנן אפשר להקל, ה"ה בנידו"ד די בשיעור של 48 על 48 ס"מ]."
3. מראי מקומות - הגר"ח ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ס"א, לשונו מובא לקמן), דברי בנייהו (חכ"ז ס' ל"ט אות ה', לשונו מובא לקמן).

ג. אי בעי אמה על אמה מרובע דוקא.

1. מחמיר.

- (א) פמ"ג (מש"ז ס"ק א') - "והך אמה על אמה מסתברא ריבוע בעינן לא אריך וקטין".
 עי' פמ"ג (א"א ס"ק ג') - "גם צ"ע אי דוקא אמה על אמה מרובע ולא אריך וקטין, והכי מסתבר, והעולם אין נזהרין מזה".
 (ב) שע"ת (ס"ק א') - "ועיין בפ"מ דמסתבר דאמה על אמה היינו מרובע ולא ארוך וקטון".
 (ג) עי' כה"ח (ס"ק י').
 (ד) ס' הבית (ס' י"ט סעי' י"ג) - לשונו מובא לעיל.
 (ה) פסקי תשובות (אות ב') - "וצריך שיהיה רבוע ולא ארוך וצר וכדו' (אף שיש בו כדי לרבע אמה על אמה)".
 (ו) נחמת ישראל (פרק מ"א סעי' ב').
 (ז) עי' אבני דרך (חי"ב ס' ק"ח).
 (ח) פניני המקדש (פרק א' סעי' כ"ז) - "יש לשייר האמה על אמה באופן שיהא מרובע, ארכו כרחבו. אבל אין לעשותו ארוך ונמוך, או גבוה וצר, אף שיש בו שטח כשיעור אמה על אמה מרובע".
 2. מה עדיף: צר וארוך מול הפתח, או מרובע במקום אחר.
 (א) צורה מרובעת.

1) הגר"ח ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ס"א) - "אם הקיר שממול הכניסה, שצריך לקלוף שם אמה על אמה זכר לחורבן, אין בגובהו אמה כשיעור חזו"א, שחסר כשני ס"מ, וראיתי בפרמ"ג שמסתבר שצריך אמה על אמה בריבוע וא"א להשלים האורך עם הגובה. האם בכה"ג יסמוך על השיעור הקטן כיון שכמעט לא נראה החסרון של שני ס"מ, וגם י"ל שבכה"ג (שא"א) לא חייבוהו יותר, או יעשה במקום שאינו ממול הפתח. ושמא בכה"ג לא נאמר הפרמ"ג ויעשה הרוחב שני ס"מ יותר ארוך. תשובה: יעשה במקום אחר".

- (2) הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קמ"ט אות ג') – "שאלה: מי שבאפשרותו לקלוף אמה על אמה זכר לחורבן כנגד הפתח (דהיינו ממול) רק בצורה מלבנית שהקילוף יהא ארוך וצר, האם יקלוף שם כמבואר בשו"ע סי תק"ס סעי' ג', או שיעשה מעל הפתח בצורה מרובעת. תשובה: מוטב צורה מרובעת".
- (ב) מול הפתח בצורת מלבן.
- (1) אג"מ (ס' הבית סי' י"ט הע' י"א, שמעתתא דמשה שמועות משה אות א') – "כשאין לו מקום לעשות אמה על אמה כנגד הפתח יעשנו במלבן".
- (2) הו"ד פסקי תשובות (אות ב') – "ויש אומרים שאם יש מקום נגד הפתח ממש לעשות זכר לחורבן בצורה מלבנית (ארוך וצר, באופן שאם ירבע יהיה אמה על אמה) יעדיף לעשות כן, ואם אין באפשרות לעשות אחת מהאפשרויות הנ"ל יש לעשותה על התקרה סמוך לכותל שנגד הפתח".
- (3) הו"ד בדברי בניו (חכ"ז סי' ל"ט אות ה') – "עיין בפסקי תשובות שם (אות ב) בשם הגאון רבי משה פינשטיין זצ"ל הובא (בהערה י"ב) ע"ש. שמול הפתח גם אם אין אמה על אמה במכוון יש להעדיף לעשות שם את האמה על אמה בצורת מלבנית דהיינו ארוך וקצר באופן שאם ירבע אותו יהיה אמה על אמה. ולענ"ד נראה דכ"ש אם יש שם אמה על אמה בשיעור של ר' חיים נאה שהוא מ"ח ס"מ על מ"ח ס"מ שיש לעשות אותו מול. ואז מוחזק אותו בית שיהיה מיושב בטוב ויתקיים לאורך ימים".
3. מראי מקומות – מגילת ספר (דברות שמואל עמ' ס"ג).

ד. רק חדר שהוא ד' על ד'.

1. עי' תזו"א (דרך שיחה ח"א עמ' תר"ט, ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ו אות א') [לשונו מובא לקמן], אות ג' [לשונו מובא לקמן], תורת המועדים ס"ק א' [לשונו מובא לקמן] – "החזו"א אמר לי שחייב בכל חדר וחדר, וחדר שאין בו ד' על ד' אפשר שפטור".
2. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ו אות ד') - לשונו מובא לקמן.
3. הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ס"ד, פסקי ההלכות עמ' רע"ז שאלה מ' [לשונו מובא לקמן], אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות ב') – "שאלה: אם צריך להניח אמה על אמה בפרוזדור ומחסן סגור. תשובה: דווקא חדר ד' על ד'".
4. תורת המועדים (על שונה הלכות ס"ק א') – "ודווקא בית שיש בו ד' על ד' שחייב במזוזה, צריך להניח בו אמה על אמה [כן מבואר ביעב"ץ סי' קס"ט וכן פסק מרן החזו"א [ומה שעשה מרן החזו"א במטבח שלו אע"א למרות שלא היה לו שם ד' על ד', אמר לי מרן הגר"ח שהוא משום שהיה לו שולחנות המחברים לקיר שמיעטו מהשיעור של דע"ד והיה לו ספק אם השולחנות ממעטין מהשיעור]".
5. מראי מקומות – חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק ב').
6. וכ"ה בספר שערי דן עמ' נ"ב. וע"ע שם ששאל את מרן שליט"א לגבי אמה על אמה כשאני שוכר דירה האם אני צריך להשאיר שם אמה על אמה ומרן שליט"א כתב כן אבל צריך רשות מהמשכיר ואם הוא לא מסכים ומרן שליט"א כתב אם לא מסכים החיוב לא עליך החיוב עליו מי שמתחיל להשאיר אמה על אמה למעלה מהדלת האם להמשיך בתקרה או צריך שיהא בקיר עצמו ומרן שליט"א כתב מסתמא שיהא בקיר אפילו אם יש חלק הקיר אי אפשר להמשיך בתקרה ומרן שליט"א כתב אמה על אמה בקיר לא בתקרה מה שכתב בשו"ע סי' תק"ס סעי' א' שצריך להשאיר אמה על אמה בבית האם גם מועיל כדי לרבעה או צריך אמה על אמה ומרן שליט"א כתב לא אמה על אמה האם אפשר לשייר לכתחילה אמה על אמה מול המקום שיושב הבעל הבית ולא מול הפתח ומרן שליט"א כתב מול הפתח צריך לכתחילה רק אם אי אפשר עושים במקום אחר. עי' במ"ב סי' תק"ס ס"ק ג' .

ה. בית או חדר.

1. כל חדר וחדר.
- (א) עי' א"ר (ס"ק א') – "עיין מ"ש בריש סימן א' [סק"ד] דבית נקרא חדר, ואפשר דהוא הדין הכא לכל חדר וחדר צריך להניח".
- (ב) פמ"ג (מש"ז ס"ק א') – "עיין אליה רבה אות א' יש לומר דבכל חדר וחדר צריך להניח אמה על אמה".
- עי' פמ"ג (א"א ס"ק ד') – "אי דוקא בכל חדר בעינין שיעור, ועיין אליה רבה".
- (ג) בגדי ישע (על סעי' א') – "כתוב הא"ר פירוש שצריך לשייר בכל חדר וחדר אמה כנגד הפתח כדי שיראוהו תמיד כשיוצא ויכנס ויזכר החורבן ויתאונו עליו".
- (ד) תזו"א (דרך שיחה ח"א עמ' תר"ט [לשונו מובא לעיל], ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ו אות א') [לשונו מובא לקמן], אות ב') – "מרן החזו"א זצוק"ל השאיר בכל חדר אמה על אמה בלי סיד זכר לחורבן, בקיר כנגד הפתח שנכנסים בו ואף במטבחו שלא הי' גודלו דע"ד אמות השאיר אמה על אמה זכר לחורבן ואמר מרן להגרה"ק שליט"א שמסתבר שמעיקר הדין הדר שאין גודלו דע"ד אמות פטור מ"מ צוה להשאיר אצלו במטבח אמה על אמה".
- תזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ו אות ג') – "שאל הגר"ח שליט"א [זצ"ל] את מרן החזו"א זצוק"ל אם צריך להשאיר במטבח אמה על אמה לא מסויד זכר לחורבן, וענה מרן אם אין במטבח דע"ד אמות פטור, וכן אמר שמסתבר שפרוזדור של בית דהיינו הול פטור מאמה על אמה מאחר שלא משתמשים בו בתשמישי חדר".
- (ה) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ו אות א') – "הורה מרן החזו"א זצוק"ל שצריך להשאיר אמה על אמה בלי סיד כנגד הפתח בכל חדר וחדר שבדירה וכן הורה מו"ר (שליט"א) זצוק"ל, (עי' שע"ת ר"ס תק"ס)".
- קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ו אות ד') – "מו"ר (שליט"א) זצוק"ל השאיר אמה על אמה לא מסויד כנגד הפתח בכל חדר אף במטבח ובפרוזדור (הול שדרכו עברו לחדרים) שהיו קטנים מאד שכל אחד הי' קטן מאד ופחות אף מכדי לרבע מדע"ד אף באמות הקטנים שמו"ר לא חש להם (זה בדירה ברשב"ם י)".
- (ו) הגר"ח זצ"ל (עלי ש"ח עמ' ק"ע אות א') – "שאלה: האם חייב לעשות אמה על אמה בכל החדרים בבית. תשובה: כן".

- הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שנ"ט) – "שאלה: אם צריך להניח אמה על אמה זכר לחורבן בכל חדר וחדר, או סגי בכניסה. תשובה: החזו"א ס"ל בכל חדר".
- הגר"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ז שאלה מ') – "שאלה: השעת' בס' תק"ס הביא מחלוקת הפוסקים אם הדין שצריך לשייר אמה על אמה זה בכל חדר וחדר או רק בפתח הבית וכתב שהמנהג להקל רק בפתח הבית. איך סבר מרן החזו"א בדין זה. תשובה: החזו"א סבר שזה חיוב לעשות בכל חדר אבל החיוב רק בחדר שיש בו ד' על ד' וגם בשירותים ואמבטיה צריך לעשות אבל בדרך כלל אין בהם שיעור ד' על ד' אבל אם יש שיעור כזה צריך לעשות".
- הגר"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות ב') – "ומקפיד שיהי' בכל חדר".
2. רק מול הכניסה לבית.
- (א) שאלת יעב"ץ (ח"א סי' קס"ט) – "באמה על אמה פעם אחת סגי לכל חדרי הבית. אע"פ שי"ל חדרים רבים לא שנא ולא פלוג, וה"נ קיי"ל בעלמא".
- (ב) ברכי יוסף (ס"ק ג') – "אמה על אמה וכו'. בפעם אחת אמה על אמה סגי לכל לחדרי הבית, אף שהם רבים, דיו לשייר אמה על אמה כנגד הפתח הראשון".
- (ג) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שפ"ה אות ה') – "רבינו לא עשה זכר לחורבן בכל חדר וחדר".
- (ד) אור לציון (ח"ג פרק ל' סעי' א') – "ואין צריך לשייר בכל חדר וחדר, אלא די מול הכניסה לבית".
- (ה) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט סעי' י"ח).
- (ו) על פסקי תשובות (אות ז') – "וכך הוא המנהג הלכה למעשה לשייר אמה על אמה ללא סיד כנגד הפתח הראשי של הדירה בלבד, אם כי יחידים היו נוהגים להחמיר להניח זכר לחורבן אמה על אמה בלי סיד בכל חדר וחדר, ויש שהחמירו גם בפרוזדור וגם בחדר שגודלו פחות מארבע על ארבע אמות".
- (ז) באר אברהם (לוי, ח"א סי' מ"ג אות ד').
- (ח) דברי בניו (חכ"ז סי' ל"ט).
3. מראי מקומות – שדי חמד (אסיפת דינים מערכת ז' סוף אות י"ב), כה"ח (ס"ק ה'), ס' הבית (סי' י"ט סעי' ג'), בית מתתיהו (ח"ה סי' ד' אות א'), גם אני אודך ח"ו סי' ו' אות א').
- (א) שע"ת (ס"ק א') – "ועיין בא"ר שכתב דלפי מ"ש בס' א' בשם לקוטי מהרי"ל דבית נקרא חדר אפשר דהכא צריך להניח לכל חדר וחדר ע"ש אך בשאלת יעב"ץ סי' קס"ט כ' באמה על אמה פ"א סגי לכל חדרי הבית אף על פי שיש לו חדרים רבים וסמך לדבר מחזיק בנכסי הגר ע"ש...".
- (ב) הגר"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות ג') – "ובמרפסת אף שהיא מקורה לא השאיר אמה על אמה".
- (ג) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רל"ד אות רנ"ו) – "גם בבית פרטי ישנו הידור להניח בכל חדר אמה על אמה. אמנם אין חיוב להניח בכל חדר".

1. בית הכנסת, בית המדרש.

1. מחמיר.
- (א) מהר"ם מרוטנבורג (דפוס לבוב סי' של"ג) – "הסד בית הכנסת בסיד, נראה שצריך להניח אמה על אמה, ויותר צריך הכירא בית שבני אדם רגילין לבא שם תדיר".
- (ב) הו"ד דעת תורה (על סעי' א') – "והראני אחי המנוח מו"ה יעקב ז"ל במפתחות שבשו"ת מהר"ם ברבי ברוך החדשות לסי' ש"א שכתב וז"ל: הסד אפי' ביהכ"נ בסיד צריך להניח אמה על אמה עכ"ל".
- (ג) הו"ד משנה הלכות (ח"א סי' תס"ג) - לשונו מובא לקמן.
- (ד) יוסף אומץ (אות תתצ"ב) – "והמקום ההוא ראוי להיות נגד הפתח וכן הוא בבית הכנסת הישן פה מכוון נגד הפתח ממש והוא למעלה מפתח שיוצא מבית הכנסת של הנשים לבית הכנסת האנשים להביא דרך שם הולד למילה שיש שם אמה על אמה ויותר חומת אבנים שאינה טוחה בסיד כלל על גבה".
2. מיקל.
- (א) מג"א (ס"ק ב') – "משמע דבה"כ שרי בכל ענין וכן המנהג".
- (ב) באה"ט (ס"ק א') – "ובה"כ שרי בכל ענין וכן המנהג. מ"א".
- (ג) פמ"ג (א"א ס"ק ב') – "ביתו דוקא הא בית הכנסת (ה"ה בית המדרש) שרי בכל ענין".
- (ד) ארחות חיים (ס"ק א').
- (ה) בה"ל (סעי' א' ד"ה שאין) – "וביהכ"נ וביה"מ שרי בכל ענין אף בסיד לחוד ובלא שיור אמה על אמה [מ"א ופמ"ג]".
- (ו) מנחת אלעזר (ח"ג סי' ס"ו אות ג') – "נראה דלא תיקנו חכז"ל רק על בנין ביתו של חול ולא על בנין ביהמ"ד של מצוה".
- (ז) כה"ח (ס"ק ב').
- (ח) חמדת צבי (ח"ב סי' כ"א אות מ"ה) – "ברם המנהג כמו שהביא המ"א".
- (ט) הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"א אות ב') – "שאלה: האם בית הכנסת או בית המדרש חייבין לעשות זכר חורבן. תשובה: לא".
- הגר"ק זצ"ל (אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' ע"ח טור א') – "שאלה: האם צריך ליתן אמה על אמה בבית הכנסת זכר לחורבן. תשובה: לא נהוג".
- (י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט סעי' י"ט).
- (יא) אבני דרך (ח"ד סי' ע"ח אות א') – "אנו מקילין".

(יב) עולת יצחק (ח"ג סי' ק"ס) – "למדנו לעיקר השאלה שלפנינו, כי בבתי-כנסיות ובתי-מדרשות ותלמודי-תורה וכיוצא בהם, וכן חנויות ומחסנים וכדומה, אין צורך לעשות זכר לחורבן. וכן המנהג פשוט ברוב ככל המקומות, הן בקהילותינו הן בכל קהילות ישראל, שאין עושים. מיהו אם רוצים לעשות, לכאורה אין מניעה, כמו שמדוייק לשון המגן אברהם והאחרונים שהדבר 'מותר', אבל לא שיש איזו קפידא, אדרבה, לעורר יותר ויותר את זכרון החורבן גם בבתי מקדש מעט, ועוד ישמע קול ששון וגו' מחוצות ירושלים ומערי יהודה, אבל יעשו באופן שלא יפגם הדר בית-הכנסת נזיה והודעה. ופשרה טובה על-ידי ביצת יענה, למען תהיה לנו לעדה".

(יג) על נהרות איתן (ח"א סי' נ"ג) – "בית הכנסת ובית המדרש אין חיוב לשייר בהם אמה על אמה זכר לחורבן לדעת המג"א, וכן כל שאר מקומות ציבוריים כגון בתי ספר, אולמות שמחות וספריות וכדו', וה"ה חנויות ובתי מסחר וכדו' של אנשים פרטיים, אין נהוג לשייר בהם אמה על אמה זכר לחורבן, אף אצל אלו אשר נוהגים ומקפידים בבית דירה שלהם לשייר אמה על אמה".

(יד) פנינת המקדש (פרק א' סעי' מ"ו) – "אין נוהגין כן".

(טו) באר אברהם (לוי, ח"א סי' מ"ג אות ד').

(טז) דברי בנייהו (חכ"ז סי' ל"ט).

3. מראי מקומות – קנין תורה בהלכה (ח"א סוף סי' קי"ז), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ת"ל ד"ה והנה), עדות ביעקב (סופר ח"ב סי' ע"ג), דברי פנחס (מיערס, ח"א סי' מ"א אות ט"ו), ס' הבית (סי' י"ט הע' כ"ז), בית מתתיהו (ח"ה סי' ד' אות ג', גם אני אודך ח"ו סי' ו' אות ג' [עמ' נ']).

(א) חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק א' אות ז', עמ' שס"ט) – "בביה"ל [ד"ה שאין] כתב, דאין צריך לשייר אמה על אמה בבית הכנסת, עיי"ש. ומסתברא דה"ה בתלמודי תורה, ישיבות, בתי ספר פטורים מלשייר אמה מהאי טעמא".

(ב) פסקי תשובות (הע' כ"ט) – "ודע כי יש שכתבו להחמיר לעשות זכר לחורבן גם בביכ"נ - עיין דעת בשם שו"ת מהר"ם בר ברוך החדשות, ובס' יוסף אומץ סי' תתצ"ב שכן עשו בביהכ"נ בפראנקפורט, ובדרכי חיים ושלום אות תרפ"ב שכן נהג הגה"ק ממונקאטש זצ"ל בביהמ"ד הקטן שלו".

(ג) ישועת דניאל (בין המצרים סי' תק"ס הע' ב') – "ויש מקומות שעושים זכר לחורבן קטן בבית הכנסת, אך אין משיירים אמה על אמה אלא עושים שינוי אחר. בביהכ"נ 'עדת ישורון' שבציריך יצ"ו עשו זכר לחורבן באופן זה שהצוירים בכותל המזרחי מעל הארון הקודש אינם סימטריים, ויש חילוק בצוירים בין צד הימני לצד השמאלי, ושמעתי מהפרנסים דכיוונו בזה לעשות זכר לחורבן".

(ד) ובס' בניית בית כנסת כהלכה סי' ס"ב ובס' ענפי משה ח"ב סי' מ"ז.

ז. פנימיה בישיבה.

1. משנה הלכות (ח"א סי' תס"ג) – "וגם בישיבות ופנימי [דארמיטאר"י] לכאורה לפי מה שמבואר בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (מפתחות לסי' ש"א) שכתב הסד אפילו ביהכ"נ בסיד צריך להניח אמה על אמה עכ"ל, וא"כ כ"ש הפנימי שצריכין להשאיר אמה על אמה ולא ראיתי נוהגין גם בזה. אלא שבוזה י"ל דהבחורים הישנים בפנימי אין להם זכות בחדר אלא לישן והם כאורחים אצל ההנהלה, א"כ על ההנהלה עכ"פ להניח בפתח הכניסה אמה על אמה".

2. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ה') – "פנימיה של ישיבה הרי היא כבנין של מצוה שאין צריך לשייר בה אמה על אמה. אך בנין של סמינר וביה"ס לבנות, רצוי לשייר אמה על אמה בחדר האוכל וכדו'".

3. הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רל"ד אות רנ"ד) – "האם צריך לשייר אמה על אמה בפנימיה של ישיבה. א"כ, האם בכניסה לבנין, או בכל חדר. תשובה: מעיקר הדין נראה שצריך. גם בבית פרטי ישנו הידור להניח בכל חדר אמה על אמה. אמנם אין חיוב להניח בכל חדר".

4. הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' תר"ט) – "ופ"א שכנסנו לדור בישיבה ב'בית יוסף' לקח אבא לבינה, ועשה בכל חדר וחדר. בביהכ"נ וביהמ"ד כתב ה'ביאור הלכה' שא"צ. ולענין חדרי השינה של בחורים בפנימיה. השאלה מי חייב. שהרי אינו שלהם. ופ"א נתן לי אדם דירה לכמה שנים. ואמר לי החזו"א שבלא רשות כיון שאין הדירה שלך אי אפשר לעשות. ובישיבה צריך לדעת אם הבחורים צריכים לעשות או האפוטרופוס, אבל כיון שמתחלפים הבחורים בחדרים איני יודע בכלל אם צריך בישיבה".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ג) – "אם צריך להניח אמה על אמה בחדרו בישיבה. תשובה: הישיבה צריכה".

הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק ב') – "אמנם פנימיה של ישיבה שבחורים ישנים שם צריך לעשות אע"א שהר"ז כבית פרטי שהשאלו לו לזמן וכן אולמי שמחות אע"פ שהוא מקום ציבורי מ"מ כיון שהוא שייך לאדם פרטי צריך לעשות שם אע"א".

5. נהרות איתן (ח"א סי' נ"ג) – "מקומות ציבוריים אשר יש עליהם שם בית דירה, כגון פנימיות של ישיבות או מוסדות אשר התלמידים דרים בהם באופן של דירת קבע, אע"פ שאין המקום שלהם, מ"מ לכאורה יש חיוב לעשות שם זכר לחורבן לאותם הנוהגים ומקפידים לשייר אמה על אמה בזמננו בכל בית דירה, וצ"ע על מה שמכו הרבה להקל בזה".

6. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק א' סעי' מ"ח).

7. אבילות החורבן (פרק ב'), אבני דרך (ח"ז סי' ק"ח).

ח. אולמי שמחות.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק ב') - לשונו מובא לעיל.

2. מיקל.

- (א) חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק א' אות ח', עמ' ש"ע) – "אולמות שמחה, ובתי מלון וכיוצ"ב נראה שהם פטורים מכך, דהחויב הוא דוקא בית דירה".
- (ב) נהרות איתן (ח"א סי' נ"ג) - לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק א' סעי' מ"ט).

ט. חנות.

1. מיקל.
- (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ה') – "ובחנות וכן מחסן של בית, אף שהוא נפרד מדירת מגוריו, אין צריך לשייר בהם אמה על אמה".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה ביהמ"צ עמ' רל"ה אות רנ"ז) – "האם משרד או חנות חייבים בשויר [אמה על אמה]. תשובה: נראה שמעיקר הדין אינם חייבים, אמנם אם נמצא שם רוב היום יהיה בזה משום הידור אם יניח אמה על אמה".
- (ג) עולת יצחק (ח"ג סי' ק"ס) - לשונו מובא לעיל.
- (ד) נהרות איתן (ח"א סי' נ"ג) - לשונו מובא לעיל.
2. מחמיר.
- (א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט סעי' כ"ד) – "בבית האוצר וכן בחנות ומשרד צריך לשייר".

י. מחסן.

1. מיקל.
- (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ה') – "ובחנות וכן מחסן של בית, אף שהוא נפרד מדירת מגוריו, אין צריך לשייר בהם אמה על אמה".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה ביהמ"צ עמ' רל"ד אות רנ"ז) – "האם מחסן חייב בשויר אמה על אמה. תשובה: נראה שלא, אין זה מקום".
- (ג) עולת יצחק (ח"ג סי' ק"ס) - לשונו מובא לעיל.
2. מחמיר.
- (א) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ז שאלה מ"א, עי' מועדי הגר"ח ח"א תשובה שס"ד [לשונו מובא לעיל]) – "שאלה: במחסן האם גם כן יש חיוב לשייר אמה על אמה. תשובה: יש חיוב".
3. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק א' סעי' מ"ה).

יא. קונה בית.

1. מגוי.
- (א) מיקל – מחבר (סעי' א', "והלוקח חצר מסויידת ומכויררת (פירוש מצויירת), הרי זו בחזקתה ואין מחייבים אותו לקלוף בכותלים"), מג"א (ס"ק ד'), מ"ב (ס"ק ד'), חוט שני (אבילות על המקדש סוף ס"ק ג', עמ' ש"ע), פוסקים.
- (ב) מחמיר – עי' ט"ז (סוף ס"ק א').
2. מישראל.
- (א) באיסור, מחמיר – מג"א (ס"ק ד', "אם יודע שנעשה באיסור חייב לקלפו"), א"ר (ס"ק ב', ס"ק ג'), מ"ב (ס"ק ד', "ואם ידוע שנעשה ביד ישראל באיסור חייב לקלוף אמה על אמה"), כה"ח (ס"ק י"ב), חוט שני (אבילות על המקדש סוף ס"ק ג', עמ' ש"ע), ס' הבית (סי' י"ט סעי' ט"ו).
- (ב) בהיתר, מותר [כגון יהודי שבונה ע"מ למכור, אפילו ליהודי] – אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ו, לשונו מובא לקמן).
3. מראי מקומות.
- (א) תשובות והנהגות (ח"ו סי' קכ"ו) – "ולענ"ד נראה דאף שהחויב לשייר אמה על אמה ובלא"ה עובר איסור, הוא דוקא בשעה שסד בסיד, מ"מ כיון דחזינן שרצון חז"ל שיעשה זכר לחורבן, ע"כ שפיר איכא מצוה שיהא תמיד זכר לחורבן המקדש לפניו, וע"כ אף שקנה בית מסויד מנכרי, מצוה לעשות בביתו זכר לחורבן ביהמ"ק".

יב. הבונה בית ע"מ למוכרו.

1. מיקל, חובת הדר.
- (א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ו) – "שהבונה בית למוכרו למי שיזדמן לו שאפשר שיהיה נכרי אינו מחוייב להשאיר האמה, וממילא אף שקנאו אח"כ ישראל אינו צריך לקלוף דהוא כמו בלוקח בית מנכרי שא"צ לקלוף כדאיתא במג"א סק"ד כיון דאף שהיה הבונה ישראל לא היה צריך להשאיר, הוא דבר נכון ... ואף מה שמשמע מדברי כתר"ה שאף כשאין נכרים שם שודאי יקנה רק ישראל נמי היה מותר שכן הביא מספר מגדל השן, נמי הוא דבר המסתבר ... טעם גדול דכיון דבלשון האיסור בתרי ברייתות נאמר ביתו, לא יסוד אדם את ביתו בסיד בברייתא הב' וסד אדם את ביתו ומשייר בו דבר מועט בברייתא הג', שלשון ביתו משמע ביתו שדר בו ... וכיון שלשון ביתו נאמר בהאיסור הוא דוקא בית הדר בו אסרו. וגם הקלו בזה יותר שלא אסרו אף הדר בו אם לא בנאו בעצמו אלא לקח בית בנוי כמו שלא אסרו על הלוקח מעכו"ם, וממילא נמצא שהבונה למכור אף לישראל פטור מלהשאיר האמה בין המוכר הבונה בין הלוקח הדר בו ובין השוכר כדכתב כתר"ה".
- (ב) דבר יהושע (ח"ב סי' ע"ג אות א').
2. מחמיר, דהאיסור על הבנין.

(א) משנה הלכות (ח"ה סי' ע"א) – "מה דפשיטא ליה כיון דעושה ע"מ למכור בין לישראל בין לעכו"ם א"כ לעכו"ם פשיטא ליה דמקרי עושה בהיתר לדידי לא ברירא לי כיון שביררנו לעיל דהאיסור על הבנין וכיון דהבונה ישראל אפילו ימכור לעכו"ם נמי נעשה באיסור מקרי לכאורה".

3. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט סעי' כ"ו), ס' הבית (סי' י"ט סעי' י"ח).

יג. שכירות.

1. מיקל, בין השוכר והמשכיר.
 - (א) מגדל השן (סי' ס"א) – "ואפשר ג"כ דשניהם לא עבדי איסורא דהמשכיר רשאי לעשות לכתחלה בנין נאה כיון שאינו עושה לצורך עצמו רק לצורך ריוח ממון והוא ענין משא ומתן שרשאי ליפות כדי שיקפצו עליו קונים וממילא השוכר רשאי לישוב בו ובפרט אם המשכיר אינו ברור לו שידור בו ישראל ויוכל להיות שישכרהו איזה נכרי שזה ודאי נקרא עושה בהיתר ובפרט במקום שיש הרבה יהודי' שלא ידירו בו כשיהי' בו זכר לחורבן בזה נראה שהמשכיר נקרא עושה בהיתר משום ריוח ממון וממילא שרי ואם כי יש לדחות מ"מ נראה לי שזה נכון".
 - (ב) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ו) – "והשוכר מסתבר לע"ד דאף בשכר בית שבנאו המשכיר לדור בו בעצמו שנעשה באיסור נמי אין לחייבו כדהביא כתר"ה מספר מגדל השן, דהא אינו ביתו".
 - (ג) קנין תורה בהלכה (ח"א סי' קי"ז) – "ולא אכחיד כי קשה עלי להוגות דעה בדבר שבעצמי אינני נזהר ... ואם כי לא זכיתי עוד לבית משלי אך הלא הפרמ"ג בתק"ס שם כותב דגם הדר בשכירות בבית עכו"ם אם מסייד או תולה קובריצין בהכתלים צריך לשייר אע"א ומובא בשע"ת, אך כי לא ראיתי כן אצל אבותי ורבותי נ"ע".
 - (ד) תשובות והנהגות (ח"ו סי' קכ"ו) – "והשוכר דירה מסודת, אף ששכר מישראל, כתבו הפוסקים דמעיקר הדין פטור מלקלוף הכתלים כיון שאין הבית שלו (אלא א"כ השוכר עצמו מסייד שוב), מ"מ נראה דמצוה איכא וכמ"ש לעיל, ולכן אם נשאר שם כתושב לשנה, ובעה"ב מסכים שיעשה זכר לחורבן בביתו, אז יניח אמה על אמה, ובוזה די אף בצביעת שחור, דכיון שאין בזה חיוב מתקנת חז"ל אלא מצוה, מהני בכל גוונא שנזכר עי"ז החורבן וכמ"ש לעיל".
2. חיוב על השוכר, חובר הדר.
 - (א) דבר יהושע (ח"ב סי' ע"ג אות ב').
 - (ב) אבן ישראל (ס' הבית סי' י"ט הע' כ"ד).
 - (ג) פסקי בושם (פרק י"ז סעי' מ"ט) – "היה מורה, שגם המסייד בית מושכר, עליו לשייר אמה על אמה זכר לחורבן".
 - (ד) על הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה ביהמ"צ עמ' רל"ה אות ר"ס) – "האם השוכר דירה חייב להניח אמה על אמה ללא סיוד. תשובה: גם שוכר חייב בהנחת אמה על אמה, אך צריך רשות מבעה"ב על כך. גם בקראוון מסוייד יש להשאיר אמה על אמה. יש הידור לעשות כך בכל חדר, אך רוב ישראל לא נהגו כך. גם בחו"ל יש לשייר אמה על אמה ללא סיוד".
 - על הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה ביהמ"צ עמ' רל"ה אות רס"א) – "האם השוכר מגוי צריך לקלף אמה על אמה. תשובה: כשמסייד את הבית צריך לשייר אמה על אמה גם אם שכר מגוי".
3. חיוב על בעל הדירה.
 - (א) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ז שאלה מ"ב) – "שאלה: השוכר בית מיהודי האם על השוכר יש חיוב לקלף אמה על אמה או רק על המשכיר. תשובה: רק על בעל הדירה יש חיוב".
 - הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ס) – "שאלה: אם השוכר דירה צריך להניח אמה על אמה כיון שאין הבית שלו. תשובה: הבעה"ב חייב".
4. המשכיר, ואם לאו השוכר.
 - (א) משנה הלכות (ח"ה סי' ע"א) – "גם במשכיר בית נראה פשוט דחייב לעשות זכר ... והכא השוכר מחויב שהרי הבית שלו הוא לשכירות שהוא כמכר וכיון שנעשה באיסור מחויב לקלוף ולעשות זכר לחורבן ועכ"פ מחויב או המשכיר או השוכר מחויבים לעשות זכר זה שהרי הבית בחזקת איסור היא עומדת. וכל זה נראה מסברא".
 - על משנה הלכות (ח"א סי' תס"ג) – "בדבר שאלתו במי שדר בדירה בשכר ורוצה לסייד דירתו אי צריך להניח אמה על אמה זכר לחורבן. ובענייני אמרתי לו שכך מפורש בשו"ע או"ח סי' תק"ס, ואך יצא ופתחתי השו"ע שנית והנה שם בפת"ש (סק"ג) הביא בשם פ"מ וז"ל, ועיין פ"מ שהדר בשכירות בית נכרי אם מסייד בכל שנה לעצמו או תולה בגדי רקמה יש לומר שצריך לשייר, עכ"ל. וכ"כ בא"א ע"ש. ומבואר נמי דאין חילוק אם שכר מבית שבעלים ישראל או עכו"ם לעולם חייב לשייר".
 - (ב) הגריש"א זצ"ל (אבני ישפה ח"א סי' קט"ז ענף ב', אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות א') – "שהשוכר בית מיהודי שלא השאיר אמה על אמה, חייב השוכר לקלף, אך אם המשכיר מקפיד שלא יקלף, או שמחייבו בגין כך לצבוע את הבית כשיצא הימנו, כיון דאיהו לא עביד איסורא לא מטרחינן ליה לקלף ולהגיע להפסד מרובה. ובמנינו יש עוד צד להקל, דאיסור הסיוד אינו חמור כל כך, כי עיקר איסור הסיוד הוא בצבוע לבן ולא בשאר צבעים. אבל עיקר הדין הוא שגם שוכר חייב".
5. מראי מקומות – ארחות חיים (ס"ק ב'), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט סעי' כ"ה), בירור הלכה (ח"ג ס' תק"ס, עמ' רל"ח), ס' הבית (סי' י"ט סעי' י"ז, אנגליה סי' י"ב), בית מתתיהו (ח"ה סי' ד' אות ב', גם אני אודך ח"ו סי' ו' אות ב' [עמ' מ"ח]).
 - (א) חזו"א (דינים והנהגות פרק י"ט אות י"ד) – "דגם בדירה שכורה צריך להשאיר זכר לחורבן".
 - חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ח אות י"א) – "ספר לי הגר"ח שליט"א [זצ"ל] ששאל את מרן החזו"א זצוק"ל אם מחוייב בדירה שכורה לגרד אע"א זכר לחורבן וענה לו מרן שבלי רשות מבעה"ב אסור לגרד, ואם בעה"ב אינו נמצא כאן לשאלו פטור, העובדא הוי שבעה"ב הוי בחו"ל ולא אמר מרן להגר"ח לקלף לבעה"ב בחו"ל לבקש רשות".

יד. האם השוכר יכול לעשות אמה על אמה בבית המשכיר בלא רשותו.

1. מראי מקומות – וישמע משה (פר' דברים תשע"ו עמ' ב').
(א) הגר"ח זצ"ל (שערי ציון ח"א עמ' קמ"ט אות א') – "לא יקלוף בלי רשות בעה"ב".

טו. דר בבית עכו"ם ומסייד.

1. צריך לשייר אמה על אמה – פמ"ג (א"א ס"ק ד'), "והדר בשכירות בבית עכו"ם אי סד בכל שנה לעצמו או בגדי רקמה י"ל צריך לשייר", מגדל השן (סי' ס"א), ס' הבית (סי' י"ט הע' כ').

טז. המנהג.

1. צ"ע על מה נוהגין היתר.
(א) שע"ת (סוף ס"ק א') – "אך בדורות אלו יצאו להקל והקילו וחזרו והקילו עד שכמעט נשכח מלב ואין על מה להשען וכן כמה דינים כיוצא בעו"ה יצאו מה שיצאו ועיין לעיל סי' תקנ"ד סעיף י"ז בהג"ה וצ"ע".
(ב) נשמת אדם (כלל קל"ז) – "ואפשר דבזמן הזה דלא נהגו בזה ס"ל דתרתיה הלכתא נינהו, דס"ל דאם עירב בו חול לא מקרי שוב סיד, דאף ברייתא ג' לא קאמר אלא סד בסיד, משמע דוקא בסיד לבד אבל כמשערב בו חול לא מקרי סיד ולכן מותר. ועכ"פ תמוה שהרי מלבנין הבתים בסיד לבד, ואפשר דדוקא במיני סיד הנקרא 'גיפס' זהו אסור שהוא לבן ביותר משא"כ סיד שלנו, אך כל זה דוחק וצ"ע על מה נוהגין היתר".
(ג) קיצור שו"ע (סי' קכ"ו סעי' א') – "ומה שלא נהגו כן עתה לא ידענו טעם ברור".
(ד) מ"ב (ס"ק ב') – "והנה בזמנינו לא נהגו לשייר ואפשר משום דסומכין על היש מקילין ועכ"פ תמוה שהרי מלבנין הבתים בסיד לבד ואפשר דדוקא במיני סיד הנקרא גופ"ש שהוא לבן ביותר אסור משא"כ סיד שלנו אך כל זה דוחק וצ"ע על מה נוהגין היתר".
(ה) כה"ח (ס"ק י"א) – "השע"ת ...".
(ו) רבבות אפרים (ח"ד סי' קל"ו) – "חקרתי כמה פעמים מדוע היום לא מקפידים להשאיר אמה על אמה מבלי לסייד ...".
(ז) נטעי גבריא (בין המצרים פרק צ"ט סעי' ב') – "האידינא העולם מקילין שאין משיירין אמה על אמה, וכתבו האחרונים שאינו נכון, והרבה כתבו לישב מנהג העולם שאינם מקפידין ע"ז".
(ח) מראי מקומות – בירור הלכה (ח"ג ס' תק"ס, עמ' רל"ז), ס' הבית (סי' י"ט הע' ח').

יז. כשאי אפשר כנגד הפתח.

1. בצד הפתח או מעל הפתח.
(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ז אות ז') – "פסק לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל לענין סלון שהקיר ממול הפתח הוא כולו וטרינה מזכוכית ואי אפשר לעשות בו אמה על אמה שיעשו את האע"א מעל הפתח מבפנים כדי שיתראה תמיד לפני הבעה"ב היושב בפנים נוכח פתח הבית כדעת פוסקים אחרים המובא במ"ב (סי' תק"ס ס"ק ג')."
(ב) אור לציון (ח"ג פרק ל' הע' א' ד"ה ויש) – "ומכל מקום כשאי אפשר כנגד הפתח ישייר בצד הפתח".
(ג) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ד') – "יעשה לצדדין או מעל הפתח".
(ד) הגר"ח זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות א') – "לא מקפיד שהאמה על אמה שמשיר (בלא סיד) יהיה כנגד הפתח, רק באחד מצדי החדר ... אמנם אמר לי שלכתחילה יהיה מול הפתח, ואם אי אפשר שיעשה מעל הפתח, וגם גם זה אי אפשר, שיעשה באחד הקירות".
(ה) נטעי גבריא (בין המצרים פרק צ"ט סעי' י"ג).
2. מראי מקומות – ס' הבית (סי' י"ט סעי' ט').
(א) הגר"ח זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ז) – "במנהג לשייר אמה ללא צבע מול פתח הבית כאשר אין אפשרות מול פתח הבית האם אפשר בתקרת הבית. תשובה: לא, רק בצד אחר".

יח. שיור אמה צבועה שחור.

1. מחמיר.

(א) לבוש (סעי' א') – "ונ"ל מה שנוהגים עכשיו הבונים בתים ומסיידים אותו שמסיידין ומכיירין אותו כולו, ואחר כך משחירין אמה על אמה בשיחור כנגד הפתח, דלא יפה הם עושין, כי אדרבה השיחור זה אינו מגנה את הבנין, אבל מיפהו ומשמח הלב כשאר ציורים הנאים, וחז"ל אמרו משייר בו אמה על אמה, כלומר שמניחו כך מקולקל ובלי מתוקן כדי לגנות הבנין ולשבר לבו, שמתוך כך יזכור החורבן ובשברון לב ולא שייפהו ויזכור מתוך שמחת לב, נ"ל".
(ב) עטרת צבי (ס"ק ב') – "וכתב בעל הלבוש וז"ל ונ"ל ... ונכון הוא".
(ג) עטרת זקנים (ס"ק א') – "ומשייר מקום אמה כו'. ומה שנוהגין עכשיו שבנין בתים ומסיידין אותן ואחר כך משחירים אמה על אמה בשיחור כנגד הפתח, לא יפה הם עושים, כי אדרבה השיחור מיפה הבנין, על כן צריך להניח אמה על אמה מקולקל כדי לגנות הבנין ולשבור לבו ומתוך כך יזכור החורבן בשברון לב (מהרמ"י לבוש סעיף א)".
(ד) של"ה (מסכת תענית פרק נר מצוה אות י"ב) – "ומה שבחזן לארץ, ההמוניים הבונים בתים, עושין בבתיהם צורה שחורה מרובעת אמה על אמה, וכותבין על גבה 'זכר לחורבן', הוא שחוק והיתול בעיני, כי אדרבה, זה נוי. והירא את דבר ה', אל ישנה מדברי רבותינו ז"ל, ויניח אמה על אמה בלי מסויד".
(ה) מג"א (ס"ק ג') – "בלא סיד. ודלא כאותן העושים האמ' שחור דזהו ג"כ ציור [לבו' של"ה]".
(ו) באה"ט (ס"ק ב') – "בלא סיד. דלא כאותן העושים האמה שחור דזהו ג"כ ציור לבוש ושל"ה".

- (ז) יוסף אומץ (אות תתצ"ב) – "אכתוב טעות העולם לעשות בבנין זכר לחורבן שרובא דאינשי אינם עושים שום זכרון רק מה שכתבו כן בצבע שחור וקצת מהדרין בעיניהם נוהגין לעשות צבע שחור כמלא רוחב טפח או טפחיים, ועיקר החיוב הוא להניח מקום פנוי כשיעור אמה על אמה בלי צבע כלל דהאי צבע שחור רגילים לעשות גם כן לנוי ואין בו משום זכר לחורבן כלל".
- (ח) ח"א (כלל קל"ז אות א', נשמ"א ס"ק א') – "אבל מה שמציירין כל החדר ומשחירין אמה אחת, לא מהני, דגם זה הוא ציור. ואף שכותבין זכר לחורבן, לא מהני".
- (ט) נימוקי אונ"ח (ס"ק א') – "מגן אברהם ...".
- (י) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תכ"ט) – "והנהגים לצבוע בצבע שחור את האמה, לא יפה הם עושים".
- (יא) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות כ"ט).
2. שיור אמה צבועה שחור וכתוב על גבה 'זכר לחורבן'.
(א) מחמיר.
- (1) של"ה (מסכת תענית פרק נר מצוה אות י"ב) – לשונו מובא לעיל.
- (2) ח"א (כלל קל"ז אות א') – לשונו מובא לעיל.
- (3) תשובות והנהגות (ח"ו סי' קכ"ו) – "במ"ב (סק"ג) הביא דיש מקומות שעושים הכותל שחור וכותבין ע"ז זכר לחורבן, ואין למחות בידם, מאחר שהא"ר הביא בשם האגודה סמך לדבריהם, אבל בחי"א מחמיר בזה ופסק דלא מהני. ונראה דבמקום שאיכא עליו חיובא והיינו שהוא עצמו סד בסיד, אז בעינן להחמיר כדעת החי"א, דס"ל שצריך לקלף בכתלים, שכך הוא תקנת חז"ל, אולם במקום דאין עליו חיוב תקנת חז"ל, כגון שקנה בית מסויד מנכרי, ואיכא רק מצוה, שפיר מקיים מצוה לכו"ע בכל גוונא ואף ע"י צביעת שחור, דבכל גוונא שנזכר ע"ז חורבן בהמ"ק מתקיים המצוה".
- (ב) אולי מהני.
- (1) דעת תורה (על סעי' א' ד"ה בלא) – "בלא סיד. עמג"א סק"ג [מ"ש מכאן דלא כאותן שעושים את האמה שחור, דזהו ג"כ ציור (לבוש ושל"ה) עכ"ד]. וכ"ה באגודה סוף מס' תענית והובא בא"ר. ואולי אם כותב במקום ההוא זכר לחורבן, דגלי דעת' שאינו לשם ציור אלא לשם אבילות שרי, וכמ"ש במד"ר איכה פ"ג בפסוק "ישב בדד וידום" מלך בוד"ד אבל מהו עושה וכו' לובש שחורים וכו'. ובפרט בזה"ז שרוב העולם מקילין לגמרי מטעם שאנו דרים בין העכו"ם, כמו שרמז בשע"ת סי' תקנ"ד סי"ז בהג"ה".
- (2) קנין תורה בהלכה (ח"א סי' קי"ז סוף אות א', אות ד') – "נזכרתי עוד בהיותי הפעם בבית היאבד"ק שאמלוי הי"ד ראיתי אצלו ע"י הפתח צבוע תיבת ירושלים, ואם כי אמר שזה מחמת חביבת ירושלים לנגד עיניו תמיד מ"מ כנראה שרצה לצאת בזה גם זכר האע"א וכד' מהרש"ם הנ"ל".
- (ג) מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק א' סעי' נ"ט).
- (1) יפה ללב (ח"ב סי' תק"ס ס"ק א') – "ולא די במה שעושים קצת אנשים צורה מרובעת וכותבין על גבו זכר לחורבן מדרש תלפיות ענף בנין דף ס"ט סעי' א' משם הנהגת האדם ועבאה"ט סק"ב".
- (2) מ"ב (ס"ק ג', שעה"צ ס"ק ח') – "ואותו השיור יהיה בלא סיד ודלא כאותן העושים אמה שחור דזהו ג"כ ציור [לבוש] ויש מקומות שעושים שחור וכותבין ע"ז זכר לחורבן. [אף דחיי אדם מחמיר גם בזה, מכל מקום נראה דאין למחות ביד המקילין, אחרי שהאליה רבה הביא בשם האגודה סמך להמקילין שעושים שחור המקום ההוא]".
3. מראי מקומות – אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ו), ס' הבית (סי' י"ט סעי' י"א), פנינת המקדש (פרק א' סעי' נ"ז, סעי' נ"ח), חשב האפוד (ביטון, סי' פ').
- (א) האגודה (תענית פרק ד' סי' כ"ב) – "גרסינן בפרק חזקת הבתים [ס' ע"ב] אמרו חכמים סד אדם ביתו בסיד ומשייר דבר מועט אמה על אמה נגד הפתח. יניח בלא ציור סיד או מראה שחור דק בלא תיקון כלל".
- (1) האגודה כ' או מראה שחור "דק" בלא תיקון כלל, והא"ב (לקמן) בשם האגודה כ' או מראה שחור "רק" בלא תיקון כלל.
- (2) הדעת תורה (לעיל) מביא ראיה מהאגודה להחמיר. אבל השעה"צ (לעיל) מביא ראיה מאגודה להקל. עי' פנינת המקדש (פרק א' הע' צ"ז ד"ה בענין).
- (ב) א"ר (ס"ק ד') – "ונ"ל. בשל"ה [תענית, נר מצוה, ד"ה לעולם] קרא תגר על זה, ואני מצאתי באגודה סוף תענית [סי' כב] זה לשונו, יניח בלא ציור סיד או מראה שחור רק בלא תיקון כלל".
- (ג) ערה"ש (סעי' ה') – "וגדולי האחרונים כתבו דלא מהני מה שמשחירין אמה על אמה אלא דווקא להניח ריק מסיד [שם סק"ג] ואצלינו משחירין וכיון דרגילין שזהו ההיכר לחורבן מה לנו אם כה ואם כה".
- (ד) כה"ח (ס"ק ח') – "ואפשר דיש לחלק דצבע לחוד ומראה שחור לחוד, דדוקא צבע הוי נוי, אבל מראה שחור הוה לכלוך בעלמא שמלכך הכותל במראה שחור וזה לא הוי נוי".
- (ה) אור לציון (ח"ג פרק ל' סעי' א') – "ובמקום שיש לחוש להפרת שלום בית בשיור אמה על אמה בלא סיד, יסייד לפחות בצבע שונה".
- (ו) משנה הלכות (ח"ה סוף סי' ע"א) – "ומ"ש על מה סמכו הרבה שנהגו לצבוע בצבע שחור על גבי סיד לבן, הנה אף שהשל"ה והלבוש הביאם המג"א פקפקו על זה אמנם הא"ר הביא מדברי האגודה סוף תענית שכתב יניח בלא ציור סיד או מראה שחור ע"כ וכ"פ הא"ר וא"כ יש לו רגלים למנהג ישראל הנהגין כאגודה ובפרט כי זה רק לחומרא כי באמת רוב בתינו נבנו מחול ותבן מעורבין בו ולפ"ד הפוסקים הנ"ל פטורים לגמרי כן נלפענ"ד לישב מנהג אחינו בני ישראל. ודאי כל מי שיראת ה' נוגע יכול להחמיר על עצמו ולעשות אע"א ולצאת לכל הדעות וכל המתאבל על חרבנו זוכה ורואה בבנינו".
- (ז) הגר"ח (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תכ"א) – "שאלה: בדין אמה על אמה אם יכול גם לצבוע בצבע שחור, במקום לקלף זכר לחורבן. תשובה: יתכן וטוב להחמיר".

יט. ציור של הכותל המערבי.

1. מחמיר.

(א) נימוקי או"ח (ס"ק א') – "ומכל שכן העושין בימינו שם צורת הכותל המערבי דזהו אדרבה עוד ציור נוי עוד לבית. וכן לא יצא כלל במה שצובעים שם באותיות יפות 'זכר לחורבן', אלא צריך להיות שם האמה על אמה בלי צבע כלל".

(ב) הגר"ח זצ"ל (נזר החיים עמ' רל"ג אות ר"י) – "דמות הכותל המערבי ... אסור לעשות כן, אלא מקום זה צריך להיות ריק מכל דבר".

הגר"ח זצ"ל (אילכא דהלכתא גליון ק"ז עמ' ע"ח טור א') – "שאלה: יש המקילין במקום להניח אמה על אמה, לעשות ציור הכותל המערבי שיהא זכר לחורבן, האם מהני. תשובה: לא מהני".

(ג) אבני ישפה (ח"א סי' קט"ז ענף א') – "אם מועילה תמונה של הכותל המערבי במקום אמה על אמה לזכר החורבן ... נראה מה שתולים תמונה במקום לשייר אמה על אמה כו"ע מודים שאסור".

(ד) ס' הבית (סי' י"ט סעי' י"ב) – "העושה על קיר ביתו ציור של הכותל המערבי, בודאי לא קיים בזה תקנת חז"ל".

(ה) פנינת המקדש (פרק א' סעי' ס"ג, סעי' ס"ד) – "עוד כתבו הפוסקים כנגד מה שהיה נהוג בזמניהם לצייר ציורים [על גבי מקום שצבוע שחור] המזכירים את מעשה החורבן, וכתבו כי גם זה אינו ראוי, ואין יוצאים בזה ידי החיוב לשייר אמה על אמה בלא סיד. היו שנהגו לצייר ציור של 'כותל המערבי', במקום לשייר אמה על אמה בלא צבע, וכתבו הפוסקים שאין זה מועיל כלל, אלא צריך לשייר מקום אמה בלא צבע כלל כהוראת חז"ל".

(ו) דברי פנחס (מייערס, ח"א סי' מ"א אות י"א).

(ז) שובה ישראל (ח"א סוף סי' ע"א) – "פשוט".

2. מראי מקומות – יד חנוך (סוף סי' י"ח), אבני דרך (ח"ד סי' ע"ח אות ב'), בית מתתיהו (ח"ה סי' ד' אות ה'), גם אני אודך ח"ו סי' ו' אות ה' [עמ' נ"ו].

(א) הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ס"ב) – "האם מותר לתלות תמונה של הכותל על מקום של אמה על אמה שעשה כנגד הפתח (ועדיין נראה חלק מהאמה). תשובה: מותר".

(ב) אבני לוי (ח"א סי' ל"ב) – "וה"ה לגבי המציירים תמונה של הכותל המערבי או שתולים תמונה של הכותל, שבדיעבד נראה שיוצאים י"ח".

(ג) פסקי תשובות (אות ד') – "ומצינו עוד מנהגים שונים איך שהיו עושין ה'זכר לחורבן' כגון שהיו כותבים ע"ג הקיר נגד הפתח את המילה 'ירושלים' או שהיו מציירים או תולין תבנית הכותל המערבי או בית המקדש וכיו"ב שאר ענינים המזכירים חורבן ירושלים, אמנם לכתחילה אין לנהוג אלא כפי פשיטות דברי הגמ' והפוסקים לשייר אמה על אמה בלא סיד וללא שום ציור, צבע, תמונה, או כיתוב כל שהוא באותו אמה על אמה, ואפילו אם הציור אינו מכסה את כל המקום שיועד לזכר לחורבן".

(ד) ובשו"ת חשב האפוד [ביטון] ח"א סי' פ', ובס' אבילות החורבן פ"ב.

כ. שתולין נייר טפחים (wallpaper).

1. מחמיר.

(א) מג"א (ס"ק ג') – "ואותם התולין בגדי רקמה סביב הכתלים ישיירו ג"כ אמה (של"ה)".

(ב) ערה"ש (סעי' ה') – "ואותן התולין בגדי רקמה סביבות הכתלים ישיירו ג"כ אמה [שם] וכן המדבקים על הכתלים נייר יפה שקורין אבאיע"ס ג"כ ישיירו אמה או להשחיר המקום".

(ג) מ"ב (ס"ק ג') – "ואותן התולין בגדי רקמה סביב כל הכתלים ישיירו ג"כ אמה על אמה".

(ד) אבני ישפה (ח"א סי' קט"ז ענף ג') – "ונראה לי שצריך בטפטים להניח אמה על אמה מול הפתח דהוי כציור או סיד. וכ"כ המ"א ס"ק ג' דגם התולה בגדי רקמה סביב הכתלים ישייר אמה על אמה, וא"כ הטפטים לא גרע מבגדי רקמה. ודוקא אם כל המקום שכנגד הפתח מכוסה בטפטים, אבל אם חלק ממנו מכוסה בטפטים וחלק ממנו מכוסה בסיד, הרי יוכל להניח את האמה על אמה במקום הסיד, ולא יצטרך דוקא להניח במקום טפטים".

(ה) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ת"ל ד"ה נראה) – "נראה שאם מכסה הבית טפטים המצויירים, צריך לשייר אמה על אמה. וכ"כ בתוספת חיים על ח"א (כלל קלז אות א). ודלא כמש"כ האדר"ת בעובר אורח (שבסו"ס ארחות חיים, סי' תק"ס) להקל בזה".

(ו) חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק א' אות ג', עמ' ש"ע).

2. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט סעי' ח').

כא. ארון שמכסה.

1. לכתחילה אין לעשות שם הזכר לחורבן.

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ב') – "לכתחילה אין לעשות את האמה על אמה במקום שיהי' מוסתר על ידי רהיטי בית, וילונות וכו'".

(ב) חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק ג' אות א', עמ' ש"ע) – "להניח ארון קבוע במקום האמה על אמה שהשאר, נראה שאין איסור בזה, כיון ששייר כדינו ועכשיו אינו מתכוין להסתירה, ואין צריך לקלוף במקום אחר, דדוקא היכא שעבר איסור שלא שייר אז צריך לקלוף".

2. אפשר להסתיר את האמה.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבינו ח"ב עמ' קמ"ז אות ח') – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שמסתבר שאפשר לשים ארון (לא מחובר) או ארון ספרים בקיר שבו האמה על אמה אעפ"י שמסתיר את האמה משום שהדין שהחדר צריך שיהי' לו אע"א ולא איכפת לן שמטלטלים יסתירו אותה".

(ב) חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק ג' אות ב', עמ' ש"ע) – "להניח ארון קבוע במקום האמה על אמה שהשאיר, נראה שאין איסור בזה, כיון ששייר כדינו ועכשיו אינו מתכוין להסתירה, ואין צריך לקלוף במקום אחר, דדוקא היכא שעבר איסור שלא שייר אז צריך לקלוף".

(ג) הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שס"א, עי' שערי ציון ח"א עמ' קמ"ט אות ב') – "שאלה: אם יש ארון המכסה אמה על אמה אם צריך לעשות במקום אחר. תשובה: המנהג להקל".

הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שס"ב) – "שאלה: כתב לי מרן שיש להקל כשארון מכסה אמה על אמה, וצ"ע לטעם הלבוש ס' תק"ס דטעם להניח אמה שע"ז יזכור החורבן כשמכוסה לא יזכור. תשובה: כיון שיכול להזיזו סגי".

הגר"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות ג') – "אינו מקפיד אם חלק מהאמה מכוסה ע"י ארון וכדו".

3. מחמיר.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה ביהמ"צ עמ' רל"ד אות רנ"ד) – "האם מותר לתלות ציור [כמו הכותל, בית המקדש] בתוך האמה על אמה או לכתוב זכר לחורבן. תשובה: אין לעשות כן. יכול להניח דברים אלו ליד מקום האמה על אמה".

4. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ה סי' ד' אות א' ד"ה ובהכי, גם אני אודך ח"ו סי' ו' אות א' ד"ה ובהכי [עמ' מ"ו]).

כב. מנהג ירושלים.

1. מיקל.

(א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק צ"ט סעי' ג') – "בעיה"ק ירושלים ת"ו אין המנהג לעשות זכר לחורבן כיון שרואים החורבן בעינים".

2. מחמיר.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (בשובי לירושלים אות נ"ה, עמ' קע"ז) – "שאלה: האם בירושלים צריך להשאיר אמה על אמה זכר לחורבן, או לא צריך משום שאנו רואים בכל עת את המקדש בחורבנו, כדברי הג"ר עקיבה יוסף שלזינגר בעל לב העברי (ס' הבית במילואים עמ' תפד בשם הג"ר משה הלברשטאם). תשובה: צריך".

(ב) הגר"ש אבינר שליט"א (בשובי לירושלים אות נ"ה, עמ' קע"ז) – "כן. צריך. לומר שבגלל זה פטורים - זה חידוש. וכתב הגרי"מ טיקוצ'ינסקי ש'זקני הישוב נוהגים הדין שמשאיר אמה על אמה (ס' ארץ ישראל כג, ד). וכן נהג הג"ר דוד בהר"ן, חתנו של הגרע"י שלזינגר (אורח דוד עמ' קכג-קכד)".

(ג) שבט הקהתי (בשובי לירושלים אות נ"ה, עמ' קע"ח) – "אדרבה כתוב דיש להחמיר ביותר לזכור ולהתאבל

(ד) שואלין ודורשין (בשובי לירושלים אות נ"ה, עמ' קע"ח) – "לא מצאנו חילוק בין המקומות, ואדרבה, בירושלים הצער גדול יותר".

(ה) ודרשת וחקרת (בשובי לירושלים אות נ"ה, עמ' קע"ח).

(ו) דברי דוד (בשובי לירושלים אות נ"ה, עמ' קע"ח).

(ז) שערי חיים (בשובי לירושלים אות נ"ה, עמ' קע"ח).

3. מראי מקומות – משנת יוסף (חי"ד סי' שיי"א, בשובי לירושלים אות נ"ה [עמ' קע"ז]), ס' הבית (סי' י"ט הע' א', מילואים), בית מתתיהו (ח"ה סי' ד' אות ד', גם אני אודך ח"ו סי' ו' אות ד' [עמ' נ"ג]), בשובי לירושלים עמ' קע"ח).

(א) פסקי תשובות (אות א', הע' ג', הע' ד', הע' ה') – "ודע, כי אין חילוק בין ארץ ישראל לחו"ל לענין זכר לחורבן. [בחידושי אגדות מהרש"א ב"ב דף ס' ע"ב בין דבריו שם כותב ג' גם מטעם זה ישייר אותה אמה כאילו אין לו קנין בחו"ל ואין דעתו להיות תושב רק דרך גירות'. משמע שענין זכר לחורבן בזה הוא דווקא בחו"ל, ובספר הבית שם הערה א' מביא שכ"ה בהדיא במדרש תלפיות ערך בנין 'כשבונה בחוץ לארץ ישייר אמה על אמה', אמנם שאר פוסקים אינן מחלקים כלל, וע"ע שו"ת א' נדברן ח"ז סי' ס"ג דפשוט דאין כלל לחלק בין א"י לחו"ל]. וגם בירושל"ם נוהגים להשאיר אמה על אמה בלתי מסויד. [ס' ארץ ישראל להגרי"מ טיקוצ'ינסקי זצ"ל סי' כ"ג סעי' ד' שזקני הישוב נוהגים הדין שהשארת מקום אמה על אמה כמובא בשו"ע (והגאון הנ"ל היה בן ביתם ומקורבם של הרבה מגאוני ירושלים וביניהם הגר"ש סלנט זצ"ל ואילו היה מנהג שלא לשייר זכר לחורבן בירושל"ם בודאי היה מציינו בספרו הנ"ל שבו מביא כל מנהגי ירושלים וא"י)]. ויש המביאים בשם הגאון רע"י שלזינגר זצ"ל (בעל לב העברי) שבעיה"ק ירושלים ת"ו אין חיוב לעשות זכר לחורבן כיון שרואים החורבן בעינים. [ס' הבית בסוה"ס במילואים עמ' תפ"ד בשם הגר"מ הלברשטאם שליט"א, וצ"ע אם כוונת בעל לב העברי היתה בזמניהם שדרו סמוך ונראה למקום בית מקדשנו החרב בעוה"ר, אבל בשכונות החדשות אפשר דגם לדידה איכא חיובא"].

כג. תשעה באב: האם מותר לקלוף את הסיד של האמה על אמה בתשעה באב.

1. וישמע משה (פ"ר) ואתחנן תשע"ט עמ' א') – "הגאונים הגדולים רבי חיים קניבסקי ורבי ברוך דב פוברסקי שליט"א השיבו שאין לקלוף את הסיד בתשעה באב ככל מלאכה אחרת שאין לעסוק בה בתשעה באב. ואילו הגאונים רבי שמואל אליעזר שטרן, רבי יעקב מאיר שטרן, רבי נחום גוטנטג, רבי נפתלי נוסבוים שליט"א השיבו שמותר לעסוק בזה בתשעה באב, דמכיון שכל האיסור לעשות מלאכה הוא כדי שלא יסיה דעתו מן האבלות, ומלאכה זו אין בה היסח הדעת, ואדרבה כל עשייתה היא מחמת האבלות, אין חשש איסור לעסוק בה בתשעה באב. והגאון רבי שמאי גרוס שליט"א אמר שאע"פ שמן הדין אין לאסור מלאכה זו לפי שאין בה היסח הדעת מן האבלות, מכל מקום ראוי שלא יעסוק בה לפני חצות היום. ואם הוא נחוץ לצאת מביתו ולא יוכל לעשות זאת לאחר חצות יכול לעשות זאת לפני חצות ע"י גוי".

כד. מראי מקומות – ס' הבית (סי' י"ט, אנגלית סי' י"ב), על פי התורה (בראשית פרק ל"ג), נחמת ישראל (פרק מ"א), פנינת המקדש (פרק א'), אם אשכחך (סי' ו').

1. הליכות חיים (מועדים וזמנים עמ' רמ"ז) – "משחרב בית המקדש תקנו חכמים שהיו באותו הדור שאין בונים לעולם בנין מסוייד ומכווייר כבנין המלכים אלא טח ביתו בטיט וסד בסיד ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד. ורבינו סיפר שכך גם עשה רבה"ק מצאנו זי"ע, וכן רבה"ק מרודניק זי"ע, והוסיף שכהיום מחפשים בזה תירוצים שונים אבל לפי פשטות ההלכה יש חיוב לעשותו. ועל כל פנים חם ושלוש מלטשטש הדברים לגמרי ולמחוק כל ענין הזכר".

ב] סעודה: משייר דבר מועט - סעיף ב'.

א. מקור.

1. ב"ב (דף ס:) – "עושה אדם כל צרכי סעודה, ומשייר דבר מועט. מאי היא. אמר רב פפא: כסא דהרסנא".
2. מחבר (סעי' ב') – "התקינו שהעורך שלחן לעשות סעודה לאורחים, מחסר ממנו מעט ומניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות הראויות לתת שם".

ב. סעודת מצוה: כגון מילה וחתונה.

1. מחמיר.

(א) ט"ז (ס"ק ב') – "ונראה דהרמב"ם רבותא קמ"ל דאפ"ל סעודת מצוה שייך דין זה וא"כ ה"ה בכל סעודת מצוה כגון מילה וחתונה יש לנהוג כן".
(ב) א"ר (ס"ק ה') – "אפילו במילה וחתונה יש לנהוג כן (ט"ז סק"ב)".
(ג) מור וקציעה (ד"ה שהעורך) – "ט"ז ... והדין עמו".
(ד) פמ"ג (מש"ז ס"ק ב') – "עיין ט"ז. אף בסעודת מצוה ראוי לעשות כן לחסר מין מאכל אחד".
(ה) חופת חתנים (סי' ו' סעי' ג').
(ו) יד אהרן (הג' הטור ד"ה שם) – "ט"ז".
(ז) קיצור שו"ע (סי' קכ"ו סעי' ב') – "וכן תקנו שהעורך שלחן לעשות סעודה לאורחים אפילו סעודת מצוה לא יתן כל התבשילין הראויין לסעודה".
(ח) מ"ב (ס"ק ה') – "אפילו סעודת מצוה כמילה וחתונה וכ"ש שאר סעודות".
(ט) כה"ח (ס"ק ט"ז, סי' רמ"ב סוף ס"ק ט' [לשונו מובא לקמן]) – "ט"ז ...".

2. מראי מקומות.

(א) אבלות החורבן (פרק ב' הע' י"ט) – "שסעודת מצוה היא שמחת חתן וכלה ... ולא שאר סעודת מצוה, [וכן ראוי לנהוג]. אבל מנהג העולם להקל בכל דבר מצוה כמו מילה ופדיון הבן וסיום מסכתא (כה"ח סי' תק"ס ס"ק ל"ד). ונראה שהוא הדין בבר מצוה כשהנער דורש, או כשמלאו לו באותו יום י"ג שנה ויום אחד".
(ב) סיפור הכל לאדון (אנגלית, עמ' ר"י) -

At each table, there was a printed card which read 'In remembrance of the destruction of our Holy Temple, the pudding and special dessert will not be served'. Papa paid for the full meal, including these delicacies.

ג. סעודת שבת ויו"ט.

1. לא יחסר שום דבר.

(א) מור וקציעה (ד"ה שהעורך) – "בסעודת שויו"ט, נ"ל לא מבעיא דשרי ... אלא איסורא נמי איכא".
(ב) ברכי יוסף (ס"ק ד') – "יש מי שכתב דבשבת אין לעשות שום הכר זכר לחרבן ולמקדש, לא בשלחן ולא בתכשיטי נשים".
(ג) חופת חתנים (סי' ו' סעי' ג').
(ד) נזר ישראל (סי' ל"ד סעי' ט"ז) – "אבל בסעודות שבת ויו"ט מותר ואיסורא נמי איכא אם מקומו ניכר שפנוי משום כך (רי"א)".
(ה) מ"ב (ס"ק ה') – "ועיין במור וקציעה דבסעודת שבת ויו"ט לא יחסר שום דבר".
(ו) כה"ח (ס"ק ט"ז, סי' רמ"ב סוף ס"ק ט') – "אע"ג דבכל סעודה אפילו סעודת מצוה צריך לחסר מן מאכל אחד הראוי להיות, או להניח מקום פנוי בשולחן בלי קערה מן הקערות הראויות לתת שם לזכור החרבן, כמבואר בש"ע סי' תק"ס בסעודת שבת ויו"ט מותר, ואיסורא נמי איכא אם מקומו ניכר שפנוי משום כך".

2. מראי מקומות – ברכי יוסף (ס"ק ה', 'יש מי שכתב').

3. סעודת מלוה מלכה.

(א) מעדני איש (סי' ז' סעי' מ"א) – "הנוהגים להניח מקום פנוי בשלחן זכר לחורבן, נראה שאין לעשות כן בסעודת 'מלוה מלכה'".

ד. סעודת פורים.

1. אין להשאיר מקום פנוי: כמו שבת ויו"ט.

(א) תורת חיים (סי' תק"פ ס"ק ג') – "ונראה דה"ה בסעודת פורים הוה כמו סעודת שבת ויו"ט, וכן נמי סעודת ר"ח מי שנוהג בה תמיד יען שהוא י"וט".
(ב) חזון עובדיה (פורים עמ' קפ"א סעי' ב') – "וכשיערוך השלחן לסעודת פורים אין צריך להשאיר מקום פנוי בשלחן זכר לחורבן בהמ"ק".
(ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' תרצ"ה סעי' ג') – "כשיערוך השלחן לסעודת פורים אין צריך להשאיר מקום פנוי בשלחן זכר לחורבן בהמ"ק. [כ"כ במור וקציעה (ס"ס תרצה), שאע"פ שהעורך שלחן לסעודה מחסר ממנו מעט, לזכור חורבן ירושלים, וכמ"ש בש"ע (סי' תקס

ס"א), מ"מ בפורים א"צ להזהר לעשות זכר לאבילות ירושלים, כיון דקי"ל חייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברך מרדכי. וכ"כ ביוסף לקח, הובא בענף יוסף על העין יעקב (סי' כו) וכן משמע במאירי מגילה ז:"].

ה. האם צריך למניח מקום פנוי.

1. כן, להיות ניכר – מחבר (סעי' ב', לשונו מובא לעיל).
2. מראי מקומות.

(א) **א"ר** (ס"ק ה') – "ומניח מקום פנוי בלא קערה וכו' (ש"ע), והלבוש שהשמיטו אפשר דס"ל להקל כמשמעות הטור דבמחסר מעט סגי".

(ב) **מ"ב** (ס"ק ז') – "ומניח מקום פנוי. דאל"ה לא יהיה ניכר החסרון אבל כשיניח פנוי ירגישו שהיה ראוי עוד תבשיל אלא שנחסר והנה הלבוש השמיט תנאי זה אפשר דס"ל דמחסר מעט לבדה סגי".

ו. המנהג.

1. אין נוהגים בזמן הזה.

(א) **שלחן גבוה** (ס"ק ה') – "עושה אדם כל צורכי סעודה ומשייר דבר מועט ... עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט ... אפר מקלה שבראש חתנים ... ועכשיו לא נהגו לעשות שום גם אחד מאלו אלא לשבר את הכוס בשעת חופה".

(ב) **ערה"ש** (סעי' ו') – "וכן התקינו שהעורך שלחן לפני אורחים לעשות סעודה בעדם מניח מקום פנוי בלא קערה מהקערות הראויות לתת שם ומחסר איזה תבשיל לסימן על החורבן ועכשיו אין אנו יודעין מזה וקשה הציור לפנינו מהו המקום הפנוי".

(ג) **הגר"ח** זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות ד') – "כיום אין נוהגין לחסר מאכל בסעודה והטעם לכאורה כי בלא"ה אין אנו מביאים כל מיני האוכל שיש".

הגר"ח זצ"ל (אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' ע"ח טור א') – "שאלה: מ"ט אין מקפידין בזה"ז לשייר תבשיל אחד שלא יעשה אותו, כמב' בב"ב ס' ע"ב, וכ"פ השו"ע או"ח סי' תק"ס ס"ב. תשובה: בל"ה אין מבשלים הכל".

(ד) **הגר"א** ו**בנצאל** שליט"א (אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' ע"ח טור א') – "דאין נוהגין כן כי אין שמים כל האוכל בבת אחת".

(ה) **נטעי גבריא** (בין המצרים פרק ק"ג סעי' ג') – "ובזה"ז אין נוהגין כלל בכל בזה".

2. צ"ע על מה נוהגין היתר.

(א) **מקור חיים** (חו"י, סעי' ב') – "אין משגיחין לע"ע בזה מפני דבלה"נ הסעודה חסרה כמה מעדנים, ויש להחמיר".

(ב) **ח"א** (כלל קל"ז סעי' ב') – "וצריך עיון שכל זה אין נוהגין כלל".

(ג) **יפה ללב** (ח"ב סי' תק"ס ס"ק ב').

(ד) **בה"ל** (ד"ה וכן) – "וצ"ע שכל זה אין נוהגין כלל".

(ה) **כה"ח** (ס"ק י"ח).

(ו) **דבר יהושע** (ח"ב סי' ע"ג אות ו') – "ומעולם לא שמענו שמי מהגדולים נזהר בזה ולא ראיתי מי שהוא מלמד זכות ע"ז".

3. מראי מקומות.

(א) **שבט הלוי** (ח"י סי' פ"ה) – "ראיתי השאלות המחוכמות בענין עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר דבר מועט בב"ב ס' ע"ב ושו"ע או"ח סי' תק"ס, ופרטי השאלות, האם נוהג דין זה גם בסעודה בימות החול, והאם נוהג ד"ז כשבניו מיסבין עמו או רק כשיש אורחים, ועוד יסודות בהלכה זו. ואומר באופן כללי, הנה מה שמקובל מאז כי **עיקר המדובר בסעודות גדולות סעודת שמחה או סעודת מצוה גדולה שדרך העולם להרבות במינים של מאכלים כל מה דאפשר**, וע"ז ארז"ל בבא בתרא שם, עושה אדם כל צרכי סעודה, והיינו סעודה גדולה או שמחה שעושים כל צרכי סעודה האפשר ובכל זאת משייר דבר מועט. **אבל סעודת חול** דהיינו לפי הגדרת חז"ל ושו"ע סעודה קטנה רגילה או אפילו סעודת שבת ויו"ט רגילה, לא שמענו, וע"כ נקט הרמב"ם סעודה לאורחים שהוא סעודה לרבים, לכבוד ולשמחה. ודבר פשוט דבנים הסמוכים על שולחן אביהם אינם בכלל זה, ואפילו את"ל דאולי גם כזה הי' בכלל, לא נהגו כן, ומש"כ הרמב"ם בסו"ד, אם אשכחך ירושלים, אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי נלענ"ד קאי גם על תחלת ההלכה בדין עושה אדם צרכי סעודה. וע"כ נלענ"ד, דאין להמציא עוד חומרות כגון מה שנסתפקתם בענין מקומות הרבה על שולחן גדול, ויסוד ההלכה בזה לעשות היכר ניכר שאינו שוכח כי ערבה כל שמחה, או בחסרון תבשיל, או בחסרון קערה במקומה הרגיל, זה הנלענ"ד לע"ע לפי קוצר זמני ועוד חזון למועד".

(ב) **פסקי תשובות** (אות ח') – "ובביה"ל בשם החיי"א וצ"ע שכל זה אין נוהגין כלל. ויש שנתנו טעם למה לא נהגו לשייר בסעודה, כי בזמניהם היה סדר מסויים שהיה מקובל בכל הסעודות וכשיסרו איזשהו פריט מהסעודה היה החסרון ניכר, משא"כ בזמננו אין סדר, ומ"מ נראה שעכ"פ יניחו מקום פנוי על השלחן שיהיה ניכר לעיני המסובים שהוא בכונה, בשביל זכר לחורבן".

ז. מראי מקומות – **שערי נחמה** (שער ה' פרק ה'), **אם אשכחך** (סי' ד'), **פנינת המקדש** (פרק ב').

ג. משיירה ממיני התכשיט.

א. מקור.

1. **ב"ב** (דף ס:): – "עושה אשה כל תכשיטיה, ומשיירת דבר מועט. מאי היא. אמר רב: בת צדעא".

2. **מחבר** (סעי' ב') – "וכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב, משיירה מין ממיני התכשיט שנוהגת בהם, כדי שלא יהיה תכשיט שלם".

ב. שבת ויו"ט.

1. מחמיר, צריך לשייר גם בשבת ויום טוב – מור וקציעה (ד"ה שהעורך, "בתכשיטי אשה לא מיבעיא דמותר לה לשייר גם בשוי"ט, אלא שראוי להחמיר בה ודאי, דלא מינכר השיור כולי האי"), שעה"צ (ס"ק י"ג, "אבל בתכשיטי נשים צריך לשייר גם בשבת ויום טוב דלא מינכר השיור כולי האי").
2. מיקל – ברכי יוסף (ס"ק ד', "יש מי שכתב דבשבת אין לעשות שום הכר זכר לחורבן ולמקדש, לא בשלחן ולא בתכשיטי נשים"), חופת חתנים (סי' ו' סעי' ג').
3. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק ט"ז).

ג. מנהג.

1. אין נוהגים בזמן הזה – שלחן גבוה (ס"ק ה', "עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט ... ועכשיו לא נהגו לעשות שום גם אחד מאלו אלא לשבר את הכוס בשעת חופה").
- (א) צ"ע על מה נוהגין היתר – ת"א (כלל קל"ז סעי' ב', "וצריך עיון שכל זה אין נוהגין כלל"), בה"ל (ד"ה וכן, "וצ"ע שכל זה אין נוהגין כלל").
- ד. מראי מקומות – שערי נחמה (שער ה' פרק ה' אות ז'), אם אשכחך (סי' ג'), פנינת המקדש (פרק ג').

ד. לתת אפר בראש חתנים.

א. מקור.

1. ב"ב (דף ס:): – "שנאמר: (תהלים פרק קל"ז) אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי וגו'. מאי על ראש שמחתי. אמר רב יצחק: זה אפר מקלה שבראש חתנים".
2. מחבר (סעי' ב', אה"ע סי' ס"ה סעי' ג') – "וכשהחתן נושא אשה, לוקח אפר מקלה ונותן בראשו במקום הנחת תפילין".

ב. מנהג לשבר כוס, ושער מנהגים וטעמים.

1. תוס' (ברכות ריש דף לא.) – "אייתי כסא דזוגיתא חירותא. מכאן נהגו לשבר זכוכית בנשואין".
2. רמ"א (סעי' ב', אה"ע סי' ס"ה סעי' ג') – "ויש מקומות שנהגו לשבר כוס בשעת חופה, או לשום מפה שחורה או שאר דברי אבילות בראש החתן".
3. שלחן גבוה (ס"ק ה') – "אלא לשבר את הכוס בשעת חופה".
4. מ"ב (ס"ק ט') – "לשבר כוס בשעת חופה. וזו היא ג"כ הטעם של שבירת כלי בשעת כתיבת התנאים. ויראה לשבור תחת החופה כוס שלם ואין בו משום בל תשחית כיון שעושין כן לרמז מוסר למען יתנו לב".
5. אור לציון (ח"ג פרק ל' סעי' ב') – לשונו מובא לקמן.
6. כה"ח (ס"ק כ"ב) – "ויש מקומות שנהגו לשבר כוס וכו' ונראה שזהו הטעם שמשברין הקדרה בכתיבת התנאים. מי"ט. א"ר או' ז' והטעם כתב המש"ז שם כדי להבהיל ושללא יהא השמחה במלואה ולזכור החרבן וראוי ליקח קדרה שבורה יעו"ש".
7. כתר שם טוב (ח"א עמ' תרט"ז, הע' שי"ט) – "למה החתן שובר כוס אחר גמר הברכות, והאשכנזים נוהגים כן גם בשדוכין לשבר קדרת חרס, אשר לא כן הספרדים. [טעם ...]".
8. דרכי טהרה (פרק כ"ז אות ח') – "וזה שנהגו האשכנזים לקחת ולשבור צלחת בזמן השידוכים זה חלק מהתקנה לזכור ביום השמחה".
9. מראי מקומות – ביע אומר (ח"ד אה"ע סי' ט' אות ב'), פסקי תשובות (אות ט'), בית מתתיהו (ח"ו סי' ד').
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת' אות ס"ה) – "מה שיש נוהגים לאסוף את שברי הכוס שחתן שובר (בזמן חתונתו) ולעשות מהם תמונה או יצירה אומנותית - האם ראוי לנהוג כך. למה. תשובה: סבורני שלא. זה צריך להיות הפסד מצער ולא ריוח".

- ג. חתן אומר "אם אשכחך" – ט"ז (ס"ק ד', "וראיתי בקצת קהלות שהשמש אומ' הפסוק הזה והחתן אומר אחריו מלה במלה ונכון הוא"), באה"ט (ס"ק ה').

- ד. השמחה מיד אחר שבירת הכוס – שד"ח (אסיפת דינים מערכת ז' אות י"ב), ביע אומר (ח"ד אה"ע סי' ט' אות ג', חזון עובדיה ארבע תעניות עמ' תל"ב ד"ה והן).

1. דרכי טהרה (פרק כ"ז אות ח') – "עכשיו תקנו כך לשבור אותו ברגלים וכולם צועקים 'מזל טוב'. על מה 'מזל טוב'. על חורבן בית המקדש. לשבור צריך בשברון לב. יש אנשים שלאחר שבירת הכוס צועקים 'מזל טוב' או משבחים את החתן באמירות שונות, ואינם מעלים על דעתם כי שבירת הכוס היא זכר לחורבן ובאה כדי למעט את השמחה. לכן אין לומר 'ישר כח' וכדו".
2. תשובות והנהגות (ח"ד סי' רפ"ו אות ג') – "ולא ניחא להו לחכמים במה שצועקים 'מזל טוב' כאלו זהו לאות מזל, בשעה שעיקרו להצטער על החורבן. ועי' שד"ח שמיישב המנהג שהמזל-טוב הוא על הקידושין, אלא שממתינים עד שישבר הכוס".
3. ילקוט יוסף (שובע שמחות א' פרק י"א סעי' ב', קיצור שו"ע אה"ע פרק י"א סעי' ב') – "מנהג שבירת הכוס בגמר השבע ברכות שתחת החופה, נועד לשם עגמת נפש על חרבן בית מקדשנו, ולהעלות את ירושלים על ראש שמחתינו. ולכן אין להכריז 'מזל טוב' מיד בעת שבירת הכוס, אבל ימתינו איזה רגעים אחר שבירת הכוס, ורק כאשר סיימו את מעמד החופה, אומרים לחתן ולכלה 'מזל טוב', באופן שלא ייראה שאמירת מזל טוב קשורה לשבירת הכוס".

ה. מנהג.

1. אין נוהגים בזמן הזה – שלחן גבוה (ס"ק ה'), "אפר מקלה שבראש חתנים ... ועכשיו לא נהגו לעשות שום גם אחד מאלו אלא לשבר את הכוס בשעת חופה".

(א) צ"ע על מה נוהגין היתר – ח"א (כלל קל"ז סעי' ב', "וצריך עיון שכל זה אין נוהגין כלל"), בה"ל (ד"ה וכן, "וצ"ע שכל זה אין נוהגין כלל"), פסקי תשובות (סוף אות ח').

(ב) אור לציון (ח"ג פרק ל' הע' ב') – "והנה בשלחן גבוה שם אות ה' כתב, דעכשיו לא נהגו לעשות לחתן שום דבר מהנזכר כאן, מלבד ששוכרים כוס בשעת החופה אחר ברכת קידושין ושבע ברכות. והביא סמך לדבר זה מדברי הגמ' בברכות דף ל"א ע"א, אייתי כסא דמוקרא בת ארבע מאה זוזי ותבר קמיהו ואעציבו. וכתבו התוס' שם, מכאן נהגו לשבור זכוכית בנישואין, ע"ש. משמע מדברי השלחן גבוה שהבין ששבירת הכוס באה במקום אפר מקלה, ועל ידי שבירת הכוס נפטר מתקנת חכמים לעשות זכר לחורבן בשעת החופה. והדבר תמוה. כיצד יפטור את תקנת חכמים המוזכרת בתלמוד ליתן אפר מקלה תחת החופה על ידי דבר שלא מוזכר בתלמוד שהוא תקנת חכמים זכר לחורבן. וגם הרמ"א בדרכי משה שם אות ב' כתב שבעירו נהגו בשניהם, אפר מקל על ראש החתן, וגם החתן שובר הכוס שמברכים עליו ברכת אירוסין, ע"ש. וראה גם בספר מועד לכל חי להגאון רבי חיים פלאג'י סימן י' אות צ"ו, והזהיר שם ליתן אפר בחתן, ע"ש. ועל כן למעשה אין להמנע מליתן אפר מקלה על ראש החתן. ויקחו נייר וישרפוהו מעט, ויתנו מהאפר על ראש החתן במקום הנחת תפילין. ודי ברגע אחד כדי לקיים תקנת חכמים, ואח"כ יכולים להסירו. ואם גם שוכרים כוס תחת החופה כמנהג מה טוב".

(ג) דרכי טהרה (פרק כ"ז אות ו', סוף אות ח') – "חז"ל תקנו שחתן ביום חופתו שמים אפר מקלה בראש החתנים: 'אמר ליה רב פפא לאביי: היכא מנח ליה. במקום תפילין, שנאמר 'ואשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר'. וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה'. ומבאר הרשב"ם: 'שהיו נוהגים לתת אפר שרוף שבכירה, כיון שבזה מזכירים את אפר פרה אדומה, שבטלה עבודת המקדש מאז החורבן. וכשהחתן נושא אשה לוקח אפר מקלה ונותן בראשו במקום הנחת התפילין. בא הרמ"א והוסיף לנו: 'יש מקומות שנהגו לשבר כוס בשעת חופה או לשים מפה שחורה או שאר דברי אבלות בראש החתן. וכותב השו"ע: 'וכל אלה הדברים לזכור את ירושלים שנאמר 'אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי'. שחתן צריך לשים לו אפר. אפר אין היום. פעם לכל אחד היה אפר. היום אין אפר. ואעפ"כ יש עוד מקפידים בזה ומכנינים במיוחד אפר (אשריהם של התימנים). בכמה עדות נהגו כן, והמדקדקים הולכים לעיר העתיקה לקחת אפר מהבית השרוף, אבל רוב העדות לא נהגו לעשות כן, אלא נוהגים לשבור כוס בשעת החופה ... ואם אפשר לעשות שניהם, היינו אפר מקלה וכן שבירת הכוס, תע"ב".

(ד) תזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תל"ב ד"ה ועינא) – "וראיתי בספר נדמ"ח בשם אור לציון ח"ג (עמוד רעז) שתמה על השלחן גבוה, שמשמע מדבריו ששבירת הכוס באה במקום נתינת אפר מקלה, ותימה שאיך יפטור דבר זה תקנת חכמים ... ובאמת דלק"מ, כי נראה דאשתמטייה לשון הכל בו והארחות חיים, שהביאו מרן הבית יוסף, שאינם נוהגים לתת אפר בראש חתנים, לפי שאין העם מוחזקים בהנחת תפילין, ונהגו לעשות זכר אחר במקומו וכו'. ולכן פשט המנהג לשבר הכוס אחר שבע ברכות. ע"כ. וזה מבואר כדברי השולחן גבוה והמעשה רוקח. ואפשר שכוונת הכל בו שאין מוחזקים להניח תפילין כשרים כראוי כדת וכדין. ועינינו הרואות שלא נהגו אצלינו בהנחת אפר, אלא בשבירת כוס של זכוכית. וכמ"ש גם הרב נהר מצרים אה"ע (דף קפד ע"א), ושאר אחרונים מגאוני ספרד. ע"ש".

(ה) ילקוט יוסף (שובע שמחות א' פרק ו' סעי' ו', קיצור שו"ע אה"ע פרק ו' סעי' ו') – "יש שנהגו להניח אפר בראש החתנים קודם החופה. אך הספרדים לא נהגו בזה".

ו. לכמה זמן.

1. אור לציון (ח"ג פרק ל' סעי' ב') – "מלבד שבירת הכוס תחת החופה זכר לחורבן, יש גם כן ליתן אפר על ראש החתן בשעת החופה במקום הנחת תפילין. ודי בשהיית האפר על הראש רגע אחד, ולאחר מכן אפשר להסירו".

2. הגרח"ק צ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שס"ו אות ל"ח) – "שאלה: כשנותנים האפר בראש החתן קודם החופה האם מסלקין את האפר מיד, או שמשאירים האפר עד אחר החופה. תשובה: עד אחר החופה".

ז. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ד').

ה' שלא לנגן - סעיף ג'.

דור המלקטים - איך נשיר (פרק ב').

א. מקור.

1. משנה (סוטה דף מח.) – "משבטלה סנהדרין, בטל השיר מבית המשתאות, שנאמר: בשיר לא ישתו יין וגו'".
2. גמרא (גיטין דף ז.) – "שלחו ליה למר עוקבא: זמרא מנא לן דאסיר, שרטט וכתב להו: אל תשמח ישראל אל גיל בעמים. ולישלח להו מהכא: בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותיו. אי מההוא, ה"א ה"מ זמרא דמנא, אבל דפומא שרי, קמ"ל".

ב. נשים.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) הגרח"ק צ"ל (אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' ע"ח טור א') – "שאלה: בהא דמבו' בשו"ע סי' תק"ס דאין לשמוע מוזיקה כל השנה, האם לאשה יש להקל. תשובה: אין חילוק בין איש לאשה".

2. מראי מקומות – דברי יציב (או"ח סי' רמ"ו), אור לציון (ח"ג פרק ל' סעי' ג', לשונו מובא לקמן), תשובות והנהגות (ח"א סי' של"ג).
- (א) צפנת פענח (הל' תעניות פרק ה' הל' י"ד) – "ואפשר דנשים מותרות דהוה כמו תכשיט כמבואר בירושלמי פ"א דפאה ע"ש ועיין בתענית דף י"ג ע"ב אין הבוגרת רשאי לנוול ושם משמע דגם רחיצה מותר וי"ל דזה הוה בגדר שאינו של תענוג ועיין נדה דף מ"ח ע"ב בנות כרכים ושבת ד' ס"ב ע"ב דלא גזרו רק על דבר שיש בו תענוג ושמחה וע"ש ד' פ"א ע"ב".
- (ב) איך נשיר (פרק ו' סעי' ז') – "לענין שמיעת מוזיקה לנשים, יש להקל בזה טפיל".
- (ג) פנינת המקדש (פרק ה' סעי' ס"ז) – "יש שכתב לדון דנשים מותרות לנגן בכלי שיר דלגביהן הניגון הוא כתכשיט, ואין מטרתן לשמחה שיש בניגון".

ו] שיטה א': אסור רק ברגילות או בבית משתה בפה.

א. פוסקים.

1. רמ"א (סעי' ג') – "ויש אומרים דוקא מי שרגיל בהם, כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר או בבית המשתה".
(א) אמנם עי' איך נשיר (פרק ב' סעי' ה', הע' כ"א).
2. ציץ אליעזר (חט"ו סי' ל"ג) – "אין לפקפק ולהרהר כלל על מה שבנ"י יוצאים בזה ביד רמ"א".
3. הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת סוטה סוף דף מז.). – "ולענין הלכה נראה דודאי יש מקום להחמיר בכלי שיר גם שלא בשעת משתה, דהרי דעת הרמב"ם היא כן, ומ"מ לדינא נקטינן כרמ"א דלא גזרו אלא בכלי שיר בשעת משתה".
הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת גיטין דף ז.), אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ו') – "ומנהג העולם להקל, אך ליר"ש נכון לחשוש לדעת הב"ח".
הגריש"א זצ"ל (מבית אהרן וישראל גליון ס"ד ריש עמ' קט"ז, עמ' קי"ח ד"ה ודעת) – "דבטייפרקודער יש לנו היום יותר שכלולים ויכול להיות שזה הוי חמור טפי מכלי שיר, אך דעתו נוטה להקל משום שכתב הרמ"א, דדוקא מי שרגיל בהם כגון המלכים דהיו קמים ושוכבים בכלי שיר אבל מי שאין רגיל מותר, וכן יש לנו שיטת הגאונים דמתירים במקום דחוי שבח להקב"ה אבל בהוללות אסור ... דאפשר לסמוך על הרמ"א בזה [אך דעתו שבעל נפש יש לו להתמיר]".
הגריש"א זצ"ל (קונ' וספרתם לכם עמ' ז') – "וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א [זצ"ל] להקל עפ"י הרמ"א".

ב. בתוך סעודה.

1. אם רגיל, אסור.
(א) אז נדברו (ח"ח סי' נ"ח אות ה') - לשונו מובא לקמן.
(ב) שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ט ד"ה והנה להלכה) - לשונו מובא לקמן.
2. ביין, אסור.
(א) מ"ב (ס"ק י"ב, שעה"צ ס"ק כ"ג) – "יש למחות באותן שיושבין לאכול סעודתן ובהוץ עומדים ומנגנים ובכל יום עושין כן דזהו ודאי איסור גמור. [רוצה לומר, על היין. אמנם לפי מה שכתב במסכת גטין בהגהות רמ"א שבמרדכי בשם מ"י דדוקא במשתה בלא אכילה הוא דאסור שכן דרך עכו"מ, אבל במשתה של אכילה מותר, אפשר דאין למחות בהם אף על גב דרגילי בזה]".

ג. להתעורר במוזיקה.

1. מחמיר.
(א) הגרש"א זצ"ל (מבקשי תורה סי' קס"ו אות ב', הליכות שלמה תפילה פרק י"ג סעי' י"ח) – "אין להשתמש בשעון המעורר ע"י נגינה - וכל שכן בקלטות - כדי להקיץ מן השינה".
(ב) עי' הגר"ח זצ"ל (נזר החיים עמ' קמ"ג אות א') – "טוב ליזהר".
(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ב אות ר"פ) – "נראה שאסור".
(ד) שערי תורת הבית (עמ' רע"ג אות ה') – "הליכות שלמה".
2. מיקל אם מיד כשמתעורר הוא מפסיק את השירה.
(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ז') – "ובזמנינו שהמציאו שעון מעורר המזמר מנגינות, אם משתמש בזה שימוש רגיל של שעון מעורר, דהיינו שמיד כשמתעורר הוא מפסיק את השירה, ואינו מוסיף לעצמו תענוג סתם, מותר בכהאי גוונא, אך להמשיך ולהתענג בשמיעת הנגינה אסור".
(ב) באר שרים (ח"ג סי' ס"ב) – "שממעורר ע"י כלי זמרה ומיד סוגרו לאחר שממעורר אין להרהר אחריו, מלבד באם משאיר הכלי זמר פתוח גם לאחר שהמעורר כדי לשמוע בודאי יש לאסור בכה"ג".
3. מראי מקומות – שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ט ד"ה והנה להלכה, לשונו מובא לקמן).
- (א) הגר"ח זצ"ל (שלהי דקייטא סי' צ' אות ח') – "עייני רמ"א או"ח תק"ס באופני איסור שמיעת כלי שיר. והסתפקתי האם במחנות קייץ וכדו' שמעוררים בבוקר את החניכים ע"י מנגינות הנשמעות במערכת כריזה, ועושים כן משום שרעש המנגינות מעורר טובא ולא משום המנגינות והשירה, וא"כ אפשר ואין בזה איסור שמיעת כלי שיר כדרך בני מלכים. וכל הגר"ח שאכן ואולי אפשר כדברינו".

(ב) חשוני חמד (גיטין דף ז.) – "האם מותר להקיץ את התלמידים ע"י מנגינות. שאלה. ישיבה שיש בה מערכת כריזה. והנהלת הישיבה רוצה לנצל את המערכת כדי להעיר בו את התלמידים לתפילת שחרית. האם מותר להכניס קלטת עם שירים לתוך המערכת כדי להעירם, או לא. תשובה. הנה דוד המלך ע"ה היה מעיר את עצמו בכינור, כמבואר במסכת ברכות (דף ג ע"ב) 'כנור היה תלוי מעל מטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה באה רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו מיד היה עומד ועוסק בתורה', כמו

שכתוב 'עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר'. הרי שלהקיץ בכינור כדי לקום לעבודת ה' בשמחה, הוא דבר טוב ורצוי, אלא שכיום לאחר החורבן שאני. דאמרינן בגיטין דף ז ע"א זמרא מנא לך דאסור, דכתיב 'אל תשמח ישראל אל גיל בעמים'. וכתבו התוס' (ד"ה זמרא) דבפרק בתרא דסוטה תנן משבטלה סנהדרין בטל שיר בבית המשתאות שנאמר 'בשיר לא ישתו יין', וראוי להחמיר בכיוצא, דהוא בירושלמי דהוה קאים ודמיך בזמרא, ושלחו ליה אל תשמח ישראל אל גיל בעמים. והנה כתב הטור (סימן תקס) שיש בזה ג' דעות בראשונים, א. דעת רש"י שאסור כל מיני שיר בין בכלי בין בפה ודוקא בבית המשתה, ב. שיטת התוס' דאפי' בלא משתה נמי ודוקא למי שרגיל בכך. ג. דעת הרמב"ם דבכלי אסור לשמוע בכל ענין, ובפה דוקא על היין, אבל בתשובה כתב הרמב"ם דאפילו בפה אסור אף בלא משתה. ובשו"ע (סימן תקס ס"ג) כתב וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם. וכתב הרמ"א ויש אומרים דוקא מי שרגיל בהם, כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר או בבית המשתה. הרי שהרמ"א התיר למי שאינו רגיל בהם. אולם כתב המשנ"ב (ס"ק יג) שהב"ח פסק דאפילו בלא יין ג"כ אסור, דאמרינן בגמרא דוקא זמרא של מושכי הספינות או מושכי הבקרים שרי שאינו אלא לזרזם במלאכתם, אבל דגרדאי אסור שהוא לשחוק בעלמא. נמצא פסקן של דברים שאין נפקא מינה בין לקום בשיר, לבין שירה בשאר הזמנים, אלא שהתם הריש גלותא היה רגיל בזה אסור, ואם אינו עושה אלא לזרז מותר, והוסיף בשער הציון (ס"ק כה) שמותר לאשה לזמר כדי לישן התינוק מדברי השו"ע משמע דאינו אסור בפה אלא על היין, הלכך אין לדקדק כל כך. ולכן נראה שכיון שאינו עושה זאת לתענוג, ואין התלמידים מתענגים בניגונים אלו, והניגון הוא אך ורק למטרת יקיצה והוא לדקות מספר בלבד, אולי מותר. וביחוד שכך נהגו אבותינו מדורי דורות להקיץ את העם לסליחות בניגונות עריבות. אמנם אין ראיה מוכחת כי היה בפה. אך בהליכות שלמה מובא בשם הגרש"ז זצ"ל (פי"ג הי"ח) דאין להשתמש בשעון מעורר ע"י נגינה, וכל שכן בקלטות כדי להקיץ מן השינה. לכן אין בכוחנו להתיר, אמנם יש לחלק שדברי רבנו הגרש"ז אמורים רק באופן שהתלמיד מכין לעצמו מנגינה עם קלטת, ויוכל להאריך את זמן הניגון כחפצו וכרצונו, אבל כאשר היקיצה היא ע"י ראש הישיבה שליט"א, אולי מותר. ולכן נראה שהטוב ביותר שראש הישיבה יקליט עצמו או אחר, ויעורר את הבחורים לקום מוקדם, כדרך שהיו נוהגים אבותינו מדורי דורות לעשות, ובמקום לקום לסליחות יאמר לעבודת הבורא, ובוזא אין איסור לכו"ע. ושאלתי שאלה זו את מוריני בעל שבט הלוי שליט"א [זצ"ל] והשיב לי: שנוסף על החששות של הירושלמי והלכה הנזכרת יש לחשוש, שישמיעו ניגונים של מקימי בקר שאינם לרוח הישיבה, ויש בזה נקודת פגם ברורה, אבל להקים אותם בניגון הנוטה לנגינת חזן תפילה ירא אלקים, כמו שהשמש מעיר בסליחות, וכעין 'לומדי תורת ה' קומו לעבודת ה' של תורה ותפילה', או 'קומו רוני בבוקר שפכי כמים לבך נוכח פני ה'', זה יעשה רושם בלבם, אם יבא מפה תלמיד חכם ועובד ה'".

ד. הגדר של רגיל.

1. אג"מ (מסורת משה ח"ב או"ח אות רס"ח) – "ושאלתי רבינו איך יש להחשיב מי שמנגן כלי שיר לא בזמן מוגבל, לעת מיוחדת, רק שבשעה שרוצה לקבל הנאה, מנגן. האם נחשב זה כנגינה שרגילה בו, ואסור לכו"ע, או לא. ולמעשה נגינה כזה מאוד שכיח. והשיב רבינו שכן יש להחשיבו כנגינה רגילה".
2. דברי יציב (או"ח סי' רמ"ו אות ג') – "וכיון שרגיל בכל יום אסור".
3. אבו ישראל (מבית אהרן וישראל גליון ס"ד עמ' קט"ז ד"ה ודעת, עמ' קי"ח ד"ה ודעת, הליכות אבן ישראל מועדים ח"א עמ' שפ"ח אות ג') – "דאסור לשמוע בטייפרקורדער רק לעיתים קרובות (דהיינו בר"ח) וכן ביאר בדברי הרמ"א שכתב דדוקא מי שרגיל בהם שאסור ורק לעיתים קרובות דהיינו כגון מר"ח לר"ח, וראיה לזה מדברי המהרש"ל הנ"ל שכתב ביש"ש דלא שרי אלא דרך עראי וכו' ... וגם מחת"ס הנ"ל דכתב דרק בבהכנ"ס אסור לנגן בעוגב אבל בביתו של אדם שרי לנגן בעוגב, נתכוין לומד בעיתים קרובות אבל קבוע אפשר דהחת"ס אוסר".
4. אז נדברו (ח"ח סי' נ"ח אות ה') – "ומה ששואל דהשומע אותם בכל סעודה אם זה בכלל מה שכתוב ברמ"א שם דאינו אסור אלא ברגיל בהם, נכונים הדברים דמסתבר דהוי כרגיל בהם. אבל לענין למחות באחרים יש לצרף מש"כ השה"צ ס"ק כ"ג דדוקא על היין מיהא משמע שם דהכל לפי המנהג".
5. שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ט ד"ה והנה להלכה) – "ודבר פשוט דהא דידן שנתרבו כ"כ הכלי שיר הלב יודע שזה נקרא רגיל בהם כידוע ממנהג המחזיקים כלים אלה, ומכ"ש הפותחים הרדיו בבוקר בעת קימה בתכנית זמר הבוקר וכיו"ב בערב ובעת סעודה דאיסור גמור הוא ע"פ הלכה".
6. שבט הלוי (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות י"ט) – "הגדרת דברי הרמ"א או"ח תק"ס שאין לשמוע ברגילות כלי שיר, נראה ד'רגילות' היינו אחת לשלשה ימים".
7. הגר"ח זצ"ל (שלהי דקייטא סי' צ' אות י') – "בהגדרת דברי הרמ"א (או"ח תק"ס) שאין לשמוע ברגילות כלי שיר כתב הגר"ח: כל קביעות תמיד נקרא רגיל".
7. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ב' סעי' ט"ו), איך נשיר (פרק ב' סעי' ז').

ה. מראי מקומות.

1. הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת סוטה סוף דף מח.) – "ומשתה אין הכוונה דוקא משתה היין, אלא כל יחדיו הוה כמשתה ואסור בו כלי שיר".

ז. שיטה ב': כלי אסור, ובפה אסור רק ביין.

א. פוסקים.

1. רמב"ם (תענית פרק ה' הל' י"ד) – "וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר אסור לשמוח בהן ואסור לשמען מפני החורבן, ואפילו שירה בפה על היין אסורה שנאמר בשיר לא ישתו יין".

2. מחבר (סעי' ג') – "גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם ... ואסור לשומעם מפני החורבן; ואפילו שיר בפה על היין, אסורה שנאמר: בשיר לא ישתו יין".
3. עי' אג"מ (או"ח ח"א סי' קס"ו, ח"ב סי' ל', עי' ח"ג סי' פ"ז) – "היוצא מזה דבפומא אין לאסור שלא בבית משתה ולמי שאינו רגיל משום דכמעט כל הראשונים מתירין רק הרמב"ם בתשובתו נגד עצמו בהלכותיו ... אבל ודאי מהראוי לבעל נפש להחמיר כהרמב"ם בתשובתו והב"ח פסק כותיה אף שראייתו אינה כלום מ"מ ראוי להחמיר. ובזמרא דמנא אסור בכל מקום שכן סובר הרמב"ם והמחבר".
4. עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג הע' ע"א) – "שלבני תורה המדקדקים במצוות ראוי לחוש בזה אפילו קלטות-שירים, שלא להפעילם, אם לא בשמחה של מצוה".
5. עי' אור לציון (ח"ג פרק כ"ה סעי' ב', פרק ל' סעי' ג', הע' ג') – "המנהג להקל ולשמע נגינות מכלי שיר במשך השנה. אולם לכתחילה יש להמנע מלשמע נגינות מכלי שיר, ואף עירי קודש, ואף מרשם קול (טייפ), במשך כל השנה ... וכל זה בנגינות מכלי שיר, אבל שירה בפה מותרת ... [נראה שאף בפורים ואף בחול המועד אין לשמוע בימים אלו נגינות מכלי שיר והיה מן הראוי שלא לשמוע אף בימים אלו אלא למי שסובל מעצבות]".
6. פסקי בושם (פרק י"ז סעי' נ"ה, הע' נ"ה) – "שעל פי הלכה אין להתיר לנגן בתזמורת בסיומים ובאסיפות שמחה וכדו', ולא התירו אלא בסעודת נישואין, אלא שבירושלם החמירו שלא לשמוע לעולם ואפילו בסעודת נישואין".
7. שבט הלוי (שואלין ודורשין ח"ד סי' מ"ה).

ב. אם שיר בפה על כלי (קלטת), הוי דין כמו כלי או פה.

1. מחמיר, כמו כלי.
- א) פאת שדך (ח"א סוף סי' צ"ט) – "ודבר פשוט הוא לענ"ד שגם הכלי הנקרא טייפ-רעקארד אפילו אם אינו משמיע אלא שיר בע"פ של בני אדם הנקלט בתוכו, מ"מ אף הוא בכלל גזירת חכמים ואסור, שהרי יש בו משום גיל כעמים".
- ב) דברי יציב (או"ח סי' רמ"ו) – "ונסתפקתי בהך גראמאפון אם דינו כשיר בפה שהוא משמיע רק דברי החזנים שזמרו בו בע"פ, או כיון שהוא ע"י כלי דינו ככנור ושאר מיני כלי זמר שהוא בכלל גזירה של בשיר, שלהגמרא גיטין ז' ע"א קאי אזמרא דמנא עיין שם ... שאולי הוא כלי זמר אשר להרמב"ם והמחבר אסור תמיד, ואפי' שזה בפה הרי להתשובה שברמב"ם וב"ח ושל"ה, והמג"א נמי נראה שחשש לה, והחיי אדם פסק כן, ג"כ אסור. ובפרט שאם הוא בבית הרי רגיל בו טובא, ולפמ"ש להפמ"ג אסור אליבא דכו"ע. ומכ"ש בזה הזמן דהחורבן ניכר רח"ל מה שלא היה מזמן חורבן בית מקדשינו, ולהוציא מלבן של צדוקים יש להחמיר ביתר שאת בכל ענינים ודו"ק".
- ג) אז נדברו (ח"ח סי' נ"ח אות ג') – "אין הכרח דהקלטות של שירה בפה דדינו כפה ולא ככלי די"ל דכיון שאין גזה"כ של כלי דוקא אלא העיקר משום שמחה יתירה דאסור מפני חורבן בית אלקינו (ולא משום ביטול כלי שיר שהרי נקטינן דעיקר שירה בפה) א"כ אין הבדל בכלי אם הכלי עצמה משמיע קול או שנקלט בכלי מהפה. ועיין מה שכתבתי בבית ברוך כלל י' ס"ק ל"ב אודות מקלט רדיו מסתימת הדברים נראה דהוי כשירה בפה, אבל העיקר נ"ל דהוי ככלי. וברדיו יש גם שירה בכלי ממש".
- ד) פסקי בושם (פרק י"ז סעי' נ"א, הע' נ"ו) – "כן היה רבינו רגיל להורות, ובביתו לא הרשה לקנות טייפ, והיה אומר שגם זה נכלל באיסור שמיעת קול שירה, כי לא הותר אלא שירה בפה, אך לא קול שירה הבוקעת מכלי, ואמר שזה מדוייק ומבואר בלשון המחבר שכתב שגזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם, דלכאורה צ"ע דמאחר שכבר כתב איסור בכלי שיר וכל מיני זמר, מה כוונתו במה שהוסיף וכל משמיעי קול שיר, אלא ודאי שכוונתו הדברים אף לטייפ וכיוצא בו, שבעצמותו אינו כלי שיר ולא כלי זמר, דאפילו הכי הוא בכלל האיסור כי חכמים אסרו כל קול שיר הנוצר על ידי כלי ולא התירו אלא בפה. וכשנשאל רבינו, דהלוא בזמן רבינו המחבר לא היה טייפ ומה שייך לומר שהמחבר נתכוין לזה, היה משיב על פי מה שכבר העיד לנו בספר התומים בקיצור תקפו כהן (סוף סימן קכ"ג קכ"ד) על המחבר והרמ"א, וז"ל, ולדעתי אין ספק כי הכל בכתב מיד ד' השכיל על ידם, כי קושיות רבות שהקשו עליהם אחרונים ותירצו בדרך חריף ועמוק, וכמו כן כללו במתק וקוצר לשונם דינים הרבה ולאין ספק שלא כווננו להכל, כי איך היה אפשר לרב המלאכה מלאכת שמים שהיה עליהם ומי הוא הגבר שיעשה חיבור על כל התורה לקוח מכל דברי הראשונים ואחרונים ולא יכבד עליהם המלאכה מלאכת שמים, רק רוח ד' ניססה בקרבם להיות מכוון להלכה בלי כוונת הכותב וחפץ ד' בידם הצליח, עכ"ל. והיינו שדברי השו"ע נכתבו ברוח ד' אשר ניססה בקרבו, ולפעמים יכתוב תיבה שאין לה משמעות, והאמת הוא שזה בא להורות הלכה בשאלה שתתעורר לאחר כמה דורות, - מפי בנו הגאון רבי משה שליט"א. והעיד נכדו הרב שמעון דב בר"א ברנדסדורפר שליט"א, שבילדותו הדליק פעם טייפ שהשמיע קול תזמורת, ורבינו אמר לו לכבות את הטייפ".
- ה) שבט הלוי (ח"ב סי' נ"ז, ח"ו סי' ס"ט, ח"ח סי' קכ"ז אות ב') – "כבר בארתי בשבט הלוי ח"ב סי' נ"ז דטיעפ הוא כלי שיר גמור, וא"כ לא מבעיא בבין המצרים דאסור עפ"י המבואר או"ח סי' תקנ"א, אלא אפילו כל השנה הוה בכלל כלי שיר כאשר הוכחתי מדברי הרמב"ם שם, ע"פ המבואר או"ח סי' תק"ס, ולדעתי אפילו אם הטיעפ נעשה משירה בפה נהפך לכלי שיר".
- ו) חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק ה' אות ג'-ד', עמ' שע"ב) – "לשמע תקליטים מוקלטים בטייפ, דינם כשמיעת כלי זמר. שירים בטייפ, הוי כשירה בכלי וכו"ל, אפילו אם מוקלט שם שירה בפה".
- ז) שערי תורת הבית (עמ' רע"ג אות ד') – "שבה"ל".
2. מיקל.
- א) אג"מ (או"ח ח"א סוף סי' קס"ו) – "ועי' הרדיא אם נשמע זמרא דפומא מותר ואם בכלי זמר אסור".
- ב) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ב קונ"א ס"ק ב').
3. מיקל כל השנה משא"כ ג' שבועות או ספירה.

- א) ציץ אליעזר (חט"ו סי' ל"ג אות ב') – "אם השירה והזימרה ששומעים מהם המה שירה וזימרה דפומא, זאת אומרת, מה שאנשים השמיעו את תוכם משירת וזימרת פיהם, אזי דינם כשירה וזימרה דפומא דמותר, ואם השירה והזימרה היא מכלי - שירה שניגנו והקליטו אל תוכם אזי דינם אז כזמר - בכלי ... ולדעתי מכיון שבבין המצרים אסור גם בריקודין ומחולות (עיין משנ"ב סי' תקנ"א ס"ק ט"ז). א"כ אסור אפי' אם השירה והזימרה היא ממה שהקליטו משירה וזימרה דפה, וה"ה גם בימי ספה"ע, וכך נוהגין".
4. דעת הגריש"א זצ"ל.
- א) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת סוטה סוף דף מה.) – "וע"י הרדיא אם נשמע זמרא בפומא מותר ואם בכלי זמר אסור".
- ב) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת גיטין דף ז., אשרי האישי או"ח ח"ג פרק ע"א סוף אות ו') – "ולענין מכשיר הנקרא 'טייפ' נראה דאפילו כששומעין בו שירה של 'פה' נדון כמו 'כלי' ואסור במשתה".
- ג) הגריש"א זצ"ל (מבית אהרן וישראל גליון ס"ד עמ' קי"ז ד"ה ובספר) – "שאינו נכון דמ"ש מפיו ממש שמזמר".
5. מראי מקומות – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה בין המצרים פרק י"ד דבר הלכה ה'), קובץ זרע יעקב (עמ' קנ"ב אות כ"ז), מקדש ישראל (בין המצרים, סי' נ"ב).

ג. ששמע רדיו למסחר ובתוך נכנס שירים.

1. מראי מקומות – שערים מצוינים בהלכה (סי' קכ"ו ס"ק ד').
- א) שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ט) – "וראיתי בספר שערים מצוינים בהלכה המסונף לס' קצשו"ע סי' קכ"ו - ד' שכ' דהראדיו ששומעין חדשות ודברי מסחר, ובין דבר לדבר משמיע גם שירים על כלי שיר וא"א לצמצם י"ל דאזלינן בתר רוב תשמישו, והעיקר והרוב נעשה למסחר וכו' ודומה למש"כ השו"ע או"ח סי' תנ"א ס"ו דאזלינן בתר רוב תשמישו וכו' ע"כ. ודברים תמוהים כ' דאין הכלי קובע אלא השמיעה קובעת דאסור לשמוע כמש"כ הרמב"ם ומה לי אם הכלי אין רובו לכך, ומה דאי אפשר למצמם זה יתכן דאז אינו מכוון לאיסור הנ"ל, ומה דהביא מאו"ח סי' תנ"א מהכשר כלים דאזלינן בתר רוב תשמישו, על ראי' זו לא צריך להשיב כלל".
- ד. מראי מקומות.
1. הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת סוטה סוף דף מה.) – "ונראה פשוט דכלי שיר לא בעי דוקא שרואה ושומע את הכלי שיר עצמו, דה"נ בטייפקדאר המשמיע שירה מקסטה הוה דינם שוה".

ה) שיטה ג': אסור בין בכלי או פה, ובין ביין או לא.

א. פוסקים.

1. שו"ת הרמב"ם (הו"ד בפוסקים, עי' סי' רכ"ד, שמעתי שהוא בהוצאת פריימן סי' ש"ע).
2. מהר"ל (בצה ישראל פרק כ"ג ד"ה ובפרק) – "אמר רב הונא דנגדי ודבקרי שרי, פירש רש"י ז"ל (שם) ספינות שמושכין בחבל, שאינם אלא לכוון אותם למלאכה. ודבקרי - שמזמרין בשעת שחורשין, ואינו אלא לכוון השוורים לתלמיהם, שהולכים לקול השיר, שערב להם. ודגרדי אסור - שאינו אלא לשחוק, עד כאן. הרי מוכח דבין על היין ובין שלא על היין - אסור".
- א) י"ל הראיה מזמרא דגרדאי, שרגיל בכך – דברי יציב (או"ח סי' רמ"ו אות ג'), "הראיה שהביאו הב"ח והשל"ה ק"ו והמג"א הנ"ל, לאסור שלא על היין מהדא דסוף סוטה שם דר"ה אמר זימרא דנגדי ודבקרי שרי דגרדאי אסור עיי"ש, דשאני הכא דהוה בכל יום ורגילי טובא בכל עת בכה"ג לכו"ע אסור, והמתירין שלא על היין רק באקראי שלא בשכבן ובקומן ודו"ק", אג"מ (או"ח ח"א סי' קס"ו), "ולא קשה מזמרא דגרדאי שאסור שהקשה מזה הב"ח, דהוא משום דכיון שלעולם מזמרין בעת מלאכתן לשחוק הוא כרגיל בכך בשעת שכיבה וקימה שאסור דמ"ש באיזה זמן הוא הרגילות".
3. ב"ח (ס"ק ז') – "ולענין הלכה יראה עיקר כדברי הרמב"ם בתשובת שאלה דכל שאינה של שירות ותשבחות אסור אפילו בלא משתה ואפילו בפה".
4. של"ה (תענית אות י"ד).
5. מג"א (ס"ק ט') – "וכ' הטור שבתשו' ביאר הרמב"ם שאפי' בלא יין אסור וצ"ע למה סתם פה בש"ע וב"ח פסק דאפי' בפה ואפי' מי שאינו רגיל אסור וכ"מ בגמרא דאמרינן זמרי דנגדי (פי' מושכי הספינות) ודבקרי (פי' מושכי הבקרים) שרי שאינו אלא לזרזם במלאכת דגרדאי אסור שהוא שחוק בעלמא עכ"ל וא"כ הנשים המשוררים בשעת מלאכתן שלא כדין הם עושין".
6. א"ר (ס"ק י') – "הב"ח [ס"ז] והשל"ה [שם ד"ה ועוד יש] הסכימו לסברא ראשונה דכל שאין שירות ותשבחות או לשמוח חתן וכלה אף בפה אסור אפילו בשבתות וימים טובים".
7. עי' מור וקציעה (ד"ה ע"ב, ע"ש בדפוס מכון ירושלים הע' א').
8. באה"ט (ס"ק ו').
9. ח"א (כלל קל"ו סעי' ג') – "וכן גזרו שלא לשמוע שום כלי שיר, ואפילו שיר בפה".
10. מהר"ם שיק (יו"ד סי' שס"ח ד"ה ועדיין).
11. קיצור שו"ע (סי' קכ"ו סעי' ג') – "וכן גזרו שלא לשמוע שום כלי שיר ואפילו שיר בפה".
12. עי' מאמר מרדכי (ס"ק ב').
13. מ"ב (ס"ק י"ג) – "וב"ח פסק דאפילו בלא יין ג"כ אסור דאמרינן בגמרא דוקא זמרא של מושכי הספינות או מושכי הבקרים שרי שאינו אלא לזרזם במלאכתם אבל דגרדאי אסור שהוא לשחוק בעלמא וע"כ נשים המזמרות בפה בעת מלאכתן יש למחות להן ואם אינן שומעות מוטב שיהיו שוגגין".
14. כה"ח (ס"ק כ"ו).
15. אז נדברו (ח"ח סי' נ"ח אות א', ח"א סי' מ"ח על סימן של"ד, רבבות אפרים ח"ד סי' קע"ז על סימן של"ד).

ב. צורך רפואה ועצבות.

1. יש להקל.

- (א) מהרש"ג (ח"ב סי' קכ"ה) – "מי שהוא עלול בטבעו לבוא לידי עצבות ח"ו בוודאי אין עליו חטא אם שומע קול פאנאגראף להפיג צערו ... שזה הוא נשתנה לפי האדם והמקום והזמן וא"א ב' לומר שום כלל דאין אדם יודע מטמונותיו של חברו".
- (ב) על חלקת יעקב (או"ח סי' ס"ד, ח"א סי' ס"ב).
- (ג) הגרשז"א זצ"ל (עליהו לא יבול ח"א עמ' קצ"ח) – "שאשתי הנמצאת לבד בבית ואיננה שומעת מוזיקה להנאתה, אלא רוצה יותר שישמע קול נוסף בבית כי זה מיקל עליה - פשוט שבמקרה כזה מותר לה לשמוע מוזיקה, ולא צריך להחמיר בזה".
- (ד) להורות נתן (ח"ד סי' מ"ו סוף אות ו').
- (ה) דברי יציב (או"ח סי' רמ"ו אות ד') – "אך אם הוא לרפואה, בטח דלא חמיר מרחיצה בט"ב שלא החמירו בו ... הגם שיש לחלק דהכא הרפואה התענוג, אבל מ"מ יש לומר דאפילו בכמה שבתי שבת הקילו בחלה כל גופו".
- (ו) שערים מצויינים בהלכה (סי' קכ"ו קונ"א ס"ק ד').
- (ז) על אז נדברו (ח"ח סי' נ"ח אות ב') – "ומה ששואל אם מותר לשיר שלא יפול בעצבות, הנה לחזור על פסוקי בטהון זה בודאי שבכוחם לגרש העצבות. ומה שנוגע לדינא מסתבר דמותר דהלא העצבות היא אם כל חטאת. אבל זה יכול לגרום לשבור תקנת חז"ל וצריכים לדעת טוב המציאות לכן יש להתיישב עם מורה הוראה מקומית".
- (ח) אור לציון (ח"ג פרק ל' סעי' ג') – "מלבד מי שחולה או מי שסובל מעצבות או מחוסר מנוחת הנפש. וכן יש להקל לילדים. וכן לבנות גדולות שקשה להן בלא לשמוע נגינות".
- (ט) משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ו) – "הנה פשוט דחז"ל לא גזרו רק זמרה לשם תענוג ושחוק המביאה לידי קלות ראש אבל לשם רפואה לא גזרו חז"ל".
- (י) שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ט ד"ה ולמעשה) – "למי ששומע לפקח עצבונו שי"ל שבגדר מצוה הוא, כאשר כבר כ' הגאון מהרש"ג ח"ב סי' קנ"ה".
- שבט הלוי (ח"ח סוף סי' קכ"ז) – "אלא שכהיום מקילים אפילו מדקדקים בזה, ויש ללמד עליהם זכות, ופעמים הרבה עושים לפקח עצבותי ושרי, ובפרט בנשים שכיח זה".
- (יא) חוט שני (אבילות על המקדש ס"ק ה' אות א', עמ' שע"ב) – "אמנם הסובלים מעצבון רוח, יש להם להקל כדעה המובאת ברמ"א, וכל כיוצא בזה, והכל לפי הענין".
- (יב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ט"ו סעי' ט').
- (יג) פסקי תשובות (אות י"א, הע' נ"ח) – "וכבר כתבו גדולי הפוסקים ללמד זכות על זה עקב חולשת הדורות והעצבים הרופפים, ושמיעת הניגונים מחזק הנפש, ובפרט לאנשים שטבעם נוטה לעצבות ומרה שחורה שהרי היא להם בגדר רפואה ממש, ואיסור חז"ל הוא כשהכוונה לשם תענוג גרידא ולא לשם רפואה".
- (יד) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

What does rebbe hold with regards to listening to music, playing music, kumtzis, concerts...(with regards to the zecher Ichurban not 3 weeks)?

R' Y. Berkovits wrote: Besides for live music during a meal with wine that isn't a seudas mitzvah, we are mekil when it's either to help with ruchniyos or to prevent us from being depressed (which is usually the case).

(טו) הטעמים להקל.

1) י"א דנכלל בגדרי מצוה.

2) י"א משום רפואה לא גזרו.

2. מחמיר.

- (א) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תכ"ב) – "שאלה: בשו"ע ס' תק"ס ס"ג אין לנגן בכלי שיר ומיני זמר ומשמיעי קול שיר לשמח בהם זכר לחורבן, מי ששומע לשפר מצב הרוח אם יש מקום לקולא זו. תשובה: לא מצינו היתר כזה".
3. מראי מקומות.

- (א) שערי תורת הבית (עמ' רע"ג אות ה') – "אכן אף שמעיקר הדין הי' ראוי להחמיר בזה, מ"מ מרוב אורך הגלות והצרות שבו, אנשים מקבלים דכאון ועצבות, וקשה להחמיר עליהם כ"כ. ואף שבודאי ראוי והגון לא לשמוע כלי שיר שלא בסעודת מצוה, מ"מ העולם מקילים, וסומכים על דברי הרמ"א המתיר באופן ארעי".
- (ב) איך נשיר (פרק ו' סעי' ה', סעי' ו') – "מותר לשמוע כלי שיר לצורך רפואה והסרת מרה שחורה וכדו'. וכן יש שהתירו לשמוע מוזיקה כדי למנוע עצבות, אך י"א דאין להקל לצורך כך לגמרי, אך יכול להקל כשי"ר רש"י ותוס' דלא נאסר שלא בבית המשתה אלא היכא דרגיל בכך ומתענג ביותר. ומכ"מ יש לפקפק טובא בהיתר זה, וראה בהרחבה בהערה. ואף הסומכים על כך, יש להם לשמוע הניגונים במדה ובמשורה כפי הנצרך להם, וה' יראה ללבב".
- (ג) ובס' יראי השם יכבד עמ' קצ"ב.

ג. דברי תשבחות על יין.

1. מיקל – גאונים, ראשונים, רי"ף, רמב"ם (תענית פרק ה' הל' י"ד, "וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תושבחות או שיר של הודאות לאל וכיוצא בהן על היין"), רא"ש, שו"ת (סעי' ג'), "מותר לומר שירות ותשבחות על היין בבית המשתה", מחבר (סעי' ג'), "וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדי הקדוש ברוך הוא, על היין"), מהר"ל (נצח ישראל פרק כ"ג

ד"ה אף, "שהגאונים פסקו דלתת שיר ושבה להקב"ה מותר, מפני שאין שיר של בשר ודם שיר שלם, ולכך הוא מותר", שאר פוסקים (ל"מ בח"א), אז נדברו (ח"ה סי' נ"ח אות ב', "אם שירי געגועים לה' מותר כגון אליך וכו'. הדבר פשוט שזה בכלל דברי שירות ותשבחות המבואר בש"ע או"ח סימן תק"ס דמותר ואין זה צריך לפנים"), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ח אות י"א, פרק ע"ג אות ו'), יחזה דעת (ח"א סי' מ"ה בהג"ה).

(א) ה"ה בכלי – הגריש"א זצ"ל (מבית אהרן וישראל גליון ס"ד ריש עמ' קט"ז, לשונו מובא לעיל).
 (ב) רק בפה – אבן ישראל (מבית אהרן וישראל גליון ס"ד עמ' קט"ז ד"ה ודעת, "וכן מה שכתבו הגאונים דאם יש שבה להקב"ה מותר לא דברו על כלי שיר אלא בפה, ולא נתכוננו כלל להגמ' בגיטין או בסוטה אלא על הגמ' סנהדרין דף ק"א ע"א ששם אומרת הגמ' דאסור לשיר פסוקים משום עשאוני בניך ככינור, ועל זה נתכוננו לומר דאם יש שבה להקב"ה דמותר לזמר פסוקים. ולכן אין ראייה להתיר כלי שיר מהגאונים במקום דיש שבח"), יחזה דעת (ח"א סי' מ"ה בהג"ה).

ד. צורך מצוה.

1. הכל שרי – רמ"א (סעי' ג', "לצורך מצוה, כגון, בבית חתן וכלה, הכל שרי"), פרישה (ד"ה דבכלי), ח"א (כלל קל"ז סעי' ג', "אבל לשמחת חתן וכלה, הכל שרי"), עי' אוצר מפרשי התלמוד (גיטין עמ' רפ"א), אג"מ (או"ח ח"א סוף סי' קס"ו, "ואם הוא לדבר מצוה משמע מתוס' ומרמ"א שמותר אף שאינו לשמחת חתן וכלה דהא נקטו כגון בבית חתן וכלה הכל שרי משמע דחתן וכלה שנקטו הוא רק לציוור וה"ה לכל דבר מצוה"), אור לציון (ח"ג פרק ל' סעי' ג'), יחזה דעת (ח"א סי' מ"ה, "ונראה עוד שהוא הדין לכל שמחת מצוה כגון ברית מילה או פדיון הבן או סיום מסכתא ... מותר לכתחילה, ומצוה נמי איכא. וכן בחול המועד שיש מצוה לשמוח ברגל, וכן בפורים שהוא יום משתה ושמחה, מותר לנגן בכלי שיר").

(א) נכלל לעורר הלבבות, ניגון בלימוד, דביקות.
 (1) שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ט ד"ה ולמעשה) – "אלו השומעים הכלי שיר שמשמיעים זמר קודש וזמר מצוה לעורר הלבבות, ומכ"ש בעת סעודת חתונה מותר".

(2) משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ז) – "לשם לימוד ולהתעוררות אדרבה יותר טוב ללמוד בנגינה ואין בזה שום חשש איסור".
 (3) פסקי תשובות (הע' נ"ט, הע' ס"א).

(ב) שעושיין דינר לישיבה.

(1) אג"מ (או"ח ח"א סוף סי' קס"ו, מסורת משה ח"א או"ח אות שכ"ז) – "אבל הבענקעטס שעושיין לצורך צדקה מסופקני אם הוא בכלל היתר דבר מצוה מאחר שהסעודה והשמחה אינה מצוה בעצם רק שהוא לאסוף עי"ז הרבה אנשים שיתנדבו אבל אפשר יש להחשיב שהוא לדבר מצוה כיון שהוא לכבוד מקיימי מצות צדקה ולכן טוב להחמיר אם אפשר ואין למחות באלו המקילין".
 (2) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת סוטה סוף דף מה.).

ה. ניגונים שלא גורם שמחה [קלסקיל] – לשון הקיצור שו"ע (סי' קכ"ו סעי' ג', "גזרו שלא לשמוע שום כלי שיר"), לשון הח"א (כלל קל"ז סעי' ג', "גזרו שלא לשמוע שום כלי שיר"), אמנם לשון המחבר (סעי' ג'), עי' היטב לשון הרמב"ם (תענית פרק ה' הל' י"ד).

ו. שמלמדים בנותיהם לנגן באקורדיון, קלארינט וכדומה אם מותר.

1. מראי מקומות.

(א) שבה"ל (ח"ו סי' ס"ט ד"ה ולמעשה) – "ופשיטא דאין זה נותן היתר ללמוד כלי שיר ולהחזיק סתם ע"מ לשורר סתם, וגורם חמור מזה שהולכים ללמוד במקומות אסורים, ובאים שם לידי איסור תערוכת אנשים ונשים, וגם צריכים לשורר בפה ולהכשיל בקול באשה ערוה".

(ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' של"ג) – "לא אוכל לומר בזה דבר ברור, רק אם הלימוד הוא לצורך אומנות מותר ואם לאו צריך שאלת חכם שיוורה לפי מצב המשפחה ובת גופא אם האיסור נדחה".

ז. שבת.

1. רק שירים שנתקנו על הסעודה.

(א) מג"א (ס"ק י') – "ונ"ל דלא שרי אלא אותם השירים שנתקנו על הסעוד' כגון בשבת אבל פיוטים אחרים אסור".

(ב) קיצור שו"ע (סי' קכ"ו סעי' ג') – "ואין לשורר בסעודות אלא הזמירות שנתקנו כמו בשבת אבל פיוטים אחרים אסור לשורר".

(ג) מ"ב (ס"ק י"ד) – "מסיק המ"א דלא שרי בשבת לזמר אלא אותן שירים שנתקנו על הסעודה אבל פיוטים אחרים אסור".

(ד) אז נדברו (ח"א סי' כ"ט אות ה') – "אין לנו רק דברי מרן ז"ל במ"ב".

(1) אשל אברהם (בוטשאטש, מהדו"ת על מג"א ס"ק ט') – "המג"א ... אין זה רק מדת חסידות. ומשורת ההלכה כל שאומר שבחי השי"ת נכון לומר השירים גם בתוך הסעודה ...".

ח. פורים.

1. מחמיר.

(א) אור לציון (ח"ג פרק ל' הע' ג') – "נראה שאף בפורים ואף בחול המועד אין לשמוע בימים אלו נגינות מכלי שיר והיה מן הראוי שלא לשמוע אף בימים אלו אלא למי שסובל מעצבות".

2. מיקל.

(א) יחזה דעת (ח"א סי' מ"ה) – "ונראה עוד שהוא הדין לכל שמחת מצוה כגון ברית מילה או פדיון הבן או סיום מסכתא ... מותר לכתחילה, ומצוה נמי איכא. וכן בחול המועד שיש מצוה לשמוח ברגל, וכן בפורים שהוא יום משתה ושמחה, מותר לנגן בכלי שיר".

ט. מראי מקומות – עי' שואלין ודורשיין (ח"ד סי' מ"ה, לבעל שבט הלוי), מעדני אשר (פר' דברים תש"ע), פנינת המקדש (פרק ה'), רץ כצבי (במעגלי השנה ח"ב סי' ט"ו).

ט] עטרות חתנים וכלות - סעיף ד'.

א. מקור.

1. משנה (סוטה דף מט.) – "בפולמוס של אספסיינוס, גזרו על עטרות חתנים ועל האירוס. בפולמוס של טיטוס, גזרו על עטרות כלות".
2. מחבר (סעי' ד') – "גזרו על עטרות חתנים, שלא להניח כלל, ושלא יניח החתן בראשו שום כליל, שנאמר: הסר המצנפת והרם העטרה (יחזקאל כא, לא); וכן גזרו על עטרות הכלה, אם היא של כסף, אבל של גדיל מותר לכלה; ודוקא לחתן וכלה, אבל בשאר כל אנשים ונשים לא גזרו".

ב. מנהג.

1. ערה"ש (סעי' ח') – "ואנחנו לא ידענו כלל מה המה העטרות האלה כי אינם נוהגים בנו".

י] אסור שימלא שחוק פיו - סעיף ה'.

א. מקור.

1. ברכות (דף לא.) – "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר: (תהלים פרק קכ"ו) אזי ימלא שחוק פינו ולשונו רנה. אימתי, בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה. אמרו עליו על ריש לקיש, שמימיו לא מלא שחוק פיו בעולם הזה מכי שמעה מרבי יוחנן רביה".
2. מחבר (סעי' ה') – "אסור לאדם שימלא פיו שחוק בעולם הזה".

ב. זמן שאיסור.

1. כל הזמן [אפילו בזמן בית המקדש].
(א) ר' יונה (ברכות דף לא.).
(ב) מהר"ל (נצח ישראל פרק כ"ג, עמ' ת"צ).
(ג) מקור חיים (סעי' ה') – "בעה"ז - פ' אפילו בזמן הבה"מ והגאולה, ר"י, וראיה לדבריו".
(ד) ערה"ש (סעי' ח') – "ואסור לאדם שימלא פיו שחוק בעוה"ז כי שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה וזהו אפילו בזמן המקדש אסור".
(ה) עי' יביע אומר (ח"ד אה"ע סי' ט' אות א').
(ו) ילקוט יוסף (סי' תקנ"א ממנהגי ימי בין המצרים סעי' ח') – "מה שאסור למלא פיו שחוק, אינו בגלל החורבן, אלא אף קודם לכן, מטעם שלא יתגבר עליו יצר הרע. [שו"ת יביע אומר חלק ד' חלק אבן העזר סימן ט' סק"א]".

2. רק זכר לחורבן.

(א) שאילתא (סוף סי' קנ"ח, ע"ש בעמ"ש ס"ק ה').
(ב) רמב"ן (תורת האדם שער האבל) – "אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, כלומר בזמן גלות".
(ג) עי' טור (סעי' ה').
(ד) עי' מחבר (סעי' ה').
(ה) יש"ש (ב"ק פרק ח' סי' נ"ו).
(ו) יוסף אומץ (אות תתצ"א) - לשונו מובא לקמן.
3. מראי מקומות – א"ב (ס"ק ט'), כה"ת (ס"ק ל"ט).

(א) ט"ז (ס"ק ז') – "כ"כ בשם רבינו יונה דמשמע גם שלא בזמן הגלות דלא כנוסח הטור שכתב בגלות הזה ונלע"ד שיש חילוק בזה דלענין שמחה שאינו של מצוה ודאי אסור אפ' שלא בזמן הגלות למלא פיו שחוק אבל בשמחה של מצוה היה היתר בזמן שב"ה קיים כגון שמחת בית השואב' ושמחת דוד שהיה מכרכר בכל עוז ובזמן הגלות ערב' כל שמחה ואפ' בשמחה של מצוה כגון בחתונה או פורים מ"מ לא ימלא פיו שחוק כנלע"ד נכון".

ג. שמחה של מצוה.

1. מחמיר.

(א) ט"ז (ס"ק ז') - לשונו מובא לעיל.
(ב) ח"א (כלל קל"ז סעי' ה') – "אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, ואפילו בשמחה של מצוה כגון בחתונה ופורים".
(ג) מועד לכל חי (סי' ל"א אות מ"א) – "אסור למלאות פיו שחוק אפילו בימי הפורים ביתר שאת, (הרב רבי חייא רבה בספרו הנחמד צפיהית בדבש סימן מ' יעויין שם)".
(ד) קיצור שו"ע (סי' קכ"ו סעי' ד') – "ואסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה אפילו בשמחה של מצוה".
(ה) מ"ב (ס"ק כ') – "ועיי' בט"ז ופרישה דאפילו בשמחה של מצוה כגון בחתונה ופורים לא ימלא פיו שחוק".

(ו) עי' שד"ח (מערכת א' כללים שכ"ו, ופאת השדה אות קנ"ה).

(ז) שו"ע המקוצר (ח"ג סי' ק"ז סעי' ו').

(ח) שבט הלוי (ח"ז סוף סי' ר"ג, ח"ח סי' רפ"ג ד"ה וגם) – "וגם לצערינו ה"פ עוברים בזה על אמרם ברכות ל"א דאסור לאדם למלאות שחוק פיו בעוה"ז, שנאמר אז ימלא שחוק פינו, ונפסק להלכה באו"ח סי' תק"ס, וכמש"כ הט"ז שם דר"ל גם בשמחת נשואין אסור".

(1) אפילו פורים – ט"ז (סי' תק"ס ס"ק ז', לשונו מובא לעיל), ח"א (כלל קל"ז סעי' ה', לשונו מובא לעיל), מועד לכל חי (סי' ל"א אות מ"א, לשונו מובא לעיל), מ"ב (סי' תק"ס ס"ק כ', לשונו מובא לעיל), דברי שלום (מזרחי, ח"ד סי' פ"ו, לשונו מובא לקמן), שו"ע המקוצר (ח"ג סי' ק"ז סעי' ו'), נטעי גביראל (פורים פרק ע' סעי' ט').

(2) מראי מקומות – משנת יוסף (חי"ד סי' שפ"א), פרדס אליעזר (ט"ו בשבט-פורים, עמ' של"ז - שמ"ה).

2. מיקל.

(א) בני בנים (ח"א סי' ט"ז) – "ולע"ד שלא כט"ז מה' טעמים ... לדעת רוב הראשונים שאין איסור מלוי שחוק פיו בעולם הזה שייך בשמחה של מצוה ...".

3. מראי מקומות – שבות יעקב (ח"א סי' קפ"ב).

(א) א"ר (ס"ק ט') – "מיהו בספרי דברי אליה על תהלים פירשתי הפסוק לפירוש זה, ומשמע דבשמחה של מצוה מותר, מיהו הט"ז [סק"ז] כתב דבזמן הגלות אפילו בחתונה ופורים לא ימלא פיו שחוק וצ"ע".

(ב) באה"ט (ס"ק ט') – "ואפי' בשמחה של מצוה כגון בחתונה או פורים. ט"ז (ובספר אליה רבה הניח בצ"ע)".

(ג) דברי שלום (מזרחי, ח"ד סי' פ"ו) – "אסור למלא שחוק פיו בעוה"ז אפילו לדבר מצוה כגון בסעודת נשואין ופורים וברית מילה וכיוצא משום דשחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לדבר ערוה. אבל בשמחה של מצוה שאין לחוש בה לדבר ערוה כגון בהנחת תפילין וסמיכות גאולה לתפלה ובעסק התורה מותר, כדאשכחן בגמרא דהוה מנח תפילין דאמר ליה תפילין קא מנחנא וכן ברב ברונא דלא פסיק חוכא מפומיה כל ההוא יומא משום דסמך גאולה לתפלה וכדאיתא בווה"ק לגבי פקודי דאורייתא ולמילי דאורייתא בעי למיהדי חזוותא יתירתא ע"ש".

ד. קשה: ברכות (דף לא.) – "אמרו עליו על ריש לקיש, שמימיו לא מלא שחוק פיו בעולם הזה מכי שמעה מרבי יוחנן רביה".

1. אסור לאו דוקא, רק מדת חסידות.

(א) מקור חיים (חו"י, סי' ב' ס"ק ו') – "אסור לילך בקומה זקופה ... לאו דוקא ... משמע דוק אלת"ח וגנאי הוא דאיכא איסורא ליכא, אלא ע"כ לישנא דאיסור בעלמא נקט כענין מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו, ועמ"ש ס"ד סט"ז. לע"ד גם מ"ש אסור לאדם שימלא פיו שחוק וכו', אסור לאדם שיאכל לפי שיתן מאכל לבהמתו כולהו מדת חסידות נינהו ומ"מ חשו להו רז"ל".

(ב) בית אוצר (מערכת א' כלל קפ"ט).

(ג) גבורת אליהו (או"ח סי' קנ"ד).

(ד) פרדס יוסף (פר' מקץ עמ' תשנ"ה ד"ה ומצאתי).

(ה) יביע אומר (ח"ט או"ח סי' א' אות ג') – "וכן מצינו בברכות (לא א) אמר ריו"ח אסור למלאות שחוק פיו בעוה"ז וכו', אמרו עליו על ריש לקיש שמימיו לא מילא שחוק פיו, מכי שמעה מריו"ח רביה ומוכח שאינו אלא ממדת חסידות. וכ"כ בספר בן יהוידע שם".

(ו) דברות אליהו (ח"ח סי' ח') – "המורם מכל האמור: דין זה דאסור למלאות פיו שחוק בעולם הזה הוא ממדת חסידות, ורק למעט ולא להפסיק לגמרי. וכל זה במילי דעלמא, אבל בשמחת התורה בודאי דשרי שמחה מלאה וכמבואר בזוהר הקדוש".

(ז) ילקוט יוסף (סי' א' הע' ה' ד"ה גם).

(1) [עי' בית אהרן (ח"ג עמ' תנ"ז עד תפ"ג), מחזיק ברכה (סי' רצ"א ס"ק א')].

2. עובר על דברי חכמים.

(א) פמ"ג (פתיחה כוללת ח"ד אות כ"ו).

(ב) ברכי יוסף (ס"ק ז') – "אסור לאדם שימלא פיו שחוק וכו'. איסור זה וכיוצא, לישן ביום, ולשמש בשני רעבון, אין עליו מלקות ולא נידוי, אלא קורין אותו עובר על תקנת חכמים. תשובת הגאונים, הביאה רבינו ירוחם נתיב י"ו ח"ג ומרן בבדק הבית י"ד סי' קנ"ז. ועיין בריה שדה בשו"ת סי' י"ב".

3. מתיר בשביל מצוה.

(א) ערוך לנר (נדה דף כג. ד"ה ברש"י) – "דשחוק לדברי תורה שרי מדכתיב עבדו את ד' בשמחה וזהו שכתב רש"י ור"ז מחמיר טפי פ"י שלא רצה לשחוק ג"כ על ד"ת ולזה לא חש ר' ירמ' ורצה להביאו לידי שחוק".

(ב) בית אהרן (ח"ג עמ' תנ"ט אות ח').

(ג) שיטה מקובצת החדש (על ברכות לא., בשם ש"ש).

(1) חולק – פוסקים (עי' לעיל אות ג').

4. כשעוסק בהשחוק זמן מרובה עם אחרים.

(א) ערה"ש (סעי' ח') – "ואסור לאדם שימלא פיו שחוק בעוה"ז כי שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה וזהו אפילו בזמן המקדש אסור וזהו כשעוסק בהשחוק זמן מרובה עם אחרים אבל שחוק בעלמא לית לן בה".

(ב) פסקי תשובות (סוף הסימן) – "ומבואר בפוסקים שהאיסור הוא כשעוסק בשחוק בזמן מרובה עם אחרים, אבל שחוק בעלמא לית לן בה".

5. עולם אינם נזהרים.

(א) שד"ח (מערכת הא' פאת השדה אות קנ"ה).

(ב) עי' שלמת חיים (סי' תתפ"ד, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ו) – "בשדי חמד הביא דהא דאסור לאדם שימלא פיו שחוק (ברכות ע"א ע"א) הוא רק מידת חסידות אף על פי דאמרו בלשון איסור, והביא ראייה מהא דאיתא ברכות (שם): אמרו עליו על ריש לקיש שמימיו לא מילא פיו שחוק בעוה"ז מכי שמעה מר' יוחנן רביה, ואי הוה אסור מדינא א"כ מאי רבותיה דריש לקיש, ע"כ. ולפ"ז אולי גם מה דאיתא ביו"ד (סי' רמ"ט ס"ד בהגה): ואסור להחזיר את העני ריקם שנאמר (תהלים ע"ד כ"א) 'אל ישוב דך נכלם', הוא ג"כ רק מידת חסידות אף דכתב הרמ"א בלשון איסור, דהרבה אנשים אינם נזהרים בזה. תשובה: בענין שחוק שכתב מכבוד הרה"ג צ"ל שאינו אלא מדת חסידות הגם שנאמר בו אסור, הראיה מריש לקיש יש לדחות שבדבר שאין נזהרים בו רובא דאינשי הוי רבותא גדולה, **אבל לדון מזה על מקום אחר שנאמר אסור ג"כ כזה הוא דבר תימה, דאטו כולם בחדא מתתא מחתינהו**, וכאן לא יליף לה כי אם מדכתיב (תהלים קכ"ו ב') 'אז ימלא וכו', אבל כאן כתיב 'אל ישוב' וכו' ולא נאמר בדבר, ואם אמרו על דברים בטלים שעבר בלאו 'כל הדברים יגעים' (קהלת א' ח') וכו', ומליצנות צריך להתרחק הרבה דהרי הוא מד' כתות שאינם מקבלים פני שכינה. ובכל זאת צריך לשקול הכל בפלס, הלא כתיב (שם ג' ב' - ח') כ"ח עתים, השי"ת ינחנו בדרך אמת וצדק שלא ניכשל בשום דבר, וכתיב (שם ג' י"א) 'הכל עשה יפה בעתו'".

6. בדבר שקשה לשומרו ולקיימו אע"פ שהוא מעיקר הדין, יש שבח לאדם בהקפדה על קיומו.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מעט מים [בן יהוידע] עמ' ט"ז הע' ג') – "לגבי ראייתו של ר' יוסף ענגיל ממסכת חולין 'אי אמרת בשלמא שריא היינו רבותיה דיהזקאל וכו'" שריש לקיש לא מילא פיו ממדת חסידות, אמר מו"ר הרה"ג ר' אביגדר נבנצל שליט"א שאין הכרח בדבריו, ואפשר לומר שהאסור למלא פיו בשחוק הוא כפשוטו - אסור, ולא ממדת חסידות. ואם תשאל ובצדק א"כ מאי רבותיה דריש לקיש הרי בסה"כ הוא שמר על ההלכה. **בדבר שקשה לשומרו ולקיימו אע"פ שהוא מעיקר הדין - יש שבח לאדם בהקפדה על קיומו**. לדוגמא איסור לשון הרע לכו"ע הוא אסור מעיקר הדין ולא חסידות או הדור מצוה, ואעפ"כ יש שבח גדול על החפץ חיים שמעולם לא דבר לשון הרע. ניתן להביא ראייה נוספת לדבר שנעשה מעיקר הדין בלי תוספת חסידות ואעפ"כ משבחים את העושה, מפרשת בהעלתך. הפסוק אומר: 'ודבר ה' אל משה לאמר דבר אל אהרן ואמרת אליו בהעלתך את הנרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות ויעש כן אהרן...' ואומר רש"י בשם הספרי: 'להגיד שבחו של אהרן שלא שינה' הנה לנו מקרה שאדם שמר רק על מה שנצטווה במפורש מפי ה' ואעפ"כ משבחים אותו'".

(ב) מורא מקדש (כהן, עמ' ס"ה בהג"ה).

7. מראי מקומות.

(א) שלמת חיים (דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ז) – "מש"כ בשדי חמד (הנ"ל) אודות שאסור לאדם למלאות פיו שחוק בעוה"ז דהוי רק מצד חסידות, ובכמה מקומות נמצא בש"ס לשון אסור ואינו אלא מדת חסידות וכו', ע"כ. ויש לשים לב לפ"ז מה שהרעישו חז"ל (סוטה מ"ב ע"א) בדבר כת ליצינים שאינה מקבלת פני שכינה וכו'. והנה כנראה בשערי תשובה לרבינו יונה (שער ג' סי' קע"ד - קע"ה) דגדר ליצינות הוי שמתלוצץ מאחרים והעבירה הוא שמבזם. ואולי צ"ל דמילוי פיו שחוק וליצינות הם שני דברים נפרדים - דהראשון אינו שחוק משום אדם והוי רק חסידות, גם כתב שם דרובא דעלמא אין נזהרים, אבל גדר ליצינות היינו שמתלוצץ מבני אדם וממעשיהם והוי כמו לשה"ר שחמור מאד. גם ממה דהובא בסוף הלכות תשעה באב בשו"ע (או"ח סי' תק"ס סעיף ג') אודות להתיר מילוי שחוק בשמחת חתונה, משמע ג"כ דאין לזה שייכות לעוון ליצינות וכו"ל. ובפרק קמא דברכות (ט' ע"ב): דלא פסק חוכא מפומיה, משמע דלדבר מצוה שפיר דמי. ובנדרים (נ' ע"ב, נ"א ע"א) בענין בר קפרא דעבד להביא גיחוך לרבינו הקדוש בשמחת חתן וכלה. ובסוף כתובות (ק"א ע"ב): המלכין שיניו לחבירו - על הפסוק (בראשית מ"ט י"ב) 'ולבן שינים מחלב'. תשובה: מה ענין ליצינות לשחוק, וכבר הפליגו בענין הליצינות מהפסוקים בעבודה זרה (י"ח ע"ב)".

שלמת חיים (דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ח) – "בטור (יו"ד קנ"ז), בבדק הבית בסוף הסימן, לענין האיסור למלא שחוק פיו דקורין אותו עובר על תקנת חכמים, ע"כ. וזה סותר למש"כ בשדה חמד (הנ"ל) דזה רק מצד חסידות, הגם דאמרו 'אסור' מצינו בכמה מקומות דאסור קאי אמדת חסידות, ע"כ. וכאן משמע דשרי למיקרי ליה עברינא דהיינו דבדבר שאסור מדינא, וכמו שאמרו בשבת (מ' ע"א) מאן דעבר אדרבנן שרי למיקרי ליה עברינא. תשובה: גם כוונת הבדק הבית אינו למקרי ליה עבריין רק עובר על תקנת חכמים, כי דקדק דאלו אסורים אין בהם לא מלקות וכו' אלא שקורין אותו עובר על תקנת חכמים'".

ה. אסור, לאו דוקא - מקורות.

1. אסור לשמש בשעת רעבון – תוס' (תענית דף יא.), הו"ד בתורה לשמה (סי' שפ"ג, לשונו מובא לקמן).
- (א) עי' סי' ר"מ סעי' י"ב, לשיטות ומראי מקומות.
2. אסור להסתכל פני רשע – ת"ת (ויקרא פרק י"ט אות קכ"ג, בראשית פרק כ"ז אות ב'), להורות נתן (חי"ד סי' קכ"ד אות א'), פרדס יוסף.
- (א) עי' סוף סי' רכ"ה, לשיטות ומראי מקומות.
3. אסור להסתכל בגדי צבעונים – ת"ת (ויקרא פרק י"ט אות קכ"ג), פרדס יוסף.
4. אסור לעשות שותפות בגוי – תוס' (בכורות דף ב:), ר"ן (סוף פ"ק דע"ז), ריטב"א (מגילה דף כה. ד"ה תיתי), תורה לשמה (סי' שפ"ג, 'דבר שכתוב בו לשון איסור בתלמוד והוא אינו אסור באמת לא מן התורה ולא מדברי סופרים אלא רק הוא ממדת חסידות והוא כהא דאמרו בגמרא דאסור לעשות שותפות עם הגוי ובאמת ליכא בהא איסורא לא מדאורייתא ולא מדרבנן ולא מתסר אלא ממדת חסידות וכמ"ש הר"ן ז"ל סוף פ"ק דע"ז בשם הרמב"ן ז"ל וכ"כ הרב נימוקי יוסף ז"ל בסנהדרין סוף פרק ארבע וכן עוד מצינו מ"ש ג"כ בגמרא דאסור לאדם שילוח מעותיו בלא עדים וכן אמרו שאסור להלות את הגוי ברבית וכל אלו הם ממדת חסידות ועי' להתוספות ז"ל בתענית דף י"א במ"ש אסור לשמש בשני רעבון ע"ש"), ת"ת (ויקרא פרק י"ט אות קכ"ג).
5. אסור לילך בקומה זקופה – מקור חיים (חו"י, סי' ב' ס"ק ו'), לשונו מובא לעיל).
6. שאין בו דעה אסור לרחם עליו – מקור חיים (חו"י, סי' ב' ס"ק ו'), לשונו מובא לעיל).
7. אסור לאדם שיאכל לפני שיתן מאכל לבהמה – מקור חיים (חו"י, סי' ב' ס"ק ו'), לשונו מובא לעיל).

(א) עי' סי' קס"ז סעי' ו', לשיטות ומראי מקומות.

8. אסור לישן ביום – עולת התמיד (סי' ד' סעי' י"א), ילקוט יוסף (סי' א' הע' ה').
9. אסור לקדש בתו קטנה – רמב"ם, ת"ת (ויקרא פרק י"ט אות קכ"ג).
10. אסור להלוות גוים בריבית – ריטב"א (מגילה דף כח. ד"ה תיתי), תורה לשמה (סי' שפ"ג, לשונו מובא לעיל).
11. אסור שילוח מעותיו בלי עדים – ריטב"א (מגילה דף כח. ד"ה תיתי), תורה לשמה (סי' שפ"ג, לשונו מובא לעיל).
12. אסור לשחרר עבדו – ריטב"א (מגילה דף כח. ד"ה תיתי).
13. אסור לאדם שיקדש אשה עד שיראנה – מעט מים (בן יהוידע, עמ' ט"ז אות ד').
14. מראי מקומות – שלמת חיים (סי' תתפ"ד), בית אהרן (ח"ג עמ' תנ"ז עד תפ"ג).

ו. מראי מקומות – איך נשיר (מילואים סי' ו'), אם אשכחך (סי' ה'), לב צדיק (ח"א עמ' פ').

1. בית יוסף (יו"ד סוף סי' קנ"ז) – "איסורין דרבנן כגון אסור למלאות שחוק פיו (ברכות לא.) ולשמש מטתו בשני רעבון (תענית יא.) ולישן ביום יותר משינת הסוס (סוכה כו:) וכיוצא בהן אין עליו לא מלקות ולא נידוי אלא קורין אותו עובר על תקנת חכמים ז"ל".
2. יוסף אומץ (אות תתצ"א) – "שלא למלא פיו שחוק מחמת החורבן, ונראה דלישנא דמילוי היינו בהרמת קול. וטוב לענש עצמו בקנס על זה עד שיהיה לו ההרגל טכע שני. ומלבד אכילות החורבן דרש מהר"י סג"ל שהענין הלאכין הוא בכלל איסור ליצנות שאין מקבלין פני שכונה".
3. דרכי תשובה (סי' קנ"ח ס"ק ו') – "עי' בכנה"ג לעיל סי' קנ"ז בהגהות כ"י אות נ"ו שהביא מדברי הרבינו ירוחם מי שבא בעצמו ואמר הרגתי את הנפש או חללתי שבת או עברתי עבירה אין מנדין אותו ואין מלקין אותו ואין פוסלין אותו לעדות דאין אדם משים עצמו רשע אבל אם רוצה לעשות תשובה מלקין אותו לכפרה שזה כפרתו דמלקות במקום מיתה היא עומדת אבל אם אמר שעבר רק על איסורין דרבנן כגון אסור למלאות פיו שחוק ולשמש מטתו בשני רעבון ולישן ביום יותר משינת הסוס וכיוצא בזה אין מלקין אותו ולא נידוי אלא קורין אותו עובר על תקנת חכמים עכ"ל".
4. הגר"א וסרמן זצ"ל (אור אלחנן עמ' רס"ה) – "אומר תלמידו רבי חיים יצחק חייקין: 'מעולם לא ראינו על פניו לא שחוק ולא חיוך. במשך שלוש שנים ומחצה שלמדתי בברנוביץ' רק פעם אחת ראינוהו מחייך ונשאר המאורע חרות בלבו של כל אחד מהתלמידים: הרבי חייך. ומעשה שהיה כך היה. יום אחד כשהשלים את השיעור בגמרא ופתח ללמוד קטע פלוני מספר 'חפץ חיים', כמנהגו בקביעות, הזכיר בתוך דבריו מה שמובא בירושלמי משם רבי שמעון בר יוחאי שאמר: אילו הייתי עומד בהר סיני כשניתנה תורה לישראל, הייתי מבקש מלפני הקב"ה לברוא לבן אדם שני פיות, פה אחד ללמוד בו תורה ופה אחד לשאר צרכיו. לבסוף חזר בו: ומה כשיש לו רק פה אחד אין העולם יכול לעמוד בו, אילו היה לו פה נוסף – על אחת כמה וכמה. והנה כשהגיע לקל-וחומר זה, אילו נברא בשניים איך היה העולם מחזיק מעמד, באותו רגע התרחש המאורע הבלתי-רגיל: רבי אלחנן חייך. חייך ולא יסף. ונשתמר המעשה בזכרוננו לימים רבים – - -'. רצינותו היתה לשם דבר. אזהרת חז"ל שלא ימלא אדם פיו שחוק בעולם הזה לא הוסחה מדעתו אף לשעה קלה. כאשר השתתף בשמחת הנשואין של תלמידו רבי מנחם מנדל קפלן, עם בת-הזקונים של מיודעו המשגיח רבי הירש גוטמן, קם באמצע המשתה אחד מבעלי-תריסין דמיר רבי שמואל וילנסקי ('כרקובר') להרבות השמחה בכל מיני להטוטים מצחיקים, והפליא לעשות, עד שאפילו אדם רציני כרבי אלחנן לא יכול היה לכבוש צחוקו: והכל ראו אותו פעם ראשונה שחוק בפה מלא, עד שהפציר בתחנונים מרבי שמואל, כי יחדל מלהטוטיו ולא יגרום לו שישחקו. באחד הימים השיא רבי שבתי יגל, ראש ישיבת סלונים, את בנו ורבי אלחנן נסע במיוחד כדי להשתתף אישית בשמחה. אולם בתוך הקהל הרב בלט ברצינותו. הכל מרקדים, מזמרים, ורק הוא מחריש. מישוהו התענין: מדוע הרבי אינו שרו. ורבי אלחנן: די לי בשתיקה כהודאה. וכך מספר תלמידו רבי ישעיה ווסרמן: 'הדוחק היה רב בעת השיעור... פעם אחת כשנכנס דחף תלמיד אחד את חברו בכדי לכבוש לעצמו יותר מקום. נתחייך רבינו ושאל 'במאי קמפלגלי'. וזה היה החיוך היחידי שראיתי ממנו במשך כל התקופה שלמדתי אצלו...!'. 'אפילו חצי חיוך שלו היה שקול ומעוין לפי ההלכה' אומר תלמיד. הרי מעשה: כשביקר רבי אלחנן באמריקה נודמן יום אחד למסיבת רבנים ונכבדים. לצידו ישב אדם פלוני שדיבר בקולניות רבה, וכשהפליט לפתע בדיחה מסויימת, התפרץ בצחוק קולני. רוב הקרואים שמסביב הגיבו בביטול על התנהגותו של האיש ועל דיבוריו. רבי אלחנן נהג בהתאפקות. בזוויות פיו נתלה אותו רגע חצי חיוך מנומס, כעין 'ריוח שפתיים' - בנוסחתו של בעל 'חובות הלבבות' - ותו לא. ניתן היה להרגיש שהוא מחייך במדה ובמשורה, לא פחות ולא יותר מכפי שראוי עכשיו לחייך, מפני ש'גדול כבוד הבריות', מבלי לעבור על אזהרת חז"ל שלא ימלא אדם פיו שחוק. באותו מעמד נוכח רבי שלמה היימאן ('פאריטשער'), ריש מתיבתא 'תורה ודעת' בברוקלין, שלימד בעבר בישיבת רבי אלחנן. ניגש אליו תלמיד ושאל: 'רבי אלחנן מגיב אחרת משאר בני אדם, האין זאת'. השיבו רבי שלמה: 'בודאי. אפילו מקרה פעוט כזה משקף גדולתו של רבי אלחנן, אפילו חיוכו ממחיש מדוע גדול הוא מכל העם משכמו ומעלה. כי רבי אלחנן כולו תורה. התורה מתגלמת בו. אם חז"ל קובעים שבעולם הזה אין האדם רשאי למלא פיו שחוק, כליותיו נעשות לו מעצמן שתי רבנים להורגת לו המדה, כך וכך הוא השיעור שמתר לחייך ולא עוד - פשיטא שבמקרה כזה שלפנינו רבי אלחנן כהרף עין שוקל בפלס שכלו מהי מדת החיוך שהוא רשאי...!'.

5. הגר"ד בהר"ן זצ"ל (ארח דוד אות רמ"ז) – "הקפיד שלא למלא את פיו בשחוק, וכמבואר בשו"ע (סי' תק"ס סעי' ה') 'שאסור לאדם שימלא פיו שחוק בעולם הזה'".

6. שו"ע המקוצר (ח"ג סי' ק"ז הע' י"ד) – "ושמעתי אומרים שמילוי פיו שחוק היינו בהוצאת קולות גדולים מגרונו כדרך ריקים ופוחזים. ולענ"ד לא נהירא, אלא הוא כפשוטו או כמעט כפשוטו, וכדמוכה נמי מסגנונות הפוסקים בדין זה, עיין עליהם. וכבר כתב החיד"א בעין זוכר מערכת האל"ף אות קי"ז, שהוא מהאיסורים הקלים ונראים הדברים שהן חומרות, ועין רואה שכמעט רובא דעלמא לא זהירי בהו".

7. הגר"ק זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ח, אש התורה עמ' רח"צ אות ט"ז) – "האם מותר לומר לתלמידים מילתא דבדיחותא הרי זה גורם לשחוק, ואסור לאדם למלאות פיו שחוק בעולם הזה ורק לעתיד לבוא יהי מותר, אז ימלא שחוק פינו. תשובה: למלאות פיו שחוק יש להזהר".

הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תכ"ג) – "שאלה: בשו"ע ס' תק"ס אסור למלא שחוק בעוה"ז, וצ"ע מ"ט אין מקפידין ע"ז בזה"ז ואף ת"ח. תשובה: מי אומר שאין מקפידין".

א) יראי השם יכבד (עמ' קצ"א השיב ע"ז מרן, ר"ל נוהר, וכמב' בברכות ל"א). מעיין החיים (ח"ס סי' כ"ח), ומש"כ בקונ' תודיעני אורח חיים פ"ז, ובס' ענפי משה תשעה באב סי' מ"ט, ועי' בס' אהל יהושע למהרי"ל דיסקין סי' שצ"ה שלא ראו אותו צוחק ע"ש. ובשו"ת תפארת יעקב להג"ר יעקב מוצפי זצ"ל סי' ר"ט שגדר מילוי שחוק עד שענינו דומעות ע"י שחוק ע"ש, ומש"כ בס' שערי יוסף ארחות הישיבה עמ' ר"א לענין למלא שחוק בפורים יעו"ש.

יא] תענית ביום ב', ביום ה'.

א. מקור.

1. מחבר (סי' תק"פ סעי' ג') – "יש מי שאומר שגזרו שיהיו מתענין בכל שני וחמישי על חורבן הבית, ועל התורה שנשרפה, ועל חלול השם; ולעתיד לבוא יהפכם ה' לששון ולשמחה".
- א) מ"ב (סי' תקנ"א ס"ק צ') – "ות"ח אין כדאי שינהג בחומרא זו שממעט במלאכת שמים שא"א שלא יתמעט מלימודו איזה שעות מפני התענית וצריך לשקול במאזני צדק בענינים אלו [שע"ת ע"ש]".
2. מג"א (סי' תק"פ ס"ק ט'), באה"ט (סי' תק"פ ס"ק י'), מ"ב (סי' תק"פ ס"ק ט"ז) – "ויש מתענים מבשר ויין בהם וגם בלילה שלפניהם".
3. כה"ח (סי' תק"פ ס"ק כ"ז) – "מנהג הראשונים שלא היו יכולין להתענות לא היו אוכלין רק פת במלח והיו אומרים שזה עולה בתענית. סי' אור הישר סי' ח' אות ד', יפ"ל ח"ב אות י"א".

יב] תיקון חצות.

א. מחבר (סי' א' סעי' ג') – "ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש".

1. הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה, ריש הספר תשובה א' - תשובה ה') – "קימת חצות אינו חיוב ...".
2. מראי מקומות – הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה, ריש הספר תשובה א' - תשובה י"ז), מורא מקדש (כהן).

יג] אמירת "על נהרות בבל" - תהלים (פרק קל"ז).

א. מקור.

1. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה אות ק"ע) – "בזהר פרשת תרומה (ח"ב דף קנ"ז ע"ב), מאן דאתעדן על פתוריה ומתענג באינון מיכלין, אית ליה לאדכרא ולדאגא על קדושה דארעא קדישא, ועל היכלא דמלכא דקא אתחריב. ובגין ההוא עציבא דאיהו קא אתעציב על פתוריה, בההוא חדוה ומשתאי דתמן, קודשא בריך הוא חשיב עליה כאילו בנה ביתיה, ובנא כל אינון חרבי דבי מקדשא, זכאה חולקיה, (עכ"ד הזהר). על כן נוהגין לומר מזמור 'על נהרות בבל' כו' (תהלים קל"ז) קודם ברכת המזון, ובפרט כי השלחן במקום המזבח, אבל בעונותינו הרבים לא יש המזבח בעצמו, יזכור, אוי לבנים שגלו מעל שלחן אביהם (ברכות ג א), וגלות שלח"ן מכה לנח"ש שגרמה (כדלעיל אות קטנה קנד), כמו שכתבו בזהר איכה (זהר חדש דף צ"א ע"ב), ואיכה אשית' וגו' (בראשית ג, טו), ראשי תיבות 'איכה י'שבה ב'דד ה'עיר' (איכה א, א). ובשבת ובימים טובים אומרים מזמור 'בשוב ה' את שיבת ציון' וגו' (תהלים קכו)".
2. מג"א (סי' א' ס"ק ה') – "כתב של"ה שבכל סעודה יאמר על נהרות בבל ובשבת יאמר מזמור בשוב ה' את שיבת ציון וגומר ואחר כוונת הלב הן הן הדברים".
3. א"ר (סי' קפ"א סעי' ט') – "כתב של"ה דף פ"ג [שם ד"ה בזהר] נוהגין לומר מזמור על נהרות בבל וכו' [תהלים קל"ז] קודם ברכת המזון להזכיר חורבן בית המקדש, ובשבת ויו"ט אומרים מזמור בשוב ה' את שיבת ציון וגו' [שם קכו] ע"כ. ונראה טעמא משום דבשבת אין לזכור חורבן כמו שכתבתי סוף סימן [ק"פ]".
4. קיצור שו"ע (סי' מ"ב סעי' ה') – "ולאחר גמר הסעודה נוהגין לומר בחול, על נהרות בבל וגו', ובשבת ויום טוב וכל הימים שאין אומרים בהם תחנון, אומרים שיר המעלות בשוב ה' וגו'".
5. מ"ב (סי' א' ס"ק י"א) – "כתב של"ה שבכל סעודה יאמר על נהרות בבל ובשבת וכן בימים שאין אומרים בהם תחנון יאמר שיר המעלות בשוב ה' וגו'. והעיקר שידע מה קאמר ואחר כונת הלב הן הדברים".
6. ערה"ש (סי' א' סוף סעי' כ"א, סי' קפ"א סעי' ט') – "וקודם ברהמ"ז נוהגין לומר על נהרות בבל ובשבת ויו"ט ור"ח שיר המעלות". ערה"ש (סי' ק"ע סעי' א') – "ואצלינו יוצאים במה שאומרים על נהרות בבל קודם ברהמ"ז ובשבת ויו"ט ור"ח אומרים שיר המעלות בשוב וגו' אמנם מי שיכול לקיים ללמוד ד"ת ממש מה טוב".
7. באר משה (ח"ח סי' ס"א) – "וכאן אני אומר ומודיע ברבים בהיותי בחור צעיר לימים תמיד אמרתי על נהרות בבל לפני ברהמ"ז בימים שאומרים תחנון וחבירי שחוק ממני ... וממילא חדלתי מלומר וכה עברו שנים אחר שנים ואח"כ לפני שנים אחרים ע"י מעשה התחלתי לומר עוה"פ על נהרות בבל, קודם ברהמ"ז מידי יום יום. ואני אומר ואודיע ברבים שמאז התחלתי להרגיש התעוררות גדול בכל רמ"ח איברי ושס"ה גידי, והגם שנראה כגאות ויוהרא ... יודע שלא לגאות ויוהרא כתבתי, ואני בזה את נפשי הצלתי, אלא כדי לתקן את אשר השחתי והפסדי עד עתה ... ואולי אחרים ילמדו ויתחילו לומר וזה יהי' שכרי מכל עמלי וה' יודע, ובטוח אני שאלפי תודות יחזיקו לי אלו שעד עתה לא אמרו על נהרות בבל (על) ועתה התחילו לומר על נהרות בבל, בגלל אלו הדברים שכתבתי לש"ש".

ב. בימים שאין אומרים תחנון.

1. יש לומר שיר המעלות – פמ"ג (סי' א' א"א ס"ק ה', "והוא הדין בימים שאין אומרים תחנון יש לומר שיר המעלות"), קיצור שו"ע (סי' מ"ב סעי' ה', לשונו מובא לעיל), מ"ב (סי' א' ס"ק י"א, לשונו מובא לעיל), פוסקים.

ג. ערב שבת אחר הצות.

1. אין לומר על נהרות בבל, אלא שיר המעלות.
 (א) פמ"ג (סי' רס"ז מש"ז ס"ק א') – "והוא הדין מי שאוכל פת אחר הצות אין לומר על נהרות בבל [תהלים קלז], כי אם שיר המעלות [שם קכו]".
 (ב) מ"ב (סי' רס"ז ס"ק א') – "וכן מי שאוכל פת אחר הצות ג"כ אין לומר על נהרות בבל כ"א שיר המעלות".
 (ג) כה"ח (סי' רס"ז ס"ק ב'), פסקי תשובות (שם אות א') – "משום דתוספת קדושת שבת מתחיל להתגלות בע"ש תיכף אחר שעה חמישית מן היום כמ"ש בשער הכו" דף ס"ב ע"א יעו"ש. וע"כ האוכל פת ביום ו' משעה חמישית ולמעלה אין לומר על נהרות בבל כ"א שיר המעלות בשוב וכו'".

ד. מוצאי שבת, מלוה מלכה.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' קל"ג אות קל"ג, דפו"ח ח"א עמ' רמ"ט אות מ"ח) – "הרבה פעמים הייתי אצל מו"ר (שליט"א) זצוק"ל בסעודת מלוה מלכה, פרס מפה, ומקפיד לכתחילה לבצוע על חלה שלמה (אופן הבציעה כבר כתבנו לעיל במקומו) לא הי' מלח על שולחנו ולא טבל הפרוסה במלח, לא הדליק נרות, אכל דגים וקומפוט ושתה כוס תה חם ואמר מזמור לדוד ולא אמר שיר המעלות ולא על נהרות בבל, וברך ברהמ"ז במגבעת של חול ואח"כ הורידו מהשלחן".
 2. הגר"ח זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק כ"ז אות י"ט) – "במוצאי"ק קודם ברכת המזון האם יאמר 'שיר המעלות' או על 'נהרות בבל'. תשובה: על נהרות".
 הגר"ח זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' ק"י אות ג') – "שאלה: איזה פרק תהלים אומרים במוצאי"ש לפני ברכת המזון, 'שיר המעלות' או 'על נהרות בבל'. תשובה: כמדומה שיש בזה מנהגים".
 הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה כ"ד, הע' כ"ג) – "שאלה: נסתפקתי מה אומרים בסעודת מלוה מלכה במוצאי שבת שיר המעלות או על נהרות בבל [והאם יש בזה נ"מ אם אוכל לפני הצות או לאחר הצות]. תשובה: מנהגים חלוקים. [ולמעשה אמר רבינו שליט"א דהוא נוהג כשהוא אוכל מיד לאחר ההבדלה לומר שיר המעלות דזה עדיין נחשב כמו שבת (וכן לענין מגדול בברהמ"ז עיין כה"ח סי' ש' ס"ק י"ד) אבל אם אירע לו שנתעכב באכילתו עד לאחר שעה אומר כמו בימות החול (מזמור לדוד) וכמדומה לו שכן נהג אביו מרן בעל הקה"י זיע"א לומר מזמור לדוד והוסיף רבינו דאלו הנהגים לומר שיר המעלות בכל גווני, יש מקום לנהוג כן גם כשאוכלים אחר הצות דמכיון שהם סוברים שאפשר עדיין לצאת יד"ח סעודת מלוה מלכה ע"כ דס"ל דנמשך עדיין קדושת שבת במקצת אף שהוא לאחר הצות וא"כ שפיר י"ל עדיין שיר המעלות"]".

ה. ערב ראש חודש אחר מנחה.

1. אין לומר על נהרות בבל, אלא שיר המלות.
 (א) פמ"ג (סי' רצ"ב א"א ס"ק ד') – "ויראה הוא הדין מי שאוכל בערב ראש חדש וכדומה אחר מנחה אין אומר על נהרות בבל [תהלים קלז], כי אם שיר המעלות [שם קכו]".
 (ב) רע"א (סי' א' על מג"א ס"ק ה') – "על נהרות בבל. אכל ער"ח אחר מנחה יאמר בשוב ד'. אשל אברהם לקמן סי' רצ"ב ס"ד".

ו. חודש ניסן, חודש תשרי.

1. הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה כ', הע' י"ט) – "שאלה: כתב המ"ב בסי' א' ס"ק י"א דבימים שאין אומרים תחנון י"ל בסעודה שיר המעלות וכו' האם לפי"ז בכל חודש ניסן, ובחודש תשרי בימים שאין אומרים תחנון יש לומר שיר המעלות. תשובה: יתכן. [שמעתי מרבינו שליט"א דמה שלא השיב כן בפשיטות משום שיתכן שאין התחנון גורם אלא מה שיום זה יו"ט הוא (במקצת מיהא וכמ"ל לקמן הערה כ"ד בשם היוסף אומץ) משא"כ בחודש תשרי וניסן שהטעם שאין אומרים בהם תחנון משום שיצא רוב החודש בקדושה וכמ"ש המ"ב בסי' תכ"ט סק"ז (לענין חודש ניסן) עיי"ש ע"כ שמעתי ולפי"ז הי' נראה דמ"מ בימים שביין יוה"כ לסוכות ודאי די"ל שיר המעלות דהא הטעם שאין אומרים בימים אלו תחנון היינו משום שהו"ו קצת יו"ט וכמ"ש בב"י הגר"א סי' תרכ"ד סעי' ה' ד"ה א"א תחינות, והסכים לזה רבינו שליט"א והוסיף דלמעשה גם בכל חודש ניסן נהגו [כמדומה] לומר שיר המעלות עכ"ד"]".

ז. ליל ערב יוה"כ.

1. הגר"ח זצ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה כ"א) – "שאלה: הנה לפי"ד המ"ב הנ"ל [בשאלה הקודמת] בעיוה"כ אומרים שיר המעלות ונסתפקתי מה דינו של ליל עיוה"כ האם הוא נחשב ליום שאין אומרים בו תחנון או לא. תשובה: מחלוקת רש"י כתובות ה' א' ובנדריים ס"ג ב' [רק המפרש בנדריים אינו רש"י]".

ח. סעודת סיום, חתונה, שבע ברכות.

1. הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה כ"ה, הע' כ"ד) – "בסעודת סיום מסכת האם אומרים שיר המעלות או על נהרות בבל. תשובה: על נהרות. [ואמר רבינו שליט"א שלענין **תנונה** (וה"ה לסעודת שבע ברכות) יש מקום לומר שלגבי החתן מיהא זהו מעין יו"ט דהא אסור הוא במלאכה עכ"ד]."

ט. סעודת בר מצוה.

1. על נהרות.

(א) הגר"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ק"י אות ה') – "שאלה: איזה פרק תהלים יש לומר לפני בהמ"ז בסעודת בר מצוה - 'שיר המעלות' או 'על נהרות בבל'. תשובה: 'על נהרות'."

י. בסעודה מפסקת שבערב תשעה באב, האם יש לומר על נהרות בבל.

1. עי' סי' תקנ"ב, לשיטות ומראי מקומות.

יא. תשעה באב: מי שהוצרך לאכול בט' באב האם יאמר בסעודה על נהרות בבל.

1. עי' סי' תקנ"ד סעי' ד', לשיטות ומראי מקומות.

יב. יום הכיפורים: מי שהוצרך לאכול ביו"כ האם יאמר בסעודה על נהרות בבל.

1. שיר המעלות.

(א) הגר"ק זצ"ל (עלי שי"ח עמ' ק"י אות ה') – "שאלה: קטן שאוכל ביום הכיפורים, איזה פרק תהלים יאמר לפני ברכת המזון 'שיר המעלות' או 'על נהרות בבל'. תשובה: שיר המעלות."

יג. מראי מקומות – הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה י"ח).

1. סדר היום (זכר החורבן וחייב הלמוד בשעת אכילה וסדר בהמ"ז) – "וצריך לזכור בתוך סעודתו חורבן ירושלים והמקדש ויאנח על ככה ויאמר מזמור על נהרות בבל ואף על פי שאין ראייה לדבר דרשינן סמוכים דכתיב נותן לחם לכל בשר וגומר וסמוך ליה על נהרות בבל וביגון ואנחה יאמר (אם אשכחך ירושלים וגומר) ויעלה על לבו השממה והחורבן שנחרב בית קדשנו ותפארתנו בעונותינו ונארך גלותנו כמה וכמה הרפקתי ופרקי דעדו עלן ואין איש שם על לב והשם הגדול והקדוש ית' וית' כביכול מחולל על ידינו ועל כן ודאי ראוי לכל בר דעת להתאונן ולעורר בכי ואנקה בכל יום ובכל לילה לעתים מזומנים על כל הרעה הזאת הבאה עלינו ולחלות פניו ית' ישיב שבותנו ויצמח קרן משיחנו במהרה בימינו אכי"ר."

2. הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא ח"א עמ' כ"ט טור א', עם חל"ב עמ' כ"ג טור ג', דולה ומשקה עמ' קי"ב הע' שי"ח) – "נהג שלא אמר על נהרות בבל."

3. הגר"ק זצ"ל (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה י"ט, הע' י"ח) – "שאלה: האם למעשה יש להקפיד לומר בכל סעודה מזמור על נהרות בבל. תשובה: או על נהרות בבל או מזמור לדוד. [שבמ"ב סי' ק"ע סק"א משמע שאין קפידא לומר דוקא מזמור זה אלא עיקר הענין הוא לומר ד"ת על השולחן דעיי"ש שכתב שמצוה ללמוד תורה על השולחן וע"כ טוב לומר אחר ברכת המוציא מזמור לדוד וכו' וע"כ דלא מיירי במי שאומר גם על נהרות בבל דא"כ כבר לומד על השולחן ומה זה שכתב דטוב שיאמר לצורך אמירת ד"ת על השולחן מזמור לדוד הלא את שניהם ודאי שלא צריכים לומר אלא ע"כ שגם על נהרות בבל עיקר אמירתו הוא משום שמצוה ללמוד על השולחן [ועיין גם בשעה"צ סי' קס"ז ס"ק כ"ה] רק שכתב השל"ה שיש ענין לקיים דין זה בעל נהרות בבל כדי להזכיר בסעודה את החורבן אבל מי שאומר מזמור לדוד אי"צ לומר גם על נהרות בבל [וה"ה להיפך] וכן נהג אבי [מרן בעל הקה"י] זיע"א לומר תמיד בימות החול מזמור לדוד ולא על נהרות בבל."

הגר"ק זצ"ל (דולה ומשקה עמ' קי"ב) – "שאלה: האם צריך לומר לפני ברכת המזון 'על נהרות בבל'.. תשובה: טוב לומר".
הגר"ק זצ"ל (הליכות חיים ח"א אות ר"ב, עמ' ע"ב) – "הביא המ"ב בסי' א' ס"ק י"א מהשל"ה לומר על נהרות בבל וגו' בברהמ"ז בימי השבוע, אכן כמדומני שאין העולם נוהגים לאומרה, איך יש לנהוג בזה. תשובה: רבים נוהגין כן."

4. הגר"א בנבצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רל"ו אות רס"ג) – "האם חייבים לומר 'על נהרות בבל' לפני ברהמ"ז ביום שאין אומרים 'שיר המעלות'. תשובה: עיקר המנהג הוא, כדי לומר דברי תורה על השולחן, ולזכור את ירושלים. אם אמרו דברי תורה בסעודה, יש מקום להקל ולא לומר, [ובנין ירושלים מזכירים ברהמ"ז]."

5. אמירת על נהרות בבל אחר מים אחרונים - עי' סי' קפ"א, לשיטות ומראי מקומות.

[ד] אם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכַּח יְמִינִי - תהלים (פרק קל"ז פסוק ה').

א. עשר זכירות – סידור יעב"ץ (עמ' שנו"ו), חיד"א.

ב. והא קללה – לרעך כמוך (ח"א עמ' רי"ב, עמ' רל"ג, עמ' שמ"ח).

ג. דין בפה.

1. המקנה (פנים יפות דברים פרק ל' ריש פסוק א') – "והיה כי יבואו עליך וגו'. יש לפרש מ"ש והשבות אל לבבך לפי מ"ש בסוף הפרשה וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, כי גלות ישראל היה יותר מכל שאר הגולים דרך השלכה בקצף גדול כדכתיב [איכה ב, א] השליך משמים ארץ תפארת ישראל, אך באורך זמן הגלות דור אחר דור נשכח מעלות גדולתם מלפנים, והוא מה שאמר [תהלים קלז, ה] אם אשכחך ירושלים, וכבר כתבנו דהיינו דאמר כיום הזה שיהיה דומה בכל יום כאילו היום הושלכו, וכבר כתבנו במקום

אחר שצריך זכירה בלב ובפה, כמ"ש [מגילה יח א] זכור בפה לא תשכח בלב, וזהו אם אשכחך ולא אזכרך, ואף שתיקנו חז"ל התעוררות בכל התפילות ששם בית מקדשינו וגלה יקרנו, אינו אצל רוב העולם אלא הזכירה בפה ולא במרירות הלב".

המקנה (אה"ע קונ"א סי' ס"ה סעי' ג') – "כדמשמע מקרא שצריך לזכור במחשב' ובדיבור ובמעשה דכתיב אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה וגו' וכדאמרין בר"פ ב' דמגילה זכור בפה וכו' כשהיא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמור וכן הכא אם אשכחך היינו שכחת הלב אם לא אזכרכי היינו זכרון בפה ואם לא אעלה היינו זכרון במעשה".

2. הו"ד באוצר הפוסקים (שם עמ' פ"ב אות י"א), עי' משאת שבת (עמ' תקכ"ג אות י"ז).

ד. מראי מקומות.

1. של"ה (תענית פרק גר מצוה אות ל"ו) – "האדם יקריב את עצמו במעשה כיצד, הוא סימן אבילות על ירושלים, שמראה בכל פעולותיו ובוזה בונה ירושלים. על דרך שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (ישעיה סו, י). כי האבילות מזכך וסותר את החורבן, וזה הסותר הוא על מנת לבנות, כי **בהאבילות מתעורר הזכרת ירושלים לטובה**. ורמז לדבר, תיכף בחורבן ירושלים נולד משיח, כמוזכר במדרש רבה דאיכה. **על כן אין להתאבל בשבת**, כי בנין בית המקדש אינו דוחה את השבת".

טו] מנהג ירושלים: כלי זמר אצל חתונות.

א. מקור.

1. מהר"ל דיסקין (ציר נאמן סוף מאמר שערי תפלה, הו"ד באל גיל כעמים עמ' ל"ב) – "התחייבתי א"ע להודיע ברבים סברת אדמו"ר מאור הגולה מוהרי"ל זצ"ל בענין אסור לנצוח בנגינות על כלי זמר בחתונות יושבי ירושלים ת"ו [כאשר המנוח החסיד הג' ר' פנחס ז"ל הכניס את בעלי כלי זמרים לתוך ביתו לחתונת בתו חורגתו אז אמר הסברא לאמר להמנוח הנ"ל את האיסור] והסברא היא בגמרא (שבת ק"י) וז"ל הגמרא ההוא בר קשא דפומבדיתא דטרקיה חיזיא כו' אמרי ליה אין רבי דכי נח נפשי' דרב גזר רב יצחק בר כיסנא דליכא דלימטי' אסא וגדמי לבי הלולא בטבלא ואזל איהו אמטי אסא וגדמי לבי הלולא בטבלא כו' ופירש"י ז"ל שם שיהי' ממעטים משמחה אותה שנה כו' ע"ש. וחרבן של בית אלקינו אשר לפני עיני יושבי ירושלים תמיד הוא **כמי שמתו מוטל לפניו**. ואמרתי להמנוח הנ"ל ע"י הרב מפיעטערקאוו ז"ל ותומ"י פסקו מלנגן בכלים ושרו בשיר כמנהגי ירושלים ת"ו".

2. שלמת חיים (סי' תצ"ה, א"נ סי' תתפ"ט) – "נסת' אם יש למחות בפעיה"ק ירושת"ו בשמחת חו"ב שמגנין בכלי זמר והנה לאשר נמצאו הרבה רבנים הבאים מחו"ל וקשה עליהם התקנה משום קול באשה, אבל אינו ידוע כלל דעת הגדולים שתקנו זאת אם הי' בגדר הוראת שעה וכדומה. תשובה: הגאון בעל אמרי בינה ז"ל כפי ששמעתי עשה האיסור וא' שלא חשש וזלזל בו נענש קשה ר"ל".

שלמת חיים (סי' תצ"ו, א"נ סי' תתצ"ז) – "נסתפקתי בענין למחות בכלי זמר בשמחת חו"כ, אם י"ל דדוקא בימיו ז"ל שייך למחות אבל אח"כ שאני ומשום דעיקר הדבר מוקשה להרבה משום קול באשה (מאחר דאין כלי זמר הוצרכו הנשים לזמר אצל הכלה) בפרט דבבאה"ט או"ח סי' של"ח סק"ג הביא ממהרי"ל דצוה ליסע בעיר אחרת משום הכל"ז שהי' גזירה מצד המלכות. גם מהא דלענין הבתי ספר כתבו בפירוש בהרם דחל עד ביאת גו"צ משמע דכל זמן שלא התנו בפירוש שייך בעיקרו רק בימיו של המרא דאתרא ולא אח"כ. וצ"ע אם עכ"פ איכא בזה משום דברים המותרים ואחרים נהגו איסור ואולי לענין למחות לא שייך זה. תשובה: כבר כתבתי שהגאון בעל אמרי בינה גזר ע"ז ושמעתי ממרנא הגאון דבריסק צללה"ה שאמר בוודאי בירושלם ראוי עכ"פ, והביא מהא דשבת קי [א] כי נח וכו' יע"ש והרי החורבן בה"מ לעינינו".

3. תשובות והנהגות (ח"ה סי' רכ"א, ח"ו סוף סי' קכ"ז) – "בירושלם עיה"ק אסרו לנגן בכלי זמר בחתונה (והתירו רק בכלי אחד בתוף), ושו"ש הדבר שבירושלם הסמוכה למקום החורבן **הוי בגדר מתו מוטל לפניו** וכאוננין ואין לשמוח שמחה יתירה בכלי זמר, ואף שהשירה בנגינה בחתונה מצוה רבה, וכפי שכתב במהרי"ל שיש לצאת לעיר אחרת כשאי אפשר לזמר במקומו בכלי שיר, מ"מ לא התירו בעיר קדשינו שחרבה ואסרו אפוישי שמחה, ואנו בירושלם כאונן שמתו מוטל לפניו שבודאי אין מקום לאפוישי שמחה".

4. בית חתנים (פרק כ"ד הע' י"ב) – "**בעקבות מגיפת החולירע** הנוראה שפרצה בשנת תרכ"ה בירושלים עיה"ק, והפילה חללים רבים וביניהם כמה גאוני עולם, התכנסו רבני ירושלים וגזרו באיסור חמור ולטותא דרבנן, לבלתי יהין איש או אשה, לשורר בכלי זמר בנישואין, וזאת מאחר ובשאלת חלום שעשה אחד מגדולי הדור, נתברר שהמגיפה פרצה, **משום שלא הקפידו אנשי ירושלים על כבודו של הכותל המערבי**, שריד בית מקדשו ותפארתינו, ואכן תוך כמה ימים פסקה המגיפה בעה"י. להסכמה זו נצטרפו עוד כמה וכמה מגאוני עולם, וביניהם ר' יעקב אטלינגר בעל 'הערוך לנר', ר' חיים מבריסק, ר' חיים זוננפלד, ר' אברהם מצ'כנוב, ר' שמעון סופר, ר' יצחק אלחנן מקובנא, ועוד".

5. הר"ט פריינד (קובץ בית אהרן וירושלם גליון ס"ה עמ' ק"ה הע' ל"ג) – "שמעתי מזקני ירושלים שליט"א [הגרי"ש אלישיב והגה"ח ר"א בריזל והגרי"ד גוטפארב ועוד] דעיקר הטעם הוא **משום גדרי צניעות**. וטעם דבירושלים החורבן לעינינו הוסיף המהרי"ל דיסקין וכדלהלן. ובספר בית חתנים ... אך מדומה שאין לכל זה שום מקור [ואף תיאור המציאות שאספו איסור מכל גדולי עולם לא נראה כלל] וכן שמעתי מהזקנים הנ"ל **דאין שום שייכות המגיפה להגזירה** ובאמת דבמגיפה נסתלקו כמה גדולים ר' נתום משאדיק ור' יוסף וונדל סלאנט, ר' משה יהודה לייב מקוטנא, ר' אליהו ריבלין, ר' יוסף שווארץ, ועוד. [כדכתב ר' אריה לייב פרומקין בספרו תולדות חכמי ישראל] אבל אין לזה קשר להגזירה ויסודה מהטעמים הנ"ל".

6. **חשב האפוד** (הליכות חנוך פרק א' אות קמ"א) – "אמר הרב כי הגם שמפורסם הטעם שאין משתמשין בכלי זמר בירושלים לחתונות הוא מטעם זכר לחורבן (עיין שו"ת שלמת חיים סימן תצ"ה), אבל השתלשלות הדברים שהחליטו חכמי ירושלים לתקן תקנה זו היתה מחמת מעשה שהי', ומקור הדבר והשתלשלותו הי' כך, כי בזמן בית דינו של הגאון מהרי"ל דיסקין זצ"ל הי' פעם חתונה בחוצות ירושלים עם כלי זמר, והיו שם ערביים שעמדו מן הצד, וטבעו הערביים הוא שכששומעים כלי זמר הם ממש משתגעים, ואירע ל"ע מקרה לא טוב הי', ותקנו אז שלא לזמר בכלי זמר רק בשמחת בית השואבה שהוא בבית המדרש וכדומה".

ב. בני ספרד.

1. מיקל.

- (א) הגרשז"א זצ"ל (קובץ בית אהרן וירושלם חוברת ס"ה עמ' ק"ח ד"ה וכן).
- (ב) אור לציון (ח"ג פרק ל' סוף אות ג', סוף הע' ג') – "והנה בעיה"ק ירושלים ת"ו היתה מקובלת תקנה לפני יותר ממאה שנה באיסור חמור מגדולי ירושלים ועוד גדולים שלא לנגן בחתונות בכלי שיר אלא בתוף בלבד, ואומרים שהיא בעקבות מגיפה שפרצה בירושלים. (וראה במנהגי ארץ ישראל עמ' של"ז). אולם נראה שבני ספרד אין צריכים לחוש לזה כלל, שלא קיבלו כן אלא בני אשכנז, אבל לא בני ספרד, ורשאים הם לנגן בכלי שיר בשמחת נישואין בכל מקום בעיה"ק ירושלים ת"ו".
- (ג) הגרשז"א זצ"ל (קובץ בית אהרן וירושלם חס"ה עמ' ק"ח ד"ה וכן, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ט') – "דכ"ז הוא לבני אשכנז אבל בני ספרד לא קבלו עליהם האיסור ויכולים להקל בשופי לדעתו".
- הגרשז"א זצ"ל (לקנות חכמה, נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג) – "הספרדים לא קיבלו איסור זה. וכן יש קהלות אשכנזים שלא נוהגים באיסור זה. והולכים בזה לפי מנהג החתן".
- (ד) הגרשז"א זצ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ג אות ד') – "שאלה: האם לבני ספרד שלא נהגו בתקנה זו מותר לכתחילה לנגן בכלי שיר. תשובה: פשוט שמותר לכתחילה".
- (ה) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רל"ח סוף אות רע"א) – "וקהילות הספרדים נהגו גם בירושלים לשמח חתן וכלה על ידי תזמורת".
- (ו) ילקוט יוסף (שובע שמחות א' פרק י"ד סעי' ב', קיצור שו"ע אה"ע פרק י"ד סעי' ב', דיני כותל המערבי אות כ"ד) – "יש שנהגו בירושלים שלא להביא אלא כלי שיר אחד. מפני חורבן העיר. ואין מנהגינו כן, וכן פשט המנהג כיום להביא תזמורת עם כלי שיר אף בירושלים".
- (ז) בית חתנים (פרק כ"ד סעי' ו') – "בירושלים ת"ו, מנהג הספרדים להביא תזמורת עם כמה כלי ומר כדי לשמח החתן והכלה".
- (ח) הו"ד בהנשואין כהלכתם (פרק י"ג הע' ע"ו) – "אולם אצל בני קהלות ספרד לא נתקבלה תקנה זו [בדורות האחרונים]".
- (ט) פנינת המקדש (פרק ו' סעי' ד', סעי' י').
- (י) איך נשיר (פרק ג' סעי' ד') – "בני עדות המזרח לא קיבלו עליהם תקנה זו".

2. מראי מקומות.

- (א) דרכי טהרה (פרק כ"ז אות ט') – "בירושלים העתיקה היו נזהרים שלא לנגן בהרבה כלי נגינה, ולקחו רק תוף בלבד. אבל כיום מקילים בזה ובפרט לשמחת חתן וכלה. ועיין לכנה"ג (אה"ע סי' ס"ה) שנהגו אם האבל הוא תוך י"ב חודש 'שלא מביאים מנגנים לחופה', והוא הקפיד על זה והוסיף: ועל זה סמכתי בחופה בני ה"י שמתה אמו תמ"ה ונשא אשה תוך שנתה והבאתי מנגנים. אחר זמן רב מצאתי בדרשות מהרי"ל ז"ל הלכות עירובי חצרות הובא שם אגב גררא שפעם אחת מתה מושלת המדינה, ולכבוד ציוה המושל שלא לנגן בכל המדינה אותה השנה בשום כלי שיר, ואירע להיות נישואין בישוב אחד תחת ממשלתו תוך אותה שנה ושאל את מהרי"ל אם יעשו נישואין בלי כלי זמר, והורה להם שלא יעשו וכו'. 'והלכו מרחק שלוש פרסאות ועשו שם הנישואין בכלי זמר', עי"ש. (קול צופיד, עקב תשס"ב)".
- (ב) יחווה דעת (ח"א סי' מ"ה, יביע אומר ח"ה יו"ד סוף סי' ל"א) – "ונראה שלכל הדעות בסעודת חתן וכלה שהיא סעודת מצוה, ומצוה לשמח חתן וכלה, (כמבואר בברכות ו ע"ב), מותר לכתחילה לומר פיוטים שירים ותשבחות להשי"ת בכלי נגינה. וכבר כתב הראב"י חלק ג' (סימן תשצ"ו), והובא בטור או"ח (סימן של"ח), שמותר לומר לעכו"ם לנגן בכלי שיר בשבת בשמחת חתן וכלה, שאין שמחת חתן וכלה בלא כלי שיר, וכן כתב בדרשות מהרי"ל (בהלכות עירובי חצרות), שפעם אחת גזר המושל שלא לנגן בכלי שיר בכל העיר במשך שנה אחת, לאות אבל על אשתו שמתה, ושאלו למהרי"ל האם יעשו נישואין בלי כלי שיר, והורה שאין לעשות נישואין בלי כלי שיר, שעיקר שמחת חתן וכלה בכלי שיר, לכן ילכו למקום אחר לעשות הנישואין עם מנגנים בכלי שיר ע"כ. והכנסת הגדולה באבן העזר (סימן ס"ה הגהות הטור אות א') למד מדברי מהרי"ל הנ"ל להתיר להביא כלי שיר בנישואי בנו, אף שהיה אבל בתוך י"ב חודש על פטירת אמו ע"ש. וכן מבואר בפירוש בתוספות (גיטין ז ע"א), ובתוספות הרא"ש ובחידושי הר"ן (גיטין שם), שבחופה לצורך שמחת חתן וכלה מותר. וכ"כ הסמ"ג (בהל' ט"ב דף קכ"ג ע"ב), והגהות מיימוני (פרק ה' מהל' תעניות), והגהות מרדכי (ריש גיטין). וכן פסק הרמ"א בהגה..."

ג. בני עיר אחרת שבאים לעשות חתונה בירושלים.

1. יש מקום להקל.

- (א) הגרשז"א זצ"ל (ועלהו לא יבול ח"א עמ' ר"ה אות של"ז) – "סיפר לי ר' יחזקאל מילווארם שהוא שאל את הרב כיצד לנהוג בענין תזמורת בחתונה שלו שהתקיימה בירושלים בשכונת הר נוף, ושאלו שלו שבאה מאמריקה מאוד תצטער אם לא תהיה תזמורת. ענה לו הרב שהוא בן חו"ל, ואין הוא צריך לקבל בענין זה את מנהג ירושלים. ר' ברוך [אויצרבאך] שהיה נוכח שאל את אביו: לכאורה זהו מנהג המקום ואסור לשנות ממנו. וענה לו הרב: זה אמנם 'מנהג ירושלים', אבל זה לא נחשב כ'מנהג המקום'. לבסוף אמר הרב שאם אפשר אז טוב לכתחילה לערוך את החתונה עם כלי נגינה אחד".
- (ב) עי' הגרשז"א זצ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ב אות ג') – "האם התקנה שלא לנגן בירושלים בכלי שיר, היא דווקא לבני ירושלים, או אף לבני עיר אחרת שבאים לעשות חתונה בירושלים. תשובה: עיקר תקנה זו הוא שייך רק לצייבור של 'עדה החרדית' שקיבלו על עצמם התקנה, אבל כהיום שבאו לירושלים הרבה קהילות ויש הרבה מנהגים בירושלים אין חייבים כל הציבור שבירושלים בתקנה זו מעיקר הדין, אמנם אעפ"כ יש הרבה שנוהגים בתקנה זו, ואף שבאמת אינו אסור מעיקר הדין".

2. מחמיר.

- (א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ אות ט') – "בני חו"ל שעשו נישואין בירושלים, שאלו את רבינו אם צריכים להקפיד שלא יהיה הרבה כלי תזמורת. והורה רבינו שצריכים לנהוג כחומרי המקום".

- (ב) הגר"א בנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"מ אות ב', אות ד') – "כל העדה האשכנזית בירושלים מחוייבת בזה. גם אם הוא אורח מחוייב בזה".
- (ג) איך נשיר (פרק ג' סעי' ה') – "אנשים מקהילות שונות שבאו לגור בירושלים לאחר התקנה, וכן אורחים שעורכים חתונה בירושלים, יש להם להחמיר ולנהוג כתקנה זו".
3. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ו' סעי' י"ב).

ד. המנגן.

1. מיקל.

(א) הגר"חפ"ש זצ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ג אות ה') – "שאלה: אדם ששייך לציבור שקיבלו על עצמם התקנה, (כגון מהעדה החרדית) האם מותר לו לגגן בחתונה של בני ספרד שלא קיבלו התקנה, (אף שהוא עצמו מנגן ונהנה). תשובה: יש להתיר".

(ב) איך נשיר (פרק ג' סעי' ה') – "בני אשכנז מותרים להשתתף בחתונות של בני עדות המזרח בירושלים אף שיש שם כלי שיר, ואף מותרים לנגן עבורם בכלי שיר".

ה. ירושלים חדשה: בית וגן, הר נוף, וכדו'.

1. מחמיר.

(א) תורת חסד (אל גיל כעמים עמ' ל"א בהג"ה) – "והעיד אחד מזקני ת"ח שבירושלים שהיה מעשה בגדול אחד מחו"ל שהשיא את בנו בירושלים ומקום החתונה היה בשכונת הבוכרים, ורצה להביא כלי זמר משום שדימה בדעתו שהאיסור היה רק על ירושלים שבתוך החומות. כששמע זאת הגאון הגדול רבי ישראל זאב מינצברג זצ"ל בעמח"ס שו"ת שארית ישראל, הלך אליו בעצמו ואמר לו: שהגאון האמתי בעל 'תורת חסד' פסק שהאיסור חל גם על ירושלים החדשה שמחוץ לחומות, והגדול הנ"ל סבר וקבל ושרו בחתונה, בלי כלי זמר, כמנהג ירושלים".

(ב) עי' חשב האפוד (הליכות חנוך פרק א' אות קמ"א) – "וכל התקנה היתה רק בעיר העתיקה, אבל בירושלים החדשה מעולם לא גזרו, אולם כיוון שכבר התרגלו מירושלים העתיקה נשאר התקנה גם על ירושלים החדשה, וכנראה דמחמת מעשה זו החליטו כי במקום החורבן כדאי הוא בית אלקינו לתקן תקנה זו".

(ג) הגר"שז"א זצ"ל (ועלהו לא יכול ח"א עמ' ר"ד אות של"ו, עמ' ר"ה אות של"ז) – "ואין חילוק בזה בין בתוך העיר-העתיקה לבין מחוץ לחומת העיר העתיקה".

(1) עי' הגר"שז"א זצ"ל (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רל"ט אות ער"ב) – "אדמו"ר זללה"ה אמר שיש לנהוג בתקנה זו גם בירושלים החדשה. עם זאת הוסיף שעיקר חומר התקנה מן הדין, בתוקף חרם, זה דווקא בירושלים הישנה. אגב, נראה שאין הדבר תלוי בקדושת ירושלים, אלא החרם נתקבל וחל על אותם מקומות יישוב שהיו בירושלים בתקופה שבה נתקנה תקנה זו".

(2) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "למעשה אסר בכל העיר ואין סתירה בדברי הגא"נ".

(ד) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שפ"ט הע' י"א) – "בשכונת גבעת שאול בירושלים ...".

(ה) נטעי גבריאל (נישואין פרק מ"א הע' י"ד) – "גם בירושלים החדשה (חוץ לעיר העתיקה) נתקבל המנהג להחמיר".

(ו) שערי נחמה (שער ה' פרק ג' אות י"ח) – "תוקף המנהג הוא גם בירושלם החדשה, אמנם במושב אורה [הסמוך לירושלם] שקובע מקום לעצמו ואינו כחלק מהעיר ירושלם, אפשר להקל להשתמש בכלי שיר לשמחת חתן וכלה, ללא הגבלה (בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א [זצ"ל])".

(ז) פנינת המקדש (פרק ו' סעי' י"ג).

(ח) איך נשיר (פרק ג' סעי' ח') – "תקנה זו נוהגת אף בירושלים החדשה, ואף מחוץ לירושלים עד תחום שבת ומושב הסמוכים לירושלים, אם נקראים בפי האנשים כחלק מירושלים, נוהגת התקנה גם בהם".

2. דעת הגרי"שז"א זצ"ל.

א) מחמיר.

(1) הגרי"שז"א זצ"ל (בית אהרן וישראל חס"ה עמ' ק"ח, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ט') – "דהמנהג הוא גם על ירושלים החדשה".

(2) הגרי"שז"א זצ"ל (ישמח לב אירוסין ונישואין עמ' של"ט אות י"ב, ישמח לב שבע ברכות עמ' ת"א אות ע"ח) – "שאלה: מה שנוהגים בירושלים שלא לנגן בחתונות אלא לתופף בתופים בלבד, האם מנהג זה נוהג בכל השכונות בירושלים. תשובה: איסור זה נוהג בכל השכונות השייכות לירושלים, ואפילו הרחוקות".

(3) הגרי"שז"א זצ"ל (לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג) – "ואיסור זה נוהג בכל השכונות שבירושלים אפילו שכונת רמות ובית וגן".

(4) הגרי"שז"א זצ"ל (שבות יצחק ח"ז עמ' צ"ב, הנשואין כהלכתם פרק י"ג הע' ע"ו) – "דה"ה לענין התקנה שהתקינו בירושלים שלא להשמיע כלי זמר בשמחת נישואין, וכן לענין החרם שעשו על לימוד שפות זרות, בכל אלו האיסור עד תחום שבת".

(5) הגרי"שז"א זצ"ל (השרף מבריסק עמ' ש"ע, ישא יוסף או"ח ח"א סי' ק"כ, סי' קכ"א, בקול מביאים תודה עמ' מ"ה).

ב) מיקל.

(1) הגרי"שז"א זצ"ל (בית חתנים פרק כ"ד הע' י"ב, הו"ד בהנשואין כהלכתם פרק י"ג הע' ע"ז) – "והשיב לי שכל הגזרה היתה רק על העיר העתיקה אבל בעיר החדשה יש להקל והמחמיר תע"ב".

3. מראי מקומות.

(א) הגרסה "ק צ"ל" (נזר החיים עמ' ר"י) – "האם צריך גם היום להקפיד על מנהג ירושלים בענין תזמורת בחתונה. תשובה: אם נזהרים צריך לזהר, אך י"א שזה רק בירושלים שבין החומות".
 הגרסה "ק צ"ל" (פסקי ההלכות עמ' רע"ח שאלה מ"ג) – "שאלה: האם התקנה שתיקנו בירושלים שלא לנגן בכלי שיר זה גם בשכונות החדשות שלא היו בזמן התקנה. תשובה: זה תלוי ברבני ירושלים איך הם תיקנו".

ו. לנגן בכלי אחד.

1. מיקל.

(א) הגרסה "א צ"ל" (מבקשי תורה חכ"ו סי' שט"ו אות מ"ט, אמנם עי' בנתיבות ההלכה חמ"ד עמ' תמ"ה) – "הורה שלא לשנות המנהג בירושלם שלא לנגן בכלי זמר בנשואין אלא בכלי אחד, כגון תוף וכדו'. ואע"פ שמצוה לנגן בכלי זמר לכבוד חתן וכלה, וגדולה מזו מצונו שדעת כמה פוסקים להתיר להביאם בשבת מחוץ לתחום ע"י עכו"ם (עיין שו"ע או"ח סי' של"ח), מ"מ אין לשנות המנהג".

(ב) הגרסה "ש צ"ל" (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ג אות ו') - לשונו מובא לקמן.
 (ג) פסקי תשובות (אות י"ג) - לשונו מובא לעיל.

2. מחמיר.

(א) הגרסה "א צ"ל" (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת' אות ע"ד [לשונו מובא לעיל], לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג [לשונו מובא לקמן], אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ח' [לשונו מובא לקמן], שבות יצחק ח"ז עמ' צ"ב הע' ד').
 (ב) איך נשיר (פרק ג' סעי' ט') – "נקטי' עיקר, שאף כלי נגינה אחד בכלל התקנה".

ז. לנגן באורגן.

1. מחמיר.

(א) הגרסה "א צ"ל" (קונ' וספרתם לכם סעי' א' [לשונו מובא לקמן], מבקשי תורה חכ"ו סי' שט"ו סוף אות מ"ט, בשם שלמי שמחה עמ' של"א) – "ולא הסכים להקל בכלי שיש בו כמה מיני זמר כ'אורגן' וכדו'".

עי' הגרסה "א צ"ל" (ועלהו לא יבול ח"א עמ' ר"ד סוף אות של"ו) – "בכ"ג אלול תשנ"א שמעתי את גדול האחים ממשפחת נדב שואל את הרב על חתונה של אחד מבני הישיבה (קול תורה) שתתקיים שם בישיבה - האם יכולים להוסיף אורגן מלבד תופים, והרב נמנע מלענות להם ברורות, אך היה נשמע מדבריו שאמר להם שאפשר להוסיף אורגן, ושיעשו איך שהם רוצים. ושאל: האם זה לא יגרום קפידות על החתן. וענו לו: אם הראש ישיבה מתיר אז לא תהיינה קפידות [הם ספרו לרב שמשפחות החתן והכלה עלו מחו"ל (מאמריקה) - וכנראה שרצו להדגיש בזה לצד לקולא]."

(1) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "אין שום תוקף להבנת הכותב מה היה נשמע מדבריו בשעה שהוראתו הברורה היתה לאיסור בלי יוצא מהכלל וכדבר ברור, אתה בוודאי גם מבין את זה הוא לא נתן היתר".

(ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ אות ח') – "אורגן' הוי כשני כלי שיר ואסור לנגן עמו בחתונות בירושלים".
 (ג) הגר"ש "א צ"ל" (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת' אות ע"ד, לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג [לשונו מובא לקמן], אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ח', ישא יוסף או"ח ח"א סוף סי' קכ"ב [לשונו מובא לקמן]) – "האם מותר לנגן בחתונה באורגן, מאחר וזהו כלי אחד. תשובה: אסור. מכיון שמותר לנגן אפילו בעשר כלים, אבל איזה כלים, תוף בלבד".

(ד) שערי נחמה (שער ה' פרק ג' אות י"ח) – "אורגן שיכול להשמיע כמה וכמה כלי שיר גם נאסר".

2. מיקל.

(א) הגרסה "ש צ"ל" (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ג אות ו') – "שאלה: כלי הנקרא 'אורגן' שנשמעים בו קולות של כמה כלים, האם נקרא כלי נגינה אחד או שנחשב לשני כלים. תשובה: מותר בחתונות בירושלים לנגן באורגן ונקרא כלי אחד".

ח. השירה בתופים (drums).

1. מראי מקומות – אות חיים ושלום (סי' רס"ה אות שלום ס"ק כ"ט [עמ' שע"ב], לשונו מובא לעיל), הר"ט פריינד (קובץ בית אהרן וישראל חס"ה עמ' ק"ז).

(א) הגר"ש "א צ"ל" (שבות יצחק ח"ז עמ' צ"ב הע' ד', אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ח') – "מה שמקילים בתופים בחתונות בירושלים, אין זה אלא בגלל שאינו נחשב לכלי נגינה כלל ועיקר, שהרי א"א להבחין מהתופים בניגון כל שהוא, ואינו אלא מלוח את הכלי נגינה האחרים, ואינו נכון לומר שהתקנה בירושלים בשנת תרכ"ה היתה רק על ריבוי כלי זמר אבל בכלי אחד מותר, אלא התקנה היתה שלא יהיה שום כלי זמר. ואפשר ללמוד גדרי כלי שיר משלהי סוטה, דגורו על האירוס, שהוא כלשון רש"י שם 'דפנותיו עגולות כעין נפה וקושרין בדפנותיו חוטיין של ברזל ושוטחין על פיו עור כשהוא לח ומותח והוא מתייבש שם מאליו וכשמכין עליו במקל דק הוא מוציא קול צלצול', וודאי שבכלי תוף דידן יש יותר מכלי זה".

הגר"ש "א צ"ל" (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת"א אות ע"ז) – "התברר שיש טייפ שמשפר קול התוף. [טייפ סטריאו שנשמע מכמה כיוונים, וע"י זה משפר את קולות התוף]. תשובה: אם זה קול של תוף מותר, אע"פ שמשפר את הקול".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"מ אות א') – "התקנה היתה שישמשו דווקא בתופים. יש שביארו בטעם הדבר כדי שלא ישמעו את הנשים מזמרות. וכמו שמצינו שפירשו כן במה שמרים לקחה תופים, כדי שלא ישמעו את קול הנשים. היתירו דווקא תופים, כי קול התופים מונע את שמיעת קול הנשים".

2. מספר התופים.

(א) מיקל, אין גבול.

1) הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג, שבות יצחק ח"ו עמ' צ"ב הע' ד') – "אבל בירושלים נוהגים האשכנזים שלא לנגן בכלי שיר, אבל מותר שירה בפה ומתופף בתופים בלבד. ואין להתיר אף כלי זמר אחד חוץ מתופים, שבהם מותר אפילו הרבה תופים".

הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף ח"א סוף סי' קכ"ב) – "שהתירו רק תופים, ואף כמה תופים מותר, אולם באורגן או בטייפ המשמיעים מנגינת כלי זמר אין להקל להשתמש בחתונה".

2) שערי נחמה (שער ה' פרק ג' אות י"ח) – "בירושלם גזרו גדולי הדורות (מחכמי אשכנז) שלא לנגן בשמחת חתן וכלה בכלי שיר והתירו רק בתופים. אבל אין הגבלה על מספר התופים".

3) איך נשיר (פרק ג' סעי' י') – "תופים, אינם נכללים בכלל התקנה, ומותר לתופף אף בכמה תופים".

3. טייפ של תופים.

(א) מיקל.

1) הגריש"א זצ"ל (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת"א אות ע"ו, אות ע"ז [לשונו מובא לעיל]) – "האם מותר להשמיע בחתונה טייפ של תופים. תשובה: תוף הוא לא כלי שיר".

(ב) מחמיר.

1) שערי נחמה (שער ה' פרק ג' אות י"ח) – "וכן הקלטה של תופים בכלל האיסור".

4. מראי מקומות.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ז) – "חתונה הנערכת בירושלים - מדוע מותר שישתתף בה דווקא תוף ולא כל כלי זמר אחר, ובלבד שיהיה אחד. תשובה: מטרת התוף שלא ישמעו את קול הנשים, כפי שלקחה מרים מטעם זה תוף בידה".

ט. האם נאמר שדין טייפקורד כזמר בכלי: הנהגין איסור בכלי זמר בירושלים בחתונות.

1. מיקל.

(א) הגר"חפ"ש זצ"ל (ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ג אות ז') – "שאלה: האם גם מותר להשמיע [בחתונות שבירושלים] שירה וזמרה ממכשיר הקלטה (טייפ-רשמוקול), ואף שנשמעים בו קולות של כמה כלים. תשובה: יש להקל גם בזה".

2. מחמיר, אא"כ הוא שירה בפה.

(א) עי' שלמת חיים (סי' תצ"ד, א"נ סי' תתפ"ח) – "בענין תקנת עית"ק שלא לנגן בכלי שיר בשמחת חתונה אם מותר בתיבה המזמרת שקורין גראמעפא"ן דאולי זה הוי כמו שיר בפה דהרי מזמרת רק מה שקלטה דבורים של אדם, אולם זה הוי רק עפ"י רוב אבל לפעמים גם קולטת ניגונים של כלי שיר. תשובה: וודאי גם זה בכלל".

(ב) הגרש"ז זצ"ל (קובץ בית אהרן וישראל גליון ס"ה עמ' ק"ח ד"ה א, קונ' וספרתם לכם סעי' א') – "שמעתי מהגר"ע אויערבאך שליט"א שכן דעת אביו הגרש"ז זצ"ל שגם בחתונות אסור טייפ, כיון שכלול בו כל הכלים והוא בכלל הגזירה וק"ו אורגן".

(ג) ציץ אליעזר (חט"ו סי' ל"ג אות ג'), הו"ד בהנשואין כהלכתם (פרק י"ג הע' ע"ז) – "ומה שמוסיף כבו' לשאול, דאם נאמר שדין טייפקורד כזמר בכלי, האם הוא ממש כדין זמר בכלי שיר כמו כינור והדומה או דרגה בין זה לשיר בפה, ונפק"מ להנהגים איסור בכלי זמר בירושלים בחתונות כידוע, דאם הוא ממש ככלי זמר אזי אסור, ואם הוא פחות מזה אזי יהיה מותר, ע"כ. הנה כבר חותי דעתי לעיל שזה תלוי מאין מקור השירים והניגונים שהוקלטו בטייפ, אם משירה וזמרה בפה מותר, ואם זה נובע ממה שהקליטו מכלי - שיר אזי דינו כהשמעה מכלי - זמר. אמנם ראיתי בספר שלמת חיים ח"ד סי' כ"א אות ג' שמחבר הספר שאל את הגרי"ח זאננפעלד ז"ל אם מנהג ירושלים חל גם על כלי הגראמיפון, והשיב בקצרה ובוה"ל: ודאי גם זה בכלל, אבל השאלה שם נחלקה לשנים הן על שירה בפה שקלטה והן על מה שקלטה ניגונים של כלי שירה כדעו"ש, ולא ברור איפוא אם מה שענה דגם זה בכלל המכוון על כל גוונא, או דילמא רק כשמשמיעה ניגונים שקלטה מכלי שיר, וגם אם נאמר שגם הכלי - גראמפאן בכלל יש עדיין לומר שחלות התקנה לא חלה גם על הטייפ, מכיון שזה לא היה עדיין בזמנם של הגאונים מקאליש ומבריסק ז"ל שתוקנה אז (כפי שנזכר בספר שלמת חיים ח"א סי' ע"ז), ואין להוסיף על הגזירה, ובדומה לזה ראיתי שכותב לומר בספר שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' ס"ב על כלי הרדיו בנוגע לאיסור זמרה בכלי שלא במקום מצוה עיין שם, ושם היתה הגזירה בזמן חז"ל, ומכש"כ שיש להתיר השמעת ההקלטות מנגינות בע"פ [ואפילו בפטיפון] בחתונות, שאין כל הוכחה ואסמכתא ברורה שגם על זה התקינו בירושלים גאוני הדור שבדור הקודם [והטייפ עוד לא היה], ואשר בכלל רובא דעלמא נוהגים בזה היתר".

(ד) הגריש"א זצ"ל (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת"א אות ע"ה, קונ' וספרתם לכם סעי' א', שבות יצחק ח"ו עמ' צ"ב הע' ד', אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ח', מאור השבת ח"ה עמ' תשפ"ה אות ע"ח) – "האם מותר להשמיע קלטת מוזיקה בשמחת נישואין. תשובה: אסור...".

הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה, נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג) – "ואפילו להשמיע תזמורת בטייפ ג"כ אסור. אבל מותר לפתוח טייפ להשמיע שירה בפה".

עי' הגריש"א זצ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק י"ד ד"ה וכל) – "קסטת של שירים בפה ללא תזמורת אפשר להתיר בדוחק".

(ה) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"מ אות ג').

(ו) נטעי גבריאל (נישואין פרק מ"א הע' י"ד, פרק פ"ג הע' י"ד) – "גם בירושלים החדשה (חוץ לעיר העתיקה) נתקבל המנהג להחמיר אפי' בהקלטת כלי שיר ע"י טייפיקורדער".

3. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג, הע' ס"ז, לשונו מובא לעיל).

(א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ הע' י"ג) – "ואם מותר לנגן בחתונה ע"י קלטת, אמר רבינו דיש להסתפק אם הוי כלי אחד או כמה כלים".

י. ללכת לחתונה בירושלים שיש שם ב' כלי שיר.

1. כשיש בהם כלי שיעור בהיתר [כגון בני ספרד, וכדו'].
(א) מיקל.

(1) הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ח שאלה מ"ד) – "שאלה: מקובל שבני ספרד לא קיבלו עליהם את התקנה. אשכנזי שהוזמן לחתונה של חבריו ספרדי ויש שם תזמורת האם מותר לו להיות שם. תשובה: מותר לו".

(2) הגר"מ ש"קליין שליט"א (פנינת המקדש פרק ו' הע' ח').

(3) פנינת המקדש (פרק ו' סעי' ד').

(4) איך נשיר (פרק ג' סעי' ה') – "בני אשכנז מותרים להשתתף בחתונות של בני עדות המזרח בירושלים אף שיש שם כלי שיר, ואף מותרים לנגן עבורם בכלי שיר".

2. כשיש בהם כלי שיעור באיסור.

(א) מחמיר.

(1) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ אות י') – "נשאל רבינו אם מותר ללכת לחתונה בירושלים שיש שם ב' כלי שיר. והורה רבינו שאסור ללכת".

(2) איך נשיר (פרק ג' סעי' ה') – "אך אין להשתתף בחתונות בירושלים שיש בהם כלי שיר באיסור".

(ב) מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ו' סעי' ד').

(1) הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ג, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י') – "ומי שהוזמן לחתונה שיש בה תזמורת שלא כדין ישאל לחכם האם מותר לו להשתתף בחתונה".

יא. מראי מקומות – הר"ט פריינד (קובץ בית אהרן וירושלים חס"ה עמ' ק"ה - עמ' ק"ט), RJJ (חי"ד עמ' כ"ב), Halachically Speaking (ח"ג מספר כ"ד עמ' י', דפו"ח).

1. פסקי תשובות (אות י"ג) – "וגדולי הדור בירושלים תובב"א בשנת תרכ"ה עקב מגיפה נוראה שהפילה חללים רבים גזרו שלא לנגן בריבוי כלי זמר...".

2. אנציקלופדיה תלמודית (הערות כרך י"ח, [חתן וכלה] טור שכ"ט הע' קפ"א) – "בירושלים יש תקנה קדומה משנת תרכ"ה שלא לנגן בכלי זמר בחתונה, ועי' ס' שלמת חיים ח"א סי' עז בשם מהרי"ל דיסקין ע"פ שבת קי א שכשנסתלק רב גזרו למעט בשמחת חתן וכלה, ובירושלים רואים תמיד חורבן ביהמ"ק לפניהם".

טז | זמנים שונים: כלי זמר בירושלים.

א. תנאים.

1. מיקל.

(א) פנינת המקדש (פרק ו' סעי' ט"ז).

2. מחמיר.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"מ אות ה') – "גם בשמחת תנאים ושמחת שבע ברכות וכל הקשור לשמחת חתן וכלה אין להשתמש בתזמורת".

(ב) איך נשיר (פרק ג' סעי' י"א) – "סעודת תנאים וסעודת שבע ברכות וכדו', הרי הם בכלל התקנה, ואסור לנגן בהם בכלי שיר".

3. דעת הגריש"א זצ"ל.

(א) הגריש"א זצ"ל (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת' אות ע"ג, תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק י"ד ד"ה וכל) – "בתנאים שעדיין אינם חתן וכלה מותר לנגן בכלי שיר".

ב. שבע ברכות.

1. מחמיר.

(א) פסקי בושם (פרק י"ז סעי' נ') – "בירושלים החמירו יותר שלא להשמיע קול תזמורת לעולם ואפילו בסעודת נישואין ושבע ברכות".

(ב) הגריש"א זצ"ל (ישמח לב שבע ברכות עמ' ת' אות ע"ב, תורת המועדים על שונה הלכות ס"ק י"ד ד"ה וכל, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ה סעי' כ"א) – "סעודת שבע ברכות בירושלים האם מותר לנגן בה בכלי שיר. תשובה: אסור. הקפידא היא: משום אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, ושמחתי הכוונה לשמחת נישואין, וכולל כל שמחות הנישואין והיינו גם שבע ברכות".

הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"א סי' קכ"ב) – "דאין לנגן בכלי זמר בסעודת שבע ברכות דגם זה כלול בכלל המנהג".

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' ר"מ אות ה') - לשונו מובא לעיל.

(ד) הגר"ח זצ"ל (אהל יעקב) – "האם בירושלים מותר לנגן בכלי זמר בשבע ברכות, דהיינו שהמנהג היה דוקא לחתונה או אפילו לשבע ברכות. תשובה: תמיד".

(ה) נטעי גבריא (נישואין פרק פ"ג הע' י"ד).

(ו) איך נשיר (פרק ג' סעי' י"א) – "סעודת תנאים וסעודת שבע ברכות וכדו', הרי הם בכלל התקנה, ואסור לנגן בהם בכלי שיר".

2. מיקל.

א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ אות י"א, הע' י"ג) – "אבל בסעודות שבע ברכות לא אסרו. ובה נשאר ההיתר שכתב הרמ"א".
3. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ו' סעי' ט"ו).

ג. בר מצוה.

1. מיקל.
א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ אות י"ב) – "בסעודות ברית, בר מצוה, ובשאר כנופיות של מצוה מותר להביא כלי זמר".
2. מראי מקומות.
א) פסקי תשובות (אות י"ג, הע' ס"ז) – "גזרו שלא לנגן בריבוי כלי זמר בחתונות ובשאר שמחות כברי"מ וכדו' אלא אך ורק בכלי נגינה אחד ותו לו, וגם נישגונים ע"י כלי זמר רבים שהוקלטו בטייפ אין להשמיעם [אמנם עפ"י גדולי ירושלים נוהגים להקל לשמוע נגינה מטייפ בשמחות כברי"מ ובר מצוה וכיו"ב, אך לא בנישואין]".

ד. חול המועד.

1. מיקל – הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ הע' י"ג, לשונו מובא לקמן).

ה. ברית מילה.

1. מיקל.
א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ אות י"ב [לשונו מובא לעיל], הע' י"ג) – "כל האיסור לנגן בכלי זמר הוא רק על החתונה, ולא על שבע ברכות ולא על סעודות של ברית וחול המועד".
ב) הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"א סוף סי' ק"כ) – "שמנהג זה הוא רק בשמחת חתן וכלה ואין מנהג לאסור תזמורת בשום שמחה אחרת - הגם שבשו"ת חיים שאל (ח"א סי' כא) כתב החיד"א - שכבר נהגו מקדמת דנא בירושלים שלא לזמר בכלי שיר במינים ועוגב רק בתוף וכן בברית מילה, אבל כאמור אין המנהג כן".
2. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות י"ג, הע' ס"ז, לשונו מובא לעיל).
א) אות חיים ושלום (סי' רס"ה אות שלום ס"ק כ"ט [עמ' שע"ב]) – "שמעתי שהמנהג בתוככי ירושלים עיה"ק תובב"א דאף שבחתונות נזהרים שם היר"א וחושבי שמו שלא לזמר בכלי שיר במינים ועוגב רק בתוף (והוא אצלם כפי המקובל ומתוקן מגדולי ירושלים מדורות הקודמים זצ"ל. לירושלים עיה"ק ביחוד ומשמרת יתירה גם מה שמותר לכ"ע במק"א במזמוטי חתן וכלה. משום אם אשכחך וגו' אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי) וכן ברית מילה מנגנים זמנים בתוף כמו בחתונה כנל" לשמחה של מצוה".

ו. שמחה בית השואבה.

1. מיקל.
א) תשובות והנהגות (ח"ה סי' רכ"א) – "ועכשיו לכאורה יש לדון ק"ו, דאם בשמחת נישואין שהיא מצוה רבה דחינן הכלי שיר כיון שאנו כאבל שאסור אצלו שמחה כל י"ב חודש, כ"ש בשמחת בית השואבה שבזמן הזה היא רק לזכר בעלמא, שאין לזה שום יסוד חוץ למקדש, לכאורה ודאי שראוי היה לאסור בזה בירושלם ... ונראה שאסרו דוקא על הנישואין שהוא דבר המצוי בכל ימות השנה, אבל לא הוסיפו לאסור השמחה שהוא רק בחג הסוכות והכוונה למצות שמחת החג, ומנהג ישראל כן בעיה"ק, וכמדומני שכך המנהג שרק בנישואין לבד גזרו וכמ"ש".

ז. התעמלות.

1. מחמיר.
א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' ש"צ אות י"ג) – "שמיעה זמרה בשעה שעושין התעמלות, אין להתיר".
ח. מראי מקומות.
1. הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ח) – "שמחה הנערכת בירושלים שבין החומות - האם מותר לנגן בה בכלי זמר. תשובה: גזרו רק על שמחות נשואין".
2. איך נשיר (פרק ג' סעי' י"ב) – "שאר סעודות מצוה, נחלקו הפוסקים האם אף הם בכלל התקנה".

חיוב קריעה

סימן תקס"א

[א] מקום הקריעה.	[ו] קריעת בגדו - <u>סעיף ד'</u> .	[יא] תושבי ירושלים - <u>סעיף ה'</u> .
[ב] בזמנינו.	[ז] אנשים.	[יב] שבת.
[ג] כותל המערבי.	[ח] גדר ראית המקדש.	[יג] עינים שונים.
[ד] מקום הקודש קדשים.	[ט] זמני הקריעה.	
[ה] נגיעה לכותל, וכדו'.	[י] ציורים.	

דור המלקטים - אבלות החורבן (פרק ג'), אומר לציון (דיני קריעה, כהן), אנציקלופדיה תלמודית (כרך י', ערך הר הבית טור תקע"ה-תקפ"ו), ארץ ישראל (טוקצינסקי, ח"א פרק כ"ב), הלכות קריעה (בן חיים), נחמת ישראל (הל' קריעה), נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק'), עיר הקודש והמקדש (טוקצינסקי, ח"ג פרק י"ז), על פי התורה (בראשית פרק ה', פרק ל"א, אדלר), פנינת המקדש (פרק ז'), קרא עלי מועד (פרק י"א), שריד בית מקדשינו (סנדר), Halachically Speaking (ח"ב מספר כ"ה).

[א] מקום הקריעה.

א. גמרא (מו"ק דף כו.) – "ואלו קרעין שאין מתאחזין: הקורע על אביו, ועל אמו, ועל רבו שלימדו תורה, ועל נשיא, ועל אב בית דין, ועל שמועות הרעות, ועל ברכת השם, ועל ספר תורה שנשרף, ועל **ערי יהודה, ועל המקדש, ועל ירושלים** ... אמר רבי חלבו אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר: הרואה ערי יהודה בחורבן אומר: (ישעיהו ס"ד) ערי קדשך היו מדבר, וקורע. ירושלים בחורבנה אומר: (ישעיהו ס"ד) ציון מדבר היתה ירושלים שממה, וקורע. בית המקדש בחורבנו אומר (ישעיהו ס"ד) בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבתינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה, וקורע".

1. הו"ד – רי"ף (מו"ק דף טו.), רמב"ם (תענית פרק ה' הל' ט"ז), רא"ש (מו"ק פרק ג' סי' ס"ד), מחבר (סעי' א', סעי' ב'), פוסקים.

ב. מקום.

1. ערי יהודה.
 - א) באר שבע, חברון, וכדו'.
 - ב) עיר ירושלים חדשה – שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ח, "ולענין אם ירושלים החדשה נקרא ירושלים, כנראה נקרא ערי יהודה מלבד מה שבדאי שטח של ירושלים הישנה").
 - ג) ולא ערי ישראל – ב"ח (ס"ק א'), "דעל ערי ישראל אין צריך לקרוע דלא אמרו אלא בערי יהודה וכמעשה שהיה אבל ערי ישראל דלא חשיבי כערי יהודה לא גם כל הפוסקים כתבו דין זה בערי יהודה דוקא וכן כתב רבינו עצמו ביורה דעה בסימן ש"מ"), מ"ב (ס"ק א', "ולא ערי ישראל. דלא חשיבי כ"כ").
2. ערי ירושלים.
 - א) עיר התיקה.
 3. מקום המקדש.
 - א) בית המקדש - כפשטות.

ג. קורע על המקדש, ואח"כ כשיראה ירושלים.

1. מוסף כל שהוא – מחבר (סעי' ב'), "קורע על המקדש, טפח, ואח"כ כשיראה ירושלים מוסיף על קרע ראשון כל שהוא", חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי הארץ פרק י"א סעי' ז').
 - א) מ"ב (ס"ק ט', ס"ק י') – "כל שהוא. וא"צ טפח משום דעיקר מצות קריעה יצא בפעם ראשונה שהיא מן המקדש שקדושתה יותר מירושלים ונכללת בתוכה".
2. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח ד"ה עוד, ח"ב סוף עמ' קמ"ח) – "שאם באים מדרך כזו שרואים בבת אחת את הכותל מרחוק **יחד** עם העיר העתיקה לכאורה מספיק קריעה אחת".
3. מראי מקומות – קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ש"כ אות ז', ח"ב עמ' קנ"א אות ז').

[ב] בזמנינו.

א. שאינו בחורבנה.

1. עדיין יש קריעה, כיון שאינו שולט בהם.
 - א) ב"י (ס"ק א') – "והאי ערי יהודה בחורבנן דקאמר דהיינו שהן חרבות ואין בהן ישוב כלל אבל אם יש בהן ישוב אע"פ שהן בידי גויים היה נראה לכאורה דאין צריך לקרוע **ואפשר דכל שהן בידי גויים** אע"פ שיש בהן ישוב בחורבנן מיקרי וכן עיקר".
 - ב) ב"ח (ס"ק א') – "ופשוט הוא דהאי ערי יהודה בחורבנן דקאמר היינו אפילו יש שם ישוב כל שיד האומות שולטת עליו בחורבנן מיקרי דהא מצפה שקרעו עליה היה שם ישוב עם רב מיהודים וכשדים אנשי מלחמה דעדיין לא ידעו הם שנהרג גדליה ואת כל היהודים אשר היו אתו במצפה ואף על פי כן קרעו בגדיהם מפני שהיתה נכבשת תחת יד מלך בבל".
 - ג) מג"א (ס"ק א') – "בחורבנן. אע"פ שיושבין בהן ישראל כיון שהאומות מושלים עליהם מקרי חורבן".
 - ד) מ"ב (ס"ק ב') – "בחורבנן. אפילו יושבין בהן ישראל כיון שהישמעאלים מושלים עליהם מקרי בחורבנן".

2. יש ישוב אבל אין שם ישראל קורע.

(א) כפתור ופרח (פרק ו' ד"ה ומסתברא) – "ונראה כי חורבנו אינו רוצה לומר שיהיו מאין אדם, אלא שאין שם ישראל בישובן".

ב. ערי יהודה: בזמנינו.

1. אין צורך לקרוע [א"כ שהם ברשות האומות].

(א) על עיר הקדש והמקדש (ח"ג פרק י"ז סי' ב') – "שלא ראינו נוהגים לקרוע על שום עיר מערי יהודה חוץ מירושלם. ויש בזה לפי דעתי **שני טעמים**: האחד שכל שאר ערי יהודה רובן ככלן אינן ידועות לנו כיום. ואפי' הידועות כגון גדרה עקרון ומצפה והדומה ואפי' באר שבע וחברון - לא ידועות אם הן על מקומן. טעם שני: שגבול יהודה הוא מירושלם לדרום אר"י ... והבאים לאר"י באים רובם דרך יפו וחפיפה ואין נפגשים עם ערי יהודה עד ירושלם".

(ב) אג"מ (או"ח ח"ד סי' ע' אות י"א, ח"ה סי' ל"ז אות א', שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות א') – "בש"ע באו"ח, דעל ביהמ"ק לא כתב בחורבנה, ורק על ערי יהודה וירושלים, משמע שהוא לדינא לאשמועינן שאם הם בנויין א"צ לקרוע. ועיין בב"י שם דדייק מזה דאם אינן חרבות, שהם מיושבות, אפילו בזה"ז שהם תחת ממשלת עכו"ם היה נראה דא"צ לקרוע. אך מסיק דעיקר דכל שהם בידי עכו"ם אע"פ שיש בהם יישוב, בחורבנו מיקרי. וכן כתבו הט"ז והמג"א סק"א, ופי' המג"א עניין זה ביותר, שכתב אע"פ שיושבין בהם ישראל כיון שהאומות מושלים עליהם מיקרי חורבן. וכלשון המג"א כתב גם במ"ב סק"ב. שא"כ עתה שבחסדי השי"ת **אין מושלים האומות על ערי יהודה ועל ירושלים, והם גם מיושבים, הוא טעם גדול שלא לקרוע**. אף שעדיין לא באה הגאולה ע"י מלך המשיח, ואנו מתפחדים מהאומות אין לקרוע. דהא הקרא שלמדים משם שצריך לקרוע על ערי יהודה (בירמיה מ"א, ה', ויבואו אנשים משכם משלו ומשמרון שמנים איש מגלחי זקן וקרעי בגדים וגו') הרי באו אחר שנחרבו ממש, שאין ללמוד מזה אפילו ליום אחד קודם החורבן, אף שהיה ידוע ע"י ירמיהו הנביא ועוד, כי יהיה החורבן. וכ"ש עתה שמקווים אנחנו שמלך המשיח יבוא בקרוב כשיהיו כל ערי ישראל על מכונם, **שאין צורך לקרוע**".

(ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תל"ז, אבילות עמ' רס"ד) – "אולם כיום אין נוהגים לקרוע על ערי יהודה וירושלים, הן מטעם שאין אנו יודעים בדיוק המקומות של ערי יהודה, והן מטעם שהיום הם בשליטת ישראל".

(ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (זכרון בצלאל עמ' קמ"ד, קונ' אחר כתלנו אות א').

(ה) מועדים וזמנים (ח"ד סימן שמ"ח הע' ב', עמ' רי"ב).

(ו) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' א' אות ד').

(ז) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ק' סעי' ב') – "אך בימינו אין נוהגין לקרוע על ראיית ערי יהודה, מפני שאין ידוע מקומם המדויק של ערי יהודה".

(ח) פסקי תשובות (אות א') – "ובזמננו לא נוהגים לקרוע על ראיית ערי יהודה".

(ט) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ח) – "היום אין נוהגים לקרוע על זה כיון שאין מקום עיירות אלו ידועים לנו ועוד טעמים".

(י) ברכת יהודה (ח"א סי' מ"ה) – "דהעיקר לדינא לפטור מקריעה על ערי יהודה ... ולפי"ז ממ"נ יש לקרוע על ערים אלו בעת **פינויים**, דאם הלכה כדעת הרבנים ישכ"ע ואג"מ ועוד, שהחשיבו את שלטון ישראל, כדי לפטור מחיוב קריעה, הרי בעת פינוי המקומות הללו, חל חיוב הקריעה, ואם הלכה כרעת הרב משנת יעב"ץ ועוד, השלטון ישראל לא פטר מקריעה, ממילא היינו מחוייבים ועומדים לקיים מצות קריעה, וא"כ לפחות שיקיימו מצות קריעה כעת בעת פינוי מקומות הללו ... והנה כעת [שנת תשס"ה] **שהחליטה ממשלת ישראל על פינוי גוש קטיף הנמצא בחבל עזה**, פירסמו הרבנים הגר"מ מאזוז שליט"א והגר"נ גולדברג שליט"א [זצ"ל] שכל יהודי שנוכח בשעת הפינוי עליו לקרוע את בגדיו כדין. ואנו תפילה למרומים שהקב"ה יפר את עצתם, ויאמר לצרותינו די, ויחיש את גאולתנו, אמן".

2. חיוב לקרוע.

(א) הגר"ח זצ"ל (גם אני אודך ח"א תשובה מ"ג [ומקצת דפו' תשובה מ"ב]) – "שאלה: בשו"ע (או"ח סי' תקס"א סעיף א' וב') כתב הרואה ערי יהודה בחורבנו אומר וכו' וקורע, וכשרואה בית המקדש אומר וכו', וקורע. ע"כ. האם יש להקל בזמנינו ולא לקרוע. תשובה: בוודאי יש לקרוע".

(ב) רבבות אפרים (ח"ג סי' שפ"ה) - לשונו מובא לקמן.

3. מראי מקומות – אהל יששכר (סי' נ"ד), הכותל המערבי (עמ' ע"ז).

(א) באר משה (ח"ז דיני א"י וחול"ל על סי' תקס"א אות א', עמ' ש"י) – "ועתה שמעתי שדעת גאוני א"י שא"צ לומר ערי קדש היו מדבר, ולהם שומעים, כמובן".

(ב) בנין אב (ח"ד סי' ל') – "אם יש חיוב קריעה בפינוי ערי יהודה ע"י צה"ל ...".

ג. ערי ירושלים: בזמנינו.

1. אין צורך לקרוע.

(א) ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' כ"ה אות ד' ס"ק ג', סי' מ"ג אות א' ס"ק ד') – "דעל ירושלים לא צריכים לקרוע מכיון שעתה היא תחת שלטון ישראל".

(ב) על שאול ונשאל (ח"ג סי' ת"ג) – "ודוקא ירושלים העתיקה שהיא עכשיו ביד אה"ע אבל ירושלים החדשה א"ץ לקרוע כמו שנר' מדברי מרן בב"י שכ' דאפי' יושבים בה ישראל כיון שאינם מושלים עליהם מקרי חרבן ע"ש משמע דכל העיירות שמושלים עליהם ישראל אינו חיוב לקרוע".

(ג) בית מרדכי (ח"א סי' ל"ג) – "אנו באים לידי מסקנה ישירה כי אם אין חיוב עוד לקרוע על ערי יהודה, גם על ירושלים ובית המקדש, אחרי שנכבשו ושלטון ישראל עליהם, אין עוד חיוב לקרוע, כי בהדי הדדי קתני להו ודין אחד להם".

(ד) **אג"מ** (או"ח ח"ד סי' ע' אות י"א, ח"ה סי' ל"ז אות א', שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות א') – "אם יש לקרוע היום על ראיית ירושלים ואלו הנוסעים לארץ ישראל מסתבר שאף שעדיין לא נגאלנו בעוה"ר אין לקרוע בראיית ירושלים מאחר שהיא בחסד השי"ת בנויה לתפארת ואינה עכ"פ ברשות אומות עכו"ם, וצריך לברך רק בראותו מקום המקדש אף כשרואים אותו מרחוק וכ"ש כשבאים לכותל, וכשרואין ערי יהודה שהם ברשות האומות וכן אם איכא חלק מירושלים ברשות האומות אף אם נבנו יפה צריך לקרוע".

(ה) **ציץ אליעזר** (הפרדס שנה מ"ב חוברת ה' עמ' ט"ו ד"ה והתפלאתי, שבט תשכ"ח).

(ו) **חזון עובדיה** (ארבע תעניות עמ' תל"ז, אבילות עמ' רס"ד) – "אולם כיום אין נוהגים לקרוע על ערי יהודה וירושלים, הן מטעם שאין אנו יודעים בדיוק המקומות של ערי יהודה, והן מטעם שהיום הם בשליטת ישראל".

(ז) **חוט שני** (חיוב קריעה על המקדש ס"ק ב' אות א', עמ' שע"ד) – "על ירושלים החדשה, ודאי אין קורעין. ועל העיר העתיקה בירושלים למעשה אין קורעין כיון שאין יודעים את הגבול האמיתי, אף אם לא ילך אחר כך למקום המקדש".

(ח) **המועדים בהלכה** (סוף עמ' שע"א) – "וכתבו הפוסקים: חורבן של ערי יהודה הוא, שעכו"ם מושלים עליהן. מסתבר, שעם שיחרורן של ערי יהודה משלטון נכרים והקמת מדינת ישראל (אשרינו שזכינו לכך) בטל דין הקריעה על אותן הערים".

(ט) **אלקבץ** (ח"ב יו"ד סי' ז').

(י) **ברכת יהודה** (ח"א סי' מ"ה) – "נראה דהעיקר לדינא דיש להקל בזה".

2. חיוב לקרוע.

(א) **הגר"ד יונגרייט** זצ"ל (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח ד"ה שאלתי, ח"ב עמ' קמ"ט ד"ה שאלתי) – "**שהאמריקאים שולטים** ועל פיהם ישק הכל".

(ב) **קהלות יעקב** (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח ד"ה שאלתי, ח"ב עמ' קמ"ט ד"ה שאלתי) – "והחזיק מו"ר בסברא זו והוסיף שהאמריקאים מעונינים שנחזיק בעיר העתיקה".

(ג) **דברי יואל** (או"ח סי' ל' אות ו') – "הנה זה וודאי דלא עדיף עכשיו אלא אדרבה **גרוע הרבה יותר** עכשיו באותה הממשלה, כמבואר בזוה"ק כ"פ דגלות הערב רב קשה יותר מגלות האומות, ואין להסתפק בזה בעו"ה".

(ד) **נפש הרב** (ריש עמ' ע"ט) – "דלדעתו אפילו בזה"ו, שהעיר העתיקה היא תחת יד מלכות ישראל, והיא הולכת ונבנית, והולכת ומתיישבת ע"י ישראל, עדיין דינה כירושלים בחורבנה לענין קריעה, דתקנת החכמים לקרוע כשרואים את ירושלים בחורבנה היתה בקשר לירושלים בתורת מקצת מקדושת-המקדש שבה, וכשם שתקנת הרואה את המקדש בחורבנה צריך לקרוע – עדיין בתוקפה עומדת אף בימינו, למרות מה שהיא תחת יד שלטון ישראל, דהא סוף כל סוף יש שמה מסגד-ישמעאלי, ולא מקדש קל. כמו"כ נראה שתקנת הרואה ירושלים בחורבנה שצריך לקרוע ג"כ במקומה עומדת, שכל זמן שאין שמה ביהמ"ק בנוי, כל העיר ירושלים דינה כחורבה".

(ה) **באר משה** (ח"ז עמ' ש"י) – "והכל תליא במלכות בית דוד, וכל זמן שלא חזרה מלכות בית דוד ע"י משיח צדקנו בב"א מחויבים לומר כל התפילות וכל עניני קינה ונהי על ביהמ"ק ירושלים וערי יהודה".

(ו) **הגרשז"א** זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סוף סי' ע"ג) – "מביא כת"ר צדדי הספק אם בזמנינו שהשלטון בירושלם הוא בידי ישראל אם יש חיוב לקרוע עליה. חושבני דכל זמן שרואים עדיין **בעיר הקדש והמקדש כנסיות של נכרים** וגם קברי עכו"ם וכו', ואין אנו יכולים למעקר פולחנא נוכראה, עדיין היא בחורבנה".

(ז) **הגר"ש דבליצקי** זצ"ל (זכרון בצלאל עמ' קמ"ד, וחוזר ממה שכתב בקונ' אחר כתלנו אות א') – "למעשה יש להחמיר לקרוע על העיר העתיקה גם בזמן הזה".

(ח) **רבבות אפרים** (ח"ג סי' שפ"ד, סי' שפ"ה) – "אבל לדעתי אף שאין ברצוני לעמוד נגד גדולים, אבל נראה שקשה לבטל הדין כל זמן שבית המקדש ממש לא נבנה ודין הקריעה לא בטלה".

(ט) **הגר"ח** זצ"ל (אסיפת יצחק ב' אדר א' תשס"ח) – "שאלה: בזה"ו שירושלים נמצאת בשלטון ישראל, האם חיוב לקרוע עליה. תשובה: כן".

הגר"ח זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ז) – "הרואה ירושלים העתיקה שבין החומות בחורבנה האם אומר ציון מדבר היתה ירושלים שוממה וקורע. לכאן היום ירושלים תחת שלטון ישראלי אולם רואים עדיין כנסיות של עכו"ם בעיר העתיקה, ואין אנחנו יכולים למעקר פולחנא נוכראה מעיר הקודש ירושלים ועדיין נקראת ירושלים בחורבנה. תשובה: בודאי אומר".

הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ח שאלה מ"ה) – "שאלה: השו"ע פסק שהרואה ערי ירושלים בחורבן קורע את בגדו. האם היום שירושלים בנויה לתפארת יש צד לומר שאין חיוב לקרוע כי זה לא נחשב בחורבנה. תשובה: ודאי זה בחורבנה".

(י) **הגר"א נבנצל** שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ו) - לשונו מובא לקמן.

(יא) **בירור הלכה** (או"ח קמא ח"ג סי' תקס"א, עמ' ש"ז) – "מצאתי לחובה להעיר על מש"כ במאמר מיום כ"ה סיון לחדש שאין לקרוע קריעה בימינו על ראיית ירושלים כיון שזכינו שאין האומות מושלים עליה, והנני להודיע ששמעתי מכמה מורי הרואה שאין הדין כן וגם בימינו צריך לקרוע, והוא באמת פשוט שהרי בגמ' ובכל הפוסקים וטו"ש"ע נזכר שצריך לקרוע על ראיית ערי יהודה וירושלים בחורבנם והרי ירושלים העתיקה עדיין בחורבנה האיום והנורא ואין שם ישוב יהודי כלל וצריך לקרוע על ראיית חורבן העיר הקדושה המוקפת כשם שקורעים על מיתת קרובים רח"ל ועל ראיית כתבי קודש שנשרפו (אפילו שיירי הכתבי קודש בממשל ישראלי), ודוקא ככה"ג שאין נראה חורבן העיר שיש שם ישוב יהודי כתב מרן הב"י באו"ח סי' תקס"א וכן הב"ח ושאר אחרונים שם (והוא מקור הפאת השולחן) שכיון שהאומות מושלים עליה צריך לקרוע, והיינו שעדיין בחורבנה. וראוי להוסיף שאפילו אחרי התכוננות ישוב יהודי בעיר העתיקה אי"ה בקרוב עדיין נראה שיהיה צריך לקרוע, ואף שיהודים גמורים מושלים עליה (שהרי בין אנשי השלטון נמצאים כאלה שאינם מחללים שבת בפרהסייה וכדומה, ועוד שהרי כולם מן השולטים במקצת באמצעות אפשרות הבחירות והכנסת) **מכל מקום הממשל לא מקרי ממשל יהודי כל זמן שחוקי הממשל לא ימנעו חלול שבת בפרהסייה וכדומה** בתוככי העיר הקדושה והארץ, ובלצ"ג ומלאה הארץ דעה וגו' בב"א ואמן".

(יב) מועדים וזמנים (ח"ה סי' שמ"ח הע' ב', עמ' רי"ב) – "נראה דהעיקר לקרוא גם היום במיוחד על ירושלים, דבערי יהודה עיקר מעלתן ביישובן, ותיקנו קריעה על ערי יהודה בחורבנן דוקא, ובזה פירש המ"א דאף שיש יישוב כיון שישמעאלים המושלים שם ותלויים בהו ראוי לקרוע, אבל בעיר הקודש ירושלים מעלתה כעיר ה' מפני שהמקדש שמה, ולא מפני שיש במיוחד שם מצוה יישוב, וא"כ היום שאין מקדש שזהו תפארת וחמדת עיר הקודש הוה בחורבנה ושפיר ראוי לקרוע עליה גם היום".

(יג) מנוחת אמת (פרק י"ב הע' ט"ו).

(יד) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically Speaking ח"ב מספר כ"ה הע' ט"ו).

(טו) ויזרע יצחק (ועקנין, סי' ט"ז).

(טז) פסקי תשובות (אות א') – "בזמננו שבנויה ומיושבת ואינה תחת שלטון נכרים אין חיוב לקרוע על ראיית ירושלים, אבל כבר כתבו גדולי דורינו שאין לסמוך על סברא זו כי בעוה"ר השלטון בידי מנאצי ה' ומפירי ברית ועיר האלוקים מושפלת עד שאול תחתיה, ועוד שכל זמן שרואים עדיין בעיר הקודש והמקדש כנסיות ומסגדים וקברי עכו"ם וכדו' ואין ביכולת השלטון למיעקר פולחנא נוכראה מפחד האומות וכדו' עדיין הוא בחורבנה וכנמצאת בשלטון נכרים".

3. מראי מקומות – אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ב' אות ג'), נטעי גבריאל (בין המצרים ח"ב פרק ק' סעי' ה'), נחמת ישראל (הל' קריעה הע' ט"ו, הע' י"ז), קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ט), הכותל המערבי (עמ' ע"ח).

(א) באר משה (ח"ז עמ' שי"א) – "ועתה שמעתי שדעת גאוני א"י שא"צ לומר ערי קדשך היו מדבר, ולהם שומעים, כמוכ"ן".

(ב) שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ח) – "יקרתו קבלתי, ואשר שאל בהא דאו"ה סי' תקס"א דהרואה ירושלים בחורבנה אומר ציון מדבר וגו' וקורע, ואח"כ קורע כשיראה המקדש קרע אחר טפה, ונתקשה מ"ט בזה"ז אין קורעין על ירושלים האם יש להם על מה שיסמוכו, וצידד דאולי בחורבנה היינו שעכ"פ יש שלטון ישמעאלים כמש"כ מג"א מב"י - וא"כ לכאורה בזה"ז לא שייך זה כ"כ, אלא דכב' מסופק דאולי לא כתבו זה רק לענין ערי יהודה, אבל ירושלים יש בה בחינה אחרת כתפילתינו ובנה אותה בקרוב בימינו - ורצונו בזה דמעולם לא נקרא בנין ירושלים עד במהרה בימינו. הנה משמעות הפוסקים דגם על ירושלים קאי סברת הב"י דאף שיש ישוב ישראל מכ"מ נקרא בחורבנה כיון שהישמעאלים שולטים, וא"כ חוזר וניער שאלתו, ואין לי שום ישוב ע"ז וכבר נשאלתי עליו - דבדואי אין לומר דכהיום שהשלטון ביד מנאצי ה' שלא יקרא בחורבנה דסו"ס עיר האלקים מושפלת עד שאול תחתיה, ועיין שם בפמ"ג בא"א ס"ק א' בשם הצדיק ר' גרשון קיטבר ז"ע, ועיין בב"י דבאמת מתחילה נסתפק בזה אם צריך לקרוע היום שיש ישוב ישראל, אלא דשוב כ' סברא הנ"ל משלטון הגויים, ואולי עכ"פ שייך זה רק כלפי הגויים דרצו להצר צעדי ישראל שלא יתרחב הישוב שלהם שע"ז עדיין החורבן ניכר ביותר, משא"כ היום דעכ"פ הפוקרים האלה רוצים שיהי' ישוב ישראל ומבחינה זאת נתמעט החורבן. אבל כאמור סתימת הענינים דאין הבדל בזה"ז, אלא הנח להם לישראל".

ד. מקום המקדש: בזמנינו.

1. אין צורך לקרוע.

(א) הגר"צ יהודה הכהן קוק זצ"ל (בית מרדכי ח"א סי' ל"ג ד"ה כפי) – "כפי שנמסר בהצפה' מיום י"ג תמוז תשכ"ז השיב על שאלה שנשאל בנידון זה הגר"צ יהודה הכהן קוק 'על אף שלגבי בית המקדש לא נאמר בדין הביטוי 'בחורבנו' וניתן היה לטעון שלגביו לא תלויה הקריעה במי ששולט בו, אלא בעצם האבל על חורבנו הממשי ועל אי קיומו. בכל זאת האבילות האמיתית על בית המקדש היא בגלל יד הגויים השולטת בו, ואילו כיום אנו שולטים על הכותל ועל הר הבית (גם אם יש בו מסגד), והעיוכים להקמת בית הם עתה מצדנו - עיוכים הלכתיים ופוליטיים".

(ב) בית מרדכי (ח"א סי' ל"ג) – "ביום ז' בסיון תשכ"ז, בתום כנוס הרבנים הארצי בהיכל שלמה בירושלים, בקרתי יחד עם כמה רבנים אצל הכותל המערבי המשוחרר. מי שלא ראה את השמחה אצל הכותל, לא ראה שמחה מימיו. אלפים נהרו אל הכותל ופניהם זהרו מחדוה וגיל, התפללו בלהט ובשמחה והודו לאדון הנפלאות. בין החוגגים הנלהבים היו הרבה שקרעו קריעה כדינא דגמרא: הרואה בית המקדש בחורבנו אומר,,, וקורע. בראותי זאת פניתי לבני לויטי ואמרתי: עכשיו, אחרי הנצחון על אויבינו וצרינו שמעטים כמותו בדברי ימי עמנו, ואחרי שחרורה של ירושלים העתיקה ובה מקום המקדש והכותל המערבי אין לקרוע עוד בביקורינו אצל הכותל, אלא לברך ברכת שהחיינו בשם ומלכות! אמרתי ועשיתי מעשה. אמרתי זאת באופן ספונטני, ללא הכנות מוקדמות, בגלל השמחה העילאית שאפפה אותנו בראותנו את הכותל, השריד היחידי של בית המקדש, המשוחרר מידי זרים ששלטו בו כאלף ותשע מאות שנה".

2. חיוב לקרוע.

(א) ישכיל עבדי (ח"ח סי' כ"ה אות ד' ס"ק ב') – "... לטהר אותו מכל טומאותיו, א"כ אין האפשרות לנו עתה בזה"ז להכנס למקדש גם שיש לנו שליטה על המקום, השליטה הזאת כמאן דליתא, ומתייחס עליה כאילו היא עדיין בחורבנה, ועלינו לקרוע בהכנס לכותל מערבי, על חרבן בית המקדש".

(ב) אג"מ (או"ח ח"ד סי' ע' אות י"א, ח"ה סי' ל"ז אות א'), שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות א') – "אבל כשרואה מקום המקדש שעדיין הוא בחורבנו, ולא שייך שיבנה אלא ע"י מלך המשיח צריך לקרוע בפשיטות. וכשיבוא מלך המשיח במהרה בימינו, אף אם נימא שיהיה קצת זמן עד שיבנה, יורנו מלך המשיח וסנהדרין איך לעשות".

(ג) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ב) – "ומה שלא נהגו לקרוע אין בזה כלום".

(ד) שבט הלוי (ח"ז סוף סי' ע"ח) – "ומה שהמנהג שהעולם משתמטים אפילו מחיוב קריעה על מקום המקדש ועושים תחבולות שונות להפטר מזה - אין זה מנהג ותיקים - ודברי הש"ס מו"ק כ"ו, וטור ושו"ע סי' תקס"א מטפחים על פניהם".

(ה) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תל"ח, אבילות עמ' רס"ד) – "הרואה בית המקדש בחורבנו, (ממקום שנראית כיפת מסגד עומר, או שרואה את כותל המערבי) ...".

(ו) מועדים וזמנים (ח"ז סי' רנ"ז).

(ז) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ג' אות ב').

- (ח) הגר"ח זצ"ל (אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' ע"ט טור ב', גם אני אודך ח"א תשובה מ"ג (ומקצת דפו' תשובה מ"ב) [לשונו מובא לעיל]) – "שאלה: הבא למקום המקדש בזה"ז, ויש הרבה מקילין שלא לקרוע, האם יש להם על מה לסמוך. תשובה: בודאי יש לקרוע".
- (ט) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ו) – לשונו מובא לקמן.
- (י) אלקבץ (ח"ב יו"ד סי' ז').
- (יא) חיי הלוי (ח"י סי' פ"ו אות כ"א).
- (יב) דברי פנחס (ח"ב סי' מ').
- (יג) ויזרע יצחק (ועקנין, סי' ט"ז).
- (יד) ברכת יהודה (ח"א סי' מ"ה) – "וכן עיקר".
- (טו) הכותל המערבי (עמ' פ') – "גם בזמן הזה חייבים לקרוע על ראיית המקדש, ואין להקל בזה".
- (טז) כל שכן הפוסקים שמחמיר על ערי ירושלים - הגר"ד יונגריין זצ"ל, קהלות יעקב, דברי יואל, נפש הרב, באר משה, הגרשז"א זצ"ל, הגר"ש דבליצקי זצ"ל, רבבות אפרים, בירור הלכה, מנוחת אמת, הגר"י בעלסקי זצ"ל, פסקי תשובות, ועוד.
3. מראי מקומות – משנה הלכות (ח"ו סי' ק"י, לשונו מובא לקמן), אבני דרך (ח"ד סי' פ'), מנהגי השלחן (סי' תקס"א, עמ' שמ"א).
- (א) זוהר הרקיע (סי' כ"ט אות ה') – "כמה טעמים למנהג העולם שיש להם על מה שיסמוכו".
- (ב) אורחותיך למדני (ח"א סי' ק) – "ללמד זכות...".
- (ג) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' מ"ה) – "לימוד זכות על הנמנע מקריעה בראותו הכותל המערבי...".

ג. כותל המערבי.

א. הכותל.

1. יש ג' כתלים.
- (א) היכל - ארון, מזבח הפניני, שולחן, מנורה.
- (ב) עזרה - עזרת נשים, עזרת ישראל, עזרת כהנים, מזבח החיצון.
- (1) שיעור - קפ"ז אמות על קל"ה אמות.
- (ג) הר הבית - ת"ק אמות על ת"ק אמות.
2. דין טומאה.
- (א) הר הבית: אסור להכניס מי שטומאה שיוצא מהגוף [זבה, יולדת, נדות, זב, בעל קרי], לאפוקי טמא מת.
- (1) רמב"ם (ביאת המקדש פרק ג' הל' ג', הל' ד') – "ומשלחין זבין וזבות נדות ויולדות חוץ לשתי מחנות שהוא חוץ להר הבית, מפני שהן מטמאין המשכב והמושב אפילו מתחת האבן מה שאין המת מטמא. טמא מת אפילו המת עצמו מותר להכנס להר הבית שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו עמו במחנה הלוי".
- (ב) עזרה: אסור להכניס אפילו טמא מת.
- (1) רמב"ם (ביאת המקדש פרק ג' הל' ה') – "החיל משלחין ממנו עכו"ם וטמאי מת ובוועלי נדות, אבל טבול יום נכנס לשם שכבר טבל".

ב. איזה כותל.

1. מחמיר, הוא כותל של עזרה - ממילא, אסור להתקרב להכותל המערבי מי שטומאה שיוצא מהגוף.
- (א) רדב"ז (סי' תרצ"א) – "הילכך מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב או הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב צריך לשער שיהיה בינו לבין הכיפה יותר מאחד עשר אמה שכך היה בין כותל מערבי של העזרה לכותל ההיכל ועובי הכותל כי הכותלים נתקדשו שיערתי שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל לבאבאל קטאנין ולכן צריך ליהרר מן העליות אשר על אותו פתח וכבר שמעתי על קצת חכמים שלא היו רוצין ליכנס בשוק אל קטאנין וזו חומרא יתירה כי אני שיערתי שיש משם עד הכיפה יותר מ"א אמה ואפשר שהטעם הוא מפני שהיא משוכה קצת לצד צפון כאשר נבאר בע"ה ואם העליות הם בצד צפון צריך לשער מכותל מערבי לצד המזרח באורך קפ"ז אמות כל העליות הבנויות באורך זה הם בניות על אורך העזרה ממזרח למערב וכל העליות הבנויות חוץ מאורך זה לצד מזרח או לצד מערב אינם בכלל האיסור".
- (ב) חכ"א (שער משפטי הארץ פרק י"א סעי' ח') – "צריך לזהר מאוד שלא יכנס במקום המקדש שכולנו טמאים מתים, והנכנס בטומאה חייב כרת, דאפילו למאן דאמר קדושת הארץ בטלה אבל קדושת המקדש לא בטלה, ולכן כשהולך למקום המקדש צריך שיהיה לו הר הבית במזרח, והוא יעמוד במערב פנים למזרח דהיינו למקדש, כי הכותל מערבי הנשאר, רוצה לומר כותל העזרה שהיתה לאחורי קדש הקדשים י"א אמה, ולכן מותר לילך סמוך לה, אבל ממזרח הר הבית למערב אסור".
- (ג) גרי"ז (אג"מ או"ח ח"ב סוף סי' קי"ג) – לשונו מובא לקמן.
2. מיקל, כותל של ההר הבית.

- (א) אבני נזר (יו"ד סי' ת"ג) – "ביסוד כותל מערבי של הר הבית...".
- (ב) בית רידב"ז (סי' ל"ח) – "ע"ד השאלה בכותל המערבי שנתחדש כעת שבא חכם לירושלם עה"ק תובב"א ה"ה הרב החר"ף ובקי ירא שמים מצוין בדורנו כש"ת מוה"ר יהושע יוסף נ"י כלבו והתעורר בדבר המקום שאנו מתפללים אצל כותל המערבי של בהמ"ק תובב"א לפי דעתו אסור לנו לעמוד במקום הזה כי הכותל הזה הוא כותל העזרה ולא כותל של הר הבית כמו שאומרים העולם, וכבר קדמוהו רבינו הרדב"ז זצ"ל בזה והרב הנ"ל החליט כן כרבינו הרדב"ז ז"ל וחכמים אחרים חולקין עלי' ואומרים שהוא כותל של הר הבית תובב"א, ובאמת קשה לי להכריע בדבר הזה שהחליט הרדב"ז ז"ע ובפרט שהרב ר' יהושע יוסף נ"י כלבו הנ"ל הוא המצוין הראשון בתבל בחכמה זו בתבנית הבית וכלי' כידוע לכל ישראל ולא אוכל להכניס ראשי בזה המקצוע

הגדול העומד ברומו של עולם, בספק איסור כרת. ולפי דעת הרב ר' יהושע יוסף נ"י הנ"ל צריך ריחוק לעמידת רגלינו ערך כ' אמה, אך איך אפשר שגדולי עולם קדושים וטהורים שדומין למלאכי השרת עמדו במקום הזה ולפי דעת הרב ר' יהושע יוסף נ"י כלבו הנ"ל שנסתנה היום הבנינים וע"כ נתקרב עמידת רגלינו או אפשר שבאמת הקדושים וטהורים והצדיקים כמו הריה"ק ז"ל והאור החיים הק' ז"ל עמדו באמת מרחוק ולא כמו שאנו עומדים עכשיו. ונראה לפענ"ד מלבד שיש לנו לסמוך על דברי חז"ל הנח להם לישראל אם אין נביאים הן בני נביאים הן מלבד זה אפילו שיהא האמת כרבינו הרדב"ז ז"ל והרב ר' יהושע יוסף נ"י כלבו יאריך ד' ימיו על אה"ק מ"מ מותרים אנחנו לעמוד להתפלל במקום הזה אשר אנו עומדים עכשיו וד' ית"ש ירחם עלינו ויאזין תפילתנו ויכנסו דמעוטינו שאנו מתפללים שם על גלות השכינה ועל גלות ישראל וגלות תורתנו הק' לפני כסא כבודו יתברך ויבנה היכלו בקרוב ונעשה רצונו יתברך שמו בלב שלם וביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות אמן".

(ג) חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ג', ח"ב עמ' קמ"ט אות ג') – "ואמר מרן החזו"א לר"ח ... שהכותל הוא מהר הבית ולא מהמקדש".

(ד) עיר הקדש והמקדש (ח"ד פרק ב' סעי' ג') - ה' ראיות.

(ה) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שכ"ב אות י"א, ח"ב עמ' קנ"ב אות י"א) – "אמר לי מו"ר שהיום שחפרו וגילו המשך הכותל נתברר בודאות שהכותל הוא של הר הבית ולא של המקדש משום שהכותל היום נמשך כמה מאות אמות וממילא מוכח שזה של הר הבית ולא כמו שכתב החיי אדם בספרו שערי צדק".

(ו) אג"מ (או"ח ח"ב סוף סי' קי"ג, שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ו') – "וכמדומני שבס' שאילת דוד להגאון ר"ד מקרלין מסתפק בהכותל איזה הוא. ואולי זהו טעם הגאון רי"ז מבריסק צ"ל שאמרו עליו שלא הלך אל כותל המערבי מחשש טומאה. **אבל אני תמה כי מקום שמתפללין שם הוא ודאי קבלה מדורות רבותינו הראשונים** שמותר לילך לשם ואיך שייך לחלוק עליהם".

(ז) הגרשז"א צ"ל (חכו ממתקים ח"א עמ' נ"ח).

(ח) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"א אות א') – "ולכן מותר להתקרב עד סמוך למקום הכותל".

(ט) ציץ אליעזר (ח"י סי' א' אות ס"א) – "אמנם בנוגע לכותל המערבי כבר נמנו וגמרו שאיננו מכותל העזרה כ"א כותל הר הבית, וכדכותב בספר עבודה תמה שער ב' וז"ל: היו פה זה מקרוב אנשים נאמנים ונכבדים ות"ח מירושלים עה"ק תובב"א ובתוכם הי' מופלג גדול בתורה, ודברתי עמם אודות הכותל המערבי וכולם פה אחד ענו ואמרו שאין להם שום ספק כעת, והוא מוסכם אצל כולם בין ספרדים בין אשכנזים, שהכותל המערבי אינו לא מן ההיכל ולא מן העזרה רק מהר הבית עכ"ל".

(י) יביע אומר (ח"ה יו"ד סי' כ"ז, ח"ט יו"ד סי' י"א) – "קם דינא שהדבר ברור להתיר לגשת לכותל המערבי אף למי שטומאה יוצאת מגופו, בלי טבילה, כאשר פשט המנהג, ומנהג ישראל תורה הוא. וכל המחמיר בזה להמנע מלגשת אל הכותל בגלל סיבת טומאה היוצאת מגופו אינו אלא מן המתמיהין".

(יא) הגר"ש דבליצקי צ"ל (אחר כתלנו עמ' ו').

(יב) תשובות והנהגות (ח"ג סי' ל"ט) – "ומה שסומכין על הרדב"ז תמוה הדבר והפלא, שאצלו ברור שכותל המערבי היא כותל העזרה".

(יג) אנציקלופדיה תלמודית (כרך י', ערך הר הבית טור תקע"ח הע' נ"ב, עי' הע' נ"א).

3. מראי מקומות.

(א) משנה הלכות (ט"ו סי' ל"ג, עי' ח"ד סי' רפ"ב) – "ולפענ"ד ראשונה נראה דלא באתי כאן לברר בעיקר דין הכותל המערבי אשר נחלקו בה רבותינו הצדיקים האחרונים ז"ל אם היא כותל שריד מביהמ"ק או לא דבמדרש שמות רבה ב' לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי שנאמר הנה זה עומד אחר כתלנו (שה"ש ב' ט') מאחר דנראה שנתברר מדעת רוב פוסקים דהכותל מערבי איננו כותל מבית המקדש והעזרה רק מהר הבית עיין עבודה תמה דף ט"ו ושו"ת רידב"ז סי' ל"ה בשם מהר"י כלבו וכ"כ מהרי"ל דיסקין צ"ל ועיין אגרות משה א"ח ח"ב סי' קי"ג עכ"פ הוא דעת גדולי האחרונים ועיין גם הר הקודש פאת השלחן פ"ג סי"ב אות קע"ט ... אלא דמ"מ הגם דאין לו קדושת ביהמ"ק מ"מ הכותל והרחבה שלפניה שנתקדשה לתפלה ותחנונים מדורי דורות מקום השכינה ודאי קדושתו גדולה מקדושת ביהמ"ק וכבר מילתי אמורה לענין קדושת ירושלים בכלל שהמרש"א ברכות העלה לענין ביהמ"ק שבחזו"ל שיש לה קדושת ארץ ישראל והיינו סתם קדושת של כל ארץ ישראל ובתי כנסיות שבארץ ישראל קדושים מהם לפי שמבואר במשנה כלים עשר קדושות הן ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות נמצא הבתי כנסיות שם מקודשות הימנה, וירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל ולמעלה מהן הר הבית ומקום המקדש ולכן מקום הכותל כהיום שהוא עכ"פ במקום הר הבית והרחבה שם שנתקדשה לתפילה ותחנונים מכל ישראל ודאי קדושתו גבוה למעלה מסתם ביהמ"ק וא"כ ליכנס לנשים נדות או בעלי קריין כבר כתבו מזה רבותינו האחרונים ז"ל דנשים נדות בימי ראייתן יש להן ליזהר שלא לגשת אצל הכותל המערבי וגם לא יכנסו ברחבה שלפני הכותל כלל וק"ו הוא מבית הכנסת בשו"ע א"ח סי' פ"ח הגרע"י שלעזינגער הובא בקונט' משנתו של ר"ע בסוף הספר ובשו"ת ציץ אליעזר ח"י מילואים עמוד רנ"א וגם בעלי קריין נזהרין שלא לגשת בלי טבילה ועיין חזון נחום כלים פ"א מ"ו (דף כ' מדפי הספר) וז"ל כתב הר"ש ז"ל בפירושו וז"ל ומשמע הכא אפי' טבוי"ז דוב וזבה ונדה ויולדת שרי במחנה לוי' חוץ מעזרת נשים, וכבר כתבתי לעיל דרש"י ז"ל חולק על חבריו בזה דס"ל דאפי' טבוי"ז דבע"ק אסור מדרבנן להכנס להר הבית ולמ"ד דטבול יום דזב כזב אסור מדאורייתא וה"ה טבוי"ז דבע"ק כבעל קרי וכו' ע"ש. ולהלכה אין בידי להכריע אבל **ודאי שנכון שלא תלכנה נשים נדות ובעלי קריין אנשים אצל הכותל** ואפי' על הרחבה לפני הכותל וכמ"ש הפוסקים הנ"ל. ולפ"ז לגידון דידן לעלות להכותל כיון דנשי דידן לעולם אין טובלות טבילה זו, א"כ לעולם הן בכלל בע"ק כמו שהבעל אסור לו לילך בלי טבילה הכ"נ נשים, וא"כ נשים אפילו אינן נדות מ"מ כל ששמשו לאחר הטבילה נעשו בע"ק ואסורין ללכת אל הכותל בלי לטבול. ופלא שלא ראיתי מי שהעיר בזה אבל לדינא ודאי דין אחד להם כנלפענ"ד. והיות כי אין הז"ג ואין אני עוסק כעת בענינים אלו ולכן אין לסמוך עלי דברינו אלו להקל עד שישאל למורי הוראה בארצינו הקדושה".

(ב) תשבות והנהגות (ח"א סוף סי' של"א) – "ומסופר על הגה"ק הגרי"ל דיסקין זצ"ל שלא הלך לכותל המערבי, ואין בידינו בזה טעם ברור, יש אומרים שחשש שהכותל הוא חומת העזרה וא"כ אנו נכנסים למקום הר הבית, אבל זקני ירושלים מעידים שאמר פעם שאינו יכול לילך שמא מרוב צער עלול הוא להתעלף, וצ"ע".

ד] מקום הקודש קדשים.

או"ח (סי' צ"ד סעי' א') – "בקומו להתפלל, אם היה עומד בח"ל, יחזיר פניו כנגד ארץ ישראל ויכוין גם לירושלים ולמקדש ולבית קדשי הקדשים; היה עומד בא"י, יחזיר פניו כנגד ירושלים ויכוין גם למקדש ולבית קה"ק; **היה עומד בירושלים, יחזיר פניו למקדש** ויכוין ג"כ לבית קדשי הקדשים; היה עומד אחורי הכפורת, מחזיר פניו לכפורת".

א. מקום.

1. אלסגרא.

(א) רדב"ז (סי' תרצ"א) – "כי הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתיה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא".
 (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (משוש כל הארץ עמ' כ"א אות י"ג, הע' י"ט, זכרות בצלאל עמ' תכ"ג) – "המנהג מימות עולם להתפלל תפילת עמידה ישר יחזו פנימו לכותל המערבי אף שקודש הקדשים אינו מול הכותל המערבי אלא נוטה מאד באלכסון לצד שמאל, והמדקדק במעשיו ישתדל להשמאל קצת באלכסון שמאלה ובלבד שלא יהיו אחוריו אחורי ארון הקדש שעומד שם. [כבר זמן רב שהתעוררתי בזה, דהנה במפה המצולמת מהאוויר שבספר חצרות בגת ה' להרה"ג ר' זלמן מנחם קורן נ"י בעמוד מ"א, הננו רואים שהמסגד אשר בתוכו האבן המיוחסת לאבן השתיה שהיה בקודש הקדשים הוא רחוק מאד מצד שמאל של הכותל המערבי, גם מהחלק הזה של הכותל אשר בתוך הבנין משמאל עד מקום דלת הברזל החוסמת מללכת הלאה, ובעצמו הוא מראה שם במפה בע' מ"ב המצולמת מהקרקע שבה נראה המסגד בטעות אופטית, כאילו מוצמד מול הכותל המערבי. ואם כן אחר הגלות נגלות שמראה עינינו מטעה בזה ולמעשה הוא רחוק בקו אלכסוני שמאלה, הרי היה מן הראה לצדד שמאלה בשעת תפילת העמידה, ושאיין ראייה מכת הקודמים שהיו תמיד מתפללים ישר לכותל, כי אפשר לומר שבאמת חשבו שהמסגד הוא מול הכותל וא"כ בתוכו היא האבן המיוחסת לאבן השתיה שהיה בקוה"ק. ועוד יש לומר דמהאי טעמא היו מתפללים ישר לגמרי כי בצד שמאל היו עומדות הנשים כזכור, וממילא אי אפשר היה לצדד שמאלה. והנה לשון השו"ע בס"י צ"ד סעי' א', היה עומד בירושלים יחזיר פניו לקדש ויכוין גם לבית קדשי הקדשים. ואף שבמקור הדברים של ויכוין ג"כ וכו' שהוא הרבנו יונה בתר"י ברכות פרק תפלת השחר כתב שיכוין בלבד. ומשמע לכאורה דדי אם מתפלל ישר למקדש אף שאינו כנגד קדשי הקדשים. הדבר קשה להיאמר, דאם כן לפי זה ... ולמעשה נראה דבתפלה שעיקרה היא בציבור הלא קיי"ל דברבים ליכא חשדא ועוד והתפלה היא כנגד הכותל ממש ושם לא נראה המסגד כלל, ולכן בסיכום, אחר שנתבאר שקה"ק נוטה הרבה שמאלה רצוי לכל מדקדק במעשיו שישמאל בתפלתו עכ"פ מעט ובלבד שלא יהיו אחוריו כנגד ארוח"ק העומד שם, וכמ"ב שם בסל צ"ד ס"ק י"א".

(ג) הגר"א בנבצל שליט"א (סבו ציון עמ' כ"ב אות נ') – "שאלה: כתב השו"ע (סי' צד' ס"א) וז"ל: היה עומד בירושלים יחזיר פניו למקדש, ויכוון ג"כ כנגד בית קדשי הקדשים וכו", עכ"ל. ויל"ע כשעומד בתפילה בכותל, האם יצדד פניו לשמאל לכיוון קדש הקדשים, או יתפלל אל מול הכותל. תשובה: אני מסתפק בדבר. דלכאורה צריך להיות שיכוון כנגד קדש הקדשים, אך אני מלמד זכות על עצמי ועל אחרים שאינם מצדדים פניהם כך, דהיות והכותל מקום השכינה הוא, יש לעמוד בו ישר, דאין זה כבוד להפנות הפנים מהכותל".

(ד) תפילה כהלכתה (פרק י"ב סעי' ד') – "על יד הכותל המערבי, יש לצודד מעט את הפנים לצד שמאל".

2. יותר לצפון.

3. בין אלסגרא ואלאקצא, מקום העצים.

(א) תשובות והנהגות (ח"ג סי' ל"ט) – "ולכאורה הבאים היום לכותל המערבי להתפלל חייבין לפנות לצד שמאל ש'כיפת הסלע' שהערביים בנו במקום המקדש היא לצד שמאל, ואם כן הבאים לכותל במקום הפנוי, חייבין מן הדין לצדד לצד שמאל ולא נהגו כן, ובדברינו יבואר דאף שמקובל אצל העולם שהמסגד כיפת הסלע הוא על מקום המקדש ממש, הדבר אינו ברור כלל, ויש הוכחות להיפך וכמו שיבואר בס"ד. אמנם עיקר היסוד שנתפשט גם בבית ישראל, שהערביים בנו בית תפלות שלהם על מקום קדשי קדשים ממש, **קרוב הדבר שאינו נכון**, ואבינו שבשמים גלגל להטעותם, שמדמין שאבן שמה היא אבן שתייה, והאמת שאינו אבן שתייה כלל, ומקום קודש הקדשים אולי לצד דרום יותר במקום פנוי לגמרי, שאבני הכותל גלויים שמה ופרוץ, בין כיפת הסלע, להנקרא 'אל אקצה', והיינו מקום הכותל אשר שם התפללו אבותינו ואבות אבותינו, כאלו פונים למקום המקדש, והערביים מדמין שתפלתם במקום קודש הקדשים שלנו, ולא מיניה ולא מקצתיה, ובזה"ק פרשת פקודי מפורש שכל יסודי ביתא קדישא כולהו אתגניזו, ולא אתאבידו מינייהו אפילו חדא. ואם כן כ"ש אבן שתייה שממנו הושתת בעולם אינו עמנו רק אתגניזו, ויש לזה כמה הוכחות ברורות וכמו שנבאר, ואם כן אנו מתפללין בצד הראוי, ולהיפך המתפללין בכותל בכיפה לפנים שלצד שמאל, שמדמין שהם מול המקדש יותר, ראוי להם לצדד לצד ימין, ששם עיקר בית קדשינו ותפארתינו היה בנוי, והשכינה לא זזה משמה. **וגם לפי דעת החוקרים בבדיקות שנתחדשו** לבחון מטה מטה באלקטרי מגנטיזם הוכח שמסתברא שמקום המקדש וקדשי קדשים הוא בין כיפת הסלע לאל - אקצה בימין, וטעו לבנות שלא במקום שכינת עוזו ממש ... ובזמן האחרון ממש יצא לאור ספר 'בית המקדש השלישי' מהמופלג ה"ה הרב שלו' שטיינברג שליט"א (המפורסם בביאורו על רש"י בתורה 'חומש מבואר') ושם בסופו מאריך ומביא הוכחות שאין בית המקדש במקום הכיפה אלא בין המסגדים והיינו מול הכותל שמתפללין היום וכמ"ש. שורש הוכחתו שהמקדש נמוך כמו בין כתפיו וכמבואר בזבחים נד: והיינו לצד דרום בין כיפת הסלע לאל - אקצה שאינו בסלעים כמו תחת כיפת הסלע שכולו סלעי ולא נמוך, ועוד מביא מאמת המים בעין עיטם שפתחו הנקב וניקה העזרה כולה, ושייך רק למקום נמוך כמו צד דרום ועוד הוכחות ע"ש, וכבר קדמו בקונטרס 'אבן השתייה או אבן הטועים' שמוכיח בהוכחות ברורות שכיפת הסלע אינו במקום המקדש כלל ובנו שלא במקומו ומקומו בדרום יותר בין מסגד אל אקצה לכיפת הסלע. והעיקר

שבבדיקות בזמן האחרון ממש שאפשר לבדוק למעלה מה שלמטה באלקטרו מגנטית, מצאו שדוקא בדרום חללים ריקים עמוק מאד כמו במקדש שחלול מפני קבר התהום וכן בשיתין ... (ועיין בספר 'עמק המלך' בהקדמה פ"ט בשם רבי משה ויטל 'וסודו בכתיב האריז"ל וגם למה המקום קדוש פנוי בלי בנין ואמר ע"ז דברים שאין להעלותם על הכתב', הרי עדות מאחד מגדולי תלמידי הקדוש האריז"ל ששכינה דיבר מתוך גרונו, שבזמנו כאלף שנה אחרי שבנו שמה מעיד שפנוי בלי בנין ...").

4. מראי מקומות – משנת יוסף (חי"ב סי' קמ"ט).
 (א) פסקי תשובות (סי' צ"ד הע' ב') – "בכותל המערבי נוהגין מקדמת דנא להתפלל בזוית ישרה הגם שמקובל כי מקום קודש הקדשים הוא היכן שנמצא כהיום כיפת הסלע ששם אבן השתיה נראית עד היום (וכפי שכתוב בשו"ת הרדב"ז א' תרצ"א) שהוא בנטיה מעט לצד צפון, ובס' משנת יוסף הל' ביהכ"נ סי' ה' דאפשר משום שבעוה"ר עדיין שועלים הילכו בו יש שם בית טומאתם ולכן העדיפו שלא לנטות ממש לכיון ההוא, ועוד אפ"ל עפ"י דברי מקור חיים לחוות יאיר הכא שסיבת הדבר שחייבו חז"ל לכל ישראל להתפלל לנגד ירושלים ובית המקדש גם בזה"ז 'כי מעולם לא זזה השכינה מכותל המערבי' (זוה"ק שמות ה' ב, מד"ר שמות פ"ב), ובמועדים וזמנים ח"ג סי' רכ"ט בהערה שישנם המדקדקים ומכוונים להתפלל באלכסון לעבר כיפת הסלע, אמנם בתשובות והנהגות ח"ג סי' ל"ט כתב שאינו ברור כלל שכיפת הסלע הוא מקום קודש הקדשים ואדרבה יש הוכחות להפך, ובזוה"ק פ' פקודי (דף ר"מ) מפורש שכל יסודי הבית הקדוש נגנוז, וכן בס' עמק המלך (מגורי האר"י ז"ל, בהקדמה פרק ט') בשם רבו שמקום המקדש בזמנו פנוי בלי בנין כלל ועיי"ש שאמר ע"ז דברים שאין להעלותם על הכתב, וכן נתפרסם קונטרסים בשם אבן השתיה וס' בית המקדש השלישי ובו הוכחות שמקום המקדש המדויק הוא בין שני התיפלות ממש מול הכותל המערבי שאנו מתפללים שם, וא"כ אדרבה התפלה שם בצד הראוי ואין לנטות לשום צד, ועיי"ש בתשוה"נ מעשה בזה ממהרי"ד מבעלזא ובנו מהר"א זצ"ל".

(ב) לענין אם בזמן התפילה צריך שיחזיר פניו לבית קדשי הקדשים, או די אם מתפלל ישר למקדש ויכוין בלבו לקדשי הקדשים – שפתי יצחק (ברכות סי' י"ט).

The south wall measures about 910 feet, the North about 1025, the east wall about 1520 and the west wall about 1580 feet in length.

The primary areas on the Temple Mount which are seriously discussed in regard to the actual location of the First and Second Jewish Temples are:

1. The present site of the Dome of the Rock. This is the so-called "traditional location". There are two variations on this model.
2. North of the Dome of the Rock. Physicist Asher Kaufman proposed the Northern location about three decades ago.
3. South of the Dome of the Rock. Tuvia Sagiv, a Tel Aviv architect, has proposed a Southern location for the Temples with extensive documentation and research.

<http://www.templemount.org/theories.html>

ב. לצד הדרום (southern excavations).

1. על הרחוב לפני העיר התיקה - מותר.
2. בין כותל של העיר התיקה לכותל המקדש.

(א) נכון להחמיר.

1) ציץ אליעזר (ח"י סי' א' אות ס', סי' ה' אות ז', סי' ז') – "אין כל מקום לזלזל במנהגם של יראים ושלמים אשר מורא - מקדש עליהם ומונעים את עצמם מליכנס בשטח הפנוי שבין חומת הר הבית כיום לבין חומת העיר שבצד הדרומי. אנשים אלה ממשיכי מסורת המה. ככה מספרים זקני וגדולי ירושלים ממה שזוכרים וממה שראו בעיניהם שהיו נוהרים בזה מאד מאד ומקדם, וכמה מהגאונים היו מוצאים אפילו לנכון להזהיר על ככה מידי פעם כשהעכו"ם היו מתיישבים בשטח הנ"ז למכור ירקות. כן מספרים על מקרה שקרה בב' שוורים שברחו מבית המטבחיים ועלו אל המסילה שבמקצוע דרומית מזרחית שמאחורי חומת הר הבית (לא יכולתי לברר המקום בדיוק) ואסר הגרש"ס ז"ל אפילו לשלוח השומר הנכרי אל שם לתופסם ולהביאם, והתיר רק זאת להקים עליו צעקות מדוע שלא שמר היטב על השוורים שלא יברחו כדי שעי"ז יבין מעצמו מה שעליו לעשות".

(ב) מיקל.

1) עי' משנת יוסף (חי"ב סי' קמ"ט).

ה) נגיעה לכותל, וכדו' - על הצד שהוא כותל של הר הבית.

א. נגיעה, נשיקה.

1. מחמיר: כיון הכותל עקום קצת, הוא נכנס בתוך הר הבית.

(א) אבן ישראל (ח"ג בביאורו לרמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ב הי"ג, הערות על מ"ב סי' תקס"א אות א') – "יש להעיר בענין לעמוד אצל הכותל המערבי ... מ"מ נראה דצריך להתרחק כמדת רגליו של אדם מהכותל המערבי, דהרי חזינן דכל שורה של אבנים בולטת כשיעור אגודל יותר משורה שלמעלה ממנו, והרי חזינן שאיכא עוד י"א שורות של אבנים למטה תחת הקרקע שאנו עומדים שם, ואם עומדים ליד הכותל ממש הרי איכא כאן ביאת כולו בהר הבית שאסור לזבין ולזכות ליכנס שם, וע"כ צריך להתרחק שיעור י"א אגודלים מהכותל המערבי".

(ב) עי' משנה הלכות (חי"ד סי' רפ"ב) – "ומיהו כיון דהדבר נפתח בגדולים ונשאר בספיקא דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד ובעניתי הנני נזהר אפ' בנגיעה כי בעונ'ה טמאי מתים אנן וסחור סחור אמרינן לנזירא עדי יבא ינון ולו יקתה עמים ויעבור רוח הטומאה מן הארץ ונזכה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו".

(ג) תשובות והנהגות (חי"ד סי' קל"ב) – "ובשעתו שמעתי שהגאון ה'אדרת' זצ"ל נהג להתרחק כשתי אמות מהכותל, ויש אומרים שהואיל והאבנים שבכותל למטה נראה שמרוחקים קצת, חשש שמרוב הזמן נעתק הכותל קצת ממקומו כדרך כתלים ישנים, ומה"ט התרחק קצת שלא ליכנס לאותו מקום. ולענין מעשה הנה רוב העולם אין חוששין לזוהר, וביותר שהאיסור כניסה דטבול יום באותו מקום נראה שאינו אלא מדרבנן וכמבואר בר"ש שם. אבל נראה דמ"מ יש לזוהר ולהתרחק דהא מורא מקדש הוא איסור מה"ת, ונוהג גם בזה"ז מה"ת, ומבואר ברמב"ם רפ"ז דלא רק בית הבחירה בכלל האיסור, אלא כל הר הבית בכלל מורא מקדש ויעוש"ע בהלכה ז' דמדין מורא מקדש לא יכנס אלא למקום שיותר ליכנס ולא בטומאה, וכיון שכן אפשר לדון בדבר החדש דהמורא מקדש מחייב להמנע אפ' מחשש איסור דרבנן, ויש להתרחק מכל חשש ביאת מקדש אף להר הבית".

תשובות והנהגות (חי"ד סי' קס"ד) – "דע שהאחרונים דנו אם יש איסור בביאה במקצת בהר הבית והיינו בפירצות, אבל הראב"ד דירושלם ה"ה הגאון הגדול רבי ישראל יעקב פישר זצ"ל העלה (ב'אבן ישראל' ח"ג בביאורו לרמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ב הי"ג והובא בהגהותיו למ"ב) שמן הדין לכ"ע אם לא טבל אסור להתקרב שיעור י"א אגודלים מהכותל, והיינו טעמא משום שחזינן שכל שורה של אבנים בכותל בולטת כשיעור אגודל יותר משורה שלמעלה ממנה, והרי יש עוד י"א שורות של אבנים למטה תחת הקרקע מקום שאנו עומדים שם, ואם כן כאשר עומדים ליד הכותל ממש איכא ביאת כולו בהר הבית שאסור לבעל קרי שלא טבל באיסור לאו, ונראה שאפילו אם טבל טוב לזוהר, כיון שהטבילה שלנו אינו חיוב ולכן לא צריך חפיפה, ואילו לביאת מקדש לפי הנ"ל דהחיוב טבילה הוא מדינא צריך חפיפה, וראוי לחשוש לחציצה ולהתרחק שיעור כהנ"ל, וכפי ששמעתי גם הגאון האדר"ת נזהר מאוד להתרחק כשיעור הנ"ל כשהגיע לכותל, ושפיר ראוי להתרחק כן היום שלא תהא ביאתו בעבירה ויצא שחרו בהפסידו, ונראה דאף אם לא נקבל את הכרעת הגאון הנ"ל, מ"מ כיון שקבור בקרקע עוד חלק מהכותל שלא נוכל לקבוע את מקומו בדיוק, ראוי להתרחק וכמ"ש"נ".

2. מיקל, שיכול לגשת עד הכותל ממש.

(א) הגרא"י קוק זצ"ל (דברי חכמים הע' ת"ע) – "לא הקפיד בזה".

(ב) חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ג', עמ' שכ"א אות ח' ד"ה ושאלתי, ח"ב עמ' קמ"ט אות ג', סוף עמ' קנ"א) – "ואמר מרן החזו"א לר"ח שיכול לגשת עד הכותל".

(ג) הגר' ארי' לוי זצ"ל (דברי חכמים הע' ת"ע) – "לא הקפיד בזה".

(ד) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ג', אות ה', עמ' שכ"א אות ח' ד"ה ושאלתי, ח"ב עמ' קמ"ט אות ג', עמ' קנ"א אות ה', סוף עמ' קנ"א) – "מור" נישג עד הכותל".

קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שכ"א אות ו', אות ז' ד"ה סמוך, עמ' שכ"ב אות י"ד, ח"ב עמ' קנ"א אות ו', עמ' קנ"א אות ז' ד"ה סמוך, עמ' קנ"ג אות י"ד) – "ונשק את הכותל".

(ה) הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (דברי חכמים הע' ת"ע) – "לא הקפיד בזה".

(ו) אמת ליעקב (דברי חכמים אות ת"ע).

(ז) הגרשז"א זצ"ל (חכו ממתקים ח"א עמ' נ"ח).

(ח) הגרשפ"ש זצ"ל (דברי חכמים אות ת"ע) – "שא"צ להחמיר בזה כלל".

(ט) הגריש"א זצ"ל (דברי חכמים אות ת"ע, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ"ו) – "אין צריך להחמיר כלל שלא לנגוע או לנשק את אבני הכותל, אבל המנהג להחמיר ולא להכניס את האצבעות בין אבני הכותל".

(י) חזון עובדיה (ארבע תעניות ריש עמ' תמ"ד) – "ומצוה לנשק אבני הכותל ולחונן עפרו, שנאמר: כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו".

(יא) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ז' אות א') – "הגישה אל הכותל: נהגו לגשת עד הכותל ואפילו מי שאינו טהור משום שמקובל להחשיב את הכותל כחלק מחומת הר הבית ולא כחומת העזרה, ודלא כהרדב"ז הסובר שהכותל המערבי הוא קיר העזרה (עיין בהרחבה בספר 'מקדש מלך')".

(יב) ילקוט יוסף (סי' קנ"א ההנהגה בכותל המערבי סעי' ד', קיצור שו"ע שם סעי' ד') - לשונו מובא לקמן.

(יג) פסקי תשובות (אות ו') – "למעשה נוהגים העם להתקרב סמוך לכותל ומנשקים אבניו ואין מקפידים לא להכניס האצבעות, כי נקטינן למעשה שכותל המערבי הוא מכותלי הר הבית ועובי חומת הר הבית לא נתקדשה".

ב. להכניס את האצבעות בין אבני הכותל.

1. מחמיר, ביאת במקצת שמה ביאה.

(א) עי' אדר"ת (ציץ אליעזר חי"ד סי' א' סיכום אות א') – "ואם בנוגע להכנסת אצבע לתוך חורי כותל המערבי מצינו להגאון האדר"ת ז"ל בספר משכנות לאביר יעקב ח"ב שהזהיר וכתב בלשון: ולכן הירא וחרד לדבר ד' בודאי יחוש לנפשו שלא יושיט גם אצבע אחת בין סדק כותל המערבי לבל יכשל חלילה בספק איסור תורה, וזהו לדעתו שם שגם בכה"ג נקרא ביאה במקצת, על אחת כמה וכמה בביאה בפנים ממש שמצריך כל אחד לחוש לנפשו, ואלבא דכו"ע (בהיות רוב הפוסקים מכריעים כדעת הרמב"ם) לבל יכשל חלילה בספק איסור תורה".

(ב) חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ג', עמ' שכ"א אות ח', ח"ב עמ' קמ"ט אות ג', עמ' קנ"א אות ח') – "רק יזהר שלא יכניס את אצבעותיו בין האבנים".

- ע"י חזו"א (מעשה איש ח"א סוף עמ' מ"א) – "בשנת ת"ש, ביקר לראשונה בירושלים ... הלך אצל 'הכותל המערבי' ... לא' אמר: טוב ליזהר שלא יבואו אצבעותיך בין חגווי הכותל. כאן הוסיף הגר"ח שליט"א [זצ"ל]: בעיקר העניין שמעתי ממנו שכבר הוכיח הפה"ש (סי' ג' סי"ב) שהכותל המערבי הוא מהר הבית ולא מעזרה".
- ג) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ג', ע"י עמ' שכ"א אות ח', ח"ב עמ' קמ"ט אות ג', ע"י עמ' קנ"א אות ח') – "רק אצבעותיו אינו מכניס בחורים שבין האבנים מחשש שהחורים דינם כפנים העזרה וזבים וטמאי מתים אסורים להכנס שם".
- ד) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ"ו, יו"ד פרק כ"ח אות ס"ז) – לשונו מובא לעיל.
- ה) מועדים וזמנים (ח"ה סי' ש"נ) – "ובספר 'משכנות לאביר יעקב' מביא ממרן הגה"ק הגר"ל דסקין זצ"ל שאסר להכניס ידיו לפרצות אלו משום דביאה מקצת שמה ביאה, וכן מביא דברי הגא"ד תאומים זצ"ל (האדר"ת) שאוסר להדיא בזה, ולכאורה כדאי להתרחק קצת מהכותל ולא לבוא לנגוע, שמא יכניס ידו לפירצות אלו שאסור מה"ת וכמו שיבואר לפנינו הכל בעוה"ש"ת".
- תשובות והנהגות (ח"ד סי' קל"ב) – "ידוע שבכותל המערבי ישנם חורים וסדקים, ואלו שהולכים שם להתפלל נשענים על הכותל ולא נזהרין מלהכניס היד שמה, וכן תוחבים ידיהם להנחת פתקאות. ובמועדים וזמנים (ח"ה סימן ש"נ) הבאתי חשש שאם הוא בטומאת קרי או שימש מטתו ולא טבל, ומכניס ידיו דלכאורה עובר בלאו שביאה מקצת שמה ביאה גם להר הבית. והטעמתי הדבר, והאיסור בבעל קרי ילפינן מקרא שנאמר ויצא אל מחוץ לבית, ויציאה היינו יציאה לגמרי ולא כשיש עוד אפילו אצבע בפנים, ואף שהפירצה הוא כעין גגין ועליות דלא נתקדשו, מ"מ אם הפירצות נעשו אח"כ קדוש, כמבואר בראב"ד ריש תמיד, וגם דרכו בכך ואסור. והנה כל מה שדנתי שם לאסור היינו כשלא טבל, אבל אם טבל ... וצ"ב".
2. מיקל.
- א) אבני נזר (יו"ד סי' ת"נ, סי' תנ"א, סי' תנ"ב) – "מהנ"ל אין לפקפק על ההיתר בשלא דרך כניסה דהא אפילו בדרך גגות אסור רק מדרבנן ובודאי דבחורין אלו דלא משכחת בהו דרך פתח אין לגזור".
- ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ו' הע' מ"א, חכו ממתקים ח"א עמ' נ"ט) – "ועל דבר הנחת הידים בין אבני הכותל, העיד רבנו שלא ראה מלפנים שיהיו נזהרים בזה".
- ג) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תמ"ח אות ח') – "מותר למתפללים שעל יד הכותל להכניס יד בתוך הסדקים שבין נדבכי הכותל".
- ד) ילקוט יוסף (סי' קנ"א ההנהגה בכותל המערבי סעי' ד', קיצור שו"ע שם סעי' ד') – "מעיקר הדין מותר למתפללים שעל יד הכותל המערבי להכניס יד בתוך הסדקים שבין נדבכי הכותל. וכן מותר לאיש לא טהור, אפילו שהטומאה יצאה מגופו, כגון זב ובעל קרי, להכנס בלי טבילה, על יד הכותל להתפלל שם, וכן הדין לאשה יולדת לפני טבילתה. כי הכותל המערבי הוא חומת הר הבית, והעומדים לפניו עומדים מחוץ לחומת הר הבית. ולכן מותר להיכנס לשם עם נעלים".
- ה) פסקי תשובות (אות ו') – "למעשה נוהגים העם ...".
3. מראי מקומות.
- א) הגר"ח"ק זצ"ל (נזר החיים עמ' רכ"א אות קע"ד) – "האם מותר להכניס את הידיים בין אבני הכותל. תשובת מרן שליט"א: ע"פ ההלכה אין איסור אבל עדיף להחמיר".
- הגר"ח"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ט שאלה נ"א) – "שאלה: האם יש איסור להכניס אצבעות לתוך אבני הכותל. תשובה: יש להחמיר שלא להכניס".
- הגר"ח"ק זצ"ל (אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות ז') – "מתקרב עד הכותל ממש אבל נזהר שלא להכניס האצבעות בין האבנים כי יש לחוש שקדושתה כלפנים, וביאה במקצת שמא ביאה".
- ג. לדבר שם דברי חולין או לאכול ולשתות.
1. מחמיר.
- א) אור לציון (ח"ב פרק מ"ה אות נ"ז) – "רחבת הכותל דינה כבית כנסת לענין קלות ראש ואכילה ושתיה ושיחה ושאר דיני קדושת בית הכנסת".
- ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תמ"ה אות ג') – "אסור לבוא ליד הכותל לשם ביקור של טיול או לשם צילום בלבד, וכן אסור בהחלט לדבר שם בשיחה בטלה, כי המקום קדוש לתורה ולתפלה. ואסור לאכול ולשתות על יד הכותל, במקום שנתקדש על ידי רבבות אלפי ישראל לתפלה. וכן יש להמנע מלעשן סיגריות על יד הכותל. והמיקל ראשו בשיחה בטלה או באכילה ושתיה ועישון, עווננו גדול מנשוא, ועליו נאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי. ואם עושים ברית מילה על יד הכותל טוב שלא לכבד שם בממתקים ומגדנות, רק מחוץ לתחום הסמוך לכותל".
- ג) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ד) – "ונראה להעיר עוד באזהרה שלע"ד בכל רחבת הכותל שמתפללין שם יש קדושת בית הכנסת עלה, ואסור מן הדין לדבר שם דברי חולין או לאכול ולשתות, וכמבואר להדיא בשו"ע (סי' קנ"א) ע"ש, דרך ברחוב מפורש במגילה (כו א) שלדעת חכמים אין בו קדושה משום שרק באקראי בעלמא מתפללין בו, אבל ברחבת הכותל שמתפללין תמיד לפי ריבוי הקהל ונעשה מקום המיועד לתפלה ראוי לאסור, ואפילו נימא שבבתי כנסיות שבארץ ישראל מועיל תנאי, אבל ברחבת הכותל דחמירא לא שמענו שעשו תנאי ושמענו תנאי".
- ד) ילקוט יוסף (סי' קנ"א ההנהגה בכותל המערבי סעי' ג', קיצור שו"ע שם סעי' ג') – "אסור לבוא ליד הכותל לשם ביקור של טיול, או לשם צילום בלבד, וכן אסור בהחלט לדבר שם בשיחה בטילה, כי המקום קדוש לתורה ולתפלה. ואסור לאכול ולשתות על יד הכותל, במקום שנתקדש על ידי רבבות ישראל לתפלה. והמיקל ראשו בשיחה בטילה או באכילה ושתיה ועישון, עווננו גדול מנשוא, ועליו נאמר מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי. ואם עושים ברית מילה על יד הכותל טוב שלא לכבד שם בממתקים ומגדנות רק מחוץ לתחום הסמוך לכותל".

1. מחמיר – אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ז' אות ב' ס"ק ב', "ראוי להמנע מלהשען על הכותל, או לשים סידורים ופתקים בתוך הכותל, כיון שהכותל הוא קדוש [ואף שבספר 'מחשבות בעצה' (סי' ט"ו) למד זכות על הנוהגים כן], לפיכך ראוי לשים את הפתקאות בסדקי קירות הבניינים הבנויים בסמוך ומחוברים לכותל עצמו").
2. מראי מקומות – משנה הלכות (חי"ד סי' רפ"ב).

1] קריעת בגדו - סעיף ד'.

גמרא (תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף כו.) – "אמר רבי חלבו אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר: הרואה ערי יהודה בחורבנו, אומר ערי קדשך היו מדבר, וקורע. ירושלים בחורבנה, אומר ציון מדבר היתה ירושלים שממה, וקורע. בית המקדש בחורבנו, אומר בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבתינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה, וקורע. קורע על מקדש ומוסיף על ירושלים".

א. מי שאינו קורע בגדו בלכתו לכותל המערבי: אם עדיף שלא ילך לכותל.

1. עדיף שלא ילך לכותל.
- (א) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות ר"א) - לשונו מובא לקמן.
- (ב) חוט שני (רבבות אפרים ח"ח ס' קע"ד אות א') – "שאל את הגר"נ קרליץ שליט"א [זצ"ל] אם זה שאינו קורע בגדו בלכתו לכותל המערבי אם עדיף שלא ילך לכותל, ואמר דעדיף שלא ילך".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"א) – "שאלה: מי שאין קורע הבגד במקום המקדש אם עדיף שלא יגיע. תשובה: נכון".

ב. דרך הקריעה.

1. מ"ב (ס"ק ו') – "וקורע. עיין ב"ח שחייב להשתחות ולקרוע את בגדיו ולבכות ולהתאונן ולהתאבל על חורבן בהמ"ק ולקונן ולומר מזמור לאסף וכו' עד סוף וכשקורע מברך ואומר ברוך דיין אמת (אך בלי שם ומלכות) כי כל משפטיו צדק ואמת הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא ואתה צדיק על כל הבא עלינו וכו'".
2. "ובשעה שקורע אומר ברוך דיין האמת (בלא שם) – חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי הארץ פרק י"א סעי' ז').
3. "ברוך אתה מלך העולם דיין האמת" – אג"מ (יו"ד ח"ג סי' קכ"ט אות ה', שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ז').
4. מראי מקומות – קרא עלי מועד (פרק י"א הע' י"א).

ג. אם הקריעה כמו הורים או כמו קריעה של שאר קרובים.

1. רמב"ם, [כהורים] - בידו, מעומד, כל כסות, לבו, אינו מאחה.
- (א) מחבר (סעי' ד') – "כל הקרעים האלו בידו ומעומד, וקורע כל כסותו שעליו עד שיגלה את לבו, ואינו מאחה קרעים אלו לעולם; אבל רשאי לשלול, למלל, ללקטן ולתופרן כמין סולמות".
- (ב) חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי הארץ פרק י"א סוף סעי' ז') – "כל הקרעים האלו בידו דוקא ולא בסכין, ומעומד ולא מיושב, ואסור לתפרן בתפירה הגונה לעולם, אבל מותר לתופרן כסולמות וכיוצא בהם".
- (ג) וכן סתום הפוסקים - רמ"א, ט"ז, מג"א, גר"א, מ"ב, ועוד.
- (ד) עי' הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל או"ח אות קצ"ח) – "שאינו יודע מקור המנהג, ודעתו נוטה יותר שאף שזה מקובל כמנהג אבל כדאי להחמיר כדעת הרמב"ם (תענית פ"ה הל' י"ז) שהוא דעת השו"ע".
2. ראב"ד, רמב"ן, מ"מ - כסות עליון, טפח, סכין.
- (א) וכן מנהג להקל.
- (1) חזו"א (ארחות רבנו ח"א ריש עמ' שי"ח, ח"ב עמ' קמ"ח).
- (2) עיר הקודש והמקדש (ח"ג פרק י"ז ריש סי' א', ארץ ישראל ח"א פרק כ"ב אות ד') – "אולם נוהגים לקרוע רק כסות אחת בשיעור טפח ואפילו בכלי".
- (3) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח, ריש עמ' שכ"ד, ח"ב עמ' קמ"ח).
- (4) הגרשז"א זצ"ל (מנחת שלמה ח"א ריש סי' ע"ג) – "שהמנהג הוא כהראב"ד והרמב"ן וכו' לענין קריעה של ראיית מקדש קורעין רק טפח של בגד אחד בלבד".
- (5) אבן ישראל (ח"ח סוף סי' מ"ג, הליכות אבן ישראל מועדים ח"א עמ' שצ"א אות ג', אות ה') – "אולם בעיקר האי הלכתא, דפסק המחבר דקורע כל בגדיו, עד שיגלה את לבו, צ"ע, אמאי פסק המחבר כן, כדעת הרמב"ם והטור, בזמן שהראב"ד והרמב"ן חולקים, הובא שם במ"מ, והביאו שכן איתא בתוספתא. ומכיון שהוא מדרבנו, בודאי יש לסמוך אדעת הראב"ד והרמב"ן דלא צריך לקרוע כל בגדיו, וגם לא צריך לקרוע דוקא בידו, ודברי המחבר צ"ע".
- (6) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תל"ט ד"ה והנה הרמב"ם).
- (7) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קוני' אחר כתלנו אות י"ג).
- (8) תשבות והנהגות (ח"א סי' של"א, ח"ד סי' קל"א ד"ה והאמת, עי' ח"ה סוף סי' קס"ו) – "אבל מנהגינו לקרוע רק בבגד אחד, וכדעת הראב"ד והרמב"ן עי' במ"מ שם, וכן מביא במכתבי האדמו"ר מגור הגרא"מ זצ"ל שנהג כן".
- (9) הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' רי"ב, אלא ד' אמות של הלכה פרק נ"ד אות ו') – "בא"י המנהג להקל כהראב"ד".
- (10) פסקי תשובות (אות ד').
- (11) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' ד', סעי' ז') – "וכן המנהג".
- (ב) אם רצה להחמיר - הסיר כסות עליון.

ד. הבגדים.

1. חולצה.

(א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (דברי חכמים אות תס"ט) – "ורק צריך לקרוע החולצה שלו".
 (ב) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' ד', הע' י"ח) – "יקרע החולצה".

2. כתונת.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח אות א' ד"ה ושאלתי, עמ' שי"ט אות ה', עמ' שכ"ג אות ט"ז, ח"ב עמ' קמ"ח אות א' ד"ה ושאלתי, עמ' ק"נ אות ה') – "שהכתונת פטורה משום שהיא בגד של זיעה".

3. כתונת ע"ג כתונת.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ה', ח"ב עמ' ק"נ אות ה') – "הסתפק אם צריך לקרוע בכתונת העליונה".
 קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שכ"ג אות ט"ז, ח"ב עמ' קנ"ד אות ט"ז) – "וגם הסתפק לענין קריעה בכתונת ע"ג כתונת ולאחר שנים בשנת תשמ"ב אמר לי מו"ר דהכתונת שאנו לובשים חייבת בקריעה משום שהוא בגד עליון אצל אנשים וגם הרבה מתפללים כך בלי מעיל, כשנסענו לכותל בשנת תשל"ב נסע עמנו נכדו של מו"ר רמ"ב אמר לו מו"ר שיקרע בכתונת והסיר הנכד את מעילו בירושלים החדשה ולבש כתונת לקריעה על כתונתו ובהגענו לכותל קרע בכתונת העליונה".

4. סוודר.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ה', ח"ב עמ' ק"נ אות ה') – "וכן סוודר פטור שאין זה בגד חשוב והוי רק בגד גדול שיש לו ארבע כנפות והוסיף שסוודר רגיל דינו כמטפחת על הצואר ופטור מקריעה".
 (ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ד) – "סוודר אינו חייב בקריעה".
 (ג) מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ז' סעי' ע"ז).

5. ציצית.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ה', ח"ב עמ' ק"נ אות ה') – "שטלית גדול מלמעלה פטור מקריעה משום שזה הוי רק כבגד של כבוד".
 (ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ט"ו) – "ציצית אינה חייבת בקריעה".
 (ג) מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ז' סעי' ע"ד).

ה. מפקיר בגדו.

1. מחמיר: חייב בקריעה.

(א) אבן ישראל (ח"ח סי' מ"ג, הליכות אבן ישראל מועדים ח"א עמ' שצ"ב אות ז') – "הנה בזה יש לדון דהפקר לא יועיל לפוטרו מקריעה, מחמת כמה טעמים (א) לא מסתבר כלל, דבעינן קריעה דוקא בבגדים דידיה, ולא של הפקר, אלא בגדים שהוא לבוש בהם, (ב) אפילו אי נימא דבעינן בגדים דידיה דוקא, הרי מחויב לחזור ולזכות בהם, כדי לקיים מצות קריעה, (ג) לא מסתבר כלל דנימא אנן סהדי, שמפקיר בלב שלם, דהרי כל מה דמפקירן הוא, מפני שחס על בגדיו, א"כ איך נימא דמפקירו בלב שלם, אשר בזה יהיה לו היזק יותר גדול מהקריעה, ואדרבה אנן סהדי, דאינו מפקירו בלב שלם".
 (ב) הגר"ח ק"ז צ"ל (תורת המועדים על שונה הלכות סוף ס"ק י"א) – "ואף אם יפקיר בפני שלשה לא נפטר מקריעה שהרי אין דין שיהיה בגד שלו בשביל לקרוע דהרי גם בגד שאול קורעים בו וא"כ כיון שיש עליו בגד שמותר לו לקרעו צריך לקרוע".
 הגר"ח ק"ז צ"ל (דולה ומשקה עמ' ר"י) – "לא מהני".

2. מיקל, אין דין קריעה: אבל אינו נכון.

(א) הגריש"א זצ"ל (אבני ישפה ח"ג סי' נ"ט, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ג) – "אפשר להפקיר בגדיו בפני שלושה כדי להיפטר מחיוב קריעת הבגדים ... והדרך הנכונה היא שלא להפקיע עצמו מן המצוה, אלא ילבש בגד ישן אם חס על בגדיו ויקרענו".

ו. להקנות בגדיו לאחר: מתנה ע"מ להחזור.

1. מחמיר: חייב בקריעה.

(א) קהלות יעקב (קובץ ניצוצי אש עמ' תתנ"ט אות כ"ז) – "ישנם הנוהגים להקנות בגדיהם לאחר לפני ראיית חומות ירושלים, וזאת כדי להיפטר מקריעה. מרן הסטייפלר זצוק"ל לא הוי ניחא ליה בהערמה זו".
 קהלות יעקב (תולדות יעקב סוף עמ' קכ"ד) – "רבינו היה סבור, שאין מועיל הקנאת הבגד לאחר בשביל לפטור מקריעה, מדין הרואה מקום המקדש. וסבר שההקנאה אינה אלא הערמה בעלמא".
 (ב) עי' הגר"ש זצ"ל (מעדני שלמה עמ' ס"א) – "אני שונא דברים כאלה!".
 (ג) פאת שדך (ח"א סי' נ"ז) – "אין להתיר שום הערמה".
 (ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות כ', אות כ"א).

(ה) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ה' אות ה' ס"ק ד') – "המקנה את כל בגדיו שבביתו כנ"ל] אף שיש סוברים שפטר עצמו, מסתבר כדעת קונטרס 'אחר כתלנו' שאין כל בגדיו שלבוש בהם וכן את בגדיו שבביתו כנ"ל] אף שיש סוברים שפטר עצמו, מסתבר כדעת קונטרס 'אחר כתלנו' שאין הקנאה זו מועילה, וכן כתב בשו"ת 'פאת שדך' (סי' נ"ז) וכן דעת גדולי ההוראה בירושלים".

(ו) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קל"א, ח"ה סי' קס"ה ד"ה ומה, מועדים וזמנים ח"ז סי' רנ"ז ד"ה ושמעתי) – "הנה ישנם אנשים שמערימים ומקנים את הבגד לאחר ושוב חוזר ושואל ממנו, כדי ליפטר מחיוב קריעה. וצ"ע בזה דהא הוי הערמה ממש, דכל עיקר כוונתו להפטר מהיוב קריעה, ואין מתכוון להקנות לו הבגד באמת, ומה גם דהא הקונה משאיל לו את הבגד לכל דבר, ואף

אם יאמר לו שאינו רשאי לקרועו, מ"מ הלוא אנן סהדי דלא איכפת לי' אם יקרענו, ואומר מן השפה ולחוץ, והיאך יפטר מחיוב קריעה. ונראה עיקר שהערמה כי האי **אסור אפילו בדרבנן** דהוה כסעודתו מוכיח עליו ספ"ה דנדרים, ועוד דאסור לאדם להכניס עצמו לפטור אונס. ובאמת גם למתירין נראה דלא מהני א"כ יקנה לו הבגד למשך היום כולו בכסף ובקנין סודר ... והאמת שכדאי הוא בית אלקינו ששם לקרוע הבגד להראות הצער על החורבן, וחיובו מפורש בש"ס וש"ע, ויש אומרים שהחיוב חמור וכמו שקורע על אביו ואמו כל בגדיו עד הלב, אבל עכ"פ ראוי לקרוע לפחות בגד אחד, וכמנהגינו שמקילין כהפוסקים דסגי בבגד אחד".

(ז) **הגר"ח זצ"ל** (קונ' בין המצרים הל' קריעה בכותל אות א', שלהי דקייטא סי' צ' אות כ"ח, דולה ומשקה עמ' ר"י) – "אף שדעת הריטב"א (במס' מו"ק) דבעינן 'לכם' בבגד הקריעה, מ"מ אין מועיל להקנות לחבירו את בגדיו להפטר מקריעה בכותל המערבי". **הגר"ח זצ"ל** (תורת המועדים ס"ק י"א אות ד') – "ומה"ט לא מועיל להקנות בגדו לאחרים כיון שאין חבירו מקפיד שיקרע את אותו בגד ... עוד אמר לי מרן הגר"ח זצ"ל **שאפי' שחבירו יגיד שהוא מקפיד עליו שלא יקרע אי"ז כלום דאנן סהדי שלא מקפיד**".

הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה ש"ע, שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות ו') – "שאלה: אם מועיל להקנות הבגד מתנה ע"מ להחזיר ועי"ז לא יקרע. תשובה: לא".

הגר"ח זצ"ל (רבבות אפרים ח"ז סי' קמ"ה ד"ה והנני) – "הרב מרדכי גוטליב שליט"א בענין קריעה כשהולך לכותל וז"ל: בהזדמנות זו, רציתי להעיר לצבור הקוראים, כאשר נפוץ הדבר כשהולכים לכותל המערבי רגילים להקנות בגדים אחד לשני, שאלתי להגר"ח קנייבסקי שליט"א [זצ"ל] על זה **ואמר לי שזה חוכא ואטלולא**, והוסיף שאפשר לקרוע קריעה באותו בגד הרבה פעמים, וכן כתב לי הג"ר אפרים גרינבלט שליט"א [זצ"ל] מממפים טנסי ארה"ב, וכן ראיתי בשו"ת פאת שדך להגר"ש"ד מונק זצ"ל".

ע' **הגר"ח זצ"ל** (פסקי ההלכות עמ' רע"ט שאלה נ') – "שאלה: האם מועיל להקנות את הבגדים לפני שרואה את מקום המקדש שאז יפטר מקריעה, כיון שהבגדים שכעת לובש אינם שלו. תשובה: לא מועיל כי חבירו שהוא מקנה לא מקפיד אם הוא יקרע ואם הוא לא מקפיד יש חיוב לקרוע".

הגר"ח זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ו אות ד') – "יש שהציעו פיתרון, שאחד יקנה את הבגד לחבירו, ועד כמה שהבגד לא שייך לו, אין לו רשות לקרוע. תשובה: אין לעשות כן".

(ח) **קרא עלי מועד** (פרק י"א סעי' ט"ז) – "אבל גדולי הוראה מיאנו בעצה זו".

(ט) **פסקי תשובות** (אות א') – "ונראה שלא יצא ע"י עצה זו מן המבוכה, כי אומדנא דמוכח ...".

2. מיקל, אין דין קריעה: אבל אינו נכון.

(א) **אור לציון** (ראש חדשים כהלכתם סי' ו' ס"ק ל"ט, הו"ד בגם אני אודך תשובת הגר"מ גבאי ח"ה סי' י"ח אות י"ב) – "ומש"כ שיש הרבה מקילים להקנות הבגדים לאחר, ושמעתי שגם דעת הגאון הגדול רבינו בן ציון אבא שאול שליט"א [זצ"ל] כן". **אור לציון** (ח"ג פרק ל' הע' ה') – "והנה יש המקנים בגדיהם לאחרים כדי להמנע מהקריעה, ואינו נכון, אלא יש למעשה לקרוע כדן. והרי יכולים ללבוש אז חולצה ישנה ולקרוע אותה".

(ב) ע' **הגריש"א זצ"ל** (אבני ישפה ח"ג סי' נ"ט, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ג) – "וכן יכול להקנות בגדיו לאחר בקנין סודר, והיינו שחבירו יתן לו כלי או מטפחת ותמורת זה הוא מקנה לו בגדיו, וחבירו שקנה הבגדים יאמר לו בפירוש שאינו מרשה לו לקרוע בגדיו. **והדרך הנכונה** היא שלא להפקיע עצמו מן המצוה, אלא ילבש בגד ישן אם חס על בגדיו ויקרענו". **הגריש"א זצ"ל** (מנשים באהל או"ח אות ר"א) – "נשאל על ילדות (בגיל 15-18) שאין להם בגד לקרוע בכותל, אם יש איזה עצה, ואמר שיש איזה עצה (להקנות), אבל אין לעשות את זה, ועדיף שישארו בבית". ע' **הגריש"א זצ"ל** (הערות על מס' מועד קטן דף כ: ד"ה שם).

(ג) ע' **הגר"י זלברשטיין שליט"א** (קונ' בין המצרים הל' קריעה בכותל אות א') – "שיתכן שזה מהני אך זה ביטול מצוות אהבת ד' כמו שיוצא מבית הכנסת קודם ברכת כהנים (כמבו' בביאור הלכה סי' קכ"ח)".

(ד) **שלחן הלוי** (פרק ט"ז אות ד' ס"ק ג') – "הקנאת הבגד: אף שמותר להקנות את בגדו לאדם אחר, מן הראוי שלא לעשות תחבולות ולהפטר מחובת הקריעה והשתתפות בצער החורבן וגלות השכינה. ויכול לייחד בגד ישן שאותו יקרע בכל פעם שבא לכותל המערבי, ולא לחפש שום אמתלא. ובכל פעם שקורע יכול לתופרו במקצת - שאסור לתקנו לגמרי (שו"ע או"ח סי' תקסד סעי' ד)".

(ה) ע' **חוט שני** (חיוב קריעה על המקדש ס"ק א' אות א', עמ' שע"ד) – "מי שנוסע לירושלים למקום המקדש, אין לו להקנות בגדיו לאדם אחר במתנה על מנת להחזיר, כיון שמבטל מעליו חיוב קריעה ע"י שמכניס את עצמו לאונס שאין לו מה לקרוע, אבל באמת אם הקנה את בגדיו לאחר, ולא רק בהערמה בעלמא, אינו חייב לקרוע".

(ו) **הגר"א נבנצל שליט"א** (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ו) – "האם נוהגים גם היום שמי שלא היה בכותל ל' יום צריך לקרוע. א"כ האם אפשר לילך לכותל בחולצת החבר שאותה א"א לקרוע (גזל). תשובה: גם היום צריך לקרוע על מקום המקדש (לא על הכותל) ועל ירושלים לענ"ד אינו ראוי לשאול חולצה ולבטל מצות חז"ל לקרוע".

3. מראי מקומות.

(א) **הליכות אבן ישראל** (מועדים ח"א עמ' שצ"ג אות ח', אות ט') – "לשואל ששאל אם ע"י שיתן בגדיו לחבירו במתנה יפטר מקריעה, אמר רבינו דהוי הערמה בעלמא. ואינו פוטר עצמו מקריעה. וכשנותן במתנה על מנת להחזיר מהני ליפטר מקריעה. והקנין אפשר לעשות ע"י קנין חליפין, דהיינו שיקנה כל בגדיו לאחר ע"י חליפין. ומ"מ אמר רבינו בזה, שאף שנכון להלכה שע"י קנין הנ"ל פטור מלקרוע, אבל למה צריך לחפש להפטר, כשאפשר לקיים קריעה כדן".

(ב) **שבט הלוי** (ח"ז סוף סי' ע"ח) – "ומה שהמנהג שהעולם משתמטים אפילו מחיוב קריעה על מקום המקדש ועושים תחבולות שונות להפטר מזה - אין זה מנהג ותיקים - ודברי הש"ס מו"ק כ"ו, וטור ושו"ע סי' תקס"א מטפחים על פניהם".

4. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ח סי' תפ"א אות כ"ט), אלקבץ (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ד').

ז. להחליף את בגד הקריעה מיד לאחר שקרע.

1. מיקל.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח ד"ה וכן, עמ' שי"ט אות ה', עמ' שכ"ב אות י"ד, ח"ב עמ' קמ"ח ד"ה וכן, עמ' ק"נ אות ה', עמ' קנ"ג אות י"ד) – "ואמר מו"ר שאפשר להחליף את בגד הקריעה מיד לאחר שקרע ע"י הכותל משום דמיד הוא כלאחר שבעה באבילות ותו אין חיוב לקרוע בבגד אחר".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונו' אחר כתלנו אות י"ז) – "אחרי הקריעה יכולים תיכף לפשוט את הבגד הקרוע".

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (קרא עלי מועד פרק י"א הע' כ"ט).

(ד) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' ט').

2. מחמיר.

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ"ג) – "את הבגד הקרוע צריך ללבוש כל זמן שהייתו במקום החורבן, ודלא כיש נוהגין להחליף את הבגד הקרוע בבגד אחר, מיד אחר הקריעה".

ח. אם מותר להוריד החליפה קודם שראה מקום המקדש.

1. מיקל.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ה') – "ח' מרחשון תשכ"ח, נסעתי עם מו"ר (שליט"א) זצוק"ל לכותל, עלינו לפסגת הר הזיתים דרך הר הצופים וראינו משם את רצפת הר הבית ואת העיר העתיקה ומו"ר הרכיב משקפיים של משהוא כדי לראות (מו"ר קצר ראי') מו"ר קרע רק את מעילו בצד שמאל כנגד לבו עשה חתך עם סכין לרוחב דש הבגד ואח"כ חתך קצת לאורך הבגד וקרע עם היד טפח (כצורת ר) לי לא הי' בגד ישן ואמר לי מו"ר שאפשר לי ללבוש את מעילי בטרם שהגענו לשם ואמר לי שהכתונת פטורה משום שהיא בגד של זיעה וכן סוודר פטור שאין זה בגד חשוב והוי רק בגד גדול שיש לו ארבע כנפות והוסיף שסוודר רגיל דינו כמטפחת על הצואר ופטור מקריעה, ובכתונת ע"ג כתונת הסתפק אם צריך לקרוע בכתונת העליונה וכן אמר שטלית גדול מלמעלה פטור מקריעה משום שזה הוי רק כבגד של כבוד (עי' עוד להלן לענין קריעה בכתונת). מיד לאחר שמו"ר קרע פשוט את המעיל שקרע בו ולבש את מעילו הטוב ונסענו לכותל, ויותר מקריעה אחת הנ"ל לא קרע".

(ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' של"א) - לשונו מובא לקמן.

(ג) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' ד').

ט. ספק בעל תשחית.

1. אסור להחמיר.

(א) אמרי יושר (ח"ב סוף סי' כ"ד) – "וגם יש לדון דבספק אסור לקרוע כיון דספק דרבנן להקל אם יקרע יעבור על בל תשחית".

(ב) קנה בשם (ח"ב סי' ק"ב אות ב') – "אמרי יושר ... הרי מבואר מדבריו דאפילו במקום דהוי שם קריעה על קריעה זו, אפי"ה כיון דיש בזה ספק גמור לפוטרו, אזלינן להקל משום ספק דרבנן לקולא, וגם יש בזה איסור בל תשחית".

(ג) עץ השדה (סי' י"ג הע' י"ג) – "אמרי יושר ... והדברים מחודשים דלכא"ו נהי ספק דרבנן לקולא מ"מ י"ל בפשיטות דרשאי להחמיר על עצמו בזה, וממילא אינו השחתה אלא עושה לצורך קיום המצוה ... ובאמת נידון זה תלוי ביסוד כללא דספיקא דרבנן לקולא ...".

(ד) ברכת השם (סי' ב' הע' ק').

2. מיקל.

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונו' אחר כתלנו סוף אות א') – "יחמיר לקרוע על ירושלים בלחוד ואין בזה משום בל תשחית כיון שעושה משום הספק".

י. קרע בגד שעטנז.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תכ"ה) – "שאלה: הקורע במקום המקדש בגד שעטנז אם יצא יד"ח קריעה. תשובה: לא".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב הע' על תשובה תכ"ה) – "שאינן יוצא יד"ח קריעה במקום המקדש בבגד שעטנז".

(ג) זוהר הרקיע (סי' כ"ז אות ד').

2. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ו', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ו' [עמ' ע"ד]).

(א) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ל"א) – "לא בתשובה תכ"ה דן בקרע בגד שעטנז וכתב דלא יצא יד"ח קריעה, ונראה דאם אפשר להוציא השעטנז מהבגד ולתקנו יצא ידי קריעה דבגד חשוב הוא דאפשר לתקנו, אבל אם מלא שעטנז ואינו בר תיקון לא יצא דמנא תבירא תבר".

3. קריעה על המת – משנת יוסף (מה טובו גליון ח' עמ' שי"ג), ושב ורפא (ח"ג סי' קע"ח, קריעה על המת), השעטנז להלכה (פרק ט' סעי' ט"ו)

(א) מאור החיים סי' ש"מ סעי' כ"ח ס"ק רע"ו ובס' מחיה מתים עמ' ק"ל.

יא. מראי מקומות.

1. תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ל"א) – "ונראה עוד בזמננו בבגד קרוע שלא מתקנים ולא הולכים עימו כלל כשהוא קרוע אם קרע בו עוד פעם לא יצא מידי, דהוי כמנא תבירא, ובזמן חז"ל היו הולכים בקרוע [או מתקנים באופנים שיותר לאחות] אבל בזמננו שבגד קרוע זורקים לפח א"כ בקרע עליו עוד קריעה לא יצא דמנא תבירא תבר".

ז' אנשים.

א. קטנים.

1. אין דין קריעה.
 - (א) מג"א (ס"ק ו') – "דבקטנותו פטור".
 - (ב) מ"ב (ס"ק י"ז) – "דבקטנותו פטור".
 - (ג) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שכ"ג אות י"ז, אות י"ח, ח"ב עמ' קנ"ד אות י"ז, אות י"ח) – "מור"ר הורה שקטן לפני הבר מצוה פטור מקריעה על הכותל".
 - (ד) הגרי"א זצ"ל (אבני ישפה ח"ב סי' נ"ה ענף ה', אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ"א) – "שפטור גם ילד שהגיע לחינוך דשאני הכא דאין חינוך כי מצפים שעד שיגדל יבנה המקדש".
 - (1) קרא עלי מועד (פרק י"א הע' ל"ב) – "ובשם הגרי"ש ... וקשה לי שהרי בכל דיני תשעת הימים אמרו שיש דין חינוך בקטן שיוודע להתאבל על ירושלים. ואולי יש לחלק בין חיוב אבילות לבין חיוב קריעה וצ"ע".
 - (ה) רבבות אפרים (ח"ו סי' רפ"ה) – "ונסתפקתי אי מטעם חינוך צריך לקרוע בקטנותו ... בארחות רבינו ... הרי דיש לנו פסק הלכה בזה".
 - (ו) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ג') – "שכן נהגו".
 - (ז) חוט שני (רבבות אפרים ח"ח סי' קע"ד אות א') – "אך אמר בקטן אף כשהגיע לחינוך פטור עד שיהי' בר מצוה".
 - חוט שני (חיוב קריעה על המקדש ס"ק ב' אות ה', עמ' שע"ה) – "קטן לפני הבר מצוה, פטור מקריעה על אבילות דירושלים".
 - (ח) הגר"א ובנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ז אות רצ"ט) – "נראה שלא".
 - (ט) מנחת אמת (פרק י"ב הע' ט"ו).
 - (י) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' ט"ו) – "קטן פטור מקריעה".
 - (יא) פסקי תשובות (אות ד') – "אבל קטנים פטורים ואין חייבים לחנכן לכך".
 - (יב) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' י"ט).
 - (יג) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"א).
2. מראי מקומות – חינוך הבנים למצוות (ששכ"ה, הע' קמ"ד), אבילות החורבן (פרק ג' סעי' ה' אות ד' ס"ק א'), מחזה אליהו (פנינת המקדש פרק ז' הע' פ"ט), פנינת המקדש (פרק ז' סעי' נ"ג - סעי' נ"ו), בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ד', גם אני אוך ח"ו סי' ז' אות ד' [עמ' ס"ט]).
- (א) ציץ אליעזר (חט"ז סי' ל"ט אות ב') – "ובדבר אם קרע לו קטן את בגדו ע"פ ציווי או יצא יד"ח קריעה. גם בזאת השאלה דן בדומה לזה בספר טל חיים שם על אודות אם קרע קטן או עכו"ם אם יצא ידי חיוב קריעה בזה או לא, ואחרי אריכות דברים בזה בדברי הש"ך והקצוה"ח בס"י שפ"ב וקצוה"ח בס"י קפ"ב ונתה"מ שם, העלה להלכה דיצא בזה ידי קריעה. מכיון דבציווי הרי מראה לכל גודל צערו במה שמניח לעכו"ם או לקטן שיקלקל את בגדיו, ועוד דעד כאן לא אמרינן אין שליחות לעכו"ם וקטן אלא במעשה שאפשר להתבטל, משא"כ במעשה שא"א להתבטל אמרינן יש שליחות, וכ"כ סברא זו בנתה"מ סי' קפ"ב, א"כ ה"נ בקריעה כיון דנתקרה הבגד אי אפשר למעשה להתבטל לכן אמרינן יש שליחות, ואף על גב דאפשר להתאחה, מ"מ אינו מקדמם וא"א להתבטל קרינן ביה ע"כ אמרינן יש שליחות ויצא ידי קריעה ע"י עכו"ם וקטן יעו"ש, ודון איפוא מינה ומינה".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (דולה ומשקה עמ' רי"ג) – "שאלה: האם קטנים צריך לחנכם לקרוע. תשובה: לא".
- הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ט שאלה מ"ח) – "שאלה: נשים וקטנים האם גם כן חייבים לקרוע. תשובה: נשים ודאי חייבות וקטנים מגיל חינוך צריך לחנך אותם".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שס"ו) – "שאלה: קטן אם יש לחנכו לקרוע במקום המקדש. תשובה: אם הגיע לחינוך".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שס"ז) – "שאלה: צ"ע ממש"כ בס' אורחות רבינו בשם הקה"י דאמר דל"ש לחנך קטן לקריעה. תשובה: לא שמעתי. [ובפ"א השיב מרן שליט"א אם נתן לו הבגד]".

ב. סומך על שולחן אביו.

1. לקרוע.

- (א) להורות נתן (ח"ב סי' ל"ט) – "ברם לקושטא דמילתא נראה פשוט שהבן יכול לקרוע בבגד שניתן לו מאביו, כי מה שנותן לו אביו הוא מדין צדקה, וכמבואר ...".
- (ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ג אות י') – "בן הסמוך על שולחן אביו, צריך לקרוע כשרואה מקום המקדש, אע"פ שלא ביקש רשות מאביו".
- אבן ישראל (קונ' בין המצרים הל' קריעה בכותל אות א', קונ' שריד בית מקדשינו אות א' ס"ק ג' [עמ' י"א]) – "איזה אבא לא רוצה שבנו יקיים מצוות".
- (ג) שרגא המאיר (ח"ה סי' ע"ד) – "אם לא אמר בפירוש שלא יקרע הבגדים בודאי גם אביו רוצה שיקיים בנו המצות וכיון שנסע למקום שצריך לקרוע, בודאי ניהא גם לאביו שיעשה המצות, רק אם אמר לו אביו שלא יקרענה שאדעתא דהכי לא הקנה לו, אעפ"י שמצינו שאם אביו אמר לו שלא יקיים אפילו מצוה דרבנן אינו צריך לשמוע לאביו, עכ"ז בנ"ד כיון דאמר לו שלא מקנה לו הבגדים רק ע"מ שלא יקרענה, אז אינו צריך לקרוע כיון שהבגדים אינם שלו לענין קריעה".

(ד) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ"א) – "אך בן גדול הסמוך על שולחן אביו, אף שבגדיו שייכים לאביו חייב בקריעה".

(ה) תשובות והנהגות (ח"ה סוף סי' קס"ה) – "ומה שפוסק גדול אחד שבחור ישיבה פטור מקריעה מפני שהבגד שייך לאביו, תמוה הדבר, ראשית דמסתברא שנתן לו במתנה והבגד שלו לגמרי, וכמו באתרוג שאם נותן לבנו הסמוך על שולחנו הוי שלו לצאת בו, כך הבגדים שלו, אבל בלאו הכי נמי נראה שמדין צדקה חייב אדם לדאוג לחבירו לספק לו צרכיו הגשמיים וכ"ש הרוחניים, שיוכל לקיים מצות חז"ל לקרוע, (ולשו"ע הגר"ז החיוב ללמד לבנו תורה הוא גם בבנו גדול, ובמק"א הבאתי שבכלל החיוב ללמד תורה הוא גם לספק צרכיו הרוחניים), ואין לפטור בחור כלל".

(ו) מנוחת אמת (פרק י"ב סעי' ח', הע' כ"ב) – "בחור גם חייב לקרוע בגדיו [וגם בלא לבקש רשות מאביו]".

(ז) פסקי תשובות (אות ד', הע' ג') – "ובן גדול הסמוך על שולחן אביו, עפ"י הכלל דניחא ליה לאינש למיעבד מצוה בממוניה חייב הבן לקרוע הבגד אלא אם כן אמר לו אביו בפירוש שלא יקרע בגדו".

(ח) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ב).

2. אין דין קריעה.

(א) ע"י הגר"ע אויערבך שליט"א (קונ' בין המצרים הל' קריעה בכותל אות א', קונ' שריד בית מקדשינו אות א' ס"ק ג' [עמ' י"א]) – "בן הסמוך על שולחן אביו י"א שאינו צריך לקרוע כי אין לו רשות לקרוע שהבגד של אביו".

3. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ז' סעי' נ"ב), בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ה', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ה' [עמ' ע"א]).

(א) חוט שני (חיוב קריעה על המקדש ס"ק א' אות ב', עמ' שע"ד) – "מי שאין לו רשות מאביו לקרוע על מקום המקדש, והוא סמוך על שולחן אביו, איכא ספק אם יכול לקרוע, ועל כן יבקש רשות מאביו".

(ב) הגר"ח ק"צ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"א אות ו') – "שאלה: בן הסמוך על שולחן אביו ובגדיו הם משל אביו, האם מותר לו לקרוע כשרואה מקום המקדש. תשובה: אם לא נתן לו הבגד במתנה לא יקרע אא"כ הודיעו שנוסע לכותל י"א דמותר ע"י יו"ד סי' ש"מ סעי' ל"ד".

הגר"ח ק"צ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שס"ח, תורת המועדים ס"ק י"א אות ג') – "שאלה: בן הסמוך על שולחן אביו שהולך למקום המקדש אם יקרע שהבגד אינו שלו. תשובה: אם יודע אביו שהולך יקרע".

הגר"ח ק"צ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ו אות ב', עמ' מ"ט אות ה') – "יש שרצו לטעון שילדים לא נשואין, אין להם חובת קריעה, כי הבגד לא שייך להם כי אם של ההורים, ולא יכולים לקרוע בגד שלא שייך להם. האם זה נכון. תשובה: ישאלו רשות מהוריהן".

ע"י הגר"ח ק"צ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ט אות ו') – "שמעתי שיש הורים שאומרים במפורש לבניהם ובנותיהם שנוסעים לכותל, שלא נותנים להם רשות לקרוע הבגדים, כי זה בגדים טובים, ולא רוצים שישחיתו הבגד, ועי"ז לא קורעים הבגד כשבאים לכותל. האם שפיר למעבד הכי. תשובה: א. אין ההורים עושים כהוגן. ב. אונס רחמנא פטריה, אבל אין ראוי להורים לעשות כן". ע"י הגר"ח ק"צ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ט אות ז') – "האם מחובת ההורים לדאוג שהבנים והבנות יוכלו לקרוע כדון, ע"י שידאגו להם לבגד נוסף שעליו יקרעו. תשובה: מצוה".

ג. נשים.

1. לקרוע.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח אות ב', סוף עמ' שכ"ג, ח"ב עמ' קמ"ט אות ב', עמ' קנ"ד אות י"ח ד"ה וכן).

(ב) במחיצת רבינו (עמ' רי"ז) – "והחיוב קריעה הוא על נשים כמו על אנשים".

(ג) דברי יציב (הליכות חיים מועדים וזמנים עמ' רמ"ג אות ג') – "גם נשים חייבות בקריעה".

(ד) הגריש"א זצ"ל (פנינת המקדש פרק ז' הע' צ').

(ה) הגר"י ניימאן זצ"ל (נטעי גבריאל בין המצרים פרק ק' הע' כ"ו) – "שהוא טעות, והייתי כמה פעמים עם הרבנית אצל כותל המערבי או על הר הזיתים לראות מקום המקדש ותמיד קרעה בגדה".

(ו) אור חמה (הגדה של פסח סי' י"א בהערות, עמ' ע"ז) – "ואף נשים בכלל החיוב".

(ז) חוט שני (רבבות אפרים ח"ה סי' קע"ד אות א') – "דגם אשה מצווה לקרוע".

חוט שני (חיוב קריעה על המקדש ס"ק ב' אות ה', עמ' שע"ה) – "גם נשים חייבות בקריעה על ירושלים".

(ח) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ג', ע"י אות י"ד, זכרון בצלאח סוף הקדמה לסעיפים ל"ו-ל"ח [ריש עמ' קכ"ד]) – "גם נשים חייבות בקריעה זו".

(ט) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ה' אות ד' ס"ק ב').

(י) הגר"ח ק"צ"ל (דולה ומשקה עמ' רי"ג, פנינת המקדש פרק ז' הע' צ') – "שאלה: האם נשים צריכות לקרוע, (ששמא אינו צניעות שיקרעו). תשובה: כן".

הגר"ח ק"צ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ט שאלה מ"ח) – "שאלה: נשים וקטנים האם גם כן חייבים לקרוע. תשובה: נשים ודאי חייבות וקטנים מגיל חינוך צריך לחנך אותם".

הגר"ח ק"צ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שס"ה) – "שאלה: נשים שהגיעו למקום המקדש אם צריכות לקרוע. תשובה: כן".

הגר"ח ק"צ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' מ"ו אות א', אות ג') – "בימים אלו של ימי הסליחות שמעתי שהרבה סימנרים של בנות וכן בתי ספר לבנות מעל גיל בת מצוה, נוסעות לכותל המערבי לקראת ימים הנוראים. האם בנות מעל גיל בת מצוה חייבות בקריעת הבגד. תשובה: כן ... שאלה: יש שטענו שבנות לא קורעות הבגד העליון, מחמת צניעות, כי אין להם בגד אחר. תשובה: אין נכון (טוב שייכנו גם בגד אחר אם אפשר)".

- (יא) הגר"א בנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ז אות ש') – "גם נשים חייבות, אך יזהרו במשנה זהירות שלא לפגוע בצניעותן על ידי הקריעה, וכמו שמבואר אופן הקריעה של אשה בשו"ע הלכות קריעה".
- (יב) מנוחת אמת (פרק י"ב הע' ט"ו) – "נשים גם חייבות לקרוע, ותחבר תיכף הקרע ע"י סיכת ביטחון וכדו' משום צניעות".
- (יג) הגר"ט ווייס שליט"א (פנינת המקדש פרק ז' הע' צ').
- (יד) פסקי תשובות (אות ד') – "ואף נשים חייבות בדין קריעה על ראיית ירושלים והמקדש".
- (טו) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' י"ט).
- (טז) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י').
- (יז) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

Women shouldn't rip בפרהסיא, they should find a way to do it where men can't see (maybe on the womans side of the Kosel).

- (יח) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' נ"ז) – "אין חילוק לענין קריעה ברואה מקום המקדש, בין אנשים לנשים, וכשם שאנשים חייבים בזה, אף נשים חייבות בזה".
- (יט) אומר לצינון (סעי' ד' אות כ"ו) – "דין הנשים כדין האנשים גם בקריעה זו, ומיד לאחר שקרעה תחליף את הבגד הקרוע לבגד אחר".
2. מיקל.
- (א) הגר"ד פיינשטיין זצ"ל (קונ' יד דודי עמ' ק"ז אות א').
3. מראי מקומות.
- (א) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' ט"ז) – "נשים חייבות בקריעה על החורבן ותלבש על בגדיה אמה בנד ותקרע אותו, ולא שמענו שיזהרו בזה, ויש להקל שתקרע למטה לאורך הבגד".

ד. סומא.

1. אין דין קריעה.
- (א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ה, שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ה').
- (ב) ציץ אליעזר (חט"ז סי' ל"ט אות א') – "שאינו מחויב לקרוע".
- (ג) הגר"ש א' זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ"ד) – "אינו חייב לקרוע".
- (ד) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ת"מ, אבילות עמ' רס"ח) – "אינו חייב לקרוע".
- (ה) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות י"ט, זכרון בצלאל סעי' ל"ח [עמ' קמ"ו] ד"ה ונראה דה"ה).
- (ו) הגר"א בנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רמ"ה אות רפ"ה, בשו"ב לירושלים עמ' קס"ו) – "האם חייב לקרוע אם לא רואה את ירושלים, כגון סומא, או שלא יכול לראות משום שיושב ברכב אך יודע שהוא נמצא עתה בירושלים. תשובה: נראה שפטורים מקריעה".
- (ז) פסקי תשובות (הע' כ"ד).
- (ח) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ').
- (ט) אומר לצינון (דיני קריעה, סעי' ד' אות כ"ז) – "סומא הבא אל הכותל המערבי אינו חייב לקרוע דבראיה תליא מילתא".
- (י) הלכות קריעה (עמ' קי"ז אות ל"ה).
- (יא) רץ כצבי (אקטואליה בהלכה ח"א עמ' רי"ב).
- (יב) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' י"ח) – "אינו קורע".
2. מראי מקומות – עיר הקודש והמקדש (ח"ג פרק י"ז סי' א' אות ד' ד"ה ומכאן), חוט שני (חיוב קריעה על המקדש ס"ק ב' אות ג', עמ' שע"ה), בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ז', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ז' [עמ' ע"ה]).
- (א) הגר"ח ק' זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ז) – "שאלה: חתן בשבע ברכות אם צריך לקרוע במקום המקדש. תשובה: קורע".
- (ב) הגר"ח ק' זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"ב אות ח') – "שאלה: חתן ביום חופתו לפני החופה מה הדין אם חייב לקרוע בגד על המקדש. ומה הדין לאחר החופה. תשובה: חייב".

ה. חתן וכלה בשבעת ימי המשתה: שבע ברכות.

1. חייב בקריעה.
- (א) הגר"ח ק' זצ"ל (שיח התורה ח"א סי' אלף רי"ז, ישמח לב ח"א אירוסין ונישואין עמ' ר"ד אות ש"ב, עמ' שע"ז אות צ"ט, שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות ג') – "חתן תוך ז' ימי המשתה שרואה מקום המקדש אחר ל' יום האם טעון קריעה. תשובה: כן".
- הגר"ח ק' זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ז) – "שאלה: חתן בשבע ברכות אם צריך לקרוע במקום המקדש. תשובה: קורע".
- הגר"ח ק' זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"ב אות ח') – "שאלה: חתן ביום חופתו לפני החופה מה הדין אם חייב לקרוע בגד על המקדש. ומה הדין לאחר החופה. תשובה: חייב".
- הגר"ח ק' זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ"ה אות כ"ה) – "חתן וכלה שבאו בשבע ברכות לכותל המערבי, האם צריכים לקרוע בגדיהם. תשובה: כן".
- הגר"ח ק' זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ"ג אות כ"ו) – "לכאורה צריך ביאור, הרי להרבה דינים מצינו שזה דומה לחול המועד שאסורים במלאכה, לא אומרים תחנון ועוד, א"כ מדוע צריכים לקרוע בגדיהם. תשובה: יש אומרים שגם בחול המועד צריכים לקרוע".
2. אין דין קריעה.

(א) הגרשז"א זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קע"ב הע' קצ"ח) – "ודעת הגרשז"א זצוק"ל דחתן בימי השבע ברכות אין צריך לקרוע וכן דעת מרן הגריש"א שליט"א [זצ"ל] ומסתבר לשיטתם שגם ביום החופה אם החופה קודם השקיעה דא"צ לקרוע (הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א)".

(ב) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ט, אה"ע ח"א פרק כ"ב אות י"ט, לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ח, עלי שיי"ח עמ' קע"ב הע' קצ"ח [לשונו מובא לעיל]) – "חתן וכלה הבאים לכותל המערבי בשבעת ימי המשתה אינם חייבים לקרוע על מקום המקדש כי ימים אלו אצלם הוי כחול המועד".

הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות חס"ג עמ' י"א אות מ"א, ישמח לב ח"ד עמ' נ"א אות ה', מנשים באהל או"ח אות ר') – "חתן וכלה כשבאים לכותל אי צריכים לקרוע, והשיב דאין קורעים דהווי להם כרגל".

(ג) הגר"ש דבילצקי (אחר כתלנו אות כ"ה) – "החתן ביום חופתו לפני החופה חייב לקרוע ואחר החופה עד כלות ז' ימי המשתה פטור מלקרוע יועיין קצש"ע בלחם הפנים".

עי' הגר"ש דבילצקי (אבני ישפה ח"ב סי' נ"ה ענף ד') – "המלווים לחתן פשוט דחייבים ואין ללמוד מדיני תחנון הקלים".
(ד) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' י"ו, נישואין פרק ע"ד סעי' ג') – "חתן וכלה שעולים לירושלים, לעיר העתיקה או לכותל המערבי בתוך שבעת ימי המשתה, אף שלא ביקרו שם מעולם, אינם חייבים בקריעה, כדין הרואה ערי יהודה בחורבן".

(ה) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רמ"ז אות ש"א) – "פטורים מקריעה, בין ביום הנישואין ובין בשבעת ימי המשתה".

(ו) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ה' אות ד' ס"ק ג').

(ז) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ"א).

(ח) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"א) – "חתן וכלה בשבעת ימי המשתה שאינם קורעים, דלגביהם ימים אלו הם כימים טובים".
(ט) תורת המועדים (ס"ק י"ג אות ב') – "חתן בתוך שבעת ימי המשתה דעת רוב הפוסקים דפטור מקריעה. [כ"כ מהרי"ל הל' שמחות, כנה"ג שד"ח אבילות סי' רט"ו בשם בית עובד, ותשו' זרע אמת והגר"ח פלאגי ועוד אחרונים, חכמ"א כלל קנ"ד ס"ד ועוד אחרונים. אמנם ביעב"ץ ח"ב סי' קפ"ה ועיקרי הד"ט יו"ד סי' ל"ו אות י"ב כתבו שדינו כחזה"מ שיש בזה כמה מנהגים כמבואר בס' תקמ"ז יעו"ש".

(י) אבני דרך (ח"ט סי' קס"ג) – "העולה לדינא: חתן שנישא בשנית לאלמנה/גרשה והגיע בשלושת ימי המשתה לכותל המערבי אינו צריך לקרוע, אף לשיטת הסוברים דכיום קיימת חובת קריעה על מקום המקדש".

(יא) אומר לציון (דיני קריעה סעי' ה' אות מ"ג) – "ואחר החופה עד כלות שבעת ימי המשתה פטור מלקרוע, וזה דוקא אם החתן בחור או הכלה בתולה, אבל אלמן שנשא אלמנה או גרוש שנשא גרושה פטור מקריעה עד שלשה ימים ומכאן ואילך כבר חייב בקריעה ודין הכלה שווה לדין החתן בזה".

3. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ג', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ג' [עמ' ס"ה]).

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א תשובה תשט"ו) – "שאלה: חתן וכלה שהגיעו לכותל המערבי בימי שבע ברכות האם פטורים מקריעה. תשובה: איני יודע".

(ב) נישואין כהלכתן פט"ו סעי' י"ח, משנת יקותיאל ח"א סי' רכ"ה. וכן השיב מרן בקונ' ידון משה ח"ב עמ' קכ"ב שחתן קורע. .

4. חתן ביום חופתו.

(א) אין דין קריעה.

(1) עי' הגרשז"א זצ"ל, והגריש"א זצ"ל (עלי שיי"ח עמ' קע"ב הע' קצ"ח) – "ודעת הגרשז"א זצוק"ל דחתן בימי השבע ברכות אין צריך לקרוע וכן דעת מרן הגריש"א שליט"א [זצ"ל] ומסתבר לשיטתם שגם ביום החופה אם החופה קודם השקיעה דא"צ לקרוע (הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א)".

(2) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רמ"ז אות ש"א) - לשונו מובא לעיל.
(ב) חייב בקריעה.

(1) הגר"ח ק"צ"ל (עלי שיי"ח עמ' קע"א אות ה', אות ח' [לשונו מובא לעיל]) – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כאשר רואה הכותל באסרו חג, בת"ב, בחוה"מ, חתן ביום חופתו. תשובה: כולן חייב לקרוע חוץ מחוה"מ".

(2) אומר לציון (דיני קריעה סעי' ה' אות מ"ג) – "חתן שהגיע לכותל ביום חתונתו וביום שמחת לבו לפני החופה חייב לקרוע. [ואם היה לבוש כבר בבגדי החתונה ואין לו בגד אחר ללבוש לכותל החתונה פטור מלקרוע כי כבוד החתן וכבוד הבריות עדיפים]".

(3) מראי מקומות – הג"ר יקותיאל ליברמן (גם אני אודך סי' ק"נ).

1. בעל ברית.

1. חייב בקריעה.

(א) הגר"ח ק"צ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ו) – "שאלה: בעל ברית שהגיע ביום הברית למקום המקדש אם יקרע. תשובה: מסתמא".

עי' הגר"ח ק"צ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ"ג אות ל') – "אם היו"ט אצל בעל הברית מתחיל מהלילה, כיצד הדין באופן שנסע בעל הברית לפנות בוקר מוקדם לכותל המערבי להתפלל, האם לא יצטרך לקרוע קריעה, כי ביו"ט לא קורעים קריעה, או שהיו"ט מתחיל רק מהנץ החמה שאפשר למול, וממילא לפנות בוקר אין אצלו עדיין יו"ט ויצטרך לקרוע. תשובה: יקרע".

עי' הגר"ח ק"צ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ"ג אות ל"א) – "בעל ברית שהולך לכותל המערבי אחרי שכבר נערך הברית, שאצלו זה כיו"ט כל היום, האם פטור מלקרוע בגדיו כשבא לכותל. תשובה: אין הפטור ברור כל ל".

- ע"ה הגר"ח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ"ג אות ל"ב) – "ציבור שהוזמן לבוא לברית מילה הנערך בכותל המערבי, ובאו ביחד עם בעל הברית, האם נגררים אחריו ויהיו כולם פטורים מלקרוע בגדיהם. תשובה: חיובים".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (אילבא דהלכתא גליון ק"ז עמ' ע"ט טור א') – "שבעל ברית צריך לקרוע".
2. אין דין קריעה.
- (א) משנת יוסף (ח"ט סי' קמ"א) – "אינו קורע".
3. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ג', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ג' [עמ' ס"ה]).

ז. בר מצוה.

1. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ג' ד"ה וילהס"ת, גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ג' ד"ה וילהס"ת [עמ' ס"ו]).

ח. אונן.

1. חייב בקריעה.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (בית מתתיהו ח"ה סי' ג' אות ט', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ט' [עמ' פ"א]) – "שצריך לקרוע".
2. אין דין קריעה.
- (א) הגר"ש דבליצקי (זכרון בצלאל ריש עמ' קכ"ד) – "אונן פטור מקריעות אלו כדפטור מכל המצוות ולכן אונן הנוסע עם מתו לקברו בהר הזיתים וראה מקדש וירושלים פטור ואף לאחר סתימת הגולל פטור מדהיה פטור בתחילת חיובו וכמו שכתבתי בהלכות קריעה על המקדש אות ל"ג (שנדפסו בתקון חצות מהדורא ג'), ואף אם לא קרע עדיין על מתו כבר כתבנו לעיל דאינו יכול לשתף קריעת מתו עם קריעות אלו".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ז אות ש"ב) – "לכאורה לא חייב. שהרי אונן פטור מכל המצוות. חז"ל דרשו: 'כל ימי חייד', ולא ימים שעוסק במתים".
- ע"ה הגר"א נבנצל שליט"א (בית מתתיהו ח"ה סי' ג' אות ט', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ט' [עמ' פ"א]) – "איני יודע".
- (ג) ע"ה שבט הקהתי (בית מתתיהו ח"ה סי' ג' אות ט', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ט' [עמ' פ"א]) – "דלכאו' אונן פטור מלקרוע כשרואה מקום המקדש".
- (ד) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ק' סעי' י"ח) – "הנוסע לקבור את מתו בהר הזיתים כשרואה את מקום המקדש, פטור מלקרוע כל זמן שלא נסתם הגולל ושוב אינו חייב לקרוע אח"כ".
- (ה) אומר לציון (דיני קריעה סעי' ה' אות מ"ו) – "אונן הנוסע לקבור את מתו בהר הזיתים, כשרואה את מקום המקדש פטור מלקרוע כל זמן שלא נסתם הגולל, וממילא אינו חייב לקרוע גם אחר סתימת הגולל".
3. מראי מקומות – אבילות החורבן (פרק ג' סעי' ה' אות ד' ס"ק ד'), בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ט', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ט' [עמ' פ']).

ת. גדר ראית המקדש.

א. מה צריך לראות.

1. אפילו הכיפה.

- (א) ב"ח (ס"ק ד' ד"ה מצאתי) – "מצאתי בליקוטים כשאדם בא לירושלים ורואה את הקובה של בית המקדש שהיא עזרה אז חייב להשתחוות כנגדה ולקרוע את בגדיו ולבכות ולהתאונן ולהתאבל ולדאג על חורבן בית המקדש ולבכות במרה ולקונן ולומר זה המזמור...".
- (ב) פאת השלחן (הל' אר"י סי' ג' סעי' ב') – "וכשרואה הקובה שעל מקום המקדש...".
- (ג) ארץ ישראל (סי' כ"ב סעי' ז') – "וחיוב הקריעה על מקום המקדש, שאמרנו לעיל שהוא דוקא כשרואה את מקום העזרה, הנה לפי המושכל הראשון הרי זה כשרואה את רצפת העזרה (שזו אפשר לראות אז מהר הזיתים במזרח ומהגבעות מזרחית-צפונית לירושלים, או מאחד הגגים בעיר העתיקה במערב הר הבית או בצפון), ולא כשרואה את כיפת המסגד שעל מקום המקדש, שאין זו ראית המקדש. אולם ראיתי בב"ח (שם תקסא בשם הילקוטים) ובפאה"ש (שם סימן נ ב) כתוב לאמר: כשרואה 'הקובה' של מקום המקדש אומר כו'. והנראה לדעתם, שראית כיפה זו כבר מראה את חורבן בית קדשנו".
- (ד) הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג הע' שכ"ו) – "שכידוע רבינו נוהג ליסוע לרחוב הנביאים, פעם בחודש, ומשם רואים רק את כיפת הזהב".
- (ה) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ב').
- (ו) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קל"א) - לשונו מובא לקמן.
- (ז) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ק' סעי' י') – "הרואה את המסגד הבנוי על מקום המקדש, נחשב כרואה מקום חורבן המקדש".
- (ח) פסקי תשובות (אות ב').
- (ט) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' א').
2. מחמיר, הכיפה לא מהני.
- (א) הגר"ח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ס"ו) – "האם חל חיוב קריעה בראיית הכיפה הזהובה של המוסלמים בהר הבית בלבד [ולא ראה מקום המקדש עצמו]. תשובה: לא".

ב. מי שראה רק הכותל המערבי.

1. מספיק.

(א) ב"ה (ס"ק ד') – "והרמב"ם כתב דכשבא בדרך המדבר פוגע במקדש תחלה ולדידי מאחר דהשתא בחורבנן קיימין אפשר דבתי ירושלים כל כך חרבין עד שלא יראה משהגיע לצופים כי אם כותל המערבי ובזה הוא פוגע במקדש תחלה".

(ב) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תל"ח, אבילות עמ' רס"ו).

(ג) הגר"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ח שאלה מ"ו) – "שאלה: האם החיוב לקרוע כשרואים את מקום המקדש זה דוקא מקום המקדש או שגם כשרואים את הכותל צריך לקרוע. תשובה: כשרואים את הכותל צריך לקרוע".

הגר"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ' אות י"ג) – "בשביל להתחייב בקריעה, האם סגי לראות את הכותל המערבי, או שצריך לראות את כיפת הזהב של המסגד ששייך לערבים במקום המקדש, וראיית הכותל לחוד לא מחייב. תשובה: סגי בכותל".

(ד) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קל"א, ח"ה סי' קס"ה, עי' מועדים וזמנים ח"ז סי' רנ"ז ד"ה והיה) – "דינא הוא דמי שלא ראה המקדש שלשים יום ועתה רואהו חייב לקרוע, (עי' ש"ע סימן תקס"א). וצ"ב למה לא נזהרין בזה כ"כ, ואולי הטעם דעיקר החיוב הוא כשמסקיף ורואה את מקום המקדש מבפנים ולא מבחוץ שרואה הכותל לבד. וכן יש מקפידים כשבאים בזה"ו לראות פנים ברגל, לעלות למעלה ולראות את מקום המקדש מבפנים, דבהכי הוי מקום המקדש. אמנם למעשה הנה מבואר בב"ח (שם) דאפילו רואה את הקובה שבנו הערביים קורע שנזכר מהחורבן, וא"כ ה"ה בזה שרואה את הכותל שריד בית קדשנו ראוי לקרוע".

עי' תשובות והנהגות (ח"א סי' של"א) – "ונהגו לקרוע כשרואים 'הקובה' שבעו"ה בנוי על מקום המקדש אף שאין רואים קרקע העזרה, וכן מפורש בב"ח סי' תקס"א ד"ה ומצאתי בליקוטים שהמנהג כן, שזה מספיק לקרוע כל לב על החורבן הנורא שבקדשי קדשים זרים מחללים היום, אבל אני נוהג בס"ד לכתחילה להקפיד לראות מקום בית המקדש עצמו כלשון הגמ' 'הרואה בית המקדש', ולעלות סמוך לאיזה בנין ולראות כל מקום המקדש סביב, ואז לקרוע טפח בחולצה (העמ"ד) בצד שמאל וביד ולא במספריים ובשפה, והיינו קריעה כדין קריעה על אביו ואמו, וכשי' הרמב"ם שהשוה אותם וכדפסק בשו"ע שם ס"ד. ונהגתי להוריד החליפה (אנצוג) לרגע ולישאר לבוש בהעמד (חולצה) לבד ואז יוצאין לכ"ע בקריעת החולצה לבד (שבהגופיה אין חיוב קריעה), וכן בטלית קטן הקילו הפוסקים. (ושמעתי שרבינו החזו"א זצ"ל לא ברירא ליה ד"ז). ומה שיש נוהגין לעלות ולראות גם את קרקע העזרה, היינו מפני שלשון חז"ל הוא שתיקנו קריעה ברואה המקדש, וזה בראייה גמורה ולא רק בגג הקובה שרק שמזכיר החורבן אבל אין רואים חורבן המקדש במקומו כראוי, ולפי זכרוני שמעתי על מרן הגרי"ס זצ"ל (הגאב"ד דבריסק) שאמר שכדאי לנהוג כן לצאת מכל ספק שמא צריך לראות הקרקע דוקא ולא על הקובה, ומ"מ לכו"ע אם קרע כן יצא ידי קריעה, ואף אם אח"כ רואה את מקום המקדש עצמו א"צ לחזור ולקרוע וכמבואר במ"ב שם סק"ז בשם הא"ר דאף שראה קצת סגי בדיעבד עי"ש".

(ה) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' א').

2. אין לקרוע.

(א) הגרא"ל שטינמן זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ' הע' מ"ח) – "הרה"ג ר' משה יהודה שניידר שליט"א אמר לי שדעת מרן הגרא"ל שטינמן זצוק"ל שקורעים רק כאשר רואים את כיפת הזהב של המסגד. ואפשר לעצום עיין ולא לראות וממילא יתחייב בקריעה כלל. בכאיל תערוג גליון רט"ו מובא עוד שדעת הגרא"ל שטינמן זצוק"ל לגבי קריעה ברואה את מקום הכותל, שהעיקר זה רק אם רואה את הר הבית ואז חייב בקריעה, אבל כשרואה רק את הכותל אין צריך לקרוע וכן נוהג למעשה. וציינו לעיין באגרות משה ח"ד סימן ע'. יש שהעירו שעצה זו שייכת למי שיכול בלי להרים את עיניו ולראות מה נעשה מסביב, שאז אכן לא רואה כלום, אבל שאר האנשים ודאי רואים מה שנעשה מסביב, ובפרט אלו שבאים לשם כטיול בעלמא וגם להתפלל, שהם רואים את הכיפה מלמעלה ומתחייבים בקריעה גם לדעת מרן הגרא"ל שטינמן זצוק"ל".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (תשובות אביגדור הלוי או"ח עמ' ת"א אות ס"ו) - לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות – הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ב'), נטעי גבריאָל (בין המצרים פרק ק' סעי' י"א), הכותל המערבי (עמ' פ').

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ח סוף אות א', ח"ב עמ' קמ"ט סוף אות א') – "אמר לי מו"ר שזה לא ברור אם הקריעה ע"י הכותל הוי כקורע על מקום המקדש משום שלא רואים את מקום העזרה רק את הכותל מבחוץ מ"מ מספק יש לקרוע גם ע"י הכותל וכמו שמרן החזו"א זצוק"ל קרע".

קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שכ"ד סוף אות י"ח) – "בכל הפעמים הנ"ל קרע מו"ר על יד הכותל גם שלא ראה את רצפת מקום המקדש רק את הכותל ואת הכיפה".

(ב) אג"מ (או"ח ח"ד סי' ע' אות י"א) – "וצריך לברך רק בראותו מקום המקדש אף כשרואים אותו מרחוק וכ"ש כשבאים לכותל".

ג. הרואה את מקום המקדש ממקום הרחוק יותר מן הצופים, אם קורע.

1. מראי מקומות.

(א) אג"מ (או"ח ח"ג סי' פ"ה, שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ד') – "לדינא אין לקרוע אלא ממן הצופים שהוא להכפתור ופרח שהביא התוי"ט מהלך חצי שעה מכל צד סביבות ירושלים מהטעם שכתבתי מאחר שמהגמ' מדויק כהב"י, שלכן אף הר"י לא פליג לענין קריעה כדסובר הב"י. ומהתוי"ט נמי ליכא ראייה דלבד שהוא איירי שם לענין היה בידו בשר קדש, הא אף שם מפרש כרש"י שצופים היה מקום והוא סמוך כמהלך חצי שעה כדהביא מספר כפתור ופרח, והיו מקומות כאלו בכל צד או אף רק במקום אחד אך שהוא ממילא כנכתב במתני' וכמדתה לכל רוח כיון שנקט צופים שהוא טעם השם, אבל הוא דוקא בראייה הסמוכה שאפשר לראות במדה זו מכל צד אף שאיכא ההרים, שרק ברחוק כזה דמן הצופים צריך לחזור לשרוף לפני הכירה אף בהמקומות שרואין ח' מיל, וכן הוא כוונת בעל כפתור ופרח שאיירי גם לענין קריעה כדלעיל, ולא מדויק מש"כ המג"א דהתוי"ט סובר אף לרש"י שמכל מקום שרואין חייבין לקרוע. (ובשער הציון על הא דכתב במ"ב אבל כמה פוסקים כתבו דצופים הוי פירוש כ"מ סביב לירושלים שיכולין לראות משם ציין תוס' ותוי"ט בשם רש"י אינו לשון מדויק דהתוי"ט לא כתב זה בשם רש"י אלא דמפרש גם

ברש"י שיכול לסבור כהר"י והי"ל לציין בלשון זה ותו"ט גם לרש"י). אבל אף שאין ראייה זו דרחוק מן הצופים מחייב בקריעה פוטרת היא מקריעה באם ראה משם תוך שלשים כדלעיל".

ד. מראי מקומות – פסקי תשובות (אות ב').

ט זמני הקריעה.

א. בקיצור.

1. אסור: מצד מעשה קריעה הוי איסור מן התורה - שבת, יו"ט.
 2. לא נוהגים קריעה: כמו אין נוהגים אבילות - חול המועד, פורים.
 3. (א) לפ"ז, יש לעי' למה הגר"ח זצ"ל פסק (עי' לעיל) שחתן בשבע ברכות יש דין של קריעה.
 4. יש ויש - ערב שבת אחר חצות, ערב יו"ט אחר חצות.
 5. נוהגים לקרוע - חנוכה, ראש חודש, איסורו חג (אולי חוץ משבועות), מוצאי שבת, חודש ניסן, בימי ההשלמה שאחר שבועות. (א) אמנם, יש לעיין להמיקלים גבי ערב שבת אחר חצות, מה דינו כאן. (ב) וכן אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחנון, לכאורה ה"ה כאן. 5. תלוי באמירת תחנון.
- (א) הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ט"ז הע' י"ז, עי' תשעה באב פרק ט"ו הע' מ"ה [לשונו מובא לקמן]) – "ומה שנהגו להקל שלא לקרוע בכל יום שאין אומרים בו תחנון, לא הורה בזה רבנו להדיא לא להקל ולא להחמיר, ופעם נשאל בזה ע"י האדמו"ר בעל 'בית ישראל' מגור ז"ל, וענה רבנו שאין לכך מקור בדברי הפוסקים, אבל כך נהגו. אולם הוא עצמו דקדק שלא יעברו עליו שלשים יום בלא ראית הכותל המערבי".
- הגר"ש זצ"ל (מכתב בס' ועלהו לא יבול ח"א עמ' רע"ח אות ה') – "כל תוך ל' לא קורעין אם בא לראשונה בימים שאין אומרים תחנון".

- 1 (הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "במכתב זה הודיע לשואל את המנהג".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ה אות רצ"ב) – "המנהג שכשאין אומרים תחנון אין קורעים".
- 1 (חיי הלוי (ח"י סי' פ"ו אות כ"א) – "ועכ"פ נראה דבאותם ימים שא"א תחנון רק מכח מנהג, ודאי אין להקל".

ב. שבת.

1. אין דין קריעה – מחבר (יו"ד סי' ש"מ סעי' כ"ח).
2. אפשר אסור לראות בתחילה את המקדש בשבת ובמועד. (א) הגר"ש זצ"ל (שולחן שלמה סוף סי' רפ"ח) – "אך אפשר דיש מקום לדון שיהא אסור לראות בתחילה את המקדש בשבת ובמועד, כמו בליקוט עצמות דאף ששמחה היא לו שמביא עצמות אביו לקבורת אבותיו - מו"ק דף ח' ע"א - וגם נמלטו מן הדין, אפ"ה כיון דגם פתיך ביה צערא אסור לעשותו במועד, והכי נמי גם כאן כיון שהוא צער גדול שבימות החול מתחייב לקרוע. וצ"ע".

ג. יום טוב.

1. אין דין קריעה – מחבר (יו"ד סי' ש"מ סעי' ל"א, "אין קורעין ביום טוב").
2. אפשר אסור לראות בתחילה את המקדש בשבת ובמועד – הגר"ש זצ"ל (שולחן שלמה סוף סי' רפ"ח, לשונו מובא לעיל).

ד. חול המועד.

1. אין דין קריעה.
- (א) עיר הקודש והמקדש (ח"ג פרק י"ז סי' ה', ארץ ישראל סי' כ"ב אות י"א) – "ושמעתי מחכמי הספרדים, מהידועים מנהגים קדומים, שהמנהג הוא לא לקרוע בחוה"מ. וממילא אינו קורע גם אחר הרגל וכמ"ש".
- (ב) זר התורה (סוף הס' סעי' ז', ריש עמ' ק"ז).
- (ג) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ד', ח"ב עמ' קמ"ט אות ד') – "ולענין קריעה בחוה"מ אמר לי מו"ר (שליט"א) צוק"ל שיש להקל ולא לקרוע".
- (ד) דברי יציב (הליכות חיים מועדים וזמנים עמ' רמ"ד אות ה') – "בחול המועד אין קורעים".
- (ה) בצל החכמה (ח"ה סי' י"ב) – "המנהג לא לקרוע בחוה"מ".
- (ו) שערי דמעה (סעי' ד').
- (ז) הגר"ש זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' ע"ג ד"ה והנה) – "אפילו בחול המועד ג"כ נראה דלגמרי פקעה מינ' חובת קריעה, ואינו קורע לא במועד ולא אחר כך".
- (ח) הגר"ש זצ"ל (דרור יקרא עמ' שע"ד ד"ה לענין, קונ' שריד בית מקדשינו אות ג' ס"ק ב' [עמ' ט"ז], לקנות חכמה נישואין ושבע ברכות עמ' י"ח, תורת המועדים ס"ק י"ג אות א', אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ט"ז) – "אין פטורים מלקרוע אלא בימים שאין נוהג בו אבילות היינו שבת יום טוב וחול המועד".
- (ט) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ד אות י"ב) – "בחול המועד לא יקרע".
- (י) אור לצינון (ח"ג פרק ל' סעי' ה') – "בחול המועד אין קורעין על ראיית מקום המקדש".
- (יא) חוט שני (חיוב קריעה על המקדש ס"ק ה' אות ב', עמ' שע"ו) – "בחול המועד אין לקרוע".

(יב) הגר"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"א אות ה', שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות ב') – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כאשר רואה הכותל באסרו חג, בת"ב, בחוה"מ, חתן ביום חופתו. תשובה: כולן חייב לקרוע חוץ מחוה"מ".

הגר"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ב) – "שאלה: הבא למקום המקדש בחוה"מ אם צריך לקרוע. תשובה: כמדומה שבחוה"מ אין קורעין".

ע"י הגר"ק זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ח שאלה מ"ז) – "שאלה: בע"ש אחר חצות יש שכתבו שהמנהג בירושלים שאין קורעים. האם אפשר לנהוג כן. תשובה: רק בשבת וימים טובים אין קורעים ובחוה"מ זה שאלה אם צריך לקרוע".

(יג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ו', זכרון בצלאל עמ' קי"ב ד"ה וצריך, עמ' קמ"ט ד"ה הדבר, משוש כל הארץ עמ' כ"ו סעי' י"ז) – "נהגו להקל".

(יד) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה שבת עמ' מ"ד אות י"ג) – "לגבי חוה"מ יותר פשוט שא"צ לקרוע".

(טו) משנת יוסף (ח"י סי' צ"ד אות ד', ח"א סי' צ"א) – "והמנהג שבחוה"מ וערב שבת אחרי חצות לא קורעים על המקדש".

(טז) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ה' אות א').

(יז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' כ"ג).

(יח) מנוחת אמת (פרק י"ב סעי' ו') – "אבל בחול המועד אין קורעים".

(יט) משנת יוסף (ח"י סי' ק"ו ד"ה בענין) - לשונו מובא לקמן.

(כ) על פי התורה (בראשית פרק ל"א סעי' מ"ה) – "נוהגים שלא לקרוע".

(כא) פסקי תשובות (אות ג') – "והמנהג עפ"י גדולי ירושלים מהדורות הקודמים שאין קורעין ומקוננים בערבי שבתות וימים טובים מחצות היום ואילך ובחול המועד ובימי הפורים (י"ד וט"ו אדר), ונוהגים להקל ולבוא לירושלים ולראות מקום המקדש בזמנים אלו כדי שלא יצטרכו לקרוע".

(כב) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ"ד).

(כג) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ד, הע' מ').

(כד) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ז) – "הורו הפוסקים להקל שלא לקרוע, וכפי המנהג שנהגו".

(כה) זכרון יצחק (טהרני, פרק ו' סעי' מ"ט) – "וכבר נהגו להקל".

2. יש דין קריעה.

(א) לבושי מרדכי (מהדו"ת או"ח סי' קע"ג) – "ולענ"ד י"ל כמ"ש בגמ' מס' מו"ק דף כ"ו [ע"ב] אבלות לחוד וקריעה לחוד, דאין לתלות זה בזה, על כן לענ"ד לפי מ"ש הרמ"א בסימן ש"מ וסימן תקמ"ז דהיכא שאין מנהג יש לקרוע על כל קרובים, וכמ"ש בט"ז סימן ש"מ [ס"ק י"ח], דעיקר כרוב הפוסקים שאינן מחלקים בזה, והביא הב"ח כי בפולין נוהגים כרוב הפוסקים. ואם כן הוא הדין בזה, אם אין מנהג בזה ידוע בין תושבי עיה"ק כמו כן דינא הכי".

(ב) ע"י בכרמי יהודה (או"ח תשובה שמ"ג, עמ' של"ז) – "האם צריך לקרוע כשרואה את המקדש או ערי יהודה, בחול המועד או בפורים. ת. מן הדין כן, וצ"ע מ"ט נהגו להקל בזה".

3. מראי מקומות – חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ת"מ), בירור הלכה (או"ח קמא ח"ג סי' תקס"א, עמ' ש"ז ד"ה כתב), מעדני אשר (פר' דברים תש"ע), בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות א', גם אני אודך ח"ו סי' ז' [עמ' נ"ח]).

(א) תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ו) – "נהגו רבבות מישראל לבוא לכותל המערבי בחוה"מ, ואין קורעין קריעה משום שסומכין על כך שאין חיוב קריעה בחוה"מ. ותמהני...".

(ב) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחנון, לכאורה ה"ה כאן - ע"י "בקיזור", לעיל.

4. אפשר אסור לראות בתחילה את המקדש בשבת ובמועד – הגרשז"א זצ"ל (שולחן שלמה סוף סי' רפ"ח, לשונו מובא לעיל).

ה. ערב שבת אחר חצות.

1. אין דין קריעה.

(א) ארץ ישראל (סי' כ"ב אות י"א) – "ומהמחוייבים בקריעה מקילים לבא לירושלים (ולראות מקום המקדש) בחוה"מ או בערב שבת או בערב יו"ט אחר הצהרים ואינם קורעים. ואע"פ שכבר פלפלו חכמי ירושלים בנוגע לחול המועד ולע"ש, אם פטור אז מקריעה - יש להקל בכגון דא".

(ב) בצל החכמה (ח"ה סי' י"ב אות א') – "המנהג שלא לקרוע על ראיית המקדש ערב שבת אחר חצות, ואין אחר המנהג כלום. והוא נכון גם מעיקר הדין".

(ג) הגרשז"א זצ"ל (חכו ממתקים ח"א עמ' נ"ז) – "שילך שמה ביום ששי אחה"צ, שאז נוהגים שלא לקרוע".

(ד) שערי דמעה (סעי' ד').

(ה) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק ט' שבט תשס"ז) – "שאלה: האם יש מקום להקל ולא לעשות קריעה על הכותל המערבי בערב שבת אחר חצות. תשובה: כך נהגו".

הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רמ"ה אות רצ"ג) – "בכל ערב שבת וערב יום טוב המנהג שלא לקרוע אחרי חצות".

ע"י הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה שבת עמ' מ"ד אות י"ג) – "האם צריך לקרוע על חורבן הבית כשרואה מקום המקדש בערב שבת לאחר חצות. תשובה: המנהג היה שלא קורעים, משום שבאים בבגדי שבת, ושוב אין צריך לקרוע אח"כ, גם אם חוזר לביתו ומחליף לבגדי חול. יש שלמדו מזה שבכל יום שא"א תחנון - לא קורעים. אולם כאמור, טעות היא, ועיקר הטעם משום שע"י קריעת בגדי שבת בטל כבוד שבת".

(ו) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' כ"ג) – "המנהג שלא לקרוע על ראיית המקדש בערב שבת ובערב יו"ט אחר חצות".

(ז) הגר"ט ווייס שליט"א (פנינת המקדש פרק ז' הע' קע"ח).

- (ח) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically Speaking) ח"ב מספר כ"ה הע' נ"ה, שלחן הלוי פרק ט"ז אות ד' ס"ק ב') – "ההולך בערב שבת אחרי חצות: נקוט בפי העולם שהמגיע לכותל המערבי בע"ש אחר חצות שאינו חייב לקרוע. המקור לזה לא ידוע, אבל כבר נהגו כן ויכול לסמוך ע"ז".
- (ט) משנת יוסף (חי"א סי' צ"א, חי"ב סי' ק"ו ד"ה בענין [לשונו מובא לקמן], עי' ח"י סי' צ"ד אות ד') – "והמנהג שבחזו"מ וערב שבת אחרי חצות לא קורעים על המקדש, בפרט אם כבר לבש בגדי שבת".
- (י) פסקי תשובות (אות ג') – "והמנהג עפ"י גדולי ירושלים מהדורות הקודמים שאין קורעין ומקוננים בערבי שבתות...".
2. חייב בקריעה.
- (א) חזו"א (זר התורה עמ' ק"ז בהערה, תשובות והנהגות ח"א סי' של"ד) – "בירושלים עיה"ק נהגו לא לקרוע בערב שבת אחר חצות, וכבר צווח ע"ז רבינו החזו"א זצ"ל שאין לזה שום יסוד או מקור".
- 1) בירור הלכה (או"ח קמא ח"ג סי' תקס"א, עמ' ש"ז) – "כתב הגרי"מ טוקצינסקי ז"ל שהמנהג שאין קורעים בערב שבת אחר חצות, והועתק גם בדיני ארץ ישראל ע"פ החזו"ן איש הנדמ"ח בסוף הקצש"ע, אבל הר"ג שליט"א בסוף ספרו זר תורה מביא בשם החזו"ן איש שיש לקרוע בערב שבת אחר חצות".
- (ב) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ד', ח"ב עמ' קמ"ט אות ד') – "אמר מו"ר שהורה מרן החזו"א זצוק"ל שמחוייבים לקרוע גם בעש"ק לאחר חצות".
- (ג) עי' אג"מ (יו"ד ח"ג סי' נ"ב אות ד', שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ב') – "איני יודע שום מקור שבעש"ק אפילו אחר חצות לא יקרע ולכאורה צריכין לקרוע אם לא שכבר לבש בגדי שבת ולא יהיו לו בגדים אחרים ללובשם לכבוד שבת דאז ודאי כבוד שבת וכבוד הבריות עדיפי למונעו מלקרוע, ואם יש מנהג קבוע ברור אזי אין לשנות אף שלא ידוע טעם בזה".
- עי' אג"מ (או"ח ח"ה סי' ל"ז אות ב') – "ולענין אם ראה מקום המקדש בעש"ק אחר חצות, איני רואה טעם שלא יקרע, אם לא שנימא שהקריעה יעשה עליו יותר צער שתמשוך בשביל זה גם אחר כניסת השבת. וראיתי בספר עיר הקדש והמקדש...".
- (ד) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ד אות י"ד) – "ראש חודש, ערב שבת אחר חצות, מוצאי שבת, צריך לקרוע".
- (ה) הגרי"א זצ"ל (דברי חכמים אות תס"ט, דרור יקרא עמ' שע"ד ד"ה לענין, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות ט"ז, פנינת המקדש פרק ז' הע' קע"ז, תורת המועדים ס"ק י"ג אות א', מנשים באהל או"ח אות קצ"ט) – "ויש שהקלו שלא לקרוע בערב שבת אחר חצות, ואין הדעת נוחה מלהקל בזה. דצריך לקרוע אף בע"ש אחר חצות. אלא אם כן יקבל שבת לפני שילך, דאז אכן פטור מלקרוע".
- (ו) בכרמי יהודה (או"ח תשובה שמ"א) – "שאלה: הרואה חומות ירושלים ביום ו' אחר חצות או במוצאי שבת, האם צריך קריעה. תשובה: כן".
- (ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ח', זכרון בצלאל עמ' קי"ב ד"ה ולקמן, עמ' קמ"ט ד"ה הדבר, עמ' שס"ו אות ח') – "טעות גמור".
- (ח) קובץ הלכות (חנוכה פרק י"ח הע' ה') – "שמקילין העולם בערבי שבתות ויו"ט ומוצ"ש ור"ח שלא לקרוע על ראיית המקדש הוא שלא כדין ובלי יסוד, שגם בזמנים הללו חייבין לקרוע".
- (ט) חוט שני (חיוב קריעה על המקדש ס"ק ה' אות ג', עמ' שע"ו) – "יש לקרוע גם בערב שבת אחר חצות, ואין מקור למה שאומרים שלא לקרוע אז".
- (י) הגר"ח ק"ז צ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ס"ט, קובץ ניצוצי אש עמ' תתנ"ט אות כ"ז, פנינת המקדש פרק ז' הע' קע"ז, עי' ש"י"ח עמ' קע"א אות ד' [לשונו מובא לקמן], שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות ב') – "שטעות היא ביד אנשי ירושלים שהבא לכותל המערבי בערב שבת אחר חצות פטור מקריעה, בסברם שהקריעה תלוי' באמירת תחנון. ואין הדבר כן, ולא שייכי אהדדי, כי אבילות הרי נוגהת בכל יום ו' עד כניסת השבת".
- הגר"ח ק"ז צ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ח, פסקי ההלכות עמ' רע"ח שאלה מ"ז [לשונו מובא לעיל]) – "שאלה: הגיע למקום המקדש בערב שבת אם קורע. תשובה: כן".
- (יא) אבני ישפה (ח"ב סי' נ"ה ענף ג').
- (יב) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ"ו).
- (יג) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ד).
- (יד) זכרון יצחק (טהרני, פרק ו' סעי' מ"ט) – "חייבים לקרוע".
3. מראי מקומות – הר הקודש (עמ' ח'), חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' ת"מ), על פי התורה (בראשית פרק ל"א סעי' מ"ב), פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ב).
- (א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (דברי חכמים אות תס"ט) – "שרוב העולם מקיל בזה, אבל הוא עצמו מחמיר לקרוע אפי' אחר חצות".
- (ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' של"ד) – "ובירושלים גופא נחלקו המנהגים בזה שבספר א"י פכ"ב אות י"א, ובס' זר התורה בסוה"ס מביא שאין להקל בזה ע"ש, ונראה דעיקרו רק בבגדי שבת הואיל ובקריעה יתבטל ממצות כבוד שבת לכן אין חיוב לקרוע בכה"ג. ברם אכתי יל"ע דאף אם נימא שבמלבושי שבת בע"ש אין חייב לקרוע, מ"מ אם באפשרותו לכוא לביתו וללבוש בגדי חול אמאי לא יתחייב בכך".
- (ג) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחנון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.

1. ערב יום טוב אחר חצות.

1. אין דין קריעה.

(א) ארץ ישראל (סי' כ"ב אות י"א) - לשונו מובא לעיל.

- (ב) בצל החכמה (ח"ה סי' י"ב אות א') – "כידוע כך הוא המנהג שאין קורעין על ראיית מקום המקדש בערב שבת ועיו"ט אחר החצות, ואין אחר המנהג כלום".
- (ג) שערי דמעה (סעי' ד').
- (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ה אות רצ"ג) – "בכל ערב שבת וערב יום טוב המנהג שלא לקרוע אחרי חצות".
- (ה) משנת יוסף (חי"ב סי' ק"ו ד"ה בענין) – "בענין קריעה ע"י הכותל המערבי נוהגים לא לקרוע בע"ש אחה"צ וכן בעיו"ט ובחזה"מ. ומובא באחרוני זמנינו ראה משנת חנוך מהגר"ח גרוסברג ז"ל, ובהר הקודש להגר"מ נ"ש שפירא ז"ל (מע' ז' והלאה) והגם שהחזון איש ז"ל הי' מחמיר בע"ש ובעיו"ט, אבל בגשר החיים להגר"מ טוקצינסקי ז"ל יישב המנהג לא לקרוע עש"ק ועיו"ט. - אבל בימי ההשלמה שאחר שבועות לא מצא לאף א' שיקל בזה".
- (ו) פסקי תשובות (אות ג') – "והמנהג עפ"י גדולי ירושלים מהדורות הקודמים שאין קורעין ומקוננים בערבי שבתות וימים טובים מחצות היום ואילך ...".
2. חייב בקריעה.
- (א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קוני' אחר כתלנו אות ח', זכרון בצלאל עמ' קי"ב ד"ה ולקמן, אבני ישפה ח"ב סי' נ"ה).
- (ב) קובץ הלכות (חנוכה פרק י"ח הע' ה') – "שמקילין העולם בערבי שבתות ויו"ט ומוצ"ש ור"ח שלא לקרוע על ראיית המקדש הוא שלא כדין ובלי יסוד, שגם בזמנים הללו חייבין לקרוע".
- (ג) הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קע"א אות ד', שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות ב') – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כאשר רואה הכותל בערבי שבת, יו"ט, פסח, ר"ה, יוה"כ אחר חצות. תשובה: כנ"ל (לכאורה כולם חייבים)".
- (ד) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ"ו).
- (ה) זכרון יצחק (טהרני, פרק ו' סעי' מ"ט) – "חייבים לקרוע".
3. מראי מקומות – הר הקודש (עמ' ח'), אבני ישפה (ח"ב סי' נ"ה ענף ג'), משנת יוסף (חי"ב סי' צ"ד אות ד'), על פי התורה (בראשית פרק ל"א סעי' מ"ג).
- (א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.
- ז. ערב פסח אחר חצות.
1. אין דין קריעה.
- (א) עי' הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קוני' אחר כתלנו אות ז', עי' זכרון בצלאל עמ' קי"ב ד"ה ולקמן, אבני ישפה ח"ב סי' נ"ה) – "הסומך אז להקל יש לו על מי לסמוך".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ה אות רצ"ג) – "בערב פסח ...".
- (ג) נטעי גבריא (בין המצרים פרק ק' סעי' כ"ד).
- (ד) זכרון יצחק (טהרני, פרק ו' סעי' מ"ט) – "וכבר נהגו להקל".
2. חייב בקריעה.
- (א) הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קע"א אות ד') - לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות – אבני ישפה (ח"ב סי' נ"ה ענף ג'), על פי התורה (בראשית פרק ל"א סעי' מ"ד), נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ"ה), קרא עלי מועד (פרק י"א הע' מ'), פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ה).
- (א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן [אפי' לפני חצות] - עי' "בקיזור", לעיל.
- ח. ערב ראש השנה אחר חצות.
1. חייב בקריעה – הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קע"א אות ד', לשונו מובא לעיל).
2. מראי מקומות.
- (א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן [אפי' לפני חצות] - עי' "בקיזור", לעיל.
- ט. ערב יוה"כ אחר חצות.
1. חייב בקריעה – הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קע"א אות ד', לשונו מובא לעיל).
2. מראי מקומות.
- (א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן [אפי' לפני חצות] - עי' "בקיזור", לעיל.
- י. ערב ראש חודש אחר חצות.
1. חייב בקריעה.
- (א) הגר"ח זצ"ל (עלי שי"ח עמ' קע"ב אות ז') – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כשרואה הכותל בחנוכה או בערב ר"ח. תשובה: כן".
2. מראי מקומות.
- (א) לענין ראש חודש עצמו, הפוסקים [בעיקר] פסק שיש חייב קריעה - עי' לקמן.
- (ב) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.

1. חייב בקריעה.

- (א) על בכרמי יהודה (או"ח תשובה שמ"ג, עמ' של"ז) – "האם צריך לקרוע כשרואה את המקדש או ערי יהודה, בחול המועד או בפורים. ת. מן הדין כן, וצ"ע מ"ט נהגו להקל בזה".
- (ב) הגר"ש דבליצקי צ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ח', זכרון בצלאל עמ' קי"ג ד"ה ולפי"ז, עמ' שס"ו אות ח') – "אין שום קולא שלא לקרוע על החורבן בפורים".
- (ג) הגר"ח ק"צ ל (עלי שי"ח עמ' קע"א אות ג') – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כאשר רואה הכותל בפורים, או בין בי"ד בין בט"ו בין בן כרך ובין בן עיר. תשובה: לכאורה כולם חייבים".
- הגר"ח ק"צ ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ג, תורת המועדים ס"ק י"ג אות א') – "שאלה: הבא למקום המקדש בראש חודש ופורים אם יקרע. תשובה: יקרע".
- (ד) הגר"ע אויערבאך שליט"א (קונ' שריד בית מקדשינו אות ג' ס"ק ג' [עמ' ט"ז]) – "שהרי אי"ז יו"ט".
- (ה) מנוחת אמת (פרק י"ב סעי' ו').
- (ו) קרא עלי מועד (פרק י"א הע' מ').
- (ז) זכרון יצחק (טהרני, פרק ו' סעי' מ"ט) – "חייבים לקרוע".

2. אין דין קריעה.

- (א) בצל החכמה (ח"ה סי' י"ב) – "אין לקרוע על ראיית המקדש בפורים לא בי"ד ולא בט"ו בין לפרזים העושים פורים בי"ד ובין לבני כרכים העושים פורים בט"ו".
- (ב) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' כ"ה).
- (ג) הגר"ש א שטרן שליט"א (קונ' שריד בית מקדשינו אות ג' ס"ק ג' [עמ' ט"ז]) – "שכיון שזה ימי משתה ושמחה לכן אי"ז שמחה לקרוע".
- (ד) על פי התורה (בראשית פרק ל"א סעי' מ"ח) – "אין לקרוע, לא בי"ד אדר ולא בט"ו אדר, הן בני כרך והן בני עיר, וכן המנהג".
- (ה) פסקי תשובות (אות ג') – "והמנהג עפ"י גדולי ירושלים מהדורות הקודמים שאין קורעין ומקוננים ... ובימי הפורים (י"ד וט"ו אדר), ונוהגים להקל ולבוא לירושלים ולראות מקום המקדש בזמנים אלו כדי שלא יצטרכו לקרוע".
3. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ח), בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ב', גם אני אוך ח"ו סי' ז' אות ב' [עמ' ס"א]).
- (א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחנון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.

יב. מוצאי שבת.

1. חייב בקריעה.

- (א) הר הקודש (עמ' י"א) - לשונו מובא לקמן.
- (ב) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ד אות י"ד, בית מלא ח"א שמועות הלכה פרק ב' אות י' עמ' קכ"ג) – "ראש חודש, ערב שבת אחר חצות, מוצאי שבת, צריך לקרוע".
- (ג) הגר"ש א"א צ"ל (דרור יקרא עמ' שע"ד ד"ה לענין, קונ' שריד בית מקדשינו אות ג' ס"ק ט' [עמ' י"ז], אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ז, אות י"ח, מנשים באהל או"ח אות קצ"ט) – "אם הגיע רק במוצאי שבת לכותל אף אם הוא עם בגדי שבת צריך לקרוע".
- (ד) קובץ הלכות (חנוכה פרק י"ח הע' ה') – "שמקילין העולם בערבי שבתות ויו"ט ומוצ"ש ור"ח שלא לקרוע על ראיית המקדש הוא שלא כדין ובלי יסוד, שגם בזמנים הללו חייבין לקרוע".
- (ה) בכרמי יהודה (או"ח תשובה שמ"א) - לשונו מובא לעיל.
- (ו) משנת יוסף (ח"י סי' צ"ד אות ד') – "במוצ"ש אין פטור זה".
- (ז) תשובות והנהגות (ח"א סי' של"ד) - לשונו מובא לקמן.
2. אין דין קריעה [עד חצות הלילה].
- (א) מעיל שמואל (קונ' שריד בית מקדשינו אות ג' ס"ק ג' [עמ' ט"ז]) – "ובשם הגר"ש א יודלביץ צ"ל בעל מעיל שמואל מביאים להקל בזה".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ה אות רצ"ב) – "לפי המנהג שכשאין אומרים תחנון אין קורעים, אין צריך לקרוע במוצאי שבת לפני חצות הלילה".
3. מראי מקומות – פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ד), הכותל המערבי (עמ' צ"ט).
- (א) הגר"ש א"א צ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' ע"ג ד"ה ומ"מ) – "ומ"מ בדעת המהרי"ל דיסקין ז"ל נלענ"ד שסובר שאף אם החליף ולבש בשבת בגד של חול, דשפיר רשאי להיות לבוש בו במוצ"ש אפילו זמן מרובה ואינו צריך לקרוע, אלא א"כ פשטו וחזר ולבשו דרק אז חייב לקרוע, ואף שהוא חדש גדול ואולי גם נגד ספרי האחרונים, מ"מ נלענ"ד דהאי גאון ז"ל סובר הכי, וכן נלענ"ד מפשטות הגמ' והפוסקים שלא נזכר שחייב להזדרז מהר במוצאי שבת לפשוט מעליו את הבגד כדי שלא יתחייב לקרוע, ואף שיכולים לומר דכמו שבערב שבת גם לפני קבלת שבת אינו קורע הואיל וניכר שהלבישה היא לכבוד שבת, כך גם במוצ"ש כל זמן שניכר שלובשן עדיין משום כבוד שבת ג"כ פטור, ויש לזה יסוד ממ"ש הריטב"א להקל במחליף בגד שחור שניכר שנעשה משום אבלות דאינו חייב לקרוע, וה"נ גם כאן כשניכר שזה לכבוד שבת, אבל מ"מ אין זה פלא אם הגאון הנ"ל הבין אחרת בגמ', וסובר דכל שבתחילת הלבישה היה פטור מקריעה, תו לא מחוייב כלל לקרוע כל זמן שעדיין לבוש בו".

יג. אסרו חג.

1. חייב בקריעה.

(א) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"א אות ה') – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כאשר רואה הכותל באסרו חג, בת"ב, בחוה"מ, חתן ביום חופתו. תשובה: כולן חייב לקרוע חוץ מחוה"מ".
 הגר"ח"ק זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ה) – "שאלה: מי שהגיע למקום המקדש באיסרו חג השבועות אם קורע. תשובה: לכאן צריך".
 עי' הגר"ח"ק זצ"ל (מה טובו גליון כ"ג עמ' נ"ג אות כ"ח) – "האם מי שנוסע לכותל המערבי באסרו חג יכול להקל לא לקרוע בגדיו. תשובה: יתכן".

(ב) משוש כל הארץ (עמ' כ"ו סעי' י"ז) – "אם בא באסרו חג חייב לקרוע".

(ג) על פי התורה (בראשית פרק ל"א סעי' מ"ז) – "יש לקרוע".

2. חייב בקריעה חוץ באסרו חג דשבועות.

(א) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ד אות י"ג) – "באסרו חג דשבועות, לא יקרע".

(ב) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ט) – "ביום אסרו חג יש לקרוע, אבל באסרו חג דשבועות אין לקרוע".

3. מראי מקומות.

(א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.

יד. בימי ההשלמה שאחר שבועות.

1. מחמיר.

(א) משנת יוסף (חי"ב סי' ק"ו ד"ה בענין) – "אבל בימי ההשלמה שאחר שבועות לא מצא לאף א' שיקל בזה".

2. מראי מקומות.

(א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.

טו. ראש חודש.

1. חייב בקריעה.

(א) חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ט אות ד') – "ואמר לי הגר"ח"ק שליט"א [זצ"ל] שכן פסק גם מרן החזו"א זצוק"ל שמחויבים לקרוע גם בר"ח ובימים שאין אומרים תחנון".

(ב) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' שי"ט אות ד', ריש עמ' שכ"ד, ח"ב עמ' קמ"ט אות ד').

(ג) הגר"מ גיפטר זצ"ל (קובץ אגרות עמ' ס"ד) – "וגם קרעתי קריעה אף שהי' ר"ח שלא מצאתי שום יסוד למה שנוהגים שלא לקרוע בר"ח - וגם לא הבנתי מדוע מחכים הבאים ליום שאין צריך קריעה, וכי לא כדאי הוא בית מקדשינו מקור חיינו להתאבל עליו בקריעה וצער".

(ד) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ד אות י"ד) – "ראש חודש, ערב שבת אחר חצות, מוצאי שבת, צריך לקרוע".

(ה) הגריש"א זצ"ל (דרור יקרא עמ' שע"ד ד"ה לענין, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ז) – "ובר"ח צריך לקרוע".

(ו) קובץ הלכות (חנוכה פרק י"ח הע' ה') – "שמקילין העולם בערבי שבתות ויו"ט ומוצ"ש ור"ח שלא לקרוע על ראיית המקדש הוא שלא כדין ובלי יסוד, שגם בזמנים הללו חייבין לקרוע".

(ז) עי' חוט שני (חיוב קריעה על המקדש ס"ק ה' אות ב', עמ' שע"ו) – "בירושלים יש שאין קורעין על מקום המקדש בראש חודש. וצ"ע איזה טעם יש בזה".

(ח) הגר"ח"ק זצ"ל (שאלת רב ח"ב פרק ל"ג אות ס"ט, מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ג [לשונו מובא לעיל], שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות ב') – "אין פטור לקרוע לא בר"ח ולא בערב שבת".

(ט) מנוחת אמת (פרק י"ב סעי' ו') – "קורעים".

(י) על פי התורה (בראשית פרק ל"א סעי' מ"ו) – "יש לקרוע".

(יא) פסקי תשובות (אות ג') – "אבל בר"ח וכן בשאר הימים שאין אומרים בהם תחנון חייבים לקרוע".

(יב) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ד).

(יג) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ו) – "הרואה מקום המקדש בראש חודש, הרי הוא חייב בקריעה".

(יד) זכרון יצחק (טהרני, פרק ו' סעי' מ"ט) – "חייבים לקרוע".

2. מראי מקומות – משנת יוסף (ח"י סי' צ"ד אות ד'), בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ב', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ב' [עמ' ס"א]).

(א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחתון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.

טז. חנוכה.

1. חייב בקריעה.

(א) הגריש"א זצ"ל (דרור יקרא עמ' שע"ד ד"ה לענין, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ז).

(ב) קובץ הלכות (חנוכה פרק י"ח סעי' ה') – "כל דיני אבילות, וכן קריעה על ראיית מקום המקדש וכדו', נוהגין בחנוכה".

(ג) הגר"ח"ק זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"ב אות ז', שיח חיים סי' ס') – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כשרואה הכותל בחנוכה או בערב ר"ח. תשובה: כן".

(ד) מנוחת אמת (פרק י"ב סעי' ו').

(ה) הגרש"א שטרן שליט"א (קונ' שריד בית מקדשינו אות ג' ס"ק ג', עמ' ט"ז) – "בחנוכה שאין הם למשתה ושמחה ולכן בחנוכה קורעים".

(ו) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ד).

- (ז) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' צ"ח).
 (ח) זכרון יצחק (טהרני, פרק ו' סעי' מ"ט) – "חייבים לקרוע".
 2. אין דין קריעה.
 (א) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

I am coming to Eretz Yisrael on Chanuka - and will be going to the Kosel. Should I reis kriah?

R' Y. Berkovits wrote: The minhag is not to, and even though we are unaware of any source to such a minhag one does not tear when the minhag is not to.

3. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ה סי' ג' אות ב', גם אני אודך ח"ו סי' ז' אות ב' [עמ' ס"א]).
 (א) אם המנהג להקל משום שהוא תלוי באמירת תחנון, לכאורה ה"ה כאן - עי' "בקיזור", לעיל.

יז. תשעה באב.

1. חייב בקריעה.

- (א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תשעה באב פרק ט"ו הע' מ"ה) – "ונשאל רבנו, לפי הנהוג דביום שא"א בו תחנון אין קורעין על ראיית מקום המקדש [ראה הליכות שלמה תפלה פרק ט"ז ארחות הלכה ציון י"ז], האם קורעין ביום תשעה באב שא"א בו תחנון וצדוק הדין ואין מספידין בו אלא חכם בפניו, משום דאיקרי מועד [סי' תקנ"ט ס"ד וס"י], או לאו. ונענה: אף אילו הי' למנהג זה יסוד ברור בספרי הפוסקים, הלא זיל בטר טעמא, דכל שא"א בו תחנון יום שמחה הוא ומגרע במקצת צער ואבלות החורבן, אבל יום זה שהוקבע להיות כולנו אבלים ומקוננים בו על החורבן, נהי דאיקרי מועד, היתכן שיגרע הוא עצמו מצער החורבן. וכמו כן פשוט שעובר בו האבל לפני התיבה, ואף להסוברים שבכל הימים שאין אומרים למנצח אינו עובר (ראה בה"ל סי' קל"ב, סוף מאמר קדישין), תשעה באב שאני שהכל עצבים ואבלים בו".
 (ב) הגרשז"א זצ"ל (עלי ש"ח עמ' קע"א אות ה') – "שאלה: האם חייב לקרוע בגד כאשר רואה הכותל באסרו חג, בת"ב, בחוה"מ, חתן ביום חופתו. תשובה: כולן חייב לקרוע חוץ מחוה"מ".

יח. ציורים.

- א. לא קרע בשעת ראיית מקום המקדש, אם יקרע אח"כ בביתו: הגיע בשבת, לקרוע במוצ"ש.
 1. לא.

- (א) הר הקודש (עמ' י"א) – "ולכן בדיעבד אם ראה בתחלה בשבת לא יקרע למוצאי שבת מהאי טעמא, וכן בחול אם לא קרע כל היום לא יקרע בלילה, (וכן הסכים עמי בסופו של דבר הגר"ד יונגריין שליט"א והעלה שזה היה דעת הגאון רבי דוד בהר"ן זצ"ל)".
 (ב) עיר הקודש והמקדש (ח"ג פרק י"ז סי' ד').
 (ג) ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' כ"ה אות ד' ס"ק ג').
 (ד) אג"מ (או"ח ח"ה סי' ל"ז אות ד', שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ג') – "כיוון שהקריעה חייבו על הראייה, הוא דווקא בשעת הראייה ולא אח"כ. ולכן בזה"ז שרוב המבקרים במקום המקדש אף שמרגישים בהקדושה, אין מצטערים יותר על החורבן כשהן שם מכשהן בבתיהן בכל הארצות שנמצאים, ודאי לא מסתבר שיקרעו אח"כ בבתיהן".
 (ה) הגרשז"א זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' ע"ג, שולחן שלמה סי' רפ"ח ס"ק א') – "ברואה את המקדש בשבת אם חייב לקרוע במוצ"ש. חושבני דקריעה הרי צריכה להיות דוקא בשעת חימום, וברואה את המקדש יתכן ששיערו חכמים שרק בראייה ראשונה חם לבו בקרבו וצריך להצטער ולקרוע".
 (ו) הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ד אות ט"ז) – "מי שהלך לכותל המערבי, ושכח ולא קרע קריעה, ועכשיו הולך פעם אחרת ועדיין הוא תוך ל' להליכה הקודמת, אין צריך לקרוע".
 (ז) בכרמי יהודה (או"ח תשובה שמ"ה, עמ' של"ה) – "הלך לכותל ולא קרע בגדו, וחזר לביתו, האם צריך לקרוע, והאם יש שיעור זמן שעד אז יכול לקרוע. ת. לא, דדין הקריעה הוא כששוהה שם, ומיהו כששוהה שם אפילו לא קרע בתחילה, יכול לקרוע אפילו לאחר זמן הרבה".
 (ח) הגרשז"א זצ"ל (אבני ישפה ח"ב סי' נ"ד, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ', עי' הערות על מו"ק סוף דף כו.) – "מי שהיה בכותל המערבי ושכח לקרוע, אף שיש מקום לומר דחיוב קריעה הוא בכל אותו היום, מכל מקום המנהג הוא, שרק כל זמן שעומדים על יד הכותל קורעים".
 (ט) הגרשז"א זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"א תשובה שע"ד, שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות א', אות ה') – "שאלה: מי שהגיע למקום המקדש בשבת אם צריך לקרוע במוצאי שבת. תשובה: לא".
 (י) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ו אות רצ"ו) – "לא יקרע שוב, כיון שכבר לא נחשב שעת חימום לגביו. כן הורה אדמו"ר זללה"ה".
 (יא) משנת יוסף (ח"ט סוף סי' קמ"א).
 (יב) מחזה אליהו (פנינת המקדש פרק ז' הע' קס"ז) – "ומשום שחיוב הקריעה הוא דוקא בשעת חימום".
 (יג) פסקי תשובות (סוף אות ג') – "אבל אם לא קרע וכבר שקעה עליו החמה שוב אינו חייב לקרוע".
 (יד) נחלת לוי (ח"א יו"ד סי' כ"א אות ח') – "שאם ראה לכותל בשבת, דאינו חייב לקרוע למוצ"ש, כיון דאינו נמצא אז בכותל. דכל החיוב שמצאנו לקרוע, הוא רק בשעת חימום, וא"כ כשיצא מהכותל שוב אינו שעת חימום".
 (טו) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ"ג).
 (טז) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' ט"ו).

(יז) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' פ"ז).

2. כן.

(א) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קל"א ד"ה ובאמת) – "ומאחר דכל היום בצער יהיה חייב לקרוע בביתו, עיין במ"ב תקס"א ס"ק ד' שיום שרואה תחלה ירושלים בחורבנה אסור כל היום בבשר ויין, אבל התם מדובר כשבא פעם ראשונה, אבל שמעתי עדות נאמנה מרבינו החזו"א זצ"ל שאם לא קרע במקדש חייב עוד כל היום, ומ"מ נראה שאם הלך לכותל ולא קרע, החיוב עליו רק יומו ולא אח"כ, שפג עיקר צער כשראה".

3. מראי מקומות – נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' כ"ז), פנינת המקדש (פרק ז' סעי' פ"ו).

(א) מהרי"ל דיסקין (קו"א אות קפ"ה) – "ברואה בית המקדש בשבת, אי צריך לקרוע אחר השבת...".

(ב) גרי"ז זצ"ל (הרב מבריסק ח"ב עמ' כ"א, הע' כ"ח) – "דעתו של מרן דצ"ל לא היתה נוחה מהיתרים שונים ודרכים שנעשים על מנת להפטר מדין קריעה המבואר להדיא בהלכה, כמו שיש שנהגו לילך לראות את מקום המקדש בשבת, שאז לכאורה לא חלה חובת קריעה, ומעתה ואילך אף כשיזדמנו לשם בחול שוב אין עליהם לקרוע מאחר שכבר ראו את המקום תוך שלושים יום, ומבואר בשו"ע שאין צריך לקרוע שוב אם לא הלפו שלושים יום מעת הראיה האחרונה של המקום. [מפי הג"ר מאיר הלוי סאלאווייצקי שליט"א, שמוסיף לציין שבשעתו היה נראה שהטעם להסתייגותו מהיתר זה הוא, שאף כי בשבת אין הוא יכול לקרוע, אין זו הפקעה בעצם מחיוב הקריעה, אלא מקיום הדין של הקריעה, וכיון שכך הרי חלה עליו החובה לקרוע ויש לו לקיימה לאחר מכן בחול]".

(ג) הגר"ע אויערבך שליט"א (מה טובו גליון ט"ו עמ' צ"ד אות כ"א) – "מי שהיה בכותל המערבי ולא קרע קריעה בימים שהיה מותר לקרוע והולך שוב בתוך שלושים יום צריך לקרוע".

ב. פעם ראשון הולך לכותל בשבת, האם קורע אח"כ בשראה פעם שניה.

1. מחמיר.

(א) אג"מ (יו"ד ח"ג סוף סי' נ"ב, שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ב') – "ולענין אם ראה בשבת ויו"ט פעם ראשון ואח"כ ראה תוך שלשים לראיתו בשבת פשוט לע"ד שצריך לקרוע דהא ל"ד כלל למה שפוטרו המג"א סימן תקס"א סק"ו מי שנולד בירושלים כדכתבת, וממילא כיון שלא כתב המג"א הפטור אלא במי שנולד בירושלים ברור שסובר דמי שבא לירושלים שחייב לקרוע כשראה אך שהיה בשבת שהיה אסור לקרוע אינו פוטרו וכשראה למחר ואיזה ימים אחרי כן צריך לקרוע, ואף אם יאמרו איזה אינשי שיש מנהג שלא לקרוע כה"ג הוא טעות ואינו מנהג אף אם האמת שנהגו כן".

(ב) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically Speaking ח"ב מספר כ"ה הע' נ"ו, שלחן הלוי פרק ט"ז אות ד' ס"ק ב') – "ואם ילך בפעם הראשונה בשבת (או בע"ש) שזהו זמן שאינו קורע, ועדיין חיוב הקריעה רמיא עליה, וכשילך אח"כ באמצע השבוע שוב לכותל, חייב לעשות אז קריעה (אג"מ יו"ד ח"ד סי' נב אות ד)".

(ג) משנת יוסף (ח"ט סוף סי' קמ"א).

2. מיקל, שאין קורעין.

(א) ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' כ"ה אות ד' ס"ק ב') – "שנכנס לכותל מערבי היה שבת או יו"ט פטור מקריעה, וא"צ לחזור ולקרוע בחול כשיכנס שם שנית".

(ב) הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' ס"ד, ועלהו לא יבול ח"א עמ' רע"ז אות ה') – "אין נוהגין כר' משה בזה".

(ג) הגריש"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' ס"א הע' כ"ט, הערות על מו"ק דף כו., אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ח) – "שאין נוהגין כר' משה בזה. ואף שמסתברא הוא צודק, אך למעשה נהגו להקל בזה".

(ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות י').

(ה) תשובות והנהגות (ח"א סי' של"ד, ע"י ח"ד סי' קל"א ד"ה ובאמת) – "ויש לעיין בעיקר הדין אם לא קרע בשעת ראייה אם קורע אח"כ, שהרי החורבן עדיין לפנינו, וכמו כן יש לדון בראה מקום המקדש בשבת אם קורע במוצאי שבת, וכ"ש בניד"ד יש לעורר בער"ש אם חייב לקרוע אח"כ באותו יום דשמא בשעת ראייה חייב ונפטר בזה, ובזכרוני שבשו"ת מהרי"ל דיסקין זצ"ל מצדד בזה שאולי חייב אחר כך. וממ"א ס"ס תקס"א משמע שקטן שראה בקטנותו והגדיל פטור שהרי ראה תוך שלשים, ולפי זה הוא הדין כשראה בשבת לא יתחייב אח"כ ששוב אין מצטער בראיה תוך שלושים, אבל יתכן שבאותו יום (ואף בלילה שלאחריו) חייב לקרוע מכה ראייה דאיתו יום שמרירותו עליו ועדיין הוא בצערו. אמנם אף בקריעה על המת מצינו שנחלקו בזה החתם סופר והתפארת למשה דהחתם סופר בתשובות יו"ד סי' שכ"ג ס"ל דכל קריעה שאינה בשעת החימום ממש שוב אינו קורע ואינה אלא קריעה של תפלות, אך לדעת התפארת למשה יכול לקרוע על מתו אף במוצאי שבת אם היה היציאת נשמה בשבת, וכתב דזהו כל זמן שלא נקבר, והובא מדבריו בפת"ש סימן ש"מ ס"ק ג' וא"כ ה"נ אפשר דיש לדמותו שבאותו יום ממש עדיין מרירותו וצער החורבן עליו, ועוד שהרי החורבן לפנינו, ואפשר שלעולם חשיב כמו שלא נקבר, אך לדעת החת"ס בודאי פטור. (וע' עוד בזה בפת"ש שם סקט"ו), וכיון שבענין קריעה על המקדש נהגו בזמנינו בכמה קולות עמש"כ במועדים וזמנים חלק ז' סימן רנ"ה, נראה שגם בזה הקילו, ואם לא קרע בשעתו תו אינו קורע. (ואולי יש לצדד שבפעם ראשונה מריר כאבל, ודומה לזה כקריעת אבילות, ואח"כ חייבו חז"ל כל שלשים יום, ומצותה בשעתו דוקא ובנדחה נדחה)".

(ו) הגר"ח ק"ז זצ"ל (קובץ ניצוצי אש עמ' תתנ"ט אות כ"ז, שערי ציון ח"א עמ' קנ"ט אות ד') – "שהבא לכותל המערבי לראשונה בעצם השבת, פטור מקריעה כל שלשים יום לאחר ראייתו זו".

(ז) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' כ"ו) – "הרואה את המקדש בחורבנו בימים שאין קורעים בהם, המנהג שאין קורעין לאחר מכן".

(ח) נחמת ישראל (הל' קריעה סעי' כ"ח).

(ט) קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ד).

- י) פנינת המקדש (פרק ז' סעי' פ"ח) – "לא נהגו כן".
 יא) פסקי תשובות (סוף אות ג') – "ולכן הרואה את מקום המקדש בשבת ויו"ט אינו חייב לקרוע במוצ"ש ובמוצאי יום טוב".
 3. מראי מקומות – ביה"ל (סי' רי"ח סעי' א' ד"ה במקום).

יא) תושבי ירושלים: שלא היה שם לשלושים יום - סעיף ה'.

א. לקרוע.

1. רדב"ז (סי' תרמ"ו) – "הדבר ברור אצלי שחייב לקרוע כשרואה אותה ... וכתבתי כל זה אע"פ שהוא פשוט לפי שראיתי שאין העם נוהרים בזה ואתה תהיה מן הנוהרים".
2. אג"מ (או"ח ח"ה סי' ל"ז אות ג'), שמעתתא דמשה סי' תקס"א אות ח') – "ומה שמעתי מת"ח גדול שתושבי ירושלים אין נוהגין לקרוע כשבאין למקום שרואין המקדש, ונתת טעם דאולי הוא משום דלא אסחי דעתייהו מלבוא לשם, לע"ד אין זה כלום, אף כשכבר קרע פעם אחת, דלא מצינו חילוק זה, דפשוטו דדין קריעה הוא שתלוי לענין המציאות אם לא היה שם שלשים יום יש לו לקרוע. וכן מפורש בתשובת הרדב"ז ...".
3. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"א עמ' שצ"ג אות י"א) – "גם הדר בירושלים, אם לא ראה מקום המקדש ל' יום, צריך לקרוע כשרואה הכותל המערבי".
4. הגריש"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ח הע' כ"א) – "שיש חיוב לקרוע".
5. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג הע' ש"ה) – "מי שיכול ללכת לכותל פעם בל' יום ואינו הולך דומה למי שיש לו אם זקינה ואינו הולך לבקרה".
5. בכרמי יהודה (או"ח תשובה ש"נ, תשובה שנ"א, עמ' של"ו) – "הדר בירושלים במקום שרואה את מקום המקדש או החומות, האם צריך לקרוע, והאם יש חילוק אם דר בתוך החומות או מחוץ לחומות. ת. בלא ראה ל' יום צריך לקרוע, אין נפק"מ".
6. הגר"ח זצ"ל (אסיפת יצחק ז' אלול תשס"ז) – "שאלה: מי שדר בירושלים ולא ראה מקום המקדש לשלושים יום, האם חייב לקרוע. תשובה: צריך לקרוע".
- הגר"ח זצ"ל (פסקי ההלכות עמ' רע"ט שאלה מ"ט) – "שאלה: יש שנתבו שהמנהג שתושבי ירושלים אינם קורעים האם אפשר לנהוג כן. תשובה: אם הם רואים כל הזמן את המקום שצריך לקרוע אין צריכים לקרוע אבל אם לא רואים ודאי שחייבים לקרוע כשיראו".
- הגר"ח זצ"ל (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תכ"ד) – "שאלה: מי שגר בירושלים אם צריך לקרוע כשמגיע למקום המקדש. תשובה: א' לשלושים יום".

ב. לא לקרוע.

1. ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' כ"ה אות ד' ס"ק ח') – "וכ"כ הברכ"י דלא נהגו כקע"ש וכבר הביאו השערי תשובה שם, והכה"ח שם אות כ"ו ע"ש וה"ה הכיבוש שרואים ירושלים מהר ציון, אין קורעין אחר ל' יום לפי המנהג".
2. עי' דברי יואל (או"ח סי' ל' אות ו') – "הרדב"ז ... ואולי בכה"ג אמרו הנח להם לישראל. ויהי' איך שיהי' כיון שהברכ"י הביא המנהג בסתמא ולא ערער כלום אנן מה נעני אבתרי".
3. ארץ ישראל (סי' כ"ב אות ט'), עי' עיר הקודש והמקדש ח"ג פרק י"ז אות א' ס"ק ו') – "תושב ירושלים שעברו עליו שלשים יום ולא ראה את בית המקדש - מקילין שלא לקרוע".
4. שערי דמעה (סעי' ג') – "הדר בירושלים ועברו עליו שלשים יום שלא ראה את בית המקדש, נוהגים, שאינו קורע כשרואה מקום המקדש".
5. הגרש"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' נ"ח, הליכות שלמה תפלה פרק כ"ג הע' קט"ז) – "דבאמת מצד הדין ומלשון הפוסקים היה נראה שצריך לקרוע, דהלא אינו דר ליד הכותל ולא ראה ל' יום, מ"מ הוא ראה שהגדולים וטובים נהגו שלא קרעו. ואמר מרן בטעמא דמילתא, דמחמת חסרון הרגשת צער על החורבן, הוא שנהגו שלא לקרוע. דמי שדר באותה עיר שבה נמצא הכותל, ויכול לנסוע לשם באוטובוס באותה קלות שאפשר להגיע למרכז העיר, ובכל זאת לא נסע לשם ל' יום, סימן שחסר לו רגישות לכותל וצער על חורבנה, וא"כ אין לה על מה לקרוע, וכן נהגו שגם מי שדר בשכונת החדשות בירושלים שאינו קרוע".
6. חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תל"ח סוף אות א', אבילות עמ' רס"ז) – "אינו צריך לקרוע".
7. הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ז אות רצ"ח) – "בני ירושלים לא נהגו לקרוע, והסביר אדמו"ר זללה"ה כי הטעם הוא מפני שיכולים לבוא, ואם לא בא כנראה שחסר לו בהרגשת החורבן".
8. הגר"א נבנצל שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב הע' על תשובה תכ"ד) – "שהגר בירושלים א"צ לקרוע".
8. משנת יוסף (ח"י סי' צ"ד אות ב', ח"א סוף סי' צ"א, ח"ד סי' שי"א) – "ותושבי ירושלים לא קורעים אם לא היו אצל הכותל ל' יום".
9. נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' י"ט) – "תושב ירושלים שעבר ל' יום שלא ראה מקום המקדש, המנהג להקל שלא לקרוע".
10. פסקי תשובות (סוף אות ד') – "ותושבי ירושלים נוהגים עפ"י גאוני ירושלים שאינם קורעים על ראיית מקום המקדש אף שלא ראהו יותר משלושים יום, אבל תושב שיצא מירושלים ליותר משלושים יום כשחוזר לעירו קורע על ראיית ירושלים והמקדש".
11. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

If I live in Eretz Yisrael and I go to the KOSEL and more than a month passes do I have to rip a shirt each time I go?

R' Y. Berkovits wrote: The minhag Yerushalayim is for anyone that lives in Yerushalayim not to do kriya. It is questionable how this minhag evolved, however we don't do kriyah against the minhag. For someone

that lives in Eretz Yisrael outside Yerushalayim, even though he visits Yerushalayim a few times a week, he should do kriyah if he didn't see the Kosel for thirty days.

12. בזכרנו את ציון (עמ' מ"ו סעי' י"ב) – "נוהגים".

ג. מראי מקומות – שע"ת (ס"ק ה'), כף החיים (ס"ק כ"ו), עיר הקודש והמקדש (ח"ג פרק י"ז סי' א' אות ו'), הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונטרס אחר כתלנו אות י"א, זכרון בצלאל עמ' קמ"ט), מועדים וזמנים (ח"ז סי' רנ"ז), הר הקודש (הלכות א"י פרק ג' סעי' ו' פנים מסבירות ס"ק כ' אות ב', עמ' ע"א), שערי ציון (ח"א סי' י"א אות ב'), נחלת לוי (ח"א יו"ד סי' כ"א אות ז'), קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ג, עמ' ק'), אומר לציון (סעי' ה' אות ל"ה), הר"ד וולנשטיין (אוצרות ירושלים גליון ח' עמ' שצ"ב), הר"י מדר (יתד המאיר גליון קע"א סי' קמ"א, עמ' תרכ"ה).

1. ברכי יוסף (ס"ק ב') – "הדר בירושלם ועברו שלשים יום שלא ראה בית המקדש חייב לקרוע. הרדב"ז סי' תרמ"א. ולא נהגו כך. וכבר כתב שם הרדב"ז דלא זהירי בזה, ע"ש".

2. דברי יציב (או"ח סי' פ"ט אות ז'), הליכות חיים מועדים וזמנים עמ' רמ"ג אות ד') – "ובזה הוה אפשר לתרץ מנהגם של אנשי ירושלים שאין קורעין על מקום המקדש, הביאו השערי תשובה בסימן תקס"א ס"ק ה' מהברכי יוסף עיי"ש, והיינו דמדמין לה לברכת שנתן ארץ אפים שהאידינא אין מברכין, ולהא"ר כיון שרוב עולם ראה אף שהוא לא ראה, כן ה"נ כיון שרוב אנשי ירושלים רואין מקום המקדש בכל ל', אף באתרמי שלא ראה פטור ודו"ק. ואולי מרוב הדחקות והעניות ששררו, וחששו חכמי הזמן שאם יצטרכו לקרוע, ולהמבואר בסעיף ד' שמה קורע כל כסותו עד שיגלה לבו ואינו מאחה לעולם, לא יוכלו רוב הציבור לעמוד בה, ויחרב ח"ו הישוב של ירושלים שהכל מעלין לירושלים [כתובות ק"ו ע"ב], ועיין בתשובות חת"ס יור"ד סי' רל"ג ורל"ד מה שכתב על החכמים שקבעו דירתם בצפת לא בירושלים, לכך חכמי הדור היה בכוחם בשוא"ת משום ישוב ירושלים, שלא לחייב הקריעה ודו"ק, ובפרט בצירוף שיטת הא"ר הנ"ל ודו"ק".

3. משנה הלכות (ח"ו סי' ק"י) – "ועלה בדעתי ללמד זכות קצת אמה שלא זהירי העולם וקלקלתם זהו תקנתם דהרדב"ז כתב שם וז"ל ול"ל כיון דטעמא הוי משום עגמ"נ ומי שהוא שכן לב"ה הרי נפשו עגומה בכל שעה וא"כ מי שקרע על ירושלים ונפשו עגומה למה הוא קורע על המקדש אלא מאי אית לך למימר דעל המקדש איכא עגמ"נ יתירה הילכך כיון שעברו עליו שלשים יום ולא ראה את המקדש בשעה שהוא רואה אותו מתחדש אצלו עגמ"נ יתירה וחייב לקרוע ע"ש והמבואר דמצות קריעה הוא משום עגמ"נ שנתחדש בו בכל שלשים יום אבל בעונ"ה אריכת הגלות גרמה שכבר הורגלו יום יום ואפילו רואים ירושלים ומקום המקדש לא מתרגשים יותר ואין להם עגמ"נ יתירה וא"כ למה יקרעו ואדרבה אם יקרעו הבגד יש להם עגמ"נ על הבגד שנקרע ולא על המקדש וירושלים אדרבה אולי יש כאן משום בל תשחית על הבגד וד"ל. אבל מי שיראה ה' נוגע בלבבו ולבו עליו דוה על חורבן בהמ"ק שיבנה במהרה בימינו ונתוסף עליו עגמ"נ בכל פעם שרואה מקום המקדש וירושלים ודאי יעשה כהלכה וכל המתאבל בחורבנה זוכה ורואה בנחמתה בביאת משיח צדקינו שיתגלה לנו בב"א".

4. תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ה ד"ה ולמעשה) – "וכן לתושבי ירושלים כדאי בית מקדשינו לבוא כל שלשים יום ולא ליכנס לספק חיוב קריעה כשבא".

ד. איזה חלק של ירושלים - לפי המיקילין לעיל.

1. רק עיר העתיקה.
 - א) הגר"ש זצ"ל (קונ' בין המצרים הל' קריעה בכותל אות א'), מעדני שלמה עמ' נ"ט הע' כ"ב, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות י"ב, בזכרנו את ציון עמ' מ"ז הע' פ"א – "ומש"כ בספר ארץ ישראל להגרמ"ט ובחיד"א שירושלמי פטור אפי' עברו ל' יום, זה דוקא למי שגר בעיר התיקה".
 - ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (קונ' אחר כתלנו אות י"א, זכרון בצלאל עמ' קמ"ט) – "והעובר על זה נקרא עבריינ".
 - ג) תשובות והנהגות (ח"ד סוף סי' קל"א, עי' ח"ה סי' קס"ה ד"ה ועיין) – "ונראה דהיינו בעיר העתיקה שקדוש עד שראוי לקרוע עלה גופא מפני קדושתה, נזכר ממילא מבית המקדש ולא צריך לקרוע עברו, אבל אם גר בירושלים החדשה חוץ מהחומה שלא ניכר החורבן מסתברא שחייבין לקרוע כשרואה את מקום המקדש ואם בעתיקה מקילין אין להוסיף עלה, ואין לזלזל בתקנת חכמים דקריעה".
 - ד) ברכת יהודה (ח"א סי' מ"ה הע' ב') – "אולם נראה דכל זה נאמר רק בגבי תושבי ירושלים העתיקה, משום דנראה טעם המנהג שהקלו בזה, משום דמסתמא פעם בשלושים יום רואים את מקום הקודש, או הכיפה שהיא גבוהה מאוד, וכן מבואר ממ"ש בספר חיבת ירושלים ...".
 - ה) פסקי תשובות (הע' כ"ג).
 - ו) עי' קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' י"ג).
 - ז) בזכרנו את ציון (עמ' מ"ז סעי' י"ג) – "אמנם הדרים בירושלים החדשה ... צריכים לקרוע".
 - ח) תשובות ישראל (ח"ה סי' ל"ג אות ל') – "ופשוט".
2. אפילו ירושלים החדשה.
 - א) הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק כ"ג הע' קט"ז, מעדני שלמה עמ' נ"ט, חכו ממתקים ח"א עמ' נ"ח) – "שהדר בשכונות ירושלים, אף המרוחות, כגון בית וגן, הר נוף, רמות וכדו' אע"פ שמדינא צריך לקרוע, כיון שאינו דר סמוך למקום המקדש ולא ראהו ל' יום, מ"מ המנהג שאינו קורע. ולהטעים המנהג אמר, דכל שדר באותה העיר וגם יכול בקל לבוא לשם ואעפ"כ לא בא ל' יום, ניכר שאינו מרגיש כראוי את צער החורבן, ומשום כך המנהג שאינו קורע. ופעם אמר לשואל בדרך תוכחה: הדר בירושלים ולא הי' ל' יום בכותל המערבי, על דבר זה עצמו ראוי לו לקרוע בגדו".

- (ב) משנת יוסף (ח"י סי' צ"ד אות ג', חי"א סוף סי' צ"א, חי"ד סי' שי"א) – "וגם בכל ירושלים המורחבת לשכונותיה הרחוקות לא קורעים".
3. מראי מקומות – ישכיל עבדי (ח"ה או"ח סי' כ"ה אות ד' ס"ק ח', לשונו מובא לעיל).
- (א) חזון עובדיה (ארבע תעניות עמ' תל"ט ד"ה הדר) – "ומיהו הדר בירושלים החדשה ועברו שלשים יום ולא ראה בהמ"ק בחורבנו, אפשר שצריך לקרוע. והמחמיר תע"ב".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רמ"ג אות רפ"ג) – "ייתכן שגם מיתר ערי ארץ ישראל, אם יכול היה לבוא, אינו צריך לקרוע".

ה. איך למנות שלושים יום.

1. יום שרואה הוא יום ראשון – הגר"ש דבליצקי צ"ל (קונ' אחר כתלנו אות ט', זכרון בצלאל עמ' ק"נ).
 2. מראי מקומות – קרא עלי מועד (פרק י"א הע' י"ג).
 3. עי' סי' רי"ח סעי' ג', לשיטות ומראי מקומות.
- ו. מראי מקומות – מעדני אשר (פר' דברים תש"ע).

יב] שבת.

א. שהניחו שם מצלמה כדי לצלם כל העובר במקום.

1. הגריש"א צ"ל (ישורון חכ"ט עמ' תקע"ד, עי' עטרת שלמה ח"ו עמ' נ"ז [לשונו מובא לקמן]) – "הבאנו בישא יוסף (ח"א סי' עח עמוד קנו) את דעת מרן זצוק"ל שכתובה ע"ג מסך מחשב חשיבא כתיבה. ומפני זה הרי אסר לילך לכותל המערבי בשב"ק משום דבדרך מותקנות מצלמות לצורך אבטחה, וסבר רבינו שאם כשישאר האדם על עומדו כנגד המצלמה תמשיך התמונה להופיע על המסך, חשיב כותב, ודימה זאת לדברי הרמב"ם בהלכות שבת (פי"א הל' ז) שהכותב על בשרו חייב אעפ"י שחמימות בשרו תעביר את הכתב לאחר זמן. (אמנם, לענין איסור של הליכה בש"ק לפני המצלמות מסתבר דחשיב כתיבה שלא כדרך ולא הוה מלאכת מחשבת - וכן שמענו מפי מרן זצוק"ל). ומשו"כ דרש מרן זצ"ל שיסדרו את המצלמות בדרך לכותל המערבי שיפעלו באופן שהתמונה תפסיק להופיע על המסך אחרי זמן מסוים (למרות שהאדם ימשיך לעמוד כנגד המצלמה) ואז, יחשב הדבר ככתב שאינו מתקיים. וזאת למודעי כי בזמנו לפני שנים הרבה כשדנו בנושא לפני מרן זצוק"ל היו שעוררו שגם אם התמונה לא נשארת על המסך הרי נשאר רישום על ה'דיסק' ועדיין יש כאן כתיבה. אולם מרן לא סבר כן, ודעתו היתה 'שסימנים' על דיסק שאינם נראים - היכולים להפך לכתב, לא חשיבא כתב".
 2. יביע אומר (ח"ט או"ח סי' ל"ה) – "מסקנא דדינא להתיר בנ"ד לעבור בשבת דרך רחובות אלו אל הכותל המערבי, וכן שמעתי מפי מגידי אמת שכן פסק הגר"ש ז"ו אורבך. וכן עיקר".
 3. הגר"ח זצ"ל (דרך שיחה ח"א עמ' רע"ח) – "שאלה: הגר"א נבנצל שליט"א רב העיר העתיקה, היה מתפלל בכל ש"ק בבוקר בכותל המערבי, והנה נתברר שהניחו שם מצלמה כדי לצלם כל העובר במקום, ואם יש בגופו איזה מתכת יש צפצוף. תשובה: אפשר להקל משום דהוי פסיק רישיה דלא ניחא ליה דבשעת הדחק מתירים, וכה"ג יש מקילים לענין מכשיר שמיעה כשלא ניחא ליה (כגון בש"ץ המתפלל בביהכ"ס), ולומר לשואל שיש מקום להקל. מסרו להשואל תשובת הרב שליט"א, ואמר אפשר התיר משום צורך מצוה של תפילת ותיקין, הנה יש לי ותיקין גם ברובע היהודי. ואמר הרב כי גם תפילה בכותל המערבי נחשב כצורך מצוה המתיר".
 4. הגר"ז נ"ג גולדברג שליט"א (עטרת שלמה ח"ו עמ' נ"ז) – "בעיר העתיקה בירושלים התקינו בכל רחוב מצלמה הפועלת כל שעות היום ומצלמת כל מה שנראה ברחוב, והשאלה אם מותר לילד בשבת ברחובות אלו, שהרי על ידי הליכתו מצלמת תמונתו. וכבר נשאלה זו ממו"ח זצ"ל והתיר בפשיטות, ואמרו לי שטעמו שהוא פסיק רישא דלא ניחא ליה. אמנם נראה שלא מטעם זה לבד התיר, שהרי נחלקו הראשונים בזה...".
 5. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' שמ"ה עניני חשמל בשבת סעי' ז') – "מה שהציבו מצלמות בעיר העתיקה בירושלים, ברחובות המוליכים אל הכותל המערבי, שמצויים שם גויים רבים, בכדי שיוכלו לזהות את העוברים ושבים, על מנת לאבטח את הבאים להתפלל בכותל המערבי, והמצלמה פועלת באופן אוטומטי במשך כל שעות היום, לצלם את מה שנראה ברחוב, מותר ללכת בשבת ברחובות אלה, אחר שההולך שם אינו מתכוין להצטלם כלל. [ילקוט יוסף שבת ה' עמוד תא. על פי המבואר בשו"ת יביע אומר חלק ט' סימן לה]".
 6. מראי מקומות – עומק הפשט (חס"ח).
- (א) עי' שבת סוף סי' שי"ד, לעוד שיטות ומראי מקומות.

ב. מעבר בשער חשמלי שיש בו גלאי מתכת (metal detector).

1. הגריש"א צ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ע"ג אות כ"ח) – "יש לזהר מלעבור במקום גלאי המתכות שמוקן בכניסה לכותל המערבי, (אם לא סודר בצורה הנכונה), מאחר ושינוי זרם (הנעשה על ידי ההעברה עם מתכות במקום זה), הוא בכלל מבעיר".
2. עי' שבת סוף סי' שי"ד, לשיטות ומראי מקומות.

ג. לנסיעה לכותל המערבי: האם זה נחשב צורך, שאשה יכול לעשות תנאי שלא לקבל שבת בהדלקת נרות.

1. עי' סי' רס"ג סעי' י', לשיטות ומראי מקומות.

ד. אם נכון הדבר לקבוע שני מנינים בתפילת מנחה וקבלת שבת זה אחר זה.

1. ע"י ס"ר ס"ג סעי' ט"ז, לשיטות ומראי מקומות.

ה. יענה ברכו בלי כוונה לקבל שבת.

1. ע"י ס"ר ס"ג סעי' ט"ז, לשיטות ומראי מקומות.

ו. ע"י הכותל המערבי לפרוש טלית מעל הס"ת להגן מפני הגשמים.

1. ע"י ס"ר שט"ו, לשיטות ומראי מקומות.

יג] עינים שונים.

א. ריקודים בכותל המערבי.

1. מחמיר.

א) תשובות והנהגות (ח"ה סי' רכ"א) – "דמה שנתפשט היום אצל הכותל המערבי שבאות קבוצות ובסוף התפלה רוקדים יחד, שראוי לבטל את הריקודים, דהיאך נרקוד בשעה שבית קדשינו חרב לעינינו, וצריך שתהיה עגמת נפש והרגשת צער על חילול כבוד ה' ושכינתו בשעה שהגוים נמצאים בבית קדשי הקדשים ר"ל".

2. מראי מקומות.

א) הגרשז"א צ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ו' הע' מ') – "ואודות הריקודים שם, השיב רבנו לשואלים דמן הראוי להמנע מזה, שהיהו כמי שמתו מוטל לפניו, אולם אין למחות כלל בהרוקדים, כיון שכך ה' נהוג מקדמת דנא".

ב. לילך להכותל ארבעים יום ברציפות.

1. אבן ישראל (שריד בית מקדשינו סעי' ט') – "ענין ארבעים יום בכותל הוא ענין גדול ומועיל לישועות גדולות ויזהר להתפלל כל פעם שבא רק על אותו דבר שרוצה ולא יוסיף עוד דברים אך יכול להתפלל תפילה כגון שחרית מנחה, מעריב, אך יבקש רק על דבר אחד כל המ' יום ואין מועיל ע"י שליח וגם בשבת יבוא ומותר לו לבקש בקשתו (שמעתי כל זה מדודי זקני מרן הגרי"י פישר צ"ל וע"ע בס' מנוחת אמת עמ' שפ"ז)".

הליכות אבן ישראל (שבת ח"א פרק ד' הע' כ') – "וכגון לאנשים שלא נושעו עדיין בזש"ק, ורבינו יעצם שילכו לכותל המערבי ארבעים יום להתפלל, אמר רבינו שבערב שבת יכולים להתנות בהדלקה שאינם מקבלים שבת, ואח"כ מותרים לנסוע. (אמנם כשנשאל ע"י מי שרצה לנסוע עם בני ביתו להתפלל בערב שבת בכותל המערבי, ולהתנות ולהדליק ואח"כ לנסוע, ע"ז הורה רבינו שאין לעשות כן, דאין זה בכלל צורך גדול)".

2. הגריש"א צ"ל (פניני תפילה עמ' קי"ד) – "שאלה: יש לו ילד חולה ורוצה ללכת ארבעים יום לכותל להתפלל עליו. תשובה: להתפלל תמיד זה דבר טוב. (אבל) בכלל מה זה ארבעים יום. שילכו מתי שרוצים".

3. הגר"ח ק"צ"ל (אסיפת יצחק כ"ו שבט תשס"ו) – "שאלה: האם יש מקור לילך להכותל ארבעים יום ברציפות. תשובה: לא שמעתי".
הגר"ח ק"צ"ל (עלי ש"ח עמ' רע"א אות ט') – "שאלה: האם יש מקור לילך לכותל המערבי לסגולה לשידוך מ' יום, והאם יכול לעשות סגולות כאלו. תשובה: לא שמעתי מסגולות אלו, אבל איסור אין בהן".

4. הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק כ"ו שבט תשס"ו) – "שאלה: רציתי לדעת אם יש מקור להסגולה לבא לכותל ארבעים יום ברציפות, ואם זה מועיל ע"י שליח. תשובה: איני יודע".

5. תשובות והנהגות (ח"ד סוף סי' ס"א) – "ונשאלתי מאשה שנשואה זמן רב ואין לה ילדים, ויש סגולה בדוקה להתפלל בכותל ארבעים יום רצופין ולהתפלל על בקשה אחת, והיא התחילה לעשות כן, וכיון שגרה רחוק מהכותל ואי אפשר לה הליכה וחזרה בשבת ברגל, רוצה ביום ששי להדליק מוקדם את הנרות בבית ולהתנות שמותר לה לעשות מלאכה, ותסע במכונית לכותל לפני ארבעים מינוט, ובחזרה תלך ברגל. לע"ד נראה להתיר ע"פ מה שחידשו ה'דגול מרבבה' (סימן רס"א ס"ד) והגר"ז דאדם יחיד שמקבל ע"ע שבת נאסר רק במלאכות ומותר בשבות ע"י עכו"ם לצורך מצוה גם בבין השמשות, ורק בציבור שהתפללו וקבלו שבת, או שהוא התפלל הוא כקבל גוף השבת ונאסר גם בשבות, ובנ"ד דעביד מלאכה על ידי מי שלא קיבל שבת ואצלו הוא רק שבות בלי מעשה, נראה להתיר במקום מצוה וצער, ולכן אף שקיבלה שבת מותר, לנסוע לפני ארבעים מינוט. ולעצם הסגולה דעתי שמוצאי שבת חשיב כשבת לענין זה דארבעים יום, וכל לבבות דורש ה'. (ובעיקר הסגולה לילך ארבעים יום לכותל מדי יום ביומו ולא יחסר, עם בקשה אחת לבד, נראה שבירושלים הסגולה היא להתפלל בכותל המערבי, אכן מועיל גם בכל ערי ישראל ובחו"ל, אם הולך במיוחד לבית המדרש (או היא) יום ביומו לצורך בקשתו דוקא ואומר הנני בא ארבעים יום לבית המדרש במיוחד להתפלל עבור ענין פלוני, ומקדים כל פעם לתת י"ח פרוטות לצדקה לעמלי תורה יצליח בס"ד)".

תשובות והנהגות (ח"ה סוף סי' קס"ד) – "וכבר הזכרתי במק"א, שקבלה בידינו דמי שצריך ישועה והוא גר רחוק מהכותל ילך ארבעים יום רצופין לבית הכנסת אך ורק למטרה זו, ויתן משהו צדקה ויאמר כל פעם שכשיעזור לו הקדוש ברוך הוא יאמר כל נשמת, וחזיתי רבים נושעו על ידי זה, וכ"ש כשהולך לכותל המערבי עדיף טפי, ואבינו שבשמים יקבל תפלותינו ויחיש גאולתינו".

6. ילקוט יוסף (מדיני ההנהגה בכותל המערבי סעי' ג', הע' ג') – "קבלה בידינו שהתפילה בכותל המערבי מתקבלת ברצון ואינה חוזרת ריקם, מאחר שלא זוהי השכינה משם. ולכן יש שנהגו בעת צרה להתפלל ארבעים יום רצופים בכותל המערבי, שזה מועיל לישועה. ואם יש חשש לביטול תורה, יכול להסתפק כששולח שליח למי שבלאו הכי הולך בכל יום לכותל המערבי. [כן הביא בשם מהר"י פרחי וצ"ל בס' טוב ירושלים, שקבלה בידינו שהתפילה בכותל המערבי מתקבלת ברצון ואינה חוזרת ריקם, מאחר שלא זוהי השכינה משם. וכן נהג הרה"ק ר' שלמה מזוועה"ל זיע"א שהיה נוהג בעצמו כן, וכן היה מורה לאחרים לעשות כן במשך ארבעים יום. וכ"ה בספר צדיק יסוד עולם (על הרה"ק רבי שלמה מזוועה"ל זיע"א ח"ב עמ' לט) שהיה מיעץ בעת צרה וחולי רח"ל, ללכת להתפלל

ארבעים יום רצופים ליד הכותל המערבי. ואמר שאנשים המתגוררים רחוק מהכותל יכולין לעשות שליח ע"ז ולבקש מאנשים הגרים בקירבת הכותל המערבי שיתפללו עבורם. וע"ש עוד בעמ' פו. ויש שהעירו ... (תשוה"נ ה, קסד)"].
7. מראי מקומות – מנחת אמת (עמ' שפ"ז ד"ה ויש), מנחת חן (ח"ב סי' ל"א ד"ה כתב, עמ' ס"ב), הר"ל פריינד (אור ישראל גליון כ"ו עמ' קפ"ה).

(א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק כ' אות ה', יו"ד פרק פ' אות ד') – "להתפלל תמיד זה דבר טוב (אבל) בכלל מה זה ארבעים יום, שילכו מתי שרוצים".

(ב) הגר"מ שטרנבוך שליט"א (אבני שהם תפילה עמ' כ"ו אות י"א, ביאורים והנהגות תפילה עמ' י"ג) – "ויהי מקץ ארבעים יום (בראשית ח, ו). במספר 'ארבעים יום' רצופין יש יסוד גדול, ובכתבי האריז"ל מבואר שאם שומר פיו ושותק ארבעים יום, זוכה למעין רוח הקודש. ומי שיש לו ח"ר צרה בפרנסה או בשידוכים או בבריאות וכדומה, קבלנו גם בעניין זה סוד ארבעים יום, והיינו שייכנס ארבעים יום רצופין לבית הכנסת יום יום ויאמר תהלים (נהגו לומר ספר שלם. וקל לקיימו בספר רביעי שהן פרקים צ-קז), ומקדים ואומר לפני תפילתו על מה שמבקש, והוא מנדב לצדקה אפילו פרוטה, וכשגומר אמירת תהלים יאמר עוד פעם את בקשתו, ויוסיף שבל"נ כשיושיע לו הקב"ה יאמר כל 'נשמת כל חי', וסיפרו לי מכמה אנשים ונשים שנושעו על ידי זה. (ושמעתי שיש מוסיפין שיתן אז מזונות עם משקה לעשרה אנשים בביתו או בבית הכנסת שיברכו על זה בכוונה). והסגולה היא באופן שכניסתו לבית הכנסת כשבא להתפלל תהא אך ורק להתפלל על דבר זה לבד, ולפני שיאמר תהלים יתן או יתנדב בפיו לצדקה, ולאחר שאמר את התהלים יתחייב בל"נ לומר נשמת לכשייושע, [ויש מתחייבים שכשהקב"ה יקבל משאלתו יתן בל"נ משקה ומזונות לעשרה אנשים וכמ"נ]. אמנם דע דאף שפעמים רבות יש תועלת בסגולות שקבלנו מקדמונים, היינו כשיש 'פסק' בשמים שמקורו בראש השנה ויוה"כ, ואז בתחינות וכ"ש בבכיות מבטלין הפסק ונהפך לטובה, וכן מועיל לצרף לזה מסגולות המקובלים, אבל לפעמים זהו בגדר 'גזירה' ממרומים, ואת זאת קשה מאד לבטל וצריך אז להפך את מעשיו להיעשות כאיש אחר, וזהו כוונת הפייטן בעשרה הדוגי מלכות (במוסף יוה"כ) שביקשו תנה לנו שלשה ימים שנדע אם 'נגזר' הדבר ממרומים. וכשנפטר בת הגר"א בצעירותה סמוך ליום חופתה, אמר הגר"א גזירה היא כמאמר הכתוב ויש נספה בלי משפט, ופירש שלפעמים הקב"ה לוקח צעירים פתאום או לאחר מחלות קשות להוכיח שאין אדם בטוח בחייו ואפילו צעיר, ובכל עת יהיו לבגדיו לבנים, והם קרבנות ציבור, ודברים אלו הם סתומין ונסתרים, והעיקר בעת צרה רח"ל הוא להתפלל לאבינו שבשמים לשפוך לפניו שיחו וצרתו והוא ברחמיו גוזר ומבטל".

ג. לגרום ביטול תורה.

1. מראי מקומות – קרא עלי מועד (פרק י"א הע' ה').

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קנ"ב אות ט') – "רציתי לקחת אתנו לכותל גם את בני, מו"ר שאלני מה הוא עושה עכשיו, אמרתי למו"ר שהוא עכשיו בישיבה ולומד אמר לי שהוא חושב שאסור לבטלו מלימודו כדי שיסע לכותל ולא לקחתיו".

ד. בשר ויין ביום שראה ירושלים בחורבנה.

1. נדרים (דף יב.) – "איזהו איסור האמור בתורה. אמר הריני שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אביו, כיום שמת בו רבו, כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם, כיום שראיתי ירושלים בחורבנה".

(א) כפתור ופרח (פרק ו', עמ' ק"ח) – "ומסתברא ממאי דגרסינן ריש פרק שבועות שתים (שבועות כ, א) דמילתא אגב אורחה קא משמע לן שיום שרואה אדם תחלה ירושלים בחורבנה שיאסור אותו היום כלו בבשר ויין. דתניא איזהו איסור נדר האמור בתורה, הרי עלי שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אביו, כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם, כיום שראה ירושלים בחורבנה אסור. ואמר שמואל והוא שנדר ובא מאותו היום, כלומר שאסר על עצמו בשר ויין יום שמת בו אביו, שמן הדין לא היה אסור בו ביום אלא בעודו מוטל לפניו והוא אסר כל היום כלו, זהו מתפיס בנדר שיאמר יום פלוני או זמן פלוני יהא כאותו היום שמת בו אביו, והשתא חל ומתפיס הנדר החדש שהרי תלה אותו ביום האסור עליו מפני נדר ישן. וכן אם עשה זה מיום שראה תחלה ירושלים בחורבנה שאז אסר אותו יום עליו בבשר ויין".

(ב) פאת השלחן (הל' אר"י סי' ג' סעי' ז') – "ראוי לאדם ביום ראשון שרואה ירושלים בחורבנה שיאסור אותו היום כלו בבשר ויין".
(ג) פתחי עולם (ס"ק ב') – "ומסתברא כו' שיום שרואה אדם תחלה ירושלים בחורבנה שיאסור אותו היום כולו בשר ויין. כפתור ופרח פ"י".

(ד) מ"ב (ס"ק ד') – "יש שכתבו שמסתברא שיום שרואה אדם תחלה ירושלים בחורבנה שיאסור אותו היום כולו בבשר ויין".
(ה) עיר הקודש והמקדש (ח"ג פרק י"ז סי' א' אות ה') – "יש ראי' ה' נוהגין בבואם לירושלם בפעם ראשונה אוסרים עליהם את אותו היום בבשר ויין (כפו"פ פ"ו מסוגיא דנדרים י"ב ושבועות כ', ופאה"ש שם)".

(ו) אבלות החורבן (פרק ג' סעי' ב').

(ז) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קל"א ד"ה ובאמת) – "עייין במ"ב תקס"א ס"ק ד' שיום שרואה תחלה ירושלים בחורבנה אסור כל היום בבשר ויין, אבל התם מדובר כשבא פעם ראשונה".

(ח) נטעי גבריאל (בין המצרים פרק ק' סעי' ו') – "ראוי שביום שרואה אדם תחלה ירושלים בחורבנה, לא יאכל בשר ולא שתה יין כל היום כולו".

2. הגרשז"א זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' ע"ג ד"ה שם בפנים חדשות אות ג') – "ומ"ש בספרים שנכון לפרוש אותו היום מבשר ויין, הוא רק מדת חסידות, אבל מעיקר הדין רשאי ודאי לרקוד ולשמוח בו ביום בשמחת חתן וכלה וכדומה".

3. רק פעם ראשון בחייו – הגר"ח זצ"ל (קרא עלי מועד פרק י"א הע' ס"א), קרא עלי מועד (פרק י"א סעי' כ').

4. מראי מקומות.

(א) הגר"ח זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ז) – "במ"ב סי' תקס"א ס"ק ד' הרואה ירושלים בחורבנה יש שכתבו שמסתברא שיום שרואה אדם תחילה ירושלים בחורבנה שיאסר אותו היום בבשר ויין. צ"ב איך צריך לנהוג בן חו"ל שהגיע לארץ ישראל ורואה פעם ראשונה מקום המקדש וירושלים בחורבן. תשובה: יתכן".

ה. קריאת פתק.

1. מראי מקומות – הגר' פרץ שליט"א (מסביב השולחן מספר רמ"ו), *people speak 2*.
 (א) חזון עובדיה (ארבע תעניות סוף עמ' תמ"ח) – "והגאון ר' אברהם פלאג'י הביא בספרו פדה את אברהם (דף סו ע"ד), שהגר"ח בן עטר בעל אור החיים נתן לתלמידו פתקא שיניחנה בין אבני הכותל ומאז נזדמנה לו פרנסתו. ע"ש. ובספר הר הקודש (סוף עמוד רסה) הביא המעשה הנז' בשם הרב בעל מנחת אלעזר, שכן קיבל מאבותיו. ע"ש".

ו. להצטלם על רקע הכותל המערבי.

1. עלינו לשבח (ח"ב תשובה ג'), ווי העמודים וחשוקיהם גליון נ"א עמ' קע"ח) – "והרי זה דומה לאדם שנעמד ליד הכותל המערבי, ומצטלם שם, כדי שהכותל ישמש לו כרקע, שאין בזה דבר ישר, שמותר להצטלם כשעומד ליד הכותל, אבל לא שהכותל ישמש לו כרקע לתמונה. ואף שמראה אין בו מעילה, איסורא איכא, ונכון להזהר".
 2. רבבות אפרים (ח"ה סי' קל"ב) – "עיין בספר עשה לך רב לרב הראשי בת"א הרה"ג הלוי שליט"א בח"ו סי' פ"ג שאסר לחתן ולכלה לבוא לרחבת הכותל ולקחת תמונות, ובאמת כתב נכונה כי המקום קדוש לתפלה וכדומה ולא לצרכי דברים פרטיים, ויש להזהיר את העולם ובפרט את התיירים בזה".
 3. רבבות אפרים (ח"ו סי' ת"ל ד"ה וכן) – "ושאסור ללכת לכותל המערבי להצטלם, יש להעיר שכן פסק ג"כ ג"ע הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א [זצ"ל] במאמרו בענין הכותל המערבי שנדפס בירחון קול סיני, ואחר זמן ראיתי שחזר ונדפס בילקוט יוסף חלק ב' (בין סימן קנא לקנב) ע"ש".
 4. ילקוט יוסף (סי' קנ"א מדיני ההנהגה בכותל המערבי סעי' ג', קיצור שו"ע שם סעי' ג', מועדים דיני הר הבית סעי' ה') – "אסור לבוא ליד הכותל לשם ביקור של טיול, או לשם צילום בלבד, וכן אסור בהחלט לדבר שם בשיחה בטילה, כי המקום קדוש לתורה ולתפלה".
- ילקוט יוסף (דיני כותל המערבי סעי' כ"ט, הע' כ"ט) – "יש שכתבו דראוי ונכון להמנע מלצלם תמונות על רקע הכותל המערבי, כאשר אין מטרתו בשביל תמונת הכותל עצמו, רק בשביל לשמש לו לרקע או לשמש לו כתמונה תמידית. אבל בתוך הרחבה עצמה שמתפללים בה תמיד, אין לבוא לשם צילום בלבד, כמבואר לעיל עמוד טז סעיף ח. **אך מדינא אין לחוש לזה**. והיינו, כשעומד ברחבה למעלה, ומצטלם על רקע הכותל הנראה מרחוק. [ועכ"פ שלא יהיה בגדר זילותא, נכון שילך לשם תפלה, ואגב יוכלו לצלם על רקע הכותל]".
5. שערי ציון (ח"ב סי' ט"ו) – "לפיכך מותר להביט ולהנות מיפיו של הכותל גם כיום, שהרי בנינו נעשה ונתייפה כדי לפאר את בית ה' בעיני הרואים שיהנו מיפיו, ומותר גם כן להצטלם על רקע הכותל".

ז. אמירת שהחיינו בראיה ראשונה בחייו.

1. לא מברכים.
 (א) ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' כ"ה אות ד' ס"ק ד') – "מכיון שעתה אין באומרים בית ה' נלך, אין כאן שמחה שלימה, ול"ש לברך שהחיינו ע"ד שאין בו שמחה שלמה".
2. מראי מקומות.
 (א) רבבות אפרים (ח"ד סי' נ"ד אות י"א) – "איך הדין אם רואה את הכותל בפעם ראשונה בחייו הצריך לברך שהחיינו, וראיתי בספר שבחי הראי"ה בעמוד רמ"א שהובא בשם הרה"ג הרב קוק זצ"ל שפסק שרואה את הכותל פעם ראשונה אמנם כן חייב לברך שהחיינו, ונסתפקתי אם יש חולקים בדין זה".

ח. לקחת אבנים מהכותל.

1. מחמיר.
 (א) אג"מ (יו"ד ח"ד סי' ס"ג) – "אם מותר לקחת חתיכה מאבני הכותל המערבי למזכרת ...".
 (ב) ילקוט יוסף (סי' קנ"א ההנהגה בכותל המערבי סעי' ד', קיצור שו"ע שם סעי' ד') – "ויש להזהר שלא לנתוץ אפילו חלק קטן מאבני הכותל, וכן שלא לקחת מעפר שבין נדבכי הכותל".
 (ג) אור לציון (ח"ב פרק מ"ה אות נ"ח) – "אין לקחת עפר מהכותל המערבי לשם סגולה וכדומה, שיש בזה חשש של לא תעשון כן לה' אלקיכם".
 (ד) ציץ אליעזר (ח"י סי' א' אות פ"ה) – "ובכאן מקום אתי להעיר על מעשים הנעשים בסמוך ועל יד הכותל המערבי ממש בחפירות וכו', כי יש ליזהר ולהזהיר שלא יבואו לנתוץ מאבני הכותל המערבי. ואין כוונתי משום חשש מעילה דלדבר זה כבר העיר בזמנו בספר ודבר שלום חיו"ד סי' ט', וסותרו דבריו בחוברות המאסף שציינתי לעיל באות ס"א וגם הוא בעצמו העלה לבסוף בספרו שם דליכא בזה"ז משום מעילה כיעו"ש, אלא כוונתי משום חשש עבירה על לאו דלא תעשון ...".
 (ה) חשוקי חמד (יומא דף טז.) – "שאלה. מעשה במנהל בית מלון, מהגדולים בעולם, שאשתו חלתה. הבעל שמע שאם יניחו מתחת למראשותיה של החולה, אבן קטנה מאבני הכותל המערבי, היא תבריא. המנהל התקשר לשנים מחבריו בארץ, ובקשם שיקצצו אבן קטנה מאבני הכותל המערבי, וישלחו לו. חבריו עשו כדבריו ושלחו לו את האבן, והניחוה למראשותיה של החולה, ולדאבון

הלב היא נפטרה. וכעת נתכו ובאו צרות שונות ומשונות על אלו שהתעסקו בנתיצת האבן מהכותל. הם שואלים כיצד לחזור בתשובה. תשובה. נראה שעל ג' עבירות, עברו אלו שנתצו את האבן מהכותל המערבי..."

ט. מראי מקומות.

1. הגר"ח"ק זצ"ל (אשיחה עמ' שס"ז, עי' אש התורה עמ' רח"צ אות ט"ו) – "האם מותר ללכת לכותל המערבי בימינו שלפעמים קצת סכנה וללכת ברגל גם יכול להיות מסוכן וגם בכלי תחבורה יש לפעמים שידו אבנים. תשובה: הכל לפי הענין".

Rabbi Paysach J. Krohn

Along the Maggid's Journey (page 51)

The episode happened more than 30 years ago¹, in Aurora, Indiana, in a summer camp for Orthodox children.

On the first day of camp, when the children and staff members had gathered in the huge social hall, the head counselor, Zvi Lerner², introduced himself and gave everyone the standard orientation about schedules, activities, and expected codes of behavior. It was all routine for those who had been to camp before, but then, with great enthusiasm, Zvi announced, "This year, we are going to build a model Beis HaMikdash! Our goal is to complete it by visiting day, five weeks from now.

"This will be an incredible learning experience for all of you," said Zvi passionately. "We have assigned the keilim (vessels) of the Beis HaMikdash to different bunks. One bunk will learn about the Menorah and get a chance to build it, another will learn about the Shulchan and get a chance to build that, and so on."

"Our new arts-and-crafts director, Betzalel Aronovitz³, is incredibly talented in construction and assembly. Betzalel spend endless hours this past winter assembling the tools, paints, and materials you will need to build this Beis HaMikdash. He has an ingenious construction plan that will allow us to finish this project in time, b'ezras Hashem. Learning counselors will teach each bunk the halachos (laws) regarding their particular part of the Beis HaMikdash, and under Betzalel's guidance we will construct a model of the building that we hope Klal Yisrael will be allowed to build very soon, in Yerushalayim."

The campers were excited about this clever idea, but secretly they hoped it wouldn't interfere with baseball, swimming, field day, and the camp's well-known scavenger hunt.

With the unique focus on the Beis HaMikdash, camp life took on a different perspective. Every day there was talk of the various teaching of our Sages regarding the significance of korbanos (offerings), the Kehunah (priesthood), the measurements of the keilim and chambers of the Temple, and the places where each vessel belonged. Innovative skits and nuggets of Midrashic information became daily ingredients in the children's spiritual diet.

Slowly but surely, the various bunks began building and painting their respective keilim. A Mizbe'ach (Alter) was being built alongside a basketball court, the Aron (Ark) was constructed near the handball court, and the Shulchan (Table) was assembled in the canteen. It was exciting and at times exhilarating – and baseball and volleyball didn't suffer!

Campers and counselors were constantly involved in the construction. Finally, after four weeks, it was finished! The Beis HaMikdash in central Indiana gleamed and glistened to everyone's delight. On Rosh Chodesh Av, it was put on display in the huge lobby of the camp's main building.

That year, Tishah B'Av came on a Thursday, just three days before visiting day. On Wednesday afternoon at lunch, Zvi Lerner announced that the Beis HaMikdash would be moved outdoors and, as a way of introducing the reading of Eichah and the recitation of Kinot, everyone would sit around the beautiful structure while he detailed its history and significance.

It was late afternoon. The sun was setting. The seudah hamafsekes (last meal before the fast) was over and, wearing their sneakers, the entire camp population was gathered at the large cemented area near the swimming pool. The Beis HaMikdash glistened in the orange glow of sunlight that peeped through the surrounding trees. It was roped off so that no one would touch it or bump into it inadvertently.

Zvi Lerner began by detailing King David's intense aspiration to build the Beis HaMikdash and Hashem's directive that his son King Solomon instead would be the one to build it. Graphically, Zvi depicted the glorious years of the Beis HaMikdash in Jerusalem and described how millions of

¹ The story was printed in 1995.

²The name has been changed.

³The name has been changed.

Jews converged on the holy city of Jerusalem to have the opportunity to be at the Beis HaMikdash to come closer to Hashem.

"But then the Jews began to feel secure in their Land, as though they would be there forever no matter what they did and they began to sin," Zvi called out. "Prophets warned them of Hashem's imminent wrath, but they paid no attention. Finally, Yirmiyahu warned Klal Yisrael that Hashem would burn and destroy the Beis HaMikdash, but they would not believe it. Then it happened. . ."

And as Zvi said those words, a huge ball of flame came hurtling through the early evening dusk, flying with unrelenting speed towards the Kodesh HaKadashim of the model structure (the innermost chamber, where the Holy Ark stood). There was a collective gasp of fright!

Unknown to the campers, a counselor had been hiding in a nearby tree with a large wad of rags that he had soaked in kerosene. At a prearranged signal from Zvi, he lit the rags and sent the fireball flying downward along a thin wire that had been tied from a branch at the top of the tree to the floor of the Kodesh HaKadashim, which had also been soaked.

The ball of flame landed in the Beis HaMikdash and, as a unified scream of horror from the campers, the structure was set ablaze. Some children cried and others shouted that the fire be put out. Within moments the entire edifice was engulfed in flames as counselors stood in front of the roped-off area, holding back any campers who attempted to go near it. The children and a number of unsuspecting staff members were distraught. Many cried openly and others turned away, unable to look at the horrible sight.

Only one part of the structure remained standing: the Kosel HaMaaravi (the Western Wall), which Betzalel had cleverly soaked with water so that it would not burn.

After fifteen minutes of controlled pandemonium, Zvi Lerner called for attention and exclaimed, "Is this what we should be crying for tonight? על עצים ואבנים? For the pieces of wood we hammered and glued together, for the decorative painting and artwork that we did in the last few weeks? The work and effort is minuscule compared to the construction, upkeep, and service that went on in the real Beis HaMikdash!

"What we must cry about tonight is that we no longer feel as close to Hashem as we did in those days, when the Beis HaMikdash stood in Jerusalem. We must cry because we cannot see the Kohanim performing their avodah (service), the Levites during their song, or the Sanhedrin during their deliberations. We must not cry over something that we put together over a few weeks. We must cry tonight for the loss that is close to two thousand years."

Then, quietly and dutifully, everyone entered the shul, more prepared for Maariv, Eichah, and Kinot than they had ever been before.

The lesson of that Tishah B'Av resonates annually for those who were there and grasped its meaning.

Not everyone, though, understood the message. That evening one of the younger children asked his counselor tearfully, "Do you think by visiting day we could have another one ready?"

That poor child didn't understand the lesson and perhaps, sadly, after more than 1900 years, neither do we.

"כל המתאבל על ירושלים - זוכה ורואה בשמחתה"

(תענית דף ל; ב"ב דף ס; מחבר ס' תקנ"ד סעי' כ"ה)